

Наукові перспективи
Видавнича група

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ У СУЧАСНІЙ
НАУЦІ

№ 8(14)

2023

*Серія: історія та
археологія,
державне
управління,
економіка,
педагогіка,
техніка,
право*

*Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея
докторів наук з державного управління»*

Громадська організація «Асоціація науковців України»

Науковий парк Національного Авіаційного Університету

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 8(14) 2023

Київ – 2023

*Public Scientific Organization «Ukrainian Assembly of
Doctors of Sciences in Public Administration»
Public Organization «Association of Scientists of Ukraine»
Scientific Park of the National Aviation University*

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

*("Pedagogy" Series, "Law" Series, Economy Series,
"Public Administration" Series, "Technology" Series,
"History and Archeology" Series)*

Issue № 8(14) 2023

Kyiv – 2023

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2023. № 8(14) 2023. С. 1047.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія КВ № 25116-15056Р.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із права (спеціальність - 081 Право), економіки (спеціальність - 051 Економіка), педагогіки (спеціальність - 014 Середня освіта) та державного управління (спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування).

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2023 № 185 журналу присвоєно категорію "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія)

Рекомендовано до друку Президією громадської наукової організації «Всеукраїнська Асамблея докторів наук з державного управління» (Рішення від 11.08.2023, № 7/8-23).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної гільдії інженерів консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір. Цільова аудиторія: науковці, працівники вищих навчальних закладів та наукових інституцій, здобувачі вищої освіти, а також фахівці тематики журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор: Дачій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

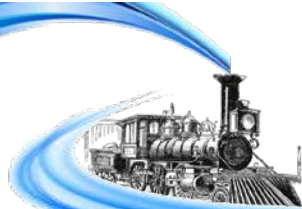
Редакційна колегія:

- Балаласва (Дорошенко) Катерина Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Закієв Іслам Муса-Огли - старший науковий співробітник кафедри підтримання льотної придатності авіаційної техніки Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Іванченко Євгенія Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ігнатів Сергій Ромуальдович - доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)
- Кавиліна Ганна Костянтинівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)

- Кардаш Оксана Любомирівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматики, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Карусевич Михайло Віталійович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Катеринчук Іван Степанович - доктор технічних наук, професор кафедри телекомунікаційних та інформаційних систем Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Кінзерявий Василь Миколайович — кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)
- Ковтун Владислав Юрійович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Корченко Анна Олександрівна — доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Корченко Олександр Григорович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Котельницький Назар Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри права Чернігівського інституту інформації, бізнесу та права Міжнародного науково - технічного університету імені академіка Юрія Бугая, член - кореспондент Центру українських досліджень Інституту Європи РАН (Чернігів, Україна)
- Кошетар Уляна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національного університету охорони здоров'я України імені П.А.Шушика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кризина Наталія Павлівна — доктор наук державного управління, професор, Заслужений лікар України, директор Навчально-Наукового медичного інституту Київського міжнародного університету (Київ, Україна)
- Куриш Наталія Костянтинівна – кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (Київ, Україна)
- Маслак Тетяна Петрівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)
- Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмайльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Ніколаєв Микола Ілліч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методикі її навчання Ізмайльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)
- Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президенті України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Оніщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)
- Орлова Наталія Сергіївна — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

- Палічук Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)
- Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)
- Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)
- Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (Одеса, Україна)
- Сапожніков Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сидоренко Вікторія Миколаївна —асистент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Сирник Ярослав - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)
- Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)
- Соцілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Терещенко Юрій Матвійович — доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Толочко Світлана Вікторівна – доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)
- Хипровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)
- Хохлачова Юлія Євгенівна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)
- Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)
- Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)
- Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРАТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)
- Якушенко Олександр Сергійович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Lysenko I.V., Verbytska A.V., Babachenko L.V. <i>MARKETING INNOVATIONS IN THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISE PRODUCT POLICY</i>	17
Зварич О.І. <i>ВПЛИВ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ РЕГІОНІВ</i>	31
Карпінський Б.А., Карпінська О.Б. <i>АКТИВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ ЧЕРЕЗ МІГРАЦІЙНУ ПОЛІТИКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	52
Козьмук Н.І., Шегинська Н.З. <i>ВЗАЄМОДІЯ БІЗНЕСУ З ЕНДАВМЕНТ-ФОНДАМИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ</i>	69
Корба В.Ю., Крушинська А.В. <i>ФАКТОРИ РИЗИКУ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ СТРАХОВИХ ПРЕМІЙ ІПОТЕЧНОГО СТРАХУВАННЯ</i>	81
Лисенко С.М., Буряк Є.В., Йохна М.А. <i>МЕНЕДЖМЕНТ ІНВЕСТИЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	93
Макаренко Д.В., Кисільова І.Ю. <i>МОДЕЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ НАДІЙНОСТІ СТРАХОВИКА</i>	112
Нам'ясенко В.М. <i>ТЕОРІЯ ТА АНАЛІТИКА МОЖЛИВИХ ВЕКТОРІВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА, ЗОКРЕМА, ПОДІЛЬСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ</i>	123

**Писаренко Н.В., Громоздова Л.В., Буткевич О.В., Довгенко Я.О.,
Дербеньова Я.В., Артеменко А.І.** 136
*НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ
НА ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ В МАРКЕТИГУ
ІННОВАЦІЙ*

Чернега І.І., Нестерчук Ю.О., Бленда Н.О., Жарун О.В., Костюк В.С. 150
*ВПЛИВ ЛІДЕРСТВА НА ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-
ТРУДОВИМИ ВІДНОСИНАМИ В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОМУ
СЕРЕДОВИЩІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В КОНТЕКСТІ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ*

СЕРІЯ «Державне управління»

Брич Л.В. 163
*ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В РАМКАХ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
РИЗИКАМИ ІНВЕСТИВАННЯ У РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО
КАПІТАЛУ*

Гасюк І.Л., Баяк М.І. 172
*РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ В ПІДВИЩЕННІ
ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ*

Гурковський В.І., Козак І.П. 189
*РОЛЬ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ПРОТИДІЇ
ІНФОРМАЦІЙНИМ СПЕЦОПЕРАЦІЯМ РФ*

Єсенніков К.В. 201
*ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОГО ДЕРЖАВНОГО
УПРАВЛІННЯ В ПЕРІОД ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ*

Кононенко В.В. 213
*ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ*

Рвач А.М. 221
*ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У
СФЕРІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗАХІДНИХ
РЕГІОНІВ УКРАЇНИ*

Юник І.Г. 239
*СОЦІОМЕТРИЧНЕ КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УКРАЇНІ*

Яременко О.І. 248
*МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ
КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ В УКРАЇНІ*

СЕРІЯ «Право»

Brusakova O.V., Hetmanets O.P. 257
*PROBLEMS AND PROSPECTS OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES
IN FINANCING SOCIAL PROTECTION MECHANISMS FOR MILITARY
PERSONNEL*

Багрій В.І. 266
*ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: НАПРЯМКИ
ДОСЛІДЖЕННЯ*

Бєлкін М.Л. 296
*ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВ, ПОРУШЕНИХ ЗАСТОСУВАННЯМ
НОРМ ЗАКОНІВ, ВИЗНАНИХ НЕКОНСТИТУЦІЙНИМИ*

Благодарний А.М. 312
*НАУКОВА ТА ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВИПАДКУ СУМІСНИЦТВА
ТА СУМІЩЕННЯ З ІНШИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ
СЛУЖБОВЦІВ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ
ІНТЕРЕСІВ*

Боняк В.О. 323
*ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: СУЧАСНІ
ВИКЛИКИ*

Боняк В.О., Селіхов Д.А. 336
*РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПІДЗВІТНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ
ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ*

- Верба О.Б., Гайченко А.В.** 348
*ВИКОНУВАНІСТЬ УГОДИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МЕДІАЦІЇ
ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА:
ЗАПОЗИЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ*
- Гаран О.В.** 363
*ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ
ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ*
- Гарашук В.М., Федчишин С.А.** 376
*ОБМЕЖЕННЯ ПІСЛЯ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ
З ВИКОНАННЯМ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ, МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ
ІНТЕРЕСІВ*
- Гриценко В.Є.** 388
*НОТАТКИ ЩОДО КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ
АСПЕКТІВ РОЗУМІННЯ «СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА»*
- Гуржій А.В., Сербин Р.А., Гуржій Т.О., Мушенок В.В.** 402
*РОЛЬ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ФОРМУВАННІ
ПРАВОВИХ ЗАСАД МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ
ПОЛІЦЕЙСЬКИХ*
- Дзядевич В.Р.** 414
*НАВІГАЦІЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ПРОБЛЕМА
«ГРУБОСТІ» ПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ПРИТЯГНЕННЯ АДВОКАТІВ
ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ*
- Долинська М.С., Забзалюк Д.Є.** 427
*ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАЯВНОСТІ РІШЕННЯ
ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ ЯК ПІДСТАВИ ЗАКРИТТЯ
ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ*
- Зверєва К.С.** 439
*ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ВИКОНАННЯ ЇЇ ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ*

Зотов Н.М. <i>НОВІТНЯ ПАРАДИГМА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	450
Кравцов С.О. <i>ОНЛАЙН ПЛАТФОРМИ – ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОГО РОЗГЛЯДУ СПОРІВ В МІЖНАРОДНОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ</i>	462
Криволап Є.В., Юринець Ю.Л. <i>ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК БЕЗПЕКОВИХ СТРАТЕГІЙ УКРАЇНИ З ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТА КІБЕРБЕЗПЕКОЮ</i>	477
Мартинюк Т.М. <i>ОСОБЛИВОСТІ КОРИСТУВАННЯ ЗА ЗАПОВІДАЛЬНИМ ВІДКАЗОМ ЖИТЛОВИМ ПРИМІЩЕННЯМ, ЯКЕ Є КУЛЬТУРНОЮ ЦІННІСТЮ ТА ЗАНЕСЕНЕ ДО ПЕРЕЛІКУ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ</i>	488
Мелех Л.В. <i>ЗАКОННА СИЛА УХВАЛ СУДУ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРСЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ, ЯК УМОВА ВИКОНАННЯ СУДОВОГО АКТА</i>	502
Микулець В.Ю., Літовінська К.М. <i>АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ЗАСІБ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ</i>	516
Мироненко В.П., Ракул О.В. <i>ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ</i>	529
Околот М.Г. <i>ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВСТУПУ НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ: ПОРІВНЯННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА КИТАЮ</i>	543
Павелків С.Р. <i>ДЕРЖАВНА СЛУЖБА: СУЧАСНА ЄВРОПЕЙСЬКА КОНЦЕПЦІЯ</i>	562
Павлова Т.О. <i>ВИДИ ТА ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ</i>	575

Подолян Ю.О. <i>КОМПЕТЕНЦІЯ КЕРІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ</i>	586
Політова А.С. <i>ПРАКТИКА ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ</i>	596
Притика Ю.Д. <i>МЕДІАЦІЯ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ З ОГЛЯДУ НА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД</i>	607
Проневич О.С. <i>ПРАВООБМЕЖЕННЯ І ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У СУДДІВ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР</i>	618
Ровний В.В. <i>АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ</i>	630
Сивицький В.С. <i>ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОСОБЛИВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА</i>	638
Тихомиров Д.О., Старицька О.О. <i>РОЛЬ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ</i>	651
Цебенко С.Б. <i>ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ВКОНАННЯ РІШЕННЯ СУДУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ</i>	661
Шапенко Л.О., Ципан А.С. <i>ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕВАКУАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ З ТЕРИТОРІЇ АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЇ ТА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ</i>	675
Шаповал Л.І. <i>ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ</i>	689

Ширшикова Р.М. 702
*СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ В
АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ*

СЕРІЯ «Педагогіка»

Атаманчук П.С., Атаманчук В.П. 711
ІННОВАТИКИ В УПРАВЛІННІ ЯКІСТЮ НАВЧАННЯ ІНДИВІДА

Бабенко І.В. 725
*ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ДІЛОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ЗАСІБ
ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО
ФАХІВЦЯ*

Біланюк В.І., Котик Л.І. 737
*НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ В
ГЕОГРАФІЇ» У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ОСВІТИ*

Білецька І.О. 751
*СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК БІЛІНГВАЛЬНОЇ ОСВІТИ В
АМЕРИКАНСЬКИХ ШКОЛАХ*

Вишневська Г.П. 765
*ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНО-
СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ*

Грабарєв А.В., Мозгалі О.П., Македон Г.П., Головка Н.Р., Куліда В.І. 777
*ПРОЄКТУВАННЯ ПРОГРАМНОГО ПРОДУКТУ НА ЗРАЗОК
TELEGRAM-БОТА ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ
ПРОЦЕСІ ІНСТИТУТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В
ЕКОНОМІЦІ КНЕУ*

Гудзеляк І.І. 791
*НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА “ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ” У
ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ*

Гуцало Л.В., Дацьо О.Г., Приходько І.М. 804
*АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В ДЕРЖАВІ*

Запорожцева Ю.С. <i>ІНДИВІДУАЛЬНА ОСВІТНЯ ТРАЄКТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГА- ЗАПОРУКА ЙОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ</i>	817
Ільніцька К.С., Краснобокий Ю.М., Ткаченко І.А. <i>ВНУТРІШНЬОПРЕДМЕТНА ІНТЕГРАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ЗАГАЛЬНОГО КУРСУ ФІЗИКИ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТАМИ</i>	828
Калініна Л.М., Загородня А.А. <i>СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ІДЕЇ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ 1917-1991 РР.</i>	843
Кірдан О.Л., Литвиненко В.Ю. <i>ВИХОВНІ ФУНКЦІЇ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ АКСІОЛОГІЧНОГО, КОМПЕТЕНТНІСНОГО ТА ІСТОРИКО-ХРОНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ</i>	852
Козлова Л.Б. <i>ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ ДО ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ</i>	865
Кузьменко В.В. <i>ПОЗАУРОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ШКОЛІ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ</i>	873
Різак Г.В. <i>СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО КУРСУ «МЕТОДОЛОГІЯ ОРГАНІЧНОГО СИНТЕЗУ» У ПІДГОТОВЦІ МАГІСТРІВ ХІМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 102 «ХІМІЯ» ТА 014.06 «СЕРЕДНЯ ОСВІТА. ХІМІЯ»</i>	883
Ройко Л.Л. <i>ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ У ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ</i>	897
Синишина Ю.А. <i>ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ</i>	909

Тягур В.М. 919
*ДИЗАЙН-МИСЛЕННЯ – МЕТОДОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО
КРЕАТИВНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ*

Уклеїна Л.А. 933
*ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ
УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО ПРОФЕСІЙНУ (ПРОФЕСІЙНО –
ТЕХНІЧНУ) ОСВІТУ*

Щерба Н.С., Яценко Л.В., Литвишко О.М. 944
*ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ В РОЗРОБЦІ
ЕЛЕКТРОННИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ
ОСВІТИ*

СЕРІЯ «Історія та археологія»

Бездітна Д.В. 958
*ДОШЛЮБНЕ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДІ НА МИКОЛАЇВЩИНІ В
1965-1985 РОКАХ*

Гриценко А.П., Прокопчук В.С., Чумаченко О.А. 965
*МІСЬКІ СУДДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗА 1892–1912 РР. У
СВІТЛІ СТАТИСТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ*

Зацепіло В.Є. 977
*РЕАКЦІЯ США НА ПОВСТАННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО КОРПУСУ
В РОСІЇ (1918 р.)*

Лазуренко В.М., Рубан С.Л. 990
*СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ
НА ЧЕРКАЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ*

Набока С.В. 1002
*ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА
СВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА*

Плюта Н.В., Синяк С.Л., Десятничук І.О. 1017
ІДЕОЛОГІЯ БУСІ В ПЕРІОД БАКУМАЦУ ТА САМУРАЇ

- Романюк І.М., Зінько Ю.А., Долинна А.С.** **1030**
*ПРІОРИТЕТИ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ У ВИЩИХ
НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ 1950-х – ПЕРШОЇ
ПОЛОВИНИ 1960-х рр.*
- Тацієнко Н.Л., Чучалін О.П.** **1038**
*ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПЕРІОДУ НЕПУ
ЩОДО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ*

Шановні колеги!

Вітаю Вас із виходом фахового журналу категорії Б “Актуальні питання у сучасній науці”.

Цей випуск журналу представлений цікавими і змістовними статтями українських та зарубіжних учених і експертів, що є прологом до подальших фахових дискусій про досвід, проблеми і перспективи розвитку державотворення та правотворення під час воєнного стану, а також про відбудову України після перемоги у цій війні.

Впевнена, що наше плідне співробітництво має прекрасні наукові перспективи.

Бажаю творчих успіхів та нових наукових здобутків!

З повагою,

**директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»

UDC 339.138

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-17-30](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-17-30)

Lysenko Iryna Volodymyrivna Ph.D. in Economics, Associate Professor at the Department of Marketing, PR Technologies, and Logistics, Chernihiv Polytechnic National University, Shevchenka St., 95, Chernihiv, 14035, tel.: (093) 527-79-73, <https://orcid.org/0000-0002-9960-1599>

Verbytska Anna Viktorivna Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Marketing, PR Technologies, and Logistics, Chernihiv Polytechnic National University, Shevchenka St., 95, Chernihiv, 14035, tel.: (093) 596-05-49, <https://orcid.org/0000-0001-7805-1412>

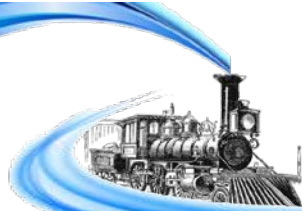
Babachenko Larysa Valentynivna Ph.D. in Economics, Associate Professor at the Department of Marketing, PR Technologies, and Logistics, Chernihiv Polytechnic National University, Shevchenka St., 95, Chernihiv, 14035, tel.: (093) 316-67-32, <https://orcid.org/0000-0002-6312-4700>

MARKETING INNOVATIONS IN THE DEVELOPMENT OF ENTERPRISE PRODUCT POLICY

Abstract. In today's highly competitive and rapidly evolving business environment, enterprises must constantly adapt, refine their product policies, and implement new marketing innovations to remain competitive and achieve success. This article explores the role of marketing innovations in shaping the development of product policy within enterprises and their impact on the entire product lifecycle.

Their role in increasing the competitiveness and profitability of companies is justified. The focus is on the fact that marketing innovations are a key factor in business development in an unstable market environment and changing consumer needs. Their implementation will allow enterprises to ensure sustainable competitive development and positioning in the market.

This research investigates the impact of marketing innovations on various stages of the product lifecycle, including concept development, product launch, and post-launch strategies. The study also explores the challenges faced by enterprises

during the implementation of marketing innovations in their product policy and presents effective strategies to overcome these obstacles. By leveraging marketing innovations, businesses can gain a competitive advantage, foster customer loyalty, and achieve long-term success in the dynamic global marketplace.

In conclusion summarizes the findings of the research, highlighting the critical role of marketing innovations in the development of enterprise product policy. It emphasizes the importance of embracing creativity, customer-centricity, and adaptability to remain competitive and achieve long-term success in the dynamic global marketplace. By leveraging marketing innovations, enterprises can differentiate their products, enhance customer engagement, and position themselves as industry leaders.

Keywords: marketing innovation, modern technologies, product policy, competitiveness, marketing research.

Лисенко Ірина Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, тел.: (093) 527-79-73, <https://orcid.org/0000-0002-9960-1599>

Вербицька Анна Вікторівна кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри маркетингу PR-технологій та логістики, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, тел.: (093) 596-05-49, <https://orcid.org/0000-0001-7805-1412>

Бабаченко Лариса Валентинівна кандидат економічних наук, доцент кафедри маркетингу, PR-технологій та логістики, Національний університет «Чернігівська політехніка», вул. Шевченка, 95, м. Чернігів, 14035, тел.: (093) 316-67-32, <https://orcid.org/0000-0002-6312-4700>

МАРКЕТИНГОВІ ІННОВАЦІЇ У РОЗВИТКУ ТОВАРНОЇ ПОЛІТИКИ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У сучасному бізнес-середовищі, яке швидко розвивається, підприємства повинні постійно адаптуватися, удосконалювати свою товарну політику та впроваджувати маркетингові інновації, щоб залишатися конкурентоспроможними та досягати успіху. У цій статті досліджується роль маркетингових інновацій у формуванні та розвитку товарної політики на підприємствах та їх вплив на весь життєвий цикл продукту.

Обґрунтовано вплив маркетингових інновацій на товарну політику підприємств та їх роль у підвищенні конкурентоспроможності підприємств.

Акцентується увага на тому, що маркетингові інновації є ключовим чинником розвитку бізнесу в умовах нестабільного ринкового середовища та потреб споживачів, а їх впровадження дозволить підприємствам забезпечити стійкий конкурентоспроможний розвиток і позиціонування на ринку.

У статті досліджено проблеми та виклики, з якими стикаються підприємства під час впровадження маркетингових інновацій у товарну політику та запропоновано ефективні стратегії для їх подолання. Обґрунтовано, що впроваджуючи маркетингові інновації, підприємства можуть отримати конкурентну перевагу, підвищити лояльність клієнтів і досягти довгострокового успіху у сучасних умовах господарювання.

Особистий внесок авторів полягає у обґрунтуванні та поглибленні розуміння важливості використання маркетингових інновацій у товарній політиці підприємства їх впливу на конкурентоспроможність та прибутковість. За результатами дослідження були розроблені рекомендації щодо використання маркетингових інновацій у товарній політиці підприємств, які можуть бути корисними для маркетологів, менеджерів-практиків та дослідників у цій галузі.

У висновках узагальнюються результати дослідження, підкреслюється важлива роль маркетингових інновацій у розвитку товарної політики підприємства.

Ключові слова: маркетингові інновації, сучасні технології, товарна політика, конкурентоспроможність, маркетингові дослідження.

Formulation of the problem. Rapid technological development, changes in consumer behavior, increased competition on the market, as well as the introduction of new product quality management standards require companies to constantly adapt to new conditions and implement innovative solutions, therefore the role of marketing innovations in the company's product policy is very important in modern business environment [6].

According to P. Drucker, «business has only two functions - marketing and innovation». In addition, he considered marketing and innovation to be an important basis for the company's success. Thanks to marketing innovations, enterprises can increase the effectiveness of their product policy, increase sales, increase customer loyalty and competitiveness in the market. In addition, the introduction of innovations in product policy can be an important factor for attracting new investors, as well as affect the image of the company and its positioning in the market. In this regard, the study of the impact of marketing innovations on the company's product policy is of great importance for both researchers and practitioners of the industry, who seek to find new ways to improve business efficiency and achieve a competitive advantage in the market.

Therefore, issues related to the impact of marketing innovations are extremely relevant and are of great importance for the successful development of the product policy of enterprises and the improvement of their competitiveness [6].

The research has an important connection with practical tasks related to increasing the competitiveness of enterprises in the conditions of economic globalization and rapid technological development. The application of marketing innovations in product policy can become an important tool for ensuring the successful operation of enterprises on the market and maintaining their positions in the competition. The role of marketing innovations in the product policy of enterprises is a very relevant problem in economic science. Over the past few years, a significant number of scientific studies and publications have been published that highlight various aspects of this issue.

Analysis of recent research and publications. Many domestic and foreign scientists were engaged in the study of issues related to marketing innovations, as well as their impact on the product policy of enterprises, in particular: Ilyashenko S.M., Ilyashenko N.S., Makhnusha S.M., Pererva P .H., Dwivedi A., Pawsey N., Grabowski W., Staszewska-Bystrova A., Jung S-U, Shegai V., Li X Huang L, Ren A. Li Q, Zeng X., Thongsri N., Chang AK -H. and others [1-7].

The vast majority of these studies are devoted to specific applied aspects of innovation marketing, in particular, approaches to the analysis of consumer needs for new types of products, marketing substantiation of the feasibility of their development, promotion of innovations to the market, market formation of certain types of innovations, for example, ecological ones, etc.

The analysis of scientific publications shows that marketing innovations are an important component of the company's product policy and a key factor of competitiveness in today's dynamic market environment. However, there are certain aspects of marketing innovations that should be investigated in the context of their impact on the product policy of enterprises.

The purpose of the article. This study aims to highlight the importance of marketing innovations in the formation of the product policy of enterprises and their impact on business efficiency. To reveal in detail the issue of implementing marketing innovations in various spheres of enterprise activity, including strategies for sales, promotion and product support.

Presentation main material. Product development is a critical aspect of any business striving to stay competitive and meet the changing needs of its target market. In today's dynamic and fast-paced business environment, the role of marketing innovations in product development has become increasingly significant. Marketing innovations encompass a wide range of creative and strategic approaches that help enterprises create, improve, and position their products effectively. This article delves into the vital role that marketing innovations play in the product development process and how they contribute to overall business success.

Let's consider the main stages of marketing innovations in the process of product development (Fig. 1)

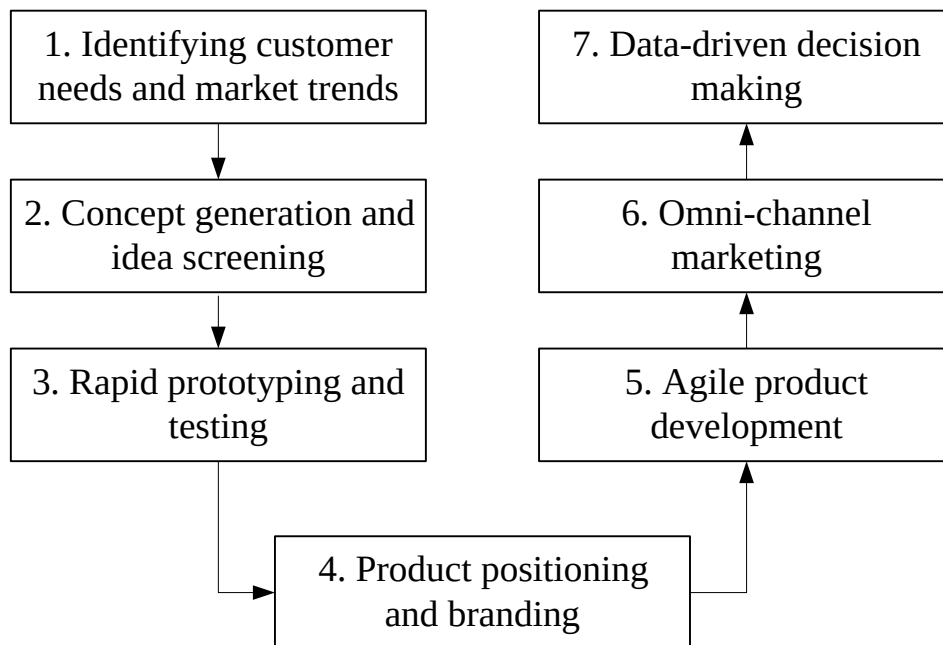

Fig. 1 The main stages of marketing innovations in the process of product development

1. Marketing innovations begin with a thorough understanding of customer needs and preferences. Through market research and customer insights, businesses can identify gaps in the market, understand emerging trends, and recognize unmet needs. This knowledge forms the foundation for developing products that cater to specific customer demands, increasing the chances of product success in the market.

2. Once customer needs and market trends are identified, marketing innovations come into play during the concept generation phase. Creative and innovative ideas are generated to address the identified needs and capitalize on market trends. These ideas undergo rigorous screening to determine their feasibility, potential, and alignment with the company's overall strategy. Marketing innovations can help in developing unique and out-of-the-box concepts that set the product apart from competitors.

3. In product development, rapid prototyping is a crucial step that allows businesses to create early-stage product versions quickly. Marketing innovations can facilitate the testing of these prototypes with a select group of target customers to gather valuable feedback. Through innovative testing methodologies such as beta launches, A/B testing, and crowd-sourcing, businesses can refine their products based on real-time customer feedback and make necessary improvements.

4. Effective product positioning and branding are essential to differentiate a product from competitors and create a distinct identity in the minds of consumers. Marketing innovations play a critical role in devising unique positioning strategies that resonate with the target audience. These strategies may involve storytelling, emotional branding, and leveraging social causes, among others, to create a strong emotional connection with consumers.

5. Agile product development methodologies have gained prominence in recent years, allowing businesses to respond quickly to market changes and customer feedback. Marketing innovations support this agile approach by fostering an environment of constant experimentation and adaptation. By adopting agile practices, businesses can bring products to market faster and continuously refine them to meet evolving customer demands.

6. In today's interconnected world, consumers interact with brands through multiple touchpoints. Marketing innovations enable businesses to implement omni-channel marketing strategies, ensuring a consistent and seamless customer experience across various platforms, including online and offline channels. This approach enhances brand visibility and accessibility, driving customer engagement and loyalty.

7. Marketing innovations heavily rely on data analytics to make informed product development decisions. By harnessing the power of big data and advanced analytics, businesses can gain deeper insights into customer behavior, preferences, and purchasing patterns. These insights help in identifying areas for improvement, predicting market trends, and optimizing product features to meet customer expectations.

Marketing innovations play a pivotal role in product development by driving customer-centric approaches, fostering creativity, and utilizing data-driven insights. From identifying customer needs and market trends to creating unique product positioning and branding strategies, marketing innovations guide businesses in bringing successful products to market. Embracing these innovations not only enhances product development efficiency but also helps enterprises stay competitive, deliver value to customers, and achieve long-term business success.

Marketing innovations refer to the creative and novel strategies, approaches, and techniques that businesses employ to revolutionize their marketing efforts and achieve a competitive advantage in the market. These innovations go beyond conventional marketing practices, challenging traditional norms and exploring new avenues to connect with consumers, promote products, and enhance brand visibility.

At its core, marketing innovation involves the application of imaginative thinking and problem-solving to address the ever-changing demands of consumers and the dynamic business landscape. It encompasses various aspects of the marketing mix, including product, price, promotion, and distribution, as well as the adoption of cutting-edge technologies and emerging trends.

Marketing innovations can manifest in several forms, some of which include (Fig. 2):

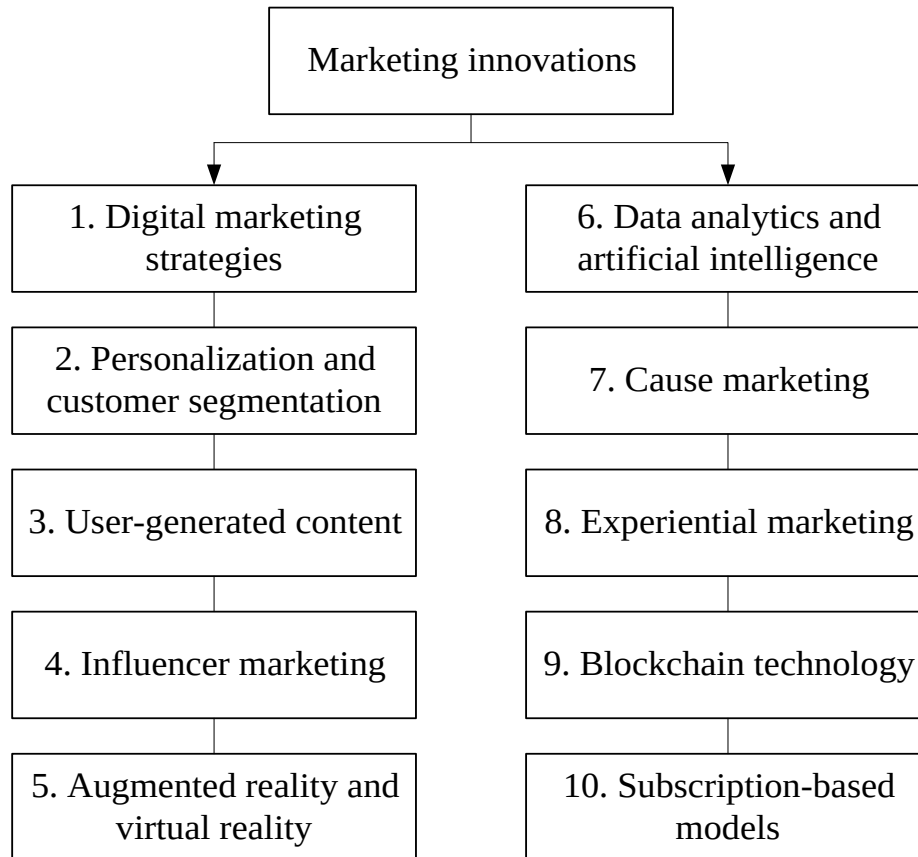

Fig. 2 Some types of marketing innovations

1. Embracing digitalization and leveraging online platforms, businesses can engage with their target audience through social media marketing, content marketing, search engine optimization (SEO), pay-per-click (PPC) advertising, and email marketing.

2. Customizing marketing messages and offerings based on individual customer preferences and behavior to create a more personalized and relevant customer experience.

3. Encouraging customers to create and share content related to the brand or product, harnessing the power of word-of-mouth marketing and building a loyal community around the brand.

4. Collaborating with influencers and key opinion leaders to promote products and services to their large and engaged audiences, enhancing brand credibility and visibility.

5. Integrating AR and VR technologies into marketing campaigns to provide immersive and interactive experiences for consumers, especially in the retail and entertainment sectors.

6. Utilizing data-driven insights and AI-powered algorithms to analyze customer behavior, predict market trends, and optimize marketing strategies for better results.

7. Associating with social or environmental causes to showcase the brand's commitment to making a positive impact on society, resonating with socially conscious consumers.

8. Creating memorable and engaging experiences for customers through events, pop-up stores, or interactive campaigns that leave a lasting impression.

9. Exploring the potential of blockchain for transparent supply chain management, loyalty programs, and secure customer data handling.

10. Offering subscription-based services or products to enhance customer retention and loyalty while providing a predictable revenue stream for the business.

Marketing innovations are not limited to specific industries or business sizes. Both established enterprises and startups can benefit from integrating creative and forward-thinking marketing strategies into their operations.

According to the authors, innovation marketing is the application of new and original approaches, strategies, ideas, technologies or concepts in marketing processes in order to improve performance, attract a larger audience of customers, increase consumer satisfaction and gain a competitive advantage in the market.

Innovation marketing is an important aspect of the product policy of enterprises, as it allows to ensure the competitiveness of products on the market through the introduction of new ideas, technologies, products and services.

By adopting these innovations, businesses can differentiate themselves in the competitive market, build brand loyalty, and ultimately drive long-term success and growth. In the rapidly evolving digital age, embracing marketing innovations has become essential for enterprises to stay relevant and thrive amidst ever-changing consumer preferences and market dynamics. Customer acquisition is a fundamental objective for businesses looking to expand their customer base and drive revenue growth. In this context, marketing innovations play a crucial role in transforming the traditional customer acquisition process. By embracing novel and creative strategies, businesses can effectively engage with potential customers, build brand awareness, and foster meaningful connections.

Marketing innovations have a profound impact on the competitiveness of products in the market. In an increasingly crowded and dynamic marketplace, businesses must continuously seek ways to differentiate their offerings and create a unique value proposition. Marketing innovations play a pivotal role in shaping the perception of products, enhancing customer experiences, and ultimately driving product competitiveness.

Overcoming the main problems in the implementation of marketing innovations in the product policy of enterprises requires a strategic and proactive

approach. Here are some effective ways to address these challenges and ensure successful integration of marketing innovations (Fig. 3):

Fig. 3 Ways to overcome the main problems in the implementation of marketing innovations in the product policy of enterprises

1. Foster a culture that encourages innovation and embraces change. Leadership should promote a mindset that values creativity, experimentation, and continuous improvement. Employee involvement in brainstorming sessions and idea generation can enhance engagement and buy-in for marketing innovations.

2. Allocate sufficient financial, technological, and human resources to support the implementation of marketing innovations. Identify potential cost-saving measures or reallocate resources from less critical areas to prioritize innovation initiatives.

3. Ensure that marketing innovations are in line with the overall business strategy and objectives. Clearly communicate the strategic rationale behind each

innovation to employees and stakeholders, emphasizing how they contribute to the company's long-term goals.

4. Involve customers in the product development process from the early stages. Gather feedback through focus groups, surveys, and beta testing to ensure that marketing innovations address genuine customer needs and preferences.

5. Stay vigilant about competitors' actions and potential reactions to marketing innovations. Develop contingency plans to counter any aggressive responses and maintain a competitive advantage.

6. Invest in developing technological capabilities and infrastructure to support the implementation of marketing innovations. Collaborate with technology partners or consider outsourcing when necessary.

7. Define clear metrics and key performance indicators (KPIs) to measure the success and impact of marketing innovations. Regularly review progress against these metrics and make data-driven decisions for continuous improvement.

8. Conduct thorough market research to identify the optimal timing for launching marketing innovations. Consider market readiness, customer demand, and competitive landscape to plan the most effective market entry strategy.

9. Develop comprehensive communication and educational campaigns to inform customers about the benefits and features of marketing innovations. Address potential concerns and showcase how the innovations solve specific pain points.

10. Prioritize innovations that are sustainable and scalable in the long term. Avoid short-term solutions that may become obsolete or impractical to maintain.

11. Embrace an interactive approach to innovation, allowing for continuous testing, learning, and improvement. Encourage teams to learn from failures and adapt quickly to changing market conditions.

It is worth noting that the introduction of marketing innovations into the product policy of enterprises may face various problems and obstacles that may prevent the successful integration of these innovations. Overcoming these challenges is essential to harness the full potential of marketing innovations and to create a competitive advantage in the market. Overcoming the challenges and obstacles in implementing marketing innovations in the product policy of enterprises requires strategic planning, effective communication, and strong leadership. Moreover, enterprises must stay vigilant in monitoring market dynamics, competitor response, and regulatory requirements. By navigating these challenges and embracing marketing innovations strategically, enterprises can drive product differentiation, enhance customer satisfaction, and gain a competitive edge in the market.

Overcoming the main problems in the implementation of marketing innovations in the product policy of enterprises requires a proactive and adaptable approach. By fostering a culture of innovation, aligning innovations with business

strategy, and engaging customers early in the process, enterprises can successfully implement marketing innovations. Moreover, securing adequate resources, complying with regulations, and building technological capabilities contribute to a seamless integration of innovations. Regular evaluation and data-driven decision-making ensure that marketing innovations have a lasting impact on product policy and contribute to sustained business success [5; 6].

The successful implementation of marketing innovations in the product policy of enterprises relies on several key factors. These factors are essential for overcoming challenges and maximizing the impact of marketing innovations.

Here are the key factors that contribute to successful implementation:

- define a clear vision for the integration of marketing innovations in the product policy. Align the innovation strategy with the overall business objectives and create a roadmap for implementation.
- gain support from top-level management and leaders who champion the adoption of marketing innovations. Leadership buy-in is crucial for driving change and ensuring commitment throughout the organization.
- foster collaboration between different departments, such as marketing, product development, sales, and customer service. Cross-functional teams can provide diverse perspectives and ensure smooth implementation across the entire organization.
- prioritize customer needs and preferences in the development of marketing innovations. Conduct thorough market research and engage customers throughout the process to ensure that innovations address real customer pain points.
- foster an agile and adaptive culture that encourages experimentation and learning. Embrace a «fail fast, learn fast» approach to encourage continuous improvement and iteration.
- allocate sufficient financial, technological, and human resources to support the implementation of marketing innovations. Adequate investment is necessary to ensure the innovations receive the attention they deserve.
- rely on data and analytics to inform decision-making throughout the implementation process. Data-driven insights can validate assumptions, identify opportunities, and measure the impact of innovations.
- communicate the purpose, benefits, and progress of marketing innovations clearly and consistently to all stakeholders. Transparent communication fosters understanding, engagement, and support.
- provide training and skill development opportunities to equip employees with the necessary knowledge and expertise to implement marketing innovations effectively.
- continuously monitor the performance and outcomes of marketing innovations. Regularly evaluate the success against defined metrics and make adjustments as needed.

- assess market readiness and identify the optimal timing for launching marketing innovations. Being the first mover in the market or capitalizing on emerging trends can give a competitive advantage.
- ensure that appropriate measures are taken to protect any unique intellectual property associated with the marketing innovations.
- anticipate potential risks and challenges that may arise during implementation and develop contingency plans to mitigate them.
- develop effective marketing and communication strategies to educate customers about the benefits and value of marketing innovations. Facilitate smooth adoption by providing resources and support as needed.
- be open to adapting marketing innovations based on feedback and market dynamics. Flexibility allows for quick adjustments to align with changing customer needs and preferences [1-4; 7].

The successful implementation of marketing innovations in the product policy of enterprises requires a holistic and well-planned approach. By focusing on a clear vision, strong leadership support, customer-centricity, and effective communication, enterprises can overcome challenges and maximize the impact of marketing innovations. Investing in resources, promoting a culture of agility and continuous improvement, and leveraging data for decision-making are essential factors that contribute to successful implementation. Ultimately, enterprises that embrace these key factors can gain a competitive advantage, drive customer satisfaction, and achieve sustained success in the market.

The results of the study show that the use of marketing innovations in the product policy of the enterprise allows to increase the competitiveness and profitability of the enterprise, as well as to improve the reputation and promote its development.

Conclusions. Analyzing the processes that take place in the field of innovation marketing, it can be argued that its future will be associated with an increase in the amount of data, its processing and the use of innovative technologies, which will significantly improve the effectiveness of the product policy of enterprises.

The personal contribution consists in deepening the understanding of the importance of using marketing innovations in the company's product policy and their impact on its competitiveness and profitability. In addition, as a result of the research, recommendations were developed for the use of marketing innovations in the company's product policy, which can be useful for practicing managers and researchers in this field.

In particular, the recommendations include: defining the goal and strategy of marketing innovations; market and consumer analysis to identify needs, wishes and trends; creation of new products and modification of existing ones; effective product

life cycle management; development of marketing communications and promotion strategies; ensuring high product quality and customer service; use of modern technologies and marketing tools.

The practical significance of the conducted research lies in the possibility of implementing the given recommendations into the activities of enterprises, which can help companies increase the efficiency of their activities, attract more customers and improve their image on the market.

So, on the basis of the conducted research, it can be concluded that marketing innovations play an important role in the formation of the product policy of enterprises. Studies have shown that the use of marketing innovations allows enterprises to more effectively promote their products on the market, increase their competitiveness and improve financial indicators.

In conclusion, marketing innovation continues to evolve, so it's important for marketers to stay abreast of the latest research and best practices to stay competitive and meet the needs of their customers.

References:

1. Dwivedi A., Pawsey N. (2023) Examining the drivers of marketing innovation in SMEs. *Journal of Business Research*. 155 (2). DOI: 10.1016/j.jbusres.2022.113409 [in English].
2. Grabowski, W., Staszewska-Bystrova, A. (2020) The Role of Public Support for Innovativeness in SMEs Across European Countries and Sectors of Economic Activity. *Sustainability*. 12 (10):4143. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12104143> [in English].
3. Jung S-U, Shegai V. (2023) The Impact of Digital Marketing Innovation on Firm Performance: Mediation by Marketing Capability and Moderation by Firm Size. *Sustainability*. 15(7):5711. DOI: <https://doi.org/10.3390/su15075711> [in English].
4. Li X, Huang L, Ren A, Li Q, Zeng X. (2022) The Effect of Production Structure Roundaboutness on the Innovation Capability of High-Tech Enterprises – The Mediating Role of Technology Absorption Path. *Sustainability*. 14(9):5116. DOI: <https://doi.org/10.3390/su14095116> [in English].
5. Lysenko, I. (2021) Support for the social entrepreneurship in the time of modern challenges: Ukrainian experience. *Social Entrepreneurship – Innovation and Contemporary Challenges*. Published by: Sandal Institute, 2021. p. 104. P. 25-49. [in English].
6. Lysenko I., Ilchuk V., Verbytska A. (2023) The role of marketing innovations in product policy of enterprises. *Economic Bulletin of the State Higher Educational Institution Ukrainian State Chemical and Technological University*. 1, P. 203-211. [in English].
7. Thongsri N., Chang AK-H. (2019) Interactions Among Factors Influencing Product Innovation and Innovation Behaviour: Market Orientation, Managerial Ties, and Government Support. *Sustainability*. 11(10):2793. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11102793> [in English].

Література:

1. Dwivedi A., Pawsey N. (2023) Examining the drivers of marketing innovation in SMEs. *Journal of Business Research*. 155 (2). DOI: 10.1016/j.jbusres.2022.113409 [in English].
2. Grabowski, W., Staszewska-Bystrova, A. (2020) The Role of Public Support for Innovativeness in SMEs Across European Countries and Sectors of Economic Activity. *Sustainability*. 12 (10):4143. DOI: <https://doi.org/10.3390/su12104143> [in English].

3. Jung S-U, Shegai V. (2023) The Impact of Digital Marketing Innovation on Firm Performance: Mediation by Marketing Capability and Moderation by Firm Size. *Sustainability*. 15(7):5711. DOI: <https://doi.org/10.3390/su15075711> [in English].
4. Li X, Huang L, Ren A, Li Q, Zeng X. (2022) The Effect of Production Structure Roundaboutness on the Innovation Capability of High-Tech Enterprises – The Mediating Role of Technology Absorption Path. *Sustainability*. 14(9):5116. DOI: <https://doi.org/10.3390/su14095116> [in English].
5. Lysenko, I. (2021) Support for the social entrepreneurship in the time of modern challenges: Ukrainian experience. *Social Entrepreneurship – Innovation and Contemporary Challenges*. Published by: Sandal Institute, 2021. p. 104. P. 25-49. [in English].
6. Lysenko I., Ilchuk V., Verbytska A. (2023) The role of marketing innovations in product policy of enterprises. *Economic Bulletin of the State Higher Educational Institution Ukrainian State Chemical and Technological University*. 1, P. 203-211. [in English].
7. Thongsri N., Chang AK-H. (2019) Interactions Among Factors Influencing Product Innovation and Innovation Behaviour: Market Orientation, Managerial Ties, and Government Support. *Sustainability*. 11(10):2793. DOI: <https://doi.org/10.3390/su11102793> [in English].

УДК 311. 21: 331. 56: 339.56.055 (477): 061.1 ЄС

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-31-51](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-31-51)

Зварич Олена Ігорівна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри обліку та оподаткування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, <https://orcid.org/0000-0002-5088-7675>

ВПЛИВ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ НА ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ СУЧАСНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ РИНКІВ ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ РЕГІОНІВ

Анотація. У цій статті висвітлюється проблематика впливу торговельно-еко-номічних відносин України і Європейського Союзу [21; 23] на вдосконалення регулювання регіональних ринків праці та безпеки життєдіяльності у віт-чизняних регіонах. При цьому із використанням системного і синергетичного підходів та методів аналізу і синтезу, індукції та індукції, історичного, ком-паративного і контент-аналізу з'ясовано, що стосунки між ними розпоча-лись у грудні 1991 року, коли Міністр закордонних справ Нідерландів як го-ловуючої у Євросоюзі держави у листі від його імені **офіційно визнав неза-лежність України**, чим було здійснено істотний вплив на вдосконалення ре-гулювання сучасних регіональних ринків праці та безпеки життєдіяльності у вітчизняних регіонах. Зокрема, у результаті введення **Зони вільної торгівлі між Європейським Союзом і Україною** [22] нею отримано торговельні пре-ференції у вигляді безмитних товарних квот на 36 видів товарів, за чотирма з яких були встановлені додаткові обсяги їхньої поставки на європейські рин- ки [20]. Водночас із цим, не зважаючи на несприятливі економічні умови, то-варна структура експорту України до Євросоюзу залишалась сталою. Близь-ко його третини займає продукція сільського господарства та харчової про-мисловості, на другому місці – чорні метали і вироби із них, на третьому – електричні та механічні машини. Відносно ж послуг, то у структурі їх екс-порту поруч із переробкою матеріальних ресурсів переважають інформацій-но-комунікаційні та транспортні. Одночасно із цим у **2020 році** частка дер-жав ЄС у зовнішній торгівлі України досягла 40. 7 %, **тобто вона уникла такого принизливого статусу**, як сировинний придаток Європейського Со-юзу, і стала його повноцінним партнером у торгівлі товарами та послугами, **а у 2022 році** обсяг експорту товарів із України до Євросоюзу зріс порвняно із 2021 роком на 4.2 % до 28.0 млрд доларів США [26], що здійснило істот-ний вплив на нарощення потенціалу економічного розвитку вітчизняних регі-онів і створило умови для вдосконалення регулювання регіональних ринків праці та безпеки

життєдіяльності у державі. Водночас встановлено, що **сфера зайнятості та життєдіяльності населення** охоплює господарські, демографічні, історичні, культурно-етичні та соціально-психологічні тра-діції, **а система управління трудовим потенціалом** – це цілеспрямований вплив суб'єктів менеджменту (як державних центральних, так і територі-альних органів влади та місцевого самоврядування, громадських і господар-ських утворень) на процеси формування, використання та розвитку трудо-вого потенціалу регіону і окремого працівника. Одночасно із цим **безпечна життєдіяльність** – це регульований стан навколишнього природного сере-довища, за якого згідно з чинним законодавством, нормами та нормативами забезпечується комфортна взаємодія людини із його компонентами, запобі-шання погіршенню екологічної ситуації, умов і охорони праці та виникненню небезпеки за різних надзвичайних ситуацій, **а управління у регіоні** – це така система стосунків, яка спрямовується на організацію діяльності стосовно забезпечення безпеки праці, збереження життя і здоров'я людей у її процесі та безпечної життєдіяльності населення, що реалізується через відповідну сукупність найтісніше взаємопов'язаних медико-профілактичних, організа-ційно-технічних, правових і соціально-економічних засобів, заходів та мето-дів. Водночас із цим **ринок праці** у порівнянні із іншими має свої особливос-ті, які заслуговують на найпильнішу увагу, адже ними відображається сучасний рівень соціально-трудових відносин в Україні як державі зі сталою ринковою економікою, відтак їх врахування є винятково важливим для розу-міння процесів, що пов'язані із трудовими ресурсами регіону, а значить – і значною мірою – із його подальшим соціально-економічним та культурним розвитком в умовах євроінтеграційних устремлінь України та її народу.

Ключові слова: регіон, економіка, торгівля, торговельно-економічні відносини України і Європейського Союзу, ринок праці, безпека життєдіяль-ності, управління трудовим потенціалом, регіональна система регулювання ринку праці та економічна система безпечної життєдіяльності у регіоні.

Zvarych Olena Ihorivna Doctor of Economic Science, associative professor, Professor of Accounting and Taxation, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, <https://orcid.org/0000-0002-5088-7675>

THE INFLUENCE OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS OF UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION ON THE IMPROVEMENT OF THE REGULATION OF THE MODERN REGIONAL LABOR MARKETS AND THE SECURITY OF LIVELIHOOD OF THE HOME REGIONS

Abstract. This article highlights the issue of **the impact of trade and economic relations between Ukraine and the European Union** [21; 23] on

improving the regulation of regional labor markets and the safety of life in domestic regions. At the same time, with the use of systematic and synergistic approaches and methods of analysis and synthesis, induction and induction, historical, comparative and content analysis, **it was found** that the relationship between them began in December 1991, when the Minister of Foreign Affairs of the Netherlands, as the country presiding over the European Union, letter on his behalf **officially recognized the independence of Uk-taine**, which had a significant impact on improving the regulation of modern regio-nal labor markets and the safety of life in the domestic regions. In particular, as a result of the introduction of **the Free Trade Zone between the European Union and Ukraine** [22], it received trade preferences in the form of duty-free commodity quo-tas for 36 types of goods, for four of which additional volumes of their supply to European markets were established [20]. Meantime, despite the unfavorable econo-mic circumstances, the product structure of Ukraine's exports to the European Uni-on remained stable. About a third of it is occupied by products of agriculture and the food industry, in second place – ferrous metals and products from them, in third place – electrical and mechanical machines. As for services, in the structure of their export, next to the processing of material resources, information and communication and transport services prevail. Simultaneously, **in 2020**, the share of EU countries in Ukraine's foreign trade reached 40.7%, that is, **it avoided such a humiliating status** as a raw material appendage of the European Union and became its full partner in trade in goods and services, and **in 2022** the volume the export of goods from Ukraine to the European Union increased by 4.2% compared to 2021 to 28.0 billion US dollars [26], which had a significant impact on increasing the economic development potential of domestic regions and created conditions for improving the regulation of regional labor markets and the safety of life in the state. However, it was established that the **sphere of employment and life activities of the population** covers the economic, demographic, historical, cultural-ethical and socio-psychological traditions of the territories, and the labor potential management **system is a purposeful influence of management entities** (both state central and territorial authorities and local self-government, public and economic entities) on the processes of formation, use and development of the labor potential of the region and an individual employee. At the same time, **safe life** is a regulated state of the natural environment, under which, in accordance with current legislation, norms and standards, comfortable interaction of a person with its components is ensured, prevention of deterioration of the ecological situation, conditions and labor protection and the emergence of danger in various emergency situations, and **management in the region** is such a system of relations, which is aimed at the organization of activities related to ensuring labor safety, preserving the life and health of people in its process, and the safe life of the population, which is implemented through the appropriate set of the most closely

interconnected medical and preventive, organizational technical, legal and socio-economic means, measures and methods. Along with this, **the labor market** in comparison with others has its own features that deserve the closest attention, because they reflect the current level of social and labor relations in Ukraine as a state with a stable market economy, so their consideration is extremely important for understanding the processes related to with the labor resources of the region, which means – and to a large extent – with its further socio-economic and cultural development in the conditions of the European integration aspirations of Ukraine and its people.

Keywords: region, economy, trade, trade and economic relations of Ukraine and the European Union, labor market, safety of life, management of labor potential, regional system of regulation of the labor market and economic system of safe life in the region.

Постановка проблеми. Наша держава послідовно здійснює політику із актив-ної розбудови відносин із Європейським Союзом на підґрунті Закону Україн від 1 липня 2010 року «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», у статті 11 якого наголошується, що «... забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний та правовий простори» є одним із основних засадничих принципів зовнішньої політики Української держави [2].

Водночас наміри України розбудовувати стосунки із Євросоюзом на принципах інтеграції були задекларовані набагато раніше – вперше про її інтеграційні наміри заявлено у постанові Верховної Ради України від 28 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України» [6]. Відповідні положення відносно підтримки курсу на європейську інтеграцію висвітлені й у її постановах від 22 лютого 2002 року «Про Заяву Верховної Ради України «Про започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору» [7] і від 19 травня 2011 року та 28 листопада 2022 року про рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини і співпрацю із Європейським Союзом та про стан і перспективи розвитку економічних відносин із ЄС (зона вільної торгівлі) та Митним Союзом [8; 10].

При цьому у міру розвитку сучасних цивілізованих ринкових стосунків в Україні, на які здійснює активний вплив зовнішня торгівля нашої держави, стає винятково актуальною вже задавлена проблема формування ефективних регіональних механізмів регулювання сфери зайнятості та безпеки життєдіяльності, якою поруч із соціально-економічним і культурним розвитком охоплюються господарсько-історичні, демографічні, культурні та соціально-психологічні традиції окремих територій. Одночасно потреба в управлінні формуванням і використаннім трудового потенціалу спричинена необхідністю попереджати та усувати негативні наслідки звільнення

працівників в умовах ринку, **що актуалізує системні наукові дослідження у цьому напрямку.**

Аналіз останніх досліджень і публікацій та мета цієї статті. На наше переконання, наводити окремі праці із проблематики *впливу зовнішньої торгівлі України* на регулювання регіонального ринку праці та безпеки життєдіяльності із їх широкого загалу, які давно увійшли у вітчизняний науковий простір, що активно поповнюється особливо останнім часом, необхідності немає. Вона знайшла відображення у вітчизняному законодавстві [1–10] і публікаціях таких науковців, як В. Брич, М. Вєскля, Л. Волянська-Савчук, Б. Додашев, А. Єпіфанов, І. Зварич, Д. Зеркалов, Г. Лєськів, Л. Малинівська, М. Мінченко, С. Нєстеренко, О. Третьяков, І. Чичкало-Кодрацька [11–21] і електронних [22–27] та інших джерелах. Проте, у наявних працях зазвичай висвітлюються загальні питання безпеки праці та життєдіяльності, не акцентуючи уваги на таких проблемах саме у регіональному контексті та у аспекті впливу на них зовнішньої торгівлі України. Водночас із цим є необхідність у поглибленій характеристиці основних завдань як зі створення, так і функціонування регіональної системи управління праці та її взаємодії із ринковим простором в цілому та взаємозв'язку із соціальним захистом населення, **що і стало метою та головним завданням у пропонованій науковій розвідці.**

Виклад основних матеріалів та їхнє обґрунтування. Неочікувана відмова керівництва держави у листопаді 2013 року від підписання Угоди про асоціацію між Україною і Євросоюзом [24] **спричинила початок масового мирного протесту в Україні на захист євроінтеграційних прагнень її народу, який отримав назву «Євромайдан», а після перемоги Революції Гідності** 13 березня 2014 року Верховна Рада України ухвалила постанову «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі» [9], **чітко зазначивши, що** метою нашої держави та її народу є *членство у Євросоюзі*, а із підписанням і ратифікацією Угоди про асоціацію між ним та Україною її сторони розбудовують відносини у зовсім новому форматі – *політичної асоціації та європейської інтеграції*. При цьому у відповідності зі статтею 49 Договору про Європейський Союз [21] 21 березня 2014 року було підписано *політичну*, а 27 червня – *економічну частину цієї Угоди*, виконання яких здійснюється у цей час у відповідності із затвердженим Кабінетом Міністрів України *Планом її імплементації на 2014 – 2017 роки*, який було істотно доповнено 28 жовтня 2017 року [5].

У продовження цього дослідження зазначимо, що **уповаління трудовим потенціалом** – це цілеспрямований вплив відповідних суб'єктів менеджменту (як державних центральних, так і територіальних органів влади, органів місцевого самоврядування, громадських та господарських утворень) на

процеси формування і використання та розвитку трудового потенціалу території чи окремого працівника. У зв'язку з тими або іншими змінами у стратегії управління трудовим потенціалом змінюється її відповідна концепція, **головна мета якої** – створення сприятливих умов для формування кількісної та якісної складових трудового потенціалу і щонайбільш продуктивного їх використання. **Звідси можливо сформулювати основні завдання зі створення та функціонування сучасної регіональної системи менеджменту праці, які одночасно можуть бути її по суті визначальними функціями** [11 – 12]:

- розробка відповідних концепції та політики і стратегії у сфері формування та подальшого розвитку трудового потенціалу певної території [14];
- належне прогнозування наявної потреби у робочій силі у відповідності зі стратегією соціально-економічного і культурного розвитку регіону [15];
- формування освітньої та фахової структури трудових ресурсів території відповідно до наявних потреб регіонального ринку робочої сили [11 – 15];
- безумовне забезпечення оптимального сполучення трудового, виробничого і природно-ресурсного та низки інших потенціалів території [12; 16];
- моніторинг ринку робочої сили і робочих місць у межах регіону [14];
- формування ефективного механізму управління процесами створення та ефективного використання наявного трудового потенціалу території [11];
- координація взаємодії підсистем територіального менеджменту, які активно впливають на формування і використання трудового потенціалу [15];
- відповідне інформаційне забезпечення усіх основних процесів створення та реалізації трудового потенціалу у межах відповідної регіону [14].

Структурно сучасну систему менеджменту трудового потенціалу (Рис. 1) можливо відобразити у вигляді взаємозалежних блоків: **суб'єкт управ**

ління – керуюча підсистема; **об'єкт менеджменту** – керована підсистема механізму управління, якою здійснюється вплив керівної підсистеми на керовану, і комунікацій, що забезпечують прямий та зворотний взаємозв'язок між об'єктом та суб'єктом управління, **об'єктами якого є** індивідуальний трудо-вий потенціал населення, так і трудовий потенціал території в цілому. **Як суб'єкти менеджменту або керуючої підсистеми у регіональній системі управління ринком праці (трудо-вим потенціалом) виділяються у залежності від рівня управління три таких групи керівних органів**[11;13;15]:

Рис. 1. Структурна схема управління трудовим потенціалом території (регіону) (складено авторами із використанням [11 – 13; 14 – 15])

- належне державне управління трудовим потенціалом території [11];
- менеджмент трудового потенціалу у місцевому самоврядуванні [15];
- управління трудовим потенціалом суб'єктів господарювання [11; 15].

Зазначені підсистеми суб'єкта менеджменту є взаємозалежними та взаємодіючими одна із одною. За умов перехідного до ринку періоду важливою є роль державного управління трудовим потенціалом і форми його проявів у регіонах. На сьогодні його забезпечують органи державної служби зайнятості та її підрозділи на місцях, однак створені тут центри зайнятості так і не вирішують ключових питань менеджменту трудового потенціалу. Окрім органів державного управління зайнятості населення, створено територіальні органи менеджменту трудового потенціалу як самостійні структурні підрозділи обласних та районних держадміністрацій і виконавчих органів міських рад міст обласного значення. Спочатку це були управління праці, а тепер їх реформовано у *департаменти соціальної політики (управління – на міському та районному рівнях)*, **визначальними завданнями яких є** [12 – 13; 14 – 15]:

- створення відповідних соціально-економічних умов для формування високоякісного трудового потенціалу території; координація їх персоналом

дій органів управління соціального спрямування на підприємствах і в організаціях у межах регіону; розробка та постійне забезпечення ефективного механізму менеджменту наявного трудового потенціалу території (регіону); працевлаштування раніше звільнених працівників; сприяння більш ефективному використанню трудового потенціалу із врахуванням умов із метою підвищення мобільності робочої сили, якою і забезпечується її раціональний територіальний та галузевий перерозподіли; відповідна організація системи підготов-ки, перепідготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів у відповідності із вимогами регіонального ринку праці; постійне сприяння належному соціальному захисту активної частини населення території та зростання її прибутків.

Отже, враховуючи завдання управління трудовим потенціалом території, отримуємо можливість для визначення *особливої економічної системи безпечної життєдіяльності у регіоні, суб'єктом менеджменту якою є держава та її регіональні органи*, окремі територіальні утворення, трудові колективи чи інші спільноти, *а об'єктом* – безпечна життєдіяльність у регіоні, яка є головним чином належно регульованим станом навколишнього природного середовища, за якого згідно із чинним законодавством, нормами і нормативами забезпечується комфортна взаємодія людини із його різними компонентами та запобігання погіршенню екологічної обстановки і умов охорони праці та виникненню небезпеки за надзвичайних ситуацій [11; 13; 15 – 19].

Управління безпекою життєдіяльності у регіоні – це система відносин, що спрямована на організацію діяльності із забезпечення безпеки праці, збереження життя і здоров'я людей у процесі праці, безпечної життєдіяльності населення, яка реалізуються через сукупність найтісніше взаємопов'язаних медично-профілактичних, організаційно-технічних, правових та соціально-економічних засобів, заходів і методів (Рис. 2). Згідно із системною уявою територія є носієм ресурсів та умов; *множина функцій* – екологічні, економічні, соціальні чинники і забезпечення захисту життєдіяльності населення на усіх територіальних рівнях; *засоби і предмети праці* та специфічні особливості простору, які впливають на впорядкованість і стійкість розташованих на ній об'єктів. А загрозою для регіональної безпеки життєдіяльності є небезпеки екологічного, економічного, інформаційного, кримінального та соціального або технічного характеру, чим знижується як ефективність, так і надійність функціонування вітчизняних суб'єктів підприємництва [11 – 15].

Ринок праці в цілому входить у загалом упорядковану систему ринків. Якщо державою обрано за орієнтир своєї економіки відповідні ринкові відносини, обов'язково повинні функціонувати декілька ринків – *капіталів, праці, товарів та фондовий ринок*. Не буває так, щоби функціонував лише

один із цих ринків, адже тоді неможливо стверджувати стосовно ринкової економіки у тому вигляді, у якому ми її уявляємо. Вони є взаємопов'язаними, тому існують як функціонально, так і самодостатньо. Разом із цим цим *ринком праці* має свої особливості, що заслуговують на нашу найпильнішу увагу. Вони відобрадають сучасний рівень соціально-трудових відносин у державі зі сталою ринковою економікою, тому їх врахування є винятково важливим для розуміння тих процесів, *які пов'язані із трудовими ресурсами регіону* [13; 15]:

Рис. 2. Схема взаємодії наглядових служб за безпечною життєдіяльністю населення у масштабах регіону (складена авторкою із використанням [15])

- на ринку праці придбваються тільки трудові послуги, сам індивід не може купуватись чи продаватись. Покупець послуги праці вступає у контакт саме із вільною людиною, прав якої він повинен безумовно дотримуватись;

- компенсація за працю існує не лише у формі заробітної плати, а і таких додаткових пільг, як медичне обслуговування та за такої потреби – службовий транспорт, харчування на роботі, оплачувана відпустка і відпустка із догляду за дитиною тощо. Включенням додаткових пільг у грошову компенсацією ускладнюється проблеми визначення самої ринкової ціни праці, проте її підсумкова складова має бути такою, щоби людина, якою продаються трудові послуги (робоча сила), могла б вичерпно задовольнити свої мінімальні потреби (на виховання дітей та відпочинок і житло та одяг, продукти тощо);

- на ринку праці у порівнянні із іншими ринками є більше інституціональних структур. До них відносяться у числі іншого система трудового за-конодавства; різні установи і служби регулювання зайнятості; профспілки тощо. Вони формують правила гри на ринку праці. Значення кожної із структур для регулювання трудових відносин різне, але для його нормального функціонування їх вплив на нього повинен мати належно збалансований характер;

- ринок товарів, як правило, це ринок переважно стандартизованих продуктів, особливо коли йдеться про сировину або напівфабрикати. Усі, хто бере участь у трудовому процесі, відрізняються один від одного, а це впливає на професійні та кваліфікаційні вимоги, умови праці, вибір професії, рівень заробітної плати чи інші соціальні чи психологічні чинники. Однак, цим створюються додаткові проблеми за спроби застосувати простий арифметичний спосіб забезпечення збалансованості трудових ресурсів з робочими місцями;

- те, що споживач або ж підприємець купує сьогодні послуги, не означає їх покупку завтра чи придбання вчора. За купівлі робочої сили із метою виконання відповідних трудових послуг тривалість контактів продавця та покупця має щонайбільш істотне значення. Від тривалості роботи залежить і досвід працівника, яка здійснює безпосередній вплив на досягнення ним продуктивності праці, збільшуючи відповідні грошові компенсації працюючим;

- на відміну від матеріальних чинників виробництва, незайнятість трудових ресурсів зумовлює значні людські та економічні затрати, оскільки більшість індивідів є водночас покупцями готової продукції або продавцями трудових послуг, проте безробіття знижує їх життєвий рівень, а трудові послуги, які не використовуються, втрачаються для економіки назавжди [15].

Відтак, управління ринком праці та соціальний захист населення регіону – складний багатовекторний процес, який здійснюється облдержадміністрацією

із використанням державних і недержавних структур (Рис. 2). У центрі цієї роботи – департамент соціальної політики обласної державної адміністрації, який є її структурний підрозділ, створюваний за розпорядженням її голови, підзвітним йому та Міністерству соціальної політики України. У своїй роботі він керується Конституцією і законами України, актами Президента та Кабінету Міністрів України і розпорядженням голови облдержадміністрації та рішеннями обласної ради. Ним забезпечується на території регіону реалізація державної політики у сфері соціально-трудових відносин і безпечної життєдіяльності, оплати та охорони і відповідних умов праці та зайнятості, пенсійного забезпечення, соціального захисту і обслуговування населення, у тому числі громадян, які потребують допомоги та соціальної підтримки держави. У межах його повноважень – дотримання законодавства про працю, її охорону, зайнятість, загальнообов'язкове державне соціальне страхування та пенсійне забезпечення і соціальний захист населення – він формує та організовує реалізацію цільових обласних програм із поліпшення умов безпечної праці, що передбачені програмами соціально-економічного і культурного розвитку області, сприяючи ефективному використанню трудових ресурсів і раціональній, продуктивній зайнятості та підвищенню конкурентоспроможності робочого потенціалу і продуктивності праці. Спільно із іншими органами державного управління та місцевого самоврядування департамент працює над питаннями соціально-економічного і культурного розвитку території та здійснює належне організаційно-методичне забезпечення діяльності відповідних структурних підрозділів виконавчих органів рад міст обласного значення та районних державних адміністрацій. На нього покладаються і обов'язки із удосконалення різних форм соціального партнерства та організації зі співробітництва місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування із профспілками та організаціями роботодавців із проблем ринку праці чи із соціального захисту населення. **Для реалізації таких важливих комплексних завдань він виконує такі функції** [25; 27]:

- здійснює моніторинг у сферах праці та зайнятості [3 – 4], загальнообов'язкового державного соціального страхування і пенсійного забезпечення та соціального захисту і обслуговування відповідних категорій населення;
- на засадах соціального партнерства організовує переговори та укладення угод між місцевими органами виконавчої влади, об'єднаннями роботодавців і профспілками та іншими уповноваженими трудовими колективами;
- аналізує стан поточної роботи із укладення колективних договорів на усіх підприємствах, в установах і організаціях, надаючи сторонам

переговорного процесу відповідну організаційно-методичну допомогу та забезпечує у межах своїх повноважень безумовне дотримання чинного законодавства із усіх питань щодо врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів);

- вносить пропозиції до програм соціально-економічного і культурного розвитку регіону; бере безпосередню участь у розробці та здійсненні заходів, які спрямовані на реалізацію довготермінової державної політики розвитку трудового потенціалу; розробляє пропозиції із поліпшення збалансованості трудових ресурсів і потреб у них; організовує розробку, подаючи на розгляд обласної державної адміністрації цільові комплексні перспективні та поточні програми із тих питань, що належать до його безпосередньої компетенції;

- бере участь у розробці та реалізації заходів які спрямовані на посиленні мотивації до праці, удосконалення її організації, оплати і нормування;

- вивчає стан використання трудових ресурсів на території регіону, аналізує розвиток процесів на регіональному ринку праці та у сфері професійного навчання; бере участь у розробці відповідних пропозицій із розвитку виробництва і створення робочих місць та доцільності розміщення нових підприємств і утворення спеціальних (вільних) економічних зон та формування належного професійно кваліфікованого складу робочого потенціалу у регіоні;

- детально аналізує демографічну ситуацію і міграційні процеси у регіоні та готує пропозиції відносно питань регулювання міграційних потоків;

- бере відповідну участь у розробці разом з іншими структурними підрозділами облдержадміністрації планів мобілізації на період воєнного часу;

- забезпечує у встановленому чинним законодавством порядку діяльність відповідних комісій у справах альтернативної (невійськової) служби;

- належно сприяє соціальному захисту працюючих, які зайняті на роботах із шкідливими і небезпечними умовами праці та вживає заходів із якісного проведення атестації робочих місць на їх відповідність нормативно-право вим актам про охорону праці на підприємствах, в установах і в організаціях;

- вивчає на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності режими праці та відпочинку і практику відшкодування роботодавцем шкоди, заподіяної працівнику каліцтва або ушкодженням здоров'я, пов'язаних з виконанням ним трудових обов'язків, розробляє відповідні пропозиції;

- забезпечує контроль за охороною праці та своєчасною виплатою працюючим не нижче, аніж встановлений державою, мінімальний розмір заробітної плати і дотриманням підприємствами та установами і організаціями

усіх форм власності та фізичними особами-підприємцями законодавства із питань зайнятості, пенсійного забезпечення і соціального захисту населення;

- сприяє належній профілактиці травматизму невиробничого характеру, організовує розробку регіональної програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і програм (заходів) із запобігання нещасним випадкам невиробничого характеру та контроль за їх виконанням;

- бере участь у розслідуванні групових і смертельних нещасних випадків та професійних захворювань і аварій на підприємствах та організовує у відповідності із законодавством здійснення розслідування і аналіз таких нещасних випадків невиробничого характеру та ведення їх належного обліку;

- організовує роботу, яка пов'язана із пенсійним забезпеченням громадян, після передачі функцій із призначення і виплати пенсій до Пенсійного фонду України здійснюючи контроль за їхнім призначенням та виплатою; надає консультаційно-правову та організаційно-методичну і практичну допомогу створеному єдиному автоматизованому банку даних, що пов'язана із персоніфікованим обліком у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування і розвитком недержавних систем пенсійного забезпечення;

- здійснює діяльність із надання адресної соціальної допомоги та підтримки малозабезпеченим громадянам, в їх числі інвалідам; забезпечує відповідний контроль за правильністю і своєчасністю призначення та надання їм усіх соціальних виплат і допомог та здійснення інших усіх інших заходів соціального захисту населення і керівництво та контроль за діяльністю підрозділів із нарахування і видачі соціальних виплат та різних видів допомоги;

- разом із органами Пенсійного фонду сприяє своєчасному забезпеченню відшкодування підприємствами витрат на виплату пенсій, призначених у зв'язку із трудовим каліцтвом чи професійним захворюванням працівників;

- сприяє інтеграції інвалідів у суспільство, полегшенню їх доступу до об'єктів соціальної інфраструктури і розвитку системи професійної та соціальної реабілітації інвалідів та їх працевлаштування, створенню для них виробництв, дільниць, цехів та інших робочих місць; бере участь у розробці пропозицій з встановлення нормативів робочих місць, призначених для використання праці інвалідів направляє їх до навчальних закладів системи соціального захисту населення для професійно-технічного навчання і перекваліфікації, перевіряючи роботу підприємств і організацій з цих та інших питань;

- організовує належну роботу відносно забезпечення інвалідів протезно-ортопедичними виробами, спеціальними засобами пересування і самообслуговування, засобами реабілітації, матеріального та соціального

обслуговування і санаторно-курортного лікування інвалідів, ветеранів війни та праці;

- вивчає матеріально-побутове забезпечення і потреби соціально незахищених громадян, зокрема, інвалідів та вживає заходів стосовно створення спеціалізованих служб з надання їм соціальних або інших послуг, вносить до облдержадміністрації пропозиції відносно створення мережі реабілітаційних центрів, спеціальних підприємств торгівлі, побуту і громадського харчування медичних закладів щодо соціального обслуговування цієї категорії громадян;

- проводить роботу, яка пов'язана із подальшим розвитком та зміцненням мережі територіальних центрів соціального обслуговування пенсіонерів і одиноких непрацездатних громадян та закладів соціального обслуговування населення, інтернатних закладів; сприяє розвитку в них різних підсобних господарств і лікувально-виробничих та трудових майстерень (цехів і дільниць тощо) та їхньої кооперації із відповідними виробничими підприємствами;

- бере участь у плануванні бюджетних капітальних вкладень на будівництво закладів соціального захисту населення і у роботі комісій із прийняття в експлуатацію нових об'єктів у частині їхньої доступності для інвалідів;

- організовує роботу, контролюючи надання усіх встановлених пільг інвалідам, ветеранам війни та праці, одиноким непрацездатним громадянам, дітям-сиротам, одиноким матерям, сім'ям загиблих військовослужбовців і багатодітним сім'ям та іншим громадянам; координує роботу підприємств, установ і організацій; розробляє та вносить відповідні пропозиції із цих питань;

- бере участь у забезпеченні відповідно до законодавства соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

- формує склад і належно організовує роботу соціальних інспекторів;

- організовує, координує та контролює надання населенню субсидій для відшкодування витрат на оплату різноманітних житлово-комунальних послуг і придбання скрапленого газу, твердого та рідкого побутового палива;

- у відповідності із чинним законодавством організовує і координує та прискіпливо контролює здійснення компенсаційних виплат інвалідам на бензин, технічне обслуговування і ремонт автомобілів та транспортне обслуговування інвалідів, як і за невиконистану ними санаторно-курортну путівку;

- організовує та контролює роботу управлінь соціальної політики районних державних адміністрацій і виконавчих комітетів міських рад (міст обласного значення) та вивчає і узагальнює та поширює досвід і впроваджує

прогресивні методи у практику їх роботи, надає практичну та організаційно-методичну допомогу відповідним підрозділам місцевих виконавчих органів.

Структуру департаменту соціальної політики, розроблену на основі завдань і функцій, покладених на нього, відображено на **Рис. 3**. Для того, щоби наведений його склад зміг забезпечити виконання доручених йому завдань і функцій, **він наділений такими правами і повноваженнями** [25; 27]:

- залучати до розгляду питань та належної підготовки обґрунтованих пропозицій із різних підвідомчих проблем спеціалістів усіх інших структурних підрозділів обласної державної адміністрації, підприємств, організацій, установ і об'єднань громадян (за попереднім погодженням із їх керівниками);
- одержувати в установленому порядку від інших структурних підрозділів обласної державної адміністрації та органів місцевого самоврядування, підприємств, організацій і установ усіх форм власності документи та інші матеріали, які йому потрібні із метою виконання покладених на нього завдань;
- створювати в установленому чинним законодавством порядку різні друковані засоби масової інформації для відповідного висвітлення питань, що належать до його компетенції, випускаючи проспекти і листівки, тощо;
- виконувати у встановленому порядку функції замовника різних науково-дослідних робіт у сфері трудових відносин та нормування і оплати та охорони праці, загальнообов'язкового соціального страхування і зайнятості та пенсійного забезпечення і соціального захисту та обслуговування населення, як і налагодження соціального партнерства роботодавців та працівників;
- надавати обласній державній адміністрації та Мінсоцполітики України пропозиції із покращення ситуації у соціально-трудовій сфері у регіоні;
- вносити пропозиції голові обласної державної адміністрації щодо розірвання контрактів із керівниками підприємств, організацій і установ, які належать до сфери управління місцевої держадміністрації та Міністерств і усіх інших центральних органів виконавчої влади, за систематичних порушень законодавчих актів у сфері праці та соціального захисту громадян [25].

Департамент очолюється директором, який призначається на посаду і звільняється із неї головою обласної державної адміністрації за погодженням із Міністерством соціальної політики України [27]. Він має усі повноваження із керівництва департаментом, підбору та розстановки кадрів і для істотного впливу на районні та міські управління соціальної політики і погоджує призначення на посаду їхніх керівників [25]. Департамент утримується за кошти із Державного бюджету України, є юридичною особою, має самостійний баланс, реєстраційні рахунки в установах Державної казначейської служби і печатку із зображенням Державного герба України та своїм найменуванням.

Рис. 3. Типова структура департаменту соціальної політики [25]

Висновки. У ході цього дослідження з'ясовано, що стосунки між Україною і Європейським Союзом розпочались у грудні 1991 року, коли Міністр закордонних справ Нідерландів як головуєчої у Євросоюзі держави у листі від його імені офіційно визнав незалежність України. Одночасно у результаті введення в дію Зони вільної торгівлі між нею та Європейським

Союзом вона отримала торговельні преференції (*безмитні товарні квоти*) для 36 видів товарів, за чотирма із яких були встановлені додаткові обсяги їх поставки на європейські ринки, що здійснило істотний вплив на забезпечення якісного економічного зростання і сприяло іормуванню *ефективних регіональних механізмів регулювання сфери зайнятості та безпеки життєдіяльності*, якою поруч із соціально-економічним розвитком охоплюються господарсько-історичні, демографічні, культурні та соціально-психологічні традиції кожної із територій. При цьому потреба в управлінні формуванням і використанням їх трудового потенціалу спринена необхідністю попереджати та усувати негативні наслідки звільнення робочої сили, які мають місце в умовах ринку. Відповідно до системної уяви кожна територія є носієм різних ресурсів і умов; *множини функцій* – екологічних, економічних, соціальних, забезпечення захисту життєдіяльності населення на усіх територіальних рівнях, соціокультурних та інших; предметів і засобів праці, специфічних особливостей просторк як тих, що впливають на стійкість і впорядкованість розташованих тут різних об'єктів. Водночас загрозою регіональної безпеки життєдіяльності є небезпека екологічного, економічного, інформаційного, кримінального, соціального та технічного характеру, що знижує ефективність і надійність функціонуванні окремих суб'єктів підприємницької діяльності у регіоні. Ринок праці в цілому входить у систему ринків. Якщо державою обрано за орієнтири своєї економіки відповідні ринкові відносини, обов'язково мають функціонувати декілька ринків – *капіталів, праці, товарів, фондовий ринок*. Не буває так, щоби функціонував тільки один із них, адже тоді неможливо стверджувати про ринкову економіку у тому вигляді, у якому ми собі її уявляємо. Обов'язково мають бути усі ринки. Вони є взаємопов'язаними, тому існують як функціонально, так і самодостатньо. Одночасно *ринок праці* має особливості, які заслуговують на нашу найпильнішу увагу. Ними відображається сучасний рівень соціально-трудових стосунків в Україні як у державі зі сталою ринковою економікою, тож їхнє врахування важливе для розуміння тих процесів, котрі пов'язані із трудовими ресурсами регіону, *що особливо важливо в умовах євроінтеграційних устремлінь України як гарантії подальшого підвищення добробуту як працюючих верств населення, так і їхніх родин*.

Література:

1. Конституція України (зі змін.). Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon1.rada.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
2. Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». URL: <https://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
3. Закон України від 5 липня 2012 року № 5067-V «Про зайнятість населення» (зі змін.). URL: <https://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).

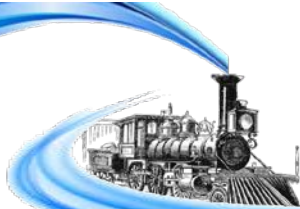
4. Кодекс законів про працю України» (зі змін. та доп.). Затверджений Законом УРСР від 10 грудня 1971 року № 332-VIII. URL: <https://zakon2.rada.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 року № 1106 «Про імплементацію Угоди між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони». URL: <https://kmu.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
6. Постанова Верховної Ради України від 28 липня 1993 року № 3360- XII «Про основні напрями зовнішньої політики України». URL: <https://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
7. Постанова Верховної Ради України від 22 лютого 2002 року № 684-V «Про Заяву Верховної Ради України «Про започаткування переговорів між Україною та ЄС щодо укладення нового базового договору». URL: <https://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
8. Постанова Верховної Ради України від 19 травня 2011 року № 3400- VI «Про рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан і перспективи економічних відносин України та ЄС (зона вільної торгівлі) та Митним союзом». URL: <https://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
9. Постанова Верховної Ради України від 13 березня 2014 року № 274- IV «Про підтвердження курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу та першочергові заходи у цьому напрямі». URL: <https://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
10. Постанова Верховної Ради України від 28 листопада 2022 року № 299- IV «Про рекомендації парламентських слухань про взаємовідносини та спів-працю України з Європейським Союзом». URL: <https://zakon3.rada.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
11. Брич В. Я. Регулювання ринку праці: регіональні аспекти. К., 1997. 217 с.
12. Леськів Г. З., Версаля М. Р. Безпека життєдіяльності та охорона праці. Львів, 2018. 262 с.
13. Волянська-Савчук Л. В., Красовський В. О. Теоретичні засади ринку праці в економічній системі. Економіка і організація управління. № 1 (33), 2019. С. 21-32.
14. Єпіфанов А. О., Мінченко М. В., Додашев Б. А. Управління регіоном. За заг. ред. д-ра економ. наук А. О. Єпіфанова. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. 361 с.
15. Зварич І. Т. Модель динаміки зайнятості населення у системі багатofакторного моделювання економічного зростання регіону. Вісник Прикарпатського університету. Серія: Економіка. 2007. Вип. 4. Івано-Франківськ, 2007. С. 3 – 11.
16. Зварич І. Т., Зварич О. І., Хома В. Б. Управління соціально-економічним розвитком регіону. Івано-Франківськ: Супрун В. П., 2019. С. 301 – 331.
17. Зеркалов Д. В. Безпека праці: моногр. К.: Основа, 2012. 637 с.
18. Малинівська Л. І. Характеристика базових понять (культура, безпечна поведінка, безпека) у фокусі традиційних дисциплін екологічного спрямування в університеті. Наукові праці Чорноморського державного університету. Науково-методичний журнал. Вид-во ЧДУ імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». «Педагогіка». Том 269. Вип. № 257, 2016. С. 89 – 92.
19. Третьяков О. В., Нестеренко С. В. Ризикоорієнтований підхід до оцінки потенційних небезпечних і шкідливих виробничих процесів. Безпека життя і діяльності людини – освіта, наука, практика: Матер. XVI Міжнар. наук.-метод. конф. БЖДЛ-2018 (м. Львів, 25 – 27 квітня 2018 року). Львів, 2018. С. 86 – 88.

20. Чичкало-Кодрацька І. Б. Сучасний стан і проблеми торгівлі України з Європейським Союзом. URL: <https://conf.ztu.edu.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
21. Договір про Європейський Союз. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
22. Європейська асоціація вільної торгівлі. URL: <https://geneva.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
23. Європейський Союз. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
24. Оприлюднено «Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною і Європейським Союзом». URL: <https://kmu.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
25. Офіційний сайт Департаменту соціальної політики Івано-Франків-ської обласної державної адміністрації. URL: <https://if.gov.ua> (дата звернення – 27 липня 2023 року).
26. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: [https:// ukrstat.gov.ua](https://ukrstat.gov.ua) (дата звернення – 7 серпня 2023 року).
27. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України. URL: <https://msp.gov.ua> (дата звернення – 7 серпня 2023 року).

References:

1. Konstytucja Ukrainy (zi zmin.). [*Constitution of Ukraine (as amend.). Adopted the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996*]. Retrieved from: <https://zakon1.rada.gov.ua> (acces. – August 7, 2023).
2. Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2010 roku No 2411-VI «Pro zasady vnutrish-n'oji i zovnishn'oji polityky [*Law of Ukraine from July 1, 2010 No 2411-VI «On the principles of domestic and economic foreign policy»*]. Retrieved from: [https:// rada.gov.ua](https://rada.gov.ua) (acces. – August 7, 2023).
3. Zakon Ukrainy vid 5 lypnia 2012 roku No 5067-VI «Pro zajniatist' nase-lennia» (zi zmin.) [*law of Ukraine of July 5, 2012 No 5067-VI «On population em-loyment»*]. Retrieved from: <https://zakon2.rada.gov.ua> (acces. – August 7, 2023).
4. Kodex pro praci Ukrainy (zi zmin. ta dop.) [*Code of Labor Laws of Uk-raine (as amend. and supp.). Approved by the Law of the USSR of December 10, 1971*]. Retrieved from: <https://zakon2.rada.gov.ua> (acces. – August 7, 2023).
5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 Zhovtnia 2017 roku No 1106 «Pro implementaciju Ugody mizh Ukrainojiu, z odnijeji storony, ta Jev-ropejs'kym Sojiuzom, Jevropejs'kym spivtovarystvom z atomnoji energiji i der-zhavamy-jikhnimy chlensmy, z inshoji storony» [*Resolution of Cabinet of Minis-ters of Ukraine from Oktober 25, 2017 No 1106 «On implementation of the Agree-ment between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European an Atomic Energy Community of member States, on the other hand»*]. Retrieved from: <https://kmu.gov.ua> (acces. – August 7, 2023).
6. Postanova Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 28 lypnia 1993 roku No 3360-XII «Pro osnovni napriamy zovnishn'oji polityky Ukrainy» [*Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine from July 28, 1993 No 3360-XII «On the main directi-ons of the foreign policy of the Ukraine»*]. Retrieved from: [https://zakon3.rada.gov. ua](https://zakon3.rada.gov.ua) (acces. – August 7, 2023).
7. Postanova Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 22 liutogo 2002 roku No 684-V «Pro Zajiavu Verkhovnoji Rady Ukrainy «Pro zapochatkovannia peregovoriv mizh Ukrainojiu ta JeS shchodo ukladennia novogo bazovogo dogovoru» [*Reso-lution of the Verkhovna Rada of Ukraine from February 22, 2002 No 684-V «On the Statement of Verkhovna Rada of Ukraine «On the initiation of negotiation bet-ween the some regarding the conclusion of a new basic egreement»*]. Retrieved from: <https://zakon3.rada.gov.ua> (acces. – August 7, 2023).

8. Postanova Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 19 travnia 2011 roku No 3409-V «Pro rekimendaciji parlaments'kykh slukhan' na temu: «Pro stan i perspektyvy ekonomichnykh vidnosyn Ukrainy ta JeS (zona vil'noji torgivli ta Mytnym Sojiu-zom)» [*Resolution of Verkhovna Rada of Ukraine from May 19, 2011 No 3409-V «On the state and prospects of Ukraine's economic relations with EU (free trade zone) and the Customs Union»*]. Retrieved from: <https://zakon3.rada.gov.ua> (acces. – August 7, 2023).

9. Postanova Verkhovnoji Rady Ukr@jiny vid 13 bereznia 2014 roku No 274-IV «Pro pidtverdzhennia kursu Ukrainy na integraciiu do Jevropejs'kogo Sojuzu ta pershichergovi zakhody u ciomu napriami [*Resolution of Verkhovna Rada of Ukraine from March 13, 2014 «On supporting Ukraine's course for integration in-to European Union and priority measures in this direction»*]. Retrieved from: <https://zakon3.rada.gov.ua> (acces. – August 7, 2023).

10. Postanova Verkhovnoji Rady Ukrainy vid 28 lystopada 2022 roku No 299-VI «Pro rekomendaciji parlaments'kykh slukhan' pro vzajemovidnosyny ta spiv-praciu Ukrainy z Jevropejs'kym Sojiuzom» [*Resolution of Verkhovna Rada of Ukraine from November 28, 2022 No 299-VI «On recommendation of parliamentary hoarding on relations and cooperation between Ukraine and European Union»*]. Retrieved from: <https://zakon3.rada.gov.ua> (acces. – August 7, 2023).

11. Brych, V. Ja. (1997). Rehuliuвання ринку праці: rehional'ni aspekty [*Labor market regulation: regional aspects*]. K., 1997. 217 p.

12. Les'kiv, G. Z., Versklyia, M. R. Bezpeky zhyttiedijal'nosti ta okhorona praci [*Life safety and labor protection*]. L'viv, 2018. 262 p.

13. Volians'ka-Savchuk, L. V., Krasovs'kyj, V. O. (2019). Theroretychni za-sady rynku praci v ekonomichnij systemi [*Theoretical principles of the labor market in the economic system*]. Economics and organization of management. No 1 (33), 2019. P. 21 – 32.

14. Jepifanov, A. O., Minchenko, M. V., Dodashev, B. A. (2008). Upravlin-nia regionom [*Regional management. Under the gener. edit. of the dok. of econ. scien. A. O. Jepifanov*]. Sumy: SHEI «UAB NBU», 2008. 361 p.

15. Zvarych, I. T. (2007). Model' dynamiky zajniatosti naselennia u systemi bagatofaktornogo modeliuvannia procesu ekonomichnogo zrostannia regionu [*Model of employment dynamic in the system of multi factor modelling of the economic growth of the region*]. Herald of Precarpathian National University named Vasyl' Stefanyk. Series: Economy. 2007. Iss. 4. Ivano-Frankivs'k, 2007. P. 3 – 11.

16. Zvarych, I. T., Zvarych, O. I., Khoma, V. B. (2019). Upravlinnia social'-no-ekonomichnym rozvytkom regionu [*Management of socio-economic development of the region*]. Ivano-Frankivs'k: Suprun V. P., 2019. P. 301 – 331.

17. Zerkalov, D. V. (2012). Bezpeka praci: monogr. [*Occupational safety: monogr.*]. K.: Osnova, 2012. 637 p.

18. Malynivs'ka, L. I. (2016). Kharakterystyka bazovykh poniat' (kul'tura, bezpechna povedinka, bezpeka) u fokusi tradycijnykh dyscyplin ekologichnogo spriamu v universyteti [*Characteristics of basic concepts (culture, safe behavior in safety the focus of traditional disciplines of environmental orientation at the university)*]. Scientific works: Black Sea State. University scientific and methodical journal. Petro Mohyla BSCU Publishing House, Kyiv-Mohyla Academy Complex. «Pedagogy». Vol. 269. No 257, 2016. P. 89 – 92.

19. Tretiakov, O. V., Nesterenko, S. V. (2018). Ryzikoorientovanyj pidkhid do ocinky potentsijnykh nebezpechnykh i shkidlyvykh vyrobnychych procesiv [*Riskoriented approach to the assessment of potentially dangerous and harmful productions processes*]. Security of human life and activity – education, science, practice: Mater. XVI Intern. scient.- method. conf. SUC – 2018 (Lviv, April 25 – 27, 2018). L'viv, 2018. P. 86 – 88.

20. Chychkalo-Kodrac'ka, I. B. (2019). Suchasnyj stan i problemy torgivli Ukrainy z Jevropejs'kym Sojiuzom [*The current state and problems of Ukraine's trade with the European Union*]. Retrieved from: <https://conf.stu.edu.us> (acces. – August 7, 2023).
21. Dogovir pro Jevropejs'kyj Sojiuz [*Treaty on the European Union*]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org> (acces. – August 7, 2023).
22. Jevropejs'ka asociacija vil'noji torgivli [*European Free Trade Associati-on*]. Retrieved from: geneva.gov.ua (acces. – August 7, 2023).
23. Jevropejs'kyj Sojiuz [*European Union*]. Retrieved from: <https://uk.wikipedia.org> (acces. – August 7, 2023).
24. Opryliudneno «Zvit pro vykonannia Ugody pro asociaciju mizh Ukraji-nojiu i Jevropejs'kym Sojiuzom» [*The Report on the implementation of the Associ-ation Agreement between the Ukraine and European Union has been published*]. Retrieved from: kmu.gov.ua (acces. – August 7, 2023).
25. Oficijnyj sajt Departamentu social'noji polityky Ivano-Frankivs'koji oblasnoji derzhavnoji administratsiji [*Official site of the Department of Social Policy of Ivano-Frankivsk Regional State Administration*]. Retrieved from: if.gov.ua (acces. – August 7, 2023).
26. Oficijnyj sajt Derzhavnoji sluzhby statystyky Ukrainy [*Official site of State Statistic Service of Ukraine*]. Retrieved from: <https://ukrstat.gov.ua> (acces. – August 7, 2023).
27. Ofitsijnyj sajt Ministerstva social'noji polityky Ukrainy [*Official website of the Ministri of Social Policy of Ukraine*]. Retrieved from: msp.gov.ua (acces. – August 7, 2023).

УДК 314.74:336.22:342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-52-68](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-52-68)

Карпінський Борис Андрійович доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного адміністрування та управління бізнесом факультету управління фінансами та бізнесу, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, тел.: (097) 58-08-222, <https://orcid.org/0000-0001-5996-7724>

Карпінська Олена Борисівна кандидат юридичних наук, адвокат, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, тел.: (067) 25-10-297, <https://orcid.org/0000-0001-7698-8404>

АКТИВІЗАЦІЯ ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ПАТРІОТИЗМУ НАЦІЇ ЧЕРЕЗ МІГРАЦІЙНУ ПОЛІТИКУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті наголошено, що державна міграційна політика – це комплексна система програмних заходів, що проводиться під законодавчою егідою держави щодо управління й регулювання міграційних процесів, виходячи з потреб правового й матеріального захисту прав мігрантів та створення їм належних умов для реалізації власного інтелектуального й трудового потенціалу, базуючись на принципах захисту національних інтересів, безпеки і територіальної цілісності.

Виділено, що державотворчий патріотизм нації (ДТПН) – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. Обґрунтовано, що при відкритій та збалансованій міграційній політиці, коли держава активно приймає іноземців і надає їм можливості для успішної інтеграції, посилюється національна єдність та ДТПН. Цивілізована міграційна політика може свідчити про відкритість, толерантність й зацікавленість держави в міжкультурному діалозі та розбудові багатонаціональної спільноти.

Зазначено, що в умовах воєнного стану, міграційна політика держави повинна спрямовуватися на забезпечення безпеки й добробуту своїх громадян, що, в свою чергу, може впливати на їхні державотворчі мотиви, ефективно спонукати до активізації їхнього прояву ДТПН. Застосування програмних соціально-економічних підходів та заходів, надання вчасної підтримки й захисту громадянам важливі для отримання цивілізованої заробітної плати, нарощування продуктивності праці і зміцнення їх патріотичних почуттів та

відповідного наслідкового бажання залишатися в рідній державі, ефективно проявляючись на рівнях: держава-громада-громадянин. Наголошено, що доцільно розробляти програми реінтеграції для тих, хто вже емігрував. Зокрема, заходи можуть включати надання фінансової підтримки, відкриття робочих місць і підприємницьких можливостей, а також соціальну реабілітацію для тих, хто постраждав внаслідок війни.

Доведено, що активізація ДТПН в умовах воєнного стану через міграційну політику має ще й відчутну прагматичну складову, оскільки дозволяє знизити рівень тіньової економіки, а значить більше фінансових ресурсів буде потрапляти в казну держави, обумовлюючи додаткові можливості для зміцнення обороноздатності та підтримки постраждалих від воєнних дій. Так, зміна лише на 1% рівня тіньової економіки в Україні це додаткові 5,5 млрд грн поступлень у бюджет.

Ключові слова: держава, мігранти, міграційна політика, воєнний стан, державотворчий патріотизм нації, активізація, громадяни, право, казна, податки, розвиток.

Karpinsky Borys Andriyovych Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public administration and Business management, Faculty of Financial Management and Business, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St., 1, Lviv, 79000, tel.: (097) 58-08-222, <https://orcid.org/0000-0001-5996-7724>

Karpinska Olena Borysivna PhD (Law), Lawyer, Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska St., 1, Lviv, 79000, tel.: (067) 25-10-297, <https://orcid.org/0000-0001-7698-8404>

ACTIVATION OF THE STATE-CREATING PATRIOTISM OF NATION THROUGH THE MIGRATION POLICY UNDER THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Annotation. The article emphasizes that the state migration policy is a complex system of program measures carried out under the legislative auspices of the state regarding the management and regulation of migration processes, based on the needs of legal and material protection of the rights of migrants and the creation of appropriate conditions for them to realize their own intellectual and labor potential. based on the principles of protection of national interests, security and territorial integrity.

It is highlighted that the state, state-creative patriotism of nation (SCPN) is everything that the people in general and each citizen in particular do in the interests

of creating an independent, sovereign, civilized state. It has been substantiated that with an open and balanced migration policy, when the state actively accepts foreigners and provides them with opportunities for successful integration, national unity and SCPN are strengthened. A civilized migration policy can testify to the state's openness, tolerance and interest in intercultural dialogue and the development of a multinational community.

It is noted that in the conditions of martial law, the migration policy of the state should be aimed at ensuring the safety and well-being of its citizens, which, in turn, can influence their state-building motives, effectively encourage them to intensify their manifestation of SCPN. Application of programmatic socio-economic approaches and measures, provision of timely support and protection to citizens are important for receiving civilized wages, increasing labor productivity and strengthening their patriotic feelings and the corresponding consequent desire to stay in their native state, effectively manifesting at the levels: state-community-citizen. It was emphasized that it is expedient to develop reintegration programs for those who have already emigrated. In particular, measures may include providing financial support, job and business opportunities, and social rehabilitation for those affected by war.

It has been proven that the activation SCPN of traffic accidents in the conditions of martial law due to migration policy also has a tangible pragmatic component, as it allows to reduce the level of the shadow economy, which means that more financial resources will enter the state treasury, providing additional opportunities to strengthen defense capabilities and support victims of military actions. Yes, a change of only 1% in the level of the shadow economy in Ukraine is an additional 5.5 billion UAH in revenues to the budget.

Keywords: state, migrants, migration policy, martial law, state-creative patriotism of nation, activation, citizens, law, budget, taxes, development.

Постановка проблеми. Нині стає зрозумілим, що міграційна проблема є глобальною, оскільки зміна свого традиційного місця проживання під тиском життєвих обставин (насамперед, військових загроз для мирного життя) та дієве прагнення людей до покращення свого становища через переїзд навіть до інших країн стає звичним. Водночас цивілізоване вирішення питань, які слідують за тим у межах вже міграційних потоків, обумовлює зростаючу потребу в коректному їх регулюванні й залучення до цього державних інституцій та міжнародної спільноти, стаючи й для них проблемною міграційною справою.

Так, за даними експертів ООН, у світі налічується до 275 млн мігрантів, тобто майже на третину їх стало більше порівняно з початком цього століття. Властиво комплексна суміш об'єктивних (глобалізація світової економіки,

територіальні економічні й демографічні диспропорції, динамізація зміни кліматичного простору й підйом рівня світового океану) та суб'єктивних причин (зокрема, обмеження у використанні власного потенціалу, зростання внутрішньої агресивності, зниження рівня толерантності) призвели до формування потужних міграційних потоків, котрі перетинають континенти планети Земля [1–25].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не стала виключенням з означеного міграційного процесу, на жаль, й Україна, де у ньому в довоєнний період налічувалось до 3 млн осіб, але більш трудових мігрантів, які стали додатковим фінансовим джерелом (більш 10 млрд дол. США щорічно) для розвитку держави [1–23].

Однак триваюча широкомасштабна війна різко змістила характерні акценти щодо структурного наповнення міграційного потоку. Зокрема, за оціночними даними Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, кількість українців, які були змушені покинути свої домівки та шукати прихисток в інших куточках держави через російське військове вторгнення, становить до 7 млн (дана цифра включає також близько 1,5 млн осіб, які були змушені покинути своє житло ще у 2014 році через збройну агресію на сході України). Водночас, державу були змушені залишити близько 5 млн осіб [19].

Виходячи з наведеного, практика регулювання міграційного потоку населення в межах України та за її межами вимагає прискіпливого розгляду, оскільки триваюча широкомасштабна еміграція населення найактивнішого репродуктивного віку негативно впливає на шлюбність й народжуваність, що, об'єктивно, відбивається на демографічній відтворювальній структурі населення країни загалом (зокрема, з початку широкомасштабної війни народжуваність в Україні впала на 28%, що є найвищим показником з часів незалежності), а також її трудового потенціалу з відповідними наслідками у післявоєнній перспективі (не просто відбувається зниження чисельності населення, а з позиції держави – спад платників податків, тобто її творців). Саме через те залишається актуальною проблематика щодо вироблення й реалізації дієвої міграційної політики з врахуванням сучасних реалій – воєнного стану [1, 3–4, 6, 11–18, 20–24].

Не зважаючи на те, що в Україні та й світі опубліковано численні праці з питань міграції та міграційної політики, зокрема: Бережна Н. І. [1], Близнюк В. В. [4], Богдан Т. П. [2], Геєць В. М. [4], Данилишин Б. М. [6], Лібанова Е. М. [11–13], Лошенко О. В. [14], Лунина І. О. [15], Малиновська О. А. [16], Никифоров О. І. [4], Новікова О. Ф. [17], Онищенко В. П. [18], Радіонов Ю. Д. [20], Риндзак О. Т. [21], Хандій О. О. [22], Шамілева Л. Л. [22] та інші, які досліджували міграційні потоки та можливості їх урегулювання через традиційний і пропонувані

ними інструментарій міграційної політики. Водночас системних наукових робіт, які стосуються конкретних аспектів міграційної політики та трансформацій у міграційних збуреннях з врахуванням специфічних особливостей їх впливу на активізацію державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану все ж недостатньо. Означене й обумовило нагальну потребу розгляду цієї проблематики в конкретизованому контексті.

Мета статті - на основі розгляду сутності міграції та тенденцій формування міграційного процесу виділити специфіку й потребу в активізації державотворчого патріотизму нації, виходячи з завдань міграційної політики в умовах воєнного стану

Виклад основного матеріалу. Першочергово підкреслимо, що державна міграційна політика – це комплексна система програмних заходів, що проводиться під законодавчою егідою держави щодо управління й регулювання міграційних процесів, виходячи з потреб правового й матеріального захисту прав мігрантів та створення їм належних умов для реалізації власного інтелектуального й трудового потенціалу, базуючись на принципах захисту національних інтересів, безпеки і територіальної цілісності.

Можливо також зазначити, що державна міграційна політика ділиться на дві складові: зовнішню та внутрішню. Так, зовнішня міграційна політика має сприяти безпеці держави, нарощуванню її економічного потенціалу та зростанню добробуту населення. Зокрема, її базовими елементами у галузі праці є: захист національного ринку праці, залучення до країни, за потребою, іноземних фахівців й працівників конкретного професійно-кваліфікаційного спрямування, проведення різного роду заходів з соціально-правового захисту працюючих мігрантів.

Водночас, базовими напрямками внутрішньої міграційної політики є забезпечення свободи територіального пересування населення, а в галузі праці – оптимізація міжрегіонального перерозподілу громадян й мігрантів, виходячи з політики, яка сформувалася як у сфері зайнятості, так і стану регіональних ринків праці.

Практично, до основних напрямів державної демографічної політики у сфері міграції населення відносять наступне:

- забезпечення свободи пересування;
- регулювання міграційних потоків з урахуванням соціально-економічних умов, демографічної структури регіонів держави й національних особливостей мігрантів.

Окреслене в Україні безпосередньо регулюється через сформовану законодавчу та нормативну базу, зокрема: Закон України «Про зовнішню трудову міграцію», Закон України «Про громадянство України», Закон

України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», Закон України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», Закон України «Про імміграцію», Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», Закон України «Про зайнятість населення», Кодекс України про адміністративні правопорушення, Угода про співробітництво в галузі трудової міграції та соціального захисту трудящих-мігрантів, Міжнародна конвенція ООН про захист прав усіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей.

Окрім того, за своїм сутнісним наповненням: державотворчий патріотизм нації (*state-creative patriotism of nation*) – це все, що народ загалом та кожен громадянин зокрема роблять в інтересах творення незалежної, суверенної, цивілізованої держави. За своєю природою означений патріотизм можливо оцінювати на основі використання двох підходів: якісного та кількісного. Якісний підхід знайшов широке поширення через простоту свого відображення та й того, що лише поговорити (без матеріальних наслідків) про державу й патріотизм всі готові [7, С. 30–35, 450; 8–9].

Властиво, із авторських наукових досліджень випливає висновок, що податки є кількісним вимірником фактичного державотворчого патріотизму нації щодо конкретизації реальної участі (нинішніх та майбутніх) платників податків у забезпеченні фінансової складової життєзабезпечення й розвитку держави [7, С. 33].

Об'єктивно, що цілеспрямована державна міграційна політика може суттєво впливати на активізацію обох домінант (якісної та кількісної) державотворчого патріотизму нації у конкретному періоді її соціально-економічного розвитку.

Так, з одного боку, при відкритій та достатньо збалансованій (тобто привітній) міграційній політиці, коли держава активно приймає іноземців і надає їм можливості для успішної інтеграції, це може сприяти посиленню національної єдності та державотворчого патріотизму. Окреслена політика може свідчити про відкритість, толерантність й зацікавленість держави в міжкультурному діалозі та розбудові багатонаціональної спільноти. Вона може стимулювати розвиток різноманітних культур, сприяти обміну думками, досвідом та інноваціями між різними етнічними й культурними групами. Означене може зміцнити почуття належності до держави та активізувати громадянську свідомість як у мігрантів, так і приймаючої сторони.

З іншого боку, при жорсткій міграційній політиці, коли держава обмежує доступ мігрантів та ускладнює їхню інтеграцію, наведене може спричиняти відчуття відчуження, невдоволення й негативне ставлення до влади і національних інституцій. Тобто якщо міграційна політика є дискримінаційною або несправедливою, це може викликати соціальні

конфлікти, зокрема між громадянами та мігрантами, що негативно впливає як на національну єдність, так і логічний прояв патріотичного духу корінної нації.

Доцільно підкреслити, що базові завдання державної міграційної політики в контексті активізації прояву державотворчого патріотизму нації включають:

1. Забезпечення прав та свобод мігрантів: держава повинна гарантувати рівні права й свободи всім мігрантам, незалежно від їхнього статусу або походження. Означене включає право на працю, освіту, медичне обслуговування та однаковий доступ до судової системи.

2. Інтеграція мігрантів: держава повинна розробити політику й програми, спрямовані на ефективну інтеграцію мігрантів у суспільство. Зокрема, це включає надання доступу до освіти, мовних курсів, професійної підготовки і соціальної підтримки. Держава повинна створити належні умови для мігрантів, щоб вони могли активно брати участь у житті країни та відчували себе частиною нації.

3. Пропаганда та освіта: держава повинна здійснювати дієву пропаганду національних цінностей і історії, що загалом сприяє формуванню державотворчого патріотизму нації. У цьому контексті, важливу роль відіграє освітня система, яка має включати в себе ефективну інформаційну роботу щодо розуміння та цінування різноманітності, толерантності й взаєморозуміння між національними і етнічними групами.

4. Боротьба з дискримінацією та насильством: держава повинна активно працювати над забезпеченням рівності та запобіганням дискримінації на етнічній, расовій чи іншій основі. У цьому випадку, вона повинна приймати таке законодавство, що забороняє будь-яку форму дискримінації й насилля, і вчасно реагувати на порушення цих прав.

5. Співпраця з іншими державами: державні інституції повинні розвивати міжнародну співпрацю з іншими країнами у сфері міграції. Зокрема, це включає спільні програми для підтримки мігрантів, обмін досвідом й технологіями, а також спільні заходи і зусилля для боротьби з нелегальною міграцією й торгівлею людьми.

Виділенні завдання за їх врахування в заходах міграційної політики сприяють ефективній інтеграції мігрантів у суспільному середовищі та активному формуванню державотворчого патріотизму нації. Зокрема, вони забезпечують захист прав й свобод мігрантів, створюють сприятливі умови для їхньої успішної інтеграції та розвитку, пропагують національні цінності, борються з дискримінацією й насильством, безпосередньо співпрацюючи з іншими державами для спільного вирішення міграційних питань.

Практично, дієва міграційна політика, враховує потреби та права не лише мігрантів, а й прагматично сприяє активізації державотворчого патріотизму нації.

Додатково зазначимо, що у деяких країнах прояв державотворчого патріотизму нації може мати обмеження, які пов'язані з політичним, соціальним чи культурним контекстом у становленні й розвитку цих держав. Наприклад, в авторитарних режимах обрізаються свободи громадян, що може впливати на їх здатність проявляти як патріотизм, так і державотворчий активізм.

Окрім того, традиційно сформовані у деяких країнах норми та цінності можуть дезактивувати державотворчий патріотизм нації, особливо якщо вони спрямовані на підтримку або захист вузького етнічного або релігійного екстремізму. Наприклад, в деяких автократичних режимах наявний жорсткий контроль над засобами масової інформації, що обмежує можливості громадян отримувати об'єктивну інформацію про державу та висловлювати критичну думку. Результатом останнього може бути те, що можливості громадян для прояву державотворчої активності можуть бути обмежені. Окрім того, деякі держави можуть мати відчутні економічні, політичні чи соціальні нерівності, які посилюють диспропорційність можливостей між різними групами громадян й обмежують їх спільний патріотичний потенціал.

Також надмірно націоналістичний патріотизм може призводити до відчутних обмежень у прояві державотворчого патріотизму нації, особливо в країнах з вираженими насильницькими націоналістичними або расистськими ідеологіями. Зокрема, у таких випадках державотворчий патріотизм часто перетворюється на домінування однієї національної групи над іншими, що додатково обмежує можливості співпраці й спільного будування конкретної держави.

Вирішенням означеної проблеми є побудова ефективного та рівноправного суспільства, де всі громадяни мають однакові права й можливості для прояву державотворчого патріотизму нації. Властиво означене обумовлює потребу та включає в себе забезпечення політичної свободи, доступу до освіти, культури й сталий економічний розвиток. Окрім того, важливе значення має також формування толерантного за своїм змістом й національною ідентичністю суспільства, що сприяє активному об'єднанню громадян незалежно від їхньої статі чи національності.

Оскільки із 24 лютого 2022 року в Україні, через широкомасштабну військову агресію держави-анексора, було запроваджено воєнний стан і загальну мобілізацію на 90 днів то стрімко зросла увага до оперативного згуртування зусиль на пріоритетних напрямках й активізації можливостей органів публічного адміністрування в системі надання державних послуг [6–7, 17, 20].

Загалом, воєнний стан – це особливий правовий режим, який запроваджується в Україні у разі військової агресії, а значить реальної наявності загрози як державній незалежності, так і її територіальній цілісності. В умовах воєнного стану, для забезпечення оперативного територіального управління та відсічі збройній агресії, утворюються тимчасові державні органи у вигляді військових адміністрацій. Також підкреслимо, що воєнний стан, який початково запроваджувався на 3 місяці, вже продовжувався 6 разів.

Характерною особливістю умов цього стану стала заборона:

- будь-яких змін Конституції України;
- проведення виборчого процесу на державному та місцевому рівнях;
- проведення як всеукраїнських, так і місцевих референдумів;
- проведення страйків, масових зібрань та акцій.

Однак, за його введення (з ним ще була запроваджена й комендантська година) все ж не можуть бути обмежені права та свободи людини і громадянина, передбачені ч. 2 ст. 64 Конституції України (зокрема, статті 24–25, 27–29, 40, 47, 51–52, 55– 63 Основного закону) [10].

Підкреслимо, що до організаційних пріоритетів у діяльності органів публічного адміністрування в цих умовах відноситься дотримання й удосконалення нормативних правил надання різного виду послуг для громадян, виходячи з їх потреб, на які накладаються жорсткі реалії війни з агресором.

Зокрема, до пріоритетних засобів системи публічного адміністрування (властиво тих, які відзначаються адміністративно-правовою природою застосування, а тому їх також можна назвати адміністративно-правовими засобами впливу держави) у сфері економіки, які не припиняються в цих умовах (хоча накладаються й певні обмеження щодо дотримання контролю) належать: ліцензування, патентування, квотування, державна реєстрація, функціонування дозвільної системи, а також стандартизація. Водночас, експерти зазначають – необхідно враховувати й те, що ліцензування, патентування, квотування зазначені в ст. 12 Господарського кодексу України, однак вони належать до засобів публічного адміністрування у сфері економіки, оскільки, виходячи з державно-правових положень та особливостей практики господарювання [5]:

– відносини, які виникають, змінюються та припиняються у зв'язку з використанням цих заходів, є безпосереднім наслідком організаційно-розпорядчої діяльності органів виконавчої влади;

– ці відносини мають публічно-правовий характер, а значить суб'єкт державного управління у сфері економіки обов'язково має юридичні повноваження щодо інших учасників цих відносин – суб'єктів господарювання;

– ці відносини можуть виникнути за ініціативою будь-якого суб'єкта, хоча згода останнього не є обов'язковою;

– порушення ж однією зі сторін своїх обов'язків тягне відповідальність не перед іншою стороною, а вже перед державою з відповідними ситуації наслідками.

В умовах воєнного стану організація діяльності конкретних органів публічного адміністрування повинна враховувати як потреби функціонування дозвільної системи, так і захист споживачів цих послуг. Зокрема, за експертними оцінками, означене відноситься до значної замінованості території України: вона вже доходить до 30%, або 174 тис. кв км. Окрім того, за загальною площею замінованої території Україна обігнала попередніх світових лідерів – Афганістан та Сирію.

Не зважаючи на воєнний стан державний контроль залишається пріоритетом у сфері економіки як конкретний елемент діяльності органів публічного адміністрування. Так, цю функцію виконують та реалізують уповноважені державні органи, які розділяють на дві групи: органи, для яких більшість їх функцій є контрольно-наглядовими; органи, для яких контрольно-наглядові функції не є основними функціями їхньої діяльності. Зокрема, до першої групи відносять: Державну податкову службу України, Державну казначейську службу України, Державну аудиторську службу України, Антимонопольний комітет України.

Логічним пріоритетом в оцінюванні діяльності цих органів в умовах воєнного стану залишаються фактичні результати, які спрямовані, насамперед, на забезпечення безпеки і обороноздатності держави та життєвого простору громадян.

Водночас, оцінювання впливу міграційної політики на державотворчий патріотизм нації в умовах воєнного стану також є не зовсім звичним завданням. Так, міграційна політика держави може впливати на мотивацію громадян залишатися в своїй країні та боротися за її територіальну цілісність, або навпаки при її прогалинах, спонукати людей мігрувати до інших держав, насамперед через відсутність адекватної ситуативної підтримки та захисту власних громадян у період військового загострення.

Обґрунтована міграційна політика може включати конкретні заходи для збереження й стимулювання громадян залишатися у державі в умовах воєнного стану. Зокрема, означене може включати надання їм соціальних й економічних пільг, забезпечення безпеки і захисту, а також надання належного доступу до освіти й медичних послуг.

Зазначимо також, що розвиток ефективної системи повідомлення і комунікації з громадянами, яка інформує їх про ситуацію в державі, ризики й перспективи, може відчутно зміцнити державотворчий патріотизм нації та знизити мотиваційний потяг до міграції.

Загалом, в умовах воєнного стану, міграційна політика держави повинна спрямовуватися на забезпечення безпеки й добробуту своїх громадян, що, в свою чергу, може впливати на їхні державотворчі мотиви, ефективно спонукати до активізації їхнього прояву державотворчого патріотизму нації. Зокрема, застосування соціально-економічних підходів та заходів, надання вчасної підтримки й захисту громадянам важливі для нарощування продуктивності праці і зміцнення їх патріотичних почуттів та відповідного наслідкового бажання залишатися в рідній державі, ефективно проявляючись на рівнях: держава-громада-громадянин (рис. 1).

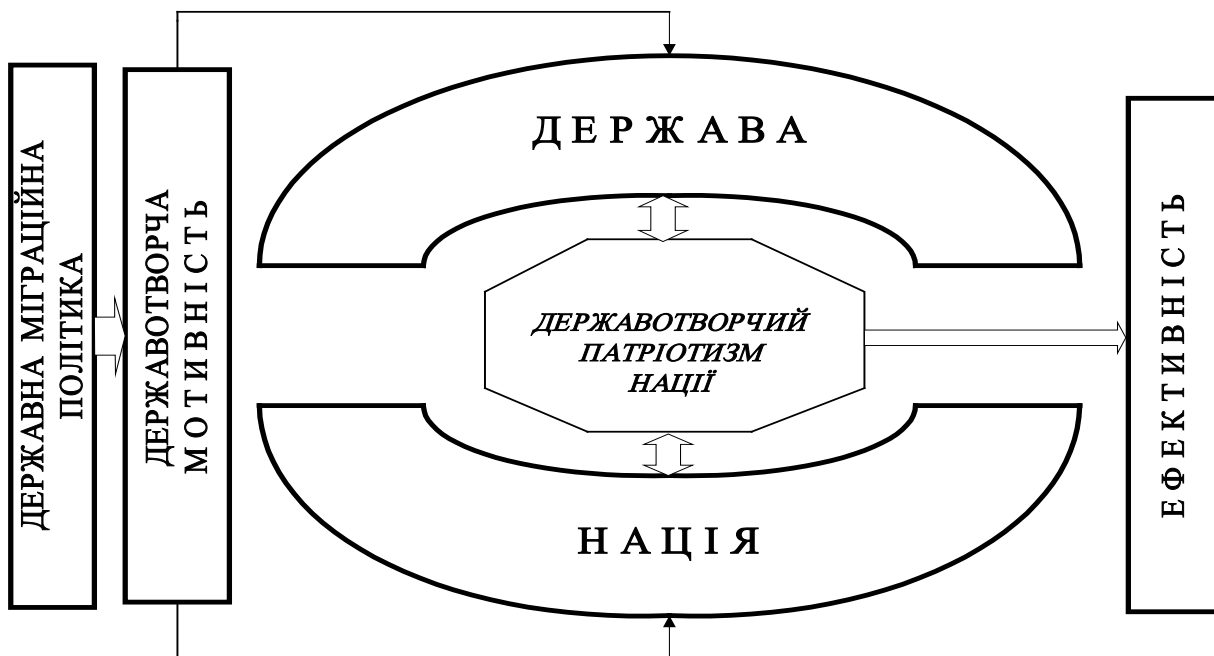

Рис. 1. Вплив міграційної політики на державотворчу мотивність громадян у контексті активізації державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану

Джерело: власна розробка.

Однак не слід нехтувати й тим, що необхідно збалансувати ці заходи з потребою забезпечення безпеки й захисту країни в умовах воєнного стану. Зокрема, це може включати посилення контролю над кордонами, зміцнення обороноздатності й сприяння поверненню зарубіжних експатріантів, що можуть проявляти даний патріотизм й мають бажання побудувати майбутнє своєї держави.

Крім того, важливо розробляти програми реінтеграції для тих, хто вже емігрував, щоб вони також мали можливість повернутись до рідного краю і допомогти відбудувати державу. Зокрема, це може включати надання

фінансової підтримки, відкриття робочих місць і підприємницьких можливостей, а також соціальну реабілітацію для тих, хто постраждав внаслідок війни.

Блоки системи міграційної політики в умовах воєнного стану щодо активізації державотворчого патріотизму нації можуть включати наступне:

1. Заходи забезпечення безпеки і захисту громадян. Зокрема, це можуть бути заходи, спрямовані на зміцнення обороноздатності країни, контроль над кордонами і боротьбу з тероризмом. Об'єктивно, що пріоритетним їх аспектом є також захист прав й свобод громадян у воєнний період.

2. Стимулююча політика для громадян, що залишаються. Зокрема, це можуть бути різні пільги і підтримка для громадян, що відмовляються мігрувати в інші країни. Наприклад, означене може включати надання соціальних й економічних пільг, розширення можливостей для освіти і працевлаштування, підтримку бізнесу та розвитку місцевих громад з врахуванням інтересів мешканців.

3. Відкриття кордону для зарубіжних експатріантів. Умови воєнного стану можуть спонукати багатьох емігрантів повернутися до своїх домівок і приєднатися до боротьби за свою державу. Зокрема, для цього потрібно створити сприятливі умови для їхнього повернення, тобто такі як спрощений еміграційний процес, надання підтримки і пільг для реінтеграції.

4. Популяризація національної ідентичності й патріотизму. Важливо стимулювати громадян до прояву державотворчого патріотизму нації шляхом цілеспрямованого сприяння формуванню національної свідомості, патріотичного виховання й поширення уваги до національних цінностей в різних соціальних групах.

5. Сприяння мігрантам з розвитку держави. Держава може реалізовувати програми, спрямовані на інтеграцію мігрантів і сприяння їх активному залученню в процеси розвитку суспільства й економіки. Зокрема, означене може включати формування мовних курсів, професійної підготовки і підтримки у пошуку роботи чи налагоджування підприємницької діяльності.

Практично наведені блоки системи міграційної політики, за їх дієвого використання й оперативного реагування на виклики, дозволяють забезпечити активізацію прагнень, тобто реальний прояв державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану, і можуть відвернути масову міграцію громадян до інших держав. У цьому контексті: необхідно створювати системну мережу робочих місць з цивілізованою заробітною платою.

Окрім зазначеного активізація державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану через міграційну політику має ще й відчутну прагматичну складову, оскільки дозволяє знизити рівень тіньової економіки, а значить більше фінансових ресурсів буде потрапляти в казну держави,

обумовлюючи додаткові можливості для зміцнення обороноздатності та підтримки постраждалих від воєнних дій. Так, зміна лише на 1% рівня тіньової економіки в Україні це додаткові 5,5 млрд грн поступлень у бюджет.

Саме тому, обґрунтована державна міграційна політика, яка сприяє успішній інтеграції мігрантів та збереженню національної ідентичності, може в свою чергу бути трендом в активізації державотворчого патріотизму нації. Властиво така політика повинна бути спрямована на створення сприятливих умов для інтеграції мігрантів, включаючи доступ до освіти, медичних послуг, роботи та інших соціальних пільг. Крім того, важлива роль у формуванні й вихованні державотворчого патріотизму нації відіграє громадська освіта та робота з громадянськістю, які спрямовані на підвищення свідомості й розуміння громадянами важливості інтеграції мігрантів, врахування національних цінностей і культурних особливостей.

Висновки. Державна міграційна політика в умовах воєнного стану у своїй фундаментальній основі повинна бути спрямована на активізацію й зміцнення державотворчого патріотизму нації. Зокрема, означене можна досягти шляхом забезпечення безпеки й добробуту громадян, розвитку ефективної системи повідомлення і комунікації з населенням, надання соціально-економічних пільг й підтримки, а також розробки програм реінтеграції. Таким чином, міграційна політика може стимулювати прояв державотворчого патріотизму нації шляхом посилення як мотивації громадян, так і збереження їх потягу до проживання у Батьківщині навіть в умовах воєнного стану.

Водночас, активність прояву державотворчого патріотизму нації не повинна бути обмежена статевими ролями чи концентруватись в певних соціальних групах мігрантів. Практично всі громадяни мають мати однакову можливість долучитися до формування й розвитку приймаючої країни, незалежно від статі, об'єктивно маючи при цьому рівні права та пріоритети в прояві такого патріотизму.

Зазначимо також, що міжнародна співпраця, зокрема через різноманітні інституції Організації Об'єднаних Націй, покликана підтримати розвиток державотворчого патріотизму нації в усіх державах. Так, обмін досвідом, технологіями та ресурсами може сприяти процесу активізації й створенню сприятливих умов для прояву патріотизму та державотворчій діяльності на різних рівнях і в умовах воєнного стану.

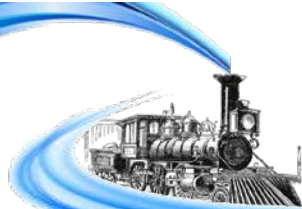
Загалом, міграційна політика держави може реально впливати на активізацію державотворчого патріотизму нації в умовах воєнного стану, якщо вона сприяє успішній інтеграції мігрантів та розбудові мультикультурного й багатонаціонального суспільства. Практично, проактивний підхід до мігрантів та розуміння їхнього внеску у розвиток

держави може зміцнювати почуття належності до нації та посилювати загальну громадську свідомість, що в свою чергу активно сприятиме формуванню сильної та єдиної нації.

Література:

1. Бережна Н. І. Міжнародна міграція робочої сили та шляхи її регулювання на державному, місцевому та особистісному рівнях. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 3–1. С. 37–40. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_3-1_10.
2. Богдан Т. П. Державний борг і позики під час війни та методи їх поствоєнного врегулювання. *Фінанси України*. 2022. № 4. С. 27–45. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.04.027>
3. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналітична доповідь / за ред. В. Потапенка. К. : НІСД, 2023. 33 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep>. 2023.01
4. Геєць В. М., Близнюк В. В., Никифоров О. І. Актуальні аспекти політики соціальної якості в постконфліктній економіці України. *Економіка України*. 2022. № 6. С. 3–22. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>
5. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
6. Данилишин Б. М. Економічні трансформації у період воєнного стану: тактика еволюціонізму і модернізація. *Економіка України*. 2022. № 10. С. 3–14. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.003>
7. Карпінський Б. А. Державотворчий патріотизм нації: податкова домінанта інвестиційного зростання. Монографія. Львів : Колір ПРО, 2018. 480 с. (Серія „Держава і стратегіологія”).
8. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотив як управлінська основа державотворчого патріотизму нації з позиції стратегіології розвитку держави. *Бізнес Інформ*. 2023. №2. С. 6–15. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>
9. Карпінський Б. А., Карпінська О. Б. Мотивні основи формування й активізації державотворчого патріотизму нації на засадах стратегіології розвитку держави. *Проблеми економіки*. 2023. №1. С. 138–150. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-1-138-150>
10. Конституція України. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K>
11. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3.
12. Лібанова Е. М., Позняк О. В., Цимбал О. І. Масштаби та наслідки вимушеної міграції населення України внаслідок збройної агресії Російської Федерації. *Демографія та соціальна економіка*. 2022. № 2 (48). С. 37–57. DOI: doi.org/10.15407/dse2022.02.037
13. Лібанова Е. Через війну з України назавжди може емігрувати до 5 мільйонів людей. URL: <https://espresso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova>
14. Лошенко О. Вдосконалення інструментарію державної міграційної політики в Україні. *Світ фінансів*. 2017. № 3 (52). С. 147–156. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28932/1/%D0%9B%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf>
15. Луніна І. О. Потенціал публічних фінансів для забезпечення видатків воєнного періоду та поствоєнного відновлення України. *Фінанси України*. 2022. № 8. С. 7–26. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.08.007>
16. Малиновська О. Інституційне забезпечення міграційної політики держави : пропозиції до вдосконалення : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень, 2019. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/3343/>.

17. Новікова О. Ф., Шамілева Л. Л., Хандій О. О. Оцінювання розбалансованості трудової сфери в умовах воєнного стану і можливості її подолання. *Економіка України*. 2023. № 2. С. 17–54. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.02.017>
18. Онищенко В. П. Людський і соціальний капітал України в період її післявоєнного відновлення. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 3–19. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003>
19. Офіційний сайт Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України. URL: <https://minre.gov.ua/>
20. Радіонов Ю. Д. Управління фінансовими ресурсами держави в умовах воєнного стану. *Економіка України*. 2023. № 1. С. 20–43. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.020>
21. Риндзак О. Т. Державна міграційна політика в контексті пріоритетів національної безпеки України. *Економіка України*. 2016. № 12. С. 72–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2016_12_6.
22. Шамілева Л. Л., Хандій О. О. Основні тренди та наслідки поглиблення дисбалансів трудової сфери протягом першого півріччя воєнного стану в країні. *Вісник економічної науки України*. 2022. № 1. С. 180–187. DOI: [doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187)
23. Eurostat. Asylum and managed migration database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/databases>
24. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
25. Karpinsky B. A., Bozshko S. M. Economic Growth at sustainable development of economy. The monography. Lviv: Prostir-M, 2006. 376 p. (Series «Economy of Territories»).

References:

1. Berezhna, N. I. (2018). Mizhnarodna mihratsiia robochoi syly ta shliakhy yii rehuliuвання na derzhavnomu, mistsevomu ta osobystisnomu rivniakh [International labor migration and ways of its regulation at the state, local and personal levels]. *Biznes-navihator – Business Navigator*, 3–1, 37–40 [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2018_3-1_10.
2. Bohdan, T. (2022). Derzhavnyi borh i pozyky pid chas viiny ta metody yikh postvoiennoho vrehuliuвання [Public debt and loans during the war and methods of their post-war adjustment]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 4, 27–45 [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.04.027>
3. Vplyv mihratsii na sotsialno-ekonomichnu sytuatsiiu v Ukraini [The impact of migration on the socio-economic situation in Ukraine analytical report] / under the editorship V. Potapenko. K.: NISS. 33 p. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.01>
4. Heyets, V., Blyzniuk, V., & Nykyforuk O. (2022). Aktualni aspekty polityky sotsialnoi yakosti v postkonfliktnii ekonomitsi Ukrainy [Topical aspects of social quality policy in the post-conflict economy of Ukraine]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 6, 3–22 [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.06.003>
5. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
6. Danylyshyn, B. (2022). Ekonomichni transformatsii u period voiennoho stanu: taktyka evoliutsionizmu i modernizatsiia [Economic transformations during martial law: the tactics of evolutionism and modernization]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 10, 3–14 [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2022.10.003>
7. Karpins'kyu, B. A. (2018). Derzhavotvorchyу patriotyzm natsiyi: podatкова dominanta investytsiynoho zrostannya [State-creative patriotism of nation: tax dominant of investment growth]. L'viv : Kolir PRO. 480 p. (Seriya „Derzhava i stratehiolohiya”) [in Ukrainian].

8. Karpins'kyi, B. A., & Karpinska, O. B. (2023). Motyv yak upravlinska osnova derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii z pozytsii stratehiolohii rozvytku derzhavy [Motive as a Managerial Basis of the State-Creating Patriotism of the Nation from the Standpoint of the State Development Strategiology]. *Biznes Inform – Business Inform*, 2, 6–15 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-2-6-15>
9. Karpins'kyi, B. A., & Karpinska, O. B. (2023). Motyvni osnovy formuvannia y aktyvizatsii derzhavotvorchoho patriotyzmu natsii na zasadakh stratehiolohii rozvytku derzhavy [The Motive Bases for the Formation and Activation of the State-Creating Patriotism of the Nation Based on the Strategiology of the State Development]. *Problemy ekonomiky – The Problems of Economy*, 1, 138–150 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2023-1-138-150>
10. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. [in Ukrainian]. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/Z960254K>
11. Libanova, E. M. (2018). Zovnishni trudovi mihratsii ukrainsiv: masshtaby, prychny, naslidky [External labor migration of Ukrainians: scale, causes, consequences]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 2, 11–26 [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dse_2018_2_3.
12. Libanova, E. M., Pozniak, O. V., & Tsymbal, O. I. (2022). Masshtaby ta naslidky vymushenoї mihratsii naselennia Ukrainy vnaslidok zbroinoї ahresii Rosiiskoi Federatsii [Scales and consequences of forced migration of the population of Ukraine as a result of the armed aggression of the Russian Federation]. *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika – Demography and social economy*, 2, 37–57 [in Ukrainian]. DOI: doi.org/10.15407/dse2022.02.037
13. Libanova, E. (2022). Cherez viinu z Ukrainy nazavzhdy mozhe emihruvaty do 5 milioniv liudei [As a result of the war, up to 5 million people may emigrate from Ukraine forever] [in Ukrainian]. URL: <https://espresso.tv/cherez-viynu-z-ukraini-nazavzhdi-mozhe-emigruvati-do-5-milyoniv-lyudey-ella-libanova>
14. Losheniuk, O. (2017). Vdoskonalennia instrumentarii derzhavnoi mihratsiinoї polityky v Ukraini [Improving the tools of the state migration policy in Ukraine]. *Svit finansiv – World of Finance*, 3, 147–156 [in Ukrainian]. URL: <http://dspace.wnu.edu.ua/bitstream/316497/28932/1/%D0%9B%D0%BE%D1%88%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA.pdf>
15. Lunina, I. (2022). Potentsial publichnykh finansiv dlia zabezpechennia vydatkiv voiennoho periodu ta postvoiennoho vidnovlennia Ukrainy [Public finance capacity to secure expenditures during the war period and the post-war recovery of Ukraine]. *Finansy Ukrainy – Finance of Ukraine*, 8, 7–26 [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.33763/finukr2022.08.007>
16. Malinovska, O. (2019). Instytutsiine zabezpechennia mihratsiinoї polityky derzhavy: propozytsii do vdoskonalennia : analitychna zapyska [Institutional support of the migration policy of the state: proposals for improvement: analytical note] / National Institute of Strategic Studies. [in Ukrainian]. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/3343/>
17. Novikova, O. F., Shamileva, L. L., & Khandii, O. O. (2023). Otsiniuvannia rozbalansovanosti trudovoi sfery v umovakh voiennoho stanu i mozhlyvosti yii podolannia [Assessment of imbalance in the labor sphere under the conditions of martial law and the possibilities to overcome it]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2, 17–54 [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.020>
18. Onyshchenko, V. (2023). Liudskyi i sotsialnyi kapital Ukrainy v period yii pisliavoiennoho vidnovlennia [Human and social capital of Ukraine in the period of its post-war reconstruction]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 9, 77–98 [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.003>

19. Ofitsiyni sait Ministerstva z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii Ukrainy [The official website of the Ministry of Reintegration of the Temporarily Occupied Territories of Ukraine]. [in Ukrainian]. URL: <https://minre.gov.ua/>
20. Radionov, Y. (2023). Upravlinnia finansovymy resursamy derzhavy v umovakh voiennoho stanu [The state's financial resources management under martial law]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 1, 20–43 [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2023.01.020>
21. Ryndzak, O. T. (2016). Derzhavna mihratsiina polityka v konteksti prioritetiv natsionalnoi bezpeky Ukrainy [State's Migratory Policy in the Context of Priorities of Ukraine's National Security]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 12, 72–81 [in Ukrainian]. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2016_12_6.
22. Shamileva, L. L., & Khandii, O. O. (2022). Osnovni trendy ta naslidky pohlyblennia dysbalansiv trudovoi sfery protiahom pershoho pivrichchia voiennoho stanu v kraini [The Main Trends and Consequences of Deepening Imbalances in the Labor Sphere During the First Six Months of Martial Law in the Country]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy – Herald of the Economic Sciences of Ukraine*, 1, 180–187 [in Ukrainian]. DOI: [doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1\(42\).180-187](https://doi.org/10.37405/1729-7206.2022.1(42).180-187)
23. Eurostat. Asylum and managed migration database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/asylum-and-managed-migration/data/databas>
24. International Monetary Fund. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
25. Karpinsky, B. A., & Bozshko, S. M. (2006). *Economic Growth at sustainable development of economy*. Lviv: Prostir-M. 376 p. (Series «Economy of Territories»).

УДК 336.378

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-69-80](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-69-80)

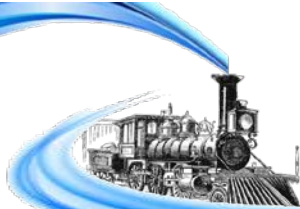
Козьмук Наталія Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціального забезпечення та управління персоналом, керівник відділу дистанційної та дуальної освіти Центру забезпечення якості освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, тел.: (067) 392-97-38, <https://orcid.org/0000-0001-7438-8691>

Шегинська Наталія Зенонівна кандидат економічних наук, доцент, в.о.завідувача кафедри соціального забезпечення та управління персоналом, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, тел.: (067) 392-97-38, <https://orcid.org/0000-0001-8939-2415>

ВЗАЄМОДІЯ БІЗНЕСУ З ЕНДАВМЕНТ- ФОНДАМИ ЯК ПЕРСПЕКТИВНИЙ НАПРЯМ РОЗВИТКУ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. З огляду на загострення соціальних проблем в Україні у зв'язку з військовим вторгненням, а також на дефіцит державного бюджету в умовах війни, вичерпність ресурсів меценатів, готових жертвувати кошти та майно на благодійні цілі, виникає потреба розвитку альтернативних джерел надходження коштів. Особливе місце серед можливостей формування додаткових джерел займає механізм, що вже протягом тривалого часу активно впроваджується, функціонує та розвивається в США, Великій Британії та ряді інших країн. Йдеться про запровадження корпоративних благодійних фондів, зокрема, ендавменту. Ендавмент-фонд є додатковим джерелом фінансового забезпечення статутних потреб некомерційних організацій у вигляді майнових активів, що вкладаються в реальні та фінансові інвестиції. Основною відмінністю ендавменту від благодійного внеску є те, що він не витрачається відразу, а є недоторканим, і являє собою інвестиції, що передаються в довірче управління з метою отримання регулярного довгострокового доходу. Як правило, сам сформований капітал залишається недоторканим, а використовується лише дохід, який він приносить (відсотки, дивіденди, дохід від управління капіталом тощо). Саме доходи витрачаються на статутні цілі некомерційної організації.

В статті розкрито важливість та значущість ефективної взаємодії бізнесу з ендавмент-фондами, розглянуто підходи до формування стратегії корпоративної соціальної відповідальності бізнесу. Виокремлено та

підкреслено важливість розвитку напрямку корпоративної соціальної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності. Також, розглянуто механізм взаємодії бізнесу з ендавмент-фондами, узагальнено та структуровано переваги та недоліки такої співпраці, висвітлено механізм дії ендавмент-фондів на прикладі світової практики. Крім того, в статті зазначено, що розвиток корпоративної соціальної відповідальності є ідейною основою благодійної діяльності сучасного бізнесу. Навіть за умов, що під час війни в Україні, приватний бізнес перебуває в ситуації виживання.

Ключові слова: ендавмент, ендавмент-фонд, соціальна відповідальність, корпоративна соціальна відповідальність, капітал, цільовий капітал, фонд цільового капіталу.

Shehynska Nataliia Zenonivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Acting Head of the Department of social security and Personnel Management, Ivan Franko Lviv National University, University St., 1, Lviv, 79000, tel.: (067) 392-97-38, <https://orcid.org/0000-0001-8939-2415>

Kozmuk Nataliya Ihorivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Security and Personnel Management, Head of the Distance and Dual Education Department of the Center for Quality Assurance of Education, Ivan Franko Lviv National University, University St., 1, Lviv, 79000, tel.: (067) 392-97-38, <https://orcid.org/0000-0001-7438-8691>

INTERACTION OF BUSINESS WITH ENDOWMENT FUNDS AS A PROSPECTIVE DIRECTION FOR THE DEVELOPMENT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY

Abstract. In view of the aggravation of social problems in Ukraine in connection with the military invasion, as well as the deficit of the state budget in the conditions of war, the exhaustion of the resources of patrons who are ready to donate funds and property for charitable purposes, there is a need to develop alternative sources of income. A special place among the possibilities of forming additional sources is occupied by a mechanism that has been actively implemented, functioning and developing in the USA, Great Britain and a number of other countries for a long time. It is about the introduction of corporate charitable funds, in particular, the endowment. The endowment fund is an additional source of financial support for the statutory needs of non-profit organizations in the form of property assets invested in real and financial investments. The main difference between an endowment and a charitable contribution is that it is not spent immediately, but is inviolable, and is an investment transferred to a trust for the purpose of receiving regular long-term

income. As a rule, the capital itself remains untouched, and only the income it brings (interest, dividends, income from capital management, etc.) is used. It is the income that is spent on the statutory goals of the non-profit organization.

The article reveals the importance and significance of effective interaction of business with endowment funds, approaches to the formation of a strategy of corporate social responsibility of business are considered. The importance of the development of the direction of corporate social responsibility of business entities is highlighted and emphasized. Also, the mechanism of interaction between business and endowment funds is considered, the advantages and disadvantages of such cooperation are summarized and structured, the mechanism of action of endowment funds is highlighted on the example of world practice. In addition, the article notes that the development of corporate social responsibility is the ideological basis of charitable activities of modern business. Even under the conditions that during the war in Ukraine, private business is in a situation of survival.

Keywords: endowment, endowment fund, social responsibility, corporate social responsibility, capital, target capital, target capital fund.

Постановка проблеми. Враховуючи суттєве загострення соціальних проблем суспільства та вичерпність ресурсів держави, країн-партнерів та благодійників, виникає необхідність пошуку та формування власних внутрішніх джерел для покриття соціальних витрат, реалізації благодійних проєктів. Одним з таких перспективних джерел на сучасному етапі стають ендавмент-фонди, що створюються потужними бізнесовими структурами і забезпечують збереження і примноження цільового капіталу в цілях реалізації успішних благодійних та соціальних проєктів, покликаних допомогти суспільству вирішувати актуальні проблеми сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На актуальність дослідження розвитку напряму корпоративної соціальної відповідальності та взаємодії бізнесу з ендавмент-фондами вказують численні теоретичні дослідження та узагальнення як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Серед зарубіжних науковців слід відмітити праці Л. Хобти, М. Копчинської, Г. Сілласте, А. Скоча, Е. Лес; вітчизняних – Л. Нікіфорової, Л. Шевченко, Ю. Гузенка, О. Доніка, Т. Курінної, Т. Ніколаєвої, Ф. Ступака, І. Суровцевої, К. Рябкова, В. Покідіна. Увагу заслуговує робота українських дослідників В. Халецького, О. Семашко, Л. Думи. Стан і перспективи розвитку меценатства в Україні у контексті світового досвіду простежено у праці «Доброчинність в Україні: минуле, сучасне, майбутнє». Польська дослідниця Е. Лес у своїх працях аналізує історичні аспекти доброчинності в Польщі та сприяння її розвитку з боку держави. С. Кепські розкриває причини виникнення необхідності залучення коштів бізнесових структур для підтримки соціально-

економічної сфери. П. Бартош досліджує співпрацю державної влади з недержавними організаціями та приватними особами.

Мета статті. Обґрунтування соціальної відповідальності бізнесу і необхідності залучення коштів бізнесових структур у соціально-економічний розвиток країни шляхом взаємодії з ендавментами.

Виклад основного матеріалу. Напрямок корпоративної соціальної відповідальності є ідейною основою благодійної діяльності сучасного бізнесу. І не зважаючи на те, що на сучасному етапі, в умовах війни в Україні, приватний бізнес перебуває в ситуації виживання, благодійність підприємців носить масовий характер. Основний мотиваційний фактор соціально-відповідальної поведінки полягає у формі морального вибору між свободою і відповідальністю, індивідуалізмом і солідарністю. В надскладних умовах функціонування, прийняття на себе соціальної відповідальності підприємцями, свідчить про високоморальні принципи ведення бізнесу, високий рівень особистої культури, солідарності і відповідальності.

Крім того, якщо аналізувати підходи до формування стратегії корпоративної соціальної відповідальності бізнесу в період до початку пандемії Covid-19, необхідно зазначити, що діяльність підприємців, які здійснювали підтримку соціальної сфери, традиційно пояснювалась, виключно, прагненням отримати соціальні і податкові пільги з метою покращання свого матеріального положення, і закріплення позицій в суспільстві. Звичайно, такий підхід не можна ігнорувати, але й не можна надавати йому провідну роль. То ж зараз, на етапі повномасштабного військового вторгнення, напрям корпоративної соціальної відповідальності бізнесу, організація його стратегічних напрямів, набирає обертів. А підприємства, які долучені до благодійних соціальних проєктів, активно діють у напрямі соціальної допомоги та підтримки суспільства, значно укріплюють свою репутацію та позитивний імідж на ринку.

Базові основи соціальної активності представників ділового світу пов'язані з уявленнями щодо переваги духовно-моральних принципів над матеріальними. На сучасному етапі, перед бізнесом, етичні регулятори встановлюються не законодавчо, а за допомогою інститутів суспільної думки, виховних та культурно-просвітницьких методів, в тому числі створення профільного середовища – професійних і громадських фондів, як наприклад ендавменти, об'єднань, асоціацій. Підтримка державних соціальних програм з боку бізнесу, підприємців, покликана активно допомагати у вирішенні завдань соціально-культурного характеру, що, в свою чергу, впливає на зміцнення іміджу і репутації, реалізації своєї ролі на профільному ринку.

Якщо ми проаналізуємо світову практику, бачимо, що європейські корпорації більш схильні до обмеження своєї відповідальності перед

суспільством. Європейська модель соціально відповідального бізнесу не є відкритою лінією поведінки компанії і, як правило, регулюється нормами, стандартами та законами відповідних держав, тому що більшість соціальних проблем відносяться європейськими компаніями до сфери етичної відповідальності. Європейці взагалі не дуже довіряють приватному сектору, саме цим пояснюється більш високий рівень уваги до бізнесу з боку громадськості, наприклад, щодо питань атомної енергетики, випробувань препаратів на тваринах, генної інженерії тощо. Благодійність у Європі не така популярна, як у США, і пояснюється високим загальним рівнем податкового тягара, що суттєво перевищує американський [1].

У більшості країн світу соціальна звітність – лише один із широкого спектра методів, за допомогою яких держава мотивує бізнес турбуватися про розвиток суспільства. Також ефективним є метод матеріального заохочення компаній, які інвестують проекти соціального значення у вигляді податкових відрахувань, податкових канікул, вільних економічних зон або підтримки міжсекторного партнерства бізнесу за допомогою тренінгів, грантів, обміну фахівцями тощо. Головне, що держава створює середовище, яке сприяє стимулюванню та винагороді компаній за добру соціальну поведінку.

В Україні підтримка соціально-економічної, культурної сфер, незахищених верств населення з боку бізнесу – це добровільний внесок приватного сектора у громадський розвиток через благодійність та механізм соціальних інвестицій. У сфері соціальних інвестицій в Україні помітні проблеми, пов'язані з інституціональною недосконалістю: держава формує недостатньо ефективні правові та соціальні інститути. При цьому, принципово новим для України ринковим механізмом зацікавленості бізнесу у фінансуванні соціально-культурних проєктів стає ендавмент-фонд.

Ендавмент - це створюваний благодійною організацією цільовий фонд, що формується із грошових пожертвувань фізичних і юридичних осіб. У розвинених країнах бізнесменів, який зробив пожертвування в ендавмент, гарантовано, як мінімум, професійне керування його капіталом. Підприємець, чия частка в ендавменті більше 10%, може стати членом ради по використанню цільового капіталу й контролювати процес його інвестування. Некомерційна організація розміщає цільовий капітал (використовуючи послугу довірчої керуючої компанії) у цінні папери, акції, депозити. Доходи у вигляді відсотків від інвестування засобів ідуть на фінансування проєктів, програм діяльності некомерційних організацій в сфері освіти, науки, культури, мистецтва тощо, затверджених радою по використанню цільового капіталу. Склад ради формується із представників самої благодійної організації, меценатів, відомих діячів мистецтва й науки тощо Рис.1.

Рис.1 Механізм взаємодії бізнесу з ендавмент-фондами
Джерело: [сформовано автором]

У світовій освітній практиці ендавмент розглядають як капітал, доходи від інвестування котрого використовуються для благодійної діяльності. При цьому, серед джерел надходження коштів, крім, безпосередньо, коштів юридичних і фізичних осіб, можемо виокремити :

- розміщення банківських депозитів, купівля цінних паперів ;
- інших фінансових інструментів;
- створення системи адресних цільових дотацій.

Крім того, нову сферу потенційного донорства представляють:

- фонди громад;
- корпоративні й асоційовані фонди;
- спонсорська підтримка приватних осіб та їхніх фондів;
- фонди глобальних національних інтересів, що надають підтримку проектам, які впливають на глобальний розвиток;
- фонди глобальних ініціатив, котрі займаються не лише фінансовим забезпеченням, а й інформаційною та консалтинговою підтримкою;
- посередницькі фонди [4].

Також, варто згадати , що соціальною інвестицією бізнесу в розвиток соціальних проектів, культури, науки та освіти є, так звана, корпоративна філантропія, безперечними лідерами за котрою на глобальному рівні є транснаціональні компанії. До асоційованих фондів належать такі, що фінансуються з коштів компаній, із котрими вони співпрацюють. Зазвичай ці фонди надають гранти на дослідження, пов'язані зі сферою діяльності їхніх компаній. Наприклад, постійними замовниками наукових і освітніх послуг є американські бізнес-структури: на їхні фінансові корпорації припадає близько 60 % грошових надходжень у науку. У роботі приватних і сімейних фондів заможних людей світу бере участь декілька поколінь їхніх родин. До таких відносять фонди: Рокфеллера, Білла та Мелінди Гейтс, Форда, Карнегі, Дьюка, Меллона, Мотта, Стюарта, Моргана та ін.

Механізм дії ендавмент-фонду є таким:

1. Розроблення та ухвалення концепції створення фонду.
2. Реєстрація організації, що управлятиме капіталом.
3. Формування структури управлінських органів фонду, що включатиме:
 - загальні збори фонду, до компетенції яких належать питання, пов'язані із затвердженням статуту, благодійних програм, добором персонального кадрового складу, визначенням і обґрунтуванням стратегічних напрямів діяльності, прийняттям рішень про реорганізацію й ліквідацію;
 - правління фонду як головний виконавчий орган, що займається забезпеченням ефективної діяльності фонду, розробленням основних документів, котрі визначають порядок здійснення контролю виконання фінансового плану фонду, підготовкою партнерських позицій та формуванням бази потенційних партнерів, забезпеченням інформаційно-аналітичної підтримки фонду з питань управління. До його складу зазвичай входять представники бенефіціара, найбільші жертводавці й незалежні особи, що мають авторитет у сфері, яка відповідає цілям некомерційної діяльності (наприклад, відомі освітні та політичні діячі);
 - наглядова рада, котра відповідає за проведення регулярних і позачергових перевірок діяльності правління фонду, обирає організацію для перевірок та аудитора, затверджує фінансовий план використання й розподілу доходу від цільового капіталу [3,4].
4. Визначення першочергової групи меценатів, здатних забезпечити досягнення фондом мінімально встановленого рівня цільового капіталу, що дасть право на продовження діяльності.
5. Проведення фандрейзингової кампанії, котра сприятиме залученню додаткових донорів фінансової підтримки.
6. Утворення, за допомогою благодійних внесків, статутного капіталу фонду. Структура його продуктів визначається такими параметрами: періодом формування й поповнення цільового капіталу та розміром внесків, які визначають величину продуктової лінійки. За великого їх розміру структура фонду стає гнучкішою, крім того, такі внески здатні утворити окремий цільовий капітал, що може використовуватися на інноваційні освітні проекти. При цьому фінансові донори зазвичай отримують певні нематеріальні вигоди, такі як створення іменних фондів, навчальних аудиторій, стипендіальних програм, грантів, а також пільги на послуги освітньої установи (навчання, проведення конференцій та ін.) [5].
7. Затвердження фінансового плану використання доходів від управління активами та прийняття інвестиційних рішень, котрі слугуватимуть збільшенню надходжень за рахунок вкладення коштів у бізнес-проекти, майнові активи тощо відповідно до договору довірчого управління активами. Дотримання цього принципу убезпечить від "проїдання" вкладених грошей та сприятиме їх накопиченню.

Можемо визначити переваги та недоліки взаємодії бізнесу та ендавмент-фондів (Табл.1).

Таблиця 1.

Переваги та недоліки формування та взаємодії бізнесу та ендавмент-фондів
Джерело : [укладено автором за 1,4,5,7,8]

№	Бізнес	Суспільство	Держава
ПЕРЕВАГИ			
1.	Формування позитивного іміджу та репутації на ринку.	Додаткові кошти для потреб соціально-незахищених верств населення	Забезпечення підтримки інноваційних сценаріїв розвитку навчальних закладів та економіки загалом
2.	Недоторканність цільового капіталу та використання лише доходів від ефективного управління.	Додаткові можливості для реалізації соціальних проєктів, які не забезпечені коштами держави	Додаткові кошти для реалізації соціальних проєктів, надання соціальної допомоги населення в екстремальних умовах (пандемії, війни)
3.	Можливість приймати участь та реалізувати високозатратні соціальні, інноваційні проєкти.	Додаткові можливості в отриманні допомоги для оплати за навчання від зацікавлених роботодавців (стейкхолдерів)	Налагодження взаємодії та співпраці між державою та бізнесом у законотворчому процесі
4.	Можливість фінансування широкого переліку напрямів: спеціальних масштабних соціальних і культурних проєктів, інноваційної діяльності.	Допомога в отриманні медичного обслуговування, отриманні освітніх послуг, реалізації власних бізнес-ідей в умовах дефіцити державного бюджету	Формування чіткого розуміння потреб бізнесу, шляхом моніторингу та аналізу потоків коштів ендавментів, що скеровуються бізнесом на конкретні проєкти та цілі
5.	Можливість долучення до найкращого європейського і світового досвіду в напрямі вдосконалення стратегії корпоративної соціальної відповідальності		Формування довгострокового джерела фінансування конкретної некомерційної діяльності, соціального проєкту
6.	Прозорий механізм пожертвувань і розподілу коштів.		Можливість використання цільового капіталу як фінансові гарантії при залученні установами культури, науковими й освітніми організаціями фінансових ресурсів із зовнішніх джерел або позикових засобів за умов дефіциту державного бюджету
7.	Доступ до результатів проєкту й ноу-хау.		
8.	Отримання податкових пільг.		
9.	Можливість підібрати професійний резерв кадрів.		
10.	Повернення інвестицій у формі престижу.		
11.	Можливість узяти активну участь у процесі лобіювання змін до законодавства.		
12.	Здобуття хорошої репутації в інших державах та налагодження співробітництва з органами місцевої влади й суспільством.		

НЕДОЛІКИ			
1.	Залежність розвитку діяльності ендавменту від ринкової кон'юнктури, рівня прибутку	Відсутність нормативно-правового регулювання на рівні держави, щодо прозорого, об'єктивного розподілу коштів благодійників між незахищеними і потребуючими верствам населення, найбільш необхідними і ерспективними соціальним проектами	Недостатня організаційно-економічна зрілість бізнесу для втілення в життя рішень про створення цільового капіталу.

На нашу думку, цілями взаємодії бізнесу та ендавмент-фондів виступають

- залучення додаткових коштів меценатів, суб'єктів підприємництва, на розвиток соціальної інфраструктури держави;
- залучення коштів юридичних і фізичних осіб для підтримки незахищених верств населення в екстремальних умовах;
- зменшення фінансового навантаження на державний бюджет за умов його дефіцитності;
- забезпечення злагодженої та ефективної взаємодії бізнесу і держави в напрямі розвитку соціальної відповідальності суспільства та корпоративної соціальної відповідальності бізнесу;
- формування позитивного іміджу бізнесу за несприятливих умов, як в рамках держави, так і на рівні міжнародного співтовариства.

Окреслимо заходи, яких потрібно вжити для прискорення процесу формування та взаємодії бізнесу та ендавмент-фондів в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду:

1. Внесення відповідних змін до Податкового й Бюджетного кодексів стосовно надання жертводавцям податкових преференцій і державних пільг із метою забезпечення довгострокового використання цільового капіталу. Для прикладу: у США влада штату має право встановлювати пільги для донорів у співвідношенні сум податку на прибуток, що надходять у його бюджет. Так, у штаті Монтана 10 % суми благодійних пожертв перераховується в ендавмент-фонди, створені в поточному році. Крім того, встановлюється ліміт податкового утримання (максимум 500 дол. і не більше від загального розміру податку на доходи, котрий підлягає сплаті). Власна схема допомоги жертводавцям діє й у Великобританії. При виплаті пожертвувань донор, що є платником податку на прибуток, розглядається як особа, котра здійснила дарування з урахуванням суми податку, виходячи зі ставки 20 %. Бенефіціар-фонд може отримати сплачену суму податків додатково до отриманого дарування від податкових органів при заповненні податкової декларації [9].

2. Використання певної частини процентів за депозитом на поповнення основної суми ендавменту, щоб вона не втрачалася внаслідок дисконтування.

Це сприятиме збільшенню початкової суми коштів ендавменту на усереднену

величину інфляції. Для умов України це становитиме щонайбільше 10 % від

наведених сум [10].

3. Дотримання консервативної стратегії інвестування, якій притаманний низький ризик щодо розміщення коштів. Основна частка активів у інвестиційному портфелі повинна припадати на державні цінні папери та депозити в державних банках, котрі є надійнішими емітентами на українському ринку фінансових послуг порівняно з приватним банківським сектором. Такої

практики наразі дотримується близько 85 % світових ендавментів, однак вона можлива за стійкої правової системи, стабілізації економічної й політичної ситуацій у державі, що збільшить довіру до банківської системи. Розвитку потребує й вітчизняний фондовий ринок — як за рівнем капіталізації, так і за видами та кількістю фінансових інструментів.

4. Розширення переліку об'єктів, у котрі можуть бути розміщені грошові кошти, та недопущення їх обмеження.

5. Залучення для управління активами спеціалізованих західних компаній, що мають належні репутацію й досвід роботи в цій сфері, та забезпечення підготовки власних фахівців, котрі грамотно розпоряджатимуться коштами фонду.

6. Забезпечення прозорості підзвітності й відкритості благодійного сектору (з огляду на непоодинокі випадки застосування корумпованих схем розкрадання коштів, адресованих на розвиток освітньої сфери), що підвищить довіру меценатів та інвесторів.

7. Запровадження культури благодійності й ефективних механізмів її втілення, особливо серед фізичних осіб.

8. Урахування досвіду США щодо випуску благодійними фондами власних фінансових продуктів — боргових цінних паперів зі змінною й фіксованою ставками, держателі яких звільняються від податку на прибуток за отриманими доходами, що стимулює до придбання цих паперів [10].

Висновки. Отже, компанії працюють над формуванням власної стратегії та культури корпоративної соціальної відповідальності і мають традиції суспільно корисної роботи, які повинні отримати свою позитивну оцінку в суспільстві в контексті ринкової економіки. Оскільки зараз соціальна відповідальність бізнесу в нашій країні по-справжньому набирає обертів, її «простір», поки що, повністю не осмислено теоретиками й не перевірено

практиками, не визначено найбільш ефективні форми та способи взаємодії між головними «діючими особами»: державою, суспільством, бізнесом. Від того, як вони взаємозалежні між собою, наскільки тісною та ефективною є їх співпраця, залежить становлення й подальший розвиток напряму корпоративної соціальної відповідальності, форм, яких вона набуває. Зокрема, на нашу думку, в світлі окреслених вище тенденцій та проведеного моніторингу можемо стверджувати, що однією із перспективних форм є ендавмент-фонди. Необхідно сказати, що дослідження даного напряму в Україні має перспективи для подальших наукових пошуків та практичного застосування. Серед них можна виокремити такі: нові підходи до формування управлінських технологій ендавмент-фондів в екстремальних умовах, роль бізнесу у розвитку соціального партнерства тощо.

Література:

1. Мельник С. Становлення соціально орієнтованого бізнесу в Україні як складова державної соціальної політики / С. Мельник // Україна: аспекти праці. – №5. – 2008. – С. 32-36.
2. Korczyńska M. Kulturowe uwarunkowania sponsoringu / M. Korczyńska // Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej. – 2006. – №1(9).
3. Królikowska J. Socjologia dobroczynności: zarys problematyki biedy i pomocy na tle doświadczeń angielskich / J. Królikowska. – Warszawa: Akademickie Żak, 2004 – 358 p.
4. В. Л. Осецький, І. Л. Татомир. ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЕНДАВМЕНТУ ТА ФАНДРЕЙЗИНГУ В ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ. Фінансово-економічне регулювання. “Фінанси України”, № 3, 2016, с. 86-100.
5. Мокін Б. Ендавмент-фонд як альтернативне джерело для підвищення фінансової стійкості вищого навчального закладу / Б. Мокін, Н. Желюк // Вісник Хмельницького національного університету. — 2012. — № 2. — Т. 1. — С. 131—135.
6. Козарезенко Л. В. Фонд цільового капіталу як альтернатива бюджетного фінансування розвитку людського потенціалу / Л. В. Козарезенко // Економічний вісник університету. — 2014. — Вип. 22 (1). — С. 218—225.
7. Рябков К. Ендавмент у вищій освіті: світова практика і українське сьогодні / К. Рябков, В. Поکیدіна // Популярна економіка: ціна держави : проект. — 2015. — № 34 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.case-ukraine.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/endowment_report_2015-11-20-final1.pdf.
8. NACUBO — Common fund study of endowment results [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nacubo.org/Research/NACUBO-Commonfund_Study_of_Endowments/Public_NCSE_Tables.html.
9. Нікіфорова Л. О. Мотивування економічних суб'єктів під час створення та функціонування ендавменту для вищих навчальних закладів / Л. О. Нікіфорова // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. — 2013. — № 776. — С. 427—431.
10. Моніторингове дослідження “Входження національної системи вищої освіти в європейський простір вищої освіти та наукового дослідження” : аналіт. звіт. — К. : Фонд “Відродження”, 2012. — 56 с.
11. Шевченко Л. Ендавмент-фонди в інвестиційній стратегії зарубіжних університетів / Л. Шевченко // Україна: аспекти праці. — 2015. — № 1. — С. 8—16.

References:

1. Mel'nik, S. (2008). Stanovlennja social'no orientovanogo biznesu v Ukraïni jak skladova derzhavnoï social'noï politiki [Development of socially oriented business in Ukraine as a component of state social policy]. *Ukraïna: aspekti praci - Ukraine: aspects of work*, 5, 32-36 [in Ukrainian].
2. Kopczyńska, M. (2006). Kulturowe uwarunkowania sponsoringu. *Polskie regiony w europejskiej przestrzeni kulturowej*, 1(9) [in Poland].
3. Królikowska, J. (2004). *Socjologia dobroczynności: zarys problematyki biedy i pomocy na tle doświadczeń angielskich*. Warszawa: Akademickie Żak [in Poland].
4. Osec'kij, V. L. , Tatomir, I. L. (2016). OSOBLIVOSTI VIKORISTANNJA ENDAVMENTU TA FANDREJZINGU V OSVITNIJ PRAKTICI [FEATURES OF USING THE ENDOWMENT AND FUNDRAISING IN EDUCATIONAL PRACTICE]. *Finansovo-ekonomichne reguljuvannja. "Finansi Ukraïni" - Financial and economic regulation. "Finance of Ukraine"*, 3, 2016, 86-100 [in Ukrainian].
5. Mokin, B. (2012). Endavment-fond jak al'ternativne dzherelo dlja pidvishhennja finansovoï stijkosti vishhogo navchal'nogo zakladu [Endowment fund as an alternative source for increasing the financial stability of a higher educational institution]. *Visnik Hmel'nic'kogo nacional'nogo universitetu - Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, 2, 1, 131—135 [in Ukrainian].
6. Kozarezenko, L. V. (2014). Fond cil'ovogo kapitalu jak al'ternativa bjudzhetnogo finansuvannja rozvitku ljuds'kogo potencialu [Targeted capital fund as an alternative to budget financing for the development of human potential]. *Ekonomichnij visnik universitetu - Economic Bulletin of the University*, 22 (1), 218—225 [in Ukrainian].
7. Rjabkov, K. (2015). Endavment u vishhij osviti: svitova praktika i ukraïns'ke s'ogodennja [Endowment in higher education: world practice and Ukrainian present]. *Populjarna ekonomika: cina derzhavi - Popular economy: the price of the state: project*, 34. Retrieved from http://www.case-ukraine.com.ua/wp-content/uploads/2016/03/endowment_report_2015-11-20-final1.pdf. [in Ukrainian].
8. NACUBO — Common fund study of endowment results. www.nacubo.org Retrieved from http://www.nacubo.org/Research/NACUBO-Commonfund_Study_of_Endowments/Public_NCSE_Tables.html [in English].
9. Nikiforova, L. O. (2013). Motivuvannja ekonomichnih sub'ektiv pid chas stvorennya ta funkcionuvannja endavmentu dlja vishhij navchal'nih zakladiv [Motivation of economic subjects during the creation and functioning of the endowment for higher educational institutions]. *Visnik Nacional'nogo universitetu "L'vivs'ka politehnika" - Bulletin of the National University "Lviv Polytechnic*, 776, 427—431 [in Ukrainian].
10. Monitoringove doslidzhennja "Vhodzhennja nacional'noï sistemi vishhoï osviti v evropejs'kij prostir vishhoï osviti ta naukovogo doslidzhennja" [Monitoring study "The entry of the national system of higher education into the European space of higher education and scientific research"]. K. : Fond "Vidrodzhennja" [in Ukrainian].
11. Shevchenko, L. (2015). Endavment-fondi v investicijnij strategii zarubizhnih universitetiv [Endowment funds in the investment strategy of foreign universities]. *Ukraïna: aspekti praci - Ukraine: labor aspects*, 1, 8—16 [in Ukrainian].

УДК 368.151

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-81-92](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-81-92)

Корба Валерій Юрійович аспірант кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (098) 252-48-96

Крушинська Алла Вікторівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 35-171-55, <https://orcid.org/0000-0002-0523-3423>

ФАКТОРИ РИЗИКУ ПРИ ВИЗНАЧЕННІ СТРАХОВИХ ПРЕМІЙ ІПОТЕЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Анотація. Військова агресія знищила та пошкодила сотні тисяч житлових об'єктів, а середня забезпеченість житлом в Україні була недостатньою ще в довоєнний період. Водночас, з урахуванням катастрофічних втрат житлового фонду в результаті військових дій, незадоволеного попиту та старіння існуючого житлового фонду, необхідно збільшити обсяги введення житла. Виявлено, що для швидкої відбудови України особливу актуальність набуває розвиток механізмів іпотечного житлового кредитування з урахуванням факторів ризику при визначенні страхової премії: інформація про позичальника, інформація про кредит, відсоткова ставка, тип кредиту, відношення суми кредиту до вартості придбаної нерухомості, наявність гарантій, наявність страхування кредитного ризику, спосіб внесення платежів за іпотечним кредитом, частоту та величину прострочених чи неповернених платежів, опис нерухомості, місце розташування, тип нерухомості, інформація про відхилення від стандартного погашення, статус платежу, інформація про дефолти за кредитами, причини несплати та інші. Впровадження іпотечного страхування дозволить передати частину кредитного ризику страховику і, як наслідок, видати кредит на більшу суму (з більшим LTV). Обґрунтовано запровадження іпотечного страхування з урахуванням інтересів всіх учасників системи «кредитор – позичальник – страховик». Для вирішення проблеми низького попиту на іпотечне страхування може бути запропонована система спільної діяльності приватних страховиків та держави, в основі якої лежить модель Федеральної житлової

адміністрації США, завдяки чому іпотечне страхування стане невід'ємною частиною розвиненого ринку іпотечного кредитування і сприятиме підвищенню ефективності функціонування іпотечної системи в цілому.

Ключові слова: страхування, іпотечне страхування, страхування кредитів, кредитування іпотеки, кредитні ризики.

Korba Valerii Yurievich Postgraduate studies in the Department of Management, finance, banking and insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroiv Maidan St., 8, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (098) 252-48-96

Krushynska Alla Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, finance, banking and insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Heroiv Maidan St., 8, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 35-171-55, <https://orcid.org/0000-0002-0523-3423>

RISK FACTORS IN DETERMINING MORTGAGE INSURANCE PREMIUMS

Abstract. The military aggression destroyed and damaged hundreds of thousands of residential buildings and the average supply of housing in Ukraine was insufficient even in the pre-war period. At the same time taking into account the catastrophic losses of the housing stock as a result of military operations, unsatisfied demand and the aging of the existing housing stock, it is necessary to increase the volume of housing introduction. It was found that for the rapid reconstruction of Ukraine the development of housing mortgage lending mechanisms, taking into account risk factors when determining the insurance premium, is particularly relevant: information about the borrower, information about the loan, interest rate, type of loan, the ratio of the loan amount to the value of the purchased real estate, availability of guarantees, availability credit risk insurance, the method of making mortgage loan payments, the frequency and amount of overdue or unpaid payments, property description, location, type of property, information on deviations from the standard repayment, payment status, information on loan defaults, reasons for non-payment, and others. The introduction of mortgage insurance will allow to transfer part of the credit risk to the insurer and, as a result, issue a loan for a larger amount (with a larger LTV). The introduction of mortgage insurance taking into account the interests of all participants in the "creditor-borrower-insurer" system is substantiated. To solve the problem of low demand for mortgage insurance, a system of joint activities of private insurers and the state, based on the model of the US

Federal Housing Administration, can be proposed, thanks to which mortgage insurance will become an integral part of the developed mortgage lending market and contribute to increasing the efficiency of the mortgage system in as a whole.

Keywords: insurance, mortgage insurance, credit insurance, mortgage lending, credit risks.

Постановка проблеми. Однією із найважливіших державних проблем України стане її післявоєнне відновлення та розбудова. Особливої актуальності набуває питання створення системи довгострокового житлового іпотечного кредитування, адже російська агресія залишила без даху над головою сотні тисяч українських сімей. Так, станом на кінець квітня 2023 року у 2,5 млн громадян України [1] житло зруйновано або пошкоджено, і це не враховуючи тимчасово окуповані території, де ми ще не можемо порахувати зруйноване житло, йдеться про сотні тисяч об'єктів загальною площею десятки мільйонів квадратних метрів. Звісно, для повної компенсації потрібні колосальні суми, так 22 березня Світовий банк повідомив, що на повоєнне відновлення України потрібно 411 млрд доларів, що у 2,6 раза перевищує очікуваний ВВП України у 2022 році [1]. Звісно, держава не зможе в швидкі терміни забезпечити компенсацію усім постраждалим, тому потрібно розробляти нові дієві інструменти вирішення житлового питання. Але й до повномасштабного вторгнення населення мало проблему з доступом до житлового фонду. Одним із зазначених інструментів, який здатний вирішити завдання забезпечення українців житлом є іпотека, що зарекомендувала себе в усьому світі як ефективний механізм житлової політики. Для цього багато країн створили системи страхування ризиків неповернення іпотечного кредиту, яка має стати стимулюючим чинником розвитку іпотеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку ринку іпотечного кредитування присвячено праці провідних зарубіжних та вітчизняних економістів, серед останніх С. Арбузов, В. Базилевич, О. Гриценко, О. Євтух, М. Дем'яненко, В. Корнєєв, В. Кравченко, В. Лагутін, І. Лютий, А. Мороз, О. Онищенко, А. Пересада, Н. Погорельцева, В. Поляченко, В. Прокопенко, П. Саблук, В. Савич, М. Савлук. Окремо слід виділити Г. Ю. Марченко з дослідженнями специфічних рис страхування ризиків іпотечного кредитування в Україні. Незважаючи на численні напрацювання вчених щодо розвитку іпотечного кредитування, актуальними залишаються питання врахування факторів ризику при визначенні страхових премій іпотечного страхування, що дозволить у подальшому поглибити науково-прикладні аспекти розбудови такої системи, підвищити ефективність її роботи.

Мета статті – дослідження факторів ризику при визначенні страхових

премій іпотечного страхування, рівня доступності іпотечних кредитів та формування рекомендацій щодо удосконалення системи іпотечного страхування.

Виклад основного матеріалу. Оскільки основними споживачами іпотечного кредитування є сім'ї з невисокими доходами, молоді сім'ї, а також ті, для кого необхідність накопичення 30-40% початкового внеску є основним обмеженням при отриманні кредиту, що підвищує ризики неплатоспроможності позичальників та породжує необхідність їх страхування. Страхова премія сплачується одноразово у строки, встановлені договором страхування. При достроковій відмові страхувальника від договору страхування сплачена страховику страхова премія не підлягає поверненню. Зрозуміло, що страховим випадком за договором страхування відповідальності позичальника є факт пред'явлення кредитором вимоги до позичальника щодо погашення кредиту при недостатності у кредитора грошових коштів, отриманих від реалізації закладеного майна та розподілених у порядку, встановленому законодавством. Страхове відшкодування виплачується кредитору в межах страхової суми та відповідно до умов, зазначених у договорі між кредитором та страховою організацією, а страхове покриття включає непогашений залишок основного боргу, прострочені відсотки, витрати на юридичні послуги та неоплачену частину майнового страхування з моменту настання дефолту про завершення процедури звернення стягнення.

Розглянемо перелік важливих чинників ризику, які слід брати до уваги щодо розміру страхових премій іпотечного страхування.

Першим фактором є кредитна історія, а іпотечний страховик має оцінити її інформацію. Важливо отримати всю наявну інформацію для оцінки можливих втрат (кількість непогашених кредитів, фактична сума збитків за кредитами тощо). Без кредитних історій дуже важко встановити розумні та доречні ставки іпотечного страхування. Кредитна історія позичальника важлива для визначення ступеня його відповідальності при виконанні фінансових зобов'язань у минулому, наприклад оплаті комунальних послуг, споживчих кредитів, особистих позик, боргів за кредитною карткою та інших зобов'язань. Основним завданням страхової компанії є визначення можливостей позичальника в минулому оплачувати свої фінансові зобов'язання і чи не буде надмірним фінансовим навантаженням для нього оплата нових іпотечних зобов'язань.

Для визначення розміру страхових премій, страховик має проаналізувати як здійснювалися платежі за кредитами, частоту та величину прострочених чи неповернених платежів. Тривалість здійснення стягнення може визначатися як моментом його продажу третій стороні або внаслідок

ухвалення судового рішення про стягнення на закладене майно, або внаслідок інших заходів. Прострочені кредити, за якими платежі відновилися, мають аналізуватись окремо, як особлива група поточних кредитів. З технічного погляду ці кредити вважаються поточними. У той самий час, досвід багатьох країн показує, що 25% поточних кредитів, за якими були простроченні платежі, страждають від повторних прострочок.

В ідеалі іпотечні страховики та іпотечні кредитори мали б звернутися до агентства кредитної інформації, щоб ознайомитися з позитивними чи негативними показниками кредитної історії позичальника, але в Україні подібні організації ще не набули популярності та потребують розвитку.

Зауважимо на необхідності розрахунку такого показника як LTV кредиту, який відображає співвідношення суми кредиту до оціночної вартості застави. Це дуже важливий фактор, оскільки, чим нижчий перший внесок позичальника або його власний капітал, тим вищий ризик неплатоспроможності позичальника, оскільки він має менше фінансових стимулів до виконання зобов'язань за іпотечним кредитом, особливо у разі падіння цін на нерухомість. Виходячи з цього ризику, іпотечні страховики зазвичай встановлюють різні ставки страхових премій за різними сегментами показників LTV.

Іншим важливим фактором є статус (робочий статус) позичальника, оскільки ризики працюючого на себе позичальника і найманого працівника різняться. Так, наприклад, у США самостійно працюючі особи, як правило, частіше не виконують своїх зобов'язань за іпотечними кредитами. Вітчизняна практика потребує додаткових досліджень за цим фактором ризику.

Аналізуючи «мету позики» як фактор ризику, слід визначити, що є причиною отримання іпотечного кредиту, наприклад зруйноване житло, накладення арешту, рефінансування відсоткової ставки та строку погашення, нестача коштів, кредитні зобов'язання бізнесу, покращення житлових умов чи їх відсутність тощо. Ставки премій іпотечного страхування будуть різні за кожною категорією. Зазвичай застосовуються найвищі ставки премій, коли власний капітал позичальника знижується разом з отриманням нової позики (вище згадуване співвідношення LTV). Безумовно, під час визначення ставки ефективної (достатньої) страхової премії страховик повинен знати тип іпотечного кредиту. Адже кредити з плаваючою відсотковою ставкою більш ризикові, ніж кредити з фіксованою, оскільки виплати позичальника за кредитом можуть значно зрости внаслідок серйозних змін рівня інфляції та (або) ставки відсотка.

Розмір кредиту також є фактором ризику, тому що кредитування на великі суми понад встановлений ліміт збільшує ймовірність неплатоспроможності позичальника. Очевидно, що менший кредит можна повернути за короткий термін та (або) з меншими разовими виплатами.

Умови кредитування, наприклад графік виплат, значна амортизація об'єкту нерухомості, тривалий термін кредитування (15-30 років) – все це впливає на ставку тарифу. Очевидно, чим менший термін кредиту, тим менші ризики щодо нього. Більш ризиковими є іпотечні кредити, які допускають негативну амортизацію (коли кредитний баланс у якийсь момент часу може збільшитися до суми, що перевищує початковий кредитний баланс) або коли кредитор має право вимагати виплату всієї суми кредиту відразу або вищих сум за погашення кредиту.

Цілком обґрунтовано, що страховик захоче дізнатися, яка документація зібрана, розглянута та проаналізована кредитором щодо позичальника та кредиту. Чим менше кредитної документації було зібрано та проаналізовано в процесі андерайтингу, тим вищий ризик. Мова йде, насамперед, про кредитоспроможність позичальника (його поточний дохід, фінансові зобов'язання, активи, місце роботи й проживання, стан здоров'я, додаткові ризики пов'язані зі способом життя, хобі, спортом тощо) та визначення вартості нерухомості повинні бути належним чином проаналізовані та оформлені документально. Від того, наскільки опрацьовані й дотримані принципи андерайтингу та оцінки ризиків, які використовуються іпотечним страховиком, залежить якість страхового портфеля і те, як він згодом працюватиме. При неспроможності чи відхиленні страховика від дотримання своїх же правил і принципів андерайтингу, його страховий портфель перевищить ризики закладені в ціновій моделі.

Цікавим є факт, що істотну роль як фактор ризику відіграє «тип місця проживання» (приватна власність, друге житло (не місце поточного проживання) чи житлова нерухомість як форма інвестицій). Так, приватне житло найменш ризиковане, тому що позичальник живе у будинку, що перебуває у заставі і зробить усе можливе для його збереження. Використання як застави житла, в якому позичальник не проживає, означає підвищений ризик і тягне за собою необхідність збільшення розміру страхових премій та застосування більш жорстких вимог андерайтингу.

В умовах війни українським страховикам необхідно враховувати географічне розташування об'єкта особливо уважно. Адже, якщо у мирний час є залежність цін на послуги іпотечного страхування від певних регіональних економічних факторів (депресивні або розвинуті території, СМТ чи велике місто тощо), то при воєнному стані ризики принципово відрізняються на прифронтових та відносно мирних територіях.

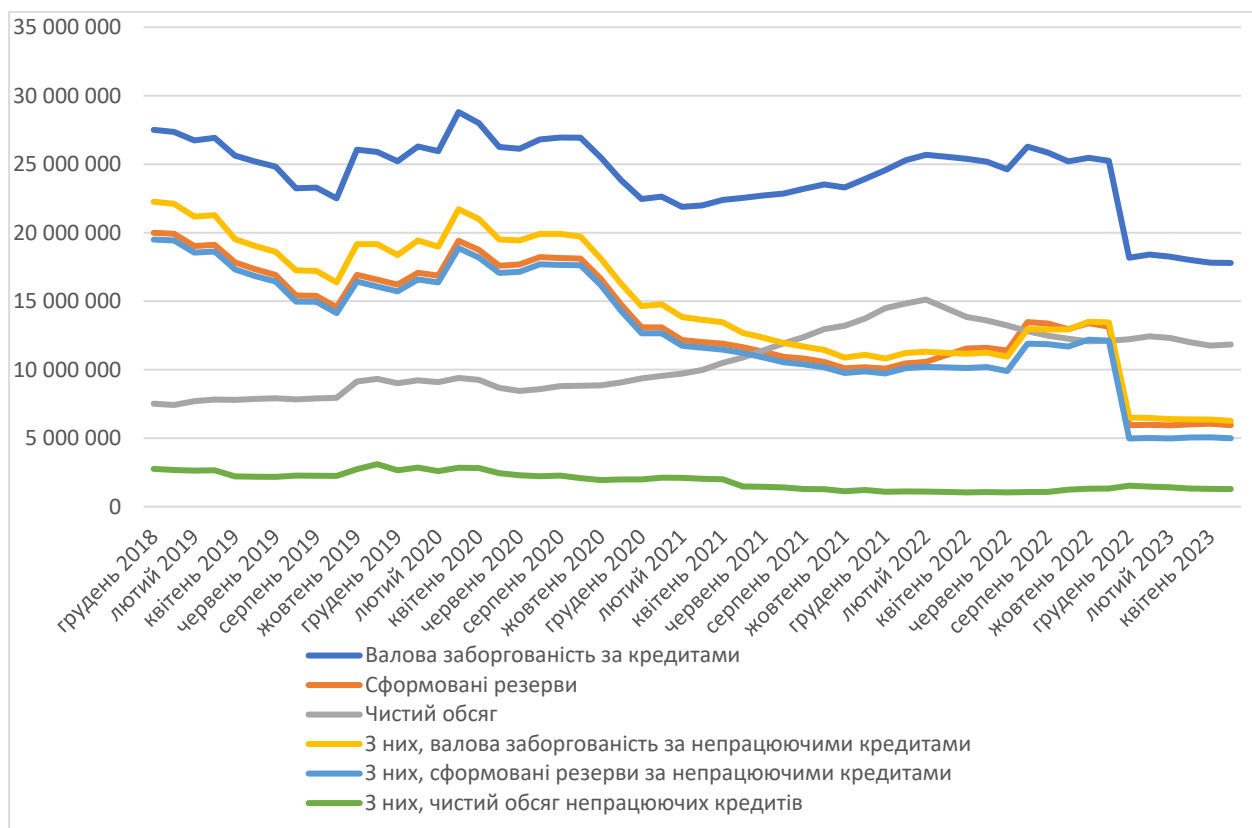

Рис. 1. Обсяг кредитів наданих фізичним особам на купівлю, будівництво та реконструкцію нерухомості під заставу

Примітка. Побудовано авторами за даними [2].

Як бачимо, банки у 2022 році порівняно з попереднім видали в 5,3 раза менше кредитів за кількістю договорів та в 4,3 раза менше в грошовому вимірі, загалом 1,96 млрд грн., 66 % кредитів були надані в січні-лютому до початку повномасштабної військової агресії РФ [2]. У березні-травні іпотечні кредити не надавалися взагалі, влітку видачі були поодинокими. Натомість з вересня завдяки державним програмам підтримки кредитування “Доступна іпотека” та “єОселя” іпотека розпочала поступово відновлюватися, в межах яких пропонуються знижені відсоткові ставки 7% та 3% річних відповідно. А вже у грудні 2022 року банки видали найвищий місячний показник від початку повномасштабної війни - 405 кредитів на пів мільярда гривень [2]. Підтвердження суттєвих диспропорцій у регіональному розрізі ми знаходимо і за даними рис.2., де на Київську область припадає близько половини від іпотечного кредитування усієї України, а відповідно на окупованих, прифронтових територіях і зонах активних бойових дій іпотечне кредитування практично відсутнє. Саме ці території потребуватимуть активного впровадження програм державної підтримки (в тому числі і кредитної), а отже й страхування кредитних ризиків.

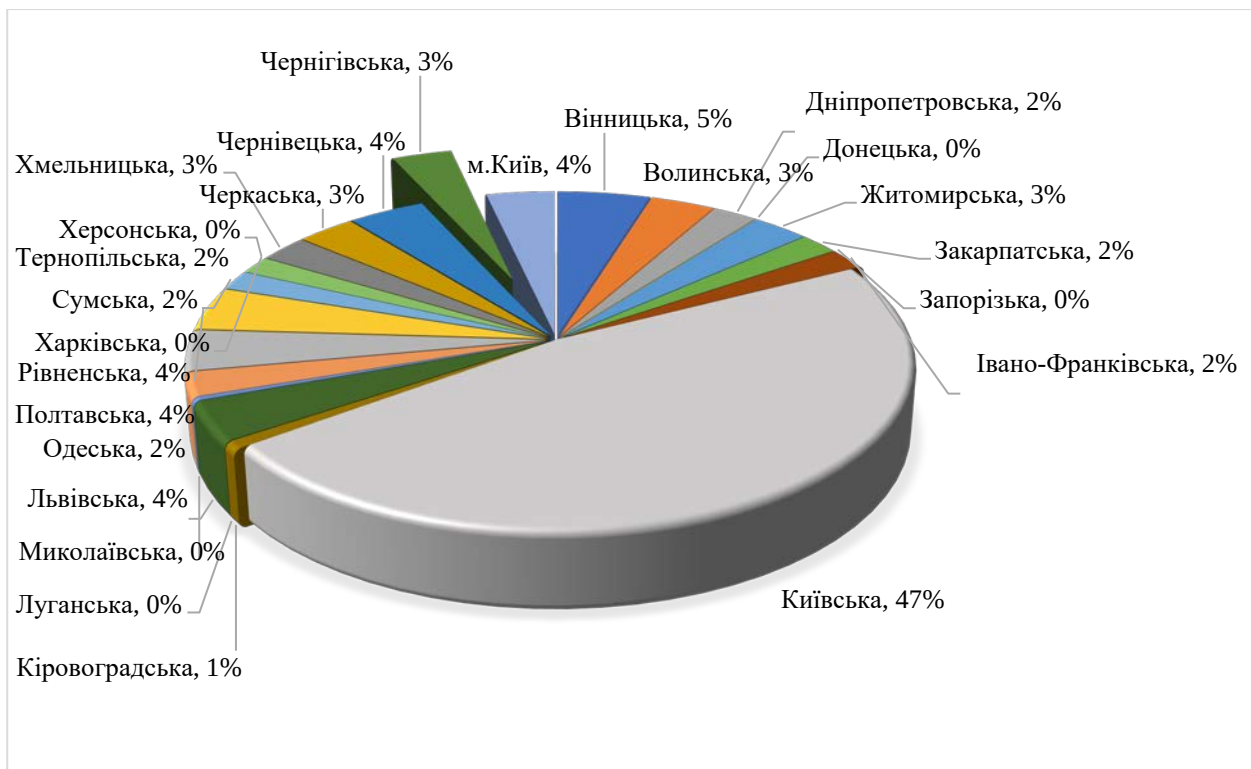

Рис. 2. Структура кредитів наданих фізичним особам на купівлю, будівництво та реконструкцію нерухомості під заставу у розрізі областей станом на травень 2023 року.

Примітка. Побудовано авторами за даними [2].

Однак перш ніж почати враховувати регіональні відмінності необхідно переконатися, що різниця в територіальних ризиках має довгостроковий характер, а учасники іпотечного страхування потребують регіональної диференціації цін. Звідси закономірно випливає, що процес оцінки вартості житлової нерухомості не менш важливий, ніж процес оцінки кредитоспроможності позичальника. Кредитор надає кредит на суму вказану при експертній оцінці, а не на суму, про яку домовилися продавець квартири із позичальником. Розуміємо, що в українських реаліях відхилення названих двох сум можуть мати суттєву різницю. При цьому, страховик має переконатися, що вартість іпотеки визначена незалежним професійним експертом, на якого не можуть впливати або контролювати ні позичальник, ні кредитор.

Важливим етапом оцінки, який інколи ігнорується є аналіз, власне, самого кредитора. Страховик має оцінювати практику роботи кредитної установи у сфері житлової іпотеки, спроможність надавати кредити та проводити андерайтинг відповідно до чинних стандартів. Кредитори, що надають кредити вищої якості, отримують конкурентніші ставки премій

іпотечного страхування. Також страховик має розуміти, яким чином кредитна установа збирає виплати за кредитами, її досвід роботи з простроченою, сумнівною та безнадійною заборгованістю. Ця інформація може продемонструвати, що деякі кредитори більш успішні у питаннях зменшення сум відшкодування збитків.

Кредитори, затверджені іпотечним страховиком, спочатку одержують груповий поліс. У ньому визначаються умови страхового покриття, відповідно до яких іпотечний страховик надає кожному кредитору індивідуальне страхове свідоцтво. Щоб отримати груповий поліс, кредитор повинен відповідати всім фінансовим і виробничим критеріям, встановленим страховиком. Крім цього є ще додаткові компоненти визначення ставок премії іпотечного страхування: термін дії страхового поліса, очікуваний середній час страхового покриття, розміри необхідного капіталу для підтримки цього ризику, інвестиційного доходу, операційних витрат, необхідні забезпечення страхового поліса. Досить ґрунтовно ризики, які супроводжують іпотечне кредитування на мікрорівні описані колективом авторів під керівництвом О. І. Панченко з їх наступною класифікацією за суб'єктами кредитних відносин [3].

Вимоги до капіталу є важливими при підрахунку відшкодування страховика за власним капіталом. Очевидно, що чим вищі вимоги до капіталу, тим нижчим є відшкодування. Як уже зазначалося, іпотечний страховик повинен визначити необхідний обсяг операційних витрат (фіксований або змінений), наприклад, витрат на андерайтинг, управління збитками, інформаційні системи, бухгалтерський облік, підтримку свого бізнесу.

Також іпотечний страховик має оцінити географічне розподілення його страховки, концентрацію ризиків за конкретними іпотечними кредиторами. Чим вища географічна концентрація в окремо взятій області (місцева чи регіональна), тим вища ставка страхової премії. Це ж можна сказати і про високу залежність страхування у випадках із одним або декількома іпотечними кредиторами. Метою оцінки цих факторів ризику є визначення розумних та доречних ставок іпотечного страхування, які забезпечують належне довгострокове відшкодування. Це особливо важливо, тому що іпотечне страхування - тривале покриття з фіксованою страховою премією на весь термін дії кредиту за неясних перспектив вартості житла і здатності позичальника виконувати свої довгострокові зобов'язання. Зауважимо, що механізм іпотечного страхування містить як ризики, так і переваги для всіх суб'єктів іпотечного страхування як результат їх взаємодії. В тому числі для ринку нерухомості відбувається стимулювання як кредиторів, так і позичальників до реалізації іпотечної програми без підвищення ступеня ризику у фінансовій системі [4, с.37].

Розглянуті чинники ризику по-різному впливають величину страхових тарифів. Одні з них враховуються при розрахунку нетто-ставки, інші входять у навантаження, треті можуть брати участь у розрахунках лише з урахуванням регіональних особливостей. Проте всі вони тією чи іншою мірою враховуються страховиком. Українська модель має обов'язково враховувати такі фактори: LTV, розмір кредиту, тип та умови кредиту, андерайтинг асортименту кредитних продуктів та категорій потенційних позичальників. Для вирішення проблеми низького попиту на продукт може бути запропонована Р. Страйком і Д. Уайтлі система спільної діяльності приватних страховиків та держави, в основі якої лежить модель Федеральної житлової адміністрації США (ФЖА) [5, с.31] з деякими суттєвими змінами. Адже в Україні багато банків лише приступають до іпотечного житлового кредитування громадян, і така адаптація може принести суттєві результати. Зауважимо, що в США подібні програми розвиваються з 1934 року, а згодом набули поширення у ряді розвинутих країн світу (детальний аналіз зарубіжного досвіду провів А. Марченко [6, с. 47-48].

Формування кредитного ризику за іпотечними кредитами в Україні визначається впливом кількох чинників:

- нормативно-правовими засадами іпотечного страхування в Україні;
- надбавкою до відсоткових ставок для компенсації втрат у разі неплатоспроможності позичальника;
- відсутність достатнього досвіду кредитування громадян на цілі придбання житла, на підставі якого банки могли б зробити статистично достовірну оцінку кредитних ризиків;
- страхове покриття та спосіб його застосування відомі як покриття "верхнього шару", коли страхові виплати обмежуються певним відсотком від збитків, завданих кредитором.

Вимоги кредитора до позичальника включають вартість юридичних та інших послуг під час стягнення заборгованості за кредитом, прострочені податкові платежі, страхові внески, розмір майна-об'єкту застави, штрафи, пені, відсотки, основний борг. Якщо виручена від продажу застави сума менша від грошових вимог кредитора, у останнього виникають відповідні збитки. Покриття "верхнього шару" в даний час є загальносвітовою нормою для іпотечних страхових компаній, що надають страхові послуги у разі неплатоспроможності позичальника, і коливається у різних країнах у діапазоні 15-50%.

Концепція створення системи іпотечного страхування передусім має бути націлена на формування умов забезпечення діяльності приватних іпотечних страхових компаній. Однак слід визнати, що приватні страховики, розуміючи, що доведеться брати на себе довгострокові та виняткові за своїм характером зобов'язання, найближчим часом навряд чи захочуть освоювати

ринок. Для цього потрібно створити відповідні умови: формувати статистичну базу щодо андерайтингу позичальника; збирати дані за іпотечними кредитами, що ляжуть в основу розрахунку страхових тарифів. Інформацію, необхідну визначення страхової премії страхуванні кредитного ризику потрібно структурувати. Якщо програма іпотечного страхування ретельно продумана, вона може виконувати внутрішні соціальні завдання, з одного боку, і функціонувати як фінансово надійний і стійкий страховий фонд – з іншого. Це важливо, оскільки, по-перше, необхідно гарантувати, що резервні фонди програми іпотечного страхування формуються за рахунок доходів від страхових внесків, які повністю відповідають ризикам, що покриваються та пройшли належним чином процедуру андерайтингу. Якщо прийнято рішення про субсидіювання будь-якого ризику і держава або місцева влада беруть на себе певний вид ризику, то слід фінансувати ці субсидії в повному обсязі в момент прийняття цього ризику.

Тимчасове або короткострокове надання позичальникам коштів для зменшення платежів за кредитами хоч і є менш бажаною формою допомоги порівняно з одноразовою субсидією, що виплачується в момент передачі нерухомості від продавця покупцю, може також використовуватися одночасно із системою іпотечного страхування в окремих випадках та за певних обставин.

Висновки. Отже, створення умов розвитку приватного страхування кредитних ризиків при іпотечному житловому кредитуванні має бути пріоритетним напрямом формування системи іпотечного страхування. На закінчення хотілося б відзначити, що страхування іпотечних ризиків — це лише один, але потенційно важливий елемент системи житлового фінансування, особливо якщо він втілений у життя в такий потрібний для нашої держави момент. Безумовно, іпотечне страхування як потужний фактор, здатне стимулювати зростання попиту, який, щоб не допустити інфляції цін на ринку нерухомості, має супроводжуватися адекватним зростання пропозиції. Впровадження іпотечного страхування дозволить передати частину кредитного ризику страховику і, як наслідок, видати кредит більшим LTV. Таким чином, з'являється можливість істотно розширити коло позичальників шляхом створення умов для надання кредитів сім'ям, які відповідають основним вимогам надання кредиту, але не мають необхідної суми початкового внеску. А також збільшити обсяг довгострокових іпотечних кредитів, сформувати сприятливі умови для розширення ринку шляхом підвищення доступності іпотечного кредитування.

Література:

1. У 2,5 мільйонів українців пошкоджено або зруйновано житло внаслідок російського вторгнення. URL: <https://suspilne.media/459105-u-25-miljoniv-ukrainciv-poskodzeno-abo-zrujnovano-zitlo-vnaslidok-rosijskogo-vtorgnenna-veresuk/>

2. Про іпотечне кредитування. Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/mortgage>

3. Панченко О. І., Белорус А. В., Мартиненко Д. О., Григоренко Г. А. Ризики іпотечного кредитування та їх страхування. Фінансові дослідження. 2019. № 1. URL: Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/find_2019_1_11

4. Олексин А. Г. Особливості взаємодії суб'єктів іпотечного страхування. Економіка. Фінанси. Право. 2015. № 1(1). С. 36-43.

5. Януль І. Іпотечне страхування в Україні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2010. Вип. 120. С. 30-32.

6. Марченко А. Зарубіжний досвід страхування кредитних ризиків при житловому іпотечному кредитуванні. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2008. Вип. 105. С. 46-49.

References:

1. U 2,5 mil'yoniv ukrayintsiv poshkodzheno abo zruynovano zhytlo vnaslidok rosiys'koho vtorhnnennya [2.5 million Ukrainians had their homes damaged or destroyed as a result of the Russian invasion]. URL: <https://suspilne.media/459105-u-25-miljoniv-ukrainciv-poskodzeno-abo-zruynovano-zitlo-vnaslidok-rosijskogo-vtorgnenna-veresuk/> [in Ukrainian]

2. Pro ipotechne kredyтування. Natsional'nyy bank Ukrayiny [About mortgage lending. National Bank of Ukraine]. URL: <https://bank.gov.ua/ua/stability/mortgage> [in Ukrainian].

3. Panchenko O. I., Belorus A. V., Martynenko D. O., Hryhorenko H. A. (2019) Ryzyky ipotechnoho kredyтування ta yikh strakhuvannya [Risks of mortgage lending and their insurance. Finansovi doslidzhennya. № 1. URL: Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/find_2019_1_11 [in Ukrainian].

4. Oleksyn A. H. (2015) Osoblyvosti vzayemodiyi sub'yektiv ipotechnoho strakhuvannya [Peculiarities of interaction between subjects of mortgage insurance. Economy]. Ekonomika. Finansy. Pravo. № 1(1). 36-43. [in Ukrainian].

5. Yanul' I. (2010). Ipotechne strakhuvannya v Ukrayini. Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka [Current insurance in Ukraine. Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University]. Ekonomika. Vyp. 120. 30-32. [in Ukrainian].

6. Marchenko A. (2008). Zarubizhnyy dosvid strakhuvannya kredytnykh ryzykiv pry zhytlovomu ipotechnomu kredyтуванні [Foreign experience of credit risk insurance in residential mortgage lending]. Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika. Vyp. 105. 46-49. [in Ukrainian].

УДК [005:339.727](477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-93-111](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-93-111)

Лисенко Світлана Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки підприємства, економіко-гуманітарний факультет, Державний вищий навчальний заклад «Донецький національний технічний університет», м. Покровськ, <https://orcid.org/0000-0002-3978-9956>

Буряк Євген Вікторович доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту, факультет економіки і управління, Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, м. Кременчук, <https://orcid.org/0000-0002-8039-004X>

Йохна Микола Антонович доктор економічних наук, професор, кафедра менеджменту та адміністрування, факультет управління, адміністрування та туризму, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0002-3319-3625>

МЕНЕДЖМЕНТ ІНВЕСТИЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТА ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті досліджено актуальні аспекти менеджменту інвестиційного середовища під час воєнного стану та виявлено ключові чинники, що впливають на діяльність суб'єктів господарської діяльності в таких умовах.

Відзначається, що війна, розпочата Росією на території нашої країни 24 лютого 2022 року, вкрай негативно вплинула на інвестиційне середовище України. Багато інвесторів відмовилися продовжувати співпрацю з країною через постійну територіальну небезпеку та невизначену економіко-політичну ситуацію. Також наголошується, що незважаючи на це, Україна продовжує залучати іноземних інвесторів навіть у умовах війни.

Автори статті вказують на те, що воєнний стан є періодом, коли стабільність, безпека та економічна ситуація можуть бути значно підірвані. Тому управління інвестиційними ресурсами потребує особливої уваги та врахування конкретних факторів, серед яких: аналіз ризиків (допомагає виявити та оцінити потенційні загрози та розробити стратегії управління ними); ребалансування портфеля (допомагає підтримувати оптимальний баланс ризику та прибутковості з урахуванням нових умов); врахування

фінансової стабільності (фінансова стабільність дає змогу управляти потенційними фінансовими кризами та забезпечує певний рівень безпеки); пошук нових можливостей (воєнний стан може створити нові можливості для інвестування в окремі галузі. Важливо бути готовим виявляти такі можливості та вчасно на них реагувати); співпраця із зовнішніми сторонами (спільні зусилля допомагають більш точно аналізувати ситуацію та розробляти ефективні стратегії управління інвестиціями).

У висновку статті зазначається, що в умовах воєнного стану управління інвестиційним середовищем стає складним завданням для суб'єктів господарської діяльності. Також підкреслюється, що ключовими чинниками успішного управління є гнучкість, адаптивність і постійний моніторинг і реагування на зміни у політичному, економічному та соціальному середовищі.

Ключові слова: менеджмент інвестиційного середовища, воєнний стан, суб'єкт господарської діяльності, інвестори, ризики.

Lysenko Svitlana Mykolaivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Enterprise Economics, Donetsk National Technical University, Pokrovsk, <https://orcid.org/0000-0002-3978-9956>

Buriak Ievgen Viktorovich Doctor of Science in Economics, Associate Professor, Professor of Management Department, Economic and Management Faculty, Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University, Kremenchuk, <https://orcid.org/0000-0002-8039-004X>

Yokhna Mykola Antonovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of Management and Administration, Faculty of Management, Administration and Tourism, Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-3319-3625>

MANAGEMENT OF THE INVESTMENT ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF THE ACTIVITY OF THE ENTITY OF ECONOMIC ACTIVITY DURING THE EFFECT OF MARTIAL STATE

Abstract. The article examines the current aspects of the management of the investment environment during the martial law and reveals the key factors affecting the activities of economic entities in such conditions.

It is noted that the war started by Russia on the territory of our country on February 24, 2022, had an extremely negative impact on the investment environment of Ukraine. Many investors refused to continue cooperation with the country due to constant territorial danger and an uncertain economic and political situation. It is

also emphasized that despite this, Ukraine continues to attract foreign investors even in war conditions.

The authors of the article point out that martial law is a period when stability, security and the economic situation can be significantly undermined. Therefore, the management of investment resources requires special attention and consideration of specific factors, including: risk analysis (helps identify and assess potential threats and develop strategies for their management); portfolio rebalancing (helps maintain an optimal balance of risk and profitability, taking into account new conditions); taking into account financial stability (financial stability makes it possible to manage potential financial crises and provides a certain level of security); search for new opportunities (martial law can create new opportunities for investment in certain industries. It is important to be ready to identify such opportunities and respond to them in time); cooperation with external parties (joint efforts help to more accurately analyze the situation and develop effective investment management strategies).

In the conclusion of the article, it is noted that in the conditions of martial law, management of the investment environment becomes a difficult task for economic property subjects. It is also emphasized that the key factors of successful management are flexibility, adaptability and constant monitoring and response to changes in the political, economic and social environment.

Keywords: investment environment management, martial law, business entity, investors, risks.

Постановка проблеми. В сучасному світі економічні процеси є надзвичайно складними та нестабільними, внаслідок чого збереження та ефективне використання інвестицій стає критичним завданням для суб'єктів господарської діяльності. Однак деякі непередбачувані обставини, такі як воєнний стан, можуть серйозно збурити становище інвестиційного середовища та суттєво вплинути на діяльність суб'єктів господарської діяльності.

Воєнний стан, який було введено керівництвом нашої країни 24 лютого 2022 року, суттєво вплинув на особливості управління інвестиційним середовищем. Під час таких непевних умов суб'єкти господарської діяльності були змушені пристосовуватися до нових обставин, шукати шляхи забезпечення безпеки свого бізнесу та збереження своїх інвестицій.

За таких обставин менеджмент інвестиційного середовища стає викликом, який потребує спеціальних знань, навичок та стратегій. Збереження капіталу, зниження ризику втрати інвестицій та ефективне управління активами стають критичними завданнями для суб'єктів господарської діяльності в умовах воєнного стану.

Тема дослідження є вкрай актуальною у сучасному геополітичному кліматі. Враховуючи нестабільність та непередбачуваність глобальних подій, таке дослідження має великий потенціал у розробці стратегій та рекомендацій для суб'єктів господарської діяльності щодо оптимального управління інвестиційним середовищем під час воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників, що вивчали дане питання, відмітимо декілька їхніх праць, на основі яких можна вести подальші дослідження. Так, А. Гречко і Д. Д. Джумакеєва [1] акцентують увагу на тому, що у період воєнного стану ІТ-сектор залишився чи не єдиним, що має змогу стабільно працювати, а держава, у свою чергу має наміри розвивати його і надалі, оскільки інноваційна діяльність не тільки в оборонній, а й у будь-якій іншій сфері супроводжується використанням комп'ютерних технологій. В. Диха, М. Диха, В. Зима [2] обґрунтовують важливість диверсифікації джерел залучення прямих іноземних інвестицій у повоєнну Україну з огляду на значну присутність капіталу країни-агресора у період перед повномасштабною агресією, а також важливість залучення інвестицій у вигляді новітніх технологій, екологічно безпечних виробництв тощо. Автори указують на необхідність подолання корупції, забезпечення рівних і прозорих умов ведення бізнесу, забезпечення довіри до органів державної влади та судової системи тощо, які перешкоджають залученню інвестицій. О. Любінська [9] аналізує роль іноземних інвестицій в умовах невизначеності. Також сучасні тенденції інвестування в Україні досліджують А. Касьян, А. Полозун, В. Чернега [14] і роблять висновок про привабливість інституційної нерухомості як інструмента інвестування, бо це більш консервативний метод, який може бути досить доречним після завершення війни.

Отже, останні дослідження проблем інвестування під час російсько-української війни охоплюють здебільшого питання завад і можливостей інвестиційного процесу як з погляду Української держави, так і іноземних інвесторів. Разом із тим подальшого аналізу потребують економічні, соціальні, правові і безпекові аспекти управління інвестиційним середовищем, яке динамічно трансформується у ході широкомасштабної збройної агресії РФ проти України.

Мета статті полягає в аналізі основних аспектів менеджменту інвестиційного середовища під час воєнного стану та виявленні ключових чинників, що впливають на діяльність суб'єктів господарської діяльності в таких умовах.

Виклад основного матеріалу. Економічний розвиток будь-якої країни, вирішення різнопланових завдань та здійснення заходів у соціально-культурній сфері, модернізація інфраструктури та реалізація інших проєктів

неможливі без інвестицій. Привабливість інвестицій значною мірою залежить від створення сприятливого клімату для капітальних вкладень, а отже, ефективне управління цими процесами є підґрунтям як для економічного зростання країни, так і успішного ведення бізнесу окремими інвесторами.

Категорія інвестиційного середовища є комплексною, яку різні науковці трактують по-різному. В цьому дослідженні ми будемо розуміти під інвестиційним середовищем сукупність факторів і ресурсів, які впливають на інвестиційну активність у певній країні, регіоні чи секторі. Це створює умови для залучення та здійснення інвестицій, сприяння розвитку підприємництва, створенню робочих місць, збільшенню виробництва та стимулює економічне зростання. Найбільш значущими і універсальними для будь-якого часу для підвищення привабливості інвестицій в слід вважати такі компоненти інвестиційного середовища:

1. Правова та регуляторна рамка, яка передбачає ефективну, некорумповану та стабільну систему законодавства, регулювання і захисту прав власності, забезпечення правової впевненості, контрактної безпеки, прозорості процесу виконання рішень та ефективної системи судочинства.

2. Економічні умови, а саме: стабільність макроекономічного середовища, включаючи низьку інфляцію, стабільні валютні курси, низький рівень безробіття і здорові фінансові ринки.

3. Доступ до фінансових ресурсів, тобто існування ефективної системи фінансування, включаючи доступ до кредиту, інвестиційного капіталу, венчурного фінансування та фондового ринку.

4. Розвинена фізична і соціальна інфраструктура, така як транспортні мережі, енергетична мережа, комунікації, освіта, охорона здоров'я, що створює умови для ведення бізнесу та інвестицій.

У період дії воєнного стану до перелічених вище компонентів доцільно додати п'ятий елемент – фізична безпека об'єктів власності та можливість релокації бізнесу на більш безпечні території. Проте, попередні чотири компоненти можна розглядати у розрізі зазначеного безпекового складника.

Ефективність інвестиційних процесів у значному ступені залежить від системи управління ними.

Система менеджменту інвестиційного середовища (СМІС) містить елементи, які спрямовані на ефективне управління інвестиціями та створюють сприятливі умови для успішного функціонування інвестиційного середовища (див. табл.1). Зазначені елементи співпрацюють між собою, створюючи цілісну систему управління інвестиційним середовищем, що дозволяє забезпечити оптимальне використання інвестиційних ресурсів та досягнення поставлених цілей.

Таблиця 1

**Основні елементи системи менеджменту інвестиційного середовища
(СМІС) на мікрорівні**

Елементи СМІС	Вплив елементів СМІС на оптимізацію інвестиційних процесів
Стратегія інвестування	Розробка стратегії інвестування є ключовим елементом системи. Це передбачає визначення: • інвестиційних цілей, • ризикового профілю, • термінів та стратегій алокування активів.
Аналіз та оцінка умов	Передбачає аналіз: • ринкових трендів, • потенційних можливостей та ризиків. Етапи оцінки умов: • збір і обробка ринкової інформації, • проведення фундаментального та технічного аналізу, • оцінку та прогнозування фінансових показників.
Управління ризиками	Ефективне управління ризиками містить: • ідентифікацію, оцінку та управління ризиками, • залучення різних видів страхування, • диверсифікацію інвестиційного портфеля, • застосування стратегій зниження ризиків.
Моніторинг та звітність	Механізм моніторингу та звітності про інвестиційний портфель містить: • системи контролю за виконанням інвестиційної стратегії, • оцінку доходності, ризиків та інших показників результативності.
Управління портфелем	Охоплює процес: • вибору, придбання, розподілу та моніторингу різних видів активів, таких як облігації, нерухомість, товари, валюти тощо, • балансування ризиків та розподіл активів відповідно до інвестиційної стратегії.
Планування та прогнозування	Забезпечує: • розробку довгострокових і короткострокових планів, • прогнозування фінансових результатів, • оцінку впливу змінних факторів на інвестиційний портфель.
Забезпечення дотримання нормативних вимог	Механізми дотримання законодавства, регуляторних вимог та етичних стандартів передбачають: • ефективне управління даними, • конфіденційність та захист інформації, • використання етичних стандартів у ході прийняття рішень.
Дослідження та розвиток	Передбачає постійне вдосконалення системи менеджменту інвестиційного середовища шляхом дослідження: • нових методів, • інструментів, • технологій, • інновацій.

Джерело: власне розроблення авторів.

Система менеджменту інвестиційного середовища в умовах воєнного стану має свої особливості, що впливають на елементи СМІС, які допомагають керувати інвестиційним портфелем та зменшувати ризики, пов'язані зі збройним конфліктом (див. рис. 1).

Аналіз геополітичного контексту	• Враховуючи небезпеку та невизначеність воєнного стану, система повинна включати аналіз геополітичного контексту, оцінювати вплив конфлікту на ринках, валютні курси, політичну стабільність та інші фактори, які можуть вплинути на інвестиційні рішення.
Управління ризиками	• Воєнний стан супроводжується підвищеним рівнем ризику, і система управління інвестиціями повинна включати механізми ідентифікації, оцінки та управління ризиками. Це може включати диверсифікацію портфеля, використання фінансових похідних і страхування, а також стратегії зниження ризиків.
Перегляд інвестиційної стратегії	• В умовах воєнного стану може виникнути необхідність зміни інвестиційної стратегії. Інвестори повинні переоцінити свої цілі, ризиковий профіль, розподіл активів та прогнози. Важливо зберегти гнучкість та готовність до змін.
Моніторинг інвестиційного портфеля	• Воєнний стан може вплинути на фінансовий стан компаній, секторів та ринків. Тому до СМІС необхідно включати механізми моніторингу та звітності інвестиційного портфеля. Це охоплює стеження за фінансовими результатами, ризиками, змінами на ринках та оцінку ефективності інвестицій.
Реакція на зміни	• Воєнний стан може привести до швидких змін на ринках та в бізнес-середовищі. СМІС повинна мати гнучкість та здатність швидко реагувати на зміни, адаптувати стратегії та приймати рішення в умовах невизначеності.
Збереження безпеки та захисту	• Враховуючи підвищений рівень небезпеки під час воєнного стану, СМІС повинна включати заходи для забезпечення безпеки та захисту інвестиційних активів. Це може включати захист даних, забезпечення фізичної безпеки та використання захисних стратегій, в тому числі релокації бізнесу.
Комунікація та спілкування	• В умовах воєнного стану важлива роль відводиться комунікації з інвесторами, партнерами та зацікавленими сторонами. СМІС має забезпечувати ефективну комунікацію, інформування про ризики та зміни, а також сприяти взаємодії з клієнтами та інвесторами.

Рис.1. Особливості функціонування елементів системи менеджменту інвестиційного середовища під час воєнного стану
Джерело: власне розроблення авторів.

Зазначені особливості характеризують загальні принципи системи управління інвестиціями в умовах воєнного стану. Проте, варто усвідомлювати, що, що ситуація в соціально-економічній сфері України визначається успіхами Сил оборони нашої держави, військовою і фінансовою підтримкою демократичних країн світу і може мати свої унікальні виклики у кожний момент часу, тому СМІС повинна адаптуватися до конкретних особливостей та умов.

Одним з таких вагомих викликів для інвестиційних процесів в Україні є те, що на сьогодні важливу роль відіграють прямі іноземні інвестиції як компенсатор внутрішнього дефіциту інвестиційних ресурсів для фінансування національної економіки. Вони створюють умови для виходу країни на світові ринки товарів, капіталів та технологій, особливо в оборонній сфері.

Надходження прямих іноземних інвестицій є також важливим показником міжнародної привабливості країни-реципієнта. Вони свідчать про якість інвестиційного клімату та конкурентоспроможність країни на міжнародному ринку капіталу. Глобальні процеси руху капіталу забезпечують не тільки створення нових бізнесів та робочих місць у країнах, які приваблюють іноземні інвестиції, але й сприяють трансферу технологій, обміну управлінським досвідом, поглибленню інтернаціоналізації виробничих процесів та активізації торговельної співпраці між країнами світу [2, с. 54–55].

Інвестиційні процеси є щільно пов'язаними з інноваціями, які надають можливість отримувати підвищену економічну вигоду. Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як новостворені або удосконалені конкурентоздатні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення, що суттєво поліпшують структуру та якість виробництва і/або соціальної сфери [3]. У той самий час, у міжнародних стандартах підходять до інновацій як до впровадження нового або значно покращеного продукту (товару або послуги), процесу, нового маркетингового методу або нового організаційного методу в діловій практиці, організації робочих місць або зовнішніх зв'язків [15].

Війна, розпочата Росією на території нашої країни 24 лютого 2022 року, вкрай негативно вплинула на інвестиційне середовище України. Багато інвесторів відмовилися продовжувати співпрацю з країною через постійну територіальну небезпеку та невизначену економіко-політичну ситуацію. Динаміку інвестиційного клімату в Україні в 2022 році у порівнянні з попереднім 2021 роком відображено на рис.2.

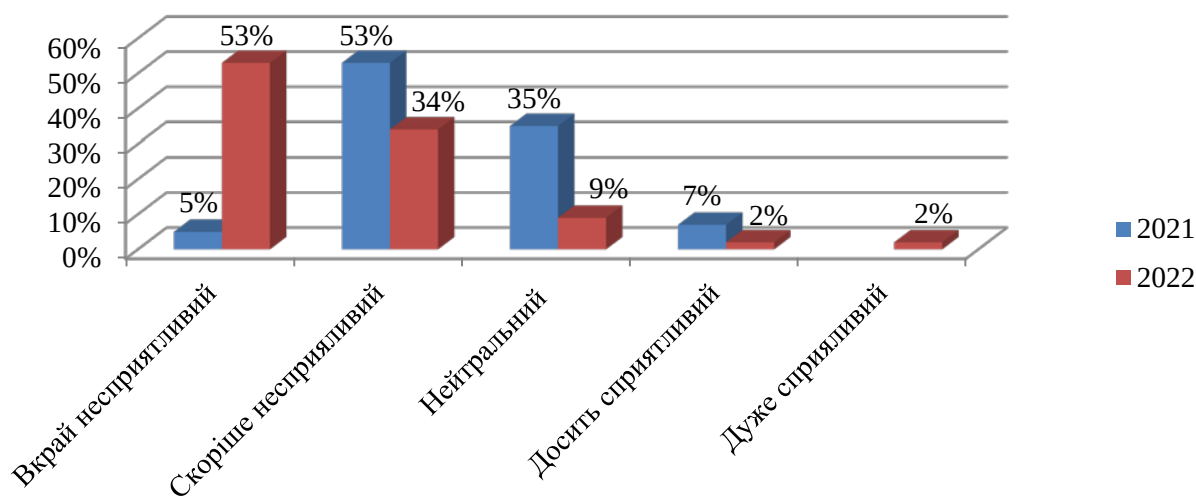

Рис.2. Динаміка інвестиційного клімату в Україні

Джерело: створено автором на основі [6]

Бачимо, що дотепер інвестиційний клімат в Україні є несприятливим для інвесторів, і це може бути зумовлено військовими діями, що тривають на території країни. Однак важливо відзначити, що за 2021 рік Україна досягла найвищого рівня доходів від інвестицій, тому ствердження про «скоріше несприятливий» показник інвестиційного клімату на 53% може бути спростовано. Також слід зазначити, що 63% респондентів на запитання «Чи продовжите ви інвестувати в Україну під час війни?» відповіли ствердно. А на запитання «Чи планує компанія продовжувати роботу на українському ринку у 2023 році?» 99% опитаних відповіли «Так» [6].

Відтак, незважаючи на війну в Україні, відтік прямих іноземних інвестицій у першому кварталі 2022 року становив 470 млн. доларів США, але вже у другому кварталі цей показник зріс до 260 млн. доларів США, що є позитивною тенденцією за даними Міністерства фінансів [8]. У той же час, рівень ВВП України впав на 15,1% у першому кварталі 2022 року та на 37,2% у другому кварталі. Згідно зі статистичними даними Міністерства економіки, загальне падіння реального ВВП до кінця 2022 року оцінюється не більше ніж на 30-35% [7]. Однак прогнозні дані Світового банку свідчать про зростання рівня ВВП у 2023 році на 3,3% [12].

Наразі інвестиційна діяльність в більшості галузей економіки є майже неактивною, а усі доступні інвестиції направлені на розвиток оборонної промисловості [1, с. 42–43]. Незважаючи на це, Україна продовжує залучати іноземних інвесторів навіть у умовах війни. Зараз іноземним інвесторам стало легше зайти на український фінансовий ринок та придбати цінні папери шляхом спрощеної процедури. Це стало можливим завдяки стандартизації підходів до обліку прав на цінні папери резидентів і нерезидентів на агрегованих рахунках депозитарних установ, замість сегрегованого обліку [13]. Така зміна полегшить обслуговування іноземних інвесторів на території України, оскільки їм більше не потрібно відкривати окремі рахунки в Національному банку України. Це сприятиме залученню більшої кількості інвесторів в економіку країни і зробить процес інвестування простим та ефективним.

Після початку російської повномасштабної війни проти України 24 лютого 2022 року, уряд почав використовувати ще один важливий інструмент для забезпечення державного бюджету – аукціон з продажу військових облігацій. Цей інвестиційний інструмент доступний для громадян, бізнесу та іноземних інвесторів [10]. Усі залучені кошти направляються на потреби оборони та соціальні потреби країни в умовах воєнного стану.

Оскільки бізнес є одним з найважливіших важелів збереження та зміцнення економіки, держава надає йому основний пріоритет, активно стимулюючи його функціонування на довоєнному рівні. На практиці, для

забезпечення безперебійної роботи підприємств, необхідні не лише працездатність та матеріальні ресурси, але й фінансові. Один з ефективних способів залучення необхідних фінансових ресурсів – це інвестиції [9, с. 75].

Управління інвестиційним середовищем у контексті діяльності суб'єкта господарської власності під час дії воєнного стану вимагає специфічного підходу та управлінських стратегій. Воєнний стан є винятковим періодом, коли стабільність, безпека та економічна ситуація можуть бути значно підірвані. Тому управління інвестиційними ресурсами потребує особливої уваги та врахування специфічних умов.

Основні аспекти управління інвестиційним середовищем під час дії воєнного стану на теперішньому етапі війни, які чинять значний вплив на прямі іноземні інвестиції, а також на портфельні інвестиції, містять:

1. Аналіз ризиків.

● Політичні ризики.

Воєнний стан може спричинити зміну політичного режиму в країні. У період кризи і загрози безпеці, уряд може вживати авторитарних заходів для забезпечення порядку і контролю. Це може призвести до обмеження громадянських свобод, припинення діяльності політичних опозиційних сил та введення цензури у засобах масової інформації. Також, воєнний стан може мати вплив на уряд та політичну еліту. Кризова ситуація може зумовити зміни уряду, звільнення чи призначення нових політичних лідерів або навіть зміну конституційних норм для зміцнення влади.

Додатково, введення воєнного стану може спричинити зміни в законодавстві. Уряд може приймати нові закони, які обмежують права і свободи громадян, контролюють економічну діяльність та обмежують іноземні інвестиції. Це може створити невизначеність та негативно вплинути на бізнес-середовище.

Постраждати через воєнний стан може й політична стабільність. Нестабільність та конфлікти можуть створити непередбачуваність в політичній сфері, що призводить до неспокою серед населення та зниження довіри до владних структур. Це може негативно вплинути на довгострокові інвестиційні рішення та підірвати економічну стабільність країни.

Отже, воєнний стан має потенціал створити значні політичні ризики, включаючи зміну політичного режиму, уряду, законодавства та політичної стабільності. Ці ризики можуть негативно позначитися на бізнес-середовищі та умовах інвестування, створюючи невизначеність та несприятливі умови для розвитку економіки.

- *Ризики безпеки.*

Воєнний стан може поставити під загрозу фізичну безпеку людей і майно. Збройні сутички, бомбардування та терористичні акти можуть призвести до загибелі та травмування людей, включаючи персонал підприємств та членів їх сімей. Окрім того, існує ризик пошкодження або знищення майна, включаючи будівлі, інфраструктуру, обладнання та інші активи підприємств. Це може мати серйозні фінансові наслідки для бізнесів, зокрема втрату майна та перерву у виробничому процесі.

Тому воєнний стан може поставити під загрозу фізичну безпеку людей та майно. Збройні сутички, евакуація персоналу, руйнування майна та збільшення злочинності є серйозними ризиками, які впливають на бізнес-середовище та умови інвестування.

- *Економічні ризики.*

Воєнний стан має серйозний негативний вплив на економіку країни. Збройний конфлікт призводить до зниження виробництва та торгівлі, що в свою чергу зменшує ВВП країни. Економічні руйнування і пошкодження інфраструктури також призводять до великих збитків. Зростаючі витрати на оборону та безпеку не дозволяють владі в повній мірі забезпечити соціальні потреби населення, що може призвести до зростання безробіття і зниження рівня життя.

Окрім того, воєнний стан часто супроводжується інфляцією через нестабільність в економіці, що може погіршити фінансову ситуацію як для бізнесів, так і для населення. Зменшення споживчого попиту також є одним з наслідків воєнного стану, оскільки люди починають витрачати менше на товари і послуги, що призводить до зниження виробництва та падіння заробітної плати. Всі ці чинники можуть негативно позначитися на фінансовій віддачі інвестицій, а також змінити інвестиційний клімат в країні, зменшуючи інтерес іноземних інвесторів вкладати капітал у нестабільному середовищі.

- *Інші ризики.*

Воєнний стан може призвести до змін валютного курсу та обмежень на здійснення платежів та транзакцій. Нестабільність в економіці і політичній сфері може спричинити значні коливання валютного курсу, що ускладнює торгівлю та інвестиції.

Обмеження на здійснення платежів та транзакцій можуть бути введені для контролю капіталу або забезпечення безпеки. Це може ускладнити фінансову діяльність бізнесу та обмежити можливості інвестицій.

Всі ці наслідки воєнного стану створюють значні ризики для інвестиційної діяльності та можуть вплинути на стабільність бізнес-середовища.

2. Ребалансування портфеля.

Регулювання портфеля є важливою стратегією управління інвестиціями, яка дає змогу підтримувати баланс між ризиком та потенційним

доходом від інвестицій. У умовах воєнного стану, коли геополітична ситуація та ризики можуть суттєво змінюватися, ребалансування портфеля може бути особливо важливим.

Ребалансування портфеля інвестицій передбачає корегування його структури залежно від зміни цін на активи, що входять до складу такого портфеля. Таке корегування відбувається шляхом продажу одних активів й купівлі інших з метою приведення балансу портфеля інвестицій у відповідність до певної стратегії розподілу.

Вважається, що ребалансування є заходом захисту інвестора від надмірної емоційності під час ухвалення інвестиційних рішень. Наприклад, інвестор купує активи, коли вони дорожчають на гарних новинах, за високу ціну та продає на фактах або поганих новинах за низькою ціною і отримує збитки. Однак на фондовому ринку здебільшого діють далеко не початківці, тому ребалансування портфеля цінних паперів як захист від емоційних суб'єктивних помилок не є основним його призначенням.

Ребалансування портфеля інвестицій передбачає корегування структури портфеля в залежності від змін цін на активи, що його складають [10, с.100]. Цей процес включає продаж активів, що мають високу ціну, та покупку інших активів з метою збалансування портфеля відповідно до заданої стратегії розподілу.

Виокремлюють два види ребалансування [10, с.100]:

1. Добровільне ребалансування. Цей тип ребалансування відбувається за рішенням інвестора і здійснюється на добровільній основі. Інвестор аналізує стан свого портфеля та зміни на ринку, і самостійно приймає рішення щодо корегування структури портфеля. Він може продавати деякі активи та купувати інші з метою досягнення бажаного розподілу активів.

2. Примусове ребалансування. Цей тип ребалансування відбувається відповідно до правил та обмежень, встановлених інвестиційними фондами або фінансовими установами. Якщо портфель перевищує ліміт або не відповідає заданому розподілу активів, установа може здійснити автоматичне ребалансування, щоб привести його до встановленого стану. Наприклад, якщо в портфелі акційних фондів відсоток акцій перевищує заданий ліміт, то фонд може продавати деяку кількість акцій, щоб зменшити їхню частку у портфелі.

Обидва види ребалансування мають на меті привести портфель до бажаного розподілу активів і забезпечити відповідність стратегії інвестування.

Основними цілями ребалансування портфеля під час воєнного стану є зменшення експозиції до ризикованих активів та збільшення вкладень у більш стабільні галузі або регіони. Це може забезпечити зниження потенційних збитків та збереження капіталу в умовах нестабільності.

Так, нині актуальними для активного інвестування залишаються ІТ-технології та стартапи, оскільки вони відносно стійкі до місця розташування та є економічно вигідними. Узагалі інвестори зараз утримуються від розгляду проєктів для інвестицій в Україні через нестабільну політичну та економічну ситуацію.

Навіть при введенні воєнного стану та військовій мобілізації, ІТ-індустрія у першому кварталі 2022 року заробила рекордні 2 млрд доларів від експорту. Це на 500 млн доларів більше, ніж у відповідному періоді попереднього мирного року. Згідно з даними Національного банку, обсяг експорту ІТ-сектору збільшився майже на 30%. ІТ-індустрія демонструвала швидкий ріст до початку війни, а в лютому досягла найвищого показника експорту в історії українського ІТ-ринку – 839 млн доларів [5]. Такі показники є привабливими для іноземних інвесторів, що робить напрям ІТ-технологій важливим для інвестування під час воєнного стану.

3. Врахування фінансової стійкості.

Під час воєнного стану економічна ситуація може стати нестабільною. У таких умовах управління інвестиціями дійсно повинне зосередитися на фінансовій стійкості і забезпеченні ліквідності. Це допоможе зменшити ризики, пов'язані зі змінами на фінансовому ринку та можливими обмеженнями щодо доступу до фінансових ресурсів.

Варто зауважити, що залучення інвестицій є важливим фактором для підвищення конкурентного потенціалу економічного простору країни, що нині набуває великої актуальності, як одна з основоположних характеристик стійкості підприємства та його розвитку в перспективі [4, с. 150].

Залучення інвестицій допомагає підприємствам отримати необхідні ресурси для розширення, модернізації та вдосконалення своїх операцій. Це може включати інвестиції в нові технології, наукові дослідження і розвиток, покращення виробничих процесів, розвиток людського капіталу тощо. Ці інвестиції допомагають збільшити ефективність підприємства, покращити якість продукції або послуг, знизити витрати виробництва і, в результаті, стати більш конкурентоспроможними на ринку.

Конкурентний потенціал стає основоположною характеристикою стійкості підприємств, оскільки він визначає їх здатність протистояти конкуренції, адаптуватися до змінних ринкових умов і розвиватися в майбутньому. Зростання конкурентного потенціалу стимулює інновації, підвищення продуктивності, розширення ринків збуту і, в цілому, сприяє сталому економічному розвитку.

Одним зі способів забезпечення фінансової безпеки під час воєнного стану є збільшення готівкових резервів. Це означає накопичення достатньої

кількості грошових коштів, які можуть використовуватися в разі економічних труднощів або обмежень щодо доступу до банківських послуг. Збільшення готівкових резервів допоможе компанії забезпечити фінансову стабільність та виконувати свої зобов'язання навіть у складних умовах.

До того ж, управління інвестиціями може застосовувати інші заходи для забезпечення фінансової безпеки. Наприклад, компанії можуть зменшити ризики, інвестуючи в більш консервативні інструменти, такі як державні облігації або фінансові інструменти з низьким рівнем ризику. Також може бути доцільним розглядати диверсифікацію портфеля, розподіляючи інвестиції між різними активами та ринками, щоб зменшити залежність від одного джерела.

Нарешті, важливо мати в планах різні сценарії та стратегії для впливу воєнного стану на фінансову ситуацію компанії. Попереднє планування і розробка стратегій допоможуть ефективно реагувати на зміни та забезпечити фінансову стійкість.

Врахування фінансової стійкості та забезпечення ліквідності є ключовими аспектами управління інвестиціями під час воєнного стану. Важливо бути готовим до можливих економічних труднощів та приймати обґрунтовані рішення, направлені на збереження фінансової безпеки компанії.

4. Пошук нових можливостей.

Воєнний стан може створювати нові можливості для інвестицій у певні галузі або сектори. Хоча воєнний стан може призвести до економічних труднощів, він також може створювати певні ситуації, які можуть бути вигідними для деяких компаній та галузей.

Так, наприклад, популярним напрямом інвестування в сучасному світі є інвестування в сталий розвиток або імпакт-інвестування. Суть його полягає в тому, що інвестори спрямовують свої капіталовкладення не лише на отримання фінансової віддачі, але й на створення позитивного соціального та екологічного впливу.

Імпакт-інвестори зазвичай вкладаються в компанії, організації та фонди, які працюють в таких секторах, що згруповані в табл.2. Ці напрямки відповідають вимогам сталого розвитку та направлені на вирішення соціальних проблем, збереження природних ресурсів і зменшення впливу на навколишнє середовище.

Таблиця 2

Сектори імпакт-інвестування

№ п/п	Сектор	Коротка характеристика
1	Сільське господарство	Імпакт-інвестори можуть вкладатися в компанії, які пропонують стійкі методи сільського господарства, покращують доступ до продовольства для малозабезпечених населених пунктів або розвивають нові технології для збільшення продуктивності сільського господарства
2	Доступне житло	Імпакт-інвестори можуть інвестувати в проекти, направлені на покращення доступності житла для низького та середнього класу, зокрема шляхом підтримки програм соціального житла або розвитку житлових кооперативів
3	Охорона здоров'я	Імпакт-інвестори можуть фінансувати проекти, направлені на поліпшення доступності та якості медичних послуг для вразливих груп населення, розвиток нових лікарських технологій або будівництво медичних закладів у віддалених районах
4	Енергетика	Імпакт-інвестори можуть підтримувати проекти, направлені на розвиток відновлювальних джерел енергії, підвищення енергоефективності або забезпечення енергетичної безпеки для вразливих регіонів
5	Чисті технології	Імпакт-інвестори можуть інвестувати в компанії, що розробляють технології для зменшення викидів парникових газів, утилізації відходів, водоочищення або екологічного будівництва
6	Фінансові послуги для бідних	Імпакт-інвестори можуть підтримувати мікрофінансові установи, соціальні банки або інші фінансові інструменти, які сприяють підприємництву та економічному розвитку вразливих груп населення

Джерело: [14]

Україна, зокрема західна її частина, може бути привабливою для імпакт-інвестицій у нерухомість, оскільки на цій території не ведуться бойові дії і є відносно спокійною ситуація для населення. Інвестування у нерухомість може мати декілька варіантів. Один з них – це капіталовкладення на вторинному ринку, де ціни на нерухомість значно знижені порівняно з довоєнним періодом. Інший варіант – це реальні інвестиції у створення будівельних підприємств, які відновлюватимуть пошкоджені об'єкти.

Вкладання коштів у нерухомість також може бути вигідним інструментом для збереження капіталу та отримання економічних вигод у майбутньому.

Управління інвестиціями має бути готовим розглядати стратегічні інвестиції, які можуть бути вигідними в умовах воєнного стану. Наприклад, підвищений попит на військове обладнання, технології безпеки, інфраструктуру

або енергетичні ресурси може створити можливості для інвестицій у ці галузі. Компанії, що спеціалізуються на виробництві або постачанні товарів та послуг, які відповідають на попит, пов'язаний з воєнним станом, можуть мати перевагу.

Проте важливо зауважити, що такі інвестиції повинні бути ретельно обдуманими і враховувати ризики, пов'язані зі змінністю політичної та економічної ситуації під час воєнного стану. Управління інвестиціями має провести аналіз ринку, оцінити потенційні ризики та переваги, а також розробити стратегію, яка враховує ці чинники.

Важливо пам'ятати, що такі інвестиції повинні бути етичними та відповідати міжнародним законам та нормам. Тому, перед внесенням будь-яких стратегічних інвестицій в умовах воєнного стану, рекомендується отримати юридичну та етичну консультацію для забезпечення дотримання відповідних норм та принципів.

5. Співпраця із зовнішніми сторонами.

Співпраця із зовнішніми сторонами може бути цінним ресурсом для управління інвестиціями в умовах воєнного стану. Така співпраця може здійснюватися низкою учасників. Це, зокрема, державні органи, міжнародні організації, фінансові установи, акціонери та інші зацікавлені сторони.

Державні органи можуть надавати різноманітну підтримку та захист інвестицій у воєнний стан. Наприклад, вони можуть створювати правову базу для захисту інвестицій, надавати фінансову допомогу, здійснювати моніторинг та контроль за діяльністю компаній у воєнний період, а також встановлювати правила для залучення іноземних інвестицій.

Міжнародні організації, такі як Міжнародний валютний фонд (МВФ), Всесвітній банк та інші, мають можливість надавати фінансову та технічну підтримку для забезпечення економічної стабільності в умовах воєнного стану. Вони можуть надавати кредити, консультувати з питань фінансового управління, розробляти економічні програми та сприяти відновленню економіки.

Окрім того, співпраця з іншими зацікавленими сторонами, такими як фінансові установи, акціонери та інші компанії, може сприяти обміну інформацією, взаємній фінансовій підтримці та спільним інвестиційним проектам. Це може зміцнити фінансову стійкість та сприяти економічному відновленню в умовах воєнного стану.

Управління інвестиціями має активно взаємодіяти з цими зовнішніми сторонами, вести конструктивний діалог і співпрацю для забезпечення захисту інвестицій та підтримки економічної стабільності в умовах воєнного стану.

Висновки. Отже, в умовах воєнного стану управління інвестиційним середовищем стає складним завданням для суб'єктів господарської діяльності. Незважаючи на негативний вплив війни на інвестиційне середовище, Україна продовжує залучати іноземних інвесторів, що свідчить про певний рівень стійкості та потенціалу країни.

Однак успішне управління в таких умовах вимагає специфічного підходу та управлінських стратегій, таких як аналіз ризиків, ребалансування портфеля, забезпечення фінансової стійкості, пошук нових можливостей та співпраця із зовнішніми сторонами.

Ключовими чинниками успішного управління є гнучкість, адаптивність та постійний моніторинг і реагування на зміни у політичному, економічному та соціальному середовищі.

Перспективи дослідження включають ґрунтовне вивчення економічних наслідків воєнного стану і впливу цього правового режиму на інвестиційне середовище. На наступному етапі можна досліджувати, які конкретні сектори економіки найбільше постраждають від воєнного стану і як це вплине на рівень інвестиційної активності.

Література:

1. Гречко А. В., Джумакєєва Д. Д. Інвестиційне забезпечення інноваційного розвитку підприємств в Україні в воєнний та поствоєнний період. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»: збірник наукових праць*. 2022. №22. С. 40–46. DOI: 10.20535/2307-5651.22.2022.259798.
2. Диха М., Диха В., Зима В. Прямі іноземні інвестиції в економіці України: стан, тенденції та перспективи залучення. *Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості*. 2022. № 2(26). С.53–64. DOI: 10.31471/2409-0948-2022-2(26)-53-64.
3. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. С. 266. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15>
4. Зрибнєва І. П. Вироблення рішень щодо формування конкурентного потенціалу суб'єктів інноваційного підприємництва. *Інтелект XXI*. 2020. №5. С. 150–155. URL: http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2020/2020_5/31.pdf
5. Інвестиції під час війни: тенденції та перспективи. Будуй своє. Веб-сайт. URL: <https://buduysvoe.com/publications/investyciyi-pid-chas-viyny-tendenciyyi-ta-perspektyvy>.
6. Індекс інвестиційної привабливості України. ЄВРОПЕЙСЬКА БІЗНЕС АСОЦІАЦІЯ. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/08/EBA-InvestIndex_1H-2022_UA.pdf
7. Міністерство економіки України: офіційний сайт. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>
8. Міністерство фінансів України: офіційний сайт. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>
9. Любінська О. Роль іноземних інвестицій у розвитку економіки в умовах невизначеності. *Матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції «Формування механізму зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах»*. 5 листопада 2022 року. С. 75–77. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/39257/2/FMNESCPS_2022_Liubinska_O-The_role_of_foreign_investment_75-77.pdf.

10. Моргачов І. Особливості диверсифікації та ребалансування портфеля цінних паперів: аспекти організації діяльності інвестиційних фондів. *Економіка та право*. 2022. № 1. С. 98–108. <https://doi.org/10.15407/econlaw.2022.01.098>
11. Офіційний сайт Міністерства оборони України. URL: <https://www.mil.gov.ua/>
12. Світовий банк покращив прогноз зростання економіки України у 2023 році. URL: https://lb.ua/world/2022/10/04/531479_svitoviy_bank_pokrashchiv_prognoz.html
13. УНІАН. Інформаційне агентство. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/investiciji-pid-chas-viyni-ukrajina-sprostilaproceduru-kupivli-cinnih-paperiv-dlya-inozemnih-investoriv-novini-ukrajina-11801436.html>
14. Чернега В., Полозун А., Касьян А. Сучасні тенденції інвестування в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 44. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-44-78.
15. Innovation Economics: The Economic Doctrine for the 21st Century. About Innovation Economics. URL: <http://www.innovationeconomics.org/>

References:

1. Hrechko, A. V. & Dzhumakeieva, D. D. (2022). Investytsiine zabezpechennia innovatsiinoho rozvytku pidpriemstv v Ukraini v voiennyi ta postvoiennyi period [Investment support for innovative development of enterprises in Ukraine in the war and post-war period]. *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI»: zbirnyk naukovykh prats – Economic bulletin of NTUU «KPI»: a collection of scientific works*, 22, 40–46 [in Ukrainian].
2. Dykha, M., Dykha, V. & Zyma, V. (2022). 1. Priami inozemni investytsii v ekonomitsi Ukrainy: stan, tendentsii ta perspektyvy zaluchennia [Foreign direct investment in the economy of Ukraine: state, trends and prospects of attraction]. *Naukovyi visnyk IFNTUNG. Serii: Ekonomika ta upravlinnia v naftovii i hazovii promyslovosti – IFNTUNG scientific bulletin. Series: Economics and management in the oil and gas industry*, 2(26), 53–64 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro innovatsiinu diialnist» vid 04.07.2002. № 40-IV [Law of Ukraine «On Innovative Activity» dated July 4, 2002 No. 40-IV]. *Vydomyosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 36, 266. 64 [in Ukrainian].
4. Zrybnieva, I. P. (2020). Vyroblennia rishen shchodo formuvannia konkurentnoho potentsialu subiektiv innovatsiinoho pidpriemnytstva [Making decisions regarding the formation of the competitive potential of subjects of innovative entrepreneurship]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI*, 5, 150–155 [in Ukrainian].
5. Investytsii pid chas viyny: tendentsii ta perspektyvy. Budui svoje [Investments during the war: trends and prospects. Build your own]. *Veb-sait – Website*.
6. Indeks investytsiinoi pryvablyvosti Ukrainy. IEVROPEISKA BIZNES ASOTSIATSIIA [Investment attractiveness index of Ukraine. EUROPEAN BUSINESS ASSOCIATION]. *Veb-sait – Website*.
7. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy: ofitsiyni sait [Ministry of Economy of Ukraine: official website]. *Veb-sait – Website*.
8. Ministerstvo finansiv Ukrainy: ofitsiyni sait [Ministry of Finance of Ukraine: official website]. *Veb-sait – Website*.
9. Liubinska, O. (05.11.2022) Rol inozemnykh investytsii u rozvytku ekonomiky v umovakh nevyznachenosti [The role of foreign investments in the development of the economy in conditions of uncertainty]. *Materialy IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Formuvannia mekhanizmu zmitsnennia konkurentnykh pozitsii natsionalnykh ekonomichnykh system u hlobalnomu, rehionalnomu ta lokalnomu vymirakh» – International scientific and practical conference «Formation of the mechanism of strengthening the competitive positions of national economic systems in global, regional and local dimensions»*, 75–77 [in Ukrainian].

10. Morgachov, I. (2022) Osoblyvosti dyversyfikatsii ta re balansuvannia portfelia tsinnykh paperiv: aspekty orhanizatsii diialnosti investytsiinykh fondiv [Features of diversification and portfolio rebalancing of securities: aspects of organizational activity of investment funds]. *Ekonomika ta pravo – Economics and Law*, 1, 98–108 [in Ukrainian].
11. Ofitsiynyi sait Ministerstva oborony Ukrainy [Official website of the Ministry of Defense of Ukraine]. *Veb-sait – Website*.
12. Svitovyi bank pokrashchiv prohnoz zrostannia ekonomiky Ukrainy u 2023 rotsi [The World Bank has improved the growth forecast of Ukraine's economy in 2023]. *Veb-sait – Website*.
13. UNIAN. Informatsiine ahentstvo [UNIAN. Information agency]. *Veb-sait – Website*.
14. Chernega, V., Polozun, A. & Kasyan A. (2022). Suchasni tendentsii investuvannya v Ukraini [Modern investment trends in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 44 [in Ukrainian].
15. Innovation Economics: The Economic Doctrine for the 21st Century. About Innovation Economics.

УДК 368.021

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-112-122](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-112-122)

Макаренко Дмитро Володимирович магістрант кафедри фінансів, банківської справи і страхування, Запорізький національний університет, просп Соборний, 74, м. Запоріжжя, тел.: (061) 228-76-13, <https://orcid.org/0009-0008-3043-6610>.

Кисільова Інна Юріївна кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи і страхування, Запорізький національний університет, просп Соборний, 74, м. Запоріжжя, тел.: (061) 228-76-13, <https://orcid.org/0000-0002-6486-6546>

МОДЕЛЮВАННЯ ФІНАНСОВОЇ НАДІЙНОСТІ СТРАХОВИКА

Анотація. У статті розглянуто актуальну проблему оцінки фінансової надійності страховика на основі використання тестів раннього попередження і застосування математичного моделювання із використанням функції бажаності Харрінгтона для прогнозування рівня фінансової надійності страховика. Метою роботи є удосконалення методичних і практичних рекомендацій щодо оцінки фінансової надійності страховика із використанням методів математичного моделювання.

Фінансова надійність страховика визначається як спроможність страховика виконати страхові зобов'язання, прийняті за договорами страхування та перестрахування у випадку впливу несприятливих чинників. Інтегральний підхід до оцінювання результативності ґрунтується на визначенні синтетичного (інтегрального) показника, який, у свою чергу, акумулює часткові неспівставні ознаки. Для компанії СК «INGO» за допомогою методики тестів раннього попередження визначено інтегральний показник рівня фінансової надійності. Показано, що фінансова стійкість страховика характеризується задовільним рівнем.

Побудовано математичну модель управління фінансовою надійністю страховика на основі функції бажаності Харрінгтона, що дасть можливість оцінити загальну тенденцію зміни рівня фінансової надійності та отримати прогнозоване значення цього показника на майбутній період. По отриманим значенням узагальненої функції бажаності побудовано рівняння регресії із використанням низки моделей та отримано прогнозоване значення інтегрального показника фінансової надійності страховика та оцінено рівень фінансової надійності СК «INGO» на майбутній період. Показано, що СК

«INGO» має задовільний рівень фінансової надійності із тенденцію до зниження. Найкращою трендовою моделлю для прогнозування інтегрального показника рівня фінансової надійності є поліноміальна функція, оскільки показник достовірності апроксимації моделі є найбільшим.

Результати проведених досліджень свідчать про перспективність застосування узагальненої функції бажаності Харінгтона для комплексної оцінки фінансової надійності страховика, що дає змогу порівняти отримані результати за єдиним комплексним показником.

Ключові слова: фінансова стійкість страховика; оцінка; тести раннього попередження; рівень фінансової надійності; функція бажаності Харрінгтона.

Makarenko Dmitry Voladymyrovich Master student of the Department of Finance, Banking and Insurance, Zaporizhzhia National University, Soborniy Ave., 74, Zaporizhzhia, tel: (061) 228-76-13, <https://orcid.org/0009-0008-3043-6610>.

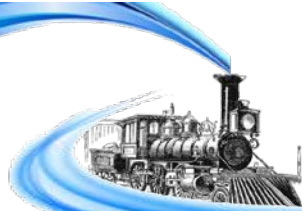
Kisilova Inna Yuriyivna Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance, Banking and Insurance, Zaporizhzhia National University, Soborniy Ave., 74, Zaporizhzhia, tel: (061) 228-76-13, <https://orcid.org/0000-0002-6486-6546>

MODELING THE FINANCIAL STABILITY OF THE INSURER

Abstract. The article considers the actual problem of assessing the financial reliability of the insurer on the basis of the use of early warning tests and the use of mathematical modeling using the Harrington desirability function to predict the level of financial reliability of the insurer. The aim of the work is to improve the methodological and practical recommendations for assessing the financial reliability of the insurer using mathematical modeling methods.

The financial reliability of the insurer is defined as the ability of the insurer to fulfill insurance obligations assumed under insurance and reinsurance contracts in case of adverse factors. The integral approach to performance evaluation is based on the definition of a synthetic (integral) indicator, which, in turn, accumulates partial incomparable features. For IC "INGO", an integral indicator of the level of financial reliability has been determined using the early warning test methodology. It is shown that the financial stability of the insurer is characterized by a satisfactory level.

A mathematical model of managing financial reliability of an insurer has been built on the basis of the Harrington desirability function, which will make it possible to estimate the general trend of changes in the level of financial reliability and obtain the predicted value of this indicator for the future period. Based on the obtained values of the generalized desirability function, the regression equation is constructed

using a number of models and the predicted value of the integral indicator of financial reliability of the insurer is obtained and the level of financial reliability of IC «INGO» for the future period is estimated. It is shown that IC «INGO» has a satisfactory level of financial reliability with a tendency to decrease. The best trend model for predicting the integral indicator of the level of financial reliability is the polynomial function, since the reliability index of the model approximation is the largest.

The results of the conducted studies indicate the prospects of using the generalized Harrington desirability function for a comprehensive assessment of the financial reliability of the insurer, which makes it possible to compare the results obtained on a single comprehensive indicator.

Keywords: financial stability of the insurer; score; early warning tests; level of financial stability; Harrington's desirability function.

Постановка проблеми. Процеси, які відбуваються в сучасній українській економіці, а також нестабільність зовнішнього середовища, в якому функціонують і розвиваються сучасні страхові компанії, вимагають постійної адаптації страхового бізнесу до змін шляхом пошуку нових засобів утримання конкурентних позицій бізнесу та ефективних методів підвищення результативності роботи, активного використання можливостей зростання, створення та впровадження нових інструментів щодо управління фінансовим станом страхової компанії, завчасного попередження кризових ситуацій та забезпечення фінансової надійності страховиків. Оцінка фінансової надійності страховика на сьогодні є надзвичайно важливою та актуальною задачею, що обумовлена, перш за все, специфікою страхового бізнесу. Функціонування страхової компанії та її економічна спроможність залежать від обраної стратегії та своєчасного фінансового управління, що потребує застосування ефективного математичного інструментарію та інформаційних технологій та розробки відповідних економіко-математичних моделей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед фахівців, які розглядали методичні аспекти оцінки фінансової надійності страхової організації та запропонували підходи до кількісної оцінки фінансової надійності страховиків, можна виділити Г.М.Малинич, О.А.Сич, Х.П.Павлосюк, Л.В.Шірінян, Н.В.Ткаченко, О.А.Бойко.

Необхідність та доцільність застосування математичного моделювання для оцінки фінансової надійності страховиків обґрунтована в роботах В.А. Дибі, О.А. Клепікової. Однак, в розглянутих роботах не набув широкого застосування метод моделювання із застосуванням функцій бажаності. Тому нами запропонований підхід, який поєднує стандартні методи оцінки фінансової надійності страховика із застосуванням функцій бажаності та регресійним аналізом.

Мета статті. Метою роботи є удосконалення методичних і практичних рекомендацій щодо оцінки фінансової надійності страховика із використанням методів математичного моделювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні літературні джерела визначають фінансову надійність страховика як спроможність страховика виконати страхові зобов'язання, прийняті за договорами страхування та перестрахування у випадку впливу несприятливих чинників. У науковій літературі запропоновано багато підходів до встановлення кількісного та якісного складу показників, за якими проводиться оцінка фінансової надійності страхових компаній. Фінансова надійність страхової організації характеризує здатність страховика забезпечувати поверненість коштів страхувальникам, тобто, виконувати прийняті страхові зобов'язання за договорами страхування і перестрахування. Через особливу важливість страхових зобов'язань під фінансовою надійністю страховика розуміють, перш за все, його здатність виконувати саме страхові зобов'язання.

Серед методичних підходів до визначення фінансової надійності страховика можна виділити такі групи: методичні підходи, в основу яких покладено визначення інтегрального показника фінансової надійності; методичні підходи, які визначають одиничний показник фінансової надійності страховика або системи показників надійності страховика; методичні підходи, які обґрунтовують теоретичні засади побудови методики оцінювання фінансової надійності страховика.

Існування значної кількості підходів до оцінки надійності страхових організацій актуалізує питання вибору критеріальних ознак та інструментарію, за яким вона проводиться. В сучасній науковій літературі та практиці досить поширеним є інтегральний метод оцінювання фінансового стану підприємства, що ґрунтується на розрахунку інтегрального показника, який розраховується із використанням принципу зваженості економічних показників та аналітичних груп, за яким кожному економічному показнику та аналітичній групі надається вагове значення, яке відповідає їхньому внеску в оцінку фінансового стану підприємства.

Інтегральний підхід до оцінювання результативності ґрунтується на визначенні синтетичного (інтегрального) показника, який, у свою чергу, акумулює часткові неспівставні ознаки. Перевагою цього методу є те, що можна доповнювати обрану систему коефіцієнтів, включаючи їх до інтегрального показника. Новоселецький О.М. [1] зазначає, що до недоліків інтегрального методу можна включити те, що він ґрунтується на розрахунку коефіцієнтів, тому вони також трудомісткі і мають всі недоліки коефіцієнтного методу, а також характеризується відсутністю врахування різних рівнів часткового впливу кожного з параметрів на інтегральний показник.

Фінансова надійність страховика характеризується з позицій таких характеристик фінансового стану:

- високої платоспроможності, тобто здатності вчасно розрахуватися за своїми зобов'язаннями;
- високої ліквідності балансу, тобто достатнього рівня покриття залучених пасивів активами;
- високої рентабельності, тобто значної прибутковості, яка забезпечує необхідний розвиток компанії.

На сьогодні у вітчизняній науці і практиці не існує єдиного підходу до системи показників фінансової надійності страхових компаній. У більшості методиках пропонується оцінювати фінансову надійність страхових організацій на основі системи показників фінансової надійності будь-якого суб'єкта господарювання з адаптацією їх до галузевих особливостей даної сфери.

Якщо оцінка діяльності страхової організації проводиться на основі декількох обраних фінансово-економічних показників, то доцільно проводити оцінку фінансової надійності за допомогою деякого інтегрального показника, зокрема тестів раннього попередження (ТРП), при побудові якого можна скористатися узагальненою функцією Харрінгтона яка є кількісним, однозначним, єдиним та універсальним показником якості досліджуваного об'єкту. Крім того, така оцінка є адекватною, ефективною і статистично чутливою і її можна використовувати як критерій оптимізації [2].

З метою стандартизації процедур здійснення аналізу діяльності страховиків ДКРРФПУ видала Рекомендації щодо аналізу діяльності страховиків [3]. Відповідно до них здійснюється аналіз капіталу, активів, перестраховування, страхових резервів, дохідності та ліквідності. Для аналізу використовуються такі форми фінансової звітності як «Баланс», «Звіт про фінансові результати», «Звіт про рух грошових коштів», «Звіт про власний капітал», спеціалізована фінансова звітність. Результати тестів раннього попередження інформацією з обмеженим доступом, яка не підлягає розголошенню та публікації в засобах масової інформації.

Тести раннього попередження є універсальними - використовуються, з певними відмінностями, для оцінки фінансової надійності і компаній зі страхування життя, і страховиків, що займаються іншими видами страхування.

Показники, що використовуються як тести раннього попередження, можна згрупувати так: Група 1. Показники, що характеризують склад та структуру активів страховика та взаємозв'язок між активами та зобов'язаннями; Група 2. Показники ефективності страхової діяльності; Група 3. Показники доходності та рентабельності (ділової активності).

Фактична оцінка кожного показника визначається шляхом порівняння розрахункового значення показника з відповідною шкалою значень. Розрахунок комплексного показника здійснюється методом сум з врахуванням важливості порівнювальних показників.

Для оцінки фінансової надійності страховика показники за методикою ТРП розраховуються відповідно до [3]. Фактична оцінка кожного зазначеного показника визначається шляхом порівняння розрахункового значення з відповідною шкалою значень (окремо для страховиків, що здійснюють страхування життя, та для страховиків, що здійснюють ризикове страхування). Шкалу значень затверджено вищезазначеним Розпорядженням Нацфінпослуг.

Зрозуміло, що кожний із відзначених показників по-різному впливає на фінансову стійкість страховика. Для того, щоб відповідним чином оцінити ступінь цього впливу, методика Нацфінпослуг передбачає коригувальні коефіцієнти, які виконують вагову роль щодо фінансових показників. Загальна оцінка фінансової надійності визначається як сума фактичних оцінок за окремими показниками, помножених на відповідні коефіцієнти (тобто, враховуючи їхню вагу) [4, С. 393-393].

Оцінка фінансової надійності за тестами раннього попередження свідчить, що фінансова надійність СК «INGO» має тенденцію до зниження впродовж 2018-2022 рр., про що свідчить збільшення показника фінансової надійності за ТРП. Слід зазначити, що страховій компанії слід вживати заходів щодо збереження фінансової надійності у несприятливому середовищі.

Оцінювання ефективності системи управління фінансовою надійністю СК «INGO» демонструє необхідність удосконалення як тарифної політики, маркетингової діяльності, концепції перестрахування ризиків так і ґрунтового перегляду ключових аспектів фінансового управління, зокрема щодо оптимізації структури активів та капіталу, зменшення витратної частини, інтенсифікації фінансово-інвестиційної діяльності та підвищенні її результативності.

Тести раннього попередження, як методика оцінки фінансової надійності страхової компанії, однак не позбавлена недоліків, зокрема:

1) сукупність показників, що створюють систему показників оцінки фінансової надійності страхової компанії не відображають суттєвих властивостей досліджуваного явища;

2) в літературі відсутній єдиний підхід до визначення рівня теоретичних значень показників, що є складовими узагальнюючого показника, що вимагає проведення ґрунтового їх аналізу;

3) коефіцієнти важливості окремого показника в інтегральному показнику фінансової надійності страхової компанії не враховують особливостей функціонування страховика.

4) 4-бальна система оцінювання не дозволяє врахувати динаміку рівня фінансової надійності страхової компанії.

Побудова математичної моделі управління фінансовою надійністю страховика дасть можливість оцінити загальну тенденцію зміни рівня фінансової надійності та отримати прогнозоване значення цього показника на майбутній період. Перевагою такого підходу є врахування як внутрішніх, так і зовнішніх факторів, а також застосування нормованих коефіцієнтів, що дає змогу встановити граничний рівень інтегрального показника фінансової надійності.

Оцінювання фінансової надійності страховика полягає у реалізації ряду функцій. По-перше, необхідно визначити певні критерії віднесення підприємства до конкретного рівня фінансової надійності. По-друге, є необхідність врахування множини параметрів, які є базою для розрахунку оцінювальних параметрів.

Особливістю використання математичної моделі для оцінки рівня фінансової надійності страхової організації є те, що вона враховує множину початкових вхідних параметрів, які визначається за допомогою відповідної звітності страховика; множину оцінювальних параметрів фінансового стану; функцію перетворення початкових параметрів на оцінювальні; множину декомпозиційних функцій згортання параметрів, за якими здійснюється ідентифікація рівня фінансової надійності СК «INGO».

Ідея використання функції бажаності Харрінгтона [5] як оптимізуючої функції полягає в тому, що значення кожного з оцінюваних параметрів оптимізації (прогнозування) Y_i , яких в задачі може бути достатньо багато, перетворюються у відповідні бажаності d_i , після чого формується узагальнена функція бажаності D , яка є середнім геометричним бажаностей окремих параметрів оптимізації.

Для діагностики фінансової надійності СК «INGO» використано функцію бажаності Харрінгтона [5]:

$$D = \sqrt[k]{d_1 \cdot d_2 \cdot \dots \cdot d_k},$$

де $d_i = \exp(-\exp(-y_i))$ – частинна функція відповідно до шкали Харрінгтона; y_i – показник у безрозмірному вигляді, k – кількість показників;

Для побудови узагальненої функції бажаності Харрінгтона необхідно перетворити значення відгуку в безрозмірну шкалу бажаності. Побудова шкали бажаності, яка встановлює співвідношення між значенням відгуку та відповідним значенням частинної функції бажаності є в своїй основі суб'єктивною, що відображає відношення дослідника.

Шкала Харрінгтона умовно поділяється на п'ять ділянок, що характеризують безрозмірну величину показників, які розглядаються. Точка з координатами (0,00; 0,37) є критичною точкою перегибу бажаності – вона ділить значення показників на задовільні й незадовільні (табл. 1):

Таблиця 1

«Шкала бажаності» Харрінгтона [5]

бажаності	Рівень фінансової надійності
1,00-0,81	Відмінний. Прийнятний на рівні «відмінно». Відображає незвично хорошу якість чи виконання.
0,80-0,64	Добрий. Прийнятний на рівні «добре». Відображає рівень, що перевищує найкращий рівень, якому відповідає значення $d=0.63$.
0,63-0,38	Задовільний. Прийнятний на рівні «задовільно». Якість прийнятна до гранично допустимого рівня, але потребує вдосконалення.
0,37-0,21	Незадовільний. Граничний рівень. Якщо існують стандартні вимоги до характеристик, окремі з продуктів будуть лежати за межами цих характеристик.
0,20-0,00	Критичний. Неприйнятний рівень.
0,00	Повністю неприйнятний рівень.

Модель оцінки рівня фінансової надійності на основі функції бажаності Харрінгтона була побудована для СК «INGO», зокрема для аналізу була використана публічна фінансова звітність страховика за 2020–2022 рр. На першому етапі відповідно до запропонованої методики були розраховані показники, які характеризують надійність страховика.

Після отримання значень параметрів, що характеризують окремі сторони фінансового стану страховика, їх було приведено до безрозмірного вигляду, шляхом порівняння кожного показника із значенням критерію оптимізації та розраховано частинні функції для кожного вхідного параметру.

По отриманим значенням узагальненої функції бажаності можна побудувати рівняння регресії, що дозволить отримати прогнозоване значення цього показника на майбутній період та прогнозувати рівень фінансової надійності СК «INGO» на майбутній період.

Надалі побудуємо інтегральний показник рівня фінансової надійності із використанням нормованих показників за допомогою методу прогнозування та трендового аналізу, для чого використаємо показники фінансового стану СК «INGO». Побудова математичної моделі управління фінансовою надійністю страховика дасть можливість оцінити загальну тенденцію зміни рівня фінансової надійності та отримати прогнозоване значення цього показника на майбутній період.

Для побудови регресійної моделі використаємо Пакет Аналіза Microsoft Excel та побудуємо декілька трендових моделей: лінійну (а), логарифмічну (б), степеневу (в) та поліноміальну (г) лінії трендів (рис. 2) (нумерація років: 1- 2018; 2- 2019; 3-2020; 4-2021; 5- 2022):

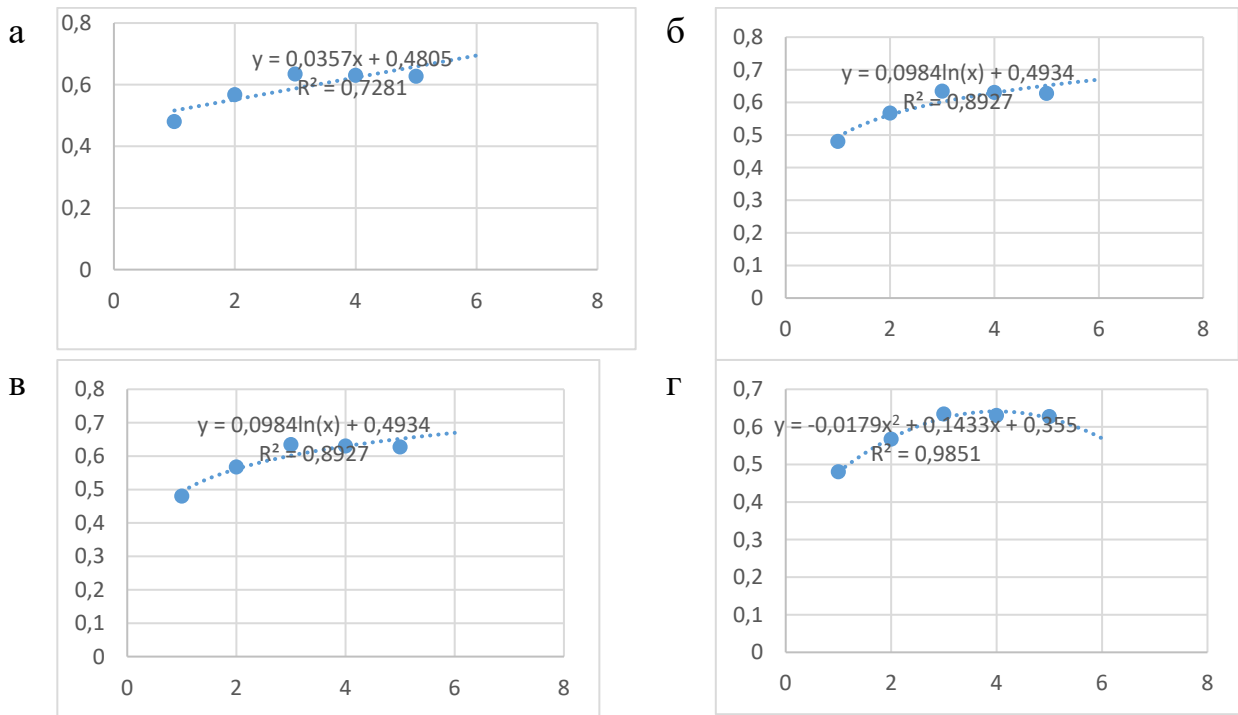

Рис. 2 Трендові моделі інтегрального показника фінансової надійності СК «INGO»

Було визначено, що найкращою трендовою моделлю для прогнозування інтегрального показника рівня фінансової надійності є поліноміальна функція, оскільки показник достовірності апроксимації цієї моделі є найбільшим. Величина достовірності апроксимації R^2 : лінійна - 0,7281; логарифмічна - 0,8927; поліноміальна - 0,9851; степенева - 0,8903.

Наступний крок побудови моделі фінансової надійності страхової компанії – отримання прогнозованих значень інтегрального показника фінансової надійності підприємства за допомогою регресійного аналізу.

Обрана модель інтегрального показника рівня фінансової надійності підприємства має вигляд: $y = -0,0179x^2 + 0,1433x + 0,355$.

Значення інтегрального показника рівня фінансової надійності страхової організації СК «ПЗУ Україна» відповідно до отриманої моделі на наступний період (2023) дорівнює $y_6 = 0,5704$. Таким чином, проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що СК «INGO» має задовільний рівень фінансової надійності із тенденцією до зниження.

Висновки. Показники тестів раннього попередження надають можливість достовірно оцінити фінансовий стан страховика та його фінансову стійкість. Отже, доцільно було б запропонувати, ввести загальний доступ до результатів тестування для широкого загалу, щоб інформація підлягала розголошенню та публікації насамперед, для страхувальників. Результати проведених досліджень свідчать про перспективність застосування узагальненої функції бажаності Харінгтона для комплексної оцінки фінансової надійності страховика, що дає змогу порівняти отримані результати за єдиним комплексним показником. Проведений регресійний аналіз дає можливість зробити висновок, що СК «INGO» має задовільний рівень фінансової надійності із тенденцією до зниження.

Запропонований підхід дозволяє розробити комплексне методичне та інформаційно-аналітичне забезпечення управління фінансовою надійністю страховика. Застосування таких моделей надає можливість керівництву страховика формувати оптимальні рішення задля цілеспрямованого та ефективного розвитку страхової компанії в умовах мінливого несприятливого середовища функціонування.

Література:

1. Новоселецький О. М. Еволюція підходів щодо оцінювання фінансового стану підприємства [Електронний ресурс] /О.М. Новоселецький, Т.Л. Кмитюк// Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/158347372.pdf>.
2. Нечипорук О.В. Методика рейтингової оцінки інвестиційної привабливості промислових підприємств. [Електронний ресурс] / О.В.Нечипорук // Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/11313318.pdf>.
3. Розпорядження Нацкомфінпослуг від 17.03.2005 р. №3755 “Про затвердження Рекомендацій щодо аналізу діяльності страховиків”. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3755486-05#Text>.
4. Сосновська О.О. Механізм оцінки фінансової надійності страховика засобами табличного процесора / О.О. Сосновська, Н. П. Мазур // Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. – 2017. – № 3. – С. 388-397.
5. Шутяк Ю.В. Використання функції бажаності для оцінки економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / Ю.В. Шутяк // Наукові студії. – 2010. – Випуск 7. Режим доступу: http://elar.khmnu.edu.ua/bitstream/123456789/3475/1/Shutyak_2010.pdf

References:

1. Novoseletskyi O. M. & Kmytiuk T. L. Evoliutsiia pidkhodiv shchodo otsiniuvannia finansovoho stanu pidpriemstva [Evolution of approaches to assessing the financial condition of the enterprise]. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/158347372.pdf>. [in Ukrainian].
2. Nechiporuk O.V. Metodyka reitynhovoi otsinky investytsiinoi pryvablyvosti promyslovykh pidpriemstv [Methodology of rating assessment of investment attractiveness of industrial enterprises]. Retrieved from: <https://core.ac.uk/download/pdf/11313318.pdf>. [in Ukrainian].

3. Rozporiadzhennia Natskomfinposluzh vid 17.03.2005 r. №3755 “Pro zatverdzhennia Rekomendatsii shchodo analizu diialnosti strakhovykiv”. [Електронний ресурс] [Ordinance of the National Commission for Regulation of Financial Services Markets of Ukraine No. 3755 of 17.03.2005 "On Approval of Recommendations for the Analysis of Insurers' Activities"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3755486-05#Text>. [in Ukrainian].

4. Sosnovska O.O. & Mazur N. P. (2017) Mekhanizm otsinky finansovoi stiiikosti strakhovyka zasobamy tablychnoho protsesora [The mechanism for assessing the financial strength of the insurer by means of a table processor]. *Vidkryte osvritnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open educational e-environment of a modern university*. 3, 397-388.

5. Shutyak Yu.V. (2010) Vykorystannia funktsii bazhanosti dlia otsinky ekonomichnoi bezpeky pidpriemstva Using the desirability function to assess the economic security of an enterprise. *Naukovi studii – Scientific studies*. Issue 7, 147-154.

УДК: 332.1:338.1/.2+351

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-123-135](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-123-135)

Нам'ясенко Віктор Миколайович кандидат економічних наук, докторант, Хмельницький національний університет, тел.: (097) 445-66-09, <https://orcid.org/0009-0006-7267-8920>

ТЕОРІЯ ТА АНАЛІТИКА МОЖЛИВИХ ВЕКТОРІВ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ТА, ЗОКРЕМА, ПОДІЛЬСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РЕГІОНУ В ПЕРІОД ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

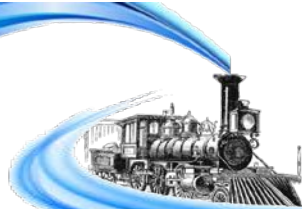
Анотація. Відновлення України в повоєнний період є одним із найбільш викликів за всі роки Незалежності. Економіка, що не була стійкою та послаблена карантинними обмеженнями COVID наразі змушена нести гігантські витрати на оборону.

Фактично закінчення військових дій за будь-якого сценарію буде означено значно послабленою економікою; руйнуваннями в багатьох сферах (в першу чергу соціальна та енергетична); відкриття кордонів, що автоматично збільшить рух людського капіталу (негативний) та імпорту товарів. Все це призведе до великого навантаження на економіку та на сфери, що завжди вважалися основними в країні та регіоні. Всі ці виклики поставлять ряд запитань, що потребуватимуть негайного рішення:

- збереження людського капіталу;
- збільшення обсягів виробництва та надходжень до бюджету для відбудови, а відповідно пошук джерел інвестицій;
- працевлаштування військових, що повернулись до цивільного життя;
- відновлення, а фактично, побудова нових позицій на світовій економічній арені.

Стара економічна система та система менеджменту на рівні країни завжди були не надто ефективними, а відповідно повоєнне відновлення є шансом на побудову нової економічної системи, що буде позбавлена недоліків попередньої та буде максимально ефективно використовувати можливості України в ресурсному та географічному планах.

Внаслідок відсутності такого відновлення систему потрібно розбудовувати згідно досвіду успішних країн (одним з найкращих варіантів є Сингапур) з поправкою на реальні ресурси країни. Також, внаслідок великої площі країни, розбудову варто проводити згідно концепції використання сильних сторін кожного економічного регіону для здобуття синергійного ефекту.

Ключові слова: регіональна економіка, повоєнне відновлення, Сингапур, Подільський економічний регіон, теорія та аналітика, державне управління, децентралізація

Namiasenko Viktor Mykolayovych PhD, doctoral student, Khmelnytskyi National University, tel.: (097) 445-66-09, <https://orcid.org/0009-0006-7267-8920>

THEORY AND ANALYSIS OF POSSIBLE DEVELOPMENT VECTORS OF THE UKRAINIAN ECONOMY AND, IN PARTICULAR, THE PODILIA ECONOMIC REGION IN THE POST-WAR RECOVERY PERIOD

Abstract. The recovery of Ukraine in the post-war period is one of the biggest challenges in all years of independence. The economy, which was not stable and weakened by the COVID quarantine restrictions, is now forced to bear enormous defence expenses.

In fact, regardless of the scenario, the end of military operations will signify a significantly weakened economy, with destruction in many sectors, primarily the social and energy sectors. The opening of borders will automatically increase the movement of human capital (negative) and imports. All of these factors will impose a great burden on the economy and on the sectors that have always been considered crucial in the country and the region. These challenges will raise a series of questions that require immediate solutions:

- Preserving human capital and intellectual potential.
- Increasing production volumes and revenue to the budget for reconstruction, and consequently, seeking sources of investment.
- Reintegration of military personnel into civilian life.
- Recovery, in fact, establishing new positions, on the global economic stage.

The old economic system and management system at the national level have always been relatively inefficient. Therefore, the post-war recovery presents an opportunity to build a new economic system that will be free from the drawbacks of the previous system and make the most efficient use of Ukraine's resources and geographical advantages.

Due to the lack the knowledge of such recovery, it is necessary to rebuild the system based on the experience of successful countries (Singapore is one of the best examples), taking into consideration the real country's resources. Additionally, considering the country's vast territory, development should follow the concept of utilizing the strengths of each economic region to achieve a synergistic effect.

Keywords. regional economy, post-war recovery, Singapore, Podilia Economic Region, theory and analysis, state governance, decentralization

Постановка проблеми. Бюджет України в період з 2008-го до 2022-го років був завжди дефіцитним – фактично, якщо порівнювати з юридично особою, Україна завжди була збитковим підприємством. Це спричинило такі негативні наслідки як недостатнє фінансування багатьох програм та нижчий рівень життя середньостатистичного українця від наших західних сусідів. На 2023-й рік дефіцит бюджету запланований на рівні 1,3 трлн грн [1]. Дана ситуація з бюджетом свідчить, що бюджет є дотаційним і держава може функціонувати лише із вливаннями іноземних донорів.

Зважаючи на інформацію, що наведена вище, формується лише один висновок – в разі припинення іноземного донорства бюджет чекає крах, а Україна не зможе відповідати за своїми зобов'язаннями.

Варто зазначити, що, у зв'язку, з такими показниками, а також, зважаючи на те, що основною темою «економіки» часів незалежності є відбудова та розвиток – закінчення військових дій стане критичною точкою, яка вимагатиме реальних змін та екстреного пошуку нової парадигми розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Україна не має досвіду відновлення в післявоєнний період, оскільки не було таких прецедентів в історії незалежної держави (досвід відновлення після 1945-го року не є репрезентативним, оскільки тоді економіка була частиною великої централізованої економіки імперії). Тому основні публікації сьогодення є більш теоретичними, а займаються вирішенням цих питань багато теоретиків та практиків різних рівнів. Можна згадати таких авторів як Адріан Сливоцький, Наталія Шаповал, Тетяна Богдан, Ірина Хмарська та багато інших. Варто зауважити, що дискусії, щодо цього питання також ведуть й іноземні економісти, наприклад Ха-Джун Чанг. Однак, на разі це одні з безлічі можливих шляхів, які доповнюють, заперечують, чи є альтернативою Національному Плану Відновлення.

Мета статті – дослідити динаміку економічних показників України та Подільського економічного регіону та, на основі отриманих даних, виокремити перспективні напрями розвитку; отриманні результати корелювати та узгодити з досвідом повоєнного відновлення Сингапуру, що також був залежний від зовнішніх донорів, а економіка будувалась на статусі «перевалочного порту», а в 2022-му році зайняв 3 місце в топ-20 найкращих фінансових центрів світу [2].

Виклад основного матеріалу. Згідно інформації, що розміщена на сторінках англomовної Wikipedia Україна є найбільш бідною країною Європи з найнижчим показником ВВП на душу населення (3900,5 доларів США на особу [4]); основною галуззю є агропромисловий комплекс [3]; також країна зайняла 116 місце в світовому рейтингу CPI 2022 [5]. При будь-якому сценарії

завершення війни динаміка показників не стане позитивною, а тому дані можна розцінювати як базові для порівняння.

Схожа ситуація була і в Сингапурі, якій після воєн став незалежним в 1965-му році. Економіка функціонувала на основі підтримки з боку Британії, а щорічний дохід на душу населення становив менше 1000 доларів США [6]. Основою економіки була торгівля товарами різного походження через порти, що були розташовані на цьому невеликому острові.

На початку нашого дослідження варто розглянути основні показники та їх динаміку в минулі періоди.

Як було зазначено вище, бюджет України завжди був дефіцитним і ця динаміка була практично на стабільному рівні до початку повномасштабного вторгнення. Для кращого розуміння ситуації варто візуалізувати співвідношення між дохідною та витратною частинами, а також накласти на графік показники динаміки доходів на душу населення, рисунок 1 (використано номінальні показники).

Фактично графік відображає невідповідність між змінами показників доходів та витрат бюджету, що постійно зростали, тоді як показники ВВП на душу населення практично не змінювались. Дана ситуація свідчить про відірваність та дисбаланс в діяльності економіки.

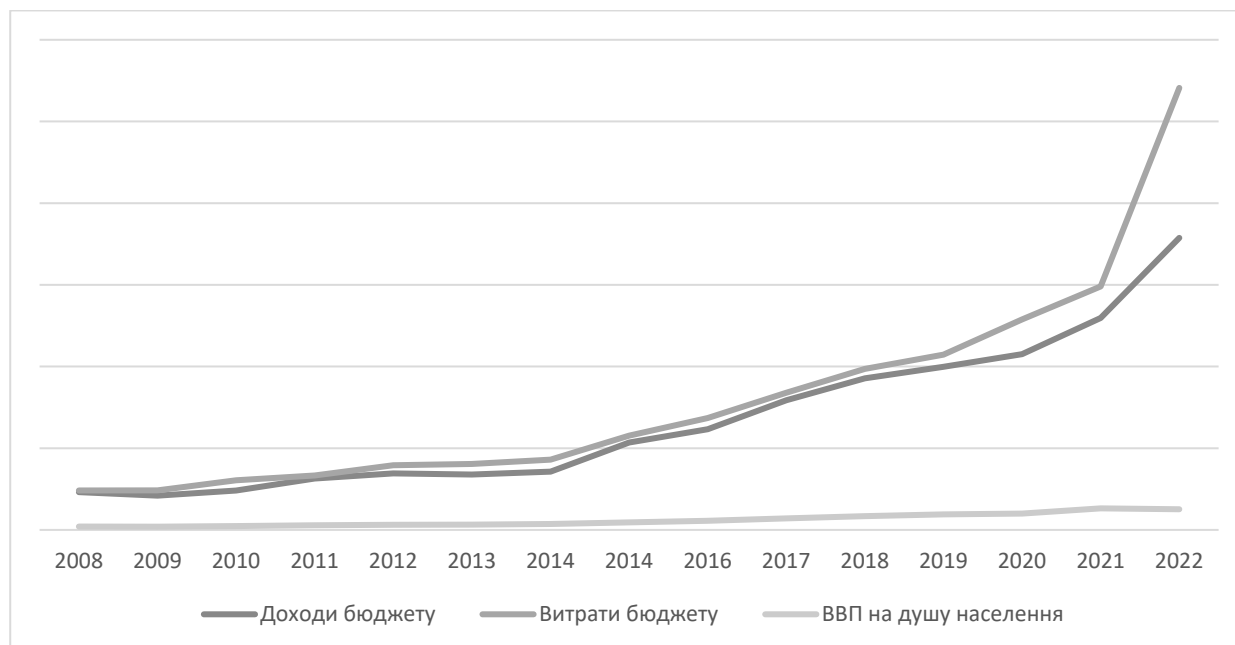

Рис. 1. співставлення динаміки зміни доходів та витрат бюджету та ВВП на душу населення [1], [4]

Для подолання цієї кризової ситуації можна піти різними шляхами:
- Директивний вплив на економіку.

- Повна лібералізація ринку.
- Наявна схема з подальшим залученням зовнішніх коштів.

В межах же даної роботи пропонується продовжити політику децентралізації, основи якої було закладено до повномасштабного вторгнення, та максимально розширити незалежність окремих економічних регіонів, щоб підвищити можливість кожного регіону будувати своєрідні кластери на основі наявних конкурентних переваг. Основні ж системи життєзабезпечення безальтернативно пропонується залишити в управлінні державою (податки, протекціонізм, мита і тд) з дієвими системами протидії корупції.

Для дослідження було обрано Подільський економічний регіон – економічний район України, розташований на Правобережній Україні, на заході лісостепової зони, що охоплює Вінницьку, Тернопільську та Хмельницьку області. [7]

Розуміння спеціалізації регіону варто прослідкувати згідно динаміки показників доходу ТОП 5 підприємств 2022го року за минулі 3 роки. Зведена таблиця виглядає наступним чином, таблиця 1 (побудовано на основі фінансової звітності підприємств; показники скореговані на індекси інфляції та приведені до показників 2022го року).

Таблиця 1

Динаміка доходів ТОП5 підприємств регіону [8], [звітність]

№ п/п	Назва	Галузь	Чистий дохід, млрд грн			Темпи росту, %		
			2020	2021	2022	2021/ 2020	2022/ 2021	2022/ 2020
Хмельницька область								
1	Хмельницькенеергозбут	Енергетика	4,11	5,75	7,34	139,90	127,65	178,59
2	Intercars Ukraine	Ритейл	4,55	5,17	3,51	113,63	67,89	77,14
3	Хмельницькобленерго	Енергетика	2,41	2,89	2,39	119,92	82,70	99,17
4	Сіріус Екструджен	FMCG	2,06	2,76	2,30	133,98	83,33	111,65
5	Хмельницька маслосирбаза	FMCG	1,07	1,27	1,09	118,69	85,83	101,87
Вінницька область								
1	Енера Вінниця	Енергетика	4,16	4,79	5,26	115,14	109,81	126,44
2	Автострада	Будівництво	7,12	-	4,49	-	-	63,06
3	Агропросперіс-трейд	Ритейл	5,47	6,83	3,51	124,86	51,39	64,17
4	ВМЗ Рошен	FMCG	2,94	2,61	3,41	88,78	130,65	115,98
5	Вінницький ОЖК	FMCG	2,67	1,86	3,41	69,66	183,33	127,72
Тернопільська область								
1	Тернопільелектропостач	Енергетика	3,16	4,95	5,56	156,65	112,33	175,95
2	Тернопільський молокозавод	FMCG	2,77	2,95	3,50	106,50	118,64	126,35
3	Тернопільобленерго	Енергетика	1,82	2,60	1,85	142,86	71,15	101,65
4	Шредер	Машино- будування	1,18	1,42	1,64	120,34	115,49	138,98
5	Лотос	FMCG	1,09	1,42	1,53	130,28	107,75	140,37

Традиційно для Подільського економічного регіону пріоритетними є підприємства FMCG (підприємства енергетики є нерепрезентативними, оскільки підприємства даної галузі займають позиції лідера по всіх областях).

Зважаючи на отримані показники можна зробити висновки, що для досліджуваного регіону варто сконцентрувати зусилля на підтримці підприємств FMCG.

Водночас з тим варто зауважити, що динаміка показників компанії «Шредер» з Тернополя є чи не єдиними, що показують постійне зростання. На основі цього можна зробити висновки, що для Подільського регіону також варто звернути увагу на машинобудування, а саме точне машинобудування. Такі висновки пов'язані із тим, що саме точне машинобудування може стати однією з візитівок регіону на світовому ринку, адже саме точне машинобудування (електроніка), стали одним із рушіїв розвитку Сингапуру, з яким корелюються результати даного слідження.

Ще однією галуззю, яку варто розвивати в регіоні є агропромисловий комплекс. Розвиток цієї галузі є також і відповіддю на необхідність забезпечення продуктової безпеки країни, як під час військових дій, а так і після їх закінчення. Всі 3 області регіону лежать за межами територій де ведуться активні бойові дії, а відповідно не мають обмежень, що пов'язані з небезпекою для персоналу. До прикладу, станом на травень 2023-го року за даними Аграрного комітету Верховної ради 50 тис. км² сільськогосподарських площ не є придатними для використання [9], що становить майже 12% всіх сільськогосподарських земель країни. Додатковим фактором, що свідчить на користь АПК є те, що за результатами 2022-го року АПК згенерував 35% від всього експорту країни [10].

Наступним вектором розвитку регіону має стати роль логістичного хабу між центральними та східними областями країни та Європи. Саме «ідеальне» географічне розташування може стати поштовхом до залучення інвестицій, як вітчизняного, так й іноземного бізнесу, для побудови на території регіону основних логістичних та перевалочних хабів, що принесе до місцевих бюджетів додаткові надходження, а що найголовніше – створить нові робочі місця як на самих хабах, так і в суміжних галузях.

Останнім напрямком в ТОП 5 галузей для розвитку в Подільському економічному регіоні вважаємо за потрібне виділити туризм. У випадку з Сингапуром, саме туризм став одним із фактором розвитку країни завдяки напливу туристів; до прикладу в 2019-му році доходи від туризму становили 20,5 млрд доларів США [11], або 5,5% ВВП країни. Туризм корисний з декількох точок зору:

- Розбудова інфраструктури, що створює додаткові робочі місця.
- Збільшення надходжень до місцевих бюджетів.

- Найголовніший фактор – туризм є одним із важелів, що відкриває країну для потенційних інвесторів.

Таким чином основні напрямки розвитку Подільського економічного регіону є:

- FMCG (в першу чергу продуктової напрямки).
- АПК.
- Точне машинобудування.
- Роль логістичного хабу на шляху сполучення країн Європи та сходу.
- Туризм.

Забезпечення розвитку економічних регіонів знаходиться під впливом факторів розвитку національної економіки загалом. Саме тому варто розглянути загальнонаціональні критерії розвитку в період післявоєнного відновлення на основі реального практичного досвіду Сингапуру [6].

Базисом, що забезпечує розвиток як країни, так і регіону є відчуття реальної безпеки, як населенням, так і потенційними інвесторами. Для країни в післявоєнний період найважливішою є саме фізична безпека. В такому ракурсі є беззаперечно ефективним крок який зробив свого часу Сингапур – розбудова сучасної армії. Забезпечення фізичної безпеки країни від зовнішніх загроз, а також і стабільності в самій країні дає впевненість як громадянам (більша свобода дій та зростання схильності до ризику, а відповідно і для розвитку бізнесу), так і зовнішнім інвесторам та туристам, що зможуть вільно відвідувати країну та робити інвестиції в наявні підприємства, а також матимуть додаткові стимули для побудови нових підприємств. Також сучасна армія за кращими Західними зразками це велика кількість робочих місць. Для прикладу, виведення британського військового корпусу з Сингапуру коштувало останньому близько 20% ВВП. Водночас з тим варто зауважити, що у випадку з Україною, окрім безпекових факторів сучасна армія буде одним із факторів вступу до НАТО; з огляду на географічне розташування країни участь в безпековому альянсі є невід’ємною умовою процвітання країни в майбутньому. На завершення, питання безпеки також буде одним із ключових факторів в питанні повернення громадян, що покинули країну внаслідок активних бойових дій, чи економічних питань. За різними оцінками зменшення населення країни становить 7,2-13,2 млн осіб, а до 2030 населення країни може становити лише 30-35 млн осіб [12]. Разом із демографічною кризою, в розрізі старіння населення, такий фактор є катастрофічним для економіки, а тому потребуватиме важелів стабілізації, одним з яких і стане безпекове питання.

Наступним за важливістю фактором ми вважаємо вже безпосередньо економічну та політичну діяльність держави. Дана група чинників є напрочуд широкою, але вважаємо за потрібне зупинитись на наступних:

- Податкова політика.
- Рівень корупції.
- Пільгові періоди для інвесторів.
- Подальший розвиток децентралізації.
- Соціальна політика єдності.
- Поступова відмова від політики соціального забезпечення.
- Екологічні питання.

На сьогодні податкова система країни є досить складною та заплутаною, а що найгірше, занадто контрольованою, це сприяє розвитку сприятливого середовища для розвитку корупції та тіньового ринку ухилення від сплати податків. З іншого боку система має неточності, що дозволяють будувати складні організаційні структури для зменшення податкового навантаження. До прикладу загальна кількість податків в Сингапурі складає 5 [13], тоді як в Україні після прийняття Податкового кодексу загальна сума різних податків (в т.ч. платежі та збори) 135 [14]. Зважаючи лише на співвідношення кількості платежів в обох країнах стає зрозуміло наскільки неефективна та застаріла вітчизняна податкова система. Кореляція цих показників із розумінням економічного становища обох країн дає однозначну відповідь про необхідність спрощення податкової політики, що зробить її набагато гнучкішою та прозорішою.

Великим бар'єром на шляху розвитку економіки є рівень корупції, що відлякує багатьох потенційних інвесторів, а досить часто унеможливорює їх діяльність через особисті інтереси різних гілок влади. Рівень корупції України, як країни, що безпосередньо межує з країнами ЄС є критичним. Для прикладу порівняємо показники корупції згідно «Індексу корупції» в Україні та Сингапурі, таблиця 2.

Таблиця 2

Динаміка положення України та Сингапуру в міжнародному рейтингу CPI [5]

Рік	Місце в рейтингу	
	Україна	Сингапур
1998	69 (2,8)	7 (9,1)
2020	117	3
2021	122	4
2022	116	5

Поверхневого аналізу показників таблиці 2 цілком достатньо для розуміння складної ситуації із корупцією в Україні. В нашій державі постійною є політика протидії корупції, але, як показують результати, вона не є ефективною, а тому варто знову ж звернутись за прикладом до Сингапуру. Для протидії корупції було використано два основних фактори:

- Збільшення заробітної плати чиновників до рівня оплати праці Топ-менеджерів відповідних ланок (для України даний фактор не є дієвим, оскільки середня заробітна плата ТОП менеджера в Україні 42500 грн [15], тоді як заробітна плата одного депутата за січень склала 48,8 тис. грн [16]; середня заробітна палата мерів за 2022-й рік становила: Хмельницького – 61229 грн [17], Тернополя – 71882 грн [18], Вінниці – 50000 [19]).

- Створення Бюро для боротьби з корупцією, що матиме повну політичну та адміністративну незалежність, а також увесь спектр повноважень, що дасть змогу заарештувати корупціонерів усіх рівнів. Також діяльність такого Бюро потребуватиме законодавчого підкріплення із чіткими критеріями корупції, а також з передбаченою карою не лише для того хто бере хабар, а й для того хто дає.

Поєднання ефективної податкової та антикорупційної політики забезпечить утворення позитивного середовища для інвесторів. Додатковим позитивним фактором для формування інвестиційного клімату можуть стати також податкові канікули та пільговий період: перші N-років податок 0%, а також пільги на розмитнення ввізного обладнання.

Водночас із побудовою загальнонаціональної системи позитивного інвестиційного клімату варто продовжити і політику децентралізації. Дана пропозиція базується на великій території держави, що спричиняє спеціалізацію окремих регіонів, яка відмінна від інших економічних регіонів країни. Децентралізація дасть змогу кожному економічному регіону виокремити найбільш ефективні напрямки розвитку та галузі і їх розвивати з використанням загальнонаціональних надбань.

Окрім безпосередньої діяльності державних органів для позитивного інвестиційного клімату важливим є і стан соціуму, що безпосередньо контактуватиме та буде задіяний в діяльності всіх організацій в країні. Одним із важливих факторів є єднання та усвідомлення однієї національності і важливості взаємодії. Важливим фактором такого єднання вже став напад росії на Україну, що значно зростила національну свідомість. Проте важлива також і пропагандистська діяльність уряду. Таку діяльність варто будувати не на основі національної приналежності (нагадаємо, що Сингапур країна мігрантів, що складається з китайців, малайзійців, індусів,...), а на основі, що всі живуть в одній країні і успіх кожного залежить від взаємодії всіх разом; також в питанні єдності є важливою і одна мова (Сингапур обрав мандаринську) – лише одна національна мова, що є обов'язковою в усіх державних установах, а також в національних медіа згуртовує націю. Таку політику варто будувати на основі принципу справедливості – кожен отримує стільки як вклав: талановиті отримують гранти на навчання за кордоном, на розвиток бізнесу; сім'ї людей з вищою освітою та активною діяльністю отримують запрошення

для дітей в кращі навчальні заклади,... Чинником підтримки даного напрямку соціальної політики стане ще один напрямок соціальної політики – відмова від соціального забезпечення та перехід до соціальної справедливості.

Розглянемо більш детально, що мається на увазі під соціальною справедливістю та чому такий підхід має бути поступовим. Відмова від соціально забезпечення передбачає відмову від соціальних виплат з боку держави та покладає це зобов'язання на самих громадян – державні та недержавні пенсійні, страхові та інші фонди куди люди роблять відрахування. В подальшому за рахунок накопичених відсотків забезпечується проживання після втрати працездатності, потреби купити нове житло і тд. Саме такі фонди дозволять накопичувати та акумулювати кошти на рахунках громадян із забезпеченням та страховкою з боку держави. Варто також зробити важливе уточнення – такі відрахування мають залишитись обов'язковими, як є на разі до пенсійного фонду, але у відсотковому відношенні до доходів. Чому такий перехід має бути поступовим – Україна держава, що старіє, а тому велика частина вже не може забезпечити себе самостійно і прийняття різких змін в даній політиці призведе до різкого зростання бідності.

Розглянемо тепер екологічне питання – питання, що важливе як для галузі туризму, так і для ефективності соціуму, адже позитивна екологічна ситуація позитивно впливає на здоров'я (як ментальне, так і фізичне), що в свою чергу забезпечує зростання ефективності.

Отже, екологічне питання важливе для розвитку туризму, адже, як знову ж показує досвід Сингапуру [6], після збільшення озеленення, очищення річок та створення «оаз» відбулось і збільшення охочих відвідати країну. В основі туристичного бізнесу Сингапуру лежить рекреаційна діяльність, тоді як в України напрямків розвитку туризму є набагато більше:

- Рекреаційна діяльність.
- Історичні споруди та місця.
- Зелений туризм.
- Тури ментального очищення та багато інших.

Розвиток туризму також важливий для розвитку інфраструктури, але ці напрямки є загально підтримуючими, а тому забезпечуватимуть взаємний розвиток більш автономно, ніж інші галузі. В першу ж чергу розвиток туризму в післявоєнний період нестиме функцію провідника потенційних інвесторів та капіталу до країни, що можуть приїхати як простий турист, а повернутись наступного разу вже як інвестор.

Висновки. Важливість питання розвитку країни в післявоєнний період є дуже високою, але внаслідок відсутності практичного досвіду наразі це лише теоретичні роботи із використанням практичних результатів інших країн. Найближчим для України зразком є Сингапур і на основі кореляції показників

та особливостей отримано висновки, що розвиток України має бути комбінованим – розвиток окремих економічних регіонів із використанням загальнонаціональних інструментів.

Першим обов'язковим елементом стане побудова високоефективної сучасної армії, що, за підтримки, активної та жорсткої антикорупційної та гнучкої податкової політики закладе основи сприятливого інвестиційного клімату. Підтримка ж з боку соціальної та екологічної політики при підтримці децентралізації дасть змогу протягом декількох десятиліть і поколінь (Сингапур почав процес в 1965 році і наразі залишилось лише питання культури та зміни поколінь) зайняти високе становище на міжнародній економічній арені.

Питання повоєнного розвитку на разі не є навіть частково відкритим, а тому потребує подальших та глибоких досліджень в усіх галузях.

Література:

1. Виконання державного бюджету України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2023/>
2. GFCI 32 Rank [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/global-financial-centres-index/gfci-32-explore-the-data/gfci-32-rank/>
3. Ukraine [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ukraine#Economy>
4. Валовий внутрішній продукт (ВВП) в Україні 2023 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>
5. CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.transparency.org/en/cpi/>
6. Лі Куан Ю Із третього світу в перший. Історія Сингапуру: 1965-2000 [Текст] / Лі Куан Ю. – К.: Видавнича група КМ-БУКС, 2018. – 760 с.
7. Подільський економічний район [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Подільський_економічний_район
8. Борис Давиденко Нова економічна карта України [Текст] // Forbes Ukraine №3 (24) 2023, с. 6-7
9. Понад 5 мільйонів гектарів земель в Україні не можна обробляти через війну [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/03/3/697637/>
10. Головні експортери країни [Текст] // Forbes Ukraine №1 (22) 2023, с. 70-82.
11. Singapore Tourism Board_Annual Report 2019-2020. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.stb.gov.sg/content/dam/stb/documents/annualreports/Singapore%20Tourism%20Board_Annual%20Report%202019-2020.pdf
12. Наталія Міняйло Спад народжуваності і виїзд за кордон: як війна впливає на демографічну кризу в Україні? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://evacuation.city/articles/294406/scho-take-demografichna-kriza-v-ukraini-ta-yak-na-nei-vplinula-vijna>
13. Юрій Усманов Податок на доходи фізичних осіб: як перетворити Україну в Сингапур? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravoconsult.com.ua/podatok-na-dohodi-fizichnih-osib-porivnyannya-z-inshimi-krayinami-ta-poshuk-optimalnogo-rishennya-dlya-ukrayini/>

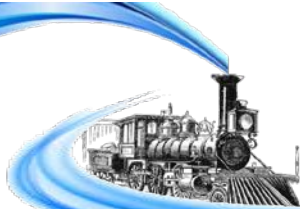
14. Податкова система України [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Податкова_система_України
15. Топ-менеджер: середня зарплата в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.work.ua/salary-%D1%82%D0%BE%D0%BF-%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80/>
16. Ольга Кириленко Майже всі депутати отримали 100% надбавку до окладу в січні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/1/7391476/>
17. Дмитро Кардаш У Симчишина не найбільша: зарплати міських голів Хмельниччини [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://vsim.ua/Groshi/u-simchishina-ne-naybilsha-zarplati-miskih-goliv-hmelnichchini-infogra-11828515.html>
18. Марк Савенко Мер Тернополя Надал, якого НАЗК звинувачує у корупції, за рік війни отримував понад 70 тис грн щомісяця [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrnews.com.ua/news/925451-mer-ternopolya-nadal-yakogo-nazk-zvynuvachuye-u-koruptsiyi-za-rik-vijny-otrymuvav-ponad-70-tys-grn>
19. Максим Косюр Яка зарплата у Вінницького міського голови та його заступників [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://konkurent.ua/publication/117328/yaka-zarplata-u-vinnitskogo-miskogo-golovi-ta-yogo-zastupnikov-foto/>

References:

1. Vykonання derzhavnoho biudzhetu Ukrainy [Implementation of the state budget of Ukraine]. Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/2023/> [in Ukrainian]
2. GFCI 32 Rank Retrieved from: <https://www.longfinance.net/programmes/financial-centre-futures/global-financial-centres-index/gfci-32-explore-the-data/gfci-32-rank/>
3. Ukraine Retrieved from: <https://en.wikipedia.org/wiki/Ukraine#Economy>
4. Valovyi vnutrishnii product v Ukraini 2023 [Gross domestic product (GDP) in Ukraine 2023] Retrieved from: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> [in Ukrainian]
5. CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX Retrieved from: <https://www.transparency.org/en/cpi/>
6. Li Kuan Yu (2018) Iz tretioho svitu v perszyi. Istoria Synhapuru: 1965-2000 [From the third world to the first. History of Singapore: 1965-2000] Kyiv: KM-Books [in Ukrainian]
7. Podilskyi ekonomichnui raion [Електронний ресурс Podilsk Economic District]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Подільський_економічний_район [in Ukrainian]
8. Borys Davydenko (2023) Nova ekonomichna karta Ukrainy [New economic map of Ukraine]. Forbes Ukraine 3, 6-7 [in Ukrainian]
9. Ponad 5 milioniv hektariv zemel v Ukraini ne mozna obrobliaty cherez viinu [More than 5 million hectares of land in Ukraine cannot be cultivated because of the war]. Retrieved from: <https://www.epravda.com.ua/news/2023/03/3/697637/> [in Ukrainian]
10. Holovni eksportery krainy (2023) [The main exporters of the country]. Forbes Ukraine 1, 70-82 [in Ukrainian]
11. Singapore Tourism Board_Annual Report 2019-2020. Retrieved from: https://www.stb.gov.sg/content/dam/stb/documents/annualreports/Singapore%20Tourism%20Board_Annual%20Report%202019-2020.pdf
12. Natalia Miniailo. Spad narodzhuvanosti I vyizd za kordon: yak viina vplyvaie na demohraficnu cryzu v Ukraini [Decline in the birth rate and migration abroad: how does the war affect the demographic crisis in Ukraine?]. Retrieved from: <https://evacuation.city/articles/294406/scho-take-demografichna-kriza-v-ukraini-ta-yak-na-nei-vplinula-vijna> [in Ukrainian]

13. Yurii Usmanov. Podatok na dokhody fizychnykh osib: yak peretvoryty Ukrainu v Synhapur [Personal income tax: how to turn Ukraine into Singapore?]. Retrieved from: <https://www.pravoconsult.com.ua/podatok-na-dohodi-fizichnih-osib-porivnyannya-z-inshimi-krayinami-ta-poshuk-optimalnogo-rishennya-dlya-ukrayini/> [in Ukrainian]
14. Podatkova systema Ukrainy [Tax system of Ukraine]. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Податкова_система_України [in Ukrainian]
15. Top-menedzher: serednia zarplata v Ukraini [Top manager: average salary in Ukraine]. Retrieved from: <https://www.work.ua/salary-%D1%82%D0%BE%D0%BF-%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D1%80/> [in Ukrainian]
16. Olha Kyrylenko (2023) Maizhe vsi dyputaty otrymaly 100% nadbavku do okladu v sichni [Almost all deputies received a 100% salary increase in January]. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2023/03/1/7391476/> [in Ukrainian]
17. Dmytro Kardash (2023) U Symchyshyna ne naibilsha: zarplaty miskykh holiv Khmelnychchyny [Simchyshyn doesn't have the biggest: the salaries of the mayors of Khmelnytskyi region]. Retrieved from: <https://vsim.ua/Groshi/u-simchishina-ne-naybilsha-zarplati-miskih-goliv-hmelnichchini-infogra-11828515.html> [in Ukrainian]
18. Mark Savenko (2023) Mer Ternopolia Nadal, yakoho NAZK zvynuvschuie u koruptsii, za rik viiny otrymav ponad 70 tys. hrn. shchomisiatsa [The mayor of Ternopil Nadal, who is accused of corruption by the NAZK, received more than UAH 70,000 per month during the year of the war]. Retrieved from: <https://ukranews.com/ua/news/925451-mer-ternopolya-nadal-yakogo-nazk-zvynuvachuye-u-koruptsiyi-za-rik-vijny-otrymuvav-ponad-70-tys-grn> [in Ukrainian]
19. Maksym Kosiur (2023) Yaka zarplata u Vinnytskoho miskoho holovy ta yoho zastupnykiv [What is the salary of the Vinnytsia mayor and his deputies]. Retrieved from: <https://ukranews.com/ua/news/925451-mer-ternopolya-nadal-yakogo-nazk-zvynuvachuye-u-https://konkurent.ua/publication/117328/yaka-zarplata-u-vinnitskogo-miskogo-golovi-ta-yogo-zastupnikiv-foto/> [in Ukrainian]

УДК 316

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-136-149](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-136-149)

Писаренко Надія Василівна кандидат економічних наук, завідувачка кафедри маркетингу, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Громоздова Лариса Василівна кандидат економічних наук, професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4077-9229>

Буткевич Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри математики та методики її навчання, Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, <https://orcid.org/0000-0001-9583-0960>.

Довгенко Яна Олексіївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри математики та методики її навчання, Центральноукраїнський державний університету імені Володимира Винниченка, вул. Шевченка, 1, м. Кропивницький, 25000, <https://orcid.org/0000-0002-3254-8746>.

Дербеньова Яна Валеріївна кандидат економічних наук, асистент кафедри міжнародної економіки і маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, <https://orcid.org/0000-0003-1369-9888>

Артеменко Антоніна Іванівна старший викладач кафедри іноземних мов факультету маркетингу, Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2426-875x>

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЧИННИКІВ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ В МАРКЕТИГУ ІННОВАЦІЙ

Анотація. У статті досліджено теоретичні засади маркетингових комунікацій підприємств із зовнішнім середовищем. Розглянуто підходи різних вчених до змістовної сутності категорії «комунікація», що є основою для всіх сфер ринкової діяльності. Комунікації у різних своїх формах пронизують усі сфери людської діяльності, включаючи і сферу економічної активності, і являють собою необхідні, фундаментальні умови, що

підтримують існування і розвиток сучасних економічних систем. Узагальнено поняття «комунікації на рівні підприємства» як одного з чотирьох елементів маркетинг-міксу. Майже усі підприємства повинні доводити до споживачів необхідну інформацію шляхом комунікацій. Вчасні та якісні комунікації сприяють доведенню до користувача інформації щодо розробки та виведення продукції на ринок, її основних рисах, можливостях, новаціях тощо. Перелічено основні компоненти маркетингової комунікації. Основними компонентами маркетингових комунікацій є: суб'єкти, об'єкти комунікації, предмет, засоби, мета, задачі та ефекти від їх використання. Виділено ключові характеристики процесу маркетингових комунікацій, до числа яких віднесено зростання ролі інноваційних факторів в управлінні підприємством, активна участь споживачів у формуванні ринків тощо. Також визначено завдання маркетингових комунікацій підприємства. Основними завданнями маркетингових комунікацій є: створення престижного іміджу виробника, надання інформації про пропозиції, забезпечення зворотного зв'язку з покупцем тощо. Узагальнено сутність комунікацій на рівні підприємства. Проведене дослідження показало, що маркетингові комунікації підприємства охоплюють цілісний комплекс особових і безособових взаємозв'язків, направлених на покупця з метою донесення до цільової аудиторії основних конкурентних переваг. У статті узагальнено теоретико-методологічні підходи щодо формування комунікативних стратегій в маркетингу інновацій, проаналізовано значимі моделі комунікації, виокремлено психологічні та соціально-психологічні чинники, що впливають на ефективність комунікативних стратегій, наведено приклад дослідження психологічних особливостей формування позитивних уявлень про інновації у сфері інвестицій.

Ключові слова: комунікація, маркетингові комунікації, маркетинг інновацій, комунікативні моделі, соціальна комунікація, дифузія інновацій.

Pysarenko Nadiia Vasylivna Ph.D. (Economics), head of the marketing department, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5851-1976>

Hromozdova Larysa Vasylivna Ph.D. (Economics), professor, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4077-9229>

Butkevych Oksana Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Mathematics and Methods of its Teaching, Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vynnychenko, Shevchenko St., 1, Kropyvnytskyi, 25000, <https://orcid.org/0000-0001-9583-0960>.

Dovhenko Yana Oleksiivna PhD of Economics Sciences, Associate Professor Department of Mathematics and Methods of Teaching Math, Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University Shevchenko St., 1, Kropyvnytskyi, 25000, <https://orcid.org/0000-0002-3254-8746>.

Derbenova Yana Valeriivna PhD. (Economics), Assistant, Department of International Economics and Marketing, Kyiv National Taras Shevchenko University, <https://orcid.org/0000-0003-1369-9888>

Artemenko Antonina Ivanivna Senior lecturer of Foreign Department of Marketing Faculty, Kyiv National economical University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2426-875x>

STUDY OF THE INFLUENCE OF PSYCHOLOGICAL FACTORS ON THE EFFICIENCY OF COMMUNICATION STRATEGIES IN THE MARKETING OF INNOVATIONS

Abstract. The article examines the theoretical objectives of marketing communications of enterprises with the external environment. The approaches of various scientists to the meaningful essence of the "communication" category, which is the basis for all spheres of market activity, are considered. Communications in their various forms permeate all spheres of human activity, including the sphere of economic activity, and represent the necessary, fundamental conditions that support the existence and development of modern economic systems. The concept of "communication at the enterprise level" as one of the four elements of the marketing mix is generalized. Almost all businesses must communicate the necessary information to consumers. Timely and high-quality communications contribute to the delivery of information to the user about the development and introduction of products to the market, their main features, opportunities, innovations, etc. The main components of marketing communication are listed. The main components of marketing communications are: subjects, objects of communication, subject, means, purpose, tasks and effects of their use. The key characteristics of the process of marketing communications are highlighted, which include the growth of the role of innovative factors in enterprise management, active participation of consumers in the formation of markets, etc. The task of marketing communications of the enterprise is also defined. The main tasks of marketing communications are: creating a prestigious image of the manufacturer, providing information about offers, providing feedback to the buyer, etc. The essence of communications at the enterprise level is summarized. The conducted research showed that the marketing communications of the enterprise encompass a complete complex of personal and

impersonal relationships directed at the buyer with the aim of conveying the main competitive advantages to the target audience. The article summarizes theoretical and methodological approaches to the formation of communicative strategies in the marketing of innovations, analyzes significant communication models, singles out psychological and socio-psychological factors that affect the effectiveness of communicative strategies, gives an example of the study of psychological features of the formation of positive ideas about innovations in the field of investments.

Keywords: communication, marketing communications, innovation marketing, communication models, social communication, innovation diffusion.

Постановка проблеми. Ускладнення системи ведення бізнесу, загострення конкуренції та невизначеність зовнішнього по відношенню до організації середовища змушують компанії, що працюють на українському ринку, опановувати нові підходи до ведення діяльності та відшукувати нові шляхи зміцнення своїх конкурентних позицій. Окрему увагу при цьому приділяють впровадженню та просуванню нових продуктів та технологій. Інноваційна діяльність включає як науково-дослідну та дослідницько-конструкторську роботу (НДДКР), так і діяльність, спрямовану на пошук нових ринків збуту та просування нових товарів та послуг, з метою більш повного задоволення потреб споживачів та посилення конкурентних переваг організації. Таку діяльність традиційно визначають поняттям маркетингу інновацій. Якщо НДДКР пов'язують з втіленням передових науково-дослідних та конструкторських напрацювань у виробництво, то маркетинг інновацій покликаний супроводжувати новий продукт від задуму до реалізації його кінцевому споживачу, спираючись на дослідження ринку та формуючи попит у значної частини цільової аудиторії.

Комунікації є основою для всіх сфер ринкової діяльності. Майже усі підприємства повинні доводити до споживачів необхідну інформацію шляхом комунікацій. Будь-які комунікативні стратегії в маркетингу передбачають вплив на психіку споживача. Використовуючи психологічні механізми впливу, комунікація стає більш ефективною, оскільки зацікавлює людини, вибудовує міфічні картини саме того, що дійсно є для нього актуальним. Завдяки цьому психологія стала сьогодні основною наукою фахівців комунікацій, хоча вже і має деяку історію.

На думку теоретиків маркетингу, комунікація може переконати споживача спробувати й вибрати товар, але він не в змозі примусити його періодично купувати товар, що не приносить йому ніякої користі або не доставляє задоволення. Згодом на основі ідей маркетингу сформувалося нове бачення завдань психології для комунікативних стратегій в маркетингу. Адже головну свою мету маркетингологи формували вже не як однобічний вплив на

споживача, щоб «примусити його купувати те, що виробляється», а як вивчення й задоволення численних потреб людини для отримання прибутку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним та методичним проблемам маркетингу інновацій присвячено чимало наукових праць. Свій внесок у дослідження теоретико-методологічних засад маркетингу інновацій здійснили М. Бітнер, М. Стоун, Н. Вудкок, К. Гренроос, Ф. Котлер, Ж. Ламбен та інші науковці, розробники оригінальних схем просування продукту від виробника до споживача. Системні напрацювання в галузі маркетингу інновацій містять праці українських та російських фахівців: С. Ілляшенко, Н. Чухрай, Р. Патори, К. В. Пилипчука, О. Даннікова, Д. Єстафєєва, А. Титова, Ю. Шленова та ін.

Багато авторів, розглядаючи проблему психологічних впливів на ефективність комунікативних стратегій в маркетингу інновацій, особливу увагу приділяють усвідомлюваним і неусвідомлюваним впливам, а також детально розглядають розходження між впливами раціональними, заснованими на логіці й переконуючих аргументах, і нераціональними, заснованими на емоціях і почуттях. Але й досі залишаються дискусійні та нерозкриті питання щодо сутності ефективності маркетингових комунікацій в маркетингу інновацій.

Мета статті полягає в узагальненні теоретико-методологічних підходів щодо організації ефективної комунікативної стратегії при просуванні інноваційних продуктів та виокремленні психологічних та соціально-психологічних чинників, що впливають на цей процес.

Виклад основного матеріалу. Створення ефективних комунікативних стратегій в маркетингу — це досить складний багаторівневий процес, який полягає у плануванні, розробці та реалізації комплексу маркетингових заходів для всього підприємства, базуючись як на інноваційній, творчій ідеї.

Комунікації виконують декілька функцій: може передавати інформацію, формувати стереотипи або нові форми поведінки та суспільні цінності, створювати та підтримувати стійкий образ об'єкта. Враховуючи приведені функції комунікацій та беручи до уваги те, що, зазвичай, вони розраховані на чисельну аудиторію, можна припустити, що комунікативні стратегії в маркетингу мають більший вплив на людину, ніж прийнято вважати.

У наш час людина стикається з великим потоком комунікацій, на протязі усього часу кожен день. Це можуть бути листівки, біл-борди, рекламні сторінки у глянцевиx журналах, email-розсилка, відео- або аудіо реклама тощо. Отримуючи таку кількість інформації людина несвідомо починає відторгати всю інформації відносячи її до «інфо-шуму», особливо якщо брендом були застосовані спроби управління, що викликають супротив зі сторони споживача. Тому, основним завдання щодо створення ефективних

комунікативних стратегій в маркетингу є визначення тих психологічних факторів людини, які безпосередньо впливають на прийняття рішення щодо споживання та формування певного образу бренду товару.

Таким чином, можна сказати, що саме це актуалізує необхідність дослідження процесу підготовки маркетингових комунікацій, з точки зору психологічних особливостей.

Термін «комунікація» далеко виходить за рамки економічних відносин, однак саме в економіці, особливо в економіці ХХІ століття, він отримав свої найбільш характерні з точки зору сьогодишнього розуміння цього терміну риси.

Сучасна наука має близько 200 визначень поняття комунікації і поділяє їх на різні типи і види відповідно до специфіки, характеру та сфери застосування.

Комунікація (від латинського *communico* – повідомлення, зв'язок, спілкування) – це термін, «що окреслює конструктивну людську взаємодію особистостей, соціальних груп і т.п., яка розгортається на основі толерантності і порозуміння» [1].

«У 20 столітті дедалі більше розвивається масова комунікація – систематичне розповсюдження інформації серед великої кількості людей за допомогою ЗМІ, аудіо- та відеозапису, комп'ютерних мереж тощо. За допомогою масової комунікації відбувається поширення важливих інформаційних повідомлень, що зумовлює єдність регіону, нації, людства» [2].

Якщо говорити про комунікації в маркетингу, то мається на увазі націленість на встановлення відносин між виробниками та контактними аудиторіями підприємства.

Маркетингові комунікації – це один з чотирьох елементів маркетинг-міксу [3], який являє собою інтегрований набір засобів комунікації, що застосовується для передачі повідомлень від виробника або продавця продукції до його цільової аудиторії. Де цільова аудиторія – це група справжніх або потенційних споживачів, які можуть отримати дану інформацію і здатні відповідним чином відреагувати на неї [4].

Сучасний ринок товарів та послуг перенасичений інформацією. З розвитком технологій та суспільства в цілому маркетингологи на постійній основі використовують все нові й нові інструменти комунікацій, крім того застосовують свою творчість та креативність.

Поняттю «маркетингові комунікації» також пропонується надати подальшого розвитку і визначати його як процес ефективного інформаційного обміну підприємства з його контактними аудиторіями з метою просування продукції, забезпечення поінформованості споживачів про діяльність підприємства, створення його позитивного іміджу та забезпечення на цій основі високого рівня конкурентоспроможності.

Маркетингові комунікації пов'язані з усіма сферами діяльності підприємства і спрямовані на інформування потенційних споживачів про

умови продажу, продукт, що реалізується в торговельній мережі, супутні послуги, що надаються підприємством.

Для маркетингових комунікацій характерна повторюваність повідомлень. Цільова аудиторія має пройти такі етапи пізнання інформації про підприємство та його продукцію як незнання, ознайомлення, знання, доброзичливе ставлення, розуміння переваги, переконання, купівля, повторна купівля. На відповідних етапах вирішуються наступні завдання маркетингових комунікацій: пред'явлення інформації про постачальника та його товари; формування іміджу підприємства та його товарів, тобто формування у споживачів лояльного відношення до них, спонукання до дії – купівлі та повторної купівлі. Кінцеве завдання маркетингових комунікацій полягає в отриманні очікуваного ефекту від використання комплексу заходів цілеспрямованого впливу на контактні аудиторії [7].

Основним засобом досягнення цієї мети доцільно вважати комунікаційний комплекс, в який входять основні засоби маркетингових комунікацій, та синтетичні (рис. 1).

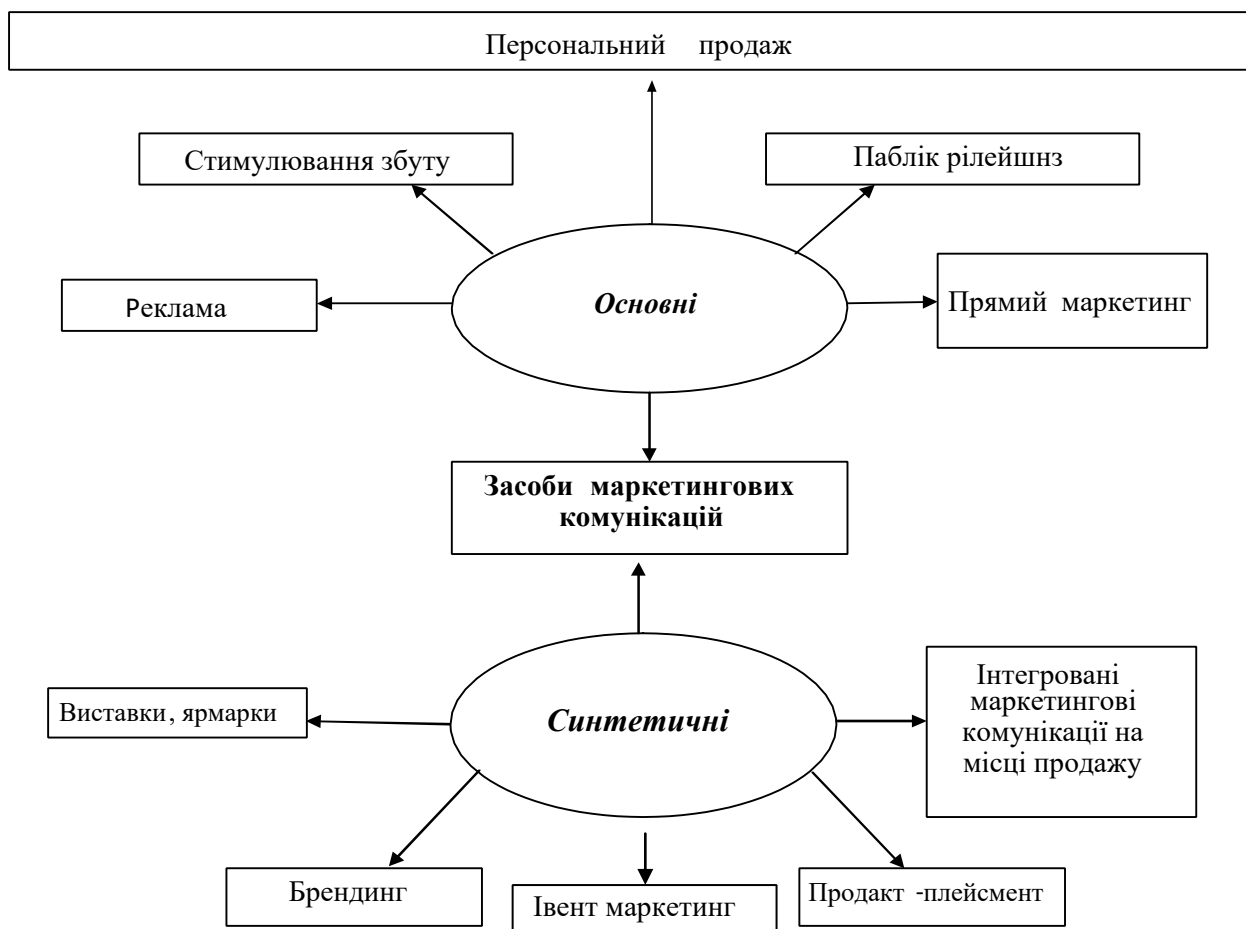

Рис. 1. Комунікаційний комплекс маркетингових комунікацій
Джерело: сформовано на основі [7]

Маркетингові комунікації охоплюють будь-яку діяльність, спрямовану на інформування, переконання, нагадування споживачам та ринку в цілому про свої товари і свою діяльність [3-4].

Основними компонентами маркетингової комунікації є [5-9]:

1. Суб'єкти комунікаційного процесу – відправник і одержувач повідомлення (комунікатор і реципієнт).

2. Об'єкти комунікації – споживчі товари; товари виробничого призначення; транспортні, сервісні, туристичні послуги та ін.

3. Предмет комунікації (явище, подія) і повідомлення, що відображає його (стаття, радіопередача, телевізійний сюжет і т. п.).

4. Засоби комунікації – код, використовуваний для передачі інформації у знаковій формі (слова, картини, графіки і т. п.), а також канали, по яких передається повідомлення (лист, телефон, радіо, Інтернет і т. п.).

5. Мета комунікації – створення позитивної думки про організацію і вироблений нею товар, доведення інформації до споживачів, покращення ринкової культури і т. п.

6. Задачі комунікації – передача даних про свою продукцію цільовій аудиторії.

7. Ефекти комунікації – це наслідки комунікації, відображені у зміні внутрішнього стану суб'єктів комунікаційного процесу, в їх взаєминах або у діях.

Комунікації у різних своїх формах пронизують усі сфери людської діяльності, включаючи і сферу економічної активності, і являють собою необхідні, фундаментальні умови, що підтримують існування і розвиток сучасних економічних систем.

До числа ключових характеристик цього процесу можна віднести, зокрема, такі, як: зростання ролі інноваційних факторів в управлінні підприємством, активну участь споживачів у формуванні ринків, збільшення взаємозалежності ринкових суб'єктів і поява філософії «мережевої» взаємодії, результатом чого є створення всіляких альянсів, асоціацій, торгових і промислових мереж, зростання ролі інформаційного чинника в усіх сферах життєдіяльності людини. Маркетингові комунікації підприємств пов'язані з використанням цілісного комплексу особових і безособових взаємозв'язків, направлених на покупця. Основне призначення цього комплексу – інформування потенційного клієнта з метою переведення його із стану, коли він нічого не знає про організацію та її продукцію, через усі стадії процесу прийняття рішення про купівлю аж до самої закупівлі продукції підприємства [9].

Завдання маркетингових комунікацій підприємства полягають у наступному [6,9]:

- проведення дослідження ринку та визначення стану купівельної спроможності можливих покупців цього товару;
- створення престижного іміджу виробника та його товарів;
- створення умов для інформування потенційних покупців про новий товар, ціни, переваги та особливості застосування товару;
- пропонування від імені виробника нових продуктів, послуг або ідей;
- підтримування популярності товарів, які вже відносно довго присутні на цільовому ринку і почали втрачати свої позиції;

З економічної точки зору найбільш значимими для дослідників виявляються питання прогнозування стратегічних напрямків інноваційного розвитку підприємства, методологічних основ товарної інвестиційної політики організації в управлінні асортиментом та технологічним розвитком підприємства, оцінки ринкової адекватності продуктових інновацій тощо. Втім ефективність маркетингу інновацій залежить не лише від таких складових як новизна, технічна спроможність та економічна доцільність інновації. Управлінські рішення та маркетингові зусилля на оперативному рівні, де вирішуються питання, пов'язані з формуванням первинного попиту і управлінням стратегіями просування товарних інновацій на ринок тісно пов'язані з соціальними комунікаціями, та мають спиратися на спеціальні дослідження в сфері споживацької поведінки та соціальної взаємодії, соціальної психології та психології комунікації. Значимими, втім мало дослідженими в спеціальній літературі, залишаються питання, пов'язані з соціальними детермінантами споживацької поведінки, що впливають на готовності/неготовності до прийняття інновацій, цікавим вектором досліджень залишаються пошуки ефективних комунікативних стратегій для просування інноваційних продуктів. Значимий інтерес представляють дослідження специфіки маркетингу інновацій в умовах українських реалій.

Оскільки беззаперечною є комунікативна природа маркетингу (двосуб'єктний: виробник-споживач, або полісуб'єктний: виробник-споживач-соціум (соціальні групи, посередники тощо) процес), для маркетингу інновацій важливо послідовно та виважено дотримуватися певної комунікативної стратегії. Комунікативні стратегії є віддзеркаленням загальної інноваційної стратегії організації, та поширюються на сферу прямого маркетингу, реклами, PR, особистих продаж, систему фірмової ідентифікації тощо. Основою для неї можуть стати традиційні моделі комунікації. Узагальнюючи найбільш поширені з них (математична модель К. Шеннона, кібернетична модель Н. Вінера, семіотичні моделі Р. Якобсона та ін.), комунікативний ланцюг можна представити наступним чином: джерело комунікації – відправник (адресант) – інформація (повідомлення) – код – канал –

декодер – цільова аудиторія (адресат) – зворотній зв'язок. В якості джерела комунікації тут виступає організація (суб'єкт інновацій), а адресатом певний сегмент цільової аудиторії, на яку спрямовано основні маркетингові зусилля. За умови послідовного просування інформаційних повідомлень щодо інновації, адекватно цільовій аудиторії дібраних каналів комунікації та інформаційних кодів процес комунікації буде доволі ефективним. Втім саме по собі інформування не є кінцевою метою при просуванні інноваційних продуктів. Головною проблемою з точки зору маркетингових комунікацій є розрив між обізнаністю цільової аудиторії та готовністю вчиняти певним чином (тестувати, купувати інноваційні продукти та рекомендувати їх іншим). Дослідник у сфері психології маркетингу О. Лебедев-Любімов зазначає: «Усі потреби, що цілеспрямовано вдовольняються людиною, реалізуються ним в умовах конкретного соціокультурного середовища, тому є підстави завжди оцінювати їх у соціальному чи соціально-психологічному контексті. Це означає, що будь-які дії людини, наприклад покупка товару в магазині, виконуються ним не «самостійно», а під певним контролем. Цей контроль може бути зовнішнім, соціальним, чи внутрішнім особистісним, що спирається на точку зору інших значимих людей» [2]. За такого підходу найбільш значимими для маркетингу інновацій виявляються саме соціально-психологічні моделі комунікації, що враховують вплив на споживача референтних груп, дискурсивного поля, певних соціокультурних норм, уявлень, стереотипів тощо. Зупинимося детальніше на аналізі декількох з них.

У маркетингу інновацій найбільше значення традиційно приділяють групі дифузних теорій, в основі яких лежить ідея нерівномірності (поступальності) поширення нових ідей у соціумі. Під дифузією інновації провідний теоретик Еверет Роджерс (Rogers, E. M.) розумів процес передачі нововведення комунікативними каналами між членами соціальної спільноти, розподілений в часі [3]. Сукупність певних індивідуально-психологічних характеристик особистості останніх (конформізм/ неконформізм, готовність/ неготовність до ризику, спрямованість на досягнення успіху чи уникнення невдачі) дозволяє сегментувати цільову аудиторію на певні групи. Е. Роджерс назвав ці сегменти новаторами (2,5%), ранніми послідовниками (13,5%), ранньою більшістю (34%), пізньою більшістю (34%) та тими, що відстають (16%). Відповідно основну увагу при просуванні інноваційних продуктів варто приділяти завоюванню симпатій новаторів та ранніх послідовників, після яких процес просування інновації стає фактично автоматичним.

Серед більш ранніх напрацювань сам Роджерс звертає увагу на дослідження Дж. С. Колемана (Coleman, J. S.), Е. Каца (Katz, E) та Х. Мензеля (Menzel, H.). Спостерігаючи за лікарями, що мають приватну практику та лікарями великої клініки, вони виявили наступну закономірність: лікарі, що

ведуть приватну практику, позбавлені міжособистісного спілкування з приводу новинки та можливості обмінюватися досвідом, приймають інновації швидше та орієнтуються при цьому передусім на рекламні матеріали та матеріали ЗМІ. Лікарі великої клініки, мають можливість в особистих бесідах обговорювати новинки, приймають інновації пізніше, скептичніше ставляться до реклами і орієнтуються на новинки, які пройшли випробовування значною частиною колег [3]. Ця закономірність засвідчила значимість міжособистісної комунікації для маркетингу інновацій.

Пізніше теорія Е. Роджерса деталізувалася іншими науковцями. Так Ф. Басс вивів закономірність, згідно якої поширення інновацій тісно пов'язане з двома процесами: ефектом реклами та ефектом міжособистісної комунікації. На початковому етапі життєвого циклу інновації домінуючого значення набуває вплив реклами. Для більш пізнього етапу життєвого циклу інновацій характерним є послаблення ролі реклами та посилення ролі міжособистісної комунікації. Для традиціоналістів характерна недовіра до реклами, вони не пробують інноваційних продуктів допоки не зможуть поспілкуватися з тими, хто вже має відповідний досвід.

Поширення інновації не є чисто механічним процесом послідовного завоювання сегментів аудиторії, вказує і автор відомої книги «Подолання прірви» Джеффри Мур [4]. Основна відмінність його моделі від попередніх полягає в тому, що між різними психографічними сегментами аудиторії є певні розриви, що відображають відмінність цих груп та вказують на те, що просування продукту для кожної з них треба здійснювати по-різному. Мур поділяє розриви їх на «тріщини» і «прірви». Тріщини носять характер менш суттєвої перепони, вони пролягають між новаторами та ранніми послідовниками (новатори захоплюються інновацією, втім можливості її використання на практиці не очевидні для ранніх послідовників), та між ранньою, пізньою більшістю та тими, що відстають (головна причина даної тріщини - необізнаність та некомпетентність пізньої більшості, наявність певних обмежень щодо можливості скористатися інноваційним продуктом).

Під проваллям Мур Розуміє невідповідність характеристик суміжних цільових сегментів (передусім відмінності між ранніми послідовниками та ранньою більшістю), що може повністю унеможливити процес поширення інновації. «Кожен по-справжньому інноваційний високотехнологічний продукт починається з захоплення чимось, чия реальна ринкова вартість, а також призначення не відомі, але що своїми «винятковими властивостями» здатне підняти хвилю ентузіазму серед посвячених. Це і є ранній ринок. Потім настає період, коли решта світу починає спостерігати, що з цього вийде, - це є «провалля». Якщо з того нового виходить щось справді варте уваги, то формується новий великий ринок. І він формується дуже швидко, зі

швидкістю, яка приносить лідерам ринку величезний успіх. Головне при цьому - ліквідувати провалля, тобто зробити все для того, щоб завоювати цей основний ринок збуту» [4].

Окрім дифузних моделей для інноваційного маркетингу значимими є також комунікативні моделі, що засвідчують вплив на прийняття інновацій референтних груп, так звані двоступінчаті моделі, де на першому рівні інформація поширюється на вузький сегмент цільової аудиторії, що носить ознаки референтності (відомих людей, експертів, людей, що фахово випробовують інновації), а після прийняття ними інновації саме цей сегмент починає виступати в якості адресанта повідомлень для широкої аудиторії.

Значимим з точки зору просування інноваційної продукції сегментом традиційно виступають представники мас-медіа, що згодом формують навколо інновації певне інформаційне поле зі сприятливим (позитивним), або несприятливим (негативним) характером інформації. Від них залежить також насиченість інформаційного потоку (кількість публікацій про інновацію), що поширюється в мас-медіа. Редактори ЗМІ виступають у ролі своєрідних «приватників» (термін К. Левіна), які формують та контролюють потік новин, на власний розсуд змінюючи певні акценти, розширюючи, повторюючи або навпаки уникаючи подачі певної інформації.

У зв'язку з вищесказаним надзвичайного значення для просування інновацій набуває створення умов для широкого обговорення інновації, налагодження процесу обміну досвідом тощо. Інновація як предмет обговорення може аналізуватися в контексті дискурсних моделей комунікації, які об'єднують предмет обговорення, соціальну ситуацію та ідеологію (загальну систему поглядів на предмет обговорення). Тільки за умови синхронізації цих складових, врахуванні певних соціально-психологічних бар'єрів комунікації (стереотипів, негативних установок споживачів тощо) можливе створення сприятливого для просування інновацій інформаційного поля.

У світовій практиці IPO вважається одним з найбільш ефективних і детально відпрацьованих способів залучення інвестицій. IPO як інструмент залучення акціонерного капіталу має цілу низку переваг, серед яких: можливість залучення значних фінансових ресурсів на довготерміновій основі; підвищення капіталізації, що є особливо актуальним для вітчизняного бізнесу, може підвищити їх рейтинг та відкрити їм доступ до дешевших фінансових ресурсів; забезпечення підвищеної ліквідності акцій підприємства та підвищення кредитного рейтингу, а отже престижу підприємства.

Висновки. Проведене дослідження показало, що маркетингові комунікації підприємств охоплюють цілісний комплекс особових і безособових взаємозв'язків, направлених на покупця з метою донесення до

цільової аудиторії основних конкурентних переваг. Основними компонентами маркетингових комунікацій є: суб'єкти, об'єкти комунікації, предмет, засоби, мета, задачі та ефекти від їх використання. Основними завданнями маркетингових комунікацій є: створення престижного іміджу виробника, надання інформації про пропозиції, забезпечення зворотного зв'язку з покупцем тощо. Також узагальнено сутність комунікацій на рівні підприємства. Отже, виникає необхідність дослідження та практичного застосування маркетингових комунікацій на підприємствах.

Окрім об'єктивних характеристик інноваційного продукту (ступеня його новизни, технологічності, доступності та легкості апробування і практичної перевірки тощо), особливого значення для ефективних комунікативних стратегій в маркетингу інновацій набуває також психографічна сегментація цільової аудиторії та врахування соціально-психологічних чинників, здатних вплинути на процес поширення інновації. При цьому не варто говорити про певні універсальні технології просування інновацій, оскільки кожен ринок має свою специфіку та потребує глибокого аналізу значимих чинників.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник. Довідкове видання /за ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
2. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4422
3. Donald C. Marschner E. Jerome McCarthy. Basic Marketing: A Managerial Approach. *Journal of Marketing*. 1972-01. Vol. 36. P. 106.
4. Бернет Дж., Мариарти С. *Маркетинговые коммуникации: интегрированный подход* / пер. с англ. под ред. С.Г. Божук. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 864 с.
5. Чернобровкіна С. В. Теоретичні аспекти маркетингових комунікацій підприємств. *Труди міжнар. наук.-практ. конф. «Перспективні напрямки розвитку економіки, фінансів, обліку, менеджменту та права: теорія і практика»*, 9 бер. 2019 р. Полтава, у 3 ч. Ч. 3. Полтава: ЦФЕНД, 2019. С.45–46.
6. Бойчук І. В, Дмитрів А. Я. *Маркетинг промислового підприємства: навч. посіб.* Київ: «Центр учбової літератури», 2014. 620 с.
7. Бойчук І.В. B2B маркетинг як сучасний напрям розвитку підприємств. *Економіка та суспільство*. Вип. 18. 2018. С.272–278.
8. Войнаренко С. М. Комунікативна політика підприємств в сучасних умовах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. №6. URL: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2018/6_11_uk/47.pdf
9. Слюсарєва Л.А., Костіна О.М. Удосконалення комунікаційної політики підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. Випуск №16. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/74.pdf

References:

1. Filosofs`ky`j ency`klopedy`chny`j slovny`k. Dovidkove vy`dannya [Philosophical encyclopedic vocabulary]. for ed. V.I. Shinkaruk (2002). Kiev: Abris Publ. 742 p.

2. *Encyklopediya suchasnoyi Ukrainy*. [Encyclopedia of modern Ukraine.]. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=4422
3. Donald C. Marschner E. Jerome McCarthy. (1971). Basic Marketing: A Managerial Approach. *Journal of Marketing.*, vol. 36. p. 106.
4. Bernet Dzh., Mariarti S. (2001). Marketingovyie kommunikacii: integrirovannyj podhod [Marketing communications: an integrated approach] / trans. from English by ed. S.G. Bozhuk. St. Petersburg: Peter Publ. 864 p.
5. Chernobrovkina S. V. (2019). Teoretychni aspekty marketyngovykh komunikacij pidpryemstv. [Theoretical aspects of marketing communications of enterprises]. *Trudy mizhnar. nauk.-prakt. konf. «Perspektyvni napryamky rozvytku ekonomiky, finansiv, obliku, menedzhmentu ta prava: teoriya i praktyka»* - [Internships sci. pract. conf. "Perspective directions of development of economy, finance, accounting, management and law: theory and practice"]. Poltava: TsFEND Publ. vol. 3. pp. 45-46.
6. Bojchuk I. V, Dmytriv A. Ya. (2014). *Marketyng promyslovogo pidpryemstva: navch. posib.* [Marketing of an industrial enterprise: training. manual]. Kyiv: Center for Educational Literature Publ. 620 p.
7. Bojchuk I.V. (2018). V2V marketyng yak suchasnyj napryam rozvytku pidpryemstv. [B2B marketing as a modern direction of enterprise development]. *Ekonomika ta suspilstvo* - [Economics and Society]. vol. 18. pp. 272-278.
8. Vojnarenko S. M. (2011). Komunikativna politika pidpriemstv v suchasni umovah [Communicative policy of enterprises in modern conditions]. *Visnik Hmelnytskogo nacionalnogo universitetu* - [Bulletin of the Khmelnytskyi National Universit]. №6. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2018/6_11_uk/47.pdf
9. Slyusaryeva L.A., Kostina O.M. (2018). Udoskonalennya komunikacijnoyi politiki pidpriemstva [Improvement of the company's communication policy]. *Ekonomika i suspilstvo* - [Economy and society]. Vipusk №16. URL: http://economyandsociety.in.ua/journal/16_ukr/74.pdf

УДК 316.46 : [331.104 : 316.334.23 : 334.72

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-150-162](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-150-162)

Чернега Інна Іванівна доктор економічних наук, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, м. Умань, 20300, тел.: (097) 927-91-09, <https://orcid.org/0000-0001-5573-8617>

Нестерчук Юлія Олександрівна доктор економічних наук, декан факультету економіки і підприємництва, Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, м. Умань, 20300, тел.: (067) 735-18-81, <https://orcid.org/0000-0001-7085-2979>

Бленда Наталія Олександрівна доктор філософії з економіки, викладач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, м. Умань, 20300, тел.: (067) 733-19-69, <https://orcid.org/0000-0001-7991-4910>

Жарун Олена Володимирівна кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності, Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, м. Умань, 20300, тел.: (097) 469-32-84, <https://orcid.org/0000-0002-2114-6960>

Костюк Віра Степанівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки, Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, м. Умань, 20300, тел.: (098) 878-78-00, <https://orcid.org/0000-0002-5311-9617>

ВПЛИВ ЛІДЕРСТВА НА ПРОЦЕС УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИМИ ВІДНОСИНАМИ В ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ БІЗНЕСУ

Анотація. Проблема лідерства ще з початку ХХ ст. дедалі частіше привертає до себе увагу, особливо в нестабільні періоди розвитку економіки та соціально-трудових відносин. На сучасному етапі в практиці роботи кращих підприємств під час оцінювання якостей праці керівника враховується рівень і якість виконання ним таких основних ролей, кожна з яких складається з комплексу лідерських функцій керівництва. Лідерські якості керівника як захисника інтересів членів колективу вимагають від нього вмілого поєднання

у своїй роботі власних і колективних інтересів. Він повинен турбуватися про те, щоб не було простоїв через неефективну організацію праці, щоб робота була справедливо розподілена між працівниками.

Лідерство можна назвати одним з унікальних феноменів суспільного та політичного життя, пов'язаних із використанням управлінських функцій. Лідерство є неминучим у цивілізованому суспільстві та стосується всіх сфер життєдіяльності людей.

В інституціональному середовищі розвитку підприємництва для збереження конкурентоспроможності у будь-якій галузі людської діяльності вже недостатньо лише наявності чіткої стратегії діяльності, високих стандартів якості роботи, високого рівня інформаційного забезпечення, високої компетентності усіх працюючих. Незважаючи на наявність позитивних змін у соціально-економічному розвитку України, політика держави у інституціональному середовищі розвитку підприємництва залишається практично незмінною, що не може не позначатися на процесі управління соціально-трудовими відносинами в контексті економічної безпеки бізнесу.

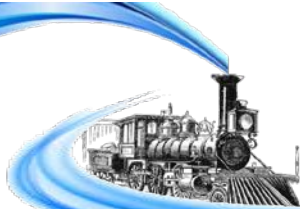
В процесі управління соціально-трудовими відносинами та розподілу функцій між окремими працівниками та підрозділами у персоналу підприємства формується уявлення про процес визначення прав та обов'язків всіх учасників соціально-трудових відносин в середовищі розвитку підприємництва, стає зрозумілим механізм мотивації праці та заохочення працівників до прояву ініціативи.

Ключові слова: лідер, лідерство, керівник, управління, соціально-трудові відносини, інституціональне середовище, розвиток підприємництва, економічна безпека бізнесу.

Chernea Inna Ivanivna Doctor of Economics, Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities, Uman National University of Horticulture, Institutska St., 1, Uman, 20300, tel.: (097) 927-91-09, <https://orcid.org/0000-0001-5573-8617>

Nesterchuk Yuliia Oleksandrivna Doctor of Economics, Dean of Faculty of Economics and Entrepreneurship, Uman National University of Horticulture, Institutska St., 1, Uman, 20300, tel.: (067) 735-18-81, <https://orcid.org/0000-0001-7085-2979>

Blenda Natalia Oleksandrivna Doctor of Philosophy in Economics, Lecturer of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities, Uman National University of Horticulture, Institutska St., 1, Uman, 20300, tel.: (067) 733-19-69, <https://orcid.org/0000-0001-7991-4910>

Zharun Olena Volodymyrivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship, Trade and Exchange Activities, Uman National University of Horticulture, Institutska St., 1, Uman, 20300, tel.: (097) 469-32-84, <https://orcid.org/0000-0002-2114-6960>

Kostyuk Vira Stepanivna PhD in Economics, Associate Professor of Department of Economics, Uman National University of Horticulture, Institutska St., 1, Uman, 20300, tel.: (098) 878-78-00, <https://orcid.org/0000-0002-5311-9617>

THE INFLUENCE OF LEADERSHIP ON THE MANAGEMENT PROCESS OF SOCIAL AND LABOR RELATIONS IN THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ECONOMIC BUSINESS SECURITY

Abstract. The problem of leadership has been around since the beginning of the 20th century. attracts more and more attention, especially in unstable periods of economic development and social and labor relations. At the current stage, in the work practice of the best enterprises, when evaluating the qualities of the manager's work, the level and quality of his performance of such basic roles, each of which consists of a complex of leadership functions, is taken into account. The leader's leadership qualities as a defender of the interests of team members require him to skillfully combine his own and collective interests in his work. He must take care that there is no downtime due to inefficient work organization, so that the work is fairly distributed among the workers.

Leadership can be called one of the unique phenomena of social and political life associated with the use of managerial functions. Leadership is inevitable in a civilized society and applies to all spheres of people's life.

In the institutional environment of business development, in order to maintain competitiveness in any field of human activity, it is no longer enough to have a clear activity strategy, high standards of work quality, a high level of information support, and high competence of all employees. Despite the presence of positive changes in the socio-economic development of Ukraine, the state policy in the institutional environment of entrepreneurship development remains practically unchanged, which cannot but affect the process of managing social and labor relations in the context of economic security of business.

In the process of managing social-labor relations and the distribution of functions between individual employees and divisions in the company's personnel, an idea is formed about the process of determining the rights and responsibilities of all participants in social-labor relations in the environment of entrepreneurship

development, the mechanism of work motivation and encouraging employees to show initiative becomes clear.

Keywords: leader, leadership, manager, management, social and labor relations, institutional environment, development of entrepreneurship, economic security of business.

Постановка проблеми. Проблема лідерства викликала зацікавленість з давніх часів, але систематизоване, цілеспрямоване вивчення лідерства почалося з Ф. Тейлора (початок ІХ століття).

Зрозуміло, що лідерство стає найбільш явним в процесі управління соціально-трудовими відносинами за умов, коли потрібна мобілізація усіх зусиль тої чи іншої групи чи організації для захисту інтересів працівників, подолання кризових явищ, проведення складних соціальних реформ чи організаційних змін. Тому є закономірно, що людей, які їх очолювати у різних народів від найдавніших часів називали героями, вождями, шанували їх майже на рівні богів, визначаючи їх владу й авторитет при здійсненні функцій управління.

Проблемам лідерства і його ефективного використання приділяється особлива увага. Теорії лідерства прагнуть з'ясувати, які характеристики лідерства виявляються найбільш ефективними та чому. Дослідники цієї проблеми справедливо підкреслюють, що для успішного виконання своїх функцій керівник-менеджер має бути обов'язково і лідером. Традиційне уявлення людей про лідерів зазвичай передбачає образ керівника – тобто людини, офіційно наділеної владою. Проте бути лідером – не завжди означає мати офіційну посаду, офіційне визнання і відповідний запис у трудовій книжці. У реальному житті лідерство потребує насамперед готовності виділятися і допомагати іншим людям досягати встановлених цілей. Але будь-яка дія в команді потребує участі не лише лідера, але й інших людей [1].

Незважаючи на велику кількість проведених досліджень, на даний час не існує однозначного тлумачення терміну «лідерство». На нашу думку, лідерство пов'язане зі здібністю людини формувати чи змінювати організаційну культуру, а також впливати на окрему особистість або на групу людей за допомогою особливих особистісних властивостей з метою спрямування їх зусиль на досягнення цілей організації та їх власних цілей. Для цього дуже важливо, щоб лідерство асоціювало з управлінням або адмініструванням і носило формальний і організуючий характер, коли влада є санкціонованою відповідною посадою.

Дослідження ролі лідерства у формуванні і розвитку організаційної культури не буде повним без аналізу теорії лідерства по Шейну. Він вважав, що особлива роль лідерів полягає у тому, що вони пропонують певні відповіді

на питання, які пов'язані з зовнішніми і внутрішніми аспектами існування організації. Але при цьому лідери не привчають колег до певної моделі сприйняття та мислення, а спонукають їх до певних дій, які дозволяють перевірити власні ідеї вирішення організаційних проблем і створення стабільної внутрішньої системи управління. Роль лідера у формуванні та розвитку організаційної культури на різних етапах життя організації є різною. Ранній етап життя організації унеможливорює різного роду двозначні та розкольніцькі позиції завдяки чіткій стратегічній політиці лідера-засновника. При певних змінах зовнішнього середовища на подальших етапах розвитку організації його первинні уявлення можуть значно змінитися, що приведе до змін в організаційній культурі [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи надзвичайно важливу роль, яку відігравали лідерство і лідери в житті суспільства, дослідники з давніх-давен пробували знайти відповідь на питання про сутність лідерства, які причини, сили, здібності чи навички визначають шлях особистості до вершин лідера, чим лідери відрізняються між собою, чи можна навчитися лідерству і т. ін. Спроби знайти відповіді на ці питання зафіксовані в найдавніших епосах усіх народів, релігійних вченнях, філософських трактатах стародавніх мислителів, працях доби Відродження і видатних просвітителів. В XIX – на початку XX століття ця тема полонила філософів і істориків, письменників і соціологів, психологів і біологів. Зрештою, в XX ст. вона стала предметом численних наукових досліджень.

Дослідженню лідерства присвячено значну кількість наукових праць. Зокрема, Едвін Гізелі та Фред Філдер запропонували розглядати поняття лідерства з позицій так званої «теорії ознак». В її основі – характерні для ідеального керівника ознаки, що виділяють його з-поміж інших менеджерів. Проте єдиної думки щодо набору лідерських якостей вироблено не було. Подальші дослідження науковців втілились у розвитку нових теорій лідерства, зокрема теорії поведінки та ситуативної теорії. Питання значення лідерства в системі управління персоналом та підтримання змін вивчають такі науковці, як Джон Коттер, Пітер М. Сенге, Шарлотта Робертс, Арт Клейнер, Брайан Сміт, М. Лінські, Р.А. Гайфец, П. Друкер та багато інших.

Причини виникнення лідерства – це ті істотні зміни, що відбуваються в управлінській ситуації у світі. Треба відзначити, що в Україні ситуація ускладнюється кризовим станом економіки. У цих умовах саморозвиток персоналу є передумовою виживання на ринку праці. Отже, основна мета лідерства полягає в тому, щоб максимально використовувати можливості персоналу; свідомо керувати організацією (тобто самовизначатися); переборювати зовнішні обставини як на роботі, так і в особистому житті [3].

За підрахунками Р. Дафта існує понад 350 визначень лідерства. «В результаті, - зазначають К. Оуен, В. Ходжсон, Н. Газзард, - з'явилося безліч відповідей, кожна з яких була по-своєму правильною. Ці відповіді були найрізноманітнішими, починаючи від твердження видатного ученого, політолога й письменника Улррена Бенніса, який сказав, що лідерство схоже на красу – йому складно дати визначення, але коли ви бачите його, то точно знаєте, що воно – перед вами, й закінчуючи словами Кена Блангарда, ученого й письменника, який стверджує, що сенс лідерства – рухатися до чогось, ніж блукати безцільно» [4].

Підкреслюючи труднощі, з якими зустрічаються дослідники при визначенні сутності лідерства, відомий американський фахівець з менеджменту, директор Центру креативного лідерства Д. Кемпбелл писав: «Лідерство – це загадкова, вислизаюча якість. Існування його легко визнати, важко описати, ще важче використати на практиці і вже неможливо створити цю якість в інших» [4].

Чимало вітчизняних та зарубіжних науковців присвятили себе дослідженню питань лідерства, управління трудовими ресурсами, трудового потенціалу, удосконаленню організації виробництва. Так, до числа таких науковців ми можемо віднести Дранник В. А., Зборовську О. П., Кондратьєву В. П., Носирєву Г. А., Пономарьову М. С., Прохоренко Т. Г., Сергєєву Л. М., Хромей М. Я., Janinks D.

Мета статті – дослідження впливу лідерства на процес управління соціально-трудовими відносинами в інституціональному середовищі розвитку підприємництва в контексті економічної безпеки бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Лідерство являє собою мистецтво вибору оптимального стилю управління та врахування ситуацій. Лідерська поведінка завжди має бути направлена на якісне та ефективне виконання працівниками своїх посадових обов'язків та досягнення колективу.

Одним із пріоритетних завдань лідера як керівника в процесі управління соціально-трудовими відносинами є захист інтересів трудового колективу перед вищими керівниками й іншими структурними підрозділами. За умов неспроможності керівника захистити інтереси його підлеглих працівників, в колективі буде мати місце невдоволеність та роздратованість виконавців, зниження у них мотивації до праці, неефективне виконання посадових обов'язків. Тому від лідера як керівника трудового колективу залежить результативність роботи всього колективу, оскільки він не лише приймає рішення, а й несе відповідальність за робочий мікроклімат та атмосферу в трудовому колективі [5].

Відомо, що зв'язок між лідерством як способом професійної поведінки, яка має вплив на групу або колектив співробітників, незалежно від посади, і

лідерством як посадовим «олімпом», породжує дві проблеми. Лідерство формальне не може ототожнюватися з «реальною» владою, а лідерство «реальне» або неформальне – з зайняттям посади. Труднощі у тлумаченні поняття «лідерство» можна пояснити ще й тим, що формальне положення (посадове) і реальна влада завжди впливають один на одного: хтось має стати лідером в результаті певного положення. Лідерство є свого роду технологією зайняття посади, а посада – шляхом до лідерства. Наукова думка розглядає лідерство як процес і як властивість. Лідерство визначається в термінах лідерської поведінки, рольових відносин, рівнем впливу на постановку цілей та способів їх досягнення тощо. Отже, широке розуміння лідерства включає в себе вплив: на постановку цілей і визначення стратегії розвитку; на узгодження поведінки для досягнення цілей; на групову підтримку; на організаційну культуру. Слід наголосити, що лідерство не пов'язане з можливістю використання сили, насильства, тиску, які обумовлені положенням в організації або офіційними повноваженнями і передбачає лише взаємодію людей у підтримці лідера [6].

Лідерство – процес внутрішньої соціально-психологічної самоорганізації і самоврядування відносин і діяльності членів групи за рахунок індивідуальної ініціативи учасників. Груповий механізм реалізації влади в системі міжособистісних відносин, в основі якого відносини домінування й підпорядкування членів групи, побудовані на авторитеті домінуючої сторони. Отже з цього випливає, що «лідерство» є процесом психологічного впливу та являє собою психологічну характеристику.

Погоджуючись із Л. Зайвертом, ми вважаємо основними є такі функції лідерства, як: визначення мети; планування; прийняття рішень; організація й реалізація; контроль; інформація і комунікації. Отже, лідерство – це послідовне і цілеспрямоване використання ефективних методів, прийомів і технологій самореалізації і саморозвитку потенціалу персоналу для досягнення цілей підприємства. Згідно з вимогами до сучасного лідера підприємства, важливе місце в структурі готовності до професійно-педагогічної діяльності має належати управлінській компетентності керівника підприємства, оскільки, з одного боку, він є керівником і організатором життя та діяльності підприємства, з іншого – покликаний готувати своїх вихованців у процесі соціально-трудових відносин в інституціональному середовищі розвитку підприємництва в контексті економічної безпеки бізнесу. Інноваційний тип розвитку системи управління підприємства загострює потребу підприємств у висококваліфікованих керівниках, здатних як до компетентного управління процесом розвитку творчого потенціалу персоналу, так і до творчого саморозвитку та особистісно-професійного самовдосконалення лідера.

Праця керівника підприємства – це специфічний вид діяльності, один із напрямів соціального управління. Предметом управлінської діяльності є люди та їхня діяльність, а безпосередньою метою – координація дій для досягнення спільної мети або цілей. Щоб ефективно виконувати свої функції, підприємство повинно бути добре керованим, результативним та успішним як в короткостроковому, так і довготривалому періодах, менеджер повинен вміти управляти, тобто здійснювати особистий менеджмент [7].

Сучасний лідер має керуватися такими принципами:

- базуватися на людських ресурсах;
- укріплювати конкурентоспроможність;
- використовувати зовнішню перспективу;
- спиратися на гнучкість та здібність приймати рішення в умовах невизначеності;
- орієнтуватися на перспективу.

Настав час, коли фактор лідерства має охоплювати усі рівні організації, а саме: вище керівництво, лінійне керівництво і лідерів-активістів з числа рядових співробітників. Тільки таким чином можна сформувати систему управління, яка надійно підтримується зворотним зв'язком. Саме тому лідер відіграє важливу роль у процесі формування організаційної культури, а його відсутність може привести до «культури безвладдя», коли влада стає вже не потрібною [6].

Економічна безпека - стан економіки, при якому забезпечується досить високе і стійке економічне зростання; ефективне задоволення економічних потреб; контроль держави за рухом і використанням національних ресурсів; захист економічних інтересів країни на національному і міжнародному рівнях. Складова частина національної безпеки, її фундамент і матеріальна основа. Об'єктом економічної безпеки виступає як економічна система узятя в цілому, так і її складові елементи: природні багатства, виробничі і невиробничі фонди, нерухомість, фінансові ресурси, людські ресурси тощо. Тому вплив лідерства на процес управління соціально-трудовими відносинами в інституціональному середовищі розвитку підприємництва важко переоцінити, він є одним із основних факторів впливу на економічну безпеку бізнесу. Існують такі критерії оцінки лідерства:

1. Вроджене прагнення вести за собою. Бути лідером означає вказувати шлях іншим — найліпший, найкоротший, найбезпечніший. Лідер не тільки скеровує і веде своїх послідовників, а й прагне вести їх за собою, а послідовники не просто йдуть за лідером, а й хочуть йти за ним.

2. Мотивація першості. Для того, щоб стати лідером, недостатньо прагнути бути першим. Першість передбачає кращі, ніж в інших, життєві результати, що є наслідком зусиль людини, які демонструють її професіоналізм, компетентність, здібності, таланти та інші видатні якості.

3. Впливовість. Адже, щоб стати лідером і вести людей за собою, потрібно бути впливовою людиною. По-перше, це людина, яка наділена певною владою. По-друге, впливовість цієї людини не підтримана ззовні (державою чи суспільством), а здобута самостійно.

4. Зануреність і захопленість у свою справу. Лідер вміє витримати межу між своїм покликанням та різними захопленнями. Для лідера мотив діяльності відповідає самій діяльності.

5. Компетентність і креативність. Лідером стає людина, яка добре розуміється на своїй справі і використовує творчий підхід у вирішенні проблемних питань та ситуацій.

6. Психологічна надійність — здатність, за словами вченого, підтримувати необхідний рівень «я хочу», «я можу» і «я повинен» у різних, особливо напружених, ситуаціях життєдіяльності.

7. Адекватна самооцінка і саморегуляція. У лідерів у більшості випадків поєднуються високий рівень домагань, висока самооцінка у поєднанні з високою вимогливістю до себе і до всього, що стосується групових цінностей та цілей. Справжній лідер вільний від заздрощів і вміє щиро радіти за успіхи інших.

8. Самовдосконалення. Справжній лідер хоче вчитися, набувати досвіду, вдосконалювати свої вміння і навички.

На ґрунті узагальнення і попередніх підходів виникла синтетична теорія лідерства, згідно з якою воно розглядається як процес організації міжособистісних відносин у групі, а лідер — як суб'єкт управління цим процесом. Лідерство інтерпретується як функція групи, і тому вивчати його потрібно з погляду позиції цілей та завдань групи. Більшість вітчизняних учених, вивчаючи динамічні процеси у групі, використовують саме цей підхід. Сутність лідерства в малих групах розглядається в контексті спільної групової діяльності. Таким чином, лідерство є складним феноменом, який потребує подальшого поглибленого вивчення, особливо вітчизняними дослідниками. Істотні суспільно-політичні трансформації, що відбуваються в нашій країні, сприяють підвищенню уваги до цієї проблеми. Актуальність соціально-психологічних досліджень лідерства зумовлено, з одного боку, недостатнім рівнем розробки даної проблеми (особливо в Україні, де перші кроки в цьому напрямку були здійснені лише на початку 90-х років ХХ ст.), а з іншого боку — високими запитами практики на розробку даної наукової тематики.

В організаціях розрізняють «формальне» й «неформальне» лідерство. Перше пов'язане із запровадженням правил призначення керівника і передбачає функціональні відносини, друге ж виникає на основі особистих взаємин учасників. Ці типи лідерства або доповнюють один іншого та поєднуються в особі авторитарного керівника, або вступають між собою в конфлікт, і тоді ефективність організації знижується.

Під час опитування 2500 керівників підприємств Європи і США виявилось, що німецькі керівники підприємства проводять на роботі 70 годин на тиждень, англійські – 60, американські – 58, французькі – 56, шведські – 54 години. 23% опитаних німецьких менеджерів працюють по 80 годин в тиждень, 24% – по 100 годин. Для 75% опитаних робочий тиждень перетворився у семиденку. Найстрашнішим «вбивцями» часу стали засідання, конференції, наради тощо, які займають до 65% часу робітника [8].

За результатами дослідження, здійсненого компанією «Hay/McBer», з'ясовано шість стилів управління, кожний з яких залежить від особливостей так званого «емоційного інтелекту» конкретного керівника і справляє свій неповторний вплив на клімат у колективі в процесі соціально-трудових відносин. Аналіз взаємозв'язку домінуючих управлінських форм і механізмів та інструментів процесу дає можливість остаточного визначення управлінської форми публічного управління і ролі керівника. Враховуючи його відмінні особливості від будь-якої іншої галузі людської діяльності, можна стверджувати, що тільки демократична управлінська форма може забезпечити верховенство законодавства та легітимність при лідерській ролі керівника. Що стосується типу організаційної культури, який найбільш прийнятний у публічному управлінні, то на даний час він є переважно бюрократичним і таким, який відчутно стримує реформаційні і трансформаційні процеси, обумовлені сучасною парадигмою публічного управління. Проте останнім часом, на підставі впровадження нового публічного менеджменту (New Public Management), світова наукова думка схиляється до партисипативного або осучасненого корпоративного типу організаційної культури, коли публічні інституції вчасно і цілковито задовольняють вимоги суспільства до надання йому публічних послуг. В сучасних вітчизняних умовах особливо необхідні лідери, які здатні сформувати організаційну культуру з високими етичними стандартами і орієнтовану на клієнта-громадянина. Фактично очікується, що лідер зможе досягнути повної професійної, соціальної та емоційної інтеграції кожного співробітника у справи органу публічної влади, і досягнення за рахунок цього максимально можливої ефективності та результативності діяльності службовців [9].

Дослідження показало, що ті лідери, які досягають найкращих результатів, однаково добре володіють декількома стилями управління. Ефективні керівники інтуїтивно відчують, щ слід вчинити у тій чи іншій конкретній ситуації. На думку дослідників, емоційний інтелект – це здатність ефективно керувати собою і своїми відносинами з іншими людьми. Він визначається чотирма фундаментальними здібностями – до самоаналізу, самоуправління, соціального пристосування, налагодження соціальних зв'язків. Охарактеризувати ці здібності можна так:

1) самоаналіз – це пізнання і розуміння своїх емоцій, визначення їхнього впливу на продуктивність праці та відносини з іншими людьми, реалістична оцінка своїх сильних та слабких сторін, сильне позитивне відчуття своєї самодостатності;

2) самоуправління – це самоконтроль (здатність контролювати руйнівні емоції й імпульси), постійність (незмінний прояв чесності й цілісності), свідомість (здатність відповідати за свої вчинки і зобов'язання), адаптивність (вміння пристосовуватися до змінних обставин і долати перепони), самоорганізація (прагнення відповідати високим внутрішнім стандартам), ініціативність (готовність використовувати нові можливості);

3) соціальне пристосування – це емпатія (уміння відчувати емоції інших людей, розуміти їхню точку зору та активно цікавитися їхніми турботами), уміння орієнтуватися у суспільному житті (здатність розпізнавати течії і зрушення у суспільному і політичному житті, будувати системи зв'язків задля прийняття рішення), уміння орієнтуватися у системі обслуговування (здатність розрізняти та управляти потребами клієнтів); 4) налагодження соціальних зв'язків – це уміння вести за собою (здатність брати на себе відповідальність за справу та переконувати інших брати в ній участь), уміння впливати (здатність застосовувати різнобічні тактичні прийоми), уміння спілкуватися (здатність до вислуховування і переконливо і витончено висловлюватися), схильність до змін (уміння пропагувати нові ідеї та вести за собою інших людей), уміння залагоджувати конфлікти (здатність гармонізувати розбіжності), уміння налагоджувати особисті зв'язки (здатність створювати особистісні зв'язки), уміння працювати у команді (здатність створювати команду).

Висновки. Отже, вплив лідерства на процес управління соціально-трудовими відносинами в інституціональному середовищі розвитку підприємництва в контексті економічної безпеки бізнесу є вагомим та незаперечним, оскільки лідер – це людина, за якою решта всіх членів групи визнає право брати на себе відповідальність за рішення, відстоювати їхні інтереси та визначати напрями й характер діяльності всієї групи в процесі соціально-трудових відносин. Він може бути призначений офіційно, а може і не мати ніякого офіційного статусу, однак при цьому фактично керувати колективом. Дослідження показують, що знання і здібності лідера завжди оцінюються людьми значно вище, ніж відповідні якості решти членів групи. Лідеру властиві такі психологічні якості: упевненість у собі, гострий і гнучкий розум, компетентність як доскональне знання своєї справи, сильна воля, уміння зрозуміти особливості психології людей, організаторські здібності.

Література:

1. Єфіменко М.О., Ізюмцева Н.В. Роль лідерства в системі управління персоналом на підприємстві // Економіка та управління підприємствами. Вип. 24. 2018. С. 157 – 162.
2. Чернов С.І., Гайдученко С.О. Вплив лідерства на формування та розвиток організаційної культури в публічному управлінні // Ефективність державного управління. - 2014. - Вип. 40. С. 109-115.
3. Данюк В.М., Петюх В.М. Менеджмент персоналу. К.: КНЕУ, 2014. 398 с.
4. Нестуля О.О., Нестуля С.І., Кононец Н.В. Основи лідерства: електронний посібник для самостійної роботи студентів. – Полтава : ПУЕТ, 2018. – 241 с.
5. Чернега І.І., Фротер О.С., Бондаренко Н.В., Бленда Н.О., Бурляй О.Л. Соціальне підприємництво та лідерство в процесі управління соціально-трудовими відносинами// «Наука і техніка сьогодні» (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Техніка», Серія «Фізико-математичні науки»): журнал. 2023. № 1(15). 2023. С. 72-84.
6. Чернов С.І., Гайдученко С.О. Вплив лідерства на формування та розвиток організаційної культури в публічному управлінні // Ефективність державного управління. - 2014. - Вип. 40. С. 109-115.
7. Гавкалова Н.Л. Інноваційна роль менеджменту персоналом в процесі формування стратегії підприємства // Проблеми науки. 2016. № 4. С. 16–23.
8. Гавкалова Н.Л. Теоретичні засади ефективного менеджменту персоналу// Україна: аспекти праці. 2015. № 3. С. 31–37.
9. Ліпенцев А.В., Ліпенцев А.А. Аспекти здійснення управлінського лідерства// Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика : матер.наук.-практ. конф. за міжнар. уч. (8 квітня 2011 р.): у 2 ч. Ч. 2 / за наук. ред. чл.-кор. НАН України В.С. Загорського, доц. А. В. Ліпенцева. – Львів : ЛРШДУ НАДУ, 2011. – С. 184 – 186.

References:

1. Yefimenko, M.O., & Izyumtseva, N.V. (2018) The role of leadership in the personnel management system at the enterprise. *Economics and enterprise management*. Vol. 24, 157 – 162 [in Ukrainian].
2. Chernov, S.I., & Hayduchenko, C.O. (2014) The influence of leadership on the formation and development of organizational culture in public administration // Effectiveness of public administration. *Effectiveness of public administration*. Issue 40, 109-115 [in Ukrainian].
3. Daniuk, V. M., & Petiukh, V. M. (2014) Menedzhment personal. *Personnel Management*. KYIV: KNEU, 398 [in Ukrainian].
4. Nestulya, O.O., Nestulya, SI, & Kononets, N.V. (2018) *Fundamentals of leadership: an electronic manual for independent work of students*. POLTAVA: PUET, 241 [in Ukrainian].
5. Cherneha, I.I., Frother, O.S., & Bondarenko, N.V., & Blenda, N.O., & Burlyai, O.L. (2023) Social entrepreneurship and leadership in the process of managing social and labor relations. "Science and technology today" ("Pedagogy" series, "Law" series, "Economics" series, "Technology" series, "Physical and mathematical sciences" series): magazine. No. 1(15). 2023. P. 72-84 [in Ukrainian].
6. Chernov, S.I., & Hayduchenko, C.O. (2014) The influence of leadership on the formation and development of organizational culture in public administration. *Effectiveness of public administration*. Issue 40. 109-115 [in Ukrainian].
7. Havkalova, N.L. (2016) Innovatsiina rol menedzhmentu personalom v protsesi formuvannia stratehii pidpriemstva. *Innovative role of personnel management in the process of formation of enterprise strategy. Problemy nauky [Problems of science]* (electronic journal), no. 4, 16–23 [in Ukrainian].

8. Havkalova, N. L. (2015) Teoretychni zasady efektyvnoho menedzhmentu personal. *Theoretical foundations of effective personnel management. Ukraine: aspects of labor*, no. 3, pp. 31–37 [in Ukrainian].

9. Lipentsev, A.V., & Lipentsev, A.A. (2011) Aspects of implementation of managerial leadership. *Reforming the system of public administration and civil service: theory and practice: mater.nauk.-prakt. conf. for international student* : in 2 h. Part 2 / for Science. ed. member-cor. NAS of Ukraine V.S. Zagorskyi, Assoc. A. V. Lipentseva. (pp 184 – 186). – Lviv: LRSHDU NADU [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Державне управління»

УДК 35

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-163-171](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-163-171)

Брич Леся Володимирівна кандидат наук з державного управління, асистент кафедри Адміністрування та фінансового менеджменту, Інститут адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет "Львівська політехніка", вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0001-8338-9573>

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В РАМКАХ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ ІНВЕСТИВАННЯ У РОЗВИТОК ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ

Анотація. Метою дослідження є дослідження особливостей інформаційного забезпечення в рамках державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу. Доведено, що без інформації неможливо виробити оптимальне управлінське рішення, отже, здійснити необхідну дію, що є кінцевою метою її функціонування. Саме інформацію вважатимемо первинним ключовим ланкою у функціональній ланцюга: «інформація – рішення – дію», необхідною передумовою її функціонування як організуючого початку будь-якої цілеспрямованої діяльності, зокрема й у державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу. Визначено основні загрози в рамках інформаційного забезпечення державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу. Визначено позитивні ефекти від ефективного інформаційного забезпечення державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу. Доведено, що ризик-орієнтований підхід дозволяє здійснювати ефективний державний контроль управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу, виявляти аномалії контрольованого об'єкта, проводити комплексний аналіз та продуктивну оцінку ризиків як сукупності загроз та вразливостей. Отримання такої змістовної інформації сприяє своєчасному виробленню відповідних заходів в рамках розвитку людського капіталу. Саме дослідження ризик-орієнтації і буде подальшими дослідженнями. Визначено, що процес розвитку людського

капіталу та організація ефективної системи інвестування в останній є складним та комплексним процесом, який пов'язаний з великою кількістю ризиків, з огляду на потребу у використанні якісно нових механізмів та технік інвестування в розвитку людського капіталу. Правильна реакція на маніфестацію ризику, що може виявитись на елімінацію, прийняття чи адаптацію до останнього, буде покращувати загальну ефективність та рівень розвитку людського капіталу в країні.

Ключові слова: інвестиції, інвестування, людський капітал, розвиток капіталу, державне управління, інформаційне забезпечення

Brych Lesia Volodymyrivna Lviv Polytechnic National University, Lviv, tel.:(096) 444-10-55, <https://orcid.org/0000-0001-8338-9573>

RESEARCH OF THE PECULIARITIES OF INFORMATION PROVISION WITHIN THE FRAMEWORK OF STATE RISK MANAGEMENT OF INVESTING IN HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT

Abstract. The purpose of the study is to study the features of information support in the framework of public management of the risks of investing in the development of human capital. It is proved that without information it is impossible to develop an optimal management decision, and therefore, to carry out the necessary action, which is the ultimate goal of its functioning. Specifically, we will consider information as the primary key link in the functional chain: "information - decision - action", a necessary condition for its functioning as the organizing beginning of any purposeful activity, including for public management of the risks of investing in the development of human capital. The main threats within the framework of information support of the state management of the risks of investing in the development of human capital are identified. The positive effects of effective information support of public management of the risks of investing in the development of human capital are determined. It is proved that the risk-based approach allows for effective state control of risk management of investment in the development of human capital, identify anomalies of the controlled object, conduct a comprehensive analysis and productive assessment of risks as a combination of threats and vulnerabilities. Obtaining such meaningful information contributes to the timely development of appropriate measures in the framework of human capital development. The study of risk orientation itself will be further research. It has been determined that the process of developing human capital and organizing an effective system of investment in the latter is a complex and complex process associated with a large number of risks, given the need to use qualitatively new mechanisms and

techniques for investing in the development of human capital. The correct response to the manifestation of risk, which may turn out to be elimination, acceptance or adaptation to the latter, will improve the overall efficiency and level of human capital development in the country.

Keywords: investment, investment, human capital, capital development, public administration, information support

Постановка проблеми. В даний час для інформаційної підтримки прийняття рішень у багаторівневій системі державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу активно застосовуються різні інформаційно-статистичні технології оцінки рейтингів цих об'єктів. Для великої групи людей-управлінців, які з тих чи інших причин не можуть оцінювати поточний стан багатопараметричних об'єктів, що спостерігаються, або процесів через їх складність, динамічність і багатовимірність, рейтингові оцінки є одним з найважливіших показників, які вони використовують у своїй діяльності. Разом про те, висока динаміка зміни інвестування у розвиток людського капіталу, і навіть їх рейтингових оцінок, одержуваних за різними методиками, з одного боку, і навіть необхідність проведення порівняльного аналізу великої кількості таких об'єктів чи процесів, з іншого боку, створює певні труднощі проведення діагностики їх станів в рамках розвитку людського капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти інформаційного забезпечення в рамках державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу розкривалися в роботах таких вчених як А.Е.Котляр, М.І.Магура, В.П.Мазірін, А.Н.Неверовська, Ю.Г.Одегов, А.В.Омарів, В.М.Петюх, Л.Н.Пономарьов, Г.Х.Попов, В.А.Савченко, Н.Г.Рак, В.А.Розанова, В.В.Травін, С.В.Шекшня, А. Штангрет, М. Криштанович, О. Силкін, та інші. Однак ряд теорії і концепцій досі залишаються не розкритими в повній мірі, що і зумовило вибір даної тематики і її сучасну актуальність.

Метою статті є дослідження особливостей інформаційного забезпечення в рамках державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу.

Виклад основного матеріалу. Робота з інформацією перетворюється на широке та масове заняття державних службовців, а сама інформація виступає основним джерелом інтенсифікації та гармонізації державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу. Разом з тим, вона як засіб управління виступає своєрідним корелятором її організованості і служить його основою. Епоха інформаційного суспільства характеризується тим, що:

1. Інформація набуває значення самостійного чинника.

2. З'являється особливий, самостійний клас (соціально-професійна група) інтелектуалів. Всі інші класи (групи) суспільства потрапляють у певну залежність від цього класу, пов'язану з тим, що інтелектуали постачають нові знання та навчають їх уже відомим знанням.

3. Інтелектуальна праця перетворюється на працю продуктивну в буквальному значенні цього слова працю, що створює вартість. Аналіз сутності та структурних особливостей управлінської інформації вимагає з'ясування її місця серед групи споріднених понять, основними серед яких виступають: інформатизація, інформаційні технології, інформаційне забезпечення, системи підтримки та прийняття рішень, банки даних.

Без інформації неможливо виробити оптимальне управлінське рішення, отже, здійснити необхідну дію, що є кінцевою метою її функціонування. Саме інформацію вважатимемо первинним ключовим ланкою у функціональній ланцюга: «інформація – рішення – дію», необхідною передумовою її функціонування як організуючого початку будь-якої цілеспрямованої діяльності, зокрема й у державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу. Виходячи з цього, основою для регулювання впорядкуючих впливів на всіх рівнях управлінського процесу є інформаційний зв'язок, що є необхідною умовою процесу функціонування системи та здійснення функцій управління.

У підготовці управлінської інформації можна виділити наступні її найбільш важливі складові: актуальність (зібрана інформація є своєчасною, що відрізняється оперативністю збору та передачі, новизною, що відповідає завданням сьогодення та сприяє їх вирішенню); достовірність інформації, що відображає її здатність схоплювати та відображати факти, події та особливо причини та взаємозв'язки. Її отримання являє собою складний пізнавальний та аналітичний процеси, що вимагають залучення фахівців та використання сучасних наукових процедур; достатність, націлена на всебічне розкриття досліджуваного процесу, особливо внутрішніх джерел, рушійних сил, на характеристику процесу загалом. Дуже важливо, коли інформація містить передумови для прогнозування та моделювання можливих нових станів цього процесу; доступність, актуальність, можливість її оперативного отримання у потрібному обсязі. Часто на практиці інформація є, але вона закрита та використовується дуже вузьким колом посадових осіб. У такому разі коефіцієнт її корисної дії дуже низький; - автентичність обумовлює текстуальне та словесне вираження інформації у зрозумілій формі, відповідність пізнанням людей у галузі мови.

Наявність цих складових є основною проблемою сучасної управлінської інформації, оскільки вони, своєю чергою, служать головними вимогами до неї і мають дуже важливе значення. Це особливо явно виражено саме у

управлінській інформації. Ділова інформація через те, що державні службовці є одночасно суб'єктом та об'єктом управління, має виражений мотиваційний характер. На її основі приймаються управлінські рішення, які зачіпають як самих чиновників, так і організацію їхньої діяльності. Інформаційне забезпечення державного управління є органічно взаємопов'язаною сукупністю елементів (інформація, інформаційні ресурси, інформаційні мови), взаємодія яких організовано певним чином єдиною інформаційною технологією, реалізує правила і методологічні принципи ефективного перетворення інформації відповідно до потреб управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу [1-5].

Основні загрози в рамках інформаційного забезпечення державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу, представлено на рис.1.

Рис.1. Основні загрози в рамках інформаційного забезпечення державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу

Сучасний світ відрізняється значним рівнем інформатизованості всіх сфер його життєдіяльності. Інформаційні взаємозв'язки міцно укорінились у

повсякденне життя людини до такої міри, що їх відсутність спричинить колапс у побутовій та професійних сферах громадянина. Не є винятком і сфера управління, яка в умовах активного розвитку цифрових трансформацій, потребує потужного та повноцінного інформаційного забезпечення [6-7].

Безумовно, така складна та полівекторна сфера державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу є критично залежна від достатнього інформаційного забезпечення, яке не лише дає можливість протистояти вже існуючим ризикам інвестування у розвиток людського капіталу, але і дозволяє сформувати систему попереджувального аналізу, моніторингу та превентивних заходів боротьби з можливими ризиками інвестування у розвиток людського капіталу [8-10].

Позитивні ефекти від ефективного інформаційного забезпечення державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу, представлено на рис.2.

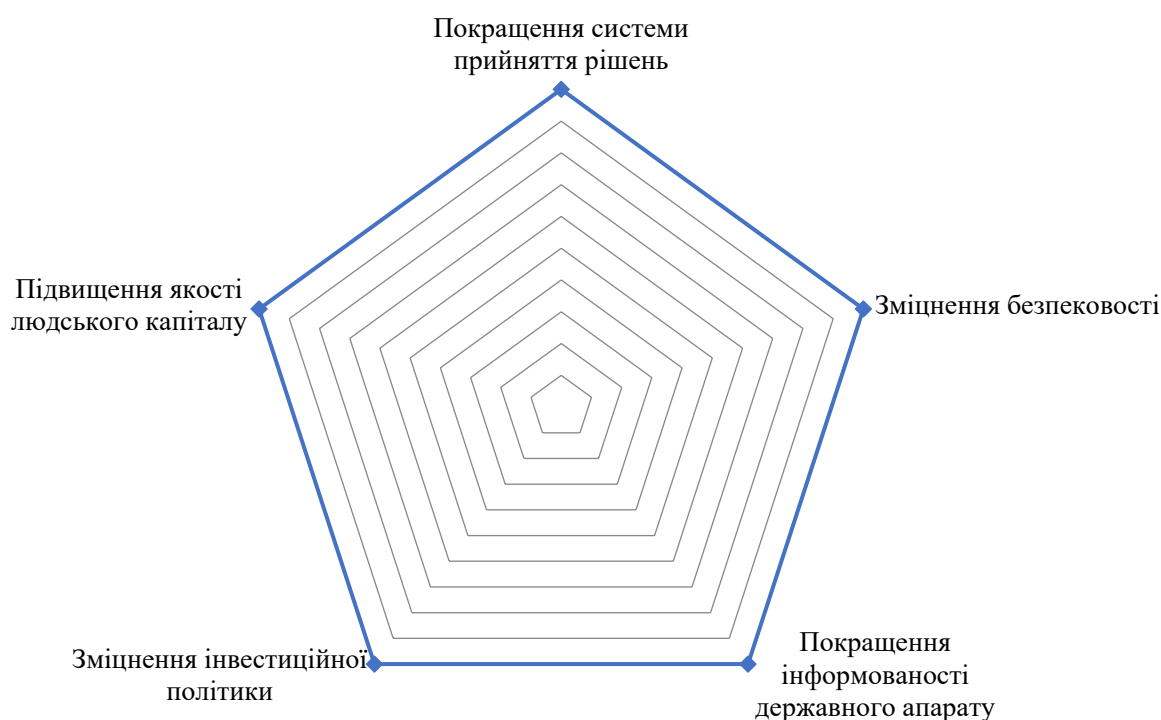

Рис.2. Позитивні ефекти від ефективного інформаційного забезпечення державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу

З огляду на вже доведену актуальність формування ефективного механізму інформаційного забезпечення системи державного управління

ризиками інвестування у розвиток людського капіталу, перш за все, слід дослідити базову частину останнього – явище інформаційного забезпечення системи державного управління.

Таким чином, на сьогоднішній день вся діяльність людини нерозривно пов'язана з ризиками різного характеру та міри впливу. Сам по собі ризик став невід'ємною частиною діяльності людини, та умовою щодо можливість впровадження інновацій та освоєння нових сфер діяльності. Ігнорування чи недооцінка фактору наявності впливу ризиків може негативно чи фатально повпливати на загальну успішність діяльності. З огляду на це, очевидно, що для успішної та ефективної діяльності чи виробництва, ключовим аспектом будь-якої системи управління є впровадження та постійне вдосконалення системи управління ризиками.

В структурі управління ризиками можуть існувати не лише механізми їх повної чи часткової елімінації, адже деякі ризики є ключовою умовою до впровадження інновацій, або ж в перспективі можуть носити позитивний характер. З огляду на це, системи управління ризиками та сучасні механізми ризик-менеджменту включають в своєму арсеналі як заходи щодо елімінації ризиків, так і заходи щодо мінімізації, прийняття та адаптації до останніх, формуючи в системі резерви щодо оперативної та адекватної відповіді на ризики на різних стадіях їх маніфестації.

Не є винятком і сфера державного управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу. Сам по собі процес розвитку людського капіталу та організація ефективної системи інвестування в останній є складним та комплексним процесом, який пов'язаний з великою кількістю ризиків, з огляду на потребу у використанні якісно нових механізмів та технік інвестування в розвитку людського капіталу. Правильна реакція на маніфестацію ризику, що може виявитись на елімінацію, прийняття чи адаптацію до останнього, буде покращувати загальну ефективність та рівень розвитку людського капіталу в країні.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що у діяльності людини, суспільства, держави завжди виникають різні ризики, які, як правило, зумовлені невизначеністю цієї ситуації. Чим вищий її рівень, тим вищий і рівень можливих ризиків. Дуже важливо розуміти природу ризику, що визначається, насамперед, характером невизначеності, який не можна зводити лише до імовірнісної природи. При цьому під ризиком розуміється інтегральна властивість діяльності суб'єкта та об'єкта розгляду з певним рівнем невизначеності, що характеризується сукупністю загроз та вразливостей та подається у відносній шкалі вимірювання як ймовірність чи потенційна можливість заподіяння шкоди.

Ризик-орієнтований підхід дозволяє здійснювати ефективний державний контроль управління ризиками інвестування у розвиток людського капіталу, виявляти аномалії контрольованого об'єкта, проводити комплексний аналіз та продуктивну оцінку ризиків як сукупності загроз та вразливостей. Отримання такої змістовної інформації сприяє своєчасному виробленню відповідних заходів в рамках розвитку людського капіталу. Саме дослідження ризик-орієнтації і буде подальшими дослідженнями.

Література:

1. Bilan, Y., Mishchuk, H., & Dzhyhar, T. Human capital factors and remuneration: analysis of relations, modelling of influence. *Business: Theory and Practice*, 18, 2017, 208-214. <https://doi.org/10.3846/btp.2017.022>
2. Jankauskas, V., & Šeputienė, J. The relation between social capital, governance and economic performance in Europe. *Business: Theory and Practice*, 8(3), 2007, 131-138.
3. Yemanov, V., Dzyana, H., Dzyanyi, N., Dolinchenko, O., Didych, O. Modelling a public administration system for ensuring cybersecurity. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 13, No. 1, 2023, pp. 81-88.
4. Voronov, O., Kurnosenko, L., Bezena, I., Petryshyn, N., Korniiievskiy, S., Ilychok, B. Public administration of planning for the sustainable development of the region in the context of total digitalization. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, 2023, pp. 61-67.
5. Kohler, J.C., Dimancesco, D. The risk of corruption in public pharmaceutical procurement: how anti-corruption, transparency and accountability measures may reduce this risk. *Global Health Action*, 2020, 13(sup1): 1694745.
6. Chałubińska-Jentkiewicz, K. Cybersecurity as a public task in administration. *Cybersecurity in Poland*, 2022, 191-513.
7. Coppolino, L., D'Antonio, S., Mazzeo, G., Romano, L., Sgaglione, L. How to protect public administration from cybersecurity threats: The COMPACT project. In 2018 32nd International Conference on Advanced Information Networking and Applications Workshops (WAINA), Krakow, Poland, 2018, pp. 573-578.
8. Podra, O. P. Development of the investment mechanism for the human capital reproduction under conditions of the information society. *Social-law Studios*, 3(5), 2019, 58–66.
9. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 71-82
10. Manuti, de Palma, P. D. Why human capital is important for organizations: people come first (1st ed.) (p. 198). 2014, Palgrave Macmillan: London, UK. <https://doi.org/10.1057/9781137410801>

References:

1. Bilan, Y., Mishchuk, H., & Dzhyhar, T. (2017). Human capital factors and remuneration: analysis of relations, modelling of influence. *Business: Theory and Practice*, 18, 208-214. <https://doi.org/10.3846/btp.2017.022> [In English]
2. Jankauskas, V., & Šeputienė, J. (2007). The relation between social capital, governance and economic performance in Europe. *Business: Theory and Practice*, 8(3), 131-138. <https://doi.org/10.3846/btp.2007.19> [In English]

3. Yemanov, V., Dzyana, H., Dzyanyi, N., Dolinchenko, O., Didych, O. (2023). Modelling a public administration system for ensuring cybersecurity. *International Journal of Safety and Security Engineering*, Vol. 13, No. 1, pp. 81-88. <https://doi.org/10.18280/ijssse.130109> [In English]
4. Voronov, O., Kurnosenko, L., Bezena, I., Petryshyn, N., Korniiievskyi, S., Ilychok, B. (2023). Public administration of planning for the sustainable development of the region in the context of total digitalization. *International Journal of Sustainable Development and Planning*, Vol. 18, No. 1, pp. 61-67. <https://doi.org/10.18280/ijstdp.180106> [In English]
5. Kohler, J.C., Dimancesco, D. (2020). The risk of corruption in public pharmaceutical procurement: how anti-corruption, transparency and accountability measures may reduce this risk. *Global Health Action*, 13(sup1): 1694745. <https://doi.org/10.1080/16549716.2019.1694745> [In English]
6. Chałubińska–Jentkiewicz, K. (2022). Cybersecurity as a public task in administration. *Cybersecurity in Poland*, 191-513. https://doi.org/10.1007/978-3-030-78551-2_13 [In English]
7. Coppolino, L., D'Antonio, S., Mazzeo, G., Romano, L., Sgaglione, L. (2018). How to protect public administration from cybersecurity threats: The COMPACT project. In 2018 32nd International Conference on Advanced Information Networking and Applications Workshops (WAINA), Krakow, Poland, pp. 573-578. <https://doi.org/10.1109/WAINA.2018.00147>
8. Podra, O. P. (2019). Development of the investment mechanism for the human capital reproduction under conditions of the information society. *Social-law Studios*, 3(5), 58–66. [In English]
9. Podra, O., Kurii, L., Alkema, V., Levkiv, H., & Dorosh, O. (2020). Theoretical aspects of human capital formation through human potential migration redistribution and investment process. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 71-82. <https://doi.org/10.3846/btp.2020.11197> [In English]
10. Manuti, de Palma, P. D. (2014). *Why human capital is important for organizations: people come first* (1st ed.) (p. 198). Palgrave Macmillan: London, UK. <https://doi.org/10.1057/9781137410801> [In English]

УДК 351:519.688

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-172-188](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-172-188)

Гасюк Ігор Леонідович доктор наук з державного управління, професор, заступник директора, Науково-дослідний інститут публічного управління та права, вул. Марка Кропивницького 8/1, м. Хмельницький, 29015, тел.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Баяк Микола Іванович кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, директор, Хмельницький регіональний центр підвищення кваліфікації, вул. Героїв Майдану 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 292-10-49, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

РОЛЬ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СИСТЕМ В ПІДВИЩЕННІ ЕФЕКТИВНОСТІ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Проблема підвищення ефективності публічного управління існує з моменту виникнення управління як соціального явища та усвідомлення тими хто його здійснює того факту, що досягнення цілей і вирішення завдань можливе за допомогою різних механізмів, величини затрат та отримання пропорційних ним результатів. Саме така спрощена комбінація факторів: ресурси, механізми, витрати, результат лежать в основі більшості понятійних визначень ефективності управлінської діяльності. Слід відзначити, що ресурси завжди є обмеженими, механізми необхідно чітко добирати у відповідності до завдань і цілей, зміст яких змінюється та удосконалюється. Витрати також є величиною змінною і залежать від вартості ресурсів – в першу чергу матеріальних та трудових, а результати, як правило вимірюються мірою соціальної, економічної корисності кінцевого продукту управлінської діяльності. Саме комбінація кількісних показників вищенаведених змінних є джерелом виникнення феномену якісної ознаки управлінського процесу – його ефективності. Сенс застосування механізму інтелектуальних систем в публічному управлінні пов'язаний із його ефективністю, адже досягти мети і вирішувати завдання публічного управління можна застосовуючи різні методи і подекуди абсолютно різними шляхами, а за допомогою одних і тих самих методів можна вирішувати різні завдання і досягати різних за своєю змістовою основою цілей. В цьому полягає діалектика управління як єдності його форми і змісту. В даному сенсі ми визначаємо зміст понять «ефективність» та

«ефективність публічного управління», через системно-функціональну парадигму надання державою адміністративних послуг, окреслюємо можливі підходи до її підвищення в зв'язку із значними технологічними змінами та організаційно-структурними перетвореннями в економічній та суспільній системах і можливостей впровадження інтелектуальних систем.

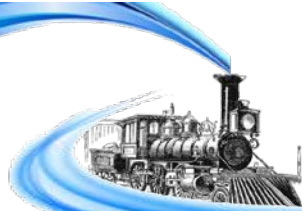
Ключові слова: публічне управління, ефективність, інтелектуальні системи.

Hasiuk Ihor Leonidovich Doctor of Science in Public Administration, Professor, Deputy Director, Scientific-research institute for public management and law, Mark Kropyvnytsky St., 8/1, Khmelnytsky, 29015, tel.: (097) 463-61-04, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Baiuk Mykola Ivanovich Candidate of Sciences in Public Administration, Senior Lecturer of the Department of Public Administration of the Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law, Director, Khmelnytsky Regional Center for Advanced Training, Heroiv Maidanu St., 8, Khmelnytsky, 29000, tel.: (067) 292-10-49, <https://orcid.org/0000-0002-7028-4673>

THE ROLE OF INTELLIGENT SYSTEMS IN IMPROVING THE EFFICIENCY OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

Abstract. The problem of improving the efficiency of public administration has existed since the emergence of governance as a social phenomenon and the realisation by those who carry it out that achieving goals and solving problems is possible through various mechanisms, the amount of costs and obtaining results proportional to them. It is this simplified combination of factors: resources, mechanisms, costs, and results that underlie most conceptual definitions of management performance. It should be noted that resources are always limited, and mechanisms should be clearly selected in accordance with the tasks and goals, the content of which is changing and improving. Costs are also variable and depend on the cost of resources, primarily material and labour, and results are usually measured by the degree of social and economic usefulness of the final product of management activities. It is the combination of quantitative indicators of the above variables that is the source of the phenomenon of the qualitative feature of the management process - its efficiency. The meaning of using the mechanism of intelligent systems in public administration is related to its effectiveness, because it is possible to achieve the goal and solve the tasks of public administration using different methods and sometimes in completely different ways, and the same methods can be used to solve different problems and achieve different goals in their content basis. This is the dialectic of

management as the unity of its form and content. In this sense, we define the content of the concepts of "efficiency" and "effectiveness of public administration" through the system-functional paradigm of the state's provision of administrative services, outline possible approaches to its improvement in connection with significant technological changes and organizational and structural transformations in the economic and social systems and the possibilities of introducing intelligent systems.

Keywords: public administration, efficiency, intelligent systems.

Постановка проблеми. Поняття «ефективність» є похідним від наукової категорії «ефект» (з лат. effectus – виконання, дія, від efficio – дію, виконую) під яким розуміють результат, наслідок дії певних причин, власне дію або, сильне враження, як наслідок впливу чого-небудь, кого-небудь, або засіб, прийом мета яких здійснити певне враження. Як фізичне явище, ефект це сума двох ознак: перша, це різниця між результатами та витратами, яка має свідчити про користь, що отримана внаслідок певної діяльності, і друга, здатність цієї різниці задовольняти реальні життєві потреби суспільства та окремого індивіда. В даному контексті поняття «ефект» розуміється як «абсолютна користь» отримана внаслідок діяльності, власне позитивістське розуміння ефекту, хоча на практиці часто трапляється коли заради отримання результату витрачаються значні ресурси, і відповідно, користь є малозначущою або взагалі відсутньою, яке визначається як: «негативний ефект» [5].

В залежності від функцій, які виконує суб'єкт управління, параметрів та сфер управління, розрізняють такі види ефектів в публічному управлінні: виробничий ефект; економічний ефект; соціальний ефект. Зміст поняття «ефективність», яке є похідним від поняття «ефект», розуміється через призму отриманого споживачем корисного результату. Власне тому найбільш поширене розуміння змісту поняття «ефективність» пов'язується із діями, які забезпечують досягнення необхідних або прогнозованих результатів. Тут слід відзначити, що часто «ефект» ототожнюється із результатом дій, а от дії які призводять до його отримання можуть бути згідно певних критеріїв ефективними або ні. Саме управлінські дії, процеси можуть характеризуватись усіма ознаками ефективності і як правило характеризують певну сторону адміністративного або управлінського процесу [6]. Саме в цій площині інтелектуальні системи здатні змінити саму якість адміністративних та управлінських процесів, функцій, які виконує суб'єкт управління, тобто зробити їх відповідно до певних критеріїв більш ефективними. В цьому контексті є сенс вести мову про різні види ефективності: економічна ефективність управління; організаційна ефективність; технічна ефективність; функціональна ефективність; цільова ефективність. Наведена коротка класифікація видів ефективності дозволяє констатувати, що усі вони є окремими складовими так

званої «комплексної ефективності», яку можна визначити через добуток отриманих результатів та задоволених ними суспільних потреб до добутку понесених витрат на їх отримання.

У публічному управлінні розрізняють щонайменш три види ефективності: загальну соціальну ефективність; організаційну, тобто ефективність організації та функціонування суб'єктів; ефективність діяльності органів управління та посадових осіб. В теорії управління людськими ресурсами є поняття «індивідуальної ефективності керівника та персоналу», яка визначається практичними навичками, особистісними якостями та високою кваліфікацією, і саме головне, здатністю приймати якісні управлінські рішення. На нашу думку, комплексна ефективність публічного управління визначається повнотою, адекватністю, своєчасністю, оптимальністю, доцільністю управлінських рішень, якістю та результативністю адміністрування та надання адміністративних послуг від яких визначальною мірою залежить отримання позитивного результату, корисного ефекту в усіх інших аспектах: організаційному, економічному, функціональному, соціальному.

Отже, постає наступне питання: які на теперішній час існують проблеми з підвищенням ефективності публічного управління і які могли б бути вирішені шляхом застосування інтелектуальних систем?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одна із проблем стосується поєднання парадигм теорії соціальної справедливості із технічною, виробничою, розподільчою та соціальною ефективністю публічного управління в межах концепції «нового державного менеджменту» [15]. Підвищення технічної та інших видів ефективності можливе шляхом впровадження інтелектуальних систем та автоматизації низки адміністративних процесів та послуг населенню, що дасть можливість нівелювати негативний вплив людського фактору, позитивно вплинути на профілактику корупційних діянь, особливо в дозвільній системі.

Як зазначають дослідники [7] цифрові технології є важливим інструментом реформування державного управління. Вони можуть підвищити ефективність і продуктивність державних установ і дозволити громадянам взаємодіяти з урядом будь-де і будь-коли. Вони також можуть поглибити демократичний процес, надаючи громадянам можливість брати участь у формуванні політики будь якої соціально-економічної сфери.

Цікавою з точки зору практичної значущості є праця [3] у якій розглядається припущення, що управління в приватному секторі є більш ефективним, ніж у державному. У ній визначено, в чому управління персоналом у державному та приватному секторах схоже, а в чому відмінне. Це обумовлюється відмінністю у змісті застосовуваних управлінських технологій відповідно до різних за змістом завдань і цілей управлінської

діяльності. Саме нова парадигма організації системи публічного управління обумовлює необхідність впровадження інноваційних підходів до оцінювання його ефективності в нових умовах (початок активної цифровізації управлінських процесів).

На основі інтерв'ю з дев'ятьма стипендіатами Інституту державного управління Австралії у штаті Вікторія [16] наводяться приклади успішних реформ державного сектору у Вікторії, які в тому числі обумовлені впровадженням сучасних інтелектуальних систем. Серед таких успіхів автори відзначають: зменшення смертності на дорогах, скорочення споживання води домогосподарствами, забезпечення придатності Мельбурна для життя, незважаючи на значне зростання населення, надання послуг та покращення інфраструктури, а також підвищення ефективності співпраці між владою і громадянами, спрямованої на подолання насильства в сім'ї та управління надзвичайними ситуаціями.

Модель належного врядування вимагає досконалого державного управління, яке є підзвітним, ефективним, справедливим, представницьким, оперативним і прозорим у якому домінує принцип верховенства права [1, 10]. У цьому дослідженні кодифіковано адміністративні реформи за допомогою концепцій адміністративних тем і серед яких інструмент інтелектуальних систем посідає провідне місце.

ІТ-інновації розглядаються в державному секторі як процес, що включає три взаємодоповнюючі ідеологічні сфери та притаманні їм внутрішні суперечності: по-перше, поширений погляд на електронний уряд як на трансформаційну силу, що призводить до значного покращення функцій державного сектору на користь суспільства в цілому; по-друге, ідеології, що стосуються основної політики, яку проводять організації державного сектору; по-третє, ідеології, що стосуються модернізації державного сектору [2]. Автори доводять, що вплив різноманітних ІТ-проектів на дві ключові цінності державного управління: ефективність та законність є надзвичайно вагомими, а ІТ-інновації доповнюють організаційні перспективи електронного урядування та розширюють соціально-когнітивні перспективи взаємодії суспільства та влади.

Систематичний огляд літератури дозволив дослідити зміст 181 наукової статті та книги присвячених інноваціям в державному секторі і які були опубліковані між 1990 та 2014 роками [4]. В результаті огляду публікацій було здійснено визначення змісту інновацій, типів інновацій, цілей інновацій, передумов інновацій та результати інновацій із використанням інтелектуальних систем.

Протягом останніх двох десятиліть відбулися фундаментальні зміни в роботі уряду, які призвели до значних і помітних управлінських інновацій в

організаційних структурах і системах уряду, спрямованих на забезпечення більшої ефективності, а також більш оперативного і гнучкого надання державних послуг [8]. Ці інновації призвели до появи «нового державного управління», яке стало можливим лише завдяки інформатизації управлінського процесу, процесів адміністрування.

На думку дослідників [9] саме керівники державного сектору беруть на себе значну частину відповідальності за розробку, планування, впровадження та реалізацію проектів інформаційних технологій (ІТ) у сфері державного управління. Для подолання проблем пов'язаних із впровадженням інтелектуальних систем дослідниками було визначено чотири ціннісні позиції, які мають відношення до формування ефективного електронного урядування: вони мають відображати ідеали професіоналізму, ефективності, орієнтованість на якісний сервіс та залучення громадян до вирішення проблем якості адміністрування послуг.

Як зазначають науковці [13, 14] дослідження в галузі державного управління зосереджені на питаннях ефективності та результативності і спрямовані на покращення роботи державного сектору. Визначити взаємозв'язок між потребами громадян та реагуванням на них з боку державних організацій можливо лише забезпечивши якісний зворотний зв'язок. Зворотний зв'язок буде найбільш ефективним в разі застосування різноманітних інформаційних систем і технологій.

На думку дослідників [17] алгоритми інтелектуальних систем все більше керують життям людей, в тому числі завдяки швидкому їх поширенню у державному секторі. Автори доводять, що сприйняття інтелектуальних систем громадянами значною мірою залежить від того, як вони оцінюють аспекти цього контексту, а саме: особисту важливість конкретних проблем, які можуть бути вирішені за допомогою інтелектуальних систем, їхню довіру до організацій, що впроваджують інтелектуальні системи в процес управління суспільними справами.

На думку деяких дослідників [12] уряди індустріально розвинутих країн все більше покладаються на великі обсяги даних для покращення ефективності надання державних послуг. Даний науковий огляд визначає ключові механізми, пов'язані зі збором, зберіганням, аналізом та використанням великих даних, які необхідні для забезпечення принципу соціальної справедливості під час надання державних послуг населенню.

З моменту появи електронного або цифрового уряду два десятиліття тому, надання державних послуг он-лайн стало центральним елементом зусиль, спрямованих на використання Інтернету та підвищення ефективності роботи державного сектору [11]. Спираючись на три взаємопов'язані типології управління державним сектором (традиційне державне управління, новий

державний менеджмент та управління суспільними цінностями), автори наголошують, що еволюція від частково оцифрованої архітектури послуг державного сектору рухається до впровадження інтелектуальних систем та повної її автоматизації.

Отже, огляд останніх досліджень переконливо доводить, що більшість авторів підвищення ефективності публічного управління безпосередньо пов'язує із впровадженням інтелектуальних систем в практику управління. Це дозволить оптимізувати процеси прийняття управлінських рішень, автоматизувати надання адміністративних послуг населенню, полегшити комунікацію громадян із органами влади, забезпечити якісний зворотний зв'язок із населенням, зменшити витрати щодо надання державою мінімально необхідних соціальних послуг населенню, підвищити економічну, соціальну та технічну ефективність публічного управління.

Метою статті є визначення значення і ролі інтелектуальних систем щодо підвищення ефективності публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Таким чином постає наступне питання щодо визначення напрямів підвищення ефективності публічного управління в яких впровадження інтелектуальних систем призведе до очікуваного результату. Відповідь лежить в площині розуміння змісту і класифікації функцій публічного управління, змісту і класифікації адміністративних послуг населенню, змісту та класифікації послуг які надає держава громадянам відповідно до прийнятих соціальних стандартів та гарантій – освіта, охорона здоров'я, фізична культура і спорт, екобезпека, охорона правопорядку, цивільний захист тощо. Інтелектуальні системи внаслідок їх впровадження мають в першу чергу оптимізувати управлінські процеси, тому ми і будемо застосовувати функціонально-процесуальний підхід. Розглянемо кожен із цих напрямів більш детально.

Перший напрям це підвищення ефективності публічного управління через удосконалення управлінських функцій, які розуміються як виконання певних видів робіт внаслідок поділу управлінської праці за певними напрямками. Саме у функціях виявляється сутність та зміст публічного управління. Згідно загально визнаної класифікації функції поділяються за наступними ознаками: видами управлінської діяльності; спрямованості видів управлінської діяльності на керований об'єкт або фактори зовнішнього середовища. В даному контексті функції є загальні, які є притаманними усім управлінським процесам, а саме: планування, прогнозування, організація, координація, регулювання, мотивація, контроль, облік, аналіз, прийняття рішень. Другий напрям це функції, що забезпечують реалізацію державної політики і виконання законів у всіх сферах життя суспільства і до яких відносять: забезпечення прав і свобод людини, захист усіх форм власності,

оборона країни, зовнішні зв'язки, охорона правопорядку, забезпечення соціально-економічного розвитку країни та територій, охорони здоров'я, соціального захисту, перерозподілу прибутків, створення умов для всебічного розвитку, надання освіти, організація культурного дозвілля, розвиток науки і культури. Третій напрям це допоміжні функції публічного управління які включають наступні види діяльності: управління персоналом, юридичне, фінансове, матеріально-технічне забезпечення державно-управлінської діяльності, інформаційно-аналітичне забезпечення, документування, контрольно-наглядові тощо. Схематичне представлення функцій і можливих напрямів впровадження інтелектуальних систем з метою підвищення ефективності публічного управління дозволяє узагальнити і систематизувати відповідні інструменти інтелектуальних систем до окремих процесів впорядкованих в межах відповідних функцій (див. рис. 1). Отже, загальні функції публічного управління, які включають класичні види управлінської діяльності, як от: планування, прогнозування, контроль тощо внаслідок розвитку технологій і машинних можливостей вже давно вимагають автоматизації більшості процесів з яких вони складаються.

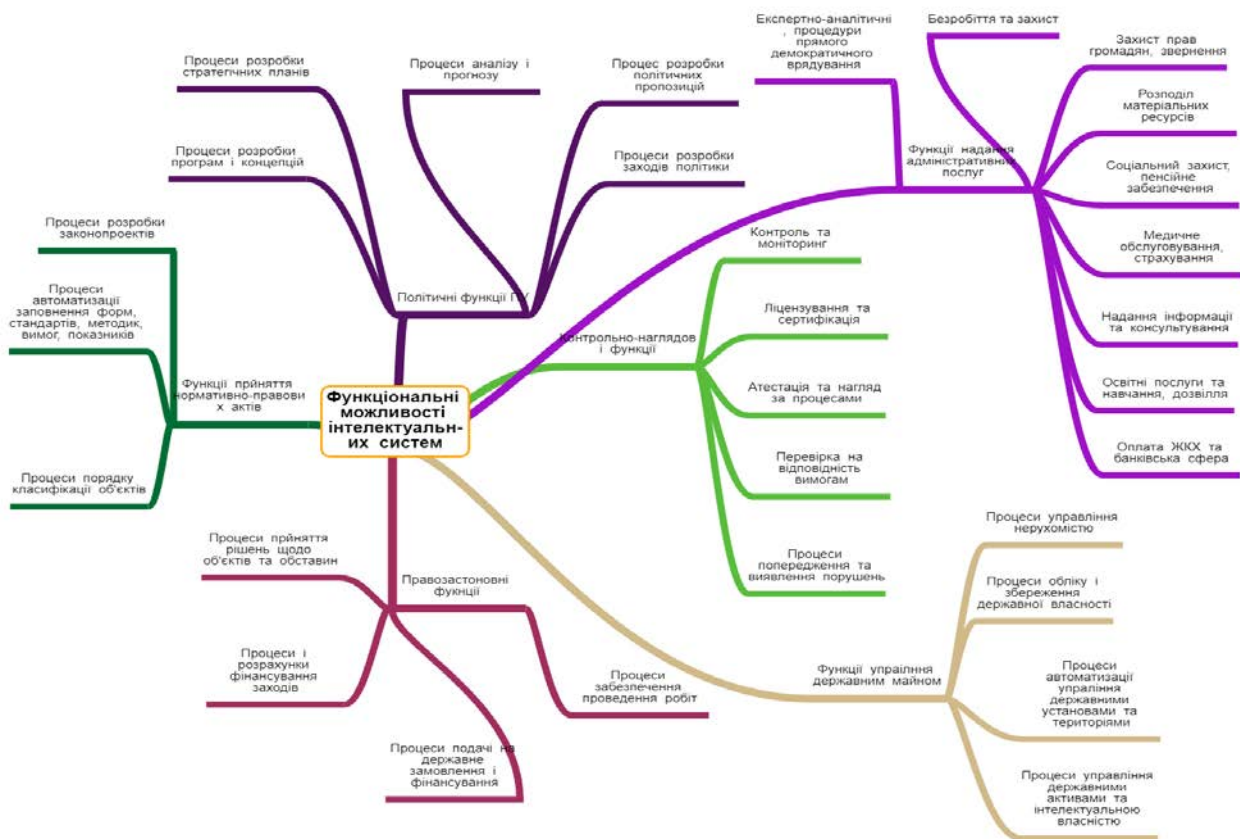

Рис. 1. Напрями впровадження інтелектуальних систем у відповідності до функцій публічного управління.

Наступним напрямом, який до речі дуже активно розвивається на теперішній час є напрям надання державою адміністративних послуг населенню. На думку вчених, особливо правників, це є пріоритетним завданням механізму держави, хоча на нашу думку, більшість із цих послуг є такими, що не несуть ніякої соціальної та економічної вигоди суспільству. Проаналізуємо зміст та сутність адміністративних послуг, які надають дозвільні органи державної влади своїм громадянам, і чи є будь яка вигода із їх надання останнім.

Як визначає законодавець, адміністративна послуга – це результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [19]. Згідно Розпорядження Кабінету Міністрів України [18] наразі органами державної влади надається близько 421 адміністративної послуги через створені центри надання адміністративних послуг населенню. В переважній більшості це послуги пов'язані із дозвільною та обліковою діяльністю, що зводиться в більшості до простого збирання статистичних даних та відомостей про громадян країни, видачі різноманітних дозволів, реєстрації прав на рухоме та нерухоме майно, ведення господарської діяльності, фіксація різноманітних змін у реєстрах, видача довідок та посвідчень, документів, що підтверджують особу, реєстрація політичних партій та громадських організацій, вклеювання фотографій у паспорт при досягненні певного віку, видачі різноманітних дозволів на проведення робіт чи надання послуг, перелік яких постійно змінюється, виготовлення індивідуальних номерних знаків для транспортних засобів, обмін документів в разі їх втрати або закінчення терміна дії, що тягне за собою додаткові витрати для громадян та надходження до бюджету і забезпечення заробітних плат чиновникам, можливості брати хабарі. Особливої уваги приділено таким «життєво необхідним послугам», як надання різноманітних витягів із реєстрів та внесення до них змін: земельного кадастру, прав на майно, передачі земельної ділянки в оренду чи суборенду, витягу про нормативну грошову оцінку майна, як рухомого та і не рухомого, для можливості здійснення із ним актів відчуження та придбання. Окремою статтею адміністративних послуг це є регулювання шляхом ліцензування та надання права на здійснення окремих видів господарської діяльності: будівництва, поводження з відходами, експлуатації підземних споруд та багато чого іншого. Дозвільна система для України вже давно стала гальмом її сталого соціально-економічного розвитку, місцем де процвітає корупція та хабарництво. Більшість процедур щодо надання дозволів взагалі можна автоматизувати і мінімізувати участь чиновників різноманітного ґатунку. Отже, як свідчить зміст більшості адміністративних послуг, які надаються

населенню абсолютно не мають за своїм змістом здійснення процедур забезпечення соціально-економічного розвитку країни, не несуть ніякої інтелектуальної та управлінської цінності з огляду рішень які приймаються, кінцевої соціальної та економічної користі для суспільства. Такі послуги забезпечують лише створення додаткових бюрократичних процедур та бар'єрів для громадян, щодо реалізації ними своїх, гарантованих їм Конституцією, прав на захист життя, майна, духовний та фізичний розвиток, гідне життя тощо. Більшість із них мають не економічне і соціальне значення, а є «правовим» інструментом захисту прав громадян, який «захищає» їх від самих себе щодо володіння і справедливого розподілу між ними для прикладу земельних ділянок, обмеження їх можливостей приймати участь в розподілі доходів від використання, наприклад, надр, які як відомо є власністю народу України, а по факту належать не чисельній купці олігархів. Навіть такий поверхневий аналіз переконливо доводить, що адміністративні послуги це є дієвий інструмент обмеження прав і свобод громадян країни, який використовується вибірково і виключно для захисту привілейованих верств суспільства. Виправлення такої ситуації вбачається можливим шляхом впровадження інтелектуальних систем в практику надання таких послуг на принципах прозорості, соціальної справедливості та забезпеченні рівності прав і можливостей для усіх громадян. Отже, наведемо зміст більш розповсюджених ризиків та загроз для громадянського суспільства пов'язаних із наданням адміністративних послуг, що обмежують або порушують права та свободи громадян.

Корупція – це одна з найбільш поширених загроз при наданні адміністративних послуг. Корупція може призвести до вимагання хабарів або неправомірних платежів для отримання послуг, а це обмежує права громадян на справедливість і рівні можливості. Непрозорість – якщо процес надання адміністративних послуг не є прозорим і доступним, це може призвести до обмеження прав громадян на інформацію та можливість звернутися за допомогою. Недостатня доступність і зрозумілість процедур може виключити окремі групи громадян з отримання послуг. Відмова у наданні послуг – у деяких випадках адміністративні служби можуть відмовити у наданні послуг без обґрунтування причин або із порушенням правил їх надання. Це може обмежити права громадян на справедливий доступ до послуг, зокрема в сферах, які є життєво важливими, наприклад, медична допомога або соціальна підтримка. Недостатня якість послуг – якщо адміністративні послуги не відповідають вимогам якості, це може обмежити права громадян на належне обслуговування. Недостатня якість може призвести до втрати часу та ресурсів громадян, а також до погіршення їх життєвої ситуації. Порушення конфіденційності і приватності – при обробці особистої інформації громадян

існує ризик порушення їх права на не розголошення особистісних даних та втручання в приватне життя.

Третя група адміністративних послуг, розуміється як діяльність органів державної влади в реалізації нею саме управлінських функцій з метою забезпечення соціально-економічного розвитку, надання соціального захисту і тою сферою яка предметно обумовлює необхідності існування держави як інституту облаштування суспільних справ. В чому ж полягає значущість таких послуг і де є можливим використання інтелектуальних систем в задоволенні потреб громадян:

- забезпечення мінімальних соціальних гарантій громадянами шляхом забезпечення доступу до основних послуг, таких як: охорона здоров'я, освіта, соціальна підтримка, охорона життя та правопорядку тощо;

- створення рівних можливостей шляхом зменшення економічної нерівності і дискримінації забезпечуючи доступ до однакових послуг незалежно від соціального статусу, місця проживання або інших факторів. Це сприяє розвитку справедливого суспільства;

- сприяють за певних умов ефективному управлінню адже забезпечують дотримання законодавства, регулювання господарської діяльності, контроль якості товарів і послуг;

- забезпечення безпеки і захисту громадян шляхом видачі паспортів, реєстрацією національності, контролем над протидією насиллю в сім'ї, скоєнні різноманітних злочинів тощо;

- сприяння економічному розвитку шляхом забезпечення сприятливого бізнес-середовища, ведення обліку і реєстрації підприємств, надання дозволів на будівництво та інші процедури, які мають сприяти економічній активності шляхом надання всебічної підтримки і допомоги з боку держави, гарантуванню безпеки і прав інвесторів і поверненню вигоди із залучених інвестицій, проведенню заходів щодо створення робочих місць і загального підвищення рівня життя громадян;

- забезпечення ефективного використання ресурсів в ході надання адміністративних послуг шляхом зменшення бюрократичних перешкод з боку власників підприємств, які надають соціальні, освітні, оздоровчі тощо послуги шляхом оптимізації процедур їх надання;

- покращення взаємодії між державою та громадянами шляхом забезпечення дієвої комунікації та обміну інформації, залученню громадян до прийняття рішень. Це сприяє зміцненню довіри до державних інституцій та залученню громадян до активної участі в суспільному житті;

- забезпечення соціальної справедливості шляхом надання соціальної допомоги, житлової підтримки, пенсійних послуг, медичного страхування тощо. Шляхом надання цих послуг, держава забезпечує рівні можливості для всіх громадян і допомагає тим, хто потребує підтримки;

- забезпечення захисту правопорядку та безпеки громадян шляхом утворення інститутів охорони правопорядку, надання судових послуг, здійсненні адміністративного контролю і регулювання;
- підтримка соціальної інтеграції зокрема шляхом надання документів і статусу мігрантам, підтримку міжкультурного діалогу, розвитку культури і мистецтв, що сприяє зміцненню соціальної єдності і розумінню між різними групами громадян;
- вжиття заходів щодо підтримки розвитку регіонів та територіальних громад шляхом забезпечення рівномірного розподілу ресурсів, наданням фінансової підтримки, реалізації інфраструктурних проектів, послуг у сфері регіонального розвитку тощо. Це сприяє зменшенню регіональних нерівностей і сприяє стійкому розвитку країни в цілому;
- забезпечення громадського порядку шляхом боротьби та контролем над злочинністю, надання допомоги жертвам злочинів, захисту свідків тощо;
- виконання міжнародних зобов'язань шляхом надання консульських послуг, виконання міжнародних стандартів і вимог, сприяння міжнародній співпраці;
- управління кризовими ситуаціями під час природних катастроф, епідемій, терористичних загроз тощо. Це включає реагування на надзвичайні події, організацію допомоги постраждалим, координацію рятувальних служб та інших заходів для забезпечення безпеки та захисту громадян;
- управління розвитком та інноваціями у різних сферах шляхом підтримки наукових досліджень, технологічного розвитку, створення інноваційних стартапів, надання фінансової підтримки та інших заходів, спрямованих на стимулювання творчості та прогресу;
- забезпечення якості послуг в усіх сферах та галузях шляхом імплементації стандартів якості та ефективності. Це включає швидке та точне виконання процедур, надання інформації, зручність та доступність громадян до послуг та товарів. Забезпечення якості послуг сприяє довірі до держави, задоволенню громадян та покращенню їх життя;
- забезпечення культурного розвитку шляхом підтримки мистецтва та збереження культурної спадщини. Це може включати підтримку музеїв, галерей, бібліотек, організацію культурних подій та інших заходів, спрямованих на збереження та просування культурних цінностей;
- реалізація соціальних програм спрямованих на підтримку певних груп населення або вирішення конкретних соціальних проблем. Це є мабуть один із найважливіших напрямів діяльності держави щодо забезпечення соціального житлового будівництва, допомоги малозабезпеченим сім'ям, соціального захисту дітей та інші. Адміністративні послуги забезпечують реєстрацію, розподіл і надання соціальних послуг для забезпечення добробуту громадян;

- здійснення контролю та нагляду відіграють важливу роль у регулюванні функціонування різних сфер діяльності. Це можуть бути послуги інспекцій, регуляторних органів, сертифікаційних органів тощо. Забезпечення контролю та нагляду допомагає реалізувати права та інтереси громадян, забезпечити безпеку, якість та відповідність стандартам різних сфер життєдіяльності;

- підтримка управління державою є найважливішими серед усіх решти, адже забезпечують функціонування держави в цілому через реалізацію процесів планування, бюджетування, кадрової політики, аналітики та моніторингу. Забезпечення ефективного управління державою допомагає здійснювати стратегічні рішення, оптимізувати використання ресурсів і забезпечити ефективну роботу усіх державних органів та функціонування суспільства в цілому;

- соціальна інклюзія передбачає включення всіх громадян у соціальне життя щодо забезпечення їхніх прав і потреб. Це може включати надання соціальної допомоги, послуги реабілітації та підтримки осіб з інвалідністю, заходи для попередження дискримінації та нерівності, розробку програм соціальної адаптації тощо. Адміністративні послуги допомагають забезпечити рівні можливості та справедливості для всіх громадян;

- захист прав та свобод громадян який включає надання правової допомоги, доступ до юстиції, захист прав споживачів, захист прав людей у сфері праці та багато іншого. Ці послуги забезпечують громадянам можливість використовувати свої права, вирішувати конфлікти та отримувати компенсацію у разі порушення їхніх прав;

- економічний розвиток держава намагається регулювати через реєстрацію бізнесу, видачу ліцензій та дозволів, фінансову підтримку підприємств та підприємництва. Ці послуги як можуть стимулювати так дестимулювати підприємницьку діяльність, залучення інвестицій, створення нових робочих місць і сприяти економічному зростанню. Слід відзначити, що в цьому напрямі ведуться наукові дискурси щодо доцільності і необхідності втручання держави в економічне життя країни;

- забезпечення громадського здоров'я це надання мінімально необхідної медичної допомоги населенню, організацію профілактичних заходів, контроль якості продуктів харчування та медикаментів, вакцинацію, епідеміологічний моніторинг та інші заходи, спрямовані на збереження та покращення здоров'я громадян;

- забезпечення екологічної сталості включає контроль за викидами та забрудненням, регулювання використання природних ресурсів, організацію екологічних аудитів, сприяння використанню відновлюваних джерел енергії та екологічно чистих технологій. Адміністративні послуги сприяють

збереженню природи та створенню стійкого екологічного середовища для майбутніх поколінь;

- координація та співпраця виконують важливу роль у координації та співпраці між різними секторами та рівнями влади. Вони допомагають узгоджувати дії різних державних органів, міжнародних організацій, громадських об'єднань та інших зацікавлених сторін з метою досягнення спільних цілей і вирішення складних проблем;

- інформаційна доступність забезпечує громадянам доступ до необхідної інформації про їхні права, обов'язки, процедури та послуги, що надаються державою. Це може бути інформація про податки, соціальні послуги, здоров'я, освіту, правовий статус тощо. Забезпечення інформаційної доступності допомагає громадянам бути свідомими про свої права та можливості, приймати обґрунтовані рішення та ефективно користуватися адміністративними послугами;

- стимулювання громадської активності у процесах прийняття рішень та управління справами держави. Це може включати забезпечення можливості подання пропозицій, скарг, петицій, участь у публічних слуханнях та консультаціях, формування громадських рад та комітетів;

- стабільність та порядок включає контроль за виконанням законів, надання ліцензій та дозволів на різні види діяльності, регулювання ринків та дотримання правил у громадському просторі. Адміністративні послуги допомагають уникнути безладу, конфліктів та забезпечують стабільну функціонування суспільства;

- захист державних інтересів сприяє забезпеченню ефективної роботи державних органів. Адміністративні послуги включають надання юридичної підтримки, виконання адміністративних рішень, контроль за дотриманням законодавства, збирання податків та інших платежів, організацію аудитів та інші заходи, спрямовані на ефективне управління державними ресурсами та захист їхньої цілісності;

- забезпечення політичної стабільності та демократичного функціонування держави. Адміністративні послуги включають організацію виборів, проведення референдумів, реєстрацію політичних партій та громадських організацій, надання підтримки для здійснення громадського контролю та участі у політичному процесі. Адміністративні послуги гарантують виконання правил та процедур, необхідних для забезпечення рівних умов та чесних виборів.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз можливих шляхів підвищення усіх видів ефективності публічного управління шляхом впровадження в практику управлінської діяльності інтелектуальних систем свідчить, що кожна із адміністративних послуг характеризується певними

особливостями процесів щодо її надання, узгоджується із напрямками та функціями управлінської діяльності. Водночас, не всі адміністративні послуги є однаково значущими за своєю соціальною і економічною корисністю для суспільства, адже деякі із них, особливо ті які лежать в площині дозвільної та реєстраційної сфер, є джерелами виникнення низки загроз і викликів для громадянського суспільства та носять деструктивний характер і підривають рівень довіри громадян до влади. Такі адміністративні послуги мають бути відмінені або докорінно змінені процесуально, а персонал має бути максимально замінений на технології штучного інтелекту, а більшість таких послуг має стати безкоштовними для платників податків.

Література:

1. Aoki, N. (2015). Let's Get Public Administration Right, But in What Sequence?: Lessons from Japan and Singapore. *Public Administration and Development*, 35(3), 206–218. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/pad.1714>
2. Avgerou, C., & Bonina, C. (2020). Ideologies implicated in IT innovation in government: A critical discourse analysis of Mexico's international trade administration. *Information Systems Journal*, 30(1), 70–95. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/isj.12245>
3. Chandler, R. C. (1986). The myth of private sector superiority in personnel administration. *Review of Policy Research*, 5(3), 643–653. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1541-1338.1986.tb00438.x>
4. De vries, h., bekkers, v., & tummers, l. (2016). Innovation in the public sector: a systematic review and future research agenda. *Public Administration*, 94(1), 146–166. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/padm.12209>
5. Effect | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved May 30, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/effect>
6. Efficiency | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved May 30, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/efficiency>
7. Katsonis, M., & Botros, A. (2015). Digital Government: A Primer and Professional Perspectives. *Australian Journal of Public Administration*, 74(1), 42–52. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-8500.12144>
8. Kaul, M. (1997). The New Public Administration: management innovations in government. *Public Administration and Development*, 17(1), 13–26. [https://doi.org/https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-162X\(199702\)17:1<13::AID-PAD909>3.0.CO;2-V](https://doi.org/https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-162X(199702)17:1<13::AID-PAD909>3.0.CO;2-V)
9. Rose, J., Persson, J. S., Heeager, L. T., & Irani, Z. (2015). Managing e-Government: value positions and relationships. *Information Systems Journal*, 25(5), 531–571. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/isj.12052>
10. Rothstein, B. O., & Teorell, J. A. N. (2008). What Is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions. *Governance*, 21(2), 165–190. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2008.00391.x>
11. Roy, J. (2017). Digital government and service delivery: An examination of performance and prospects. *Canadian Public Administration*, 60(4), 538–561. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/capa.12231>
12. Ruijter, E., Porumbescu, G., Porter, R., & Piotrowski, S. (2023). Social equity in the data era: A systematic literature review of data-driven public service research. *Public Administration Review*, 83(2), 316–332. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/puar.13585>

13. Schachter, H. L. (2007). Does Frederick Taylor's Ghost Still Haunt the Halls of Government? A Look at the Concept of Governmental Efficiency in Our Time. *Public Administration Review*, 67(5), 800–810. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2007.00768.x>
14. Vigoda, E. (2000). Are You Being Served? The Responsiveness of Public Administration to Citizens' Demands: An Empirical Examination in Israel. *Public Administration*, 78(1), 165–191. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-9299.00198>
15. Volacu, A. (2018). Justice, Efficiency, and the New Public Management. *Australian Journal of Public Administration*, 77(3), 404–414. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-8500.12263>
16. Wear, A. (2015). How Best-Practice Public Administration is Quietly Transforming Victoria. *Australian Journal of Public Administration*, 74(3), 370–380. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-8500.12126>
17. Wenzelburger, G., König, P. D., Felfeli, J., & Achziger, A. (2022). Algorithms in the public sector. Why context matters. *Public Administration*, n/a(n/a). <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/padm.12901>
18. Деякі питання надання адміністративних послуг | від 16.05.2014 № 523-р. (n.d.). Retrieved June 8, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-p#Text>
19. Про адміністративні послуги | від 06.09.2012 № 5203-VI. (n.d.). Retrieved June 8, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#n141>

References:

1. Aoki, N. (2015). Let's Get Public Administration Right, But in What Sequence?: Lessons from Japan and Singapore. *Public Administration and Development*, 35(3), 206–218. <https://doi.org/https://doi.org/10.1002/pad.1714>
2. Avgerou, C., & Bonina, C. (2020). Ideologies implicated in IT innovation in government: A critical discourse analysis of Mexico's international trade administration. *Information Systems Journal*, 30(1), 70–95. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/isj.12245>
3. Chandler, R. C. (1986). The myth of private sector superiority in personnel administration. *Review of Policy Research*, 5(3), 643–653. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1541-1338.1986.tb00438.x>
4. De vries, h., bekkers, v., & tummers, l. (2016). Innovation in the public sector: a systematic review and future research agenda. *Public Administration*, 94(1), 146–166. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/padm.12209>
5. Effect | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved May 30, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/effect>
6. Efficiency | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved May 30, 2023, from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/efficiency>
7. Katsonis, M., & Botros, A. (2015). Digital Government: A Primer and Professional Perspectives. *Australian Journal of Public Administration*, 74(1), 42–52. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-8500.12144>
8. Kaul, M. (1997). The New Public Administration: management innovations in government. *Public Administration and Development*, 17(1), 13–26. [https://doi.org/https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-162X\(199702\)17:1<13::AID-PAD909>3.0.CO;2-V](https://doi.org/https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-162X(199702)17:1<13::AID-PAD909>3.0.CO;2-V)
9. Rose, J., Persson, J. S., Heeager, L. T., & Irani, Z. (2015). Managing e-Government: value positions and relationships. *Information Systems Journal*, 25(5), 531–571. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/isj.12052>
10. Rothstein, B. O., & Teorell, J. A. N. (2008). What Is Quality of Government? A Theory of Impartial Government Institutions. *Governance*, 21(2), 165–190. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1468-0491.2008.00391.x>

11. Roy, J. (2017). Digital government and service delivery: An examination of performance and prospects. *Canadian Public Administration*, 60(4), 538–561. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/capa.12231>
12. Ruijter, E., Porumbescu, G., Porter, R., & Piotrowski, S. (2023). Social equity in the data era: A systematic literature review of data-driven public service research. *Public Administration Review*, 83(2), 316–332. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/puar.13585>
13. Schachter, H. L. (2007). Does Frederick Taylor's Ghost Still Haunt the Halls of Government? A Look at the Concept of Governmental Efficiency in Our Time. *Public Administration Review*, 67(5), 800–810. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2007.00768.x>
14. Vigoda, E. (2000). Are You Being Served? The Responsiveness of Public Administration to Citizens' Demands: An Empirical Examination in Israel. *Public Administration*, 78(1), 165–191. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-9299.00198>
15. Volacu, A. (2018). Justice, Efficiency, and the New Public Management. *Australian Journal of Public Administration*, 77(3), 404–414. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-8500.12263>
16. Wear, A. (2015). How Best-Practice Public Administration is Quietly Transforming Victoria. *Australian Journal of Public Administration*, 74(3), 370–380. <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/1467-8500.12126>
17. Wenzelburger, G., König, P. D., Felfeli, J., & Achtziger, A. (2022). Algorithms in the public sector. Why context matters. *Public Administration*, n/a(n/a). <https://doi.org/https://doi.org/10.1111/padm.12901>
18. Dejaki pytannja nadannja administ...[Some issues of administration] | vid 16.05.2014 № 523-р. (n.d.). Retrieved June 8, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/523-2014-r#Text> [in Ukrainian]
19. Pro administratyvni poslugy [About administrative services] | vid 06.09.2012 № 5203-VI. (n.d.). Retrieved June 8, 2023, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#n141> [in Ukrainian]

УДК: 351.327.355.

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-189-200](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-189-200)

Гурковський Володимир Ігорович доктор наук з державного управління, професор, <https://orcid.org/0000-0003-2021-5204>

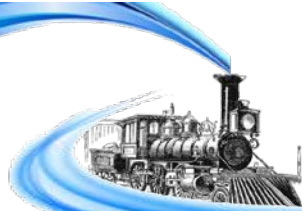
Козак Іван Павлович заступник директора, Український науково-дослідний інститут спеціальної техніки та судових експертиз Служби безпеки України, кандидат наук з державного управління, <https://orcid.org/0000-0001-6548-5457>

РОЛЬ ОСВІТИ ТА ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ У ПРОТИДІЇ ІНФОРМАЦІЙНИМ СПЕЦОПЕРАЦІЯМ РФ

Анотація. Стаття розглядає актуальну проблему зростаючої загрози інформаційних спецоперацій, що здійснюються рф для деструктивного впливу на українське суспільство, політику та діяльність інших країн. Автори підкреслюють, що освіта та підготовка фахівців відіграють ключову роль у протидії цим загрозам. Стаття зосереджується на декількох аспектах проблеми. По-перше, розглядається сутність інформаційних спецоперацій, таких як дезінформація, маніпулювання в соціальних мережах, поширення фейкових новин та застосування ботів і тролів. Постановка проблеми демонструє, що такі дії стають серйозною загрозою для національної безпеки, демократії та стабільності суспільства. Стаття зосереджується на важливості освіти та підготовки фахівців у протистоянні цим загрозам, зокрема на розвитку критичного мислення, медіаграмотності та інформаційної грамотності серед населення.

В запропонованій статті аналізуються різні аспекти протидії інформаційним спецопераціям, включаючи необхідність розробки стратегій, впровадження кібербезпеки та залучення громадськості. Висвітлюється важливість міжнародного співробітництва для ефективного виявлення і протидії глобальним інформаційним загрозам. В статті підкреслюється необхідність збільшення свідомості громадян щодо дезінформації та розпізнавання маніпулятивних технік. Автори наголошують на необхідності розвитку освітніх програм, що сприяють критичному мисленню і критичній оцінці інформації, яка доходить до громадян через медіа.

Стаття пропонує комплексний підхід до протидії інформаційним спецопераціям, який включає співпрацю між державами, впровадження технологій кібербезпеки та активну участь громадськості. Закликається до

об'єднання зусиль національних та міжнародних організацій для ефективного протистояння цим загрозам і збереження демократичних цінностей у світі сьогодні. У висновку статті підкреслюється, що метою освіти та підготовки фахівців у протидії інформаційним спецопераціям РФ є забезпечення стійкості суспільства до дезінформації та маніпуляцій, зміцнення національної безпеки, захист демократії та забезпечення стабільності суспільства. Стаття акцентує на необхідності підвищення ролі освіти та підготовки фахівців у боротьбі з інформаційними спецопераціями та розробці ефективних заходів протидії цим загрозам.

Ключові слова: інформаційні спецоперації, освіта, медіаграмотність, кібербезпека, загрози, підготовка, геополітичні виклики, протидія.

Hurkovskiy Volodymyr Ihorovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, <https://orcid.org/0000-0003-2021-5204>

Kozak Ivan Pavlovich Deputy Director, Ukrainian Research Institute of Special Equipment and Forensic Examinations of the Security Service of Ukraine, candidate of sciences in public administration, <https://orcid.org/0000-0001-6548-5457>

THE ROLE OF EDUCATION AND TRAINING OF SPECIALISTS IN COUNTERING RUSSIAN FEDERATION'S INFORMATION SPECIAL OPERATIONS

Abstract. The article examines the pressing issue of the escalating threat posed by information special operations (ISO) employed by the Russian Federation to influence societies, politics, and activities in other countries. The author emphasizes the crucial role of education and training of specialists in countering these threats. The article focuses on several aspects of the problem. Firstly, it delves into the essence of information special operations, such as disinformation, manipulation through social media, dissemination of fake news, and the use of bots and trolls. The problem statement highlights that such actions pose a serious threat to national security, democracy, and societal stability. The article concentrates on the significance of education and training in confronting these threats, particularly in developing critical thinking, media literacy, and information literacy among the populace.

The proposed article analyzes various aspects of countering information special operations, including the necessity for developing strategies, implementing cybersecurity measures, and involving the public. It highlights the importance of international cooperation to effectively identify and counter global information threats. The article underscores the need to raise awareness among citizens regarding

disinformation and manipulative techniques. The author emphasizes the development of educational programs that promote critical thinking and critical evaluation of information disseminated through the media.

The article advocates a comprehensive approach to combating information special operations, which entails collaboration between nations, the implementation of cybersecurity technologies, and active engagement of the public. It calls for the concerted efforts of national and international organizations to effectively counter these threats and safeguard democratic values in the contemporary world. In conclusion, the article stresses that the aim of education and training of specialists in countering Russian Federation's information special operations is to enhance society's resilience to disinformation and manipulation, strengthen national security, protect democracy, and ensure societal stability. The article accentuates the need to elevate the role of education and training in combating information special operations and devising effective countermeasures against these threats.

Keywords: information special operations, education, media literacy, cybersecurity, threats, training, geopolitical challenges, countermeasures.

Постановка проблеми. У сучасному світі зростає загроза інформаційних спецоперацій, які здійснюються деякими державами, зокрема Російською Федерацією, з метою впливу на суспільство, політику та діяльність інших країн. Інформаційні спецоперації включають дезінформацію, маніпулювання соціальними мережами, поширення фейкових новин, залучення ботів та армій "тролів". Ці дії стають серйозною загрозою для національної безпеки, демократії та стабільності суспільства.

Протидія інформаційним спецопераціям рф вимагає комплексного підходу і активного залучення різних суб'єктів суспільства. Особливу увагу слід приділити ролі освіти та підготовки фахівців у цьому процесі. Недостатня інформаційна грамотність, відсутність критичного мислення та недостатня підготовка фахівців з кібербезпеки та інших суміжних галузей створюють уразливість перед інформаційними загрозами.

Протидія інформаційним спецопераціям має бути спрямована на забезпечення стійкості суспільства до дезінформації та маніпуляцій. Запобігання поширенню фейкових новин, виявлення та аналіз інформаційних загроз, розробка ефективних стратегій протидії та захисту від кібератак стають важливими завданнями для спеціалістів у цій галузі.

Для успішного протистояння інформаційним спецопераціям рф необхідно посилити роль освіти та підготовки фахівців. Це передбачає розширення освітніх програм, впровадження нових курсів з інформаційної грамотності та критичного мислення, підготовку кадрів з кібербезпеки та забезпечення співпраці міжнародним рівнем. Такий підхід допоможе створити

стійкий інформаційний ландшафт та зміцнити національну безпеку, сприяючи збереженню демократичних цінностей і стабільності суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність теми дослідження про роль освіти та підготовки фахівців у протидії інформаційним спецопераціям рф набула особливого значення у сучасних умовах збройної агресії проти України, оскільки інформаційна війна стала однією з найпоширеніших і ефективних збройних методів країн, що намагаються дестабілізувати інші держави та впливати на їхні суспільства. Відмінність цієї форми військового протистояння полягає в тому, що вона здатна ефективно впливати на свідомість народів, змінюючи їхні переконання та поведінку.

Дослідники, А. Аносов, В. Бадрак, З. Бржезьська, Г. Гайдур, С. Гудаль, О. Гуляк, Н. Довженко, О. Задерейко, С. Згурець, Р. Киричок, О. Курбан, В. Лаптічук, Н. Логінова, С. Мельниченко, Є. Ніколаєв, В. Овчинник, Л. Поляков, Ю. Прокоп, Г. Рій, О. Трофименко, І. Шемелинець, зробили вагомий внесок у розуміння проблем інформаційної війни та розвитку стратегічних підходів до протидії її негативним наслідкам. Вони досліджували різні аспекти освіти та підготовки фахівців з різних сфер діяльності, таких як військова справа, політика, кібербезпека, журналістика, психологія тощо, з метою ефективною реакції на інформаційні спецоперації.

Їхні дослідження стали основою для розробки нових програм навчання та підготовки фахівців, які мають здатність протистояти маніпулятивним методам інформаційної війни та контролювати поширення дезінформації. Дані вчені враховували не тільки технічні аспекти цього явища, а й психологічні, соціологічні та етичні аспекти впливу інформаційних спецоперацій на суспільство та індивідів. Результати їхніх досліджень сприяють удосконаленню національних стратегій протидії інформаційним спецопераціям, розвитку інформаційної культури та медіаграмотності серед населення, а також підготовці висококваліфікованих фахівців, здатних протистояти маніпулятивним впливам і зберігати інформаційну безпеку держави.

Загалом, внесок вищевказаних дослідників був і залишається важливим для національної та міжнародної безпеки, допомагаючи розвивати стратегічні підходи до протидії інформаційним загрозам і сприяючи зміцненню демократичних цінностей та стійкості суспільства.

Метою статті є висвітлення важливості ролі освіти та підготовки фахівців у боротьбі з інформаційними спецопераціями рф і сприяння зміцненню національної безпеки та захисту демократії.

Виклад основного матеріалу. Роль освіти та підготовки фахівців у протидії інформаційним спецопераціям рф є дуже актуальною і важливою, особливо в контексті сучасних геополітичних викликів і загроз. Інформаційні

спецоперації (далі – ІСО), являють собою дії, спрямовані на маніпулювання або контроль над інформацією з метою досягнення впливу на мислення, рішення і поведінку цільових аудиторій. Ці дії можуть бути реалізовані через різноманітні канали і засоби комунікації, включаючи мас-медіа, соціальні мережі, веб-сайти, електронні листи, блоги і форуми [1]. Важливо підкреслити, що інформаційні спецоперації можуть мати різноманітні цілі і завдання, такі як:

- дезінформація: поширення неправдивої або спотвореної інформації з метою збентеження, збільшення недовіри до влади або підризу авторитету офіційних джерел інформації;
- маніпуляція громадською думкою: створення сприятливих умов для прийняття певних поглядів або рішень, використовуючи підступні техніки переконання і впливу на емоції;
- розпалювання соціальних розбратів: поширення контенту, що сприяє політичним, етнічним або релігійним суперечностям і спричиняє конфлікти між різними групами населення;
- підризу стабільності і довіри: створення ситуацій, які підірвують стабільність суспільства, влади або довіру до демократичних інститутів;
- вплив на виборчий процес: вплив на результати виборів або референдумів шляхом поширення дезінформації або маніпулювання громадською думкою [3].

ІСО можуть бути проведені як внутрішньодержавні, так і зовнішньодержавні суб'єкти залежно від їх цілей та спрямованості. Оскільки інформаційні спецоперації можуть впливати на широкі маси населення та міжнародні відносини, їх розпізнавання і ефективна протидія стають важливим завданням для держав, організацій та громадськості. Принагідно додати, що російська федерація (далі – рф) використовує інформаційні спецоперації як ефективний засіб впливу на різні аспекти суспільства, політики та діяльності інших країн. Ці дії спрямовані на створення певних образів, нав'язування думок і перекручення фактів у мас-медіа та інтернет-просторі. Одним з основних методів є дезінформація, або поширення неправдивих, маніпульованих або перекручених інформаційних повідомлень. Це може стосуватися глобальних подій, політичних процесів, або звичайного життя. Російська федерація може активно розповсюджувати неперевірені новини, що викликають суперечки та паніку, з метою посіяти невпевненість та хаос у суспільстві [6].

Ще одним ефективним методом є маніпулювання соціальними мережами та інтернет-платформами. Часто злоумисники використовують штучні акаунти та ботів, щоб створити враження, що певні погляди або думки

мають широку підтримку в суспільстві, тоді як насправді це можуть бути іскусно згенеровані масові обговорення. Поширення фейкових новин стає ще одним способом впливу на громадську думку. Російська федерація може створювати неправдиві історії або інтерпретувати факти в специфічний спосіб, щоб підірвати довіру до засобів масової інформації та відвернути увагу суспільства від справжніх проблем. Залучення ботів та армій “тролів” також є популярним методом у проведенні інформаційних спецоперацій. Велика кількість автоматизованих акаунтів може активно коментувати, лайкати, ретвітити чи ділитися думками та матеріалами, створеними для досягнення певних цілей [10]. Це може створювати враження, що думки або переконання мають масову підтримку, хоча насправді це штучно створений імідж.

Доречно зауважити, що такі інформаційні спецоперації, спрямовані на вплив на громадську думку, розпалювання соціальних розбратів, підрив стабільності та довіру до демократичних інститутів, можуть мати серйозні наслідки для країн та їх громадян. Вони можуть підірвати довіру до владних структур, послабити соціальний згуртований та спровокувати конфлікти, які можуть виникнути зі сфери впливу інформаційної спецоперації, але мати серйозний вплив на суспільство та політичний ландшафт. У світі, де інформація має величезну вартість, використання таких методів є особливо актуальними та небезпечними.

Необхідно загострити свою увагу на те, що освіта відіграє надзвичайно важливу роль у протидії інформаційним спецопераціям. У сучасному світі, де інформація легко поширюється та доступна, критичне мислення та медіаграмотність стають ключовими навичками для громадян. Освітні заклади мають велику відповідальність у підготовці молодих людей до ефективного розуміння і аналізу інформації, з якою вони стикаються щодня [10].

Перш за все, університети та навчальні заклади повинні включати в свої програми навчання спеціальні курси або модулі, присвячені розвитку критичного мислення та медіаграмотності. Учні та студенти повинні навчитися підходити до інформації з критичним ставленням, ставити запитання про її джерело, точність та достовірність [8]. Важливо вчити їх аналізувати контекст та мотивації за інформаційними повідомленнями. Для досягнення цієї мети, освітні програми можуть включати такі елементи (див. таблицю 1).

Таблиця 1

Елементи освітніх програм для протидії дезінформації та ІСО

Елементи освітніх програм	Опис
Критичне мислення	Навчання студентів аналізувати інформацію, розпізнавати аргументи та логічні ходи міркувань, оцінювати докази та приймати обґрунтовані рішення.
Медіаграмотність	Набуття навичок ефективної роботи з масовими медіа та соціальними мережами, розуміння того, як медіа впливають на громадську думку та формують стереотипи.
Інформаційна грамотність	Навчання знаходити та використовувати достовірні джерела інформації, перевіряти факти та довідкові дані.
Етика в інформаційному просторі	Розуміння етичних питань щодо поширення та використання інформації, усвідомлення наслідків недостовірної інформації та фейкових новин.
Комунікаційні навички	Розвиток здатності адекватно та ефективно комунікувати, перевіряти інформацію перед її поширенням.

Авторська розробка.

Включення таких елементів в освітні програми може допомогти студентам та учням розвивати критичне мислення, здатність розпізнавати дезінформацію та неправдиву інформацію, що допоможе зробити їх менш вразливими до маніпуляцій та забезпечити формування інформаційно грамотного суспільства. Забезпечення навичок критичного аналізу інформації, а також свідомість щодо впливу медіа на громадську думку є ключовими факторами у протидії дезінформації та збереженні довіри до надійних джерел інформації. Слід додати, що розширення уваги на розвиток критичного мислення та медіаграмотності допоможе молодим людям стати більш усвідомленими громадянами, здатними критично оцінювати інформацію, що доходить до них. Це, у свою чергу, зменшить вразливість суспільства до дезінформації, спотворених фактів та інформаційних спецоперацій загалом [4].

Доречно також додати те, що оскільки інформаційні спецоперації можуть використовувати кіберпростір, кібербезпека стає критично важливим аспектом протидії таким загрозам. Кіберпростір надзвичайно вразливий до атак, і хакери можуть використовувати Інтернет для поширення дезінформації, фейкових новин та інших шкідливих матеріалів. Фахівці з кібербезпеки мають відігравати ключову роль у захисті від таких кібератак і інформаційних спецоперацій. Вони повинні бути добре підготовлені і мають знати останні тренди та технології, що використовуються зловмисниками [3]. Основні напрямки їх діяльності включають:

- кіберзахист: фахівці з кібербезпеки повинні захищати комп'ютерні системи, мережі та бази даних від несанкціонованого доступу, вразливостей

та кібератак. Це включає впровадження відповідних заходів безпеки, виявлення та захист від шкідливих програм;

- виявлення кібератак: фахівці повинні вміти вчасно виявляти кібератаки, аналізувати їх характер та походження, встановлювати збитки і шукати слабкі місця, які потребують покращення;

- реагування на кібератаки: коли стає відомо про кібератаку, фахівці з кібербезпеки повинні ефективно реагувати, вживаючи заходів для ліквідації загроз та відновлення систем;

- інформаційний аналіз: крім захисту і реагування, фахівці з кібербезпеки повинні мати навички аналізу інформації, що потрапляє в кіберпростір, для виявлення можливих загроз та інформаційних спецоперацій [7].

Запобігання кібератакам та використанню кіберпростору для інформаційних спецоперацій є ключовим завданням, щоб забезпечити стабільність, безпеку та довіру в сучасному цифровому світі. Фахівці з кібербезпеки відіграють важливу роль у забезпеченні цих цілей і мають триматися високого рівня компетентності та своєчасно оновлювати свої знання, щоб бути ефективними у протидії зростаючим загрозам.

Важливо також підкреслити, що залучення громадськості є надзвичайно вагомим елементом в протидії дезінформації та інформаційним спецопераціям. Громадськість, як активний учасник суспільства, може грати ключову роль у попередженні та зменшенні впливу шкідливої інформації на суспільство [5]. Для досягнення цього мети, можуть бути реалізовані наступні підходи:

- кампанії з підвищення інформаційної грамотності: необхідно проводити свідомий роботу з громадськістю щодо важливості розвитку навичок критичного мислення та критичної оцінки інформації. Кампанії можуть включати семінари, воркшопи, тренінги та освітні матеріали, які допоможуть людям усвідомити механізми поширення дезінформації та навчитися її розпізнавати;

- підтримка медіаграмотності: особливо важливим є розвиток навичок медіаграмотності, які допоможуть людям критично оцінювати інформацію, отриману з різних джерел. Важливо навчити громадян розпізнавати маніпулятивні техніки, фейкові новини та штучно створені образи;

- підтримка незалежних медіа: громадськість має підтримувати незалежні медіа, які дотримуються професійних етичних стандартів і надають достовірну та об'єктивну інформацію. Це зменшить вплив дезінформації та маніпуляційних технік;

- активна участь у соціальних мережах: громадськість може активно сприяти протидії дезінформації та інформаційним спецопераціям, сприяючи поширенню достовірної інформації, позначаючи та видаляючи фейкові новини, а також повідомляючи про шахрайські дії або підозрілу активність [9].

Так, варто сказати, що залучення громадськості у протидію дезінформації та інформаційним спецопераціям може виявитися надзвичайно ефективним інструментом. Чим більше людей буде озброєно навичками критичного мислення та медіаграмотності, тим менше впливу матимуть спроби маніпулювання суспільством. Такий підхід сприятиме збільшенню рівня обізнаності громадян і зниженню вразливості суспільства до дезінформації та інформаційних загроз.

Принагідно наголосити, що міжнародне співробітництво є також критично важливим аспектом протидії інформаційним спецопераціям, оскільки ці загрози не зупиняються на національних кордонах і можуть має вплив на різні країни та їх громадян. Співпраця між державами є необхідною для ефективного виявлення, аналізу та протидії таким інформаційним загрозам. Держави повинні співпрацювати у наступних аспектах:

- обмін інформацією: забезпечення швидкого та ефективного обміну інформацією між державами стосовно виявлення інформаційних спецоперацій, включаючи виявлення дезінформації, фейкових новин та інших шкідливих матеріалів;
- розробка стратегій: спільна розробка стратегій та планів протидії інформаційним спецопераціям, включаючи міжнародні стандарти та протоколи для боротьби з дезінформацією та іншими маніпулятивними діями.
- спільні заходи: організація спільних тренінгів, семінарів та воркшопів для обміну досвідом та знаннями щодо протидії дезінформації та іншим інформаційним загрозам.
- координація: встановлення механізмів координації дій між державами у разі виявлення великомасштабних інформаційних спецоперацій, що стосуються декількох країн;
- об'єднання зусиль: спільне спрямування зусиль для розслідування та припинення діяльності організацій або осіб, які здійснюють інформаційні спецоперації зі шкідливими намірами [2].

Ефективне міжнародне співробітництво допоможе забезпечити більш глобальний підхід до протидії інформаційним спецопераціям, збільшить шанси виявлення загроз на ранніх етапах та ефективніше припинить діяльність зловмисників. Таке об'єднання зусиль буде сприяти зміцненню стійкості суспільств до дезінформації та інших шкідливих інформаційних впливів.

Отож, узагальнюючи вищевказане можна зробити висновок, що інформаційні спецоперації є складним і потужним інструментом впливу, який використовується Російською Федерацією для маніпулювання суспільствами, політичної агенди та діяльності інших країн. Ці загрози не обмежуються національними кордонами і можуть має вплив на глобальному рівні.

Забезпечення ефективної протидії інформаційним спецопераціям стає важливим завданням для нашої країни. Шлях до досягнення успіху полягає в усвідомленні загроз, постійному підвищенні свідомості громадян, розвитку технологій кібербезпеки та співпраці між державами. Тільки з використанням всіх доступних засобів та залученням всіх зацікавлених сторін можна забезпечити стійкий захист від інформаційних загроз і зберегти демократичні принципи сучасного світу.

Висновки. Роль освіти та підготовки фахівців у протидії інформаційним спецопераціям рф підкреслює важливість і актуальність боротьби з інформаційними загрозами, що використовуються деякими державами, зокрема рф, для впливу на громадську думку, політичні процеси та діяльність інших країн. Підготовка фахівців і розвиток освіти є невід'ємною частиною ефективної стратегії протидії інформаційним спецопераціям. Критичне мислення, інформаційна грамотність та здатність розпізнавати дезінформацію є важливими навичками для громадян у сучасному цифровому світі. Крім того, підготовка фахівців з кібербезпеки, інформаційних наук, журналістики та комунікацій допоможе зміцнити захист від кібератак та інших форм інформаційних загроз. Міжнародне співробітництво також є важливим аспектом протидії інформаційним спецопераціям. Тільки через спільні зусилля держав можна ефективно протистояти глобальним загрозам інформаційного характеру, які перетинають національні межі.

Загалом, розвиток освіти та підготовка фахівців у галузі протидії інформаційним спецопераціям РФ вимагають комплексного підходу і взаємодії різних суб'єктів суспільства, щоб створити стійкий інформаційний ландшафт, спроможний запобігати і протидіяти зазначеним загрозам. Такі заходи не тільки сприятимуть національній безпеці, але й збережуть основні цінності демократії, прав людини та розвитку суспільства у цілому.

Література:

1. Бадрак В., Згурець С., Лаптіїчук В., Поляков Л. Потенціали співробітництва України з ЄС у сфері безпеки. Центр досліджень армії конверсії та роззброєння для фонду Конрада Аденауер. 2019. 43 с. URL: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=3c38095e-4b0b-26e6-380a-7c3aa6ec671e&groupId=252038
2. Бржевська З. М., Довженко Н. М., Киричок Р. В., Гайдур Г. І., Аносов А. О. Інформаційні війни: проблеми, загрози та протидія. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. № 3 (3), 2019. URL: <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/65/79>
3. Васильєв О., Заболотний О., Зельницький А., Оліферук В., Шабатіна Н. Модернізація системи військової освіти України та формування загального обрисів офіцера майбутнього: реалії і перспективи. *Військова освіта*. 2019. № 1. С. 70-81. URL: file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/vios_2019_1_8.pdf
4. Гуляк О. В. Взаємодія освіти та науки у військовій сфері як стратегічний пріоритет державного управління в Україні. Публічне управління у сфері державної безпеки та митної справи. *Публічне управління та митне адміністрування*, № 2 (29), 2021. С. 63-67. URL: <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/2/12.pdf>

5. Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: НУОУ, 2017. 104 с. URL: <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbirn-gibr-mizhn-konf.pdf>

6. Курбан О.В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навчальний посібник. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с. URL: <http://www.interinf.chnu.edu.ua/res//interinf/Inf%20vijny.pdf>

7. Мельниченко С. В., Овчинник В. А., Гудаль С. А. Перспективи підготовки фахівців військових спеціальностей у системі ВВНЗ. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія "Педагогічні науки". Випуск № 3. 2022. С. 39-45. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4615/4926>

8. Ніколаєв Є., Рій Г., Шемелинець І. Вища освіта в Україні: зміни через війну: аналітичний звіт. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2023. 94 с. URL: <https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>

9. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник за загальною ред. С. М. Шкарлета. Київ-Чернівці "Букрек". 2022. 140 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Nauk-metod.zbirnyk-Osv.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu-%20Innovatsiyta.proyektna.diyalnist.pdf>

10. Трофименко О., Прокоп Ю., Логінова Н., Задерейко О. Кібербезпека України: аналіз сучасного стану. *Захист інформації*, Том 21, № 3, липень-вересень 2019. С. 150-157. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12213/statya_Trofymenko_Prokop_Loginova_Zadereyko_CYBERSECURITY%20OF%20UKRAINE.pdf?sequence=1&isAllowed=y

References:

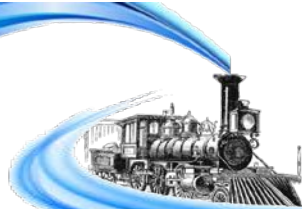
1. Badrak, V., Zghurets, S., Laptiichuk, V., & Polyakov, L. (2019). Potentsiali spivrobitnytstva Ukrainy z YES u sferi bezpeky [Potentials of Ukraine's Cooperation with the EU in the Field of Security]. Center for Army, Conversion, and Disarmament Studies for Konrad Adenauer Foundation. [in Ukrainian]. Retrieved from https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=3c38095e-4b0b-26e6-380a-7c3aa6ec671e&groupId=252038

2. Brzhevska, Z. M., Dovzhenko, N. M., Kyrychok, R. V., Haydur, G. I., & Anosov, A. O. (2019). Informatsiyni viyni: problemy, zahrozy ta protydiya [Information Wars: Problems, Threats, and Counteraction]. *Kyberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika*, 3(3). [in Ukrainian]. Retrieved from <https://csecurity.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/65/79>

3. Vasilyev, O., Zabolotny, O., Zelnytsky, A., Oliferuk, V., & Shabatina, N. (2019). Modernizatsiya systemy viyskovoyi osvity Ukrayiny ta formuvannya zahalnoho obrysu ofitsera maybutnoho: reali i perspektyvy [Modernization of the Ukrainian Military Education System and the Formation of the General Outline of the Officer of the Future: Realities and Perspectives]. *Viyskova osvita*, 1, 70-81. [in Ukrainian]. Retrieved from file:///C:/Users/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D1%8F/Downloads/vios_2019_1_8.pdf

4. Hulyak, O. V. (2021). Vzaiemodiya osvity ta nauky u viyskoviy sferi yak stratehichnyy prioritet derzhavnogo upravlinnya v Ukrayini [Interaction of Education and Science in the Military Sphere as a Strategic Priority of State Governance in Ukraine]. *Publichne upravlinnya u sferi derzhavnoi bezpeky ta mytnoyi spravy*, 2(29), 63-67. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://customs-admin.umsf.in.ua/archive/2021/2/12.pdf>

5. Informatsiynyy vymir hybridnoi viyny: dosvid Ukrayiny: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi [The Information Dimension of Hybrid Warfare: Ukraine's Experience: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference]. (2017). Kyiv: NUOU. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://nuou.org.ua/assets/documents/zbirn-gibr-mizhn-konf.pdf>

6. Kurban, O. V. (2016). Suchasni informatsiyini viyny v merezhevomu on-layn prostori: navchalnyy posibnyk [Contemporary Information Wars in the Online Network Space: A Tutorial]. Kyiv: VIKNU. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://www.interinf.chnu.edu.ua/res//interinf/Inf%20vijny.pdf>
7. Melnychenko, S. V., Ovchynnyk, V. A., & Hudal, S. A. (2022). Perspektyvy pidhotovky fakhivtsiv viyskovykh spetsialnostey u systemi VNZ [Prospects for Training Specialists in Military Specialties in the Higher Education System]. Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriya "Pedahohichni nauky", 3, 39-45. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4615/4926>
8. Nikolaiev, Y., Rii, H., & Shemelynets, I. (2023). Vyshcha osvita v Ukrayini: zminy cherez viynu: analitychnyy zvit [Higher Education in Ukraine: Changes due to War: Analytical Report]. Kyiv: Kyiv University named after Boris Grinchenko. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://osvitanalityka.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/HigherEd-in-Times-of-War.pdf>
9. Osvita Ukrayiny v umovakh voyennoho stanu. Innovatsiyna ta proyektna diyalnist: naukovo-metodychnyy zbirnyk za zahalnoyu redaktsiyeyu S. M. Shkarleta [Education in Ukraine in Times of Martial Law. Innovative and Project Activities: Scientific and Methodological Collection Edited by S. M. Shkarlet]. (2022). Kyiv-Chernivtsi: "Bukrek". [in Ukrainian]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpneva-konferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.konferentsiya/Nauk-metod.zbirnyk-Osv.Ukrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu-%20Innovatsiyna.ta.proyektna.diyalnist.pdf>
10. Trofymenko, O., Prokop, Y., Loginova, N., & Zadereiko, O. (2019). Kiberbezpeka Ukrayiny: analiz suchasnoho stanu [Cybersecurity of Ukraine: Analysis of the Current State]. Zakhyst informatsiyi, 21(3), 150-157. [in Ukrainian]. Retrieved from http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/12213/statya_Trofymenko_Prokop_Loginova_Zadereiko_CYBERSECURITY%20OF%20UKRAINE.pdf?sequence=1&isAllowed=y

УДК 35.08

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-201-212](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-201-212)

Єсенніков Кирило Вікторович аспірант кафедри державного управління, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, вул. Ежена Потьє, 20, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7989-7049>

ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ПЕРІОД ВІЙНИ ТА ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ

Анотація. Метою даної публікації являється систематизація й узагальнення відомостей щодо розкриття політичних чинників ефективного державного управління в період війни та повоєнної відбудови. **Методи дослідження.** У процесі аналізу автором використовувалися методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, порівняння. **Результати дослідження** полягають у чіткому виокремленні чинників ефективності державної служби в умовах воєнного стану. **Висновки.** У державному секторі наявні такі рівні ефективності: внутрішній, який представляє собою раціональну поведінку суб'єкта; зовнішній, що визначається якістю послуг та їх зовнішніми діями. Ефективність роботи державної служби може знайти свій прояв у контексті багатьох чинників і бути застосована у розрізі роботи багатьох структур державної влади й місцевого самоврядування. Говорячи про державну службу, слід вказати і про явище результативності, як показник того, що за підсумками управлінської діяльності можна досягнути усіх встановлених зовнішніх цілей, а також того, що організація продукує рішення і дії, які відповідали б тим критеріям, що встановлені зовнішнім середовищем. Драматичні події, пов'язані з російською агресією, випробують на міцність не лише українське суспільство, але й рівень ефективності й результативності державної служби, ситуація вимагає інноваційних підходів питання щодо: нових умов розподілу повноважень між законодавчою, виконавчою й судовою гілками державної влади; взаємодії органів центральної державної влади зі структурами місцевого самоврядування; врегулювання різних форматів взаємодії між структурами цивільної й військової служби в умовах значного зростання прав, повноважень і функціональних обов'язків останньої. В умовах початку відновлення суверенітету України над тимчасово окупованими територіями мірилом ефективності державної служби є те, наскільки результативно державні службовці беруть участь в процесах реінтеграції територій, звільнених Силами оборони України. Заходи держави з реінтеграції є

комплексними, тому потребують врегулювання великого числа питань і подальших кроків та рішень.

Ключові слова: державна служба, держава, ефективність, війна, повоєнна відбудова.

Yesennikov Kyrylo Viktorovich Postgraduate student of the Department of State Administration, Scientific Institute of Public Administration and State Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, Eugene Potier St., 20, Kiev, tel.: (073) 100-94-18, <https://orcid.org/0000-0001-7989-7049>

CONCEPTUAL PRINCIPLES OF EFFICIENCY CIVIL SERVICE IN UKRAINE

Abstract. The purpose of this publication is the systematization and generalization of information regarding the disclosure of political factors of effective state administration during the war and post-war reconstruction. **Research methods.** In the process of analysis, the author used the methods of analysis, synthesis, induction and deduction, comparison. **The results** of the study consist in the clear identification of the factors of the effectiveness of the civil service in the conditions of martial law. **Conclusions.** The public sector has the following levels of efficiency: internal, which represents the rational behavior of the subject; external, determined by the quality of services and their external actions. The effectiveness of the work of the civil service can be manifested in the context of many factors and be applied in the context of the work of many structures of state power and local self-government. Speaking about the civil service, one should also mention the phenomenon of effectiveness as an indicator of the fact that all established external goals can be achieved as a result of management activities, as well as the fact that the organization produces decisions and actions that would meet the criteria set by the external environment. Dramatic events related to Russian aggression will test the strength of not only Ukrainian society, but also the level of efficiency and effectiveness of the civil service. There are issues that require innovative approaches regarding: new conditions for the distribution of powers between the legislative, executive and judicial branches of state power; interaction of central state authorities with local self-government structures; regulation of various formats of interaction between civil and military service structures in conditions of a significant increase in the rights, powers and functional duties of the latter. In the conditions of the beginning of the restoration of Ukraine's sovereignty over the temporarily occupied territories, the measure of the effectiveness of the civil service is how effectively civil servants participate in the processes of reintegration of the territories liberated by the Defense Forces of Ukraine. The state's measures for reintegration are

complex, therefore they require the settlement of a large number of issues and further steps and decisions.

Keywords: civil service, state, efficiency, war, post-war reconstruction

Постановка проблеми. Проблематика ефективності державного управління у політичній сфері представляє собою важливе питання для наукового дослідження. Важливим представляється аналіз змін у вимірі ефективності державного управління в Україні, які відбулися із початком масштабної агресії Росії проти нашої країни (з лютого 2022 року). Більшість із зазначених змін пов'язані зі значним зростанням вимог українського соціуму до ефективності державного управління – у контексті його гнучкості, адаптивності до змін, спроможності функціонувати в екстремальних ситуаціях і вирішувати проблеми що виникають кожного нового дня.

Вказана тема перебуває на стику кількох дисциплін – комплексу наук про державне управління, суспільствознавства, соціальної психології тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віддаючи належне вже здійсненим в Україні та закордоном фундаментальним «розвідкам» з проблематики ефективності та результативності державного управління [4, 6, 11, 12 тощо], необхідно наголосити, що окремі питання усе ще перебувають поза увагою науковців. Зокрема це стосується формування теоретико-концептуальної моделі ефективності державного управління в умовах війни та післявоєнної відбудови в Україні.

Мета статті. Метою даної публікації являється систематизація й узагальнення відомостей щодо розкриття політичних чинників ефективного державного управління у період війни й поствоєнної відбудови.

Методи дослідження. У процесі аналізу автором використовувалися методи аналізу, синтезу, індукції та дедукції, порівняння.

Виклад основного матеріалу. Ефективність у державному управлінні означає використання ресурсів у спосіб, що забезпечує оптимальний рівень досягнутих цілей. Ефективність є ступенем досягнення поставлених завдань, коли досягнуті результати співставляється із цілями по відношенню до ресурсів, необхідних для досягнення цілей. Ефективність державного управління як співвідношення між запланованими й фактичними результатами діяльності у контексті використаних державних ресурсів є по суті вагомим критерієм на вимірювання якості функціонування держави. Однак, незважаючи на високу ефективність процесів державного управління, його результати можуть бути безглуздими й марними. Тому ключову роль у визначенні та вимірюванні ефективності відіграють цілі, які представляють очікувані майбутні стани (результати). Після реалізації певних завдань державного управління роль зворотного зв'язку полягає в тому, щоб визначити, скільки цілей було досягнуто.

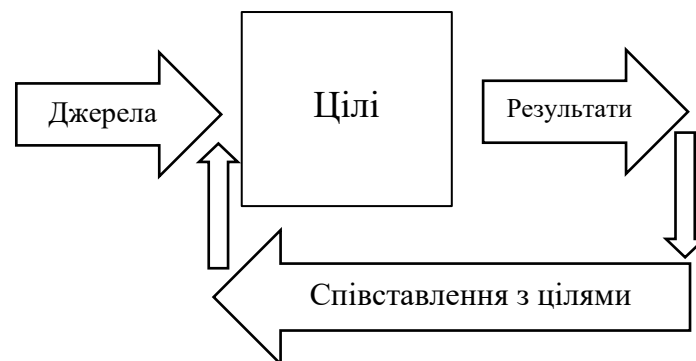

Рис. 1.1. Графічне відображення ефективності роботи державної структури

Джерело: складено автором

Індикатори ефективності у державному управлінні ілюструють зв'язок між послугами/продуктами й ресурсами, що необхідні для їх виробництва. Показники ефективності демонструють якість виконаних дій чи ступінь виконання поставлених цілей. Одним із варіантів є вимір своєчасності й рівня задоволеності громадян (клієнтів). Показники продуктивності сполучають ефективність і результативність в одному показнику. Інший погляд на ефективність пропонують ряд авторів [3, 4 тощо], які ілюструють зв'язок між ефективністю та результативністю у такий спосіб:

Рис. 1.2: Зв'язок між ефективністю та результативністю

Джерело: складено автором

У державному управлінні наявні такі рівні ефективності:

- 1) внутрішній, який представляє собою раціональну поведінку суб'єкта;
- 2) зовнішній, що визначається якістю послуг та їх зовнішніми діями.

Ряд дослідників вказують на вагомий зв'язок між ефективністю та справедливістю / рівністю у суспільстві й особливо гостро це сприймається під час кризових станів, однією з яких є війна. Будь-які зміни, що спрямовані на посилення рівності у соціумі, пов'язані із певною втратою ефективності, насамперед через: а) державне втручання, яке завжди пов'язане з певними

витратами (адміністративними); б) перерозподіл ресурсів, який не всім учасникам процесу державного управління може здатися справедливим [4, 6].

Оцінка ефективності державного управління розуміється як систематичний перебіг виявлення результатів роботи державних інституцій для підвищення їх ефективності у ряді аспектів – політичному, соціально-економічному, культурному, морально-етичному тощо.

Слід констатувати загальну недосконалість методологічної основи та несформованість єдиної системної оцінки ефективності державного управління у нашій країні. Наразі маємо справу з великим числом наявних моделей оцінювання ефективності державного управління, які водночас не характеризуються чітко визначеними критеріями й методиками оцінки ефективності державного управління на різних щаблях влади. Вказані моделі є результативними на рівні окремих державних структур, однак є досить фрагментарними і недостатньо інтегральними стосовно усієї державної системи нашої країни.

Зазначене має наслідком той факт, що в Україні в умовах воєнного стану поки не ухвалено й не впроваджено у життя комплексну та єдину нормативно-правову базу оцінювання ефективності державного управління із чіткими критеріями, показниками й процедурами оцінювання ефективності.

Звичайно, що підходи стосовно ефективності державного управління в Україні були кардинально змінені після початку масштабного вторгнення російських військ 24 лютого 2022 року. Ця війна засвідчила істотні прорахунки у підготовці до воєнного стану усіх сфер системи державного управління. Це пов'язано з багатьма прорахунками, насамперед, із концептуальними, які дають оцінку міжнародної ситуації навколо України та визначають потенційні небезпеки та вірогідного супротивника. За період незалежності Україна провела декілька реформ, які стосувалися питань оборони та сектора безпеки. Як свідчить історична практика, ці реформи здебільшого були спрямовані на скорочення витрат на оборонні й безпекові потреби. Це дало негативні наслідки як у період після лютого 2014 року (початок тимчасової окупації Криму й Донбасу), так і після трагічних подій 24.02.2022. Звісно такі дії назвати «ефективними» неможливо.

З 2014 року структури державного управління України здійснили активну роботу за напрямом реінтеграції і деокупації тимчасово окупованих територій. З одного боку, закладено її основи: розроблена суттєва правова база (від стратегічних документів і до положень) й налагоджена робота відповідальних органів. З іншого, вдалося досягти підтримки внутрішньо переміщених осіб: їм надано можливість голосувати на виборах, створені програми купівлі житла, запроваджено пільгові умови вступу до ЗВО тощо. Не менш важливою складовою роботи держави є обговорення питань реінтеграції

(особливо в сфері перехідного правосуддя) з фаховим середовищем й громадянським суспільством.

Вторгнення Російської Федерації розпочалось 24 лютого 2022 року, цього ж дня Президентом України було прийнято негайне рішення про введення воєнного стану на всій території України. Воєнний стан це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її частинах у разі ведення активних бойових дій, збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Також, в умовах воєнного стану в Україні був запроваджений особливий безпековий режим. В країні діє комендантська година й встановлені блокпости, де транспортні засобами пропускають представники тероборони, нацгвардійці та офіцери поліції. Силовики здійснюють перевірку документів водіїв та пасажирів. Що значного скорочує можливості для «маневру» і вирішення нагальних проблем ефективно, тому це є цілим викликом для довоєнної системи.

Слід також згадати про військово-цивільні адміністрації, яка є тимчасовим державним органом і може формуватися на територіях, де запроваджено введено воєнний стан, для забезпечення дії Основного Закону й законів України, забезпечення спільно із військовим командуванням упровадження й здійснення заходів правового режиму воєнного стану, оборони, цивільного захисту, громадського порядку й безпеки, охорони прав, свобод та законних інтересів громадян (ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»). Яким надані розширені повноваження і сам факт їх існування покликаний вирішувати нагальні проблеми більш швидко та ефективно.

Вивчення проблем що виникли під час воєнного стану, в тому числі у контексті подій після 24.02.2022, а також інших особливих режимів в якості суміжних, спричиняє потребу у визначенні окремих питань, що не урегульовані чинним законодавством. Мова йде про потребу вивчення правозастосовних форм управлінської діяльності (публічного адміністрування), актів управління, правотворчої діяльності глави держави із цього приводу та органів виконавчої влади, що розглядаються, а також процедури

призупинення дії норм окремих законів й кола адміністративних правовідносин, які не підлягають регулюванню надзвичайними нормами права.

На нашу думку, в умовах початку відновлення суверенітету України над тимчасово окупованими територіями мірилом ефективності державної служби є те, наскільки результативно державні службовці беруть участь в процесах реінтеграції територій, звільнених Силами оборони України, а також наскільки швидко і злагоджено діють державні структури в умовах кризових ситуацій та постійної небезпеки.

Заходи держави з реінтеграції є комплексними і мають яскраве політичне забарвлення, тому потребують врегулювання великого числа питань і подальших кроків та рішень, які повинні бути ефективними та результативними, серед яких:

- акцент на «боротьбі за людей» як принципі і ядрі політики реінтеграції ТОТ України. Це поєднує як перехідне правосуддя, так і підтримку внутрішньо переміщених осіб й молоді з окупованих територій, відшкодування втраченого майна. Громадяни України, котрі живуть зараз на ТОТ, мають відчувати, що держава наскільки це є можливо піклується про них і захищає їх права;

- дотримання принципів доказовості політики. Розробка усіх проєктів нормативно-правових актів і політик має відбуватись за участі організацій й експертів, на основі даних опитувань і з урахуванням іноземного досвіду;

- критичний аналіз міжнародного досвіду. Передовий європейський досвід слід розуміти не як рішення і сценарії, що можуть бути позичені, а як певні інструменти й заходи, які мають бути застосовані з урахуванням особливостей українського контексту. Слід зосереджувати увагу не тільки на кращих практиках, але й вивчати невдачі і вміти їх визнавати;

- врахування як цілей та державних інтересів, так і громадської думки. Потрібно не загравати з населенням, підживлюючи популістичні настрої, а вибудовувати комунікаційну політику щодо таких чутливих питань перехідного правосуддя як амністія та загалом відповідальність за власні дії тощо;

- ухвалення документів щодо реінтеграції. Зокрема, це Стратегії відносно реінтеграції й інформаційної політики відносно тимчасово окупованих територій на періоди до 2025 року та Плани заходів на їх реалізацію, Стратегія інформаційної безпеки, Стратегія зовнішньої політики, нормативна база для врегулювання питань щодо власності на тимчасово окупованих територіях;

- підвищення координації між державними органами, які здійснюють підготовку документів щодо політик реінтеграції. Це включає й координацію

зусиль усіх інституцій щодо усунення суперечностей у нормативно-процесуальних актах;

– співпраця із громадянським суспільством. Потрібне залучення громадянського суспільства до експертних обговорень розробки політик і законів, пов'язаних з реінтеграцією. Водночас саме правозахисні організації систематично формують порядок денний щодо розробки реінтеграції, актуалізуючи ті чи інші питання захисту прав і свобод, та є джерелом критики для влади;

– посилення й завершення вже розпочатих інституційних реформ. Зокрема, це реформи децентралізації і судових органів, посилення обороноздатності. Успішні інституційні реформи є аргументом для України в процесі реінтеграції та «боротьби за людей» з ТОТ у Донецькій, Луганській, Запорізькій та Херсонській областях, а також Криму [1].

В умовах воєнного стану й повоєнної відбудови України ефективність державного управління визначатиметься її спроможністю забезпечити:

1) оновлення та удосконалення нормативно-правової бази, яка регулює питання функціонування національної економіки в умовах воєнного та післявоєнного періоду, з урахуванням сучасних реалій та міжнародного досвіду у цій сфері;

2) створення єдиної інформаційної бази економічних суб'єктів, на які покладено виконання мобілізаційних завдань (замовлень) у воєнний і післявоєнний період;

3) актуалізацію мобілізаційних завдань економічних суб'єктів всіх форм власності з метою максимального забезпечення потреб Збройних Сил, інших військових формувань, правоохоронних органів, Міністерства внутрішніх справ, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та Державної спеціальної служби транспорту під час виконання покладених на них завдань у воєнний час;

4) розробка та затвердження плану заходів щодо відновлення інфраструктури, економіки, соціальної сфери, створення умов для підвищення рівня зайнятості місцевого населення та роботи засобів масової інформації в Україні.

Говорячи про інші політичні чинники ефективності державного управління в період війни, слід також вказати про такі:

– створення дієвих концепцій деокупації й реінтеграції тимчасово окупованих та непідконтрольних територій нашої країни;

– пристосування до умов воєнного стану нормативно-правової бази, яка регулює різні аспекти політичних процесів у нашій країні;

– розвиток політичних партій (партієтворення) за умов особливого періоду та пов'язаних із ним обмежень на політичну діяльність;

- регулювання взаємодії між громадянським суспільством та державою в період воєнного стану, зокрема у частині транспарентності державних інституцій та їх відкритості до сигналів, які надходять від соціуму;

- активне дослідження передового іноземного досвіду роботи структур державного управління у період воєнного стану. На нашу думку, Україна могла б ефективно вивчати й використовувати відповідний ізраїльський досвід (оскільки Держава Ізраїль від часу свого створення у 1949 році практично безперервно знаходилася у стані війни).

Можна стверджувати, що воєнний стан вимагає від структур державного управління максимальної самовіддачі й вміння працювати в умовах постійних обмежень – часових, ресурсних та інших.

Висновки. Таким чином, розглянувши тематику даного дослідження, ми встановили, що драматичні події, пов'язані з російською агресією, випробують на міцність не лише українське суспільство, але й рівень ефективності й результативності державної служби.

Аналіз наявних у науковому співтоваристві дискусій свідчить про те, що політичним чинником ефективності державного управління у поствоєнній Україні є: 1) високий рівень політичної організації, що передбачає зосередженість державних службовців на головному (післявоєнній відбудові нашої держави) і утримання від політичних конфліктів; 2) потребою у врахуванні найкращого іноземного досвіду державного управління в умовах війни (Ізраїль, Хорватія, Азербайджан тощо); 3) удосконалення нормативно-правової бази державного управління для усунення прорахунків і слабких місць у державній службі України, виявлених під час війни.

У цьому контексті необхідним є вирішення проблем, пов'язаних із:

- рядом обмежень прав і свобод державних службовців та інших громадян, викликаних воєнним станом;

- перебуванням частини території України в тимчасово окупованому стані й розповсюдженням на ці регіони квазі-державної російської окупаційної влади;

- істотним погіршенням якості умов державної служби, спричинених фінансовою кризою й поширенням негативних соціальних явищ, спричинених війною;

- виїздом закордон значної частини державних службовців-жінок.

- корупції та нецільового використання ресурсів наданих міжнародними партнерами.

Крім того, існують та вимагають інноваційних підходів питання щодо:

- нових умов розподілу повноважень між законодавчою, виконавчою й судовою гілками державної влади;

- взаємодії органів центральної державної влади зі структурами місцевого самоврядування;

– врегулювання різних форматів взаємодії між структурами цивільної й військової служби в умовах значного зростання прав, повноважень і функціональних обов'язків останньої.

На нашу думку, в умовах початку відновлення суверенітету України над тимчасово окупованими територіями мірилом ефективності державної служби є те, наскільки результативно державні службовці беруть участь в процесах реінтеграції територій, а також наскільки ефективно і доцільно використовуються надані міжнародними партнерами ресурси, на звільнених Силами оборони України. Заходи держави з реінтеграції є комплексними, тому потребують врегулювання великого числа питань і подальших кроків та рішень.

Література:

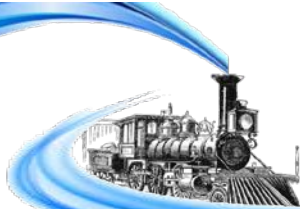
1. Аналіз проекту Закону України “Про державну політику перехідного періоду”, 1.02.2021. [Електронний ресурс]. URL: <https://vostok-sos.org/analiz-pro%D1%94ktu-zakonu-ukra%D1%97ni-pro-derzhavnu-politiku-perehidnogo-periodu>.
2. Бакуменко В. Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики : монографія. Київ : Вид-во УАДУ, 2000. 328с.
3. Державна служба: у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), О. Ю. Оболенський (заст. голови), С. М. Сербогін (заст. голови) [та ін.]. Київ; Одеса: НАДУ, 2012. Т. 1. 372 с.
4. Державне управління / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Васіна, Л. Ю. Гордієнко; за заг. Ред. А. Ф. Мельник. Київ : Знання, 2009. 582 с.
5. ДСТУ ISO 9000:2015. Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів. [Чинний від 2016-07-01]. Київ, 2016. 45 с. (Інформація та документація).
6. Завадяк Р.І., Фіалковський А.Р., Орбан М.М., Довганич Д.І. Ефективність в її теоретичному контенті та практичному застосуванні. *Розвиток методів управління та господарювання на транспорті*. 2018. № 3 (64). С. 136-146.
7. Кожушко І. Про специфіку вживання терміну «концептосфера» у сучасній когнітивній лінгвістиці [Електронний ресурс]. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=9042> (дата звернення: 07.02.2023).
8. Косенко А. В. Онтологічний підхід у класифікації концептів [Електронний ресурс]. URL: http://www.confcontact.com/20110823/9_kosenko.php (дата звернення: 07.02.2023).
9. Лігоненко Л.О. Дискусійні питання щодо трактування сутності та співвідношення понять «ефективність» і «результативність» управління підприємством. *Актуальні проблеми економіки*. 2008. № 10 (88). С. 207-216.
10. Парій Є. В. Поняття концептуалізації та типологія концептів у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філологічна*. 2014. Вип. 45. С. 339-340.
11. Політанський В. Концептуальні ідеї розвитку інформаційного суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 4. С. 140-144.
12. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя : Прем'єр, 2008. 332 с.
13. Реформування державного управління в Україні: проблеми і перспективи / кол. авт.; наук. кер. В. В. Цветков. Київ : Оріяни, 1998. 364 с.

14. Improving Public Sector Efficiency: Challenges and Opportunities / by Teresa Curristine, Zsuzsanna Lonti and Isabelle Joumard. *OECD Journal on Budgeting*. 2007. Volume 7. No. 1. 39 p.
15. Ricardo, David (1817). On the Principles of Political Economy and Taxation. *Piero Sraffa (Ed.) Works and Correspondence of David Ricardo*, Volume I, Cambridge University Press, 1951.

References:

1. Analiz projektu Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu polityku perekhidnoho periodu» [Analysis of the draft Law of Ukraine «On State Policy of the Transition Period»], 1.02.2021. Retrieved from: <https://vostok-sos.org/analiz-pro%D1%94ktu-zakonu-ukra%D1%97ni-pro-derzhavnu-politiku-perehidnogo-periodu> [in Ukrainian].
2. Bakumenko, V. D. (2000). *Formuvannia derzhavno-upravlin'skykh rishen: problemy teorii, metodolohii, praktyky* [Formation of state management decisions: problems of theory, methodology, practice]. Kyiv : Vyd-vo UADU [in Ukrainian].
3. *Derzhavna sluzhba* [Public service] : u 2 t. (2012) / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy ; redkol. : Yu. V. Kovbasiuk (holova), O. Yu. Obolenskyi (zast. holovy), S. M. Serohin (zast. holovy) [ta in.]. Kyiv ; Odesa : NADU. Vol. 1 [in Ukrainian].
4. *Derzhavne upravlinnia* [State administration] (2009) / A. F. Melnyk, O. Yu. Obolenskyi, A. Yu. Vasina, L. Yu. Hordiienko ; za zah. red. A. F. Melnyk. Kyiv : Znannia [in Ukrainian].
5. DSTU ISO 9000:2015. *Systemy upravlinnia yakistiu. Osnovni polozhennia ta slovnyk terminiv* [Quality management systems. Basic provisions and glossary of terms]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Zavadiak, R. I., Fialkovskyi, A. R., Orban, M. M., Dovhanych, D. I. (2018). Efektyvnist v yii teoretychnomu kontenti ta praktychnomu zastosuvanni [Efficiency in its theoretical content and practical application]. *Rozvytok metodiv upravlinnia ta hospodariuvannia na transporti – Development of transport management and management methods*, 3 (64), 136-146 [in Ukrainian].
7. Kozhushko, I. *Pro spetsyfyku vzhyvannia terminu «kontseptosfera» u suchasni kohnityvni linhvistytsi* [On the specifics of using the term "conceptosphere" in modern cognitive linguistics]. Retrieved from: <http://litmisto.org.ua/?p=9042> [in Ukrainian].
8. Kosenko, A. V. *Ontolohichni pidkhyd u klasyfikatsii kontseptiv* [Ontological approach in the classification of concepts]. Retrieved from: http://www.confcontact.com/20110823/9_kosenko.php [in Ukrainian].
1. Lihonenko, L. O. (2008). Dyskusiini pytannia shchodo traktuvannia sutnosti ta spivvidnoshennia poniat «efektyvnist» i «rezultatyvnist» upravlinnia pidpriemstvom [Discussion questions regarding the interpretation of the essence and the relationship between the concepts of "efficiency" and "effectiveness" of enterprise management]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 10 (88), 207-216 [in Ukrainian].
2. Папи́й, Є. Б. (2014). Lihonenko, L. O. (2008). Dyskusiini pytannia shchodo traktuvannia sutnosti ta spivvidnoshennia poniat «efektyvnist» i «rezultatyvnist» upravlinnia pidpriemstvom [Concept of conceptualization and typology of concepts in modern cognitive linguistics]. *Aktualni problemy ekonomiky – Actual problems of the economy*, 45, 339-340 [in Ukrainian].
3. Politskiy, V. (2017). Kontseptualni idei rozvytku informatsiinoho suspilstva [Conceptual ideas of information society development]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 4, 140-144 [in Ukrainian].
4. Prykhodko, A. M. (2008). *Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvnii paradyhmi linhvistyky* [Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]. Zaporizhzhia : Premier [in Ukrainian].

5. *Reformuvannia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini: problemy i perspektyvy [Reforming public administration in Ukraine: problems and prospects]* (1998) / kol. avt. ; nauk. ker. V. V. Tsvietkov. Kyiv: Oriiany [in Ukrainian].

6. Improving Public Sector Efficiency: Challenges and Opportunities (2007) / by Teresa Curristine, Zsuzsanna Lonti and Isabelle Joumard. *OECD Journal on Budgeting*, 7, 1 [in English].

7. Ricardo, David (1817). On the Principles of Political Economy and Taxation. *Piero Sraffa (Ed.) Works and Correspondence of David Ricardo*, Volume I, Cambridge University Press, 1951 [in English].

УДК 351:796.03

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-213-220](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-213-220)

Кононенко Валерій Васильович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0001-5177-2885>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

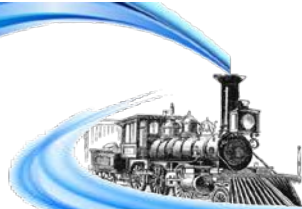
Анотація. В умовах глобалізації та євроінтеграції актуалізується потреба у системному вивченні вдалого зарубіжного досвіду державного управління фізичною культурою та спортом, особливо європейського досвіду, який може наблизити Україну до європейських стандартів у гуманітарній сфері. Вивчення та адаптація міжнародного та європейського досвіду має безпосередньо здійснюватися в рамках Міністерства молоді та спорту України або за його сприяння та на замовлення, що гарантуватиме прикладний та орієнтований на практику характер відповідних досліджень. Зокрема одним з найважливіших завдань в рамках вивчення та адаптації європейського досвіду управління фізичною культурою та спортом має стати питання ефективного розподілу функцій в рамках здійснення відповідної державної політики між усіма рівнями управління та взаємодія з громадянським суспільством.

Метою статті є обґрунтування державної політики у сфері фізичної культури і спорту в контексті євроінтеграції.

Взаємодія з громадськістю на даному етапі розвитку повинна відбуватися з урахуванням глобальних тенденцій розвитку інформаційного суспільства – із обов'язковим використанням усіх можливостей мережі Інтернет. Також важливим аспектом вивчення та застосування позитивного досвіду країн Європейського Союзу в цій сфері має стати сприяння активізації ролі спорту та фізичної культури у розвитку економіки окремих місцевих громад та створенні нових робочих місць.

Доведено, що тільки забезпечення різноманітності, високої якості та доступності фізкультурно-спортивних послуг для громадян та заохочення благодійної діяльності у сфері фізичної культури і спорту можуть бути опосередковано віднесені до сфери економіки. Важливим є досвід ЄС щодо сприяння співпраці між усіма сторонами, відповідальними за вироблення політики у сфері спорту та діалогу із спортивними організаціями з метою утвердження позитивних цінностей спорту.

Ключові слова: державна політика, євроінтеграція, фізична культура і спорт, імідж держави, міжнародна арена.

Kononenko Valerii Vasylovych Doctor of historical sciences, professor, head of the department of public management and administration, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-5177-2885>

ENSURING STATE POLICY IN THE SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION

Abstract. In the conditions of globalization and European integration, the need for a systematic study of successful foreign experience of state management of physical culture and sports, especially European experience, which can bring Ukraine closer to European standards in the humanitarian sphere, is becoming urgent. The study and adaptation of international and European experience should be carried out directly within the framework of the Ministry of Youth and Sports of Ukraine or with its assistance and to order, which will guarantee the applied and practice-oriented nature of the relevant research. In particular, one of the most important tasks in the framework of the study and adaptation of the European experience in managing physical culture and sports should be the issue of effective distribution of functions within the framework of the implementation of the appropriate state policy between all levels of management and interaction with civil society.

The purpose of the article is to substantiate the state policy in the field of physical culture and sports in the context of European integration.

Interaction with the public at this stage of development should take place taking into account the global trends in the development of the information society - with the obligatory use of all the possibilities of the Internet. Also, an important aspect of the study and application of the positive experience of the European Union countries in this area should be the promotion of the role of sports and physical culture in the development of the economy of individual local communities and the creation of new jobs.

It has been proven that only the provision of diversity, high quality and accessibility of physical culture and sports services for citizens and the promotion of charitable activities in the field of physical culture and sports can be indirectly attributed to the sphere of economy. The EU's experience in promoting cooperation between all parties responsible for policy-making in the field of sport and dialogue with sports organizations in order to affirm the positive values of sport is important.

Keywords: state policy, European integration, physical culture and sports, state image, international arena.

Постановка проблеми. Спорт та фізична культура відіграє значну роль у житті сучасного суспільства на багатьох рівнях: від забезпечення здоров'я

нації до формування іміджу держави на міжнародній арені, від соціальної адаптації молоді до сприяння сталому розвитку. Фізична культура та масовий спорт безпосередньо пов'язані із якістю життя усіх вікових груп населення, спорт вищих досягнень – важлива сфера професійного життя, сектор економіки, засіб укріплення міжнародного авторитету держави. Державна політика у сфері фізичної культури та спорту, таким чином, має важливе значення для розвитку країни та потребує уваги з боку держави та громадянського суспільства, їх плідної взаємодії, адже тільки за таких умов можливо досягти створення сприятливого середовища для розвитку цієї сфери з урахуванням інтересів усіх зацікавлених сторін.

Постійне вдосконалення процесу формування та реалізації державної політики у сфері фізичної культури та спорту особливо актуалізується в епоху глобалізації та за умов євроінтеграції України. Як частина глобалізованого світу, наша держава має враховувати загальні тенденції світового розвитку, в тому числі, у сфері фізичної культури та спорту, адаптувати досвід інших країн, який може дати позитивні результати при його застосуванні на нашому ґрунті. За умов швидких змін та динамічного розвитку, притаманних глобалізації, завдання державної політики у сфері фізичної культури та спорту мають постійно адаптуватися та корегуватися відповідно до вимог життя.

Значна увага питанням державного управління фізичною культурою та спортом, його функціям та структурі приділяється у працях М. Дутчака. Окремо слід виділити дослідження І. Гасюка, викладені у його докторській дисертації та чисельних публікаціях, присвячених перспективам державного управління фізичною культурою та спортом, галузевим програмам розвитку фізичної культури та спорту, організаційно-правовим основам розвитку цієї сфери, оцінюванню ефективності державного управління та підготовці фахівців-управлінців у сфері фізичної культури та спорту [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблеми впливу глобалізаційних процесів та євроінтеграції на розвиток державного управління в Україні та інших країнах висвітлені у працях В. Баштанника, Р. Войтович, І. Кравчук, О. Оржель, Л. Прокопенка, О. Руденко, О. Рудіка, Н. Рудік та багатьох інших українських науковців, які зробили вагомий внесок у науково-практичне забезпечення реформування вітчизняної системи державного управління відповідно до європейських та міжнародних стандартів.

Метою статті є обґрунтування державної політики у сфері фізичної культури і спорту в контексті євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. На офіційному сайті Європейського Союзу (ЄС) зазначається, що управління в сфері спорту на всіх рівнях має відбуватися на певних засадах. Зокрема йдеться про те, що ЄС поважаючи

автономію спортивних організацій, сприяє дотриманню наступних принципів: демократія; прозорість; підзвітність у процесі прийняття рішень; представленість усіх зацікавлених сторін [1, 2].

Наприклад, у Німеччині, питання розвитку спорту належать до функцій різних рівнів управління. Відповідно до німецького законодавства, відповідальність за розвиток масового спорту лежить на федеральних землях та територіальних громадах. Проте на федеральному рівні вирішуються питання розвитку масового спорту, які зачіпають загальні інтереси.

Такий гнучкий підхід до розподілу відповідальності за підтримку масового спорту і фізичної культури є вдалим прикладом ефективного управління у цій сфері. Взагалі країни ЄС побудували організаційну структуру державного управління таким чином, щоб ті чи інші функції належали до того рівня управління, на якому вони можуть виконуватися найбільш ефективно. А сфера спорту із її потенціалом до створення нових робочих місць та сприяння місцевій економіці має достатній потенціал для стимулювання розвитку регіонів. На сьогодні регіональний розвиток є вкрай актуальною проблемою для України.

На думку українських науковців, в нашій державі протягом всього періоду її існування стан соціально-економічного розвитку регіонів характеризувався низкою проблем, зокрема, наявність значних диспропорцій регіонального розвитку, низький рівень економічного розвитку в більшості регіонів, наявність депресивних регіонів, слабкий розвиток або занепад соціальної інфраструктури та відсутність у держави коштів щодо її належного фінансування, що в кінцевому підсумку мало наслідком низький рівень життя більшої частини населення держави [4, с. 24].

Отже, за таких умов, необхідно у повній мірі використовувати усі наявні ресурси розвитку, включаючи потенціальні можливості сфери спорту та його ролі у розвитку економіки, яка вже тривалий час визначена та використовується у Європейському Союзі.

В Україні водночас, у статті 5 Закону «Про фізичну культуру і спорт» зазначається, що державне управління фізичною культурою і спортом здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері фізичної культури та спорту, реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту, за сприяння відповідно інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування [3]. У статті 6 того ж Закону, серед іншого, мова йде про те, що центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері фізичної культури та спорту взаємодіє з центральними органами виконавчої влади, іншими органами державної влади та органами місцевого самоврядування у сфері фізичної культури і спорту [3].

Державна політика у сфері фізичної культури і спорту ґрунтується на засадах [4, 5]:

- визнання фізичної культури як важливого чинника всебічного розвитку особистості та формування здорового способу життя;
- визнання фізичної культури і спорту як пріоритетного напрямку гуманітарної політики держави;
- визнання спорту як важливого чинника досягнення фізичної та духовної досконалості людини, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави;
- гарантування рівних прав та можливостей громадян у сфері фізичної культури і спорту;
- забезпечення гуманістичної спрямованості та пріоритету загальнолюдських цінностей, справедливості, взаємної поваги та гендерної рівності;
- сприяння безперервності та послідовності занять фізичною культурою і спортом громадян різних вікових груп;
- забезпечення безпеки життя та здоров'я осіб, які займаються фізичною культурою і спортом, учасників та глядачів спортивних і фізкультурно-оздоровчих заходів;
- створення умов для соціального та правового захисту громадян у сфері фізичної культури і спорту;
- утвердження етичних та моральних цінностей фізичної культури і спорту;
- забезпечення різноманітності, високої якості та доступності фізкультурно-спортивних послуг для громадян;
- забезпечення умов для підтримки напрямів фізичної культури і спорту;
- заохочення благодійної діяльності у сфері фізичної культури і спорту;
- забезпечення підтримки громадських організацій фізкультурно-спортивної спрямованості;
- забезпечення доступу інвалідів до спортивних споруд;
- орієнтування на сучасні міжнародні стандарти у сфері фізичної культури і спорту, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у цій сфері.

На думку вітчизняних дослідників, усі прийняті за роки незалежності Української держави програми розвитку фізичної культури і спорту не були виконані та реалізовані в повній мірі, кризові явища в галузі прогресували, заходи щодо удосконалення системи державного управління сферою фізичної

культури та спорту не приносили бажаних результатів [2, с. 29]. Отже, розвиток державного управління сферою фізичної культури і спорту характеризується термінами далекими від ефективності та результативності. Особливо гострого характеру ці проблеми, так само як і ряд інших, набувають в умовах глобалізації та євроінтеграції, що диктують високі стандарти суспільного життя й державного управління.

В інформаційній довідці щодо співробітництва України з Європейським Союзом у сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту, оприлюдненій на сайті відповідного міністерства, містяться відомості, які змушують замислитися над даною проблемою. Зокрема мова йде про діяльність молодіжних громадських організацій України та їх участь в європейських тренінгах та молодіжних обмінах, участь представників України у проєктах Європейської волонтерської служби. Окрема увага приділяється взаємодії в рамках програми «Еразмус+», яка теж зосереджується на молодіжних обмінах, волонтерській службі, навчанні працівників по роботі з молоддю, реалізації проєктів за участю молодіжних організацій [4].

Водночас варто наголосити, що на сайті Міністерства молоді та спорту України, якщо послідовно відкривати сторінки «Масовий спорт» та «Міжнародний досвід», то на сторінці «Міжнародний досвід» можна побачити запис «порожня категорія» [5]. З чого напрашується висновок про те, що поки що зацікавленість Міністерства у вивченні досвіду ЄС як частини міжнародного досвіду залишається не реалізованою. Аналогічна ситуація спостерігається й у розділі «Дитячо-юнацький спорт» [4]. На сторінках, присвячених спорту вищих досягнень, посилання, пов'язані з вивченням міжнародного досвіду, відсутні. До речі, продовжуючи тему інформування громадськості про діяльність Міністерства, не можна залишити поза увагою й те, що «співпраця з центральними органами виконавчої влади» теж позначена як «порожня категорія» [3].

Окремо слід звернути увагу на позицію ЄС щодо ролі спорту як чинника, що допомагає створенню нових робочих місць та є важливим сектором економіки. До речі, в Законі України «Про фізичну культуру і спорт» [5] у статті 4, де мова йде про засади державної політики у сфері фізичної культури і спорту, згадка щодо створення нових робочих місць та розвитку економіки – відсутня, хоча зазначається, що фізична культура і спорт визнається пріоритетним напрямом гуманітарної політики держави, забезпечення різноманітності, високої якості та доступності фізкультурно-спортивних послуг для громадян, забезпечення умов для підтримки напрямів фізичної культури і спорту; заохочення благодійної діяльності у сфері фізичної культури і спорту; орієнтування на сучасні міжнародні стандарти у сфері фізичної культури і спорту, поєднання вітчизняних традицій і досягнень із світовим досвідом у цій сфері та інші.

Отже, тільки забезпечення різноманітності, високої якості та доступності фізкультурно-спортивних послуг для громадян та заохочення благодійної діяльності у сфері фізичної культури і спорту можуть бути опосередковано віднесені до сфери економіки.

Висновки. Таким чином, тільки професійний спорт визнається комерційним, тоді як практика розвинених держав світу засвідчує необхідність використання масового спорту, як засобу створення нових робочих місць повної та неповної зайнятості, стимулювання розвитку місцевої економіки. Зрозуміло, що бажані та необхідні тенденції не завжди виникають без державного сприяння, тільки на основі самоорганізації громадянського суспільства. Проте важливий досвід ЄС щодо сприяння співпраці між усіма сторонами, відповідальними за вироблення політики у сфері спорту та діалогу із спортивними організаціями з метою утвердження позитивних цінностей спорту та вирішення актуальних проблем має бути пристосований до практики життя в нашій державі.

Перспективними є подальші дослідження збільшення ефективності та результативності державної політики у сфері фізичної культури та спорту в Україні, її адаптації до європейських стандартів.

Література:

1. Гасюк І.Л. Пріоритетні напрями удосконалення системи державного управління фізичною культурою і спортом. Економіка та держава. 2013. № 11. С. 129-132.
2. Закон України "Про фізичну культуру і спорт" [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808\(12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808(12)
3. Інформаційна довідка щодо співробітництва України з Європейським Союзом у сферах молодіжної політики, фізичної культури і спорту [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://dsmsu.gov.ua/media/2015/02/23/42/Ykrayina_YES_02.2016.pdf
4. Міністерство молоді та спорту України: Масовий спорт. Міжнародний досвід [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/61>
5. Пірен М.І. Європейські цінності – якісно новий формат державотворення в процесі реформування українського суспільства на шляху до демократії. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Сер.: "Держав(не управління)". 2015. № 4. С. 87-92.

References:

1. Hasiuk, I.L. (2013). Priorytetni napriamy udoskonalennia systemy derzhavnoho upravlinnia fizychnoiu kulturoiu i sportom [Priority directions for improving the system of state management of physical culture and sports]. *Ekonomika ta derzhava*, 11, 129-132 [in Ukrainian].
2. Informatsiina dovidka shchodo spivrobitnytstva Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom u sferakh molodizhnoi polityky, fizychnoi kultury i sportu [Information document on Ukraine's cooperation with the European Union in the fields of youth policy, physical culture and sports]. Retrieved from: http://dsmsu.gov.ua/media/2015/02/23/42/Ykrayina_YES_02.2016.pdf [in Ukrainian].
3. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy: Masovyi sport [Ministry of Youth and Sports of Ukraine: Mass sport]. *Mizhnarodnyi dosvid*. Retrieved from [py: http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/61](http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/61) [in Ukrainian].

4.Piren, M.I. (2015). Yevropeiski tsinnosti – yakisno novyi format derzhavotvorennia v protsesi reformuvannia ukrainskoho suspilstva na shliakhu do demokratii [European values are a qualitatively new format of state formation in the process of reforming Ukrainian society on the way to democracy]. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*. Ser.: "Derzhavne upravlinnia", 4, 87-92 [in Ukrainian].

5.Zakon Ukrainy "Pro fizychnu kulturu i sportu" [Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports"]. Retrieved from : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808\(12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808(12) [in Ukrainian].

УДК 327

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-221-238](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-221-238)

Рвач Андрій Миколайович аспірант, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-7617-5734>

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ЗАХІДНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Анотація. У статті з'ясовуються місце і роль публічного управління в транскордонному співробітництві західних регіонів України із урахуванням принципу субсидіарності. Встановлено, що розвиток такого співробітництва буде основою для їхнього економічного та соціального розвитку. Здійснене комплексне дослідження інноваційних технологій як форми публічного управління в умовах муніципальної демократії, виявлені фактори, що негативно впливають на реалізацію впровадження інноваційних технологій в органах влади. З'ясовано, що важливими є теоретико-прикладне розуміння понять, моделей, принципів побудови та функціонування інноваційної діяльності, стратегічного управління нововведеннями, методики стратегічного аналізу та діагностування інноваційного потенціалу публічного управління, моделі прогнозування поширення нововведень тощо.

Розглянуто три аспекти транскордонного співробітництва, а саме: політичний, економічний і соціокультурний. Встановлено, що публічне управління відіграє значну роль у двох останніх. Економічний напрям сприяє створенню інфраструктурних об'єктів, торгівлі та спільному бізнесу, розвитку туризму тощо. Соціальний же напрям створює можливості для розвитку трудової мобільності, покращення рівня життя на прикордонних територіях. В основу транскордонного співробітництва запропоновано взяти концепцію транскордонного регіоналізму в межах моделі поліполярності. Визначено найбільш перспективний напрям транскордонного співробітництва в економічній сфері, а саме – формування міжнародної мережі транспортних коридорів. Визначено напрями публічного управління на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях, які б забезпечували ефективну реалізацію політики транскордонного співробітництва. З'ясовано, цифрові технології являють собою систему взаємопов'язаних засобів, за допомогою яких здійснюється збір, обробка, фіксація, зберігання вхідної, а також формування та поширення вихідної інформації особливим (цифровим) методом.

Ключові слова: інновація, інноваційні технології, транскордонне співробітництво, публічне управління, економічний розвиток територій, соціальний розвиток територій.

Rvach Andrii Mykolayovych Graduate student, Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-7617-5734>

INNOVATIVE TECHNOLOGIES OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF TRANSBORDER COOPERATION OF THE WESTERN REGIONS OF UKRAINE

Abstract. The article clarifies the place and role of public administration in cross-border cooperation of the western regions of Ukraine, taking into account the principle of subsidiarity. It is established that the development of such cooperation will be the basis for their economic and social development. A comprehensive study of innovative technologies as a form of public management in the conditions of municipal democracy was carried out, factors that negatively affect the implementation of the implementation of innovative technologies in government bodies were identified. It was found that theoretical and applied understanding of concepts, models, principles of construction and functioning of innovative activity, strategic management of innovations, methods of strategic analysis and diagnosis of innovative potential of public administration, models of forecasting the spread of innovations, etc. are important. Three aspects of cross-border cooperation are considered, namely: political, economic and socio-cultural. It is established that public administration plays a significant role in the last two. The economic direction promotes the creation of infrastructure facilities, trade and joint business, development of tourism, etc. The social direction creates opportunities for the development of labor mobility, improvement of the standard of living in the border areas. It is proposed to take the concept of cross-border regionalism within the framework of the polypolarity model as the basis of cross-border cooperation. The most promising direction of cross-border cooperation in the economic sphere has been determined, namely, the formation of an international network of transport corridors. The directions of public management at the national, regional and local levels, which would ensure the effective implementation of the policy of cross-border cooperation, were determined. It has been clarified that digital technologies represent a system of interconnected means, with the help of which the collection, processing, fixation, storage of input, as well as the formation and distribution of output information is carried out by a special (digital) method.

Keywords: innovation, innovative technologies, cross-border cooperation, public administration, economic development of territories, social development of territories.

Постановка проблеми. Транскордонні відносини і транскордонне співробітництво — це невід’ємна складова, підсистема сучасної системи міжнародних відносин. Поняття транскордонного співробітництва в сучасному його розумінні виникло відносно нещодавно — в середині минулого століття. Регіони країн Європи почали відігравати самостійну роль у міжнародних відносинах та їм надавались ширші права у здійсненні міжнародного співробітництва на локальному рівні. Основну роль відіграють вже не держави, а окремі регіони, важливою складовою розвитку яких є транскордонне співробітництво.

У контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів питання дослідження транскордонного співробітництва стає дедалі актуальнішим. Найкращий досвід країн Європейського Союзу (Польщі, Угорщини, Румунії, Словацької Республіки), вищі стандарти життя та можливості розвитку дають підстави стверджувати, що транскордонне співробітництво в повоєнний період надасть західним регіонам України поштовх для економічного та соціального розвитку. В цьому контексті корисним буде з’ясування місця та ролі в цьому процесі органів публічної влади.

Необхідно дослідити роль та місце іноваційних технологій для використання в транскордонному співробітництві, при модернізації механізмів публічного управління транскордонним співробітництвом в повоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням транскордонного співробітництва присвячено роботи таких науковців, як: Є. Алаєв, І. Брикова, З. Варналій, Ф. Ващук, В. Гоблик [1], І. Журба, В. Керецман, В. Ковальов [2], Л. Лендсел, В. Малиновський, С. Максименко, Г. Мелеганич Ю. Наврузов, І. Студенніков, Н. Сілічєва, І. Сторонянська, В. Шамраєва та інші [3]. Вивчення різних аспектів адміністративно-територіальної реформи (процес децентралізації) та зростаючій вагомості ролі публічного управління відобразилось у наукових роботах Д. Василика, В. Воротіна, М. Долішнього, Т. Голікової, С. Максименко, В. Кампа, І. Коліушка, В. Кравченка, Н. Мікули, А. Мельника, В. Новікова, В. Самойленко, Д. Стеченко, О. Топчієва та інших [4].

Серед західних дослідників загальних проблем інтеграції, включаючи і транскордонне співробітництво, виділяються роботи Дж. Вейлера, В. Молле, Дж. Піндера, Г. Робертса, А. Сбраджа, Д. Сіджанскі, Ф. Уілсона, У. Уоллеса, М. Фуше, Ф. Шміттєра. Дослідженню актуальних питань розвитку і модифікації політичних систем сучасних суспільств (в тому числі в сфері становлення і розвитку регіональної політики держав-членів ЄС та самого ЄС) присвячено роботи Б. Андерсона, Ф. Броделя, Е. Гідденса, Р. Дарендорфа, А. Дебідура, К. Зонтхаймера, Д. Каванаха, А. Лейпхарта, Г. Манна, Р. Мьюра, Т. Ніппердея, Р. Паддісона, Т. Парсонса, Р. Патнема, С. Роккана, Е. Сміта.

До вітчизняних і зарубіжних досліджень в області регіоналізму і федералізму відносяться праці дослідників С. Артоблевського, М. Баймуратова, І. Балабанової, О. Батанова, С. Борисова, І. Бусигіної, Є. Василькової, Є. Васильєва, В. Гельмана, А. Дахіна, М. Долішнього, Т. Зонової, І. Іванова, М. Ільїна, А. Макаричева, С. Медведева, Н. Мікули, О. Морозової, Л. Смірнягіної, Т. Фадєєвої. У наукових працях В. Вакуленка, З. Варналія, В. Воротіна, І. Дегтярьової, І. Криничної, В. Кампа, В. Куйбіди, Е. Лібанової, Ю. Макогона, П. Покатаєва, С. Романюка, В. Толкованова, В. Чужикова та інших розкрито сутність і різні аспекти формування й реалізації державної регіональної політики, європейської регіональної співпраці, зокрема у форматі транскордонного співробітництва та єврорегіонів. Разом з тим актуальність проблематики транскордонного співробітництва в рамках Європейського континенту об'єктивно посилюється вже для третіх країн та держав, що проголосили та легалізували в конституції свій європейський вибір, до яких відноситься і Україна [5].

Питання дослідження цифрових технологій у публічному управлінні присвячені праці О. Берназюк [6]. Наукова дискусія щодо проблем формування електронного урядування в Україні триває вже протягом декількох років. Зокрема, деякі питання застосування цифрових технологій у сфері публічного управління досліджували такі науковці як Е.Е. Аблякимов, Є.П. Бабалик, О.Є. Бухтатий, О.О. Григор, А.М. Митко, П.С. Клімушин, Р.А. Коваль, В.О. Коновал, Н.Б. Новицька, О.В. Павлишин, А.О. Серенюк та ін. Водночас, вченими переважно розглядалися окремі аспекти електронного урядування, визначались нормативно-правові засади його впровадження, однак, комплексних досліджень, присвячених визначенню та систематизації основних понять у сфері застосування цифрових технологій у публічному управлінні, в Україні не достатньо [6]. Також не досить вивченими сьогодні залишається актуальність запровадження інноваційних технологій у транскордонному співробітництві, у транскордонному співробітництві західних регіонів України.

Мета статті полягає в обґрунтуванні засад щодо використання інноваційних технологій публічного управління у сфері транскордонного співробітництва західних регіонів України, особливо в повоєнний період.

Виклад основного матеріалу. Запровадження модернізації механізмів публічного управління транскордонним співробітництвом на засадах публічного управління та наукового обґрунтування напрямів реалізації цього процесу є вкрай важливим в повоєнний період. Аналіз методів здійснення адміністративної реформи як засобу управлінських інновацій є однією з пріоритетних проблем теорії публічного управління на сучасному етапі розвитку. Методи аналізу управлінських інновацій передусім визначається

змістом основних понять, що характеризують дане явище. Найбільше теоретико-методологічне навантаження несе поняття «інновація» та його сфера управління конкретизація – «управлінська інновація». Її зміст є надзвичайно багатовимірним, оскільки вказані поняття широко застосовуються для дослідження різноманітних соціальних проєктів практично в усіх гуманітарних та переважній більшості технічних наукових галузей. Поняття «інновація» відповідає англійському «innovation» [4]. Буквальний переклад з англійського означає «введення новацій» і найкраще відповідає змісту слова «нововведення». Інновації чи нововведення поширюються на весь спектр соціальних явищ та процесів - новий порядок, новий звичай, новий метод, нова форма управління тощо.

Інновація є результатом діяльності з оновлення сутності, змісту, структури, перетворення попередньої діяльності, що приводить до заміни одних елементів в системі управління органів публічної влади іншими або доповнення наявних новими. Інновації в публічному управлінні слід розглядати як нові форми і методи роботи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, нові управлінські технології, підходи та інструменти, що використовуються для досягнення нових цілей, з одного боку, для удосконалення самої системи публічного управління, а з іншого, – для забезпечення розвитку.

На даний час поширеним явищем є практичне використання різних напрямів в публічному управлінні, в діяльності органів публічної влади, а саме: електронного врядування (e-government), а також: кейсів «уряд – урядові» («government to government»), «уряд – громадянам» («government to citizens») та «уряд – бізнесу» («government to business») [1].

Інноваційна діяльність в публічному управлінні, в діяльності органів публічної влади безпосередньо пов'язана з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, прикладом цього є введення електронного врядування, який включає в себе аналіз напрямів в діяльності: таких як розвиненість он-лайн послуг (OSI), телекомунікаційної інфраструктури (ТІІ) та індекс людського капіталу (Human Capital Index, HCI).

З'ясовано, що вкрай важливими є теоретико-прикладне розуміння понять, моделей, принципів побудови та функціонування інноваційної діяльності, стратегічного управління нововведеннями, методики стратегічного аналізу та діагностування інноваційного потенціалу публічного управління, моделі прогнозування поширення нововведень тощо. Види та способи технологічного супроводу інноваційної діяльності, як мають, її результативність шляхом використання різного роду інформаційно-комунікаційних технологій.

Виділяють два етапи розвитку транскордонного співробітництва.

Перший – це налагодження контактів між територіальними громадами, державними адміністраціями України та суміжними державами, у процесі яких вони визначають перспективні напрямки співробітництва. На другому етапі відбувається встановлення спільних інтересів, організаційних форм, фінансових засад транскордонного співробітництва і суб'єктів і учасників транскордонного співробітництва, які складатимуть основні сфери співпраці

За національним законодавством в Україні виділено три основні форми здійснення транскордонного співробітництва:

- 1) в межах створеного єврорегіону;
- 2) шляхом встановлення та розвитку взаємовигідних контактів між суб'єктами транскордонного співробітництва [5].

Сучасний розвиток транскордонного співробітництва України обумовлений низкою об'єктивних чинників, що вже впливають на розвиток західних регіонів України чи визначатимуть його майбутнє у короткостроковій та середньостроковій перспективах, насамперед: зовнішньополітичною стратегією зближення України з ЄС, яка розглядає транскордонне співробітництво як один з інструментів європейської інтеграції країни. Про це свідчить зміст Стратегії та Національної програми інтеграції України до ЄС, які визначають транскордонне та міжрегіональне співробітництво місцевих органів влади одним із шляхів європейської інтеграції держави; включення транскордонного співробітництва у перелік пріоритетів Концепції державної регіональної політики; формуванням нових відносин між ЄС та Україною, а, отже, й набуттям західними прикордонними регіонами України статусу «зовнішнього регіону» ЄС; можливістю скористатися досвідом транскордонної співпраці західних регіонів Угорщини і Польщі, які в другій половині 1990-х років виконували функцію «зовнішніх регіонів» Європейського Союзу і отримали доступ до нових форм допомоги ЄС [6].

Серед факторів, що гальмують розвиток єврорегіонального співробітництва, на сьогодні науковцями і практиками зазначаються наступні [1]:

- низький рівень соціально-економічного розвитку західних регіонів України;
- відмінності адміністративно-територіального устрою суміжних держав;
- незавершене та неадаптоване до європейських норм і стандартів національне нормативно-правове забезпечення у сфері транскордонної співпраці;
- низький рівень повноважень територіальних громад у міжтериторіальних та транскордонних взаємовідносинах; неформована система державної підтримки транскордонного співробітництва;

- обмеженість фінансових ресурсів місцевих та регіональних бюджетів;
 - недостатня участь у міжнародних програмах розвитку;
 - зміна кордонів, яке відбувається у зв'язку з розширенням кордонів Європейського Союзу;
 - низька поінформованість про основні результати діяльності суб'єктів транскордонного співробітництва;
 - недооцінка з боку центральної влади транскордонного співробітництва як інструменту територіального/регіонального розвитку і покращення якості життя людей, які мешкають у прикордонних регіонах України;
 - обмеженість стратегічного бачення завдань та перспектив розвитку транскордонного співробітництва як з боку уряду, так і з боку місцевих органів влади України, а також "відсутність навичок спільного планування розвитку прикордонних територій";
 - мізерний рівень фінансової підтримки спільних транскордонних проектів як з боку уряду, так і з боку місцевих органів влади (за винятком облаштування прикордонної інфраструктури);
 - слабкість інституційної бази регіонального розвитку, яка у прикордонних регіонах має відігравати роль одного з рушіїв транскордонного співробітництва;
 - відсутність у місцевих органів влади усвідомлення того, що завдання розвитку транскордонного співробітництва потребують від них функцій координації, а не жорсткого адміністрування. Як наслідок, до впровадження проектів транскордонного співробітництва залучається надто мало підприємців та неурядових організацій;
 - агресія росії проти України.
- Серед основних переваг розвитку транскордонних територій науковцями та практиками виділено [1]:
- об'єднання ресурсних потенціалів, насамперед трудових, рекреаційних ресурсів та соціальної інфраструктури; значне зростання експортно-імпортних операцій регіонів із регіонами сусідніх країн;
 - створення спільних підприємств, що дають змогу активізувати інвестиційну діяльність та використовувати більш передові технології;
 - зростання інноваційного потенціалу транскордонного регіону, в результаті збільшення кількості науково-технічних розробок;
 - міжрегіональне і міжнародне співробітництво в сфері інтелектуальної власності, співробітництво в галузі освіти та науки;
 - зміцнення конкурентоспроможності українських територій на кордоні держави;
 - будівництво пунктів перетину кордону та відповідної інфраструктури;

- укладання нових транскордонних угод;
- розвиток мережі логістичних центрів та центрів підтримки підприємництва;
- координація соціально-економічного та екологічного розвитку прикордонних регіонів;
- гармонізація законодавства України у відзначених сферах з європейським законодавством.

Транскордонне співробітництво здійснюється як на міждержавному рівні, так і на рівні територіальних громад, їх представницьких органів, місцевих органів виконавчої влади. Таке співробітництво сприяє соціальній та економічній конвергенції прикордонних регіонів та створенню нових можливостей для їх розвитку, в тому числі розвитку економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин, обміну досвідом.

Україна має кордон із сімома державами, 19 із 27 адміністративно-територіальних одиниць є прикордонними. На території таких прикордонних областей, як Вінницька, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Луганська, Одеська, Сумська, Харківська, Чернівецька, Чернігівська, Донецька, створено єврорегіони – Буг, Верхній Прут, Дністер, Дніпро, Карпатський, Нижній Дунай, Ярославна, п'ять єврорегіонів створено з державами - членами ЄС (Польща, Словаччина, Румунія, Угорщина). У рамках єврорегіонів транскордонне співробітництво здійснюється з 1993 року [7].

Останнім часом в Україні приділялася значна увага розвитку транскордонного співробітництва, зокрема створено договірно-правову базу для такого співробітництва, встановлено правові механізми підготовки та реалізації спільних з державами-членами ЄС проектів прикордонного співробітництва, в тому числі процедуру проведення конкурсного відбору проектів (програм) транскордонного співробітництва, які можуть бути включені до цієї Програми [2, 3].

Незважаючи на зазначене, аналіз літератури [9] дозволяє виділити основні проблеми транскордонного співробітництва західних регіонів України, а саме:

- воєнні дії на території України, що унеможлиблює реалізацію західними регіонами проектів транскордонного співробітництва;
- недостатні темпи соціально-економічного розвитку західних регіонів України та нерозвинутість інструментів підтримки його реалізації;
- низький рівень розвитку прикордонної транспортної інфраструктури, зокрема автомобільних доріг до пунктів пропуску через державний кордон, мостів та поромних переправ;

- повільні темпи впровадження сучасних методів контролю в пунктах пропуску через державний кордон;
- законодавчі та інституційні обмеження щодо розвитку малого та середнього бізнесу у прикордонних регіонах України;
- відсутність спільної з іншими державами системи попередження про стихійні лиха та захисту від надзвичайних ситуацій, а також раціонального використання природних ресурсів;
- низький рівень використання туристичного потенціалу прикордонних регіонів та культурної спадщини;
- декларативний характер спільних пріоритетів міждержавного співробітництва, недосконалий механізм спільного планування та обмежені інструменти реалізації спільних із сусідніми державами проектів транскордонного співробітництва; відмінність правил та процедур підготовки та фінансування проектів транскордонного співробітництва;
- низька активність учасників транскордонного співробітництва на рівні районів та територіальних громад;
- невідповідність пропускнує спроможності пунктів пропуску через державний кордон потребам розвитку транскордонного співробітництва;
- нерівний доступ українських учасників до фінансових ресурсів у рамках реалізації спільних з державами - членами ЄС програм прикордонного співробітництва та Стратегії Європейського Союзу для Дунайського регіону;
- недостатній обсяг донорської підтримки проектів транскордонного співробітництва у східних та центральних регіонах України, що створює нерівні умови та призводить до низького рівня обізнаності щодо розвитку транскордонного співробітництва [7].

Розглядаючи концепцію розвитку транскордонного співробітництва, можемо стверджувати, що європейська спільнота розглядає його як процес, який сприяє просуванню таких цінностей як мир, свобода, безпека та дотримання прав людини, і має політичні, економічні та соціокультурні виміри [8].

Зокрема, в політичному напрямі транскордонне співробітництво в країнах ЄС полягає у сприянні процесу євроінтеграції, реалізації принципів субсидіарності та партнерства; активному залученні громадян, влади до транскордонної співпраці. Якщо ці процеси штучно обмежуються, то на території країни створюються зони, які відчутно відрізняються за рівнем життя та самоідентифікації [6].

Економічний напрям співробітництва полягає у розвитку прикордонної інфраструктури, міжнародних транспортних коридорів, туризму, охороні навколишнього середовища; підтримці прикордонної торгівлі та бізнесу;

спільному фінансуванні транскордонних проєктів. Місцеві державні адміністрації, територіальні мають можливість коригувати інфраструктурні проєкти, підтримувати регіональних виробників, залучаючи їх до створення та обслуговування транспортних коридорів, та інфраструктурні проєкти регіонального рівня, розвиваючи зелений, велосипедний та інші види туризму, а отже, залучаючи інвестиції у розвиток регіону [8].

У соціальному напрямі співробітництво полягає у створенні додаткових робочих місць; розвитку трудової мобільності; поширенні інформації та знань про географію, структуру, економіку, соціально-культурну сферу та історію транскордонного регіону; спільному вирішенні долі проєктів, що можуть вплинути на екологію та змінити умови проживання на прикордонних територіях; розширенні співробітництва освітніх закладів, програм обміну та стажування для молоді та дорослих, культурних асоціацій, бібліотек, музеїв тощо; створенні нових каналів комунікації.

Для більш детального аналізу слід звернути увагу на формування такого наукового напрямку, як транскордонна регіоналістика, яка означає просторово-інтегровану форму політичного співробітництва і вирішення проблем, що перетинає кордони національних адміністративних практик і намагається сформулювати, всупереч цим межах, усвідомлення пов'язаності, взаємозалежності і загальних інтересів. Як найважливіші характеристики транскордонної регіоналістики на сучасному етапі виділяють такі: розвиток у межах моделі поліполярності; ініціація «знизу», тобто процес сучасної регіоналізації містить елементи спонтанності й автономії його акторів; прагнення до реалізації ідей «відкритого регіоналізму», сумісного з економічною взаємозалежністю; багатомірність, що передбачає торговельно-фінансові, екологічні, соціально-політичні та інші виміри; участь різних суб'єктів світової і національних економік із різними комбінаціями, формування взаємозв'язків і взаємозалежностей. При цьому практика розвитку транскордонного регіоналізму обмежує його прояв двома формами взаємодії на рівні внутрішньодержавних регіонів – прикордонне і міжрегіональне співробітництво [9].

Ідеологія створення та розвитку транскордонного співробітництва передбачає здебільшого ініціативу органів місцевого самоврядування, що є логічним з урахуванням принципу субсидіарності (від лат. *Subsidium* - допомога) є відображенням політичної концепції, згідно з якою механізм управління суспільством має будуватися "знизу вгору": всі проблеми, які можуть ефективно вирішуватися на місцях, повинні перебувати в компетенції муніципальних органів як найбільш близьких до населення) [8].

Одним із найбільш перспективних напрямів транскордонного співробітництва в економічній сфері можна вважати діяльність держави та

регіонів із формування міжнародної мережі транспортних коридорів. Однак у законодавстві відсутнє нормативне регулювання процесів утворення, функціонування, реорганізації та оподаткування об'єднань єврорегіонального співробітництва, що призводить до неможливості використання спільних бюджетів із муніципальними утвореннями країн ЄС, хоча практика їх використання досить поширена та успішна в країнах, що розташовані по той бік кордону [9].

Це є причиною парадоксальної ситуації, коли громадські об'єднання та муніципальні одиниці країн Європи мають бажання та ресурси розвивати прикордонну інфраструктуру, робити навколишнє середовище більш безпечним і зручним, а українські органи публічної влади можуть лише безпомічно розводити руками. Названі проблеми можуть призвести до неможливості реалізації проєкту створення об'єднання єврорегіонального співробітництва, бо відсутня можливість належного юридичного оформлення об'єднання.

Наразі є приклади успішного використання згаданих механізмів, на жаль, вони поодинокі і є радше винятком, ніж правилом. Аналіз таких випадків показує, що їхня успішна реалізація залежить здебільшого від зацікавленості, а скоріше від нагальної потреби та власних інтересів представників суміжної сторони та вчасного підключення обласної та центральної влади. Усе це призводить до диспаритету між активністю учасників транскордонних програм, неможливістю реалізації українською стороною перспектив розвитку прикордонної інфраструктури, отримання відповідних технологій, можливостей реалізації людського капіталу й інституціональної та економічної інтеграції [9].

Не можна відкидати той факт, що представники європейської спільноти зацікавлені в реалізації проєктів, що відповідають їхнім комерційним, безпековим і світоглядним інтересам. У багатьох випадках отримання комерційного зиску, виходу на ринки споживання або доступ до дешевої сировини вступають у конфлікт і навіть перемагають загальноєвропейські принципи.

Спроби створення єврорегіонів призводять до формального існування цього об'єднання, коли центральні органи державної влади не розуміють як його можливо використати, а місцеві органи самоврядування не мають необхідних ресурсів і владних повноважень. Під нестачею ресурсів ми розуміємо не тільки фінансові, а й інформаційні, освітні, нестачу обізнаних і кваліфікованих кадрів тощо.

Як показує досвід Європи створення єврорегіонів автоматично не гарантує вирішення питань регіонального та місцевого розвитку. Ми отримали яскраве тому підтвердження, на території України діє 10 єврорегіонів [8], але

помітного ефекту від них мало. Вихід можна було б знайти за допомогою кластерного підходу. Але створення біполярних транскордонних кластерів можливе лише на базі наявних регіональних конкурентоспроможних кластерів, існування яких не вигідне європейській спільноті, що веде жорстку політику протекціонізму та обмежень у тих галузях, що може розвивати Україна [7]. На суміжних територіях ситуація схожа в тому сенсі, що відбувається міграція населення в середину Європи, де умови краще.

Основна мета підтримки Європейським Союзом транскордонної співпраці – це можливості відкриття нових ринків, інтереси європейської безпеки, політичної стабільності, економічної єдності, уникнення ризиків непродуктивної конфронтаційної конкуренції між окремими регіонами. В основі функціонування транскордонного співробітництва в ЄС лежать принципи самоврядування, транскордонної кооперації, рівних повноважень сторін. Цьому сприяє відсутність бар'єрної функції внутрішніх кордонів, фінансування ТКС як із національних бюджетів, так і зі структурних фондів ЄС.

У сучасних реаліях України місцеві ініціативи стикаються з відсутністю зрозумілих правил гри та неможливості їх реалізації в чинному правовому полі. Бажання створювати комфортні умови проживання, доступність перетину кордону, можливість використовувати туристичний і рекреаційний потенціал прикордонних західних регіонів розглядається як намагання реалізувати протизаконну «схему», спрямовану на отримання неправомірної вигоди. Усе частіше подібні ініціативи, пройшовши експертизу, схвалення та виборовши фінансову підтримку (грант) в євроспільноті, не можуть бути реалізовані завдяки недовірі центральних органів влади України. Центральні органи влади та їхні регіональні представники створюють бюрократичні перепони проходженню проєкту. Виділені кошти губляться в постійній реорганізації та оптимізації органів влади. Відсутність відповідальності за взяті зобов'язання призвела до культивування почуття безкарності. Місцеві органи влади, зрозумівши загальні тенденції безкарності та небажання вкладатися в розвиток регіону, самоусунулись від процесів і вирішували поточні питання місцевого розвитку. Транскордонне співробітництво стало можливим лише завдяки діяльності активістів, що неодноразово відвідували сусідні країни та бачили їхній досвід щодо підвищення стандартів життя.

Отже, беззаперечно, реалізації ефективної політики транскордонного співробітництва сприятиме узгоджена робота на всіх рівнях публічного управління: загальнонаціональному, регіональному та місцевому.

Загальнонаціональний рівень:

- розробляється та узгоджується стратегія проведення політики розвитку транскордонного співробітництва;

- відбувається уніфікація правової бази впровадження транскордонного співробітництва;
- ведеться реєстр місцевих програм транскордонного співробітництва;
- узагальнюється досвід місцевих ініціатив, розробляються методичні рекомендації на базі найбільш ефективних прикладів співробітництва;
- створюється платформа обміну досвідом для місцевих органів влади, конкурс кращих практик транскордонного співробітництва;
- аналіз виконання національного та міжнародного законодавства органами місцевого самоврядування та делегованих їм повноважень (після розроблення та нормативного закріплення методики розрахунків фінансового забезпечення делегованих повноважень і механізмів відмови від них у разі недостатнього фінансового відшкодування);
- пошук компромісів та узгодження національних і регіональних програм транскордонного співробітництва.

Регіональний рівень:

- концентрація ресурсів (фінансових, кадрових, інноваційних тощо);
- первинна експертиза місцевих ініціатив транскордонного співробітництва, узгодження цілей державної політики та місцевих ініціатив транскордонного співробітництва;
- методична підтримка органів місцевого самоврядування в проведенні узгодженої політики транскордонного співробітництва;
- комунікація з органами центральної влади для подальшого розвитку та узгодження місцевих програм транскордонного співробітництва;
- координація з регіонами суміжних країн, або міст-побратимів, розроблення та експертиза установчих документів у разі створення єврорегіонів.

Місцевий рівень:

- розробляються конкретні програми міжкордонного співробітництва, спрямовані на реалізацію його мети;
- ґрунтується необхідність функціонування місцевих пунктів пропуску та режим їхньої роботи;
- опуляризуються місцеві продукти (туристичні, освітні, культурні, розважальні);
- брендуються унікальні місцеві особливості та створюються події та заходи;
- пропонуються умови для створення територій випереджаючого розвитку.

Науково-теоретичне осмислення будь-якого правового явища неможливе без чіткого розуміння змісту базових понять та категорій, за

допомогою яких це явище описане. Тому, досліджуючи питання цифрових технологій у публічному управлінні, необхідно передусім звернутися до визначення основних понять у цій сфері. На сьогодні в Україні сформована досить широка система законодавства, в якому регламентовано різні аспекти застосування цифрових технологій у публічному управлінні та інших суспільних сферах. Характерно, що у цих законодавчих актах вживаються різноманітні поняття та категорії, однак, значення деяких з них чітко не визначене, а інші поняття потребують уточнення та уніфікації з правовими категоріями ЄС. Наприклад, у Законі України «Про телекомунікації» телекомунікаційна мережа загального користування визначається як телекомунікаційна мережа, доступ до якої відкрито для всіх споживачів. Водночас, в Угоді про асоціацію України з ЄС застосовується поняття «публічна комунікаційна мережа», яка означає електронну комунікаційну мережу, яка повністю або переважно використовується для надання доступних для населення електронних комунікаційних послуг. Тобто необхідне узгодження даних та інших подібних понять та приведення їх у відповідність з тими, що закріплені у документах ЄС. На підставі аналізу законів України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», «Про електронні документи та електронний документообіг», «Про електронний цифровий підпис», «Про телекомунікації», «Про захист персональних даних», «Про доступ до публічної інформації», «Про адміністративні послуги», «Про електронну комерцію» та ін., можна виділити такі основні поняття у сфері застосування цифрових технологій у публічному управлінні: «електронний документ», «електронний документообіг», «електронна послуга», «електронне урядування», «електронний уряд», «електронна форма представлення інформації», «електронний цифровий підпис», «інформаційна (автоматизована) система», «інформаційно-телекомунікаційна система», «інформаційна система загального доступу», «інформаційний ресурс», «телекомунікаційна мережа» та ін. Означені поняття перебувають між собою у системному зв'язку, але їхні визначення у різних законодавчих актах значно ускладнює можливість простеження такого зв'язку, а також узгодженого та однакового застосування відповідних понять у законах та юридичній практиці. Тому, доцільним було б зосередити всі основні поняття у даній сфері в одному законодавчому акті. У багатьох країнах ЄС (Великобританії, Естонії, Німеччині та ін.) проблема уніфікації та систематизації понять у сфері застосування цифрових технологій у публічному управлінні вирішена шляхом прийняття єдиного Закону про електронні комунікації, в якому наводяться їх визначення.

Характерно, що поняття «цифрові технології» практично не застосовується у законодавстві України. Прикметник «цифровий» вживається

для позначення електронного підпису, способу збереження або вираження інформації тощо. Наприклад, Законом України «Про електронну комерцію» електронна форма представлення інформації визначається як спосіб документування інформації, що означає створення, запис, передачу або збереження інформації у цифровій чи іншій нематеріальній формі за допомогою електронних, магнітних, електромагнітних, оптичних або інших засобів, здатних до відтрення, передачі чи зберігання інформації. У спеціалізованих наукових джерелах цифрові технології (англ. digital technology) тлумачаться як технології, засновані на представленні сигналів дискретними смугами аналогових рівнів, а не у вигляді безперервного спектра. При цьому, в якості синоніму до поняття «цифрові технології», часто використовується поняття «інформаційні технології» або «інформаційно-комунікаційні технології».

Так, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» інформаційна технологія визначається, як цілеспрямована організована сукупність інформаційних процесів з використанням засобів обчислювальної техніки, що забезпечують високу швидкість обробки даних, швидкий пошук інформації, розосередження даних, доступ до джерел інформації незалежно від місця їх розташування [7]. У свою чергу, цифровими можна вважати такі технічні засоби, в яких відбувається збереження та передання інформації особливим способом – дискретними смугами аналогових рівнів

Таким чином, цифрові технології являють собою систему взаємопов'язаних засобів, за допомогою яких здійснюється збір, обробка, фіксація, зберігання вхідної, а також формування та поширення вихідної інформації особливим (цифровим) методом. Відповідно, цифрові технології у публічному управлінні можна розглядати як єдину систему відповідних засобів, організовану на всіх рівнях та у всіх основних сферах публічного управління, які дозволяють підвищити ефективність такого управління.

Більш поширеними у правовій науці є поняття «електронне урядування» та «електронний уряд», за допомогою яких позначається процес застосування цифрових (комп'ютерних) технологій у публічному управлінні. Сам термін «електронний уряд» (з англ. e-government) почав активно використовуватися наприкінці ХХ ст., через появу нової парадигми використання інформаційно-комп'ютерних технологій для підвищення ефективності публічного управління [4].

А.О. Серенок з цього приводу зауважує, що у сучасному розумінні англomовний термін «e-government» тлумачиться не лише як електронний уряд, а як електронне управління державою, тобто використання в органах державного управління сучасних технологій, у тому числі Інтернет-технологій. А якщо мова йде про електронне управління, як про певну

технологію, то виникає нове поняття «електронне урядування». Деякі науковці пропонують більш комплексне поняття – «електронна держава», яке, на їх думку, є ширшим за змістом від поняття «електронний уряд», оскільки воно підкреслює, що мова йде про всі три гілки державної влади – законодавчу (електронний парламент), виконавчу (електронний уряд) і судову (електронне правосуддя). У даному аспекті йдеться про поширене застосування цифрових технологій не тільки у сфері державного управління, але і в інших галузях юридичної діяльності – правосудді, адвокатській практиці тощо.

Що стосується поняття «електронний уряд», то, як зазначається у Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні», він є головною складовою електронного урядування та визначається як єдина інфраструктура міжвідомчої автоматизованої інформаційної взаємодії органів державної влади та органів місцевого самоврядування між собою, з громадянами і суб'єктами господарювання. Таким чином, електронний уряд є більш вузьким поняттям, яке означає інфраструктурне забезпечення електронного урядування, тобто систему взаємозв'язків між інститутами публічного управління, юридичними та фізичними особами, засновану на використанні цифрових технологій.

Деякими науковцями електронний уряд розглядається як система взаємодії органів державної влади з населенням, яка заснована на широкому вжитку сучасних інформаційних технологій, у тому числі мережі Інтернет, для підвищення доступності та якості державних послуг, скорочення термінів їх надання, а також зниження адміністративного навантаження на громадян і організації, пов'язаної з їх здобуттям (зменшення кількості вимушених очних звернень, кількості документів, що надаються тощо).

Висновки. Цифрові технології у публічному управлінні – це єдина система взаємопов'язаних засобів та прийомів, за допомогою яких здійснюється збір, обробка, фіксація, зберігання вхідної, а також формування та поширення вихідної інформації особливим – цифровим способом, організована на всіх рівнях та у всіх сферах публічного управління, яка дозволяє підвищити ефективність публічного управління, автоматизувати деякі його процеси-

Отже, вигідне геополітичне розміщення України має значний не реалізований потенціал в частині налагодження спільної співпраці у її західних регіонах у господарському комплексі; накопичений світовий досвід ефективного транскордонного співробітництва регіонів засвідчив про його можливість реалізації в Україні шляхом запровадження низки міжнародних проектів у її західних регіонах у різних сферах життєдіяльності суспільства. Це відповідно створює реальні можливості для запровадження та ефективного

використання потенціалу України транскордонної співпраці як регіонів так і країни в цілому. Розвиток транскордонного співробітництва має можливість прискорювати процеси вирівнювання якості життя населення західних регіонів України до середньоєвропейського рівня та сприяти досягненню вільного руху товарів, людей і капіталів через кордон. Воно також сприяє мобілізації місцевих ресурсів та підвищенню ефективності їх використання, робить можливим об'єднувати зусилля для вирішення спільних проблем у транскордонному регіоні.

Зважаючи на вищенаведене, транскордонне співробітництво західних регіонів України із країнами Європейського Союзу повинно бути спрямоване на підвищення життєвих стандартів в Україні, тобто на зменшення диспропорцій у соціально-економічних показниках між Україною та суміжними країнами, розвитку економіки прикордонних територій, створення спільних рекреаційних зон тощо. Але це все буде можливо після закінчення військових дій на території України.

Література:

1. Варналій З.С. Проблеми та пріоритети консолідації регіонів України. *Україна: стратегічні пріоритети. Аналітичні оцінки*. 2006. Монографія. К. НІСД, 2006. С. 462.
2. Закон України “Про транскордонне співробітництво”. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>
3. Європейська Рамкова Конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними владами або громадами (21 травня 1980 року, м. Мадрид). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106.
4. Калат Я., Демедюк О. Імплементация європейського досвіду функціонування інституціоналізованих структур транскордонного співробітництва в Україні: проблеми та перспективи: доповідна записка. Львів, 2017. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20170401.pdf>.
5. Рекомендації парламентських слухань «Транскордонне співробітництво як чинник Євроінтеграційних процесів України». *Голос України*, 2016. 8 жовтня.
6. Розвиток транскордонного співробітництва: науково-аналітична доповідь. *НАН України ДУ. «Інститут регіональних досліджень ім. М.І. Долишнього НАН України*. наук. редактор В.С. Кравців. Львів, 2016. 125 с.
7. Співпраця на кордонах України. Інструмент європейського сусідства. Прикордонне співробітництво. URL: www.tesim-eniebe.eu.
8. Україна-Євросоюз у деталях. *Транскордонне співробітництво*. 2010. № 3, жовтень. 11 с.
9. Kishchak I.T. International financial support of the Ukrainian cross-border cooperation projects. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. 2018. № 11(38). С. 611–614.

References:

1. Varnalii Z.S. (2006). Problemy ta priorytety konsolidatsii rehioniv Ukrainy [Problems and priorities of the consolidation of the regions of Ukraine]. *Ukraine: stratehichni priorytety. Analitychni otsinky* - [Ukraine: strategic priorities. Analytical evaluations]. 2006: monohrafiia; K.: NISD. S.462
2. Zakon Ukrainy “Pro transkordonne spivrobitnytstvo” - [Law of Ukraine "On Cross-Border Cooperation"]. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1861-15>

3. Yevropeys'ka Ramkova Konventsia pro transkordonne spivrobitnytstvo mizh terytorial'nymy vladamy abo hromadamy - [European Framework Convention on Transboundary Cooperation between Territorial Authorities or Communities] (21 travnya 1980, m. Madryd). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_106.

4. Kalat Y., Demedyuk O. (2017). Implementatsiya yevropeys'koho dosvidu funktsionuvannya instytutsionalizovanykh struktur transkordonnoho spivrobitnytstva v Ukrayini: problemy ta perspektyvy: dopovidna zapyska -[Implementation of the European experience of the functioning of institutionalized structures of cross-border cooperation in Ukraine: problems and prospects: report note]. L'viv, URL: <http://ird.gov.ua/irdp/e20170401.pdf>.

5. Rekomendatsii parlamentskykh slukhan «Transkordonne spivrobitnytstvo yak chynnyk Yevrointehratsiinykh protsesiv Ukrainy» [Recommendations of the parliamentary hearings "Cross-border cooperation as a factor in the European integration processes of Ukraine"]. (2016). Holos Ukrainy - [Voice of Ukraine], 8 zhovtnia.

6. Kravtsiv V.S. (2016). Rozvytok transkordonnoho spivrobitnytstva: naukovo-analitychna dopovid [Development of cross-border cooperation: scientific and analytical report]. NAN Ukrainy DU - [National Academy of Sciences of Ukraine. "Institute of Regional Studies named after E. Dolishnyi National Academy of Sciences of Ukraine]. «Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy; Lviv. 125 s.

7. Spivpratsia na kordonakh Ukrainy. Instrument yevropeiskoho susidstva. Prykordonne spivrobitnytstvo - [Cooperation on the borders of Ukraine. European Neighborhood Instrument. Border cooperation.]. URL: www.tesim-eniebe.eu.

8. Ukraina-Ievrosoiuz u detaliakh [Ukraine-European Union in detail]. (2010). Transkordonne spivrobitnytstvo - [Cross-border cooperation]. № 3, zhovten. 11 s.

9. Kishchak I.T. (2018). International financial support of the Ukrainian cross-border cooperation projects. Molodyi vchenyi [7]. 11(38). Vydavn. dim «Helvetyka». S. 611-614.

УДК 351:796

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-239-247](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-239-247)

Юник Ірина Геннадіївна кандидат юридичних наук, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/00000-0002-0985-1800>

СОЦІОМЕТРИЧНЕ КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито показники соціометричного кадрового забезпечення фізичної культури і спорту в Україні. Зазначено, що кадрове забезпечення, як складова кадрової політики галузі, за своєю сутністю є поліфункціональним поняттям, яке визначає зміст правового, організаційного, змістового, діяльнісного компонентів системи базової фахової підготовки спеціалістів галузі за відповідними напрямками, системи післядипломної освіти, підвищення кваліфікації, як умови перманентного удосконалення фахової компетенції працівників фізичної культури і спорту.

Показано загальні тенденції кадрового забезпечення діяльності галузі характеризуються покращенням узагальнюючого показника, зміни якого становили на протязі 2012-2022 років 28,2%. Природа цих змін обумовлена не приростами кадрового корпусу галузі, і надалі оптимальною структурною кадровою збалансованістю на фоні сталої кількості населення України, і тих хто охоплений усіма видами фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи, а значним погіршенням демографічної ситуації в країні на фоні незначного збільшення штатних працівників галузі, і як засвідчили попередні узагальнені дані, таке збільшення спостерігається здебільшого за рахунок керівної та обслуговуючої ланок.

В даному контексті можна констатувати наявність певного дефіциту кадрів за напрямом роботи з видів спорту, що не входять до програми Олімпійських ігор, і відповідно необхідна оптимізація кадрової структури за конкретними видами спорту. Надзвичайно низьким є абсолютний показник забезпеченості галузі фахівцями з фізичної реабілітації, спеціалістами фізкультурно-реабілітаційної та спортивної роботи з людьми зі особливими потребами, лікарями спортивної медицини їх частка до загальної кількості працівників становить лише 0,7%, також слід відзначити, що інструкторами з фізичної культури і спорту при сільських і селищних радах працює лише 1% фахівців.

Ключові слова: державна політика, кадрове забезпечення, фізична культура і спорт, соціометричне дослідження, кадрова політика.

Yunyk Iryna Hennadiivna Candidate of legal sciences, associate professor of the Department of Public Management and Administration, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/00000-0002-0985-1800>

SOCIOMETRIC STAFFING OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN UKRAINE

Abstract. The article reveals indicators of sociometric staffing of physical culture and sports in Ukraine. It is noted that human resources, as a component of the industry's personnel policy, is inherently a multifunctional concept that defines the content of the legal, organizational, content, and operational components of the system of basic professional training of industry specialists in the relevant fields, the system of postgraduate education, professional development, as conditions for permanent improvement of professional competence of physical culture and sports workers.

It is shown that the general trends in staffing of the industry are characterized by the improvement of the general indicator, the changes of which amounted to 28.2% during 2012-2022. The nature of these changes is not caused by increases in the industry's personnel corps, and further optimal structural personnel balance against the background of a stable number of the population of Ukraine, and those covered by all types of physical culture, health and sports work, but by a significant deterioration of the demographic situation in the country against the background of a slight increase in the number of full-time employees of the industry, and as evidenced by previous aggregated data, such an increase is observed mostly at the expense of management and service links.

In this context, it can be stated that there is a certain shortage of personnel in the area of work in sports that are not included in the program of the Olympic Games, and accordingly, optimization of the personnel structure for specific sports is necessary. The absolute indicator of the industry's supply of specialists in physical rehabilitation, specialists in physical rehabilitation and sports work with people with special needs, doctors of sports medicine is extremely low, their share in the total number of employees is only 0.7%, it should also be noted that physical education instructors and sports, only 1% of specialists work at village and settlement councils.

Keywords: state policy, personnel support, physical culture and sports, sociometric research, personnel policy.

Постановка проблеми. В законі України "Про фізичну культуру і спорт" зазначено, що держава забезпечує підготовку та перепідготовку кадрів у сфері фізичної культури і спорту, приділяє особливу увагу їх підготовці для роботи у сільській місцевості. Законодавцем надано виключне право вести педагогічну, учбово-тренувальну та оздоровчу роботу громадянам, які мають спеціальну освіту або підготовку підтверджені дипломом, посвідченням (сертифікатом) виданих акредитованими навчальними закладами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Реалізація комплексу завдань і досягнення стратегічної мети функціонування галузі в цілому, а також окремих її підсистем, можливе лише за умови належного кадрового забезпечення фізичної культури і спорту, створення достатніх та оптимальних умов зростання її кадрового потенціалу [1, 2]. Актуальним, на разі, є дослідження сучасного рівня розвитку кадрового забезпечення фізичної культури і спорту в соціометричному вимірі.

Метою статті є соціометричне дослідження кадрового забезпечення фізичної культури і спорту в Україні.

Виклад основного матеріалу. В самому широкому сенсі під поняттям "кадрова політика" в сфері фізичної культури і спорту слід розуміти системну діяльність державних органів влади яка спрямована на формування, удосконалення, впровадження комплексу стандартів, професійних вимог до службовців, педагогічних та інших працівників галузі, критеріїв їх підбору, підготовки та перепідготовки, підвищення рівня кваліфікації, раціонального використання кадрового потенціалу та його збереження на основні кількісно-якісних прогнозів і перспектив розвитку фізичної культури і спорту в Україні. Актуальними на даний час є пріоритетні напрями державної кадрової політики у сфері фізичної культури і спорту визначені у національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту зміст яких зводиться до наступного [1, 2]:

по-перше, кадрова політика в галузі має базуватись на використанні науково обґрунтованих підходах до прогнозування та задоволення реальних потреб суспільства у відповідних фахівцях (як за кількістю, так і за якістю підготовки);

по-друге, держава здійснює заходи щодо підвищення рівня захисту інтересів фахівців галузі, удосконалення системи їх морального та матеріального стимулювання, нормування оплати праці, посилення особистої відповідальності за кінцевий результат професійної діяльності;

по-третє, визначальними чинниками у доборі кадрів мають стати фаховий рівень, досвід роботи та вміння працювати в нових соціально-економічних умовах;

по-четверте, удосконалення і систематичне проведення атестації працівників фізичної культури і спорту, оновлення нормативної бази з питань класифікації професій галузі.

Кадрове забезпечення, як складова кадрової політики галузі, за своєю сутністю є поліфункціональним поняттям, яке визначає зміст правового, організаційного, змістового, діяльнісного компонентів системи базової фахової підготовки спеціалістів галузі за відповідними напрямками, системи післядипломної освіти, підвищення кваліфікації, як умови перманентного удосконалення фахової компетенції працівників фізичної культури і спорту [2].

На сучасному етапі, основними завданнями удосконалення системи кадрового забезпечення діяльності галузі, є [1, 3]:

- розробка і затвердження нормативів кадрового забезпечення сфери фізичної культури і спорту для формування державного замовлення на підготовку відповідних фахівців;
- оптимізація кількості вищих навчальних закладів, які готують таких фахівців; удосконалення порядку ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів які проводять підготовку фахівців галузі;
- удосконалення механізму залучення, підготовки та використання волонтерів у сфері фізичної культури і спорту;
- створення навчально-науково-спортивних комплексів на базі ВНЗ, що належать до сфери управління Мінсім'ямолодьспорту;
- видання державною мовою підручників, навчальних посібників та методичних рекомендацій з фізичної культури та спорту;
- шляхом стандартизації освіти удосконалити вимоги до змісту, обсягу та якості вищої освіти, що визначаються загальною метою освітньої і професійної підготовки кадрів для сфери фізичної культури і спорту [3].

Надзвичайно важливим для оптимізації механізму кадрового забезпечення діяльності галузі є розуміння сутності поняття "кадрові процеси" та загальних засад управління, які мають бути адекватними управлінській ситуації, що склалася. На нашу думку більш повно і вичерпно дано дефініцію і окреслено основні ознаки вище зазначеного поняття у працях В. Олуйко [1, 2]. Стан кадрового забезпечення галузі, за даними аналізу динаміки кількісних та якісних показників, вимагає вжиття заходів нормативно-правового та соціально-економічного характеру спрямованих на досягнення структурної збалансованості та оптимізації, як по галузі в цілому, так і за окремими її підсистемами.

Під кадровими процесами слід розуміти об'єктивно зумовлені, соціально значущі зміни, розгортання стану кадрових відносин і зв'язків, кількісних та якісних параметрів кадрового корпусу, результат дії об'єктивних та суб'єктивних факторів, причому як у середині організації так і поза нею. Галузі фізичної культури і спорту в повній мірі притаманні такі кадрові

процеси як: оволодіння професією, включення особистості у сферу професійної діяльності, подальше професійне навчання та підвищення кваліфікації, становлення професіонала, посадове зростання, узагальнення, систематизація та передача набутого передового професійного досвіду, творчий генезис фахівця-професіонала. Кадровим процесам притаманні підвищена динаміка, нестабільність, стихійність, невірноваженість, спостерігається посилення впливу традицій та звичаїв, здебільшого з негативними наслідками [3].

Управління кадровими процесами – це цілеспрямований, спланований, координуючий і свідомо організуючий вплив суб'єктів управління кадрами на кількісні та якісні зміни кадрового складу в часі й просторі шляхом визначення потреби в кадрах і здійснення коригувальних дій для того, щоб кадри відповідали потребам у них з метою досягнення організацією поставлених цілей [2, 3].

Кадри, їх загальний рівень фахової компетентності, акумульований внутрішній потенціал і здатність до ефективного виконання посадових обов'язків, стабільність і збалансованість кадрового корпусу галузі – є вирішальною та головною передумовою розвитку фізичної культури і спорту в Україні. Кадри є основним (постійним, штатним), як правило, кваліфікованим складом працівників організацій, установ, підприємств галузі. Кадрам галузі фізичної культури і спорту притаманні такі риси, як: професійна підготовка; постійний характер службово-трудової, викладацької, викладацько-тренерської, управлінської діяльності, яка є основним джерелом фінансових надходжень; діяльність спрямована на фактичну реалізацію чи забезпечення виконання поставлених завдань, функцій галузі фізичної культури і спорту [1, 3].

Отже, для того щоб обіймати певну посаду необхідно в першу чергу оволодіти професією, яка забезпечує здатність до виконання професійних завдань в галузі фізичної культури і спорту.

Аналіз динаміки показників кадрового забезпечення галузі "Фізична культура і спорт" за даними щорічної статистичної звітності [2, 3] виявив, що загалом по Україні кількість штатних працівників, без урахування платних інструкторів і тренерів, збільшилась на 13,7 %, і становила у 2022 році 76125 осіб, проти 66963 тисяч осіб у 2012 році. Слід відзначити різноспрямованість та неоднозначність динаміки досліджуваних показників кадрового забезпечення для різних категорій працівників. Так, у період з 2012 по 2022 роки відбулось зменшення інструкторів з фізичної культури сільських і селищних рад майже в 20 разів, якщо у 2012 році нараховувалось 15256 фізкультурних працівників на селі, то в 2022 році їх кількість становила лише 787 осіб. Таке масове скорочення працівників в підсистемі галузі

"Масовий спорт серед сільського населення" обумовлене зміною державного політичного курсу щодо діяльності сфери сільського господарства, який в першу чергу передбачав перехід до ринкових механізмів господарювання, зменшення обсягів державного фінансування соціальної сфери села, неефективного застосування і використання наявного адміністративного ресурсу певної території, а також неспроможності, а подекуди і явного небажання, нових власників вкладати кошти у розвиток соціальної інфраструктури села, і в першу чергу на розвиток фізичної культури і спорту.

На протязі досліджуваного періоду зменшилась кількість інструкторів-методистів з фізичної культури (-46,3%), керівників і викладачів фізичного виховання професійно-технічних навчальних закладів (-14,8%).

Позитивними змінами характеризувався кількісний склад керівників різного рівня в галузі фізичної культури і спорту. Більше ніж у два рази збільшилась кількість працівників апаратів спортклубів, підприємств, установ, учбових закладів (122,5%); на 85,4% – працівників апаратів "Інваспорт"; працівників спортивних шкіл – 51,6%; працівників апаратів спорткомітетів, комітетів управлінь у справах молоді і спорту (державних службовців): обласних – 24,6%, районних і міських – 27,2%; працівників апаратів спортивних товариств: обласних – збільшення на 34,3%, і в той же час в первинних районних і міських осередках спостерігається зменшення працівників на 11,1%. Таким чином слід відзначити, що при відносно сталій кількості викладачів ЗВО, ЗОШ, тренерів-викладачів із спорту, спеціалістів з фізичного виховання дошкільних закладів, кількість працівників керівного складу в галузі зростає.

Іншим цікавим показником кадрового забезпечення діяльності галузі є наявність кількості платних інструкторів і тренерів. Так, у 2012 році їх налічувалось 1923 особи, в 2018 році – 7619, в 2020 і 2021 роках – 12192 та 15380 осіб. Станом на 2022 рік платних інструкторів і тренерів налічується 2252 особи що в 7 разів менше у порівнянні із 2018 роком. Такі негативні тенденції можна пояснити настанням кризових явищ в економіці держави, спадом виробництва, зменшенням платоспроможного попиту на послуги, які виробляються галуззю, зменшенням доходів громадян, і відповідно зменшенням частки, яка витрачалась на заняття фізичними вправами.

Станом на 2022 рік у галузі 71,6% фахівців мають відповідну базову і повну вищу спеціальну освіту, 11,8% – закінчили вищі учбові заклади 1-2 рівнів акредитації, а 12602 особи, або 16,5 % від загальної кількості працівників не мають освіти фізкультурно-спортивного профілю (табл. 1.).

Таблиця 1

Структура та показники забезпеченості фізкультурними кадрами галузі станом на 2023 рік

Назва показника	Показники структури кадрового забезпечення галузі			
	Спеціальна освіта 1-2 р.а. ЗВО		Спеціальна освіта 3-4 р.а. ЗВО	
	Загальна кількість		Загальна кількість	
	осіб	у %	осіб	у %
1	2	3	4	5
Штатні працівники	8981	11,8	54542	71,6
Працівники фізичної культури н.з.	4206	10,6	32446	81,9
Інструктори з ф.к. ДНЗ	720	33,6	1168	54,5
Вчителі ЗОШ	3062	11,1	21850	79,3
Керівники і викладачі ПТУ	184	10,1	1613	88,4
Керівники і викладачі ЗВО 1-2 р.а.	224	7,5	2727	91,6
Керівники і викладачі ЗВО 3-4 р.а.	16	0,3	5088	99,1
Інструктори з ф.к. сільських і селищних рад	148	18,8	204	25,9
Тренери методисти, спорту	2 544	14,0	12 579	69,1

Аналіз структури розподілу зайнятості працівників у сфері фізичної культури і спорту засвідчив, що із загальної кількості, 52,1% фізкультурних кадрів задіяні на викладацькій роботі у дошкільних навчальних закладах, загальноосвітніх школах, вищих навчальних закладах 1-4 рівнів акредитації, професійно-технічних училищах; 23,9% – працюють тренерами з виду спорту, інструкторами; 4,6% обіймають посади методистів та інструкторів з фізичної культури і спорту; 15,8% спеціалістів різного фізкультурно-спортивного профілю здійснюють організаторсько-управлінську діяльність; 2% – є працівниками фізичної культури і спорту в державних органах влади (державні службовці). Надзвичайно низьким є абсолютний показник забезпеченості галузі фахівцями з фізичної реабілітації, спеціалістами фізкультурно-реабілітаційної та спортивної роботи з людьми зі особливими потребами, лікарями спортивної медицини їх частка до загальної кількості працівників становить лише 0,7%, також слід відзначити, що інструкторами з фізичної культури і спорту при сільських і селищних радах працює лише 1% фахівців (табл. 1).

Іншим інформативним показником якості кадрового забезпечення галузі є кількість працівників, професійна діяльність яких пов'язана із наданням

фізкультурно-оздоровчих та спортивних послуг, і в той же час, які не мають належної фахової освіти. Так, серед працівників фізичної культури у навчальних закладах їх частка становить 7,5%; серед методистів та інструкторів фізичної культури – 23,9%; інструкторів з фізичної культури сільських і селищних рад – 55,3%; спеціалістів фізкультурно-оздоровчої та спортивної роботи з людьми зі особливими потребами – 17,3%; спеціалістів фізичної реабілітації – 7,6%. Окремої уваги заслуговує факт наявності 33,3% працівників фізичної культури і спорту органів державної виконавчої влади, які здійснюють керівництво галуззю в межах наданих повноважень без наявності фахової освіти.

Аналіз кадрового забезпечення галузі за підсистемами та напрямками роботи за 2022 рік засвідчив, що спортивну роботу проводить 36630 спеціалістів. Найкращими індексами кадрового забезпечення 25,3 та 25,4 характеризуються напрями роботи з підготовки спортсменів із зимових олімпійських видів спорту та видів спорту для осіб з вадами слуху, зору, опорно-рухового апарату, розумового розвитку відповідно. Гіршим цей показник є для видів спорту, що не входять до програми Олімпійських ігор (41,6) та літніх олімпійських видів спорту – 35,3. Індекс кадрового забезпечення відображає пропорційну зворотну залежність кількості тих хто займається до кількості фізкультурно-спортивних кадрів. Так, кількість спортсменів, які займаються видами спорту що включені до літніх Олімпійських ігор до загальної кількості усіх охоплених спортивною роботою становить 73 %, а частка працівників, від загальної кількості тренерського складу, за цим напрямом становить 74,4%.

Таким чином, у загальній структурі є оптимальним процентне співвідношення кадрового забезпечення певного напрямку, яке кількісно, і за складом відповідає кількості тих хто займається. В даному контексті можна констатувати наявність певного дефіциту кадрів за напрямом роботи з видів спорту, що не входять до програми Олімпійських ігор, і відповідно необхідна оптимізація кадрової структури за конкретними видами спорту.

Висновки. Сфера фізичної культури і спорту, як галузь виробництва фізкультурно-спортивних послуг, є середовищем, у якому створюється життєвий простір реалізації спеціально-прикладних знань її працівниками з метою задоволення різноманітних потреб фізкультурно-оздоровчого, спортивного характеру соціуму, держави, певних верств суспільства, окремого індивіда. Надзвичайно широкий спектр суспільних потреб, і високі вимоги до кількісно-якісних характеристик створюваного продукту галузі є тими факторами, які обумовлюють цільове спрямування діяльності системи галузі "Фізична культура і спорт", із виокремленням її підсистем із специфічними, лише їм притаманними завданнями, що дозволяє систематизувати і

класифікувати всю профільну гамму кадрового корпусу, який забезпечує функціонування галузі в цілому, а також окремих її підсистем.

Література:

1. Закон України "Про фізичну культуру і спорт" [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808\(12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808(12)
2. Законодавча база фізичної культури та спорту в Україні [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://noc-ukr.org/about/officialdocuments/olympic-charter/>.
3. Міністерство молоді та спорту України: Масовий спорт. Міжнародний досвід [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/61>

References:

1. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy: Masovyi sport [Ministry of Youth and Sports of Ukraine: Mass sport]. *Mizhnarodnyi dosvid*. Retrieved from: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/61> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy "Pro fizychnu kulturu i sportu" [Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports"]. Retrieved from : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808\(12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808(12) [in Ukrainian].
3. Zakonodavcha baza fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini [Legislative basis of physical culture and sports in Ukraine]. Retrieved from : <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/61> [in Ukrainian].

УДК 351:796.03

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-248-256](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-248-256)

Яременко Олександр Іванович кандидат наук з державного управління, доцент, декан факультету права, публічного управління та адміністрування, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-3053-2257>

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розкрито механізми державного регулювання у сфері фізичної культури та спорту в Україні. Зазначено, що систему державних органів у сфері фізичної культури і спорту залежно від обсягу компетенції поділяють на три види: органи загальної компетенції; органи міжгалузевої (функціональної) компетенції; органи галузевої (спеціальної) компетенції. Державне управління фізичною культурою і спортом здійснюється: на центральному рівні – органи управління з питань фізичної культури і спорту; на регіональному рівні – органи управління фізичною культурою і спортом; на місцевому рівні – місцеві органи управління Комітети з фізичної культури і спорту районних адміністрацій і міських рад; на рівні селищних утворень – громадські комісії або відділи з фізичної культури і спорту.

Мета статті – обґрунтування організаційних, соціальних, економічних механізмів державного регулювання у сфері фізичної культури та спорту в Україні.

Особливістю управління у галузі фізичної культури і спорту органами загальної компетенції є те, що вони здійснюють зазначену діяльність і разом з тим розв'язують інші завдання, віднесені до їхньої компетенції, – розвиток економіки, соціальної сфери, національної безпеки та оборони тощо. Органи міжгалузевої компетенції координують діяльність інших органів виконавчої влади з вирішення окремих питань міжгалузевого характеру. Цю групу представлено переважно державними комітетами (державними службами) та деякими міністерствами. На відміну від них, для органів галузевої (спеціальної) компетенції управління у галузі фізичної культури і спорту є основним або одним з основних напрямів їхньої діяльності. До системи державних органів загальної компетенції, які здійснюють управління у галузі фізичної культури і спорту, належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади.

Ключові слова: фізична культура і спорт, механізми державного регулювання, державна політика, фізичне й духовне здоров'я, соціальна та трудова активності людей.

Yaremenko Oleksandr Ivanovych Candidate of sciences in public administration, associate professor, dean of the Faculty of Law, Public Administration and Administration, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-3053-2257>

MECHANISMS OF STATE REGULATION IN THE SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS IN UKRAINE

Abstract. The article describes the mechanisms of state regulation in the field of physical culture and sports in Ukraine. It is noted that the system of state bodies in the field of physical culture and sports, depending on the scope of competence, is divided into three types: bodies of general competence; bodies of interdisciplinary (functional) competence; bodies of branch (special) competence. State management of physical culture and sports is carried out: at the central level - management bodies for physical culture and sports; at the regional level - physical culture and sports management bodies; at the local level - local governing bodies Committees on physical culture and sports of district administrations and city councils; at the level of village entities - public commissions or departments for physical culture and sports.

The purpose of the article is to substantiate the organizational, social, and economic mechanisms of state regulation in the field of physical culture and sports in Ukraine.

The peculiarity of management in the field of physical culture and sports by bodies of general competence is that they carry out the specified activity and at the same time solve other tasks assigned to their competence - the development of the economy, social sphere, national security and defense, etc. Bodies of interdisciplinary competence coordinate the activities of other bodies of executive power to resolve individual issues of interdisciplinary nature. This group is represented mainly by state committees (state services) and some ministries. Unlike them, for bodies of sectoral (special) competence, management in the field of physical culture and sports is the main or one of the main areas of their activity. The system of state bodies of general competence, which exercise management in the field of physical culture and sports, include: the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, local bodies of executive power.

Keywords: physical culture and sports, mechanisms of state regulation, state policy, physical and mental health, social and labor activity of people.

Постановка проблеми. В умовах соціально-економічних і політичних перетворень сучасної України особливого значення набувають питання зміцнення фізичного і духовного здоров'я людини, формування здорового способу життя. Фізична культура – складова частина загальної культури суспільства, спрямована на зміцнення здоров'я, розвиток фізичних, морально-вольових та інтелектуальних здібностей людини з метою гармонійного формування її особистості. Фізична культура є важливим засобом підвищення соціальної та трудової активності людей, задоволення їх моральних, естетичних і творчих запитів, життєво важливої потреби взаємного спілкування, розвитку дружніх стосунків між народами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різні аспекти проблеми, яку ми досліджуємо, висвітлені у працях вітчизняних та закордонних науковців і практиків, зокрема О. Андрійко, І. Гасюк, І. Залюбовська, О. Кузьменко, В. Курило, В. Грохольський, Л. Луць, С. Стеценко, М. Студенікіна, та ін. [1 – 5].

Мета статті – обґрунтування організаційних, соціальних, економічних механізмів державного регулювання у сфері фізичної культури та спорту в Україні.

Виклад основного матеріалу. Спорт є органічною частиною фізичної культури, особливою сферою виявлення й уніфікованого порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технічної, інтелектуальної та іншої підготовки.

Систему державних органів у сфері фізичної культури і спорту залежно від обсягу компетенції поділяють на три види (рис. 1):

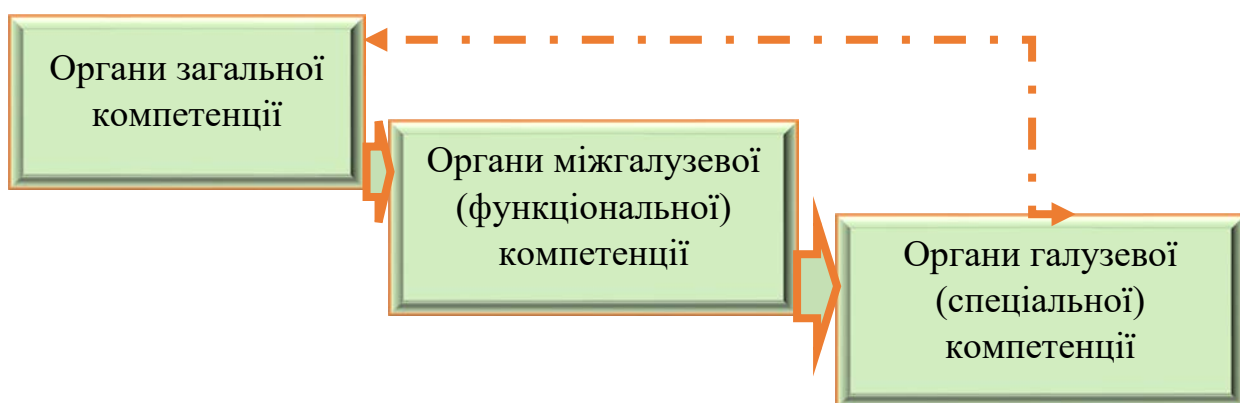

Рис. 1. Компетенції згідно системи державних органів у сфері фізичної культури і спорту

Державне управління фізичною культурою і спортом здійснюється [1, 3]:
на центральному рівні – органи управління з питань фізичної культури і спорту ;

- ✚ на регіональному рівні – органи управління фізичною культурою і спортом;
- ✚ на місцевому рівні – місцеві органи управління Комітети з фізичної культури і спорту районних адміністрацій і міських рад;
- ✚ на рівні селищних утворень – громадські комісії або відділи з фізичної культури і спорту.

Особливістю управління у галузі фізичної культури і спорту *органами загальної компетенції* є те, що вони здійснюють зазначену діяльність і разом з тим розв'язують інші завдання, віднесені до їхньої компетенції, – розвиток економіки, соціальної сфери, національної безпеки та оборони тощо. *Органи міжгалузевої компетенції* координують діяльність інших органів виконавчої влади з вирішення окремих питань міжгалузевого характеру. Цю групу представлено переважно державними комітетами (державними службами) та деякими міністерствами (наприклад, у сфері спорту Міністерством фінансів тощо). На відміну від них, для *органів галузевої (спеціальної) компетенції* управління у галузі фізичної культури і спорту є основним або одним з основних напрямів їхньої діяльності (рис. 2).

До системи державних органів загальної компетенції, які здійснюють управління у галузі фізичної культури і спорту, належать: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, місцеві органи виконавчої влади. Структура управління сферою фізичної культури та спорту державних органів загальної компетенції зображена на рисунку 2 [3].

У загальному вигляді структура управління у сфері фізичної культури і спорту включає: Міністерство молоді і спорту, його підрозділи на рівні областей, Департамент фізичної культури і Департамент олімпійського спорту, Республіканський комітет по фізичній культурі і спорту АР Крим, Управління у справах сім'ї, молоді і спорту обласної державної адміністрації, відділ у справах сім'ї, молоді і спорту районної державної адміністрації (державні органи); постійні комісії, комітети, відділи органів місцевого самоврядування; Національний Олімпійський Комітет, його підрозділи на обласному рівні, Національні спортивні федерації і Місцеві спортивні федерації з видів спорту, визнаних в Україні, фонди, велика кількість громадських організацій (недержавні організації) і та. ін., що у свою чергу загострює існуючі проблеми розмежування повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування [5].

Рис. 2. Структура управління сферою фізичної культури та спорту державних органів загальної компетенції

Верховна Рада України визначає державну політику й здійснює законодавче регулювання відносин в сфері фізичної культури та спорту, а також здійснює в межах своїх повноважень контроль за реалізацією державної програми розвитку цієї сфери й за виконанням законодавства про фізичну культуру та спорт [3, 4].

Важливі функції у цій сфері виконує Кабінет Міністрів України, який визначає напрями розвитку фізичної культури та спорту, спрямовує діяльність підпорядкованих йому органів на виконання законів України «Про фізичну культуру і спорт» (15 вересня 1995 р.). Як суб'єкт державного регулювання в галузі спорту Кабінет Міністрів України визначає напрями розвитку фізичної культури та спорту, спрямовує діяльність підпорядкованих йому органів виконавчої влади; розробляє на строк своїх повноважень програму діяльності, яка спрямована на відродження відповідної галузі, укладає міжурядові угоди і координує міжнародне співробітництво з питань розвитку фізичної культури і спорту в Україні [2, 4].

Як суб'єкт адміністративно-правового регулювання у галузі фізичної культури і спорту Кабінет Міністрів України виконує такі функції [1, 3, 4]:

- надає інформацію Верховній Раді України щодо діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з розвитку фізичної культури і спорту;

- визначає перелік закладів фізичної культури і спорту, яким надається статус бази олімпійської та параолімпійської підготовки, затверджує Меморандуми взаєморозуміння зі співробітництва у сфері фізичної культури і спорту;

- призначає стипендії Кабінету Міністрів України видатним спортсменам, тренерам та діячам фізичної культури і спорту;

- затверджує порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для розвитку фізичної культури і спорту серед працівників і військовослужбовців правоохоронних органів на певний бюджетний рік тощо.

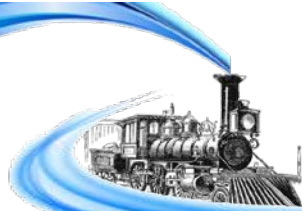
Міністерство молоді та спорту України є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Міністерство молоді та спорту України входить до системи органів виконавчої влади і є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення реалізації державної політики у сфері освіти і науки, інновацій та інформатизації, інтелектуальної власності, молоді, фізичної культури та спорту [2, 4].

Органи місцевого самоврядування сприяють розвиткові самодіяльного масового спорту (основу його становлять різноманітні фізкультурно-спортивні секції), заохочують і стимулюють діяльність підприємств, установ, організацій і громадян у цій сфері. Місцеві ради запроваджують систему пільг і заохочень для підприємств, які спрямовують частину свого прибутку на розвиток фізичної культури і спорту, будівництво об'єктів фізкультури та спорту, організацію відпочинку [4, 5].

Не допускається використання коштів Державного бюджету України та бюджетів місцевого самоврядування, а також позабюджетних коштів, передбачених на фізичну культуру, спорт та туризм, не за призначенням. На розвиток фізичної культури і спорту підприємства, установи і організації спрямовують кошти в порядку, визначеному законодавством.

Місцеві ради запроваджують систему пільг і заохочень для підприємств, які спрямовують частину свого прибутку на розвиток фізичної культури і спорту, будівництво об'єктів фізкультури і спорту, організацію відпочинку. Відповідно до Закону України від 5 лютого 1993 р. "Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді України"¹ учні, студенти, всі неповнолітні мають право на безкоштовне і пільгове користування об'єктами фізкультури і спорту [1, 5].

Традиційними актами, що регулюють фізкультурно-оздоровчі і спортивні відносини є Цивільний і Господарський кодекси України. Аналізуючи положення Закону "Про ліцензування певних видів господарської діяльності" слід підкреслити, що фізкультурно-оздоровча і спортивна діяльність (певні її види) розглядаються як вид господарської діяльності і належать до обмежувальних видів господарської діяльності, для здійснення яких потрібно отримання спеціального дозволу – ліцензії. Даний закон визначає загальне поняття ліцензії, ліцензійних умов, називає органи, які здійснюють ліцензування,

документи, необхідні для отримання ліцензії і регламентує весь процес видачі ліцензій загалом [3, 4].

Державні програми розвитку фізичної культури і спорту в Україні спрямовані на практичну реалізацію Закону України "Про фізичну культуру і спорт". Вони розкривають основні напрямки державної політики в галузі фізичної культури і спорту, визначають їх роль у житті суспільства, показують тенденції розвитку фізкультурно-спортивного руху та накреслюють практичні заходи щодо впровадження фізичної культури в побут громадян, а також основні засади організаційного, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та інших її забезпечень на певні етапи суспільного розвитку [3].

На основі Державної програми розвитку фізичної культури і спорту Кабінет Міністрів України передбачає відповідний розділ у програмах економічного і соціального розвитку України.

Для покращення регулювання у даній сфері приймаються Державні вимоги до фізичного виховання, що містять основні концептуальні положення, характеристику рівнів, змісту та форм фізичного виховання, оцінку діяльності тих, хто займається, кадрове забезпечення та керівництво фізичним вихованням. Вони визначають мету фізичного виховання у навчально-виховній сфері та його завдання, принципи побудови педагогічного процесу з фізичної культури в освітніх установах [1, 4, 5].

На рівні національного законодавства термін "спорт" визначено у Законі України від 24 грудня 1993р. «Про фізичну культуру і спорт». Відповідно до ст. 1 вказаного Закону спорт є "органічною частиною фізичної культури, особливою сферою виявлення та уніфікованого порівняння досягнень людей у певних видах фізичних вправ, технічної, інтелектуальної та іншої підготовки шляхом змагальної діяльності". Завданням спорту, відповідно до Закону, є постійне підвищення рівня здоров'я, фізичного та духовного розвитку населення, сприяння економічному і соціальному прогресу суспільства, а також утвердження міжнародного авторитету України у світовому співтоваристві. В Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту (у розділі I) зазначається, що "спорт сприяє досягненню фізичної та духовної досконалості людини, виявленню резервних можливостей організму, формування патріотичних почуттів у громадян та позитивного міжнародного іміджу держави". Закон України від 24 грудня 1993 р. «Про фізичну культуру і спорт» в ст. 2 окреслює завдання фізичної культури і спорту в Україні: постійне підвищення рівня здоров'я, фізичного та духовного розвитку населення, сприяння економічному і соціальному прогресу суспільства, а також утвердження міжнародного авторитету України у світовому співтоваристві [1, 2].

Концепція Загальнодержавної цільової соціальної програми розвитку фізичної культури і спорту на 2012-2016 роки, затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2011 р. N 828-р. Мета Програми полягає у створенні умов для [3]:

- залучення широких верств населення до масового спорту, популяризації здорового способу життя та фізичної реабілітації;

- максимальної реалізації здібностей обдарованої молоді у дитячо-юнацькому, резервному спорті, спорті вищих досягнень та виховання її в дусі олімпізму.

До іншої групи нормативно-правових актів у сфері фізичної культури і спорту відносять загальновизнані принципи міжнародного права, конвенції, хартії і міжнародні договори України про спорт. Дані акти набувають чинності на території України після їх ратифікації Верховною Радою України. Так, Верховною Радою України була ратифікована Європейська Конвенція про насильство та неналежну поведінку з боку глядачів під час спортивних заходів, і зокрема футбольних матчів.

Зазначена нормативно-правова база закріплює систему концептуальних ідей і поглядів на роль, організаційну структуру та завдання фізичної культури і спорту в Україні.

Висновок. Система державного управління фізичною культурою і спортом включає в себе Міністерство молоді і спорту, його підрозділи на рівні областей, Департамент фізичної культури і Департамент олімпійського спорту, Республіканський комітет по фізичній культурі і спорту, Управління у справах сім'ї, молоді і спорту обласної державної адміністрації, відділ у справах сім'ї, молоді і спорту районної, районної державної адміністрації (державні органи); постійні комісії, комітети, відділи органів місцевого самоврядування; Національний Олімпійський Комітет, його підрозділи на обласному рівні, Національні спортивні федерації і Місцеві спортивні федерації з видів спорту, визнаних в Україні, фонди, велика кількість громадських організацій (недержавні організації) і т.ін., що у свою чергу загострює існуючі проблеми розмежування повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування.

Література:

1. Гасюк І.Л. Пріоритетні напрями удосконалення системи державного управління фізичною культурою і спортом. Економіка та держава. 2013. № 11. С. 129-132.

2. Закон України "Про фізичну культуру і спорту" [Електронний ресурс]. Режим доступу: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808\(12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808(12)

3. Кузьменко О.О. Сучасний стан державного управління фізичною культурою та спортом в Україні та Європі [Електронний ресурс]: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Dtr_du/2011_3/files/DU311_07.pdf

4.Луць Л. Основні заходи та способи європейської правової інтеграції. Право України. 2002. № 5. С. 142-151.

5.Міністерство молоді та спорту України: Масовий спорт. Міжнародний досвід [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/61>

References:

1.Hasiuk, I.L. (2013). Priorytetni napriamy udoskonalennia systemy derzhavnoho upravlinnia fizychnoiu kulturoiu i sportom [Priority directions for improving the system of state management of physical culture and sports]. *Ekonomika ta derzhava*, 11, 129-132 [in Ukrainian].

2.Kuz'menko, O.O. The current state of public administration to sport in Ukraine and Europe, available at [The current state of state management of physical culture and sports in Ukraine and Europe] Retrieved from: http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/soc_gum/Dtr_du/2011_3/files/DU311_07.pdf [in Ukrainian].

3.Luts', L. (2002). The main measures and methods of European legal integration [Main measures and methods of European legal integration]. *Pravo Ukrainy*, 5, 142-151 [in Ukrainian].

4.Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy: Masovyi sport [Ministry of Youth and Sports of Ukraine: Mass sport]. *Mizhnarodnyi dosvid*. Retrieved from: <http://dsmsu.gov.ua/index/ua/category/61> [in Ukrainian].

5.Zakon Ukrainy "Pro fizychnu kulturu i sportu" [Law of Ukraine "On Physical Culture and Sports"]. Retrieved from : [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808\(12](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808(12) [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Право»

UDC 349.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-257-265](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-257-265)

Brusakova Oksana Valerivna Doctor of Law, Professor, Dean of the Faculty No. 6, KhNUiA, L. Landau Ave., 27, Kharkiv, tel.: (067) 545-22-00

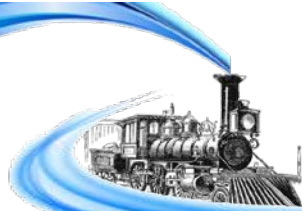
Hetmanets Olga Petrivna Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Legal Support of Entrepreneurial Activity and Financial Security, Kharkiv National University of Internal Affairs, L. Landau Ave., 27, Kharkiv, tel.: (067) 586-90-44, <https://orcid.org/0000-0003-4826-5799>

PROBLEMS AND PROSPECTS OF USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN FINANCING SOCIAL PROTECTION MECHANISMS FOR MILITARY PERSONNEL

Abstract. It has been argued that social protection should be interpreted as a complex of state and social measures aimed at ensuring minimum social standards, rights and needs of the population, in particular its most vulnerable groups. It has been noted that the main goal of financing social protection is to ensure equal opportunities and social justice, as well as to reduce the level of social injustice in society.

It has been emphasized that today the key problems of the use of digital technologies in the financing of social protection mechanisms for military personnel are: 1) insufficient level and quality of automation and digitalization of social security entities in Ukraine; 2) low effectiveness of cyber security; 3) unavailability of digital services, because not all the servicemen and women have access to digital technologies, including the Internet and/or mobile communications; 4) lack of integration and coherence of information systems, as well as a centralized database; 5) high corruption risks; 6) insufficient informational support of servicemen and women; 7) lack of standardization and uniform methodology

It has been established that in order to overcome the problems outlined above, we consider it necessary: first, to develop special software, which will be designed to automate the processes of financing the mechanisms of social protection of military personnel. These can be systems for accounting and control of financial flows, special electronic payment systems, web portals for convenient access to

information on social protection, etc.; secondly, the introduction of digital identifiers and authentication systems, which will allow effective and safe identification of military personnel, as well as verification of compliance with their rights to receive social benefits and assistance; thirdly, improving the system of electronic document circulation, which will contribute to faster and more accurate calculation and payment of social benefits; fourth, special attention should be paid to cyber security, which will make it possible to ensure reliable protection of personal data of military personnel, as well as information systems from hacker attacks and unauthorized access; fifth, it is necessary to pay attention to the issue of information education of military personnel and their further support as users of relevant services.

Keywords: digital technologies, financial mechanisms, social protection, military personnel.

Брускова Оксана Валеріївна доктор юридичних наук, професор, декан факультету №6, Харківський національний університет внутрішніх справ, пр. Л. Ландау 27, м. Харків, тел.: (067) 545-22-00

Гетманець Ольга Петрівна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки, Харківський національний університет внутрішніх справ, пр. Л. Ландау 27, м. Харків, тел.: (067) 586-90-44, <https://orcid.org/0000-0003-4826-5799>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФІНАНСУВАННІ МЕХАНІЗМІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Анотація. Аргументовано, що соціальний захист слід тлумачити як комплекс державних та суспільних заходів, спрямованих на забезпечення мінімальних соціальних стандартів, прав та потреб населення, зокрема його найбільш уразливих груп. Відзначено, що головною метою фінансування соціального захисту є забезпечення рівних можливостей та соціальної справедливості, а також зменшення рівня соціальної несправедливості у суспільстві.

Наголошено, що на сьогодні ключовими проблемами використання цифрових технологій у фінансуванні механізмів соціального захисту військовослужбовців: 1) недостатній рівень та якість автоматизації та цифровізації суб'єктів соціального забезпечення в Україні; 2) низька ефективність кібербезпеки; 3) недоступність цифрових сервісів, адже не всі військовослужбовці мають доступ до цифрових технологій, тому числі й до мережі Інтернет та/або мобільного зв'язку; 4) відсутність інтеграції та

злагодженості інформаційних систем, а також централізованої бази даних; 5) високі корупційні ризики; 6) недостатня інформаційна підтримка військовослужбовців; 7) відсутність стандартизації та єдиної методології

Констатовано, що з метою подолання окреслених вище проблем вважаємо за необхідне: по-перше, розробити спеціальне програмне забезпечення, яке буде призначене для автоматизації процесів фінансування механізмів соціального захисту військовослужбовців. Це можуть бути системи для обліку та контролю фінансових потоків, спеціальні електронні платіжні системи, веб-портали для зручного доступу до інформації про соціальний захист тощо; по-друге, впровадження цифрових ідентифікаторів та систем аутентифікації, що дозволять ефективно і безпечно ідентифікувати військовослужбовців, а також виконувати перевірку за станом дотримання їх прав на отримання соціальних пільг та допомоги; по-третє, вдосконалення системи електронного документообігу, який сприятиме швидшому та точнішому розрахунку та виплаті соціальних пільг; по-четверте, особливу увагу слід звернути на кібербезпеку, що дасть можливість забезпечити надійний захист персональних даних військовослужбовців, а також інформаційних систем від хакерських атак та несанкціонованого доступу; по-п'яте, необхідно приділити увагу питанню інформаційної освіти військовослужбовців та подальшої їх підтримки як користувачів відповідних послуг.

Ключові слова: цифрові технології, фінансові механізми, соціальний захист, військовослужбовці.

Problem statement. The full-scale war that is currently taking place in our country has revealed a number of social, economic, political, defence and other problems. However, the problem of financial and legal nature has become particularly acute, especially in the context of sufficient financial resources for the social protection of persons who have stood up for the defence of our state such as military personnel. These problems, in our opinion, are: firstly, insufficient financial support from the state after the military return to civilian life. The state has practically no financial resources and no programmes to finance rehabilitation, including psychological rehabilitation; secondly, many military personnel face problems with access to financial services; thirdly, the quality and spread of modern digital technologies in the financial services market is insufficient; fourthly, the technical capabilities and knowledge of the population in using mobile devices, in particular, military personnel; and fifthly, the lack of comprehensive state programmes to ensure the use of digital technologies in financial services.

Along with the above-mentioned problems, there are many practical aspects that prevent servicemen and women from receiving social assistance quickly. After

all, former military personnel often have to face numerous bureaucratic problems after being injured, wounded or maimed, which can be overcome by introducing digital technologies, in particular in the context of the functioning of mechanisms for financing social protection of military personnel remotely, using digital technologies.

Research status. Some problematic issues related to social protection of servicemen and women were considered in academic works by: L.S. Holovko, L.I. Didkivska, V.S. Zhuravskiy, V.V. Lavrukhin, S.S. Lukash, R.P. Pidlypna, O.M. Potopakhina and many others. However, despite the substantial theoretical contribution, it is fair to state that the scientific literature lacks comprehensive theoretical studies on both theoretical and practical problems of using digital technologies in financing the mechanisms of social protection of servicemen and women.

The purpose and objectives of the article. The purpose of the research is to identify the problems and outline the prospects of using digital technologies in financing the mechanisms of social protection of military personnel, based on the analysis of scientific views of scholars and the provisions of current legislation. In order to achieve this goal, it is necessary to solve the following tasks: to clarify the essence of social protection of servicemen and women and the mechanism of its financing; to reveal the content of digital technologies in financing the mechanisms of social protection of servicemen and women; to outline the existing problems in the field of research.

The scientific novelty of the article is that it is the first comprehensive theoretical study to outline the problems of using digital technologies in financing the mechanisms of social protection of military personnel, as well as to develop directions for their solution.

Presentation of the main material. To begin the research, it is worth noting that, in general, social protection is not only an integral part of the social policy of any state, but also an indisputable requirement for civilised existence at a sufficiently high level of each society without exception. A person, as the main guarantor of the existence of society, should feel cared for and treated humanely as a certain guarantee of the existence of the state and law. Only by paying attention to social protection and social groups that directly depend on it, the state will ensure historical recognition of the past, stable modern functioning and happy existence of citizens in the future, which is the basis for the existence of a democratic legal social state [1, c.21]. Some scholars point out that social protection of the population is state support for certain categories of the population who may be negatively affected by market processes, ensuring an appropriate standard of living by providing legal, financial, material assistance to individual citizens (the most vulnerable segments of the population), as well as creating social guarantees for the economically active part of

the population, ensuring acceptable living and working conditions for citizens, as well as by establishing social standards [2].

V.V. Lavrukhin points out that the social protection system is a complex, a policy mainly aimed at: observance of human rights (social and other); provision of social guarantees, decent life (quality of life) of a person or certain groups of the population, satisfaction of needs; support of the population's income in special situations, creation of conditions for self-realisation, etc. In this regard, the object of social protection is ultimately a person, in particular, his/her material or social status, regardless of his/her gender, age, nationality, etc., as well as various groups and communities (in particular, workers, employed persons, population, etc.), while social protection itself as a social phenomenon emerged at relatively late stages of human society development (capitalism, socialism, industrial society). Therefore, as the above-mentioned scholar notes, social protection should be seen as a category that reflects the totality of relations that develop in society regarding the production, distribution and redistribution of the social product in order to ensure adequate social adaptation and integration of individuals who are unable to cope with the negative impact of social risks on their own [3, с. 68–69].

Thus, in general, social protection should be interpreted as a set of state and social measures aimed at ensuring minimum social standards, rights and needs of the population, in particular its most vulnerable groups. The main goal of social protection is to ensure equal opportunities and social justice, as well as to reduce social injustice in society. Regarding servicemen and women, the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Servicemen and women and Members of Their Families" defines social protection of the military as an activity (function) of the state aimed at establishing a system of legal and social guarantees that ensure the exercise of constitutional rights and freedoms, satisfaction of material and spiritual needs of servicemen and women in accordance with the specific type of their service, status in society, and maintenance of social stability in the military environment. This is the right to provide for their support in case of full, partial or temporary disability, loss of the breadwinner, unemployment due to the circumstances beyond their control, old age, as well as in other cases provided for by law [4].

The social security of servicemen and women of the Armed Forces of Ukraine, according to L.V. Tsyukalo, is aimed at equalising the social status of this category of persons in relation to other members of society, as well as at establishing additional guarantees related to the high risk of injury or death as a result of participation in hostilities or military conflicts. Social security consists in the direct provision by the state, represented by the Ministry of Defence of Ukraine, of payments in monetary and in-kind form to servicemen and women who are entitled to them, provision of medical care and housing. Social security of servicemen and women of the Armed Forces of Ukraine has its own characteristics, sources of

formation, conditions and forms of implementation, as well as subjects who receive such social security [5]. In the opinion of the above author, the following features of financing the social security of servicemen and women should be distinguished: 1) source of funding - funds for the social security of servicemen and women come exclusively from the State Budget of Ukraine, allocated to the Ministry of Defence for the current year; 2) subjects to be provided with social security - the specific circle of persons receiving social security is determined depending on the type of military service (contract servicemen and women, conscripts, mobilised servicemen and women and others) and their family members; 3) conditions of provision - the right to a certain type of provision is established for specific categories of persons in cases determined by the Law of Ukraine "On Social and Legal Protection of Servicemen and women and Members of Their Families", as well as other regulatory acts; 4) purpose of provision - granting support is aimed at achieving a certain goal (for example, monthly financial support of a serviceman, provision of necessary things, etc.) [5].

At the same time, it is worth noting that the effectiveness of social security for servicemen and women depends on the consistency and focus of state policy, which should be concentrated on improving the status of the military. The development of an effective mechanism for financing social security measures significantly accelerates the establishment of social protection standards for servicemen and women and contributes to the proper performance of tasks related to Ukraine's integration into the European political, economic, security and legal space, its membership in the EU and NATO, and the building of equal and mutually beneficial relations with other countries. [6]. In addition, it is quite reasonable to say that an important feature of social protection of servicemen and women is that it is provided exclusively at the expense of the state budget. Therefore, the allocation and use of financial resources are fully within the competence of the state, represented by its special institutions and their officials. Recently, a situation has arisen in Ukraine where, although military personnel have been granted a special social status with all the rights, benefits, compensation and guarantees associated with it, the state is actually unable to ensure their full implementation. This is due to the lack of the necessary economic base, insufficient financial resources and an unclear mechanism for implementing the stated guarantees and benefits. At the same time, servicemen and women are required to perform their official duties strictly and efficiently [5]. Ukraine is currently undergoing defence reform to address real defence challenges. The aim of this reform is to develop the Ministry of Defence and the Armed Forces of Ukraine in line with Euro-Atlantic norms and NATO membership criteria. To ensure the implementation of the reform, it is envisaged to amend legislation and other regulatory acts in various areas, including improving the social protection of servicemen and women and their families, maintaining the required level of social

standards in military service and the military reserve, ensuring adequate material and other support for servicemen and women in accordance with their legally established rights and freedoms, taking into account the risks to their lives and health and the difficult social and living conditions of military service.

Moreover, an important area for improving the financial mechanisms of servicemen and women's social protection is the more active use of digital technologies in this area. In this regard, it should be noted that digital technologies refer to a set of tools, methods and processes that use electronic devices and computer systems to process, transmit, store, analyse and manage information. They are based on the use of digital data represented as zeros and ones and can include technologies such as artificial intelligence, machine learning, the Internet of Things, data accounting, cloud computing, blockchain and many others. Digital technologies are widely used in a variety of industries, including communications, business, science, medicine, education, finance and government, and they contribute to automation, efficiency, innovation and a better quality of life.

In our opinion, the key problems of using digital technologies in financing social protection mechanisms for military personnel today are as follows:

1. Insufficient level and quality of automation and digitalisation of social security entities in Ukraine. In this respect, it is worth noting that many processes related to the financing of social protection for military personnel can indeed be performed automatically and efficiently using digital technologies and systems. However, there are practically no centralised and integrated systems in our country, which leads to greater complexity, errors and delays in the relevant financial transactions;
2. Insufficient level of cybersecurity. The use of digital technologies requires a high level of cybersecurity, especially in the context of financial resources. However, there are threats of cyber attacks that can lead to unauthorised access to financial data of servicemen and women and violation of their confidentiality. Therefore, it is important to develop and implement effective cybersecurity measures to protect the personal data of servicemen and women and women;
3. Inaccessibility of digital services, as not all servicemen and women have access to digital technologies, including the Internet and/or mobile communications. This, in turn, can complicate the processes of financial support and social benefits. In addition, information literacy and skills in using digital services may be insufficient for some military personnel, which limits their ability to access relevant financial services;
4. Lack of integration and coherence of information systems. There are many different programmes and funding mechanisms for social protection of servicemen and women, which may not be sufficiently integrated and

coordinated. This can lead to duplication of processes, excessive bureaucracy and delays in the provision of financial services;

5. Lack of a centralised database. Information on the military personnel and their financial needs is distributed among different systems and bodies, which makes it difficult to record, monitor and coordinate financial services for the military;

6. Corruption risks. In this regard, it is worth noting that the use of digital technologies can reduce corruption risks, but there are threats of insufficient data security and misuse of financial resources. It is important to establish effective control, audit and internal control mechanisms to prevent corruption and ensure transparency and integrity in the financial process.

7. Insufficient information support. Servicemen and women and their families may not have sufficient information about available financial services, programmes and benefits. Lack of education can lead to misuse of resources or loss of social protection opportunities.

8. Lack of standardisation and unified methodology. Different approaches and methodologies can be used in the area of social protection of servicemen and women in Ukraine, which leads to inconveniences in calculations, reporting and analysis. Standardisation and the introduction of a unified methodology would help to simplify funding processes and ensure greater consistency and clarity for all stakeholders.

Conclusion. Consequently, in our opinion, these problems cause insufficient efficiency, delay and unsatisfactory quality of the implementation of measures aimed at state financing the social protection of the military personnel. For this reason, in order to overcome the above problems, we consider it vital to: *firstly*, develop special software designed to automate the processes of financing the social protection mechanisms for military personnel. These may include systems for accounting and controlling financial flows, special electronic payment systems, web portals for easy access to information on social protection, etc; *secondly*, the introduction of digital identifiers and authentication systems that will allow for effective and secure identification of servicemen and women, as well as verification of their rights to social benefits and assistance; *third*, improving the electronic document management system, which will facilitate faster and more accurate calculation and payment of social benefits; *fourth*, special attention should be paid to cybersecurity, which will ensure reliable protection of personal data of servicemen and women, as well as information systems from hacker attacks and unauthorised access; *fifth*, attention should be paid to the issue of information education of the military and their further support as users of relevant services.

Therefore, the use of digital technologies in financing the social protection mechanisms for the military will help to increase the efficiency of financing and

resource allocation, which will allow to build a high-quality social protection system for the subjects studied above. They can help to automate processes, reduce administrative costs, eliminate the possibility of corruption and promote transparency in the use of funds.

References:

1. Pidlypna R.P. System of social protection of the population in Ukraine in modern conditions: the essence and main components / R.P. Pidlypna // Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences. 2015. № 1(1). P. 16-22
2. Didkivska L.I., Holovko L.S. State regulation of the economy: a training manual. Kyiv: Znannya-Press, 2000. 209 p.
3. Lavrukhin V. V. Social protection of the population: conceptual and categorical analysis. Public Administration: Theory and Practice. 2014. № 1. P.61-70
4. On Social and Legal Protection of the Military and Members of their Families / Law of Ukraine dated 20.12.1991 №. 2011-XII
5. Tsyukalo L.V. Social security of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine and its essence. Effective Economy № 7, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5696>.
6. On National Security of Ukraine: Law of Ukraine dated 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

Література:

1. Pidlypna R.P. System of social protection of the population in Ukraine in modern conditions: the essence and main components / R.P. Pidlypna // Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences. 2015. № 1(1). P. 16-22
2. Didkivska L.I., Holovko L.S. State regulation of the economy: a training manual. Kyiv: Znannya-Press, 2000. 209 p.
3. Lavrukhin V. V. Social protection of the population: conceptual and categorical analysis. Public Administration: Theory and Practice. 2014. № 1. P.61-70
4. On Social and Legal Protection of the Military and Members of their Families / Law of Ukraine dated 20.12.1991 №. 2011-XII
5. Tsyukalo L.V. Social security of the military personnel of the Armed Forces of Ukraine and its essence. Effective Economy № 7, 2017. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5696>.
6. On National Security of Ukraine: Law of Ukraine dated 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.

УДК 341.231.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-266-395](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-266-395)

Багрій Володимир Іванович магістр права, юрист з освітнього права, Національна освітня платформа «ВСЕОСВІТА», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0008-0620-1432>

ЗАГАЛЬНА ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ: НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. 2023 рік – це рік 75-річчя проголошення Загальної декларації прав людини (надалі – ЗДПЛ). Як відомо, ця подія відбулась 10 грудня 1948 року. А у 2022 році українці вперше в своїй історії відмічали цей день (День прав людини) перебуваючи в умовах воєнного стану.

Воєнний стан безпосередньо вплинув на наукову діяльність в нашій країні. Українські вчені активно включилися в дослідження важливих питань, пов'язаних з нинішньою війною. Думається, що найактуальнішим з них є питання *пошуку шляхів закінчення цієї війни*.

За відправну точку у цій статті береться твердження, що закінчення світової чи іншої подібної повномасштабної війни (надалі – світова (повномасштабна) війна) необхідно пов'язувати не тільки з перемогою на полі бою, а й з необхідністю сформувати основи майбутнього загального миру та основи недопущення нової світової (повномасштабної) війни. При цьому зазначається, що історичним прикладом формування основ загального миру після Другої світової війни є ЗДПЛ.

Усе це дає підстави дослідити ЗДПЛ як міжнародний документ, який започаткував собою особливий вид міжнародної декларації – декларацію миру. Основне призначення декларації миру – це оформлення ідеології миру, як сукупності ідей повоєнного влаштування світового порядку та світової безпеки на основі *загальнолюдського*.

В статті пропонується виходити з того, що повнота та системність дослідження ЗДПЛ, як декларації миру, може бути забезпечена лише за умови, якщо дослідницьку роботу проводити послідовно, в чотирьох напрямках: «Виникнення ЗДПЛ», «Реалізація ЗДПЛ», «Створення моделі декларації миру (на основі ЗДПЛ)» та «Проектування декларації миру у нинішній війні (на основі моделі декларації миру)».

На думку автора, напрямки і підходи, які пропонуються в цій статті, мають важливе практичне значення для подальшої розробки моделі декларації миру заради найскорішого закінчення нинішньої війни нашою перемогою, що має стати перемогою всього цивілізованого світу.

Ключові слова: Загальна декларація прав людини, загальнолюдське, загальний мир, недопущення нової світової війни, ідеологія миру, деклараційні норми, декларація миру, модель декларації миру, проєкт декларації миру.

Bahrii Volodymyr Ivanovich Master of Laws, lawyer in education law, National Educational Platform "VSEOSVITA", Kyiv, <https://orcid.org/0009-0008-0620-1432>

GENERAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS: THE DIRECTIONS OF RESEARCH

Abstract. 2023 is the year of the 75th anniversary of the Universal Declaration of Human Rights (UDHR). As you know, this event took place on December 10, 1948. And in 2022, for the first time in their history, Ukrainians celebrated this day (Human Rights Day) while under martial law.

The state of war directly affected scientific activity in our country. Ukrainian scientists actively participated in the research of important issues related to the current war. It is believed that the most urgent of them is the question of finding ways to end this war.

The starting point of this article is the assertion that the end of a world or other similar full-scale war (hereinafter - a world (full-scale) war) must be associated not only with victory on the battlefield, but also with the need to form the foundations of future general peace and the foundations of prevention a new world (full-scale) war. At the same time, it is noted that ZDPL is a historical example of the formation of the foundations of general peace after the Second World War.

All this gives reason to study the UDHR as an international document that initiated a special type of international declaration - a declaration of peace. The main purpose of the peace declaration is the formulation of the ideology of peace, as a set of ideas for the post-war arrangement of the world order and world security on the basis of common humanity.

The article proposes to proceed from the fact that the completeness and systematicity of the study of the UDHR as a declaration of peace can be ensured only if the research work is carried out consistently, in four directions: "Emergence of the UDHR", "Implementation of the UDHR", "Creating a model of the declaration of peace (based on the UDHR)" and "Designing a declaration of peace in the current war (based on the model of the declaration of peace)".

In the opinion of the author, the directions and approaches proposed in this article are of great practical importance for the further development of a model of the declaration of peace in order to end the current war as soon as possible with our victory, which should be the victory of the entire civilized world.

Keywords: Universal Declaration of Human Rights, universal, universal peace, prevention of a new world war, ideology of peace, declaratory norms, declaration of peace, model declaration of peace, draft declaration of peace

Постановка проблеми. До 24 лютого 2022 року дослідження ЗДПЛ здійснювались здебільшого у галузях міжнародного права, стандартів прав і свобод людини, захисту прав людини і громадянина. А чи повинні змінитися напрямки досліджень ЗДПЛ після 24 лютого 2022 року? Відповідь: так, повинні.

У статті порушується проблема повноти напрямків дослідження ЗДПЛ. Адже сьогодні триває повномасштабна війна. І тому саме зараз слід звернути увагу на те, що ЗДПЛ – це не просто документ міжнародного права, а насамперед джерело нового змісту людських цінностей та інтересів, пріоритетів розвитку людини і людства – всього того загальнолюдського, яке так було необхідно для повернення до загального миру після Другої світової війни. І яке так необхідно для закінчення нинішньої війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В більшості досліджень, які були проведені до 24 лютого 2022 року, ЗДПЛ розуміється як «основа розбудови всієї системи міжнародного права» [4] або як «документ, яким започатковано процес створення системи міжнародних стандартів в галузі прав людини» [4] або як «сучасна концепція прав людини» [4]. Існують і інші варіації розуміння ЗДПЛ, характерні для цього періоду (до оголошення воєнного стану), як то «вселюдський ідеал гуманізму» [5, С. 7], «основа міжнародного та національного правозахисту» [6, С. 5], «правомірний допоміжний засіб для тлумачення формулювання «права людини і основні свободи», яке міститься у Статуті ООН» [7, С. 19], «документ політико-правового характеру» [8, С. 44] тощо.

Автору не відомі дослідження українських вчених, в яких би ЗДПЛ розумілась як декларація миру (за результатами Другої світової війни), призначення якої – оформлення ідеології миру. Так само, автору не відомі роботи, присвячені окресленню напрямків дослідження ЗДПЛ.

Мета статті – привернути увагу українських вчених на необхідність здійснення досліджень ЗДПЛ у чітко визначених послідовних напрямках, що дозволить на повну дослідити і використати на практиці весь потенціал ЗДПЛ. Особливо це потрібно зараз, під час війни. Адже для того, щоб ця війна скоріше закінчилась на наших умовах, нам, окрім перемоги на полі бою, потрібна і ідеологічна перемога, яка полягає у визначенні найефективнішого шляху до загального миру. Зокрема такою ідеологічною перемогою після Другої світової війни стало проголошення ЗДПЛ.

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб на практиці використати весь потенціал ЗДПЛ, усвідомити її роль і корисність (в тому числі і для цілей закінчення нинішньої війни), необхідно передусім визначити напрямки її (ЗДПЛ) дослідження. Зокрема дуже важливо окреслити всю повноту (сукупність) цих напрямків, бо інакше будь-яке дослідження ЗДПЛ ризикує стати однобічним.

На думку автора статті, визначення потенціалу ЗДПЛ у повній мірі можна забезпечити шляхом її дослідження у чотирьох напрямках, в такій послідовності:

1. Виникнення ЗДПЛ;
2. Реалізація ЗДПЛ;
3. Створення моделі декларації миру (на основі ЗДПЛ);
4. Проектування декларації миру у нинішній війні (на основі моделі декларації миру).

Нижче коротко охарактеризуємо кожен з цих напрямків.

Перший напрямок – це «Виникнення ЗДПЛ». В цьому напрямку досліджуються історичні події, які зумовили появу ЗДПЛ; діяльність організацій, які створювали ЗДПЛ; процес розробки та проголошення ЗДПЛ, а також всі інші дії та події, що мають відношення до виникнення ЗДПЛ (до моменту її проголошення).

Цей напрямок включає два піднапрямки – «Передумови виникнення ЗДПЛ» та «Формування змісту ЗДПЛ».

Другий напрямок – це «Реалізація ЗДПЛ». Тут досліджуються основні сфери, де відбувається реалізація положень ЗДПЛ (втілення ЗДПЛ в життя).

Положення ЗДПЛ почали реалізовуватись одразу після її проголошення. Хто і у який спосіб реалізовував ЗДПЛ (і продовжує реалізовувати зараз) – все це досліджується в межах цього напрямку.

Процес реалізації ЗДПЛ – непростий шлях. Важливо дослідити яким чином ЗДПЛ була реалізована на прикладі тих країн, які погодились керуватися нормами ЗДПЛ.

Отже, в межах цього напрямку фактично досліджується досвід реалізації ЗДПЛ від дня її проголошення.

Третій напрямок – це «Створення моделі декларації миру (на основі ЗДПЛ)». Тут ЗДПЛ постає основою для побудови моделі декларації миру, з урахуванням потреб сьогодення.

Під терміном «декларація миру» будемо розуміти міжнародний акт незобов'язального характеру, яким оформлюється *ідеологія миру* після світової (повномасштабної) війни.

Під терміном «ідеологія миру» будемо розуміти сукупність ідей про новий зміст міжнародних відносин, реалізація яких повинна повністю

забезпечити закінчення війни. При цьому вважається, що закінчення війни налічує три обов'язкові складові:

- а) припинення збройного протистояння;
- б) формування основ загального миру;
- в) формування основ недопущення подібної війни.

Модель декларації миру створюється на основі досліджених фактів та індуктивних висновків, які здобуті під час досліджень першого та другого напрямків (більше другого напрямку). В [10] зазначається: *«Моделювання – дослідження об'єктів пізнання на їх моделях, а також побудова й вивчення моделей реальних явищ; метод пізнання, який оперує науковими моделями; заміна вивчення деякого об'єкта чи явища експериментальним дослідженням на його моделі, яка відображає суттєві властивості цього об'єкта чи явища. ... Модель – подумки уявлювана або матеріально реалізована система, яка, відображаючи чи відтворюючи об'єкт дослідження, здатна замінювати його таким чином, що її вивчення дає нам нову інформацію про цей об'єкт.»*

Модель декларації миру безпосередньо застосовується для цілей формування декларації миру у конкретній світовій або подібній до неї війни – з метою її закінчення.

На сьогоднішній день існує очевидна потреба у створенні моделі декларації миру задля закінчення нинішньої війни. Зокрема, натяк на сприйняття цієї війни як світової міститься в резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 02 березня 2022 року «Агресія проти України» [3], де звернуто увагу на масштабність цієї війни та необхідність уберегти сучасне покоління від жахів війни: *«Генеральна Асамблея ... визнаючи, що воєнні дії Російської Федерації на суверенній території України сягають такого масштабу, якого міжнародна спільнота не бачила в Європі десятиліттями, і що необхідні термінові дії, щоб зберегти сучасне покоління від жахів війни ...»*

Четвертий напрямок – це «Проектування декларації миру для цілей закінчення нинішньої війни (на основі моделі декларації миру)». В межах цього напрямку розробляється проєкт декларації миру (з використанням розробленої моделі декларації миру). Цей проєкт має бути оптимальним та враховувати сучасні реалії і потреби. В [11] зазначається: *«Проектування – це складна, творча діяльність, яку спрямовано на вибір найліпшого варіанта майбутніх дій для досягнення основної мети. Проектування конструює модель системи, яка будується, визначає її функціональні характеристики. Основний зміст проектування полягає в обґрунтуванні сукупності засобів, що допомагають розв'язати поставлені завдання і проблеми, досягти визначеної мети.»* А в [12] міститься таке визначення соціального проектування: *«Соціальне проектування — це конструювання індивідом, групою чи організацією дії або системи дій, спрямованих на досягнення соціально*

значущої мети і локалізованого за місцем, часом і ресурсами. Сутність соціального проектування полягає в конструюванні бажаних станів майбутнього.»

Попередньо підсумуємо: повнота дослідження ЗДПЛ може бути забезпечена тільки тоді, коли дослідницька робота проводиться, як мінімум, у вищезгаданих чотирьох напрямках та двох піднапрямках. В іншому випадку – без повноти дослідження ЗДПЛ – ефективність дослідників буде мінімальна. На думку автора статті, в нинішній ситуації не можна обмежитись лише схвальними статтями на адресу ЗДПЛ, а натомість необхідно переорієнтувати дослідницьку діяльність на здобуття конкретного результату – закінчення нинішньої війни, сприймаючи ЗДПЛ як міжнародний документ, яким визначені засади формування загального миру після Другої світової війни.

Отже, не є доречним досліджувати ЗДПЛ лише в межах міжнародного права та/або захисту прав і свобод людини. ЗДПЛ сутнісно набагато глибший засадничий документ.

Схематично всі чотири напрямки дослідження виглядають так (схема 1).

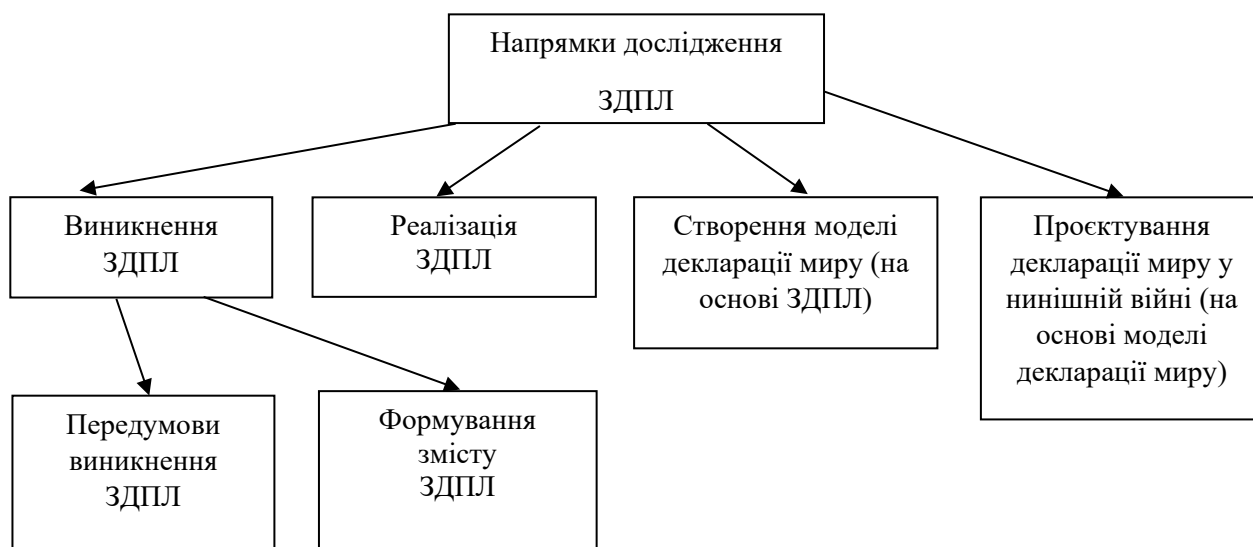

Схема 1. Напрямки дослідження ЗДПЛ

Далі більш детально розглянемо кожен з вищезазначених напрямків дослідження ЗДПЛ.

НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ «ВИНИКНЕННЯ ЗДПЛ»

Як було зазначено вище, виникнення ЗДПЛ пропонується досліджувати у двох піднапрямках – «Передумови виникнення ЗДПЛ» та «Формування змісту ЗДПЛ» (схема 2).

Схема 2. Виникнення ЗДПЛ

Піднапрямок «Передумови виникнення ЗДПЛ»

Думається, що дослідження в цьому піднапрямку варто розпочати з аналізу подій Другої світової війни, які безпосередньо пов'язані зі створенням передумов виникнення ЗДПЛ (Атлантична хартія, визначення мети створення ООН тощо), а закінчити – фактом проголошення ЗДПЛ 10 грудня 1948 року.

В цілому можна стверджувати, що передумови виникнення ЗДПЛ в достатній мірі висвітлені в наукових публікаціях. Тому коротко (тезово) зупинимося на основних моментах.

Основною подією, яка зумовила виникнення ЗДПЛ – це Друга світова війна.

Ще в розпал світової війни країни антигітлерівської коаліції ініціювали створення міжнародної організації, яка мала б перейматися питаннями загального миру та міжнародної безпеки. Такою організацією стала ООН.

ООН – статутна організація. Статут ООН передбачає підтримку міжнародного миру та безпеки, розвиток дружніх відносин між націями, міжнародне співробітництво у різних сферах тощо. Задля цього утворюються відповідні органи ООН, зокрема Економічна й Соціальна Рада.

У лютому 1946 року Економічна й Соціальна Рада ООН заснувала Комісію з прав людини, яка розробила проєкт ЗДПЛ.

В подальшому, 10 грудня 1948 року цей проєкт був проголосований і прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН у формі резолюції.

Основні етапи дослідження в цьому піднапрямку можна представити у нижченаведеній схемі (схема 3)

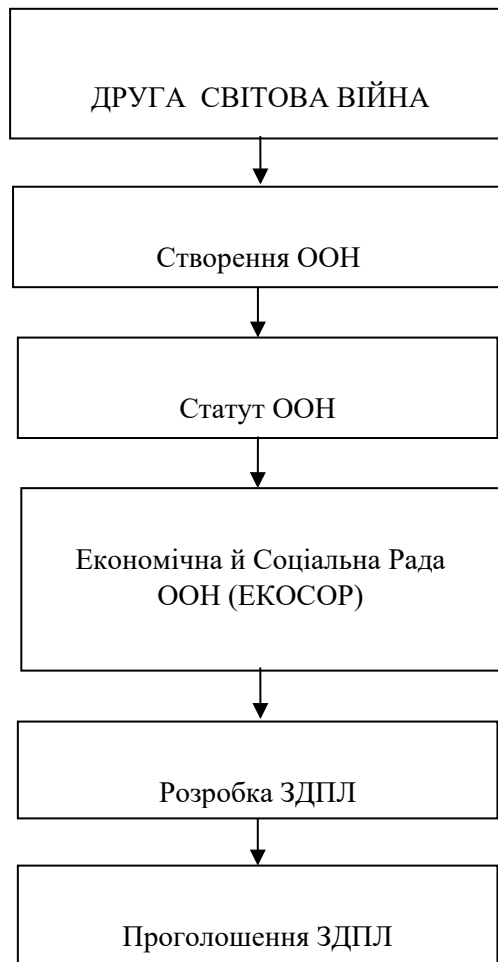

Схема 3. Передумови виникнення ЗДПЛ

Піднапрямок «Формування змісту ЗДПЛ»

В межах цього піднапрямку пропонується дослідити своєрідну *технологію* формування змісту ЗДПЛ, в основі якої – пошук прогресивних ідей, з яких в подальшому виокремлюються ідеї миру. Нижче зупинимося на основних аспектах цієї технології, які, на думку автора, підлягають дослідженню.

Можна припустити, що зміст ЗДПЛ формувався на основі накопиченої людством прогресивної (корисної) інформації (думок, поглядів, вчень, теорій тощо), які містяться у філософських, наукових та релігійних джерелах. Протягом всієї історії людства філософи, науковці, політики та ін. досліджували суспільні явища. На основі цих досліджень вони створювали вчення, теорії тощо, реалізація яких, на їхню думку, буде сприяти суспільному розвитку (прогресу) людства. З часом, з цієї інформації

дослідники виокремлювали *прогресивні ідеї*, що стосуються суспільного життя – у сферах права, політики, економіки, релігії.

Станом на дату закінчення Другої світової війни накопичилося достатньо джерел, які містили прогресивні ідеї, що мали потенціал для втілення в життя. Це і релігійні джерела, і філософські, і наукові. Звісно, що з цього масиву інформації не все було актуально для цілей повоєнного облаштування світу. Багато що кануло у небуття або виявилось застарілим чи помилковим. Але було і актуальне. Це актуальне і постало у вигляді прогресивних ідей.

Під прогресивною ідеєю пропонується розуміти просту і доступну концентровану інформацію, яка формується задля подальшої реалізації, від якої людству буде користь (благо). Навіть може бути так: прогресивна ідея виникла кілька століть тому, зафіксована у певній філософській праці, а час для її реалізації настав набагато пізніше.

Саме такі ідеї – прогресивні та корисні – є цінністю для людства і завжди потрібні для розвитку та запобігання суспільним негараздам. Ці ідеї можна класифікувати на:

- ідеї напрямків розвитку суспільства (людства);
- ідеї свободи, рівності, справедливості, любові (гуманізм, братерство, милосердя, людяність);
- ідеї права (правові ідеї);
- ідеї політики (політичні ідеї) в т.ч. ідеї стосовно закону та держави.

Також можна припустити, що в ході формування ЗДПЛ, із всієї сукупності вищезгаданих ідей, були відібрані так звані *ідеї миру* – ті ідеї, які на час формування ЗДПЛ були необхідними та корисними (на думку авторів ЗДПЛ) для повернення до мирного життя і недопущення нової світової війни. Сукупність всіх ідей миру утворила собою *ідеологію миру*. В [13] зазначається: «... ідеологія є необхідним елементом суспільної свідомості, оскільки вона має смислоутворюючий ефект, визначає мету державно-політичного розвитку, а відтак обумовлює раціональний розвій всіх соціальних сфер, спрямовує рух соціуму у конструктивне русло. ... Ідеологія має справу не просто з ідеями, а з фундаментальними суспільними ідеалами (свобода, безпека, добробут тощо), всезагальне визнання яких забезпечує цілісність соціуму. «Ці ідеали, – підкреслює Р. Яновський, – формулює ідеологія. Саме вона збагачує великою ідеєю, ідеалом людину, дає суспільну мрію, мету, формує людську особистість».

Фактично ідеологія миру була оформлена у ЗДПЛ, і у такий спосіб ЗДПЛ набула статусу декларації миру – міжнародного документу, норми якого підлягали реалізації у повоєнній суспільній практиці (повоєнному суспільному житті).

ЗДПЛ з впевненістю можна назвати першою в історії людства декларацією миру. ЗДПЛ стала засадничим документом, мета якого – оформлення та подальша реалізація ідеології миру.

Безпосереднє своє відображення ідеологія миру знайшла у нормах ЗДПЛ – декларативних нормах. Отже, є всі підстави виділити окремий вид соціальних норм – декларативні норми.

Декларативними нормами можна вважати особливий вид соціальних норм, зміст яких становлять ідеї, що підлягають реалізації (втіленню в життя) за допомогою розробки та задіяння відповідних суспільних механізмів (правових, політичних, економічних, культурних тощо). Особливість цих ідей в тому, що вони завжди є носіями *нового змісту* відносин між людьми – нових цінностей, нових суспільних пріоритетів, тощо. Ці нові змісти відображають наступний крок на шляху розвитку людства.

Думається, що формування змісту ЗДПЛ відбувалось шляхом оформлення ідей миру (які увійшли до ідеології миру) у форму декларативних норм. А з декларативних норм були утворені відповідні положення преамбули та статті ЗДПЛ. Для прикладу візьмемо три ідеї, що знайшли своє відображення в ЗДПЛ, а саме:

а) Ідея того, що кожна людина повинна прожити стільки, скільки їй відведено, і померти своєю смертю;

б) Ідея того, що кожна людина протягом всього свого життя повинна бути вільною;

в) Ідея того, що кожна людина протягом всього свого життя повинна бути недоторканою.

Ці три ідеї вміщені в одну декларативну норму такого змісту: «Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканість». А ця декларативна норма оформлена в статтю 3 ЗДПЛ.

Зі змісту декларативних норм ЗДПЛ можна зробити висновок, що ці норми є *засадничими*; в них відображені загальнолюдські інтереси, цінності та все те *загальнолюдське*, в чому у всіх людей є спільна потреба (далі – *загальнолюдське*).

Декларативні норми ЗДПЛ можна поділити на норми *преамбули* і норми *статей*.

Схематично цей піднапрямок виглядає так (схема 4).

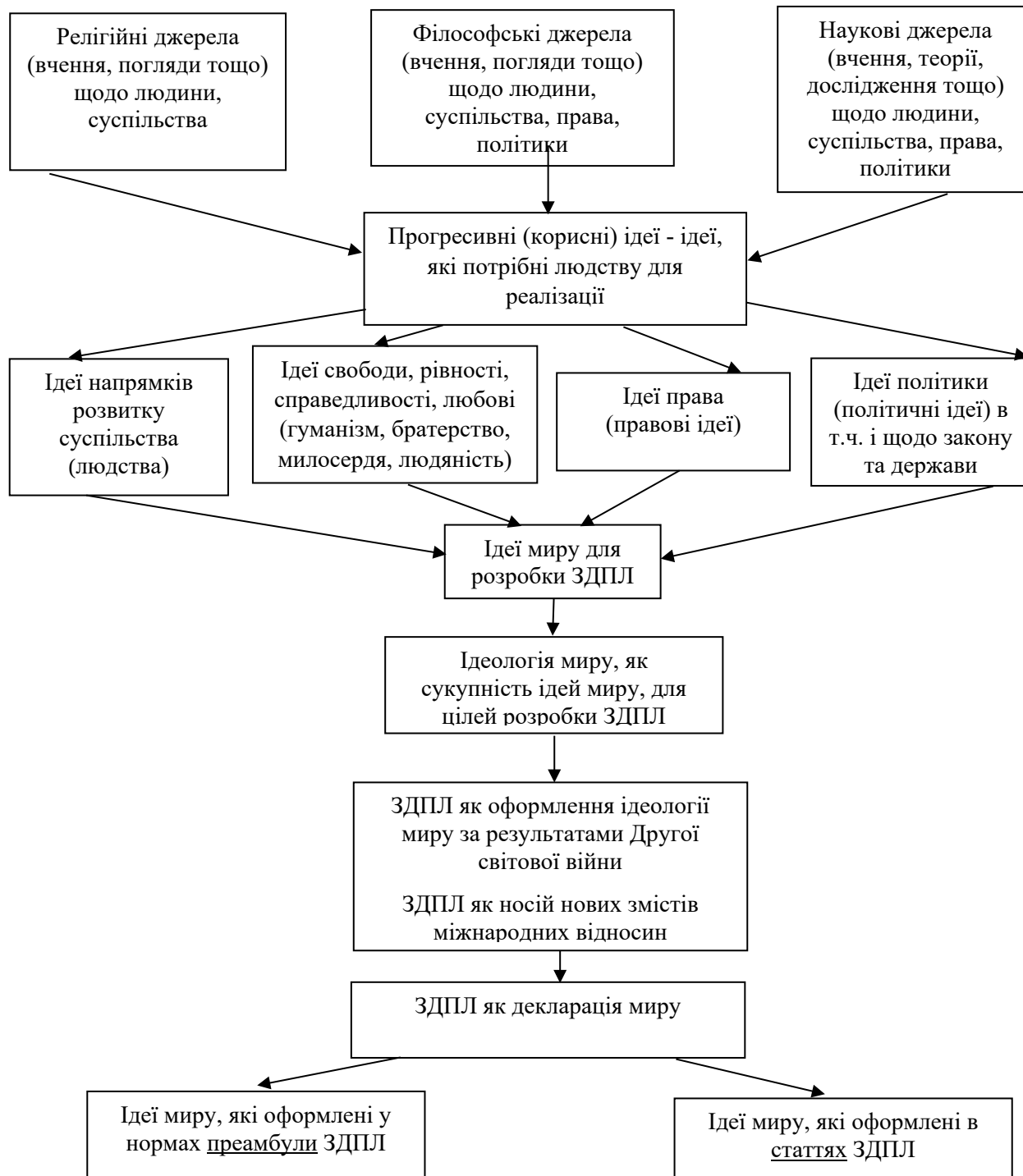

Схема 4. Формування змісту ЗДПЛ

Попередньо підсумуємо: питання піднапрямку «Передумови виникнення ЗДПЛ» достатньо повно досліджені і зрозумілі. Це коло питань, починаючи від створення ООН і до проголошення ЗДПЛ.

Зовсім інша ситуація з дослідженнями піднапрямку «Формування змісту ЗДПЛ». Їх майже не існує. На думку автора, розпочинати такі дослідження слід з визначення базових термінів, таких як «ідея миру», «ідеологія миру», «декларація миру», «деклараційна норма». Окрім цього, визначенню та осмисленню підлягають терміни «новий зміст міжнародних відносин» та «загальнолюдське» – у контексті декларації миру.

Дослідження в напрямку «Виникнення ЗДПЛ» спрямовуються на вивчення дій та подій (фактажу). Через це здійснюються такі дослідження, зокрема, за допомогою методів емпіричного рівня (аналіз і синтез, абстрагування і конкретизація), а висновки (умовиводи) робляться за допомогою методу індукції.

Дослідження в цьому напрямку слід відносити до фундаментальних, рівень емпіричний.

Далі переходимо до наступного напрямку дослідження – «Реалізація ЗДПЛ».

НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ «РЕАЛІЗАЦІЯ ЗДПЛ»

Реалізація ЗДПЛ – це по суті реалізація її (ЗДПЛ) декларативних норм, які є носіями нового змісту міжнародних та міждержавних відносин. Кожна декларативна норма реалізується шляхом створення нормативних правових механізмів, правових звичаїв, а також політичних, економічних, культурних механізмів тощо.

Можна стверджувати, що реалізація декларативних норм ЗДПЛ відбувалась у трьох сферах життєдіяльності суспільства, а саме:

Перша сфера «Світогляд». Тут пропонується дослідити дії, які в повоєнному світі вчинялись задля створення умов для формування нового світогляду – індивідуального та колективного – який заснований на загальнолюдському. В [14] зазначається: *«Світогляд людини є її «великою картиною», гармонією всіх її понять про світ. Це спосіб розуміння реальності. Світогляд є основою для щоденних рішень і, таким чином, є надзвичайно важливим. ... У світогляд входять узагальнені уявлення про світ і саму людину, про спрямованість ходу подій у світі, про сенс людського життя, історичну долю людства тощо, а також система переконань, принципів та ідеалів.»*. Зокрема, в межах цієї сфери йдеться про те, що в повоєнних країнах Заходу відбувалися процеси формування, розповсюдження та реалізації прогресивних ідей, які були засновані на загальнолюдському (цінність життя, здоров'я, людська гідність тощо) і які були покликані сформулювати новий світогляд людини (на основі ЗДПЛ).

Друга сфера «Політика держав». Тут варто дослідити процеси формування нових засад внутрішньої та зовнішньої політики держав – засад, які сформовані на загальнолюдських цінностях, визначених у ЗДПЛ. У внутрішній політиці держави ці засади знаходять свій прояв в національному законодавстві; у зовнішній політиці – у прийнятих (ратифікованих) документах, якими є:

- міжнародні та міждержавні акти (декларації, заяви, хартії, тощо), які можуть мати як зобов'язальний характер, так і не зобов'язальний;
- міжнародні та міждержавні договори (пакти, тощо), які завжди носять зобов'язальний характер.

Третя сфера «Реформа суспільних систем». Тут досліджуються процеси реформування (побудови, модернізації) суспільних систем повоєнних країн Заходу, які були спрямовані на реалізацію декларативних норм ЗДПЛ. В [15] міститься таке визначення суспільної реформи: *«Реформа суспільна – глибока, докорінна перебудова усталених економічних, соціальних, політичних та організаційних структур, усіх сторін суспільного життя, яка водночас покликана зберегти існування певного суспільства, суспільного ладу, тих чи інших соціально-політичних та економічних структур, інститутів, установ тощо.»* А в [16] зазначається: *«Будь-яка реформа спрямована на певне удосконалення. Зокрема, існує визначення реформи як перетворення з метою покращення. Таким чином, реформи спрямовані на прогресивний розвиток суспільства, але вони мають оновлювати певні складові наявної суспільної системи без її руйнування. У підсумку має підвищуватися якість життя переважної більшості громадян країни.»*

Прикладом реформування суспільних систем є побудова єдиної міжнародної правової системи після Другої світової війни, а також побудова та/або модернізація національних правових систем країн, які прийняли рішення реалізовувати декларативні норми ЗДПЛ.

Національні правові системи цих країн були побудовані (модернізовані) під загальнолюдські цінності, які містяться в ЗДПЛ. Особливу роль у цьому відіграли національні конституції, які безпосередньо закріпили найбільш важливі загальнолюдські цінності, взяті із ЗДПЛ.

Можна припустити, що єдина міжнародна та національні правові системи були синхронізовані між собою, а національні правові системи були синхронізовані з національними політичними та економічними системами.

Схематично цей напрямок виглядає так (схема 5).

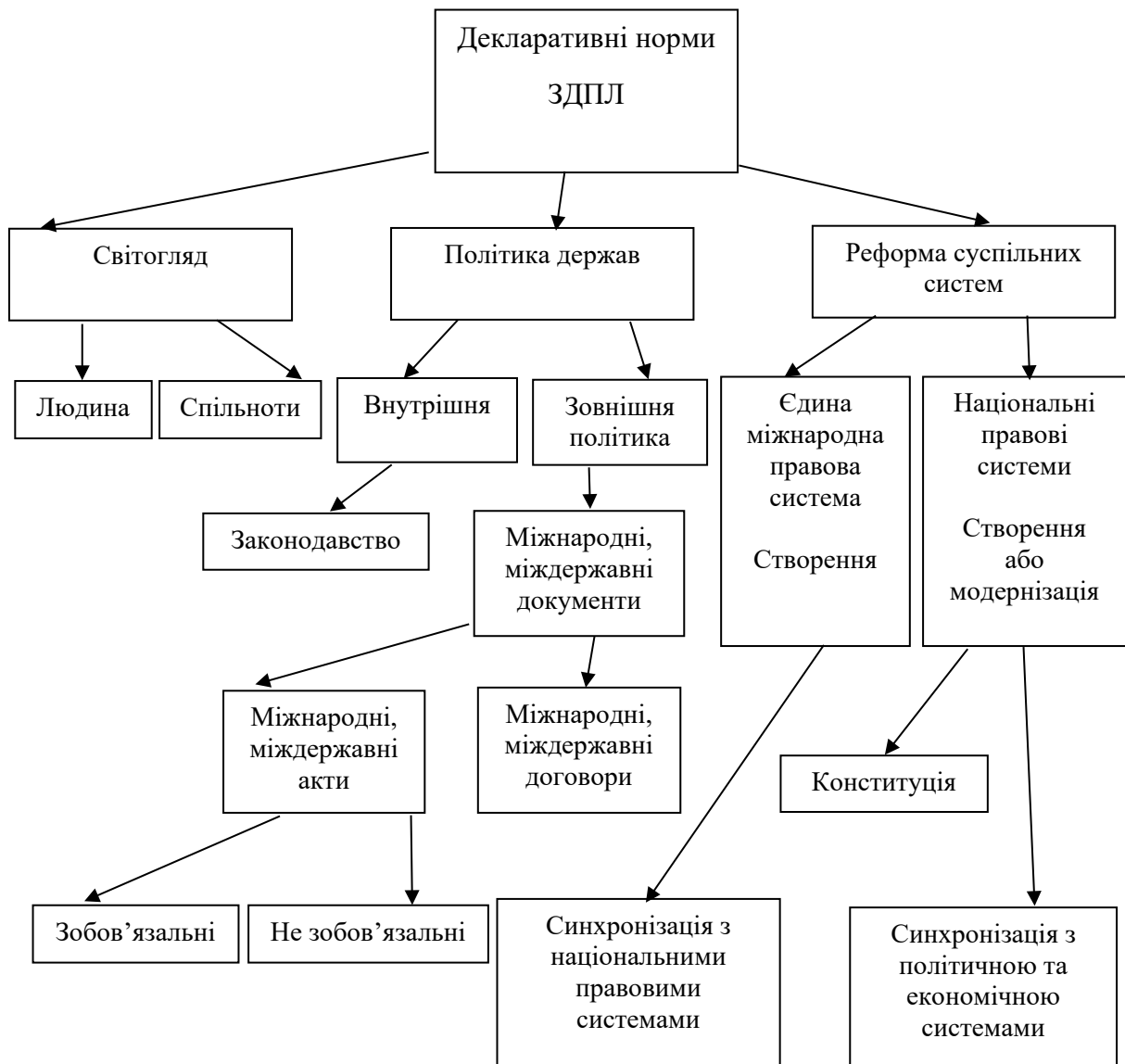

Схема 5. Реалізація ЗДПЛ

Попередньо підсумуємо: дослідження в напрямку «Реалізація ЗДПЛ» є одним з ключових. Тут вивчаються дії та події, які стосуються втілення в життя декларативних норм ЗДПЛ.

На думку автора, три вищезгадані сфери життєдіяльності суспільства – світогляд, політика держав та реформа суспільних систем – у повній мірі охоплюють всю суспільну сферу реалізації ЗДПЛ. На жаль, українські вчені мало звертають увагу на те, що сутнісне призначення декларативних норм ЗДПЛ – це бути засадою для формування світогляду повоєнного суспільства, нової політики повоєнних держав (внутрішньої та зовнішньої), а також стати основою для забезпечити побудови (модернізації) правових систем – єдиної міжнародної та національних правових систем.

Сьогодні багато уваги приділяється дослідженням в галузі філософії права та правовим ідеям минулих століть, але залишається поза увагою те, що більшість цих ідей вже знайшли своє відображення у ЗДПЛ. Тому, якщо ми хочемо реформувати Україну, то відправною точкою для цього мають бути не ідеї правових та політичних вчень минулих століть, не філософія права, а *технології (суспільні механізми)* реалізації декларативних норм ЗДПЛ.

Вочевидь, вивченню питань реалізації ЗДПЛ у трьох вищезгаданих сферах життєдіяльності суспільства варто приділити особливу увагу.

Дослідження в напрямку «Реалізація ЗДПЛ» спрямовуються на вивчення дій та подій (фактажу). Через це здійснюються такі дослідження, зокрема, за допомогою методів емпіричного рівня (аналіз і синтез, абстрагування і конкретизація), а висновки (умовиводи) робляться за допомогою методу індукції.

Дослідження в цьому напрямку слід відносити до фундаментальних, рівень емпіричний.

Далі переходимо до наступного напрямку дослідження – «Створення моделі декларації миру (на основі ЗДПЛ)».

НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ «СТВОРЕННЯ МОДЕЛІ ДЕКЛАРАЦІЇ МИРУ (НА ОСНОВІ ЗДПЛ)»

В дослідженнях цього напрямку доречно виходити з того, що модель декларації миру є по суті *теоретичною конструктою*, яку пропонується сконструювати на основі тієї інформації (знань) і тих індуктивних висновків, які були отримані в ході досліджень у напрямках «Виникнення ЗДПЛ» та «Реалізація ЗДПЛ». В [17] зазначається: *«Конструкти – це інтерпретації подій, що відбулися за посередництвом операцій, рівнозначних процесу індуктивних умовиводів, що цілком узгоджується із моделлю людини як науковця. Коли людина-науковець (дослідник) формулює за посередництвом індуктивного умовиводу теорію відносної значущості досліджуваних явищ, вона буде згодом використовувати цю теорію у дедуктивному форматі, щоб передбачати події, які ще не відбулися, і впливати на них. Її дедуктивні процеси спричиняють формулювання гіпотез чи прогнозів і до маніпулювання навколишнім середовищем або контролювання його задля перевірки своєї гіпотези.»* Також, в [18] зазначається: *«...конструкти – це класифікаційно-оцінні шаблони, моделі, які людина витворює для передбачення подій і через які вона сприймає світ. Без них світ постає для людини «недиференційованою однорідністю», вона не в змозі досягнути його сенс.»*

На сьогоднішній день ЗДПЛ є єдиною в світі міжнародною декларацією миру, яка була створена за результатами світової війни і яка була реалізована (втільена в життя). У повній мірі відбулась ця реалізація чи не в повній – це вже інше питання. Тому конструювання моделі декларації миру пропонується

здійснювати на основі форми, змісту та досвіду формування та реалізації ЗДПЛ, з урахуванням сучасних потреб.

На думку автора, основне практичне призначення моделі декларації миру – бути своєрідним шаблоном, за допомогою якого мають формуватися декларації миру у конкретних світових (повномасштабних) війнах.

Модель декларації миру повинна включати мінімум *два механізми*:

1. Механізм формування ідеології миру.
2. Механізм структурування деклараційних норм.

Механізм формування ідеології миру передбачає:

а) діяльність по пошуку, формулюванню, збору, окресленню ідей миру – ідей, які потрібно реалізувати задля закінчення світової війни;

б) об'єднання всіх ідей миру в одну ідеологію – ідеологію миру. Тут ідеологія миру постає як сукупність ідей миру, що об'єднана у певну логічну форму (на кшталт коробки з олівцями);

в) оформлення ідеології миру в деклараційні норми. Деклараційні норми безпосередньо реалізуються у певний спосіб: або стають нормами конституції і законів, або реалізуються безпосередньо як звичаєві норми. Як вже зазначалося, ця реалізація відбувається за допомогою спеціально створених суспільних механізмів (правових, політичних, економічних, культурних тощо).

Схематично цей механізм виглядає так (*схема 6*).

Схема 6. Механізм формування ідеології миру

Механізм структурування деклараційних норм передбачає поділ деклараційних норм на три групи:

1. Група «Припинення збройного протистояння».
2. Група «Формування засад загального миру».
3. Група «Формування засад недопущення нової світової війни».

Розглянемо кожну з цих груп.

Перша група – це деклараційні норми, які сформовані заради припинення збройного протистояння. Ці норми з’являються в декларації миру лише тоді, коли на момент її проголошення продовжує тривати активне збройне протистояння на полі бою. Реалізація цих норм покликана припинити збройне протистояння, що триває. Завдання цих норм – переконати агресора відмовитись від агресії (вивести війська тощо), стати інтелектуальним підґрунтям для цієї відмови. Агресор має зробити це добровільно, розуміючи безглуздість подальшого збройного протистояння, керуючись змістом деклараційних норм цієї групи.

Важливо звернути увагу на те, що мова тут йде не про закінчення світової війни, а лише про припинення збройного протистояння.

Друга група – це деклараційні норми, які сформовані задля подальшого формування засад загального миру. Звісно, що на момент проголошення декларації миру загальний мир ще не настає. Тому ці норми лише визначають засади та напрямки побудови загального миру після закінчення збройного протистояння. Ці норми повинні відображати те, як буде побудоване мирне життя після війни. Тут по суті йдеться про побудову повоєнного світового порядку, який завжди має бути заснований на ідеях загальнолюдського. Загальнолюдське – це те, до чого варто повертатися (при формуванні декларації миру) після кожної світової (повномасштабної) війни.

Побудова нового світового порядку передбачає формування нових змістів відносин між людьми (на основі загальнолюдського), що має свій прояв у формуванні засад:

- а) нового світогляду людини (спільнот) – на основі загальнолюдського;
- б) нової внутрішньої та зовнішньої політики держав – на основі загальнолюдського;
- в) реформування суспільних систем – задля втілення загальнолюдського.

Третя група – це деклараційні норми, які сформовані задля подальшого формування засад недопущення нової світової війни. Тут мова йде про побудову повоєнної системи світової безпеки, яка становить собою систему ефективних заходів недопущення (в майбутньому) масштабних збройних протистоянь.

Під масштабними збройними протистояннями пропонується розуміти як безпосереднє застосування зброї на полі бою, так і небойове застосування зброї (заради демонстрації переваги в озброєнні, формування у супротивника усвідомлення того, що на полі бою він зазнає поразки і йому не вигідне збройне протистояння тощо).

В основу побудови (модернізації, удосконалення) повоєнної системи світової безпеки можна покласти здійснення спеціальними міждержавними організаціями (на кшталт НАТО) систематичної діяльності (на статутній або договірній основі) по:

- а) контролю над розробкою, виробництвом та розповсюдженням озброєння;
- б) розробкою шляхів (методичок) мирного вирішення суперечок та недопущення початку збройного протистояння;

в) розробкою та реалізацією заходів щодо недопущення прогресування збройного протистояння (якщо воно вже розпочалось).

Схематично цей механізм виглядає так (схема 7).

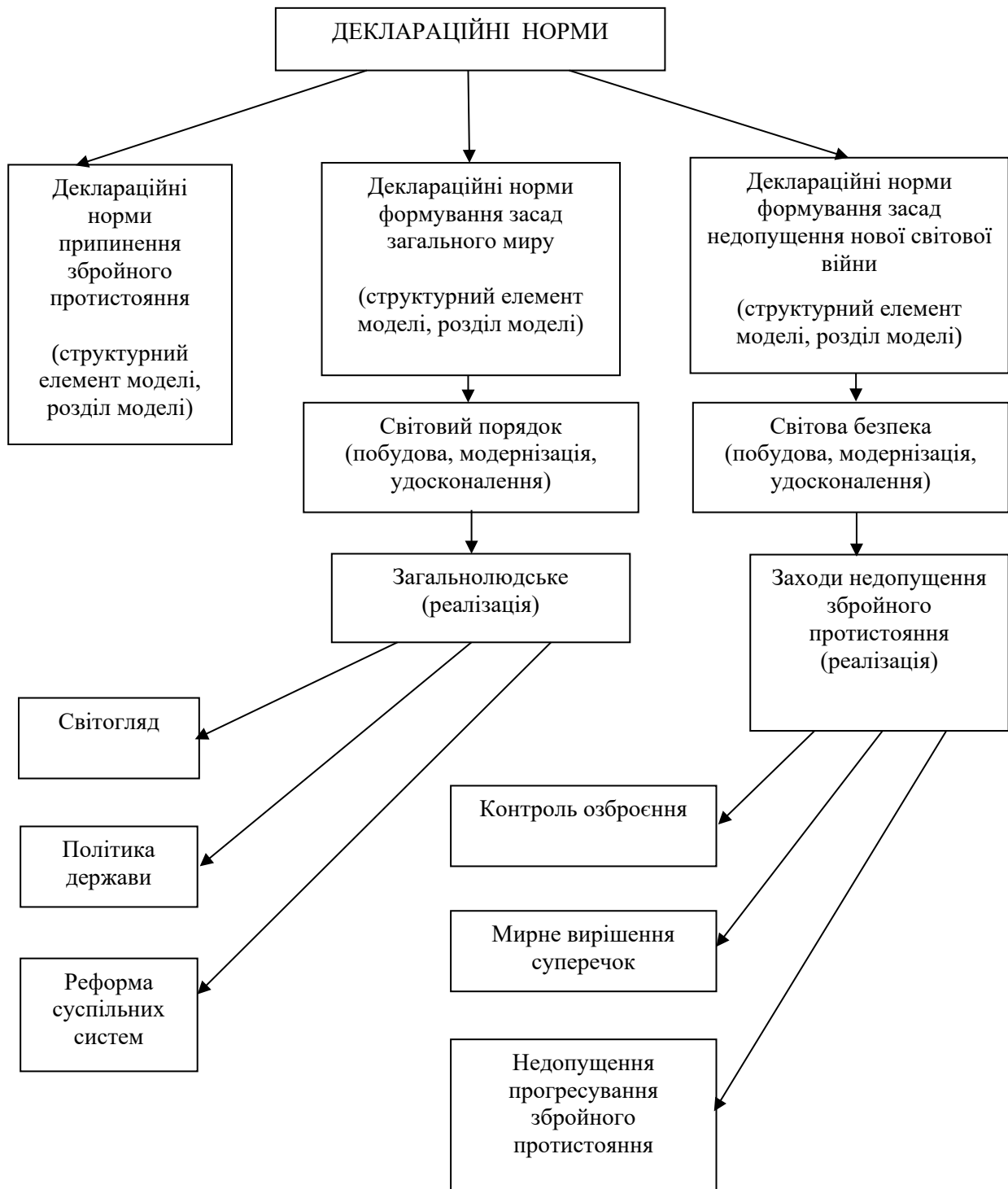

Схема 7. Механізм формування декларації миру

Попередньо підсумуємо: дослідження в напрямку «Створення моделі декларації миру (на основі ЗДПЛ)» має на меті побудову теоретичної моделі декларації миру. Ця модель використовується як шаблон для цілей закінчення світової (повномасштабної) війни. На основі цієї моделі має розроблятися декларація миру у конкретній війні.

Система моделі декларації миру складається з деклараційних норм, які поміщені в преамбулу та в розділи декларації миру.

Структура моделі декларації миру складається з таких елементів, як «припинення збройного протистояння», «формування основ загального миру» та «формування основ недопущення світової війни». Кожен з цих структурних елементів є відповідним розділом декларації миру.

Важливо відмітити, що система та структура моделі декларації миру суттєво відрізняються від системи та структури ЗДПЛ. Зокрема, ЗДПЛ не містить таких структурних елементів як «припинення збройного протистояння» та «формування основ недопущення світової війни», оскільки:

- потреби у деклараційних нормах групи «Припинення збройного протистояння» тоді не було, так як на момент початку формування ЗДПЛ (лютий 1946р.) збройне протистояння у Другій світовій війні вже було припинене (вересень 1945р.);
- деклараційні норми групи «Формування основ недопущення світової війни» склали основу іншого документу – Статуту ООН (жовтень 1945р.).

Отже, ЗДПЛ вміщує тільки деклараційні норми групи «Формування основ загального миру», в той час як сучасна модель декларації миру має вміщувати деклараційні норми усіх трьох вищезгаданих груп (розділів декларації миру).

Дослідження в цьому напрямку зводиться до теоретичної роботи по побудові моделі декларації миру, і тому здійснюється це дослідження, зокрема, за допомогою методів теоретичних досліджень (ідеалізація, моделювання), а висновки (умовиводи) робляться за допомогою методу дедукції.

Дослідження в цьому напрямку слід відносити до фундаментальних, рівень теоретичний.

Далі переходимо до наступного напрямку дослідження – «Проектування декларації миру у нинішній війні (на основі моделі декларації миру)»

НАПРЯМОК ДОСЛІДЖЕННЯ *«ПРОЄКТУВАННЯ ДЕКЛАРАЦІЇ МИРУ У НИНІШНІЙ ВІЙНІ* *(НА ОСНОВІ МОДЕЛІ ДЕКЛАРАЦІЇ МИРУ)»*

Проектування декларації миру для цілей закінчення нинішньої війни варто здійснювати за допомогою вищезгаданої моделі декларації миру.

Розпочати проєктування декларації миру пропонується з формування ідеології миру у кожній з трьох груп вищезгаданого механізму структурування деклараційних норм (схема 7), а саме – у групі «Припинення збройного протистояння», у групі «Настання загального миру» та у групі «Недопущення нової світової війни».

Група ідей миру «Припинення збройного протистояння»

Тут пропонуються ідеї, які потенційно можуть спонукати РФ припинити військову агресію проти України.

На перший погляд може здатися, що ніщо не змусить РФ вивести свої війська з території, визначеної Конституцією України. Однак це не означає, що нам слід відмовитись від формування ідей, які можуть спонукати агресора до цього. Адже можна припустити, що влада в РФ (або політика цієї влади) може змінитися і ці ідеї увійдуть до ідеології миру.

Для цілей припинення збройного протистояння та концептуального розуміння руху в цьому напрямку можна запропонувати такі ідеї:

1. Ідея того, що у XXI столітті апріорі немає сенсу вести війну заради захоплення території, оскільки норми міжнародного права про неприпустимість порушення територіальної цілісності будь-якої країни (держави), які містяться у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права тощо, вже давно інтегровані у світовий порядок і світову безпеку та реалізовані. І від цього цивілізований світ не відступить.

2. Ідея того, що припинення збройного протистояння (відмова від агресії) сама по собі є перемогою всіх ворогуючих сторін, в тому числі і РФ. Перемогою для всіх ворогуючих сторін є стан, коли припинення збройного протистояння відбулось до моменту капітуляції РФ, під впливом та шляхом реалізації декларації миру. Це за будь-яких умов не вважається поразкою.

3. Ідея того, що у XXI столітті світ має назавжди відмовитись від подібних до нинішньої війни, оскільки війна не несе нічого, окрім людських жертв та руйнувань. До реалізації ЗДПЛ світова (повномасштабна) війна ще мала якійсь сенс (захоплення території тощо). А сьогодні будова світового порядку виходить з того, що життя людини, її добробут на пряму пов'язані з суверенітетом держави та територіальною цілісністю країни, є пріоритетними.

Група ідей миру «Настання загального миру»

Тут пропонуються ідеї того, яким має бути повоєнний світовий порядок. Зокрема визнається, що довоєнний світопорядок, побудований на основі ЗДПЛ (ставлення до людини, як вищої соціальної цінності, повага до прав і

свобод людини, дотримання суверенітету та територіальної цілісності країн тощо), є цінністю (благом) для людства. І таким, що підлягає збереженню.

Новий світопорядок, який має бути побудований після нинішньої війни, повинен тільки покращити попередній в частині загальнолюдського. Та додати нове – те, чого вимагає сьогодення.

В цій групі можна запропонувати такі ідеї:

1. Якщо цінністю для нації є її національні пріоритети, національні інтереси, національний шлях розвитку тощо, то цінністю для людства є така організація життя у світі, коли постійно реалізується те, що називається *загальнолюдське*, а саме: загальнолюдські цінності, загальнолюдські пріоритети, загальнолюдські інтереси, загальнолюдський шлях розвитку суспільства в усьому світі.

2. Ідея того, що світопорядок забезпечує життєдіяльність людства загалом та окремих країн зокрема у такий спосіб, щоб людство не страждало, а розвивалось в напрямку щасливого життя для всіх – у напрямку загальнолюдського.

3. Ідея того, що світопорядок будується на основі суспільних законів свободи, справедливості, рівності та головного закону – закону любові, який являє себе у формі гуманізму, милосердя, братерства, взаємодопомоги тощо. З дотриманням цих законів пов'язується сприйняття суспільства, як цивілізованого. Залежно від ступеня дотримання цих законів, країни (держави) визнаються/не визнаються цивілізованими.

4. Ідея того, що світопорядок не включає в себе систему світової безпеки, оскільки це два різні суспільні явища. Світопорядок – це система відносин між людьми в світі, а система світової безпеки – це система захисту світопорядку від руйнування.

5. Ідея того, що важливою складовою світопорядку є толерантність у відносинах між людьми, спільнотами, країнами (державами). Існуючий світопорядок повинен бути доповнений механізмами, які забезпечать толерантність.

Також в цій групі слід розглянути ідеї *суспільних механізмів виваженого добросусідства*.

Під *виваженим добросусідством* пропонується розуміти співіснування країн (в нашому випадку України, РФ та Білорусі), які мають спільні кордони та/або спільне минуле, однак з тих чи інших причин (зокрема і з причини війни) не перебувають у дружніх відносинах, але кожна має бажання повернутися до мирного та цивілізованого співжиття, допускає стримане співробітництво з колишнім ворогом виключно на взаємовигідних умовах, без відносин дружби.

В аспекті *виваженого добросусідства* можна запропонувати такі ідеї:

6. Ідея того, що виважене добросусідство – це не дружні відносини, а вимушені відносини задля досягнення певних економічних та соціальних цілей, які вигідні обом сторонам. Це відносини за принципом: «Ми не проти того, щоб у вас все було добре за умови, якщо ви не будете нас чіпати (не за наш рахунок)».

7. Ідея того, що післявоєнне ставлення народів ворогуючих країн одне до одного мають формувати самі народи, без втручання політиків. При цьому, політики з обох сторін не повинні підливати зайвого масла у вогонь, а сприяти (у певній мірі) якщо не зменшенню, то хоча б не збільшенню ненависті у відносинах цих народів.

8. Ідея того, що виважене добросусідство можливе лише за наявності достатніх гарантій ненападу (недопущення агресії) та неперешкоджання вступу до військово-політичних союзів (на кшталт НАТО) з метою оборони від агресора.

Також в цій групі пропонуються ідеї *суспільних механізмів толерантного існування країн*, зовнішня політика яких може призвести до світової (повномасштабної) війни.

Під *толерантним існуванням* пропонується розуміти співіснування країн, розвиток та політика яких будується на взаємовиключних цінностях та інтересах, але ці країни готові знаходити спільну мову і будувати свої відносини та відповідні суспільні механізми задля того, щоб між ними не було конфліктів.

В цьому аспекті можна запропонувати такі ідеї:

9. Ідея того, що толерантне існування передбачає стриманість в оцінках культури та традицій інших країн, якщо це не несе загрозу війни та інших негараздів.

10. Ідея того, що історія, культура та традиції певної країни не повинні становити загрозу для існування інших країн та/або формуватися за рахунок цих країн.

11. Ідея того, що протилежність культур та шляхів розвитку має стати предметом обговорень на міжнародному рівні, за результатами яких мають розроблятися відповідні рекомендації мирного співіснування.

12. Ідея того, що біполярність (двополярність, двополюсність) світу повинна врівноважуватись зокрема за рахунок розроблених міжнародною спільнотою суспільних механізмів толерантного існування, які мають влаштовувати протилежні сторони.

13. Ідея того, що термін «загальнолюдське» не повинен підмінятися термінами «європейське», «східне», «західне» та іншими подібними термінами. Загальнолюдське поширюється на всіх людей у світі, в той час як, наприклад, європейське – тільки на європейців. Ніхто не повинен нав'язувати свої цінності, але зобов'язаний дотримуватися загальнолюдських цінностей.

Група ідей миру «Недопущення нової світової війни»

Тут пропонуються ідеї того, яким повинна бути повоєнна *система світової безпеки*. Зокрема, її завданням має стати недопущення нових масштабних регіональних та світових (повномасштабних) війн, а також захист світового порядку.

В цій групі можна запропонувати такі ідеї:

1. Ідея того, що воєнно-політичні союзи країн (на кшталт НАТО) мають стати основними творцями та операторами системи світової безпеки, які повинні керуватися *загальнолюдським*, зокрема загальнолюдськими цінностями, загальнолюдськими пріоритетами, загальнолюдськими інтересами – і захищати все загальнолюдське в світі від варварських посягань та знищення.

2. Ідея того, що в основу світової безпеки повинно бути покладено право кожної країни на власний розсуд обирати до яких військово-політичних союзів вступати, забезпечуючи таким чином свою безпеку. А воєнно-політичні союзи повинні між собою (або з окремими країнами) укладати відповідні угоди, які б не допускали виникнення регіональних та світових (повномасштабних) війн, забезпечували відповідальне ставлення до існуючого світопорядку, контролювали озброєння.

3. Ідея того, що система світової безпеки повинна виконувати функцію захисту світового порядку, оскільки світовий порядок сам себе не захищає.

4. Ідея того, що система світової безпеки – це «пожежна система», яка має спрацювати у випадку розпалення війни. І повинна забезпечити «гасіння» війни на початку «займання».

Також, до цієї групи належать ідеї щодо *ролі історії* (як сукупності інформації про минуле), зокрема корисності історії для цілей розвитку людства.

В цьому аспекті можна запропонувати такі ідеї:

5. Ідея того, що історія – це, по суті, звалище (не смітник) подій минулого. Ці події можуть бути як корисні для подальшого розвитку людства, так і шкідливі. Для цілей розвитку людства варті уваги лише ті події, які сприяють мирному життю та прогресу. Саме ці події мають враховуватись для побудови світового порядку. А «шкідливі» події минулого можуть знову призвести до світової (повномасштабної) війни і тому не повинні братись до уваги.

6. Ми часто за допомогою історії намагаємося обґрунтувати нашу поведінку «на майбутнє», шукаємо потрібні нам історичні факти, які б підтверджували правильність наших нинішніх висновків з тих чи інших питань. Наприклад, Крим український чи російський? Для відповіді на це питання і Україна, і РФ поринають у прірви історії. Причому кожна зі сторін

знаходить в історії ті факти, які виправдовують її поведінку. В результаті виходить, що історія використовується як такий собі резервуар інформації про минуле, де в разі потреби чи суперечки кожен може собі підібрати потрібні йому факти, а потім витлумачити їх так, як йому потрібно, під свою позицію, поведінку. Чи правильно та використовувати історичні факти? Напевне, що ні. А правильне використання – це тоді, коли логічно, розумно та справедливо буде розставлено *акценти* в аналізі історичних подій – так розставлено, щоб це було корисно для загальнолюдських інтересів, для розвитку людства.

7. Ідея того, що історичні події слід подавати та формувати не просто як сукупність відібраних фактів, а подавати разом із правильно розставленими *акцентами, задля реалізації загальнолюдського*. І щоб не було так, що «права у кожного своя».

8. *На підставі історії взагалі не можна будувати майбутнє*. Сьогодні майбутнє будується технологічно (шляхом реформ) у спосіб побудови світового порядку та світової безпеки, які іноді можуть враховувати позитивний для людства історичний досвід.

9. Ідея того, що «історичної справедливості» апріорі не може існувати там, де світовий порядок та світова безпека засновані на загальнолюдському. Терміном «історична справедливість» не можна керуватись в суспільному житті, оскільки «історична справедливість» фактично нівелює світовий порядок і світову безпеку, що засновані на загальнолюдському. Дуже багато шкоди можна наробити, прикриваючись так званою «історичною справедливістю».

10. Ідея того, що у випадках занепокоєння щодо утисків своїх співвітчизників, які є громадянами України чи громадянами РФ, Україна і РФ мають домовитися про існування спеціальних місій у кожній з країн. Ці місії будуть інформувати іншу сторону щодо порушення прав своїх співвітчизників у кожній країні і вимагати припинення цих порушень відповідно до встановленої сторонами *мирної процедури*.

Аналогічним чином мають вирішуватись і всі інші спірні питання.

Також, до цієї групи належать ідеї щодо розуміння *націй, національних меншин (народностей), корінних народів та націоналізму*.

В цьому аспекті можна запропонувати такі ідеї:

11. Ідея того, що нація – це така природна людська спільнота, яка на протязі століть сформувала свою культуру і має *власний потенціал* до подальшого розвитку, в тому числі *потенціал* до утворення своєї країни (як спільноти громадян) і побудови своєї держави (як суспільної інституції).

12. Ідея того, що будь-яка нація апріорі здатна до державності. Не може бути так, що є нація, але вона не здатна до створення держави. Тоді це не нація, а можливо народність, якій не потрібна держава. Нація завжди потребує

створення і власної країни, і власної держави. І нація завжди буде прагнути до цього.

13. Ідея того, що кожна нація протягом своєї історії здатна висунути і реалізувати *національні ідеї*. І просуватись у своєму розвитку у спосіб реалізації цих національних ідей, демонструючи при цьому власний шлях розвитку, який може стати позитивним досвідом для інших націй (країн).

14. Ідея того, що націоналізм – це ні що інше, як імунна система нації. Якщо націю намагаються зруйнувати або ззовні, або зсередини, націоналізм завжди буде активно захищати націю. Якщо ж ніхто нації не загрожує, націоналізм буде непомітний, як непомітна імунна система людини, коли людина здорова.

15. Ідея того, що націоналізм апріорі не може нести загрозу тим, хто не здійснює активних дій, спрямованих на руйнування нації (як зсередини, так і ззовні).

16. Ідея того, що наявність націоналізму – це зайвий доказ того, що нація є нацією, а не, приміром, частиною іншого народу чи народністю.

17. Ідея того, що ніхто не має право заперечувати існування нації, якщо сама нація стверджує про своє існування, підтверджуючи це власною історією та культурою.

18. Ідея того, що ніхто не має права «об'єднувати» або «роз'єднувати» нації (народи) на основі суб'єктивного трактування тих чи інших історичних подій.

До кожної з вищезгаданих груп можуть бути запропоновані і інші ідеї миру, які в сукупності і становлять ідеологію миру.

Після формування ідеології миру формуються відповідні деклараційні норми. А з деклараційних норм формуються статті, які розміщуються у відповідних розділах декларації миру, а саме:

1. Розділ «Припинення збройного протистояння»;
2. Розділ «Формування засад загального миру»;
3. Розділ «Формування засад недопущення нової світової війни».

Попередньо підсумуємо: Проектування декларації миру у нинішній війні (на основі моделі декларації миру) дозволяє запропонувати міжнародній спільноті, відповідним органам державної влади та громадянському суспільству у всіх світових країнах проєкт декларації миру для цілей закінчення цієї війни, який повинен:

- відповідати результатам наукових досліджень існуючих декларацій миру (на сьогоднішній день є лише ЗДПЛ);
- враховувати потреби сучасного світу у просуванні загальнолюдського;
- мати реалізаційний потенціал для того, щоб бути ефективно реалізованим в оптимальні строки.

Дослідження в цьому напрямку варто відносити до прикладних досліджень.

Висновки. Підводячи остаточні підсумки варто зазначити таке.

1. Яка війна зараз триває? Світова, повномасштабна? Думки з цього приводу різняться. Але яка б війна це не була, агресор в ній – ядерна держава, що погрожує світу ядерною зброєю і одночасно є постійним членом Радбезу ООН. Вочевидь, поверненням українських територій ця війна не закінчиться. Для її закінчення потрібна зміна світогляду, зміна засад внутрішньої та зовнішньої політики держав та проведення реформ суспільних систем – все те, що було зроблене після Другої світової війни за допомогою реалізації ЗДПЛ та Статуту ООН. І все це слід зробити *на основі загальнолюдського*.

Отже, щоб цю війну закінчити, недостатньо лише перемогти на полі бою. Необхідно також чітко окреслити основи майбутнього загального миру та основи недопущення нової світової (повномасштабної) війни. Цю функцію і має виконати декларація миру, проголошення якої відкриє шлях до закінчення нинішньої війни.

Викладене дозволяє стверджувати, що механізм закінчення сучасної світової війни налічує не одну складову (припинення збройного протистояння), а три складові – припинення збройного протистояння, формування засад загального миру та формування засад недопущення нової світової війни.

2. На думку автора, напрямки дослідження ЗДПЛ не можна обмежувати лише міжнародним правом чи концепцією прав і свобод людини чи міжнародним захистом прав і свобод людини. Це те саме, що, приміром, використовувати велосипед як засіб для перевезення якогось вантажу на рамі чи на багажнику велосипеда, але при цьому не сідати за сам велосипед, а йти поряд і спрямовувати його рух. Міжнародне право та інші вищезгадані сфери – це сфери, де ЗДПЛ проявляє себе лише як засадничий документ. А справжня сутність ЗДПЛ – бути декларацією миру.

Отже, сутнісний потенціал ЗДПЛ набагато більший і зводиться до того, що ЗДПЛ – це інтелектуальна основа для цілей припинення збройного протистояння, формування основ загального миру та основ недопущення нової світової війни.

3. Повнота і системність у дослідженні ЗДПЛ – це те, що обов'язково повинно бути дотримано. Інакше неможливо пізнати справжню сутність ЗДПЛ.

Звісно, що запропоновані в цьому дослідженні повнота (чотири напрямки та два піднапрямки дослідження) і системність (схеми) можуть коригуватись на розсуд дослідника (дослідників).

Якщо в основу дослідження ЗДПЛ покласти повноту і системність, то українські вчені можуть зробити значний внесок у світову науку.

4. Напрямки дослідження ЗДПЛ обов'язково мають поєднувати фундаментальні дослідження емпіричного та теоретичного рівня з прикладними дослідженнями. У цій роботі до фундаментальних досліджень *емпіричного рівня* належать дослідження в напрямках «Виникнення ЗДПЛ» та «Реалізація ЗДПЛ»; до фундаментальних досліджень *теоретичного рівня* – дослідження в напрямку «Створення моделі декларації миру (на основі ЗДПЛ)»; до прикладних досліджень – дослідження в напрямку «Проектування декларації миру у нинішній війні (на основі моделі декларації миру)».

5. Окремого теоретичного дослідження потребують деклараційні норми, як вид соціальних норм. Ці норми не є правовими. Вони покликані оформити собою ідеологію миру або інші суспільно важливі ідеології, після чого мають бути реалізовані за допомогою спеціально створених суспільних механізмів (правових, політичних, економічних, культурних тощо).

Так само, окремого теоретичного дослідження потребує і декларація миру. На сьогоднішній день, на вебсайті ООН [20] зазначається, що термін «декларація» використовується для позначення різного роду міжнародних документів; що декларації бувають юридично обов'язковими і необов'язковими; що юридично необов'язкові декларації з часом можуть набути обов'язкового характеру в якості норми звичаєвого права, як це відбулось з ЗДПЛ.

6. Формування декларації миру може відбуватися на *всесвітніх спільних заходах – мирних конференціях*. У нинішній війні мирна конференція і декларація миру повинні створити *інформаційне поле* не тільки для нормативного та договірної оформлення закінчення війни в ході переговорів, а й для:

а) зміни світогляду людей в усьому світі, в тому числі і в РФ – з метою подальшого мирного співіснування на основі загальнолюдського;

б) зміни орієнтирів для здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держав – з метою мирного здійснення політики на основі загальнолюдського;

в) реформування суспільних систем (політичної, економічної та правової) – на основі загальнолюдського;

Думається, що мирна конференція має тривати до тих пір, поки в ході переговорів не будуть підписані всі необхідні міжнародні та міждержавні договори (акти) по факту закінчення війни. Тобто мирна конференція повинна працювати не кілька днів (як зазвичай проводиться саміт), а тривати до підписання документів про закінчення війни. А можливо продовжити роботу і після переговорів, якщо в цьому буде потреба. Ці питання потребують окремого дослідження.

Література:

1. Всеобщая декларация прав человека от 10 декабря 1948 года. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
2. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf
3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/1 «Агресія проти України». Організація Об'єднаних Націй у спробах протидіяти агресії Російської Федерації проти України / укладачі: П. Рабінович, Р. Тополевський, Т. Дудаш, В. Гончаров, А. Наконечна. // Інформаційний бюлетень. Львів: Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2022. Вип. 2. 29 с.
4. Латковська Т. А. Загальна декларація прав людини – видатний документ історії людства [Електронний ресурс] / Латковська Т. А. // Вісник Чернівецького факультету Національного університету "Одеська юридична академія". - 2014. - Вип. 4. - С. 39-47. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?
5. Рабінович П.М. Загальна декларація прав людини – вселюдський ідеал гуманізму (до 50-річчя прийняття) / П.М. Рабінович // Право України, 1998. – № 1. – С. 7–14
6. Світовий маніфест правового гуманізму. Загальна декларація прав людини як основа міжнародного та національного правозахисту: монографія / за ред. проф. П. М. Рабіновича // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України. Львів: БФ «Медицина і право», 2018. Вип. 33, 180 с.
7. Гнатівський М.М. Загальна декларація прав людини як частина загального звичаєвого міжнародного права / Гнатівський М. М., Поєдинок О. Р. // Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2009. Вип. 83. Ч. 2. С. 17-26
8. Кириченко В.М. Імплементція положень Загальної декларації прав людини до Конституції України / Кириченко В.М., Соколенко Ю.М. // Конституційно-правові академічні студії № 2/2018 С. 39-45
9. Багрій. В. Загальна декларація прав людини: погляд під час війни. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://library.nlu.edu.ua/images/POLN_TEXT/ZDPLPV.pdf
10. Методологія наукової діяльності: навч. посіб., вид. 3-є, перероблене / Д.В. Чернілевський, М.І. Томчук, О.А. Дубасенюк, О.Є. Антонова, В.І. Захарченко, О.В. Вознюк, Н.З. Сіранчук / за ред. Д.В. Чернілевського. – Вінниця: Вид-во АМСКП, 2012.; 364 с.
11. Богданов С.Г. Стратегічне проектування як механізм державного управління розвитком медичної реабілітації в Україні / Богданов С.Г. // Держава та регіони: Науково-виробничий журнал.- Серія: Державне управління, 2019.- № 4 (68).; С. 76-81
12. Семез А.А. Соціально-педагогічне проектування: навчально-методичний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів спеціальності 6.010106 Соціальна педагогіка / Семез А.А. // Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012 – 132 с.
13. Конопелько О.В. Функції ідеології: позитивний та негативний аспект / Конопелько О.В. // Форум права. - 2013. - № 1.; С. 479-485.
14. Львова О.Л. Людина як найвища соціальна цінність (через призму християнського світогляду та реальності) / Львова О.Л. //Правовий світогляд: людина і право. — Випуск 5. – Київ: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2014.; С. 227-233

15. Управління якістю суспільних реформ: навч. посіб. / А. М. Михненко, Е. М. Макаренко, С. О. Кравченко. - К. : НАДУ, 2009. - 192 с.

16. Концептуальні засади управління суспільним розвитком в умовах трансформацій: наук. розробка / авт. кол. : А. М. Михненко (кер. авт. кол.), С. О. Кравченко, Е. М. Макаренко та ін. - К. : НАДУ, 2012. - 52 с.

17. Токарева Н. М. Теоретичний аналіз проблеми моделювання особистісних конструктивів у парадигмі когнітивно-соціальної персонології / Токарева Н. М. // Наука і освіта. - 2014. - № 1.; С. 55-60

18. Угрин Л. Структурний вимір політичних ідентичностей: теоретичний аналіз / Угрин Л. // *Evropský politický a právní diskurz*. - 2017. - Sv. 4, Vyd. 6. ; С. 71-79

19. Багрий В. Формат четырёх идеологий. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://blog.liga.net/user/vbagriy/article/27303>

20. Сайт Організації Об'єднаних Націй. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/

References:

1. Vseobshhaja deklaracija prav cheloveka ot 10 dekabrja 1948 goda [Universal Declaration of Human Rights dated December 10, 1948]. www.un.org Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml [in Ukrainian].

2. Statut Organizacii Ob'ednanih Nacij vid 26 chervnja 1945 roku [The Charter of the United Nations of June 26, 1945]. unic.un.org Retrieved from http://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf [in Ukrainian].

3. Rabinovich, P., Topolevs'kij, R., Dudash, T., Goncharov, V., Nakonechna, A. (2022). Rezoljucija General'noj Asamblei OON ES-11/1 «Agresija proti Ukraïni» [Resolution of the UN General Assembly ES-11/1 "Aggression against Ukraine". The United Nations in attempts to counteract the aggression of the Russian Federation against Ukraine]. *Informacijnij bjuleten' - Information bulletin*, 2 [in Ukrainian].

4. Latkovs'ka, T. A. (2014). Zagal'na deklaracija prav ljudini – vidatnij dokument istorii ljudstva [The Universal Declaration of Human Rights is an outstanding document in the history of mankind]. *Visnik Chernivec'kogo fakul'tetu Nacional'nogo universitetu "Odes'ka juridichna akademija" - Bulletin of the Chernivtsi Faculty of the National University "Odesa Law Academy"*, 4, 39-47. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? [in Ukrainian].

5. Rabinovich, P.M. (1998). Zagal'na deklaracija prav ljudini – vseljuds'kij ideal gumanizmu (do 50-richchja priijnattja) [The Universal Declaration of Human Rights – the universal ideal of humanism (to the 50th anniversary of its adoption)]. *Pravo Ukraïni - Law of Ukraine*, 1, 7–14 [in Ukrainian].

6. Rabinovich, P.M. (2018). *Svitovij manifest pravovogo gumanizmu. Zagal'na deklaracija prav ljudini jak osnova mizhnarodnogo ta nacional'nogo pravozahistu* [World Manifesto of Legal Humanism. The Universal Declaration of Human Rights as the basis of international and national human rights protection]. L'viv: BF «Medicina i pravo» [in Ukrainian].

7. Gnatovs'kij, M.M. (2009). Zagal'na deklaracija prav ljudini jak chastina zagal'nogo zvichaevogo mizhnarodnogo prava [The Universal Declaration of Human Rights as part of the general customary international law]. *Aktual'ni problemi mizhnarodnih vidnosin - Actual problems of international relations*, 83, 2, 17-26 [in Ukrainian].

8. Kirichenko, V.M. (2018). Implementacija polozhen' Zagal'noj deklaracii prav ljudini do Konstitucii Ukraïni [Implementation of the provisions of the General Declaration of Human Rights to the Constitution of Ukraine]. *Konstitucijno-pravovi akademichni studii - Constitutional and legal academic studies*, 2/2018, 39-45 [in Ukrainian].

9. Bagrij, V. Zagal'na deklaracija prav ljudini: pogljad pid chas vijni [The Universal Declaration of Human Rights: A Wartime View]. *library.nlu.edu.ua* Retrieved from https://library.nlu.edu.ua/images/POLN_TEXT/ZDPLPV.pdf [in Ukrainian].
10. Chernilevs'kij, D.V. , Tomchuk, M.I. , Dubasjenjuk, O.A. , Antonova, O.Є. , Zaharchenko, V.I. , Voznjuk, O.V. , Siranchuk, N.Z. (2012). *Metodologija naukovoї dijāl'nosti [Methodology of scientific activity]*. (vol. 1-3). Vinnicja: Vid-vo AMSKP [in Ukrainian].
11. Bogdanov, S.G. (2019). Strategichne proektuvannja jak mehanizm derzhavnogo upravlinnja rozvitkom medichnoї reabilitacii v Ukraїni [Strategic planning as a mechanism of state management of the development of medical rehabilitation in Ukraine]. *Derzhava ta regioni: Naukovo-virobnichij zhurnal.- Serija: Derzhavne upravlinnja - The State and Regions: Scientific and Production Journal.- Series: State Administration*, 4 (68), 76-81 [in Ukrainian].
12. Semez, A.A. (2012). *Social'no-pedagogichne proektuvannja [Socio-pedagogical design]*. Kirovograd: RVV KDPU im. V. Vinnichenka [in Ukrainian].
13. Konopel'ko, O.V. (2013). Funkcii ideologii: pozitivnij ta negativnij aspekt [Functions of ideology: positive and negative aspect]. *Forum prava - Law forum*, 1, 479-485 [in Ukrainian].
14. L'vova, O.L. (2014). Ljudina jak najvishha social'na cinnist' (cherez prizmu hristijans'kogo svitogljadu ta real'nosti) [Man as the highest social value (through the prism of the Christian worldview and reality)]. *Pravovij svitogljad: ljudina i pravo - Legal outlook: man and law*, 5, 2014 [in Ukrainian].
15. Mihnenko, A. M. , Makarenko, E. M. , Kravchenko, S. O. (2009). *Upravlinnja jakistju suspil'nih reform [Management of the quality of social reforms]*. K.: NADU [in Ukrainian].
16. Mihnenko, A. M. (2012). *Konceptual'ni zasadi upravlinnja suspil'nim rozvitkom v umovah transformacij [Conceptual principles of social development management in conditions of transformations: science. development]*. K. : NADU [in Ukrainian].
17. Tokareva, N. M. (2014). Teoretichnij analiz problemi modeljuvannja osobistisnih konstruktiv u paradigmi kognitivno-social'noї personologii [Theoretical analysis of the problem of modeling personal constructs in the paradigm of cognitive-social personology]. *Nauka i osvita - Science and education*, 1, 55-60 [in Ukrainian].
18. Ugrin, L. (2017). Strukturnij vimir politichnih identichnostej: teoretichnij analiz [Structural dimension of political identities: theoretical analysis]. *Evropský politický a právní diskurz*, 4, 6, 71-79 [in Ukrainian].
19. Bagrij, V. Format chetyrjoh ideologij. [Format of four ideologies]. *blog.liga.net* Retrieved from <https://blog.liga.net/user/vbagrij/article/27303> [in Ukrainian].
20. Sajt Organizacii Ob'ednanih Nacij [United Nations website]. *www.un.org* Retrieved from https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/ [in Ukrainian].

УДК 342.72/.73: 340.131.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-296-311](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-296-311)

Белкін Марк Леонідович адвокат, докторант, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

ПРОБЛЕМИ ВІДНОВЛЕННЯ ПРАВ, ПОРУШЕНИХ ЗАСТОСУВАННЯМ НОРМ ЗАКОНІВ, ВИЗНАНИХ НЕКОНСТИТУЦІЙНИМИ

Анотація. У практиці законотворення і правозастосування мають місце непоодинокі випадки прийняття законів чи окремих норм законів, які суперечать конституції. При цьому неконституційність таких норм не завжди є безспірною, тому ці норми існують певний період часу і регулюють відповідні правовідносини, порушуючи права та інтереси осіб. Насправді це характерно не тільки для України, а і для інших країн, що підтверджується досліджуваннями у провідних демократичних країнах світу. Однак антиконституційна законотворчість в Україні, на жаль, досягла рекордних проявів. Отже, проблема відновлення прав, порушених застосуванням норм законів, визнаних неконституційними, є актуальною.

Мета роботи – вирішення окремих проблем відновлення прав, порушених застосуванням норм законів, визнаних неконституційними, в контексті поточної судової практики.

Автор приходить до висновку, що стаття 8 Конституції України, за якою Конституція України має найвищу юридичну силу, вступає у суперечність із ч. 2 ст. 152 Конституції України, за якою закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, оскільки, з одного боку, неконституційна норма не повинна застосовуватися як така, що суперечить акту вищої юридичної сили – Конституції України (ст. 8 Конституції України), а з іншого боку, до прийняття Конституційним Судом України відповідного рішення про неконституційність ця норма закону, що суперечить Конституції України, певний час діє і застосовується. Вирішення цієї суперечності пропонується здійснити на підставі розрізнення поняття «втрачають чинність» в розумінні ч. 2 ст. 152 Конституції України і поняття «не підлягають застосуванню». Рішення Конституційного Суду України поширюється на правовідносини, які

виникли після його ухвалення, а також на правовідносини, які виникли до його ухвалення, але продовжують існувати (тривають) після цього. Питання захисту прав особи, які порушені застосуванням закону (норми закону), визнаних неконституційним, шляхом відшкодування шкоди в порядку частини третьої статті 152 Конституції України, не врегульоване ані законодавством, ані Верховним Судом.

Ключові слова: неконституційна норма, неконституційний закон, порушення прав осіб неконституційним актом, відновлення прав осіб

Belkin Mark Leonidovych Lawyer, doctoral student, National Aviation University, Lubomyra Huzara Ave., Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0805-9923>

PROBLEMS OF RESTORATION OF RIGHTS VIOLATED BY THE APPLICATION OF LAWS DECLARED UNCONSTITUTIONAL

Abstract. The lawmaking and law enforcement practice provides repeated cases of enactment of laws, which contradict the Constitution. However, the unconstitutionality of such legal provisions is disputable, therefore these provisions exist for a certain period of time and regulate the relevant legal relations, violating the rights and interests of individuals. In fact, this is typical not only for Ukraine, but also for other countries, which is confirmed by research in the leading democratic countries of the world. Unfortunately, in Ukraine anti-constitutional lawmaking has reached unrivaled levels. Therefore, the problem of restoring the rights, violated by the application of laws, recognized as unconstitutional, is pressing.

The purpose of the work is to solve individual problems of the restoration of rights, violated by the application of laws, recognized as unconstitutional in the current judicial practice.

The author comes to the conclusion, that Article 8 of the Constitution of Ukraine, according to which the Constitution of Ukraine has the highest legal force, contradicts Part 2 of the Art. 152 of the Constitution of Ukraine, according to which laws, other acts or their provisions, which are recognized as unconstitutional, lose their validity from the day, when the Constitutional Court of Ukraine makes a decision on their unconstitutionality, since, on the one hand, an unconstitutional provision should not be applied as one that contradicts an act of the highest legal force – the Constitution of Ukraine (the Article 8 of the Constitution of Ukraine), and on the other hand, until the Constitutional Court of Ukraine makes a corresponding decision on unconstitutionality, this legal provision, which contradicts the Constitution of Ukraine, is valid and applied for a certain time.

The resolution of this contradiction is proposed to be carried out on the basis of the distinction and specification of two terms: «lose validity», as it is read in Part 2 of Art. 152 of the Constitution of Ukraine, and «not applicable».

The decision of the Constitutional Court of Ukraine applies to legal relations, that rise after its adoption, as well as to legal relations, that rise before its adoption, but continue to exist thereafter.

The issue of protection of the individuals' rights, violated by the application of the law (legal provision), recognized as unconstitutional, by indemnification in accordance with the third part of Article 152 of the Constitution of Ukraine, is regulated neither by legislation, nor by the Supreme Court.

Keywords: unconstitutional legal provision, unconstitutional law, violation of the individuals' rights by an unconstitutional act, restoration of the individuals' rights

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими, чи практичними, завданнями. Згідно ст. 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права. На доктринальному рівні визначається, що однією з вирішальних складових верховенства права є верховенство Конституції, хоча ці поняття не є повністю ідентичними [1, с. 9]. На законодавчому рівні це встановлюється в нормою ч. 2 ст. 8 Конституції України, відповідно до якої Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Отже, видається очевидним, що відповідно до цих положень не повинні прийматися закони, що суперечать Конституції України, або, принаймні, не застосовуватися в судовій практиці.

Однак фактично у практиці законотворення і правозастосування ці умови не дотримуються. Мають місце непоодинокі випадки прийняття законів чи окремих норм законів, які суперечать конституції. При цьому неконституційність таких норм не завжди є безспірною, тому ці норми існують певний період часу і регулюють відповідні правовідносини, порушуючи права та інтереси осіб. Насправді це характерно не тільки для України, а і для інших країн, що підтверджується досліджуваннями у провідних демократичних країнах світу [2, 3 та ін.]. Однак антиконституційна законотворчість в Україні, на жаль, досягла, очевидно, рекордних проявів. Так, у монографії [4, с. 99-101], на підставі аналізу усього масиву рішень Конституційного Суду України (КСУ) за період з 24.06.1999 р. по 03.06.2013 р., встановлено, що за цей період КСУ із різних причин визнав неконституційними 17 законів, поданих Кабінетом Міністрів України (КМУ). Серед розглянутих законів тільки один у своєму законопроекті не містив положень, визнаних у наступному неконституційними. Всі інші законопроекти вносилися КМУ вже з неконституційними нормами.

Наприклад, як зазначається в рішенні Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 09.07.2007 р. № 6-рп/2007, незважаючи на попередні рішення

КСУ, «ревізія законами про Державний бюджет України пільг, компенсацій і гарантій, яку започатковано у 1995 р., набула системного характеру». За таких умов виникає питання застосування/незастосування таких норм при вирішенні судових спорів в судах, оскільки, як свідчить цитована теза з рішення КСУ, неконституційні закони спрямовуються, як правило, на обмеження прав громадян.

Як зазначає В. Авер'янов [5, с. 31], передбачений Конституцією принцип верховенства права означає, з-поміж іншого, підпорядкування діяльності державних інститутів потребам реалізації та захисту прав людини, забезпечення їх пріоритетності перед усіма іншими цінностями демократичного суспільства. Варто уваги, що в даному розумінні принцип верховенства **права** за своїм змістом значно ширше принципу верховенства **закону**, оскільки не кожний чинний закон здатний відобразити справжні потреби повноцінної реалізації або захисту основних прав і свобод людини і громадянина (виділено В. Авер'яновим).

Отже, обрана тема статті щодо відновлення прав, порушених застосуванням норм законів, визнаних неконституційними, є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як зазначає професор С.С. Сливка [6, с. 40], прийняття правових законів, формулювання в них правових приписів – найскладніша і найбагородніша справа законодавців... Але обов'язком законодавця є наслідування конституції держави. Прийняття антиконституційних законів є протиправним з будь-якої точки зору.

Далі проф. С.С. Сливка [6, с. 66] наголошує, що правильний вибір норми права передбачає уміння... встановити юридичну силу норми в залежності від становища органу, що її видав, в системі інших органів держави. На практиці можливі випадки протиріч між нормами права, виданими різними органами. У випадку таких протиріч юридичну силу має норма, видана більш вагомим органом.

Питання застосування/незастосування норм законів, які (норми) визнані в подальшому неконституційними, вирішувалися в науковій літературі вкрай епізодично. Так, проф. О.І. Ющик зазначає [7, с. 300], що «положення, відповідно до якого визнаний неконституційним закон втрачає чинність тільки з дня ухвалення рішення органом конституційної юрисдикції, не можна вважати бездоганим із правової точки зору...». У статті [8] М. Теплюк (у період написання статті – заступник керівника апарату Верховної Ради України, керівник Головного юридичного управління) вказує, що положення, ч. 2 ст. 152 Конституції України є сумнівним і потребує додаткового тлумачення, на що вже звернуто увагу в науковій літературі, – адже за цим положенням неконституційний закон зберігає чинність і діє у правовій системі впродовж певного часу, з дати набрання ним чинності до ухвалення рішення

КСУ (а це можуть бути місяці й роки) [8, с. 25]. У статті [9] автор вирішує проблеми застосування/незастосування в адміністративному судочинстві законів, визнаних неконституційними, і доводить на необхідності подолання правових наслідків для осіб застосування норм законів, згодом визнаних неконституційними. Однак існувала і популярна думка, яка, на жаль, знаходила практичне втілення в судову практику, що тільки посилання на ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України»¹ (в редакції від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР) і зазначення в рішенні КСУ про його преюдиціальність може бути підставою для надання такому рішенню зворотної сили, тобто, зокрема, тільки в цьому випадку громадянин міг би претендувати на отримання призупиненої соціальної виплати від моменту, коли таку виплату було призупинено [10, 11]. Більше того, у статті [12] автор наголошує, що ані сама ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України», ані існуючі наукові погляди на поняття і сутність преюдиціальності судового рішення не дають підстав вважати, що рішення, яке має преюдиціальний характер, мусило би мати зворотну силу. Тобто, вказівка в рішенні КСУ на його преюдиціальність жодним чином не впливає на правові наслідки такого рішення порівняно з тим, у якому вказівки на преюдиціальність немає. Разом із тим, Л.М. Белкін [9] заперечує проти такого підходу і вважає, що визнання застосовності закону, визнаного неконституційним, в період до такого визнання суперечить гуманістичним основам організації державної влади і пріоритету захисту прав осіб.

Автор статті, що пропонується увазі читачів, в принципі погоджується саме із таким підходом.

Мета статті – вирішення окремих проблем відновлення прав, порушених застосуванням норм законів, визнаних неконституційними, в контексті поточної судової практики. Окремі тези цієї роботи викладалися автором у публікаціях [13, 14].

Виклад основного матеріалу. Згідно ч. 2 ст. 152 Конституції України, закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Отже, виникає проблема застосування цих актів у період до ухвалення

¹ Згідно ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» (в редакції від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР), Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта.

У поточній редакції однойменного закону (від 13 липня 2017 року № 2136-VIII) вказана чи аналогічна норма не відтворена

КСУ рішення про їх неконституційність, а саме: як поновити права осіб, які порушені застосуванням до них неконституційного акту. Наприклад, особі, на підставі акту, згодом визнаного неконституційним, не виплачувалася у повному обсязі пенсія. Виникає питання повернення не виплачених сум після з'ясування КСУ неконституційності такого акту.

Слід звернути увагу, що згідно ч. 3 ст. 152 Конституції України, матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, **відшкодовується державою у встановленому законом порядку**. Тобто, Конституція визнає, що правові наслідки, які породжували для громадян неконституційні закони, є неправомірними, саме тому втрати громадян від впливу цих наслідків підлягають відшкодуванню. Зокрема, видається, що відшкодуванню повинна піддаватися не виплачена сума пенсій чи іншої державної допомоги, що не сплачувалася в період зупинення їх виплат неконституційним законом.

Як зазначено вище, у Законі України «Про Конституційний Суд України» (в редакції від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР) існувала стаття 74, відповідно до якої Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта.

Наявність цієї норми, попри певні дискусії з приводу її значення, надавали можливості ретроспективного застосування відповідних рішень КСУ, але одночасно і породжувало думку, що тільки за наявності такої вказівки у рішенні КСУ можливе таке ретроспективне застосування. Так, як вже вказувалося вище, у роботах [10, 11] автори стверджували, що тільки посилання на ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» і зазначення в рішенні КСУ про його преюдиціальність може бути підставою для надання такому рішенню зворотної сили, тобто, зокрема, тільки в цьому випадку громадянин міг би претендувати на отримання призупиненої соціальної виплати від моменту, коли таку виплату було призупинено. Разом із тим, ті ж автори звертають увагу на неприпустимість такої позиції, оскільки по суті складається ситуація, за якою КСУ вправі самостійно визначати чи поширювати чинність свого рішення на правовідносини, які виникли та (або) продовжують існувати до ухвалення рішення. Справді, критерії надання преюдиційного характеру рішенням КСУ у законодавстві не визначені. Зрештою, КСУ нечасто застосовує згадану ст. 74 ЗУ «Про Конституційний Суд України». Положення про преюдиціальність міститься в чотирьох рішеннях КСУ [10, 11].

Визнання обов'язковості застереження про преюдиціальність умовою застосування рішення про неконституційність закону в періоді до прийняття

такого рішення КСУ і практична відсутність такого застереження у переважній більшості рішень КСУ створює враження, що КСУ свідомо допускає збереження юридичних наслідків неконституційного закону, що вже завдав збитки громадянам, які (збитки), начебто, підлягають відшкодуванню (ч. 3 ст. 152 Конституції України) [9]. Більше того, Л.М. Белкін [9] наводить приклад того, що у рішенні КСУ від 09.07.2007 р. № 6-рп/2007, зазначено (п. 5), що рішення КСУ у цій справі має преюдиціальне значення для судів загальної юрисдикції при розгляді ними позовів у зв'язку з правовідносинами, які виникли внаслідок дії положень статей зазначених законів, що визнані неконституційними. Однак це застереження не вплинуло на рішення адміністративних судів щодо присудження (фактично – не присудження) спірних виплат і на період з 01.01.2007 р. по 09.07.2007 р., хоча б і норма, якою передбачено право на ці виплати, була зупинена нормою закону, яка згодом буда визнана неконституційною рішенням КСУ від 09.07.2007 р. № 6-рп/2007.

Разом із тим, як вказано вище, норма ст. 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» (в редакції від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР), чи аналогічна норма не відтворена у поточній редакції однойменного закону (від 13 липня 2017 року № 2136-VIII). Навпаки, згідно ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» (від 13 липня 2017 року № 2136-VIII), закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення. При цьому застереження «але не раніше дня його ухвалення» створює додаткові перешкоди для ретроспективного застосування рішень КСУ.

Натомість визнання застосовності закону, визнаного неконституційним, в період до такого визнання суперечить демократичній правовій традиції.

Ретроспективне значення рішень судів, які мають повноваження визнавати закони або їх окремі норми неконституційними, є предметом вивчення судової практики, а також наукових досліджень. Так, у рішенні Верховного Суду США *Marbury v. Madison* [2] наголошується: *«Питання, чи може акт, який суперечить Конституції, стати законом країни, є питанням, глибоко цікавим для Сполучених Штатів... Народ зібрався, щоб створити владу. Він передбачав її організацію та покладав на різні гілки (підрозділи) певні повноваження та встановлював певні обмеження, за які ці підрозділи не повинні виходити. Обмеження були викладені в письмовій Конституції, яка не слугувала б жодній меті, якщо за ці обмеження в будь-який час можуть вийти ті, кого передбачається обмежити. Оскільки Конституція є вищим першочерговим законом, незмінним звичайними засобами... законодавчий акт, що суперечить конституції, не є законом... Якщо два закони суперечать один*

одному, суди повинні прийняти рішення про дію кожного з них. Отже, якщо закон суперечить Конституції; якщо до конкретної справи застосовуються як закон, так і Конституція, так що суд повинен або вирішити цю справу відповідно до закону, нехтуючи Конституцією; або відповідно до Конституції, нехтуючи законом; суд повинен визначити, яка з цих суперечливих норм регулює справу. Це закладено в самій суті судового обов'язку. Якщо тоді суди повинні враховувати Конституцію, а Конституція перевіряє будь-який звичайний акт законодавчого органу, Конституція, а не такий звичайний акт, повинна регулювати справу, до якої вони обидва застосовуються... застереження про верховенство (ст. VI, п. 2) надало Конституції перевагу над законами та договорами, передбачаючи, що мають застосовуватися лише закони, «які будуть прийняті відповідно до Конституції».

З цих міркувань слідує, що норма, яка суперечить Конституції, не повинна застосовуватися не тільки після офіційного визнання її неконституційною, але й до такого визнання. Так, згаданий вище проф. О.І. Ющик зазначає [7], що «положення, відповідно до якого визнаний неконституційним закон втрачає чинність тільки з дня ухвалення рішення органом конституційної юрисдикції, не можна вважати бездоганним із правової точки зору. Адже за цим положенням неконституційний закон зберігає чинність і діє у правовій системі впродовж певного часу, з дати набрання ним чинності до ухвалення рішення Конституційним Судом (а це можуть бути місяці й роки). Існування, навіть тимчасове, неконституційних законів чи їхніх окремих положень у системі законодавства суперечить загальним засадам, зазначеним у статті 8 Конституції України. На підставі неконституційних положень закону складаються відповідні правовідносини, утворюючи в загальному правопорядку антиконституційні «анклави», що ускладнюють процес правозастосування та можуть порушувати конституційні права громадян. Водночас з'являється можливість обійти конституційні вимоги й хоча б на деякий час «легально» встановити певні відносини на підставі тимчасово чинних неконституційних положень закону, яка (можливість), за певних умов, може бути використана частиною парламенту та главою держави в політичних чи інших цілях» [7, с. 300].

Відомий французький вчений, професор Гі Бребан, який певний час займав також посаду генерального директора Міжнародного інституту адміністративних наук², наполягав на тому підході, що анулювання неправомірного акту в ході судового розгляду пов'язано з поширенням на нього дії зворотної сили. Якщо акт, прийнятий в 1956 році, анульовано в 1972 році, то вважається, що на нього поширюється зворотна дія. Він

² https://ru.qwe.wiki/wiki/International_Institute_of_Administrative_Sciences

вважається анульованим з дати прийняття неправомірного акта. Це виняток заснований на дії зворотної сили. Скасований акт розглядається, отже, як такий, що ніколи не діяв; він вилучається з правового обороту із застосуванням зворотного ефекту, і адміністрація повинна усунути всі негативні наслідки, пов'язані з його дією, по можливості відновивши згаяне [3].

Згаданий вище М. Теплюк повідомляє, що, за пунктом 1 статті 282 Конституції Португальської Республіки, оголошення неконституційності або незаконності з обов'язковою для всіх силою породжує наслідки **з моменту набрання чинності нормою**, оголошеною неконституційною або незаконною, і відновлює дію норм, які вказана норма, можливо, скасувала. Тобто, на відміну від Конституції України, в Конституції Португальської Республіки визнання неконституційності норми породжує наслідки з моменту набрання чинності нормою, оголошеною неконституційною, і відновлює дію норм, котрі вказана норма, можливо, скасувала. Це зовсім інший підхід до правового регулювання наслідків неконституційності. Правда при цьому у пункті 3 статті 282 Конституції Португальської Республіки, винятком із загального правила, якщо тільки не буде іншого рішення Конституційного суду, є при судовому розгляді справ норми кримінального та дисциплінарного характеру або норми засуджувального характеру з точки зору суспільного регулювання, **які менш сприятливі для підсудного**. Нарешті, в пункті 4 записано: коли цього потребують юридична безпека, міркування справедливості або винятковий суспільний інтерес особливої ваги, що повинно бути обґрунтовано, Конституційний Суд може встановлювати більш вузькі рамки наслідків неконституційності або незаконності, ніж це передбачено пунктами 1 і 2 [8, с. 27].

У статті [9] автор доводить, що слід розрізняти поняття «втрачають чинність» в розумінні ч. 2 ст. 152 Конституції України і поняття «не підлягають застосуванню». Тобто якщо певний закон або норма закону суперечать Конституції України, то така (такі) норма (норми) не підлягають застосуванню як такі, що суперечать акту вищої юридичної сили – Конституції України, хоча формально ці норми можуть вважатися такими, що не втратили сили. Відповідно до ст. 8 Конституції України, в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина **безпосередньо на підставі Конституції України гарантується**. У цьому сенсі слід наголосити, що практично усі процесуальні кодекси України містять застереження про те, що у випадку, якщо певний правовий акт суперечить акту вищої юридичної сили, суд

застосовує акт вищої юридичної сили. А оскільки, згідно ст. 8 Конституції України, повинен дотримуватися принцип пріоритету Конституції України над законом, то вже наведених норм процесуального права достатньо, щоб суди не застосовували закон, який не відповідає Конституції України.

Разом із тим, ст. 8 Конституції України вступає у суперечність із ч. 2 ст. 152 Конституції України, за якою закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Дійсно, з одного боку, неконституційна норма не повинна застосовуватися як така, що суперечить акту вищої юридичної сили – Конституції України (ст. 8 Конституції України), а з іншого боку, до прийняття (КСУ) відповідного рішення про неконституційність норма закону, що суперечить Конституції України, певний час діє і застосовується. На цю суперечність автор вперше вказав у своїй публікації [14, с. 109].

Вирішення цієї суперечності автор [14, с. 109] запропонував здійснити на підставі розрізнення поняття «втрачають чинність» в розумінні ч. 2 ст. 152 Конституції України і поняття «не підлягають застосуванню», що запропоновано у статті [9]. Тобто якщо певний закон або норма закону суперечать Конституції України, то така (такі) норма (норми) не підлягають застосуванню як такі, що суперечать акту вищої юридичної сили – Конституції України, хоча формально ці норми можуть вважатися такими, що не втратили сили. У цьому сенсі слід наголосити, що практично усі процесуальні кодекси України містять застереження про те, що у випадку, якщо певний правовий акт суперечить акту вищої юридичної сили, суд застосовує акт вищої юридичної сили. Так, згідно ч. 7 ст. 10 Цивільного процесуального кодексу України, ч. 7 ст. 11 Господарського процесуального кодексу України, у разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили. Згідно ч. 3 ст. 7 Кодексу адміністративного судочинства України, у разі невідповідності правового акта Конституції України, закону України, міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, або іншому правовому акту суд застосовує правовий акт, який має вищу юридичну силу, або положення відповідного міжнародного договору України. А оскільки, згідно ст. 8 Конституції України, повинен дотримуватися принцип пріоритету Конституції України над законом, то вже наведених норм процесуального права достатньо, щоб суди не застосовували закон, який не відповідає Конституції України.

Такий же підхід витікає і із думки, висловленої проф. С.С. Сливкою [6, с. 66],

за якою у випадку протиріч між нормами права, виданими різними органами, юридичну силу має **норма, видана більш вагомим органом**.

В окремих випадках суди враховують викладені міркування.

Так, у Постанові Великої Палати Верховного Суду від 18.11.2020 року по справі № 4819/49/19 Велика Палата зазначила наступне³: *«Таким чином, аналіз норм розділу XII Конституції України («Конституційний Суд України») та Закону України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII «Про Конституційний Суд України» дає підстави дійти висновку про те, що рішення КСУ має пряму (перспективну) дію в часі і застосовується щодо тих правовідносин, які тривають або виникли після його ухвалення. **Якщо правовідносини тривалі і виникли до ухвалення рішення КСУ, однак продовжують існувати після його ухвалення, то на них поширюється дія такого рішення КСУ.***

*Тобто рішення КСУ поширюється на правовідносини, які виникли після його ухвалення, а також на правовідносини, **які виникли до його ухвалення, але продовжують існувати (тривають) після цього.** Водночас чинним законодавством визначено, що Конституційний Суд України може безпосередньо у тексті свого рішення встановити порядок і строки виконання ухваленого рішення.*

*...рішення КСУ має пряму (перспективну) дію, тобто поширюється на правовідносини, що виникли **або тривають** після його ухвалення (за винятком тих випадків, якщо інше встановлено КСУ безпосередньо у тексті ухваленого рішення)...*»

Крім того, у постанові Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 05.09.2019 у справі № 638/9278/16-ц, провадження № 61-33331сво18, міститься такий правовий висновок⁴:

«Європейський суд з прав людини зауважує, що національні суди мають вибирати способи такого тлумачення, які зазвичай можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо (VOLOVIK v. UKRAINE, № 15123/03, § 45, ЄСПЛ, 06 грудня 2007 року).

У частині другій статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (у редакції, чинній на момент повернення виконавчого документа) закріплено, що до заяви про примусове виконання рішення стягувач додає квитанцію про сплату авансового внеску в розмірі 2 відсотків суми, що підлягає стягненню.

Рішенням Другого сенату Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою ОСОБА_1 щодо відповідності Конституції України

³ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93081749>

⁴ <http://reyestr.court.gov.ua/Review/84182602>

(конституційності) положень частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» (щодо забезпечення державою виконання судового рішення) від **15 травня 2019 року № 2-р(П)/2019** визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 року № 1404-VIII зі змінами.

Положення частини другої статті 26 Закону України «Про виконавче провадження» від 02 червня 2016 року № 1404-VIII зі змінами, що визнані неконституційними, втратили чинність з дня ухвалення **Конституційним Судом України Рішення**.

З урахуванням викладеного Верховний Суд у складі Об'єднаної Палати Касаційного цивільного суду вважає, що враховуючи гарантії, закріплені у статтях 55, 129, 129-1 Конституції України, статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статті 18 ЦПК України, дії державного виконавця щодо повернення без виконання з мотивів несплати авансового внеску судового наказу від 19 липня 2016 року у справі № 638/9278/16-ц [повідомлення від **27.03.2017**], **не можуть вважатись правомірними**».

В подальшому Касаційний цивільний суд системно застосовує цю правову позицію в аналогічних правовідносинах, наприклад, у Постановах від 02.10.2019 у справі № 760/20073/16-ц, провадження № 61-27786св18, від 02.10.2019 у справі № 489/9646/14-ц, провадження № 61-26623св18, від 08.04.2020 у справі № 635/6709/15-ц, провадження № 61-7880св19, від 03.06.2020 у справі № 466/7600/17-ц, провадження № 61-38587св18 та ін.

Однак такої позиції суди дотримуються не завжди.

Так, у справі № 910/10164/21 розглядалася вимога акціонера до акціонерного товариства щодо доплати йому частини прибутку за 2017 рік в умовах, коли держава цю частину отримала, а акціонери – не отримали. Рішенням Конституційного Суду України від 22.07.2020 року по справі № 3-313/2019(7438/19) таке правове регулювання (абзац 8 частини п'ятої статті 11 Закону України «Про управління об'єктами державної власності») визнано дискримінаційним та неконституційним. Однак у задоволенні вимоги доплати судами було відмовлено. Зокрема, у Постанові від 02.02.2023 року у цій справі Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду вказано⁵, що права, які порушені застосуванням цієї норми закону, визнаної неконституційною, яка встановлює обов'язок спрямувати частину чистого прибутку на користь держави, підлягають захисту відповідно до частини

⁵ <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108765785>

третьої статті 152 Конституції України, яка визначає, що матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку.

Однак проблема полягає у тому, що попри те, що Конституція України прийнята ще у 1996 році, законодавець не спромігся прийняти законодавчий акт про порядок відшкодування шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними [15]. У зв'язку із цим має місце нестабільна судова практика. Так, Постановою від 16.05.2019 у справі № 335/13280/18 Запорізького апеляційного суду залишене без змін рішення Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 13.12.2018 року по цій справі про стягнення з Державного бюджету України шкоди, завданої законом, що визнаний неконституційним. Навпаки, Постановою від 03.10.2019 у справі № 554/7993/18 Полтавського апеляційного суду відмовлено в задоволенні аналогічних вимог саме тому, що, як зазначив апеляційний суд, положення ч. 3 ст. 152 Конституції України прямо відсилається на спеціальний закон, а тому відшкодування шкоди, завданої актами і діями, що визнані неконституційними, не може здійснюватися в іншому, аніж у встановленому законом порядку. Проте, закон, який би встановлював порядок відшкодування державою матеріальної чи моральної шкоди, завданої актами і діями, що визнані неконституційними, на даний час не прийнятий.

Натомість при здійсненні касаційного провадження у згаданій вище справі № 910/10164/21 Верховний Суд ухилився від вирішення вказаної колізії, вказавши, що Верховний Суд не бере до уваги доводи скажника щодо наявності суперечливої практики у питанні застосування такого способу захисту порушеного права, як відшкодування шкоди в порядку частини третьої статті 152 Конституції України, оскільки такі доводи скажника зводяться до дослідження та встановлення обставин, що стосуються питань відшкодування державою матеріальної чи моральної шкоди, які з огляду на заявлені позивачем предмет спору у цій справі (стягнення дивідендів) не входять до предмету дослідження у цій справі.

Таким чином, питання захисту прав особи, які порушені застосуванням закону (норми закону), визнаних неконституційним, не врегульоване.

Висновки.

1. Стаття 8 Конституції України, за якою Конституція України має найвищу юридичну силу, вступає у суперечність із ч. 2 ст. 152 Конституції України, за якою закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, оскільки, з одного боку,

неконституційна норма не повинна застосовуватися як така, що суперечить акту вищої юридичної сили – Конституції України (ст. 8 Конституції України), а з іншого боку, до прийняття КСУ відповідного рішення про неконституційність ця норма закону, що суперечить Конституції України, певний час діє і застосовується. Вирішення цієї суперечності пропонується здійснити на підставі розрізнення поняття «втрачають чинність» в розумінні ч. 2 ст. 152 Конституції України і поняття «не підлягають застосуванню».

2. Рішення КСУ поширюється на правовідносини, які виникли після його ухвалення, а також на правовідносини, які виникли до його ухвалення, але продовжують існувати (тривають) після цього.

3. Питання захисту прав особи, які порушені застосуванням закону (норми закону), визнаних неконституційним, шляхом відшкодування шкоди в порядку частини третьої статті 152 Конституції України, не врегульоване ані законодавством, ані Верховним Судом.

Література:

1. Козюбра М.І. Верховенство права: українські реалії та перспективи. Право України. 2010. № 3. С. 6-18.
2. Рішення Верховного Суду США *Marbury v. Madison*, 5 U.S. 137 (1803). URL: <https://www.law.cornell.edu/constitution-conan/article-3/section-2/clause-1/marbury-v-madison>
3. Брэбан Г. Французское административное право: пер. с фр. / Под ред. и со вступ. ст. С.В. Боботова. М. Прогресс, 1988. 488 с.
4. Белкін Л.М. Забезпечення законності в діяльності органів виконавчої влади: адміністративно-правовий вимір. Монографія. Ужгород. ФОП Бреза. 2014. 552 с.
5. Авер'янов В. Нове ставлення до прав людини – мета реформування українського адміністративного права. Юридична Україна. 2005. № 5. С. 31-35.
6. Сливка С.С. Позитивістські концепти: філософсько-правовий аналіз. Монографія. Львів. Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. 160 с.
7. Ющик О.І. Теоретичні основи законодавчого процесу. Монографія. К. Парламентське вид-во, 2004. 519 с.
8. Теплюк М. Питання чинності законів України в аспекті конституційної юрисдикції. Віче. 2012. № 4. С. 25-28.
9. Белкін Л. Проблеми застосування/незастосування в адміністративному судочинстві законів, визнаних неконституційними. Право України. 2012. № 8. С. 348-355.
10. Білоусов Ю.В., Івановська А.М. Шляхи забезпечення виконання рішень Конституційного Суду України. Університетські наукові записки. 2006. № 2. С. 58-68.
11. Цимбалістий Т.О. Правова природа актів конституційного суду України. Університетські наукові записки. 2007. № 1. С. 47-55.
12. Савчак А. Преюдиціальність рішень Конституційного Суду України: теоретично-правовий аспект. Публічне право. 2011. № 2. С. 27-32.
13. Белкін М.Л. Проблеми відновлення прав, порушених застосуванням норм законів, визнаних неконституційними: теоретико-правовий аспект. Глобальні проблеми та рішення: Матеріали 2-го Міжнародного науково-практичного Інтернет-конгресу, 10-11 квітня 2023 р. ФОП Марениченко В.В., Дніпро, Україна. С. 29-31.

14. Белкін М.Л. Проблеми відновлення прав, порушених застосуванням норм законів, визнаних неконституційними: практика правозастосування. Наукові дослідження та інновації: Матеріали 2-ї Міжнар. науково-практичної інтернет-конференції 3-4 квітня 2023 р. ФОП Марениченко В.В., Дніпро, Україна. С. 109-111.

15. Терлецький Д. Ход конем. Возмещение ущерба от неконституционных актов. Ліга.net. 25.06.2019. URL: <https://www.liga.net/politics/opinion/hod-konem-vozmeschenie-uscherba-ot-nekonstitutsionnyh-aktov>

References:

1. Koziubra M.I. (2010). Verkhovenstvo prava: ukraïnski realii ta perspektyvy [The rule of law: Ukrainian realities and perspectives]. Pravo Ukrainy. № 3. S. 6-18. [in Ukrainian].

2. The U.S. Supreme Court case *Marbury v. Madison* (1803). URL: <https://www.loc.gov/rr/program/bib/ourdocs/marbury.html>

3. Breban G. (1988). Frantsuzskoe administrativnoe pravo [French administrative law]: per. s fr. / Pod red. i so vstup. st. S.V. Bobotova. M. Progress. 488 s.

4. Bielkin L.M. (2014). Zabezpechennia zakonnosti v diïalnosti orhaniv vykonavchoi vlady: administratyvno-pravovyi vymir [Ensuring legality in the activities of executive authorities: administrative and legal dimension]. Monohrafiia. Uzhhorod. FOP Breza. 552 s. [in Ukrainian].

5. Averianov V. (2005). Nove stavlennia do prav liudyny – meta reformuvannia ukraïnskoho administratyvnogo prava [A new attitude to human rights is the goal of reforming Ukrainian administrative law]. Yurydychna Ukraina. № 5. S. 31-35. [in Ukrainian].

6. Slyvka S.S. (2006). Pozytyvistski kontsepty: filosofsko-pravovyi analiz [Positivist concepts: philosophical and legal analysis]. Monohrafiia. Lviv. Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. 160 s. [in Ukrainian].

7. Yushchuk O.I. (2004). Teoretychni osnovy zakonodavchoho protsesu [Theoretical foundations of the legislative process]. Monohrafiia. K. Parlamentske vyd-vo. 519 s. [in Ukrainian].

8. Tepliuk M. (2012). Pytannia chynnosti zakoniv Ukrainy v aspekti konstytutsiinoi yurysdyksii [The question of the validity of the laws of Ukraine in the aspect of constitutional jurisdiction]. Viche. № 4. S. 25-28. [in Ukrainian].

9. Bielkin L. (2012). Problemy zastosuvannia/nezastosuvannia v administratyvnomu sudochynstvi zakoniv, vyznanykh nekonstytutsiinymy [Problems of application/non-application in administrative proceedings of laws recognized as unconstitutional]. Pravo Ukrainy. № 8. S. 348-355. [in Ukrainian].

10. Bilousov Yu.V., Ivanovska A.M. (2006). Shliakhy zabezpechennia vykonannia rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy [Ways of ensuring the execution of decisions of the Constitutional Court of Ukraine]. Universytetski naukovi zapysky. № 2. S. 58-68. [in Ukrainian].

11. Tsymbalistyi T.O. (2007). Pravova pryroda aktiv konstytutsiinoho sudu Ukrainy [Legal nature of acts of the Constitutional Court of Ukraine]. Universytetski naukovi zapysky. № 1.S. 47-55. [in Ukrainian].

12. Savchak A. (2011). Preiudytsialnist rishen Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy: teoretychno-pravovyi aspekt [Prejudiciality of decisions of the Constitutional Court of Ukraine: theoretical and legal aspect]. Publichne pravo. № 2. S. 27-32. [in Ukrainian].

13. Bielkin M.L. (2023). Problemy vidnovlennia prav, porushenykh zastosuvanniam norm zakoniv, vyznanykh nekonstytutsiinymy: teoretyko-pravovyi aspekt [Problems of restoration of rights violated by the application of laws recognized as unconstitutional: theoretical and legal aspect]. Hlobalni problemy ta rishennia: Materialy 2-ho Mizhnarodnoho naukovopraktychnoho Internet-konhresu, 10-11 kvitnia 2023 r. FOP Marenychenko V.V., Dnipro, Ukraina. S. 29-31. [in Ukrainian].

14. Bielkin M.L. (2023). Problemy vidnovlennia prav, porushenykh zastosuvanniam norm zakoniv, vyznanykh nekonstytutsiinymy: praktyka pravozaastosuvannia [Problems of restoration of rights violated by the application of laws recognized as unconstitutional: practice of law enforcement]. Naukovi doslidzhennia ta innovatsii: Materialy 2-yi Mizhnar. naukovo-praktychnoi internet-konferentsii 3-4 kvitnia 2023 r. FOP Marenychenko V.V., Dnipro, Ukraine. S. 109-111. [in Ukrainian].
15. Terletskyi D. (2019). Khod konem. Vozmeshchenye usherba ot nekonstytutsionnykh aktov [Horse move. Compensation for damages from unconstitutional acts]. Liha.net. 25.06.2019. URL: <https://www.liga.net/politics/opinion/hod-konem-vozmeschenie-uscherba-ot-nekonstitutsionnyh-aktov> [in Ukrainian].

УДК 324.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-312-322](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-312-322)

Благодарний Андрій Миколайович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри загальноправових дисциплін, Національна академія Служби безпеки України, вул. Михайла Максимовича, 22, м. Київ, 03066, <https://orcid.org/0000-0001-5326-3646>

НАУКОВА ТА ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВИПАДКУ СУМІСНИЦТВА ТА СУМІЩЕННЯ З ІНШИМИ ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ ПУБЛІЧНИХ СЛУЖБОВЦІВ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ

Анотація. Статтю присвячено аналізу стану правового регулювання обмежень сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності публічних службовців в контексті запобігання конфлікту інтересів у випадку наукової та творчої діяльності. Проаналізовано зміст закріплених у вітчизняному законодавстві дефініцій «обмеження», «сумісництво», «наукова діяльність», «творча діяльність», «приватний інтерес», «реальний конфлікт інтересів» й «потенційний конфлікт інтересів». Визначено, що наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, окреслено, що основними її видами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження, творчу діяльність слід розуміти індивідуальну чи колективну творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність. Акцентовано увагу, що заходи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у випадку обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності відносяться не до всіх суб'єктів, на яких поширюється дія Закону України «Про запобігання корупції», а лише тих, які відносяться до категорії осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, за окремими винятками. Встановлено, що складовими конфлікту інтересів (реального, потенційного), виступають: (1) приватний інтерес, (2) дискреційні службові або представницькі повноваження (при цьому мають значення і професійні обов'язки публічного службовця, і його повноваження як керівника), (3) наявність суперечності між приватним інтересом та повноваженнями. Констатовано, що на законодавчому рівні встановлено право працювати за сумісництвом, зокрема на керівних наукових та науково-педагогічних посадах, за умови забезпечення уникнення конфлікту інтересів. Сформульовано тезу, що обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими

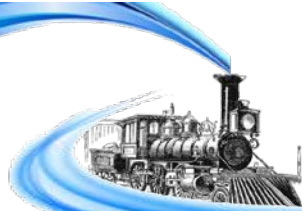
видами діяльності, які пов'язані із конфліктом інтересів, для певних категорій публічних службовців, посадових осіб сфери охорони здоров'я, діють по-різному, і це залежить від покладених на них функцій та завдань. Розкрито, що обмеження прав людини і громадянина, включаючи обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності публічних службовців, повинне бути не тільки юридично обґрунтованим, а й соціально виправданим і адекватним.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, конфлікт інтересів, обмеження, наукова діяльність, творча діяльність, запобігання конфлікту інтересів, врегулювання конфлікту інтересів, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, державні службовці, охорона здоров'я.

Blahodarnyi Andrii Mykolayovych Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of General Law Disciplines, National Academy of Security Service of Ukraine, Mikhaïla Maksymovicha St., 22, Kyiv, 03066, <https://orcid.org/0000-0001-5326-3646>

SCIENTIFIC AND CREATIVE ACTIVITIES IN CASE OF JOINT WORK AND COMBINATION WITH OTHER ACTIVITIES OF PUBLIC OFFICERS IN THE CONTEXT OF PREVENTING A CONFLICT OF INTEREST

Abstract. The article is devoted to the analysis of the state of legal regulation of restrictions on part-time employment and combination with other types of activities of public servants in the context of preventing conflicts of interest in the case of scientific and creative activities. The content of the definitions of "restriction", "part-time employment", "scientific activity", "creative activity", "private interest", "real conflict of interest" and "potential conflict of interest" fixed in the domestic legislation is analyzed. It is indicated that scientific activity is an intellectual creative activity aimed at obtaining new knowledge and (or) finding ways to apply it, it is determined that its main types are fundamental and applied scientific research, creative activity should be understood as individual or collective creativity, the result of which is creation or interpretation of works of cultural value. It is emphasized that measures to prevent and resolve conflicts of interest in the event of limiting part-time employment and combining with other types of activities do not apply to all entities that are subject to the Law of Ukraine "On the Prevention of Corruption", but only to those that belong to the category of persons authorized to performance of functions of the state or local self-government, with particular exceptions. It has been established that the components of a conflict of interest (real, potential) are: (1) private interest, (2) discretionary official or representative powers

(at the same time, they have both professional duties of a public servant and his powers as a leader), (3) the presence of a contradiction between private interest and power. It was stated that at the legislative level the right to work part-time, including in leading scientific and scientific-pedagogical positions, is established, provided that a conflict of interest is avoided. The thesis is formulated that the limitations of compatibility and combination with other activities related to a conflict of interest for certain categories of public servants, officials in the healthcare sector operate in different ways, and this depends on the functions and tasks assigned to them. It is revealed that the restriction of human and civil rights, including restrictions on part-time employment and combination with other types of activities of public servants, must be not only legally justified, but also socially justified and adequate.

Keywords: administrative and legal support, conflict of interest, restriction, scientific activity, creative activity, prevention of conflict of interest, settlement of conflict of interest, prevention and settlement of conflict of interest, civil servants, healthcare.

Постановка проблеми. У Стратегії сталого розвитку «Україна» передбачено впровадження нових антикорупційних механізмів. Серед них – декларування майнового стану публічних службовців, запобігання та врегулювання конфліктів інтересів, перевірка доброчесності службовців та моніторинг їхнього способу життя [1]. Забезпечення належного організаційно-правового врегулювання конфлікту інтересів є стратегічним пріоритетом антикорупційної діяльності органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. Реформування антикорупційного законодавства та розбудова антикорупційної інституційної основи нормативно визначено безумовним пріоритетом в Україні та державах-членах Європейського Союзу [2, с. 261]. У межах нівелювання виникнення корупційних ризиків в публічно-владній діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, особлива увага приділяється врегулюванню обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, які пов’язані із конфліктом інтересів. До таких зон корупційного ризику безперечно відносяться такі сфери, як правоохоронна, охорони здоров’я, земельна, освітня, податкова, митна, державних закупівель та державної служби [3]. У Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки констатується недосконалість правової регламентації заборон та обмежень сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, які пов’язані із конфліктом інтересів [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі праці були присвячені вивченню адміністративного-правового забезпечення запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності судової влади [2],

запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як способу протидії корупції [5], конфлікту інтересів у сфері публічної служби [6, с. 407-427], антикорупційних заборон та обмежень у діяльності поліцейських в Україні [7], конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я [8], правового врегулювання конфлікту інтересів в системі антикорупційного права [9] та ін. Комплексний аналіз цих наукових досліджень дає підстави стверджувати, що в адміністративно-правовій науці не сформувалося системного підходу щодо правового забезпечення обмежень суміщення та сумісництва публічних службовців в умовах виникнення конфлікту інтересів, у випадку наукової та творчої діяльності.

Мета статті – осмислення стану адміністративно-правового забезпечення окремих видів діяльності публічних службовців у випадку обмеження суміщення та сумісництва в умовах виникнення конфлікту інтересів, у випадку наукової та творчої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Термін «обмеження» слід розуміти як юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі та направлена на досягнення відповідних цілей, в результаті якої зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки фізичних та юридичних осіб шляхом встановлення різного роду меж такої поведінки, що в обов'язковому порядку мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер [10, с.32]. Серед основних нормативно-правових актів, які регулюють правила обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності у осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є Конституція України [11], Закон України «Про запобігання корупції» [12], Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [13], Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП) [14], методичні рекомендації Національного агентства з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) від 21.10.2022 р. № 13 «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції» [15] та ін.

На законодавчому рівні визначено термін «сумісництво». Законодавець під цією категорією вважає виконання працівником, крім основної, іншої оплачуваної роботи на умовах трудового договору у вільний від основної роботи час на тому самому або іншому підприємстві, в установі, організації або у роботодавця – фізичної особи (ст. 102-1 КЗпП) [14]. Заходи обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності охоплюють осіб, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII. Цим особам заборонено займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної

практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України (п. 1 ч. 1 ст. 25) [12]. Отже, підстава обмеження щодо сумісництва для окремих категорій працівників може встановлюватись у положеннях Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII [12], нормами КЗпП іншими нормативно-правовими актами. Враховуючи вищенаведене, обмеження щодо сумісництва можуть передбачатися (1) законодавством, (2) колективним договором або (3) угодою сторін (ч. 2 ст. 21 КЗпП) [14].

Відповідно до ч. 1 ст. 120 Конституції України [11] члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади не мають права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою, крім наукової та творчої у позаробочий час, входити до складу керівного органу чи наглядової ради підприємства чи організації, що має на меті одержання прибутку. Отже, обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, які пов'язані із конфліктом інтересів, для певних категорій публічних службовців, посадових осіб сфери охорони здоров'я, діють по-різному, і це залежить від покладених на них функцій та завдань.

Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII не визначає поняття «конфлікт інтересів», законодавець надає його розуміння через його види «реальний конфлікт інтересів» й «потенційний конфлікт інтересів». Зокрема, дефініція «реальний конфлікт інтересів» – суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень; термін «потенційний конфлікт інтересів» – наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень; «приватний інтерес» – будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях [12].

Не існує єдиного підходу в розумінні терміну конфлікт інтересів в наукових джерелах. Зокрема, О.М. Шевчук вказує, що конфлікт інтересів у публічних службовців – це ситуація, за якої публічний службовець, виконуючи свої обов'язки, має приватний інтерес (особисту заінтересованість), який хоча й не обов'язково викликає прийняття неправомірного рішення або вчинення неправомірного діяння у сфері

публічної служби, але здатне до цього призвести у випадку прийняття ним рішень, або вчинення чи невчинення дій під час виконання службових повноважень [6, с. 425]. І. Пастух вказує що конфлікт інтересів – це наявність приватного інтересу публічної посадової особи, який може вплинути або впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання нею як публічною посадовою особою дискреційних службових, представницьких або інших повноважень. [16, с.412].

Виходячи з норм Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 р. № 1700-VII та методичних рекомендацій НАЗК від 21.10.2022 року № 13 до складових конфлікту інтересів (реального, потенційного), доцільно віднести: (1) приватний інтерес, (2) дискреційні службові або представницькі повноваження (при цьому мають значення і професійні обов'язки публічного службовця, і його повноваження як керівника), (3) наявність суперечності між приватним інтересом та повноваженнями [11], [15]. Наприклад, такі складові конфлікту інтересів визначені у наукових працях щодо публічно-правових відносин [16, с.412], сфери охорони здоров'я [8, с. 389]. Важливим є те, що публічний інтерес протиставляється приватному лише в тому випадку, коли їх дія виникає одночасно, або потенційно може виникнути в майбутньому стосовно окремої публічної особи або особи приватного права, що виконує деякі публічні функції. Саме це є підставою до вжиття антикорупційних обмежень або відкриття процедури із врегулювання конфлікту інтересів [9, с.112].

Розкриємо зміст наукової та творчої діяльності. Наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування. Основними її видами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження (п. 12 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність») [13]. При цьому фундаментальними науковими дослідженнями вважаються теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання нових знань про закономірності організації та розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язків. Їх результатом стають гіпотези, теорії, нові методи пізнання, відкриття законів природи, невідомих раніше явищ і властивостей матерії, виявлення закономірностей розвитку суспільства тощо, які не орієнтовані на безпосереднє практичне використання у сфері економіки (п. 33 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [13]).

Прикладними науковими дослідженнями вважаються теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання і використання нових знань для практичних цілей. Їх результатом є нові знання, призначені для створення нових або вдосконалення наявних матеріалів,

продуктів, пристроїв, методів, систем, технологій, конкретні пропозиції щодо виконання актуальних науково-технічних та суспільних завдань (п. 30 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [13]. Отже, результатом наукової діяльності є одержання якісно нових знань. Як правило, науковий працівник провадить свою наукову діяльність у наукових установах, вищих навчальних закладах, наукових підрозділах установ, організацій, підприємств. Щодо нього у ч. 3 ст. 6 Закону встановлено право працювати за сумісництвом, зокрема на керівних наукових та науково-педагогічних посадах, за умови забезпечення уникнення конфлікту інтересів [13] у випадку коли таке сумісництво йдеться стосовно тих наукових працівників, для яких наукова діяльність, а не публічна служба, є основним видом роботи [16, с. 242]. Відмітимо, що суб'єктами наукової і науково-технічної діяльності є наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені, наукові установи, університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації [13].

У Законі України «Про професійних творчих працівників та творчі спілки» від 07.10.1997 р. № 554/97-ВР у ст. 1 передбачено терміни «творча діяльність» та «професійний творчий працівник». Під творчою діяльністю слід розуміти індивідуальну чи колективну творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність. Професійний творчий працівник - особа, яка провадить творчу діяльність на професійній основі, результатом якої є створення або інтерпретація творів у сфері культури та мистецтва, публічно представляє такі твори на виставках, шляхом публікації, сценічного виконання, кіно-, теле-, відеопоказу тощо та/або є членом творчої спілки, та/або має державні нагороди за діяльність у сфері культури і мистецтва (ст.1) [17]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про авторське право та суміжні права» від 01.12.2022 № 2811-IX [18] визначено, що автор твору – це фізична особа, яка своєю творчою діяльністю створила твір. У цьому Законі наведені наступні види творів, а саме: (1) службовий твір); (2) твір; (3) твір архітектури; (4) твір образотворчого мистецтва; (5) твір ужиткового (декоративно-ужиткового) мистецтва.

Усі ці особливості інтелектуальної сфери діяльності людини враховує чинний Закон України «Про запобігання корупції», який не встановлює адміністративної відповідальності для осіб, уповноважених на виконання функцій держави, за зайняття викладацькою, науковою, творчою діяльністю в робочий час. З метою ефективного використання державними посадовими особами робочого часу законодавцем можуть бути передбачені додаткові дозвільні механізми (регулятори), які унормовують їх участь у науковій і викладацькій діяльності не за основним місцем роботи, але не шляхом

визнання цих дій корупційними і встановлення адміністративної відповідальності лише за сам факт здійснення її не в позаробочий час. Слід виходити з того, що будь-яке обмеження прав людини і громадянина повинне бути не тільки юридично обґрунтованим, а й соціально виправданим і адекватним [19]. Наприклад, у рішенні Конституційного суду України від 06.10.2010 р. за № 21- рп/2010 (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів) висловлено правову позицію, відповідно до якої викладацька діяльність розглядається як вид інтелектуальної і творчої діяльності. На конституційному рівні інакше унормовано питання щодо суміщення службової діяльності з іншою роботою членів Кабінету Міністрів України, керівників центральних та місцевих органів виконавчої влади, які мають право займатися науковою та творчою роботою у позаробочий час [19].

Висновки. З метою ефективного використання державними посадовими особами робочого часу законодавець передбачив додаткові дозвільні механізми, які унормовують їх участь у творчій та науковій діяльності не за основним місцем роботи. Наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування. Основними її видами є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Під творчою діяльністю слід розуміти індивідуальну чи колективну творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність. На законодавчому рівні встановлено право працювати за сумісництвом, зокрема на керівних наукових та науково-педагогічних посадах, у випадку уникнення конфлікту інтересів. Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності, які пов'язані із конфліктом інтересів у випадку наукової та творчої діяльності для певних категорій публічних службовців, посадових осіб сфери охорони здоров'я діють по-різному, і це залежить від покладених на них функцій та завдань. Обмеження прав людини і громадянина включаючи обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності публічних службовців повинне бути не тільки юридично обґрунтованим, а й соціально виправданим і адекватним.

Література:

1. Стратегія сталого розвитку "Україна - 2020". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
2. Shevchuk, O. Conflict of interest in the activities of judges in Ukraine and the European Union: a comparative legal study. O. Shevchuk, O. Lysodyed, N. Matyukhina, O. Babaieva, S. Davydenko. *Juridical Tribune Journal*. 2023. Vol. 13. Issue. 2. P. 261-282. DOI:10.24818/TBJ/2023/13/2.06
3. Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text>

4. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
5. Рівчаченко С.В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції: автореферат. ... канд. юрид. наук.: спец.12.00.07.\ С.В. Рівчаченко. Запоріжжя, Запорізький національний університет, 2017. 24 с.
6. Shevchuk O.M. Conflict of interests in the public services in Ukraine: administrative and legal regulation and problems of realization. Institutionalization of public relations in the fight against corruption: the experience of countries of Eastern and Western legal traditions (universal theoretical framework for the relevant anti-corruption law of Ukraine). Collective monograph. Volume 2. Tallinn : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2019. P. 407 - 427. 448 p.
7. Пантелєєв С. М. Адміністративно-правове регулювання антикорупційних заборон та обмежень у діяльності поліцейських в Україні: дисерт. ... докт. філософії за спец.: 081– Право. Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2021. 270 с.
8. Shevchuk, O., Yarova, A. Prevention and settlement of conflicts of interest in health care of Ukraine as an administrative legal institute *Juridical Tribune*. 2022. 12 (3), pp. 387-398. DOI: 10.24818/TBJ/2022/12/3.05
9. Лупу А. К. Адміністративно-правове забезпечення дотримання антикорупційних обмежень в публічній службі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К. : ЗУНУ, 2021. 216 с.
10. Басов А. В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 1 (3). С. 27–33.
11. Конституції України 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
12. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
13. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. № 3. Ст.25.
14. Кодекс законів про працю України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
15. Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції. Методичні рекомендації НАЗК від 21.10.2022 № 13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf>
16. Пастух І.Д. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у публічно-правових відносинах засобами адміністративного права. дисерт. ... на докт. юрид. наук. спец.: 12.00.07. НАВС. 2021. 518 с.
17. Про професійних творчих працівників та творчі спілки: Закон України від 07.10.1997 р. № 554/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 52. Ст.312.
18. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 01.12.2022 № 2811-IX. Офіційний вісник України. 2023. № 3. Ст. 196.
19. Рішення Конституційного суду України від 06.10.2010 р. за № 21- рп/2010 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень законів України "Про засади запобігання та протидії корупції", "Про відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних правопорушень", "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення" (справа про корупційні правопорушення та введення в дію антикорупційних законів). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text>

References:

1. Stratehiia staloho rozvytku "Ukraina - 2020". [Decree of the President of Ukraine «Sustainable development strategy "Ukraine - 2020"»]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> [in Ukrainian].
2. Shevchuk, O. Lysodyed, O., Matyukhina, N., Babaieva, O., Davydenko. S. (2023) Conflict of interest in the activities of judges in Ukraine and the European Union: a comparative legal study. O. Shevchuk, O. Lysodyed, N. Matyukhina, O. Babaieva, S. Davydenko. *Juridical Tribune Journal*. 13, 2., 261-282. DOI:10.24818/TBJ/2023/13/2.06 [in English].
3. Pro Natsionalnu antykoruptsiinu stratehiu na 2011–2015 roky [Decree of the President of Ukraine «On the National Anti-Corruption Strategy for 2011-2015»]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the State Anti-Corruption Program for 2023-2025»]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
5. Rivchachenko S.V. (2017) Zapobihannia ta vrehuliuвання konfliktu interesiv yak sposib protydii koruptsii [Prevention and settlement of conflicts of interest as a way of combating corruption]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhia, ZNU [in Ukrainian].
6. Shevchuk O.M. (2019) Conflict of interests in the public services in Ukraine: administrative and legal regulation and problems of realization. Institutionalization of public relations in the fight against corruption: the experience of countries of Eastern and Western legal traditions (universal theoretical framework for the relevant anti-corruption law of Ukraine). Collective monograph. Volume 2. Tallinn : Izdavnica "Baltija Publishing", 448 p. [in English].
7. Panteleiev S. M. (2021) Administratyvno-pravove rehuliuвання antykoruptsiinykh zaboron ta obmezhen u diialnosti politseiskykh v Ukraini [Administrative and legal regulation of anti-corruption prohibitions and restrictions on the activities of police officers in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Odesa: Odessa State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
8. Shevchuk, O., Yarova, A. (2022) Prevention and settlement of conflicts of interest in health care of Ukraine as an administrative legal institute *Juridical Tribune*. 2022. 12 (3), pp. 387-398. DOI: 10.24818/TBJ/2022/12/3.05 [in English].
9. Lupu A. K. (2021) Administratyvno-pravove zabezpechennia dotrymannia antykoruptsiinykh obmezhen v publichnii sluzhbi Ukrainy [Administrative and legal support for compliance with anticorruption restrictions in the public service of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. University of Modern Knowledge, Kyiv, 2020; Western Ukrainian National University, Ternopil, 2020. [in Ukrainian].
10. Basov A. V. (2013) Poniattia «obmezhenia» yak yurydychna katehoriia: teoretychnyi aspekt. [the concept of "restriction" as a legal category: theoretical aspect]. *Administrative law and process.*, 1 (3), 27–33. [in Ukrainian].
11. Konstytutsii Ukrainy [The Law of Ukraine «Constitution of Ukraine»]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
12. Pro zapobihannia koruptsii [The Law of Ukraine «On prevention of corruption»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].
13. Pro naukovu i nauково-tekhnicnu diialnist [The Law of Ukraine «On scientific and scientific and technical activity»]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> [in Ukrainian].

14. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy. [The Labor Code of Ukraine]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].

15. Shchodo zastosuvannya okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» stosovno zapobihannia ta vrehuliuvannia konfliktu interesiv, dotrymannia obmezhen shchodo zapobihannia koruptsii. [Regarding the application of certain provisions of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption" regarding the prevention and settlement of conflicts of interest, compliance with restrictions on the prevention of corruption]. *Methodical recommendations of the NAKC dated 10/21/2022 No. 13*. Retrieved from: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf> [in Ukrainian].

16. Pastukh I.D. (2021) Zapobihannia ta vrehuliuvannia konfliktu interesiv u publichno-pravovykh vidnosynakh zasobamy administratyvnoho prava [Prevention and settlement of conflict of interests in public law relations by means of administrative law: Doctor's thesis]. Kyiv: NAIAU [in Ukrainian].

17. Pro profesiinykh tvorchykh pratsivnykiv ta tvorchy spilky [The Law of Ukraine «About professional creative workers and creative unions»] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/554/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

18. Pro avtorske pravo i sumizhni prava. [The Law of Ukraine «On copyright and related rights»] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#n855> [in Ukrainian].

19. Rishennia Konstytutsiinoho sudu Ukrainy vid 06.10.2010 r. za № 21- rp/2010 u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen zakoniv Ukrainy "Pro zasady zapobihannia ta protydii koruptsii", "Pro vidpovidalnist yurydychnykh osib za vchynennia koruptsiinykh pravoporushen", "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vidpovidalnosti za koruptsiini pravoporushennia" (sprava pro koruptsiini pravoporushennia ta vvedennia v diu antykoruptsiinykh zakoniv). [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated 06.10.2010 under No. 21-pr/2010 in the case of the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine regarding the conformity with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of the laws of Ukraine "On the Principles of Prevention and Counteraction of Corruption", "On the Liability of Legal Entities for commission of corruption offences", "On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding responsibility for corruption offences" (the case on corruption offenses and the implementation of anti-corruption laws).] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-10#Text> [in Ukrainian].

УДК 340.114

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-323-335](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-323-335)

Боняк Валентина Олексіївна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0001-5128-7994>

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Анотація. Невід'ємною складовою державних органів є Національна поліція України, основними функціями якої в умовах режиму надзвичайної ситуації, включно й правового режиму воєнного стану є, зокрема, забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів населення. Анексія російською федерацією частини територій України, відкрита військова агресія стану спричинили наявність майже 5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, які потребують як правових гарантій, так і захисту з боку держави.

Автором з'ясовано наявні в сучасній правничій науці підходи до висвітлення діяльності Національної поліції України із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. На основі аналізу доктринальних джерел визначено, що це законодавчо визначена, безперервна, переважно сервісно-спрямована діяльність посадових і службових осіб цього правоохоронного органу щодо зазначеної категорії осіб. Така діяльність Національної поліції України, що узгоджується з Координаційним штабом з питань забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, базується на принципі взаємодії з іншими органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства й характеризується: 1) скоординованістю дій з іншими суб'єктами; 2) обміном інформацією; 3) підвищенням ефективності роботи з досліджуваною категорією осіб. Охарактеризовано таку діяльність Національної поліції із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та запропоновано напрямки її вдосконалення, які мають відповідати сучасним тенденціям російсько-української війни, вимагаючи орієнтування на недопущення випадків будь-якої дискримінації таких осіб; сприяння поверненню внутрішньо переміщених осіб на деокуповані території, на яких вони проживали раніше.

Ключові слова: інституційний механізм, права і свободи людини, внутрішньо переміщені особи, гарантії, органи державної влади, Національна поліція, принципи права, воєнний стан.

Boniak Valentyna Oleksiivna Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory and History of the State and Law, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, <https://orcid.org/0000-0001-5128-7994>

ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE TO ENSURE RIGHTS AND FREEDOMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS: TODAY CHALLENGES

Abstract. Abstract. An integral part of government bodies is the National Police of Ukraine, whose main functions under the the state of emergency, including the legal regime of martial law, are, in particular, to ensure the protection and safeguarding of life, health, rights, freedoms and legitimate interests of the people. The annexation by the russian federation of part of the territories of Ukraine, the open military aggression of the state caused the presence of almost 5 million internally displaced persons who need both legal guarantees and protection from the state.

The article deals with clarification of approaches existing in current jurisprudence to covering the activities of the National Police of Ukraine in ensuring rights and freedoms of internally displaced persons. Based on the analysis of doctrinal sources, the author has proven that such activities of the analyzed law enforcement body take place in close cooperation and interaction with other state authorities and civil society actors.

The author has found that ensuring rights and freedoms of internally displaced persons by the National Police is a legally defined, continuous, mainly service-oriented activity of officials and servicemen of this law enforcement body in relation to the specified category of persons. It has been proven that such activity of the National Police of Ukraine is coordinated with the Coordination Headquarters for ensuring the realization of rights and freedoms of internally displaced persons and is based on the principle of cooperation with other public authorities and civil society institutions.

Directions for improving the activities of the National Police to ensure rights and freedoms of such persons have been proposed, which should correspond to the current trends of the russian-Ukrainian war and reduce to the prevention of any discrimination of internally displaced persons; facilitating the return of such persons to the de-occupied territories where they previously lived; study and use of domestic

and foreign experience gained by the police in ensuring rights and interests of internally displaced persons and other persons affected by the war.

Keywords: institutional mechanism, human rights and freedoms, internally displaced persons, guarantees, state authorities, National Police, principles of law, martial law.

Постановка проблеми. Невід’ємною складовою державних органів є Національна поліція України. Цей центральний орган виконавчої влади служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а його основними завданнями законодавець визначив надання поліцейських послуг, що пов’язані із забезпеченням публічної безпеки і порядку; охороною прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидією злочинності та наданням послуг з допомоги тим особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1]. До останньої категорії слід віднести і внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

Анексія російською федерацією частини територій України, відкрита військова агресія та введення у державі правового режиму воєнного стану викликали наявність майже 5 мільйонів внутрішньо переміщених осіб, які потребують як правових гарантій, так і захисту з боку держави. Остання постійно удосконалює механізм забезпечення прав такої категорії населення. Вагома роль у вказаному механізмі належить Національній поліції. Звернення до діяльності цього органу охорони правопорядку в аспекті забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є важливим та необхідним завданням й вимогою часу. Особливо актуалізується потреба у такому дослідженні у зв’язку з тим, що діяльність Національної поліції, як складової системи правоохоронних органів пов’язана не тільки з повсякденною охороною та захистом прав і свобод людини, законності та правопорядку в суспільстві, але й передбачає застосування легального примусу (включно і вогнепальної зброї) у випадках, визначених законом [2, с. 5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання висвітлення діяльності держави та її органів із забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в Україні не є новим. Вагомий внесок у його розробку зробили вітчизняні дослідники А.Б. Блага [3], Л.Р. Наливайко [4], О.Ю. Матвеева та Т.А. Крушельницька [5], О.Я. Рогач і М.В. Савчин [6] та ін. Вчені приділяють увагу різним аспектам такої діяльності, водночас у наукових роботах вченими недостатньо повно розкрито роль Національної поліції у забезпеченні прав і свобод досліджуваної категорії осіб. Заповненню вказаної прогалини у правничій науці і буде присвячене дане дослідження.

Метою статті є визначення місця і ролі Національної поліції України у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, окреслення напрямків удосконалення такої діяльності. Для досягнення поставленої мети, необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати чинне законодавство з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб; висвітлити наявний досвід Національної поліції із забезпечення прав і свобод вказаної категорії населення; визначити напрямки удосконалення діяльності цього державного органу із забезпечення прав і свобод ВПО.

Виклад основного матеріалу. Законодавчо визначено, що внутрішньо переміщена особа – це громадянин нашої держави, іноземець чи особа без громадянства, котрі на законних підставах перебувають на території України та мають право на постійне проживання в Україні, і яких змусили залишити/покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [7].

У Законі України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» законодавець гарантує такій категорії осіб: право на захист від примусового внутрішнього переміщення або примусового повернення на покинуте місце проживання (ст. 3); облік у єдиній інформаційній базі з метою забезпечення реалізації державної політики у різних сферах суспільного буття (соціального захисту та соціального обслуговування, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення і відпочинку дітей), включно і для захисту прав депортованих за національною ознакою осіб, які повернулися в Україну (стст. 4, 4⁻¹); реєстрацію за місцем проживання та право таких осіб на отримання документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, або документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус (ст.ст. 5 та 6); забезпечення реалізації прав зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб на зайнятість, пенсійне забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні послуги, освіту (ст. 7); забезпечення виборчих прав (ст. 8); інших особистих та майнових прав [7].

Відправним положенням Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» вважаємо припис, яким заборонена дискримінація вказаної категорії населення при здійсненні ними будь-яких прав і свобод на підставі того, що вони є внутрішньо переміщеними особами – всі вони користуються тими ж правами і свободами, що і інші громадяни України, які постійно проживають в Україні (ст. 14). Тобто, принцип недискримінації має «наскрізний» характер та підлягає застосуванню у випадках обмежень у визнанні, реалізації або користуванні будь-якими

правами і свободами в будь-якій формі, якщо такі обмеження ґрунтуються на дискримінаційній підставі [6, с. 17].

Важливою складовою аналізованого нами законодавчого акту є те, що в ньому також визначено повноваження Уряду, центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Саме розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р схвалена Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року, яка спрямована на вдосконалення державної політики у сфері внутрішнього переміщення громадян України, іноземців, осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України, зумовленого збройною агресією Російської Федерації проти України, а також здійснення державою всіх належних та доступних заходів для розв'язання проблем та мінімізації негативних наслідків, пов'язаних з внутрішнім переміщенням [8].

Крім цього, постановою Уряду у квітні 2023 р. для координації діяльності органів виконавчої влади з питань забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб було утворено і Координаційний штаб з питань забезпечення реалізації прав та свобод внутрішньо переміщених осіб, як тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України. У документі наголошується, що з указаних питань цей орган взаємодіє з центральними та місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування, військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, правоохоронними органами та ін. [9].

Одним із таких правоохоронних органів є Національна поліція України, що забезпечує права і свободи людини та правопорядок в цілому.

Вітчизняна дослідниця Н. Кошляк у своєму дослідженні «Органи державної влади у системі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: види та проблеми функціонування» хоча й не згадує досліджуваний нами правоохоронний орган, однак пропонує поділ органів державної влади щодо забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з урахуванням різних наукових підходів на три основні групи, які умовно називає: загальні (Верховна Рада України, Глава держави, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України), спеціальні (органи державної влади, для яких забезпечення прав і свобод ВПО входить до їх компетенції та прямо передбачене у чинних нормативно-правових актах) та допоміжні (органи державної влади, які здійснюють свої повноваження в інтересах внутрішньо переміщених осіб або за запитом останніх, або за ініціативи інших суб'єктів, у разі порушення, обмеження чи відновлення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб) [10]. Така позиція корелює із підходами й інших дослідників, які наголошують, що такий умовний поділ сприяє не тільки

систематизації органів за обсягом та напрямками повноважень, але й сприяє зниженню рівня їх розосередженості, що негативно впливає на стан забезпечення прав і свобод ВПО [4].

Аналіз чинного законодавства з питань організації та функціонування Національної поліції свідчить про те, що діяльність цього органу охорони правопорядку як за звичайних, та і за неординарних (надзвичайних умов чи умов режиму воєнного стану) спрямована на виконання головного конституційного обв'язку держави – утвердження і забезпечення прав людини (ч.2 ст.3) [11].

Основними функціями досліджуваного правоохоронного органу в умовах режиму надзвичайної ситуації, включно й правового режиму воєнного стану є: забезпечення захисту та охорони життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів населення; захист конституційного ладу України, цілісності її території; підтримання та відновлення правопорядку; створення умов для нормального функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, інших інститутів громадянського суспільства; запобігання, виявлення та припинення злочинів та інших правопорушень; участь у боротьбі з організованою злочинністю та тероризмом; припинення терористичної діяльності, діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп); участь у ліквідації наслідків надзвичайної ситуації [2, с. 314-315].

Із перерахованих вище функцій впливає багатоаспектність завдань, що постають перед Національною поліцією із забезпечення прав та свобод включно і такої соціально незахищеної категорії населення як внутрішньо переміщені особи.

Зауважимо, що у світлі міжнародно визнаних керівних принципів з питань щодо переміщення осіб всередині країни особлива роль поліції виявляється насамперед у виконанні нею спеціальних обов'язків щодо забезпечення особистої безпеки внутрішньо переміщених осіб [6, с. 25].

Так, Національна поліція здійснює значну роботу із попередження та припинення випадків домашнього насильства щодо внутрішньо переміщених осіб, які є однією з найбільш уразливих категорій осіб щодо такого виду насильства. У своїй діяльності поліцейські враховують, що: реагування на такі випадки потребують як мешканки/-ці місцевих громад, так і внутрішньо переміщені особи, що перебувають на їх території; переміщуватись в умовах війни можуть не лише постраждалі особи, але й кривдники [3, с. 164, 166].

Так, зокрема, наказ МВС України «Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України» від 25 лютого 2019 року № 124 передбачає, що у разі зміни кривдником місця проживання/перебування уповноважений

підрозділ поліції, на території обслуговування якого перебуває на профілактичному обліку особа, яка вчинила домашнє насильство, інформує уповноважений підрозділ поліції, на території обслуговування якого проживатиме кривдник, із зазначенням його місця проживання/перебування. Уповноважений підрозділ поліції, на території обслуговування якого планує проживати кривдник, після підтвердження факту прибуття особи, яка вчинила домашнє насильство, протягом трьох діб інформує про це уповноважений підрозділ поліції, на території обслуговування якого перебуває на профілактичному обліку кривдник, та вносить відповідні корективи до системи «Інформаційний портал Національної поліції України».

Нормативно визначена і заборона зняття кривдника з профілактичного обліку, якщо він змінив місце проживання/перебування, без отримання підтвердження з відповідного уповноваженого підрозділу поліції про узяття кривдника на такий облік за новим місцем проживання/перебування [12].

Не менш важливим напрямком діяльності Національної поліції є реагування на випадки домашнього насильства стосовно дитини або в присутності дитини, особливо якщо вона відноситься до категорії внутрішньо переміщених осіб. При цьому досліджувані нами правоохоронні органи налагоджують оперативну взаємодію і з іншими суб'єктами, які уповноважені виявляти дітей, життю чи здоров'ю яких загрожує небезпека, а саме з територіальними органами ДСНС та її підрозділами, закладами охорони здоров'я та соціального захисту населення, спеціалізованими службами підтримки осіб, постраждалих від домашнього насильства (передусім мобільними бригадами соціально-психологічної допомоги, спеціальними «гарячими» лініями тощо). Саме своєчасність виявлення випадків домашнього насильства стосовно дитини або у присутності дитини залежить від небайдужості поліцейських та розуміння механізму залучення інших суб'єктів для надання допомоги постраждалим дітям. Такий підхід у роботі досліджуваного правоохоронного органу сприяє вчасному виявленню та припиненню фактів такого насильства, забезпеченню прав постраждалих дітей на захист, запобігання подальших випадків насильства щодо дитини [3, с. 164, 166].

Чільне місце в діяльності Національної поліції займає робота із пошуку зниклих дітей, внутрішньо переміщених осіб – для цього поліцією презентовано мобільний застосунок Reunite Ukraine – універсальний інструмент пошуку дітей, з якими втрачено зв'язок, а також возз'єднання членів сімей, які були внутрішньо переміщені чи змушені були виїхати за межі України або незаконно депортовані до рф, білорусі чи тимчасово окупованих територій України. За період війни тільки з питань щодо зникнення дітей досліджуваний нами державний орган отримав більше 11 тис. звернень [13].

Важливу роль у забезпеченні прав і свобод внутрішньо переміщених осіб відіграють підрозділи ювенальної превенції Національної поліції України. Умови правового режиму воєнного стану, наявність на території обслуговування багатьох сімей внутрішньо переміщених осіб, у яких є неповнолітні діти суттєво вплинули на діяльність таких поліцейських, додали нових обов'язків.

Проблеми таких сімей постійно перебувають у фокусі уваги поліцейських підрозділів ювенальної превенції:

- поліцейські постійно працюють із дітьми із внутрішньо переміщених родин, які виїхали з окупованих територій (відстежують їх влаштування до закладів освіти);

- налагоджують взаємодію з психологами, лікарями, благодійниками, залучають до роботи з такою категорією центри надання соціальних послуг, служби у справах дітей;

- співпрацюють із дитсадками, куди прибули діти-переселенці та малеча з особливими освітніми потребами, яким буває важко зорієнтуватися та адаптуватися до нових умов та ін. [14].

Також до основних напрямків діяльності Національної поліції у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, які цей орган реалізує як самостійно, так і разом з іншими органами, службами, відносяться:

- відвідування місць компактного проживання внутрішньо переміщених осіб;

- надання консультацій щодо оформлення документів на отримання такого статусу; сприяння вирішенню побутових проблем [15];

- участь у психологічних тренінгах для того щоб допомогти внутрішньо-переміщеним особам боротися з психологічними наслідками війни в Україні;

- ініціювання проектів під назвою «Відновлення та підтримка вимушено внутрішньо переміщених осіб», у ході реалізації яких для досліджуваної категорії осіб проводять заняття на теми: «Як не стати жертвою шахраїв», «Права дитини», «Безпека на дорозі», «Як не стати жертвою торгівлі людьми», «Кібербезпека», «Мої дії за кордоном» та ін. [16];

- проведення значної роз'яснювальної роботи щодо недопущення випадків шахрайських дій відносно внутрішньо переміщених осіб (наприклад, з питань отримання допомоги від міжнародних донорів). Поліцейські попереджають, що аферисти пропонують нібито таку допомогу від міжнародних організацій через соціальні мережі і телеграм-канали; створюють фішингові сайти, які за інтерфейсом нагадують сайти для оформлення соціальних виплат, зокрема «Підтримки, допомоги від ЄС, різних програм благодійних фондів тощо; нагадують внутрішньо переміщеним особам, що вся інформація про отримання допомоги від міжнародних донорів

публікується виключно на офіційних сайтах державних органів та міжнародних організацій [17].

На окрему увагу заслуговує діяльність Національної поліції із оформлення внутрішньо переміщеним особам паспорта (включно і замість втраченого/викраденого). Така процедура розпочинається із подання заяви до поліції про таку втрату/викрадення паспортного документа до територіального органу Національної поліції: звернення про втрату, крадіжку чи знищення паспортного документа приймається та реєструється в Єдиному реєстрі досудових розслідувань. На підставі копії постанови про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи за заявою ВПО про викрадення паспорта особа отримує в територіальному органі (підрозділі) Державної міграційної служби тимчасове посвідчення громадянина України та відновлює документи за місцем реєстрації як ВПО [5; 18; 19].

Питання захисту конституційних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб постійно перебуває у полі зору наукових та науково-дослідних установ, а також закладів освіти зі специфічними умовами навчання, що належать до сфери управління МВС України, у яких зокрема:

- створено і діють лабораторії дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб [20];
- укладаються меморандуми про співпрацю таких закладів із практичними органами у питаннях надання допомоги внутрішньо переміщеним особам;
- надаються консультації внутрішньо переміщеним особам тощо [21; 22].

Висновки. Отже, забезпечення Національною поліцією прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – це законодавчо визначена безперервна переважно сервісно-спрямована діяльність посадових і службових осіб цього правоохоронного органу щодо вказаної категорії осіб. Така діяльність Національної поліції України, що узгоджується з Координаційним штабом з питань забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, базується на принципі взаємодії з іншими органами публічної влади та інститутами громадянського суспільства й характеризується: 1) скоординованістю дій з іншими суб'єктами; 2) обміном інформацією; 3) підвищенням ефективності роботи з досліджуваною категорією осіб.

Подальше удосконалення діяльності Національної поліції України із забезпечення прав і свобод ВПО має відбуватися з урахуванням сучасних тенденцій російсько-української війни та вимагає орієнтування на: недопущення випадків будь-якої дискримінації таких осіб; сприяння поверненню ВПО на деокуповані території, на яких вони проживали раніше; вивчення та використання поліцією як напрацьованого вітчизняного, так і багатого зарубіжного досвіду із забезпечення прав та інтересів внутрішньо переміщених та інших осіб, що постраждали внаслідок війни.

Література:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print>.
2. Боняк В. О. Органи охорони правопорядку України в сучасному вимірі: конституційно- правовий аспект. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2015. 372 с.
3. Роль і завдання поліції в місцевій системі запобігання та протидії домашньому насильству: посіб. / С.В. Альошкін, К.Л. Бойчук, О.В. Даценко, О.В. Ковальова / за заг. ред. А.Б. Благої. Київ, 2023. 221с.
4. Наливайко Л.Р., Бочковий О.В., Мінакова Є.В. Проблеми реалізації повноважень органів місцевого самоврядування з питань, пов'язаних з внутрішньо переміщеними особами в умовах децентралізації влади (за результатами опитування пілотних громад). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ.* №1. 2022. С. 129–136.
5. Внутрішньо переміщені особи: особливості реалізації прав та доступу до адміністративних послуг: метод. посіб. для проведення тренінгів / авт. кол.: Т. А. Крушельницька, О. Ю. Матвеева, В. А. Вершиніна [та ін.]; за заг. ред. Т. А. Крушельницької, О. Ю. Матвеевої. Київ, 2019. 240 с.
6. Механізм забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: національний та міжнародний аспекти / [С.Б. Булеца, О.І. Котляр, Я.В. Лазур та ін.]; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина; к.ю.н., доц. М.В. Менджул. Ужгород: РІК-У, 2017. 348 с.
7. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/print>.
8. Стратегія державної політики щодо внутрішнього переміщення на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2023 р. № 312-р. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>.
9. Про утворення Координаційного штабу з питань забезпечення реалізації прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 р. № 330. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-2023-%D0%BF#Text/>
10. Кошляк Н.Е. Органи державної влади у системі забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб: види та проблеми функціонування. *Нове українське право*. Вип. 1. 2023. с. 194-200.
11. Конституція України. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/>.
12. Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України: Наказ МВС від 25.02.2019 № 124. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text>.
13. Іванова К. Нацполіція запустила застосунок для пошуку зниклих дітей Reunite Ukraine. URL. <https://speka.media/nacpoliciya-zapustila-zastosunok-dlya-poshuku-zniklih-ditej-reunite-ukraine-9enrd9>.
14. Як повномасштабна війна змінила роботу «дитячої» поліції Кам'янського. URL. <https://mis.dp.ua/misto/yak-povnomasshtabna-vijna-zminyala-robotu-dytyachoyi-policziyi-kamyanskogo>.
15. Працівник Офісу Омбудсмана відвідала місце компактного проживання внутрішньо переміщених осіб у місті Дніпро. URL. https://www.ombudsman.gov.ua/en/news_details.

16. Поліція Закарпаття спільно з партнерами впроваджує проєкт «Відновлення та підтримка вимушено внутрішньо переміщених осіб». URL. <https://zk.npu.gov.ua/news/>.
17. Інформаційна безпека для ВПО: як не стати жертвами шахраїв. URL. <https://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/31771-rolll.html>.
18. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. №7 (51). P.167-173.
19. Nalyvaiko L. R. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. 2014. Svazek 1., 4. vydání. С. 51-62.
20. Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем правового статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення гендерної рівності. URL. <https://dduvs.in.ua/struktura-universitetu/pidroz dili-universitetu/nnldpps vpozgr/>.
21. У ДонДУВС надали консультації внутрішньо переміщеним особам. URL. <https://osvita.mvs.gov.ua/annonces/u-donduvs-nadali-konsul-tacyi-vnutrishn-o-peremishenim-osobam>.
22. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4. (48). P. 413-419. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.65>

References:

1. Pro Natsional'nu politsiyu [On the National Police]: Zakon Ukrayiny vid 2 lypnya 2015 roku № 580-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19/print>. [in Ukrainian].
2. Boniak, V. O. (2015) Orhany okhorony pravoporyadku Ukrayiny v suchasnomu vymiri: konstytutsiyno- pravovyy aspekt [Law enforcement bodies of Ukraine in the modern dimension: constitutional and legal aspect]. Dnipropetrovs'k : Lira LTD, 372 p. [in Ukrainian].
3. Rol' i zavdannya politsiyi v mistseviy systemi zapobihannya ta protydiy domashn'omu nasyt'stvu [The role and tasks of the police in the local system of preventing and countering domestic violence]: posib. / S.V. Al'oshkin, K.L. Boychuk, O.V. Datsenko, O.V. Koval'ova / za zah. red. A.B. Blahoyi. Kyiv, 2023. 221 p. [in Ukrainian].
4. Nalyvayko, L.R., Bochkovyy, O.V., Minakova, Ye.V. (2022) Problemy realizatsiyi povnovazhen' orhaniv mistsevoho samovryaduvannya z pytan', pov'yazanykh z vnutrishn'o peremishchenymy osobamy v umovakh detsentralizatsiyi vlady (za rezul'tatamy opytuvannya pilotnykh hromad) [Problems of implementing the powers of local self-government bodies on issues related to internally displaced persons in conditions of decentralization of power (according to the results of a survey of pilot communities)]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. №1, pp. 129–136. [in Ukrainian].
5. Vnutrishn'o peremishcheni osoby: osoblyvosti realizatsiyi prav ta dostupu do administratyvnykh posluh [Internally displaced persons: peculiarities of rights realization and access to administrative services]: metod. posib. dlya provedennya treninhiv / avt. kol.: T. A. Krushel'nyts'ka, O. YU. Matveyeva, V. A. Vershynina [ta in.] ; za zah. red. T. A. Krushel'nyts'koyi, O. YU. Matveyevoyi. Kyiv, 2019. 240 p. [in Ukrainian].
6. Mekhanizm zabezpechennya prav vnutrishn'o peremishchenykh osib: natsional'nyy ta mizhnarodnyy aspekty [The mechanism for ensuring the rights of internally displaced persons: national and international aspects] / [S.B. Buletsa, O.I. Kotlyar, YA.V. Lazur ta in.]; za zah. red.: d-ra yuryd. nauk, prof. O.YA. Rohacha; d-ra yuryd. nauk, prof. M.V. Savchyna; k.yu.n., dots. M.V. Mendzhul. Uzhhorod: RIK-U, 2017. 348 p. [in Ukrainian].
7. Pro zabezpechennya prav i svobod vnutrishn'o peremishchenykh osib [On ensuring rights and freedoms of internally displaced persons]: Zakon Ukrayiny vid 20 zhovtnya 2014 roku № 1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/print>. [in Ukrainian].

8. Stratehiya derzhavnoyi polityky shchodo vnutrishn'oho peremishchennya na period do 2025 roku [Strategy of the state policy on internal displacement for the period until 2025]: Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 7 kvitnya 2023 r. № 312-r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/312-2023-%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

9. Pro utvorennia Koordynatsiynoho shtabu z pytan' zabezpechennya healizatsiyi prav i svobod vnutrishn'o peremishchenykh osib [On the formation of the Coordination Headquarters for ensuring the realization of the rights and freedoms of internally displaced persons]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 18 kvitnya 2023 r. № 330. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-2023-%D0%BF#Text/>. [in Ukrainian].

10. Koshlyak, N.E. (2023) Orhany derzhavnoyi vlady u systemi zabezpechennya prav vnutrishn'o peremishchenykh osib: vydy ta problemy funktsionuvannya [State authorities in the system of ensuring the rights of internally displaced persons: types and problems of functioning]. *Nove ukrayins'ke pravo*. Issue 1, pp. 194-200. [in Ukrainian].

11. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text/>. [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennya Poryadku vzyattya na profilaktychnyy oblik, provedennya profilaktychnoyi roboty ta znyattya z profilaktychnoho obliku kryvdnyka upovnovazhenym pidrozdilom orhanu Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny [On the approval of the Procedure for taking preventive registration, carrying out preventive work and removing an offender from preventive registration by an authorized unit of the National Police of Ukraine]: Nakaz MVS vid 25.02.2019 № 124. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19#Text>. [in Ukrainian].

13. Ivanova, K. Natspolitsiya zapustyla zastosunok dlya poshuku znyklykh ditey Reunite Ukraine [The National Police launched an application for searching for missing children, Reunite Ukraine]. URL: <https://speka.media/nacpoliciya-zapustila-zastosunok-dlya-poshuku-zniklih-ditej-reunite-ukraine-9enrd9>. [in Ukrainian].

14. Yak povnomasshtabna viyna zminyla robotu «dytyachoyi» politsiyi Kam"yans'koho [How the full-scale war changed the work of the "children's" police of Kamianske]. URL: <https://mis.dp.ua/misto/yak-povnomasshtabna-vijna-zminyla-robotu-dytyachoyi-policziyi-kamyanskogo>. [in Ukrainian].

15. Pratsivnyk Ofisu Ombudsmana vidvidala mistse kompaktnoho prozhyvannya vnutrishn'o peremishchenykh osib u misti Dnipro [The employee of the Ombudsman's Office visited the place of compact residence of internally displaced persons in the city of Dnipro]. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/en/news_details. [in Ukrainian].

16. Politsiya Zakarpattya spil'no z partneramy vprovadzhuye proyekt «Vidnovlennya ta pidtrymka vymusheno vnutrishn'o peremishchenykh osib» [The Zakarpattia Police, together with partners, is implementing the project "Rehabilitation and support of forcibly internally displaced persons"]. URL : <https://zk.npu.gov.ua/news/>. [in Ukrainian].

17. Informatsiyna bezpeka dlya VPO: yak ne staty zhertvamy shakhrayiv [Information security for IDPs: how not to become victims of fraudsters]. URL : <https://sm.gov.ua/ru/arkhiv1/31771-rolll.html>. [in Ukrainian].

18. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, №7 (51). P.167-173. [in English]

19. Nalyvaiko, L. R. (2014) Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*, Svazek 1., 4. vydání. C. 51-62. [in English]

20. Navchal'no-naukova laboratoriya doslidzhennya problem pravovoho statusu vnutrishn'o peremishchenykh osib ta zabezpechennya hendernoyi rivnosti [Educational and scientific laboratory for the study of problems of the legal status of internally displaced persons and ensuring gender equality]. URL: <https://dduvs.in.ua/struktura-universitetu/pidrozdili-universitetu/nldppsvpozgr/>. [in Ukrainian].

21. U DonDUVS nadaly konsul'tatsiyi vnutrishn'o peremishchenym osobam [The Donsk State University of Internal Affairs provided consultations to internally displaced persons]. URL: <https://osvita.mvs.gov.ua/annonces/u-donduvs-nadali-konsul-taciyi-vnutrishn-o-peremishenim-osobam>. [in Ukrainian].

22. Nalyvaiko, L., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 4. (48). P. 413-419. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.65> [in English]

УДК 342.25:347.512(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-336-347](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-336-347)

Боняк Валентина Олексіївна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри теорії та історії держави і права, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0001-5128-7994>

Селіхов Дмитро Анатолійович доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проспект Гагаріна, 26, м. Дніпро, 49005, <https://orcid.org/0000-0003-2180-1010>

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПІДЗВІТНОСТІ ТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ: ГАРАНТІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена гарантіям та проблемам здійснення реалізації принципу підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації. У статті вказується, що процеси децентралізації влади з одного боку надали органам місцевого самоврядування більш широкі повноваження та автономії у вирішенні питань місцевого значення в усіх сферах суспільного життя, що в свою чергу обумовлює створення дієвої системи і механізмів їх підзвітності та відповідальності перед населенням. Автор окреслює проблеми нормативно-правового регулювання заходів підзвітності та відповідальності місцевого самоврядування, звертає увагу на необхідність систематизації та удосконалення чинного законодавства, яке регулює питання звітування місцевої влади та відповідальності її органів та посадових осіб. У статті зазначається, що підзвітність та відповідальність органів місцевого самоврядування є дуже взаємопов'язаними між собою поняттями. Обґрунтовується, що суттю підзвітності є контроль за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування, за допомогою якого останні несуть відповідальність за невиконання чи не належне виконання своїх соціальних обов'язків та функцій перед мешканцями територіальної громади. Звертається увага на те, що процедури здійснення підзвітності та відповідальності чітко не прописані, що дає можливість для формалізму та ухилення від здійснення своїх обов'язків органами та посадовими особами місцевого самоврядування

належним чином, а також політизації ситуації у випадках реалізації заходів відповідальності. Робиться висновок про те, що одним із шляхів вирішення проблеми, яка стосується покращення стану нормативно-правового регулювання підзвітності органів та посадових осіб місцевого самоврядування може стати нормативно-правовий акт «Про публічне звітування органів та посадових осіб місцевого самоврядування», яким слід затвердити процедуру здійснення звітування органами та посадовими особами місцевого самоврядування.

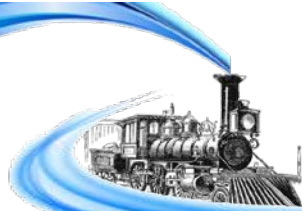
Ключові слова: органи місцевого самоврядування, принцип підзвітності та відповідальності, територіальна громада, децентралізація влади, контроль та нагляд, громадянське суспільство, верховенство права, демократія, корупція, управління

Boniak Valentyna Oleksiivna Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory and History of the State and Law, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, <https://orcid.org/0000-0001-5128-7994>

Selikhov Dmytro Anatoliiovych Doctor of Law, Docent, Professor of the Department of Theory and History of the State and Law, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Gagarina Ave., 26, Dnipro, 49005, <https://orcid.org/0000-0003-2180-1010>

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF ACCOUNTABILITY AND RESPONSIBILITY OF LOCAL GOVERNMENT BODIES UNDER DECENTRALIZATION: GUARANTEES AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION

Abstract. The article is devoted to guarantees and problems of implementation of the principle of accountability and responsibility of local self-government bodies in conditions of decentralization. The article indicates that the processes of power decentralization, on the one hand, have given local self-government bodies wider powers and autonomy in solving local issues in all spheres of public life, which in turn conditions the creation of an effective system and mechanisms of their accountability and responsibility to the population. The author outlines the problems of regulatory and legal regulation of accountability and responsibility measures of local self-government, draws attention to the need to systematize and improve the current legislation, which regulates the issue of local government reporting and the responsibility of its bodies and officials. The article notes that accountability and responsibility of local self-government bodies are very

interconnected concepts. It is substantiated that the essence of accountability is control over the activities of local self-government bodies and officials, with the help of which the latter are responsible for non-fulfillment or improper fulfillment of their social duties and functions to the residents of the territorial community. Attention is drawn to the fact that the procedures for implementation of accountability and responsibility are not clearly prescribed, which provides an opportunity for formalism and evasion of the performance of their duties by local self-government bodies and officials in a proper manner, as well as politicization of the situation in cases of implementation of responsibility measures. It is concluded that one of the ways to solve the problem related to the improvement of the state of regulatory and legal regulation of the accountability of local self-government bodies and officials can be the normative-legal act "On public reporting of local self-government bodies and officials", which should approve the procedure for implementation reporting by local self-government bodies and officials.

Keywords: local self-government bodies, principle of accountability and responsibility, territorial community, decentralization of power, control and supervision, civil society, rule of law, democracy, corruption, management

Постановка проблеми. Ефективна демократія на місцях та місцеве самоврядування є запорукою соціально-економічного, культурного розвитку регіону, сприянню здійсненню народовладдя і публічності, ефективному вирішенню питань місцевого значення. Важливого значення в цьому відіграють принцип підзвітності та відповідальності місцевої влади. Актуалізується це питання в умовах процесів децентралізації влади, які з одного боку спрямовані на розвиток місцевого самоврядування та відповідних демократичних процесів, з іншого ці процеси актуалізували питання стосовно відповідальності місцевої влади за свої рішення, щодо їх реальної підзвітності перед громадою за свою діяльність. Виходячи з цього постає необхідність проаналізувати стан практичної реалізації підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню інституту місцевого самоврядування та принципів його функціонування приділялася увага багатьох вчених, зокрема таких як: М.А. Кащишин [1], О.Ю. Куц [2], О.М. Соколенко [3], В.Ф. Погорілко [4], Ю.С. Шемшученко [5], Л.Р. Наливайко [6;7], Т.В. Наливайко [8], О.Ф. Фрицький [9], В.А. Яцук [10], Є.В. Мінакова [11], Ю.С. Кіцул [12], Т.О. Карабін [13] та інші. Але в сучасних умовах державотворення та децентралізації потребує наукового вивчення та висвітлення принцип підзвітності та відповідальності місцевого самоврядування в контексті проблем, пов'язаних з його реалізацією.

Метою статті є висвітлення принципу підзвітності та відповідальності місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади в контексті його реалізації, вивчення проблемних питань, які ускладнюють його реалізацію та пропонування шляхів вирішення.

Виклад основного матеріалу. Засадами діяльності органів місцевого самоврядування є принципи, базові положення, спираючись на які має організовуватися діяльність місцевої влади. Ці принципи закладають основи системи та структури органів місцевого самоврядування, відносин з органами державної влади - «good governance», а головне відносин та взаємозв'язків з населенням відповідного регіону чи території. Принципи місцевого самоврядування є орієнтирами для взаємодії органів місцевого самоврядування з інститутами громадянського суспільства відповідної місцевості, мешканцями територіальної громади на засадах прозорості, гласності, відкритості місцевої влади у питаннях побудови та реалізації своїх соціальних зобов'язань перед населенням.

Важливого значення у побудові взаємовідносин місцевої влади з населенням відіграють такі, як підзвітність і відповідальність. Відповідно розвиток місцевого самоврядування не може відбуватися без врахування кращих традицій концепції «good governance», ключовими положеннями якої є верховенство права, прозорість та відповідальність місцевої влади.

Процеси децентралізації влади з одного боку надали органам місцевого самоврядування більш широкі повноваження та автономії у вирішенні питань місцевого значення в усіх сферах суспільного життя, що в свою чергу обумовлює створення дієвої системи і механізмів їх підзвітності та відповідальності перед населенням. Як вже зазначалося вище, роль держави у здійсненні управління місцевими справами значно звужується. І це звуження також пов'язано з тим, що держава зменшує здійснення контролю та нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування, за законністю їх управлінських рішень, використанні ресурсів місцевих бюджетів тощо. Ці процеси обумовлюють те, що вирішення питань здійснення контролю та нагляду за діяльністю органів місцевого самоврядування, законністю їх управлінських рішень, відповідальності за них покладаються на територіальну громаду і її мешканців. В таких умовах саме інститути громадянського суспільства мають стимулювати і забезпечувати підзвітність та вирішувати питання відповідальності органів місцевого самоврядування.

Отже, процеси децентралізації влади актуалізують питання підзвітності місцевого самоврядування, яка трансформується у формах громадського контролю і нагляду за функціонування місцевої влади, режимом законності в їх діяльності, якістю управлінських рішень та вирішенню питань розвитку регіону в усіх сферах. Розширення повноважень місцевої влади, передача

повноважень з управління фінансовими ресурсами, з регулювання соціально-економічної, культурної та інших сфер суспільних відносин мають також і вирішувати питання відповідальності посадових осіб за свою діяльність не тільки перед мешканцями територіальної громади, але й перед державою. Тому питання відповідальності місцевої влади у контексті процесів децентралізації потребує також вирішення.

Підзвітність та відповідальність місцевої влади, як принципи діяльності і механізм їх реалізації містяться у Законах України «Про статус депутатів місцевих рад» [14], «Про місцеве самоврядування в Україні» [15], «Про службу в органах місцевого самоврядування» [16].

Так, ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає, що одним із принципів здійснення місцевого самоврядування є підзвітність і відповідальність перед територіальними громадами їх органів і посадових осіб.

У ст. ст. 74-76 вказаного законодавчого акту врегульовано загальні засади відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. Так, за свою діяльність вони несуть відповідальність перед територіальною громадою, державою, юридичними і фізичними особами. Окремі положення ст. ст. 78 присвячені питанням дострокового припинення повноважень ради, а також сільського, селищного і міського голови. Що можна також вважати певною мірою відповідальністю, адже окремі підстави дострокового припинення повноважень пов'язані із вчиненням кримінальних або адміністративних корупційних правопорушень. Повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути також достроково припинені, якщо він порушує Конституцію або закони України, права і свободи громадян, не забезпечує здійснення наданих йому повноважень. Повноваження сільського, селищного, міського голови можуть бути достроково припинені також у випадках, передбачених законами України "Про військово-цивільні адміністрації", "Про правовий режим воєнного стану" [15].

Порушення радою положень Конституції України, законодавства про місцеве самоврядування є також підставою, згідно до ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», дострокового припинення повноважень.

Крім того, у разі заподіяння шкоди юридичним і фізичним особам в результаті неправомірних рішень, дій або бездіяльності органів місцевого самоврядування органи місцевого самоврядування можуть нести і цивільно-правову відповідальність. При цьому заподіяна шкода буде відшкодовуватися із місцевого бюджету, або власних коштів посадової особи місцевого самоврядування.

Щодо відповідальності перед державою, то слід зазначити, що органи місцевої влади та їх посадові особи будуть нести відповідальність у разі

порушення ними виконання чи не належного виконання делегованих повноважень органів виконавчої влади.

Отже у такому вигляді законодавство окреслює засади відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Щодо підзвітності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, то у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» містяться такі норми. Відповідно до ст. 75 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» органи місцевого самоврядування та їх посадові особи не менш як два рази на рік, мають інформувати населення про виконання програм соціально-економічного та культурного розвитку, місцевого бюджету, з інших питань місцевого значення, звітують перед територіальними громадами про свою діяльність[15].

Підзвітність органів місцевого самоврядування також втілюється у законодавчих приписах-обов'язках звітування місцевих рад та відповідних посадових осіб органів місцевого самоврядування за свою діяльність перед населенням, а також за стан виконання регіональних та місцевих програм та іншим питань місцевого самоврядування (ст. ст. 26-27 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Відповідно до ч. 5 ст. 42 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” “...при здійсненні наданих повноважень сільський, селищний, міський голова є підзвітним, підконтрольним і відповідальним перед територіальною громадою...”. Окрім цього, він зобов'язаний не рідше одного разу на рік звітувати про свою роботу перед територіальною громадою на відкритій зустрічі з громадянами. На вимогу не менше половини депутатів відповідної місцевої ради сільський, селищний, міський голова повинен звітувати перед радою про роботу виконавчих органів ради у будь-який визначений ними термін (ч. 6 ст. 42 Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні”) [17].

Підзвітність та відповідальність органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб також втіленні у положення Закону України «Про статус депутатів місцевих рад». Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України депутат місцевої ради є відповідальним перед виборцями свого виборчого округу і їм підзвітним. У своїй роботі у виборчому окрузі взаємодіє з органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, органами самоорганізації населення, трудовими колективами, об'єднаннями громадян [14].

Ст. 16 Закону України покладає на депутата місцевої ради обов'язок періодично, але не рідше одного разу на рік, звітувати про свою роботу перед виборцями відповідного виборчого округу, об'єднаннями громадян. Крім того, у разі вимоги виборців, депутат повинен звітувати додатково. У ч. 2 цієї статті також визначаються вимоги до такого звіту, а саме звіт повинен містити

інформацію про діяльність депутата у місцевій раді, про роботу у виборчому окрузі, а також про його особисту участь у вирішенні питань місцевого значення [14].

Отже, можна стверджувати, що законодавство визначає положення щодо принципів підзвітності та відповідальності органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. Поряд з тим, не можна не оминати увагою певні проблемні моменти, які стосуються реалізації положень вказаного законодавства. По-перше, це стосується відсутності чіткого механізму і вимог, яким мають відповідати звіти органів місцевого самоврядування і їх посадових осіб, по-друге, це питання адміністративної процедури підготовки та оприлюднення таких звітів та можливості отримати всю необхідну інформацію мешканцями територіальної громади в питаннях, що стосуються підготовки інформації, знайомлення з проміжними результатами діяльності місцевого самоврядування тощо.

Тому, як зазначають фахівці, у практиці діяльності органів і посадових осіб місцевого самоврядування норми законодавства, які стосуються підзвітності, дотримуються частково – здебільшого проводяться формальні звіти про роботу виконавчих органів або міських/сільських голів, інколи їх тексти публікуються у місцевих ЗМІ та на веб-сайтах відповідних рад, або такі звіти не відбуваються. Звіти депутатів місцевих рад перед виборцями також стали рідкісним явищем, хоча мають бути звичайною частиною реалізації місцевого самоврядування [17; 18].

Вирішення такого питання пропонується шляхом прийняття підзаконного правового акту. Наприклад, це може бути або обов'язковий розділ статуту територіальної громади, або окреме положення, яке затверджується рішенням ради тощо. Але, у будь якому разі такий підзаконний правовий акт має визначати стандарт, модельне положення щодо процедури підготовки та здійснення звітування органами та посадовими особами місцевої ради. Крім того вказаний нормативно-правовий акт має визначати процесуальний порядок підготовки та оприлюднення звітів, а також вимог до звітів щодо кількісних та якісних показників, підстав та порядку залучення громадськості до підготовки звітів, врахування пропозицій інститутів громадянського суспільства щодо змістовного наповнення звіту. Цей нормативно-правовий акт також має визначати форму та порядок оприлюднення звітів. Наприклад, обов'язкове опублікування у ЗМІ, або проголошення звіту на зустрічі з виборцями чи мешканцями територіальної громади тощо.

Як вже зазначалося вище, законодавство передбачає значну кількість звітів, що мають здійснювати органи місцевої ради та їх посадові особи. На нашу думку, саме вказаний нормативно-правовий акт має вирішити питання

класифікації (групування) (звіт міського голови, звіт депутата місцевої ради тощо) звітів та їх періодичності (чергові чи позачергові).

Зараз в нашій державі має бути створено реальний та дієвий механізм системного інформування мешканців територіальної громади органами місцевого самоврядування та їх посадовими особами про свою діяльність. При цьому мешканці територіальної громади мають бути реально залученими та впливати на процеси формування місцевої соціально-економічної, освітньої, культурної тощо політики, на процеси вироблення управлінських рішень та їх реалізацію, контролювати і перевіряти діяльність органів місцевого самоврядування, мати можливості впливати на процеси відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування. А відповідно останні зобов'язані публічно звітувати про стан і результати своєї діяльності, бути спроможними понести відповідальність за невиконання своїх соціальних обов'язків перед мешканцями територіальної громади.

Підзвітність має бути обов'язком органів та посадових осіб місцевого самоврядування давати відповідь, інформацію, пояснення про свою діяльність. Цей обов'язок буде тоді виконуваним, коли його виконання буде підкріплено можливістю відповідальності.

Безумовно, що звітування само по собі не буде ефективним, якщо не буде створено дієвого механізму відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування за невиконання або неналежне виконання своїх функцій, обов'язків, які, наприклад, покладаються на депутата місцевої ради виборцями, чи міського голову.

Аналіз чинного законодавства дозволяє звернути увагу на те, що питання відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування також належним чином не врегульовано. Законодавчі приписи містять загальні засади застосування заходів відповідальності. Питань не виникає, коли мова йде про вчинення посадовими особами органів місцевого самоврядування злочинів чи адміністративних, у тому числі, корупційних правопорушень. Тут підстави та порядок застосування заходів відповідальності обумовлені власне правопорушенням і регулюються Кримінальним Кодексом України або Кодексом України про адміністративні правопорушення. Окремі засади відповідальності настають у разі скасування незаконних рішень органів місцевого самоврядування адміністративним судом в порядку адміністративного судочинства, або притягнення до цивільно-правової відповідальності у разі заподіяння таким рішенням майнової шкоди.

Складності пов'язані із застосуванням заходів відповідальності у разі невиконання чи не належного виконання своїх соціальних обов'язків органом чи посадовою особою місцевого самоврядування, якщо це не пов'язано із

правопорушенням. Мова йде про так звану соціальну або конституційну відповідальність. Ця відповідальність пов'язується із поєднанням правового, морального і соціального ставлення відповідної посадової особи органу місцевого самоврядування до виконання своїх обов'язків. Ця відповідальність пов'язується з очікуванням мешканцями територіальної громади конкретних кроків і дій від органів та посадових осіб місцевого самоврядування у конкретних ситуаціях, у вирішенні важливих питань функціонування регіону чи місцевості відповідної території. Проблема полягає у створенні і функціонуванні відповідальної територіальної громади та ставлення посадової особи місцевого самоврядування до виконання соціальних обов'язків. Ускладнюють реалізацію заходів відповідальності також такі фактори, наприклад, прийняття управлінських рішень колегіально. У такому разі важко визначитися, хто буде нести відповідальність за незаконне і протиправне управлінське рішення.

Варто відмітити, що створення дієвого механізму відповідальності органів та посадових осіб за свою діяльність перед мешканцями територіальної громади потребує вирішення низки проблемних питань, які ускладнюють її реалізацію. В науковій літературі ці проблеми пов'язують з такими факторами: поширеною в українському правлінні корупція та корпоративність інтересів і настроїв є значною перешкодою на шляху до цивілізованої соціальної відповідальності; держава, виступаючи одночасно з трьох позицій – власника, адміністратора і гаранта інтересів громадян, сьогодні не виявляє соціальної відповідальності, не захищає громадянина – ні підприємця, ні найманого працівника; відсутністю дієвого законодавчого забезпечення системи соціально відповідального управління та ігнорування й невиконання чинних законів усіма суб'єктами цих відносин (в т.ч. органами державної влади), що веде до розмивання ціннісно-нормативної системи українського суспільства та не сприяє поширенню практики соціально відповідальної поведінки [19, с.70; 20; 21; 22]

Висновки. Отже, підзвітність та відповідальність органів місцевого самоврядування є дуже взаємопов'язаними між собою поняттями. Суттю підзвітності є контроль за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування, за допомогою якого останні несуть відповідальність за невиконання чи не належне виконання своїх соціальних обов'язків та функцій перед мешканцями територіальної громади. Хоча підзвітність та підконтрольність і визначаються у законодавстві, однак процедури їх здійснення чітко не прописані, що дає можливість для формалізму та ухилення від здійснення своїх обов'язків належним чином, а також політизації ситуації та заходів відповідальності. На нашу думку, одним із шляхів вирішення проблеми, яка стосується покращення стану нормативно-правового

регулювання підзвітності органів та посадових осіб місцевого самоврядування може стати нормативно-правовий акт «Про публічне звітування органів та посадових осіб місцевого самоврядування», яким слід затвердити процедуру здійснення звітування органами та посадовими особами місцевого самоврядування.

Щодо розвитку відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування то тут, в першу чергу слід на рівні держави почати з формування та впровадження на всіх рівнях ідеології і культури відповідальності держави та посадових осіб за невиконання своїх соціальних обов'язків перед громадянами і суспільством.

Література:

1. Кащишин М. А. Державний контроль за реалізацією органами місцевого самоврядування повноважень в Україні та зарубіжних країнах. *Форум права*: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 4. С. 93–98. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_4_16.pdf
2. Територіальна громада: управління розвитком : [монографія] / Ю. О. Куц, О. В. Решевець ; за заг. ред. Ю. О. Куца. Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2013. 540 с
3. Солоненко О.М. Реалізація функції забезпечення законності, правопорядку, охорони прав, свобод і законних інтересів громадян у системі місцевого самоврядування (організаційно-правові питання): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 К., 2001. 18 с.
4. Муніципальне право України: *підручник*. За ред. В.Ф. Погорілка, О.Ф. Фрицького. К., 2001. С. 7.
5. Місцеве самоврядування. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Т3. К., 2001. С. 731.
6. Наливайко Л.Р., Чепік-Трегубенко О.С. Децентралізація влади в Україні в умовах розбудови демократичного громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2015. № 10. С. 44–47.
7. Nalyvaiko L. State System Guarantees: Theoretical and Legal Characteristics. *The issues of improving legal knowledge in the XXI century: the unity of theory and practice*: collective monograph. Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. P. 131–150.
8. Наливайко Т.В. Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2010. 18с
9. Фрицький О.Ф. Франція: проблеми місцевого самоврядування. *Місцеве та регіональне самоврядування України*. 1994. Вип. 3(8). С. 90–98.
10. Яцук В.А. Правові засади відповідальності органів місцевого самоврядування: досвід зарубіжних країн. *Економіка та держава*. 2011. № 4. С. 140–142.
11. Мінакова Є.В. Правове регулювання контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування в Україні в умовах децентралізації влади та євроінтеграції. *Нове українське право*. 2022. № 6. Том 2. С. 64–72.
12. Кіцул Ю. С. Адміністративно-правове регулювання діяльності місцевих органів виконавчої влади: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 200 с
13. Карабін Т. О. Проблеми децентралізації виконавчої влади в Україні та можливі напрями їх вирішення. *Форум права*. 2012. № 4. С. 439–444.

14. Про статус депутатів місцевих рад. Закон України від 11.07.2002р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text>
15. Про місцеве самоврядування в Україні. Закон України від 21.05.1997р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
16. Про службу в органах місцевого самоврядування. Закон України від 17.06.2001р.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>
17. Принцип підзвітності перед територіальною громадою: від декларацій до практичного втілення URL: <https://gurt.org.ua/articles/3140/>
18. Nalyvaiko L. R. Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*. 2014. Svazek 1., 4. vydání. С. 51-62.
19. Мулеса Е.В. Соціальна відповідальність органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2022. № 2. С. 67-72.
20. Minakova Ye., Nalyvaiko I. Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. №7 (51). P.167-173.
21. Nalyvaiko L., Chepik-Trehubenko O. Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 4. (48). P. 413-419. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.65>
22. Nalyvaiko L., Marchenko O., Ilkov V. Conceptualisation of the Phenomenon of Corruption: International Practices and Ukrainian Experience. *Economic Annals-XXI*. 2018. № 172 (7-8). P. 32-37.

References:

1. Kashchyshyn, M. A. (2017) Derzhavnyy kontrol' za realizatsiyeyu orhanamy mistsevoho samovryaduvannya povnovazhen' v Ukrayini ta zarubizhnykh krayinakh [State control over the implementation of powers by local self-government bodies in Ukraine and foreign countries]. *Forum prava*, 4. S. 93–98. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_4_16.pdf [in Ukrainian].
2. Terytorial'na hromada: upravlinnya rozvytkom [Territorial community: development management]: [monohrafiya] / YU. O. Kuts, O. V. Reshevets' ; za zah. red. YU. O. Kutsa. Kh., 2013. 540 s. [in Ukrainian].
3. Solonenko, O. M. (2001) Realizatsiya funktsiyi zabezpechennya zakonnosti, pravoporyadku, okhorony prav, svobod i zakonnykh interesiv hromadyan u systemi mistsevoho samovryaduvannya (orhanizatsiyno-pravovi pytannya) [Implementation of the function of ensuring legality, law and order, protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens in the system of local self-government (organizational and legal issues)]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. yuryd. nauk, 18 s. [in Ukrainian].
4. Munitsypal'ne pravo Ukrayiny [Municipal law of Ukraine]: pidruchnyk. Za red. V.F. Pohorilka, O.F. Fryts'koho. K., 2001. S. 7. [in Ukrainian].
5. Mistseve samovryaduvannya. Yurydychna entsyklopediya [Local self-government. Legal encyclopedia]: v 6 t. Redkol.: YU. S. Shemshuchenko ta in. T3. K., 2001. S. 731. [in Ukrainian].
6. Nalyvayko, L.R., Chepik-Trehubenko, O.S. (2015) Detsentralizatsiya vlady v Ukrayini v umovakh rozbudovy demokratychnoho hromadyans'koho suspil'stva [Decentralization of power in Ukraine in the context of building a democratic civil society]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 10. S. 44–47. [in Ukrainian].
7. Nalyvaiko, L. (2019) State System Guarantees: Theoretical and Legal Characteristics [State System Guarantees: Theoretical and Legal Characteristics]. *The issues of improving legal knowledge in the XXI century: the unity of theory and practice: collective monograph*. Lviv-Toruń, 131–150. [in English].

8. Nalyvayko, T.V. (2010) Hromads'kyi kontrol' v Ukraini yak instytut hromadyans'koho suspil'stva: teoretyko-pravovyy aspekt [Public control in Ukraine as an institution of civil society: theoretical and legal aspect]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. L'viv, 18 s. [in Ukrainian].
9. Fryts'kyi, O.F. (1994) Frantsiya: problemy mistsevoho samovryaduvannya [France: problems of local self-government. Local and regional self-government of Ukraine]. *Mistseve ta rehional'ne samovryaduvannya Ukrainy*, 3(8). S.90-98. [in Ukrainian].
10. Yatsuk, V.A. (2011) Pravovi zasady vidpovidal'nosti orhaniv mistsevoho samovryaduvannya: dosvid zarubizhnykh krayin [Legal principles of responsibility of local self-government bodies: experience of foreign countries]. *Ekonomika ta derzhava*, 4. S. 140–142. [in Ukrainian].
11. Minakova, Ye.V. (2022) Pravove rehulyuvannya kontr-olyu za diyal'nisty orhaniv mistsevoho samo-vryaduvannya v Ukraini v umovakh detsentra-lizatsiyi vlady ta yevrointehratsiyi [Legal regulation of control over the activities of local self-government bodies in Ukraine in the conditions of decentralization of power and European integration]. *Nove ukra-ins'ke pravo*, 6, 2. S. 64–72. [in Ukrainian].
12. Kitsul, Yu. S. (2014) Administratyvno-pravove rehulyuvannya diyal'nosti mistsevykh orhaniv vykonavchoyi vlady [Administrative and legal regulation of the activities of local executive bodies]: monohrafiya. L'viv, 200 s. [in Ukrainian].
13. Karabin, T. O. (2012) Problemy detsentralizatsiyi vykonavchoyi vlady v Ukraini ta mozhlyvi napryamy yikh vyrishennya [Problems of decentralization of executive power in Ukraine and possible directions of their solution]. *Forum prava*, 4. S. 439–444. [in Ukrainian].
14. Pro status deputativ mistsevykh rad [About the status of deputies of local councils]. *Zakon Ukrainy vid 11.07.2002r.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/93-15#Text> [in Ukrainian]
15. Pro mistseve samovryaduvannya v Ukraini [About local self-government in Ukraine]. *Zakon Ukrainy vid 21.05.1997r.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
16. Pro sluzhbu v orhanakh mistsevoho samovryaduvannya [About service in local self-government bodies]. *Zakon Ukrainy vid 17.06.2001r.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> [in Ukrainian].
17. Pryntsyp pidzvitnosti pered terytorial'noyu hromadoyu: vid deklaratsiy do praktychnoho vtilennya [The principle of accountability to the territorial community: from declarations to practical implementation]. URL: <https://gurt.org.ua/articles/3140/> [in Ukrainian].
18. Nalyvaiko, L. R. (2014) Transparency as a democratic standard of the government functioning. *Evropský Politický a Právní Diskurs*, Svazek 1., 4. vydání. C. 51-62. [in English]
19. Mulesa, E.V. (2022) Sotsial'na vidpovidal'nist' orhaniv mistsevoho samovryaduvannya v umovakh detsentralizatsiyi [Social responsibility of local self-government bodies in conditions of decentralization]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu*, 2. S. 67-72. [in Ukrainian].
20. Minakova, Ye., Nalyvaiko, I. (2022) Public participation in the mechanism of prevention and anti-corruption in Ukraine. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, №7 (51). P.167-173. [in English]
21. Nalyvaiko, L., Chepik-Trehubenko, O. (2022) Application of the principle of the rule of law international and national courts. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 4. (48). P. 413-419. DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.4.65> [in English]
22. Nalyvaiko, L., Marchenko, O., Ilkov, V. (2018) Conceptualisation of the Phenomenon of Corruption: International Practices and Ukrainian Experience. *Economic Annals-XXI*, 172 (7-8). P. 32-37. [in English]

УДК 347.952

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-348-362](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-348-362)

Верба Ольга Богданівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права, Львівський державний університет внутрішніх справ, адвокат, членкиня Дисциплінарної комісії приватних виконавців при Міністерстві юстиції України, Голова вченої ради Громадської організації «Агенція з питань виконання рішень», вул. Замарстинівська, 9, м. Львів, 79019, тел.: (067) 744-50-60, <https://orcid.org/0000-0001-9254-9575>

Гайченко Андрій Віталійович доктор філософії в галузі права, доцент кафедри адміністративного, фінансового та банківського права, Навчально-науковий інститут права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом; Заступник Міністра юстиції України з питань виконавчої служби; вул. Архітектора Городецького, 13, м. Київ, 01001, тел.: (044) 271-16-66, <https://orcid.org/0000-0003-4423-9921>

ВИКОНУВАНІСТЬ УГОДИ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ МЕДІАЦІЇ ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА: ЗАПОЗИЧЕННЯ ПОЗИТИВНОГО ДОСВІДУ

Анотація. Стаття присвячена вивченню законодавчих положень Республіки Польща стосовно права на примусове виконання угоди за результатами медіації в порядку виконавчого провадження.

Досліджено зміст рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи щодо розвитку методів альтернативного вирішення спорів з метою покращення доступу до правосуддя для тих, хто його позбавлений, та зниження надмірного робочого навантаження на суди шляхом встановлення механізму «остаточності» рішення ухваленого за результатами медіації та можливості його примусового виконання.

Проаналізовано положення Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008 р. про те, що держави мають подбати про можливість для сторін вимагати забезпечення виконання змісту письмової угоди, укладеної в результаті медіації.

З аналізу польського законодавства випливає, що угода за результатами медіації після її затвердження судом має юридичну силу угоди, укладеної в суді. Угода за результатами медіації, яку затверджено шляхом проставлення на ній дозволу на застосування державного примусу, є виконавчим документом.

У правовій доктрині Республіки Польща медіація та виконавче провадження, з одного боку, є елементами процесу застосування права, а з другого, – самостійними процедурами процесу пошуку / ухвалення рішення.

Наведено відмінності трьох різних за сутністю і правовою природою інститутів цивільного процесуального права України: мирової угоди, врегулювання спору за участі судді, медіації.

Зроблено висновок про те, що оскільки в процесі медіації сторони досягають консенсусу, а при укладенні мирової угоди – ідуть на поступки, досягаючи компромісу, то наведене правило абз. 2 ч. 7 ст. 49 ЦПК України, відповідно до якого результат домовленості сторін за результатами медіації може бути оформлений мировою угодою, слід змінити, запозичивши норму з польського законодавства, не підміняючи один інститут іншим.

Ключові слова: медіація; альтернативні способи вирішення спорів; угода за результатами медіації; суд; нотаріус; виконання; виконуваність; виконавче провадження; виконавець; стягувач; боржник; звернення стягнення.

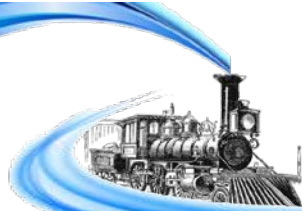
Verba Olha Bogdanivna Candidate of Juridical Sciences, Docent, Associate Professor of the Civil Law Disciplines Department, the Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs; attorney; member of the Disciplinary Commission of Private Enforcement Officers at the Ministry of Justice of Ukraine, Head of the Academic Council of the Public Organization "Agency on Enforcement", Zamarstinivska St., 9, Lviv, 79019, tel.: (067) 744-50-60, <https://orcid.org/0000-0001-9254-9575>

Haichenko Andrii Vitaliiiovych Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of the Administrative, Financial and Banking Law Department, Educational and Scientific Institute of Law named after Prince Volodymyr the Great, Interregional Academy of Personnel Management; Deputy Minister of Justice of Ukraine for Enforcement Service, Architect Horodetskyi St., 13, Kyiv, 01001, tel.: (044) 271-16-66, <https://orcid.org/0000-0003-4423-9921>

ENFORCEABILITY OF THE AGREEMENT BASED ON THE RESULTS OF MEDIATION UNDER THE REPUBLIC OF POLAND LEGISLATION: BORROWING POSITIVE EXPERIENCE

Abstract. The article is devoted to the study of the Republic of Poland legislative provisions regarding the right to enforce an agreement based on the results of mediation in the order of enforcement proceedings.

The contents of the recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe regarding the development of methods of alternative dispute

resolution with the aim of improving access to justice for those who are deprived of it and reducing the excessive workload of the courts by establishing a mechanism of "finality" of the decision made as a result of mediation and the possibility of its enforcement were studied.

The provisions of Directive 2008/52/EC of the European Parliament and the Council dated 05/21/2008 were analyzed, stating that the states should take care of the possibility for the parties to demand enforcement of the content of the written agreement concluded as a result of mediation.

From the analysis of Polish legislation, it follows that an agreement based on the results of mediation, after its approval by the court, has the legal force of an agreement concluded in court. An agreement based on the results of mediation, which was approved by affixing a permit for the use of state coercion, is an enforcement document. In the legal doctrine of the Republic of Poland, mediation and enforcement proceedings are, on the one hand, elements of the process of applying the law, and on the other, independent procedures of the search / decision-making process.

The article lists the differences between three institutions of civil procedural law of Ukraine, which are different in essence and legal nature: settlement agreement, settlement of the dispute with the participation of a judge, mediation.

It was concluded that since the parties reach a consensus in the process of mediation, and when concluding a settlement agreement - make concessions, reaching a compromise, then the given rule of par. 2 part 7 of Art. 49 of the Civil Procedural Code of Ukraine, according to which the result of the parties' agreement based on the results of mediation can be formalized by a settlement agreement, should be changed by borrowing a norm from Polish legislation, without replacing one institution with another.

Keywords: mediation; alternative methods of disputes resolution; agreement based on the results of mediation; court; notary; implementation; enforceability; enforcement proceedings; enforcement officer; enforcement creditor; debtor; foreclosure.

Ubi concordia, ibi Victoria

Постановка проблеми. Медіація є одним зі способів альтернативного вирішення спорів (далі – АСВС).

Незважаючи на те, що примирення сторін не належить до завдань виконавця, однак, велику соціальну значущість досягнення консенсусу сторонами на будь-якій стадії кожного з видів юридичного процесу, зокрема, виконання рішення, не можна недооцінювати, оскільки конфлікт, хоч і отримав правове вирішення в судовому акті, продовжує існувати, про що свідчить необхідність примусового його виконання.

З початку 80-х рр. XX ст. Радою Європи напрацьовуються рекомендації стосовно розвитку АСВС.

Так, 14.05.1981 р. прийнято першу Рекомендацію Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам № R (81) 7 щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя [1], обумовлену необхідністю розвитку методів АСВС з метою покращення доступу до правосуддя для тих, хто його позбавлений.

У другій Рекомендації від 16.09.1986 р. № R (86) 12 розвиток АСВС було підтримано з огляду на необхідність зниження надмірного робочого навантаження на суди, що, фактично, згенерувало ідею «остаточності» рішення ухваленого за результатами АСВС і можливості його примусового виконання.

З огляду на загальну тенденцію розвитку медіації як засобу зниження навантаження на суди є запровадження механізмів, за яких інші органи, окрім судів, уповноважені визнавати право на виконання угод за результатами медіації. Ключову роль у цьому контексті відіграють нотаріуси.

16.11.2021 р. в Україні прийнято Закон «Про медіацію» № 1875-IX [2], який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. У п. 9 ст. 1 Закону визначено поняття угоди за результатами медіації як угоди, що фіксує результат домовленості сторін медіації у погодженій між ними усній чи письмовій формі з урахуванням вимог закону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання проблематики медіації та угоди укладеної за результатами медіації обрано предметами дослідження такими науковцями, як: В. Бездітний [3], М. Я. Білак [4], У. Б. Воробель [5; 6], Н. М. Гресь [7], О. Кармаза [8], Р. Карпенко [9], Н. Б. Кінаш [10], Н. Ковалко [11], С. О. Корінний [12], Я. П. Любченко [13], Н. А. Мазаракі [14; 15], О. Можайкіна [16], К. Пловік [17], К. Сенкевич [18], О. М. Спектор [19], Т. В. Степаненко [20], С. Р. Сулейманові [21], П. Щекоцький [22], С. В. Щербак [23], І. Г. Ясиновський [24] та інші. Проте, аналізу норм, які містяться у законодавстві Республіки Польща стосовно можливості примусового виконання угоди за результатами медіації в порядку виконавчого провадження, не здійснювалося. З огляду на це, а також – на перспективи імплементації ефективних положень у вітчизняне законодавство, обрана тема дослідження є актуальною.

Мета статті – дослідити правове регулювання Республіки Польща механізму надання угоди, укладеній за результатами медіації, сили виконавчого документа, а також на основі цього розробити відповідні пропозиції щодо вдосконалення вітчизняного нормативного регулювання.

Виклад основного матеріалу. Процедура медіації, за своєю сутністю і задумом, передбачає добровільне виконання сторонами укладеної угоди за результатами медіації. Однак, виникає питання: які правові наслідки настають, якщо сторона не виконує зобов'язання за такою угодою?

Відповідно до ч.ч. 1 і 2 ст. 6 Директиви 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008 р. «Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах» [25] держави мають подбати про можливість для сторін вимагати забезпечення виконання змісту письмової угоди, укладеної в результаті медіації. Виконання змісту угоди може бути забезпечене судом або іншим органом, компетентним у постанові або рішенні чи іншому достовірному інструменті.

Згідно з п. 19 Преамбули цієї ж Директиви від 21.05.2008 р.: «Медіація не повинна розглядатися як слабша альтернатива судовому розгляду у тому сенсі, що виконання домовленостей, досягнутих в результаті медіації, залежить від доброї волі самих сторін. Відтак держави-члени мають подбати про те, щоб сторони письмової домовленості, досягнутої в результаті медіації, мали змогу отримати забезпечення виконання суті їх домовленості».

Європейський Суд з прав людини у рішенні від 17.06.1999 р. справі № C-260/97 «Unibank A/S v Flemming G. Christensen» [26] визначає поняття «надійний засіб». Під поняттям «надійний засіб» слід розуміти такий, що має бути встановлений державною владою; документ має бути сам по собі можливий до виконання у примусовому порядку в державі, у якій його видано.

Як слушно зазначає Є. Врублевський, інститути медіації та виконавчого провадження пов'язані з процесом правозастосування. Стадія примусового застосування права відіграє головну роль у випадку відсутності добровільної реалізації рішення право застосовного органу [27, с. 375].

Право на примусове виконання угоди за результатами медіації (право на виконання) на практиці є інтегральною частиною та черговим етапом права на суд [28].

У правовій доктрині Республіки Польща медіація та виконавче провадження, з одного боку, є елементами процесу застосування права, а з другого, – самостійними процедурами процесу пошуку / ухвалення рішення (proces decyzyjny) [29, с. 134].

На практиці один інститут доповнює інший: медіація дає примусовому виконанню виконавчий документ (tytuł wykonawczy), а виконавче провадження дає можливість втілити у життя положення / умови угоди за результатами медіації (ugodę zawartą przed mediatorem) у випадку відсутності добровільного її виконання.

Законодавець Польщі визначив правову природу угоди за результатами медіації, як виконавчого документа, внівши зміни до Цивільного процесуального кодексу Республіки Польща [30] (далі – ЦПК РП) у 2011 р.

До 2012 р. угода за результатами медіації була виконавчим документом серед інших виконавчих документів у переліку, який міститься у ст. 777 ЦПК РП.

Законом від 16.09.2011 р. «Про внесення змін до Закону – Цивільного процесуального кодексу та деяких інших законів» (Dz.U. 2011, nr 233, poz. 1381), угоду за результатами медіації, було вилучено з переліку підстав виконання і виконавчих документів (*wykreślona z katalogu tytułów egzekucyjnych*).

Обґрунтовувалися такі зміни щодо угоди за результатами медіації тим, що це приватний документ і тому не може бути у закритому переліку підстав виконання і виконавчих документів (ст. 777 ЦПК РП).

Зараз чинна норма ст. 183-15 ЦПК РП передбачає, що «угода за результатами медіації після її затвердження судом має юридичну силу угоди, укладеної в суді. Угода за результатами медіації, яку затверджено шляхом проставлення на ній дозволу на застосування державного примусу (*klauzuli wykonalności*), є виконавчим документом».

Відповідно до положень ст. 183-14 ЦПК РП:

§ 1. Якщо укладено угоду за результатами медіації, суд за ст. 183-13 за клопотанням сторони негайно проводить провадження щодо затвердження угоди за результатами медіації.

§ 2. Якщо угода за результатами медіації підлягає виконанню у порядку виконавчого провадження, суд затверджує її шляхом надання (проставлення на ній) дозволу на застосування державного примусу (*klauzuli wykonalności*); в іншому випадку угода за результатами медіації затверджується ухвалою.

§ 3. Суд відмовляє у наданні (проставленні на ній) дозволу на застосування державного примусу (*klauzuli wykonalności*) або затвердженні угоди за результатами медіації, повністю або в частині, якщо угода суперечить закону або принципам соціального співжиття або має на меті обійти закон, а також коли її положення незрозумілі або суперечливі.

Отже, угода за результатами медіації з проставленим на ній дозволом на застосування державного примусу (*klauzuli wykonalności*) визначає предметні та суб'єктні межі примусового виконання.

В ході процесу надання дозволу на застосування державного примусу (*klauzuli wykonalności*), який безпосередньо передуює примусовому виконанню, роль суду зводиться до верифікації (перевірки), чи така угода підлягає примусовому виконанню в порядку виконавчого провадження. На цьому етапі суд не аналізує зміст угоди за результатами медіації, наприклад, він не перевіряє, чи існує вимога, передбачена цією угодою, чи вона обґрунтована...

Окрім цього, з урахуванням положення § 1 ст. 797 ЦПК РП виконавчий документ має вирішальне значення для відкриття виконавчого провадження,

оскільки до кожної заяви про відкриття виконавчого провадження має бути додано оригінал виконавчого документа, що є запорукою того, що примусове виконання буде здійснене на підставі на в межах закону.

Результат медіації у формі угоди, укладеної за участю медіатора, так само, як і результат судового розгляду, забезпечений можливістю примусового виконання, проте, угоди, укладені за участю медіатора, за своєю природою є рішеннями, що частіше виконуються добровільно, без необхідності застосування державного примусу.

Очевидно, це пов'язано зі специфікою медіації як інституту вирішення спорів за взаємною згодою (порозумінням) сторін.

Для виконавчого провадження угода за результатами медіації є підставою та остаточною межею примусового виконання в тому сенсі, що сторона не може отримати більше, ніж випливає з угоди. У випадку, коли сторона формулює у заяві вимогу, яка виходить за межі угоди за результатами медіації, роль виконавця як органу, що застосовує норми законодавства про виконавче провадження, полягає в тому, щоби щоразу розглядати вимоги і відмовляти у їх виконанні в частині, що виходить за межі виконавчого документа (*tytuł wykonawczy*).

Угода за результатами медіації також містить суб'єктні межі, а це означає, що з її положень чітко визначено, хто є стягувачем, а хто є боржником (у тому сенсі, що не допускається проводити примусове виконання проти та на користь осіб, не згаданих у виконавчому документі) [22].

У практиці застосування законодавства про виконавче провадження перший контакт виконавця (*komornika sądowego*) з медіацією, а точніше – з її результатом, тобто угодою за результатами медіації із наданим їй судом дозволом на застосування державного примусу (виконавчим документом), відбувається при відкритті виконавчого провадження (коли стягувач подає заяву та оригінал виконавчого документа).

Як зазначають польські виконавці (*komorniki sądowe*), забезпечення процедури медіації можливістю примусового виконання положень угоди за результатами медіації гарантує реалізацію прав та обов'язків сторін.

Одне з основних питань, яке тут виникає, зводиться до того, яке значення мала б медіація у процесі застосування права, результаати якої не були б забезпечені державним примусом за відсутності добровільного виконання. Відповідь здається очевидною – тоді медіація не була б конкурентним інструментом, порівняно зі судовим розглядом.

Серед стимулів до застосування АСВС, зокрема, медіації, є фінансовий. Так, за процесуальним законодавством Польщі у разі укладення угоди за результатами медіації після відкриття судом провадження у справі, суд повертає $\frac{3}{4}$ суми судового збору, а в разі укладення угоди за результатами

медіації після початку судового розгляду суд повертає 1/2 суми судового збору. Тобто, наприклад, якщо позивач сплатив судовий збір у розмірі 1000,00 злотих, то в разі врегулювання спору за допомогою процедури медіації суд повертає позивачу 750,00 злотих [17]. Для порівняння, за ч. 1 ст. 142 ЦПК України у разі укладення мирової угоди до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, відмови позивача від позову, визнання позову відповідачем до початку розгляду справи по суті суд у відповідній ухвалі чи рішенні у порядку, встановленому законом, вирішує питання про повернення позивачу з державного бюджету 50 % судового збору, сплаченого при поданні позову, а в разі якщо домовленості про укладення мирової угоди, відмову позивача від позову або визнання позову відповідачем досягнуто сторонами за результатами проведення медіації – **60 %** судового збору, сплаченого при поданні позову.

Перейдемо до аналізу чинного законодавства України.

Так, відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону України “Про медіацію» від 16.11.2021 р. № 1875-IX медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу. Проведення медіації не впливає на перебіг позовної давності.

За ч. 7 ст. 49 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. №1618-IV [31] (далі – ЦПК України) сторони можуть примиритися, у тому числі шляхом медіації, на будь-якій стадії судового процесу. Результат домовленості сторін може бути **оформлений мировою угодою**.

Виконання рішення (зокрема, у примусовому порядку – виконавчого провадження [32] державним чи приватним виконавцем [33]) є завершальною стадією кожного з видів юридичного процесу [34, с. 3; 35, с. 172].

Отже, із комплексного аналізу норм ЦПК України випливає, що кодекс містить норми стосовно 3 різних за сутністю і правовою природою інститутів:

1. мирової угоди,
2. врегулювання спору за участі судді,
3. медіації.

Наведемо відмінності порівняно нових у процесуальному праві інститутів: врегулювання спору за участі судді та медіації. За сутністю процедури медіація полягає у проведенні структурованих переговорів між сторонами конфлікту за підтримки посередника – медіатора з метою пошуку рішення, а врегулювання спору за участі судді полягає у спілкуванні сторін зі суддею для отримання роз’яснень та додаткової інформації з метою оцінки сторонами перспектив судового розгляду спору. За орієнтованістю процедури

медіація орієнтована на інтереси і потреби сторін, а врегулювання спору за участі судді – на позиції сторін. Посередником у медіації виступає нейтральний та незалежний медіатор, якого обирають сторони, а врегулювання спору за участі судді здійснює суддя, у провадженні якого перебуває справа. Учасниками процедури медіації є сторони конфлікту та медіатор, а учасниками врегулювання спору за участі судді є сторони у справі та суддя. За роллю: медіатор забезпечує дотримання процесу, допомагає налагодити комунікацію між сторонами та підтримує сторони у пошуку ними взаємоприйнятної рішення, а в ході врегулювання спору за участі судді суддя з'ясовує підстави та предмет позову, підстави заперечень, роз'яснює сторонам предмет доказування у категорії спору, який розглядається, під час закритих нарад суддя має право звертати увагу сторони на судову практику в аналогічних спорах, суддя може запропонувати сторонам можливий шлях мирного врегулювання спору. За вимогою наявності спеціальної підготовки посередника медіатор повинен пройти спеціальне навчання, в тому числі, навчання практичним навичкам, а щодо судді ЦПК України не передбачає жодних вимог до спеціальної підготовки для врегулювання спору. За місцем у судовому процесі медіацію можна здійснювати на будь-якій стадії за згодою сторін, а врегулювання спору за участі судді – до початку розгляду справи по суті, за згодою сторін. За структурою процедури медіація складається з послідовних стадій, через які медіатор має провести сторони, а процедура врегулювання спору за участі судді не є структурованою. Бажаний результат процедури медіації є **консенсус** – результат задоволення інтереси сторін, а результатом врегулювання спору за участі судді є **компроміс** – сторони взаємно поступаються своїми позиціями. Тривалість процедури медіації – за погодженням сторін, а тривалість процедури врегулювання спору за участі судді – протягом розумного строку, але не більше 30 днів з дня постановлення ухвали про проведення врегулювання. Повторне проведення процедури за бажанням сторін у випадку медіації можливе, а у випадку врегулювання спору за участі судді – неможливе [36, с. 29].

Погоджуємося з позицією У. Б. Воробель та Ю. В. Навроцької про те, що зведення правового регулювання угоди за результатами медіації до меж мирової угоди нівелює усі ті можливості та бенефіти, що дає медіація. Мирова угода як цивільно-процесуальний інститут, попри розширення її сфери застосування, зокрема шляхом закріплення в ч. 1 ст. 207 ЦПК України положення про можливість виходу сторін мирової угоди за межі предмета спору, та відмови від вказівки щодо обмеження її умов межами предмета позову, і надалі перебуває в доволі жорстких межах законодавчої регламентації: мирова угода може стосуватися лише прав і обов'язків сторін, включати зобов'язання лише правового, а не особистісного характеру тощо.

Тому некоректним є затвердження судом угоди за результатами медіації, як мирової. В доктрині існує пропозиція науковців розмежовувати досягнуті домовленості, та ті, що охоплюються предметом позову, які оформляти шляхом укладення мирової угоди, тоді як всі інші відносини, що будуть врегульовані сторонами під час проведення медіації, можуть бути оформлені окремою угодою. Проте, такий підхід ускладнюватиме процес і не сприятиме процесуальній економії [6, с. 70–71].

Висновки. З урахуванням дії принципу диспозитивності, сторони можуть реалізувати свої розпорядчі права на будь-якій стадії чи етапі юридичного процесу. Тобто, можуть усунути державу з її допомогою їм у вирішенні, унормуванні, усуненні, ліквідації їхнього спору, примусовому виконанні рішення тощо, зокрема, обравши серед альтернативних способів вирішення спорів – медіацію.

На нашу думку, оскільки в процесі медіації сторони досягають консенсусу, а при укладенні мирової угоди – ідуть на поступки, досягаючи компромісу, то наведене правило абз. 2 ч. 7 ст. 49 ЦПК України, відповідно до якого результат домовленості сторін за результатами медіації може бути оформлений мировою угодою, слід змінити, запозичивши норму з польського законодавства, не підміняючи один інститут іншим.

Кожна процедура (укладення мирової угоди, врегулювання спору за участі судді, медіації) має завершуватися виконанням (зокрема, у примусовому порядку) положень / умов, досягнутих сторонами за результатами її здійснення, та відповідним процесуальним оформленням.

Література:

1. Щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя: Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам від 14.05.1981 р. № R (81) 7. URL : <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>.
2. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
3. Бездітний В. Виконання медіаційної угоди. Ризики та можливості // *Юридична газета*. 23.04.2013. № 17 (359). URL : <https://yur-gazeta.com/publications/actual/vikonannya-mediatsiynoyi-ugodi.html>.
4. Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підруч. / за заг. ред. Ю. Д. Притики. [Кол. авторів Притика Ю. Д., Ханік-Посполітак Р. Ю., Кравцов С. О. та ін.]. Київ: ВД «Дакор», 2021. 436 с.
5. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Юркевич Ю. М., Верба-Сидор О. Б., Воробель У. Б., Грабар Н. М., Дутко А. О.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. Верби-Сидор. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 415 с.
6. Навроцька Ю., Воробель У. Медіаційна угода vs мирова угода в цивільному судочинстві // *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 65–73. URL : <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/3717>.
7. Гресь Н. М. Угода за результатами медіації у процесі вирішення індивідуального трудового спору // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 139–142. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2022/33.pdf.

8. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів // *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 13–18. URL : <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/3.pdf>.
9. Карпенко Р. Історичні передумови впровадження медіації в Україні та інших державах // *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 28–36.
10. Кінаш Н. Б. Медіація – альтернативний правовий інструмент захисту прав людини // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. URL : http://lsei.org.ua/1_2023/23.pdf.
11. Ковалко Н. Медіація в діяльності державного виконавця та приватного виконавця // *Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський [та ін.]; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе*. Одеса: Екологія, 2019. 456 с. С. 438–443. URL : https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Textbook_on_Mediation_for_Law_Schools.pdf.
12. Корінний С. О. Впровадження медіації в адміністративний процес України. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Ужгород: ДВНЗ «Ужгородський національний університет», 2019. 243 с.
13. Любченко Я. П. Альтернативні способи вирішення правових спорів: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2018. 249 с.
14. Мазаракі Н. А. Теоретико-правові засади запровадження медіації в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2019. 486 с.
15. Мазаракі Н. А. Виконання угоди, укладеної за результатами медіації // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 15–18. URL : http://apnl.dnu.in.ua/1_2018/6.pdf.
16. Можайкіна О. Медіація у виконавчому провадженні // *Evropský politický a právní diskurz*. 2018. Sv. 5, Vyd. 1. С. 131–136. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrp01_2018_5_1_20.
17. Płowik K. Zawarcie ugody w toku postępowania sądowego i egzekucyjnego w ujęciu procesowym – na co zwracać uwagę. Przegląd dobrych praktyk // *Puls Biznesu*. 21.02.2023. URL: https://resist.pl/2023/02/21/kamil-plowik-w-pulsie-biznesu-zawarcie-ugody-w-toku-postepowania-sadowego-i-egzekucyjnego-w-ujeciu-procesowym-na-co-zwracac-uwage/?fbclid=IwAR2kOfLMvlzv_hvyS-3a7UwN7fSqcniylFACweR2U5Zpvgnc5qwC7ErS6GHw.
18. Sienkiewicz K. Komornik mediatorem? Dochodzenie wierzytelności. 16.08.2012. URL : <https://www.dochodzeniewierzytelnosci.pl/2012/08/16/komornik-mediatorem/>.
19. Спектор О. М. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. К., 2012. 244 с.
20. Степаненко Т. В. Європейські стандарти медіації в цивільно-правових спорах та їх упровадження в Польщі та Чехії // *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 131–135. URL : http://lsei.org.ua/3_2021/34.pdf.
21. Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підручник / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2021. 344 с.
22. Szczekocki P. Mediacja a postępowanie egzekucyjne // *Studia Iuridica Lublinensia*. 2018. URL : https://journals.umcs.pl/sil/article/view/7058/pdf_1.
23. Щербак С. В. Примирення сторін у виконавчому процесі та посередництво: спірні питання // *Цивілістична процесуальна думка*. 2016. № 3. С. 84–88.
24. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2016. 294 с.
25. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах: Директива Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008 р. 2008/52/ЄС. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>.

26. Рішення Європейського Суду з прав людини від 17.06.1999 р. справі № C-260/97 «Unibank A/S v Flemming G. Christensen». URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61997CJ0260>.
27. Wróblewski J. Stosowanie prawa (model teoretyczny) // *Państwo i Prawo*. 1967. № 3. S. 375.
28. Рішення Європейського суду з прав людини у Справі "Горнсбі проти Греції" (Case of Hornsby v. Greece) від 19.03.1997 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text.
29. Korybski A., Leszczyński L. Stanowienie i stosowanie prawa. Elementy teorii. Warszawa: Wolters Kluwer Polska SA, 2015. 188 s.
30. Kodeks postępowania cywilnego : Ustawa z 17.11.1964 r. // Dz. U. 1964 № 43 poz. 296. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640430296/U/D19640296Lj.pdf>.
31. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. №1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
32. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.
33. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.
34. Верба-Сидор О. Б. Правосуб'єктність суду у виконавчому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Верба-Сидор Ольга Богданівна; Нац. акад. внутр. справ. К., 2013. 20 с.
35. Верба-Сидор О. Б. Правосуб'єктність суду у виконавчому провадженні. Дисертація канд. юрид. наук: 12.00.03, Нац. акад. внутр. справ. К., 2012. 244 с.
36. Кисельова Т., Романадзе Л. Відмінності медіації від процедури врегулювання спору за участю судді // Кисельова Т. Інтеграція медіації в судову систему України: Програмний документ, Рада Європи, Національна асоціація медіаторів України, Українська академія медіації. Київ, 2017. 30 с. URL: <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Kyselova-T.-Mediation-Integartion-UKR.pdf>.

References:

1. Shchodo zakhodiv, shcho polehshuyut' dostup do pravosuddya : Rekomendatsiya Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam [Recommendation N° R (81) 7 of the Committee of Ministers to Member States on measures facilitating access to justice] vid 14.05.1981 r. № R (81) 7. *court.gov.ua*. Retrieved from <https://court.gov.ua/userfiles/08.pdf>. [in Ukrainian].
2. Pro mediatsiyu: Zakon Ukrayiny [The Law of Ukraine "On Mediation"] vid 16.11.2021 r. № 1875-IX. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukrainian].
3. Bezditnyy, V. (2013). Vykonannya mediatsiynoyi uhody. Ryzyky ta mozhlyvosti [Enforcement of the mediation agreement. Risks and opportunities]. *Yurydychna hazeta*. 23.04.2013. №17 (359). *yur-gazeta.com* Retrieved from <https://yur-gazeta.com/publications/actual/vikonannya-mediatsiynoyi-ugodi.html>. [in Ukrainian].
4. Prytyka, Yu. D., Khanyk-Pospolitak, R. Yu., Kravtsov, S. O. (2021). *Al'ternatyvne vyrishennya tsyvil'no-pravovykh sporiv : pidruch. [Alternative resolution of civil disputes: textbook]*. Yu. D. Prytyka (Ed.). Kyiv: VD «Dakor». 436 p. [in Ukrainian].
5. Yurkevych, Yu. M., Verba-Sydr, O. B., Vorobel', U. B., Hrabar, N. M., Dutko, A. O. *Al'ternatyvni sposoby vyrishennya tsyvil'nykh sporiv za zakonodavstvom Ukrayiny: navchal'nyy posibnyk. [Alternative methods of resolving civil disputes under the legislation of Ukraine: study guide]*. O. B. Verba-Sydr (Ed.). L'viv : Lviv State University of Internal Affairs, 2021. 415 p. [in Ukrainian].

6. Navrots'ka, Yu., Vorobel', U. (2022) Mediatsiyna uhoda vs myrova uhoda v tsyvil'nomu sudochynstvi [Mediation agreement vs settlement agreement in civil proceedings]. *Pravo i suspil'stvo [Law and society]*. № 3. P. 65–73. er.ucu.edu.ua Retrieved from <https://er.ucu.edu.ua/handle/1/3717>. [in Ukrainian].
7. Hres', N. M. (2022). Uhoda za rezul'tatamy mediatsiyi u protsesi vyrishennya indyvidual'noho trudovoho sporu [An agreement based on the results of mediation in the process of resolving an individual labor dispute]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal [Legal scientific electronic journal]*. № 1. P. 139–142. [lsej.org.ua](http://www.lsej.org.ua) Retrieved from http://www.lsej.org.ua/1_2022/33.pdf. [in Ukrainian].
8. Karmaza, O. (2020). Mediatsiya ta perehovory yak al'ternatyvni sposoby vyrishennya sporiv [Mediation and negotiations as alternative methods of dispute resolution]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, business and law]*. № 5. P. 13–18. pgp-journal.kiev.ua Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/5/3.pdf>. [in Ukrainian].
9. Karpenko, R. (2020). Istorychni peredumovy vprovadzhennya mediatsiyi v Ukrayini ta inshykh derzhavakh [Historical prerequisites for the introduction of mediation in Ukraine and other countries]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, economy and law]*. № 4. P. 28–36. [in Ukrainian].
10. Kinash, N. B. (2023) Mediatsiya – al'ternatyvnyy pravovyy instrument zakhystu prav lyudyny [Mediation is an alternative legal tool for the protection of human rights]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal [Legal Scientific Electronic Journal]*. № 1. lsej.org.ua Retrieved from http://lsej.org.ua/1_2023/23.pdf. [in Ukrainian].
11. Kovalko, N. (2019). Mediatsiya v diyal'nosti derzhavnoho vykonavtsya ta pryvatnoho vykonavtsya [Mediation in the activities of the public enforcement officer and private enforcement officer] // Mediatsiya u profesiyniy diyal'nosti yurysta : pidruchnyk [Mediation in the professional activity of a lawyer: a textbook] / avt. kol.: Bilyk, T., Havrylyuk, R., Horodys'kyy I.; N. Krestovs'ka, L. Romanadze (Eds.). Odesa: Ekolohiya, 2019. 456 p. (Pp. 438–443). newjustice.org.ua Retrieved from https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2020/02/Textbook_on_Mediation_for_Law_Schools.pdf. [in Ukrainian].
12. Korinnyy, S. O. (2019). Vprovadzhennya mediatsiyi v administratyvnyy protses Ukrayiny [Implementation of mediation in the administrative process of Ukraine]. *Candidate's thesis*: 12.00.07. Uzhgorod: Uzhgorod National University. 243 p. [in Ukrainian].
13. Lyubchenko, Ya. P. (2018). Al'ternatyvni sposoby vyrishennya pravovykh sporiv: teoretyko-pravovyy aspekt [Alternative methods of resolving legal disputes: theoretical and legal aspect]. *Candidate's thesis*: 12.00.01. Kharkiv: Yaroslav the Wise National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. 249 p. [in Ukrainian].
14. Mazaraki N. A. Teoretyko-pravovi zasady zaprovadzhennya mediatsiyi v Ukrayini: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny, 2019. 486 p. [in Ukrainian].
15. Mazaraki, N. A. (2018). Vykonannya uhody, ukladenoyi za rezul'tatamy mediatsiyi [Implementation of the agreement concluded as a result of mediation]. *Aktual'ni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi [Actual problems of national jurisprudence]*. № 1. p. 15–18. apnl.dnu.in.ua Retrieved from http://apnl.dnu.in.ua/1_2018/6.pdf. [in Ukrainian].
16. Mozhaykina, O. (2018). Mediatsiya u vykonavchomu provadzhenni [Mediation in enforcement proceedings]. *Evropsky politicky a pravny diskurz*. Sv. 5, Vyd. 1. P. 131–136. nbuv.gov.ua Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_1_20. [in Ukrainian].

17. Płowik, K. (2023). Zawarcie ugody w toku postępowania sądowego i egzekucyjnego w ujęciu procesowym – na co zwracać uwagę. Przegląd dobrych praktyk [Concluding a settlement in the course of court and enforcement proceedings in procedural terms - what to pay attention to. Review of good practices]. *Puls Biznesu [Business Pulse]*. 21.02.2023. [resist.pl/2023](https://resist.pl/2023/02/21/kamil-plowik-w-pulsie-biznesu-zawarcie-ugody-w-toku-postepowania-sadowego-i-egzekucyjnego-w-ujeciu-procesowym-na-co-zwracac-uwage/?fbclid=IwAR2kOfLMvlzvhvyS-3a7UwN7fSqcnlylFACweR2U5Zpvgnc5qwC7ErS6GHw) Retrieved from <https://resist.pl/2023/02/21/kamil-plowik-w-pulsie-biznesu-zawarcie-ugody-w-toku-postepowania-sadowego-i-egzekucyjnego-w-ujeciu-procesowym-na-co-zwracac-uwage/?fbclid=IwAR2kOfLMvlzvhvyS-3a7UwN7fSqcnlylFACweR2U5Zpvgnc5qwC7ErS6GHw>. [in Polish].
18. Sienkiewicz, K. (2012). Komornik mediatorem? [A private enforcement officer as a mediator?] *Dochodzenie wierzytelności [Pursuing debts]*. 16.08.2012. [dochodzeniewierzytelnosci.pl](https://www.dochodzeniewierzytelnosci.pl/2012/08/16/komornik-mediatorem/) Retrieved from <https://www.dochodzeniewierzytelnosci.pl/2012/08/16/komornik-mediatorem/>. [in Polish].
19. Spektor, O. M. (2012). Al'ternatyvni sposoby vyrishennya tsyvil'no-pravovykh sporiv [Alternative methods of resolving civil legal disputes]. *Candidate's thesis*: 12.00.03. K.,. 244 p. [in Ukrainian].
20. Stepanenko, T. V. (2021). Yevropeys'ki standarty mediatsiyi v tsyvil'no-pravovykh sporakh ta yikh uprovadzhennya v Pol'shchi ta Chexkhiyi [European standards of mediation in civil disputes and their implementation in Poland and the Czech Republic]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal [Legal scientific electronic journal]*. № 3. P. 131–135. [lsej.org.ua](http://lsej.org.ua/3_2021/34.pdf) Retrieved from http://lsej.org.ua/3_2021/34.pdf. [in Ukrainian].
21. Al'ternatyvne vyrishennya tsyvil'no-pravovykh sporiv: pidruchnyk [Alternative resolution of civil disputes: textbook]. Holubyeva, N. Yu. (Ed.) Odesa : Feniks, 2021. 344 p. [in Ukrainian].
22. Szczekocki, P. (2018). Mediacja a postępowanie egzekucyjne [Mediation and enforcement proceedings]. *Studia Iuridica Lublinensia. journals.umcs.pl* Retrieved from https://journals.umcs.pl/sil/article/view/7058/pdf_1. [in Polish].
23. Shcherbak, S. V. (2016). Prymyrennya storin u vykonavchomu protsesi ta poserednytstvo: spirni pytannya [Reconciliation of the parties in the enforcement proceedings and mediation: controversial issues] *Tsyvilistychna protsesual'na dumka [Civil procedural thought]*. № 3. P. 84–88. [in Ukrainian].
24. Yasynovs'kyi, I. H. (2016). Implementatsiya protsedury mediatsiyi v ukrayins'ke zakonodavstvo: teoretyko-pravovyy analiz [Implementation of the mediation procedure in Ukrainian legislation: theoretical and legal analysis]. *Candidate's thesis*: 12.00.01. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. 294 p. [in Ukrainian].
25. Pro deyaki aspekty mediatsiyi u tsyvil'nykh ta hospodars'kykh pravovidnosynakh: Dyrektyva Yevropeys'koho Parlamentu ta Rady vid 21.05.2008 r. 2008/52/YES [Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters]. [ukrmediation.com.ua](https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf) Retrieved from <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>. [in Ukrainian].
26. Rishennya Yevropeys'koho Sudu z prav lyudyny vid 17.06.1999 r. spravi № C-260/97 «Unibank A/S v Flemming G. Christensen» [Judgment of the Court (Fifth Chamber) of 17 June 1999. Unibank A/S v Flemming G. Christensen. Case C-260/97]. [eur-lex.europa.eu](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61997CJ0260) Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A61997CJ0260>. [in Ukrainian].
27. Wróblewski, J. (1967). Stosowanie prawa (model teoretyczny) [Application of law (theoretical model)]. *Państwo i Prawo [State and Law]*. № 3. P. 375. [in Polish].
28. Rishennya Yevropeys'koho sudu z prav lyudyny u Spravi "Hornsbi proty Hretsiyi" [Decision of the European Court of Human Rights in the Case of Hornsby v. Greece] 19.03.1997. [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_079#Text. [in Ukrainian].

29. Korybski, A., Leszczyński, L. (2015). Stanowienie i stosowanie prawa. Elementy teorii [Making and applying the law. Elements of the theory]. Warszawa: Wolters Kluwer Polska SA., 188 p. [in Polish].
30. Kodeks postępowania cywilnego [Civil Procedural Code]: Ustawa z 17.11.1964 r. // Dz. U. 1964 № 43 poz. 296. *isap.sejm.gov.pl* Retrieved from <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19640430296/U/D19640296Lj.pdf>. [in Polish].
31. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Civil Procedural Code of Ukraine] 18.03.2004. №1618-IV. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukrainian].
32. Pro vykonavche provadzhennya: Zakon Ukrayiny [The Law of Ukraine “On enforcement proceedings”] 02.06.2016. № 1404-VIII. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. [in Ukrainian].
33. Pro orhany ta osib, yaki zdiysnyuyut' prymusove vykonannya sudovykh rishen' i rishen' inshykh orhaniv: Zakon Ukrayiny [The Law of Ukraine “On bodies and persons carrying out enforcement of court decisions and decisions of other bodies”] 02.06.2016. № 1403-VIII. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>. [in Ukrainian].
34. Verba-Sydor, O. B. (2013). Pravosub'yektnist' sudu u vykonavchomu provadzhenni [Court's Legal Personality in the Enforcement Proceedings] *Extended abstract of candidate's thesis*: 12.00.03. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. 20 p. [in Ukrainian].
35. Verba-Sydor, O. B. (2012). Pravosub'yektnist' sudu u vykonavchomu provadzhenni [Court's Legal Personality in the Enforcement Proceedings]. *Candidate's thesis*: 12.00.03. Kyiv: National Academy of Internal Affairs. 244 p. [in Ukrainian].
36. Kysel'ova, T., Romanadze, L. (2017). Vidminnosti mediatsiyi vid protsedury vrehulyuvannya sporu za uchastyu suddi [Differences between mediation and the dispute settlement procedure with the participation of a judge] // Kysel'ova, T. *Intehratsiya mediatsiyi v sudovu systemu Ukrayiny: Prohramnyy dokument, Rada Yevropy, Natsional'na asotsiatsiya mediatoriv Ukrayiny, Ukrayins'ka akademiya mediatsiyi* [Integration of mediation into the judicial system of Ukraine: Program document, Council of Europe, National Association of Mediators of Ukraine, Ukrainian Academy of Mediation]. Kyiv. 30 p. *md.ukma.edu.ua* Retrieved from <https://md.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2018/11/Kyselova-T.-Mediation-Integartion-UKR.pdf>. [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-363-375](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-363-375)

Гаран Ольга Володимирівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного та господарського права, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (067) 999-54-25, <https://orcid.org/0000-0002-6757-6309>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО СУБ'ЄКТІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих питань системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування. Доведено що сфера виробництва та обігу дитячого харчування є однією з найбільш важливих сфер суспільного життя, яка визначає фізичне, ментальне здоров'я населення.

Зазначено, що серед найважливіших ланок в системі система суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування займають центральні органи виконавчої влади. Ці органи мають великий обсяг повноважень у зазначеній сфері та активно їх реалізують, саме центральні органи виконавчої влади спрямовують і координують роботу інших суб'єктів регулювання, що забезпечує взаємодію та консолідацію зусиль у досягненні найвищих стандартів дитячого харчування. Ці органи також володіють експертною компетентністю у питаннях безпеки, якості та нормативного регулювання харчових продуктів, що призначені для дітей. Їхня діяльність направлена на створення дієвого законодавства, що забезпечує надійний контроль за виробництвом та обігом продуктів дитячого харчування.

Автор наводить класифікацію органів, які реалізують свої компетенції у сфері регулювання виробництва та обігу дитячого харчування. В залежності від обсягу та змісту повноважень розрізняють: 1) Органи, що здійснюють загальне керівництво у сфері виробництва та обігу дитячого харчування – органи загальної компетенції. 2) Органи, які створені спеціально для регулювання сфери виробництва та обігу дитячого харчування – органи спеціальної компетенції. Ці органи спеціальної компетенції можливо поділити на дві групи: 2.1. Органи, які здійснюють діяльність у зв'язку з виконанням своїх основних функцій (наприклад, Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки тощо); 2.2. Органи влади, для яких контроль та нагляд у сфері

виробництва та обігу дитячого харчування є основною та які утворені насамперед для здійснення такої діяльності (наприклад, Міністерство аграрної політики та продовольства, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів.

Акцентовано увагу на тому, що суб'єкти адміністративно-правового регулювання в цій сфері мають важливе значення для створення сприятливого середовища, де дитяче харчування відповідає найвищим стандартам якості та відповідає потребам індивідуального зростання кожної дитини із урахуванням європейських стандартів.

Ключові слова: захист прав дітей, дитяче харчування, здоров'є, державна політика, суб'єкти адміністративно-правового регулювання, Європейський Союз, виробництво та обіг дитячого харчування, повноваження.

Haran Olha Volodymyrivna Doctor of Juridical Sciences, Professor the Department of Administrative and Commercial Law, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa, tel. : (067) 999-54-25, <https://orcid/0000-0002-6757-6309>

SEPARATE ISSUES REGARDING SUBJECTS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF PRODUCTION AND CIRCULATION OF CHILD FOOD

Abstract. The article is devoted to the study of individual issues of the system of subjects of administrative and legal regulation of the production and circulation of baby food. It has been proven that the sphere of production and circulation of baby food is one of the most important spheres of social life, which determines the physical and mental health of the population.

These bodies have a large amount of powers in the specified area and actively implement them, it is the central bodies of executive power that direct and coordinate the work of other regulatory subjects, which ensures interaction and consolidation of efforts in achieving the highest standards of child nutrition. These bodies also have extensive expertise in the safety, quality and regulatory aspects of food intended for children. Their activities are aimed at creating effective legislation that ensures reliable control over the production and circulation of baby food products. The author provides a classification of bodies that implement their competences in the field of regulating the production and circulation of baby food. Depending on the scope and content of powers, the following are distinguished: 1) Bodies exercising general management in the field of production and circulation of baby food - bodies of general competence. 2) Bodies created specifically to regulate the sphere of production and circulation of baby food are bodies of special competence.

These bodies of special competence can be divided into two groups: 2.1. Bodies that carry out activities in connection with the performance of their main functions (for example, the Ministry of Health of Ukraine; the Ministry of Social Policy of Ukraine, the Ministry of Education and Science, etc.); 2.2. Authorities for which control and supervision in the field of production and circulation of baby food is the main one and which were formed primarily to carry out such activities (for example, the Ministry of Agrarian Policy and Food, the State Service of Ukraine for Food Safety and Consumer Protection).

Attention is focused on the fact that subjects of administrative and legal regulation in this area are important for creating a favorable environment where baby food meets the highest quality standards and meets the needs of individual growth of each child, taking into account European standards.

Keywords: protection of children's rights, baby food, health, state policy, subjects of administrative and legal regulation, European Union, production and circulation of baby food, powers.

Постановка проблеми. Сфера харчування, а зокрема дитяче харчування, постійно привертає увагу і викликає широкий спектр досліджуваних питань. На нашу думку, це цілком логічно, оскільки ця сфера є однією з найбільш важливих сфер суспільного життя, яка визначає фізичне, ментальне здоров'я населення.

Особливо це актуально для України у зв'язку із ситуацією, яка склалась в державі. Так, за даними соціологів, ... станом на травень 2023 року постійне населення України, за оцінками УІМ, становить 29 млн осіб.... з них понад ... 15,2% - діти до 14 років [1] на фоні скорочення кількості населення. Наприклад, «в Україні з січня по липень 2023 року народилося 96 755 дітей, що на 28% менше порівняно з відповідним періодом у 2021 році, коли на світ з'явилося 135 079 немовлят» [2].

Дані статистичні дані свідчать про необхідність більш прискіпливої уваги з боку держави до вирішення проблеми щодо збереження здоров'я дітей, як важливого чинника майбутнього нашої держави. Важливою складовою формування здоров'я населення є належне харчування та регулювання виробництва та обігу дитячого харчування. Також, серед факторів, що впливають на формування ринку продуктів дитячого харчування, «особливої уваги заслуговує рівень захворюваності дітей в Україні. Захворюваність на 1 тис. дітей 0–17 років у 2003 році складала 11 75,46 випадків, а у 2015 році – 1 742,3 випадків» [3].

Згідно з даними МОЗ України рівень захворюваності серед дітей 0–17 років значно більший у міських дітей (1 501,9 на 1 000), ніж у сільських (1 037,34 на 1 000 дітей) [4].

Надана інформація вказує на важливість забезпечення дітей продуктами харчування з лікувально-профілактичною спрямованістю, а також на необхідність розвитку персоналізованого харчування для цільових груп.

Перспективність та привабливість розвитку підприємств дитячого харчування в Україні визначаються не лише їхнім важливим соціальним призначенням, але й можливостями для зростання виробництва та збуту.

Загалом світовий ринок дитячого харчування оцінюється в 77,85 млрд. доларів США із прогнозованим показником CAGR 3,67% на весь період 2021-2026 рр. Однією з вагомих причин активного розвитку ринку дитячих продуктів є зростання кількості працюючих жінок [5, с.102], [6].

Важливим аспектом цього питання є також освоєння нових сегментів ринку. Наприклад, можливість виготовлення продуктів для дітей з алергіями чи дієтовими обмеженнями може відкрити нові горизонти для розвитку підприємств дитячого харчування.

Вирішення окреслених вище питань неможливо без вивчення механізму адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування та правова характеристика його елементів; суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування продуктів; форм та методів адміністративно-правового регулювання у цій сфері та засобів публічного адміністрування в контексті дитячого харчування стало предметом наукових досліджень різних вчених зі сфери публічного адміністрування. Важливим компонентом цього механізму є суб'єкти адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування

Незважаючи на важливість цього питання, у межах адміністративного права, зокрема, не приділено належної уваги вивченню адміністративно-правовому регулюванню виробництва та обігу дитячого харчування продуктів, з точки зору напрямку його розвитку, особливостей прояву в сучасних умовах форм та методів адміністративно-правового регулювання у цій сфері та засобів публічного адміністрування в контексті дитячого харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які займалися проблематикою адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування продуктів, можна виділити О. В. Булгакова, Н.А. Головіну, Т.О. Гуржія, Л.В. Дейнеко, О. В. Запотоцьку, Д.Ф. Крисанова, О. С. Крущука, Л. В. Лосюка, І.О. Личенко, Т. В. Маланчука, С. М. Орехова, Т. В. Маланчука, Т. Л. Мостенську, О. В. Медведенка, А. О. Заїнчковського, В. І. Смоляра, О. П. Сологуба, Н. Г. Слободяна, Г. Є. Поліщука, В. Г. Чорну, С. Юрченка та інших.

У сучасних умовах, увага до аспектів реалізації повноважень суб'єктів адміністративно-правового регулювання у сфері виробництва та обігу продуктів дитячого харчування є недостатньою. Ця тема на сьогоднішній день є актуальною і потребує розгляду в рамках подальших наукових досліджень.

Метою статті є дослідження окремих питань щодо суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування

Виклад основного матеріалу. Н. Колбіна зазначає, що «система суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування має розгалужену систему суб'єктів на різних рівнях, а деякі суб'єкти не належать до жодної гілки влади» [7, с. 52].

Серед найважливіших ланок в системі система суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування займають центральні органи виконавчої влади. Ці органи мають великий обсяг повноважень у зазначеній сфері та активно їх реалізують.

Важливо відзначити, що саме центральні органи виконавчої влади спрямовують і координують роботу інших суб'єктів регулювання, що забезпечує взаємодію та консолідацію зусиль у досягненні найвищих стандартів дитячого харчування.

Ці органи також володіють великою експертною компетентністю у питаннях безпеки, якості та нормативного регулювання харчових продуктів, що призначені для дітей. Їхня діяльність направлена на створення дієвого законодавства, що забезпечує надійний контроль за виробництвом та обігом продуктів дитячого харчування.

Центральні органи виконавчої влади активно взаємодіють з іншими суб'єктами системи, зокрема з органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями та експертами у галузі харчової безпеки. Ця співпраця сприяє виробленню ефективних рішень та вдосконаленню механізмів контролю, що забезпечують надійність та якість дитячого харчування. Узагалі, роль центральних органів виконавчої влади в адміністративно-правовому регулюванні дитячого харчування є незамінною для забезпечення безпеки, якості та належного рівня життя маленьких громадян.

На підставі аналізу наукової літератури та статистичних звітів можливо говорити про певні проблеми адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.

Н. Головіна зазначає, що «ринок дитячого харчування є складним та водночас вкрай важливим, бо від якості та безпечності представленої на ньому продукції залежить гармонічність розвитку дитини, здоров'я людини, майбутнє нації. Однак на шляху його розвитку, незважаючи на пріоритетність

і важливість цього ринку для країни, існують перешкоди, які залежать від політики держави (вона неоднозначна по відношенню до акумуляції підприємствами цієї галузі податку на прибуток, адже хоча їх прибуток не оподатковується, проте ускладнюється можливість користуватися вільними коштами; проблемою стає необхідність зниження ціни вартості продукції та збільшення виробництва) [8].

В той же час, Т.О. Гуржій звертає увагу, що « на сучасному етапі розвитку сфера дитячого харчування в Україні стикається з цілою низкою актуальних проблем, що гальмують її розвиток:

1) актуальність необхідних обсягів виробництва та обігу дитячого харчування в Україні, що визначається рівнем народжуваності, статистичними даними щодо чисельності кінцевого споживача;

2) економічні умови розвитку підприємств виробництва дитячого харчування в Україні;

3) ефективне нормативно-правове регулювання сфери дитячого харчування, зокрема, відповідність наявних нормативно-правових актів нормам та стандартам Європейського Союзу;

4) мало ефективна державна політика в сфері дитячого харчування: відсутність дієвих програм розвитку сфери дитячого харчування; відсутність систематизованих та системних заходів суб'єктів публічної адміністрації для сприяння розвитку та державної підтримки виробників дитячого харчування тощо» [9, с. 176].

Діяльність у сфері виробництва та обігу дитячого харчування регулюється через компетентні органи публічної влади (державні органи й органи місцевого самоврядування).

В залежності від обсягу та змісту повноважень розрізняють:

1. *Органи, що здійснюють загальне керівництво у сфері виробництва та обігу дитячого харчування – органи загальної компетенції.*

2. *Органи, які створені спеціально для регулювання сфери виробництва та обігу дитячого харчування – органи спеціальної компетенції*

До органів загальної компетенції належать законодавчий орган, представницькі органи влади на місцях, органи виконавчої влади всіх рівнів (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Верховної Рада і Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, місцеві державні адміністрації). Наприклад, Уряд затвердив нові норми та порядок організації харчування у закладах освіти (постанова КМУ від 24.03.2021 № 305 «Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку»).

Зміни до національного законодавства у сфері виробництва та обігу дитячого харчування обумовлені вимогами Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері забезпечення дитячим харчуванням у відповідність з вимогами законодавства Європейського Союзу» від 21.10.2021 № 1822-IX.

Ці новели прийняті, з метою: врегулювання організації харчування дітей з огляду на принципи здорового харчування, приведення енергетичної цінності раціону, структури харчування до норм фізіологічних потреб населення в основних харчових речовинах і енергії. Шляхом прийняття цих важливих змін набуваємо нового кроку у розвитку сфери дитячого харчування в Україні. Однією з найважливіших складових нового закону є визначення та уточнення термінології, яка стосується дитячого харчування. Тепер є чіткі визначення таких понять, як «вода для дитячого харчування», «дитяче харчування» та «продукт прикорму». Це сприятиме уніфікації і уточненню стандартів, що регулюють виробництво та розподіл цих продуктів. Додатково, Закон № 1822-IX встановлює спеціальні вимоги до дитячого харчування, а також забороняє використання певних інгредієнтів, що можуть бути шкідливими для здоров'я дітей. Це важливий крок у напрямку забезпечення безпеки та якості продуктів, які споживають діти.

Важливо підкреслити, що відповідальність за дотримання цих норм та стандартів несе кожен учасник ланцюжка виробництва та обігу дитячого харчування. Це сприятиме створенню ефективної системи контролю та відповідності, що забезпечить нам безпечні та якісні продукти для маленьких споживачів.

Маркування дитячого харчування набуває особливого значення у зв'язку з цими змінами. Інформація для споживачів повинна бути чіткою та зрозумілою, дозволяючи батькам зробити свідомий вибір для своїх дітей.

Зміни також стосуються інших законодавчих актів, що регулюють сферу харчових продуктів, забезпечуючи єдність та взаємозв'язок у всій системі законодавства, а саме: Законів України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів», «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» від 18.05.2017 № 2042-VIII, Закону України «Про інформацію для споживачів щодо харчових продуктів» від 06.12.2018 2639-VIII та інші.

Ці нововведення – це шлях до сучасних стандартів, встановлених Європейським Союзом, та забезпечуємо здоров'є та добробут наших дітей через якісне та безпечне харчування.

2. Органи, які створені спеціально для регулювання сфери виробництва та обігу дитячого харчування – органи спеціальної компетенції.

Ці органи спеціальної компетенції можливо поділити на дві групи:

2.1. *Органи, які здійснюють діяльність у зв'язку з виконанням своїх основних функцій* (наприклад, Міністерство охорони здоров'я України; Міністерство соціальної політики України, Міністерство освіти і науки тощо);

2.2. *Органи влади, для яких контроль та нагляд у сфері виробництва та обігу дитячого харчування є основною та які утворені насамперед для здійснення такої діяльності* (наприклад, Міністерство аграрної політики та продовольства, Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба).

Важливе місце в системі суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування займає *Міністерство охорони здоров'я України* (далі - МОЗ), враховуючи положення Постанови КМУ. «Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України.

Відповідно до підпункт 12 пункту 4 Постанови № 267, МОЗ відповідно до покладених на нього завдань: затверджує: норми харчування для дітей у дошкільних навчальних закладах тощо; затверджує: ... показники якості питної води; рекомендовані допустимі добові дози споживання дієтичних добавок; обов'язкові параметри безпечності харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів, мінімальні специфікації якості харчових продуктів, звід правил і належну практику їх виробництва з метою забезпечення належного рівня захисту здоров'я людей; регламенти використання небезпечних факторів, рівень їх гранично допустимої концентрації та орієнтовно безпечні рівні хімічних і біологічних факторів у предметах та виробках, воді, повітрі, ґрунті; здійснює погодження тексту реклами харчових продуктів для спеціального дієтичного споживання, функціональних харчових продуктів та дієтичних добавок; координує діяльність органів виконавчої влади з питань безпечності та якості харчових продуктів тощо[10].

Окремим моментом у діяльності МОЗ є прийняття підзаконних актів, які стосуються сфери регулювання виробництва та обігу дитячого харчування у площині профілактики, лікування. Наприклад, Правила додавання вітамінів, мінеральних речовин та деяких інших речовин до харчових продуктів..

Державні санітарні правила і норми «Максимально допустимі рівні окремих забруднюючих речовин у харчових продуктах», Стандарти медичної допомоги «Ожиріння у дітей». Стандарти медичної допомоги (СМД) розроблені на основі клінічної настанови «Ожиріння у дітей», яка ґрунтується на принципах доказової медицини з урахуванням сучасних міжнародних рекомендацій, відображених в клінічній настанові, а саме: Pediatric Obesity –

Assessment, Treatment, and Prevention: An Endocrine Society Clinical Practice Guideline (2017) [20]. Значне місце в реалізації цього стандарту належить відповідному збалансованому харчуванню дітей.

Наступним органом в системі суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування є *Міністерство соціальної політики України*, яке діє на підставі Постанови КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України» № 423 [11]. Мінсоцполітики є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, надання гуманітарної допомоги.

Основні завдання Мінсоцполітики в сфері дитячого харчування такі: забезпечення формування та реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей; у сфері здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки (державна допомога, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що прово-дяться за рахунок державного бюджету, соціальні послуги) та за дотриманням прав дітей [12].

Діяльність Мінсоцполітики повністю корелюється зі Стратегією ВООЗ. За даними Глобальної стратегії ВООЗ з охорони здоров'я жінок і дітей визначено, що інвестиції у здоров'я дітей мають високу економічну доцільність і забезпечують найкращу гарантію наявності продуктивної робочої сили у майбутньому. Проблема недостатності харчування, у разі її невирішення у будьякій країні, може призводити до зниження ВВП на 2%. Так, від 30% до 50% економічного зростання в країнах Азії у період з 1965 по 1990 рік було обумовлено поліпшенням показників репродуктивного здоров'я, зниженням дитячої смертності та коефіцієнтом фертильності[3].

Наступним органом в системі суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування є *Міністерство освіти та науки України*, яке діє на підставі Постанови КМУ «Про затвердження Положення про Міністерство освіти і науки України» № 630.

Потребує увагу той факт, що у закладах освіти реалізується програма харчування дітей. Так, « Уряд затвердив нові норми та порядок організації харчування у закладах освіти (постанова КМУ від 24.03.2021 № 305 «Про затвердження норм та Порядку організації харчування у закладах освіти та дитячих закладах оздоровлення та відпочинку») із урахуванням Норм фізіологічних потреб населення України в основних харчових речовинах і енергії затверджено у контексті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення законодавства України у сфері забезпечення дитячим харчуванням у відповідність з вимогами законодавства Європейського Союзу».

Окреме місце в системі суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування відводиться *Міністерству аграрної політики та продовольства України* – це головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, державну політику у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави.

Основні завдання цього Міністерства у сфері регулювання виробництва та обігу дитячого харчування визначені із урахуванням Постанови КМУ «Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади» № 124 та Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України[13].

До таких завдань через призму регулювання виробництва та обігу дитячого харчування відноситься: формування та реалізація державної політики у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції; формування та реалізація державної політики у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин тощо [13].

До органів влади, для яких контроль та нагляд у сфері виробництва та обігу дитячого харчування є основною та які утворені насамперед для здійснення такої діяльності відносять *Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів* (Держпродспоживслужба).

М.М. Юхновець зазначає, що «особливостями ринку дитячого харчування є сильний контроль за якістю продукції, важливість репутації бренду і нюанси просування товарів. Контролю підлягають всі процеси – починаючи від якості сировини і закінчуючи зовнішнім виглядом упаковки та рекламою [14, с. 324].

Повноваження Держпродспоживслужби щодо контролю та нагляду у сфері виробництва та обігу дитячого харчування реалізуються у відповідності до Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів № 667 від 2 вересня 2015 р.

Н.Колбіна визначає ознаки, які притаманні системі суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування характеризується такими ознаками:

1) становить систему державних органів (Верховна Рада України, Президент України, радник-уповноважений Президента України з прав дітей та дитячої реабілітації, органи виконавчої влади різних рівнів) та органів місцевого самоврядування;

2) виконують як власні, так і делеговані повноваження визначені Конституцією України та закона-ми України;

3) адміністративно-правові відносини, що виникають у сфері виробництва та обігу дитячого харчування урегульовані нормами адміністративного права;

4) регулюють і охороняють переважно публічно-правові інтереси, що виникають у діяльності органів виконавчої влади, державного управління, адміністрацій органів місцевого самоврядування щодо виробництва та обігу дитячого харчування;

5) під час реалізації своїх завдань та функцій використовують управлінські та сервісні адміністративно-правові засоби публічного адміністрування [7, с. 53].

Дослідивши структуру центральних органів, які входять у систему суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування зазначимо, що в них відсутній будь-які структурні підрозділи, який окремо займався би питаннями безпечності та якості дитячого харчування із урахуванням системи управління дитячого харчування до європейських принципів НАССР. Наприклад, доцільним буде створити в структурі Держпродспоживслужба відділ з питань безпечності харчових продуктів у сфері дитячого харчування.

Висновки. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання в сфері виробництва та обігу харчових продуктів для дітей утворюють складну систему, яка включає органи державної влади та місцевого самоврядування.

Їх місія полягає у виконанні важливих публічних завдань, спрямованих на забезпечення найвищого стандарту життя маленьких громадян. Вони формують і втілюють в життя державну стратегію у сфері забезпечення харчування для дітей. Така державна політика спрямована на забезпечення дітей необхідними харчовими продуктами, що гарантує їхній нормальний фізичний розвиток та здоров'є.

Дія суб'єктів адміністративно-правового регулювання спрямована на забезпечення високих стандартів безпеки та якості продуктів. Узагалі, суб'єкти адміністративно-правового регулювання в цій сфері мають важливе значення для створення сприятливого середовища, де дитяче харчування відповідає найвищим стандартам якості та відповідає потребам індивідуального зростання кожної дитини із урахуванням європейських стандартів.

Література:

1. Гірник К. Соціологи підрахували кількість населення в Україні: цифри невтішні. URL: <https://www.unian.ua/society/skilki-lyudey-zaraz-zhive-v-ukrajini-sociologi-vrazilili-ciframi-12282729.html> (дата звернення: 09.08. 2023).

2. Від початку вторгнення народжуваність в Україні скоротилась на понад чверть. URL: <https://suspilne.media/540385-vid-pocatku-vtorgnenna-narodzuvannist-v-ukraini-skorotilas-na-ponad-cvert/> (дата звернення: 09.08. 2023).

3. Моїсєєнко Р.О., Дудіна О.О, Гойда Н. Г. Аналіз стану захворюваності та поширеності захворювань у дітей в Україні за період 2011–2015 роки. *Современная педиатрия* 2(82)/2017. URL: <https://med-expert.com.ua/journals/wp-content/uploads/2017/08/04-1.pdf>
4. Глобальная стратегия охраны здоровья женщин и детей. (2010). URL: http://www.who.int/publications/list/pmnch_strategy_2010/ ru/. (дата звернення: 09.08. 2023).
5. Поліщук, Г. Є. Світовий ринок продуктів для дитячого харчування. 2021. С. 102–104. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/36655> (дата звернення: 05.08. 2023).
6. Global Toy Market (2021 Edition) — Analysis By Product Type, By Age, By Distribution Channel, By Region, By Country: Market Insights, COVID-19 Implications, Competition and Forecast (2021-2026). URL: <https://www.globenewswire.com/news-release/2021/09/01/2289860/0/en/Global-Toy-Market-2021-Edition-Analysis-By-Product-Type-By-Age-By-Distribution-Channel-By-Region-By-Country-Market-Insights-COVID-19-Implications-Competition-and-Forecast-2021-2026.html>. (дата звернення: 05.08. 2023).
7. Колбіна Н. Суб'єкти адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування. *Актуальні проблеми правознавства*, 2022. № 2 (30)/2022 С.51-56. URL: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1379> (дата звернення: 05.08. 2023).
8. Головіна Н. А. Оцінка сучасного стану ринку продуктів дитячого харчування в Україні URL: http://bses.in.ua/journals/2018/28_1_2018/30.pdf (дата звернення: 05.08. 2023).
9. Гуржій, Т. О. (2023). Сфера дитячого харчування в Україні: проблемні питання розвитку. *Київський часопис права*, (1), С. 175-180. URL : <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.26> (дата звернення: 05.08. 2023).
10. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Постанова КМУ від 25 березня 2015 р. № 267. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP150267?an=1&ed=2017_12_27 (дата звернення: 05.08. 2023).
11. Pediatric Obesity - Assessment, Treatment, and Prevention: An Endocrine Society Clinical Practice Guideline (2017). URL: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/40275-dn_1732_24092022_dod.pdf (дата звернення: 07.08. 2023).
12. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова КМУ від 17 червня 2015 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п#Text> (дата звернення: 05.08. 2023).
13. Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-п#Text> (дата звернення: 09.08. 2023).
14. Юхновець М. М. Аналіз ринку дитячого харчування в Україні. URL: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/22204> (дата звернення: 09.08. 2023).

References:

1. Hirnyk, K. (2023). Sotsiologhy pidrakhuvaly kilkist naseleennia v Ukraini: tsyfry nevtishni [Sociologists calculated the population in Ukraine: the numbers are disappointing]. Retrieved from: <https://www.unian.ua/society/skilki-lyudey-zaraz-zhive-v-ukrajini-sociologi-vrazili-ciframi-12282729.html> [in Ukrainian].
2. Since the beginning of the invasion, the birth rate in Ukraine has decreased by more than a quarter. (2023). [Since the beginning of the invasion, the birth rate in Ukraine has decreased by more than a quarter]. Retrieved from : <https://suspilne.media/540385-vid-pocatku-vtorgnennanarodzuvanist-v-ukraini-skorotilas-na-ponad-cvert/> [in Ukrainian].

3. Moiseienko, R.O., Dudina, O.O., & Hoida, N. H. Analiz stanu zakhvoriuvanosti ta poshyrenosti zakhvoriuvan u ditei v Ukraini za period 2011–2015 roky. (2017) [Analysis of the incidence and prevalence of diseases in children in Ukraine for the period 2011–2015]. *Sovremennaia pedyatryia*, 2(82)/2017. Retrieved from : <https://med-expert.com.ua/journals/wp-content/uploads/2017/08/04-1.pdf> [in Ukrainian].
4. Hlobalnaia stratehiia okhrany zdorovia zhenshchyn y detei. (2010). [Global strategy for the protection of health of women and children]. Retrieved from: http://www.who.int/publications/list/pmnch_strategy_2010/ru/. [in Ukrainian].
5. Polishchuk, H. Ye. (2021). Svitovyi rynek produktiv dlia dytiachoho kharchuvannia [World market of baby food products]. Retrieved from: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/36655> [in Ukrainian].
6. Global Toy Market (2021 Edition) - Analysis By Product Type, By Age, By Distribution Channel, By Region, By Country: Market Insights, COVID-19 Implications, Competition and Forecast (2021-2026). Retrieved from: <https://www.globenewswire.com/news-release/2021/09/01/2289860/0/en/Global-Toy-Market-2021-Edition-Analysis-By-Product-Type-By-Age-By-Distribution-Channel-By-Region-By-Country-Market-Insights-COVID-19-Implications-Competition-and-Forecast-2021-2026.html>.
7. Kolbina, N. (2022). Subiekty administratyvno-pravovoho rehuliuвання vyrobnytstva ta obihu dytiachoho kharchuvannia. [Subjects of administrative and legal regulation of production and circulation of baby food]. *Aktualni problemy pravozyavstva*, № 2 (30)/2022. 51-56. Retrieved from: <http://appj.wunu.edu.ua/index.php/appj/article/view/1379> [in Ukrainian].
8. Holovina, N. A. (2018). Otsinka suchasnoho stanu rynku produktiv dytiachoho kharchuvannia v Ukraini [Assessment of the current state of the baby food market in Ukraine]. Retrieved from : http://bses.in.ua/journals/2018/28_1_2018/30.pdf [in Ukrainian].
9. Hurzhii, T. O. (2023). Sfera dytiachoho kharchuvannia v Ukraini: problemni pytannia rozvytku. [The field of child nutrition in Ukraine: problematic issues of development]. *Kyivskyi chasopys prava*, 1, 175-180. Retrieved from: <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.26> [in Ukrainian].
10. Postanova KМУ Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy vid 25.03. 2015 r. № 267. [Resolution of the CMU on approval of the Regulation on the Ministry of Health of Ukraine of March 25, 2015 No. 267] Retrieved from: https://ips.ligazakon.net/document/view/KP150267?an=1&ed=2017_12_27 [in Ukrainian].
11. Pediatric Obesity - Assessment, Treatment, and Prevention: An Endocrine Society Clinical Practice Guideline (2017). Retrieved from: https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2022/09/40275-dn_1732_24092022_dod.pdf
12. Postanova KМУ Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy vid 17 chervnia 2015 r. № 423. [Resolution of the CMU On Regulations on the Ministry of Social Policy of Ukraine of June 17, 2015 No. 423] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п#Text> [in Ukrainian].
13. Postanova KМУ Polozhennia pro Ministerstvo ahrarynoi polityky ta prodovolstva Ukrainy vid 17 liutoho 2021 r. № 124 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine Regulations on the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine of February 17, 2021 No. 124] Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-п#Text> [in Ukrainian].
14. Iukhnovets, M. M. (2019). Analiz rynku dytiachoho kharchuvannia v Ukraini [Analysis of the baby food market in Ukraine]. Retrieved from: <http://ir.stu.cn.ua/handle/123456789/22204> [in Ukrainian].

УДК 324.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-376-387](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-376-387)

Гарашук Володимир Миколайович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська 77, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-4801-7795>.

Федчишин Сергій Анатолійович доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська 77, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-3096-3214>.

ОБМЕЖЕННЯ ПІСЛЯ ПРИПИНЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ВИКОНАННЯМ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ, МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК СПОСІБ ЗАПОБІГАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ

Анотація. Статтю присвячено аналізу стану правового регулювання застосування обмежень що до осіб (як спосіб запобігання конфлікту інтересів), які виконували функції держави або місцевого самоврядування та які підпадають під дію Закону України «Про запобігання корупції». Зазначено, що таке обмеження в національному законодавстві ґрунтується на нормах Конвенції ООН проти корупції яка ратифікована Україною. Акцентовано увагу, що заходи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як форма обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, застосовується тільки до осіб передбачених у пункті 1 частини 1 статті 3 Закону України «Про запобігання корупції». Проаналізовано зміст закріплених у вітчизняному законодавстві та наукових джерелах дефініції «конфлікт інтересів». Доведено, що обмеження, що застосовуються до певної категорії осіб, після припинення ними діяльності, яка була пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування в контексті запобігання конфлікту інтересів не поширюються на осіб, які переводяться до іншого державного органу або іншим чином змінюють місце роботи, продовжуючи водночас виконувати функції держави або місцевого самоврядування. Наведені приклади обмежень, які застосовуються до поліцейських, прокурорів, і які стосуються сфери охорони здоров'я. Констатовано, що зміст обмежень щодо осіб, діяльність яких була пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування (після

припинення ними такої діяльності) полягають у забороні таким особам: 1) протягом року з дня припинення відповідної діяльності укладати трудові договори (контракти) або 2) вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами-підприємцями, якщо особи протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснювали повноваження 3) з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або фізичних осіб-підприємців. Окреслено підстави заборони безстроково розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала відома особі у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень, пов'язаних з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, конфлікт інтересів, обмеження після припинення діяльності, що була пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, запобігання конфлікту інтересів, врегулювання конфлікту інтересів, державні службовці, охорона здоров'я.

Harashchuk Volodymyr Mykolayovych Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor at the Administrative Law Department, Yaroslav the Wise National Law University, Pushkinskaya St., 77, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-4801-7795>.

Fedchyshyn Serhii Anatoliiovych Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Administrative Law Department, Yaroslav the Wise National Law University, Pushkinskaya St., 77, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-3096-3214>.

LIMITATION AFTER THE TERMINATION OF ACTIVITIES RELATED TO THE PERFORMANCE OF THE FUNCTIONS OF THE STATE, LOCAL SELF-GOVERNMENT AS A WAY TO PREVENT A CONFLICT OF INTEREST

Abstract. The article is devoted to the analysis of the state of legal regulation of the application of restrictions on persons (as a way to prevent a conflict of interest) who performed the functions of the state or local government and are subject to the Law of Ukraine "On the Prevention of Corruption". It is noted that such a restriction in the national legislation is based on the norms of the UN Convention against Corruption ratified by Ukraine. It is emphasized that measures to prevent and resolve conflicts of interest as a form of restriction after the termination of activities related to the performance of the functions of the state or local self-government apply only

to persons provided for in paragraph 1 of part 1 of Article 3 of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption". The content of the definition of "conflict of interest" enshrined in domestic legislation and sources is analyzed. It has been proven that the restrictions applied to a certain category of persons, after the termination of their activities related to the performance of the functions of the state or local government in the context of preventing conflicts of interest, do not apply to persons who are transferred to another state body or otherwise change their place. work, while continuing to simultaneously perform the functions of the state or local government. Examples of restrictions applied to police officers, prosecutors and related to the healthcare sector are given. It was stated that the content of the restrictions on persons whose activities were related to the performance of the functions of the state or local self-government (after the termination of such activities) consists in prohibiting such persons from: 1) within a year from the date of termination of the relevant activity, conclude labor agreements (contracts) or 2) conclude transactions in the field of entrepreneurial activity with legal entities of private law or natural persons-entrepreneurs, if the persons within a year before the date of termination of the functions of the state or local self-government exercised powers 3) to control, supervise or prepare or make appropriate decisions on the activities of these legal entities or individual entrepreneurs. The grounds for the prohibition to disclose indefinitely or otherwise use in one's own interests information that has become known to a person in connection with the performance of his official powers related to the performance of the functions of the state or local self-government are indicated.

Keywords: administrative and legal support, conflict of interest, restrictions after the termination of activities related to the performance of the functions of the state or local government, prevention of conflict of interest, settlement of conflict of interest, civil servants, health care.

Постановка проблеми. Антикорупційна політика в Україні не завжди ґрунтується на повних, об'єктивних та достовірних даних. Недостатня кількість комплексних соціологічних досліджень корупції в Україні, які є основним джерелом інформації про реальний корупційний досвід населення та бізнесу, а також про найбільш поширені корупційні практики у різних сферах, унеможливорює формування ефективної державної антикорупційної політики. Ця обставина, як засвідчують соціологічні дослідження, спричиняє виникнення ряду інших проблем, які заважають Україні зробити значний крок на шляху до формування негативного ставлення суспільства до корупції. [1]. За для зменшення виникнення корупційних ризиків в публічно-владній діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, особлива увага має приділятися врегулюванню обмежень

щодо таких осіб, як під час, так і після припинення ними професійної діяльності. Варто вказати, що до зон корупційного ризику відносяться такі сфери, як правоохоронна, охорони здоров'я, земельна, освітня, податкова, митна, сфера державних закупівель та державної служби [2]. У Державній антикорупційній програмі на 2023-2025 роки констатується недосконалість правової регламентації обмежень після припинення особами професійної діяльності, яка була пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування. На сьогодні не всі протиправні дії осіб, які порушують встановлені законодавством антикорупційні обмеження, «забезпечені» відповідним видом правової відповідальності. Факти порушення таких обмежень, які залишилися без негативних наслідків для порушника, сприяють вчиненню нових потиправних дій. «Провокує» такого виду порушення і неможливість оперативного застосування дисциплінарної відповідальності, оскільки обмеження починає діяти тоді, коли особа вже припинила виконання функцій держави та місцевого самоврядування, а також відсутністю адміністративної відповідальності за порушення зазначеного обмеження [1]. Вищенаведене свідчить про актуальність проблеми та потребу у з'ясуванні засад та підстав обмежень щодо категорії осіб, діяльності яких була пов'язана з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі праці були присвячені дослідженню засад адміністративного-правового забезпечення запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності судової влади [3], запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як способу протидії корупції [4], сутності конфлікту інтересів у сфері публічної служби [5, с. 407- 427], антикорупційних заборон та обмежень у діяльності поліцейських в Україні [6], конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я [7], правового врегулювання конфлікту інтересів в системі антикорупційного права [8] та ін. Системний аналіз цих наукових досліджень дає підстави стверджувати, що в адміністративно-правовій науці не сформувалося системного підходу щодо єдиного чіткого правового забезпечення обмежень після припинення професійної діяльності особами, які виконували функції держави або місцевого самоврядування в умовах виникнення конфлікту інтересів. Це вказує на актуальність роботи, наукову новизну та потребу у таких подальших дослідженнях.

Мета статті – аналіз стану адміністративно-правового забезпечення випадків обмежень щодо осіб після припинення ними діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, як способу запобігання конфлікту інтересів.

Виклад основного матеріалу. У ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10. 2014 р. № 1700-VII, встановлено низку

обмежень для осіб, зазначених у п. 1 ч. 1 ст. 3 цього Закону, та членів Ради Національного банку України, які звільнилися або іншим чином припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування [9]. Варто вказати, що встановлення такого обмеження ґрунтується на загальноновизнаних міжнародних антикорупційних стандартах, зокрема пунктом «е» ч. 2 ст. 12 Конвенції ООН проти корупції від 31 жовтня 2003 року [10]. передбачено, що антикорупційні заходи можуть встановлюватись через «запобігання виникненню конфлікту інтересів шляхом установлення обмежень, у належних випадках й на обґрунтований строк, стосовно професійної діяльності колишніх державних посадових осіб у приватному секторі після їхнього виходу у відставку або на пенсію, якщо така діяльність або робота безпосередньо пов'язана з функціями, що такі державні посадові особи виконували в період їхнього перебування на посаді або за виконанням яких вони здійснювали нагляд» [10].

Такі обмеження не поширюються на осіб, які переводяться до іншого державного органу або іншим чином змінюють місце роботи, продовжуючи водночас виконувати функції держави або місцевого самоврядування. Це впливає з формулювання «припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування» в абз. 1 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10. 2014 р. № 1700-VII [9]. Отже, таке обмеження застосовується для категорії тих осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, які втратили цей статус у випадку звільнення або припинення діяльності іншим чином.

Єдиного розуміння терміну «конфлікт інтересів» в наукових джерелах немає. Кожний дослідник надає свої визначення залежно від напрямку дослідження. Так, О. Шевчук вказує, що конфлікт інтересів у публічних службовців – це ситуація, за якої публічний службовець, виконуючи свої обов'язки, має приватний інтерес (особисту заінтересованість), який хоча й не обов'язково викликає прийняття неправомірного рішення або вчинення неправомірного діяння у сфері публічної служби, але здатна до цього призвести у випадку прийняття ним рішень, або вчинення чи невчинення дій під час виконання службових повноважень [5, с. 425]. І. Пастух зазначає, що конфлікт інтересів у публічно-правових відносинах – це наявність приватного інтересу публічної посадової особи, який може вплинути або впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання нею як публічною посадовою особою дискреційних службових, представницьких або інших повноважень. [11, с.412].

З точки зору Н. Янюк, що в основі конфлікту інтересів завжди лежить певне протиріччя між приватними та публічними інтересами на виконання завдань держави чи місцевого самоврядування особи посадової особи [12, с. 151].

А. Гайдук стверджує, що конфлікт інтересів виникає в ситуації, коли посадовець має приватні інтереси, які можуть впливати або видаються такими, що впливають на неупереджене й об'єктивне виконання ним службових обов'язків [13, с. 102]. На думку С. Рівчаченко правову конструкцію «запобігання та врегулювання конфлікту інтересів» як спосіб протидії корупції слід розглядати як діяльність органів публічної адміністрації та інших юридичних осіб публічного права, спрямовану на виявлення можливих причин виникнення конфлікту інтересів, вчасне усунення цих причин та вирішення конфліктної ситуації у разі виникнення конфлікту інтересів відповідно до вимог законодавства України [4, с.31].

Категорія «конфлікт інтересів» передбачено як на законодавчому рівні у Законі України «Про запобігання корупції» так і в інших законах. Так, у Законі України «Про запобігання корупції» від 14.10. 2014 р. № 1700-VII конфлікт інтересів не визначається, його зміст трактується через категорії його потенційного та реального конфлікту інтересів [9]. В Законі України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [14], розуміння терміну «конфлікт інтересів» визначено опосередковано, через фрази: «посадові особи місцевого самоврядування зобов'язані дотримуватися правил запобігання та врегулювання конфлікту передбачених Законом України «Про запобігання корупції». У нормах Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» передбачено окрему статтю щодо конфлікту інтересів (Ст. 59-1) [15].

Зміст обмежень для осіб, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування я які виступають як спосіб запобігання конфлікту інтересів, визначено в трьох варіантах. Перший варіант – заборонено протягом року з дня припинення відповідної діяльності укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами-підприємцями, якщо особи протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування здійснювали повноваження з контролю, нагляду або підготовки чи прийняття відповідних рішень щодо діяльності цих юридичних осіб або ФОП (ч. 2 ст.26)[9].

У методичних рекомендаціях НАЗК від 21.10.2022 року № 13 зазначає: (1) вказане обмеження стосується укладення трудових договорів (контрактів) або вчинення правочинів у сфері підприємницької діяльності лише з юридичними особами приватного права або ФОП. Відповідно, це обмеження не стосується укладення особою трудового договору або вчинення правочину з органами державної влади, державними чи комунальними підприємствами або фізичними особами; (2) у нормі йдеться про фактичне здійснення повноважень з контролю або нагляду, а тому, власне, наявність повноважень,

за умови, що вони не реалізовувались щодо конкретної юридичної особи або ФОП, не забороняє надалі укладати трудові договори або правочини з такими особами; (3) реалізація таких повноважень або прийняття рішень мало відбутися протягом року до дня припинення виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Тому таке обмеження не застосовується, якщо особа, зазначена в п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону, хоч і приймала рішення стосовно юридичної особи, проте такі дії вчинялися раніше ніж за рік до припинення виконання особою функцій держави або місцевого самоврядування [16, с.77].

Другий варіант – заборонено протягом року з дня припинення відповідної діяльності представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), у яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення такої діяльності. (ч. 3 ст.26)[9]. Варто вказати, що під поняттям «орган, у якому працювала особа» слід розуміти державний орган як суб'єкт владних повноважень. Так, якщо особа працювала в певному територіальному органі Міністерства юстиції України або Національної поліції України, вказана заборона поширюється на представлення інтересів осіб у справах, у яких іншою стороною є Міністерство юстиції України та Національна поліція України як центральні органи виконавчої влади або будь-який територіальний орган Міністерства юстиції України та Національної поліції України [16, с.77]. Інший приклад - особа працювала в МОЗ України або у Держлікслужби України (на посадах міністра чи його заступники або Голови Держлікслужби України чи його заступники) вказана заборона поширюється на представлення інтересів осіб у справах, у яких іншою стороною виступає МОЗ України, як центральною органом виконавчої влади або Держлікслужба України. **Пояснюючи ситуацію НАЗК наводить приклад:** особа працювала прокурором, і протягом року після припинення професійної діяльності - почала здійснювати захист обвинуваченого у кримінальному провадженні. Водночас іншою стороною цього кримінального провадження є прокурор – колишній колега захисника. Виникає питання, чи буде це порушенням обмеження, встановлених у п. 3 ч. 1 ст. 26 Закону щодо представлення інтересів особи у справах, в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності? Так, це буде порушенням. Це слідує з п. 15 ч. 1 ст. 3 КПК та Закону України «Про прокуратуру»: «прокурор – це особа, яка обіймає посаду, передбачену ст. 15 Закону України «Про прокуратуру», та діє у межах своїх повноважень і відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК є стороною кримінального провадження з боку обвинувачення; (2) прокурори в Україні мають єдиний статус, незалежно від місця прокуратури в системі прокуратури України чи адміністративної посади, яку прокурор обіймає у прокуратурі (ч. 2 ст. 15 Закону України «Про прокуратуру»[17]).

Прокуратура України становить єдину систему, яка в порядку, передбаченому цим Законом, здійснює встановлені Конституцією України функції з метою захисту прав і свобод людини, загальних інтересів суспільства та держави (ч. 1 ст. 1 Закону України «Про прокуратуру») [17]). На прокуратуру покладаються такі функції (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру») підтримання державного обвинувачення в суді; представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України; нагляд за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян. Функції прокуратури України здійснюються виключно прокурорами (ч. 1 ст. 5 Закону України «Про прокуратуру») [17]). Тобто прокурор, реалізуючи визначені повноваження у межах кримінального провадження (згідно зі ст. 36 КПК), є представником відповідного органу прокуратури та прокуратури загалом, на яку покладається реалізація у кримінальному провадженні вказаних функцій [16].

Третій варіант – заборонено безстроково розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала відома особі у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень, крім випадків, установлених законом (ч.3 ст.26)[9]. Інформацією, відповідно до Закону України від 02 жовтня 1992 року «Про інформацію» [18] є інформація - будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. За порядком доступу інформація поділяється на відкриту інформацію та інформацію з обмеженим доступом. Будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. Інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна, таємна та службова інформація [18].

Види інформації за змістом поділяється на такі: інформація про фізичну особу; інформація довідково-енциклопедичного характеру; інформація про стан довкілля (екологічна інформація); інформація про товар (роботу, послугу); науково-технічна інформація; податкова інформація; правова інформація; статистична інформація; соціологічна інформація; критична технологічна інформація; інші види інформації (ст.10 Закону України «Про інформацію») [18].

Так, ч. 3 ст. 30 Закону України від 02 жовтня 1992 року «Про інформацію» передбачено, що суб'єкти інформаційних відносин звільняються від відповідальності за розголошення інформації з обмеженим доступом, якщо суд встановить, що ця інформація є суспільно необхідною. До такої належить

інформація, яка свідчить про загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності України; забезпечує реалізацію конституційних прав, свобод і обов'язків; свідчить про можливість порушення прав людини, введення громадськості в оману, може спричинити шкідливі екологічні та інші негативні наслідки діяльності (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб тощо [18]. Щодо правових наслідків порушення встановленого обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування, слід зазначити, що НАЗК, у разі встановлення факту порушення, має звернутись до суду для припинення трудового договору (контракту), визнання правочину недійсним [9].

Висновки. До обмежень щодо осіб, які припинили діяльність, пов'язану з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування в контексті запобігання конфлікту інтересів, слід віднести наступні: (1) заборона на протязі року після звільнення з посади укладати трудові договори (контракти) або вчиняти правочини у сфері підприємницької діяльності з юридичними особами приватного права або фізичними особами - підприємцями; (2) заборона розголошувати або використовувати в інший спосіб у своїх інтересах інформацію, яка стала їм відома у зв'язку з виконанням службових повноважень; (3) заборона представляти інтереси будь-якої особи у справах (у тому числі в тих, що розглядаються в судах), в яких іншою стороною є орган, підприємство, установа, організація, в якому (яких) вони працювали на момент припинення зазначеної діяльності. Проблемним питанням залишається відсутність нормативно - закріпленої відповідальності за порушення відповідними особами окреслених вище заборон у випадках, коли такі дії вчиняються ними після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, але до сплину річного терміну звільнення з посади. Виключення стосується, тільки членів Національної комісії що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (Ст. 172⁸⁻¹ КУпАП).

Література:

1. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>
2. Указ Президента України «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011–2015 роки». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text>
3. Shevchuk, O. (2023) Conflict of interest in the activities of judges in Ukraine and the European Union: a comparative legal study. O. Shevchuk, O. Lysodyed, N. Matyukhina, O. Babaieva, S. Davydenko. *Juridical Tribune Journal*. 2023. Vol. 13. Issue. 2. P. 261-282. DOI:10.24818/TBJ/2023/13/2.06

4. Рівчаченко С. В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07. / С.В. Рівчаченко. Запоріжжя: Запорізький національний університет. 2017. 195 с.

5. Shevchuk O.M. Conflict of interests in the public services in Ukraine: administrative and legal regulation and problems of realization. Institutionalization of public relations in the fight against corruption: the experience of countries of Eastern and Western legal traditions (universal theoretical framework for the relevant anti-corruption law of Ukraine). Collective monograph. Volume 2. Tallinn : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2019. 448 p.

6. Пантелеєв С. М. Адміністративно-правове регулювання антикорупційних заборон та обмежень у діяльності поліцейських в Україні: дисерт. ...докт. філософії за спец.: 081– Право. / С. М. Пантелеєв. Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2021. 270 с.

7. Shevchuk, O., Yarova, A. Prevention and settlement of conflicts of interest in health care of Ukraine as an administrative legal institute *Juridical Tribune*. 2022. 12 (3), pp. 387-398. DOI: 10.24818/TBJ/2022/12/3.05

8. Лупу А. К. Адміністративно-правове забезпечення дотримання антикорупційних обмежень в публічній службі України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. / А. К. Лупу. К.: ЗУНУ, 2021. 216 с.

9. Закон України «Про запобігання корупції». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>

10. Міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй «Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text

11. Пастух І.Д. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у публічно-правових відносинах засобами адміністративного права. дисерт. ... на докт. юрид. наук. спец.: 12.00.07. / Пастух Ігор Дмитрович. НАВС. 2021. 518 с.

12. Янюк Н. Поняття «конфлікт інтересів» у міжнародно-правових актах та адміністративному законодавстві України. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2018. Вип. 66. С. 147–154.

13. Гайдук А. В. Запобігання конфлікту інтересів на публічній службі: проблеми законодавчого врегулювання. *Вісник академії адвокатури України*. 2013. № 1. С. 101–107.

14. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування». Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text>

15. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

16. Методичні рекомендації НАЗК «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції» Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf>

17. Закон України «Про прокуратуру». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text>

18. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>

References:

1. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Derzhavnoi antykoruptsiinoi prohramy na 2023-2025 roky». [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the State anti-corruption program for 2023-2025»] zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

2. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Natsionalnu antykoruptsiinu stratehiiu na 2011-2015 roky». [Decree of the President of Ukraine «On the National Anti-Corruption Strategy for 2011-2015»]. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text> [in Ukrainian].
3. Shevchuk, O. Lysodyed, O., Matyukhina, N., Babaieva, O., Davydenko. S. (2023) Conflict of interest in the activities of judges in Ukraine and the European Union: a comparative legal study. O. Shevchuk, O. Lysodyed, N. Matyukhina, O. Babaieva, S. Davydenko. *Juridical Tribune Journal*. 13, 2., 261-282. DOI:10.24818/TBJ/2023/13/2.06 [in English].
4. Rivchachenko C. B. (2017) Zapobihannia ta vrehuliuвання konfliktu interesiv yak sposib protydii koruptsii [Prevention and settlement of conflicts of interest as a way of combating corruption] *Extended abstract of candidate's thesis*. Zaporizhzhia, ZNU [in Ukrainian].
5. Shevchuk O.M. (2019) Conflict of interests in the public services in Ukraine: administrative and legal regulation and problems of realization. Institutionalization of public relations in the fight against corruption: the experience of countries of Eastern and Western legal traditions (universal theoretical framework for the relevant anti-corruption law of Ukraine). Collective monograph. Volume 2. Tallinn : Izdevnieciba "Baltija Publishing", 448 p. [in English].
6. Panteleiev S. M. (2021) Administratyvno-pravove rehuliuвання antykoruptsiinykh zaboron ta obmezhen u diialnosti politseyskykh v Ukraini [Administrative and legal regulation of anti-corruption prohibitions and restrictions on the activities of police officers in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Odesa: Odessa State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
7. Shevchuk, O., Yarova, A. (2022) Prevention and settlement of conflicts of interest in health care of Ukraine as an administrative legal institute *Juridical Tribune*. 2022. 12 (3), pp. 387-398. DOI: 10.24818/TBJ/2022/12/3.05 [in English].
8. Lupu A. K. (2021) Administratyvno-pravove zabezpechennia dotrymannia antykoruptsiinykh obmezhen v publichnii sluzhbi Ukrainy [Administrative and legal support for compliance with anticorruption restrictions in the public service of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. University of Modern Knowledge, Kyiv, 2020; Western Ukrainian National University, Ternopil, 2020. [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].
10. Mizhnarodnyi dokument Orhanizatsii Obiednanykh Natsii «Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty koruptsii» [International document of the United Nations Organization "United Nations Convention against Corruption"] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text [in Ukrainian].
11. Pastukh I.D. (2021) Zapobihannia ta vrehuliuвання konfliktu interesiv u publichno-pravovykh vidnosynakh zasobamy administratyvnoho prava [Prevention and settlement of conflict of interests in public law relations by means of administrative law]. Doctor's thesis. Kyiv: NAIAU [in Ukrainian].
12. Ianiuk N. (2018) Poniattia «konflikt interesiv» u mizhnarodno-pravovykh aktakh ta administratyvnomu zakonodavstvi Ukrainy. [The concept of "conflict of interests" in international legal acts and administrative legislation of Ukraine] *Bulletin of Lviv University. "Legal" series*. 66., 147–154. [in Ukrainian].
13. Haiduk A. V. (2013) Zapobihannia konfliktu interesiv na publichnii sluzhbi: problemy zakonodavchoho vrehuliuвання [Prevention of conflict of interest in public service: problems of legislative regulation]. Visnyk akademii advokatury Ukrainy. *Bulletin of the Bar Academy of Ukraine*. 1., 101–107. [in Ukrainian].

14. Закон України «Про службу в органах місцевого самоврядування» [Law of Ukraine "On service in local self-government bodies] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2493-14#Text> [in Ukrainian].
15. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine"] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
16. Методичні рекомендації Національного агентства з питань запобігання корупції «Шодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень шодо запобігання корупції» [Methodological recommendations of the National Agency for the Prevention of Corruption "Regarding the application of certain provisions of the Law of Ukraine "On the Prevention of Corruption" regarding the prevention and settlement of conflicts of interest, compliance with restrictions on the prevention of corruption"]. *wiki.nazk.gov.ua*. Retrieved from: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf> [in Ukrainian].
19. Закон України «Про прокуратуру» [Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office"] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> [in Ukrainian].
17. Закон України «Про інформацію» [Law of Ukraine "On Information"] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-388-401](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-388-401)

Гриценко Віталій Євгенович викладач Одеського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП», аспірант, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Чорноморського козацтва, 19, м.Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-2315-3603>

НОТАТКИ ЩОДО КОНЦЕПТУАЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ РОЗУМІННЯ «СИСТЕМА АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА»

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих моментів, які стосуються питання системи адміністративного права України через призму викликів сьогодення. Зазначено що, система адміністративного права – це унікальний правовий феномен, який знаходиться у постійному русі й трансформації та віддзеркалює багатогранність і складність науки адміністративного права. Представники наукової спільноти під різними кутами зору розглядають складові системи адміністративного права. На підставі аналізу правового явища – «система адміністративного права», розкрито окремі нюанси прояву трьох основних концепцій сучасного бачення змістовного наповнення зазначеного правового явища. Звертається увага, що невирішеними частинами цієї проблеми на сьогодні є питання формування змістової складової цієї категорії, перспективи трансформації національної системи адміністративного права під впливом євроінтеграційних процесів тощо. Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що стосовно питання визначення елементів системи адміністративного права існує майже одна думка – основними елементами системи адміністративного права є: норма адміністративного права; інститут адміністративного права; підгалузь адміністративного права. Зазначено, що у межах даної статті не можливо висвітлити усі точки зору, які існують стосовно змістовного наповнення категорія «система адміністративного права», але безумовно було доведено на декількох прикладах, що на рівні наукових доробок вже визначився вектор трансформації зазначеного поняття, а це обумовлює більш глибоке наукове осмислення даного правового феномену. Вирішення цього питання дозволяє перевести національне адміністративне право на більш прогресивний рівень.

Акцентується увага на тому, що виважена позиція щодо змістовного наповнення категорії «система адміністративного права» має практичне значення.

Ключові слова: система адміністративного права, наукові концепції, Загальна частина адміністративного права, Особлива частина адміністративного права, норма, інститут адміністративного права, підгалузь, трансформація, євроінтеграція.

Hrytsenko Vitalii Evgenovich Teacher of the Odesa Institute of private joint-stock company "Higher education institution "Interregional Academy of personnel management"(IAPM), graduate student, PJSC IAPM, street of the Black Sea Cossacks, 19, Odesa, <https://orcid.org/0000-0002-2315-3603>.

NOTES ON THE CONCEPTUAL EVOLUTION OF THEORETICAL ASPECTS OF UNDERSTANDING THE "SYSTEM OF ADMINISTRATIVE LAW"

Abstract. The article is devoted to the study of certain moments related to the issue of the system of administrative law of Ukraine through the prism of today's challenges. It is noted that the system of administrative law is a unique legal phenomenon that is in constant motion and transformation and reflects the versatility and complexity of the science of administrative law. Representatives of the scientific community from different angles consider the components of the system of administrative law. Based on the analysis of the legal phenomenon - the «system of administrative law», some nuances of manifestation of the three basic concepts of the modern vision of the content of this legal phenomenon are revealed. Attention is drawn to the fact that the unresolved parts of this problem today are the question of the formation of the substantive component of this category, the prospects for the transformation of the national system of administrative law under the influence of European integration processes, etc. The analysis of scientific literature allows us to state that regarding the issue of defining the elements of the administrative law system, there is an almost unanimous opinion that the main elements of the administrative law system are: the rule of administrative law; institute of administrative law; a sub-branch of administrative law. It is noted that within the scope of this article it is not possible to highlight all the points of view that exist in relation to the meaningful content of the category "system of administrative law", but it has definitely been proven on several examples that at the level of scientific developments, the vector of transformation of the specified concept has already been determined, and this causes more deep scientific understanding of this legal phenomenon. Solving this issue allows to transfer the national administrative law to a more progressive level.

Attention is focused on the fact that a balanced position regarding the content of the category "administrative law system" is of practical importance.

Keywords: system of administrative law, scientific concepts, General part of administrative law, Special part of administrative law, norm, institution of administrative law, sub-branch, transformation, European integration.

Постановка проблеми. Система адміністративного права – це унікальний правовий феномен, який знаходиться у постійному русі й трансформації та віддзеркалює багатогранність і складність науки адміністративного права.

Г. Бребана, у своїй фундаментальній праці вірно зазначив, що «немає таких секторів громадського життя, які б випадали цілком зі сфери адміністративно-правового контролю, тому що адміністративне право є право живе... Ця думка справедлива і для нашого часу» [7, с.48].

Представники наукової спільноти під різними кутами зору розглядають складові системи адміністративного права. Ці розбіжності залежать від різноманітних чинників: специфіки юридичних систем, історичних, політичних, або соціокультурних впливів, що впливають на розвиток цієї галузі права. Ця варіативність в розумінні та інтерпретації змісту системи адміністративного права викликає жваві дискусії серед вчених і юристів-практиків. Різні школи правознавства намагаються з'ясувати суть і зміст системи адміністративного права в контексті сучасного суспільства і його викликів.

Наукова спільнота зосереджується на розробці та дослідженні різноманітних підгалузей та інститутів, що входять до складу Загальної та Особливої частин адміністративного права із урахуванням європейського досвіду. Серед них такі ключові аспекти, які адміністративна відповідальність, адміністративні договори, адміністративна процедура, правовий статус державних службовців тощо.

Однак, саме розмаїття підходів до розуміння складових частин системи адміністративного права може призводити до прогалин у законодавстві та неоднозначностей у правовій практиці. Це створює необхідність у подальшому дослідженні та розвитку даної галузі права з метою її постійного удосконалення та адаптації до викликів сучасності.

Таким чином, вивчення системи адміністративного права залишається актуальним та складним завданням для дослідників-науковців, і залежить від глибокого аналізу, обґрунтування та збагачення знань у цій галузі права з урахуванням різних наукових підходів та перспектив.

Потреба у вирішенні заявленої проблематики загострюється і тим, що є потреба у необхідності активної трансформації суспільства під впливом процесів євроінтеграції та складних викликів: війна, економічна криза тощо, та потреба у продовженні адміністративній реформі і гармонізації національного законодавства до європейського – все це обумовлює

необхідність глибокого перегляду сутності та змісту категорії «система адміністративного права». Важливе значення в цьому контексті набуває використання зарубіжної адміністративно-правової доктрини. Значна частина вітчизняних науковців ставиться до запозичення зарубіжного досвіду творчо, де ідеї та моделі застосовуються з урахуванням національних особливостей.

Важливим практичним нюансом застосування сучасного розуміння категорії «система адміністративного права» є формування єдиної і науково обґрунтованої інтерпретації адміністративного права – це допоможе створити єдину та спрямовану на практику базу знань, яка буде використовуватись як майбутніми юристами, так і вже діючими фахівцями у сфері адміністративного права.

Аналіз наукових досліджень, осмислення змісту системи адміністративного права свідчать про достатню кількість проблемних питань, які потребують свого вирішення. Невирішеними частинами цієї проблеми на сьогодні є питання формування змістової складової цієї категорії, перспективи трансформації національної системи адміністративного права під впливом євроінтеграційних процесів тощо. Тому, проблематика щодо системи адміністративного права є надзвичайно своєчасною й актуальною

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти питання щодо системи адміністративного права було розглянуто у роботах В. Авер'янова [1], [2], С. Алфьорова, С. Ващенко, М. Долгополова, А. Купіна [3], Ю. Битяка, І. Бойко, Н. Писаренко [4], В. Бевзенко [5], В. Гаращука, В. Зуй, А. Комзюка, І. Гриценко [6], В. Колпакова [7], Р. Мельника [8],[9], Т. Мінки [10], О. Остапенко, М. Коваліва, С. Єсімова, Л. Гулака, Г. Лук'янова, О. Ніканорова, М. Цьвока [11], В. Галунько, В. Курило, С. Короєда, О. Дрозда, І. Гиренко, О. Єщука, І. Риженко, А. Іванищука, Р. Сауніна, І. Ямкова [12], П. Діхтієвського, О. Кузьменко, О. Правоторової. [13] та інших науковців. Однак, наукових доробок щодо віддзеркалення сучасних реалій сьогодення у змістовному наповненні категорії «система адміністративного права» мало, тому дана тематика є актуальною та потребує подальших наукових досліджень і рефлексії.

Метою статті є дослідження окремих питань змістовного наповнення категорії «система адміністративного права» в сучасних умовах та висвітлення основних концептуальних підходів до зазначеної категорії.

Виклад основного матеріалу. В. Авер'янов визначає, що система адміністративного права означає внутрішню єдність цієї правової галузі, яка відбиває послідовне розміщення і взаємозв'язок її структурних елементів (частин) – підгалузей права і правових інститутів, що складаються з певних сукупностей однорідних норм [13, с.30].

В основі побудови системи адміністративного права є масштабність дії адміністративно-правових норм. Відповідно, виділяються норми, які дозволяють поєднати єдині основи публічного управління (загальне) і специфіку функціонування апарату управління в рамках окремих галузей чи сфер управління (особливе) [11, с.49].

Серед наукової спільноти надалі продовжується активна дискусія стосовно зовнішнього формального опису системи адміністративного права. Зокрема, існують три основні погляди на цю проблему.

- 1) Адміністративна право поділяється на загальне та спеціальної.
- 2) Адміністративна право поділяється на загальне та особливе.
- 3) Адміністративна право поділяється на загальне, особливе та спеціальне.

За першим підходом – система адміністративного права складається з двох основних частин: загальної та спеціальної, але дана позиція на даний момент немає майже прихильників.

Другий підхід передбачає поділ адміністративного права на два розділи: «Загальне адміністративне право» та «Особливе адміністративне право» – дана позиція має найбільше прихильників. Проблемними питання у межах цього підходу є змістовне наповнення Загальної та Особливої частини адміністративного права

Варто зазначити, що програма другого блоку єдиного фахового вступного випробування з правничих дисциплін, схвалена Міністерством освіти і науки України, передбачає визначення системи адміністративного права України [14] саме через такий поділ.

Поділ на загальне й особливе адміністративне право було утверджено у вітчизняній науці адміністративного права професором Р. Мельником на основі надбань класичного та сучасного адміністративного права Німеччини та Австрії [13, с. 32].

Важливо зазначити, що в теорії адміністративного права немає єдиної точки зору щодо переліку правових інститутів адміністративного права, що дозволяє авторам виокремлювати як різну їх кількість, так і їх назви [15, с.34].

Наприклад, Р. Мельник, В. Бевзенко в Загальну частину адміністративного права включають такі інститути: принципів адміністративного права; суб'єктивних публічних прав приватних осіб; нормативних актів публічної адміністрації; адміністративних актів публічної адміністрації; адміністративного договору; адміністративної процедури; публічного майна; примусового виконання адміністративних актів; позасудового захисту права та свободи приватних осіб, порушених суб'єктами публічної адміністрації[5, 62-63].

Постійний розвиток суспільних відносин в Україні впливає на суттєву трансформацію в системі адміністративного права. Ця галузь права

наповнюється новим змістом, адаптується до змін у сучасному світі. Головна мета реформування українського адміністративного права полягає у приведенні його структури у відповідність з загальноприйнятими нормами та стандартами Європейського Союзу.

На шляху до досягнення європейської структури адміністративного права, важливо враховувати особливості національного контексту та культурних цінностей. Це допоможе зберегти національну ідентичність, одночасно забезпечуючи відповідність українських норм стандартам Європейського Союзу.

Окрім того, успішне реформування адміністративного права має сприяти розвитку демократичних інститутів, забезпеченню правової впевненості громадян та стабільності в країні. Такий прогрес дозволить Україні стати активним учасником європейської правової спільноти і сприятиме її інтеграції в європейський правовий простір.

В ЄС найбільш авторитетними є розробки вчених адміністративістів ФРН, які поділяють систему адміністративного права на «Загальне адміністративне право» та «Особливе адміністративне право» [12 С.22]. Третій підхід додає до «Загальне адміністративне право» та «Особливе адміністративне право» ще одну частину – «Спеціальне адміністративне право».

Загальна частина адміністративного права об'єднує норми, що закріплюють принципи державного управління; правове становище суб'єктів адміністративного права (органів виконавчої влади, державних службовців, громадян та ін.): форми і методи виконавчої та розпорядчої діяльності: адміністративний процес; засоби забезпечення законності і дисципліни в державному управлінні [16, с. 52].

Ю. Битяк, І. Бойко, Н. Писаренко зазначають, що « за сучасних умов на підставі аналізу ... приписів Конституції України можна у ролі основних інститутів Загальної частини адміністративного права назвати такі: 1) принципів адміністративного права; 2) суб'єктивних публічних прав та обов'язків; 3) повноважень публічної адміністрації; 4) адміністративної процедури; 5) публічної служби; 6) адміністративної відповідальності» [4, с. 172].

Дуже слушним є зауваження, що «система адміністративного права – це сукупність адміністративно-правових норм та інститутів, об'єднаних єдиним предметом і методом, принципами й цілями, які розташовані у певній логічній послідовності [23, с. 30].

Особлива частина адміністративного права містить норми, що регулюють управління промисловістю, агропромисловим комплексом, соціально-культурною сферою, адміністративно-політичною діяльністю, а також міжгалузеве державне управління у сферах статистики, стандартизації, ціноутворення і т.ін. Поділ адміністративного права на Загальну та Особливу

частину націлений на інтеграцію сучасних концептуальних доктрин адміністративно-правової науки в освітній процес, спонукаючи до глибокого вивчення та розуміння адміністративного права через призму сьогодення. Він зосереджується на предметі, цілях та правових інструментах, які використовуються законодавством у різних галузях публічного управління.

Особлива частина адміністративного права у сучасних умовах ще не має уніфікованого підходу до розуміння свого змісту. Проте, безсумнівно, на рівні особливої частини адміністративного права вивчаються та розкриваються правові механізми управління та регулювання в конкретних сферах публічного управління. Саме тому, цей аспект адміністративного права має велике практичне значення, оскільки дозволяє здобувачам і майбутнім юристам інтегрувати загальні положення та принципи адміністративного законодавства з урахуванням специфіки кожного окремого напрямку публічного управління.

Ознайомлення з цим аспектом адміністративного права допомагає здобувачам-правникам розширити свої знання і уявлення про особливості та нюанси правового регулювання у конкретних сферах публічного управління. Такий практичний підхід допомагає майбутнім фахівцям у сфері права зрозуміти складні ситуації, вирішувати конфліктні питання та захищати права та інтереси своїх клієнтів. Знання, отримані у процесі вивчення особливої частини адміністративного права, створюють міцну підставу для успішної кар'єри в правовій сфері, дозволяючи зрозуміти та застосовувати норми та принципи адміністративного права у реальних практичних ситуаціях.

Наприклад, цікавим в цьому контексті є підручник « Особливе адміністративне право» за заг. ред. Бернда Візера, Ярослава Лазур, Тетяни Карабін, Олександра Білаша [17]. Вивчаючи зміст цього підручника, стає очевидним, що об'єднані в ньому підгалузі та інститути адміністративного права виявляють значну різноманітність змісту і є такі розділи: поліцейське право, право об'єднань, право свободи зібрань, міграційне право, право захисту персональних даних, право охорони довкілля, право оцінки впливу на довкілля, адміністративно-господарське право, регуляторне право, право публічних закупівель, будівельне право, дорожнє право, право просторового планування, право культурної спадщини та право управління відходами, освітнє право.

Зміст загальної і особливої частин адміністративного права є взаємозалежним і складає єдине ціле. Норми загальної частини застосовуються до всіх інститутів особливої частини. Наприклад, загальні правила, що регулюють порядок підготовки, видання, набрання чинності і дію актів державного управління, реалізуються у процесі виконавчо-розпорядчої діяльності органів управління у всіх галузях соціально-культурного будівництва з урахуванням їх специфіки.

В окремих літературних джерелах інколи виділяють третю частину адміністративного права – спеціальну. Спеціальна частина адміністративного права, на думку авторів, включає в себе норми, що регулюють адміністративно-правову діяльність суб'єктів управління конкретними сферами. Наприклад, адміністративна діяльність органів внутрішніх справ, адміністративна діяльність органів митного контролю тощо [11, с.52].

О.Остапенко, М. Ковалів, С. Єсімов С. С. дотримуються позиції, що виділення окремо спеціальної частини є недоцільним [11, с. 52].

Наявність різні концептуальних підходів до розуміння змісту категорія «система адміністративного права» свідчать про те, що немає єдиної позиції щодо структури адміністративного права. Продовження досліджень та обговорення різних підходів допоможе зрозуміти сутність та особливості цієї галузі права і забезпечить науково обґрунтовану та єдину систему адміністративного права, яка буде корисною як для майбутніх юристів, так і для вже діючих фахівців у цій сфері.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що стосовно питання визначення елементів системи адміністративного права існує майже одна думка, що основними елементами системи адміністративного права є: норма адміністративного права; інститут адміністративного права; підгалузь адміністративного права.

- Норма адміністративного права є необхідним загальнообов'язковим правилом поведінки, яке встановлене або санкціоноване державою з метою забезпечення публічних прав і свобод людини й громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства та держави, і захищене від порушення засобами державного примусу. Ми підтримуємо позицію, що «розв'язання проблеми наповнення системи адміністративного права нині, як і раніше, базується на тезі, що ця галузь репрезентує публічне право. Отже, застосування норм розглядуваної галузі спрямовано на задоволення публічного інтересу, який, за справедливим твердженням правників, слід зрозуміти не як щось абстрактне, а як вагомий важель не тільки відображення, а й забезпечення реалізації сукупності індивідуальних інтересів членів громадянського суспільства» [1, 130].

- Інститут адміністративного права включає в себе сукупність норм, які регулюють однорідні чи близькі суспільні відносини, пов'язані з функціонуванням державних органів, виконанням адміністративних процедур, здійсненням державного контролю та іншими аспектами державного управління.

- Підгалузь адміністративного права є складною системою, яка об'єднує інститути та норми адміністративного права з однією спільною

метою – юридичного регулювання певної сфери життя і діяльності держави та громадян. Це важливий аспект, оскільки підгалузь адміністративного права сприяє забезпеченню ефективного функціонування адміністративної системи та відповідного захисту прав і свобод громадян.

На підставі проведеного дослідження можна однозначно зазначити, що відсутність єдиної точки зору стосовно переліку підгалузей адміністративного права – факт, на який слід звернути увагу. Цей перелік виявляє значну різноманітність та розбіжності між собою, що може бути пов'язано з різними підходами та контекстами в досліджуваній галузі.

Різні авторитетні джерела та наукові праці надають різні переліки підгалузей адміністративного права, що свідчить про динаміку розвитку цієї галузі і її адаптацію до сучасних реалій. Зважаючи на це, дослідники та спеціалісти у галузі адміністративного права повинні усвідомлювати, що пропонувані переліки можуть відрізнятися і потребують уточнень, узгодження та додаткового вивчення. Така різноманітність підгалузей адміністративного права створює певний виклик для академічного світу, але водночас дає можливість для дослідження та вдосконалення цієї галузі. Розробка єдиної та загальноприйнятої системи класифікації може бути складним завданням, але це важливий крок для розвитку адміністративного права як науки і забезпечення його ефективного застосування у практиці. Постійне оновлення та узгодження даних переліків допоможе забезпечити єдність та цілісність галузі, що стане вагомим досягненням у розвитку сучасної адміністративно-правової науки.

Видається за необхідне виокремити такі підгалузі адміністративного права: службове право; поліцейське право; військове право; адміністративно-деліктне право; містобудівне право [18, 35].

Органічна взаємодія між нормою адміністративного права, інститутом адміністративного права та підгалуззю адміністративного права сприяє стабільності та правовій державності, створюючи надійну основу для розвитку суспільства та забезпечення взаємозв'язку між державою та громадянами.

Р. Мельник звертає увагу і на той факт, що система адміністративного права має два рівні: «базовий» і «поточний» [19, с. 10-16].

На «базовому» рівні зосереджені норми, які діють незалежно від будь-яких змін і втілюються, перш за все, у принципах права (зокрема, таких, як верховенство права, справедливість, рівність, побудова правової держави). Норми «базового» рівня існують об'єктивно незалежно від волі та бажання законодавця, окремих осіб, тому у межах цього рівня система права є об'єктивним утворенням. Більше того, він стає основою формування «поточного» рівня системи права, внутрішній об'єм якого залежить від багатьох факторів: рівня розвитку правосвідомості, форми правління,

активності законодавчого процесу тощо. Це дозволяє говорити про його суб'єктивні характеристики. В ідеалі названі рівні системи адміністративного права повинні узгоджуватися між собою, переслідувати одну мету – досягнення збалансованого та узгодженого з потребами окремої особистості, суспільства і держави регулювання суспільних відносин. Розрив між «базовим» та «поточним» рівнями призводить, відповідно, до виникнення протиріч між правом і законом, деструктивних процесів всередині системи права» [19, с. 10-16], [20, с. 52-56].

Сучасна система українського адміністративного права зазнає значної трансформації через розвиток суспільних відносин, що призводить до збагачення її новим змістом із урахуванням викликів війни та європейських стандартів захисту прав людини, сучасних стандартів комунікації між особами і органами публічної адміністрації.

Головним напрямком реформування вітчизняного адміністративного права є його адаптація до загальноприйнятої структури в Європейському Союзі. В ЄС найбільш авторитетними є розробки вчених адміністративістів ФРН, які поділяють систему адміністративного права на «Загальне адміністративне право» та «Особливе адміністративне право» [12, с. 22].

У цьому контексті доречним є зауваження німецького вченого Е. Шмідт-Ассманн, що «системну спрямованість адміністративного права задано, по-перше, тріадою зобов'язальних норм Основного Закону Федеративної Республіки Німеччини (зв'язаність основоположними правами (абзац 3 ст. 1), законом і правом (абзац 3 ст. 20), вимогою демократичної легітимації (абзац 2 ст. 1) та, по-друге, гарантією правового захисту (абзац 4 ст. 19) [21, с. 3].

Висновки. Під впливом різноматніх викликів, фундаментальні категорії адміністративного права трансформуються та отримують «нового» звучання. До таких категорій можливо віднести – «система адміністративного права». Змістовне наповнення «система адміністративного права» виявляє значні варіації серед наукової спільноти через складність та багатогранність цієї галузі права.

Різні підходи до розуміння підгалузей та інститутів адміністративного права можуть обумовлені специфічними особливостями юридичної системи, історичними, політичними або соціокультурними чинниками, що впливають на розвиток адміністративного права. На даний час, відсутній уніфікований підхід до розуміння змістовного наповнення категорії «система адміністративного права». Підручники та навчальні посібники з адміністративного права пропонують різноманітні погляди та концепції стосовно структури Особливої частини цієї галузі. Вони різняться змістом, підходами до аналізу та інтерпретації нормативних актів, а також способами

застосування цих норм у практичній діяльності. Тому, з метою розвитку єдиної та науково обґрунтованої інтерпретації адміністративного права, необхідно проводити подальші дослідження й аналіз різних поглядів на цю галузь. Це допоможе створити єдину і спрямовану на практику систему знань, яка буде використовуватись як майбутніми юристами, так і вже діючими фахівцями у сфері адміністративного права. Така єдність підходів допоможе підвищити якість вивчення та розуміння в цій галузі і сприятиме більш ефективному та збалансованому застосуванню правових норм у практичній діяльності.

Література:

1. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Averianov_Vadym/Administratyvne_pravo_Ukrainy_Tom_1_Zahalna_chastyna/ (дата звернення: 05.08. 2023).
2. Адміністративне право України : Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл. : у 2 т.] / [Авер'янов В. Б., Битяк Ю. П., Зуй В. В. та ін.] ; голова ред. кол. В.Б. Авер'янов. К. : Юридична думка, 2004. Т. 1 : Загальна частина.
3. Алфьоров С. М., Ващенко С. В., Долгополова М. М., Купін А. П. Адміністративне право. Загальна частина. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
4. Битяк Ю., Бойко І., Писаренко Н. Система адміністративного права. *Право України*. 2017. №12. С. 173–183. URL: https://www.academia.edu/37266070/Юрій_Битяк_Ірина_Бойко_Надія_Писаренко_Система_адміністративного_права_Право_України_2017_12_С_173_183(дата звернення: 05.08. 2023).
5. Мельник Р.С., Бевзенко В.М. Загальне адміністративнеправо: Навчальний посібник./ За заг. ред. Р.С. Мельника. К.: Ваіте, 2014. 376 с.
6. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. авт. кол.), В. М. Гаращук, В. В. Богуцький [та ін.] ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гаращука, В. В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с.
7. Колпаков В. К., Кузьменко О. В. Адміністративне право України: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 544 с. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/5/kolpakov.pdf> (дата звернення: 05.08. 2023).
8. Мельник Р.С. Система адміністративного права: монографія. Харків: Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2010. 398 с.
9. Мельник Р.С. Загальне адміністративне право в питаннях і відповідях: навч. посіб. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 307 с.
10. Мінка Т. П. Актуальні проблеми змісту системи адміністративного права. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 122–126.
11. Адміністративне право України (загальна частина): навч. посіб. / [Остапенко О. І. Ковалів М. В., Єсімов С. С. та ін.] ; [Вид. 2-е, доп.] Львів: СПОЛОМ, 2021. 616 с. <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3866/1/адмін%20право%20україни%20заг%20част.pdf> (дата звернення: 05.08. 2023).
12. Галуцько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. А Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короєд, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванишук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. 272 с. URL: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/Административне-право-України-2015.pdf>

13. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / В. Галунько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко та ін.; за ред. В. Галунька, О. Правоторової. Видання четверте. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с. URL: [Хамходера%20О.П.Адміністративне%20право%20України..pdf?sequence=4&isAllowed=y](#) (дата звернення: 05.08. 2023).
14. Про затвердження Програми предметного тесту з права та міжнародного права : Наказ МОН № 107 від 03.02.2022. URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/vstup-2022/Prohramy-YEFVV/Zatverdzeni.prohramy.YEFVV/10.02/Pro.zatv.Prohr.p> (дата звернення: 05.08. 2023). Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 792 с. URL : <https://doi.org/10.32837/11300.25545>
15. Колпаков В. К. Адміністративне право України: Підручник. Юрінком Інтер, 1999. 736 с.
16. Особливе адміністративне право: підручник./ за заг. ред. Бернда Візера, Ярослава Лазур, Тетяни Карабін, Олександра Білаша. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 464 с.
17. Загальне адміністративне право України : підручник / за заг. ред.: акад. С. Ківалова і проф. Л. Білої-Тіунової ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. 792 с.: URL : <https://doi.org/10.32837/11300.25545> (дата звернення: 05.08. 2023).
18. Мельник Р. С. Що розуміти під категорією «система права»? *Адміністративне право і процес*. 2012. № 1(1). С. 10–16. (дата звернення: 08.08. 2023).
19. Мельник Р.С. Оновлення системи адміністративного права України - вимога сьогодення. *Правова інформатика*. 2007. № 3 (15). с. 52-56. (дата звернення: 08.08. 2023).
20. Kortukova, T., Kolosovskyi, Y., Korolchuk, O. L., Shchokin, R., & Volkov, A. S. (2023). Peculiarities of the legal regulation of temporary protection in the european union in the context of the aggressive war of the russian federation against Ukraine. *International Journal for the Semiotics of Law*, 36(2), 667-678. doi:10.1007/s11196-022-09945-y
21. Шмідт-Ассманн Е. Загальне адміністративне право як ідея врегулювання: основні засади та завдання систематики адміністративного права; пер. з нім. Г. Рижков, І. Сойко, А. Баканов; відп. ред. О. Сироїд. 2-ге вид., перероблене та доповнене. Київ: К. І. С., 2009. 552 с. (дата звернення: 05.08. 2023).

References:

1. Administratyvne pravo Ukrainy (2004). [Administrative law of Ukraine] Akademichnyi kurs: Pidruch. U dvokh tomakh: Tom 1. Zahalna chastyna / Red. kolehiia: V.B. Averianov (holova). K.: Vydavnytstvo «Iurydychna dumka», 2004. 584 s. Retrieved from: https://chtyvo.org.ua/authors/Averianov_Vadym/Administratyvne_pravo_Ukrainy_Tom_1_Zahalna_chastyna/ [in Ukrainian].
2. Administratyvne pravo Ukrainy. (2004). [Administrative law of Ukraine] Akademichnyi kurs: [pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshchych navch. zakl.: u 2 t.] / [Averianov V. B., Bytiak Yu. P., Zui V. V. ta in.] ; holova red. kol. V.B. Averianov. K.: Yurydychna dumka, 2004. T. 1: Zahalna chastyna. [in Ukrainian].
3. Alforov, S. M., Vashchenko, S. V., Dolhopolova, M. M., Kupin, A. P.(2011) Administratyvne pravo. [Administrative law of Ukraine]. Zahalna chastyna. Navch. posib. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 216 s. [in Ukrainian].
4. Bytiak Yu., Boiko I., Pysarenko N.(2017).Systema administratyvnoho prava [System of administrative law]: *Pravo Ukrainy*. 2017. №12. S. 173–183. Retrieved from: https://www.academia.edu/37266070/Юрій_Битяк_Ірина_Бойко_Надія_Писаренко_Система_адміністративного_права_Право_України_2017_12_С_173_183 [in Ukrainian].

5. Melnyk, R.S., Bevzenko, V.M. (2014). *Zahalne administratyvne pravo [General administrative law]: Navchalnyi posibnyk./* Za zah. red. R.S. Melnyka. K.: Vaite, 2014. 376 s [in Ukrainian].
6. *Administratyvne pravo* (2010). [Administrative law of Ukraine]: pidruchnyk / Yu. P. Bytiak (ker. avt. kol.), V. M. Harashchuk, V. V. Bohutskyi [ta in.] ; za zah. red. Yu. P. Bytiaka, V. M. Harashchuka, V. V. Zui. Kharkiv : Pravo, 2010. 624 s. [in Ukrainian].
7. Kolpakov, V. K., Kuzmenko, O. V. (2003). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]: pidruchnyk.* K.: Yurinkom Inter, 544 s. Retrieved from: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/5/kolpakov.pdf> [in Ukrainian].
8. Melnyk R.S. (2010). *Systema administratyvnoho prava [System of administrative law]: monohrafiia.* Kharkiv:Vydavnytstvo Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 2010. 398 s [in Ukrainian].
9. Melnyk, R. S. (2018) *Zahalne administratyvne pravo v pytanniakh i vidpovidiakh [General administrative law in questions and answers]: navch. posib.* Kyiv. nats. un-t im. T. Shevchenka. Kyiv: Yurinkom Inter,. 307 s [in Ukrainian].
10. Minka, T. P. (2009). *Aktualni problemy zmistu systemy administratyvnoho prava. [Actual problems of the content of the system of administrative law]* Chasopys Kyivskoho universytetu prava. № 2. S. 122–126. [in Ukrainian].
11. *Administratyvne pravo Ukrainy* (2021). [Administrative law of Ukraine] (zahalna chastyna): navch. posib. / [Ostapenko O. I. Kovaliv M. V., Yesimov S. S. ta in.] ; [Vyd. 2-e, dop.] Lviv: SPOLOM, 2021. 616 s. Retrieved from: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3866/1/адмін%20право%20україни%20заг%20част.pdf> [in Ukrainian].
12. Halunko, V.V., Kurylo, V.I., Koroied, S.O. ta in. (2015). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]. T.1. Zahalne administratyvne pravo: navchalnyi posibnyk /* [V.V. Halunko, V.I. Kurylo, S.O. Koroied, O.Iu. Drozd, I.V. Hyrenko, O.M. Yeshchuk, I.M. Ryzhenko, A.A. Ivanyshchuk, R.D. Saunin, I.M. Yamkova]; za red. prof. V.V. Halunka. Kherson: Hrin D.S., 272 s. Retrieved from: <http://kizman-tehn.com.ua/wp-content/uploads/2018/02/Адміністративне-право-України-2015.pdf>: [in Ukrainian].
13. *Administratyvne pravo Ukrainy. Povnyi kurs.*(2021). [Administrative Law of Ukraine. Full course]: pidruchnyk / V. Halunko, P. Dikhtiiievskyi, O. Kuzmenko ta in.; za red. V. Halunka, O. Pravotorovoi. Vydannia chetverte. Kherson: OLDI-PLIuS, 2021. 656 s. Retrieved from: [Хамходера%20О.П.Адміністративне%20право%20України.pdf?sequence=4&isAllowed=y](https://doi.org/10.32837/11300.25545) [in Ukrainian].
14. *Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy Prohrama predmetnoho testu z prava ta mizhnarodnoho prava [Subject Test Program in Law and International Law]* № 107 vid 03.02.2022. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/vstup-2022/Prohramy-YEFVV/Zatverdzeni.prohramy.YEFVV/10.02/Pro.zatv.Prohr.p>[in Ukrainian].
15. *Zahalne administratyvne pravo Ukrainy* (2023). [General Administrative Law of Ukraine]: pidruchnyk / za zah. red.: akad. S. Kivalova i prof. L. Biloi-Tiunovoi; Nats. un-t «Odeska yuryd. akademiia». Odesa: Feniks, 2023. 792 s. Retrieved from: <https://doi.org/10.32837/11300.25545> [in Ukrainian].
16. Kolpakov, V. K.(1999). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]: Pidruchnyk.* Yurinkom Inter, 1999. 736 s. [in Ukrainian].
17. *Osoblyve administratyvne pravo. (2022).* [Special Administrative Law]: pidruchnyk./ za zah. red. Bernda Vizera, Yaroslava Lazur, Tetiany Karabin, Oleksandra Bilasha. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2022. 464 s. [in Ukrainian].

18. Zahalne administratyvne pravo Ukrainy. (2023). [General Administrative Law of Ukraine]: pidruchnyk / za zah. red.: akad. S. Kivalova i prof. L. Biloi-Tiunovoi; Nats. un-t «Odeska yuryd. akademiia». Odesa: Feniks, 2023. 792 s.: Retrieved from: <https://doi.org/10.32837/11300.25545> [in Ukrainian].
19. Melnyk R. S. (2012). Shcho rozumity pid katehoriieiu «systema prava»? [Update of the administrative law system of Ukraine is a requirement of the present]. *Administratyvne pravo i protses*. № 1(1). S. 10–16. [in Ukrainian].
20. Kortukova, T., Kolosovskyi, Y., Korolchuk, O. L., Shchokin, R., & Volkov, A. S. (2023). Peculiarities of the legal regulation of temporary protection in the european union in the context of the aggressive war of the russian federation against Ukraine. *International Journal for the Semiotics of Law*, 36(2), 667-678. doi:10.1007/s11196-022-09945-y
21. Shmidt-Assmann E. Zahalne administratyvne pravo iak ideia vrehuliuvannia: osnovni zasady ta zavdan-nia systematyky administratyvnoho prava [General administrative law as the idea of regulation: the basic principles and objectives of the taxonomy of administrative law], Kyiv: K. I. S., 2009, 552 p.

УДК 347.77/.78

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-402-413](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-402-413)

Гуржій Анна Валеріївна доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Державний торговельно-економічний університет, кандидат юридичних наук, доцент, тел.: (044) 531 47 41, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, <https://orcid.org/0000-0001-5757-592X>

Сербин Руслан Андрійович проректор, Національна академія внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, Солом'янська площа, 1, м. Київ, 03035, тел.: (044) 246-94-91

Гуржій Тарас Олександрович завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Державний торговельно-економічний університет, доктор юридичних наук, професор, тел.: (044) 531-47-41, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, <https://orcid.org/0000-0002-3348-8298>

Мушенко Віктор Васильович професор кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Державний торговельно-економічний університет, доктор юридичних наук, професор, тел.: (044) 531-47-41, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, <https://orcid.org/0000-0003-0411-7567>

РОЛЬ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ У ФОРМУВАННІ ПРАВОВИХ ЗАСАД МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Анотація. У статті розглядається вищий рівень організації та адміністрування медичних послуг для поліцейських в Україні. Наголошується на важливості ефективного надання медичних послуг для цієї важливої верстви суспільства. Досліджуються правові засади медичного обслуговування поліцейських, а також роль вищих органів державної влади (Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України) у формуванні національної політики охорони здоров'я та надання медичних послуг населенню.

На основі проведеного аналізу визначено коло актуальних проблем, з якими стикаються працівники поліції у сфері медичного обслуговування. Констатовано недостатню ефективність правового регулювання та організаційного забезпечення відомчої системи медичного обслуговування МВС України. Розкрито провідну роль Верховної Ради України у формуванні

законодавчих засад управління охороною здоров'я. Підкреслено важливість належних бюджетних асигнувань для нормального функціонування й динамічного розвитку медичного обслуговування поліцейських. Охарактеризовано місце Президента України та Кабінету Міністрів України у системі суб'єктів державного управління сферою охорони здоров'я та надання медичних послуг населенню.

Зроблено висновок про необхідність розробки та здійснення комплексу організаційно-правових заходів, спрямованих на покращення медичного обслуговування поліцейських, а саме: прийняття державної цільової програми розвитку медичного обслуговування населення; забезпечення постійного моніторингу і координації діяльності органів виконавчої влади щодо розробки та реалізації галузевих і регіональних програм медичного обслуговування населення; посилення контролю за діяльністю суб'єктів медичного обслуговування поліцейських; розвиток державно-приватного партнерства у сфері медичного обслуговування працівників поліції.

Ця стаття адресована науковцям і практикам, які займаються питаннями охорони ролі вищих органів державної влади у формуванні правових засад медичного обслуговування поліцейських. Вона може слугувати підґрунтям для подальшого дослідження та розробки стратегій і політик, спрямованих на забезпечення охорони прав у зазначеній сфері.

Ключові слова: вищі органи державної влади, правове регулювання, правова охорона, правове забезпечення, охорона здоров'я, медичне обслуговування.

Gurzhii Anna Valeriivna Associate Professor of the Department of Administrative, Financial, and Information Law, State Trade and Economic University, PhD in Law, Associate Professor, Kyoto St., 19, Kyiv, 02156, tel.: (044) 531-47-41, <https://orcid.org/0000-0001-5757-592X>

Serbin RuslanAndriyovych Vice-rector of the National Academy of Internal Affairs, Doctor of legal sciences, Professor, Honored lawyer of Ukraine, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (044) 246-94-91

Gurzhii Taras Oleksandrovyich Head of the Department of Administrative, Financial, and Information Law, State Trade and Economic University, Doctor of Law, Professor, Kyoto St., 19, Kyiv, 02156, tel.: (044) 531-47-41, <https://orcid.org/0000-0002-3348-8298>

Mushenok Viltor Vasyliovych Professor of the Department of Administrative, Financial, and Information Law, State Trade and Economic University, Doctor of Law, Professor, Kyoto Street, 19, Kyiv, 02156, tel.: (044) 531-47-41, <https://orcid.org/0000-0003-0411-7567>

THE ROLE OF THE HIGHEST BODIES OF STATE POWER IN THE FORMATION OF THE LEGAL BASIS OF MEDICAL SERVICES FOR POLICE OFFICERS

Abstract. The article examines the higher level of organization and administration of medical services for police officers in Ukraine. The importance of effective provision of medical services for this important segment of society is emphasized. The legal basis of medical care for police officers, as well as the role of higher state authorities (the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine) in the formation of national health care policy and the provision of medical services to the population are studied.

Based on the analysis, a range of current problems faced by police officers in the field of medical care was determined. Insufficient effectiveness of legal regulation and organizational support of the departmental system of medical services of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine was found. The leading role of the Verkhovna Rada of Ukraine in the formation of the legislative principles of health care management is revealed. The importance of appropriate budget allocations for the normal functioning and dynamic development of police medical services is emphasized. The place of the President of Ukraine and the Cabinet of Ministers of Ukraine in the system of subjects of state management in the field of health care and the provision of medical services to the population is characterized.

It was concluded that it is necessary to develop and implement a complex of organizational and legal measures aimed at improving the medical care of police officers, namely: adoption of the state target program for the development of medical care for the population; ensuring constant monitoring and coordination of the activities of executive authorities regarding the development and implementation of branch and regional programs of medical care for the population; strengthening control over the activities of subjects of police medical services; development of public-private partnership in the field of medical care for police officers.

This article is addressed to scientists and practitioners who deal with issues of protection of the role of higher state authorities in the formation of the legal basis of medical care for police officers. It can serve as a basis for further research and development of strategies and policies aimed at ensuring the protection of rights in the specified area.

Keywords: higher state authorities, legal regulation, legal protection, legal support, health care, medical care.

Постановка проблеми. Система охорони здоров'я та медичного обслуговування населення є однією з найважливіших складових соціально-економічного розвитку країни. Забезпечення якісних і доступних медичних

послуг є нагальним завданням держави, зокрема в контексті глобальних викликів і постійно зростаючих безпекових загроз. В сучасній Україні медичне обслуговування населення супроводжується цілою плетеницею різноаспектних проблем. Це, і брак сучасного обладнання, і недосконалість системи підготовки лікарів, і слабка просвітницька робота, і низький рівень правової культури громадян тощо. Однак, чи не найголовнішою проблемою є недоліки публічного адміністрування. За загальним визнанням науковців і практиків стратегічне планування, нормотворча та правозастосовна діяльність в цій сфері провадяться неузгоджено, без чітко визначеної системи та координації, що вкрай негативно відбивається на системі медичних послуг. Вони тягнуть за собою невизначеність важливих аспектів медичного обслуговування, різнобій у правозастосуванні, помилки при тлумаченні юридичних норм, розбіжності з вимогами та рекомендаціями міжнародного законодавства.

З огляду на це, особливої актуальності набуває дослідження впливу вищих органів державної влади на адміністрування охорони здоров'я та медичного обслуговування населення. Роль Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України у формуванні та реалізації державної політики охорони здоров'я та медичного обслуговування населення неможливо переоцінити. Суб'єкти вищої державної влади створюють правовий, фінансовий та організаційний фреймворк, який забезпечує якість, доступність, належне функціонування та розвиток системи медичних послуг. З огляду на це, аналіз їх діяльності має важливе практичне значення. Зокрема, він допоможе висвітлити проблемні аспекти публічного адміністрування охорони здоров'я, а також запропонувати рекомендації, спрямовані на підвищення його ефективності. Крім того, результати такого аналізу можуть покладатися в основу розробки та реалізації стратегічних планів розвитку охорони здоров'я, зокрема, тих, які що спрямовані на покращення якості медичного обслуговування поліцейських.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дрозд С.М. (2021) Фінансово-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських; Дрок І.С. (2020) Форми взаємодії поліції та медичних закладів в умовах загострення санітарно-епідемічної ситуації в Україні; Колісникова Г.В. (2020) Правове регулювання надання якісних медичних послуг в Україні; Миколаєць І.В. (2016) Державне регулювання надання медичних послуг як складова соціального захисту населення; Устимчук О.В. (2018) Нормативно-правові засади регулювання сфери надання медичних послуг в Україні; Барзилович А. Д. (2020) Методи державного регулювання ринку медичних послуг: прямого та непрямого впливу; Герц А.А. (2015) Медична послуга як об'єкт правового регулювання.

Метою статті є висвітлення ролі Верховної Ради України, Президента України та Кабінету Міністрів України у забезпеченні сталого розвитку та ефективного функціонування системи медичного обслуговування поліцейських.

Виклад основного матеріалу. У загальнодержавних масштабах система медичного обслуговування являє собою складне, багатоаспектне явище, в якому задіяні різні соціальні інститути: суб'єкти владних повноважень, підприємства, установи, організації, заклади різного спрямування та різних форм власності [1]. Безумовно, усі ці інститути певним чином визначають стан і перспективи розвитку системи медичного обслуговування населення. Але найбільш потужний вплив на цю систему здійснюють органи публічної влади.

Як підкреслює А. Л. Петрицький, “в сучасних умовах саме публічна влада несе на собі основний тягар відповідальності за формування та реалізацію державної політики у всіх сферах суспільного життя. Суб'єкти публічної влади, як провідна організуюча сила демократичного суспільства, визначають стратегічні цілі та пріоритетні напрями соціально-економічного розвитку. Вони здійснюють організуючий вплив на провідні сектори суспільних відносин, формують зміст конкретних соціальних зв'язків, сполучають їм правову форму, забезпечують їх підтримку, охорону та захист, гарантують їх стабільність і безпеку. Вони вибудовують організаційний механізм такого впливу і самі ж виступають його стрижневим елементом” [2, с. 67]. Держава забезпечує якість і підготовку медичної допомоги пацієнтам завдяки відповідній системі сертифікації, ліцензування, акредитації і стандартизації, а також належній підготовці медичного і фармацевтичного персоналу на підставі існуючих стандартів навчання, здійснює контроль за медичною практикою, – розвиває цю думку Г.В. Колесникова [3, с. 107].

Відповідно до чинного законодавства, основні функції щодо правового регулювання та організаційного забезпечення охорони здоров'я та медичного обслуговування населення покладаються на Верховну Раду України, Президента України та Кабінет Міністрів України.

Верховна Рада України, як головний суб'єкт формування державної політики, встановлює нормативно-правовий базис медичного обслуговування, включаючи принципи його надання, джерела фінансування, систему суб'єктів та державні гарантії. Вона також визначає відповідальність за порушення правил медичного обслуговування. Президент України, як глава держави, має комплексний вплив на розвиток системи медичного обслуговування, видаючи укази та розпорядження, які стосуються організації та забезпечення медичної допомоги поліцейським. У свою чергу, Кабінет Міністрів України, як вищий орган у системі органів виконавчої влади, адмініструє сферу медичних послуг, координуючи діяльність міністерств та інших центральних органів виконавчої

влади. Розглянемо їх роль у формуванні правових засад медичного обслуговування поліцейських детальніше.

Верховна Рада України є головним суб'єктом формування державної політики в сфері охорони здоров'я. Шляхом видання відповідних законодавчих актів Верховна Рада України формує нормативно-правовий базис охорони здоров'я та медичного обслуговування населення. Саме її актами визначаються принципи медичного обслуговування, джерела його фінансування, система суб'єктів його забезпечення, його державні гарантії, правовий статус його суб'єктів, а також загальний порядок надання медичних послуг. І саме Верховна Рада України визначає підстави та заходи юридичної відповідальності за порушення правил медичного обслуговування.

Шляхом прийняття відповідних законодавчих актів Верховна Рада України окреслює сферу функцій і повноважень публічної адміністрації у сфері охорони здоров'я та медичного обслуговування. Зокрема, нею визначаються відповідні обов'язки органів виконавчої влади, а також підпорядкованих їм медичних закладів, установ, організацій. Крім того, законодавчі акти Верховної Ради України слугують "наріжним каменем" стратегічного планування (цільового програмування) [4, с. 251]. І хоча затвердження державних цільових програм з медичного обслуговування належить до компетенції Уряду, саме Верховна Рада України встановлює загальні засади їх розробки, прийняття та реалізації.

Важливим напрямом впливу Верховної Ради України на сферу медичного обслуговування поліцейських є правове забезпечення бюджетного фінансування заходів її розвитку. Як наголошує С.М.Дрозд: "Основоположним суб'єктом публічної адміністрації, який втілює фінансово-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських, є Верховна Рада України. Вона формулює структуру, повноваження, склад та функції Міністерства внутрішніх справ України та видає законодавчі акти, які врегульовують діяльність суб'єктів адміністрування у сфері фінансово-правового регулювання медичного забезпечення поліцейських. На підтвердження цього треба відзначити, що Верховною Радою України прийнято Закон України «Про загальну структуру і чисельність Міністерства внутрішніх справ України» [5, с. 126, 127]".

Зі свого боку, додамо, що окреслений напрям діяльності Парламенту втілюється як у створенні належного законодавчого підґрунтя (див.: Бюджетний кодекс України, Закон України "Про державні цільові програми"), так і в затвердженні видатків Державного бюджету на функціонування та розвиток системи медичних послуг [6; 7; 8].

У цілому роль Верховної Ради України в публічному адмініструванні медичного обслуговування важко переоцінити. Реалізуючи свої конституційні

повноваження, Верховна Рада України формує концепт національної системи медичних послуг, торує шляхи її розвитку, виступає головними регулятором суспільних відносин, які складаються в цій сфері.

Президент України є главою держави, гарантом її суверенітету, територіальної цілісності, а також гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції України). Визнання Президента главою держави обумовлює його інституційну відокремленість та специфіку правового статусу. Він не належить до жодної з трьох гілок державної влади (законодавчої, виконавчої чи судової), проте здійснює комплексний вплив на їх функціонування [9; 10]. Використовуючи потужний арсенал владних повноважень, Президент України визначає пріоритети державної політики, а також здійснює загальне керівництво основними напрямками державної діяльності в усіх сферах суспільного життя, у т. ч. у сфері охорони здоров'я [11, с. 86].

У рамках своїх конституційних повноважень Президент України видає укази і розпорядження з питань охорони здоров'я, які чинять загальний вплив на організацію та забезпечення медичного обслуговування працівників поліції. Такими, наприклад, є: Указ Президента України від 18.06.2021р. № 261/2021 “Про заходи щодо підвищення конкурентоспроможності закладів охорони здоров'я та забезпечення додаткових гарантій для медичних працівників”, Указ Президента України від 17.12.2003р. №1455/2003 “Про невідкладні заходи щодо забезпечення права громадян на охорону здоров'я і медичну допомогу”, Указ Президента України від 7.12.2000р. № 1313/2000 “Про Концепцію розвитку охорони здоров'я населення України” та ін.

Крім того, будучи головою Ради національної безпеки та оборони України, Президент України своїми указами вводить у дію рішення цього органу, зокрема, ті, що стосуються охорони здоров'я як вагомого чинника соціального розвитку і національної безпеки. З огляду на специфіку відповідних рішень РНБО України, питання медичного забезпечення регулюються ними у рамках більш широкої безпекової проблематики: забезпечення соціального здоров'я, протидія наслідкам епідемій і пандемій тощо. Тим не менш, вплив рішень РНБО на загальний стан організації медичного обслуговування є дуже помітним.

Так, наприклад, 18 серпня 2021 року Президент України увів в дію рішення Ради національної безпеки і оборони від 30.07.2021р. “Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою”, яким передбачено: - затвердження Стратегічного плану розвитку системи охорони здоров'я населення на період до 2030 року; поетапне включення до тарифів на медичні послуги вартості лікарських засобів, медичних виробів та витратних

матеріалів, які є необхідними для надання медичних послуг; визначення механізмів контролю за додержанням національних клінічних протоколів та стандартів медичної допомоги (медичних стандартів), а також підготовку вертикально інтегрованої системи контролю за якістю надання медичної допомоги в закладах охорони здоров'я; запровадження моніторингу надання медичних послуг за програмою медичних гарантій; удосконалення електронної системи охорони здоров'я; забезпечення високого рівня медичної освіти та розвитку кадрового потенціалу, зокрема, шляхом запровадження нової моделі інтернатури і лікарської резидентури з урахуванням вимог Директиви 2005/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу щодо визнання професійних кваліфікацій від 7 вересня 2005 року тощо [12].

На підставі викладеного можемо констатувати, що Президент України відіграє помітну роль у розбудові національної системи охорони здоров'я та медичного обслуговування населення, сприяючи її розвитку, скеровуючи її діяльність на забезпечення національних інтересів.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади, який здійснює адміністрування сфери медичних послуг як безпосередньо, так і через окремі міністерства, інші центральні органи виконавчої влади [13].

Спеціальні повноваження Уряду в сфері охорони здоров'я та медичного обслуговування визначаються діючим законодавством. Так, ст. 14 Основ законодавства України про охорону здоров'я покладає на Кабінет Міністрів України функції щодо: організації розробки та здійснення державних цільових програм, створення економічних, правових та організаційних механізмів, що стимулюють ефективну діяльність в сфері охорони здоров'я, забезпечення розвитку мережі закладів охорони здоров'я, укладання міжурядових угод і координації міжнародного співробітництва з питань охорони здоров'я, а також здійснення інших повноважень, покладених на органи виконавчої влади в сфері охорони здоров'я [14].

Зауважимо, що це далеко не всі види регуляторної діяльності, які реалізуються Кабінетом Міністрів України у сфері охорони здоров'я та медичного обслуговування. Основний вплив Уряду на цю сферу здійснюється через реалізацію ним загальних функцій і повноважень в системі державної влади. Зокрема, Кабінет Міністрів України виступає суб'єктом законодавчої ініціативи; створює, реорганізовує та ліквідує органи виконавчої влади, визначає їх повноваження; здійснює управління об'єктами державної власності; координує діяльність органів виконавчої влади та місцевого самоврядування; забезпечує контроль за дотриманням законодавства органами виконавчої влади, їх посадовими особами; визначає правові засади

функціонування та порядку ведення державних реєстрів; забезпечує створення матеріально-технічної бази та інших умов, необхідних для розвитку охорони здоров'я; здійснює заходи, спрямовані на захист прав і свобод, життя і здоров'я людини та громадянина, тощо.

Такими чином, на сьогодні Кабінет Міністрів України має у своєму розпорядженні надзвичайно різноманітний і потужний інструментарій для адміністрування сфери охорони здоров'я та медичного обслуговування. Та, на жаль, далеко не всі його елементи реалізуються Урядом однаково ефективно.

Багато років поспіль неврегульованими лишаються важливі аспекти ліцензування окремих видів господарської діяльності у сфері охорони здоров'я. Наразі недостатньо дієвим є урядовий контроль за діяльністю суб'єктів надання медичних послуг. Такий стан справ не відповідає об'єктивним вимогам сьогодення. В умовах, коли проблематика медичного обслуговування населення набуває особливої гостроти, її вирішенню слід приділяти особливу увагу. Перш за все це стосується Кабінету Міністрів України, який повинен розглядати відповідні питання як пріоритетні, залучати до їх вирішення всю систему органів виконавчої влади, забезпечувати суворий контроль за ефективністю їх діяльності та за дотриманням законодавства у сфері медичного обслуговування.

У світлі висвітлених недоліків постає необхідність здійснення комплексу організаційних заходів, спрямованих на розвиток медичного обслуговування, в тому числі – медичного обслуговування працівників поліції. Першочерговими кроками в цьому напрямку повинні стати: розробка та прийняття державної цільової програми розвитку медичного обслуговування населення; забезпечення постійного моніторингу і координації діяльності органів виконавчої влади щодо розробки та реалізації галузевих і регіональних програм медичного обслуговування населення; посилення контролю за діяльністю суб'єктів медичного обслуговування поліцейських; розвиток державно-приватного партнерства у сфері медичного обслуговування населення.

Висновки. У світлі висвітлених недоліків в організації медичного обслуговування населення, зокрема медичного обслуговування працівників поліції, виникає необхідність проведення комплексу організаційних заходів. Ці заходи повинні бути спрямовані на поліпшення системи охорони здоров'я та забезпечення доступності, якості та ефективності медичних послуг.

Одним з пріоритетних кроків має стати розробка та прийняття державної цільової програми розвитку медичного обслуговування населення. Дана програма повинна охоплювати широкий спектр заходів, спрямованих на поліпшення доступності послуг, підвищення якості надання медичної допомоги та забезпечення її ефективності. Реалізація галузевих і регіональних

програм медичного обслуговування населення потребує постійного моніторингу та координації з боку відповідних органів виконавчої влади. Це дозволить виявляти потенційні проблеми та приймати швидкі та ефективні рішення для їх вирішення, а також сприятиме постійному розвитку системи охорони здоров'я.

Необхідно зробити акцент на посиленні контролю за діяльністю суб'єктів медичного обслуговування поліцейських. У цій сфері слід запровадити ефективний механізм контролю якості та дотримання норм і стандартів медичної практики.

Велике значення для якісного медичного обслуговування поліцейських має розвиток державно-приватного партнерства. Такий підхід істотно сприятиме залученню додаткових ресурсів та інноваційних підходів до надання медичних послуг працівникам поліції.

В завершення викладеного підкреслимо, що всі вищезазначені заходи тісно пов'язані між собою і мають взаємообумовлений характер, що зумовлює необхідність комплексного підходу до їх розробки та втілення.

Література:

1. Deshko L., Ivasin O, Radyshenska O. Patenting of medicines in ukraine through the prism of the association agreement with the EU and the TRIPS agreement: improvement in medical and administrative regulations. *Georgian Medical News*. 2019. №3(288). P.154-158.
2. Петрицький А. Л. *Правовий захист персональних даних*: монографія. К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 272 с.
3. Колісникова Г.В. Правове регулювання надання якісних медичних послуг в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №7. С. 106-108.
4. Гуржій Т.О. Концептуальні засади розуміння джерел права. *Публічне право*. 2012. №2(6). С. 247-252.
5. Дрозд С. М. Фінансово-правове регулювання медичного забезпечення поліцейських: дис. ... д-ра філософії : 081 «Право» / НАВС. Київ, 2021. 208 с.
6. Бюджетний кодекс України від 8.07.2010 р. № 2456-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 59. Ст. 2047.
7. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. №1621-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. № 14. Ст. 956.
8. Гуржій Т.О. Цілеформування державної політики безпеки дорожнього руху. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2009. №2. 256 с.
9. Гуржій Т.О. Основи формування державної політики безпеки дорожнього руху: монографія. К.: ДНДІ МВС України, 2010. 256 с.
10. Гуржій Т.О. Адміністративно-правове забезпечення профілактики дорожньо-транспортних пригод: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення. *Право і суспільство*. 2012. №1. С. 159-163.
11. Сидоренко А.О. Адміністративно-правове регулювання донорства крові та її компонентів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2020. 216 с.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою»: Указ Президента України від 18.08.2021р. №369/2021. *Офіційний вісник України*. 2021. № 67. Ст. 4226.

13. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII. Офіційний вісник України. 2014. № 20. Ст. 619.

14. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. Ст. 19.

References:

1. Deshko L., Ivasin O, Radyshevskaya O. (2019) Patenting of medicines in Ukraine through the prism of the association agreement with the EU and the TRIPS agreement: improvement in medical and administrative regulations [Patenting of medicines in Ukraine through the prism of the association agreement with the EU and the TRIPS agreement: improvement in medical and administrative regulations]. *Georgian Medical News - Georgian Medical News*. Vols. 3 (288), 154-158 [in English].

2. Petritskiy A. (2019). *Pravovyi zakhyst personalnykh danykh: monohrafiia* [Legal protection of personal data: monograph]. Kyiv.: KNTEU. [in Ukrainian].

3. Kolisnikova G. (2020) Pravove rehuliuвання nadання yakisnykh medychnykh posluh v Ukraini [Legal regulation of the provision of quality medical services in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*. Vols. 7, 106-108. [in Ukrainian].

4. Gurzhii T. (2012) Kontseptualni zasady rozuminnia dzherel prava [Conceptual principles of understanding the sources of law]. *Publichne parvo - Public law*. Vols. 2(6), 247-252. [in Ukrainian].

5. Drozd S. (2021) Finansovo-pravove rehuliuвання medychnoho zabezpechennia politseiskykh [Financial and legal regulation of medical care for police officers]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NAVS. [in Ukrainian].

6. Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine] (2010, July 8). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*. Kyiv. [in Ukrainian].

7. Zakon Ukrainy Pro derzhavni tsilovi prohramy : pryiniaty 18 Mart 2004 roku №1621-IV [Law of Ukraine on innovativ activity from March 18 2004. №1621-IV. (2004, March 18). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*. № 14. pp. 956. [in Ukrainian].

8. Gurzhii T. (2009) Tsileformuvannya derzhavnoi polityky bezpeky dorozhnoho rukhu. [Goal formation of the state road safety policy]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys - South Ukrainian legal journal*. 2. 56-59. [in Ukrainian].

9. Gurzhii T. (2010) *Osnovy formuvannya derzhavnoi polityky bezpeky dorozhnoho rukhu: monohrafiia*. [Basics of the formation of the state road safety policy: monograph]. Kyiv: DNDI MVS Ukrainy. [in Ukrainian].

10. Gurzhii T. (2012) Administrativno-pravove zabezpechennia profilaktyky dorozhno-transportnykh pryhod: aktualni problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. [Administrative-legal support for the prevention of traffic accidents: topical issues and the ways of their solving]. *Pravo i suspilstvo - Law and society*. 1, 159-163. [in Ukrainian].

11. Sidorenko A. (2020) Administrativno-pravove rehuliuвання donorstva krovi ta yii komponentiv [Administrative and legal regulation of blood donation and its components]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NAVS. [in Ukrainian].

12. Ukaz Prezidenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy priniaty 30 lyp. 2021 roku № 369/2021 [Decree of the President of Ukraine on innovativ activity from August 18, 2021, №. 369/2021. №67. Art. 4226]. (2021, August 18). *Ofitsiyni visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*. [in Ukrainian].

13. Закон України Про Кабінет Міністрів України прийнятий 27 лют. 2014 року № 794-VII. № 20. Ст. 619. [Law of Ukraine Law of Ukraine on innovatiy activity from February 27 2014, № 20. Art. 619]. (2014, February 27) *Ofitsiyniy visnyk Ukrainy - Official Gazette of Ukraine*. [in Ukrainian].
14. Закон України Основи законодавства України про охорону здоров'я прийнятий 19 лют. 1992 року. № 2801-XII. №4. Ст. 19. [Law of Ukraine Law of Ukraine on innovatiy activity from November 19 1992, № 2801-XII. № 4. Art. 19]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. [in Ukrainian].

УДК 347.965

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-414-426](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-414-426)

Дзядевич Володимир Русланович магістр права, здобувач ступеня доктор філософії, Кафедра нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, юрист (асоціат) Адвокатське об'єднання «Адвокатська фірма «Грамацький і Партнери», 01001, м. Київ, вул. Михайлівська, 16, 2-4 поверх, тел.: (067) 704-55-61, <https://orcid.org/0000-0001-5608-7238>

НАВИГАЦІЯ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ: ПРОБЛЕМА «ГРУБОСТІ» ПОРУШЕННЯ ПІД ЧАС ПРИТЯГНЕННЯ АДВОКАТІВ ДО ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Анотація. Поняття «грубості» при визначенні порушення правил адвокатської етики адвокатами стало суперечливим та заплутаним. Його невизначений характер створює значні труднощі для ефективного правового регулювання та правозастосування. У статті автор намагається пролити світло на ті складнощі, що пов'язані із оцінкою поняття «грубості» порушення, особливо в контексті руху України до європейської інтеграції та приведення законодавства у відповідність до міжнародних стандартів.

Автор також зазначає, що оскільки Україна прагне до більш тісної інтеграції з Європейським Союзом, необхідність гармонізації її правової бази зі світовими стандартами набуває першочергового значення. У цій статті підкреслюється відсутність вичерпного та чіткого визначення «грубого порушення» як однієї із підстав притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, що передбачена Законом України "Про адвокатуру та адвокатську діяльність".

Також автор зазначає, що відсутність чіткості у визначенні «грубого порушення» має далекосяжні наслідки. Вона може знизити прозорість рішень щодо дисциплінарних стягнень, підірвати авторитет правників, підірвати довіру суспільства та перешкоджати прогресу України в інтеграції до європейського правового співтовариства. Крім того, невизначеність призвела до непослідовного застосування, що призводить до неоднакових результатів, які ґрунтуються на різному тлумаченні цього поняття. Така непослідовність не лише ставить під загрозу довіру до судових процесів, але й створює середовище невизначеності для юристів, клієнтів та громадськості, розмиваючи межі прийнятної поведінки в рамках юридичної професії. Також

автором проводяться історичні паралелі під час реформування законодавства у сфері адвокатури та у сфері відповідальності суддів, що мали місце.

В статті проаналізована вітчизняна судова практика та практика дисциплінарних органів, чим підкреслена непослідовність у підходах до визначення «грубості», а також проаналізовані міжнародні приклади застосування подібних оціночних категорій. Зокрема, автор аналізує нормативну базу та практику Великої Британії. На її прикладі ілюструє можливі підходи та основні критерії оцінок, що можуть застосовуватись, формує пропозиції щодо удосконалення та подальшого вирішення обговорюваного питання в Україні.

Ключові слова: відповідальність адвоката, дисциплінарне стягнення, порушення правил адвокатської етики, етика адвоката, дисциплінарне провадження.

Dziadevych Volodymyr Ruslanovych Master of Laws, PhD candidate, Department of Notary, Enforcement Procedure and Advocacy, Prosecution, Judiciary, Educational and Research Institute of Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv; Lawyer (Associate) of Gramatskyy and Partners Law Firm, 16 Mykhailivska St., 2-4 floor, Kyiv, 01001 tel.: (067) 704-55-61, <https://orcid.org/0000-0001-5608-7238>

NAVIGATION IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY: THE PROBLEM OF "GROSSNESS" OF VIOLATION WHEN BRINGING ATTORNEYS TO DISCIPLINARY RESPONSIBILITY

Abstract. The notion of "grossness" in determining whether attorneys violate the rules of professional conduct has become controversial and confusing. Its uncertain nature creates significant difficulties for effective legal regulation and law enforcement. In this article, the author tries to shed light on the difficulties associated with assessing the concept of "grossness" of a violation, especially in the context of Ukraine's movement towards European integration and harmonization of legislation with international standards.

The author also notes that as Ukraine seeks closer integration with the European Union, the need to harmonize its legal framework with international standards is of paramount importance. This article emphasizes the absence of an exhaustive and clear definition of "gross misconduct" as one of the grounds for disciplinary liability of an attorney under the Law of Ukraine "On the Bar and Practice of Law".

The author also notes that the lack of clarity in the definition of "gross misconduct" has far-reaching consequences. It can reduce the transparency of

decisions on disciplinary sanctions, undermine the credibility of the legal profession, undermine public confidence and impede Ukraine's progress in integrating into the European legal community. Furthermore, the uncertainty has led to inconsistent application, resulting in uneven results based on different interpretations of the concept. Such inconsistency not only jeopardizes the credibility of judicial processes, but also creates an environment of uncertainty for attorneys, clients and the public, blurring the boundaries of acceptable behavior within the legal profession. The author also draws historical parallels in the reforms of legislation in the field of advocacy and in the field of judicial responsibility that have taken place.

The article analyzes the national judicial practice and the practice of disciplinary bodies, which emphasizes the inconsistency in approaches to the definition of "grossness", and also analyzes international examples of the use of similar assessment categories. In particular, the author analyzes the regulatory framework and practice of the United Kingdom. Using the UK as an example, the author illustrates possible approaches and basic assessment criteria that can be applied, and formulates proposals for improving and further addressing the issue under discussion in Ukraine.

Keywords: liability of an attorney, disciplinary sanction, violation of the rules of attorney's ethics, attorney's ethics, disciplinary proceedings.

Постановка проблеми. Досліджуючи сферу юридичної етики а також дисциплінарної відповідальності адвокатів, не складно прийти до висновку, що концепція «грубого порушення» є однією із найбільш проблемних та дискусійних. На перетині правосуддя, професійної поведінки та верховенства права цей розпливчастий і невизначений термін став значною перешкодою для ефективного правового регулювання та правозастосування. У міру того, як Україна просувається до європейської інтеграції та наближається до міжнародних стандартів, відсутність ясності щодо того, що є «грубим порушенням», може ставити під сумнів прозорість та слідування принципу «юридичної визначеності».

В основі проблеми лежить відсутність всеосяжного і конкретного визначення терміну «грубе порушення», відповідальність за яке передбачена Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Оскільки Україна активно крокує своїм шляхом до більш тісної європейської інтеграції, приведення правової бази у відповідність до міжнародних стандартів набуває першочергового значення. Неодноразово Рада адвокатських та правничих товариств Європи (ССВЕ) [1] та Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) [2] підкреслюють важливість справедливої, прозорої та підзвітної юридичної професії. Однак відсутність чіткого визначення поняття «грубе порушення» дещо протирічить цим ідеалам. Відсутність чіткого визначення цього терміну

може підірвати прозорість прийняття рішень про притягнення осіб до дисциплінарної відповідальності, вплинути на авторитет юридичної професії, підірвати довіру громадськості та стати на заваді просуванню країни до того, щоб стати невід'ємною частиною європейського правового співтовариства.

Окрім того, неоднозначність поняття «грубе порушення» призвела до непослідовного його застосування. Справи, пов'язані з передбачуваними професійними порушеннями, часто можуть розглядатися з різним ступенем ретельності і винесенням різних рішень залежно від тлумачення того, що є «грубим порушенням». Така непослідовність не лише ставить під загрозу довіру до судових процесів, але й створює атмосферу невизначеності, в якій юристи, клієнти та громадськість не мають чіткого уявлення про межі прийнятної поведінки в рамках юридичної професії.

У світлі цих викликів, на нашу думку, існує потреба в тому, щоб українська правова система вирішила проблему невизначеності терміну «грубе порушення». Надавши чітке і недвозначне визначення, Україна зможе забезпечити дотримання правниками стандартів поведінки, які не лише відповідають міжнародним очікуванням, але й підвищують довіру суспільства до правової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти сформованої вище проблематики, зокрема тлумачення підстав притягнення адвокатів до дисциплінарної відповідальності у своїй роботі висвітлювали такі вчені як, Д. Кухнюк, В. Заборовський, Т. Варфоломеева, Ю. Кручиніна, Н. Горбань, О. Карпушова, Р. Миронюк, Р. Бондарчук та інші. Однак аналіз останньої судової практики та практики дисциплінарних органів свідчить про те, що зазначена проблема, зокрема щодо визначення «грубості» порушень все ще потребує систематизації та подальшого обговорення.

Мета статті – висвітлення проблеми притягнення адвокатів до відповідальності в Україні через відсутність чіткості у визначенні поняття "грубе порушення" правил професійної поведінки. У статті обговорюються виклики, з якими стикаються представники цих професій в Україні, а також обґрунтовується необхідність чітких визначень та диференціації для забезпечення справедливого та прозорого притягнення до відповідальності. На прикладах інших країн та міжнародної правової бази буде проаналізовано найкращі практики дотримання верховенства права та захисту прав осіб щодо теми, що обговорюється.

Виклад основного матеріалу. Як вже було зазначено вище, українське законодавство визначає «грубе порушення» як підставу для притягнення до відповідальності. У випадку із адвокатами мова йде про грубе порушення правил адвокатської етики. Відразу напрошується паралель із іншими представниками юридичної професії – суддями, адже у випадку із ними також йде мова про грубе порушення закону чи нехтування обов'язками.

Так, відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [3], суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності в порядку дисциплінарного провадження з підстави умисного або внаслідок грубої недбалості допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод або інше грубе порушення закону, що призвело до істотних негативних наслідків. Відповідно ж до п. 1 ч. 8 ст. 109 того ж Закону, дисциплінарне стягнення у виді подання про звільнення судді з посади застосовується у разі вчинення суддею істотного дисциплінарного проступку, грубого чи систематичного нехтування обов'язками, що є несумісним зі статусом судді або виявило його невідповідність займаній посаді. Окремо варто згадати і попередній Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 2010 року [4], адже в п. 3 ч.1 ст. 92 Закону, аналогічно як у ситуації із адвокатами, містилась згадка про одноразове грубе порушення правил суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя – як одну із підстав притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. І стосовно цієї підстави неодноразово висловлювались міжнародні органи, зокрема у Спільному висновку щодо Закону України Про судоустрій і статус суддів Венеціанської комісії та Дирекції з співпраці Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи, що ухвалений Венеціанською комісією на 84-й Пленарній сесії (15-16 жовтня 2010) зазначено, що: «підстави для дисциплінарної відповідальності, як і раніше, дуже широко окреслені, і для забезпечення незалежності судової системи потрібне більш чітке регулювання» [5]. Тобто як бачимо, у випадку із суддями Венеційська комісія зазначила, що подібні формулювання суперечать міжнародним стандартам, не відповідають принципу «правової визначеності» а також позбавляють юридичну процедуру такої необхідної точності та передбачуваності, без забезпечення яких неможливо дотриматись гарантій незалежності суддів. Як наслідок, положення щодо притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за порушення правил етики було прибрано у новому Законі. А попри те, що поняття «грубості» все ще залишилось під час визначення ступеня порушення законодавства та при нехтуванні обов'язками, законодавець спробував врегулювати це запитання, визначивши також перелік фактів, що можуть свідчити про грубе нехтування обов'язками.

Що стосується адвокатів, то відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 31 та п. 4 ч. 2 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [6](надалі – Закон про адвокатуру), систематичне або одноразове грубе порушення правил адвокатської етики є підставою для накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю, а у випадку, якщо таке порушення підриває авторитет адвокатури України, то це є підставою для позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю.

При цьому, ні в Правилах адвокатської етики, ні в інших нормативних актах не має навіть натяку на те, що слід вважати «грубим» порушенням, а тим паче порушенням, котре «підриває авторитет адвокатури України». Як результат, тлумачення цих понять доводиться відшукувати в рішеннях дисциплінарних органів та судових рішеннях.

Так, наприклад, у Постанові Верховного Суду від 26 січня 2023 року у справі № 420/5597/19 [7], Суд підтвердив висновок Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Одеської області, що неузгодження адвокатом під час надання правової допомоги спілкування із донькою клієнта (яке в подальшому було використане у суді), а також те, що адвокат використовував недопустимі та неетичні висловлювання та грубу манеру розмови із малолітньою особою – є прямим порушенням ст. 51 Правил адвокатської етики і в розумінні Закону про адвокатуру є одноразовим грубим порушенням що є підставою для застосування дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на зайняття адвокатською діяльністю. При цьому Суд зауважив, що оскільки на законодавчому рівні відсутнє визначення чи ознаки «грубості», то встановлення факту «грубого» порушення є одним із дискреційних повноважень дисциплінарних комісій.

У іншому випадку, у Постанові Верховного Суду від 26 листопада 2020 року у справі № 818/1718/17, Суд із посиланнями на Генеральні принципи етики адвокатів, що були прийняті Міжнародною асоціацією юристів у 1995 році та Рекомендації К (2000) про свободу здійснення професії адвоката, погодився із тим, що навіть бездіяльність адвоката, яка призвела до потенційного виникнення конфлікту інтересів (стаття 20 Правил адвокатської етики) також визнається при врахуванні обставин справи одноразовим грубим порушенням.

Якщо при цьому відійти від судових рішень та проаналізувати дисциплінарну практику, то, до прикладу, як видно із Рішення ВКДКА від 26.02.2016 № П-046/2016, Рішення ВКДКА від 27.09.2018 № IX-010/2018 та Верховного Суду у справі № П/811/3546/15, котрі стосувались притягнення адвокатів до відповідальності через прострочення сплати щорічного внеску, хоч КДКА регіону і дійшли до висновку, що таке порушення не є «грубим» у розумінні закону і відсутні ознаки «грубості», проте вищий дисциплінарний орган таке рішення скасував, і хоч, прямо не було визнано що таке порушення вважається «грубим», проте до адвоката все одно було застосовано дисциплінарне стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю. У іншій справі, відповідно до Рішення ВКДКА № П-005/2022 від 01 лютого 2022 року, було визнано одноразове грубе порушення у наслідок допущення адвокатом конфлікту інтересів між своїми клієнтами.

Досить примітним є та особливість, що у всіх проаналізованих вище прикладах було відсутнє чітке обґрунтування того, на чому ґрунтувались визначення «грубості». На нашу думку, саме у відсутності таких чітких критеріїв і полягає основна проблема. Тобто, саме по собі вживання у законодавстві оціночних понять на кшталт «грубе порушення» чи «підрив авторитету адвокатури» не є проблемою як такою, якщо є чіткі критерії їх визначення. Ба більше, адвокатська спільнота також вбачає основу проблему саме в цьому, так, за результатами обговорення «Порушення систематичне або грубе одноразове?» щодо застосування дисциплінарних практик, представники органів адвокатського самоврядування Черкащини зазначили, що «Ухвалене КДКА рішення про зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на підставі систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики має містити належне обґрунтування. В іншому випадку таке рішення не буде підтримане у ВКДКА» і при цьому саме по собі посилення виключно на відповідний пункт Закону про адвокатуру не є достатнім [8].

В розрізі цього питання пропонуємо ознайомитись із зарубіжним досвідом, зокрема на прикладі Великої Британії. Так, існує окремий Посібник щодо визначення дисциплінарними органами виду дисциплінарного стягнення, що має бути призначено [9]. Зокрема, в Посібнику зазначається, що дисциплінарний орган оцінює серйозність проступку, щоб визначити, яку санкцію застосувати. Серйозність визначається сукупністю факторів, зокрема: ступінь вини відповідача у вчиненні проступку; шкода, завдана неправомірною поведінкою відповідача; наявність обтяжуючих обставин; наявність будь-яких пом'якшувальних факторів. Окремо визначається ступінь винуватості, на яку впливають: мотивація особи щодо неправомірної поведінки; чи була неправомірною поведінка результатом запланованих або спонтанних дій; якою мірою відповідач діяв, зловживаючи довірою; якою мірою відповідач мав безпосередній контроль над обставинами, що призвели до проступку, або відповідальність за них. Для визначення шкоди оцінюється вплив вчинку адвоката на тих, хто прямо чи опосередковано постраждав від порушення, вплив на громадськість, а також на репутацію юридичної професії. Чим більшою мірою відповідач відійшов від «повної чесності, доброчесності та надійності», яких очікують від адвоката, тим більшою є шкода, завдана репутації юридичної професії; враховується розмір шкоди, яку було завдано або яку можна було обґрунтовано передбачити внаслідок неправомірних дій адвоката. Серед обтяжуючих факторів виділяють: нечесність, якщо вона заявлена та доведена; неправомірною поведінка, яка була навмисною, розрахованою або повторюваною; неправомірною поведінка, що триває протягом певного періоду часу; використання вразливого становища особи;

випадки коли неправомірною поведінкою, мотивована або така, що демонструє ворожість на основі будь-яких захищених або особистих характеристик особи; зловживання владою або службовим становищем; випадки коли неправомірною поведінкою, пов'язана з насильством, знущанням, примусом з боку особи та/або сексуальним елементом; приховування правопорушення тощо.

Якщо звернемось до Посібника інших дисциплінарних органів Британії – Bar Tribunals and Adjudication Service [10], то помітимо, що він ще більш детально регламентує питання визначення серйозності (грубості) порушення. Варто зазначити, що весь процес встановлення порушення та призначення санкції пропонується розглядати щонайменше за 6 кроків: 1) встановлення групи, під яку потрапляє порушення (неповага, недоброчесність, сексуальні домагання, фінансові порушення, дискримінація, введення в оману, недотримання законодавства, перешкоди у здійсненні правосуддя, виконання формальних зобов'язань перед клієнтом, виконання зобов'язань перед державними регуляторами тощо); 2) визначення серйозності порушення; 3) визначення орієнтовного рівня санкції за порушення; 4) застосування обтяжуючих та пом'якшуючих обставин; 5) застосування принципу пропорційності; 6) визначення причин – і лише після всіх цих кроків може бути винесено рішення.

Як вже зазначено вище, окремий розділ Посібника визначає як обов'язковий для всіх дисциплінарних органів окремий крок – встановлення грубості порушення. Зокрема, дисциплінарні органи повинні розглянути загальні фактори вини та шкоди, наведені (що також наведені у Посібнику), а також специфічні фактори вини та шкоди, що застосовуються до відповідного розділу (розділів) групи, певного виду правопорушень. При цьому такі фактори не перераховані в якомусь конкретному порядку і не призначені для того, щоб визначати ієрархію. Загальні фактори, беруться до уваги щодо всіх доведених випадків неправомірних дій, до яких вони застосовуються. Специфічні для групи фактори беруться до уваги стосовно доведених випадків проступків, тільки якщо вони підпадають під відповідну групу. Фактори винуватості призначені для того, щоб допомогти визначити ступінь відповідальності або провини особи за доведене порушення. Фактори шкоди покликані допомогти в оцінці прямої та непрямої шкоди, завданої неправомірною поведінкою. Оцінка шкоди повинна враховувати фактичну шкоду або ризик шкоди, яку спричинила або могла спричинити неправомірною поведінкою. Також до уваги може братися будь-який вид шкоди, наприклад, шкода, заподіяна: конкретним особам; суспільним інтересам; суспільній довірі та/або довірі до професії або ефективному регулюванню професії в інтересах суспільства. Як правило, чим більша кількість застосованих факторів, тим вищим буде рівень оцінюваної вини та/або шкоди. Однак, є випадки, коли

лише один або декілька факторів будуть настільки серйозними, що призведуть до оцінки значної загальної вини та/або шкоди, що означає, що санкція повинна бути у верхньому діапазоні для відповідного проступку.

Для наочності проаналізуємо фінансові порушення. Ця група охоплює неправомірні дії, що виникають у зв'язку з вирішенням адвокатами фінансових питань, без елементу недоброчесності або якщо недоброчесність не є частиною дисциплінарного порушення. Якщо неправомірна поведінка, пов'язана з фінансовими питаннями, була кваліфікована як недоброчесність, комісія разом із розглядом фінансового порушення має додатково оцінити іншу групу, котра вже стосується нечесності, таким чином, поєднуючи порушення (що є обтяжуючим фактором). Неправомірна поведінка групі фінансових порушень охоплює, але не обмежується: поводження з грошима клієнтів; неправомірні дії, пов'язані з гонорами, в тому числі їх завищення; порушення фінансових правил, таких як відмивання грошей тощо. Все це визначається у Кроці 1.

Далі визначається тяжкість. Для фінансових порушень на тяжкість впливають: вина; чи перебував відповідач у становищі довіреної особи у фінансових питаннях; чи порушення уможливило нецільове використання або привласнення коштів іншими особами; чи отримав або мав намір отримати адвокат вигоду від неправомірної поведінки, і якщо так, то в якій мірі; шкода; обсяг дій, необхідних для усунення наслідків неправомірної поведінки.

Наступним етапом визначається діапазон санкцій. Орієнтовний діапазон санкцій для цієї групи починається зі штрафу середнього розміру і закінчується позбавленням права займатися адвокатською діяльністю у найбільш серйозних випадках. Дисциплінарні органи повинні розглянути, чи доцільно накладати обмеження на здійснення практики з метою захисту громадськості у поєднанні з іншими санкціями або як окрему санкцію. Комісії мають право на власний розсуд накладати санкції, що виходять за межі діапазону, якщо на це є вагомі причини, і такі відхилення повинні бути обґрунтовані в письмовій формі.

Якщо розглядати порушення із групи допущення проявів нечесності чи сексуальних порушень, то справа дещо відрізняється. Такі групи вже вважаються «грубими», а тому, судова практика вказує на те, що доведені факти недоброчесності правників повинні призводити до позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю, за винятком випадків, коли існують виняткові обставини. І саме наявність пом'якшуючих факторів і шукають дисциплінарні органи. При чому, чи не єдиним таким фактором є випадки коли неправомірні дії були результатом прямого або непрямого тиску та/або примусу з боку третьої сторони.

У Посібнику є навіть окремий розділ із словником, так, наприклад фактор шкоди визначається як будь-яка фактична обставина доведеного проступку, яка вказує на рівень шкоди, що була заподіяна або могла бути заподіяна, і яка робить проступок більш або менш серйозним, ніж він міг би бути в іншому випадку

Окремо визначаються та наводяться приклади щодо різних аспектів виміру «факторів грубості». Загалом, можна зробити висновок, що «грубість» описує поведінку, яка є значно серйознішою, ніж звичайне порушення, і прирівнюється до продемонстрованої байдужості до цінності людського життя. Суди визначають грубі порушення, як кричуще порушення юридичного обов'язку захищати права інших осіб.

Найголовнішим із цього є те, що такі Посібники не просто є чи слугують «довідкою», а їх вимоги реально виконуються. Так, якщо аналізувати безпосередньо рішення дисциплінарних органів [11][12] ми бачимо, що у рішеннях окремі цілі розділи присвячені обґрунтуванню застосованих санкцій та поясненням визначення грубості порушення. Так зокрема, у розглянутій справі, в якій адвокат керував автомобілем у стані алкогольного сп'яніння суди оцінювали ступінь такого оп'яніння, поведінку адвоката під час розмови із правоохоронними органами тощо. У справі щодо фінансового порушення, розглядався в тому числі рівень забезпеченості клієнта, співставлявся розмір завданих адвокатом збитків. Окремо також обґрунтовуються кожен із застосованих обтяжуючих чи пом'якшуючих факторів.

Тобто бачимо, що хоч у Британії також вживається досить оціночне поняття «грубості» (суттєвості) порушення, проте його визначення базується на окремих чинниках. Так, здійснюється об'єктивний та проспективний тест, тобто зосереджується увага на самій поведінці, а не на обставинах що могли б бути після неї; визначається ступінь грубості із врахуванням багатьох факторів: суспільні наслідки, наслідки для конкретного клієнта, матеріальна оцінка шкоди, що завдана порушенням тощо; застосовується також так звана «рухома шкала грубості», коли під час оцінки враховується логіка та поведінка порушника і коли така поведінка перестає бути логічною або досягає певної позначки на «шкалі грубості» - це може свідчити про суттєву грубість порушення; також оцінюються всі обставини що мають чи потенційно можуть мати значення, зокрема, поведінка адвоката оцінюється на тлі всіх обставин, що мають відношення до справи, включаючи розгляд характеру порушення, вже згаданої потенційної заподіяної шкоди та інших факторів.

Основними прикладами грубих порушень при цьому є крадіжка, шахрайство, фізичне насильство, серйозна недбалість або серйозне порушення правил охорони здоров'я та безпеки.

Останнє на щоб ми хотіли звернути увагу на прикладі Британії є відкритість реєстрів. Оскільки у британських дисциплінарних органів реєстри справ щодо адвокатів є відкриті та добре ранжовані. Так, можна досить легко віднайти потрібну практику щодо виду порушення чи виду застосованого стягнення. Враховуючи особливості країн common law такий зручний пошук практики дисциплінарних органів також вносить додаткове розуміння та можливість оцінити критерії які будуть враховуватись при визначенні «грубості» порушення, що в свою чергу надає такі суб'єктивній та оціночній категорії додаткового визначення.

Висновки. Підводячи підсумки зазначимо, що проблема дотримання принципу «юридичної визначеності» в питаннях притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності при одноразовому грубому порушенню правил адвокатської етики залишається для України все ще актуальним. Сам термін залишається оповитим невизначеністю, залишаючи простір для інтерпретації, яка може бути проблематичною та непослідовною. Хоча ця проблема не є унікальною для України, вона набула особливого розголосу у зв'язку з намаганнями країни гармонізувати свою правову практику з практикою Європейського Союзу та міжнародними стандартами. Найбільш очевидними шляхами її подолання видаються два варіанти: відходження від подібних оціночних категорій (як це було зроблено в свій час із відповідальністю суддів) або розробка та запровадження зрозумілих критеріїв та порядків визначення таких понять (як це зроблено у Великій Британії). Враховуючи особливості та відмінності в правовому статусі та ролі адвокатів і суддів, саме другий варіант – впровадження чітких критеріїв оцінки «грубості» порушення видається на сьогодні найбільш ефективним та дієвим.

Література:

1. CCBE Contribution for the 2023 Rule of Law Report. Брюсель: The voice of European Lawyers, 2023. 102 с. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/ROL/RoL_Position_papers/EN_ROL_20230216_CCBE-Contribution-for-the-2023-Rule-of-law-Report.pdf.
2. Рішення у справі "Намазом проти Азербайджану": Рішення Євросуду з прав людини від 30.03.2004 р.: станом на 30 січ. 2020 р. URL: <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-namazov-proti-azerbajdzhanu/> (дата звернення: 10.08.2023).
3. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII: станом на 23 груд. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
4. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 07.07.2010 р. № 2453-VI: станом на 15 квіт. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).
5. Спільний висновок щодо Закону України Про судоустрій і статус суддів Венеціанської комісії та Дирекції з співпраці Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи. Венеція : Венеція. коміс., 2010. 38 с. URL: <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/spilni-vys-zu.doc> (дата звернення: 10.08.2023).

6. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26.01.2023 р. у справі № 420/5597/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108612325> (дата звернення: 10.08.2023).

7. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI: станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 10.08.2023).

8. Порухення систематичне або грубе одноразове? Застосування дисциплінарних практик обговорили у Черкасах - Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури. *Вища кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури*. URL: <https://vkdk.org/porushennya-sistematichne-abo-grube-odnorazove-zastosuvannya-distsiplinarnih-praktik-obgovorili-u-cherkasah/> (дата звернення: 10.08.2023).

9. Publication Of Guidance Notes On Sanctions, Other Powers and Appeals | Solicitors Disciplinary Tribunal. *Homepage | Solicitors Disciplinary Tribunal*. URL: <https://www.solicitortribunal.org.uk/news/publication-guidance-notes-sanctions-other-powers-and-appeals-1> (date of access: 10.08.2023).

10. Sanctions Guidance Version 6. 2022. URL: <https://www.tbta.org.uk/wp-content/uploads/2021/12/BTAS-Sanctions-Guidance-Jan-2022-Version-6-Final.pdf> (дата звернення: 10.08.2023).

11. Рішення Дисциплінарного трибуналу адвокатів від 27.06.2023 р. у справі № 12382-2022. URL: <http://www.solicitortribunal.org.uk/sites/default/files-sdt/12382.2022.Respondent%20A%20G.pdf> (дата звернення: 10.08.2023).

12. Рішення Дисциплінарного трибуналу адвокатів від 01.03.2023 р. у справі № 12382-2022. URL: <http://www.solicitortribunal.org.uk/sites/default/files-sdt/12403.2022.O'Donnell.pdf> (дата звернення: 10.08.2023).

References:

1. CCBE Contribution for the 2023 Rule of Law Report (Zvit Rady advokativ ta yurydychnykh tovarystv Yevropy). (2023). The voice of European Lawyers. https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/ROL/RoL_Position_papers/EN_ROL_20230216_CCBE-Contribution-for-the-2023-Rule-of-law-Report.pdf

2. Rishennia u spravi "Namazom proty Azerbaidzhanu", Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny (2020). <https://www.echr.com.ua/translation/sprava-namazov-proti-azerbaidzhanu/>

3. Pro sudoustrii i status suddiv, Zakon Ukrainy No. 1402-VIII (2022) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>

4. Pro sudoustrii i status suddiv, Zakon Ukrainy No. 2453-VI (2020) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2453-17#Text>

5. Spilnyi vysnovok shchodo Zakonu Ukrainy Pro sudoustrii i status suddiv Venetsianskoi komisii ta Dyreksii z spivpratsi Heneralnoi dyreksii z prav liudyny ta pravovykh pytan Rady Yevropy (Spilnyi vysnovok). (2010). Venetsianska komisiia. <https://old.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/perelik-dokumentiv/spilnii-vys-zu.doc>

6. Verkhovnyi Sud u skladi kolehii suddiv Kasatsiinoho administratyvnoho sudu, January 26, 2023, 420/5597/19 (Ukraine). <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108612325>

7. Pro advokaturu ta advokatsku diialnist, Zakon Ukrainy No. 5076-VI (2023) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>

8. Porushennia systematychne abo hrube одноразове? Zastosuvannya dystsyplinarnykh praktyk obhovoryly u Cherkasakh - Vyshcha kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia advokatury. (n.d.). Vyshcha kvalifikatsiino-dystsyplinarna komisiia advokatury. <https://vkdk.org/porushennya-sistematichne-abo-grube-odnorazove-zastosuvannya-distsiplinarnih-praktik-obgovorili-u-cherkasah/>

9. Publication Of Guidance Notes On Sanctions, Other Powers and Appeals | Solicitors Disciplinary Tribunal. (n.d.). Homepage | Solicitors Disciplinary Tribunal. <https://www.solicitortribunal.org.uk/news/publication-guidance-notes-sanctions-other-powers-and-appeals-1>
10. Sanctions Guidance Version 6. (2022). The Bar Tribunals & Adjudication Service. <https://www.tbta.org.uk/wp-content/uploads/2021/12/BTAS-Sanctions-Guidance-Jan-2022-Version-6-Final.pdf>
11. Dystsyplinarnyi trybunal advokativ, June 27, 2023, 12382-2022 (Velyka Brytaniia). <http://www.solicitortribunal.org.uk/sites/default/files-sdt/12382.2022.Respondent%20A%20G.pdf>
12. Dystsyplinarnyi trybunal advokativ, March 1, 2023, 12382-2022 (Velyka Brytaniia). <http://www.solicitortribunal.org.uk/sites/default/files-sdt/12403.2022.O'Donnell.pdf>

УДК: 347.922:347.927

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-427-438](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-427-438)

Долинська Марія Степанівна доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри господарсько-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 235-61-58, <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

Забзалюк Дмитро Євгенович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАЯВНОСТІ РІШЕННЯ ТРЕТЕЙСЬКОГО СУДУ ЯК ПІДСТАВИ ЗАКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ У ЦИВІЛЬНІЙ СПРАВІ

Анотація. Досліджуються особливості застосування інституту закриття провадження у справі у випадку наявності рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, зокрема, аналізуються умови, за сукупності яких допускається застосування норм цього інституту, звертається увага на існуючі прогалини правового регулювання цього питання та пропонуються шляхи їх подолання.

Обґрунтовано положення про те, що, незважаючи на самотійність третейського судочинства від системи судів загальної юрисдикції, рішення, прийняте третейським судом, має безпосередній вплив на провадження у державному суді, у тому випадку, якщо воно прийняте в межах його компетенції, між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, оскільки у цьому випадку суд загальної юрисдикції, відповідно до норм національного законодавства, в залежності від часових меж виявлення такої обставини зобов'язаний або відмовити у відкритті провадження у справі, або ж припинити провадження у справі, що перебуває на його розгляді без вирішення спору, постановивши ухвалу про закриття провадження.

Наголошено, що для відмови у відкритті чи закритті провадження у справі у зв'язку з наявністю рішення третейського суду, як такого, що прийняте по тотожному позову, недостатнім є лише співпадіння сторін, предмету та підстав позову, необхідним є також аби у позові, що був предметом розгляду у третейському суді, і по якому ухвалено рішення, і позов, що перебуває на

розгляді у суді загальної юрисдикції (або по якому вирішується питання про відкриття провадження у справі), був вибраний один і той же вид судового захисту (зміст позову).

Ключові слова: альтернативні способи вирішення спорів, правосуддя, третейське судочинство, цивільне судочинство, закриття провадження у справі, суд, судовий акт.

Dolynska Mariia Stepanivna Dr.hab. in Law, Professor, Head of the Department of Economic Law Disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 235-61-58, <https://orcid.org/0000-0003-0352-5470>

Zabzaliuk Dmytro Yevgenovich Dr.hab. in Law, Professor, Head of the Department of General Law Disciplines, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0002-1041-0148>

PROCEDURAL AND LEGAL ASPECTS OF THE AVAILABILITY OF THE DECISION OF THE ARBITRATION COURT AS GROUNDS FOR CLOSING PROCEEDINGS IN A CIVIL CASE

Abstract. The peculiarities of the application of the institution of closing the proceedings in the case of the presence of a decision of the arbitration court, made within its competence, regarding the dispute between the same parties, on the same subject and on the same grounds, are investigated. In particular, the conditions under which the application of the norms of this institute, attention is drawn to existing gaps in the legal regulation of this issue and ways to overcome them are proposed.

The proposition that despite the isolation of arbitration court from the courts of general jurisdiction, the decision taken by the arbitration court has a direct impact on the proceedings in state court, in that case, if it is taken within its jurisdiction, between the same parties on the same subject and the same reason, because in this case the court of general jurisdiction, in accordance with national law, depending on the timing of detection of such circumstances must either refuse to initiate proceedings or discontinue the proceedings, which has been before it without dispute, holding the ruling to close the proceedings.

However, to refuse to open or close the proceedings in connection with the presence of arbitration awards, such as that adopted by identical claim, the sole match of parties, subject matter and cause of action is not enough for the court to close the proceedings in connection of arbitration awards existence, as such that adopted by identical lawsuit, the match of lawsuits' content (type of remedy

requested by the plaintiff) in the lawsuit that was the subject of the arbitrary, and by which a decision, and the lawsuit that is pending in a court of general jurisdiction is necessary as well.

Keywords: alternative dispute resolution methods, justice, arbitration, civil proceedings, cessation of civil proceedings, court, judicial act.

Постановка проблеми. Однією з ознак розвинутого демократичного суспільства є наявність можливості вирішення спорів не лише за допомогою системи державних судів, основним завданням котрих є захист порушених, невизнаних чи оспорюваних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, але й за допомогою альтернативних цій системі способів розв'язання приватно-правових конфліктів, одним із яких і є третейський розгляд справи [1, с. 57]. Правовим підґрунтям закріплення цього альтернативного способу вирішення спору послужило закріплення у ст. 55 Конституції України положення, яке гарантує кожному будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права та свободи від порушень та протиправних посягань. І хоча Конституційний Суд України, визначаючи статус третейського суду у системі захисту суб'єктивних прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб, у своєму рішенні від 10.01.2008 №1-рп/2008 зазначив, що третейські суди є недержавними, незалежними органами захисту майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних та/або юридичних осіб у сфері цивільних і господарських правовідносин, які не здійснюють правосуддя, їх рішення не є актами правосуддя, а самі вони не входять до системи судів загальної юрисдикції [2]. Та, не зважаючи на таку «самостійність» третейських судів, третейське судочинство перебуває у тісній взаємодії із судами загальної юрисдикції, що проявляється, по-перше, у необхідності отримання рішення державного суду про видачу виконавчого документа для примусового виконання рішення третейського суду (тут можна сказати навіть про певну залежність, підпорядкованість рішень третейських судів державним судам), а, по-друге, у правових наслідках рішення третейського суду, прийнятого з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, що і справа, провадження у якій відкрито в суді загальної юрисдикції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз юридичної літератури свідчить про те, процесуально-правове значення рішення третейського суду у цивільному судочинстві науковцями аналізувались досить загально та поверхнево, не вдаючись до аналізу дискусійних питань та залишаючи поза увагою вирішення законодавчих прогалин у регулюванні цього питання.

Метою статті є дослідження процесуальних особливостей застосування інституту закриття провадження у справі у випадку наявності рішення

третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, висвітлення прогалини правового регулювання цього питання та формулювання пропозицій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до цивільного процесуального законодавства, якщо під час розгляду і вирішення цивільної справи судом загальної юрисдикції буде виявлено, що спір між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав вже був предметом розгляду третейського суду і такий розгляд завершився ухваленням рішенням по суті заявлених вимог, то, за загальним правилом, повторний розгляд тієї ж справи не допускається не лише у тому ж чи іншому третейському суді, але й у суді загальної юрисдикції.

Дію в цивільному судочинстві припису про неможливість повторного розгляду тотожної справи у суді загальної юрисдикції після її розгляду і вирішення в третейському суді науковці пояснювали тим, що рішення третейського суду по своїй суті є такими ж, як і рішення судів загальної юрисдикції, як і останні вони можуть бути виконані в примусовому порядку на основі виконавчого листа, хоча і виданого державним, а не третейським судом [3, с. 34]. А тому рішення третейських судів, як і рішення судів загальної юрисдикції, набираючи законної сили, набувають такої властивості як виключність, яка і перешкоджає повторному розгляду тотожної вимоги в суді, зокрема, і в державному [4, с. 200–201].

Слід зазначити, що, відповідно до Цивільного процесуального кодексу України (надалі – ЦПК України), неможливість повторного розгляду тотожної справи судом загальної юрисдикції після її розгляду і вирішення третейським судом виражається у двох формах: у формі постановлення ухвали про відмову у відкритті провадження у справі (п. 4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України) або ж у формі закриття провадження у справі (п. 6 ч. 1 ст. 255 ЦПК України) [5]. Відмінність між цими двома формами полягає лише у часових межах встановлення судом загальної юрисдикції факту наявності рішення третейського суду по тотожному позову, оскільки наслідки у них спільні – неможливість повторного звернення із тотожною вимогою до суду загальної юрисдикції. Це означає, що відповідно до норм ЦПК України у випадку виявлення судом загальної юрисдикції рішення третейського суду, прийнятого щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, що і заявлені у позовній заяві, поданій до державного суду, під час вирішення питання про відкриття провадження у цивільній справі, суд зобов'язаний відмовити у його відкритті (п. 4 ч. 1 ст. 186 ЦПК України), у випадку ж виявлення такого рішення вже після постановлення ухвали про відкриття провадження у справі – закінчити розгляд справи без вирішення спору по суті у формі закриття провадження у справі (п. 6 ч. 1 ст. 255 ЦПК України).

Як показує судова практика, найчастіше суд дізнається про наявність рішення третейського суду по тотожному позову саме після відкриття провадження у справі, це пов'язано з тим, що джерелом такої інформації є саме відповідач по справі, яка перебуває у провадженні державного суду, адже саме він найбільше заінтересований, аби двічі не проходити одну і ту ж процедуру. Цим і пояснюється той факт, що у відсотковому співвідношенні наявність рішення третейського суду по тотожному позову переважає у застосуванні її як підстави для закриття провадження у справі, а не відмови у відкритті провадження у справі (адже для того, аби відповідач повідомив суд про наявність такого рішення, відповідач сам має бути проінформований про наявність в провадженні суду загальної юрисдикції тотожної справи, а це стане можливим лише після постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі).

Застосування судом для закриття провадження у справі такої підстави як наявність рішення третейського суду, прийнятого в межах його компетенції, з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за правилами українського цивільно-процесуального права, свідчить не лише про неправомірність виникнення процесу у зв'язку з відсутністю у позивача права на звернення до суду для розгляду та вирішення справи у цивільному судочинстві (як це би було у випадку відмови судом у відкритті провадження у справі з цієї підстави), але й про виправлення допущеної під час відкриття провадження у справі помилки суду.

У цивільному судочинстві для закриття провадження у справі недостатньо лише самого факту наявності рішення третейського суду, необхідно аби були наявні у сукупності усі передбачені п. 6 ч. 1 ст. 255 ЦПК України умови допустимості застосування цієї норми. А це, передусім, співпадіння у справі, по якій винесено третейське рішення, та цивільній справі, що перебуває у провадженні суду загальної юрисдикції, сторін, предмету і підстави звернення, та відповідність прийнятого рішення третейським судом його компетенції [4, с. 201–202].

Що стосується першої умови, то тут слід зазначити, що суд може закрити провадження у справі з підстави, передбаченої п. 6 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, лише у тому випадку, коли він не матиме сумнівів у тому, що третейським судом прийнято рішення з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, що і у справі, яка перебуває у його провадженні. Зміна хоча б одного з цих трьох елементів тотожності унеможливило застосування п. 6 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, а, отже, і закриття провадження у справі.

Слід визнати слушним зауваження, висловлене вченими, що хоча законодавцем під час формулювання зазначеної підстави закриття

провадження у справі прив'язка сторін, предмету та підстав робиться до спору, однак слід пам'ятати, що ці елементи (предмет, підстави вимоги та сторони) є засобом індивідуалізації позову, а не спору [4, с. 203].

У науковій літературі під предметом позову прийнято розуміти конкретну матеріальну-правову вимогу, висловлену заінтересованою особою (позивачем) до відповідача, стосовно якої суд повинен ухвалити рішення, а під підставою позову – фактичні обставини справи, якими позивач обґрунтовує свої вимоги [6, с. 142–143].

Аби суд допустив закриття провадження у справі у зв'язку з наявністю рішення третейського суду по тотожному позову, необхідно, аби тотожність між позовом, який був предметом розгляду в третейському суді, і позовом, що розглядається в суді загальної юрисдикції, зберігалась не лише щодо предмета та підстав, але й щодо сторін таких позовів. Адже у випадку зміни суб'єктного складу сторін не можна вже говорити про збереження тотожності самих позовів.

Однак за правилами українського цивільного судочинства у певних випадках тотожність позовів зберігається навіть тоді, коли фактичний суб'єктний склад учасників спору змінився. Так, зокрема, тотожність за суб'єктним складом зберігається у випадку правонаступництва [7, с. 424], оскільки правонаступник замінює правопопередника і всі процесуальні дії, вчинені правопопередником, для нього є обов'язковими; при зверненні до суду прокурора, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб за захистом прав, свобод та інтересів інших осіб, якщо вже є рішення за вимогою самого суб'єкта спірного правовідношення [6, с. 170] тощо.

На наш погляд, аби суд закрити провадження у справі у зв'язку з наявністю рішення третейського суду, як такого, що прийняте по тотожному позову, недостатньо лише самого збігу сторін, предмету та підстав позову, необхідним є також, аби у позові, що був предметом розгляду у третейському суді, і по якому ухвалено рішення, і позові, що перебуває на розгляді у суді загальної юрисдикції, співпав також і зміст позовів (вид судового захисту, про який просить позивач). Адже, як слушно зазначає Р. Гаврік, лише одночасне співпадіння (тотожність) елементів позову (змісту, підстави та предмета позову) означатиме тотожність усього позову і, відповідно, – неможливість його повторного пред'явлення [8, с. 80].

Виходячи із буквального тлумачення п. 6 ч. 1 ст. 255 ЦПК України, суд може допустити закриття провадження у справі з цієї підстави не просто за наявності рішення третейського суду, прийнятого з приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, а лише коли таке рішення буде прийняте третейським судом у межах його компетенції. А

відповідь на питання про наявність чи відсутність компетенції у третейського суду для розгляду конкретної справи суд загальної юрисдикції може дати лише дослідивши умови третейської угоди [4, с. 204–205].

Слід зазначити, що в приписі п. 5 ч. 1 ст. 255 ЦПК України простежується певний двоякий контроль компетенції третейського суду на розгляд конкретної справи, оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 27 Закону України «Про третейські суди», третейський суд, з додержанням вимог цього Закону, самостійно вирішує питання про наявність або відсутність у нього компетенції для розгляду конкретної справи. А це означає, що первинний контроль за дотриманням компетенції третейського суду щодо розгляду конкретної справи здійснює сам третейський суд, адже, якщо третейський суд дійде висновку щодо неможливості розгляду ним конкретного спору внаслідок відсутності у нього компетенції, він зобов'язаний припинити розгляд справи, постановивши про це відповідну ухвалу (абзац 5, 6 ст. 27 Закону України «Про третейські суди») [9].

Як ми уже зазначали, за загальним правилом, у випадку ухвалення третейським судом рішення та набрання ним законної сили (до речі, сам Закон України «Про третейські суди» визначає момент, з якого рішення третейського суду набуває законної сили, у науковій же літературі відстоюють позицію, що таким моментом є його проголошення, якщо пізніший строк не встановлено регламентом суду або угодою сторін [10, с. 204]), особа не може повторно звернутись із тотожним позовом до суду загальної юрисдикції. Однак п. 5 ч. 1 ст. 255 ЦПК України із цього правила передбачає два винятки. Так, незважаючи на наявність рішення третейського суду по тотожному позову, звернення для вирішення спору у судовому порядку можливе, по-перше, у випадку, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, або, по-друге, суд скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим [5].

Що стосується першого винятку, то процедура видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду, врегульована як нормами самого Закону України «Про третейські суди» (ст. 56) [9], так і нормами ЦПК України, зокрема, главою 4 розділу IX ЦПК України (ст. 483–487 ЦПК України) [5].

Так, згідно зі ст. 56 Закону України «Про третейські суди», заява про видачу виконавчого документа може бути подана до компетентного суду протягом трьох років з дня прийняття рішення третейським судом. Така заява підлягає розгляду компетентним судом протягом 15 днів з дня її надходження до суду. Про час та місце розгляду заяви повідомляються сторони, проте неявка сторін чи однієї із сторін не є перешкодою для судового розгляду заяви [9].

При розгляді заяви про видачу виконавчого документа компетентний суд повинен витребувати справу з постійно діючого третейського суду, в якому зберігається справа, яка має бути направлена до компетентного суду протягом п'яти днів від дня надходження вимоги. У такому випадку строк вирішення заяви про видачу виконавчого документа продовжується до одного місяця.

Відповідно до ст. 486 ЦПК України та абзацу 6 ст. 56 Закону України «Про третейські суди» суд відмовляє в задоволенні заяви про видачу виконавчого документа, якщо: 1) на день прийняття рішення за заявою про видачу виконавчого документа рішення третейського суду скасовано компетентним судом; 2) справа, по якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до закону; 3) пропущено встановлений цією статтею строк для звернення за видачею виконавчого документа, а причини його пропуску не визнані судом поважними; 4) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди; 5) третейська угода визнана недійсною компетентним судом; 6) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам статей Закону України «Про третейські суди»; 7) рішення третейського суду містить способи захисту прав та охоронюваних інтересів, які не передбачені законами України; 8) постійно діючий третейський суд не надав на вимогу компетентного суду відповідну справу; 9) третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі [5; 9].

Ухвала суду про відмову у видачі виконавчого документа, якщо вона не була оскаржена в апеляційному порядку, набирає законної сили після закінчення строку на апеляційне оскарження. У разі подання апеляції ухвала компетентного суду набирає законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції.

Сторони мають право протягом 15 днів після винесення компетентним судом ухвали про відмову у видачі виконавчого документа оскаржити цю ухвалу в апеляційному порядку. Після набрання законної сили ухвалою про відмову у видачі виконавчого документа спір між сторонами може бути вирішений компетентним судом у загальному порядку [9].

Що стосується другого винятку – суд скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим, то тут слід зазначити таке. Відповідно до положень ч. 6 ст. 457 ЦПК України за наслідками розгляду заяви про скасування рішення третейського суду суд

має право або постановити ухвалу про відмову у задоволенні заяви і залишення рішення третейського суду без змін, або ж – про повне або часткове скасування рішення третейського суду [5].

Що стосується процедури оскарження та скасування рішення третейського суду, то вона врегульована як нормами самого Закону України «Про третейські суди» (ст. 51), так і нормами ЦПК України, зокрема розділу VIII ЦПК України (ст. 454–461 ЦПК України).

Так, відповідно до ст. 454 ЦПК України та ст. 51 Закону України «Про третейські суди», заяву про скасування рішення третейського суду може бути подано до компетентного суду (апеляційного суду за місцем розгляду справи третейським судом) сторонами, третіми особами протягом трьох місяців з дня прийняття рішення третейським судом, а особами, які не брали участь у справі, у разі якщо третейський суд вирішив питання про їх права і обов'язки, – протягом трьох місяців з дня, коли вони дізналися або повинні були дізнатися про прийняття рішення третейського суду [5; 9].

Рішення третейського суду може бути оскаржене та скасоване лише з таких підстав:

1) справа, по якій прийнято рішення третейського суду, не підвідомча третейському суду відповідно до Закону України «Про третейські суди»;

2) рішення третейського суду прийнято у спорі, не передбаченому третейською угодою, або цим рішенням вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди. Якщо рішенням третейського суду вирішені питання, які виходять за межі третейської угоди, то скасовано може бути лише ту частину рішення, що стосується питань, які виходять за межі третейської угоди;

3) третейську угоду визнано недійсною компетентним судом;

4) склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам Закону України «Про третейські суди»;

5) третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі (ч. 2 ст. 458 ЦПК України та абз. 3 ст. 51 Закону України «Про третейські суди») [5; 9].

Скасування судом рішення третейського суду не позбавляє сторони права повторно звернутися до третейського суду, крім випадків, передбачених законом (ч. 3 ст. 458 ЦПК України) [5]. А Закон України «Про третейські суди» зазначає, що після скасування рішення третейського суду спір не підлягає подальшому розгляду в третейських судах лише у разі, якщо таке скасування відбулось: 1) внаслідок визнання компетентним судом недійсною третейської угоди; 2) через те, що рішення прийнято у спорі, який не передбачений третейською угодою, чи цим рішенням вирішені питання, що виходять за межі третейської угоди; або 3) рішення прийнято у справі, не підвідомчій третейському суду (абз. 6 ст. 51 Закону України «Про третейські суди») [9].

Таким чином, відповідно до положень Закону України «Про третейські суди», у випадку повного чи часткового скасування рішення третейського суду, заінтересована особа має можливість повторно звернутись до третейського суду із тією ж вимогою, але виключно у тих випадках, коли рішення третейського суду за попередньою її позовною заявою було скасовано судом загальної юрисдикції з підстав: склад третейського суду, яким прийнято рішення, не відповідав вимогам Закону України «Про третейські суди» або третейський суд вирішив питання про права і обов'язки осіб, які не брали участь у справі

Висновки. Незважаючи на самостійність третейського судочинства від системи судів загальної юрисдикції, рішення, прийняте третейським судом, має безпосередній вплив на провадження у державному суді, у тому випадку, якщо воно прийняте в межах його компетенції, між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, оскільки у цьому випадку суд загальної юрисдикції, відповідно до норм національного законодавства, в залежності від часових меж виявлення такої обставини зобов'язаний або відмовити у відкритті провадження у справі, або ж припинити провадження у справі, що перебуває на його розгляді без вирішення спору, постановивши ухвалу про закриття провадження.

Однак, для відмови у відкритті чи закриття провадження у справі у зв'язку з наявністю рішення третейського суду, як такого, що прийняте по тотожному позову, недостатнім є лише співпадіння сторін, предмету та підстав позову, необхідним є також аби у позові, що був предметом розгляду у третейському суді, і по якому ухвалено рішення, і позов, що перебуває на розгляді у суді загальної юрисдикції (або по якому вирішується питання про відкриття провадження у справі), був вибраний один і той же вид судового захисту (зміст позову).

Література:

1. Воробель У. Договір про передачу спору на вирішення до третейського суду як підстава залишення заяви без розгляду. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 5. С. 57–61.
2. Рішення Конституційного Суду України від 10 січня 2008 року № 1-рн/2008 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08#Text> (дата звернення: 01.08.2023).
3. Пушкар Є. До питання про закриття провадження в цивільних справах. *Радянське право*. 1968. № 2. С. 31–35.
4. Vorobel U. Legal procedural significance of arbitration awards in civil proceedings of Ukraine. *Review of Comparative Law*. 2013. Vol. 18. P. 199–209.

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.08.2023).
6. Сенік С. В., Лемик Р. Я. Цивільне процесуальне право: навчальний посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 424 с.
7. Позовне провадження : монографія / В. В. Комаров, Д. Д. Луспенник, П. І. Радченко та ін.; за ред. В. В. Комарова. Х. : Право, 2011. 522 с.
8. Гаврік Р. Виключність як властивість рішення суду в цивільній справі, що набрало законної сили. *Юридична Україна*. 2010. № 6. С. 74–81.
9. Про третейські суди : Закон України від 11 травня 2004 року № 1701-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> (дата звернення: 01.08.2023).
10. Закон України «Про третейські суди»: Науково-практичний коментар / П. В. Куфтирєв, В. І. Нагнибіда, Р. О. Стефанчук та ін.; за заг. ред. Ю. В. Білоусова та В. П. Куфтирєва. К.: Правова єдність, 2008. 432 с.

References:

1. Vorobel, U. (2011). Dohovir pro peredachu sporu na vyrishennia do treteiskoho sudu yak pidstava zalyshennia zaiavy bez rozghliadu [Agreement on the transfer of the dispute for resolution to the arbitration court as a basis for leaving the application without consideration]. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 5, 57–61 [in Ukrainian].
2. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 10 sichnia 2008 roku № 1-rn/2008 u spravi za konstytutsiinym podanniam 51 narodnoho deputata Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen abzatsiv somoho, odyadtsiatoho statti 2, statti 3, punktu 9 statti 4 ta rozdil VIII «Treteiske samovriaduvannia» Zakonu Ukrainy «Pro treteiski sudy» (sprava pro zavdannia treteiskoho sudu) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated January 10, 2008 No. 1-rn/2008 in the case of the constitutional petition of 51 people's deputies of Ukraine regarding the conformity of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of the seventh and eleventh paragraphs of Article 2, Article 3, Clause 9 of Article 4 and Chapter VIII "Arbitral Self-Government" of the Law of Ukraine "On Arbitration Courts" (the case on the tasks of the arbitration court)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-08#Text> [in Ukrainian].
3. Pushkar, Ye. (1968). Do pytannia pro zakryttia provadzhennia v tsyvilnykh spravakh [Regarding the issue of closing proceedings in civil cases]. *Radianske pravo – Soviet law*, 2, 31–35 [in Ukrainian].
4. Vorobel, U. (2013). Legal procedural significance of arbitration awards in civil proceedings of Ukraine. *Review of Comparative Law*, Vol. 18, 199–209 [in English].
5. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine from March 18, 2004 No. 1618-IV] (n.d.). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].
6. Senyk, S.V., Lemyk, R.Ya. (2010). Tsyvilne protsesualne pravo : navchalnyi posibnyk [Civil procedural law: a study guide]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2010 [in Ukrainian].
7. Komarov, V.V., Luspenyk, D.D., Radchenko, P.I. (2011). Pozovne provadzhennia: monohrafiia [Claim proceedings: monograph]. V.V. Komarov (Ed.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
8. Havrik, R. (2010). Vykliuchnist yak vlastyvist rishennia sudu v tsyvilnii spravi, shcho nabralo zakonnoi syly [Exclusivity as a property of a court decision in a civil case that has entered into force]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 6, 74–81 [in Ukrainian].

9. Pro treteiski sudy: Zakon Ukrainy vid 11 travnia 2004 roku № 1701-IV [About arbitration courts: Law of Ukraine from May 3, 2004 No. 1701-IV]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> [in Ukrainian].

10. Kuftyriev, P.V., Nahnybida, V.I., Stefanchuk, R.O. (2008). Zakon Ukrainy «Pro treteiski sudy» [Law of Ukraine "On Arbitration Courts": Scientific and practical commentary]. Yu.V. Bilousov, V.P. Kuftyriev (Ed.). K. : Pravova yednist [in Ukrainian].

УДК 341.1/8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-439-449](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-439-449)

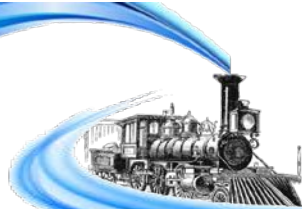
Зверєва Катерина Сергіївна помічниця народного депутата України, адвокатка, аспірантка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Державний торговельно-економічний університет, вул. Кіото, 19, м. Київ, 02156, тел.: (063) 842-75-73, <https://orcid.org/0000-0003-2539-7035>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ УКРАЇНИ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЇЇ ПРАВОВИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ У СФЕРІ ТОРГІВЛІ

Анотація. З поглибленням глобалізаційних процесів і ростом зовнішньоекономічної діяльності України актуальним стає питання відповідальності країни в контексті дотримання правових зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі. Саме держава обирає способи, якими вона для власних резидентів може створити економічні гарантії, ухвалює нормативно-правові акти та укладає домовленості на міжнародному рівні. Усе це стає нормами, які диктують певні умови чи навіть рамки для здійснення торговельної діяльності. Проте варто розуміти, що держава в особі своїх органів та їх посадових осіб також повинна нести відповідальність перед своїх народом. За результатами дослідження встановлено, що відповідальність України як суб'єкта торговельних відносин є ключовим механізмом додержання її зобов'язань. Вона може мати різноманітний правовий характер, включаючи відшкодування збитків та сплату неустойок, і проявляється не лише відносно інших країн, а й в національних межах.

Основна особливість полягає в дуалізмі правового статусу держави в зовнішньоекономічній діяльності, що вимагає певної адаптації правового регулювання. В межах саме цього нашого дослідження найбільше уваги приділено юридичній відповідальності державних службовців, що представляють Україну, вона може бути дисциплінарною, матеріальною, адміністративною чи кримінально в залежності від тяжкості порушення. В свою чергу, якщо Україна є безпосереднім суб'єктом торговельних відносин, до неї в цьому разі може застосовуватися виключно майнова відповідальність, що вимагає додаткових досліджень в цій сфері, розробки пропозицій, в тому числі науковцями, та удосконалення чинного законодавства, яке регулює дані питання.

Практичне значення проведеного дослідження полягає в тому, що воно може сприяти оптимізації правового регулювання в Україні, зокрема, шляхом рекомендованого оновлення чинного законодавства та посилення

відповідальності держави та державних органів у сфері торговельних відносин.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, євроінтеграція, міжнародне право, економічний розвиток, іноземний інвестор, правове регулювання, СОТ, врегулювання суперечок, міжнародна організація, глобалізація.

Zvierieva Kateryna Serhiivna Assistant to the People's Deputy of Ukraine, attorney-at-law, graduate student of the department of administrative, financial and information law, State University of Trade and Economics, Kioto St., 19, Kyiv, 02156, tel.: (063) 842-75-73, <https://orcid.org/0000-0003-2539-7035>

LIABILITY OF UKRAINE AS A WAY TO ENSURE THE FULFILLMENT OF ITS LEGAL OBLIGATIONS IN THE FIELD OF TRADE

Abstract. With the deepening of globalization processes and the growth of Ukraine's foreign economic activity, the issue of the country's liability in the context of compliance with its legal obligations in the field of international trade becomes relevant. It is the state that chooses the ways in which it can create economic guarantees for its own residents, adopts regulatory acts and concludes agreements at the international level. All these become norms that dictate certain conditions or even frameworks for the implementation of trade activities. However, it is worth understanding that the state, in the form of its bodies and their officials, must also bear responsibility to its people. The study found that Ukraine's liability as a subject of trade relations is a key mechanism for compliance with its obligations. It may have a variety of legal forms, including compensation for damages and payment of penalties and manifests itself not only in relation to other countries, but also within national borders.

The main feature is the dualism of the legal status of the state in foreign economic activity, which requires some adaptation of legal regulation. Within the scope of our research, the most attention is paid to the legal responsibility of civil servants representing Ukraine, it can be disciplinary, material, administrative or criminal, depending on the severity of the violation. In turn, if Ukraine is a direct subject of trade relations, in this case only property liability can be applied to it, which requires additional research in this area, development of proposals, including by scientists, and improvement of the current legislation that regulates these issues.

The practical significance of the conducted research is that it can contribute to the optimization of legal regulation in Ukraine, in particular, through the

recommended updating of the current legislation and strengthening the responsibility of the state and state bodies in the field of trade relations.

Keywords: national security, economic security, European integration, international law, economic development, foreign investor, legal regulation, WTO, dispute settlement, international organization, globalization.

Постановка проблеми. Торгівля є основним механізмом міжнародної економічної інтеграції, а саме держави, в тому числі Україна, несуть відповідальність за організацію цього процесу. Правове регулювання відіграє критичну роль, оскільки воно визначає правила торгівлі, сприяє стабільності та прозорості, а також забезпечує механізми для розв'язання спорів та конфліктів. Основні компоненти регулювання включають забезпечення національної та економічної безпеки, виконання інвестиційної політики, а також відповідності міжнародним нормам та правилам. Усе це безпосередньо впливає на стабільність та благополуччя економіки країни.

Інвестиційна політика держави прямо пов'язана з національною та економічною безпекою, адже іноземні інвестиції можуть значно підсилити економіку країни. Водночас, Україна повинна створити такі умови, аби зазначені інвестиції не ставили під загрозу національний бізнес та суспільні інтереси.

Так в загальносвітовому тренді глобалізації, наша держава зобов'язана забезпечити не лише відкритість своєї економіки, але і її захищеність від потенційних загроз. В контексті міжнародних відносин та права, Україна повинна виконувати свої зобов'язання в рамках міжнародних угод та договорів. Це означає дотримання міжнародних норм, в тому числі тих, що встановлені Світовою організацією торгівлі (СОТ), та здатність нести відповідальність за вирішення торговельних спорів.

Тому відповідальність України в області правового регулювання міжнародної торгівлі полягає в балансуванні між національними інтересами та міжнародними зобов'язаннями. Цей баланс впливає на національну та економічну безпеку, інвестиційну політику, а також міжнародні відносини і є критичним для успішного виконання зобов'язань України на міжнародній арені. Пошук оптимальних моделей відповідальності, коли торговельні відносини стають вигідними для всіх сторін є предметом поточного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Торгівля, як важлива складова глобалізації, вимагає відповідного правового регулювання з його подальшим удосконаленням відповідно до розвитку механізмів торговельних відносин. Цей фактор є причиною постійної актуальності теми забезпечення виконання правових зобов'язань сторін міжнародної торгівлі та її

популяризації серед вчених. Однак тема комплексної правової відповідальності є мало дослідженою, а наукові праці більшою мірою присвячуються вивченню формування відповідальності країни в контексті окремих сфер міжнародних торговельних відносин. Зокрема, Гайченя А. В. [1] зазначає важливість правового регулювання міжнародної торгівлі в контексті ЄС, акцентуючи на необхідності обміну досвідом та уніфікації законодавства. Омельченко А. В. [6] та Поєдинок В. В. [8] в деталях аналізують основи зовнішньоекономічної діяльності в Україні, наголошуючи на важливості інституційних механізмів у процесі євроінтеграції. Школьний Є. [11] підкреслює тісну взаємозалежність національної безпеки та правової відповідальності держави у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Літовченко Б.В. [4] стверджує, що економічна безпека є ключовою складовою в контексті глобалізації, і наголошує на необхідності адаптації національного менеджменту до нових викликів, пов'язаних з глобалізацією. В інвестиційній політиці Пахомова Н. І. [7] вбачає ряд викликів, пов'язаних з інтеграцією України в світову торговельну систему. Вона звертає увагу на потенційні негативні наслідки такої інтеграції. Щодо євроінтеграції, Мороз В. М. і Батир Ю. Г. [5] досліджують її вплив на державну безпеку України, зокрема через гармонізацію національного законодавства з правовими нормами ЄС. У контексті міжнародних відносин, Коваленко С.О. [3] розглядає міжнародно-правову відповідальність міжнародних організацій, включаючи СОТ. Цей аспект доповнює Духневич А.В. [2], який досліджує механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ.

Таким чином, досліджувана література акцентує увагу на багатогранності правового регулювання у сфері торгівлі. Проте, одним із невирішених питань залишається комплексна правова відповідальність у контексті міжнародної торгівлі.

Метою статті є систематизація правової відповідальності України щодо забезпечення виконання зобов'язань у сфері торгівлі в умовах інтеграційних процесів. В ході дослідження використані наступні методи дослідження: аналіз нормативних актів, порівняльний аналіз національного і міжнародного законодавства, вивчення практики застосування правових норм у сфері торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Питання відповідальності держави за невиконання правових зобов'язань в торгівлі є центральним в контексті міжнародного торговельного права. Україна, будучи активним учасником міжнародної торгівлі, підтримує відносини з численними країнами завдяки багатосторонній міжнародній співпраці. Ця співпраця є складовою частиною зовнішньоекономічної стратегії країни та спрямована на розвиток економіки, створення сприятливих умов для іноземних інвестицій та розширення експортного потенціалу України [8].

Національна структура у сфері міжнародної торгівлі є розгалуженою. Незважаючи на те, що в Україні немає одного конкретного органу, відповідального за всі питання міжнародної торгівлі, Міністерство Закордонних Справ (МЗС) відіграє ключову роль у координації роботи інших відомств у контексті міжнародних відносин і торговельної діяльності зокрема. Відзначимо, що МЗС відповідає за співпрацю з двадцятьма головними міжнародними організаціями, у т. ч. ООН та її структурними підрозділами. Особливу увагу варто звернути на регіональні організації та інтеграційні угруповання, такі як Рада Європи, ОБСЄ, ГУАМ, ОЧЕС та ЦЄІ, які є важливими платформами для реалізації зовнішньоекономічних інтересів України. За рамки цього регулювання виходить співпраця з СОТ. Її головним регулятором в Україні є Міністерство економічного розвитку і торгівлі, яке координує і несе відповідальність за діяльність в сфері міжнародної торгівлі і реалізації зобов'язань перед СОТ.

Загалом держава має певну відповідальність за порушення своїх зобов'язань у сфері міжнародної торгівлі. Такі порушення можуть мати серйозні наслідки, зокрема введення санкцій, штрафів або обмежень на торгівлю. Щоб вирішувати такі проблеми, держава співпрацює з відповідними міжнародними організаціями, включаючи арбітражні органи СОТ, що займаються врегулюванням різного роду суперечок [2].

Внутрішні органи і структури, такі як Міністерство економічного розвитку і торгівлі, розглядають ці питання, взаємодіючи з бізнес-спільнотою, для вироблення стратегій відповіді та дотримання міжнародних зобов'язань. Така координація дозволяє Україні зберегти свою репутацію як надійного торговельного партнера на міжнародній арені.

Правова відповідальність України за незабезпечення правових зобов'язань у сфері торгівлі передбачає набір юридичних санкцій та обов'язків, які мають на меті забезпечити виконання зазначених зобов'язань. Однак через дуальну природу права в цьому питанні виникають деякі розбіжності та неузгодження.

Згідно ст.34 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність» Україна несе відповідальність перед національними та іноземними підприємцями за будь-які свої дії, які порушують вітчизняне законодавство та приводять до фінансових втрат або моральних збитків для цих підприємців. Це стосується також дій у сфері міжнародної торгівлі, незалежно від того, чи є вони прямо вказаними в законі. Відповідно до цієї ж статті, Україна гарантує виконання зобов'язань відповідаючи за свої дії власним майном, як зазначено у даному документі. Будь-яка національна або іноземна компанія може подати судовий позов проти України. Судові справи розглядаються відповідно до пункту 39 цього Закону.

Позови від національних компаній подаються за місцемрозташування, від іноземних – там, де розташовано урядову установу або представника, який допустив порушення. Подача позову відбувається згідно з процесуальним законодавством України. В суді Україну представляють відповідні урядові установи, та їх співробітники, якими є державні службовці.

Відповідальність держави безпосередньо пов'язана із відповідальністю державного службовця, оскільки останній є представником народу на міжнародній арені [10]. Дії державних органів та офіційних службових осіб цих органів вважаються діями України як держави в цілому. Відповідно, держава несе відповідальність за дію держслужбовців, в свою чергу, відповідальність державного службовця проявляється по-різному:

- це юридичний обов'язок, який зобов'язує державного службовця виконувати свої службові обов'язки належним чином. Якщо службовець не виконує або виконує свої обов'язки недостатньо якісно, його діяння можуть бути визнані правопорушенням.

- включає обов'язок державного службовця дотримуватися законодавства. У разі порушення законів службовець може зіштовхнутися з державним примусом або покараннями.

- відповідальність службовця виражається ступенем державного примусу. Це означає, що у разі правопорушення, службовець може стикнутися з негативними наслідками, що можуть бути особистими або матеріальними втратами.

Відповідальність державних службовців має різні форми і залежить від характеру та серйозності правопорушення. Основні види відповідальності включають:

- *дисциплінарна відповідальність* – це відповідальність, яка настає за порушення службових обов'язків або порушення дисципліни. Наприклад, може бути пов'язано з неналежною роботою, недотриманням процедур, протоколів або регулювань, відсутністю чи зловживанням повноваженнями.

- *матеріальна відповідальність* – це вид відповідальності, що може настати в результаті прямих матеріальних збитків, завданих державі або її власності через необачність або недбалість службовця, зокрема це може стосуватися випадків недбалого або неправильного використання ресурсів або активів.

- *адміністративна відповідальність* – це відповідальність за порушення адміністративного законодавства, яке регулює службову діяльність. Адміністративна відповідальність може включати недотримання стандартів, порушення торговельних або митних правил тощо.

- *кримінальна відповідальність* – цей вид відповідальності настає за вчинення дій, які є кримінальними злочинами згідно із законодавством,

такими як корупція, шахрайство, зловживання владою, відмивання грошей тощо.

Отже, якщо настає правова відповідальність державного службовця за невиконання правових зобов'язань у сфері торгівлі, виникають різні види відповідальності (дисциплінарна, матеріальна, адміністративна та кримінальна) в залежності від ступеня тяжкості злочину чи правового порушення.

З однієї сторони, відповідно ст. 34 Закону «Про зовнішньоекономічну діяльність», дії урядових установ і їх представників розглядаються як дії населення в цілому, і за них держава несе відповідальність згідно цього документу, застосовуючи всі види відповідальності. Однак, на практиці Україна як держава також може виступати суб'єктом торговельних відносин, а тому до країни не можуть повною мірою застосовуватися ті обмеження, які застосовуються до бізнесу чи державних службовців. Розглянемо дані особливості більш детально.

Загалом правова відповідальність держави за порушення у сфері правових відносин у галузі невиконання зобов'язань із торгівлі, зокрема міжнародної торгівлі, визначена в Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України, Законі України «Про зовнішньоекономічну діяльність» та ряді інших нормативних актів. Ця відповідальність також врегульована в угодах (договорах), укладених державою з контрагентами [11]. Відповідно до Цивільного кодексу України, у разі невиконання обов'язку, настають правові наслідки, встановлені договором або законом, що включають припинення зобов'язання, зміну умов зобов'язання, сплату штрафу, відшкодування збитків та моральних збитків. Ці правові заходи застосовуються до учасників торговельних процесів.

У дослідженні юридичної відповідальності держави в рамках міжнародних економічних операцій визначальним є зміст ч. 4 ст. 32 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Відповідно до закону, при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності *Україна є суб'єктом господарювання*, а тому відповідно до статті 3, має такі ж юридичні зобов'язання, як і інші учасники, без особливих привілеїв. По суті, держава не звільняється від відповідальності, передбаченої національним законодавством.

Однак необхідно зазначити, що держава, функціонуючи як міжнародний економічний суб'єкт, має *імунітет від більшості адміністративно-господарських санкцій*, зазначених у частині 1 статті 239 Цивільного кодексу України, через публічно-правову природу. Прикладами таких санкцій є ті, що стосуються майна, наприклад, конфіскація прибутку або адміністративно-господарські штрафи. Вони не можуть бути застосовані до державних органів,

які здійснюють зовнішньоекономічну діяльність. Причиною цього є те, що один державний орган не може привласнити прибуток іншого державного органу до державного бюджету, оскільки він вже належить державі і не вважається приватною власністю.

З іншого боку, порушення у зовнішньоекономічній діяльності держави можуть спричинити адміністративно-господарські санкції організаційно-правового характеру. Зокрема, до них відносяться такі заходи, як зупинення або припинення інвестиційної діяльності за певних правових умов, наприклад, якщо інвестиційна діяльність може призвести до порушення законодавства, санітарних, екологічних норм, прав та інтересів громадян, організацій або держави.

Таке зупинення або припинення інвестиційної діяльності здійснюється зокрема на підставі офіційного рішення Державної санітарно-епідеміологічної служби України і є обов'язковим для інвестора припинити або зупинити інвестування власних, позичених або залучених майнових та інтелектуальних цінностей у визначені строки [1].

Аналіз змісту вищезазначених законів дозволяє зробити висновок, що до держави як учасника міжнародної економічної діяльності можуть бути застосовані лише специфічні організаційно-правові санкції, що зумовлено подвійним характером її правового статусу. Це відрізняє державу від інших суб'єктів цієї сфери, до яких можуть бути застосовані будь-які форми адміністративно-господарських санкцій [11].

Згідно пункту 1 статті 33 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», у сфері торговельної міжнародної діяльності, регульованій цим та іншими українськими законами, існують два види відповідальності:

- майнова;
- кримінальна.

Разом з тим порушення на державному рівні зі сторони державних службовців виходять за рамки договірних відносин комерційного сектору. Економічні злочини, такі як недобросовісна конкуренція, відмивання грошей, здобутих незаконним шляхом, фінансування тероризму, рейдерська діяльність, зловживання бюджетними коштами, фіскальні злочини та корупція є найбільш поширеними кримінальними злочинами зі сторони службовців органів державної влади. Цей факт створює суттєву загрозу для національної безпеки України та і всього світу. Вказані порушення, які здійснюються на найвищому рівні державного управління, негативно впливають на економічну стабільність та розвиток і економічну безпеку загалом.

В свою чергу, економічна безпека відіграє ключову роль у національній безпеці, допомагаючи забезпечити інші його складові, такі як продовольча, екологічна та інформаційна та військова безпека країни. Вкрай важливою є і

відповідальність за ефективну інвестиційну політику, яка приймає участь у стимулюванні економічного зростання, приваблюванні капіталу і технологій, що сприяють розвитку країни. Але при цьому, недостатнє регулювання інвестиційної діяльності призводить до зростання економічних кримінальних злочинів: корупція, фінансові махінації та недобросовісна конкуренція, що в свою чергу підриває економічну безпеку та стабільність країни [6].

Економічна безпека є невід'ємною частиною системи національної безпеки, яка включає в себе зміцнення обороноздатності країни, захист від зовнішніх загроз та викликів, що є особливо актуальним в умовах російсько-української війни. В цьому контексті важливим є усвідомлення взаємозв'язку між різними аспектами національної безпеки. Сильний оборонний потенціал країни може бути підтриманий лише при високому рівні економічного розвитку. Однак, це стає неможливим без соціального консенсусу і при наявності соціальних конфліктів, що виникають через економічну злочинність [5].

Не дивлячись на ці важливі для країни фактори, згідно Кримінального кодексу України від 05.04.2001 № 2341-III, держава не має кримінальної відповідальності в сфері господарювання, а лише особиста відповідальність службовців, про яку згадувалося вище [3]. Тому, держава може нести тільки майнову відповідальність у сфері міжнародної торгівлі. Ця відповідальність передбачає матеріальне відшкодування різних типів збитків, а також застосування майнових санкцій.

Така регуляція відповідає статті 225 ГК України, яка передбачає відшкодування шкоди, включаючи вартість втраченого чи пошкодженого майна, додаткові витрати, втрачену вигоду та інше, якщо права були порушені. Ця стаття також враховує матеріальне відшкодування моральних збитків у визначених випадках. Крім цього, пункт 2 статті 33 згаданого Закону включає такі форми відповідальності як пеня та конфіскація завдатку [11].

Висновки. Отже, відповідальність України як суб'єкта торговельних відносин є ключовим механізмом, який гарантує додержання її правових зобов'язань у сфері торгівлі. Вона може мати як цивільно-правовий, так і господарсько-правовий характер, що включає в себе відшкодування різного роду збитків, сплату неустойок та інші форми відповідальності.

Ця відповідальність впливає з принципу юридичної рівності та недискримінації, але з урахуванням специфічного статусу держави в ЗЕД. Зокрема, Україна, беручи активну участь в ЗЕД, покладає на себе обов'язок нести майнову відповідальність перед іншими учасниками за правопорушення у даній сфері. Особливість держави в ЗЕД полягає в дуалізмі її правового статусу. Незважаючи на те, що держава відмовляється від імунітету власності та несе повну відповідальність перед учасниками ЗЕД, не всі види санкцій

можуть бути застосовані до держави через її публічно-правову природу. Щоб забезпечити більшу ясність та ефективність захисту прав та інтересів учасників ЗЕД, рекомендується розглянути оновлення частини 1 статті 34 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність». Таке доопрацювання поліпшить регулятивну базу та відповідно допоможе суб'єктам ефективно відстоювати свої права.

Література:

1. Гайченя А.В. Правове регулювання міжнародної торгівлі у рамках Європейського Союзу. Національний авіаційний університет. Київ, 2021. - 101 с. URL: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54205>
2. Духневич А.В. Механізм врегулювання суперечок в рамках СОТ. Науковий вісник Ужгородського університету, 2011, 15, с.106-109 URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17408/1/МЕХАНІЗМ%20ВРЕГУЛЮВАННЯ%20СУПЕРЕЧОК%20В%20РАМКАХ%20СОТ.pdf>
3. Коваленко С.О. Види і форми міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій. Публічне право, 2014, № 2, С. 113-120.
4. Літовченко Б.В. Глобалізація і розвиток відповідальності національного менеджменту. Вісник економічної науки України, 2015, № 2 (29), С. 47-52. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/108135>
5. Мороз В.М., Батир Ю.Г. Державна безпека в контексті політики європейської інтеграції України. Х.: НУЦЗУ, 2020. – 60 с. URL: <http://nnvc.nuczu.edu.ua/images/topmenu/kafedry/kafedra-publicnoho-administruvannia-u-sferi-tsyvilnoho-zakhystu/Lekcii/5.pdf>
6. Омельченко А.В. Адміністративно-правові засади зовнішньоекономічної діяльності в Україні: монографія. Київ : КНЕУ, 2011. 309 с.
7. Пахомова Н.І. Деякі наслідки інтеграції України у світову торговельну систему в результаті приєднання до Світової Організації Торгівлі. Ефективна економіка № 10, 2011. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=757>
8. Поєдинок В.В. Правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 288 с. 2.
9. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959- XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1991. № 29. Ст. 377.
10. Тимошенко М.І., Савичук Н.О., Галушкіна Л.В. Відповідальність державних службовців: проблеми реалізації. Державне управління, Інвестиції: практика та досвід, 2021,20,с.87-93. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2021/17.pdf
11. Школьний Є. Юридична відповідальність держави як суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності. Господарське право і процес, 2017, 11. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/15.pdf>

References:

1. Haichenia, A.V. (2021). Pravove rehuliuвання mizhnarodnoi torhivli u ramkakh Yevropeiskoho Soiuzu [Legal regulation of international trade within the European Union]. *Natsionalnyi aviatsiyni universytet*. Retrieved from <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/54205> [In Ukrainian]
2. Dukhnevych, A.V. (2011). Mekhanizm vrehuliuвання superechok v ramkakh SOT [Mechanism of dispute resolution within the WTO]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 15, 106-109. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/17408/1/МЕХАНІЗМ%20ВРЕГУЛЮВАННЯ%20СУПЕРЕЧОК%20В%20РАМКАХ%20СОТ.pdf> [In Ukrainian]

3. Kovalenko, S.O. (2014). Vidy i formy mizhnarodno-pravovoi vidpovidalnosti mizhnarodnykh orhanizatsii [Types and forms of international legal responsibility of international organizations]. *Publichne pravo*, 2, 113-120. [In Ukrainian]
4. Litovchenko, B.V. (2015). Hlobalizatsiia i rozvytok vidpovidalnosti natsionalnoho menedzhmentu [Globalization and the development of national management responsibility]. *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, 2 (29), 47-52. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/108135> [In Ukrainian]
5. Moroz, V.M., Batyr, Yu.G. (2020). Derzhavna bezpeka v konteksti polityky yevropeiskoi integratsii Ukrainy [State security in the context of European integration policy of Ukraine]. Retrieved from <http://nnvc.nuczu.edu.ua/images/topmenu/kafedry/kafedra-publichnoho-administruvannia-u-sferi-tsyvilnoho-zakhystu/Lekcii/5.pdf> [In Ukrainian]
6. Omelchenko, A.V. (2011). Administratyvno-pravovi zasady zovnishnoekonomichnoi diialnosti v Ukraini [Administrative-legal principles of foreign economic activity in Ukraine]: Monograph. Kyiv: KNEU. [In Ukrainian]
7. Pakhomova, N.I. (2011). Deiaki naslidky integratsii Ukrainy u svitovu torhovelnu systemu v rezultati pryiednannia do Svitovoi Orhanizatsii Torhivli [Some consequences of Ukraine's integration into the global trading system as a result of joining the World Trade Organization]. *Efektivna ekonomika*, 10. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=757> [In Ukrainian]
8. Poiedynok, V.V. (2006). Pravove rehuliuвання zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Legal regulation of foreign economic activity]: Educational manual. Kyiv: Yurinkom Inter. [In Ukrainian]
9. Pro zovnishnoekonomichnu diialnist [About foreign economic activity]: Zakon Ukrainy vid 16 kvitnia 1991 r. № 959-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR. (1991). No. 29, p. 377. [In Ukrainian]
10. Tymoshenko, M. I., Savychuk, N. O., & Halushkina, L. V. (2021). Vidpovidalnist derzhavnykh sluzhbovtziv: problemy realizatsii [Responsibility of state officials: problems of implementation]. *Derzhavne upravlinnia, Investytsii: praktyka ta dosvid*, 20, 87-93. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/20_2021/17.pdf
11. Shkolnyi, Ye. (2017). Yurydychna vidpovidalnist derzhavy yak subiekta zovnishnoekonomichnoi diialnosti [Legal responsibility of the state as a subject of foreign economic activity]. *Hospodarske pravo i protses*, 11. Retrieved from <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/11/15.pdf> [In Ukrainian]

УДК 343.8: 343.97

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-450-461](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-450-461)

Зотов Нікіта Миколайович аспірант кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-1361-5608>

НОВІТНЯ ПАРАДИГМА КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Визначено, що рівень економічного розвитку корелюється із рівнем злочинності у сфері економіки, що порушує безпекову парадигму, яка безпосередньо пов'язана із концепціями економічного добробуту та соціальної держави.

Економічна безпека, як науковий феномен, полягає у спроможності правової охорони, убезпечення об'єктів економічної системи від впливу різного рівня загроз. Основним правовим суб'єктом забезпечення економічної безпеки виступає держава, як інституція – суб'єкт законодавчої ініціативи, що здійснює нормативно-правове регулювання та нагляд за формуванням безпекової екосистеми на різних рівнях управління.

Обґрунтовано, що симбіоз причин та умов, які передують порушенню правової архітектури, сприяють вчиненню незаконних правочинів (злочинів) та виступають кримінологічними (криміногенними) детермінантами.

Подано визначення детермінант економічної безпеки, як явищ (процесів, чинників), які її забезпечують (протидіють негативним трендам правопорушень у сфері економіки). Констатовано, що безпекову детермінацію доцільно досліджувати системно в контексті симбіозу суб'єктивних та об'єктивних чинників, залежно від кореляції причин та умов.

Запропоновано детермінацію економічної безпеки реалізовувати на засадах проактивної політики, яка полягає у можливості мінімізувати виклики та загрози економічній безпеці та дуалізації дієвості та превенції (використання векторів безпеки й розвитку).

Визначено кримінологічні детермінанти сучасної безпекової екосистеми, зокрема: мінімізація (ліквідація) наслідків руйнівного впливу воєнних дій на території України; Реалізація Плану відновлення України; удосконалення регуляторних механізмів; адаптація політики безпеки та соціальної політики; забезпечення цінової та фінансової стабільності; координація інфляційних механізмів (стабілізація валютного ринку);

підвищення рівня економічної та ділової активності; підвищення рівня зайнятості населення; деактивізація міграційних процесів; зниження дефіциту бюджету; детінізація економіки.

Запропоновано реалізацію (кримінально-правову охорону) безпекових детермінант здійснювати з використанням універсальних та спеціальних механізмів шляхом оновлення інституційної архітектури безпекової платформи або опосередком реалізації самовідновлювальної функції та адаптивного управління.

Ключові слова: безпека, безпекова екосистема, детермінація, загрози, економічна безпека, кримінологічні детермінанти, ризики.

Zotov Nikita Mykolayovyc Graduate student of the Department of Criminal Law and Procedure Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-1361-5608>

THE LATEST PARADIGM OF CRIMINOLOGY DETERMINATION ECONOMIC SECURITY

Abstract. Economic security, as a scientific phenomenon, consists of the ability to protect an object from the influence of threats of various levels and, accordingly, is studied at the micro, macro, meso, and mega levels.

It determined that the level of economic development correlated with the level of crime in the economy, which violates the security paradigm and is directly related to the concepts of economic well-being and the welfare state. The main legal subject of ensuring economic security is the state as an institution - the subject of a legislative initiative that carries out regulatory and legal regulation and supervision of forming a security ecosystem at various levels of management.

It had substantiated that the symbiosis of causes and conditions that precede the violation of the legal architecture contribute to the commission of illegal acts (crimes), and countermeasures are criminological (criminogenic) determinants.

The definition of criminological determinants of economic security as phenomena (processes, factors) that ensure it (counteract negative trends of economic offenses) had presented. It had established that it is expedient to investigate safety determination systematically in the context of the symbiosis of subjective and objective factors, depending on the correlation of causes and conditions.

It proposed to implement the determination of economic security based on a proactive policy, which consists of minimizing challenges and threats to economic security and the dualization of effectiveness and prevention (use of security and development vectors).

The identified criminological determinants of the modern security ecosystem are: Minimization (elimination) of the consequences of the destructive influence of military actions on the territory of Ukraine; implementation of the Recovery Plan of Ukraine; improvement of regulatory mechanisms; adaptation of security policy and social policy; ensuring price and financial stability; coordination of inflationary mechanisms (stabilization of the currency market); increasing the level of economic and business activity; increasing the employment level of the population; deactivation of migration processes; reducing the budget deficit; definition of the economy.

The implementation (provision) of security determinants must be carried out using universal and special mechanisms by updating the security platform's institutional architecture or by implementing a self-healing function and adaptive management.

Keywords: security, security ecosystem, determination, threats, economic security, criminological determinants, risks.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення зацентрували увагу на формуванні новітньої безпекової парадигми та забезпеченні дієвого безпекового середовища у всіх сферах життєдіяльності на різних рівнях управління. Питання кримінологічної детермінації економічної безпеки потребує оновлення наукових розвідок, оскільки правовий режим воєнного стану опосередковано сформував новітню безпекову парадигму, відповідно до детермінант та викликів часу.

Алгоритмізація безпекових механізмів вимагає, передусім, визначення кримінологічних детермінант безпекової екосистеми та кроків їх реалізації (забезпечення).

Економічна безпека – це здатність національної економіки (економічної системи держави) протидіяти (мінімізувати, нейтралізувати) ризики та загрози. Відповідно, охорона економічної безпеки полягає у протидії дестабілізуючим детермінантам та стимулюванні детермінант забезпечення.

Особливої ваги набуває проблематика формування сучасної візії економічної безпеки та її архітектури, метою якої є імплементація новітньої парадигми кримінологічної детермінації безпеки в контексті аксіоматичних трансформацій, метою якої є максимізація охорони безпеки, опосередком синергетичного зв'язку стратегічних детермінант та детермінант інноваційно-орієнтованого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику детермінаційного аналізу економічної безпеки вивчали представники численних іноземних та вітчизняних наукових шкіл, зокрема: Baldwin D., Kaufman D., Lasswell H., Варналій З., Васильців Т., Головкін Б., Гордієнко С., Жаліло Я., Канцір В., Маслій І., Міщенко С., Ортинський В., Топчій О., та інші.

Проте, у наукових колах дотепер немає уніфікованої методики кримінологічної детермінації безпекового середовища. Позиції вчених варіюються між детермінацією причин (ризиків) та наслідків (забезпечення) економічної безпеки, що потребує подальших розвідок та напрацювань.

Мета статті - моніторинг наукових трендів у частині кримінологічної детермінації економічної безпеки, удосконалення механізмів кримінально-правової охорони економічної безпеки опосередком детермінаційного аналізу.

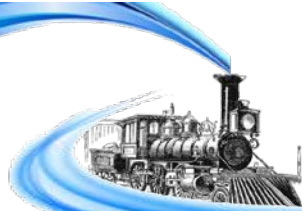
Виклад основного матеріалу. Економіка – це базова платформа життєдіяльності держави, яка, з одного боку, вважається гарантом її функціонування й розвитку, а з іншого – виступає об’єктом злочинних посягань. Науково доведено, що рівень економічного розвитку корелюється із рівнем злочинності у сфері економіки, відтак, порушує безпекову парадигму, яка безпосередньо пов’язана із концепціями економічного добробуту та соціальної правової держави.

Економічна безпека, як науковий феномен, полягає у спроможності убезпечення економічних одиниць від впливу загроз різного рівня, і, відповідно, досліджується на мікро, макро, мезо та мега рівнях.

Економічна безпека держави не є спонтанним продуктом діяльності держави та інших зацікавлених суб’єктів. Вона вимагає цілеспрямованих зусиль з боку держави і громадянського суспільства. Зважаючи на те, що державний суверенітет, сталий розвиток національної економіки і її інтеграція в європейський економічний простір визнані одними з фундаментальних національних інтересів [1], сучасний стан економічної безпеки держави обумовлює можливість і необхідність періодичних інституційних перетворень, удосконалення політико-правових регуляторів і установ, спрямованих на усунення або пом’якшення чинників, які негативно впливають на забезпечення сталого розвитку економіки, її інтеграцію в регіональний і світовий економічний простір [2].

Залежно від об’єкта безпеки (держава, суспільство, суб’єкт господарювання (юридична особа), громадянин (фізична особа)) формуються і детермінанти ризиків, і детермінанти забезпечення, які корелюються між собою. В основу формування ефективної безпекової екосистеми покладено державні інтереси, які гарантуються нормами права. Основним правовим суб’єктом забезпечення економічної безпеки виступає держава, як інституція – суб’єкт законодавчої ініціативи, що здійснює нормативно-правове регулювання та нагляд за формуванням безпекової екосистеми на різних рівнях управління.

Аналіз доктринальних джерел у частині безпеки, реалізацію місії економічної безпеки вбачає у наступних кроках:

– запровадження, підтримка і забезпечення за допомогою різних засобів, методів і способів такого економічного стану, при якому суб'єктам (державі, суспільству, регіонам, окремим підприємствам і індивідам) не загрожує внутрішня і зовнішня небезпека;

– цілеспрямована діяльність суб'єктів, спрямована на виявлення, попередження, ослаблення і усунення небезпек і загроз, здатних завдати національним економічним інтересам неприйнятну шкоду, а також управління ризиками [2, с. 19].

Передусім, акцентуючи увагу на питанні кримінологічної детермінації економічної безпеки, доцільно визначити вектор та позицію, з якої провадиться аналіз чинників безпеки. Семантика детермінізму є безумовно ширшою за причиновий зв'язок, оскільки, детермінанти – це симбіоз причин (деструктивних явищ) та умов (обставин), які забезпечують функціонування та подальший розвиток причинового зв'язку.

Саме вищезазначений підхід дає підстави для «вживання терміну «детермінанта», віддаючи йому перевагу порівняно із синонімом «причина», оскільки латинізм, з огляду на міжнародну наукову практику, має більш широке семантичне поле. По-перше, він охоплює в комплексі не тільки причини, а й умови. По-друге, семантика поняття «причина» імпліцитно містить у собі вказівку на ретроспективність. Тож за характеристиками темпоральності вона, на відміну від детермінанти, апріорі не може контролювати те, що відбувається зараз; вона лише сприяла тому, щоб щось уможливилось» [3]. Погоджуємось із позицією, проф. О. В. Топчій, яка диференціювала детермінацію та причинність, обґрунтувавши алгоритмізацію дослідження (у контексті первинності детермінологічних компонент).

Подібної думки дотримується й Головкін Б. М., який стверджує, що детермінація – це «підпорядкований об'єктивним законам природи і суспільного розвитку складний процес породження, зумовлення взаємних трансформацій і динамічних змін явищ, процесів, подій та станів оточуючої дійсності. Кримінологічна детермінація пояснює закономірний розвиток і взаємозв'язок суспільного буття із суспільною свідомістю через відносини між людьми, різні види діяльності, у тому числі злочинно» [4, с. 1].

Аксіомою є взаємопов'язаність, зумовлення та взаємодія суспільних явищ і процесів, що формує причиново-наслідкові зв'язки між ними. Кримінологічна детермінація економічної безпеки є досить складною проблематикою, адже аналіз провадиться не лише у контексті інструментарію забезпечення економічної безпеки, а й у форматі причиново-наслідкового зв'язку:

1) що виступає причиною порушення стану безпеки;

2) які потенційні ризики й загрози виявлені й який механізм їх нейтралізації (протидії) найефективніше реалізовувати.

До системи кримінологічної детермінації відносять такі її елементи, як причини, умови, корелянти. Важливішими щодо впливу серед детермінант є причини та умови. Причини злочинності – це ті явища, які її породжують. Умови – це явища, котрі безпосередньо не породжують злочинності, проте слугують певними обставинами, що сприяють її виникненню та існуванню [5, с. 77].

Погоджуємось із твердженням, що «під причинами та умовами кримінальних правопорушень у сфері економіки варто розуміти негативні соціально-економічні явища і процеси, що мають різне детермінуюче значення, у тому числі і казуальне, але у своїй сукупності і взаємодії створюють, сприяють, видозмінюють і обумовлюють існування й вияви економічної злочинності» [6]. Звісно, зазначена диференціація є досить умовною, проте, дає змогу масштабувати кримінологічний аналіз безпекових детермінант.

Симбіоз причин та умов, які передують порушенню правової архітектури, сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, виступають кримінологічними (криміногенними) детермінантами.

На нашу думку, кримінологічні детермінанти економічної безпеки – це явища (процеси, чинники), які її забезпечують (протидіють негативним трендам економічних правопорушень). Безпекову детермінацію доцільно досліджувати системно, в контексті взаємодії суб'єктивних та об'єктивних чинників, залежно від кореляції причин та умов.

Погоджуємось із позицією Д. Болдвіна щодо суперечності та багатоформатності концепту безпеки, який потребує чіткої концептуалізації. Особливої актуальності набуває виявлення детермінант, що впливають на забезпечення економічної безпеки країни пов'язано, перш за все, з виявленням тих причин, процесів умов, які, тією чи іншою мірою, впливають на стан економіки, можуть стримувати або перешкоджати її розвиток [7].

У наукових колах дотепер немає єдності щодо аналізу безпекових детермінант. На нашу думку, безпекову проблематику кримінологічної детермінації, доцільно провадити у двовекторній площині:

- 1) у ракурсі детермінант загроз економічній безпеці;
- 2) у ракурсі детермінант економічної безпеки.

Така позиція є більш слушною, адже безпека забезпечується мінімізацією (нейтралізацією) ризиків та загроз.

Визначивши основні причини, умови та корелянти загроз економічній безпеці та форми їх прояву, видається можливим окреслити кримінологічні детермінанти економічної безпеки (рис. 1).

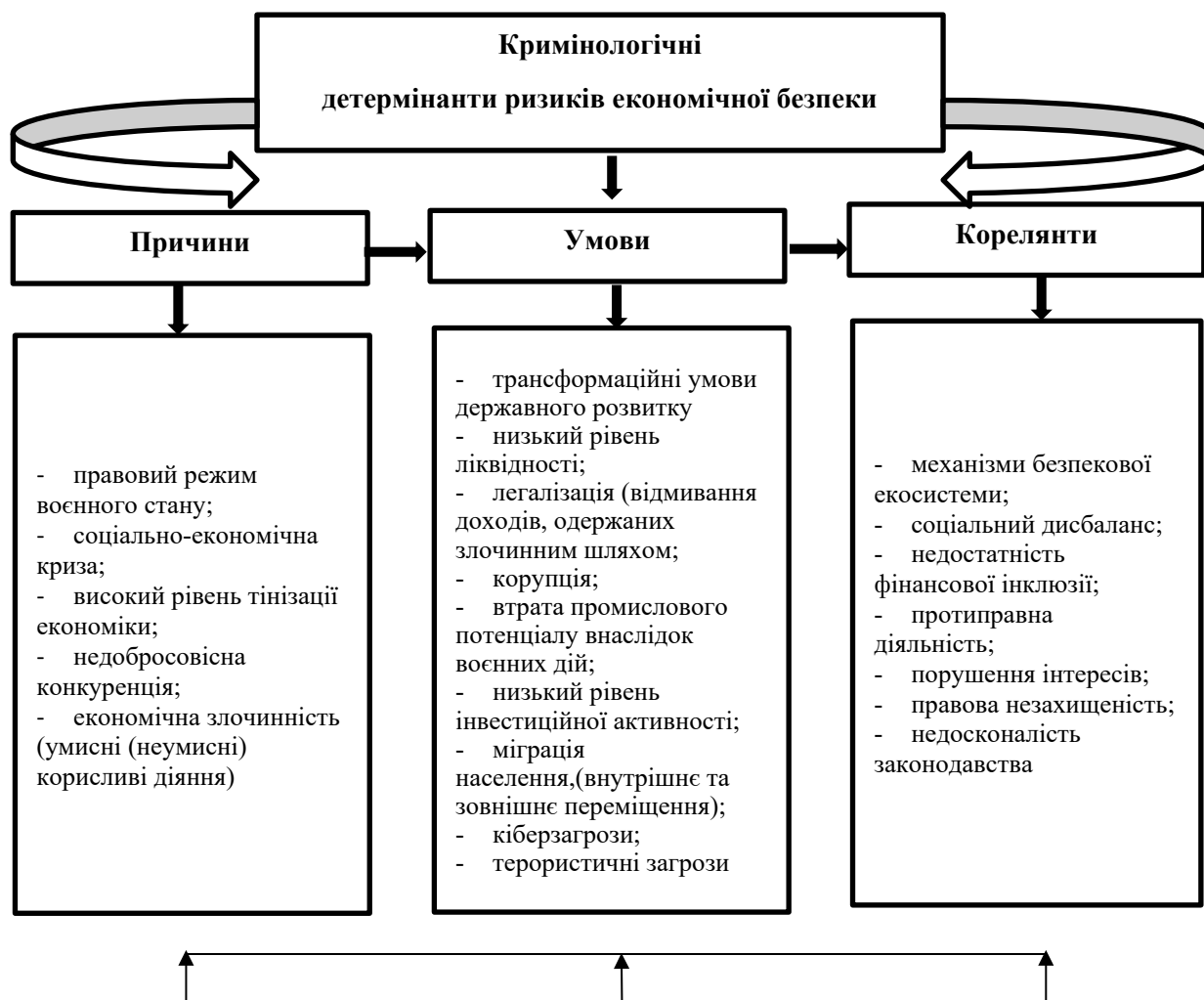

Рис. 1. Кримінологічні детермінанти ризиків економічній безпеці

Виходячи з того, що складові елементи економічної безпеки є тісно взаємопов'язаними між собою, утворюють тісні кореляційні зв'язки (наприклад, продовольча, демографічна, виробнича, або ж виробнича та енергетична, або ж будь-які їх поєднання), з метою забезпечення високого рівня економічної безпеки країни необхідна сукупність дієвих заходів щодо сприятливої державної політики в економічній площині:

– стратегія функціонування економіки: пріоритет в орієнтації вітчизняного виробництва (сільського господарства, промисловості) на внутрішній ринок з метою створення самозабезпечення основними продуктами харчування, а також товарами народного споживання;

– організаційний аспект: створення сприятливих економічних умов для суб'єктів господарювання усіх форм власності та організаційних форм із переважанням державної форми власності;

– правове забезпечення: розроблення дієвої, ефективної нормативно-правової бази як регулятора оптимального функціонування вітчизняної економічної системи [8, с. 278].

«Недоліки законодавчого регулювання економічної безпеки ускладнюють реалізацію державної політики у цій сфері та створюють певні ризики для економічної стабільності країни, що обумовлює потребу реформування законодавства з метою приведення його у відповідність до сучасних потреб забезпечення економічної безпеки» [9, с. 36].

Вважаємо за доцільне, законодавчо регламентувати дефініцію економічної безпеки, та, визначити її детермінанти (не в контексті безпекових компонент, а у форматі узагальнення). До правових детермінант, зокрема, доцільно віднести окремі новели нормативно-правових актів, зокрема, дефініцію економічної безпеки, механізм її забезпечення, платформу побудови новітньої безпекової екосистеми на засадах уніфікації та стандартизації.

Детермінацію економічної безпеки доцільно реалізовувати на засадах проактивної політики (підходу), яка полягає у можливості мінімізувати виклики та загрози економічній безпеці та дуалізації дієвості та превенції (використання векторів безпеки й розвитку).

Тріада «безпека-стабільність-економіка» для України є надзвичайно важливою. Економічний розвиток України відбувається в умовах складних геополітичних і геоekonomічних викликів, економічних проблем та соціальної напруженості. Слід погодитися з тезою про те, що державна політика в галузі економічної безпеки повинна мати два взаємопов'язаних напрями – напрями розвитку і безпеки [2, с. 17]. Безпековий напрям «забезпечення економічної безпеки полягає у випередженні розбалансування економіки, підвищенні її стійкості до впливу зовнішніх і внутрішніх викликів та загроз, для виконання чого запроваджується постійний моніторинг економічної стійкості (проводиться на основі індикаторів стану економічної безпеки та їх критичних меж), вихід за які загрожує розвитком масштабних кризових процесів в економічній сфері. Напрямок розвитку у сфері забезпечення економічної безпеки полягає у підвищенні конкурентоспроможності національної економіки та досягненні визначених за основними складовими економічної безпеки цільових орієнтирів (наведені в додатку), що деталізуються конкретними завданнями за основними складовими економічної безпеки» [10].

Економічна безпека виступає запорукою стійкого розвитку держави та її конкурентоспроможності на світовому ринку. Задля забезпечення економічної безпеки, мінімізації ризиків, на нашу думку, доцільно виокремити превалюючі детермінанти економічної безпеки: високий рівень обороноздатності; макроекономічна стабільність; удосконалення норм чинного законодавства;

масштабування зовнішньоекономічних відносин; багатовекторність національної економіки; фінансова стійкість; соціальна стабільність; ефективне управління ресурсним потенціалом; протидія корупційним ризикам.

Зазначені детермінанти є взаємопов'язаними та можуть бути варіабельними. Задля реалізації ефективної політики економічної безпеки необхідно збалансувати ці аспекти та імплементувати відповідні політики та стратегії.

Стратегічний курс забезпечення економічної безпеки України визначено Стратегією економічної безпеки на період до 2025 року [10], яким і передбачено детермінанти (інструменти забезпечення економічної безпеки). Проте, окремі норми зазначеного нормативно-правового акту не передбачають безпекових детермінант, зумовлених правовим режимом воєнного стану в Україні, що доцільно уточнити, доповнити їх перелік та редагувати.

Законодавчо регламентовано завдання у сфері економічної безпеки, які корелюють із безпековими детермінантами (рис. 2).

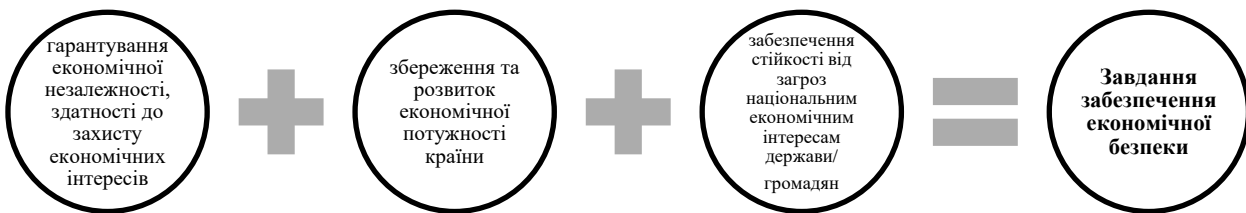

Рис. 2. Завдання забезпечення економічної безпеки

**узагальнено на основі [10]*

Стійкість української економіки, її безпека та перспективи «відбудови багато в чому залежать від темпів та масштабів першочергово відновлення об'єктів критичної інфраструктури (енергетика, транспортна інфраструктура, водопостачання та водовідведення тощо), соціальної сфери (навчальні заклади, дитячі садки тощо), житлового фонду. А для цього потрібні відповідні людські, матеріальні та фінансові ресурси». Зазначимо, у цьому контексті виокремлюється надійне енергопостачання, яке є критично важливою передумовою відновлення економічної активності та підтримки життєдіяльності людей [11].

Погоджуємось з твердження, що «економічна безпека держави потребує постійного різностороннього спостереження та вивчення з метою своєчасного виявлення й ефективної нейтралізації негативних чинників, які продукують загрози її стабільному розвитку. Кримінологічне забезпечення економічної безпеки України – це динамічний процес, який вимагає комплексного та

системного підходу, його гостра практична необхідність є безсумнівною, а планомірне здійснення сукупності заходів нормативно-правового, організаційно-управлінського, інформаційного та науково-методичного характеру створить сприятливі умови для діяльності суб'єктів протидії економічній злочинності. А це одне з першочергових завдань держави, і воно не може бути вирішене в межах існуючих застарілих форм і методів діяльності суб'єктів» [12].

Детермінантами сучасної безпекової екосистеми виступають: мінімізація (ліквідація) наслідків руйнівного впливу воєнних дій на території України; Реалізація Плану відновлення України; удосконалення регуляторних механізмів; адаптація політики безпеки та соціальної політики; забезпечення цінової та фінансової стабільності; координація інфляційних механізмів (стабілізація валютного ринку); підвищення рівня економічної та ділової активності; підвищення рівня зайнятості населення; деактивізація міграційних процесів; зниження дефіциту бюджету; детінізація та декриміналізація економіки. Реалізацію (забезпечення) безпекових детермінант необхідно провадити з використанням універсальних та спеціальних механізмів шляхом оновлення інституційної архітектури безпекової платформи або опосередком реалізації самовідновлювальної функції та адаптивного управління.

Висновки. Економічна безпека виступає запорукою стійкого розвитку та конкурентоспроможності держави на світовому ринку.

Симбіоз причин та умов, які передують порушенню правової архітектури, сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, здійснюють протидію їх вчиненню, виступають кримінологічними (криміногенними) детермінантами.

Відтак, кримінологічними детермінантами сучасної безпекової екосистеми виступають: мінімізація (ліквідація) наслідків руйнівного впливу воєнних дій на території України; Реалізація Плану відновлення України; удосконалення регуляторних механізмів; адаптація політики безпеки та соціальної політики; забезпечення цінової та фінансової стабільності; координація інфляційних механізмів (стабілізація валютного ринку); підвищення рівня економічної та ділової активності; підвищення рівня зайнятості населення; деактивізація міграційних процесів; зниження дефіциту бюджету; детінізація економіки. Реалізацію безпекових детермінант необхідно провадити з використанням універсальних та спеціальних механізмів шляхом оновлення інституційної архітектури безпекової платформи або опосередком реалізації самовідновлювальної функції та адаптивного управління.

Література:

1. Про Національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018. № 2469-VIII. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n35> (дата звернення: 11.07.2023).

2. Яковюк І. В., Туренко А. Ю. Економічна безпека України як передумова забезпечення її суверенітету. *Проблеми законності*. 2021. № 154. С. 8–36.
3. Топчій О. В. Синкретичні детермінанти загроз інформаційній безпеці неповнолітніх. URL: <https://goal-int.org/sinkretichni-determinanti-zagroz-informatsijnij-bezpetsi-nepovnolitnih/> (дата звернення: 13.07.2023).
4. Головкін Б. М. Причинність в системі детермінації злочинності. *Теорія і практика правознавства*. URL: [nauka.jur_academy.kharkov.ua/ download/el...11.pdf](http://nauka.jur_academy.kharkov.ua/download/el...11.pdf). (дата звернення: 13.07.2023).
5. Іванов Ю.Ф., Джужа О.М. Кримінологія: навчальний посібник. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2006. 264 с.
6. Мойсеєнко В. В. Детермінанти вчинення кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 51-60. URL: <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/69/65> (дата звернення: 13.07.2023).
7. Baldwin D. A. The concept of security. *Review of International Studies*. 1997. № 23. P. 5-26. URL: <http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20%20The%20Concept%20of%20Security.pdf> (дата звернення: 19.07.2023).
8. Горлачук О. Детермінанти економічної безпеки держави. *Omul, criminologia, știința*, Ed. Ediția a 2-a, 24 martie 2023, Chișinău. Chișinău: Institutul de științe penale și criminologie aplicată, 2023, Ediția a 2-a, Vol. 1. Pp. 276-279. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/276-279_11.pdf (дата звернення: 15.07.2023).
9. Єфремова К. В., Пасат М. О., Чижов Д. А. Проблеми забезпечення економічної безпеки України та шляхи їх вирішення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 34-37. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2023/5.pdf/ (дата звернення: 13.07.2023).
10. Стратегія економічної безпеки України до 2025 року: Указ Президента України № 347/2021 від 11.08.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n11> (дата звернення: 20.07.2023).
11. Бураковський І. Україна: очікування від 2023 року. Тези. Інтерфакс-Україна, URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/894284.html> (дата звернення: 18.07.2023).
12. Сазонов В. В. Напрямки кримінологічного забезпечення економічної безпеки України. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2019. № 2 (21). С. 118-125. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/36fbc719-8479-4e9c-bc23-9fa4b1d22a58/content> (дата звернення: 20.07.2023).

References:

1. Pro Natsional'nu bezpeku Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 21.06.2018 r., № 2469-VIII [On the National Security of Ukraine: Law of Ukraine dated June 21, 2018, No. 2469-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#n35> [in Ukrainian].
2. Yakovyuk, I., Turenko, A. (2021). Ekonomichna bezpeka Ukrayiny yak peredumova zabezpechennya yiyi suverenitetu [Economic security of Ukraine as a prerequisite for ensuring its sovereignty]. *Problems of legality*, 154. P. 8–36 [in Ukrainian].
3. Topchiy, O. Synkretichni determinanty zahroz informatsiyniy bezpetsi nepovnolitnikh [Syncretic determinants of threats to information security of minors]. Retrieved from <https://goal-int.org/sinkretichni-determinanti-zagroz-informatsijnij-bezpetsi-nepovnolitnih/> [in Ukrainian].
4. Holovkin, B. Prychynnist' v systemi determinatsiyi zlochynnosti [Causality in the system of crime determination]. *Theory and practice of jurisprudence*. Retrieved from [nauka.jur_academy.kharkov.ua/ download/el...11.pdf](http://nauka.jur_academy.kharkov.ua/download/el...11.pdf) [in Ukrainian].

5. Ivanov, Yu., Dzhuzha, O. (2006). Kryminolohiya: navchal'nyy posibnyk. K.: Ed. A. V. PALIVODA. 264 p. [in Ukrainian].
6. Moyseyenko, V. (2020). Determinanty vchynennya kryminal'nykh pravoporushen' u sferi hospodars'koyi diyal'nosti [Determinants of committing criminal offenses in the sphere of economic activity]. *Legal science*, 2 (104). P. 51-60. Retrieved from <https://journal-nam.com.ua/index.php/journal/article/view/69/65> [in Ukrainian].
7. Baldwin, D. (1997). The concept of security. *Review of International Studies*, 23. P. 5-26. Retrieved from [http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20%20The%20Concept%20of%20Secu\\$ rity.pdf](http://www.princeton.edu/~dbaldwin/selected%20articles/Baldwin%20%20The%20Concept%20of%20Secu$ rity.pdf).
8. Horlachuk, O. (2023). Determinanty ekonomichnoyi bezpeky derzhavy. *Omul, criminologia, stiinta*, Ed. Ediția a 2-a, 24 martie 2023, Chișinău. Chișinău: Institutul de științe penale și criminologie aplicată. *Ediția a 2-a, 1*. Pp. 276-279. Retrieved from https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/276-279_11.pdf [in Ukrainian].
9. Yefremova K., Pasat M., Chyzhov D. (2023). Problemy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy ta shlyakhy yikh vyrishennya [Problems of ensuring economic security of Ukraine and ways to solve them]. *Legal scientific electronic journal*, 4. P. 34-37. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/4_2023/5.pdf/ [in Ukrainian].
10. Stratehiya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy do 2025 roku [Strategy of economic security of Ukraine until 2025]. Decree of the President of Ukraine No. 347/2021 dated August 11, 2021. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021#n11> [in Ukrainian].
11. Burakovs'kyi, I. (2023). Ukraina: ochikuvannya vid 2023 roku [Ukraine: Expectations from 2023]. Theses. Interfax-Ukraine. Retrieved from <https://interfax.com.ua/news/blog/894284.html> [in Ukrainian].
12. Sazonov, V. (2019). Napryamky kryminolohichnoho zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrainy [Directions of criminological security of economic security of Ukraine]. *Bulletin of the Criminological Association of Ukraine*, 2 (21). P. 118-125. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/36fbc719-8479-4e9c-bc23-9fa4b1d22a58/content> [in Ukrainian].

УДК 341.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-462-476](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-462-476)

Кравцов Сергій Олександрович Senior Research Fellow, Max Planck Institute Luxembourg for International, European and Regulatory Procedural Law, 4, rue Alphonse Weicker, L-2721 Luxembourg, кандидат юридичних наук, доцент, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (057) 704-11-55, <https://orcid.org/0000-0002-8270-193X>

ОНЛАЙН ПЛАТФОРМИ – ЗАПОРУКА ЕФЕКТИВНОГО РОЗГЛЯДУ СПОРІВ В МІЖНАРОДНОМУ КОМЕРЦІЙНОМУ АРБІТРАЖІ

Анотація. Останні роки рівень інтернет торгівлі зростає дуже стрімко і це спричинило виникненню такого «нового продукту» в комерціалізації суспільних відносин, який був спрямований на можливість вирішення спорів як «онлайн-платформи міжнародного комерційного арбітражу».

Одним із самих релевантних питань, які турбують учасників спірних правовідносин в онлайн просторі це час, який буде затрачений на розгляд даного спору, кошти, які будуть затрачені на цей процес і порядок виконання того рішення, яке буде ухвалено.

Саме завдяки даному механізму, учасники інтернет-бізнесу можуть не лише дуже швидко та ефективно вирішити свої спори, а й отримати бажаний результат, оскільки сучасні видозміни національного законодавства багатьох країн світу свідчить про легітимізацію онлайн рішення міжнародного комерційного арбітражу, який проводився на спеціально створеній онлайн-платформі. В статті проаналізовано тенденції розвитку онлайн-платформ міжнародного комерційного арбітражу країнах Європи, Сполучених Штатах Америки, Азії, їх особливості та причини їх привабливості для учасників бізнес-спільноти. Особлива увага приділяється намаганням українського законодавця впровадити аналогічний механізм на теренах України. Також робляться досить слушні висновки, що використання онлайн-платформ міжнародного комерційного арбітражу є дуже ефективним аналогом традиційного судового чи арбітражного розгляду спорів.

Ключові слова: міжнародний комерційний арбітраж, онлайн-платформи, ODR Techniques.

Kravtsov Serhii Olexandrovych Senior Research Fellow, Max Planck Institute Luxembourg for International, European and Regulatory Procedural Law, 4, rue Alphonse Weicker, L-2721 Luxembourg, PhD in Law, Associate Professor, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St., 77, Kharkiv, 61024, tel.: (057) 704-11-55, <https://orcid.org/0000-0002-8270-193X>

ONLINE-PLATFORMS AS A GUARANTEE OF EFFECTIVE DISPUTE HANDLING IN INTERNATIONAL COMMERCIAL ARBITRATION

Abstract. In recent years, the level of Internet commerce has been growing very rapidly, and this has led to the emergence of such a "new product" in the commercialisation of social relations, which was aimed at the possibility of resolving disputes as an "online platform for international commercial arbitration".

One of the most relevant issues of concern to the parties to disputed legal relations in the online space is the time that will be spent on the consideration of the dispute, the funds that will be spent on this process and the procedure for the enforcement of the decision that will be made.

It is thanks to this mechanism that online business participants can not only resolve their disputes very quickly and efficiently, but also get the desired result, since modern modifications of national legislation in many countries of the world indicate the legitimisation of online international commercial arbitration awards made on a specially created online platform. The article analyses the trends in the development of online international commercial arbitration platforms in Europe, the United States of America and Asia, their features and reasons for their attractiveness to business community members. Particular attention is paid to the attempts of the Ukrainian legislator to introduce a similar mechanism in Ukraine. The author also draws quite reasonable conclusions that the use of online international commercial arbitration platforms is a very effective analogue of traditional court or arbitration proceedings.

Keywords: international commercial arbitration, online platforms, ODR Techniques.

Постановка проблеми. За останні кілька десятиліть Інтернет змінив світ і суспільство в значній мірі і на багатьох рівнях. Люди займаються все більшою діяльністю в Інтернеті: навчаються, дивляться спортивні змагання і фільми, роблять покупки, здійснюють банківські операції, листуються один з одним, спілкуються у соціальних мережах. Не виключенням став і процес врегулювання спорів.

Саме під час вирішення спорів для сторін ключовим фактором виступає часові межі, які вони розраховують потратити для того щоб отриману бажаний результат. Тим часом, традиційні державні суди не відповідають такій важливій вимозі, як швидкість вирішення спорів. Кожен професійний адвокат на власному досвіді знає, що найпростіші справи займають місяці в судах, а складніші – роки.

Так, відповідно до Аналітичного огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2022 році показник цивільних справ за кількістю закінчених провадженням (за періодами) становить:

- до 3 місяців включно – 435,3 тис.;
- від 3 місяців до 1 року включно – 201 тис.;
- від 1 року до 2 років включно – понад 35,8 тис.;
- від 2 років до 3 років включно – 7,5 тис.;
- понад 3 роки – 5,6 тис.

Варто зазначити, що кількість закінчених провадженням справ, загальна тривалість розгляду яких становила від 1 до 3 років включно, порівняно з 2021 роком зменшилась на 6,6 тис., або на 13,3 %.

Відсоток справ та матеріалів, загальний термін проходження яких триває понад 1 рік, становить 25,9 %, що на 12,1 % більше порівняно з 2021 роком. Середня тривалість розгляду цивільної справи становить 100 днів, що на 10 днів більше порівняно з 2021 роком [1].

Крім того, аналіз правозастосовної практики іноземних країн демонструє нам, що така риса як тривалість розгляду спору є досить поширеним явищем. Як зазначають Ліліан Едвардс і Керолайн Вілсон, судові процеси у Сполученому Королівстві зазвичай займають від 1,5 до 3 років, а витрати перевищують фінансові можливості більшості споживачів [2]. В свою чергу Брайан Лукас констатує, що в Нігерії цивільні справи зазвичай тривають 5, але іноді навіть 20 років [3]. Крім того, як зазначено у звіті Гаазького інституту інновацій права (HiiL), який сприяє розвитку правосуддя у світі, за винятком кількох спеціалізованих судів, судовий процес є повільним, бюрократичним, лякаючим, незрозумілим для пересічного учасника і не завжди ефективним у вирішенні суті спору. Вирішення спорів у державних судах займає роки, що призводить до величезних економічних та емоційних втрат для сторін. Така ситуація підриває принцип доступу до правосуддя, який є настільки основним та невід’ємним правом людини [4].

Однією з причин цього є те, що судді переобтяжені кількістю справ, але також і тим, що їм бракує мотивації швидко реагувати (їхня винагорода фіксована, виплачується щомісяця, а не залежить від кількості розглянутих справ). Ще однією проблемою є організація роботи апарату суду, перевантажених незліченною кількістю паперових документів. Однак

найголовнішою причиною цього є сфера обслуговування здійснення судочинства як в Україні так і в іноземних країнах. Суди змушені призначати слухання кожні кілька місяців, щоб наступне було можливо проводити з повідомленням належним чином всіх учасників процесу, інакше порушення цієї процедури може призвести до скасування судового рішення.

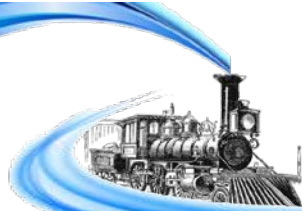
Розвиток сучасних технологій у світі сприяє діджиталізації різних сфер суспільних відносин, в тому щодо електронної торгівлі, зовнішньоекономічної діяльності і відповідно обрання способів вирішення спорів. В ст. 139 Угоди про Асоціацію передбачається, що сторони, визнаючи, що електронна торгівля розширює можливості ведення торгівлі в багатьох секторах, домовилися сприяти розвитку електронної торгівлі між ними, зокрема шляхом співробітництва з питань, пов'язаних з електронною торгівлею. Сторони домовилися, що розвиток електронної торгівлі має здійснюватися за умови забезпечення повної відповідності найвищим міжнародним стандартам захисту інформації з метою забезпечення довіри користувачів електронної торгівлі. Для реалізації поставлених цілей та завдань також було закріплені наступні зобов'язання у ст. 140 Угоди про Асоціацію, відповідно до якої сторони визначаючи пріоритетність регулювання електронної торгівлі, виокремили ряд ключових питань, які потребують уніфікації законодавства, а саме:

- a) визнання сертифікатів електронних підписів, виданих населенню, та сприяння розвитку послуг транскордонної сертифікації,
- b) відповідальність постачальників посередницьких послуг у зв'язку з переданням або зберіганням інформації,
- c) поводження з небажаними електронними комерційними повідомленнями,
- d) захист споживачів у сфері електронної торгівлі,
- e) будь-які інші питання, які стосуються розвитку електронної торгівлі.

Таке співробітництво може існувати у формі обміну інформацією про відповідне законодавство Сторін стосовно цих питань, а також про впровадження такого законодавства.

До того ж, одним із основних завдань в сфері регулювання інформаційного суспільства і електронних комунікацій, яке зараз стоїть перед Україною задля виконанням всіх вимог щодо вступу до ЄС є поступове національного законодавчої регламентації до права і нормативно-правової бази ЄС.

Таким чином, можна зробити висновок, що надання переваги на державному рівні електронній комерції буде сприяти більш ефективному економічному розвитку України. В свою чергу, обираючи електронну форму укладання правочинів, сторони договірних відносин мають можливість

добровільно обрати арбітраж як спосіб вирішення спорів, визначаючи при цьому всі необхідні компоненти – застосовне право, мову, місце, склад арбітрів тощо. Така «автономія волі» стане вагомим аргументом на противагу розгляду спорів національними судами, до яких довіра суспільства дуже низька. Так, відповідно до результатів всеукраїнського опитування зазначалося, що в порівнянні з 2018 роком, де лише 12% респондентів довіряли судовій системі, а 78.5% – не довіряли, в 2021 році також відбулися помітні покращення в ставленні до судів та прокурорів, хоча все одно зберігається значний скепсис [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Викладена у статті тематика знаходила своє відображення в більшій мірі в працях іноземних вчених, таких як Piers Maud та Christian Aschauer, але деякі аспекти були предметом обговорення українськими вченими, такими як Юрій Притика, Володимир Палатай, Ірина Ізарова тощо. Саме завдяки порівняльному методу дослідження і проведене наукове дослідження в даній публікації і в більшій мірі розкриті поставлені питання.

Мета статті – дослідження і порівняння наявних в світі онлайн платформ міжнародного комерційного арбітражу і вироблення пропозицій щодо можливості вдосконалення національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Он-лайн арбітраж, також відомий як «Е-арбітраж» або «Кібер-арбітраж» (cybitration) [6, с.267-276] є досить популярним у бізнес спільноті і використовується для вирішення таких спорів в сфері електронної торгівлі як Е-бізнес спори чи «інтернет спори» (B2B чи B2C). Крім того, він може використовуватися для врегулювання традиційних комерційних спорів, в яких сторони домовляються про те, що будь-який спір, який може виникнути буде повністю або частково врегульований в он-лайн режимі. Сфера розповсюдження он-лайн арбітражу не обмежується виключно інституційними арбітражними центрами, але й знаходить своє відображення під розгляду арбітражних спорів ad-hoc.

Так, під час укладання електронних контрактів в сфері торгівлі, сторони можуть домовитися щодо розгляду майбутніх спорів, які будуть впливати з даного контракту за допомогою одного чи декількох методів врегулювання спорів в режимі он-лайн (ODR Techniques), включаючи Е-арбітраж та Е-медіацію [7, с.337-339].

Он-лайн арбітраж є одним із найбільш важливих механізмом в системі врегулювання спорів в режимі он-лайн (ODR Techniques), оскільки він є більш гнучким, технологним, швидчим та менш затратним, в порівнянні з традиційним міжнародним комерційним арбітражем. В загальному розумінні он-лайн арбітраж – це комбінована, гібридна модель традиційного міжнародного комерційного арбітражу, яка поєднує у собі законодавчо обумовлені процедурні елементи врегулювання спорів із використанням

сучасного технологічного програмного забезпечення. Для початку врегулювання спорів за допомогою он-лайн арбітражу від сторін спору вимагається підписання арбітражної угоди шляхом обміну листами по електронній пошті. Після чого арбітри організовують проведення арбітражного розгляду такими способами, як обмін електронними листами, проведення слухань в режимі відеоконференцзв'язку чи селекторному режимі без проведення офлайн засідань. Тобто, можна зробити такий висновок, що під час розгляду спору за допомогою он-лайн арбітражу арбітри можуть спиратися виключно на електронні докази (письмові документи, які отримані за допомогою електронних засобів зв'язку).

Одним із ключових питань діяльності он-лайн арбітражу є відсутність єдиноуніфікованого законодавчого закріплення даного способу вирішення спору. Тому, обираючи Он-лайн арбітраж (Е-арбітраж), сторони можуть використовувати Типовий Закон ЮНСІТРАЛ про міжнародний комерційний арбітраж 1985 р., Типовий закон ЮНСІТРАЛ про електронну торгівлю [8] та міжнародні конвенції. Так, наприклад, однією з перших спроб на офіційно законодавчому рівні легалізувати використання он-лайн механізмів комунікації в сфері бізнесу стало прийняття Організацією Об'єднаних Націй у 2005 році Конвенцію про використання електронних повідомлень в міжнародних договорах, відповідно до якої її сфера поширюється на комерційні В2В угоди, в яких є посилання на Е-арбітражну угоду, укладені в рамках Нью-Йоркської Конвенції 1958 р. [9].

В Онлайн арбітражі сторони спору можуть самостійно сплачувати будь-які платежі, обирати арбітрів, подавати докази і повідомлятися про ухвалення остаточного арбітражного рішення в режимі он-лайн. Сторони арбітражного розгляду і арбітри мають цілодобовий доступ до справи і можуть безперешкодно обмінюватися інформацією через захищене програмне забезпечення та мережу.

Для більшого розуміння відмінностей між традиційний арбітражним розглядом та розглядом спору за допомогою онлайн арбітражу, варто зосередити увагу на особливостях форми і змісту Е-арбітражної угоди і подальшої процедури розгляду справи. Наприклад, американська компанія укладає договір поставки комп'ютерної техніки з німецькою компанією за допомогою електронної системи (факт підписання такого договору підтверджується електронним цифровим підписом кожного контрагента). В даному Е-контракті містилася арбітражна угода, відповідно до якої зазначалося, що будь який спір, який виникне у майбутньому внаслідок виконання даної угоди буде вирішений відповідно до Арбітражного регламенту Перуанського кібер-трибуналу одноособовим арбітром, обраним у відповідності до Регламенту. Після порушення умов договору щодо поставки

товарів, покупець звернувся для врегулювання спору до он-лайн арбітражу, який розгляну даний спір і ухвалив рішення, після чого воно було пред'явлено до виконання.

Предметом онлайн арбітражного розгляду можуть бути спори, які є похідними від таких договорів, які укладені онлайн – контрактів щодо розробки і впровадження комп'ютерного забезпечення, договорів купівлі-продажу, пасажирських перевезень, надання рекламних послуг через мережу Інтернет, контрактів щодо надання послуг телефонного зв'язку і передачі даних, спорів щодо захисту персональних даних і щодо відповідальності за використання цифрових та електронних підписів. До того ж не виключається можливість використання онлайн арбітражу під час вирішення спорів з питань інтелектуальної власності, недобросовісної конкуренції в мережі і спори щодо питань промислової власності.

Спеціальні онлайн-платформи для арбітражного розгляду.

На сучасному етапі глобалізаційних процесів і розвитку сучасних технологій особлива роль відводиться і можливістю розв'язання правових спорів у кіберпросторі. Арбітраж, як один із привабливих способів вирішення спорів особливо для бізнес спільноти не є виключенням, і тому задля популяризації арбітражного розгляду кожна арбітражна інституція повинна мати інформацію на веб-сайті про весь спектр послуг, які пропонуються і використовувати електронну пошту для зв'язку і передачі інформації. Разом з тим, в кожній арбітражній інституції наявність захищених каналів зв'язку, використання дієвих ресурсів і можливість впровадження діджиталізації в цілому суттєво різняться. Слід погодитися з точкою зору, відповідно до якої для деяких арбітражних інститутів перехід до діджиталізації відображає загальну політику відмови від використання паперового документообігу під час проведення арбітражних розглядів в межах їх внутрішньої діяльності, а для деяких – це інвестиції та прихильність до розробки інноваційних рішень для підвищення ефективності, дієвості та надійності арбітражних послуг, які взаємодіють з сучасними технічними засобами зв'язку, що розвиваються [10, с. 283].

Переломним етапом впровадження результатів технологічного процесу для міжнародного комерційного арбітражу стала пандемія, яка спонукала всі арбітражні інституції створювати безпечне середовище як для самого арбітражу так і для учасників арбітражного розгляду. Не дивлячись на те, що і до пандемії більшість використовували електронну пошту як для внутрішньої комунікації так і для спілкування із сторонами спору, але саме на цьому етапі спостерігається стрімкий перехід від організації паперового документообігу до електронного (подача позову, доказів, формування бази даних зі всіма можливими документами по справі тощо).

Не дивлячись на таку стрімку цифровізацію організації і проведення арбітражного розгляду, все таки на законодавчому рівні деяких країн залишились вимоги щодо обов'язкового направлення документів у паперовій формі задля переконання в автентичності підпису та мокрої печатки учасників арбітражного розгляду. Такий підхід, з одного боку, в більшій мірі дає можливість реалізувати конфіденційність даних і перевірку направлених паперових документів на предмет його автентичності; з іншого боку, це призводить до тривалості арбітражного розгляду і додаткових витрат. Задля вирішення цього питання, деякі арбітражні інституції впровадили в певній мірі захищенні онлайн арбітражні платформи, які дозволять не лише приймати та відправляти документи, але й завдяки спеціальним механізмам ідентифікації користувача (суб'єкта арбітражного розгляду) не сумніватися в їх дійсності.

Реалії законодавчого і правозастосовчого сьогодення демонструють нам, що Онлайн-арбітраж має дві форми : перша – це обов'язковий арбітраж, який проводиться в режимі он-лайн і завершується ухваленням обов'язкового до виконання арбітражним рішенням; друга – це арбітраж, який не має обов'язкового характеру, надаючи можливість сторонам спору звернутися до національного суду за захистом порушених, невизнаних чи оспорюваних прав.

Більшість «інтернет - майданчиків» (Online dispute resolution providers - ODRPs) пропонують один чи обидва видів. У світі існує велика кількість таких майданчиків. Як приклад можна навести наступні :eJustice в Швейцарії [11]; E-court, основний провайдер якого знаходиться в Нідерландах, але має свої відділення в 27 країнах світу [12]; ODR Europe, яка є грецькою платформою та надає послуги щодо врегулювання спорів он-лайн як за допомогою E-арбітражу так і інших альтернативних ODR [13]; Arbitration Resolution Services, який створений для забезпечення альтернативного врегулювання спорів з використанням медіації та обов'язкового арбітражу практично для всіх у будь-якій точці Америки [14]; El Cibertribunal Peruano [15] та ODR LatinoAmerica [16], які діють в країнах Південної Америки тощо.

Що стосується постійнодіючих інституційних арбітражів, то вони також намагаються впроваджувати он-лайн послуги для полегшення процесу арбітражного розгляду. Міжнародний арбітражний суд Міжнародного Торгової Палати створив систему NetCase в якості онлайнної системи управління справами, яка доступна для всіх учасників арбітражного розгляду. Відповідно до офіційної інформації, яка розміщена на офіційному веб-сайті Міжнародної Торгової Палати, NetCase - це сервіс, що дозволяє проводити арбітраж у захищеному онлайн-середовищі. NetCase дозволяє всім учасникам арбітражного розгляду спілкуватись через захищений веб-сайт, розміщений МТП. Ця служба була розроблена з урахуванням конкретних потреб користувачів арбітражних послуг МТП та пропонує їм переваги миттєвого та

ефективного зв'язку, цілодобового доступу, безпеки та конфіденційності, а також організованої обробки та зберігання документів [17]. Але на сьогоднішній день дана платформа припинила свою діяльність і МТП працює над створення нової унікальної моделі програмного забезпечення, яка дасть можливість сторонам врегульовувати їх спори он-лайн.

Центр арбітражу та посередництва (Центр) Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ) ввів у дію новий інструмент, відомий як Електронний механізм розгляду справ ВОІВ (WIPO Electronic Case Facility - WIPO ECAF). Сторони можуть використовувати дану платформу для врегулювання спорів, що порушуються відповідно до Арбітражного Регламенту Всесвітньої організації інтелектуальної власності [18].

Створення WIPO ECAF є частиною зусиль ВОІВ, що продовжуються, зі сприяння підвищенню ефективності використання часу та витрат при вирішенні спорів з питань інтелектуальної власності. З моменту свого створення в 1994 році Центр ВОІВ розглядає все більше справ за допомогою арбітражу та медіації. Ці справи часто стосуються суб'єктів, що базуються в різних місцях, які надають письмові докази, обсяг яких може досягати тисяч сторінок.

WIPO ECAF є зручним для користувачів і практичним веб-інструментом, що дозволяє сторонам вести свої справи за допомогою електронних засобів. За допомогою своєї захищеної онлайнової функції WIPO ECAF сприяє максимально ефективному подачі матеріалів справ та розширює доступ зацікавлених сторін до цих матеріалів. В якості альтернативи відправленню великої кількості матеріалів у кілька місць сторони можуть представляти повідомлення - документи обсягом сотні сторінок, записані показання свідків тощо - в електронному вигляді до захищеного онлайнового реєстру. Це призводить до надсилання оповіщення електронною поштою всім іншим учасникам справи. Сторони можуть переглядати цю документацію будь-коли з будь-якого місця через Інтернет. Функція пошуку в онлайновому реєстрі полегшує доступ до документів у справі та дозволяє легко організувати документи з хронології або сторін. Крім того, WIPO ECAF може надавати коротку інформацію з основних справ - резюме справ, огляд термінів, включаючи, зокрема, майбутні крайні терміни, контактну інформацію для всіх сторін та фінансовий стан справ [19].

В період пандемії учасники спорів все ширше почали використовувати новий онлайновий інструмент ведення справ, що надаються Центром ВОІВ - **WIPO eADR**. WIPO eADR є онлайновою платформою для ведення справ, яку Центр ВОІВ надає сторонам без додаткових витрат, дозволяє сторонам та всім іншим суб'єктам у тій чи іншій справі відповідно до Правил ВОІВ представляти повідомлення в електронному вигляді до захищеного онлайнового дос'є [20].

Іншим прикладом вдалого створення і використання онлайн платформи для арбітражного розгляду є діяльність Міжнародної економічної та торгівельної комісії («CIETAC»), яка розробила механізми онлайн-арбітражу ще в 2009 році і змогла використати власний досвід для адаптації до більш широкого використання дистанційного арбітражу не дивлячись на значний супротив як арбітрів так і сторін арбітражного розгляду, які все-таки надавали перевагу офлайн розгляду. Але практика проказує зворотне і довіра до арбітражних онлайн процедур зростає. Як демонструє статистичні дані , кількість позовів, які були подані через систему CIETAC Online Case-Filling System становить 1340 із 4086 всіх позовів; кількість віртуальних арбітражних розглядів за допомогою CIETAC Online Hearing System – 1906, що становить майже половину від всіх арбітражних розглядів за рік. Також, на базі CIETAC була розроблена спеціальна система – CIETAC Private Cloud, яка завдяки технологічним новаціям здійснює належне вручення арбітражних рішень [21].

Як одна із стратегічно важливих країн Азійсько-Тихоокеанського економічного співробітництва (АРЕС), Китай активно пропагандує і підтримує Рамки об'єднаного співробітництва [22], де передбачено наявність єдиного механізму АРЕС ODR із застосуванням трьох інтернет платформ для вирішення спорів в межах даної організації - eBRAM International Online Dispute Resolution Centre Limited (eBram) (Hong Kong China); Guangzhou Arbitration Commission (Online GZAC), (China); China International Economic and Trade Arbitration Commission (CIETAC) (China) [23]. Надання послуг онлайн арбітражу через АРЕС ODR платформу стало новим кроком в удосконаленні питань онлайн врегулювання спорів в умовах цифрової економіки.

В епоху розвитку науково-технічного прогресу частка цифрової економіки в національній значно зростає із року в рік, а транскордонна електронна торгівля досягає апогею. Таким чином, світовий економічний розвиток потребує більш сильної та удосконаленої цифрової економіки, яка в свою чергу потребує удосконаленню ODR для адаптації до потреб учасників таких правовідносин. Саме CIETAC в умовах сучасних світових реалій в бізнес-сфері і впливу негативних факторів на світову економіку підлаштовується під ці видозміни і намагається сприяти розвитку транскордонної торгівлі. Дане сприяння вбачається в спрощеному механізмі врегулювання спорів, які виникають між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності.

Запропонований CIETAC онлайн механізм врегулювання спорів є досить зрозумілим, ефективним та таким, що задовольняє попит світової бізнес-спільноти, оскільки має певні особливості та переваги перед іншими:

- АРЕС ODR має обов'язкові три етапи – переговори, посередництво (медіація) та арбітраж. У випадку не досягнення згоди в умовах переговорного процесу самостійно, CIETAC призначає свого нейтрального посередника (медіатора), який буде допомагати сторонам вирішити спір. А вже у разі неможливості знайти «золоту середину», сторони спору переходять до остаточного арбітражного розгляду;

- Відповідно до Типових процесуальних правил АРЕС ODR [24], в рамках даного механізму передбачаються чітко визначені матеріальні і процесуальні критерії таких спорів, а саме - можуть розглядатися спори щодо виконання договорів купівлі-продажу та надання послуг (за виключення будь-яких споживчих спорів) виключно між підприємствами (B2B), в яких сума спору не перевищує 5000000 юаней.

Таким чином можна побачити, що CIETAC, удосконалюючи свої механізми врегулювання спорів на інституційному рівні завдяки варіативним стадіям, відіграє суттєву роль в розбудові світової економіки та електронної торгівлі.

Особливо слід відзначити роль Американської Арбітражної Асоціації в розвитку впровадження он-лайн платформ розгляду арбітражних спорів, оскільки розуміючи нагальні проблемні питання бізнесу щодо значної тривалості розгляду потенційних спорів, які можуть виникати в їх діяльності були впроваджені такі он-лайн платформи як CaseShield by AAA-ICDR, AAA WebFile, Panelist eCenter, ClauseBuilder.

CaseShield від AAA-ICDRSM - це такий собі прототип віртуального робочого столу, що надає арбітрам та посередникам мати однорідне, безпечне та зручне середовище для управління їхніми справами. Сторони, арбітри можуть отримати доступ до CaseShield у будь-який час та в будь-якому місці, на будь-якому пристрої та браузері через безпечне підключення до Інтернету.

За допомогою іншої платформи AAA WebFile сторони арбітражного розгляду можуть безпечно керувати всіма аспектами своїх справ, починаючи з подачі позовної заяви, додаткових пояснень, заперечень на позовну заяву закінчуючи можливістю завантаження будь-яких доказів по справі та здійснювати інші трансферні операції матеріалів справи в межах конкретного кейсу. Також досить цікавою є платформа Panelist eCenter, яка також виступає як допоміжний елемент альтернативного способу вирішення спорів. Унікальністю даної платформи є те, що вона передбачає можливість сторонами скласти он-лайн присягу. Для впровадження онлайн механізму вирішення комерційних, будівельних, трудових, міжнародних та медичних спорів розроблена спеціальна платформа ClauseBuilder, яка допомагає сторонам в кожному конкретному випадку вибір належного способу вирішення спору (арбітраж, медіація або переговори) [25].

У 2017 році в рамках Американської Арбітражної Асоціації було розглянуто 385 справ в режимі он-лайн на загальну суму 120 468 412 доларів; у 2018 році - 380 онлайн справ на загальну суму 273 4575 638 доларів; у 2019 році - 405 онлайн на загальну суму 128 041 712 доларів. Ця зміна в повній мірі відображає як тенденцію поширення і різноманітності технологічних питань економіки, так і культурне усвідомлення компаніями щодо можливості використання медіації і арбітраж в режимі он-лайн [26].

Аналіз можливого використання арбітражних онлайн-платформ для врегулювання спорів демонструє нам, що арбітражні регламенти деяких країн, не маючи свого відокремленого програмного забезпечення і спеціального онлайн-механізму, впроваджують обов'язкові елементи діджиталізації арбітражного розгляду.

Так, Міжнародний Центр з урегулювання інвестиційних спорів (ICSID) з 16 березня 2020 року прийняв рішення про впровадження обов'язкової цифровізації арбітражного розгляду справи, що включає в себе подачу позовної заяви, заяви про видачу арбітражного рішення, клопотання про визнання та виконання рішення. Крім того правова регламентація ICSID вимагає також, щоб всі документи по справі, включаючи показання свідків, висновки експертів були викладені виключно в електронному вигляді. Такі самі вимоги висуваються і до арбітрів, сторін спору і членів спеціальних комітетів.

Обґрунтовуючи нагальну необхідність даних змін, Генеральний секретар ICSID Мег Кіннер стверджувала, що можливість використання інформаційних технологій стало наслідком швидкої адаптації сторін спору до онлайн-обміну файлами, і як результат призвело до економії часу та фінансових ресурсів з одного боку, а з іншого мінімізація контактування учасників арбітражного розгляду сповільнило приріст поширення COVID-19 [27].

Висновки. Аналізуючи українське арбітражне законодавство, можна побачити, що не дивлячись на відсутність спеціальної інтернет платформи, але все-таки зміни до Регламенту Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-Промисловій Палаті України, які відбулися у 2022 році демонструють про поступовий перехід від класичної моделі арбітражного розгляду до гібридної, впроваджуючи як електронні (направлення доказів, отримання повідомлення про участь в розгляді справи) так і онлайн (участь в арбітражному розгляді в режимі відеоконференції) механізми. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, варто зауважити, що існуючі онлайн-платформи розгляду спорів в міжнародному комерційному арбітражу набирають своєї популярності через ті вагомні переваги своєї ефективності і можливості виконати рішення таких арбітражів. Тому, вважаємо за доцільне

внести зміни до діючого Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» та ЦПК України, включивши нормативне закріплення порядку визнання та виконання рішень міжнародного комерційного арбітражу, які є результатом діяльності онлайн-платформ.

Література:

1. Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2022 році https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/2022_analiz_KCS.pdf
2. L. Edwards, C. Wilson, Redress & Alternative Dispute Resolution in Cross-Border E-commerce Transactions, Policy Department Economic and Scientific Policy, Briefing Note, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2007/382179/IPOL-IMCO_NT\(2007\)382179_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2007/382179/IPOL-IMCO_NT(2007)382179_EN.pdf)
3. B. Lucas, Alternative Dispute Resolution for businesses in developing countries, GSDR Helpdesk Research Report 2014, <http://www.businessenvironment.org/dyn/be/docs/296/HDQ1148.pdf>
4. HiiL Trend Report IV. ODR and the Courts: The promise of 100% access to justice? Online Dispute Resolution 2016, <http://www.hiil.org/publication/trend-report-odr-courts>
5. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021-2022 роках <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=1>
6. Herrmann, G. In Law of international business and dispute settlement in the 21st century / Recht der internationalen Wirtschaft und Streiterledigung im 21. Jahrhundert. Liber Amicorum Karl-Heinz Boeckstiegel. p. 267-276. R. Birner and others, eds. Köln, Carl Heymanns Verlag KG, 2001. XII, 824 p.
7. Famed, Dusty Bates, "A New Automated Class of Online Dispute Resolution: Changing the Meaning of Computer-Mediated Communication", Faulkner Law Review, Volume 1, 2011, at pp. 337-341
8. Типовий закон ЮНСІТРАЛІ про електронну торгівлю https://ips.ligazakon.net/document/view/mu01116?an=2&ed=1996_12_16
9. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/06-57452_ebook.pdf
10. Piers, Maud, and Christian Aschauer, eds. 2018. "Arbitration in the Digital Age: The Brave New World of Arbitration." Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108283670>, p. 283
11. eJustice <https://www.ejustice.ch/index.html>
12. E-court <https://www.e-court.ca/nl/>
13. ODR Europe <http://www.odreurope.com>
14. Arbitration Resolution Services <https://www.arbresolutions.com/about/>
15. El Cibertribunal Peruano <https://www.cibertribunalperuano.pe>
16. ODR LatinoAmerica <https://odrlatinoamerica.com>
17. <https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2016/11/NetCase-Pamphlet-English.pdf>
18. WIPO Electronic Case Facility - WIPO ECAF <https://tind.wipo.int/record/40548>
19. WIPO Launches New Tool to Facilitate Party Management of Arbitration and Mediation Cases https://www.wipo.int/pressroom/en/prdocs/2005/wipo_upd_2005_257.html
20. WIPO ADR Options for Life Sciences Dispute Management and Resolution <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-rn2022-14-en-wipo-adr-options-for-life-sciences-dispute-management-and-resolution.pdf>

21. CIETAC Private Cloud <http://www.cietac.org/index.php?m=Article&a=show&id=18863&l=en>
22. APEC Online Dispute Resolution (ODR) ·CIETAC Platform Officially Launched-- Innovative measures taken to facilitate cross-border trade and dispute resolution in digital economy <http://www.cietac.org/index.php?m=Article&a=show&id=18494&l=en>
23. The APEC Collaborative Framework For ODR of Cross-Border B2B Disputes - ODR Providers <https://www.apec.org/SELI/ODR-Providers>
24. Model Procedural Rules for the APEC Collaborative Framework for ODR of Cross-Border B2B Disputes http://mddb.apec.org/Documents/2019/EC/EC2/19_ec2_022.pdf
25. AAA-ICDR Technology Services <https://www.adr.org/TechnologyServices/aaa-icdr-software-and-online-tools>
26. Gary L. Benton . Technology Arbitration Revisited (co-author with Steve Andersen, AAA-ICDR), Dispute Resolution Journal, June 2020.
27. “ICSID Makes Electronic Filing its Default Procedure,” International Centre for Settlement of Investment Disputes, March 13, 2020, <https://icsid.worldbank.org/news-and-events/news-releases/icsid-makes-electronic-filing-its-default-procedure>
28. Регламент міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-Промисловій Палаті України https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Reglament-UA_2023.pdf

References:

1. Analitichnyi ohliad stanu zdiisnennia tsyvilnoho sudochynstva u 2022 rotsi https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/2022_analiz_KCS.pdf
2. L. Edwards, C. Wilson, Redress & Alternative Dispute Resolution in Cross-Border E-commerce Transactions, Policy Department Economic and Scientific Policy, Briefing Note, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2007/382179/IPOL-IMCO_NT\(2007\)382179_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2007/382179/IPOL-IMCO_NT(2007)382179_EN.pdf)
3. B. Lucas, Alternative Dispute Resolution for businesses in developing countries, GSDR Helpdesk Research Report 2014, <http://www.businessenvironment.org/dyn/be/docs/296/HDQ1148.pdf>
4. HiiL Trend Report IV. ODR and the Courts: The promise of 100% access to justice? Online Dispute Resolution 2016, <http://www.hiil.org/publication/trend-report-odr-courts>
5. Dynamika doviry sotsialnym instytutsiiam u 2021-2022 rokakh <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=1>
6. Herrmann, G. In Law of international business and dispute settlement in the 21st century / Recht der internationalen Wirtschaft und Streiterledigung im 21. Jahrhundert. Liber Amicorum Karl-Heinz Boeckstiegel. p. 267-276. R. Birner and others, eds. Köln, Carl Heymanns Verlag KG, 2001. XII, 824 p.
7. Famed, Dusty Bates, “A New Automated Class of Online Dispute Resolution: Changing the Meaning of Computer-Mediated Communication”, Faulkner Law Review, Volume 1, 2011, at pp. 337-341
8. Typovyi zakon YuNSITRAL pro elektronnu torhivliu https://ips.ligazakon.net/document/view/mu01116?an=2&ed=1996_12_16
9. United Nations Convention on the Use of Electronic Communications in International Contracts https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/06-57452_ebook.pdf
10. Piers, Maud, and Christian Aschauer, eds. 2018. “Arbitration in the Digital Age: The Brave New World of Arbitration.” Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108283670>, r. 283

11. eJustice <https://www.ejustice.ch/index.html>
12. E-court <https://www.e-court.ca/nl/>
13. ODR Europe <http://www.odreurope.com>
14. Arbitration Resolution Services <https://www.arbresolutions.com/about/>
15. El Cibertribunal Peruano <https://www.cibertribunalperuano.pe>
16. ODR LatinoAmerica <https://odrlatinoamerica.com>
17. <https://iccwbo.org/content/uploads/sites/3/2016/11/NetCase-Pamphlet-English.pdf>
18. WIPO Electronic Case Facility - WIPO ECAF <https://tind.wipo.int/record/40548>
19. WIPO Launches New Tool to Facilitate Party Management of Arbitration and Mediation Cases https://www.wipo.int/pressroom/en/prdocs/2005/wipo_upd_2005_257.html
20. WIPO ADR Options for Life Sciences Dispute Management and Resolution <https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo-pub-rn2022-14-en-wipo-adr-options-for-life-sciences-dispute-management-and-resolution.pdf>
21. CIETAC Private Cloud <http://www.cietac.org/index.php?m=Article&a=show&id=18863&l=en>
22. APEC Online Dispute Resolution (ODR) ·CIETAC Platform Officially Launched-- Innovative measures taken to facilitate cross-border trade and dispute resolution in digital economy <http://www.cietac.org/index.php?m=Article&a=show&id=18494&l=en>
23. The APEC Collaborative Framework For ODR of Cross-Border B2B Disputes - ODR Providers <https://www.apec.org/SELI/ODR-Providers>
24. Model Procedural Rules for the APEC Collaborative Framework for ODR of Cross-Border B2B Disputes http://mddb.apec.org/Documents/2019/EC/EC2/19_ec2_022.pdf
25. AAA-ICDR Technology Services <https://www.adr.org/TechnologyServices/aaa-icdr-software-and-online-tools>
26. Gary L. Benton . Technology Arbitration Revisited (co-author with Steve Andersen, AAA-ICDR), Dispute Resolution Journal, June 2020.
27. “ICSID Makes Electronic Filing its Default Procedure,” International Centre for Settlement of Investment Disputes, March 13, 2020, <https://icsid.worldbank.org/news-and-events/news-releases/icsid-makes-electronic-filing-its-default-procedure>
28. Rehlament mizhnarodnoho komertsiiinoho arbitrazhnoho sudu pry Torhovo-Promyslovii Palati Ukrainy https://icac.org.ua/wp-content/uploads/Reglament-UA_2023.pdf

УДК [34:004 +327.88]: 351.865

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-477-487](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-477-487)

Криволап Євгеній Володимирович аспірант, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-2599-2520>

Юринець Юлія Леонідівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК БЕЗПЕКОВИХ СТРАТЕГІЙ УКРАЇНИ З ІНФОРМАЦІЙНОЮ БЕЗПЕКОЮ ТА КІБЕРБЕЗПЕКОЮ

Анотація. Розглядаються окремі юридичні та безпекові взаємозв'язки безпекових Стратегій України 2020-2021 рр. із Стратегіями кібербезпеки та інформаційної безпеки України. Звертається увага, що протягом 2020-2021 рр. доктринальні положення щодо державної безпеки України у різних галузях державного і суспільного життя знайшли радикальне поновлення. В Україні прийнята низка безпекових стратегій, зокрема: Стратегія національної безпеки України; Стратегія воєнної безпеки України; Стратегія кібербезпеки України; Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України; Стратегія зовнішньополітичної діяльності України; Стратегія інформаційної безпеки; Стратегія забезпечення державної безпеки; Стратегія енергетичної безпеки. Наголошується, що ключовою у системі наведених безпекових Стратегій є Стратегія національної безпеки України від 14.09.2020 р., яка є орієнтиром для розробки галузевих стратегій розвитку. Тому вказані безпекові Стратегії діють не ізольовано, а у взаємозв'язку одна із одною. У даній статті розглядається вплив Стратегій, які пов'язані із забезпеченням безпеки інформації (Стратегія інформаційної безпеки, Стратегія кібербезпеки України), на інші Стратегії. Така увага цим Стратегіям пов'язана із тим, що сфера інформаційної безпеки та кібербезпеки є сферою активного протистояння, особливо в умовах агресивних дій Російської Федерації проти України. Проаналізована роль інформаційної безпеки і кібербезпеки як вона віддзеркалена у Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії забезпечення державної безпеки, Стратегії зовнішньополітичної діяльності України, Стратегії енергетичної безпеки. Зроблений висновок, що прийняті у 2020-2021 рр. безпекові Стратегії України є логічно взаємопов'язаними документами, реалізація яких ґрунтується на

вимогах Стратегії національної безпеки України, а також на застосуванні механізмів забезпечення інформаційної безпеки і кібербезпеки України.

Ключові слова: Стратегія, національна безпека, інформаційна безпека, кібербезпека, державна безпека, енергетична безпека, взаємозв'язок безпекових Стратегій

Kryvolap Evgeny Volodymyrovych Graduate student, National Aviation University, Lubomyra Huzara Ave., Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0002-2291-3199>

Iurynets Julia Leonidivna Doctor of Law, Professor, Professor Department of Constitutional and Administrative Law, National Aviation University, Lubomyra Huzara Ave., Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-0281-3251>

INTERCONNECTION OF SECURITY STRATEGIES OF UKRAINE WITH INFORMATION SECURITY AND CYBER SECURITY

Abstract. Separate legal and security interconnections of the Security Strategies of Ukraine 2020-2021 with Cyber Security and Information Security Strategies of Ukraine are considered. Attention is drawn to the fact that during 2020-2021, the doctrinal provisions of the state security of Ukraine in various spheres of state and public life were radically renewed. A number of security strategies have been adopted in Ukraine, in particular: National Security Strategy of Ukraine; Military security strategy of Ukraine; Cybersecurity Strategy of Ukraine; Strategy for the development of the defense-industrial complex of Ukraine; Strategy of Ukraine's foreign policy activity; Information security strategy; Strategy for ensuring state security; Energy security strategy. It is emphasized that the National Security Strategy of Ukraine dated September 14, 2020, which is a guideline for the development of sectoral development strategies, is key in the system of the above security strategies. Therefore, the indicated security strategies do not act in isolation, but in connection with each other. This article examines the impact of Strategies related to ensuring information security (Information Security Strategy, Cybersecurity Strategy of Ukraine) on other Strategies. Such attention to these Strategies is connected with the fact that the field of information security and cyber security is a field of active opposition, especially in the conditions of aggressive actions of the Russian Federation against Ukraine. The role of information security and cyber security as reflected in the Military Security Strategy of Ukraine, the Strategy for State Security, the Strategy of Foreign Policy of Ukraine, and the Energy Security Strategy is analyzed. It was concluded that the Security Strategies of Ukraine adopted in 2020-2021 are logically interconnected documents, the implementation of which is based on the requirements of the National Security

Strategy of Ukraine, as well as on the application of mechanisms for ensuring information security and cyber security of Ukraine.

Keywords: Strategy, national security, information security, cyber security, state security, energy security, interconnection of security strategies

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими, чи практичними, завданнями. Протягом 2020-2021 рр. доктринальні положення щодо державної безпеки України у різних галузях державного і суспільного життя знайшли радикальне поновлення. В Україні прийнята низка безпекових стратегій, зокрема: Стратегія національної безпеки України від 14.09.2020 р., затверджена Указом Президента України від 14.09.2020 р. № 392/2020; Стратегія воєнної безпеки України від 25.03.2021 р. (Указ від 25.03.2021 р. № 121/2021); Стратегія кібербезпеки України від 14.05.2021 р. (Указ від 26.08.2021 р. № 447/2021); Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України від 18.06.2021 р. (Указ від 20.08.2021 р. № 372/2021); Стратегія зовнішньополітичної діяльності України від 30.07.2021 р. (Указ від 26.08.2021 р. № 448/2021); Стратегія інформаційної безпеки від 15.10.2021 р. (Указ від 28.12.2021 р. № 685/2021); Стратегія забезпечення державної безпеки від 30.12.2021 р. (Указ від 16.02.2022 р. № 56/2022); Стратегія енергетичної безпеки, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 04.08.2021 р. № 907-р.

Ключовою у системі наведених безпекових Стратегій є Стратегія національної безпеки України від 14.09.2020 р. Як зазначено у коментарі Міністерства оборони України [1], ця Стратегія є орієнтиром для розробки галузевих стратегій розвитку. Отже, вказані безпекові Стратегії діють не ізольовано, а у взаємозв'язку одна із одною. У даній статті розглядається вплив Стратегій, які пов'язані із забезпеченням безпеки інформації (Стратегія інформаційної безпеки, Стратегія кібербезпеки України), на інші Стратегії. Оскільки сфера інформаційної безпеки та кібербезпеки є сферою активного протиборства [2-4 та ін.], особливо в умовах агресивних дій Російської Федерації (РФ) проти України, то розгляд вказаного питання є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним проблемам вирішення стратегічних безпекових питань присвячена низка наукових праць [2-13 та ін.]. Однак, як правильно вказано у статті [14], на тлі зростаючих загроз і нестабільності у світі **постають нові виклики** міжнародній безпеці у сировинній, енергетичній, фінансовій, інформаційній, екологічній, продовольчій та інших сферах. Загрози від поширення зброї масового ураження, міжнародний тероризм, транснаціональна організована злочинність, кіберзагрози, піратство, нелегальна міграція, міждержавні та громадянські конфлікти стають все більш інтенсивними, зачіпають все нові

геополітичні регіони і держави. Спостерігається небезпечна тенденція перегляду державних кордонів з порушенням норм міжнародного права, застосуванням сили і погрози силою вирішувати міжнародні проблеми [14, с. 202]. Ці проблеми певним чином покликані вирішити перелічені вище прийняті протягом 2020-2021 рр. безпекові стратегії. Частково дані питання розглядалися співавтором у публікації [15].

Мета статті – проаналізувати окремі юридичні і безпекові взаємозв'язки безпекових Стратегій України 2020-2021 рр. із Стратегіями кібербезпеки та інформаційної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Як зазначено вище, ключовою у системі наведених безпекових Стратегій є Стратегія національної безпеки України від 14.09.2020 р. [1]. Саме на основі цього стратегічного документа створюватимуть нову нормативно-правову базу у сфері національної безпеки і оборони, визначатимуть реальний стан та перспективи розвитку окремих складових національної безпеки, формуватимуть відповідну державну політику. Уперше Стратегію національної безпеки розроблено на основі нового Закону (від 21.06.2018 року № 2469-VIII) «Про національну безпеку України», який заклав основу для структурних реформ у цій надважливій сфері [1]. Отже, положення Стратегії національної безпеки України необхідно розглядати у безпосередньому зв'язку із Законом України «Про національну безпеку України».

Зокрема, у ч. 1 ст. 1 цього Закону надані деякі ключові визначення:

2) воєнна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз;

3) громадська безпека і порядок – захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз;

4) державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру;

6) загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України;

9) національна безпека України – захищеність державного суверенітету,

територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз;

19) Стратегія національної безпеки України – документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки;

20) Стратегія воєнної безпеки України – документ, у якому викладається система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів;

21) Стратегія кібербезпеки України – документ довгострокового планування, що визначає загрози кібербезпеці України, пріоритети та напрями забезпечення кібербезпеки України з метою створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави;

23) Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України – документ довгострокового планування, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України за результатами огляду громадської безпеки та цивільного захисту і визначає напрями державної політики щодо гарантування захищеності життєво важливих для держави, суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, цілі та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних загроз;

24) Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України – документ, що розробляється за результатами огляду оборонно-промислового комплексу України та визначає пріоритетні напрями державної військово-промислової політики, цілі реформи оборонно-промислового комплексу та очікувані результати їх досягнення з урахуванням актуальних воєнно-політичних загроз і викликів.

Згідно ч. 1 ст. 4 Закону, державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, **інформаційної**, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, **кібербезпеки** України та на інші її напрями.

Безпосередньо у Стратегії національної безпеки України певна увага приділена питанням інформаційної безпеки та кібербезпеки України. Зокрема, у пункті 45 Стратегії передбачено, що державний суверенітет, територіальна цілісність, демократичний конституційний лад та інші життєво важливі національні інтереси мають бути захищені також від невоєнних загроз з боку

РФ та інших держав, зокрема спроб спровокувати внутрішні конфлікти. Пріоритетними завданнями правоохоронних, спеціальних, розвідувальних та інших державних органів відповідно до їх компетенції є: активна та ефективна протидія розвідувально-підривній діяльності, спеціальним **інформаційним операціям та кібератакам**, російській та іншій підривній пропаганді. У пункті 52 Стратегії визначене основне завдання розвитку системи кібербезпеки – гарантування **кіберстійкості та кібербезпеки національної інформаційної інфраструктури**, зокрема в умовах цифрової трансформації. У пункті 66 Стратегії національної безпеки України передбачено, що ця Стратегія є основою для розроблення таких документів щодо планування у сферах національної безпеки і оборони, які визначатимуть шляхи та інструменти її реалізації: Стратегія людського розвитку; Стратегія воєнної безпеки України; Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України; Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України; Стратегія економічної безпеки; Стратегія енергетичної безпеки; Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату; Стратегія біобезпеки та біологічного захисту; Стратегія інформаційної безпеки; Стратегія кібербезпеки України; Стратегія зовнішньополітичної діяльності; Стратегія забезпечення державної безпеки; Стратегія інтегрованого управління кордонами; Стратегія продовольчої безпеки; Національна розвідувальна програма.

Як правильно зазначено у статті [13], інформаційна безпека є складовою національної безпеки України. Роль інформаційної безпеки у наш час дуже велика, оскільки у вік комп'ютеризації більша частина інформації зберігається і передається за допомогою інформаційних систем, а отже необхідно постійно вдосконалювати різні механізми підтримки безпеки інформації на високому рівні [13, с. 482]. Останнє зауваження наголошує та взаємозв'язку безпекових стратегій України з інформаційною безпекою та кібербезпекою, а також інформаційної безпеки та кібербезпеки між собою.

Серед викликів і загроз у сфері інформаційної безпеки Стратегія інформаційної безпеки України визначає, зокрема, збільшення кількості глобальних дезінформаційних кампаній; інформаційна політика РФ як загроза не лише для України, але й для інших демократичних держав; деструктивний вплив соціальних мереж в інформаційному просторі; недостатній рівень медіаграмотності (медіакультури) в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій; інформаційні маніпуляції щодо європейської та євроатлантичної інтеграції України тощо. Зазначається, що деструктивна пропаганда, поширення дезінформації як ззовні, так і всередині України застосовуються державою-агресором з метою підриву стійкості суспільства та інформаційної дестабілізації держави. Серед стратегічних цілей та напрямів реалізації

Стратегії визначені, зокрема, протидія дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованим, серед іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини; забезпечення дотримання прав особи на збирання, зберігання, використання та поширення інформації, свободу вираження своїх поглядів і переконань, захист приватного життя, доступ до об'єктивної та достовірної інформації, а також забезпечення захисту прав журналістів, гарантування їх безпеки під час виконання професійних обов'язків, протидія поширенню незаконного контенту. Окремо зазначається, що питання, пов'язані із кібербезпекою, визначаються Стратегією кібербезпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447.

В Стратегії кібербезпеки України важлива роль приділяється кіберзагрозам саме в інформаційній сфері. Зазначається, що питома вага кіберзагроз зростає і ця тенденція в міру розвитку інформаційних технологій та їх конвергенції з технологіями штучного інтелекту в найближче десятиліття посилюватиметься. Кіберпростір разом з іншими фізичними просторами визнано одним з можливих театрів воєнних дій. Набирає сили тенденція зі створення кібервійськ, до завдань яких належить не лише забезпечення захисту критичної інформаційної інфраструктури від кібератак, а й проведення превентивних наступальних операцій у кіберпросторі, що включає виведення з ладу критично важливих об'єктів інфраструктури противника шляхом руйнування інформаційних систем, які управляють такими об'єктами. РФ залишається одним з основних джерел загроз національній та міжнародній кібербезпеці, активно реалізує концепцію інформаційного протиборства, базовану на поєднанні деструктивних дій у кіберпросторі та інформаційно-психологічних операцій, механізми якої активно застосовуються у гібридній війні проти України. Така деструктивна активність створює реальну загрозу вчинення актів кібертероризму та кібердиверсій стосовно національної інформаційної інфраструктури.

Слід наголосити, що ризики у кіберпросторі нарастають із загостренням воєнної ситуації. Зазначене особливо яскраво підтверджується після початку широкомасштабного збройного вторгнення РФ в Україну 24.02.2022 року. Так, за звітом американської компанії Microsoft, з початку війни російські хакери скоїли майже 240 кібератак проти України – підприємств та державних установ. Атаки часто були спрямовані на знищення комп'ютерних систем, але деякі також були спрямовані на збирання

розвідувальних даних або поширення дезінформації⁶.

16.08.2022 року українське Державне підприємство НАЕК «Енергоатом» повідомило, що з території РФ на офіційний сайт підприємства здійснено найпотужнішу хакерську атаку з 24.02.2022 року. Сайт атакувала з території РФ російська група «народна кіберармія», використовуючи 7,25 млн. бот-юзерів, які протягом трьох годин симулювали сотні мільйонів переглядів основної сторінки Компанії⁷.

01.09.2022 року Держспецзв'язку України та урядова команда реагування на комп'ютерні надзвичайні події України CERT-UA повідомили про масову розсилку українським, австрійським та німецьким організаціям листи, відкриття яких призводить до завантаження шкідливої програми на ПК⁸.

В Стратегії воєнної безпеки України передбачено, що всеохоплююча оборона України – це комплекс заходів, основний зміст яких полягає у: превентивних діях та стійкому опорі агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидії в кіберпросторі та нав'язуванні своєї волі **в інформаційному просторі**. Відзначається, що на національному рівні РФ залишається воєнним противником України, який здійснює збройну агресію проти України ... системно застосовує воєнні, політичні, економічні, **інформаційно-психологічні**, космічні, **кібер-** та інші засоби, що загрожують незалежності, державному суверенітету і територіальній цілісності України.

В пункті 3 Стратегії забезпечення державної безпеки визначено, що об'єктами забезпечення державної безпеки є державний суверенітет, конституційний лад, територіальна цілісність України, оборонний, економічний і науково-технічний потенціал, кібербезпека, інформаційна безпека, об'єкти критичної інфраструктури, державна таємниця та службова інформація. Відзначається, що РФ для реалізації власних стратегічних цілей в Україні, у тому числі компрометації її державності, продовжує гібридну війну, системно застосовує політичні, економічні, інформаційно-психологічні та інші засоби, кібератаки.

Останнє знаходить яскраве підтвердження описаними вище кібератаками, особливо в період широкомасштабної агресії РФ проти України.

В пункті 15 Стратегії зовнішньополітичної діяльності України наголошується, що ця Стратегія буде реалізовуватися, зокрема, на принципі стійкості, тобто здатності держави і суспільства ефективно протидіяти

⁶ <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/28/novyna/bezpeka/rosijski-xakery-pochatku-vijny-skoyily-majzhe-240-kiberatak-proty-ukrayiny-microsoft>.

⁷ <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/08/16/7363575/>

⁸ <https://www.pravda.com.ua/news/2022/09/1/7365669/>

загрозам будь-якого походження і характеру, зокрема збройній агресії, економічному тиску, політичній дестабілізації, **кібератакам, дезінформації** та іншим загрозам, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлювати рівновагу після криз.

В пункті 38 Стратегії зазначається, що інформаційну загрозу для України становить використання засобів комунікації для підриву довіри до державних інститутів, **поширення дезінформації** та ворожої пропаганди, поляризації суспільства, формування негативного сприйняття України у світі.

В пунктах 45, 47 Стратегії для досягнення основної мети – безпека і процвітання України – визначаються такі цілі зовнішньополітичної діяльності України: відновлення миру і територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаного державного кордону; притягнення РФ до міжнародно-правової відповідальності; захист прав та інтересів громадян України за кордоном; **протидія дезінформаційним атакам** із зовнішніх джерел, що здійснюються на шкоду національним інтересам та іміджу України за кордоном; максимально широке донесення до міжнародної спільноти правдивої інформації про скоєні злочини та наслідки агресії РФ проти України.

В Стратегії енергетичної безпеки наголошується на високих ризиках кіберзагрози/кіберінцидентів щодо об'єктів критичної інфраструктури енергетичного сектору.

Висновки. Таким чином, прийняті у 2020-2021 рр. безпекові Стратегії України є логічно взаємопов'язаними документами, реалізація яких ґрунтується на вимогах Стратегії національної безпеки України, а також на застосуванні механізмів забезпечення інформаційної безпеки і кібербезпеки України.

Література:

1. Рік діяльності Уряду: розробка стратегічних документів у сфері безпеки та оборони. Міністерство оборони України. – URL: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=61846>
2. Діордіца І.В. Адміністративно-правове регулювання кібербезпеки України. Дис.... доктора юр. наук. Спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Запоріжжя, 2018. 518 с.
3. Кубявка М.Б. Моделі та методи управління інформаційним супроводженням в умовах гібридної війни. Дис... канд. техн. наук. Спец. 05.13.06 «Інформаційні технології». К., 2017. 199 с.
4. Валушко І.О. Інформаційна безпека України в контексті російсько-українського конфлікту. Дис... канд. політичних наук. Спец. 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку. Київ, 2018. 210 с.
5. Сопілко І.М. Роль Закону України «Про основи національної безпеки України» в реалізації державної інформаційної політики України. Юридичний науковий електронний журнал. Електронне наукове фахове видання. 2014. № 2. С. 75-78.

6. Сопілко І.М. Роль доктрини інформаційної безпеки України в реалізації державної інформаційної політики України. Журнал східноєвропейського права. 2014. № 2. С. 36-41.
7. Сопілко І.М. Становлення мережевого суспільства та питання кібербезпеки. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2016. № 1. С. 79-86.
8. Марущак А.І., Панченко В.М. До визначення поняття «інформаційна безпека». Правничий вісник Університету «КРОК». 2010. Вип. 5 (1). С. 125-130.
9. Богданович В.Ю., Ворович Б.О., Марко Є.І. Інформаційна безпека як основа воєнної безпеки держави та суспільства. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2018. № 3. С. 44-48.
10. Ліпкан В.А. Доктрина національної безпеки: проблеми формування. Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: зб. наук. праць. 2003. № 3. С. 195-198.
11. Ліпкан В.А., Максименко Ю.Є., Желіховський В.М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: Навчальний посібник. К. КНТ. 2006. 280 с.
12. Ліпкан В.А. Національна безпека України: навч. посіб. [2-е вид.]. К. КНТ, 2009. 576 с.
13. Котляров В.О. Основні підходи у концепції інформаційної безпеки. Актуальні питання у сучасній науці. 2023. № 1 (7). С. 474-484.
14. Антонов В.О. Стратегія національної безпеки України в сучасних умовах: завдання і проблеми реалізації. Правова держава. Вип. 32. Київ: Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2021. С. 202-211.
15. Криволап Є.В. Питання застосування механізмів забезпечення інформаційної безпеки і кібербезпеки в реалізації безпекових стратегій України. Наукові дослідження та інновації: Матеріали 2-ї Міжнар. науково-практичної інтернет-конференції 3-4 квітня 2023 р. ФОП Марениченко В.В., Дніпро, Україна, С. 216-218.

References:

1. Rik diialnosti Uriadu: rozrobka stratehichnykh dokumentiv u sferi bezpeky ta oborony [Year of the Government: development of strategic documents in the field of security and defense]. Ministerstvo oborony Ukrainy. – URL: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=61846> [in Ukrainian].
2. Diorditsa, I.V. (2018). Administrativno-pravove rehuliuvannia kiberbezpeky Ukrainy [Administrative and legal regulation of cyber security of Ukraine]. Dys.... doktora yur. nauk. Spets. 12.00.07 «Administrativne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo». Zaporizhzhia, 518 s. [in Ukrainian].
3. Kubiavka, M.B. (2017). Modeli ta metody upravlinnia informatsiinym suprovodzhenniam v umovakh hibrydnoi viiny [Models and methods of managing information support in the conditions of hybrid warfare]. Dys... kand. tekhn. nauk. Spets. 05.13.06 «Informatsiini tekhnolohii». K., 199 s. [in Ukrainian].
4. Valiushko, I.O. (2018). Informatsiina bezpeka Ukrainy v konteksti rosiisko-ukrainskoho konfliktu [Information security of Ukraine in the context of the Russian-Ukrainian conflict]. Dys... kand. politychnykh nauk. Spets. 23.00.04 – politychni problemy mizhnarodnykh system ta hlobalnoho rozvytku. Kyiv, 210 s. [in Ukrainian].
5. Sopilko, I.M. (2014). Rol Zakonu Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy» v realizatsii derzhavnoi informatsiinoi polityky Ukrainy [The role of the Law of Ukraine «On the Basics of National Security of Ukraine» in the implementation of the state information policy of Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. Elektronne naukove fakhove vydannia. № 2. S. 75-78. [in Ukrainian].

6. Sopilko, I.M. (2014). Rol doktryny informatsiinoi bezpeky Ukrainy v realizatsii derzhavnoi informatsiinoi polityky Ukrainy [The role of the information security doctrine of Ukraine in the implementation of the state information policy of Ukraine]. *Zhurnal skhidnoievropeiskoho prava*. № 2. S. 36-41. [in Ukrainian].
7. Sopilko, I.M. (2016). Stanovlennia merezhevoho suspilstva ta pytannia kiberbezpeky [The formation of a network society and the issue of cyber security]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. № 1. S. 79-86. [in Ukrainian].
8. Marushchak, A.I., Panchenko, V.M. (2010). Do vyznachennia poniattia «informatsiina bezpeka» [To the definition of the concept of «information security»]. *Pravnychy visnyk Universytetu «KROK»*. Vyp. 5 (1). S. 125-130. [in Ukrainian].
9. Bohdanovych, V.Iu., Vorovych, B.O., Marko, Ye.I. (2018). Informatsiina bezpeka yak osnova voiennoi bezpeky derzhavy ta suspilstva [Information security as the basis of military security of the state and society]. *Zbirnyk naukovykh prats Tsentru voienno-stratehichnykh doslidzhen Natsionalnogo universytetu oborony Ukrainy imeni Ivana Cherniakhovskoho*. № 3. S. 44-48. [in Ukrainian].
10. Lipkan, V.A. (2003). Doktryna natsionalnoi bezpeky: problemy formuvannia [The doctrine of national security: problems of formation]. *Naukovyi visnyk Yurydychnoi akademii Ministerstva vnutrishnikh sprav: zb. nauk. prats*. № 3. S. 195-198. [in Ukrainian].
11. Lipkan, V.A., Maksymenko, Yu.Ie., Zhelikhovskiy, V.M. (2006). Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Information security of Ukraine in the conditions of European integration]. *Navchalnyi posibnyk*. K. KNT. 280 s. [in Ukrainian].
12. Lipkan, V.A. (2009). Natsionalna bezpeka Ukrainy [National security of Ukraine]. *Navch. posib.* [2-e vyd.]. K. KNT. 576 s. [in Ukrainian].
13. Kotliarov, V.O. (2023). Osnovni pidkhody u kontseptsii informatsiinoi bezpeky [Basic approaches in the concept of information security]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi*. № 1 (7). S. 474-484. [in Ukrainian].
14. Antonov, V.O. (2021). Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy v suchasnykh umovakh: zavdannia i problemy realizatsii [National security strategy of Ukraine in modern conditions: tasks and problems of implementation]. *Pravova derzhava*. Vyp. 32. Kyiv: In-t derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, S. 202-211. [in Ukrainian].
15. Kryvolap, Ye.V. (2023). Pytannia zastosuvannia mekhanizmiv zabezpechennia informatsiinoi bezpeky i kiberbezpeky v realizatsii bezpekovykh stratehii Ukrainy [The question of the application of mechanisms for ensuring information security and cyber security in the implementation of security strategies of Ukraine]. *Naukovi doslidzhennia ta innovatsii: Materialy 2-yi Mizhnar. naukovo-praktychnoi internet-konferentsii 3-4 kvitnia 2023 r. FOP Marenychenko V.V., Dnipro, Ukraina*, S. 216-218. [in Ukrainian].

УДК 347.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-488-501](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-488-501)

Мартинюк Тетяна Миколаївна аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (067) 102-25-57, <https://orcid.org/0009-0001-0653-3815>

ОСОБЛИВОСТІ КОРИСТУВАННЯ ЗА ЗАПОВІДАЛЬНИМ ВІДКАЗОМ ЖИТЛОВИМ ПРИМІЩЕННЯМ, ЯКЕ Є КУЛЬТУРНОЮ ЦІННІСТЮ ТА ЗАНЕСЕНЕ ДО ПЕРЕЛІКУ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню деяких особливостей користування за заповідальним відказом житловим приміщенням, яке є культурною цінністю та занесене до переліку об'єктів культурної спадщини.

Зазначено, що тільки заповідальний відказ дозволяє спадкодавцю наділити окремих осіб майновими правами, не зводячи їх у статус спадкоємців та не створюючи спадкових правовідносин за їх участю.

Акцентовано увагу на тому, що наділення спадкодавцем відказоодержувача певними речовими правами на спадкове майно за заповідальним відказом може призводити до порушення деяких прав спадкоємця, а також створювати певні труднощі в володінні та користуванні цим майном самому відказоодержувачу. Недоліки отримання майна в користування за заповідальним відказом можуть залежати від конкретних умов і обставин кожної ситуації. Важливо ретельно аналізувати умови та наслідки перед прийняттям рішення щодо отримання майна в користування за заповідальним відказом.

Звертається увага на те, що заповідальний відказ щодо надання права відказоодержувачу користуватися житловим будинком чи квартирою є досить поширеним у нотаріальній практиці. А передача в користування житлового приміщення, яке є об'єктом культурної спадщини хоча й не є досить поширеною, але має багато своїх особливостей.

Право користування житловим приміщенням, яке є об'єктом культурної спадщини є обмеженим. Обмеження полягають у наявності умов, які обмежують правоволодільця під час здійснення свого права. Серед них – неможливість розрозпоряджатися об'єктом культурної спадщини на свій розсуд, а також цільове його використання. Власник об'єкта культурної спадщини (спадкоємець, який прийняв спадщину) або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління,

виконавець реставраційних робіт зобов'язані допускати уповноважених органами охорони культурної спадщини осіб для виконання ними своїх обов'язків до об'єктів культурної спадщини та на їхню територію.

Відказоодержувач за заповідальним відказом має рівні права зі спадкоємцем у користуванні житловим приміщенням, яке занесене до Переліку об'єктів культурної спадщини, отриманим останнім у спадок.

Виділено проблеми, які виникають у відказоодержувача при прийнятті в користування за заповідальним відказом об'єктів культурної спадщини. До цих проблем відносяться: юридичні складності, фінансові проблеми, проблеми з консервацією та збереженням, відповідальність і правові обмеження.

Ключові слова: відказоодержувач, заповідальний відказ, спадкоємець, об'єкти культурної спадщини, житлове приміщення, право користування.

Martyniuk Tetiana Mykolaivna Postgraduate Student at the Department of Civil Law and Process, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (067) 102-25-57, <https://orcid.org/0009-0001-0653-3815>

PECULIARITIES OF TESTAMENTARY NOTICE USE OF RESIDENTIAL PREMISES CONSIDERED A CULTURAL ASSET AND INCLUDED IN THE LIST OF CULTURAL HERITAGE OBJECTS

Abstract. This article is concerning on the study of peculiarities of testamentary notice use of residential premises considered a cultural asset and included in the list of cultural heritage objects.

It has been noted that only testamentary notice allows the testator to endow certain individuals with property rights without making them legal heirs and without creating inheritance legal relationships involving them.

Attention has been focused on the fact that testator's endowing the beneficiary with certain proprietary rights to inherited property under testamentary notice may lead to violations of heirs' certain rights and create certain difficulties in the ownership and use of such property by the beneficiary. The disadvantages of receiving property for use under testamentary notice may depend on every situation's specific conditions and circumstances. It is therefore important to analyze carefully the conditions and consequences before deciding to receive property for use under testamentary notice.

Attention has been given to the fact that testamentary notice granting the right to the beneficiary to use a residential building or apartment is quite common in notarial practice. Transfer of residential premises considered a cultural heritage object for use, although less common, has its own peculiarities.

The right to use residential premises considered a cultural heritage object is limited. The limitations include the presence of conditions that restrict exercising the owner's rights such as the inability to dispose of the cultural heritage object at own discretion and its mandatory designated use. The owner of the cultural heritage object (heir who accepted the inheritance) or the agency authorized by the owner, or person which acquired the right of ownership, use or management, or restoration works provider, is obliged to allow authorized cultural heritage protection authorities access to the cultural heritage object and its territory to perform their duties.

The beneficiary under testamentary notice and the heir who inherited residential premises listed in the List of Cultural Heritage Objects both have equal rights to use such premises.

The problems that arise for the beneficiary when accepting cultural heritage objects for use under testamentary notice have been highlighted. These problems include legal complexities, financial issues, preservation and conservation challenges, responsibility and legal restrictions.

Keywords: beneficiary, testamentary notice, heir, cultural heritage objects, residential premises, right of use.

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1234 та 1235 ЦК України «право на заповіт має фізична особа з повною цивільною дієздатністю. Право на заповіт здійснюється особисто. Заповідач може призначити своїми спадкоємцями одну або кілька фізичних осіб, незалежно від наявності у нього з цими особами сімейних, родинних відносин, а також інших учасників цивільних відносин» Також, відповідно до ст. 1237 ЦК України «завповідач має право зробити у заповіті заповідальний відказ. Відказоодержувачами можуть бути особи, які входять, а також ті, які не входять до числа спадкоємців за законом» [1].

Тільки заповідальний відказ дозволяє спадкодавцю наділити окремих осіб майновими правами, не зводячи їх у статус спадкоємців та не створюючи спадкових правовідносин за їх участю.

Заповідальний відказ (легат) має важливе значення в реалізації правової свободи, передусім у тих випадках, коли неможливо досягнути певних цілей в інший спосіб. Часто в юридичній літературі наводиться приклад, коли заповідач бажає передати відказоодержувачу після своєї смерті майно в тимчасове користування, а за заповітом це неможливо, оскільки спадкоємці отримують майно у власність. Скажімо, спадкодавець має двох синів, молодший з яких зловживає спиртними напоями та азартними іграми. Батько хоче надати кожному з них право проживати в своєму будинку. Але якщо він за заповітом залишить майно молодшому сину, той, отримавши у спадщину свою частку будинку, програє її, тому батько заповідає будинок старшому

сину, одночасно покладаючи на нього обов'язок надати можливість молодшому сину довічно користуватися половиною будинку. Отже, заповідальний відказ є зручним та ефективним засобом щодо наділення майновими благами осіб, стосовно яких заповідач не бажає створювати відносин спадкування [2, с. 150].

Але, як показує практика, наділення спадкодавцем відказоодержувача певними речовими правами на спадкове майно за заповідальним відказом може призводити до порушення деяких прав спадкоємця, а також створювати певні труднощі в володінні та користуванні цим майном самому відказоодержувачу.

Варто зазначити, що недоліки отримання майна в користування за заповідальним відказом можуть залежати від конкретних умов і обставин кожної ситуації. Важливо ретельно аналізувати умови та наслідки перед прийняттям рішення щодо отримання майна в користування за заповідальним відказом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок у цьому контексті складають праці: С. О. Бутнік-Сіверського, В. В. Васильченка, І. В. Жилінкової, Ю. О. Заїки, Л. В. Козловської, О. Є. Кухарева, В. І. Крата, О. І. Неліна, Є. О. Рябоконя, О. П. Печеного, Є. І. Фурси, В. Ю. Чуйкової, О. Ю. Цибульської, І. А. Бірюкова, Д. В. Бобрової, О. В. Дзери, В. М. Коссака, О. В. Кохановської, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця, Р. А. Майданика, О. А. Підпригори, І. В. Стефанчука, С. Я. Фурси, Є. О. Харитонova, Я. М. Шевченко та інших вчених.

Мета статті – дослідження особливостей користування за заповідальним відказом житловим приміщенням, яке є культурною цінністю та занесене до переліку об'єктів культурної спадщини.

Виклад основного матеріалу. Заповідальний відказ – це, безумовно, **частина заповіту**, в якій заповідач покладає певні обов'язки на спадкоємця/спадкоємців. Одним із найбільш частих випадків є факт, коли заповідач покладає обов'язок на конкретного спадкоємця, до якого переходить певна річ, надати право користування нею іншій особі. І одночасно з цим зазначає, що таке, визначене у заповіті право користування зберігає чинність у разі наступної зміни їхнього власника. Крім цього, потрібно пам'ятати, що заповідальний відказ втрачає чинність у разі смерті відказоодержувача, що сталася до відкриття спадщини. Це єдина підстава для скасування заповідального відказу. А також це означає, що право на отримання заповідального відказу діє протягом життя відказоодержувача [3].

Розглянемо, що ж може передаватися в користування за заповідальним відказом. В Україні відповідно до чинного законодавства може передаватися в користування за заповідальним відказом різноманітне майно. Основні види майна, які можуть передаватися в користування, включають:

- нерухомість: будинки, квартири, земельні ділянки, комерційні приміщення та інші види нерухомості. Відказоодержувач може отримати право користування нерухомістю на певний термін або за певних умов;
- рухоме майно: це можуть бути рухомі речі, такі як транспортні засоби (автомобілі, мотоцикли, водні чи повітряні судна), меблі, техніка, цінні папери, гроші, цінності, колекції тощо;
- підприємство або бізнес: у разі, якщо володіюча особа (спадкодавець) була власником підприємства або бізнесу, вона може визначити відказоодержувачем особу, яка отримає право керувати цим підприємством або бізнесом від свого імені;
- інтелектуальна власність: це можуть бути авторські права, патенти, товарні знаки, комерційні ноу-хау та інші інтелектуальні права. Відказоодержувач може отримати право користування цією інтелектуальною власністю;
- об'єкти культурної спадщини, що є пам'ятками (за винятком пам'яток, відчуження або передача яких обмежується законодавчими актами України) можуть бути відчужені, а також передані власником або уповноваженим ним органом у володіння, користування чи управління іншій юридичній або фізичній особі за наявності погодження відповідного органу охорони культурної спадщини [4].

Одним з видів заповідального відказу є покладання на спадкоємця, до якого переходить у власність житловий будинок, що занесений до Переліку об'єктів культурної спадщини обов'язку надавати відказоодержувачу право користування цим будинком чи його певною частиною.

Взагалі, варто зазначити, що заповідальний відказ щодо надання права відказоодержувачу користуватися житловим будинком чи квартирою є досить поширеним у нотаріальній практиці. А передача в користування житлового приміщення, яке є об'єктом культурної спадщини хоча й не є досить поширеною, але має багато своїх особливостей, на які ми спробуємо звернути увагу нижче.

Не викликає сумнівів, що право користування житловим приміщенням, що занесений до Переліку об'єктів культурної спадщини чи користування іншими культурними цінностями за заповідальним відказом є речовим правом, хоча в законі таким не називається. Йому притаманні ознаки речових прав, такі як: 1) абсолютний характер речових прав: - одна із сторін у речовому право відношенні чітко невизначена, зобов'язаними щодо суб'єкта речового права є кожен учасник цивільних відносин; - здійснення речового права забезпечується пасивною поведінкою зобов'язаних осіб, які повинні утриматися від вчинення певних дій; 2) об'єктами цих прав є лише визначені речі; 3) наявність такої властивості як право слідування (з переходом одного

речового права на річ не припиняються інші речові права на неї, іншими словами право слідує за річчю – ст. 659 ЦК України обов'язок продавця попередити покупця про права третіх осіб на товар; ст. 769 ЦК України права третіх осіб на річ, передану у найм; ст. 770 ЦК України правонаступництво у разі зміни власника речі, переданої у найм; 4) вимоги, що впливають з речових прав, підлягають переважному задоволенню (ст. 112 ЦК України задоволення вимог кредиторів); 5) захист речових прав здійснюється за допомогою особливих речово-правових способів захисту (віндикація, усунення перешкод у користуванні та розпорядженні майном, визнання права власності та ін.) [5, с. 340-341].

Ці ознаки допомагають визначити сутність речових прав і розрізнити їх від інших видів правових відносин.

Право користування житловим приміщенням, яке занесене до Переліку об'єктів культурної спадщини також є речовим, але це право є обмеженим.

Обмеження полягають у наявності умов, які обмежують правоволодільця під час здійснення свого права. Серед них – неможливість розпоряджатися об'єктом культурної спадщини на свій розсуд, а також цільове його використання.

Усі пам'ятки архітектури за статусом поділяються на пам'ятки місцевого значення, національного значення, міжнародного значення, невиявлені, але гідні статусу пам'ятки [6].

Право безумовного доступу до об'єктів культурної спадщини з метою їх обстеження, ознайомлення зі станом зберігання, характером та способом використання, ведення реставраційних робіт, одержання відповідних даних, наукового вивчення мають особи, уповноважені на це органами охорони культурної спадщини.

Власник об'єкта культурної спадщини (спадкоємець, який прийняв спадщину) або уповноважений ним орган, особа, яка набула права володіння, користування чи управління, виконавець реставраційних робіт зобов'язані допускати уповноважених органами охорони культурної спадщини осіб для виконання ними своїх обов'язків до об'єктів культурної спадщини та на їхню територію.

Якщо будинок чи квартира є особливо привабливою для туристів та має особливе значення, то власник такого майна повинен за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати екскурсійне відвідування пам'ятки [7]. Так, відповідно до ст. 12 Закону України «Про охорону культурної спадщини» «органи охорони культурної спадщини забезпечують по можливості вільний доступ до пам'яток з метою їх екскурсійного відвідування, якщо вони вважаються придатними для цього. Власник пам'ятки або уповноважений ним орган, особа, яка набула права

володіння, користування чи управління, зобов'язані за погодженням з органами охорони культурної спадщини організувати такий доступ. Порядок цього доступу встановлюється охоронними договорами» [4].

Купівля, продаж, передача у користування, переобладнання, ремонт, реставрація, консервація, розміщення реклами чи вчинення будь яких інших дій без попереднього погодження на це із відповідним органом охорони культурної спадщини тягне за собою відповідальність [7].

Відказоодержувач за заповідальним відказом має рівні права зі спадкоємцем у користуванні житловим приміщенням, яке занесене до Переліку об'єктів культурної спадщини, отриманим останнім у спадок. У зв'язку з цим актуальним є питання про співвідношення інтересів спадкоємця і відказоодержувача у користуванні цим житловим приміщенням.

Непоодинокі випадки, коли площа житлового приміщення, яке є об'єктом культурної спадщини переданого у спадок та обтяженого правом користування відказоодержувачем, настільки мала, що одночасне проживання спадкоємця (членів його сім'ї) і відказоодержувача фактично приведе до утиску прав обох сторін.

Однак ні в законодавстві, ні в науці не вирішено питання про перевагу у праві користування житловим приміщенням у таких випадках. Зокрема, при підселенні відказоодержувача, який страждає на хронічне захворювання, знадобиться ізольоване приміщення, що також не завжди можливе. При цьому в Цивільному кодексі України немає правил про межі обтяження житлового приміщення з метою надання його частини у користування відказоодержувачу. Також і потреба самого спадкоємця в користуванні житловим приміщенням, що обтяжена заповідальним відказом, не може бути такою межею.

Ми вважаємо, що спадкоємці як суб'єкти спадкових правовідносин, об'єктом яких є культурні цінності, можуть бути наділені низкою загальних та спеціальних спадкових прав. Зокрема, до загальних нами віднесено: право бути повідомленим про відкриття спадщини; право звернутись до нотаріуса із заявою про необхідність вжиття заходів до охорони спадкового майна; право відмовитися від прийняття спадщини тощо. Спеціальними, слід вважати: право спадкоємця позиватися до суду з вимогою про скасування заповідального відказу, якщо є достатні підстави вважати, що відказоодержувач своїми діями (бездіяльністю) створює загрозу знищення або пошкодження культурної цінності, яка є об'єктом спадщини; право заборонити використання відказоодержувачем культурної цінності не за призначенням в тому ж порядку і на тих же підставах; право вимагати від відказоодержувача відшкодування як матеріальної так і моральної шкоди у разі знищення, пошкодження чи втрати культурної цінності; право вимагати від уповноважених державних органів

коштів на утримання культурної цінності у разі її використання для громадських та суспільних потреб.

Таким чином, з огляду на це, на наш погляд, немає необхідності вносити до чинного законодавства умову про дотримання правового режиму об'єкта культурної спадщини при встановленні заповідального відказу. Адже, відказоодержувач, який, наприклад, використовує житлове приміщення, яке є об'єктом культурної спадщини не за призначенням, буде попереджений власником про необхідність усунути порушення і якщо він їх не усуне, то тоді може бути виселений на вимогу власника на підставі рішення суду. Неправомірне використання культурної цінності може спричинити фізичні або невідновні збитки для самої цінності або для культурної спадщини загалом. Це може стати причиною пошкодження, зносу, втрати аутентичності або знищення цінного культурного об'єкту або його частини. Це може мати негативний вплив на туризм та економіку. Культурна спадщина є важливим ресурсом для розвитку туризму та місцевої економіки. Якщо використання культурної цінності не відповідає її призначенню або порушує встановлені стандарти, це може вплинути на привабливість регіону для туристів та потенційну економічну вигоду, пов'язану з туризмом. Тому, якщо використання об'єкта культурної спадщини порушує встановлені законом правила та обмеження, особа, яка порушила правила, може бути притягнута до певного виду відповідальності.

Також, іноді виникають ситуації, за яких житлове приміщення, яке є об'єктом культурної спадщини є занадто малим і при передачі його в користування за заповідальним відказом відказоодержувачу неможливо виділити ізольовані приміщення. У всіх випадках, коли площа житла мала або немає можливості виділити відказоодержувачу ізольоване приміщення, спадкоємець буде змушений виконати покладений на нього заповідальний відказ, навіть якщо це й буде на шкоду своєму праву проживання у власному приміщенні, оскільки, приймаючи спадщину, спадкоємець знав про наявність зазначених фактів. Бо, якщо запровадити в законодавстві умову, при якій, якщо житлове приміщення є малим за обсягом (наприклад, це однокімнатна квартира), то тоді не допускатиметься надання права користування цим приміщенням за заповідальним відказом відказоодержувачу, то така заборона, на наш погляд, буде обмеженням основного принципу спадкового права - свободи заповіту, що вважаємо неприпустимим. Крім того, включення таких положень до Цивільного кодексу України може послужити підставою для зловживань з боку спадкоємців, на яких покладено виконання заповідального відказу. Таким чином, яких би питань розпорядження спадкодавця не торкалися, особи, які до них причетні, повинні прагнути максимально повно виконувати останню волю заповідача.

На жаль, норми цивільного законодавства, що містять зобов'язання спадкоємця надати відказоодержувачу право користування конкретним житловим приміщенням (зазначеним у заповідальному відказі), носять імперативний характер. Закон не передбачає можливості вчинення правочину, у якому спадкоємець і відказоодержувач могли б встановити інше, наприклад врегулювати питання надання відказоодержувачу іншого житлового приміщення у користування. На нашу думку, такий правочин сприяв би встановленню балансу інтересів власника і відказоодержувача, зокрема в тих випадках, коли їх спільне проживання в одному приміщенні неможливе. До того ж, власник житлового приміщення, яке є об'єктом культурної спадщини, може хотіти отримувати прибуток від цієї квартири, влаштовуючи різні екскурсії та виставки. А оскільки для відказоодержувача це житло було передано лише в користування, а не у власність, то відказоодержувачу може бути вигідно, щоб спадкоємець передав йому для проживання інше житлове приміщення, яке, можливо і не є об'єктом культурної спадщини.

Ще одне питання, яке також не отримало свого вирішення, стосується можливості вселення членів сім'ї відказоодержувача в займане ним житлове приміщення, що належить до об'єктів культурної спадщини. Відповідно до ч. 2 ст. 1238 ЦК України «право користування житловим будинком, квартирою або іншим рухомим або нерухомим майном, одержане за заповідальним відказом, є таким, що не відчужується, не передається та не переходить до спадкоємців відказоодержувача. Право користування житловим будинком, квартирою або іншою будівлею, надане відказоодержувачеві, не є підставою для проживання у них членів його сім'ї, якщо у заповіті не зазначено інше» [1]. Беззаперечно, що право користування будь-якою річчю (тим більше й об'єктом культурної спадщини), що передана відказоодержувачу за заповідальним відказом має особистий характер, тому відказоодержувач вправі користуватися такою річчю лише особисто. Якщо ж це є житловий будинок, який належить до об'єктів культурної спадщини, то відказоодержувач повинен також використовувати його лише для особистого проживання. Такий вид права надається суворо поименований у заповіті особі – відказоодержувачу. Але не дивлячись на це, за малолітніми дітьми відказоодержувача має бути визнано право вселення за аналогією норм ч. 3 і 4 ст. 29 ЦК України, в якій зазначено, що «місцем проживання фізичної особи у віці від десяти до чотирнадцяти років є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я тощо, в якому вона проживає, якщо інше місце проживання не встановлено за згодою між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікуном) або організацією, яка виконує щодо неї функції опікуна. Місцем проживання фізичної особи, яка не

досягла десяти років, є місце проживання її батьків (усиновлювачів) або одного з них, з ким вона проживає, опікуна або місцезнаходження навчального закладу чи закладу охорони здоров'я, в якому вона проживає» [1]. Це сприятиме забезпеченню прав малолітніх чи неповнолітніх дітей жити та виховуватись в сім'ї.

Особистий характер права користування житловим приміщенням, що належить до об'єктів культурної спадщини (його частиною) виключає можливість переходу цього права у спадок. У разі смерті відказоодержувача припиняє своє існування право довічного користування житловим приміщенням. Якщо термін дії цього права визначено конкретним терміном (тимчасове право користування), то воно припиняється після закінчення зазначеного у заповіті терміну. Виникає питання, чи припиняється право довічного користування житловим приміщенням за заповідальним відказом, якщо відказоодержувач придбав у власність інше житлове приміщення? Законодавство, на жаль, не дає відповіді на поставлене запитання.

На наш погляд, для вирішення цього питання, слід виходити із спрямованості та мети встановлення заповідального відказу. Якщо виходити із значення і сутності встановлення заповідального відказу в заповіті, то варто зазначити, що за своїм призначенням заповідальний відказ як розпорядження заповідача відповідно до ст. 1238 ЦК України, що має назву «Предмет заповідального відказу», полягає в покладенні обов'язку на спадкоємця виконати певні дії майнового характеру (передати майнове право або передати у власність чи за іншим речовим правом річ, що входить або не входить до складу спадщини), у межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно, на користь відказоодержувача, який, в свою чергу, має право вимоги до спадкоємця [8].

Оскільки заповідальний відказ є розпорядженням в межах заповіту, який, в свою чергу, є одностороннім правочином, то правильним буде погодитись із думкою тих авторів, які називають заповідальний відказ одностороннім волевиявленням, одностороннім правочином або одностороннім розпорядженням. Таким чином, заповідальний відказ – це односторонній правочин всередині іншого цивільного правочину – заповіту [9, 935].

Якщо ж, заповідач в своєму заповіті визначив право користування житловим приміщенням, яке належить до об'єктів культурної спадщини для відказоодержувача для того, щоб відказоодержувач мав можливість проживати в цьому житловому приміщенні, оскільки він не має іншого житла для проживання, то як тоді бути, якщо потреба в такому житлі у відказоодержувача відпаде через те, що він з часом придбає собі інше житло?

Чи має припинятися право користування житловим приміщенням за заповідальним відказом в такому випадку? Оскільки, в іншому випадку навряд чи спадкодавець передбачив би таке право відказоодержувача в своєму заповіті, якби знав, що у відказоодержувача є своє житло або є можливість придбати інше житло. Якщо ж уявити, що заповідач, знаючи, що у майбутнього відказоодержувача є своє житло або він має можливість його придбати, все ж вирішує заповідальним відказом наділити його правом користування своїм житлом, то тоді можна говорити про мету заповідача погіршити майновий стан спадкоємця, обтяживши таке житлове приміщення правами відказоодержувача, особливо, якщо таке право встановлено в заповідальному відказі довічно. Тому вважаємо, що необхідно передбачити в Цивільному кодексі України підставу припинення права користування житловим приміщенням за заповідальним відказом відказоодержувачу у разі придбання відказоодержувачем іншого житлового приміщення для свого проживання.

Також, хочемо звернути увагу на те, що оскільки заповідальним відказом покладається конкретно визначений обов'язок на спадкоємця, який прийняв спадщину, то в частині виконання цього обов'язку спадкоємець, який прийняв спадщину, не має права змінювати волю заповідача своїм рішенням спадкувати не за заповітом, а за законом. Суттєве значення в цьому випадку має заповідальний відказ саме щодо надання права проживання в успадкованому житлі особі, яка не є спадкоємцем, але для заповідача було важливо забезпечити її житлом хоча б на праві користування.

Жодна норма закону щодо заповідального відказу не зазначає, що обов'язок виконання заповідального відказу, зробленого заповідачем у заповіті, стосується лише спадкоємця за заповітом.

Виходячи зі змісту норм ст. 1238 ЦК України, в яких безпосередньо йдеться про предмет заповідального відказу, можна зробити висновок, що заповідач має право покласти обов'язок на конкретного спадкоємця, до якого переходить житловий будинок, квартира або інше майно, надати право користування ними іншій особі. І одночасно з цим зазначає, що таке визначене у заповіті право користування зберігає чинність у разі наступної зміни їх власника. Наприклад: спадкоємців за заповітом двоє. Один із них повинен виконати заповідальний відказ щодо надання права користування третій особі заповіданою йому квартирою, а іншому заповіданий житловий будинок, і заповідач не зобов'язав його надавати право користування житловим будинком третім особам. Перший спадкоємець відмовляється від прийняття спадщини на користь другого. Заповідальний відказ чинність не втратив, відмова спадкоємця не є підставою для втрати чинності заповідальним відказом. Тоді це означає, що другий спадкоємець відповідно до ч. 2 ст. 1238

ЦК України якраз і є спадкоємцем, до якого переходить квартира, обтяжена правами відказоодержувача.

Право відказоодержувача за заповітом — це право громадянина, яке теж потребує належного захисту [10], зокрема, якщо виникають проблеми при прийнятті в користування за заповідальним відказом об'єктів культурної спадщини. Ось, наприклад, деякі з них:

1. Юридичні складності: один із головних викликів полягає в правовому аспекті передачі культурних цінностей згідно з заповідальним відказом. Вимоги щодо правової передачі та оформлення документів можуть бути складними, особливо якщо мова йде про великі та цінні колекції або об'єкти мистецтва.

2. Фінансові проблеми: прийняття в користування культурних цінностей може створити фінансове навантаження для відказоодержувачів. Зберігання, консервація та управління цінностями можуть вимагати значних фінансових ресурсів, які не завжди є доступними для організацій або індивідуальних осіб. І відказоодержувач в силу закону зобов'язаний нести витрати на утримання житлового приміщення, яке є об'єктом культурної спадщини (його частини), навіть якщо у заповіті на спадкоємця покладено обов'язок безоплатно надавати відказоодержувачу право користування цим житловим приміщенням. Звільнити відказоодержувача від обов'язку брати участь в утриманні житлового приміщення можна лише за згодою спадкоємця та відказоодержувача.

Щодо відплатного права користування відказоодержувачем в частині плати за проживання (за аналогією з орендною платою), то, на наш погляд, якщо в заповіті не передбачена умова про внесення плати за проживання, то спадкоємець немає права вимагати від відказоодержувача плату за проживання.

3. Проблеми з консервацією та збереженням: культурні цінності можуть вимагати особливих умов зберігання та консервації, щоб зберегти їх оригінальний стан і цінність. Відказоодержувачам можуть знадобитися спеціалізовані знання та ресурси для забезпечення належного догляду та збереження цінностей.

4. Відповідальність і правові обмеження: при прийнятті культурних цінностей в користування, відказоодержувачі зобов'язані нести відповідальність за їх збереження та захист. Вони можуть бути обмежені правовими обов'язками, які регулюють їх використання або передачу третім особам.

Це приблизний перелік проблем, які можуть виникати у відказоодержувачів в результаті прийняття культурних цінностей в своє

володіння і користування. Але точні обставини та проблематика будуть залежати від конкретного випадку, типу культурних цінностей та умов заповідального відказу.

Висновки. Підсумовуючи наведене, зазначимо, що реалізація спадкодавцем свого права щодо наділення відказоодержувача речовими правами на майно, яке зазначене в заповіті, особливо, якщо це майно є об'єктом культурної спадщини, може призводити до порушення деяких прав як спадкоємця, так і відказоодержувача, зокрема це може створювати певні труднощі в володінні та користуванні цим майном самому відказоодержувачу. Тому, щоб не виникали певні труднощі з цим, спадкодавець при складанні заповіту повинен ретельно обдумати всі варіанти щодо надання можливості користування певним майном іншій особі (відказоодержувачу). Недоліки отримання майна в користування за заповідальним відказом можуть залежати від конкретних умов і обставин кожної ситуації. Також і відказоодержувачу важливо ретельно аналізувати умови та наслідки перед прийняттям рішення щодо отримання майна в користування за заповідальним відказом.

Література:

1. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.07.2023).
2. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 498 с.
3. Заповідальний відказ: що це і як його оформити. <https://ldn.org.ua/consultations/zapovidal-nyy-vidkaz-shcho-tse-ta-yak-yoho-oformyty/>
4. Закон України Про охорону культурної спадщини: прийнятий 8 червня 2000 року № 1805-III / Верховна Рада України - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.
5. Харитонов Є. О. Цивільне право України: Підручник / Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. — 2-ге вид. перероб. і доп. — К. : Істина, 2007. — 815 с.
6. Пам'ятка архітектури. https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B0_%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8
7. Якщо житло є об'єктом культурної спадщини. [If the dwelling is a cultural heritage object] https://teren.in.ua/news/yakshho-zhytlo-ye-ob-yektom-kulturnoyi-spadshhyny_91989.html
8. Цибульська О.Ю. Визначення та сутність заповідального відказу як підстави виникнення правовідносин за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. №23. С. 284-288.
9. Заїка Ю.О. Спадкове право в Україні: становлення і розвиток: моногр. / Ю.О. Заїка. — К.: КНТ, 2007. — С. 130.
10. Окремі думки щодо реалізації заповіту із заповідальним відказом. <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-be-d0-ba-d1-80-d0-b5-d0-bc-d1-96-d0-b4-d1-83-d0-bc-d0-ba-d0-b8-d1-89-d0-be-d0-b4-d0-be-d1-80-d0-b5-d0-b0-d0-bb-d1-96-d0-b7-d0-b0-d1-86-d1-96-d1-97-d0-b7-d0-b0-d0-bf-d0-be-d0-b2-d1-96-d1-82/>

References:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku № 435-IV. [The Civil Code of Ukraine: Law of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
2. Kukhariev O. Ye. (2019). Teoretychni ta praktychni problemy dyspozytyvnosti v spadkovomu pravi [Theoretical and Practical Issues of Disposability in Inheritance Law]. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
3. Zapovidalnyi vidkaz: shcho tse i yak yoho oformyty. [Conservation refusal: what it is and how to formalize it]. *ldn.org.ua/consultations/zapovidal-nyy-vidkaz-shcho-tse-ta-ia-k-yoho-oformyty*. Retrieved from <https://ldn.org.ua/consultations/zapovidal-nyy-vidkaz-shcho-tse-ta-ia-k-yoho-oformyty/> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny: pryiniaty 8 chervnia 2000 roku № 1805-III / Verkhovna Rada Ukrainy. [Law of Ukraine the Protection of Cultural Heritage from June 8. 2000, No. 1805-III / Verkhovna Rada of Ukraine.] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> [in Ukraine].
5. Kharytonov Ye. O. (2007). Tsyvilne pravo Ukrainy [Civil Law of Ukraine] Kyiv: Istyna [in Ukrainian].
6. Pamiatka arkhitektury. [Architectural landmark]. *uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B0_%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D1%82%D0%BA%D0%B0_%D0%B0%D1%80%D1%85%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B8 [in Ukrainian].
7. Yakshcho zhytlo ye obiektoom kulturnoi spadshchyny. *teren.in.ua/news/yakshho-zhytlo-ye-ob-yektom-kulturnoyi-spadshhyny_91989.html*. Retrieved from https://teren.in.ua/news/yakshho-zhytlo-ye-ob-yektom-kulturnoyi-spadshhyny_91989.html [in Ukrainian].
8. Tsybul'ska O.Iu. (2013). Vyznachennia ta sutnist zapovidalnoho vidkazu yak pidstavy vynyknennia pravovidnosyn za tsyvilnym zakonodavstvom Ukrainy. [Definition and essence of a conservation refusal as a basis for the emergence of legal relations under the civil legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 23, 284-288 [in Ukrainian].
9. Zaika Yu.O. (2007). Spadkove pravo v Ukraini: stanovlennia i rozvytok [Inheritance Law in Ukraine: Formation and Development]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
10. Okremi dumky shchodo realizatsii zapovitu iz zapovidalnym vidkazom. [Individual thoughts on the implementation of a will with a conservation refusal] *yurradnik.com.ua/stati/d0-be-d0-ba-d1-80-d0-b5-d0-bc-d1-96-d0-b4-d1-83-d0-bc-d0-ba-d0-b8-d1-89-d0-be-d0-b4-d0-be-d1-80-d0-b5-d0-b0-d0-bb-d1-96-d0-b7-d0-b0-d1-86-d1-96-d1-97-d0-b7-d0-b0-d0-bf-d0-be-d0-b2-d1-96-d1-82/*. Retrieved from <http://yurradnik.com.ua/stati/d0-be-d0-ba-d1-80-d0-b5-d0-bc-d1-96-d0-b4-d1-83-d0-bc-d0-ba-d0-b8-d1-89-d0-be-d0-b4-d0-be-d1-80-d0-b5-d0-b0-d0-bb-d1-96-d0-b7-d0-b0-d1-86-d1-96-d1-97-d0-b7-d0-b0-d0-bf-d0-be-d0-b2-d1-96-d1-82/> [in Ukrainian].

УДК 347.951

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-502-515](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-502-515)

Мелех Любомира Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін, Інституту права, Львівський державний університет внутрішніх справ, вул. Городоцька, 26, м. Львів, 79007, тел.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0003-2936-8426>

ЗАКОННА СИЛА УХВАЛ СУДУ У ЦИВІЛЬНОМУ ТА ГОСПОДАРЬКОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ, ЯК УМОВА ВИКОНАННЯ СУДОВОГО АКТА

Анотація. У статті розглядається проблематика питань, пов'язаних із набранням законної сили ухвал суду у цивільному та господарському процесі України, як умови виконання судового акта.

Особлива увага звертається на те, що правові наслідки законної сили ухвали, які полягають у виконуваності та обов'язковості судового акта, обумовлюють зміст її законної сили, забезпечуючи визначеність у встановлених судовим актом правовідносинах. А також, що правова характеристика та теоретичне обґрунтування порядку набрання законної сили ухвалою суду створює передумови для дослідження шляхів реалізації зазначеного виду судових актів, виокремлення форм та способів виконання ухвали суду, визначення правових наслідків їх постановлення.

Акцентується увага на тому, що в інститут набрання законної сили судовим актом бере свій початок із реалізації принципів римського цивільного процесу. Норми римського права декларували неможливість повторного розгляду цивільного позову між тими самими сторонами, про той самий предмет з тих самих підстав (тотожного позову), як наслідку набрання судовим рішенням законної сили, та застосовували поняття «*res iudicata*» (питання, що вже вирішувалося) для заперечення позовних вимог із зазначеними ознаками.

Станом на момент публікації процесуальні дослідження законної сили ухвали суду, як правило, зводились до проведення аналогії із порядком набрання законної сили рішенням суду та характеристикою законної сили заключних ухвал, тобто тих судових актів, що є результатом правосуддя – державної діяльності суду шляхом розгляду й вирішення у судових засіданнях у особливій, установленій законом процесуальній формі спорів між суб'єктами правовідносин.

Також виокремлено ознаки, за якими судова ухвала відрізняється від

рішення суду як остаточного акта, серед яких виділила: вирішення постановленням ухвали тільки поточних питання судового розгляду, пов'язаних з рухом справи в суді, вирішення ухвалами процесуальних питань без можливості матеріального розгляду спору, вторинний, проміжний характер.

Ключові слова: законна сила, виконання рішення, ухвала суду, суд, судовий акт, стягувач, боржник, виконавець.

Melekh Liubomyra Volodymyrivna Candidate of Law, Associate Professor, professor of the department of economic and legal disciplines of the Institute of Law, Lviv State University of Internal Affairs, Horodotska St., 26, Lviv, 79007, tel.: (032) 258-63-25, <https://orcid.org/0000-0003-2936-8426>

LEGAL FORCE OF COURT DECISIONS IN CIVIL AND ECONOMIC PROCEEDINGS OF UKRAINE AS A CONDITION FOR THE EXECUTION OF A JUDICIAL ACT

Abstract. The article deals with issues related to the entry into force of court decisions in the civil and economic process of Ukraine, as conditions for the execution of a judicial act.

Special attention is drawn to the fact that the legal consequences of the legal force of the resolution, which consist in the enforceability and binding nature of the judicial act, will determine the content of its legal force, ensuring certainty in the legal relations established by the judicial act. And also that the legal characteristics and theoretical substantiation of the order of entry into legal force by a court decision creates prerequisites for researching the ways of implementing the specified type of judicial acts, distinguishing the forms and methods of execution of the court decision, determining the legal consequences of their decision.

Emphasis is placed on the fact that the institution of legal force by a judicial act originates from the implementation of the principles of Roman civil procedure. The norms of Roman law declared the impossibility of re-examination of a civil claim between the same parties, about the same subject on the same grounds (identical claim), as a result of the acquisition of legal force by a court decision, and applied the concept of "res iudicata" (issue that had already been decided) for denial of claims with the specified features.

As of the time of publication, procedural studies of the legal force of a court decision were, as a rule, reduced to conducting an analogy with the procedure for gaining legal force by a court decision and the characteristics of the legal force of final decisions, i.e. those judicial acts that are the result of justice - the state activity of the court through consideration and decision in court sessions in a special, legally

established procedural form of disputes between subjects of legal relations.

She also singled out the signs by which a court decision differs from a court decision as a final act, among which she singled out: decision by decision of the decision of only the current issues of the court proceedings, related to the movement of the case in court, decision of procedural issues without the possibility of material consideration of the dispute, secondary, intermediate character.

Keywords: legal force, execution of a decision, court order, court, judicial act, debt collector, debtor, executor.

Постановка проблеми. Принцип обов'язковості судових актів, закріплений нормами п. 9 ч. 2 ст. 129 Конституції України[1], реалізовується шляхом гарантування положеннями ч. 1 ст. 18 ЦПК України[2] та ч. 1 ст. 18 ГПК України [3], поширення порядку, встановленого судовим рішенням, в тому числі і ухвалою суду, яка набрала законної сили, на всі органи державної влади та органи місцевого самоврядування, установ, підприємств, організацій, посадових або службових осіб та громадян, а також можливістю виконання судового акта на всій території України, а у випадках, встановлених міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, - та за її межами.

Судова практика використовує переважно поняття «законна сила ухвали суду» в контексті можливості апеляційного оскарження судового акта. Для прикладу, до резолютивної частини ухвали про залишення позову без розгляду суд включає відомості про набрання законної сили ухвалою після закінчення строку на подання апеляційної скарги. Навіть після набрання чинності Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII суди, в окремих випадках, продовжують вказувати про набрання законної сили ухвалою після закінчення строку на подання апеляційної скарги.

Так у рішенні від 25 липня 2002 року по справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» Європейський суд з прав людини вказав на незмінність остаточних судових висновків з питань права та факту і зазначив, що одним із основних елементів верховенства права виступає принцип правової певності, що серед іншого, передбачає, що у будь-якому спорі рішення суду, яке вступило в законну силу, не може бути поставлено під будь-який сумнів [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Станом на сьогодні, теоретико-прикладне дослідження законної сили ухвали суду у цивільному та господарському процесі представлено роботами науковців та практикуючих правників: Дем'янова О.В. [5] (визначення ознак судового акта, що зумовлюють його законну силу, співвідношення законної сили із обов'язковістю судового акта); Гаврік Р.О. [6], Удальцова І.В. [7] (тлумачення сутності

законної сили ухвали), Фурса С.Я. [8], Лисенко Л.С. [9], Шиманович О.М. [10] (встановлення правових наслідків набрання ухвалою законної сили).

Проте, залишаються дискусійними положення щодо доцільності включення Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147- VIII до ЦПК України положень про набрання ухвалами законної сили з моменту їх проголошення (ч.1 ст.261 ЦПК України) чи підписання (ч.2 ст.261 ЦПК України), потребують аналізу окремі правові наслідки набрання ухвалою законної сили, а проблема співвідношення негайного набрання ухвалою законної сили та, попри це, можливість її апеляційного оскарження у теорії права недосліджувалась.

Мета статті – проаналізувати дослідження учених, що стосується законної сили ухвал суду у цивільному та господарському процесі України із врахуванням практики застосування чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Положення чинного ЦПК України та ГПК України визначають порядок набрання законної сили ухвалою суду негайно після її проголошення, якщо інше не встановлено законодавством (ст.261 ЦПК України та ст.235 ГПК України).

За результатами дослідження сутності законної сили судових рішень у цивільних та господарських справах проведеного Гавріком Р.О. [6], правова доктрина включає декілька наукових підходів до визначення змісту законної сили судового акта: законна сила — цеостаточність судового рішення; законна сила — це правова дія індивідуального правового акта, ухваленого судом, його обов’язковість; законна сила — це кваліфікація судового рішення, як формальної істини; законна сила — це єдність правової дії (динамічний елемент) та остаточності (статичний елемент) судового рішення; законна сила — це особлива якість судового рішення, набуття якої, означає набуття ним ознак акта правосуддя, як особливого індивідуального правового акта; законна сила — це сукупність властивостей судового рішення, якими забезпечується його стійкість та функціонування.

Узагальнюючи ці погляди, резюмую, що законна сила судового акта становить собою правовий зв’язок юридичної дії та остаточності, що спричиняють для сторін правові наслідки, пов’язані із зміною їх прав, обов’язків, а також ті, що забезпечують визначеність встановлених та захищених судом матеріальних тапроцесуальних прав та обов’язків.

На думку ученого, зміст законної сили складає статичний (зумовлює визначеність у встановлених судом правах та обов’язках осіб, які брали участь у справі, і є результатом сукупної взаємодії таких властивостей рішення суду, як незмінність, неспростовність та виключність) та динамічний елемент (обов’язковість, що виявляється у встановленні для осіб, які брали участь у справі, прав та обов’язків, у необхідності виконання обов’язків, встановлених

рішенням суду, в тому числі примусового виконання) [6, с.17-18].

Погоджуючись із позицією Гавріка Р.О. щодо необхідності виокремлення статичного та динамічного елементу законної сили судового акта, звертаю увагу, що зазначені характеристики не в повній мірі відображають зміст законної сили ухвали суду. Зокрема, критерій остаточності не поширюється на ухвалу суду про забезпечення позову (згідно ч.7 ст.155 ЦПК України та ч.7 ст.142 ГПК України суд першої інстанції вправі скасувати заходи забезпечення позову), ухвалу про тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України (згідно п.11.4 Наказу Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 «Про затвердження Інструкції з організації примусового виконання рішень» тимчасове обмеження у праві виїзду за межі України стосовно особи скасовується у разі винесення державним виконавцем постанови про повернення виконавчого документа стягувачеві та закінчення виконавчого провадження), ухвалу про розгляд справи у порядку спрощеного провадження (суд має право змінити порядок спрощеного розгляду на загальний на підставі клопотання сторін або у разі втрати справою ознак малозначності).

Ось чому, статичний елемент законної сили, як винятковість судового акта, не властивий для ухвал суду, оскільки частина ухвал, право на постановлення яких передбачено ЦПК України та ГПК України, може бути скасована або змінена судом, який їх постановив. Зазначене твердження обґрунтовується і судовою практикою, зокрема згідно з п. 22 Постанови Пленуму ВСУ від 12.06.2009 р. № 2, відмова від задоволення клопотань не позбавляє права осіб, які беруть участь у справі, знову заявляти клопотання з того самого питання у процесі судового розгляду, якщо при цьому немає зловживань процесуальними правами [11].

Враховуючи, що вирішення клопотань учасників судового розгляду здійснюється шляхом постановлення ухвали, Пленум ВСУ підтверджує можливість перегляду, зміни та скасування ухвал за результатами розгляду клопотань судом, що постановив їх. Разом із тим, як вважає Верба О. Б. критерій незмінності та визначеності притаманний для частини ухвал, а саме ухвали суду про прийняття відмови позивача від позову та про затвердження мирової угоди, ухвали про закриття провадження у справі, ухвала про поворот виконання, ухвали про визнання виконавчого листа таким, що не підлягає виконанню, окремої ухвали [12].

Що стосується динамічного елемента (обов'язковості судового акта), то останній для ухвал суду у цивільному процесі забезпечується, на відміну від рішень суду, не тільки можливістю реалізації в межах виконавчого провадження та режимом кримінально-правової охорони, а і можливістю здійснення судового контролю (для прикладу, за виконанням окремих ухвал

суду, ухвал за результатами розгляду скарг на дії працівників ДВС чи приватних виконавців). Крім того, ухвали суду, в частині випадків, є підставою виникнення прав та обов'язків для осіб, які не є учасниками цивільного процесу (виконання ухвали про тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу, ухвали про залучення спеціаліста, перекладача).

Подібні погляди щодо змісту законної сили ухвали поділяє і Шиманович О.М., яка досліджувала ЦПК України в редакції до набрання чинності Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII та зазначала, що усі ухвали суду першої інстанції набувають законної сили й породжують певні правові наслідки (виключність, обов'язковість, преюдиціальність, здійсненність). Однак не всі ухвали суду, що набрали законної сили, мають зазначені вище ознаки у тому значенні, в якому це відноситься до судових рішень. Видається не зовсім виправданим механічне перенесення цих ознак судового рішення на ухвали суду першої інстанції. Так, такий правовий наслідок, як виключність, властивий повною мірою лише ухвалям про відмову в прийнятті заяви і прозакриття провадження в справі. Ухвала про залишення заяви без розгляду є тимчасовою і усувною перешкодою для розгляду справи, тому її виключність має відносний характер [10, с.105-108].

Правовим наслідком законної сили судового рішення правову визначеність та здатність до реалізації владного припису, встановленого судовим рішенням, піднімає проблему доцільності поширення порядку набрання законної сили ухвалями суду.

Теорія цивільного та господарського процесу, на відміну від законодавця (який у ст.261 ЦПК України та ст.235 ГПК України однозначно вказав на законну силу усіх без виключення ухвал), характеризується дуалістичним підходом науковців до можливості набрання ухвалою законної сили: частина правників обґрунтовує позицію щодо можливості набрання законної сили всіма без виключення ухвалями суду або набрання законної сили виключно окремою групою ухвал.

Для правильного з'ясування законної сили судових ухвал, Шиманович О.М. пропонує виходити з трактування поняття законної сили судового рішення із урахуванням того, що, в більшості випадків, ухвала постановляється з питань, що мають допоміжне значення стосовно вирішення справи по суті, тому одні з них, з набранням рішенням суду законної сили, втрачають практичну цінність. Інші ж судові ухвали, що набрали законної сили, набувають тих самих властивостей, що і судові рішення, хоча між ними не можна поставити знак рівності. Є ухвали, які, набравши законної сили, за своїм характером можуть спричинити тільки деякі правові наслідки (наприклад, ухвали про відстрочку чи розстрочку виконання рішення тощо).

Шиманович О.М., проаналізувавши ЦПК України та ГПК України в редакції до набрання чинності Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII, підсумував, що законна сила ухвал суду першої інстанції має деякі особливості. Підкреслив, що окремо від рішення, набирають законної сили ухвали, що перешкоджають руху справи, та ухвали, прямо зазначені у законі, як об'єкти приватного оскарження. Інші ж ухвали набирають законної сили разом із рішенням [10].

Погоджуюся із тезою про те, що законної сили набирають ті ухвали суду, для яких притаманна властивість незмінності. Ті ж ухвали, що можуть бути скасовані або змінені судом, який їх постановив, на мою думку, законної сили ненабирають

Дем'янова О. В. к цілому заперечує наявність в ухвал суду законної сили, однак визнає те, що ухвала про закриття провадження у справі у зв'язку із укладенням мирової угоди сторонами набирає законної сили, бо у такому випадку спір між сторонами також вирішений, однак не судом, а самими сторонами, а суд в ухвалі лише фіксує це [5].

Умовно класифікувавши законну силу ухвали на матеріальний і формальний аспект, наділивши матеріальною законною силою тільки остаточні ухвали, які не можуть бути переглянуті судом, що їх постановив, формальну ж законну силу, на думку науковця, набирають ухвали суду, які не можуть бути переглянуті в апеляційному порядку, тобто стають неспростовними та виключними [6].

Поділяю позицію щодо диференціювання змісту законної сили ухвали суду, акцентую увагу, що на зміст законної сили впливає критерій порядку та способу виконання ухвали суду. Для прикладу, законна сила проміжної ухвали про судове доручення обумовлюється обов'язковістю для виконання, у процесуальному аспекті, визначеним судом загальної юрисдикції, відмінним від суду, який постановив ухвалу; законна сила ухвали суду про закриття провадження у справі унеможливорює повторне звернення до суду із приводу спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав; зміст законної сили ухвали про зміну сторони виконавчого провадження становить легалізація відносин правонаступництва; законна сила ухвали суду про застосування заходів процесуального примусу санкціонує обмеження прав та свобод учасника цивільного процесу.

Гаврік Р.О., досліджуючи законну силу судових актів до набрання чинності Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII, вказує, що основним критерієм у вирішенні питання, чи володіють законною силою ухвали суду, повинна стати зовсім не приналежність ухвал суду до актів правосуддя, або вид ухвали — заключна, підготовча або перетинальна, і тим більше не можливість її апеляційного оскарження. Окремі ухвали та інші

ухвали, які постановляються у зв'язку із настанням певного факту, набирають законної сили, однак тільки щодо того факту, що встановлений ухвалою суду. Властивість незмінності притаманна усім заключним ухвалам, властивість неспростовності ухвали суду набувають після закінчення строків на їх оскарження в суді апеляційної інстанції за умови, якщо апеляційне оскарження ухвали допускається цивільним процесуальним законодавством. В іншому випадку ухвала є неспростовною з моменту її постановлення. Ухвали суду є обов'язковими для сторін, як процесуальний документ [6].

Характеризуючи здійсненність ухвали, відзначаю, що критерій виконавчості, як наслідок законної сили, притаманний частині ухвал суду: ухвала про накладення адміністративного стягнення за неповагу до суду та ухвала про залишення позовної заяви без розгляду (у випадку розподілу судових витрат між сторонами) є підставою для відкриття виконавчого провадження, ухвала про застосування заходів процесуального примусу підлягає примусовому виконанню уповноваженими службовими особами.

Тому, здійсненність, як можливість приведення ухвали до виконання шляхом вчинення уповноваженими суб'єктами дій на реалізацію її змісту притаманна лише для частини ухвал суду, які підлягають реалізації у спосіб, передбачений чинним законодавством, водночас, усі без виключення ухвали, несуть вплив на правовідносини між учасниками цивільного процесу, як наслідок їх постановлення. Аналогічну позицію поділяє і Шиманович О.М., яка зазначала, що ухвали суду – це оперативно-розпорядчі процесуальні акти, якими оформляються й закріплюються дії суду в ході судового розгляду цивільної справи; це акти правосуддя, якими окремі процесуальні питання справи вирішуються по суті; а також це акти, що створюють, змінюють і припиняють процесуальні правовідносини [10].

Аналізуючи положення чинного ЦПК України і ГПК України, та у контексті, критерію здійсненності ухвали заслуговує на увагу дослідження співвідношення моменту набрання законної сили ухвали та можливість її апеляційного оскарження.

Нормами ст.261 ЦПК України та ст.235 ГПК України встановлено, що ухвала набирає законної сили негайно після її проголошення, якщо інше не передбачено ЦПК України та ГПК України. Необхідність визначення моменту набрання ухвалою суду законної сили запропоновано ще у 2005 році у своєму дослідженні Шиманович О.М. [10], тому включення відповідних положень до ЦПК України та ГПК України вважаю слушним нововведенням. Разом з тим, діюча редакція ЦПК України та ГПК України не містить конкретизації випадків, у яких момент набрання ухвалою законної сили не співпадає із моментом її постановлення, хоча окрема група ухвал підлягає апеляційному оскарженню.

Нелогічним є негайне звернення до виконання ухвали про затвердження мирової угоди, ухвали про стягнення штрафу в дохід держави, оскільки такі ухвали можуть бути скасовані або змінені судом апеляційної інстанції. Із аналогічних підстав, нелогічною вважаємо редакцію ч. 2 ст. 261 ЦПК України та ч. 2 ст. 235 ГПК України, згідно яких ухвали, що постановлені судом поза межами судового засідання або ж у судовому засіданні в разі неявки усіх учасників справи, розгляду справи без повідомлення (виклику) учасників справи, набирають законної сили з моменту їх підписання суддею (суддями).

На мою думку, редакція вказаної статті суперечить принципам пропорційності та процесуальної економії, оскільки скасування таких ухвал судом апеляційної інстанції вимагає від учасників процесу значної кількості правових дій щодо повороту їх виконання. Наприклад, скасування судом апеляційної інстанції ухвали про стягнення штрафу в порядку процесуального примусу (після набрання нею законної сили з моменту проголошення та її виконання), обумовлює, на практиці, необхідність звернення учасника цивільного процесу до Державної казначейської служби України, відкриття банківського рахунку та, тільки після зазначених дій, фактичного повернення сплачених на виконання такої ухвали грошових коштів.

Шиманович О.М., аналізуючи ЦПК України та ГПК України в редакції, що передувала набранню чинності Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII, зробив висновок, що судова ухвала, що за законом може бути оскаржена, але не оскаржена, набирає законної сили після закінчення строку, якій відведений законодавцем для подання заяви про апеляційне оскарження і апеляційної скарги.

У випадку апеляційного оскарження ухвала, якщо вона не скасована, набирає законної сили після розгляду справи судом апеляційної інстанції. Що ж стосується інших ухвал суду першої інстанції, які можуть бути оскаржені тільки разом із апеляційною скаргою на рішення суду, то вони набирають законної сили одночасно з набранням законної сили рішенням суду. Однак якщо рішення суду оскаржується, то всі судові ухвали даної групи набирають законної сили після постановлення апеляційною інстанцією відповідної ухвали [10].

Аналогічний підхід до визначення моменту набрання законної сили ухвалою суду у своїй праці обґрунтовував Лисенко Л.С., та, одночасно, підтримував ідею Дем'янової О.В. (дослідження вказаних науковців базуються на ЦПК України та ГПК України в редакції до набрання чинності Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII) відносно того, що список ухвал, які підлягають апеляційному оскарженню окремо від рішення суду, слід доповнити ухвалами, оскарження яких, прямо передбачена відповідними нормами ЦПК України та ГПК України, зокрема, ухвалою про забезпечення

доказів, а можливість окремого оскарження ухвал повинна чітко передбачатися цивільним процесуальним та господарським процесуальним законодавством [9].

Поділяю ідею Лисенко Л.С. стосовно необхідності визначення на рівні законодавства моменту набрання законної сили ухвалою суду у цивільному та господарському процесі (аналогічну позицію підтримав і законодавець прийнявши Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII), вважаю не достатньо обґрунтованим науковий підхід Дем'янової О.В. та Лисенко Л.С. до набирання законної сили ухвалами одночасно із набранням законної сили рішенням суду, що, станом на даний час, також не відповідає ЦПК України та ГПК України в редакції згідно із Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII, з огляду на наступне.

Констатовано, що визначальними для характеристики законної сили ухвали суду є не преюдиційність, винятковість, виключність, незмінність (які характерні для рішення), а обов'язковість та здійсненність, тому твердження про відсутність законної сили проміжних ухвал, попри створені ними правові наслідки не може вважатись таким, що є достатньо обґрунтованим. Наприклад, ухвала про залишення позовної заяви без руху є обов'язковою, але посилання на те, що вказана ухвала не може набирати законної сили через відсутність винятковості, виключності та незмінності є безпідставним, бо ухвала про залишення позовної заяви без руху є перешкодою для судового розгляду справи, що доводить наявність правових наслідків постановлення такої ухвали.

На мою думку, попри встановлення чинним ЦПК України та ГПК України імперативних правил, постановлення, для частини ухвал, не повинно тягнути безумовний наслідок набрання ними законної сили. До прикладу, ухвала про повернення позовної заяви може бути оскаржена до суду апеляційної інстанції та скасована із передачею справи для продовження розгляду до суду першої інстанції. Тому, у наведеному випадку ухвала характеризується критеріями здійсненності, обов'язковості та остаточності тільки після закінчення строку на подання апеляційної скарги, якщо такої скарги не було подано або після залишення їх в силі судом апеляційної інстанції.

Із огляду на зазначене, можливість апеляційного оскарження ухвали та її майбутнє виконання повинно визначати момент набрання нею законної сили. Дем'янова О. В. зазначала, що питання про те, які ухвали можуть бути оскаржені окремо від рішення суду, а які – тільки разом з ним, залежить від їх змісту, характеру (зокрема, вплив на права і обов'язки, осіб, які беруть участь у справі), значення для вирішення спору по суті, впливу на подальший розвиток процесу, ухвалення правосудного рішення і наступного його

виконання [5]. Проаналізувавши це судження, резюмую, що специфічні наслідки набрання законної сили характерні для ухвали про забезпечення позову. Із одного боку, ухвала про забезпечення позову характеризується здійсненністю та обов'язковістю з моменту її постановлення, оскільки підлягає негайному виконанню, з іншого – така ухвала може бути змінена або скасована як судом першої інстанції, так і апеляційним судом.

Тому, вважаю, що передбачена ЦПК України та ГПК України можливість апеляційного оскарження такої ухвали не може нівелювати факт її обов'язковості та здійсненності, а отже, момент набрання законної сили ухвалою про забезпечення позову слід ототожнювати з моментом її постановлення, як це і передбачає чинний ЦПК України та ГПК України. Отже, редакція ЦПК України та ГПК України, згідно якої ухвала суду про забезпечення позову набирає законної сили з моменту її постановлення, проте може бути переглянута судом апеляційної інстанції в порядку, який визначений ЦПК України та ГПК України є обґрунтованою.

Досліджуючи процедуру набрання законної сили ухвалою суду та її виконання за ЦПК України та ГПК України в редакції до набрання чинності Законом України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII, Шиманович О.М., звертає увагу, що негайне виконання багатьох ухвал суду першої інстанції, відразу ж після їх оголошення, не свідчить про те, що вони набрали законної сили [10]. Із точки зору теорії права вказана позиція заслуговує на увагу, оскільки критерій здійсненності, як можливість виконання, в ряді випадків, застосовується до судових актів, які не є остаточними та виключними, тобто такими, що не набрали законної сили. Наприклад, допуск ухвали суду про забезпечення позову до негайного виконання не виключає можливість її перегляду в апеляційному порядку, як і негайне виконання рішення про поновлення на роботі не унеможливорює скасування такого рішення.

Станом на даний час, диспозиція ст.ст. 18, 261 ЦПК України та ст.ст. 18, 235 ГПК України пов'язують законну силу судового акта із його загальною обов'язковістю. Тому, застосовуючи буквальне тлумачення закону, ухвали суду у цивільному та господарському процесі є обов'язковими до виконання (набирають законної сили) з моменту їх постановлення. Однак зазначені положення законодавства йдуть врозріз із правовою доктриною, що зазначає, що законна сила характеризується не лише обов'язковістю, а й здійсненністю та визначеністю.

Тому, на мою думку, доцільним є передбачення національним законодавцем казуального та універсального правового регулювання порядку визначення моменту набрання ухвалою законної сили, зосередивши основну увагу на регламентуванні набрання законної сили ухвалами, які підлягають примусовому виконанню.

Для ухвал суду, які підлягають примусовому виконанню органами ДВС чи приватними виконавцями, необхідно визначити момент набрання законної сили, виключно, після перегляду їх в апеляційному порядку або завершення строку на апеляційне оскарження, якщо апеляційну скаргу не було подано при умові, якщо апеляційне оскарження передбачено чинним ЦПК України та ГПК України (за винятком ухвали про забезпечення позову); для інших ухвал – момент набрання законної сили необхідно ототожнити з моментом їх постановлення. Враховуючи це, пропоную викласти статтю 261 ЦПК України та та статтю 235 ГПК України «Набрання ухвалою суду законної сили» в наступній редакції: «1. Ухвала суду, яка є виконавчим документом або підставою для виконання та підлягає виконанню за правилами ЗУ «Про виконавче провадження» [13] набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги ухвала, якщо її не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом. 2. Ухвала суду про забезпечення позову підлягає негайному виконанню, проте набирає законної сили після закінчення строку для подання апеляційної скарги, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги ухвала, якщо її не скасовано, набирає законної сили після розгляду справи апеляційним судом» [14].

Шиманович О.М. виявлено правову прогалину ЦПК України щодо відсутності правової норми, яка зобов'язує суд направити копію ухвали особам, які беруть участь у справі [10]. Разом із тим, в контексті необхідності вказівки у законодавстві моменту набрання законної сили ухвалою суду, з урахуванням можливості її оскарження, постає необхідність встановлення порядку інформування учасників цивільного процесу про постановлені ухвали, адже саме з моменту повідомлення сторін по справі про постановлену ухвалу розпочинається перебіг строку на оскарження такої ухвали, що тягне за собою зміну моменту набрання нею законної сили.

Висновки. Узагальнюючи дослідження наведених ознак і характеристик законної сили судового акта, констатую, що критерії, які характеризують законну силу рішення суду, не в повній мірі притаманні для характеристики змісту законної сили ухвали суду, як виду судових актів. Преюдиційність, винятковість, виключність, незмінність, які в силу доктрини та положень чинних процесуальних кодексів є основою законної сили рішення суду, не є визначальними правовими наслідками законної сили ухвали. Тому, резюмую, що законна сила ухвали, характеризується двома ознаками: обов'язковість (здатність та наявність підстав для поширення на правовідносини) та, у окремих випадках, здійсненність (можливість та наявність підстав для виконання).

Таким чином, чинне цивільне процесуальне та господарське процесуальне законодавство України у сфері регламентування порядку набрання законної сили ухвалою суду містить значну частину недоліків та прогалин, а правова доктрина встановлює напрями дискусії щодо правових наслідків набрання законної сили окремими судовими актами, в той час як усунення недоліків законодавства шляхом систематизації та узагальнення постулатів науки цивільного процесу створює передумови для уніфікація судової практики та забезпечення належного правозастосування.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
2. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
3. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 року зі змінами та доповненнями. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
4. Рішення Європейського суду по справі «Совтрансавто-Холдинг» проти України» від 25 липня 2002 року. URL : <http://www.echr.coe.int/echr>
5. Дем'янова О. В. Оскарження ухвал в цивільному судочинстві: дис. ...канд. юрид. наук. Київ, 2008. 192 с.
6. Гаврік Р.О. Законна сила судових рішень у цивільних справах : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2011. 20 с.
7. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження: монографія. Харків: Право, 2011. 312 с.
8. Фурса С. Я., Щербак С. В., Євтушенко О. І. Цивільний процес України : проблеми і перспективи : наук.-практ. Посібник. Київ, 2006. 448 с.
9. Лисенко Л. С. Ухвали в цивільному процесі України : дис ... канд. юрид. наук. Київ, 2012. 205 с.
10. Шиманович О. М. Судові постанови в цивільному процесі України (наматеріалі рішень і ухвал суду першої інстанції): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 221 с.
11. Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції: Постанова Пленуму ВСУ від 12.06.2009 р. № 2. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
12. Верба О. Б. Класифікація повноважень суду на стадії виконання рішень. *Матеріали I-ої міжнародна науково-практична Інтернет-конференції «Інтеграційні економіко-правові напрями розвитку України та країн близького зарубіжжя».* 2012. С. 26–29.
13. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>
14. Майка М.Б. Виконання ухвал суду у цивільному процесі: дис. ...канд. юрид. наук. Львів, 2019. 233 с.

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine] (28 chervnya 1996) zi zminamy ta dopovnennamy - with amendments and additions (June 28, 1996). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].

2. Tsyvil'nyy protsesual'nyy kodeks Ukrayiny [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine]: Zakon Ukrayiny vid 18 bereznia 2004 roku zi zminamy ta dopovnnennamy. (March 24, 2004) URL: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
3. Hospodars'ky protsesual'nyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny [Economic Procedural Code of Ukraine: Law of Ukraine] vid 6 lystopada 1991 roku zi zminamy ta dopovnnennamy (November 6, 1991). URL: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Rishennya Yevropeys'koho sudu po spravi «Sovtransavto-Kholdynh» proty Ukrayiny» [Decision of the European Court on the case "Sovtransavto-Holding" v. Ukraine] vid 25 lypnia 2002 roku (July 25, 2002). URL : <http://www.echr.coe.int/echr> [in Ukrainian].
5. Dem"yanova O. V. (2008) Oskarzheniya ukhval v tsyvil'nomu sudochynstvi [Appealing decisions in civil proceedings]: Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
6. Havrik R.O. (2011) Zakonna syla sudovykh rishen' u tsyvil'nykh spravakh [Legal force of court decisions in civil cases]: Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
7. Komarov V. V., Svitlychna H. O., Udaltsova I. V. (2011) Okreme provadzhennya [Separate proceedings]: monohrafiya. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian].
8. Fursa S. YA., Shcherbak S. V., Yevtushenko O. I. (2006) Tsyvil'nyy protses Ukrayiny: problemy i perspektyvy [The civil process of Ukraine: problems and prospects: science and practice]: nauk.-prakt. Posibnyk. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Lysenko L. S. (2012) Ukhvaly v tsyvil'nomu protsesi Ukrayiny [Rulings in the civil process of Ukraine]: Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
10. Shymanovych O. M. (2005) Sudovi postanovy v tsyvil'nomu protsesi Ukrayiny (na materialy rishen' i ukhval sudu pershoyi instantsiyi) [Court rulings in the civil process of Ukraine (based on decisions and rulings of the court of first instance)]: Candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
11. Pro zastosuvannya norm tsyvil'noho protsesual'noho zakonodavstva pry roz'hlyadi sprav u sudi pershoyi instantsiyi: Postanova Plenumu VSU [On the application of the norms of civil procedural legislation when considering cases in the court of first instance: Resolution of the Plenum of the Armed Forces of Ukraine] 2 (June, 2009) URL: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
12. Verba-Sydr O. B. (2012) Klyasyfikatsiya povnovazhen' sudu na stadiyi vykonannya rishen'[Classification of court powers at the stage of execution of decisions]. *Materialy I-oyi mizhnarodna naukovo-praktychna Internet-konferentsiyi «Intehratsiyni ekonomiko-pravovi napryamy rozvytku Ukrayiny ta krayin blyz'koho zarubizhzhya»* - Materials of the 1st international scientific and practical Internet conference "Integrative economic and legal directions of development of Ukraine and the countries of the near abroad", 26–29. [in Ukrainian].
13. Pro vykonavche provadzhennya [On executive proceedings] Zakon Ukrayiny vid 2 chervnia 2016 roku (dated June 2, 2016):. URL: <http://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
14. Mayka M.B. (2019) Vykonannya ukhval sudu u tsyvil'nomu protsesi [Execution of court decisions in civil proceedings]: Candidate's thesis. Lviv [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-516-528](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-516-528)

Микулець Віталій Юрійович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін юридичного факультету, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, вул. академіка Степана Дем'янчука, 4, навчальний корпус № 1, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 63-49-70, <https://orcid.org/0000-0001-8859-3311>

Літовінська Катерина Миколаївна студентка 4 курсу юридичного факультету, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, вул. академіка Степана Дем'янчука, 4, навчальний корпус № 1, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 63-49-70, <https://orcid.org/0009-0008-9471-8588>

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО ЯК ЗАСІБ ГАРАНТУВАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Критичність ситуації щодо довіри до суддівської влади спонукає знову і знову звертатися до теми реформування національної судової системи. Нині приведення українського судочинства до стандартів Європейського Союзу стимулюється у контексті умов приєднання України до Північно-Атлантичного блоку та ЄС.

Метою статті є систематизувати стан сучасного адміністративного судочинства як важливого інституту гарантування прав і свобод людини в Україні, а також окреслити перспективи його трансформації.

У представленій роботі показано, що адміністративні суди посідають особливе місце у національній судовій системі, оскільки мають судову правозахисну сутність і спеціальне призначення – процесуально-контрольна діяльність у сфері публічної влади. При цьому адміністративна юстиція традиційно вважається реальним підтвердженням статусу української держави як правової.

В роботі узагальнено проблемні аспекти по всіх основним напрям діяльності адміністративних судів: 1) забезпечення доступності правосуддя; 2) практичний захист порушених прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері владно-управлінських правовідносин; 3) щодо правильний й своєчасний розгляд і вирішення адміністративних справ.

Вирішення означених проблем пов'язуються з здійсненням правових, організаційних й технологічних заходів, а саме: 1) перспективно розглянути

питання виокремлення ланки адміністративних судів у загальній системі судів України; 2) на часі переглянути у Кодексі про адміністративне судочинство перелік справ, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів; 3) актуально посилити відповідальність за порушення принципів суддівської етики суддів адміністративних судів, як власне і інших суддів.

Ключові слова: адміністративне судочинство, судова реформа, права і свободи людини, європейські стандарти.

Mykulets Vitalii Yuriyovych Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law, Academician Stepan, Demianchuk International University of Economics and Humanities, Academician Stepan Demianchuk St., 4, academic building № 1, Rivne, 33000, tel.: (0362) 63-49-70, <https://orcid.org/0000-0001-8859-3311>

Litovinska Kateryna Mykolaivna fourth-year Student at the Faculty of Law, Academician Stepan, Demianchuk International University of Economics and Humanities, Academician Stepan Demianchuk St., 4, academic building № 1, Rivne, 33000, tel.: (0362) 63-49-70, <https://orcid.org/0009-0008-9471-8588>

ADMINISTRATIVE JURISDICTION AS A MEANS OF GUARANTEE HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS: STATE AND PROSPECTS OF TRANSFORMATION

Abstract. The criticality of the situation regarding the trust in the judiciary prompts us to turn again and again to the topic of reforming the national judicial system. Nowadays, bringing the Ukrainian judiciary to the standards of the European Union is being stimulated in the context of the conditions for Ukraine's joining to the North Atlantic bloc and the European Union.

The purpose of the article is to systematize the state of modern administrative justice as an important institution for guaranteeing human rights and freedoms in Ukraine, as well as to outline the prospects for its transformation.

The presented work shows that administrative courts occupy a special place in the national judicial system, as they have a judicial human rights essence and a special purpose - procedural and control activity in the sphere of public power. At the same time, administrative justice is traditionally considered a real confirmation of the status of the Ukrainian state as a legal one.

The work summarizes problematic aspects of all the main areas of the administrative courts activity: 1) ensuring access to justice; 2) practical protection of violated rights, freedoms and legitimate interests of individuals and legal entities in the sphere of power-managerial legal relations; 3) concerning correct and timely consideration and resolution of administrative cases.

The solutions to the mentioned problems are connected with the implementation of legal, organization and technological measures, namely: 1) to consider prospectively the issue of separating the link of administrative courts in the general court system of Ukraine; 2) it is time to review the list of cases covered by the jurisdiction of administrative courts in the Code of Administrative Proceedings; 3) it is urgent to strengthen the responsibility for violations of the principles of judicial ethics of judges of administrative courts, as well as other judges.

Ключові слова: administrative justice, judicial reform, human rights and freedoms, European standards.

Постановка проблеми. «Судова влада в Україні потребує перезавантаження!» – ці слова лунають з вуст очільників української держави, політиків, громадських активістів і простих людей останнім часом усе частіше. Напевно вони яскраво засвідчують рівень довіри (точніше відсутність такої) нашого суспільства до однієї з гілок влади, що мала б виступати гарантом верховенства права і законності в Україні.

Критичність ситуації щодо довіри до суддівської влади підтверджують і соціологічні дослідження. Зокрема, опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова в лютому 2023 року виявило у контексті питання довіри до державних та суспільних інститутів, що більшість респондентів висловлюють недовіру державному апарату (чиновникам) (не довіряють їм 64%) і судам (судовій системі загалом) (59%) [1]. Своєю чергою Київський міжнародний інститут соціології наприкінці 2022 року також провів опитування щодо довіри до соціальних інституцій. За даними експертів інституту найнижчий рівень довіри мають працівники прокуратури і судді. Зокрема баланс довіри/недовіри до українських прокурорів становить – 11%, а до суддів – - 9% (тобто має від’ємний баланс) [2].

Рівень проблем у судовій сфері України доводить і той факт, що судова реформа є концептуальною умовою статусу кандидата на членство в Європейському Союзі. Як відзначає видання Forbes Ukraine «судова реформа, яка серед умов ЄС є найбільш комплексною і амбітною, є саме тим полем, де Україна повинна показати відчутний прогрес. В ній зацікавлені не лише європейські посадовці, а й насамперед суспільство і український бізнес» [3]. В цьому ключі доречно згадати і слова президента Київської школи економіки Тимофія Милованова, який обстоюючи пріоритет судової реформи наголошує, що «Україна не може стати повноцінною демократією без верховенства права та добре функціонуючої судової системи» [4]. Між тим, для наших західних партнерів тема судової реформи в Україні теж є пріоритетною, що підтверджується і наданими у червні 2023 року послами країн G7 ключовими рекомендаціями для України щодо посилення

антикорупційних інституцій та реформування судової системи, до чого українській владі слід докласти першочергових зусиль протягом найближчого часу [5]. Тема реформ і протидії корупції лунала і на полях саміту НАТО у Вільнюсі у липні 2023 року знову таки у контексті умов приєднання України до Північно-Атлантичного блоку й Європейського Союзу [6].

Усе вказане так чи інакше засвідчує підвищений інтерес до проблематики судової реформи, трансформації судоустрою України загалом і окремих її елементів – зокрема. У цьому ключі вважаємо обґрунтованою увагу до адміністративного судочинства й системи адміністративних судів, що усталено потрактовується як важливий інститут гарантування прав і свобод людини. Головна наша увага буде зосереджена на проблематиці перспектив реформування адмінсудочинства у контексті судової реформи, що, як показано вище, є одним з пріоритетів української держави.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Передусім необхідно відзначити, що Україна проголосила згоду на посилення співробітництва у сфері юстиції, з метою реформування й зміцнення судової влади, підвищення її ефективності, гарантування незалежності та неупередженості, задовго до нинішнього етапу євроінтеграційного процесу. Відповідне співробітництво передбачене Угодою про асоціацію з Євросоюзом [7].

Втім розуміння необхідності судової реформи було зумовлене не лише зовнішніми чинниками. На практиці маємо значний обсяг робіт теоретиків і практиків, що присвячені питанням реформування судової влади в Україні. Зокрема, трансформації судової системи України присвячена робота В. Колюх [8]; принцип спеціалізації у національній системі судоустрою розглядав О. Саленко [9]; практику реалізації принципів побудови судоустрою в організації діяльності місцевих загальних судів в Україні вивчали О. Руденко і Ю. Дубінін [10]; доктринальні аспекти оптимізації адміністративного судочинства України аналізували О. Звірко і О. Осіпова [11]; організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України аналізував Є. Зозуля [12]; тему особливостей сучасної реформи судової системи порушував С. Козьяков [13]. Наголосимо, що і загадані автори, і багато інших дослідників проблематики діяльності судової влади й її реформування вказували на цілий букет проблем національної судової системи: від забезпечення доступності правосуддя до питань етики комунікації суддів з учасниками процесів. Звісно порушувалися питання відновлення довіри до судової влади.

Відзначимо, що українська влада теж не ігнорує критичної ситуації зі станом довіри українців до судової системи й очевидної необхідності її реформування. Зокрема, проблематика прискорення судової реформи й подолання проявів корупції у системі правосуддя стало предметом розгляду

Ради національної безпеки і оборони України 23 червня 2023 року. Результати цього розгляду знайшли відображення в спеціальному Указі Президента України № 359/2023 [14]. Цим документом підтверджується, судова реформа як один з головних стрижнів демократичного розвитку Української держави є ключовою і пріоритетною для держави. Саме тому, Президент й очолювана ним Рада нацбезпеки та оборони «підтримує необхідність упровадження системи невідкладних кроків з відновлення рівня довіри до судової гілки влади та посилення заходів із неухильного проведення судової реформи як одного з основоположних елементів забезпечення верховенства права» [14].

Вище політичне керівництво держави пов'язує реалізацію судової реформи із практичним забезпеченням сучасних демократичних принципів функціонування системи правосуддя, зокрема: 1) функціонування суддівського корпусу на засадах відповідальності і підзвітності перед суспільством; 2) розгляд судових справ в розумні строки на засадах рівності всіх учасників процесу перед законом і судом, змагальності, гласності і відкритості судового процесу та з використанням сучасних технічних засобів; 3) правосуддя в Україні має бути доступним для кожного громадянина.

Означені принципи поширюються на всю національну систему правосуддя, яке відповідно до ст. 124 Конституції України здійснюється виключно судами, що, своєю чергою, відповідно до ст. 18 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Фактично кожен елемент національної системи правосуддя потребує реформ.

Метою статті є систематизувати стан сучасного адміністративного судочинства як важливого інституту гарантування прав і свобод людини в Україні, а також окреслити перспективи його трансформації. **Методологічна основа** запропонованого дослідження визначається його теоретичним характером, отож це зумовило доречність використання загально-теоретичних і аналітичних методів дослідження матеріалів присвячених ораній проблематиці, а також національних нормативно-правових актів, що регламентують судову сферу України.

Виклад основного матеріалу. Від моменту здобуття незалежності українська держава взяла курс на європейську інтеграцію, заявивши у 1992 році про плани стати членом Ради Європи. Невдовзі у 1994 році було підписано та ратифіковано Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами. Ще за рік Україна набула повноправне членство у Раді Європі, що стало ще одним підтвердженням демократичного вибору українського народу, орієнтованості нашої держави на захист прав людини та зміцнення демократичних інститутів.

Втім знадобилося майже тридцять років, щоб українська влада подала заявку на членство у Європейському Союзі – це сталося 28 лютого 2022 року, на четвертий день масштабної агресії РФ проти України, коли Президент України Володимир Зеленський публічно підписав відповідний документ. Вже у червні 2022 року Європейська Рада зголосилася надати Україні офіційний статус кандидата на членство у Євросоюзі, втім висунула низку вимог, чільне місце серед яких займає судова реформа. Фактично мовиться про приведення українського судочинства до стандартів Європейського Союзу, передусім принципів свободи і пошани прав людини. Зрештою, мається на увазі повноцінна реалізація головного завдання судочинства: «відновлення справедливості у законний спосіб шляхом постановлення судом обґрунтованого рішення та його виконання» [15].

Виключне повноваження здійснювати правосуддя в Україні відповідно до положень Конституції України мають суди. Прикметно, що ст. 125 Основного закону окремо згадуються адміністративні суди, які діють з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин. Зміст відповідно норми вказує на особливе місце адміністративних судів у національній судовій системі, а також на їхню принципове значення у контексті захисту прав, свобод та інтересів особи в Україні.

Зауважимо, що адміністративна юстиція вважається реальним результатом демократизації суспільних і державотворницьких процесів в Україні. «Виокремлення публічно-правових спорів як самостійного напрямку реалізації судової юрисдикції та формування адаптованого для їх розгляду виду судового провадження стало одним із найважливіших кроків у розбудові України як правової соціальної держави» [16, с. 24]. Важливо, що адміністративне судочинство від моменту виникнення як елемент національної судової системи було спрямоване головним чином на вирішення правоохоронних і процедурних завдань, оскільки передусім має судову правозахисну сутність і спеціальне призначення – процесуально-контрольна діяльність судів у сфері публічної влади [17]. Крім того, обґрунтованою є точка зору, що адміністративний суд, вирішуючи спір між сторонами, сприяє врегулюванню несумісних чи протилежних інтересів сторін, захисту суб'єктивного публічного інтересу невідомого суб'єкта, його як публічних, так і приватних суб'єктивних прав. «При цьому суд сприяє також охороні порядку реалізації владним суб'єктом його публічно-владних повноважень, чим забезпечує законність і охорону публічного правопорядку» [18, с. 98].

Зауважимо також, що з точки зору науковців адміністративні суди мають чотири основні напрями діяльності: 1) забезпечення доступності правосуддя; 2) захист порушених або прав, що оспорується, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері адміністративних та інших

публічних правовідносин; 3) правильний і своєчасний розгляд та вирішення адміністративних справ; 4) зміцнення законності та попередження порушень у сфері публічних правовідносин [19, с. 58]. Отож визначення перспектив трансформації адмінсудочинства очевидно потребує аналізу того, наскільки реалізуються вказані напрями діяльності.

При цьому, вважаємо, що саме доступність правосуддя є запорукою реалізації захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, а також зміцнення законності у сфері публічних правовідносин.

Між тим, щодо забезпечення доступності адміністративного судочинства, то експерти [20] відзначають у цьому питанні низку проблем: 1) відсутність важливих категорій спорів, де делікти громадян залежать від особливостей легалізації певних видів діяльності (наприклад азартні ігри або праця неповнолітніх), що в європейських країнах вирішуються в адміністративних судах; 2) відсутність спеціального закону про забезпечення доступності адміністративного судочинства, який би встановлював дієві механізми доступності адміністративного судочинства для різних суб'єктів владно-управлінських відносин; 3) неналежний рівень організаційно-технічного забезпечення діяльності адміністративних судів; 4) неналежний рівень організації комунікації персоналу суду з громадянами; 5) функціонування суддівського корпусу з порушенням принципів суддівської етики; 6) складнощі оскарження судових рішень і пов'язане з цим складнощі виконання судових рішень; 7) відсутність ефективної системи виконання адміністративних рішень (зокрема при органах виконавчої влади).

Вирішення означених проблем потребує здійснення правових, організаційних й технологічних заходів. Зокрема, ми поділяємо точку зору про необхідність ухвалення законодавцем закону про забезпечення доступності адміністративного судочинства. Крім цього вважаємо за доцільне розширити у Кодексі про адміністративне судочинство перелік справ, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів (ст. 19 цього Кодексу). Водночас потребують уточнення процесуальні строки оскарження судових рішень.

З організаційної точки зору ми підтримуємо концептуальну позицію про утворення самостійної системи адміністративних судів [21]. Показово, що доцільність вказаної теоретичної пропозиції знайшла своє підтвердження у «Концепції реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя», що була нещодавно представлена Дослідницькою службою Верховної Ради України [22].

Отож у вказаній Концепції пропонується виокремити ланку адміністративних судів як таку, що є автономною у загальній системі судів України. При цьому наголошується, що у Конституції України (абзац 5 статті 125) адміністративні суди вже відокремлені від інших судів, на що ми також

звертали увагу у попередньому викладі. Наголошується, що виокремлення ланки адміністративних судів з розширенням підсудності сприятиме гармонізації судової практики, підвищенню якості судочинства. Тим більше, що безумовною перевагою моделі судоустрою з виокремленою ланкою адміністративних судів вважається професіоналізм і досвідченість професійних суддів, що забезпечується їхньою чіткою спеціалізацією [23, с. 78]. Самостійна система адміністративних судів забезпечуватиме єдність у застосуванні законодавства, унеможливить конфлікти між судами та зменшить бюрократію.

Наприклад, у «Концепції реформування системи судів із метою покращення доступу до правосуддя» пропонується, «у разі, якщо особа звернулася до суду з порушенням правил територіальної юрисдикції, визначених Кодексом про адміністративне судочинство України, окружний адміністративний суд за власною ініціативою або за клопотанням сторони передає таку справу до «належного суду», про що учасники справи повідомляються. Ухвала про передачу справи на розгляд іншого окружного адміністративного суду може бути оскаржена лише разом із рішенням по суті» [22].

Утворення самостійної системи адміністративних судів надасть можливість заміни змішаної системи адміністративної юрисдикції, де справи першої інстанції розглядаються місцевими загальними судами і спеціалізованими (окружними) адміністративними судами, на чітку окремо визначену систему адміністративних судів» [21, с. 75]. Крім цього, у межах самостійної системи адміністративних судів виникатимуть нові можливості організації комунікації персоналу суду з громадянами, а також забезпечення сучасного й належного рівня організаційно-технічного забезпечення діяльності адміністративних судів. У цьому твердженні спираємося на положення про перспективність подальшого реформування адміністративного судочинства в Україні шляхом запровадження електронного провадження, оптимізації навантаження на суддів шляхом встановлення раціональних норм їх діяльності, а також своєчасного регулювання кількості суддів залежно від кількості справ, що надходять до судів [11, с. 123]

Щодо порушенням принципів суддівської етики суддями адміністративних судів, то є сподівання, що ця проблема буде вирішена у межах реалізації Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя»» від 30 червня 2023 року.

Реалізація узагальнених й сформульованих нами пропозиції загалом сприятиме підвищенню авторитету судової влади, зокрема адміністративної

юстиції як фундаментального інституту гарантування прав і свобод людини, важливого елементу розбудови як правової соціальної держави, а також стане ще одним кроком на шляху практичної реалізації євроінтеграційних устремлінь української держави.

Висновки. Критичність ситуації щодо довіри до суддівської влади спонукає знову і знову звертатися до теми реформування національної судової системи. Для нас це стало мотивом звернутися до явища адміністративного судочинства, що усталено потрактовується як важливий інститут гарантування прав і свобод людини. Виходячи з заявленої мети дослідження й на підставі проведеної роботи обґрунтовано зробити такі висновки й узагальнення:

1. Адміністративні суди посідають особливе місце у національній судовій системі, оскільки мають судову правозахисну сутність і спеціальне призначення – процесуально-контрольна діяльність у сфері публічної влади. При цьому адміністративна юстиція традиційно вважається реальним підтвердженням статусу української держави як правової.

2. Наявні матеріали вказують на те, що адміністративні суди мають проблемні аспекти по всіх основних напрям діяльності: 1) забезпечення доступності правосуддя; 2) практичний захист порушених прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб у сфері владно-управлінських правовідносин; 3) щодо правильності й своєчасності розгляду й вирішення адміністративних справ.

3. Вирішення означених проблем потребує здійснення правових, організаційних й технологічних заходів. Зокрема перспективно розглянути питання виокремлення ланки адміністративних судів у загальній системі судів України. Крім того, доречно переглянути у Кодексі про адміністративне судочинство перелік справ, на які поширюється юрисдикція адміністративних судів. Очевидно на часі посилити відповідальність за порушення принципів суддівської етики суддів адміністративних судів, як власне і інших суддів.

Визнаємо, що кожна з наведених пропозицій так чи інакше жваво обговорюється, втім така дискусія має сприяти обранню найкращого сценарію реформування судової системи законодавцем, а отже і надалі має бути важливим предметом наукових досліджень.

Література:

1. Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий-березень 2023р.). Центр Разумкова, 15 березня 2023 року. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення: 28.06.2023).

2. КМІС: рівень довіри до ЗСУ за рік зріс до 96%, до президента – до 84%. Радіо Свобода, 13 січня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kmis-opytuvannia-dovira/32221857.html> (дата звернення: 28.06.2023).

3. Берко С. Одна з вимог ЄС – судова реформа, яку Україна не може впровадити роками. В чому проблема і чи реально це зробити. *Forbes Ukraine*, 27 червня 2022. URL: <https://forbes.ua/inside/odna-z-vimog-es-sudova-reforma-yaku-ukraina-ne-mozhe-vprovaditi-rokami-v-chomu-problema-i-chi-realno-tse-zrobiti-27062022-6821> (дата звернення: 28.06.2023).
4. Милованов Т. Повоєнні інституційні зміни, які потрібні Україні. Які інституційні реформи мають бути пріоритетними в Україні одразу після завершення війни? *Економічна правда*, 25 січня 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/25/696354/> (дата звернення: 28.06.2023).
5. Топ судової та антикорупційної реформ. Три пріоритети до 30 вересня 2023 року. Група підтримки послів G7 для України. 9 червня 2023 р. URL: <https://www.ua.emb-japan.go.jp/files/100515234.pdf> (дата звернення: 28.06.2023).
6. Результати саміту НАТО для України: реакції на те, що Зеленський назвав «абсурдним» і на те, що «гарним». Радіо «Свобода», 13 липня 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nato-samit-ukrayina-ssha-rosiya-viyna-zaproschennya-vstup-reformy/32501852.html> (дата звернення: 18.07.2023).
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 18.07.2023).
8. Колюх В. В. Трансформація судової системи України на основі Конституції України 1996 року з наступними змінами. *Правова держава*. № 26. 2017. С. 39–45.
9. Саленко О. В. Принцип спеціалізації у національній системі судустрою. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 94–101. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Salenko.pdf (дата звернення: 28.06.2023).
10. Руденко О. А., Дубінін Ю. С. Особливості реалізації принципів побудови судустрою в організації діяльності місцевих загальних судів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3/2020. С. 502–506. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/123.pdf (дата звернення: 28.06.2023).
11. Звірко О. Є., Осіпова О. О. Доктринальні аспекти оптимізації адміністративного судочинства України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 3. С. 120–125.
12. Зозуля Є. В. Організаційно-правові засади становлення і розвитку судової системи України. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2 (79). С. 19–31.
13. Козьяков С. Підсумки-2022. Поворот від державного популізму до прагматики стосовно суду та суддів. *Дзеркало тижня*, 5 січня 2023 року. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/pidsumki-2022-povorot-vid-derzhavnoho-populizmu-do-prahmatiki-stosovno-sudu-ta-suddiv.html> (дата звернення: 28.06.2023).
14. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 23 червня 2023 року «Про прискорення судової реформи та подолання проявів корупції у системі правосуддя»: Указ Президента України від 30 червня 2023 року № 359/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3592023-47185> (дата звернення: 28.06.2023).
15. Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.
16. Сало А. Співвідповідач у адміністративному процесі (процесуальна співучасть): дис. на здобуття ступеня доктора філософії: 081. Львів, 2020. 249 с.
17. Селіванов А. О. Адміністративне судочинство - новий інститут реалізації судової влади. Верховний суд України. URL: <https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/1F84B04D473311CEC32570BD00232346> (дата звернення: 28.06.2023).

18. Арестова Л. В. Справа адміністративної юрисдикції: теоретичні аспекти розгляду правових спорів, що виникають із публічно-правових відносин. *Наукові записки. Серія: Право*. 2021. № 11. С. 97–102.

19. Ковалів М. В., Єсімов С. С., Лозинський Ю. Р. Правове регулювання правоохоронної діяльності: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 365 с.

20. Іваненко Т. М., Тильчик В. В. Доступність адміністративного судочинства в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020 № 47, том 1. С. 74–77.

21. Борякіна В. В. Гарантії доступу до адміністративного судочинства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 30. С. 70–77.

22. Дослідницька служба Верховної Ради оприлюднила Концепцію реформування системи судів. Судово-юридична газета, 14 липня 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/275936-issledovatelskaya-sluzhba-verkhovnoy-rady-obnarodovala-kontseptsiyu-reformirovaniya-sistemy-sudov> (дата звернення: 20.07.2023).

23. Заїка М. М., Ярмачі В. Х. Особливості організації системи адміністративної юстиції: зарубіжний досвід. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 3. С. 77–80.

References:

1. Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta dii vlady, dovira do sotsialnykh instytutiv (liutyi-berezen 2023r.) [Citizens assessment of the situation in the country and the actions of the authorities, trust in social institutions (February–March 2023)]. Tsentr Razumkova, 15 bereznia 2023 roku - Razumkov Center, March 15, 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-liutyi-berezen-2023r> [in Ukrainian].

2. KMIS: riven doviry do ZSU za rik zris do 96%, do prezidenta – do 84% [KMIS: the level of trust in the Armed Forces increased to 96% over the year, to 84% in the president]. Radio Svoboda, 13 sichnia 2023 - Radio Svoboda, January 13, 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-kmis-opytuvannia-dovira/32221857.html> [in Ukrainian].

3. Berko S. (2022). Odnа z vymoh YeS – sudova reforma, yaku Ukraina ne mozhe vprovadyty rokamy. V chomu problema i chy realno tse zrobyty [One of the demands of the EU is judicial reform, which Ukraine has not been able to implement for years. What is the problem and is it realistic to do it]. Forbes Ukraine, 27 chervnia 2022 - Forbes Ukraine, June 27, 2022. URL: <https://forbes.ua/inside/odna-z-vimog-es-sudova-reforma-yaku-ukraina-ne-mozhe-vprovaditi-rokami-v-chomu-problema-i-chi-realno-tse-zrobiti-27062022-6821> [in Ukrainian].

4. Mylovanov T. (2023). Povoienni instytutsiini zminy, yaki potribni Ukraini. Yaki instytutsiini reformy maiut buty priorytetnymi v Ukraini odrazu pislia zavershennia viiny? [Post-war institutional changes that Ukraine needs. What institutional reforms should be prioritized in Ukraine immediately after the end of the war?] Ekonomichna pravda, 25 sichnia 2023 - *Economic Truth*, January 25, 2023. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/01/25/696354/> [in Ukrainian].

5. Top sudovoi ta antykoruptsiinoi reform. Try priorytety do 30 veresnia 2023 roku. Hrupa pidtrymky posliv G7 dlia Ukrainy. 9 chervnia 2023 r [Top judicial and anti-corruption reforms. Three priorities until September 30, 2023. Support group of G7 ambassadors for Ukraine. June 9, 2023]. URL: <https://www.ua.emb-japan.go.jp/files/100515234.pdf> [in Ukrainian].

6. Rezultaty samitu NATO dlia Ukrainy: reaktsii na te, shcho Zelenskyi nazvav «absurdnym» i na te, shcho «harnym» [The results of the NATO summit for Ukraine: reactions to what Zelensky called «absurd» and to what was «good»]. Radio «Svoboda», 13 lypnia 2023 - Radio Svoboda, July 13, 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nato-samit-ukrayina-ssha-rosiya-viyna-zaproshehnyia-vstup-reformy/32501852.html> [in Ukrainian].

7. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony. Verkhovna Rada Ukrainy [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand. Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].
8. Koliukh V. V. (2017). Transformatsiia sudovoi systemy Ukrainy na osnovi Konstytutsii Ukrainy 1996 roku z nastupnymi zminamy [Transformation of the judicial system of Ukraine on the basis of the Constitution of Ukraine of 1996 with subsequent changes]. *Pravova derzhava - Constitutional state*, 26, 39–45. [in Ukrainian].
9. Саленко О. В. (2018). Принцип спеціалізації у національній системі судоустрою [The principle of specialization in the national judicial system]. *Вісник кримінального судочинства - Herald of criminal justice*, 3, 94–101. URL: http://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2018_Salenko.pdf [in Ukrainian].
10. Rudenko O. A., Dubinin Yu. S. (2020). Osoblyvosti realizatsii pryntsypiv pobudovy sudoustroiu v orhanizatsii diialnosti mistsevykh zahalnykh sudiv v Ukraini [Peculiarities of the implementation of the principles of building a judicial system in the organization of the activities of local general courts in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 3, 502–506. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2020/123.pdf [in Ukrainian].
11. Zvirko O. Ye., Osipova O. O. (2021). Doktrynalni aspekty optymizatsii administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Doctrinal aspects of optimization of administrative justice in Ukraine]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii - Legal scientific electronic journal*, 3, 120–125.
12. Zozulia Ye. V. (2022). Orhanizatsiino-pravovi zasady stanovlennia i rozvytku sudovoi systemy Ukrainy [Organizational and legal principles of formation and development of the judicial system of Ukraine]. *Pravovyi chasopys Donbasu - Legal journal of Donbass*, 2 (79), 19–31. [in Ukrainian].
13. Koziakov S. (2023). Pidsumky-2022. Povорот vid derzhavnoho populizmu do prahmatyky stosovno sudu ta suddiv [A turn from state populism to pragmatism regarding the court and judges]. *Dzerkalo tyzhnia*, 5 sichnia 2023 roku - *Mirror of the week*, January 5, 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/LAW/pidsumki-2022-povorot-vid-derzhavnoho-populizmu-do-prahmatiki-stosovno-sudu-ta-suddiv.html> [in Ukrainian].
14. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 23 chervnia 2023 roku «Pro pryskorennia sudovoi reformy ta podolannia proiaviv koruptsii u systemi pravosuddia» : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 30 chervnia 2023 roku № 359/2023 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine dated June 23, 2023 "On accelerating judicial reform and overcoming manifestations of corruption in the justice system": Decree of the President of Ukraine dated June 30, 2023 No. 359/2023]. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3592023-47185> [in Ukrainian].
15. Yevropeiski ta mizhnarodni standarty u sferi sudochynstva [European and international standards in the field of justice]. Kyiv, 2015 [in Ukrainian].
16. Salo A. (2020). Spivvidpovidach u administratyvnomu protsesi (protseusualna spivuchast): dys. na zdobuttia stupenia doktora filosofii: 081 [Co-defendant in the administrative process (procedural complicity): dis. for obtaining the degree of Doctor of Philosophy: 081]. Lviv [in Ukrainian].
17. Selivanov A. O. (2016). Administratyvne sudochynstvo - novyi instytut realizatsii sudovoi vlady. Verkhovnyi sud Ukrainy [Administrative justice is a new institution for the exercise of judicial power. Supreme Court of Ukraine]. URL: <https://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/1F84B04D473311CEC32570BD00232346> [in Ukrainian].

18. Arestova L. V. (2021). Sprava administratyvnoi yurysdyksii: teoretychni aspekty rozghliadu pravovykh sporiv, shcho vynykaiut iz publichno-pravovykh vidnosyn [The matter of administrative jurisdiction: theoretical aspects of consideration of legal disputes arising from public-law relations]. Naukovi zapysky. Serii: Pravo - *Proceedings. Series: Law*, 11, 97–102. [in Ukrainian].
19. Kovaliv M. V., Yesimov S. S., Lozynskiy Yu. R. (2018). Pravove rehuliuвання pravookhoronnoi diialnosti [Legal regulation of law enforcement activities]. Lviv: LvDUVS. [in Ukrainian].
20. Ivanenko T. M., Tylchik V. V. (2020). Dostupnist administratyvnoho sudochynstva v Ukraini [Availability of administrative proceedings in Ukraine]. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia - *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Jurisprudence*, 47, mom 1, 74–77. [in Ukrainian].
21. Boriakina V. V. (2020). Harantii dostupu do administratyvnoho sudochynstva [Guarantees of access to administrative proceedings]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii «Pravo» - *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin. Law series*, 30, 70–77. [in Ukrainian].
22. Doslidnytska sluzhba Verkhovnoi Rady opryliudnyla Kontseptsiiu reformuvannia systemy sudiv [The Research Service of the Verkhovna Rada published the Concept of reforming the court system]. Sudovo-yurydychna hazeta, 14 lypnia 2023 - *Judicial and legal newspaper*, July 14, 2023. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/275936-issledovatelskaya-sluzhba-verkhovnoy-rady-obnarodovala-kontseptsiiu-reformirovaniya-sistemy-sudov> [in Ukrainian].
23. Zaika M. M., Yarmaki V. Kh. (2017). Osoblyvosti orhanizatsii systemy administratyvnoi yustytzii: zarubizhnyi dosvid [Peculiarities of the organization of the administrative justice system: foreign experience]. Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys - *South Ukrainian legal journal*, 3, 77–80. [in Ukrainian].

УДК 347.66

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-529-542](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-529-542)

Мироненко Валентина Петрівна кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (097) 020-02-83, <https://orcid.org/0000-0001-8841-8855>

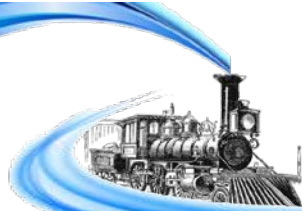
Ракул Оксана Володимирівна доктор юридичних наук, професор кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (067) 011-11-17, <https://orcid.org/0009-0006-2549-3405>

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВИХ ВІДНОСИН ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Анотація. В статті досліджено основні аспекти договірного регулювання спадкових відносин та виділено ключові ознаки договорів у названій сфері, які свідчать про їхню цивільно-правову природу. Зокрема, йдеться про такі договори, як: поділ спадщини; договір про зміну черговості одержання права на спадкування; договір про зміну розміру частки у спадщині; спадковий договір. В статті наголошено, що у досліджуваних правовідносинах наслідки настають не з факту укладення договору, а внаслідок юридичного складу, в якому центральне місце посідає факт відкриття спадщини.

Зазначено, що в умовах розширеного регулювання приватно-правових відносин, і зокрема, спадкових, за допомогою звернення саме до договірних форм реалізації спадкових прав, питання щодо видів, змісту, способів виконання, стають все більш актуальними.

Констатовано, що договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини можуть бути укладені, по-перше, виключно після відкриття спадщини, оскільки лише з цього часу виникають спадкові відносини, а, по-друге, до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки з моменту вчинення даної нотаріальної дії спадкові відносини трансформуються у відносини власності і укладення даних договорів не вбачається можливим. Виділено ознаки договорів у сфері спадкування, а саме: вчиняються у зв'язку з відкриттям спадщини; мають локальний характер; строкові; не можуть бути достатньою правовою підставою виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин; усі сторони є спадкоємцями; свобода

вибору контрагента за договорами про розподіл спадщини обмежена; мають особисто-довірчий характер; об'єктом договорів про розподіл спадщини є спадкова маса, її частка або право на спадщину; договори щодо розподілу спадщини безпосередньо впливають на відносини власності; особлива правова мета та предмет договорів про розподіл спадщини

Ключові слова: спадкодавець, спадкоємець, спадщина, договір, договір про зміну черговості спадкування, договір про зміну розміру частки у спадщині спадкоємців за законом, договір про поділ спадщини, спадковий договір.

Myronenko Valentyna Petrivna Candidate of legal sciences, associate professor, head of the department of the civil and juridical disciplines, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (097) 020-02-83, <https://orcid.org/0000-0001-8841-8855>

Rakul Oksana Volodymyrivna Doctor of legal sciences, professor of the department of the civil and juridical disciplines, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (067) 011-11-17, <https://orcid.org/0009-0006-2549-3405>

CONTRACTUAL REGULATION OF INHERITANCE RELATIONS UNDER CIVIL LEGISLATION OF UKRAINE

Abstract. This article is concerning on the main aspects of contractual regulation of inheritance relations and highlighting of the key features of contracts in this field that indicate their civil legal nature. Specifically, it discusses the contract for the division of inheritance, the contract to change the order of inheritance rights, the contract to change the share in the inheritance and the inheritance contract. It has been emphasized that in the analyzed legal relationships the consequences arise not from the fact of entering into a contract but from the legal composition in which the fact of the inheritance opening occupies the central place.

It has been noted that in the context of expanded regulation of private legal relations, including inheritance, the use of contractual forms for the implementation of inheritance rights becomes increasingly relevant in terms of types, content and methods of execution.

It has been established that agreements among heirs regarding the distribution of the inheritance can be concluded, firstly, exclusively after the opening of the inheritance, as it is only from this time inheritance relations arise, and secondly, until the issuance of a certificate of inheritance right since from the moment of this notarial act performing inheritance relations transform into property relations, and

the conclusion of such contracts is not considered possible. The characteristics of contracts in the field of inheritance have been identified, namely: they are made in connection with the opening of the inheritance, have a local character, are time-limited, cannot be a sufficient legal basis for the establishment, modification and termination of inheritance legal relations, all parties are heirs, the freedom of choice of a counterparty in contracts for the distribution of the inheritance is limited, they have a personal-trust nature, the object of contracts for the distribution of the inheritance is the inheritance mass, its share or right to inheritance, contracts regarding the distribution of the inheritance directly affect property relations, have a special legal purpose and subject matter.

Keywords: testator, heir, inheritance, contract, contract to change the order of inheritance, contract to change the share in the inheritance of heirs by law, contract for the division of inheritance, inheritance contract.

Постановка проблеми. За загальним правилом п. 1 ч. 2 ст. 11 ЦК України договори є самостійною підставою для виникнення цивільних прав та обов'язків. Як вірно відзначає С. О. Погрібний, досліджуючи правові механізми та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України, договір набуває статусу самостійного регулятора цивільних правовідносин, причому не підзаконного, а такого, що знаходиться на одному щаблі із законом [1, с. 86]. Однак, слід зауважити: у досліджуваних правовідносинах наслідки настають не з факту укладення договору, а внаслідок юридичного складу, в якому центральне місце посідає факт відкриття спадщини. Крім того, на виконання будь-якого договору, що стосується реалізації права на спадкування, нотаріусом видається свідоцтво про право на спадщину, яке виступає правостановлюючим документом на спадкове майно. Це зумовлено специфікою спадкових правовідносин, в межах яких укладається такий договір, і характеризується другорядною роллю останнього. Як бачимо, укладення договору щодо фактичної долі спадщини, в цивілістичній доктрині відведено друге, після заповіту (чи спадкуванні за законом) місце, проте важливість укладеного на виконання волі спадкодавця, договору, не може бути применшеною. Як і будь-яка сфера суспільних відносин, сфера спадкових відносин зазнає відповідних трансформаційних змін, потребує удосконалення та відповідності тим реаліям, які демонструє сучасний стан правової науки та правозастосовної практики.

В умовах розширеного регулювання приватно-правових відносин, і зокрема, спадкових, за допомогою звернення саме до договірних форм реалізації спадкових прав, питання щодо видів, змісту, способів виконання, стають все більш актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спадкові відносини належать до найбільш досліджуваних у теорії цивільного права. Основу даної

наукової розвідки становлять праці багатьох українських вчених в окресленій сфері. Серед них слід назвати: В. В. Васильченка, Ю. О. Заїку, О. М. Калітенка, Л. В. Красицьку, О. Є. Кухарєва, С. Д. Кучеренко, С. В. Мазуренко, Р. А. Майданика, О. П. Печеного, З. В. Ромовську, Є. О. Рябокonia, О. В. Скопиченка, С. Ф. Фурсу, Є. І. Фурсу та б. ін.

Мета статті – теоретичне дослідження проблемних аспектів договірної регулювання спадкових відносин та виділення основних ознак договорів у названій сфері, які свідчать про їхню цивільно-правову природу.

Виклад основного матеріалу. Конституцією України визначено, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї. Люди старшого віку, не маючи близьких родичів, які могли б допомогти, та не отримуючи достатньої допомоги від держави, вдаються до таких способів користування та розпорядження своїм майном, щоб забезпечити свої життєві потреби, при цьому бути захищеними з юридичної точки зору. Тому, стверджує на думку С. А. Миронюк, все частіше укладаються такі правочини, як договір довічного утримання, заповідальний відказ, спадковий договір [2, с. 70].

В окрему категорію договорів, деякі фахівці відносять договори про розподіл (поділ) спадщини. До прикладу Ю. Є. Зінькевич в числі таких договорів виділяє ще і договори про зміну черговості одержання права на спадкування та про зміну розміру частки у спадщині спадкоємців за законом [3, с. 102–105]. Подібну точку зору виражає і О. Є. Кухарєв, який зазначає, що є всі підстави для виокремлення самостійної групи договорів – договорів у сфері спадкового права, яка охоплює такі договірні конструкції: договір про зміну черговості одержання права на спадкування (ст. 1259 ЦК України); договір про зміну розміру частки у спадщині (частини 2, 3 ст. 1267 ЦК України); договір про поділ спадщини між спадкоємцями (ст. 1278 ЦК України); договір про задоволення спадкоємцями вимог кредитора спадкодавця (ч. 2 ст. 1282 ЦК України); договір між спадкоємцями та виконавцем заповіту про призначення останнього (ч. 2 ст. 1287 ЦК України); договір на управління спадщиною (ст. 1285 ЦК України); договір охорони спадкового майна (ст. 1283 ЦК України). Науковець наголошує, що ці договори мають особисто-довірчий, строковий та локальний характер, оскільки існують лише в межах спадкових правовідносин, і укласти їх може обмежене коло осіб [4, с. 84].

В юридичній літературі, перерозподіл спадщини визначається, як повторний розподіл спадщини між спадкоємцями у випадку, коли після первісного її розподілу в натурі спадщина буде прийнята іншими спадкоємцями за письмовою згодою спадкоємців, які прийняли спадщину чи на підставі рішення суду про визначення додаткового строку для подання заяви про прийняття спадщини (ч. 2, ч. 3 ст. 1272 ЦК) або ж в інших випадках,

коли певні обставини є підставою для перерозподілу спадщини. О. П. Печений, виділяє такі умови перерозподілу спадщини, що мають бути наявними одночасно: спливу строк для прийняття спадщини; відбувся первісний розподіл спадщини [5, с. 149-150]. Таку позицію підтримано і іншими цивілістами. Зокрема, Ю. Є. Зінкевич, в дисертаційному дослідженні так само схиляється до подібного тлумачення договору про розподіл спадщини. Вона зазначає, що це - домовленість спадкоємців, які прийняли спадщину, спрямована на забезпечення справедливого розподілу ними спадщини, її частки або права на спадщину, оформлення якої здійснюється після спливу строку для прийняття спадщини та до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину [6, с. 7].

Згідно положень, встановлених законом, спадкоємці можуть за усною домовленістю між собою, якщо це стосується рухомого майна, або за нотаріально посвідченим договором, якщо це стосується нерухомого майна або транспортних засобів, змінити розмір частки у спадщині когось із них [7]. Таке положення дозволяє відступити від розміру часток у спадщині спадкоємцям за законом, але не може бути застосовано для спадкоємців за заповітом, адже поділ спадкового майна не може відбуватися всупереч волі заповідача. Закономірно напрашується висновок, що спадкоємці за законом мають право поділити спадщину за домовленістю між собою та змінити (встановити) розмір часток у спадщині, а спадкоємці за заповітом можуть мати таке право лише щодо стосовно того спадкового майна, яке не зазначено в заповіті. Розглядаючи питання нотаріального оформлення спадщини, І.М. Череватенко слушно зауважує, що предметом нотаріального оформлення при поділі спадкового майна може виступати як усе спадкове майно, так і певна його частина. Для посвідчення договору про поділ спадкового майна нотаріусу необхідно встановити наступні обставини: стан спадкового майна з посиланням на правовстановлювальні документи на спадкове майно, що належало спадкодавцю; визначення оцінки кожної речі окремо; визначення ідеальних часток кожного зі спадкоємців у спадщині; визначення варіантів поділу об'єктів спадщини між спадкоємцями за їх взаємною згодою; визначення часток та цілісних об'єктів спадщини за кожним із спадкоємців при добровільному поділі [8, с. 294].

Погоджуючись із такими міркуваннями фахівця додамо, що при посвідченні договору про поділ спадщини доцільно вносити відомості про: спадкодавця; спадкоємців, які закликаються до спадкування та прийняли в установленому законом порядку спадщину – сторін договору; застереження про дотримання прав інших осіб, в тому числі спадкоємців; розмір ідеальних часток у спадщині відповідно до закону; спадкове майно, яке належало спадкодавцю із посиланням на документи, що посвідчують право власності та

підтверджують державну реєстрацію на нього; порядок розподілу речей, які входять до складу спадщини; наявність чи відсутність застосування грошової компенсації, якщо вартість поділених речей різна; розподіл витрат за нотаріальне посвідчення договору; роз'яснення положень чинного законодавства про умови та наслідків укладення відповідного договору. Впевнені, що зазначення таких позицій в тексті договору про поділ спадщини не лише сприятиме оптимізації законодавства, а й буде додатковою гарантією дотримання прав як спадкодавця, так і його спадкоємців.

З огляду на проведений аналіз наукової доктрини та чинного законодавства характерними ознаками договорів щодо розподілу спадщини слід вважати: вони вчиняються у зв'язку з відкриттям спадщини; мають локальний характер; є строковими; правовою метою є встановлення спадкоємцями власних умов спадкування, а саме: кола спадкоємців, які закликаються до спадкування, розміру ідеальних часток у спадщині, правового режиму спадкового майна, замість тих, які встановлені заповітом або законом; договори щодо розподілу спадщини не можуть бути достатньою правовою підставою виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин; всі сторони таких договорів є спадкоємцями; договори щодо розподілу спадщини мають особисто-довірчий характер; свобода вибору контрагента за договорами щодо розподілу спадщини обмежена; договори щодо розподілу спадщини безпосередньо впливають на відносини власності; досліджувані договори є правовою підставою виникнення відповідного договірної зобов'язання.

Нормами ЦК України передбачено два види спадкування: за законом і за заповітом. Тому залежно від зазначених критеріїв, законом встановлено відповідні черги спадкоємців і на цій підставі передбачається, якщо спадкодавець має інші наміри щодо передачі належного йому майна, то він вправі скласти заповіт і назвати інших осіб [9, с. 428].

Досліджуючи проблематику механізму реалізації спадкових прав, фахівці підкреслюють, що положення про черговість спадкування спадкоємцями за законом базується на презумпції, що в разі висловлення своєї волі спадкодавець залишив би спадкове майно найближчим особам, які законом визначені в певні черги залежно від таких критеріїв: близькість родинних зв'язків за походженням; шлюбні відносини; усиновлення; надання утримання спадкодавцю; перебування на утриманні спадкодавця; спільне проживання тощо [10, с. 68]. Тобто, в основі цього лежать сімейно-побутові відносини.

Як бачимо, розширення диспозитивних засад у спадковому праві зумовило можливість зміни закріпленого законом правила черговості. За визначенням О. Є. Кухарева, зміна черговості одержання права на спадкування

– це встановлення іншого, ніж передбачено законом, порядку закликання до спадкування спадкоємців за законом [11, с. 41]. В іншому своєму доробку названий автор вказує, що при спадкуванні за законом законодавець розподіляє спадщину між спадкоємцями, намагаючись передбачити волю спадкодавця, і враховуючи вірогідність його близьких відносин саме з найближчими родичами чи членами сім'ї будує загальну абстрактну модель черговості без врахування особливостей стосунків, які можуть скластися в конкретній сім'ї. Саме цією обставиною, наголошує науковець, зумовлене закріплення в ЦК України норми, яка надає спадкоємцям за законом право розподілити спадщину по іншому, ніж це передбачено в законодавстві [12, с. 304].

Доктрина цивільного права демонструє неоднозначне тлумачення поняття та змісту договору про черговість зміни права на спадкування, застосовуючі різні підходи та наділяючи різними ознаками. Однак, попри такі відмінності, більшість фахівців віддає перевагу висновку про цивільно-правову природу цього договору. До прикладу видатна українська цивілістка З. В. Ромовська стверджує, що право на спадкування є особистим, персональним майновим правом особи, яка не може його передати комусь іншому, зокрема і шляхом відмови від спадщини на його користь. Крім того авторка переконливо стверджує, що юридичне значення договору про зміну черговості спадкування полягає: у наданні права на спадкування тому, до кого не дійшла черга; добровільному зменшенні частки у спадщині сторони за договором [13, с. 184].

І. П. Орлов, здійснюючи комплексне дослідження правочинів у сфері спадкового права, в якості предмету договору про черговість зміни права на спадкування називає закликання до спадкування спадкоємця наступної черги, який за загальним правилом черговості не має права на спадкування [14, с. 4].

Таким чином, черговість одержання спадкоємцями за законом права на спадкування може бути змінено нотаріально посвідченим договором заінтересованих спадкоємців, укладеним після відкриття спадщини. Цей договір не може порушити права спадкоємця, який не бере в ньому участі, а також спадкоємця, який має право на обов'язкову частку у спадщині.

Фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані.

Наголосимо, що договір про зміну черговості може бути укладено заінтересованими спадкоємцями після відкриття спадщини, але не пізніше

закінчення строку, встановленого для її прийняття. Особа, яка за договором закликається до спадщини, повинна належати до кола спадкоємців за законом.

Зміст договору не повинен порушувати права спадкоємців, які не беруть участі в ньому, а також спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку. Тобто внаслідок такого договору не повинна бути, наприклад, зменшена частка спадщини спадкоємця, який не бере в ньому участі, або збільшено обсяг обов'язків, які він успадковує, він не повинен бути усунутий від одержання в натурі речі, на яку набував право при спадкуванні за звичайних обставин.

Укладання спадкоємцями договору про зміну розміру частки у спадщині когось із спадкоємців регулюється ст. 1267 ЦК. Вказана норма закону надає можливість спадкоємцям відійти від правила рівності часток у спадщині спадкоємців за законом та врегулювати це питання договором. Якщо вказаний договір стосується рухомого майна, то він укладається в усній формі. Якщо ж зміна часток у спадщині стосується нерухомого майна або транспортних засобів, то такий договір викладається у письмовій формі з наступним нотаріальним посвідченням. Спадкоємці можуть укласти такий договір як щодо всього спадкового майна, так і щодо окремої частини спадщини. Так само, як і у випадку з договором про заміну черговості одержання права на спадкування, договір про зміну часток у спадщині укладається після відкриття спадщини. Такий договір може мати місце після спливу шестимісячного строку з моменту відкриття спадщини, коли вже буде з'ясоване коло спадкоємців та визначені їх частки, і до видачі свідоцтв про право на спадщину. Але не можна стверджувати, що такий договір не може бути укладений спадкоємцями і після видачі свідоцтв про право на спадщину, оскільки ст. 1300 ЦК дає можливість внести зміни у свідоцтво про право на спадщину за згодою спадкоємців, а це можливо не лише у випадках, передбачених ч. 2 та 3 ст. 1272 ЦК України, тобто коли з'явилися інші спадкоємці [15, с. 97].

Спадковий договір, передбачений ст. 1302 ЦК України, став звичайним правовим явищем для сучасного українського суспільства. Варто зазначити, що введення такої правової конструкції, як спадковий договір, до цивільного законодавства України, викликало неоднозначне ставлення юридичної спільноти. Перші роки застосування новітнього цивільного законодавства України засвідчили дуже обережне ставлення нотаріальної практики до спадкового договору. Однак, як слушно зазначає Л. В. Красицька, спадковий договір «довів» своє «право на існування», а в деяких випадках став унікальним правовим засобом для задоволення прагнень та потреб відчужувача майна за договором [16, с. 26]. Інша дослідниця – С. В. Мазуренко, визначаючи видову приналежність спадкового договору, з огляду до загальних положень про класифікацію договорів у сучасному

українському цивільному праві, обґрунтовує, що спадковий договір не належить до жодної із існуючих у цивільному праві груп договорів, а є за своєю сутністю «нетиповим договором» цивільного права [17, с. 10]. На користь цивільно-правової природи спадкового договору вказує і те, що з укладенням спадкового договору, виникають договірні, а не спадкові правовідносини. Зокрема, такої думки дотримується Д. С. Кучеренко, наводячи наступні аргументи: по-перше, ст. 1217 ЦК України подано вичерпний перелік видів спадкування – за законом або за заповітом; по-друге, предметом спадкового договору виступає виключно майно відчужувача, тоді як до об'єкту спадщини можуть входити ще й речові права на чуже майно; по-третє, спадковий договір не можна скасувати або змінити в односторонньому порядку за життя відчужувача, як це має місце при заповіті; по-четверте, суб'єктами спадкових відносин є насамперед спадкодавець і спадкоємець, у той час як набувачами за спадковим договором можуть бути і не спадкоємці; по-п'яте, спадковий договір має оплатний характер, тоді, як відносини, що виникають між спадкодавцем і спадкоємцем є безоплатними [18, с. 205].

Отже, спадковий договір за своїми ознаками є двостороннім, оплатним, консенсуальним, алеаторним, довготривалим, з ускладненим порядком зміни і розірвання. Хоча одностайності серед науковців з приводу цього питання не спостерігається. Так, наприклад, З. Ф. Самчук-Колодяжна, робить однозначний висновок, що спадковий договір є одностороннім [19, с. 241]. Свої висновки авторка робить, посилаючись на наукову позицію З. В. Ромовської, О. В. Дзери, В. М. Косака та ін. Ми переконані, що спадковий договір слід розглядати як договір двосторонній, власне тому ми і приєднуємося до точки зору таких науковців, як Ю. О. Заїка, Є. О. Харитонов, О. М. Калітенко, Д.С. Кучеренко. Подібна ситуація складається і в частині кваліфікації спадкового договору, як договору консенсуального/реального.

Відношення до зобов'язального права спадкового договору обстоюють і Т. І. Бровченко та О. І. Жук, які зазначають, що: 1) спадковий договір є різновидом цивільно-правового договору, тож на нього розповсюджується дія ст. 638 ЦК України, за якою він вважається укладеним, якщо сторони досягли згоди з усіх істотних умов. Таким чином, визначення майна, що переходить у спадок до набувача, а також умов, за яких це відбувається, є результатом досягнення консенсусу між сторонами, чого не можна сказати про спадкування за заповітом чи за законом; 2) на спадковий договір не розповсюджується дія ст. 47 ЦК України, за якою спадкоємці фізичної особи, яка оголошена померлою, не мають права відчужувати нерухоме майно, що перейшло до них, протягом 5 років, а відтак, набувач за відповідним правочином не обмежується у своїх діях щодо отриманого майна; 3) відчужувач не втрачає права володіння визначеним спадковим договором

майном до самої смерті, що гарантує йому добросовісне виконання набувачем своїх обов'язків та не позбавляється права користування ним; 4) спадковий договір не може бути розірвано в односторонньому порядку [20, с. 168, 169].

На зобов'язальний характер спадкового договору вказує і І. Самойлова, наголошуючи, що він є одним із видів договорів щодо відчуження майна та пов'язаний зі спадковими відносинами лише моментом переходу майна у власність набувача – смертю відчужувача. Він не передбачає переходу майна від відчужувача до набувача в порядку спадкування внаслідок відсутності спадкового правонаступництва, незважаючи на схожість конструкції спадкового договору зі спадкуванням [21, с. 55].

Отже, узагальнення наукової доктрини, дозволяє виділити такі ознаки спадкового договору: наявність домовленості сторін про особливий порядок визначення долі майна після смерті його власника; спеціальний суб'єктний склад такої домовленості; виникнення на підставі спадкового договору сукупності зобов'язальних та речових відносин (зобов'язальних - до смерті відчужувача, речових - після його смерті); виникнення права власності на майно відчужувача на підставі складної юридичної сукупності: укладення договору, виконання набувачем дій відповідно до розпоряджень відчужувача, смерть відчужувача; поетапне виникнення прав та обов'язків у його сторін (у набувача виникає обов'язок виконувати розпорядження відчужувача вже після укладення договору, а права власника на майно відчужувача він отримує лише після смерті останнього).

Тож, специфіка спадкового договору виявляється, принаймні, в двох аспектах. Перший – полягає в тому, що спадковий договір є особливою формою вираження волі спадкодавця. Другий – зводиться до того, що спадковий договір укладається під відкладальною обставиною, щоб набувач пережив відчужувача, оскільки у разі смерті набувача до відкриття спадщини спадковий договір, зважаючи на його суворо особистий характер, вважається припиненим і права та обов'язки, що є його змістом, не можуть перейти до спадкоємців набувача.

Не можна не погодитись із думкою фахівців, які перевагою спадкового договору є те, що в разі укладення спадкового договору інші члени сім'ї вже не можуть претендувати на це майно, тоді як навіть за наявності заповіту, де вказана конкретна особа, закон захищає права осіб, які мають право на обов'язкову частку майна у спадщині, до котрих належать неповнолітні, повнолітні непрацездатні діти, непрацездатні вдова (вдівець) та батьки спадкодавця. Заповідач не може позбавити права на спадкування осіб, які мають право на обов'язкову частку у спадщині, а відчужувач може [22, с. 136].

З огляду на наведене, можна стверджувати, що спадковий договір має подвійну правову природу: він одночасно є і розпорядженням на випадок смерті, і договором, змістом якого зумовлюються його істотні умови.

Висновки.

1. Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини можуть бути укладені, по-перше, виключно після відкриття спадщини, оскільки лише з цього часу виникають спадкові відносини, а, по-друге, до моменту видачі свідоцтва про право на спадщину, оскільки з моменту вчинення даної нотаріальної дії спадкові відносини трансформуються у відносини власності і укладення даних договорів не вбачається можливим.

2. Ознаками договорів про розподіл спадщини є: вчиняються у зв'язку з відкриттям спадщини; мають локальний характер; строкові; не можуть бути достатньою правовою підставою виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин; усі сторони є спадкоємцями; свобода вибору контрагента за договорами обмежена; мають особисто-довірчий характер; об'єктом договорів є спадщина, її частка або право на спадщину; договори безпосередньо впливають на відносини власності; мають особливу правову мету та предмет.

Література:

1. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України: монографія. Київ: Правова єдність, 2009. 304 с.
2. Миронюк С. А. Прогалини в законодавстві щодо спадкового договору. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 70-72.
3. Зінкевич Ю. Є. Договори про розподіл спадщини: поняття та характерні ознаки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2021. № 49. С. 102–105.
4. Кухарев О. Є. Сутність договору про поділ спадщини та його місце в системі цивільно-правових договорів. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (99). С. 81-92.
5. Печений О.П. До питання про сутність перерозподілу спадщини. *Вісник Національної Академії правових наук України*. 2013. № 4 (75). С. 149-154.
6. Зінкевич Ю. Є. Договори між спадкоємцями щодо розподілу спадщини. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021. 232 с.
7. Наказ Міністерства юстиції України Про Порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: прийнятий 22 лютого 2012 року № 296/5 (в редакції від 02.12.2022 року). *Офіційний вісник України*. 2021. № 17. Стор. 66.
8. Череватенко І.М. Нотаріальне оформлення спадщини за умови поділу спадкового майна. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т.1. С. 293-295.
9. Проблеми цивільного права та процесу: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті професора О.А. Пушкіна (22 травня 2010 року) / відп. за випуск В.А. Кройтор. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2010. 456 с.

10. Колінько О.О., Ширимета А.В. Механізм реалізації спадкових прав в умовах сучасності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 67-70.
11. Кухарев О. Є. Особливості договору про зміну черговості одержання права на спадкування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 41-44.
12. Кухарев О. Є. Місце договору про зміну черговості одержання права на спадкування в системі цивільно-правових договорів. *Форум права*. 2014. № 1. С. 304-309.
13. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право: підручник. Київ : Алерта, КНТ, ЦУЛ. 2009. 264 с.
14. Орлов Ф.П. Правочини у сфері спадкового права. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд.юрид.наук за спец.: 12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків. 2013. 20 с.
15. Чусєва О. Договори у спадковому праві. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2017. № 2 (92). С. 77-87.
16. Красицька Л.В. Розмежування спадкового договору та інших правочинів у цивільному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 11. С. 26-30.
17. Мазуренко С.В. Спадковий договір у цивільному праві України. Автореф. дис. на здобуття наук. ступеню канд.юрид.наук за спец.: 12.00.03 - цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. ОНЮА. Одеса. 2004. 20 с.
18. Кучеренко Д.С. Спадковий договір: теорія і практика. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 4. С. 201-206.
19. Самчук-Колодяжна З. Ф. Особливості спадкового договору: теоретичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2012. Вип. 2. Част. II. Том 1. С. 240-242.
20. Бровченко Т. І., Жук О. І. Укладення спадкового договору: переваги та недоліки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 11. С. 167-170.
21. Самойлова І. Спадковий договір: правова природа за законодавством України та країн Європи. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 54-59.
22. Коцюба К.В., Бут Я.О. Види розпоряджень майном на випадок смерті в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 12. С. 134-136.

References:

1. Pohribnyi S. O. (2009). Mekhanizm ta pryntsypy rehuliuвання dohovirnykh vidnosyn u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Mechanism and Principles of Regulating Contractual Relations in Civil Law of Ukraine]. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].
2. Myroniuk S.A. (2016) Prohalyny v zakonodavstvi shchodo spadkovoho dohovoru. [Gaps in Legislation Regarding the Inheritance Contract] *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal Scientific Electronic Journal*. 6. 70-72 [in Ukrainian].
3. Zinkevych Yu. Ye. (2021). Dohovory pro rozpodil spadshchyny: poniattia ta kharakterni oznaky [Contracts for the Distribution of Inheritance: Concept and Characteristic Features]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*. 49. 102–105 [in Ukrainian].
4. Kukhariev O. Ye. (2022). Sutnist dohovoru pro podil spadshchyny ta yoho mistse v systemi tsyvilno-pravovykh dohovoriv [The essence of the inheritance division agreement and its place in the system of civil law contracts]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Journal of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 4. 81-92 [in Ukrainian].

5. Pechenyi O.P. (2013). Do pytannia pro sutnist pererozpodilu spadshchyny [On the issue of the essence of inheritance redistribution]. *Visnyk Natsionalnoi Akademii pravovykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 4. 149-154 [in Ukrainian].
6. Zinkevych Yu. Ye. (2021). Dohovory mizh spadkoiemtsiamy shchodo rozpodilu spadshchyny [Agreements between heirs regarding the distribution of inheritance]. Candidates thesis. Odesa: Odessa Law Academy [in Ukrainian].
7. Nakaz Ministerstva yustytzii Ukrainy Pro Poriadok vchynennia notarialnyi dii notariusamy Ukrainy: pryiniaty 22 liutoho 2012 roku № 296/5 (v redaktsii vid 02.12.2022 roku) [Order of the Ministry of Justice of Ukraine on the Procedure for Notarial Actions Performed by Notaries of Ukraine from February 22 2012, № 296/5 (As of the edition dated 02.12.2022)]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy – Official Gazette of Ukraine*, 17, pp. 66 [in Ukrainian].
8. Cherevatenko I.M. (2013). Notarialne oformlennia spadshchyny za umovy podilu spadkovoho maina [Notarization of inheritance in case of division of inherited property]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 21. 293-295 [in Ukrainian].
9. Problemy tsyvilnoho prava ta protsesu: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii (2010) [Issues of Civil Law and Procedure: Materials of the Scientific-Practical Conference from May 22, 2010]. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. p. 456 [in Ukrainian].
10. Kolinko O.O., Shyrymeta A.V. (2019). Mekhanizm realizatsii spadkovykh prav v umovakh suchasnosti [Mechanism of implementing inheritance rights in contemporary conditions]. *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*. 5. 67-70 [in Ukrainian].
11. Kukhariev O. Ye. (2011). Osoblyvosti dohovoru pro zminu chervovosti oderzhannia prava na spadkuvannia [Features of the agreement on changing the sequence of acquiring the right to inheritance.]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*. 4. 41-44 [in Ukrainian].
12. Kukhariev O. Ye. (2014). Mistse dohovoru pro zminu chervovosti oderzhannia prava na spadkuvannia v systemi tsyvilno-pravovykh dohovoriv [The place of the agreement on changing the sequence of acquiring the right to inheritance in the system of civil law contracts.]. *Forum prava – Law Forum*. 1. 304-309 [in Ukrainian].
13. Romovska Z. V. (2009). Ukrainske tsyvilne pravo. Spadkove pravo [Ukrainian Civil Law. Inheritance Law]. Kyiv: Alerta, KNT, TsUL [in Ukrainian].
14. Orlov F.P. (2013). Pravochyny u sferi spadkovoho prava [Legal acts in the field of inheritance law]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv [in Ukrainian].
15. Chuieva O. (2017). Dohovory u spadkovomu pravi [Contracts in inheritance law]. *Mala entsyklopediia notariusi – Small Encyclopedia of a Notary*. 2 (92). 77-87 [in Ukrainian].
16. Krasyska L.V. (2018). Rozmezhuvannia spadkovoho dohovoru ta inshykh pravochyniv u tsyvilnomu pravi [Distinguishing inheritance agreements from other legal acts in civil law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Business, economy, and law*. 11. 26-30 [in Ukrainian].
17. Mazurenko S.V. (2004). Spadkovyi dohovir u tsyvilnomu pravi Ukrainy [Inheritance agreement in Ukrainian civil law]. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa: ONIuA [in Ukrainian].
18. Kucherenko D.S. (2010). Spadkovyi dohovir: teoriia i praktyka [Inheritance agreement: theory and practice]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*. 4. 201-206 [in Ukrainian].
19. Samchuk-Kolodiazhna Z. F. (2012). Osoblyvosti spadkovoho dohovoru: teoretychnyi aspekt [Features of the inheritance agreement: theoretical aspect]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2. 240-242 [in Ukrainian].

20. Brovchenko T. I., Zhuk O. I. (2022). Ukladennia spadkovoho dohovoru: perevahy ta nedoliky [Concluding an inheritance agreement: advantages and disadvantages]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*. 11. 167-170 [in Ukrainian].
21. Samoilova I. (2021). Spadkovyi dohovir: pravova pryroda za zakonodavstvom Ukrainy ta krain Yevropy [Inheritance agreement: legal nature according to the legislation of Ukraine and European countries]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy, and law*. 3. 54-59 [in Ukrainian].
22. Kotsiuba K.V., But Ya.O. (2021). Vydy rozporiadzhen mainom na vypadok smerti v Ukraini [Types of property dispositions upon death in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*. 12. 134-136 [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-543-561](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-543-561)

Околот Максим Геннадійович аспірант кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська 77, м. Харків, 61024, тел.: (095) 190-88-10, <https://orcid.org/0000-0002-6608-8100>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВСТУПУ НА ДЕРЖАВНУ СЛУЖБУ: ПОРІВНЯННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ТА КИТАЮ

Анотація. Останніми роками кількість та серйозність викликів, з якими стикаються правові системи країн, лише зростає. Правове регулювання, як можна побачити на прикладі пандемії COVID-19 або війни в Україні, не завжди встигає відреагувати на виклики реальності, а запропоноване вирішення проблем, що виникають, не завжди є адекватним або ефективним. Вступ на державну службу в Україні останніми роками піддавався численним коригуванням, починаючи із прийняття Закону України «Про державну службу» 2015 року, продовжуючи змінами, які вносилися у зв'язку з встановленням карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 і закінчуючи введенням режиму воєнного стану у зв'язку зі збройною агресією Росії, якими конкурс на посади державної служби скасовано, а сама процедура вступу значно спрощена.

Але такі реакційні заходи не спрямовані на подолання фундаментальних проблем вступу на державну службу, а є лише тимчасовими діями. Для їх подолання, вчені все частіше розглядають приклади вирішення таких викликів у зарубіжних країнах. Більшість порівняльно-правових досліджень у цій галузі звертаються до досвіду країн Європейського Союзу, або Північної Америки, але специфіка державної служби цих країн виявляється резистентною до запровадження в Україні. Розпорошення положень щодо вступу на державну службу по великому масиву нормативно-правових актів, у тому числі підзаконних, в українському законодавстві є негативною рисою правового регулювання, яке наявне і в законодавстві інших західних країн.

У зв'язку із цим пропонується дослідити правове регулювання вступу на державну службу у Китайській Народній Республіці, де традиція державної служби сягає декількох тисячоліть, а правове регулювання вступу на державну службу та формулювання вимог до кандидатів й етапів конкурсної процедури потерпало від численних змін, перед тим як бути зафіксованим у більш-менш

стали сучасну форму. Зауважимо, що оглядовий аналіз нормативно-правових актів Китайської Народної Республіки у сфері вступу на державну службу дозволяє виділити деякі позитивні риси, які доречно дослідити більш детально та з врахуванням української моделі інтегрувати у вітчизняне законодавство.

Зазначено, що сучасне китайське законодавство у сфері вступу на державну службу складається з відносно невеликої кількості нормативно-правових актів із визначеною сферою дії, яка надає органам влади, де проводиться конкурс, широкий обсяг дискреційних повноважень для організації добору кадрів на посади державної служби.

Ключові слова: вступ на державну службу, конкурс, державна служба, державний службовець, право на державну службу, вимоги до державних службовців.

Okolot Maksym Hennadiiovych Graduate student of the Department of Administrative Law, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St. 77, Kharkiv, 61024, tel.: (095) 190-88-10, <https://orcid.org/0000-0002-6608-8100>

LEGAL REGULATION OF ADMISSION TO CIVIL SERVICE ACCORDING TO CHINA LEGISLATION

Abstract. Recently, the number and severity of challenges which states' legal systems meet has been increasing. Legal regulation, as can be seen from the example of coronavirus pandemic or the war in Ukraine, does not always manage to react to these reality challenges, while the proposed solutions to problems are not always adequate or effective. Admission to civil service in Ukraine has recently been subjected to numerous corrections, starting from the Law of Ukraine "On the civil service" coming into effect in 2015, continuing with amendments introduced in connection with establishment of quarantine in order to prevent the spread of the acute respiratory disease COVID-19 caused by SARS-CoV-2 coronavirus, and concluding with declaration of martial law in relation to armed aggression by Russia, in accordance to which competition for civil service positions was cancelled, while the admission procedure was significantly simplified.

However, such reactionary measures are not aimed at eliminating fundamental issues of admission to civil service, and are only temporary actions. To eliminate the same, researchers increasingly consider examples of dealing with such challenges in foreign countries. Majority of comparative legal researches in this field turn to experience of European Union or North America states, however, specifics of civil service in said countries is resistant to introduction in Ukraine. Dispersion of provisions on admission to civil service across a large array of regulatory and legal acts, including secondary ones, in Ukrainian legislation is a negative feature of legal regulation which is also present in legislation of other Western countries.

In view of this, it is suggested to research legal regulation of admission to civil service in People's Republic of China, where civil service tradition goes back several thousand years, while the legal regulation of admission to civil service and formulation of the requirements to candidates and stages of competition procedure suffered numerous changes before being fixed in a more or less static contemporary form. It should be noted that an overview analysis of regulatory and legal acts of People's Republic of China in the field of admission to civil service allows distinguishing some positive features which it is pertinent to review in more detail, and integrate into nation legislation with consideration of the Ukrainian model.

It is noted that modern Chinese legislation in the field of admission to civil service comprises a relatively low amount of regulatory and legal acts with a defined scope, which allows the authorities where the competition is held a wide range of discretionary powers to organise selection of cadres for civil service positions.

Keywords: admission to civil service, competition, civil service, civil servant, right to civil service, requirements for civil servants.

Постановка проблеми. Функціонування держави, зокрема державних органів, чи не повністю покладається на державну службу, яка фактично є діяльністю із практичного виконання завдань і функцій держави. Отже, для безперебійного виконання функцій держави необхідна стабільна, постійно діюча державна служба, яка буде працювати незалежно від обставин. Державна служба характеризується кадрами, власне, державними службовцями, шлях на державну службу для яких варто зробити якомога простішим, поєднуючи принцип професіоналізму державної служби із принципом рівного, вільного доступу до неї.

В Україні на сьогодні наповнення державної служби відбувається досить повільно, навіть не завжди успішно, а також із занадто великою кількістю витрачених на процес вступу ресурсів. Для оптимізації вступу на державну службу пропонується дослідити зарубіжний досвід Китайської Народної Республіки (далі – КНР), де державна служба є опрацьованим тисячами років інститутом із чітко визначеною процедурою вступу, яка дозволяє наповнювати державну службу сотнями тисяч осіб, і здійснювати управління великим апаратом державних службовців і посадовців. Також варто зазначити, що більшість сучасних заходів, які застосовуються при вступі на державну службу, походять саме з КНР – це конкурсний відбір, призначення на посади, організація іспитів і співбесід для кандидатів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вступ на державну службу за китайським законодавством майже не був предметом розгляду вітчизняних вчених, але можна виділити праці, присвячені загальній характеристиці моделі державної служби у КНР та розгляду основних положень застосовуваної

меритократичної моделі прийняття на посади державної служби. Зокрема, це праці: Носик О. А. («Розвиток служби управління персоналом державного органу на засадах компетентнісного підходу», дисертація, 2018) [1], Євдокимова П. В. («Адміністративно-правове регулювання реалізації кадрового забезпечення в органах публічної адміністрації в Україні», дисертація, 2020) [2], Кагановської Т. Є. («Кадрове забезпечення державного управління в Україні», монографія, 2010) [3], Гавкалової Н. Л. («Теоретичні засади та організаційні механізми реформування державної служби в Україні», монографія, 2012) [4], Зелінського С. Е. («Теоретико-методологічні засади комплексного оцінювання державних службовців», монографія, 2016) [5], Іжи М. М. («Система підготовки державних службовців Китаю») [6] та інших. Розглянуті також деякі праці китайських вчених, викладені у відкритий для ознайомлення доступ.

Мета статті – визначення переліку релевантних для сучасного регулювання вступу на державну службу у КНР нормативно-правових актів, здійснення аналізу основних їх положень та надання загальної характеристики китайському законодавству у сфері вступу на державну службу, а також проведення порівняння із законодавством України та вироблення пропозицій з метою вирішення проблем, що виникають у зв'язку з викликами сучасності.

Виклад основного матеріалу. Історії державної служби КНР та її правовим засадам у вітчизняній науці не приділяється значна увага, а з огляду на давність історичних джерел, пропонуються суперечливі свідчення про конкретний період появи або розвитку того чи іншого аспекту державної служби КНР. Наявні у відкритому доступі праці китайських дослідників, більшою мірою, зосереджені на порівнянні державної служби Китаю і західних країн, або представляють собою міжгалузеві дослідження, які так чи інакше стосуються державної служби, інколи і в історичному аспекті. Серед самих китайських вчених немає єдиного погляду на період встановлення системи державної служби, але можна сформулювати коротку історію правового регулювання державної служби у КНР.

Історично, система державної служби у Китаї з'явилася, за деякими даними, ще у III ст. до нашої ери, а державні службовці існували ще до часів Конфуція (551-479 роки до н. е.). Вступ на державну службу у Китаї того часу проводився на основі централізованого щорічного іспиту для кандидатів, де перевірялися їх освіта (теоретична, формалізована та часто повністю відірвана від практичних обов'язків за посадою), знання етичних норм, грамотність і вміння формулювати думки. У цей період відсутнім було законодавче регулювання державної служби і вступу на неї, а рішення, що приймалися стосовно кожного кандидата, залежали повністю від волі імператора.

Система вступу на державну службу періоду Стародавнього Китаю і Раннього Середньовіччя викликає як похвалу так і критику. Панує думка про те, що відбір кадрів не був дуже успішним з огляду на дві причини: неможливість імператорського двору перевіряти належне проведення вступних процедур на місцях, і неможливість перевірки дотримання антикорупційних вимог [7, с. 36-37]. Проте китайськими дослідниками виділяються також позитивні риси вступу на державну службу на основі іспиту, оскільки із запровадженням зазначеної системи, вдалося позбутися цензу походження та майнового цензу, оскільки будь-яка особа могла брати участь у вступі на державну службу [7, с. 38].

Суттєвих змін до конкурсу на державну службу не було до другої половини XI ст., доки Ван Аньши (1021-1086), відомий як реформатор, поет і філософ при імператорському дворі, не запровадив реформи системи публічної служби, які торкнулися і вимог до кандидатів: з іспитів прибрали філософські трактати, повністю замінивши традиційну літературну частину іспиту, спрямовану традиційно на загальну ерудицію кандидата, перевіркою практичних знань [8, с. 66-67]. Це була перша спроба врегулювати вимоги до кандидатів на посади державної служби на законодавчому рівні, зокрема шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів у цій сфері.

Досить мало відомо про вступ на державну службу у період правління монгольської династії Юань (1271(1276)-1368), окрім того, що єдиний державний іспит був скасований [9, с. 683]. Наприкінці Середньовіччя і у Нові Часи, у період династії Мін (1368-1644), прийом на державну службу через складання державного іспиту було відновлено, а сам іспит значно ускладнено у зв'язку із введенням п'ятирівневої системи іспитів [7, с. 37].

Імператорський іспит на державну службу існував до 1905 року, коли його було остаточно скасовано; при цьому причиною називають проблеми зі стабільністю всередині країни, які виникли через непрозору систему відбору службовців [9, с. 677-678]. Фактично процес скасування почався у 1901 році, коли було полегшено формат проведення іспиту, між 1903 і 1904 Комітет з питань освіти видав меморандум із рекомендаціями по скасуванню іспиту, а 13.01.1904 зазначений меморандум був підписаний одинадцятим імператором династії Цін, Цзайтянем [9, с. 687]. Скасування іспиту призвело до руйнування феодальної системи, на якій ґрунтувалася державна служба, відповідальна за функціонування держави [10, с. 6]. У цей час вступ на державну службу здійснювався шляхом призначення службовців за результатами індивідуальних співбесід.

У більш сучасній формі державна служба у Китаї була урегульована «Рішенням щодо зміцнення менеджменту кадрів» 1953 року, слідуючи за пропозицією Мао Цзедуна розділити повноваження з управління і відбору

державних службовців на різних рівнях між Комуністичною партією і конкретним органом на місцях, а також запровадив вимоги морального характеру для кандидатів на державну службу і систему просування на основі заслуг [11, с. 107]. Відкритий конкурс на державну службу повернувся у 1982 році, після запровадження політики «Чотирьох модернізацій» Деном Сяопіном, яка передбачала прозорість державної служби для населення, включаючи прозорий та відкритий добір на посади державної служби на основі конкурсу [11, с. 109]. Сучасна система вступу сформувалася остаточно у 1995 році, коли були прийняті «Тимчасові положення добору і призначення партійних кадрів та державних службовців», які поглибили ступінь регулювання, наданий попередньо прийнятим «Тимчасовим положенням про державних службовців» від 1993 року [11, с. 109-110].

Зазначені Положення були покликані врегулювати загальні питання державної служби та закріпити організацію процедури вступу на період, поки не буде побудована більш-менш відпрацьована система, що і відбулося незабаром. У 2005 році було прийнято нині діючий Закон Китайської Народної Республіки «Про державних службовців».

На сьогодні КНР має розгалужену систему нормативно-правового регулювання вступу на державну службу, яка складається з профільного закону та прийнятих на його виконання підзаконних актів, тим не менш залишаючи за державними органами широке коло дискреційних повноважень з організації конкурсу.

Проаналізуємо законодавство КНР на предмет закріплення положень стосовно вступу на державну службу із порівнянням національних правових засад у цій сфері для можливого врахування досвіду з метою подолання викликів, які виникають під час вступу на державну службу.

Конституція КНР не містить норм, що безпосередньо стосуються регулювання державної служби, проте закріплює декілька важливих положень, які опосередковано відносяться до окремих аспектів добору персоналу [12]. Таке становище можна пояснити високим рівнем загальності її положень. Одним з прикладів закріплення значущих для вступу на державну службу норм є ст. 27 Конституції КНР, яка проголошує, що «посадові особи державних органів мають публічно прийняти конституційну присягу під час зайняття посади відповідно до положень законодавства». У порівнянні, Конституція України також закріплює єдине положення яке безпосередньо стосується вступу на державну службу – це рівність громадян при вступі відповідно до ст. 38 Конституції України [13]. Це право на державну службу, як і в КНР, уточнюється у профільному законі.

Закони КНР є, як і в Україні, основним джерелом правового регулювання вступу на державну службу. На сьогоднішній день діє Закон КНР

«Про державних службовців» (далі – Закон КНР), який виконує роль профільного нормативно-правового акту [14].

Закон КНР, поряд із загальним переліком принципів державної служби також визначає у ст. 5-7 інші категорії принципів, серед яких релевантними до теми статті є принципи добору держслужбовців: поєднання етичності й таланту, з перевагою етичності; призначення на основі заслуг, відкритість процедури для громадськості тощо. Проте зазначені принципи є скоріше декларативними, як стає очевидно з викладеного нижче аналізу положень Закону КНР.

Статтею 9 Закону КНР закріплюється необхідність складення конституційної присяги кожним службовцем за фактом призначення на посаду. Інститут конституційної присяги у Китаї полягає в урочистій обіцянці кандидата служити державі, народові, а також поважати Конституцію КНР, якій у присязі відводиться особливе місце.

У ст. 13 Закон КНР закріплюються вимоги до державних службовців, які багато в чому повторюють вимоги українського відповідника, але також мають суттєві відмінності. Вимогами є: громадянство КНР, досягнення 18-річного віку, слідування Конституції КНР, висока моральність і політична якість, фізична можливість і психологічна здатність до виконання посадових обов'язків, відповідна посадовим обов'язкам освіта та інші вимоги, встановлені законом. У ст. 26 викладений ряд заборон: відбуття покарання за злочин, виключення з Комуністичної партії КНР, звільнення з посади державної служби, віднесення до переліку неблагонадійних осіб (стосується соціального рейтингу та застосовується, наприклад, до осіб, які не сплачують аліменти, або які не відповідають вимогам щодо вакцинації від коронавірусу, або є неблагонадійними з точки зору кредитування), а також інші заборони, передбачені законодавством. Зазначені вимоги, як і заборони, є доволі політичними й абстрактними.

Вимоги до державних службовців у КНР суттєво відрізняються від вимог, закріплених у ст. 19 і 20 Закону України «Про державну службу» (далі – Закон України) [15]. Зокрема, специфічними вимогами для кандидатів на державну службу у КНР є: слідування Конституції КНР, висока моральність і політична якість, а також фізична можливість і психологічна здатність до виконання посадових обов'язків. Те саме стосується і заборон щодо вступу на державну службу, де специфічними порівняно із закріпленими у ч. 2 ст. 19 Закону України заборонами є усі викладені заборони.

Можна звернути увагу на неконкретність викладення вимог до державних службовців у КНР. Наприклад, з положень ст. 13 Закону КНР незрозуміло, який саме рівень освіти необхідний для зайняття посад державної служби, але він знаходить уточнення у підзаконних нормативно-правових

актах. Окремо слід зауважити, що у Законі КНР не закріплено механізм перевірки ряду вимог (наприклад, високої моральності і політичної якості). У той же час, у Законі України абстрактні вимоги відсутні, але вони мають місце у законодавстві, яке регулює вимоги до кандидатів на посади державної служби особливого характеру. Наприклад, у ч. 3 ст. 14 Закону України «Про державне бюро розслідувань» мова йде про «спроможність за своїми особистими, діловими та моральними якостями... ефективно виконувати відповідні службові обов'язки» [16].

Стаття 23 Закону КНР безпосередньо стосується добору на державну службу. Зазначається, що набір державних службовців на посади, що не відносяться до керівних, відбувається шляхом проведення публічного оцінювання відповідно до принципів суворого нагляду, чесної конкуренції та вибіркового набору. Вступ відбувається шляхом проходження конкурсної процедури, яка, як і в українському законодавстві, у загальному вигляді закріплюється профільним законом, а детальніше викладається у підзаконних нормативно-правових актах. Таким чином закріплюється характерна для КНР дворівнева система вступу на державну службу, де модель вступу (конкурс або призначення) встановлюється на основі критерію характеру повноважень за посадою. Слід зауважити, що в Законі України такого розмежування на сьогодні не проводиться.

Розглянемо детальніше окремі етапи вступу на державну службу. Положення ст. 30 Закону КНР встановлюють, що оцінювання як одна зі стадій конкурсу відбувається у формі письмового іспиту та співбесіди, проте, на відміну від українського конкурсу, конкурс в КНР передбачає відповідність змісту письмового іспиту та співбесіди необхідним для зайняття посади навичкам. Інакше кажучи, мова йде про адаптацію письмового іспиту до вимог посади, що у порівнянні є доволі актуальною проблемою для українського законодавства і позитивною рисою, на необхідність запровадження якої слід звернути увагу.

Необхідність визначення рейтингу кандидатів, проведення перевірки результатів конкурсу та відповідності стану здоров'я кандидата посаді закріплюється статтею 31 Закону КНР. Зазначена перевірка стану здоров'я проводиться відповідно до вказівок і критеріїв, розроблених центральним органом у сфері охорони здоров'я (ним наразі є Державний комітет у справах охорони здоров'я КНР).

Слідуючи перевірці, відповідальний за добір орган складає перелік кандидатів у вигляді рейтингу, і викладає його у публічний доступ на період не менше 5 робочих днів. Після закінчення цього строку і за відсутності заперечень громадськості, відповідальний суб'єкт передає вказаний перелік до центрального органу державної влади у сфері державної служби. Нажаль,

залишається недостатньо детально врегульованою ця стадія, на якій у публічний доступ викладають перелік кандидатів, який громадськість (невизначене коло осіб) може оспорювати. Зауважимо, що повідомлення громадян щодо конкретних кандидатів розглядаються лише за наявності доказів; за результатами розгляду таких повідомлень кандидата може бути або призначено на посаду, або виключено зі списків переможців конкурсу.

Специфічним для системи КНР є те, що вищеописана процедура вступу стосується виключно некерівних посад. Для керівних же посад встановлюється зовсім інша процедура. В Україні така система була закріплена Законом України «Про державну службу» в редакції 1993 року, і передбачала конкурсний добір лише на посади третьої-сьомої категорій, але згодом була скасована з огляду на непрозорість такої моделі вступу на державну службу і державної служби взагалі.

Відповідно до ст. 40 Закону КНР, керівні посади обіймаються через систему призначення. Відповідно до ст. 41 Закону КНР, призначення службовця відбувається за результатами ефективності його діяльності, а кількість вільних керівних посад, відповідно до ст. 43 Закону КНР, визначається централізовано. Стаття 45 Закону КНР визначає, яким саме чином здійснюється це призначення. Державного службовця призначають на керівну посаду за умови його відповідності політичним якостям, і формальним вимогам. При цьому призначення, відповідно до ст. 49 Закону КНР, здійснюється на наступний ранг або вищу посаду (тобто, це покрокове просування), але у виняткових випадках з огляду на спеціальні потреби чи екстраординарні заслуги на роботі можна перескочити через декілька ланок системи. Тим не менш, ст. 47 Закону КНР вказує, що за наявності вакансії та відсутності у конкретному органі осіб, які відповідають вимогам для призначення, призначити можна службовця з іншого органу або «ззовні», тобто, поза системою державної служби. На практиці це означає, що коли з'являється вакансія на керівну посаду державної служби, вільного добору на неї не проводиться, оскільки особа не може сама висунути свою кандидатуру, а кандидати «ззовні» мають отримати схвалення у відповідному органі.

Закон КНР не регулює детально специфіку цього виду вступу на державну службу, але розкриває, що цей процес регулюється окремим нормативно-правовим актом, фактично відсилаючи до нього.

У КНР також практикується контрактна державна служба, на яку, відповідно до ст. 100, 101 Закону КНР, службовців за потреби набирають за контрактом, при чому можливий як набір на некерівні посади (через конкурс), так і на керівні (через призначення, що узгоджується із положеннями ст. 47 Закону КНР), а винятком є посади, які мають доступ до державної таємниці. Відповідно до ст. 103 Закону КНР, контракт може бути укладено на строк від

1 до 5 років. Це відрізняється від Закону України, де у ст. 31¹ вказано, що контракт укладається на строк до трьох років.

В Україні контракт на державній службі як явище з'явився як реакція на необхідність до продовження процедур добору службовців на період карантину, коли проведення конкурсів деякий час було призупинено. Варто зазначити, що конкурс у КНР має певні відмінності. По-перше, у КНР подовжено строк дії контракту, при цьому немає вказівки щодо одноразового його подовження (як у ч. 13 ст. 31¹ Закону України), а по-друге, встановлена мінімальна тривалість дії контракту, що покликана забезпечити стабільність трудових відносин і одночасно слугує гарантією для працівника. Стосовно останньої переваги можна зауважити, що ст. 100-102 Закону КНР встановлюють можливість сторін розірвати контракт достроково, а службовця захищає принцип стабільності зайняття посад, оскільки у законодавстві не передбачається розірвання контракту з боку державного органу інакше як у формі дисциплінарного стягнення; така можливість є лише з ініціативи службовця.

Також специфічним, та доречним для запровадження в українському законодавстві, є факт притягнення осіб, винних у вчинення ряду правопорушень під час процедури вступу (наприклад, у підробленні документів для участі в конкурсі або списуванні на етапі оцінювання знань кандидата), до відповідальності відповідно до положень законодавства, поряд із одночасним анулюванням результатів конкурсу для конкретної особи і подальшій забороні їй брати участь в конкурсі, відповідно до ст. 109 Закону КНР. На сьогодні в Законі України такі положення відсутні, але на нашу думку для покращення якості конкурсу як процедури варто розглянути можливість передбачення відповідальності як для членів конкурсної комісії, так і для кандидатів.

Інші закони КНР містять фрагментарні положення стосовно вступу на державну службу, деякі з яких стосуються, зокрема, обмежень щодо участі в конкурсі на зайняття керівних посад, або додаткових вимог до кандидатів на посади державної служби. Такі закони стосуються, як правило, окремих категорій державних службовців, і відповідають закріпленню в українському законодавстві видів державної служби «особливого характеру». Розглянемо найактуальніші з них.

Закон КНР «Про дисциплінарні стягнення, що застосовуються до публічних посадових осіб» [17] передбачає у ст. 19 і ст. 52, що на період дії дисциплінарного стягнення, державний службовець не може займати вищі посади, включаючи шляхом призначення на керівні посади. Окремо зазначимо, що відповідно до ст. 55 розглядуваного Закону, у службовця, який вважає що його було звинувачено необґрунтовано, є можливість оскаржити

рішення про накладення дисциплінарного стягнення, але відповідно до ст. 56 цього Закону, процедура оскарження не зупиняє дію цього стягнення. Таким чином, навіть оскарживши рішення про накладення стягнення, службовець не зможе прийняти участь в конкурсі на зайняття керівної посади.

Також Закон «Про дисциплінарні стягнення, що застосовуються до публічних посадових осіб» наводить значний перелік проступків, за які можуть застосовуватися дисциплінарні стягнення від попередження до звільнення, а також закріплює ряд заборон, спрямованих на боротьбу з корупцією (наприклад, щодо подарунків у ст. 34). В Україні антикорупційні заходи закріплюються спеціальним законодавством, а заборона державному службовцю брати участь в інших конкурсах на зайняття посад державної служби не передбачена.

У КНР існують також закони для окремих видів державних службовців, передбачених Положенням «Про сферу діяльності державних службовців», до яких висуваються окремі вимоги або наявним є специфічний набір заборон. Наприклад, ст. 12 Закону КНР «Про суддів» [18], встановлює, що для кандидатів на посаду судді висуваються наступні специфічні вимоги: мати гарні політичні, професійні та моральні якості; мати вищу освіту не нижче ступеня бакалавра з права (або інший рівень юридичної освіти з юридичною складовою); мати необхідний стаж роботи у сфері юриспруденції: п'ять років для кандидатів з вищою освітою ступеня бакалавра, чотири роки для кандидатів з вищою освітою ступеня магістра або три роки для кандидатів з вищою освітою ступеня доктора (при цьому не уточнюється, мається на увазі ступінь доктора наук чи також доктора філософії за спеціальністю «Право»); скласти суддівський іспит. Приблизно такі ж вимоги висуваються Законом КНР «Про прокурорів» [19].

В Україні, відповідно до п. 12 і 13 ч. 3 ст. 3 Закону України, судді і прокурори не відносяться до державних службовців, що виводить їх зі сфери підпорядкування центрального органу виконавчої влади, що здійснює державну політику у сфері державної служби. На нашу думку, підхід українського законодавства є вірним, оскільки таким чином забезпечується незалежність представників судової влади і прокурорів.

Переходячи до характеристики підзаконних нормативно-правових актів, слід виділити ті, що відносяться до процедури добору кадрів для зайняття некерівних і керівних посад державної служби. Слід зауважити, що на відміну від української законодавчої техніки, де на позначення приписів у підзаконних нормативно-правових актах застосовується термін «пункт», у підзаконних актах КНР використовується термін «стаття», що буде збережено під час аналізу.

Центральним підзаконним актом щодо добору державних службовців є «Правила прийому державних службовців» (далі – Правила) [20]. У ст. 2

Правил вказується на те, що їх дія поширюється лише на посади, які не відносяться до керівних. Також Правилами встановлюється перелік етапів конкурсу, кожен з яких далі уточнюється, і визначаються у ст. 9 повноваження центрального органу державної влади у сфері державної служби, яким до 2018 року була Національна адміністрація державної служби КНР, повноваження якої 27.09.2018 перейшли до Організаційного відділу Центрального комітету Комуністичної партії Китаю.

У той же час, певна децентралізація знаходить вияв у тому, що кожний орган самостійно відповідає за добір кадрів, чому сприяють відповідні відділи з питань державної служби на місцях. Таким чином, не можна сказати, що лише один орган централізовано здійснює усю роботу з добору державних службовців у Китаї, що історично мало місце.

Правилами визначаються вимоги до оголошення про проведення конкурсу, зазначається перелік необхідних даних. Варто зауважити, що у ст. 18 Правил встановлюються вимоги до державних службовців, які дещо відрізняються від зазначених у Законі КНР, з яких відмінними є: вік від 18 до 35 років (Законом КНР встановлюється вік від 18 років); належні політичні якості і моральне обличчя, вища освіта (Законом КНР закріплена лише загальна вимога щодо наявності освіти). Натомість, Законом України встановлюються чіткі вимоги до освіти кандидатів.

Відповідно до ст. 21 Правил здійснюється перевірка поданих кандидатами документів законодавчо врегульованим вимогам. Цікаво, що така перевірка проводиться протягом усього процесу добору, і фактично має той самий предмет, що й існуюча в українському законодавстві спеціальна перевірка. Це також є позитивною рисою китайського законодавства, оскільки таким чином вирішується питання моменту проведення спеціальної перевірки, яка в українському законодавстві проводиться безпосередньо перед призначенням, а в китайському – проводиться протягом усієї процедури конкурсу, але розпочинається на етапі подання документів. Це забезпечує економію часу та усуває затримку у декілька днів після обрання кандидата переможцем та перед його призначенням.

Іншою позитивною рисою Правил є те, що завдання для іспитів складаються із загальних та спеціальних завдань, причому загальні завдання визначає центральний орган влади у сфері державної служби, а спеціальну (професійну) частину складає конкретний орган, куди проводиться добір. Таким чином відбувається персоналізація завдань тестового характеру, де від кандидата вимагаються актуальні для конкретної посади знання та навички. Натомість, в українському законодавстві перелік питань для тестування затверджується на загальному рівні та є однаковим незалежно від посади.

Специфічним етапом конкурсу в КНР є проведення медичного огляду після тестування, стандарти для якого встановлюються окремо для кожної посади, та який завершується складанням медичного висновку. У випадку, коли є сумніви щодо відповідності результатів огляду дійсності, проводиться повторний медичний огляд. До медичного огляду також можуть, відповідно до ст. 29, 30 Правил, додаватися фізичні випробування та психологічні тести. Варто зауважити, що медичний огляд за загальним правилом в українському законодавстві не передбачений, але для деяких видів державної служби особливого характеру передбачається перевірка на поліграфі або проходження психологічних текстів (наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 26 Закону України «Про державне бюро розслідувань»). На нашу думку немає нагальної потреби в закріпленні такого етапу конкурсу в Україні.

У статтях 32-35 розкриваються питання перевірки результатів конкурсу, яка полягає у складенні профілю кандидата на посаду державної служби, де визначається, чи відповідає конкретний кандидат моральним, політичним вимогам до державного службовця, а також перевіряється достовірність поданих кандидатом даних, причому для проведення спеціальної перевірки складається інспекційна команда з двох або більше осіб. Така перевірка може включати візити інспекційної комісії «на місця», де кандидат навчається або працює, з метою отримання інформації про кандидата з «першоджерел» – від його колег та керівників. В Україні повторне проведення спеціальної перевірки не передбачене, що відповідає загальній тенденції до прискорення конкурсної процедури, а сама спеціальна перевірка проводиться документально.

Ключовим підзаконним нормативно-правовим актом у питанні призначення державних службовців на керівні посади є Акт «Заходи публічного відбору державних службовців» (далі – Акт) [21]. Акт, відповідно до ст. 2, поширюється на внутрішнє призначення державних службовців на керівні посади з числа державних службовців-працівників відповідних органів. Під призначенням фактично розуміється конкурс, але лише в тому разі, якщо на посаду було рекомендовано більше одного кандидата, і немає формальних підстав для відмови жодному з них.

Акт регулює загальні питання, такі як порядок стадій процедури відбору, детально розглядаючи кожну з них, а також закріплює у ст. 12 вимоги до кандидатів на керівні посади, серед яких відмінними від загальних вимог є: стійка політична позиція та надзвичайні політичні якості, щонайменше 2 роки роботи «на місцях» та 2 роки роботи на схожому рівні державній службі, вища освіта рівнем не нижче бакалавра для органів центрального та провінційного рівня, а на рівні міста (префектури) – вища освіта. Відповідно зазначені вимоги є більш суворими, порівняно зі вступом на некерівні посади. Відмінності є

також і у переліку заборон, які перелічені у ст. 13 Акту, а саме: перебування під розслідуванням за вчинення дисциплінарного правопорушення, або під дією дисциплінарного стягнення; не завершення іспитового строку і перебування на керівній посаді менше ніж один рік (для кандидатів, які не походять з некерівних посад, а бажають зайняти керівну посади вищого рівня).

Процедура відбору також дещо відрізняється, наприклад, співбесіду, відповідно до ст. 16-19 Акту, можуть проводити тільки державні службовці, які мають досвід оцінювання кадрів. Це було б непоганим і в українському законодавстві, де співбесіда проводиться конкурсною комісією, члени якої обов'язково мають досвід або кваліфікацію, необхідні для оцінювання кадрів.

Окремі аспекти вступу на державну службу отримують проведення у підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, Акт «Заходи боротьби з порушеннями та дисциплінарними проступками під час добору державних службовців» [22] містить окремі положення, що стосуються порушень процедурного і формального характеру, вчинених по відношенню до процедури вступу на службу у КНР як кандидатами, так і членами конкурсних комісій. Можна побачити, що в цьому китайське законодавство жорсткіше реагує на прояви порушень, ніж українське, що передбачає лише відсторонення кандидата від одного конкретного конкурсу, хоча притягнення до адміністративної або кримінальної відповідальності може бути ефективнішим з огляду на довгострокові наслідки у вигляді заборони на участь у конкурсі.

У китайській державній службі відрізняється також обсяг посад та осіб, на яких поширюється статус державного службовця. Зокрема, Положення «Про сферу діяльності державних службовців» [24], у ст. 4 відносить, наприклад, таких осіб до державних службовців (окрім перелічених у Законі КНР): працівників органів Комуністичної партії Китаю на всіх рівнях, членів народних зборів та їх комітетів на всіх рівнях, працівників адміністративних органів (місцевого самоврядування), працівників наглядових органів, працівників судових органів, працівників органів прокуратури.

В актах-стратегіях визначаються питання планування покращення та оновлення державної служби загалом і процедури вступу на неї зокрема. Система загальних стандартів компетентності національних державних службовців [23], закріплює 9 основних складових вимог до державних службовців, із розширеним переліком конкретних компетенцій до кожної. План навчання і тренування публічних службовців на 2018-2022 роки [25] є актом, що стосується, зокрема, кандидатів на керівні посади державної служби а також службовців на цих посадах, і який передбачає зміну фокусу державної політики на оновлення державної служби у напрямках етичності та технологічності.

Регулюванням присяги державних службовців опікується Рішення щодо запровадження системи конституційної присяги (далі – Рішення) [26]. Зазначене Рішення встановлює обов'язок державних службовців складати конституційну присягу, затверджує її текст, визначає осіб, відповідальних за проведення церемонії складання присяги. Текст присяги, визначений у п. 2 Рішення, стосується проголошення особою вірності Конституції КНР, належного виконання посадових обов'язків, лояльності до держави та народу, чесності та неупередженості, визнання нагледу народу, наполегливої праці для побудови сильної, гармонійної, сучасної соціалістичної влади. У вітчизняному законодавстві у такому акті немає потреби, адже присяга державного службовця детально врегульована Законом України.

Висновки. Розглянувши правове регулювання вступу на державну службу у КНР відмічаємо особливості юридичної техніки: введення до законодавства політичних теорій, залишення багатьох питань на розсуд державних органів, високий рівень абстракції при визначенні вимог до кандидатів.

Спільними рисами правового регулювання вступу на державну службу обох держав є акцент на регулювання основних моментів нормативно-правовими актами на рівні законів, деталізація положень яких знаходить свій вияв у підзаконних нормативно-правових актах. Щодо вступу на державну службу, відмітимо що у загальній формі конкурс на посади відбувається схожим чином.

Набагато більше можна виділити відмінностей: вони стосуються як загальної моделі вступу на державну службу, де китайська традиція виділяє окремі нормативно-правові акти і процедури залежно від характеру повноважень за посадою, так і визначенням обсягу поняття державних службовців; закріпленням у китайському законодавстві абстрактних і політичних вимог до кандидатів на посади державної служби; наявності більш суворих заборон порівняно з українським законодавством; відповідальності осіб, що беруть участь у конкурсі на посади. Перевірте чи правильно розставила ;

Позитивними рисами процедури вступу на державну службу, врегульованими законодавством КНР, слід вважати: 1) адаптацію письмового іспиту до вимог конкретної посади; 2) публічне схвалення кандидатів на державну службу шляхом контролю з боку громадськості; 3) відповідальність органів і кандидатів за порушення процедури конкурсу; 4) проведення спеціальної перевірки протягом усієї процедури конкурсу, починаючи з моменту подання особою документів для участі; і 5) проведення співбесіди лише особами, що мають необхідний досвід або кваліфікацію.

Література

1. Носик О. А. Розвиток служби управління персоналом державного органу на засадах компетентнісного підходу: дис. канд. наук з державного управління. Харків, 2018. 264 с.
2. Євдокимов П. В. Адміністративно-правове регулювання реалізації кадрового забезпечення в органах публічної адміністрації в Україні: дис. канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2020. 237 с.
3. Кагановська Т. Є. Кадрове забезпечення державного управління в Україні: монографія. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 330 с.
4. Гавкалова Н. Л., Аведян Л. Й., Гордієнко Л. Ю. та ін. Теоретичні засади та організаційні механізми реформування державної служби в Україні: монографія. Харків: вид. ХНЕУ, 2012. 328 с.
5. Зелінський С. Е. Теоретико-методологічні засади комплексного оцінювання державних службовців: монографія. Київ: НАДУ, 2016. 296 с.
6. Іжа М. М., Курносенко Л. В. Система підготовки державних службовців Китаю. *Вісник НАДУ: Державна служба, служба в органах місцевого самоврядування*. Вип. 2, 2015. К.: НАДУ. С. 5-11.
7. 曾华. 科举制度与西方公务员制度的比较研究. 孝感学院学报. 2008年9月, 第28卷, 第5期. 36-40页. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/41350817.pdf>
Неоф. переклад: Цен Хуа. Порівняння імператорського державного іспиту і західної системи державних службовців. *Журнал Сяоганського університету*. Вип. 28, №5, вересень 2008 р. С. 36-40.
8. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу: підручник. К.: Либідь, 2002. 736 с.
9. Ying Bai, Ruixue Jia. Elite recruitment and political stability: the impact of the abolition of China's civil service exam. *Econometrica*. New Haven, USA, March 2016. Vol. 84, № 2. pp. 677-733.
10. 任爽, 石庆环. 科举制度与公务员制度: 中西政治发展史上的一个交汇点. 东北师大学报 (哲学社会科学版). 2002年, 第4期 (总第198期). 5-12页. URL: <https://www.bjdcilib.com/ztfw/kjjc/examthesis/202301/P020230116683336769305.pdf>
Неоф. переклад: Жень Шуан, Ши Цінхуань. Система імператорського іспиту і система державних службовців: схожість у політичному розвитку Китаю і Заходу. *Журнал Північно-східного університету* (Серія: Філософія і Соціальні науки). Вип. 4 (198), 2002 р. С. 5-12.
11. 兰庆庆, 金莹. 新中国干部队伍建设70年: 发展轨迹与制度创新. *Journal of Southwest University of Political Science & Law*. 2019年10月, 第21卷, 第5期. 106-116页. URL: <https://qks.swupl.edu.cn/docs/2019-10/20191028143012227331.pdf>
Неоф. переклад: Лань Цінцін, Цзінь Ін. 70 років побудови кадрового складу Китаю: шлях розвитку й інституційні інновації. *Журнал Південно-західного університету політичних наук і права*. Вип. 21, № 5, жовтень 2019 р. С. 106-116.
12. 中华人民共和国宪法. 1982年12月4日. URL: https://www.gov.cn/guoqing/2018-03/22/content_5276318.htm.
Неоф. переклад: Конституція Китайської Народної Республіки від 04.12.1982.
13. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, №30, ст. 141.
14. 中华人民共和国公务员法. 27.04.2005. URL: http://www.gov.cn/guowuyuan/2018-12/30/content_5353490.htm
Неоф. переклад: «Про державних службовців»: Закон Китайської Народної Республіки від 27.04.2005.

15. Про державну службу: Закон України від 10.12.2015 №889-VIII. Відомості Верховної Ради. 2016. №4, ст. 43. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
16. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 №794-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. №6, ст. 55.
17. 中华人民共和国公职人员政务处分. 06.20.2020. URL: <http://www.npc.gov.cn/npc/c30834/202006/2ce1931bad6d479192a0072ee67b9da9.shtml>.
Неоф. переклад: Про дисциплінарні стягнення, що застосовуються до публічних посадових осіб: Закон Китайської Народної Республіки від 06.20.2020.
18. 中华人民共和国法官法. 28.02.1995. URL: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/xinwen/2019-04/23/content_2086082.htm.
Неоф. переклад: Про суддів: Закон Китайської Народної Республіки від 28.02.1995.
19. 中华人民共和国检察官法. 18.04.2023. URL: https://www.spp.gov.cn/zdgz/201904/t20190423_415970.shtml.
Неоф. переклад: Про прокурорів: Закон Китайської Народної Республіки від 28.02.1995.
20. 公务员录用规定. 06.11.2007. URL: http://www.scs.gov.cn/zcfg/202001/t20200108_16198.html.
Неоф. переклад: Правила прийому державних службовців від 06.11.2007.
21. 公务员公开遴选办法. 24.01.2013. URL: http://www.scs.gov.cn/zcfg/202110/t20211014_16345.html.
Неоф. переклад: Заходи публічного відбору державних службовців: Акт Міністерства трудових ресурсів і соціального забезпечення КНР від 24.01.2013.
22. 公务员录用违规违纪行为处理办法. 09.11.2009. URL: http://www.scs.gov.cn/zcfg/202110/t20211014_16343.html.
Неоф. переклад: Заходи боротьби з порушеннями та дисциплінарними проступками під час добору державних службовців: Акт Міністерства трудових ресурсів і соціального забезпечення КНР від 09.11.2009.
23. 国家公务员通用能力标准框架. 23.10.2008. URL: http://www.scs.gov.cn/zcfg/201409/t20140902_367.html.
Неоф. переклад: Система загальних стандартів компетентності національних державних службовців від 23.10.2008.
24. 公务员范围规定. 23.12.2019. URL: http://www.scs.gov.cn/zcfg/202003/t20200313_16203.html.
Неоф. переклад: Про сферу діяльності державних службовців: Положення від 23.12.2019.
25. 2018—2022年全国干部教育培训规划. 01.11.2018. URL: https://www.gov.cn/zhengce/2018-11/01/content_5336680.htm.
Неоф. переклад: План навчання і тренування публічних службовців на 2018-2022 роки від 01.11.2018.
26. 实行宪法宣誓制度的决定. 2015年7月1日. URL: https://www.gov.cn/xinwen/2018-02/24/content_5268528.htm.
Неоф. переклад: Про запровадження системи конституційної присяги: Рішення Постійного комітету Всекитайських зборів народних представників від 01.07.2015.

References:

1. Nosyk A. A. (2018). Rozvytok sluzhby upravlinnia personalom derzhavnoho orhanu na zasadakh kompetentnysnoho pidkhodu [Development of the Personnel Management Service in a Public Authority Using on the Basis of the Competence-based Approach]. Kharkiv [in Ukrainian].

2. Yevdokymov P. V. (2020). Administratyvno-pravove rehuliuвання realizatsii kadrovoho zabezpechennia v orhanakh publichnoi administratsii v Ukraini [Administrative and legal regulation of the implementation of human resources in the bodies of public administration in Ukraine]. Zaporizhzhia [in Ukrainian].
3. Kahanovska T. Ye. (2010). Kadrove zabezpechennia derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [Implementation of Human Resources in Public Administration in Ukraine]. Kharkiv [in Ukrainian].
4. Havkalova N. L., Avedian L. Y., Gordiyenko L. Yu. et al. (2012). Teoretychni zasady ta orhanizatsiini mekhanizmy reformuvannia derzhavnoyi sluzby v Ukraini [Theoretical Basis and Organisational Mechanisms of Reforming Civil Service in Ukraine]. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Zelinskyi S. E. (2016). Teoretyko-metodolohichni zasady kompleksnoho otsiniuvannia derzhavnykh sluzhbovtiv [Theoretical-methodological Basis for Complex Assessment of Civil Servants]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
6. Izha M. M., Kurnosenko L. V. (2015). Systema pidhotovky derzhavnykh sluzhbovtiv Kytaiu [System of Training Civil Servants in China]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
7. 曾华。科举制度与西方公务员制度的比较研究。孝感学院学报。2008年9月，第28卷，第5期。36-40页。URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/41350817.pdf>
Zeng Hua. Comparison of Imperial Examination System and Western Servant System. *Journal of Xiaogan University*. Vol. 28, No. 5, September 2008. pp. 36-40 [in Chinese].
8. Rubel V. A. (2002). Istoriia serednovichnoho Skhodu [History of Medieval East]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
9. Ying Bai, Ruixue Jia. Elite recruitment and political stability: the impact of the abolition of China's civil service exam. *Econometrica*. New Haven, USA, March 2016. Vol. 84, № 2. pp. 677-733.
10. 任爽，石庆环。科举制度与公务员制度：中西政治发展史上的一个交汇点。东北师大学报（哲学社会科学版）。2002年，第4期（总第198期）。5-12页。URL: <https://www.bjdcilib.com/ztfw/kjjc/examthesis/202301/P020230116683336769305.pdf>
Ren Shuang, Shi Qinghuan. Examination System and Servant System – A Similarity in Political Development between China and the West. *Journal of Northeast Normal University (Philosophy and Social Sciences)*. No. 4 (198), 2002. pp. 5-12 [in Chinese].
11. 兰庆庆，金莹。新中国干部队伍建设70年：发展轨迹与制度创新。Journal of Southwest University of Political Science & Law. 2019年10月，第21卷，第5期。106-116页。URL: <https://qks.swupl.edu.cn/docs/2019-10/20191028143012227331.pdf>
LAN Qingqing, Jin Ying. 70 years of Cadre Team Construction in China: Development Track and Institutional Innovation. *Journal of Southwest University of Political Science & Law*. Vol. 21, No. 5, October 2019. pp. 106-116 [in Chinese].
12. 中华人民共和国宪法。1982年12月4日。URL: https://www.gov.cn/guoqing/2018-03/22/content_5276318.htm [in Chinese].
Unofficial translation: Constitution of the People's Republic of China.
13. Konstitutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. [in Ukrainian].
14. 中华人民共和国公务员法。27.04.2005. URL: http://www.gov.cn/guowuyuan/2018-12/30/content_5353490.htm [in Chinese].
Unofficial translation: «On Civil Servants»: The Law of the People's Republic of China.
15. Pro derzhavnu sluzhbu: Zakon Ukrainy [On civil service: The Law of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19> [in Ukrainian].
16. Pro Derzhavne biuro rozsliduvan: Zakon Ukrainy [On the State Bureau of Investigation: The Law of Ukraine]. [in Ukrainian].

17. 中华人民共和国公职人员政务处分。06.20.2020。
URL: <http://www.npc.gov.cn/npc/c30834/202006/2ce1931bad6d479192a0072ee67b9da9.shtml> [in Chinese].
Unofficial translation: On Administrative Sanctions Against Public Officials of China: The Law of the People's Republic of China.
18. 中华人民共和国法官法。28.02.1995。URL:
http://www.npc.gov.cn/zgrdw/npc/xinwen/2019-04/23/content_2086082.htm [in Chinese].
Unofficial translation: On Judges: The Law of the People's Republic of China.
19. 中华人民共和国检察官法。18.04.2023。URL:
https://www.spp.gov.cn/zdgz/201904/t20190423_415970.shtml [in Chinese].
Unofficial translation: On Prosecutors: The Law of the People's Republic of China.
20. 公务员录用规定。06.11.2007。URL:
http://www.scs.gov.cn/zcfg/202001/t20200108_16198.html [in Chinese].
Unofficial translation: Regulations on the Recruitment of Civil Servants.
21. 公务员公开遴选办法。24.01.2013。URL:
http://www.scs.gov.cn/zcfg/202110/t20211014_16345.html [in Chinese].
Unofficial translation: Measures for Public Selection of Civil Servants: by Ministry of Human Resources and Social Security of the People's Republic of China.
22. 公务员录用违规违纪行为处理办法。09.11.2009。URL:
http://www.scs.gov.cn/zcfg/202110/t20211014_16343.html [in Chinese].
Unofficial translation: Measures for Handling Violations and Disciplinary Behaviors in the Recruitment of Civil Servants: by Ministry of Human Resources and Social Security of the People's Republic of China.
23. 国家公务员通用能力标准框架。23.10.2008。URL:
http://www.scs.gov.cn/zcfg/201409/t20140902_367.html [in Chinese].
Unofficial translation: Framework of General Competence Standards for National Civil Servants.
24. 公务员范围规定。23.12.2019。URL:
http://www.scs.gov.cn/zcfg/202003/t20200313_16203.html [in Chinese].
Unofficial translation: On the Scope of Civil Servants: Regulations.
25. 2018—2022年全国干部教育培训规划。01.11.2018。URL:
https://www.gov.cn/zhengce/2018-11/01/content_5336680.htm [in Chinese].
Unofficial translation: 2018-2022 National Cadre Education and Training Plan.
26. 实行宪法宣誓制度的决定。2015年7月1日。URL:
https://www.gov.cn/xinwen/2018-02/24/content_5268528.htm [in Chinese].
Unofficial translation: On Implementation of the Constitutional Oath System: Decision of the Standing Committee of the National People's Congress of China.

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-562-574](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-562-574)

Павелків Сергій Романович кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових та адміністративно-правових дисциплін юридичного факультету, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, вул. академіка Степана Дем'янчука, 4, навчальний корпус № 1, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 63-49-70, <https://orcid.org/0009-0005-0009-7396>

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА: СУЧАСНА ЄВРОПЕЙСЬКА КОНЦЕПЦІЯ

Анотація. Створення ефективної системи державної служби, що орієнтована на реалізацію прав і свобод українських громадян, є однією з важливих передумов інтеграції України у Європейський Союз. Відповідна позиція зумовлює особливий науковий інтерес щодо проблематики реформування національної державної служби і наближення її до європейських традицій і стандартів. У межах відповідної тематики здійснено спробу сформулювати зміст європейської концепції державної служби як важливого орієнтиру реформування української системи держслужби.

Метою статті є формулювання змісту європейської концепції державної служби як важливого орієнтиру реформування української системи державної служби. Основою дослідження обрано європейські й українські нормативно-правові акти сфери публічного управління, а також дослідницькі напрацювання за обраною проблематикою.

У представленій роботі показано, що європейська концепція державної служби може розглядатися як сукупності принципів й цінностей, що мають універсальний характер й відображені у фундаментальних документах Євросоюзу (актах первинного Права ЄС), а також у низці документів, що регламентують діяльність службовців публічної сфери ЄС. Квінтесенцією принципів державної служби ЄС є: 1) відданість Європейському Союзу та його громадянам; 2) порядність; 3) об'єктивність; 4) повага до інших; 5) прозорість.

В роботі показано, що принциповим моментом для європейської концепції державної служби обґрунтовано вважати первинний характер вказаних принципів і цінностей, натомість інституційний і структурний аспекти державної служби детерміновані, як правило, національними підходами й традиціями щодо організації публічного адміністрування. На

підставі означеного наголошується, що реформування української системи держслужби передусім потребує створення умов для практичної реалізації принципів і цінностей державного управління, що є стандартними для службовців держав-членів ЄС.

Ключові слова: державна служба, державний службовець, європейська інтеграція.

Pavelkiv Serhii Romanovych Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law and Administrative Law Disciplines, Academician Stepan, Demianchuk International University of Economics and Humanities, Academician Stepan Demianchuk St., 4, academic building № 1, Rivne, 33000, tel.: (0362) 63-49-70, <https://orcid.org/0009-0005-0009-7396>

PUBLIC SERVICE: MODERN EUROPEAN CONCEPT

Abstract. The creation of an effective civil service system focused on the realization of the Ukrainian citizens' rights and freedoms is one of the important preconditions for the integration of Ukraine into the European Union. The corresponding position causes a special scientific interest in the issue of reforming the National Civil Service and bringing it closer to European traditions and standards. Within the framework of the relevant topic, an attempt was made to formulate the content of the European concept of civil service as an important guideline for reforming the Ukrainian civil service system.

The purpose of the article is to formulate the content of the European concept of civil service as an important guideline for reforming the Ukrainian civil service system. European and Ukrainian legal acts in the field of public administration, as well as research work on the selected issue, were chosen as the basis of the research.

The presented work shows that the European concept of public service can be considered as a set of principles and values that have a universal character and are reflected in the fundamental documents of the European Union (acts of primary EU Law), as well as in a number of documents regulating the activities of EU public sector employees. The main principles of the EU civil service are: 1) dedication to the European Union and its citizens; 2) decency; 3) objectivity; 4) respect for others; 5) transparency.

The work shows that it is reasonable to consider the primary nature of the specified principles and values as a fundamental point for the European concept of public service, while the institutional and structural aspects of public service are determined, as a rule, by national approaches and traditions regarding the organization of public administration. On the basis of the above-mentioned, it is emphasized that the reform of the Ukrainian civil service system primarily requires

the creation of conditions for the practical implementation of the principles and values of public administration, which are standard for employees of EU member states.

Keywords: civil service, civil servant, European integration.

Постановка проблеми. Успішна інтеграція України у європейське інтеграційне об'єднання – Європейський Союз, серед іншого, передбачає створення ефективної системи державної служби, яка б забезпечувала реалізацію прав і свобод українських громадян у поєднанні з результативною й ефективною діяльністю органів державної влади. При цьому сучасна державна служба має відповідати стандартам Євросоюзу, традиціям і цінностям, що є прийнятними у демократичних країнах європейського континенту. Тут варто згадати позицію Йоганнеса Гана, комісара з питань європейської політики сусідства і розширення Європейської комісії, що «ефективне державне управління є необхідним для демократичного врядування. Воно також безпосередньо впливає на здатність держави надавати послуги населенню, сприяти конкуренції та зростанню» [1, с. 3]. Водночас, ми поділяємо позицію, що додаткові зобов'язання на українську державу накладає задеклароване прагнення побудови громадянського суспільства, а «у такому суспільстві діяльність будь-якої сучасної держави і органів державної влади можна вважати виправданою тільки у разі ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина» [2, с. 37].

Окремо зауважимо, що сфера державної служби являє собою «широке, багатогранне правове утворення, яке характеризують три аспекти: інституційний (сукупність державних органів, в яких здійснюється державна служба), функціональний (правові, організаційні, економічні та соціальні засади державної служби) та структурний (сукупність адміністративної, спеціалізованої та мілітаризованої державної служби) [3, с. 30-31]. Таким чином, реформування національної державної служби потребує комплексного підходу й вивчення європейського досвіду творення й функціонування інститутів публічного адміністрування. Зрештою актуальним є звернення до європейської концепції державної служби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розбудова національної системи державної служби триває фактично з моменту проголошення новітньої української держави у 1991 році. Каталізатором відповідного процесу обґрунтовано вважати прагнення України набутти повноправне членство у Європейському Союзі. Зрозуміло, що і інститут державної служби, і процес його практичної адаптації до стандартів Євросоюзу, його традицій і ціннісних установок, потрапили у поле зору українських дослідників. Деталізований огляд усього відповідного наукового матеріалу не є завданням

представленої роботи і може стати темою окремого дослідження. Втім звернемо увагу на низку праць, що становлять теоретичну основу нашого дослідження і можуть проілюструвати загальний контекст студій щодо інституту державної служби.

Зокрема, понятійний інструментарій для кількісної та якісної характеристики інституту «публічної служби» та його ключових складових запропонований В. Тимків [4]; системні парадигми сучасної публічної служби розглянув науковий колектив на чолі з С. Серьогіним [5]; теоретичні основи становлення публічної служби в Україні представлені І. Недобор [6]; спроба виокремити ключові характеристики поняття «державна служба» у розумінні держав-членів Європейського Союзу здійснена Р. Сивим [7]. Важливі аспекти державної служби окреслені в роботах: К. Владовської щодо правової природи поняття «публічна служба» [8]; А. Малюги щодо забезпечення доступу до державної служби [9]; В. Дрешпак стосовно сучасної української моделі публічної служби [10]; Л. Івашової й Л. Бондаренко І. стосовно стану інституційної реформи державного управління [3].

Оскільки основний предмет нашої зацікавленості становить питання європейської концепції державної служби, то цілком логічно нашу увагу привернули роботи, в яких порушуються питання про: 1) вплив європейського інтеграційного процесу на державну службу у країнах-кандидатах до вступу до ЄС, що ілюструють у своїй роботі Д. Боссарт і К. Демке [11]; 2) зарубіжний досвід щодо організації публічної служби, який досліджувався групою науковців на чолі В. Тимощука і А. Школика [12]; 3) актуальність у запозиченні європейського досвіду щодо стандарту державної служби, що аналізувала Н. Чехоева [13]; 4) європейський досвід професійного розвитку публічної служби у викладі Я. Качана [14]; 5) проблемні питання адаптації норм та стандартів ЄС в національне законодавство у частині інституту державної служби, які порушували й вивчали А. Комонюк і В. Чорна [15].

Отож палітра досліджень інституту державної служби доволі різнобарвна, а акценти авторів спрямовані на різні аспекти цього явища, що загалом сприяє його розумінню, а також теоретичному обґрунтуванню реформуванню національної державної служби. Водночас, європейська концепція державної служби, на наш погляд, ще не отримала свого належного наукового осмислення.

Метою статті є формулювання змісту європейської концепції державної служби як важливого орієнтиру реформування української системи державної служби. **Методологічні засоби** представленого дослідження детерміновані його теоретичним характером, що робить доречним залучення загально-теоретичних й аналітичних методів дослідження європейської й української

нормативно-правової основи публічного управління, а також дослідницьких напрацювань за обраною проблематикою.

Виклад основного матеріалу. Одразу зауважимо, що загальною позицією багатьох дослідників є положення, що державна служба як регулюючий елемент соціальної системи є невід'ємним атрибутом держави. «На державну службу покладається вирішення завдань по забезпеченню соціальних гарантій, прав, свобод та законних інтересів громадян ... Отож, державна служба як соціальна категорія – це професійне здійснення за дорученням держави суспільно корисної діяльності особами, які займають посади в державних установах, організаціях, підприємствах» [7]. При цьому, безпосередній зміст моделі державної служби детермінований цілою сукупністю чинників, зокрема історичними, політичними, соціальними й економічними.

Історичні відмінності підтверджуються навіть у термінологічному контексті. Річ у тім, що у країнах англо-американської правової системи набув поширення термін «публічна служба», що поширюється на усі організації публічного сектору, в тому числі освітні й медичні. Натомість для позначення діяльності професійних чиновників застосовується термін «цивільна служба» (civil service) (Об'єднане королівство, Австралія, Польща). Своєю чергою, у державах романо-германської системи права поняття «публічна служба» має відмінні трактування: 1) охоплюється служба в адміністраціях держави, регіонів, департаментів, комун та їхніх публічних установах (Франція); 2) усі службові відносини з об'єднаннями, установами та фондами публічного права (Німеччина); 3) робота в державних і муніципальних адміністративних установах (Естонія, Литва, Грузія) [12, с. 13-14]. Принагідно зауважимо, що такі термінологічні розбіжності викликають певну критику – через відсутність певної універсальності у визначеннях: «Спроби прийти до універсального визначення державної служби ускладнюються безліччю форм, які вона може набувати, і різноманітним колом державних службовців, яких можна включити» [17, с. 2].

Щодо соціально-політичних детермінант змісту моделі державної служби, то такими очевидно можна визнати базові принципи державної служби сучасної правової й соціальної держави, що виступають передумовами дієвої системи державного управління: «неупередженість, професіоналізм, лояльність, професійна етика (зокрема, відсутність корупції), принцип оцінювання службовців за результатами їх роботи, чітко визначені права та обов'язки, належна оплата праці» [18, с. 13]. Але варто наголосити, що вказані принципи утвердилися лише у XX ст., чому передував процес становлення професійної державної служби, який розпочався ще наприкінці XVII ст. - на початку XVIII ст. При цьому державна служба розвивалася у більшості країн

світу поступово разом з їхнім політичним розвитком і вимогами державного та національного будівництва [19].

Очевидна варіативність моделей державної служби вказує на мінливість цього явища, його складність й укоріненість у соціальні процеси, а також зв'язок з пріоритетами й очікуваннями суспільства на різних етапах його історії. Між тим зосередимо свою увагу на головному предметі нашого дослідження: європейській концепції державної служби.

Одразу варто дати відповідь, чи доречно говорити про існування такої концепції у межах європейського інтеграційного об'єднання зважаючи на його неоднорідність й представленість 27-ма країнами з різними історичними традиціями організації державної служби й публічного адміністрування. Впевнені, що це абсолютно припустимо, адже виходимо з припису Договору про Європейський Союз (1992 р.), відповідно до якого об'єднання засноване «на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенство права та повага до прав людини, включаючи права осіб, які належать до меншин» [20], а вказані цінності є основою євроінтеграційного об'єднання, зокрема сфери публічного адміністрування.

Принагідно маємо зробити важливе застереження: у країнах ЄС існує дві категорії державних службовців: 1) посадові особи, які працюють в інституціях ЄС (європейські чиновники) (їхня діяльність регламентується внутрішніми документами об'єднання); 2) група посадових осіб, які працюють у національних адміністраціях держав-членів кожної країни. Щодо другої групи, то оскільки у сфері публічного адміністрування діє загальний принцип субсидіарності, відповідно кожна держава-член може вибудовувати систему державної служби на ґрунті національного законодавства й керуючись вимогами місцевої правової системи. Водночас, набувши членства у Євросоюзі, певна держава бере на себе обов'язок щодо реалізації уже згаданих вище цінностей, а також певних загальних принципів, що надає підстави говорити про уніфіковану концепцію державної служби у межах європейського інтеграційного об'єднання.

На користь такого підходу можна вважати аргументом міркування європейського омбудсмена щодо принципів державної служби ЄС. Передусім відзначимо, що до таких принципів віднесено: 1) відданість Європейському Союзу та його громадянам; 2) порядність; 3) об'єктивність; 4) повага до інших; 5) прозорість [21, с. 1]. В офісі європейського омбудсмена переконані, що вказані принципи є основою діяльності службовців держав-членів ЄС і сприяють правильному розумінню й застосуванню правила і норм у процесі професійної діяльності. Зауважимо, що означені принципи відображені у низці документів, що регламентують діяльність службовців публічної сфери ЄС, зокрема у Положенні про персонал (Staff Regulations), Фінансовому

регламенті (Financial Regulation) і Європейському кодексі належної адміністративної поведінки (The European Code of Good Administrative Behaviour). Зрештою, право на ефективне управління, наприклад, закріплено у Хартії основних прав ЄС (Charter of Fundamental Rights of the EU). Зокрема ст. 41 Хартії наголошує, що кожна особа має право на те, щоб її справи розглядалися неупереджено, справедливо та протягом розумного строку установами, органами, службами та агентствами Євросоюзу, з обов'язковим обґрунтуванням адміністративних рішень [22]. Отож, означені принципи являють собою «високорівневу дистиляцію етичних стандартів для державних службовців ЄС. Таким чином, вони також є життєво важливим компонентом культури обслуговування, якої дотримується публічна адміністрація ЄС» [21, с. 2]. У контексті теми нашого дослідження зауважимо, що означені принципи і факт їхнього відображення у спеціальних документах є свідченням формування європейської концепції державної служби, адже вони постають єдиною основою функціонального аспекту державної служби у державах-членах Євросоюзу.

Принагідно варто згадати і про концепт «належного врядування» («good governance»), що є важливою складовою європейської ідеології публічного адміністрування. Спеціальні дослідження вказують на те, що попри певні відмінності у національних підходах держав-членів ЄС щодо нормативного закріплення європейських принципів і цінностей, консенсусний погляд на сучасне державне управління можна узагальнити у 15 цінностях, деякі з яких також доречно описати як репрезентативні принципи, зокрема мається на увазі: законність, порядність, неупередженість, інклюзивність, відкритість, орієнтованість на користувача, чуйність, зв'язок, ефективність, результативність, стійкість, бачення, рефлексія, інноваційність, підзвітність [23, с. 6-9]. Рівень реалізації відповідних цінностей (принципів) визначає якість публічного адміністрування, його відповідність ідеології «good governance» і, зрештою, орієнтує на загальноєвропейські уявлення (концепцію) державної служби у межах Європейського Союзу.

Правовим аргументом на користь європейської концепції державної служби можна вважати той факт, що наявні у державах-членах ЄС системи державної служби, які легітимовані політичними та державними традиціями, мають своє відображення у нормах конституційного права. При цьому, загальне спостереження полягає в тому, що більшість європейських конституцій відображають принципи публічного адміністрування, що почали розвиватися та концептуалізуватися під впливом політичного лібералізму у XIX столітті. Основна мета відповідних принципів – це забезпечення об'єктивності, нейтральності та раціональності, що, своєю чергою, передбачає додаткові вимоги, такі як високий ступінь спеціалізації, а також високі основні

та етичні стандарти [24]. Ще один правовий аргумент полягає у тому, що у більшості країн ЄС державні службовці мають спеціальний статус, що регулюється законом про державну службу, який є актом публічного права, а не загальним трудовим законодавством, яке є приватним чи цивільним законодавством [16]. Крім того, експерти відзначають важливість профспілок у сфері забезпечення правового статусу держслужбовців країн ЄС, оскільки колективні договори регулюють широкі аспекти відносин між державними службовцями. Це стосується Франції, Іспанії, Португалії, Греції, Ірландії, Нідерландів, Бельгії та Швеції [25, с. 3].

Непрямим аргументом на користь існування загальної європейської концепції державної служби можна вважати наявність Програми підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (SIGMA (англ. Support for Improvement in Governance and Management (Sigma))). Спільна ініціатива Європейського Союзу та Організації з економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), яка діє вже майже 30 років, має на меті: 1) зміцнення основ державного врядування; 2) сприяння соціально-економічному розвитку шляхом посилення інституційної спроможності державного сектору; 3) зміцнення горизонтального врядування; 4) вдосконалення процесу розробки та впровадження реформи державного управління. Досягнення означених цілей пов'язане із дотриманням системи принципів, які напрацьовані експертами Програми підтримки вдосконалення врядування та менеджменту (SIGMA). Ці принципи поширюються на різні сфери, серед яких чільне місце посідають: 1) стратегія реформування державного управління; 2) державна служба та управління людськими ресурсами; 4) надання послуг. Загалом таких сфер шість і охоплюють вони майже півсотні різноманітних принципів, які окреслюють головні вимоги, яких країни мають дотримуватися у процесі європейської інтеграції [26].

Важливо наголосити, що відповідні принципи трактуються Європейською комісією і Організацією з економічного співробітництва і розвитку як універсальні, тобто такі, що мають загальний й концептуальний характер. При цьому вказані принципи були розроблені для країн, які прагнуть вступу до ЄС і отримують допомогу ЄС у рамках механізму надання допомоги країнам на етапі, що передуює вступу. «Нормативні вимоги, разом з іншими керівними принципами і настановами ЄС, лежать в основі «Принципів» у тих областях, де діє нормативна база ЄС (acquis). В інших областях «Принципи» виходять з міжнародних стандартів і вимог, а також успішного досвіду країн-членів ЄС та Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) [1, с. 4]. Отож є підстави стверджувати, що принципи державного управління напрацьовані у межах Програми підтримки вдосконалення врядування та менеджменту Sigma/ОЕСР) є невід'ємною складовою європейської концепції

державної служби. Про вагомість цих принципів свідчить і той факт, що у межах євроінтеграційних процесів в Україні реформа державного управління відбувається саме відповідно до Стратегії реформування державного управління на основі рекомендацій, сформульованих програмою Sigma/OECD. «У 2020 р. підготовлено понад 70 документів у сфері державної політики та понад 100 законопроектів стосовно гарантованого забезпечення здійснення всіх напрямів реформи центральних органів виконавчої влади (ЦОВВ)» [3, с. 32].

Окремо необхідно наголосити, що загальна європейська концепція державної служби очевидно має свою специфіку. Зміст цієї специфіки полягає у тому, що універсальний характер в її межах мають принципи й цінності, а також функціональний аспект, що також підлягає певній уніфікації. Натомість інституційний і структурний аспекти державної служби більшою мірою детерміновані національними традиціями розбудови відповідної сфери й регламентовані національними актами, що присвячені проблематиці публічного адміністрування⁹ [3; 11; 24]. Вказана особливість європейської концепції державної служби напевно має бути врахована у процесі реформування української державної служби.

Висновки. На підставі проведеного аналізу європейської й української нормативно-правової основи публічного управління, а також дослідницьких напрацювань за обраною проблематикою, зроблено висновок про обґрунтованість трактування європейської концепції державної служби як сукупності принципів й цінностей, що мають універсальний характер й відображені у фундаментальних документах Євросоюзу – Договорі про Європейський Союз (1992 р.), Хартії основних прав ЄС (2012), а також у низці документів, що регламентують діяльність службовців публічної сфери ЄС, зокрема у Положенні про персонал і Європейському кодексі належної адміністративної поведінки. Квінтесенцією принципів державної служби ЄС є: 1) відданість Європейському Союзу та його громадянам; 2) порядність; 3) об'єктивність; 4) повага до інших; 5) прозорість.

Принциповим моментом для європейської концепції державної служби обґрунтовано вважати первинний характер вказаних принципів і цінностей, натомість інституційний і структурний аспекти державної служби детерміновані, як правило, національними підходами й традиціями щодо організації публічного адміністрування. Отож обґрунтовано стверджувати, що реформування української системи держслужби передусім потребує створення умов для практичної реалізації принципів державного управління, що є стандартними для службовців держав-членів ЄС, а також залучення українських службовців до цінностей сучасного публічного адміністрування.

⁹ Krzywoń A. The notion of civil service in Europe: establishing an analytical framework for comparative study. European and comparative administrative law, 5.11.2021. URL : <https://realaw.blog/2021/11/05/the-notion-of-civil-service-in-europe-establishing-an-analytical-framework-for-comparative-study-by-adam-krzywon/> (дата звернення: 29.06.2023).

Література:

1. Принципи державного управління. SIGMA / OECD. 2017. 33 р. URL: https://drive.google.com/file/d/1ZBdH9f_CoqASpqMp2HETmp7MqV6lRWaG/view?pli=1 (дата звернення: 30.06.2023).
2. Матвійчук А. В. Захист прав і свобод людини як прямий обов'язок сучасної держави. *АЕРО-2020. Повітряне і космічне право*: тези доповідей Всеукраїнської конференції молодих учених і студентів, м. Київ Національний авіаційний університет, 28 листопада 2020 р.: у двох томах. Тернопіль: Вектор, 2020. Т. 1. С. 35–38.
3. Івашова Л. М., Бондаренко Л. І. Аналіз стану інституційної реформи державного управління й її наслідків за змістовно-функціональним та організаційним критеріями. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2023. № 1 (36). С. 29–41.
4. Тимків В. М. Понятійні аспекти становлення публічної служби в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2012. № 3. С. 70–73.
5. Публічна служба: системна парадигма : колект. монографія / С. М. Серьогін, Є. І. Бородін, Н. А. Липовська [та ін.] ; за заг. ред. С. М. Серьогіна. Дніпро: ДРІДУ НАДУ, 2017. 263 с.
6. Недобор І. В. Теоретичні основи становлення публічної служби в Україні. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Державне управління*. 2018. Т. 29 (68), № 1. С. 113–117.
7. Сивий Р. П. Дефініція державної служби в країнах Європейського Союзу. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?or=1&z=1070> (дата звернення: 25.06.2023).
8. Владовська К. До питання про правову природу поняття «публічна служба» у законодавстві України та в адміністративно-правовій доктрині. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 124–128.
9. Малюга А. В. Доступ до державної служби в Україні та Європі: від привілеї – до основоположного конституційного права. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2020. № 1(7). С. 239–253.
10. Дрешпак В. М. Сучасна українська модель публічної служби в контексті соціокультурної парадигми. *Публічне управління та митне адміністрування*. 2021. № 2 (29). С. 56–62.
11. Боссарт Д., Демке К. Державна служба у країнах-кандидатах до вступу до ЄС: нові тенденції та вплив інтеграційного процесу / пер. з англ. О. М. Шаленко. Київ: Міленіум, 2004. 128 с.
12. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / За заг. ред. Тимощука В. П., Школика А. М. Київ: Конус-Ю, 2007. 735 с.
13. Чехосва Н. М. Стандарти державної служби України: сучасний рівень та потреба в запозиченні європейського досвіду. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2013. № 4. С. 72–76.
14. Качан Я. В. Європейський досвід професійного розвитку публічної служби та можливості його використання в Україні під час системних реформ. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2019. Вип. 13. С. 94–98.
15. Комонюк А. Є., Чорна В. Г. Проблемні питання адаптація державної служби до стандартів Європейського Союзу. *Наукові записки. Серія : Право*. 2022. № 13. С. 146–151.
16. Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / за заг. ред. Тимощука В. П., Школика А. М. Київ : Конус Ю, 2007. 735 с.

17. Avis W. R. Factors important to the establishment, renewal or rehabilitation of the civil service. (Rapid Literature Review). Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham. 32 p.
18. Науково-практичний коментар до Закону України «Про державну службу» / ред. кол.: К. О. Ващенко, І. Б. Коліушко, В. П. Тимошук, В. А. Дерещ (відп. ред.). Кив : ФОП Москаленко О.М., 2017. 796 с.
19. Migdal J. S. State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another. Cambridge University Press. 2001. 291 p.
20. Consolidated Version of The Treaty On European Union. *Official Journal of the European Union*. 26.10.2012. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF (дата звернення: 21.06.2023).
21. Public service principles for the EU civil service. European Ombudsman, 2012. 6 p. URL: <https://www.enisa.europa.eu/about-enisa/procedures-and-policies/public-service-principles-for-the-eu-civil-service> (дата звернення: 29.06.2023).
22. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012/C 326/02. *Official Journal of the European Union*. 26.10.2012. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT> (дата звернення: 29.06.2023).
23. Quality of Public Administration A Toolbox for Practitioners. European Commission, 2017. 19 p. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/03%20T2017%20Principles%20&%20values%20of%20good%20governance.pdf> (дата звернення: 29.06.2023).
24. Krzywoń A. The notion of civil service in Europe: establishing an analytical framework for comparative study. *European and comparative administrative law*, 5.11.2021. URL: <https://realaw.blog/2021/11/05/the-notion-of-civil-service-in-europe-establishing-an-analytical-framework-for-comparative-study-by-adam-krzywon/> (дата звернення: 29.06.2023).
25. Cardona F. Scope Of Civil Services In European Countries: Trends and Developments. Seminar at the European Institute of Public Administration. Maastricht, 13-14 November 2000. 15 p. URL : <https://www.sigmaweb.org/1850438.pdf> (дата звернення: 29.06.2023).
26. Принципи державного управління. SIGMA / ОЕСР. 2017. 113р. URL: <https://www.sigmaweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2017-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 30.06.2023).

References:

1. Pryntsypy derzhavnoho upravlinnia (2017). [Principles of public administration]. SIGMA/OECP. URL : https://drive.google.com/file/d/1ZBdH9f_CoqASpqMp2HETmp7MqV6lRWaG/view?pli=1 [in Ukrainian].
2. Matviichuk A. V. (2020). Zakhyst prav i svobod liudyny yak priamyi oboviazok suchasnoi derzhavy [Protection of human rights and freedoms as a direct duty of the modern state]. *AERO-2020. Povitriane i kosmichne pravo: tezy dopovidei Vseukrainskoi konferentsii molodykh uchenykh i studentiv, m. Kyiv Natsionalnyi aviatsiyni universytet, 28 lystopada 2020 r.: u dvokh tomakh - Air and space law: abstracts of reports of the All-Ukrainian conference of young scientists and students, Kyiv National Aviation University, November 28, 2020: in two volumes.* (35–38). Ternopil: Vektor. T. 1. [in Ukrainian].
3. Ivashova L. M., Bondarenko L. I. (2023). Analiz stanu instytutsiinoi reformy derzhavnoho upravlinnia y yii naslidkiv za zmistovno-funktsionalnym ta orhanizatsiynym kryteriiamy [Analysis of the state of the institutional reform of public administration and its consequences according to substantive, functional and organizational criteria]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia - Public administration and customs administration*, 1 (36), 29–41. [in Ukrainian].

4. Tymkiv V. M. (2012). Poniatiini aspekty stanovlennia publichnoi sluzhby v Ukraini [Understandable aspects of the formation of public service in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 3, 70–73. [in Ukrainian].
5. Publichna sluzhba: systemna paradyhma (2017) [Public service: a systemic paradigm] / S. M. Serohin, Ye. I. Borodin, N. A. Lypovska [ta in.] ; za zah. red. S. M. Serohina. Dnipro: DRIDU NADU. [in Ukrainian].
6. Nedobor I. V. (2018). Teoretychni osnovy stanovlennia publichnoi sluzhby v Ukraini [Theoretical foundations of the formation of public service in Ukraine]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii : Derzhavne upravlinnia - Scholarly notes of V. I. Vernadsky Tavri National University. Series: Public administration*, T. 29 (68), 1, 113–117. [in Ukrainian].
7. Syvyi R. P. (2017). Definitsiia derzhavnoi sluzhby v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Definition of civil service in the countries of the European Union]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok - Public administration: improvement and development*, 4. URL : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1070> [in Ukrainian].
8. Vladovska K. (2022). Do pytannia pro pravovu pryrodu poniattia «publichna sluzhba» u zakonodavstvi Ukrainy ta v administratyvno-pravovii doktryni [To the question of the legal nature of the concept of "public service" in the legislation of Ukraine and in the administrative-legal doctrine]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo - Analytical and comparative jurisprudence*, 2, 124–128. [in Ukrainian].
9. Maliuha A. V. (2020). Dostup do derzhavnoi sluzhby v Ukraini ta Yevropi: vid pryvilei – do osnovopolozhnogo konstytutsiinoho prava [Access to public service in Ukraine and Europe: from a privilege to a fundamental constitutional right]. *Ekspert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia - Expert: paradigms of legal sciences and public administration*, 1(7), 239–253. [in Ukrainian].
10. Dreshpak V. M. (2021). Suchasna ukrainska model publichnoi sluzhby v konteksti sotsiokulturnoi paradyhmy [The modern Ukrainian model of public service in the context of the sociocultural paradigm]. *Publichne upravlinnia ta mytne administruvannia - Public administration and customs administration*, 2 (29), 56–62. [in Ukrainian].
11. Bossart D., Demke K. (2004). Derzhavna sluzhba u krainakh-kandydatakh do vstupu do YeS: novi tendentsii ta vplyv intehtatsiinoho protsesu [Civil service in the candidate countries for joining the EU: new trends and the impact of the integration process] / per. z anh. O. M. Shalenko. Kyiv : Milenium. [in Ukrainian].
12. Publichna sluzhba. Zarubizhnyi dosvid ta propozyitsii dlia Ukrainy (2007) [Public service. Foreign experience and proposals for Ukraine] / za zah. red. Tymoshchuka V. P., Shkolyka A.M. Kyiv: Konus-Yu. [in Ukrainian].
13. Chekhoieva N. M. (2013). Standarty derzhavnoi sluzhby Ukrainy: suchasnyi riven ta potreba v zapozychenni yevropeiskoho dosvidu [Civil service standards of Ukraine: modern level and the need to borrow European experience]. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo - Legal Bulletin. Air and space law*, 4, 72–76. [in Ukrainian].
14. Kachan Ya. V. (2019). Yevropeyskyi dosvid profesiinoho rozvytku publichnoi sluzhby ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini pid chas systemnykh reform [European experience of professional development of the public service and possibilities of its use in Ukraine during systemic reforms]. *Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini - Public management and administration in Ukraine*, 13, 94–98. [in Ukrainian].

15. Komoniuk A. Ye., Chorna V. H. (2022). Problemni pytannia adaptatsiia derzhavnoi sluzhby do standartiv Yevropeiskoho Soiuzu [Problematic issues of adaptation of the civil service to the standards of the European Union]. *Naukovi zapysky. Serii : Pravo - Proceedings. Series: Law*, 13, 146–151.

16. Publichna sluzhba. Zarubizhnyi dosvid ta propozyitsii dlia Ukrainy (2007). [Public service. Foreign experience and proposals for Ukraine] / za zah. red. Tymoshchuka V. P., Shkolyka A. M. Kyiv : Konus Yu. [in Ukrainian].

17. Avis W. R. Factors important to the establishment, renewal or rehabilitation of the civil service. (Rapid Literature Review). Birmingham, UK: GSDRC, University of Birmingham.

18. Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu» (2017) [Scientific and practical commentary to the Law of Ukraine "On Civil Service"] / red. kol.: K. O. Vashchenko, I. B. Koliushko, V. P. Tymoshchuk, V. A. Derets (vidp. red.). Kyiv: FOP Moskalenko O. M. [in Ukrainian].

19. Migdal J. S. (2001). State in Society: Studying How States and Societies Transform and Constitute One Another. Cambridge University Press.

20. Consolidated Version of The Treaty On European Union (2012). *Official Journal of the European Union*. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0023.02/DOC_1&format=PDF.

21. Public service principles for the EU civil service. European Ombudsman, 2012. URL: <https://www.enisa.europa.eu/about-enisa/procedures-and-policies/public-service-principles-for-the-eu-civil-service>.

22. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012/C 326/02. *Official Journal of the European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:12012P/TXT>.

23. Quality of Public Administration A Toolbox for Practitioners. European Commission, 2017. 19 p. URL: <file:///C:/Users/User/Downloads/03%20T2017%20Principles%20&%20values%20of%20good%20governance.pdf>.

24. Krzywoń A. (2021) The notion of civil service in Europe: establishing an analytical framework for comparative study. *European and comparative administrative law*. URL: <https://realaw.blog/2021/11/05/the-notion-of-civil-service-in-europe-establishing-an-analytical-framework-for-comparative-study-by-adam-krzywon/>.

25. Cardona F. (2000) Scope Of Civil Services In European Countries: Trends and Developments. Seminar at the European Institute of Public Administration. Maastricht, 13-14 November 2000. URL : <https://www.sigmaxweb.org/1850438.pdf>.

26. Pryntsypy derzhavnoho upravlinnia (2017) [Principles of public administration]. SIGMA/OECP. URL : <https://www.sigmaxweb.org/publications/Principles-of-Public-Administration-2017-Ukrainian.pdf> [in Ukrainian].

УДК 343.2./7:341.322.5

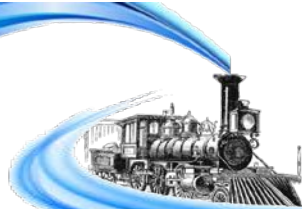
[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-575-585](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-575-585)

Павлова Тетяна Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права, кримінального процесу та криміналістики, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, тел.: (050) 978-43-60, <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

ВИДИ ТА ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ

Анотація. У статті проаналізовано основні національні та міжнародно-правові акти, які визначають види воєнних злочинів. Визначено, що види (форми) реалізації відповідальності за воєнні злочини закріплюються на національному та міжнародному рівнях. Охорона та захист суспільних відносин від протиправних посягань відбувається з урахуванням ступеня та характеру суспільної небезпеки злочину, ознак складу вчинених міжнародних злочинів. Міжнародно-правові акти, як правило, не визначають конкретні (обов'язкові) засоби досягнення будь-якої мети. На міжнародному рівні, зазвичай, закріплюються загальні принципи, концептуальні засади, загальна мета та правові засоби подолання певної проблеми. У міжнародно-правових актах визначаються основні напрями, за яких у подальшому кожна держава самостійно реформує національне законодавство через ратифікацію, імплементацію їх положень, вдосконалення (розробки) власної нормативно-правової бази з конкретного питання.

У ході проведеного дослідження було встановлено, по-перше, міжнародно-правова регламентація визначає основні концептуальні напрями протидії злочинності; по-друге, суспільна небезпека воєнних злочинів полягає у спричиненні значної шкоди, не викликаній військовою необхідністю, яка заподіюється учасникам збройного конфлікту, цивільному населенню, об'єктам критичної інфраструктури, довкіллю, національним цінностям тощо; по-третє, порушення державою відповідної норми міжнародного гуманітарного права є підставою виникнення міжнародно-правової відповідальності держави та кримінальної відповідальності індивідів, що діють від імені держави, винних у плануванні, підготовці, проведенні агресивної війни; по-четверте, створені у минулому сторіччі міжнародні інституції та міжнародне законодавство виявилися неефективними, та не дієвими у прийнятті рішень щодо зупинення держави-агресора у сучасних

умовах ведення гібридного міжнародного воєнного конфлікту і потребують реформування.

Ключові слова: воєнний злочин, види відповідальності, форми реалізації відповідальності, довілля, злочини проти довілля, міжнародне кримінальне право, міжнародний збройний конфлікт, Римський статут, Міжнародний кримінальний суд.

Pavlova Tetiana Oleksandrivna Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odesa I. I. Mechnikov National University, Frantsuzskiy Boule, 24/26, Odesa, tel.: (050) 978-43-60, <https://orcid.org/0000-0002-2558-823X>

TYPES AND FORMS OF REALIZATION OF RESPONSIBILITY FOR WAR CRIMES

Abstract. The article is analyzed the main national and international legal acts that define the types of war crimes. It was determined that the types (forms) of realization of responsibility for war crimes are enshrined at the national and international levels. Protection and defense of public relations from unlawful encroachments is based on the degree and nature of the public danger of the crime, as well as the elements of international crimes. International legal acts, as a rule, do not specify specific (mandatory) means of achieving any goal. At the international level, general principles, conceptual foundations, the overall goal and legal means of overcoming a particular problem are usually enshrined. International legal acts define the main areas in which each state independently reforms national legislation through ratification, implementation of their provisions, and improvement (development) of its own regulatory framework on a particular issue.

In the course of the study, it was established that, firstly, international legal regulation defines the main conceptual areas of combating crime, including through criminal law means; secondly, the social danger of war crimes lies in causing significant damage not caused by military necessity, which is inflicted on participants in the armed conflict, civilians, critical infrastructure, the environment, national values, etc.; thirdly, violation by the state of the relevant norm of international humanitarian law gives rise to international legal responsibility of the state and criminal responsibility of individuals acting on behalf of the state guilty of planning, preparing, conducting an aggressive war; fourthly, the international institutions and international legislation established in the last century have proved to be ineffective and inefficient in making decisions to stop the aggressor state in the current conditions of hybrid international military conflict and need to be reformed.

Keywords: war crime, types of responsibility, forms of realization of responsibility, environment, crimes against the environment, international criminal law, international armed conflict, Rome Statute, International Criminal Court.

Постановка проблеми. Форми реалізації відповідальності за воєнні злочини регулюються в межах як національного, так і міжнародного кримінального права, яке базується на нормах національного кримінального законодавства, та визначаються в основних міжнародно-правових документах у цій сфері.

Воєнний злочин – це суспільно небезпечне, протиправне, винне та каране діяння, яке порушує встановлені основними принципами міжнародного права, міжнародним гуманітарним правом правила ведення міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів, злочинність яких визначена міжнародно-правовими актами. Такі злочини є категорією міжнародного кримінального права, тому досліджуються на міжнародному та національному рівнях. Види воєнних злочинів та форми реалізації за їх вчинення закріплюються спочатку на міжнародному, а потім національному рівнях.

Суспільна небезпека воєнних злочинів полягає у спричиненні значної шкоди, не викликаній військовою необхідністю, яка заподіюється учасникам збройного конфлікту, цивільному населенню, об'єктам критичної інфраструктури, національним цінностям, довкіллю тощо.

За вчинення воєнних злочинів виділяють наступні види відповідальності: кримінальну, міжнародну кримінальну відповідальність, матеріальну, нематеріальну. Форми реалізації відповідальності визначаються з урахуванням суспільної небезпеки особи, що вчинила злочин, вчиненого діяння та інших ознак складу злочину. Данна стаття присвячена загальній характеристиці видів та форм реалізації відповідальності за воєнні злочини та їх юрисдикції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням воєнних злочинів за національним та міжнародним законодавством займалися такі вчені як В. А. Базов, В. М. Боровенко, А. А. Вознюк, А.О. Драгоненко, І. В. Жук, Н. А. Зелінська, І. О. Колотуха, Т. Р. Короткий, О. М. Костенко, М. П. Куцевич, Є. С. Логвіненко, В. О. Миронова, Р. О. Мовчан, В. П. Пилипенко, М. В. Піддубна, П. І. Репешко, Є. Л. Стрельцов, М. І. Хавронюк та інші вчені. Воєнні злочини в контексті загроз миру та безпеці людства та норми міжнародних договорів у цій сфері аналізував О. В. Столярський; основні етапи становлення та розвитку індивідуальної кримінальної відповідальності в міжнародному праві вивчали О. Т. Волощук, В. М. Юрчишин та інші вчені. Недивлячись на вагомий вклад, які внесли вітчизняні вчені у

дослідження поставлених проблем, до сьогодні в міжнародному праві відсутнє єдине розуміння видів воєнних злочинів, форм реалізації відповідальності, визначення принципів і підходів щодо реалізації кримінальної відповідальності за воєнні злочини тощо.

Метою статті є надання загальної характеристики видам та формам реалізації відповідальності за воєнні злочини, юрисдикції воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Скільки існує людство, стільки й існують війни (міжнародні збройні конфлікти за нормами міжнародного гуманітарного права). Наскільки б тривалим не був міжнародний збройний конфлікт, він все одно завершується та постає питання притягнення до відповідальності усіх осіб, винних у вчиненні відповідних воєнних злочинів, а також встановлення форм реалізації такої відповідальності.

Воєнні злочини є одними з найнебезпечніших видів злочинів про що людство ще пам'ятало у середині ХХ та на початку ХХІ століть, але, починаючи з лютого 2014 року, кількість цих злочинів поступово збільшувалася у зв'язку із військовим вторгненням РФ на територію України – окупації Донбасу та анексії Криму. З 24 лютого 2022 року, з початку повномасштабного вторгнення на територію незалежної України, кількість таких воєнних злочинів значно збільшилася, а тому виникла необхідність фіксації, збору доказів щодо їх вчинення, проведення досудового розслідування та притягнення до кримінальної відповідальності усіх винних. Вперше людство стикнулося із веденням гібридної війни, в якій велику роль має інформаційна (діджитал) війна через використання інформаційного простору – проведення кібератак на державні інституції, об'єкти критичної інфраструктури, комерційні структури, благодійні фонди, масово поширюються фейки тощо. Використання пристроїв збереження пам'яті дозволяє фіксувати усі докази вчинених міжнародних злочинів, зберігаючи їх для майбутніх поколінь, та притягнення до кримінальної відповідальності усіх винних злочинців.

Національне кримінальне законодавство не використовує термін «воєнний злочин», натомість у Розділі ХІХ Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Злочини проти порядку несення військової служби (військові злочини)» (ст.ст. 432-435) та Розділі ХХ Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» (ст.ст. 438-440), передбачені певні види воєнних злочинів [1]. Так, за даними Державної судової адміністрації України у 2022 [2021] роки «Кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку зросла у 246 разів і становила 62,1 тис. [253]; частка кримінальних правопорушень, у яких особам вручено повідомлення про підозру, становила 1,4 % [13,4 %] від зареєстрованих цієї категорії» [2].

У ст. 8 Римського статуту перераховані склади воєнних злочинів, які грубо порушують Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року – «Про поліпшення долі поранених і хворих в діючих арміях»; «Про поліпшення долі поранених, хворих і осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі»; «Про поводження з військовополоненими»; «Про захист цивільного населення під час війни», на які поширюється юрисдикція Міжнародного кримінального суду [3].

Станом на лютий 2023 року в Україні зареєстровано понад 87 тисяч воєнних злочинів РФ проти України, внаслідок яких загинули майже 10 тисяч цивільних [4], але їх кількість збільшується. Важливою справою під час ведення військового збройного конфлікту, як вже вказувалося, є фіксація усіх слідів вчинених злочинів, необхідних доказів та надання їм належної правової оцінки, яка надається як державними правоохоронними органами, так і міжнародними.

Міжнародна злочинність, на думку В. Попко та більшості вчених, виявляється в діяннях двох видів. Це, «по-перше, здійснення злочинів проти миру і безпеки людства, так звані міжнародні злочини, до яких також належать воєнні злочини, злочини проти людяності, злочини проти людства (колоніалізм, геноцид, апартеїд, екоцид). По-друге, це вчинення злочинів міжнародного характеру, тобто діянь, що посягають на інтереси кількох держав і внаслідок чого також представляють міжнародну небезпеку» [5, с. 218]. Отже, воєнні злочини є різновидом найнебезпечніших видів злочинів – міжнародних.

Особливістю міжнародної кримінальної відповідальності є її реалізація на наднаціональному рівні, у зв'язку з чим одним із суб'єктів міжнародних кримінально-правових відносини визнається міжнародне співтовариство в особі певного органу (наприклад, Міжнародного кримінального суду, Європейського суду з прав людини тощо).

Міжнародне кримінальне право суб'єктом злочину доволі тривалий час визнавало виключно державу. Кримінальна відповідальність фізичних осіб (індивідів) – відносно нове явище в міжнародно-правовій практиці. Ситуація змінилася після закінчення Другої світової війни із створенням Нюрнберзького військового трибуналу, до юрисдикції якого відносилося переслідування та покарання фізичних осіб (індивідів) за вчинення міжнародних злочинів. Створення цього міжнародного військового трибуналу щодо притягнення до міжнародної кримінальної відповідальності військових злочинців, на думку Л.А. Філяніної та Ю.Р. Тарантюк, «поклато початок процесу формування міжнародного кримінального права, у якому визнається принцип індивідуальної кримінальної відповідальності за міжнародні злочини» [6, с. 12]. Національні суди притягали винних фізичних осіб за

власним кримінальним законодавством, коли вчинені ними воєнні злочини не були перераховані в статутах Міжнародних військових трибуналів в Нюрнберзі і в Токіо. Міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб була закріплена в низці міжнародних договорів, зокрема Конвенції про геноцид 1948 р., Конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р., Статуті Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії 1993 р., Статуті Міжнародного кримінального трибуналу з Руанди 1994 р., Римському статуті Міжнародного кримінального суду 1998 р. тощо.

На думку О.В. Буткевич, починаючи з середини ХХ ст. «відбувається трансформація міждержавного, міжнародного права у зв'язку з кризою інституту держави як основного та єдиного його суб'єкта з поступовим нарощуванням у ньому компонента прав людини» [7, с. 40].

У 1945 р. СРСР, США, Великобританія та Франція уклали угоду, до якої був доданий Статут Міжнародного військового трибуналу для суду над головними військовими злочинцями європейських країн (Німеччини та її союзників), до якої приєдналися ще 19 держав. У другій половині ХХ ст. до кола суб'єктів міжнародної кримінальної відповідальності були включені фізичні особи: керівники, організатори, підбурювачі, які брали участь у складанні або здійсненні загального плану чи змови, що спрямовані на здійснення будь-яких злочинів, закріплених у Статуті Міжнародного військового трибуналу.

У діяльності Міжнародного військового трибуналу та національних судів, на думку Л.І. Фесечко, варто виділити дві головні відмінності: «по-перше, національні суди створюються та функціонують відповідно до внутрішнього національного права держави, а міжнародні суди можна визначити як установи, що створюються та функціонують на підставі міжнародного договору чи статуту; по-друге, юрисдикція національних судових установ поширюється на всі правовідносини, що виникають усередині держави, відповідно до національного права, а юрисдикція міжнародних трибуналів поширюється виключно на міжнародні злочини» [8, с. 894].

Створення й діяльність міжнародних трибуналів було важливим кроком у розвитку міжнародного кримінального права та правосуддя. Починаючи з 1998 року притягнення до відповідальності міжнародних злочинців відбувається Міжнародним кримінальним судом, який діє на постійній основі та володіє універсальною юрисдикцією. Правовим підґрунтям діяльності Суду є Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 р. (Римський статут).

«МКС здійснює юрисдикцію відповідно до принципу компліментарності. Суть цього принципу полягає в забезпеченні того, щоб

відповідальність за здійснення правосуддя над особами, звинуваченими у вчиненні злочинів проти міжнародного права, покладалася саме на судову систему відповідної держави. Тобто МКС не замінює та не доповнює собою національну систему кримінального правосуддя держави. Відповідальність за переслідування осіб, винних у вчиненні злочинів геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів та злочину агресії, повністю покладена на національні правоохоронні органи та національну судову систему держави. Відповідно до ст. 17 Римського статуту, МКС починає здійснювати свою кримінальну юрисдикцію лише тоді, коли буде встановлено, що відповідна держава не бажає або не може сама її реалізувати» [9]. Але у ситуації повномасштабного воєнного вторгнення РФ на територію України, на нашу думку, ані Міжнародний кримінальний суд, ані Європейський суд з прав людини не розглядаються як життєздатні та своєчасні міжнародні інституції, здатні застосувати кримінально-правові засоби впливу за вчинені РФ воєнні злочини. Це обумовлено тим, що вони не в змозі розглядати масові позови та надавати їм правову оцінку, у тому числі, через відсутність чітких критеріїв ознак складу воєнних злочинів, наприклад, злочинів проти довкілля, що у більшості випадків унеможлиблює відшкодування завданої шкоди. Створені у минулому сторіччі міжнародні інституції та міжнародне законодавство виявилися неефективними та не дієвими у прийнятті рішень щодо зупинення держави-агресора у сучасних умовах ведення гібридної війни (міжнародного збройного конфлікту), та припинення вчинення міжнародних злочинів, у тому числі злочинів проти довкілля, які представляють загрозу для усього світу.

Історії людства, поряд із кримінальним покаранням як крайнім засобом впливу «ultima ratio», яке призначається суб'єкту злочину – фізичній, осудній (або обмежено осудній) особі, яка досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, були відомі й інші форми реалізації відповідальності. Так, відшкодування з'явилися та еволюціонували від античних часів до Першої та Другої світових війн, а саме від контрибуцій до більш сучасних форм відшкодування – репарацій, реституцій, компенсацій, сатисфакцій тощо. Так, у Стародавньому Римі застосовувалися спочатку контрибуції (внесок), які виплачувалися за принципом «vae victis» – «горе переможеним», які сплачувалися за для уникнення масових пограбувань та вбивств з боку переможців. Такий формат контрибуцій у загальних рисах не змінювався аж до початку XX століття. Вони завжди базувалися на праві сильного. Контрибуції не залежали від того, хто саме був агресором у війні. Відшкодовував збитки той, хто програв. Тільки після Першої світової війни вперше в історії було визнано важливим визначити агресора та накласти на нього певні зобов'язання. Так з'явився новий термін – «репарації» (від лат. reparatio – відновлення). Тобто було визнано важливим обов'язок агресора

відновити зруйноване. Після Другої світової Німеччина також виплачувала репарації. На Ялтинській та Потсдамській конференціях було визначено, що це будуть репарації в натурі – майном, промисловістю, активами, золотом та іншими цінностями, працею німців, територіями.

У 2001 році Комісія міжнародного права ООН розробила проєкт статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, прийнятий резолюцією A/RES/56/83 Генеральної Асамблеї ООН, який визначає, що формами відшкодування (репарації) є реституція, компенсація та сатисфакція: як окремо, так і у поєднанні (ст. 34) [10]. У міжнародно-правових актах визначаються основні напрями, за яких у подальшому кожна держава самостійно реформує національне законодавство через ратифікацію, імплементацію їх положень, вдосконалення (розробки) власної нормативно-правової бази з конкретного питання.

Репарація – це відшкодування шкоди державою за вчинене міжнародне протиправне діяння, яка виплачується наприкінці конфлікту. Відшкодування може бути у вигляді грошей, товарів, послуг, публічних заяв тощо. Ознаки репарацій: «загальний термін для позначення відшкодування шкоди, здійснюється державами, охоплює собою фінансові та інші засоби відшкодування, часто вживається в контексті відшкодування шкоди внаслідок воєнних дій» [11].

Реституція означає відновлення попереднього становища, яке існувало до вчинення протиправного діяння винною державою пропорційно. Субституція є різновидом реституції, що передбачає заміну неправомірно знищеного чи пошкодженого майна аналогічним його вартості та призначенню. «Головні характеристики реституції: полягає у поверненні майна його первісному власнику, може здійснюватися приватним та публічним суб'єктом, виплачується приватним та публічним суб'єктам, які зазнали порушення свого міжнародного права» [11].

Компенсація – це відшкодування державою збитків, завданих міжнародним протиправним діянням, якщо вони не покриваються шляхом реституції. Компенсація покриває будь-яку фінансово оцінювану шкоду, включно з упущеною вигодою. «Основні ознаки компенсації: грошова виплата відшкодування, може бути сплачена і приватними, і публічними суб'єктами, виплачується приватним та публічним суб'єктам, які зазнали порушення свого міжнародного права» [11].

Сатисфакція – це нематеріальна відповідальність держави, що вчинила міжнародне протиправне діяння, яка має на меті відшкодування заподіяної шкоди шляхом визнання порушення та принесення вибачень тощо. Основні ознаки сатисфакції: нематеріальна відповідальність держави через визнання своєї провини за вчинений злочин та принесення вибачень у формі, яка задовольнить державу щодо якої воно було вчинено.

У сучасній юридичній літературі виділяють наступні види відповідальності за воєнні злочини: міжнародну кримінальну відповідальність, кримінальну відповідальність за національним кримінальним законодавством, міжнародно-правову відповідальність держави, матеріальну, нематеріальну (моральну або політичну) відповідальність. Найсуворішою формою реалізації кримінальної відповідальності виступає кримінальне покарання. Формами матеріальної відповідальності є репарація та її дві форми – компенсація та реституція тощо. Нематеріальними формами відповідальності держави традиційно вважаються сатисфакції і санкції, хоча деякі вчені розглядають санкції як примусовий засіб, що забезпечує припинення міжнародних злочинів, сприяє відновленню міжнародного правопорядку та покликаний примусити державу-агресора виконати покладені на неї обов'язки в межах встановленої відповідальності.

Таким чином, воєнні злочини є видом міжнародних злочинів, які вчинюються державами в особі їх військово-політичного керівництва, інших відповідальних осіб. Вчинення міжнародного злочину тягне як відповідальність держави, так і відповідальність конкретних винних індивідів, що діяли від імені держави. Порушення державою відповідної норми міжнародного гуманітарного права є підставою виникнення міжнародно-правової відповідальності держави та кримінальної відповідальності індивідів, що діють від імені держави, винних у плануванні, підготовці, проведенні агресивної війни.

Висновки. У результаті дослідження обраної теми ми дійшли до наступних висновків: 1) види (форми) реалізації відповідальності за воєнні злочини закріплюються на національному та міжнародному рівнях; 2) воєнні злочини є видом міжнародних злочинів, які вчинюються державами в особі їх військово-політичного керівництва, інших відповідальних осіб; суспільна небезпека воєнних злочинів полягає у спричиненні значної шкоди, не викликаній військовою необхідністю, яка заподіюється учасникам збройного конфлікту, цивільному населенню, об'єктам критичної інфраструктури, довкіллю, національним цінностям тощо; 3) міжнародно-правова регламентація визначає основні концептуальні напрями протидії міжнародній злочинності та злочинності міжнародного характеру; 4) у сучасній юридичній літературі виділяють наступні види відповідальності за воєнні злочини: міжнародну кримінальну відповідальність, кримінальну відповідальність за національним кримінальним законодавством, міжнародно-правову відповідальність держави, матеріальну та нематеріальну (моральну або політичну); 5) порушення державою відповідної норми міжнародного гуманітарного права є підставою виникнення міжнародно-правової відповідальності держави та кримінальної відповідальності індивідів, що

діють від імені держави, винних у плануванні, підготовці, проведенні агресивної війни; 6) створені у минулому сторіччі міжнародні інституції та міжнародне законодавство виявилися неефективними та не дієвими у прийнятті рішень щодо зупинення держави-агресора у сучасних умовах ведення гібридного міжнародного воєнного конфлікту і потребують реформування.

Література:

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 28.04.2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Аналіз стану здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях та справах про адміністративні правопорушення у 2022 році, с. 40. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду: Статут ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588?find=1&text=%D0%B7%D0%BB%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8+%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8+%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D1%96%D0%BB%D0%BB%D1%8F#n1085.
4. Станом на липень 2023 року в Україні зареєстровано понад 87 тисяч воєнних злочинів РФ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3673973-v-ukraini-zareestruvali-ponad-87-tisac-voennih-zlociniv-rf.html>
5. Popko Vadym. Транснаціональне кримінальне право: поняття, предмет та система. Visegrad Journal on Human Rights. 2019.V. 2. P. 217–226. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/903961.pdf>
6. Філяніна Л.А., Тарантюк Ю.Р. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за злочини геноциду. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 11–20.
7. Буткевич О.В. Теорія і практика докласичного міжнародного права : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Міжнародне право» / О.В. Буткевич. – Київ, 2009. 40 с.
8. Фесечко Л.І. Кримінальна відповідальність індивідів у міжнародному праві. *Форум права*. 2010. № 4. С. 888–894.
9. Україна і Міжнародний кримінальний суд: двадцять складних питань і простих відповідей. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/ukrayina-i-mizhnarodniy-kriminalniy-sud-dvadcyat-skladnih-pitan-i-prostih-vidpovidey.html>
10. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf
11. Репарація, компенсація, реституція. Українське законодавство і міжнародна практика. Аналітична записка. URL: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Znachennya-i-spivvidnoshennya-ponyat-reparatsiyi_fin.pdf

References:

1. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 r. № 2341-III. [The Criminal Code of Ukraine: Law of Ukraine from 05 April 2001]. Data onovlennia: 28.04.2023 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
2. Analiz stanu zdiisnennia pravosudiv u kryminalnykh provadzhenniakh ta spravakh pro administratyvni pravoporushennia u 2022 rotsi, s. 40. [Analysis of the state of administration of justice in criminal proceedings and cases of administrative offenses in 2022, p. 40]. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Analiz_zdisn_pravos_2022.pdf [in Ukrainian].

3. Rymskyi statut Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu: Statut OON vid 17.07.1998 r. [Rome Statute of the International Criminal Court: UN Charter from 17 July 1998] [in Ukrainian].
4. Ctanom na lypen 2023 roku v Ukraini zareiestrovano ponad 87 tysiach voiennykh zlochiniv RF. [As of July 2023, more than 87,000 Russian war crimes have been registered in Ukraine. Retrieved from: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3673973-v-ukraini-zareestruvali-ponad-87-tisac-voennih-zlociniv-rf.html>] [in Ukrainian].
5. Popko, Vadym (2019). Transnatsionalne kryminalne pravo: poniattia, predmet ta systema [Transnational criminal law: concept, subject matter and system]. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2, 217–226. Retrieved from: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/903961.pdf> [in Ukrainian].
6. Filianina, L.A., Tarantiuk, Yu.R.(2012) Mizhnarodna kryminalna vidpovidalnist indyvidiv za zlochyny henotsydu. [International criminal responsibility of individuals for crimes of genocide]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 1, 11–20 [in Ukrainian].
7. Butkevych, O.V. (2009). Teoriia i praktyka doklasychnoho mizhnarodnoho prava [Theory and practice of pre-classical international law]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
8. Fesechko, L.I. (2010). Kryminalna vidpovidalnist indyvidiv u mizhnarodnomu pravi [Criminal responsibility of individuals in international law]. *Forum prava – Law forum*, 4, 888–894. [in Ukrainian].
9. Ukraina i Mizhnarodnyi kryminalnyi sud: dvadtsiat skladnykh pytan i prostykh vidpovidei [Ukraine and the International Criminal Court: twenty difficult questions and simple answers]. Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kryminalne-pravo-ta-proces/ukrayina-i-mizhnarodnyi-kryminalnyi-sud-dvadcyat-skladnih-pitan-i-prostih-vidpovidey.html> [in Ukrainian].
10. Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, 2001. Retrieved from: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf [in English].
11. Reparatsiia, kompensatsiia, restytutsiia. Ukrainske zakonodavstvo i mizhnarodna praktyka. Analychna zapyska [Reparation, compensation, restitution. Ukrainian legislation and international practice. Analytical note]. Retrieved from: http://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/05/Znachennya-i-spivvidnoshennya-ponyat-reparatsiyi_fin.pdf [in Ukrainian].

УДК 342.95 (77)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-586-595](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-586-595)

Подоян Юлія Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри господарського та транспортного права Юридичного факультету, Інституту управління та технологій, Державний університет інфраструктури та технологій, 04211, м.Київ, проспект Володимира Івасюка, 2, тел.: (067) 422-67-84, <https://orcid.org/0000-0001-5063-4018>

КОМПЕТЕНЦІЯ КЕРІВНИКА ПІДПРИЄМСТВА: ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У даній статті досліджено зміст та особливості реалізації компетенції керівника підприємства. Визначено, що сучасна наука управління більше зосередилася на визначенні того, якими якостями, знаннями та вміннями має мати людина, щоб досягти успіху у сфері менеджменту. Оскільки кількісні рекомендації та вимоги до особистості керівника, його знань, умінь, навичок накопичуються нескінченно, актуальним залишається питання, чим визначається ефективність керівника і чи можна її розвивати. Багатоаспектність особистості керівника та її діяльності неможливо обмежити та чітко структурувати, завдяки старанням наукового аналізу встановлено наявність різноманітних підходів до розробки теоретичної моделі розвитку особистості та ефективності управлінської діяльності керівника.

Запропоновано універсальну модель, що містить сукупність компетенцій, що належать до трьох сфер управлінської діяльності:

- управління відносинами – відбиває те, як людина взаємодіє коїться з іншими;
- управління завданнями – відображає підхід людини до організації діяльності, вирішення бізнес-проблем;
- управління собою – відображає особливості емоційно-вольової та мотиваційної сфер.

Метою наукової статті є розкриття змісту та особливостей реалізації компетенції керівника підприємства.

Досліджуючи дану тему автор приходять до висновку, що для вивчення структури особистості менеджера вищої ланки необхідно враховувати: мотивацію (спрямованість особистості та її види); особистісні якості (здібності, характер та її риси, психічні процеси і стану), і навіть інтегральні властивості особистості (самосвідомість, індивідуальний стиль, креативність як творчий потенціал), які визначають унікальний стиль роботи та унікальність особистості керівника.

Ключові слова: компетенція, публічне адміністрування, повноваження, адміністративно-правовий статус, правовий статус, посадова особа, керівник, суб'єкт владних повноважень

Podolian Yuliia Oleksandrivna Candidate of Juridical Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Commercial and Transport Law of the Faculty of Law Institute of Management and Technology, State University of Infrastructure and Technology, Volodymyr Ivasyuk Ave., 2, Kyiv, 04211, tel.: (067)4226784, <https://orcid.org/0000-0001-5063-4018>

COMPETENCE OF THE HEAD OF THE ENTERPRISE: CONTENT AND PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION

Abstract. This article examines the content and features of the implementation of the competence of the head of an enterprise. It is determined that the modern science of management is more focused on determining what qualities, knowledge and skills a person should have in order to succeed in management. Since quantitative recommendations and requirements for the manager's personality, knowledge, skills and abilities are endless, the question of what determines the manager's effectiveness and whether it can be developed remains relevant. The multidimensionality of a manager's personality and his/her activities cannot be limited and clearly structured, and the scientific analysis has revealed the existence of various approaches to the development of a theoretical model of personality development and efficiency of managerial activity of a manager.

The author proposes a universal model containing a set of competences related to three areas of managerial activity

- relationship management - reflects how a person interacts with others;
- task management - reflects a person's approach to organising activities and solving business problems;
- self-management - reflects the peculiarities of the emotional, volitional and motivational spheres.

The purpose of the article is to disclose the content and peculiarities of the implementation of the competence of an enterprise manager.

While researching this topic, the author comes to the conclusion that in order to study the personality structure of a top manager, it is necessary to take into account: motivation (personality orientation and its types); personal qualities (abilities, character and its traits, mental processes and states), and even integral personality properties (self-awareness, individual style, creativity as creative potential), which determine the unique style of work and uniqueness of the manager's personality.

Keywords: competence, public administration, powers, administrative and legal status, legal status, official, manager, subject of authority

Постановка проблеми. Управління з'явилося разом із людьми. Там, де хоча б дві людини об'єднувалися в прагненні досягти якоїсь спільної мети, виникало завдання координації їхніх спільних дій, вирішення якої хтось із них мав брати на себе. За даних умов одна особа стала керівником, а інша - його підлеглим, виконавцем.

Лише в другій половині минулого століття, після перемоги промислової революції в різних країнах, ситуація різко змінилася. Ринкові відносини опанували кожен сферу життя суспільства.. З'явилися великі компанії, що вимагали великої кількості керівників вищого та середнього рівнів, здатних приймати грамотні та раціональні рішення, які вміли працювати з великими масами людей, які були б вільні у своїх вчинках. Тому від керівників був потрібний високий професіоналізм, компетентність, вміння порівнювати свою діяльність з існуючими законами, бути лідерами у своєму оточенні. У результаті виникає група людей, які спеціалізуються на управлінській діяльності. Цим лідерам більше не потрібно використовувати тактику панування, щоб змусити підлеглих підкорятися. Основним завданням є ретельна організація та щоденне управління виробництвом, щоб забезпечити максимальний прибуток для власника компанії та забезпечити якісні продукти та послуги для споживачів. Цих людей стали називати менеджерами.

Актуальність цієї теми зумовлена тим, що для того, щоб стати, по-справжньому, керівником (менеджером), лідером своєї організації необхідно постійно вивчати, володіти та користуватися певною системою якостей, характеристик та дій грамотного сучасного керівника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правового забезпечення реалізації компетенції керівників юридичних осіб досліджували вітчизняні вчені Лугова В.М., Серіков Д.О., Калюжний Р.А., Катрич С.В., Ківалов С.В., Кисіль Л.Є., Дороніна М.С., Доронін С.А., Армаш Н.О., також іноземні науковці Conggang Li, Kamisan, A., King, E. M. Minghao Fang, Wenlan Wang, Rong Xu, Manning, G, Curtis, K., Elizabeth G. Adelman, Richard J. Patti, Karen L. Shephard, Robert M. Adelman.

Формулювання цілей статті. Метою наукової статті є розкриття змісту та особливостей реалізації компетенції керівника підприємства.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні в організаціях, які дбають про розвиток персоналу, на чільне місце ставиться «Модель управлінських компетенцій» (*"Model of managerial competencies"*) – список критеріїв для оцінки управлінської ефективності. Керівник підприємства може перейти з одного місця роботи на інше та швидко там адаптуватися, якщо у нього будуть

добре розвинені навички планування, прийняття рішень, організації роботи у підрозділі та створення команди ефективного співробітництва. Водночас керівник, який відмінно володіє технологією виробництва, знає усі бізнес-процеси даного виробництва, вміє технічно запобігти виниклим неполадкам і знає способи сертифікації сировини, але не вміє делегувати, буде приречений. Тому що без навичок делегування неможливо фізично впровадити навіть найпрогресивніші та найкорисніші технології.

Як зазначають, Дороніна М. С. та Лугова В. М. для формування «Моделі управлінських компетенцій» потрібна командна робота. Якщо ви запросите крутих експертів і запитате, які компетенції вони радять впровадити, то це працювати не буде. [1, с.45]

Найголовнішим у формуванні моделі управлінських компетенцій є момент узгодження списку критеріїв з тими керівниками, які брали участь в інтерв'ю. Керівники мають можливість внести зміни до змісту, придумати назву до кожної компетенції, подискутувати щодо того, яким може бути рівень їх власних управлінських компетенцій за цією моделлю.

Зазвичай Модель управлінських компетенцій складається з чотирьох блоків: Компетенції, пов'язані з комунікаціями: формування доброзичливого ділового середовища; відстоювання власних ідей та рішень; профілактика та врегулювання конфліктних ситуацій.

Компетенції, пов'язані з управлінням персоналу: організація роботи підрозділу; постановка завдань та контроль їх виконання; мотивація та розвиток персоналу.

Компетенції, пов'язані з ухваленням рішень: стратегічне бачення; пошук та аналіз інформації; прогнозування та мінімізація ризиків.

Компетенції, пов'язані з досягненням мети: орієнтація на результат та цілеспрямованість; відповідальність за результати; готовність до змін та саморозвитку. [1, с.45]

З теорії менеджменту відомо, що якість управління підприємством та колективом безпосередньо залежить від особистісних якостей керівників та їх управлінської компетентності. Тому вирішальним структурним компонентом процесу управління є людський чинник, тому знання особистості людини, її психологічних особливостей – важлива передумова ефективного управління її діяльністю, відносинами з іншими у сфері виробництва, а також утвердження гуманних відносин у суспільстві. Сучасний керівник за допомогою методів управління впливає на процес досягнення певних організацією цілей на всіх його етапах – планування, організації, мотивації та контролю. Його діяльність стосується двох взаємопов'язаних напрямів: управління діяльністю та людьми, що вимагає від особистості керівника відповідних властивостей, здібностей, знань, умінь тощо [2, с.66].

Сучасна наука управління більше зосередилася на визначенні того, якими якостями, знаннями та вміннями має мати людина, щоб досягти успіху у сфері менеджменту. Оскільки кількісні рекомендації та вимоги до особистості керівника, його знань, умінь, навичок накопичуються нескінченно, актуальним залишається питання, чим визначається ефективність керівника і чи можна її розвивати. Багатоаспектність особистості керівника та її діяльності неможливо обмежити та чітко структурувати, завдяки старанням наукового аналізу встановлено наявність різноманітних підходів до розробки теоретичної моделі розвитку особистості та ефективності управлінської діяльності керівника.

Так, на думку Серікова Д. О., для вивчення структури особистості менеджера вищої ланки необхідно враховувати:

мотивацію (спрямованість особистості та її види);

особистісні якості (здібності, характер та її риси, психічні процеси і стану), і навіть інтегральні властивості особистості (самосвідомість, індивідуальний стиль, креативність як творчий потенціал), які визначають унікальний стиль роботи та унікальність особистості керівника. [3, с.125]

Також додамо, що Бланка К. (*Christine Blanka, Barbara Krumay, David Rueckel (2022)*) професійну самосвідомість розглядає як сукупність наступних елементів:

1) усвідомлення норм, правил, моделі своєї професії як еталонних для усвідомлення своїх якостей, завдяки чому формується основа професійного світогляду та особиста концепція праці;

2) усвідомлення цих якостей у навколишніх людях, порівняння себе з деяким професіоналом середньої кваліфікації;

3) облік очікувань та оцінка себе як професіонала з боку інших людей;

4) самооцінка особистістю своїх окремих сторін: когнітивної, емоційної та поведінкової;

5) позитивне оцінювання особистістю самої себе загалом, визначення своїх позитивних якостей, перспектив створення позитивної Я-концепції. [4, с.178]

Таким чином, керівника не можна розглядати під одним кутом зору, оскільки це багатогранний, непередбачуваний з усіх поглядів суб'єкт, якого неможливо окреслити певними параметрами та обмежити рамками. Будь-який керівник у своїй управлінській діяльності спирається на власні ресурси - певні психологічні особливості, харизму, властивий йому стиль взаємодії з підлеглими, особистий досвід та засвоєні навички. Отже, кожен керівник має певними ресурсами, основним у тому числі, власне, його особистість. Тому пріоритетом йому має стати вивчення власної особистості. Адже тільки усвідомивши свої психологічні особливості, посиливши сильні сторони

характеру та з огляду на слабкості, керівник зможе перетворити їх на власний управлінський інструментарій.

Сукупність компетенцій, що становлять компетентність керівника, може відрізнятися для підприємств різної галузевої приналежності, крім того, сукупність компетенцій може також відрізнятися щодо керівників середньої та вищої ланки.

Проте, можна запропонувати універсальну модель, що містить сукупність компетенцій, що належать до трьох сфер управлінської діяльності:

- управління відносинами – відбиває те, як людина взаємодіє коїться з іншими;
- управління завданнями – відображає підхід людини до організації діяльності, вирішення бізнес-проблем;
- управління собою – відображає особливості емоційно-вольової та мотиваційної сфер.

Ось чому в практичній управлінській діяльності суб'єктів господарювання компетенційний підхід виявляється у створенні моделей компетенцій для конкретних посадових позицій, за якими відбираються і оцінюються співробітники. [5, с.72]

Модель компетенцій - це сукупність окремих компетенцій, якими повинен мати керівник до виконання функцій займаної ним посади у конкретній організації. Модель компетенцій може включати в себе різні знання, вміння, навички та індивідуально-особистісні характеристики. Основна вимога, яка до них висувається, полягає в тому, що вони повинні бути описані у формі індикаторів поведінки.

Для організації ефективного процесу управління на основі моделей компетенцій вони мають бути:

1. вичерпними, тобто повністю охоплювати всі важливі функції робочої діяльності у межах конкретної посади;
2. дискретними, оскільки кожна компетенція характеризує окремий вид діяльності, який можна відокремити від інших;
3. сфокусованими, тобто чітко визначеними;
4. доступними для розуміння;
5. конгруентними (сумісними), оскільки компетенції, з одного боку, формуються у межах певної організаційної культури, з іншого - повинні зміцнювати культуру підприємства міста і відповідати довгостроковим цілям;
6. актуальними, тобто система компетенцій має своєчасно оновлюватися, оскільки вона відбиває реальні та майбутні (передбачувані) потреби організації. [6, с.78]

Під час розробки моделі компетенцій необхідно враховувати такі принципи:

1. забезпечення участі у створенні тих фахівців, котрим модель створюється;

2. інформаційна відкритість;

3. універсальність, тобто можливість використовувати модель усіма користувачами у відповідності її з існуючими корпоративними стандартами, нормами та цінностями.

Як зазначає Архам А. (Arham, A. (2014)) моделі компетенції керівника найчастіше формуються три блоки:

- корпоративні компетенції, тобто загальні всім співробітників організації;

- управлінські, необхідні успішного виконання функцій менеджера;

- професійні, необхідні для будь-якої окремої посади.

Профіль компетенцій - це список компетенцій (точне визначення рівня їхнього прояву), які стосуються конкретної посади, тобто індивідуальна еталонна модель компетенцій, необхідні успішної роботи у конкретній посаді. [7]

Економічна глобалізація вимагає стандартизації корпоративного менеджменту для забезпечення ефективного, прозорого та стратегічно передбачуваного менеджменту незалежно від форм власності та господарювання. Керівники підприємства дотримуються заданого алгоритму при прийнятті управлінських рішень, що дозволяє мінімізувати негативний вплив ризиків на стан підприємства, оптимально та ефективно досягти головної мети підприємства — прибутку. [8]

На національному рівні для управління якістю підприємства сформульовано національний стандарт якості ДСТУ ISO 9001-2001, який передбачає певні зобов'язання щодо управління. [10] Зокрема, вище керівництво повинно надати докази того, що воно виконує свої зобов'язання щодо розробки та впровадження системи управління якістю та постійного підвищення її ефективності, використовуючи:

а) на всіх рівнях організації важливість виконання вимог споживачів, а також нормативних і законодавчих вимог;

б) формування політики якості;

с) забезпечити встановлення цілей сфери якості;

г) аналіз управління;

д) забезпечення ресурсами. [10]

З огляду на актуальні проблеми управління керованими підприємствами здійснюється адміністративно-правове регулювання діяльності керівників підприємств, що закладає нормативну основу для встановлення законності їх діяльності. З позиції Канонго Р. (Kanongo, R. N. (1998)), неправомірні управлінські рішення керівництва підприємства в договірній діяльності можуть свідчити про порушення чинного законодавства та внутрішніх

документів, таких як контракти з керівниками підприємства, положення тощо. [11, с.39]

Особливістю поведінки керівника підприємства є те, що його дії завдають шкоди інтересам очолюваної ним юридичної особи та завдають відповідних матеріальних збитків. Зокрема, це:

- зловживання повноваженнями при укладанні угод з контрагентами;
- неправомірна передача права вимоги підприємства іншій особі;
- рішення керівників негативно впливають на статутну діяльність товариства та призводять до фінансових втрат і збитків;
- плутанина у звітності та бухгалтерському обліку, документи та інформація знищені, пошкоджені, що унеможлиблює ефективне виконання роботи підприємства, установи чи організації. [12, с.108]

Вищезазначена поведінка керівника підприємства може свідчити про те, що він використав свої повноваження для порушення законних прав та інтересів очолюваного ним підприємства, що прогнозовано може призвести до наближення стану підприємства до стану фінансової неспроможності. [13]

Таким чином, до сучасних менеджерів висувається вимога наявності розвинених компетенцій у таких галузях як «Управлінські навички», «Мотивація», «Навички прийняття рішень» та «Індивідуальні риси». Вочевидь, інші моделі компетенцій менеджерів можуть містити інші групи компетенцій чи називати їх інакше, проте загалом управлінська діяльність охоплює саме ці групи компетенцій, які охоплюють всі необхідні сфери діяльності менеджера: взаємодія з працівниками, особистісне зростання, інтелект, емоційний інтелект.

Висновки. Отже компетенція керівника підприємства - це соціально-економічна категорія, що є сукупність професійних навичок, знань, умінь і особистісних характеристик, які необхідні успішного виконання відповідних посадових обов'язків функцій і завдань, у межах стратегічних цілей і корпоративної культури підприємства.

Категорії компетенції та компетентність пов'язані між собою як складовий елемент та загальне, тобто, компетенції є елементами компетентності, проте охоплюють її повністю, оскільки компетентність ширше поняття, що включає у собі як сукупність компетенцій, а й уміння їх реалізувати.

Для вивчення структури особистості менеджера вищої ланки необхідно враховувати: мотивацію (спрямованість особистості та її види); особистісні якості (здібності, характер та її риси, психічні процеси і стану), і навіть інтегральні властивості особистості (самосвідомість, індивідуальний стиль, креативність як творчий потенціал), які визначають унікальний стиль роботи та унікальність особистості керівника.

Формування моделі компетентності керівника дозволяє врахувати галузеву приналежність підприємства, і навіть функції, виконувані конкретним керівником. Такий підхід дозволяє, враховуючи специфіку сфери застосування зусиль, визначити сукупність необхідних компетенцій, які дозволять ефективно вирішувати поставлені перед працівником завдання.

Література:

1. Дороніна М. С., Лугова В. М., Серіков Д. О., Доронін С. А. Розвиток управлінської компетентності керівників підприємств : монографія. Харків: ФОП Лібуркіна Л. М., 2019. 182 с.
2. Чередніченко Г. А., Тверезовська Н. Т. Сутність та структура управлінської компетентності керівника вищого навчального закладу. Проблеми сучасної педагогічної освіти. 2011. Вип. 31. Ч. 2. С. 63–68.
3. Серіков Д. О. Визначення напрямів розвитку управлінської компетентності керівників. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2017. Вип. 14. Ч. 2. С. 123–127
4. Christine Blanka, Barbara Krumay, David Rueckel, The interplay of digital transformation and employee competency: A design science approach, Technological Forecasting and Social Change, Volume 178, 2022, 121575, ISSN 0040-1625, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121575>.
5. Shevchuk O. The concept of administrative and legal support of the state information security of Ukraine in the field of prevention of corruption //Visegrad Journal on Human Rights. – 2021. – Т. 3. – С. 70-75.
6. Лугова В. М., Серіков Д. О. Сутність та структура управлінської компетентності керівника // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва: матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (27 листопада 2015 р.). Харків: ФОП Крамаренко Ю. М., 2015. С. 77–79.
7. Arham, A. (2014). The relationship between leadership behavior, entrepreneurial orientation and organizational performance in Malaysian small and medium enterprises. (Unpublished doctoral dissertation). Retrieved from <http://researchbank.rmit.edu.au/view/rmit:160765>
8. Tran, S.K. GOOGLE: a reflection of culture, leader, and management. *Int J Corporate Soc Responsibility* 2, 10 (2017). <https://doi.org/10.1186/s40991-017-0021-0>
9. Bratasyuk, O. & Shevchuk, O. (2022). Protection of children's information (digital) rights who were illegally exported from the territory of Ukraine during the war or in occupation. *Visegrad Journal on Human Rights*, 2, 21-26
10. ДСТУ ISO 9001-2001. URL: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000011/11933.pdf (дата звернення 23.07.2023 р.)
11. Kanongo, R. N. (1998). Leadership in organizations: Looking ahead to the 21 st-century. *Canadian Psychology/Psychologie Canadienne*, 39 (1-2),
12. Kamisan, A., King, E. M. Transactional and transformational Leadership: A comparative study of the difference between Tony Fernandez (Airasia) and Idris Jala (Malaysia Airlines) leadership styles from 2005-2009. *International Journal of Business and Management*, Vol. 8, No. 24. ISSN 1833- 3850. pp. 107-116.
13. Manning, G, & Curtis, K. (2019). *The Art of Leadership*. 6th edition. New York, NY: McGraw-Hill

References:

1. Doronina M. S., Luhova V. M., Sierikov D. O., Doronin S. A. (2019) Rozvytok upravlinskoï kompetentnosti kerivnykiv pidpriemstv: monohrafiia [Development of managerial competence of enterprise managers: a monograph.] Kharkiv : FOP Liburkina L. M. [in Ukrainian]
2. Cherednichenko H. A., Tverezovska N. T. (2011) Sutnist ta struktura upravlinskoï kompetentnosti kerivnyka vyshchoho navchalnoho zakladu. [The essence and structure of managerial competence of the head of a higher education institution] Yalta: Problemy suchasnoi pedahohichnoi osvity. [in Ukrainian]
3. Sierikov D. O. (2017) Vyznachennia napriamiv rozvytku upravlinskoï kompetentnosti kerivnykiv. [Identification of areas for the development of managerial competence of managers.] Uzhhorod: Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo. [in Ukrainian]
4. Christine Blanka, Barbara Krumay, David Rueckel (2022) The interplay of digital transformation and employee competency: A design science approach, Technological Forecasting and Social Change
5. Shevchuk, O. (2021). The concept of administrative and legal support of the state information security of Ukraine in the field of prevention of corruption. Visegrad Journal on Human Rights.
6. Luhova V. M., Sierikov D. O. (2015) Sutnist ta struktura upravlinskoï kompetentnosti kerivnyka [The essence and structure of managerial competence of a manager] Kharkiv: FOP Kramarenko Yu. M., Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva: materialy IKh Mizhnar. nauk.-prakt. konf. [in Ukrainian]
7. Arham, A. (2014). The relationship between leadership behavior, entrepreneurial orientation and organizational performance in Malaysian small and medium enterprises. (Unpublished doctoral dissertation). Retrieved from <http://researchbank.rmit.edu.au/view/rmit:160765>
8. Tran, S.K. (2017) GOOGLE: a reflection of culture, leader, and management. *Int J Corporate Soc Responsibility* .
9. Bratasyuk, O. & Shevchuk, O. (2022). Protection of children's information (digital) rights who were illegally exported from the territory of Ukraine during the war or in occupation. Visegrad Journal on Human Rights
10. DSTU ISO 9001-2001. URL: https://www.zoda.gov.ua/files/WP_Article_File/original/000011/11933.pdf
11. Kanongo, R. N. (1998). Leadership in organizations: Looking ahead to the 21 st-century. Canadian Pschology/Psychologie Canadienne/
12. Kamisan, A., King, E. M. (2013) Transactional and transformational Leadership: A comparative study of the difference between Tony Fernandez (Airasia) and Idris Jala (Malaysia Airlines) leadership styles from 2005-2009. International Journal of Business and Management.
13. Manning, G, & Curtis, K. (2019). The Art of Leadership. 6th edition. New York, NY: McGraw-Hill

УДК 343.432

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-596-606](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-596-606)

Політова Анна Сергіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, Маріупольський державний університет, вул. Преображенського, 6, м. Київ, 03037, тел.: (050) 871-58-65, <https://orcid.org/0000-0002-7351-7110>

ПРАКТИКА ПРИТЯГНЕННЯ ДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКЕ ЗНИКНЕННЯ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі – практиці притягнення до кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. Метою статті є визначення особливостей кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення та розробка шляхів підвищення ефективності боротьби з цим явищем.

Автором відмічено, що насильницьке зникнення є серйозним порушенням прав людини та міжнародного права. Міжнародне право визнає його злочином проти людяності, і ті, хто причетні до таких дій, можуть бути притягнуті до відповідальності перед міжнародними судами та трибуналами. Аналіз існуючих у національному законодавстві та міжнародному праві визначень «насильницького зникнення» дозволило виділити спільні ознаки: по-перше, арешт, затримання або викрадення осіб (позбавлення волі в будь-якій іншій формі); по-друге, вчинення цих діянь представником влади (державою чи політичною організацією або з їхнього дозволу); по-третє, приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону.

Відзначено, що не дивлячись на те, що КК України було доповнено ст. 146-1 КК України у липні 2018 року, проте у статистичній інформації до 2020 року не відображались обліковані кримінальні правопорушення за насильницьке зникнення. Також зауважено, що існуючі офіційні дані абсолютно не відображають реальних масштабів цього явища в Україні, а лише свідчать про невисокий рівень ефективності діяльності правоохоронних органів у протидії насильницькому зникненню.

Зроблено висновок, що з метою підвищення ефективності кримінально-правової охорони протидії насильницькому зникненню необхідно внести зміни до ст. 146-1. Насильницьке зникнення КК України, зокрема, доповнити ч. 1 цієї статті «протягом тривалого часу». Доповнення вказівкою на час арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі дозволить уникнути певних складнощів при кваліфікації цих кримінально протиправних діянь.

Ключові слова: насильницьке зникнення, кримінальна відповідальність, зарубіжне кримінальне законодавство, незаконне позбавлення волі, статистична інформація.

Politova Anna Serhiivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Law Department, Mariupol State University, Preobrazhenskogo St., 6, Kyiv, 03037, tel.: (050) 871-58-65, <https://orcid.org/0000-0002-7351-7110>

THE PRACTICE OF CRIMINALLY RESPONSIBLE FOR ENFORCED DISAPPEARANCE

Abstract. The article is devoted to a topical issue – the practice of criminalization of enforced disappearance. The purpose of the article is to determine the peculiarities of criminal liability for enforced disappearance and to develop ways to improve the effectiveness of combating this phenomenon.

The author notes that enforced disappearance is a serious violation of human rights and international law. International law recognizes it as a crime against humanity, and those involved in such actions may be held accountable before international courts and tribunals. The analysis of the definitions of “enforced disappearance” in national legislation and international law allowed us to identify common features: first, the arrest, detention or abduction of persons (deprivation of liberty in any other form); second, the commission of these acts by a representative of the authorities (state or political organization or with their permission); third, the concealment of information about the fate or whereabouts of the disappeared person, as a result of which this person is left without the protection of the law.

It was noted that despite the fact that the Criminal Code of Ukraine was supplemented by Art. 146-1 of the Criminal Code of Ukraine in July 2018, however, statistical information until 2020 did not reflect recorded criminal offenses for enforced disappearance. It was also noted that the existing official data absolutely do not reflect the real scale of this phenomenon in Ukraine, but only testify to the low level of effectiveness of law enforcement agencies in combating enforced disappearance

It was concluded that in order to improve the effectiveness of criminal law enforcement against enforced disappearance, it is necessary to amend Art. 146-1. Forcible disappearance of the Criminal Code of Ukraine, in particular, add part 1 of this article “for a long time”. Adding an indication of the time of arrest, detention, kidnapping or deprivation of liberty of a person in any other form will avoid certain difficulties in the qualification of these criminally illegal acts.

Keywords: enforced disappearance, criminal liability, foreign criminal legislation, illegal deprivation of liberty, statistical information.

Постановка проблеми. Проблема встановлення кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення виникла з початком гібридної воєнної агресії російської федерації ще у 2014 р. Зокрема, як нами відзначалось раніше, з початку анексії Автономної Республіки Крим (на міжнародному рівні визнано анексію 27 березня 2014 року) та проведення операції Об'єднаних сил на Сході України (з 30 квітня 2018 року) (до цього – Антитерористичної операції – з 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018 року), відповідно до статистичної інформації Генеральної прокуратури України збільшилась кількість кримінальних правопорушень, що посягають на волю, честь та гідність особи (Розділ III Особливої частини КК України), зокрема, 264 незаконного позбавлення волі або викрадення людини. Так, у 2014 р. обліковано 1974 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК України, 2015 р. – 873, 2016 р. – 576, 2017 р. – 556, за 9 місяців 2018 р. – 496. Хотілося б відзначити, що, наприклад, у 2013 році обліковано 283 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 146 КК України [1, с. 230-231]. Разом з тим, дані, оприлюднені Службою безпеки України наприкінці грудня 2017 року, вказують що зниклих безвісти – 403 особи. Дані управління Національної поліції у Донецькій і Луганській обласних воєнно-цивільних адміністраціях, за період від квітня 2014 до початку 2017 року, вказують на те, що на Донеччині загалом 2727 людей зникли безвісти, з них 302 людини не знайдені, на Луганщині – 1305 особи зниклі безвісти, не знайдено 672 [2].

Але, як відзначається у доповіді комісара ООН з прав людини щодо ситуації в Україні, «через збройний напад Російської Федерації на Україну, що триває, ситуація з правами людини на всій території країни залишається вкрай важкою. Міжнародний збройний конфлікт призвів до цілої низки порушень прав людини, як цивільних осіб, так і комбатантів. Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини підтвердило численні твердження про свавільне позбавлення життя, свавільні затримання та насильницькі зникнення, катування та жорстоке поводження, а також сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом» [3]. Це вказує на необхідність більш детального аналізу практики притягнення до кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Боротьбі з насильницьким зникненням присвячено наукові праці О. Авраменка, А. Андрушка, Є. Войтовича, В. Ліпіної, О. Маріна, О. Наумової, Л. Старостенко. Ці вчені у своїх наукових дослідженнях не аналізували практику притягнення до кримінальної відповідальності за це кримінально протиправне діяння, а відзначали питання імплементації відповідних положень міжнародних договорів у національне законодавство, проводили порівняльний аналіз законодавства зарубіжних країн щодо відповідальності за насильницьке

зникнення та відмежування насильницького зникнення від торгівлі людьми та незаконного позбавлення волі. Також на рівні дисертаційного дослідження відсутні комплексні роботи щодо кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. Це вказує на необхідність подальшої розробки цієї теми.

Мета статті є визначення особливостей кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення та розробка шляхів підвищення ефективності боротьби з цим явищем.

Виклад основного матеріалу. Відзначимо, що насильницьке зникнення є серйозним порушенням прав людини та міжнародного права. Міжнародне право визнає його злочином проти людяності, і ті, хто причетні до таких дій, можуть бути притягнуті до відповідальності перед міжнародними судами та трибуналами.

Історично були випадки насильницького зникнення в різних країнах і в різний період часу. Один з найвідоміших прикладів – диктаторський режим в Аргентині у 1970-1980-х роках, де тисячі людей були викрадені або зникли безвісти під час військової диктатури. Разом з тим, міжнародні організації, правозахисні організації та громадські діячі активно працюють над тим, щоб боротися з цими жахливими злочинами, підтримувати жертв і сприяти притягненню винних до справедливості. Саме захисту від насильницького зникнення прийнято ряд міжнародних актів, зокрема, Резолюція 47/33 Генеральної Асамблеї ООН від 18 грудня 1992 року «Декларація про захист усіх осіб від насильницького зникнення», Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницького зникнення, а також Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду.

Стаття 2 Міжнародної конвенції про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року визначає насильницьке зникнення як арешт, затримання, викрадення чи позбавлення волі в будь-якій іншій формі представниками держави чи особами або групами осіб, які діють з дозволу, за підтримки чи за згодою держави, при подальшій відмові визнати факт позбавлення волі або приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону [4]. 14 серпня 2015 року Україна приєдналась до цієї Конвенції та 12 липня 2018 року КК України доповнено статтею 146-1 «Насильницьке зникнення».

Частина 1 ст. 146-1 КК України передбачає відповідальність за арешт, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі, вчинене представником держави, в тому числі іноземної, з подальшою відмовою визнати факт такого арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі або приховуванням даних про долю такої людини чи місце перебування [5].

Також варто відзначити, що у підпункті і) ч. 2 ст. 7. Злочини проти людяності Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду, «насильницьке зникнення осіб» означає арешт, затримання або викрадення осіб державою чи політичною організацією або з їхнього дозволу, за їхньої підтримки чи за їхньою мовчазною згодою з подальшою відмовою визнати таке позбавлення волі або повідомити про долю чи місце перебування цих осіб з метою залишення їх без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу [6].

Отже, наведені нами визначення на міжнародному та національному рівні вказують на різні тлумачення «насильницького зникнення». Так, беззаперечним є факт, що у цих визначеннях є спільні ознаки, серед яких: по-перше, арешт, затримання або викрадення осіб (позбавлення волі в будь-якій іншій формі); по-друге, вчинення цих діянь представником влади (державою чи політичною організацією або з їхнього дозволу); по-третє, приховування даних про долю чи місцезнаходження зниклої особи, унаслідок чого цю особу залишено без захисту закону. Разом з тим, на нашу думку, є саме зазначена у визначенні у Римського Статуту Міжнародного Кримінального Суду ознакою насильницького зникнення – «з метою залишення їх без законодавчого захисту протягом тривалого періоду часу» – має суттєве значення.

Не можна залишити поза увагою і практику Європейського Суду з прав людини. Як відзначає Є. Войтович, «ЄСПЛ визначає насильницьке зникнення як особливо тяжку форму – незаконного позбавлення волі. ЄСПЛ неодноразово наголошував на тому, що «невизнане позбавлення особи волі становить собою повне заперечення всіх гарантій та найбільш жорстоке порушення ст. 5... Ст. 5 слід розглядати, як таку, що зобов'язує держави вживати необхідних заходів для попередження ризику насильницького зникнення та проводити негайне та ефективне розслідування кожного випадку, якщо стверджується, що після того, як особа була затримана, її більше ніхто не бачив». Відсутність даних про дату, час, місце затримання, так само, як і причини затримання особи розглядаються, як такі, що є несумісними зі ст. 5 Європейської конвенції 1950 р. Крім того, в такому випадку держави порушують положення цієї статті, оскільки не проводять розслідування зникнення особи. Проте, що стосується випадків, коли є недостатньо доказів того, що державні агенти за підтримки держави приймали участь у викраденні особи, ЄСПЛ не встановлював порушення ст. 5. Хоча в рішенні у справі *Medova v. Russia* 15.01.2009 ЄСПЛ постановив порушення цієї статті, не дивлячись на відсутність доказів причетності державних органів, оскільки «державні службовці не змогли запобігти викраденню людей, хоча вони володіли такою можливістю» [7, с. 283-284].

Що ж стосується точок вчених на поняття «насильницького зникнення», то В. Цвікі виокремлює такі складові елементи, які є сутністю поняття «насильницьке зникнення: 1) позбавлення особи свободи проти її волі; 2) суб'єктами вчинення насильницького зникнення є виключно представники держави або особи, які діють із дозволу або за підтримки держави; 3) відмова визнати факт позбавлення волі та повідомити про долю та місцезнаходження такої особи [8, с. 128]. Натомість К. Задої вважає, що позбавлення права на захист може бути кваліфіковано за ст. 374 КК України, оскільки конструктивним елементом насильницького зникнення у конвенційному розумінні є залишення особи без захисту, що цілком узгоджується з юридичним змістом зазначеного положення кримінального закону України [9, с. 71].

Окрім того, А. Андрушко відзначає, що по-різному визначається місце в системі Особливої частини КК такого діяння як насильницьке зникнення, відповідальність за яке встановлена на сьогодні в законодавстві деяких держав світу (переважно країн Латинської Америки). Так, якщо в кримінальних кодексах Албанії (ст. 109/с), Аргентини (ст. 142 ter), Болівії (ст. 292 Bis), Гватемали (ст. 201 ter), Колумбії (ст.ст. 165-167) та Швейцарії (ст. 185 bis) вказане діяння визнане злочином проти особистої свободи, то в кримінальному законодавстві Австралії (ст. 268.21), Азербайджану (ст. 110), Киргизстану (ст. 382), Литви (ст. 100-1), Перу (ст. 320) і Сальвадору (ст.ст. 364-366) – злочином проти миру та безпеки людства. В КК Мексики статті про відповідальність за насильницьке зникнення (ст. ст. 215-A–215-D) донедавна були розміщені в главі про корупційні злочини, однак 17 листопада 2017 р. з мексиканського кримінального закону вони були виключені [10, с. 142]. Також вчений зауважує, що більшість зарубіжних законодавців дотепер не встановила кримінальної відповідальності за насильницьке зникнення. Окремі з них своє зволікання виправдовують тим, що існуючі в національному кримінальному законодавстві норми дозволяють протидіяти розглядуваному посягання, а тому окрема стаття про відповідальність за насильницьке зникнення є зайвою [10, с. 198].

Відзначимо, що аналіз правозастосовної практики свідчить про те, що з моменту доповнення КК України ст. 146-1. Насильницьке зникнення, жодного вироку не винесено (станом на 06.08.2023). Разом з тим, В. Мірошніченко відзначає, що «станом на 19 лютого Т4Р було задокументовано таку кількість випадків насильницького зникнення: Херсонська область – 507 випадків; Житомирська область – 1 випадок; Донецька область (без урахування м. Маріуполя) – 9 випадків; м. Маріуполь – 2 випадки; Миколаївська область – 11 випадків; Запорізька область – 234 випадки; Київська область – 19 випадків; Сумська область – 13 випадків; Чернігівська область – 30 випадків; Луганська область – 31 випадок; Харківська область –

143 випадки. Загалом, було зафіксовано 1000 випадків, які можна попередньо кваліфікувати як насильницьке зникнення людини відповідно до статті 7 (1) (i) Римського статуту Міжнародного кримінального суду» [11]. Також він зазначає, що «загальна кількість випадків насильницького зникнення осіб на території України з 24 лютого 2022 року може значно перевищувати зафіксовану нами цифру. За запитом УГСПЛ Національною поліцією України надано інформацію, що у період з 24 лютого 2022 року до 07 лютого 2023 року зареєстровано 19967 заяв та повідомлень за фактами зникнення осіб безвісти за особливих обставин. З них станом на 07 лютого 2023 року у державному розшуку перебуває 19635 осіб» [11].

Окрім того, за даними, зібраними і задокументованими Центром прав людини ZMINA у співпраці з Коаліцією громадських організацій «Україна. П'ята ранку», які відображені у Рис. 1 [12, с. 50], з лютого 2022 року по червень 2023 року найбільша кількість насильницьких зникнень задокументована у Херсонській області.

Область	Кількість людей
Херсонська	258
Запорізька	110
Донецька	67
Харківська	60
Київська	33
Чернігівська	10
Миколаївська	8
Луганська	8
Сумська	8

Рис. 1. Географія насильницьких зникнень та свавільних затримань активних громадян [12, с. 50]

Отже, наведені нами статистичні дані є результатом дослідження громадських організацій та можуть суттєво відрізнятися від офіційної статистичних даних Офісу Генеральної прокуратури України. Зокрема, проведений нами аналіз щодо кількості облікованих кримінальних правопорушень з початку гібридної війни російської федерації на території України нами представлено у Таблиці 1.

Таблиця 1.

**Кількість облікованих кримінальних правопорушень в Україні з
2014 року по червень 2023 року**

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	червень 2023
ст. 146	1974	873	576	556	605	563	414	479	268	156
ст. 146-1							69	56	1120	39

Також відзначимо, що не дивлячись на те, що КК України було доповнено ст. 146-1 КК України у липні 2018 року, проте у статистичній інформації до 2020 року не відображались обліковані кримінальні правопорушення за насильницьке зникнення.

Отже, наведена нами статистична інформація дозволяє вважати, що існуючі офіційні дані абсолютно не відображають реальних масштабів цього явища в Україні, а лише свідчать про невисокий рівень ефективності діяльності правоохоронних органів у протидії насильницькому зникненню (Рис. 2).

Рис. 2. Обліковані кримінальні правопорушення за ст. 146 та ст. 146-1
КК України та направлених з обвинувальним актом до суду
з 2014 року по червень 2023 року

Повномасштабне вторгнення російської федерації на територію України 24 лютого 2022 року, супроводжується численними випадками насилля проти цивільного населення України. За оцінкою Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, станом на 1 червня 2023 року внаслідок війни загинуло

майже 9000 цивільних осіб і понад 15000 дістали поранень, однак фактична цифра може бути значно вищою, оскільки спеціалісти ООН не мали доступу до деяких районів України, де точилися активні бойові дії [13]. Так, зокрема, у травні 2023 року Міністерство внутрішніх справ України повідомило про те, що від початку війни було зареєстровано 101543 факти щодо безвісти зниклих громадян, більшість з яких вдалося розшукати. Станом на початок травня 2023 року зниклими безвісти вважаються 23760 українців [14].

Саме повномасштабне вторгнення рф змінило і кваліфікацію цього кримінально протиправного діяння. Так, зокрема, станом на 20 червня 2023 року Офіс Генерального прокурора України повідомив, що зареєстрував 91679 воєнних злочинів за ст.438 Кримінального кодексу України (Порушення законів та звичаїв війни) [15]. Проте скільки з цих зареєстрованих епізодів стосуються саме фактів насильницьких зникнень та свавільних затримань цивільних осіб, зокрема активних громадян, неможливо встановити, оскільки наявна у Кримінальному кодексі України стаття 146-1 «Насильницьке зникнення» стосується загально-кримінального злочину, а випадки насильницьких зникнень в межах збройного конфлікту підпадають під статтю 438 Кримінального кодексу України щодо порушення законів та звичаїв війни, і статистика щодо диференціації складів злочину за цією статтею не проводиться [12, с. 4-5].

Висновки. Отже, з метою підвищення ефективності кримінально-правової охорони протидії насильницькому зникненню необхідно внести зміни до ст. 146-1. Насильницьке зникнення КК України, зокрема, доповнити ч. 1 цієї статті «протягом тривалого часу». Доповнення вказівкою на час арешту, затримання, викрадення або позбавлення волі людини в будь-якій іншій формі дозволить уникнути певних складнощів при кваліфікації цих кримінально протиправних діянь.

Література:

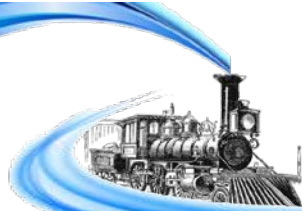
1. Політова А.С. Трансформація насильницького зникнення у КК України. *Актуальні проблеми кримінального права: тези доп. IX Всеукр. наук.-теорет. конф.* (Київ, 21 листоп. 2018 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С.230-233.
2. Поняття «насильницьке зникнення» повинні затвердити у Кримінальному кодексі України. Харківська правозахисна група. URL: <https://uacrisis.org/uk/67362-nasylnytske-znyknennya>
3. Доповідь комісара ООН з прав людини щодо ситуації в Україні (1 серпня 2022 року – 31 січня 2023 року). URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-09-23/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-ua.pdf>
4. Міжнародна конвенція про захист усіх осіб від насильницьких зникнень від 20 грудня 2006 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
5. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року. Редакція від 28 квітня 2023 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

6. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду. URL:
7. Войтович Є. М. Поняття насильницького зникнення людини. *Актуальні питання криміналістики*: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 20 груд. 2019 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. С. 282-285.
8. Цвікі В.Ю. Міжнародно-правовий захист осіб від насильницьких зникнень. *Європейські перспективи*. 2015. № 2. С. 124-129.
9. Задоя К.П. Визнання насильницького зникнення злочином sui generis за кримінальним правом України: pro et contra. *Право і громадянське суспільство*. 2015. №4. С. 59-73.
10. Андрушко А.В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи: монографія. Київ: Ваіте, 2020. 560 с.
11. Мірошніченко В. Насильницькі зникнення на території України з 24 лютого 2022 року. URL: <https://t4pua.org/1428>
12. Насильницькі зникнення та свавільні затримання активних громадян в ході повномасштабної російської збройної агресії проти України (лютий 2022-червень 2023) / Н. Охотнікова, О. Гнатюк, Б. Петруньок; ред. О. Синюк; Центр прав людини ZMINA. Київ, 2023. 106 с.
13. Місія ООН з прав людини засуджує жертви серед дітей у війні в Україні / Організація Об'єднаних націй. Україна, 01.06.2023. URL: <http://surl.li/ijfck>
14. Черновол К. Рахунок іде на десятки тисяч: в МВС назвали кількість зниклих безвісти українців. URL: <https://www.unian.ua/society/viyna-v-ukrajini-v-mvs-nazvali-kilkist-zniklih-bezvisti-ukrajinciv-12243663.html>
15. Офіційний сайт Офісу Генерального прокурора України. URL: <https://www.gp.gov.ua/>

References:

1. Politova A.S. (2018) Transformatsiia nasylnytskoho znyknennia u KK Ukrainy [Transformation of enforced disappearance in the Criminal Code of Ukraine]: *Aktualni problemy kryminalnogo prava: tezy dop. IX Vseukr. nauk.-teoret. konf.* (pp. 230-233). Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].
2. Poniattia «nasylnytske znyknennia» povynni zatverdyty u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy [The concept of “enforced disappearance” should be approved in the Criminal Code of Ukraine]. Kharkivska pravozakhysna hrupa. Retrieved from <https://uacrisis.org/uk/67362-nasylnytske-znyknennia> [in Ukrainian].
3. Dopovid komisara OON z prav liudyny shchodo sytuatsii v Ukraini (1 serpnia 2022 roku – 31 sichnia 2023 roku) [Report of the UN Commissioner for Human Rights on the situation in Ukraine (August 1, 2022 - January 31, 2023)]. Retrieved from <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ua/2022-09-23/ReportUkraine-1Feb-31Jul2022-ua.pdf> [in Ukrainian].
4. Mizhnarodna konventsiiia pro zakhyst usikh osib vid nasylnytskykh znyknien vid 20 hrudnia 2006 roku [International Convention on the Protection of All Persons from Enforced Disappearances of December 20, 2006]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy vid 05 kvitnia 2001 roku. Redaktsiia vid 28 kvitnia 2023 roku [Criminal Code of Ukraine dated April 5, 2001. Edition of April 28, 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
6. Rymnyi Statut Mizhnarodnoho Kryminalnogo Sudu [Statute of the International Criminal Court]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].
7. Voitovych Y.M. (2019) Poniattia nasylnytskoho znyknennia liudyny [The concept of enforced disappearance]. *Aktualni pytannia kryminalistyky*: Materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (pp. 282-285). Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav [in Ukrainian].

8. Tsviki V.U. (2015). Mizhnarodno-pravovyi zakhyst osib vid nasylnytskykh znyknen [International legal protection of persons from enforced disappearance]. *Yevropeiski perspektyvy – European Perspectives*, 2, 124-129 [in Ukrainian].
9. Zadoya K.P. (2015). Vyznannia nasylnytskoho znyknennia zlochynom sui generis za kryminalnym pravom Ukrainy: pro et contra [Recognition of enforced disappearance as a sui generis crime under the criminal law of Ukraine: pro et contra]. *Pravo i hromadianske suspilstvo - Law and civil society*, 4, 59-73 [in Ukrainian].
10. Andrushko A.V. (2020) Teoretyko-prykladni zasady zapobihannia ta protydii zlochynam proty voli, chesti ta hidnosti osoby [Theoretical and practical principles of preventing and countering crimes against the will, honor and dignity of a person] Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
11. Miroshnychenko V. Nasylnytski znyknennia na terytorii Ukrainy z 24 liutoho 2022 roku [Enforced disappearances on the territory of Ukraine since February 24, 2022]. Retrieved from <https://t4pua.org/1428> [in Ukrainian].
12. Okhotnikova N., Hnatiuk O., Petrunok B.; red. O. Syniuk (2023). Nasylnytski znyknennia ta svavilni zatrymattia aktyvnykh hromadian v khodi povnomasshtabnoi rosiiskoi zbroinoi ahresii proty Ukrainy (liutyi 2022-cherven 2023) [Forced disappearances and arbitrary detentions of active citizens during the full-scale Russian armed aggression against Ukraine (February 2022-June 2023)] Kyiv [in Ukrainian].
13. Misiia OON z prav liudyny zasudzhuie zhertvy sered ditei u viini v Ukraini / Orhanizatsiia Obiednanykh natsii. Ukraina [The UN Human Rights Mission condemns child victims in the war in Ukraine / United Nations. Ukraine, 01.06.2023]. Retrieved from <http://surl.li/ijfck> [in Ukrainian].
14. Chernovol K. Rakhunok ide na desiatky tysiach: v MVS nazvaly kilkist znyklykh bezvisty ukraintsiv [The bill runs into tens of thousands: the Ministry of Internal Affairs named the number of missing Ukrainians]. Retrieved from <https://www.unian.ua/society/viyna-v-ukrajini-v-mvs-nazvali-kilkist-zniklih-bezvisti-ukrajinciv-12243663.html> [in Ukrainian].
15. Ofitsiinyi sait Ofisu Heneralnoho prokurora Ukrainy [Site Office of the Prosecutor General of Ukraine]. *gp.gov.ua*. Retrieved from <https://www.gp.gov.ua/> [in Ukrainian].

УДК 347.952

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-607-617](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-607-617)

Притика Юрій Дмитрович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри цивільного процесу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, тел.: (044) 205-33-65, <https://orcid.org/0000-0001-5992-1144>.

МЕДІАЦІЯ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ З ОГЛЯДУ НА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу та оцінці перспектив запровадження процедури медіації в ході виконавчого провадження. Розглянуто сучасний досвід іноземних країн у застосуванні медіації, а також досліджено правове регулювання окресленої сфери в Україні. У статті висвітлено проблеми, з якими зустрічаються сторони виконавчого провадження та державні і приватні виконавці, зокрема, збільшення кількості виконавчих проваджень, неефективність примусового виконання рішень, а також високі витрати на ці процедури.

Автором аргументовано, що проведення медіації на стадії виконавчого провадження є перспективним кроком для розв'язання зазначених проблем. Медіація в цьому контексті може сприяти укладенню мирових угод між сторонами, що дозволить уникнути примусового виконання рішень суду та зменшити навантаження на виконавців. Запровадження процедури медіації також може позитивно вплинути на розвиток громадянського суспільства та економіки, сприяючи збереженню партнерських відносин між контрагентами. Крім того, медіація забезпечить усунення конфліктів, що забезпечить кращий індивідуальний підхід до кожного випадку. Оскільки багато спорів виникає через непорозуміння та незгоди, медіація надає можливість зблизити позиції сторін, зрозуміти один одного та досягти консенсусу. Імплементация процедури медіації також сприятиме кращому розумінню прав та обов'язків сторін у виконавчому процесі. Однак, для успішного запровадження медіаційних процедур у виконавче провадження, необхідно створити відповідне правове регулювання та забезпечити належне навчання і підготовку виконавців, які займатимуться медіацією. Також необхідно популяризувати та поширювати інформацію про медіацію серед громадян, щоб вони знали про можливість скористатися несудовим шляхом вирішення своїх спорів.

У статті акцентовано увагу на необхідності реформування законодавства та впровадження медіативних процедур у виконавче провадження, що

створить сприятливі умови для підвищення ефективності та зниження витрат виконавчої діяльності. Враховуючи позитивний досвід застосування медіації у закордонних країнах, автором надано рекомендації щодо впровадження аналогічних процедур медіації в національному законодавстві України з метою покращення виконавчої практики та сприяння примиренню сторін на стадії виконавчого провадження.

Ключові слова: виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів; виконавче провадження; виконавчі процесуальні правовідносини; державний виконавець; приватний виконавець; процесуальний статус виконавця; боржник; стягувач; звернення стягнення; альтернативні способи вирішення спорів; медіація; суд; мирова угода; правочини у виконавчому провадженні.

Prytyka Yurii Dmytrovych Doctor of law, professor, head of the Department of Civil Procedure, Taras Shevchenko National University of Kyiv, tel.: (044) 205-33-65, <https://orcid.org/0000-0001-5992-1144>.

MEDIATION IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS: CONSIDERING FOREIGN EXPERIENCE

Abstract. This article presents a comprehensive analysis and assessment of the prospects for implementing the mediation procedure at the stage of enforcement proceedings. The author examines the contemporary foreign experience of mediation application and studies the situation in Ukraine. The article highlights the challenges faced by the parties involved in enforcement proceedings and both state and private enforcement officers, including the increase in the number of enforcement cases, inefficiency of enforcement of court decisions, and high costs associated with these procedures.

The author argues that introducing mediation at the stage of enforcement proceedings could be a promising step towards addressing the mentioned issues. Mediation, in this context, can facilitate the establishment of settlement agreements between the parties, thereby avoiding enforcement of court decisions and reducing the burden on the enforcement officers. Implementing mediation can also have positive impacts on civil society and the economy, as it fosters maintaining partnership relations between counterparts. Additionally, mediation offers a flexible approach to dispute resolution, providing a better individualized solution to each case. Since many disputes arise from misunderstandings and disagreements, mediation offers the opportunity to bring parties closer, understand each other, and achieve mutual understanding.

To successfully integrate mediation procedures into enforcement proceedings, the article emphasizes the need for legal reforms and the introduction of mediation procedures. Creating favorable conditions for increased efficiency and reduced costs in enforcement activities is crucial. Drawing from positive experiences of mediation application in foreign countries, the author provides recommendations for implementing similar mediation procedures in Ukraine's national legislation to improve enforcement practices and promote facilitating the reconciliation of the parties during enforcement proceedings.

Keywords: enforcement of court and other jurisdictional bodies decisions; enforcement proceedings; enforcement procedural legal relations; state enforcement officer; private enforcement officer; procedural status of the enforcement officer; debtor; enforcement creditor; foreclosure; alternative methods of disputes resolution; mediation; court; settlement agreement; deals in enforcement proceedings.

Постановка проблеми. Згідно зі ст.ст. 1–2 Закону України «Про виконавче провадження», виконавче провадження – сукупність дій, спрямованих на примусове виконання рішення, що здійснюються на засадах верховенства права, обов’язковості виконання рішень, законності, диспозитивності, справедливості, неупередженості та об’єктивності, гласності та відкритості виконавчого провадження, розумності строків виконавчого провадження, співмірності заходів примусового виконання рішень та обсягу вимог за рішеннями, забезпечення права на оскарження рішень, дій чи бездіяльності державних виконавців, приватних виконавців [1].

Залишаючись особливим видом правозастосовної практики, з урахуванням специфіки відносин між учасниками, виконання судових актів може здійснюватись як добровільно (до початку виконавчого провадження), так і примусово.

При цьому самостійне виконання може бути як добровільним, так і примусовим. Добровільний порядок виконання передбачає лише самостійне виконання рішення боржником (особисто або через представника). Водночас, в ході примусового виконання рішення боржник також має можливість виконати рішення самостійно. Це означає що в результаті примусового виконання було створено умови, за яких боржник виконав рішення самостійно, тобто мета примусового виконання була досягнута. Тому важливо розмежовувати добровільне і примусове виконання. Примусове виконання рішень покладається на органи державної виконавчої служби (державних виконавців) та у передбачених законом випадках на приватних виконавців, правовий статус та організація діяльності яких встановлюються Законом України "Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів" [2].

В Україні набуває поширення практика застосування альтернативних способів вирішення спорів, до яких належить інститут, зокрема, медіація. На етапі виконавчого провадження сторони також мають можливість провести медіацію, хоча детального правового регулювання законодавцем не розроблено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти медіації у виконавчому провадженні досліджено такими вченими як: О. Б. Верба, У. Б. Воробель, А. В. Гайченко, К. Л. Каращук, Р. Карпенко, Н. А. Мазаракі, С. Р. Сулейманова, І. Г. Ясиновський та інші. Незважаючи на це, досліджень правового регулювання іноземних держав стосовно медіації у ході примусового виконання не так багато. Тому обрана тема статті видається вкрай актуальною.

Мета статті – дослідити правове регулювання іноземних держав щодо механізму медіації під час примусового виконання рішень юрисдикційних органів, а також, з огляду на це, запропонувати шляхи удосконалення вітчизняного законодавства в окресленій сфері.

Виклад основного матеріалу. Досвід інших країн показує, що медіація на етапі примусового стягнення може бути дуже ефективною.

Для прикладу, в Республіці Молдова після відкриття виконавчого провадження приватний виконавець зобов'язує сторони з'явитися до нього в зазначений час для спроби врегулювання спору.

В Республіці Казахстан також законодавчо передбачена можливість проведення процедури медіації на етапі виконавчого провадження.

Слід зазначити, що інститут медіації в Україні регулюється Законом України «Про медіацію» [3]. Згідно з ним, медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

На нашу думку, потенціал процедури медіації доцільно застосовувати і у виконавчому провадженні. Незважаючи на вирішений спір і наявність судового рішення, сторони, в більшості випадків, залишаються у стані конфлікту.

З урахуванням цього факту, законодавцем закріплено можливість укладання мирової угоди на етапі виконавчого провадження в положеннях ч. 2 ст. 19 Закону України "Про виконавче провадження". Однак, інститути мирової угоди та медіації мають чимало відмінностей.

Передбачена можливість врегулювання спору на умовах, що відрізняються від змісту частини судового рішення. Також в цьому контексті варто відзначити, що під час виконавчого провадження між сторонами можуть виникати чимало розбіжностей в питаннях, пов'язаних, наприклад, зі способами виконання судових актів тощо.

Нині в Україні застосування медіації на етапі виконавчого провадження не є надто поширеною процедурою. На нашу думку, це негативний момент у розвитку інституту медіації та оптимізації судової системи, особливо, з урахуванням того, що деякі європейські країни вже мають позитивний досвід використання процедури медіації у виконавчому провадженні. Цей позитивний досвід іноземних держав пропонуємо імплементувати у вітчизняне законодавство. Системний аналіз юридичної літератури, а також теоретичних і доктринальних поглядів з цього питання дозволив виявити низку проблем можливого застосування процедури медіації у виконавчому провадженні в Україні.

Ми вважаємо, що серед повноважень державного та приватного виконавців можна було б передбачити таке, як проведення примирювальних процедур чи медіації у процесі виконавчого провадження. Це сприяло б пришвидшенню виконавчого провадження та оптимізації вирішення конфліктів між сторонами виконавчого провадження.

Неодноразово на практиці виконавці роблять висновок, що між стягувачем та боржником можливий конструктивний діалог, і з власної ініціативи ініціюють переговори між ними, внаслідок чого успішно вирішуються спори між сторонами без участі суду. Виконавець, який володіє ситуацією в конкретному виконавчому провадженні, може успішно впливати на процедуру примирення.

Ми зазначали вище, що законодавство не передбачає повноваження виконавців пропонувати сторонам завершити конфлікт шляхом процедури медіації. Тим не менше, у разі якщо сторони під час виконання рішення виявляють бажання вирішити існуючі протиріччя за допомогою медіатора, можна передбачити кілька варіантів завершення виконавчого провадження:

- 1) у зв'язку з фактичним виконанням рішення суду;
- 2) на підставі заяви стягувача про припинення виконавчого провадження та повернення виконавчого документа;
- 3) укладення сторонами угоди за результатами медіації, затвердженої судом як мирової угоди, що містить умови та порядок виконання рішення суду.

На сьогодні для більш активного застосування медіації на етапі виконавчого провадження необхідно передбачити можливість призупинення протягом цього періоду заходів примусового виконання, не знімаючи при цьому накладені арешти, щоб не надавати цей час боржнику для розпорядження майном. Також необхідно змінити порядок стягнення виконавчого збору (основної винагороди приватного виконавця), який, у разі укладення мирової угоди на етапі виконавчого провадження, повинен обчислюватися тільки з суми, стягнутої в порядку примусового виконання до початку процедури медіації.

Необхідно враховувати, що якщо сторони приходять до домовленостей, які оформляються у формі угоди за результатами медіації або мирової угоди – залежно від стадії укладання, – вони можуть передбачити додаткові умови, наприклад, додаткові вимоги до медіатора, зокрема до медіатора, який здійснює свою діяльність на професійній основі, тощо.

Застосування примирення у виконавчому провадженні, на нашу думку, можливе як у цивільному, так і в господарському процесі, виняток можуть складати лише рішення, що набрали чинності, видані в порядку адміністративного судочинства, з урахуванням специфіки адміністративних справ.

Перевага медіації у світовій практиці полягає в тому, що усувається шкода, викликана конфліктом, і убезпечується можливість виникнення нових конфліктів. Те, що застосування процедури медіації у виконавчому провадженні законом детально не врегульовано, спонукає досліджувати позитивний досвід зарубіжних країн у цій галузі.

Так, французьке законодавство офіційно визнало медіацію прийняттям Закону від 8 лютого 1995 року. Це стало правовою основою цивільної медіації у Франції. У цій країні процедура медіації є добровільною, що відповідає її принципам. Проте, існує державне стимулювання розвитку медіації. Наприклад, законодавством передбачено погоджувальну процедуру як обов'язковий попередній етап для деяких категорій спорів. Її застосування є обов'язковим, зокрема, для вирішення спорів, пов'язаних з розлученням подружжя, а також справ, що розглядаються радами з врегулювання трудових спорів і трибуналами з питань сільськогосподарської оренди.

Медіації у Франції також сприяє економічне стимулювання сторін. Наприклад, держава активно бере участь в організації медіативної допомоги, покриваючи витрати на медіацію у межах безкоштовної юридичної допомоги, юридичного страхування. При проведенні медіації за скеруванням суду послуги медіатора можуть бути компенсовані з коштів, виділених на правову допомогу, суму яких встановлює суд у визначеному законодавством порядку. Також існує багато різних схем, які варіюються в різних судах, у яких визначаються порядок і розмір оплати медіативних послуг у разі проведення медіації за скеруванням суду.

У Франції при Національній палаті офіцерів юстиції (виконавців) діє спеціальний Центр медіації. Медіація у Франції може проводитися на будь-якому етапі судового розгляду. Виконавець за французьким законодавством визнаний особою, яка має повноваження виконувати функції медіатора: він може врегулювати конфлікт між боржником і стягувачем, дотримуючись балансу інтересів сторін виконавчого провадження.

Суддя з питань виконавчого провадження Франції (*juge de l'exécution*) є головою суду великої інстанції, який має виключну компетенцію щодо

вирішення всіх питань і суперечок, що виникають у процесі примусового виконання документа, який має виконавчу силу, включаючи питання, пов'язані зі заходами забезпечення, а також справи про відшкодування шкоди, завданої у процесі виконання.

До документів, що мають виконавчу силу, належать рішення судів загальної судової системи й адміністративних судів, мирові угоди, затверджені суддею, виписки з протоколів про примирення сторін, підписані ними і суддею, документи, підтверджені виконавчим написом нотаріуса, документи, видані виконавцем у разі несплати чека, виданого боржником кредитору, а також деякі інші документи.

У 2015 році у Франції було створено онлайн-платформу "Medicys" для вирішення спорів шляхом медіації, включаючи спори на етапі виконавчого провадження [4].

Не можна оминати увагою той факт, що 07.08.2019 р. в Сінгапурі було підписано Конвенцію ООН «Про міжнародні угоди за результатами медіації» (United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation). Україна також є підписантом. Конвенцією передбачено обов'язок держав, які її ратифікували, приводити у виконання міжнародні угоди за результатами медіації згідно з національним процесуальним правом та відповідно до умов, передбачених Конвенцією. Тобто, запроваджено примусове виконання міжнародних угод про врегулювання комерційних спорів, укладених за результатами медіації сторонами – резидентами країн – учасниць Конвенції, без розгляду судом суті спору та угоди. Сфера дії Конвенції полягає у тому, що нею врегульовано виконання угод, укладених за результатами медіації; ускладнені елементом; стосовно медіацій комерційних спорів; лише примусове виконання через компетентний орган (суд), який не здійснює перевірки угоди по суті. Конвенція встановлює такі вимоги до міжнародної угоди, укладеної за результатами медіації: письмова форма, з підписом медіатора на угоді (або з документом, який підтверджує факт проведення медіації). Конвенція не поширюється на виконання угод за результатами медіації, укладених у спорах із приватних, сімейних, домашніх відносин, зі спорів у сфері сімейного, спадкового та трудового права; не регулює процес медіації, питання обов'язковості або необов'язковості медіації, а також виконання мирових угод, затверджених судом.

Нині в Україні відсутній необхідний рівень інформованості сторін на стадії виконавчого провадження щодо процедури медіації, її сутності та правової природи, а також про переваги та правові наслідки проведення медіації. Цю проблему можна вирішити, надаючи пояснення щодо можливості звернення до медіації у відповідній постанові про відкриття виконавчого провадження.

Також цілком обґрунтованим заходом, на нашу думку, є надсилання разом з копією постанови про відкриття виконавчого провадження запрошення на розмову/консультацію до виконавця, під час якої сторонам будуть пояснені переваги укладання мирової угоди, угоди за результатами медіації, а також буде запропоновано проведення процедури медіації.

Аналогічні процедури вже запроваджені в законодавстві деяких зарубіжних країн, наприклад, відповідно до статті 62 Кодексу виконавчого провадження Республіки Молдова виконавець має право зобов'язати сторони, що беруть участь у виконавчому провадженні, з'явитися на зустріч для пошуку шляхів вирішення конфліктної ситуації та спроби мирного врегулювання [6].

Іншою доволі значущою проблемою на шляху розвитку інституту медіації у виконавчому провадженні є те, що на сьогодні в Україні відсутній необхідний обсяг професійних медіаторів, які змогли б забезпечити проведення медіації на стадії виконавчого провадження.

Часткове вирішення цього питання можна знайти в закордонному досвіді. Законодавство деяких країн Західної Європи (Нідерланди, Швеція, Франція, Бельгія) передбачає можливість для виконавця здійснювати функції медіатора у цивільних, сімейних, трудових справах. Виходячи із цього факту, вважаємо доцільним наділення державних і приватних виконавців повноваженнями з проведення медіації.

Положення Закону "Про виконавче провадження" регулює застосування примусових заходів виконавчого провадження державним чи приватним виконавцем лише після відкриття виконавчого провадження. На нашу думку, закон має містити норми, які регламентують стимулювання сторін до примирення.

Як стимулюючий захід, на нашу думку, який сприятиме укладанню мирової угоди, або угоди за результатами медіації на цій стадії, може бути подвоєння розміру виконавчого збору (основної винагороди) у разі недосягнення сторонами компромісу.

Також варто відзначити, що вдосконалення правового регулювання питань виконавчого провадження повинне стосуватися не лише удосконалення примусових заходів впливу на боржника, а також – застосування медіативних процедур.

Процедура медіації не замінює дій, які здійснюють виконавці на стадії виконавчого провадження, а є додатковою процедурою, за допомогою якої можливо врегулювати розбіжності без застосування примусових методів. Процедура медіації пріоритетно ставить своєю метою досягнення консенсусу, а не визначення того, хто зі сторін правий. На стадії виконавчого провадження цей факт є дуже значущим, оскільки правомірність певних дій вже була підтверджена судовим рішенням, що набрало законної сили. Тому, під час

виконавчого провадження є достатньо об'єктивних умов для досягнення консенсусу між сторонами. Наприклад, цей факт може проявитися в готовності стягувача розглянути різноманітні варіанти задоволення своїх вимог, а боржник, зі свого боку, може піти назустріч через можливість застосування примусових заходів стягнення.

Перед виконавцем, хоча і не ставиться, на відміну від суду, мета примирення сторін виконавчого провадження, проте, допоки існує конфлікт, доти є можливість досягнення компромісу, домовленості. Важливо, що консенсусу може бути досягнуто ще до ухвалення судового рішення.

За допомогою медіації у виконавчому провадженні можна досягти реструктуризації заборгованості та проведення відповідних переговорів між боржником і кредитором.

Також слід відзначити, що в деяких ситуаціях боржники можуть повідомити про готовність добровільно погасити заборгованість за певних обставин, що можуть виникнути зі сторони кредитора. Практика показує, що існують ситуації, коли між боржником і кредитором є можливість конструктивного діалогу, який виконавець може використовувати в інтересах кожної зі сторін.

В ході медіації у виконавчому провадженні сторони можуть домовитися про можливість розстрочки і відстрочки виконання судового рішення, а також зміни способу виконання, визначеної послідовності забезпечення майна боржника тощо.

Оскільки майно боржника на цьому етапі реалізується на публічних торгах, то, за умови застосування медіації, з'являється можливість звернення стягнення, яке не виключає реалізацію з передачею речі стягувачеві, у разі, якщо боржник самостійно може реалізувати своє майно. Такий механізм у законодавстві європейських країн вже передбачений.

Тому, застосовуючи процедуру медіації на стадії виконавчого провадження, сторонам стає досяжний спектр різних можливостей.

Застосування процедури медіації у виконавчому провадженні буде сприяти зменшенню кількості виконавчих проваджень, розвантажить органи державної виконавчої служби, зробить можливим застосування примусових заходів у деяких випадках, тощо.

Використання медіації для вирішення спорів позитивно впливає на розвиток громадянського суспільства в Україні. Згідно з думкою багатьох авторів, головною метою медіації є зміна сприйняття конфронтації на сприйняття взаємозалежності між учасниками, а також досягнення консенсусу. Правове регулювання використання процедури медіації мотивується і тим, що конфліктні ситуації, в більшості випадків, мають не лише правове обґрунтування та юридичну природу, а медіація може знайти рішення і усунути всі існуючі проблеми між сторонами.

Висновки. Серед передумов застосування медіації у виконавчому провадженні виокремлюємо такі: наявність у сторін розпорядчих прав у виконавчому провадженні, які дають можливість розпоряджатися ходом процесу; потреба взаєморозуміння між сторонами. Медіація допомагає усунути розбіжності, зближує позиції сторін і збільшує шанси на мирову угоду та добровільне виконання боржником судового рішення.

Враховуючи це, варто зазначити, що до переваг медіації у виконавчому провадженні належать такі:

- по-перше, відбувається оптимізація діяльності виконавців, зокрема державних, які через збільшення кількості виконавчих проваджень суттєво перевантажені;

- по-друге, є висока ймовірність зниження бюджетних витрат, пов'язаних зі примусовим виконанням судових рішень;

- по-третє, сторонам, які беруть участь на стадії виконавчого провадження у процедурі медіації, надається можливість вибору оптимального рішення, досягнутого шляхом домовленості один з одним;

- по-четверте, розвиток інституту медіації позитивно вплине на цивільний обіг, а також на економіку країни, оскільки це додає ще одну можливість контрагентам, наприклад, підприємцям, з урахуванням укладеної домовленості, зберігати партнерські відносини і в подальшому залишатись бізнес-партнерами.

В ході медіації під час виконавчого провадження, попри відкладення в часі моменту повного виконання рішення, воно, все ж, буде виконаним завдяки домовленостям, до прикладу, про відстрочку чи розстрочку виконання.

Істотною мотивацією для сторін пройти медіаційну процедуру у виконавчому провадженні буде те, що, у випадку відсутності домовленості, не буде консенсусу, система примусу вирішить проблему, однак, примусові заходи будуть найменш вигідними для тієї сторони, яка ухиляється від пошуку консенсусу.

Отже, потенціал використання процедури медіації у вітчизняному виконавчому провадженні значний: від зменшення навантаження на виконавців, зниження витрат на здійснення дій з виконання судового рішення і до збереження хороших партнерських відносин між сторонами.

Запозичення іноземного позитивного досвіду у сфері медіації під час примусового виконання є гарантією ефективного застосування медіації на всіх етапах судового процесу в Україні.

Література:

1. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016. № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.

2. Про органи та осіб, які здійснюють примусове виконання судових рішень і рішень інших органів: Закон України від 02.06.2016. № 1403-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>.

3. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.

4. Médicys : Plateforme numérique de règlement amiable des conflits et des litiges de consommation. URL: <https://monimmeuble.com/actualite/medicys-plateforme-numerique-de-reglement-amiable-des-conflits-et-des-litiges-de-consommation>.

5. Report of Working Group II (Arbitration and Conciliation) on the work of its 64th session (New York, 1-5 February 2016) // URL: <http://undocs.org/ru/A/CN.9/867>.

6. Виконавчий кодекс Республіки Молдова від 24.12.2004. Nr. 443. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=16871.

References:

1. Pro vykonavche provadzhennya: Zakon Ukrayiny [The Law of Ukraine “On enforcement proceedings”] 02.06.2016. № 1404-VIII. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>. [in Ukrainian].

2. Pro orhany ta osib, yaki zdiysnyuyut' prymusove vykonannya sudovykh rishen' i rishen' inshykh orhaniv: Zakon Ukrayiny [The Law of Ukraine “On bodies and persons carrying out enforcement of court decisions and decisions of other bodies”] 02.06.2016. № 1403-VIII. *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1403-19#Text>. [in Ukrainian].

3. Pro mediatsiyu: Zakon Ukrayiny [The Law of Ukraine “On Mediation”] vid 16.11.2021 r. № 1875-IX. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>. [in Ukrainian].

4. Médicys : Plateforme numérique de règlement amiable des conflits et des litiges de consommation [Médicys: Digital platform for the amicable settlement of conflicts and consumer disputes]. *monimmeuble.com* Retrieved from <https://monimmeuble.com/actualite/medicys-plateforme-numerique-de-reglement-amiable-des-conflits-et-des-litiges-de-consommation>.

5. Report of Working Group II (Arbitration and Conciliation) on the work of its 64th session (New York, 1-5 February 2016). *undocs.org* Retrieved from <http://undocs.org/ru/A/CN.9/867>.

6. Vykonavchyi kodeks Respubliky Moldova [Executive Code of the Republic of Moldova]. 24.12.2004. Nr. 443. *legis.md* Retrieved from https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=16871.

УДК 324.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-618-629](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-618-629)

Проневич Олексій Станіславович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри службового та медичного права Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01033, <https://orcid.org/0000-0001-5170-4751>

ПРАВООБМЕЖЕННЯ І ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВРЕГУЛЮВАННЯ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ У СУДДІВ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. Статтю присвячено з'ясуванню специфіки адміністративно-правового забезпечення окремих видів правообмежень, а також заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у суддів. Законами України «Про запобігання корупції» та «Про судоустрій і статус суддів» передбачено поширення на суддів імперативу щодо правообмежень, легалізовано заходи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Розкрито сутнісні ознаки визначальних для розуміння правової природи конфлікту інтересів у суддів дефініцій «публічна служба», «приватний інтерес», «реальний конфлікт інтересів», «потенційний конфлікт інтересів», «конфлікт інтересів у правосудді», «конфлікт інтересів у публічних службовців». Проаналізовано гіпотетичну ситуацію виникнення конфлікту інтересів у судді при занятті медичною практикою як видом дозволеного сумісництва, окреслено існуючі колізії. Указано, що конфлікт інтересів у судді може виникнути безпосередньо при здійсненні повноважень і призвести до порушення принципів незалежності й неупередженості судової влади, справедливого судового розгляду, об'єктивності при прийнятті рішень. Констатовано, що заходи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у суддів передбачено на законодавчому рівні. Визначено способи вирішення конфлікту інтересів у суддів та наголошено на доцільності застосування відводу/самовідводу як коректного процесуального інструменту врегулювання конфлікту інтересів у суддів. Охарактеризовано порядок повідомлення про наявність у судді потенційного або реального конфлікту інтересів. Виокремлено види відповідальності щодо порушення суддею правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Визначено, що при порушенні суддею правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів при відправленні правосуддя (конфлікту інтересів, що врегульовується у встановлений

процесуальним законом спосіб) настає дисциплінарна відповідальність відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Натомість порушення суддею правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у ситуації, не пов'язаній з відправленням правосуддя, тягне за собою адміністративну відповідальність відповідно до Кодексу України про адміністративну відповідальність.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, конфлікт інтересів, судді, судова влада, верховенство права, запобігання конфлікту інтересів, врегулювання конфлікту інтересів, публічні службовці, охорона здоров'я

Pronevych Oleksii Stanislavovich Doctor of juridical sciences, professor, professor of the department public service and medical law, Educational and scientific Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01033, <https://orcid.org/0000-0001-5170-4751>

RIGHT LIMITATION AND MEASURES TO PREVENT AND SETTLEMENT OF CONFLICTS OF INTEREST WITH JUDGES: ADMINISTRATIVE LEGAL DIMENSION

Abstract. The article is devoted to clarifying the specifics of the administrative and legal provision of certain types of restrictions and measures to prevent and resolve conflicts of interest among judges. The Laws of Ukraine «On Prevention of Corruption» and «On the Judiciary and the Status of Judges» provide for the extension of the imperative regarding legal restrictions to judges, and legalize measures to prevent and resolve conflicts of interest. The essential features of the definitions «public service», «private interest», «real conflict of interest», «potential conflict of interest», «conflict of interest in justice», «conflict of interest of public officials» that are crucial for understanding the legal nature of the conflict of interest are revealed. The situation of a potential conflict of interest in a judge when engaged in medical practice as a type of permitted co-operation is analyzed, existing conflicts are outlined. It is indicated that a conflict of interests in a judge may arise directly during the exercise of powers and lead to a violation of the principles of independence and impartiality of the judiciary, fair trial, and objectivity in decision-making. It was established that measures to prevent and resolve conflicts of interest among judges are provided for at the legislative level. Ways to resolve conflicts of interest among judges are indicated and the expediency of using recusal/self-recusal as a correct procedural tool for resolving conflict of interests among judges is emphasized. The procedure for reporting when a judge has a potential or real conflict of interest is described. Types of responsibility for violation of the rules of

prevention and settlement of conflicts of interest by a judge are distinguished. It was determined that if a judge violates the rules of prevention and settlement of conflicts of interest in the administration of justice (a conflict of interests that is settled in the manner established by the procedural law), disciplinary responsibility arises in accordance with the Law of Ukraine «On the Judicial System and the Status of Judges». Instead, a judge's violation of the rules for the prevention and settlement of conflicts of interest in a situation not related to the administration of justice entails administrative responsibility in accordance with the Code of Ukraine on Administrative Responsibility.

Keywords: administrative and legal provision, conflict of interests, judges, judicial power, rule of law, prevention of conflict of interests, settlement of conflict of interests, public officials, health care

Постановка проблеми. Корупція як негативний соціально-правовий феномен складає екзистенційну загрозу для суспільства. Запобігання корупції визнається соціально акцептованим стратегічним імперативом діяльності публічної адміністрації провідних європейських демократій. Суттєва увага традиційно приділяється імплементації антидискримінаційних правових стандартів та апробації антикорупційних інституційних механізмів. Вітчизняна антикорупційна доктрина ґрунтується на постулаті щодо поширеності корупції у всіх сферах суспільного життя, набутті корупцією ознак руйнівного системного явища [1] та безальтернативності широкого застосування легальних антикорупційних правових інструментів на кшталт декларування майнового стану публічних службовців, перевірки доброчесності службовців та моніторингу їхнього способу життя, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів [2]. Належність судочинства до сфер підвищеного корупційного ризику об'єктивно зумовлює прагнення суспільства забезпечити функціонування судової влади на засадах верховенства права, транспарентності і доброчесності. Аналіз антикорупційних стандартів функціонування судової влади дає підстави стверджувати про особливу соціальну значущість законодавчого закріплення антикорупційних правообмежень та формування збалансованого легального механізму запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у суддів [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній адміністративно-правовій науці не сформувалося традиції системного осмислення правообмежень і заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у суддів. Окремі публікації присвячено конфлікту інтересів у правосудді як філософсько-правовому феномену [4], адміністративно-правовому забезпеченню запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у діяльності судової влади [5], конфлікту інтересів у сфері публічної служби

[6, с. 407-427], конфлікту інтересів у сфері охорони здоров'я [7] тощо. Наразі зберігається необхідність комплексного дослідження специфіки правового забезпечення окремих правообмежень та реалізації заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у суддів.

Метою статті є з'ясування специфіки вітчизняної традиції легального закріплення правообмежень у діяльності суддів та визначення правомірних заходів запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у суддів. Зауважимо, що у межах статті аналіз особливостей правового регулювання запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у суддів Конституційного Суду України не здійснюється.

Виклад основного матеріалу. Аксіоматично, що професійна діяльність суддів є видом публічної служби. Відповідно до пункту 17 частини 1 статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України поняття «публічна служба» визначено як діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, служба альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [8]. Згідно зі статтею 25 Закону України «Про запобігання корупції» встановлено обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності для осіб, визначених у пункті 1 частини 1 статті 3 цього Закону як «особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування» (зауважимо, що відповідно до підпункту «г» пункту 1 частини 1 статті 3 цього Закону до зазначеної категорії осіб віднесено суддів). Особам, уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, заборонено займатися іншою оплачуваною (крім викладацької, наукової та творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики зі спорту) або підприємницькою діяльністю, якщо інше не передбачено Конституцією або законами України [9].

Грунтуючись на аналізі положень Закону України «Про запобігання корупції», що регулюють обмеження щодо сумісництва та суміщення, дослідники наголошують на органічному зв'язку між зазначеними категоріями та конфліктом інтересів (реальним або потенційним). Факт сумісництва та суміщення безпосередньо не створює окремої не врегульованої законом ситуації конфлікту інтересів, якщо виконання повноважень в іншій сфері за сумісництвом не перетинається з реалізацією основних повноважень [10, с. 67]. У зазначеному контексті доцільно детально розглядати зміст окремих дозволених видів діяльності суддів за сумісництвом. Найчастіше при ілюстрації ситуацій виникнення конфлікту інтересів у суддів дослідники цілком обґрунтовано першочергово апелюють до їх діяльності за

сумісництвом у сфері права. Водночас законом прямо передбачена можливість діяльності публічних службовців за сумісництвом в інших сферах суспільно корисної діяльності, що дає підстави для розгляду, як приклад, гіпотези щодо ймовірності заняття суддею або іншим публічним службовцем за сумісництвом медичною практикою у закладах охорони здоров'я [11]. Природно, що медичною практикою за сумісництвом потенційно можуть займатися лише ті судді або інші публічні службовці, які мають медичну освіту. У цьому випадку неминуче постає питання щодо достатньої обґрунтованості закріпленого законом формального дозволу суддям або іншим публічним службовцям займатися за сумісництвом медичною практикою як додатковою оплачуваною діяльністю, оскільки медична практика є прерогативою медичних працівників, які мають досвід практичної роботи, залучені до реалізації функції охорони здоров'я на перманентній основі, регулярно проходять підвищення кваліфікації/стажування, здійснюють науково-дослідницьку діяльність у сфері охорони здоров'я тощо. Зауважимо, що при занятті медичною практикою за сумісництвом у судді або іншого публічного службовця може виникнути потенційний конфлікт інтересів. Суддя або інший публічний службовець гіпотетично може працювати за сумісництвом як в державному або комунальному закладі охорони здоров'я, де зазвичай встановлено невисокий рівень зарплати, так й приватному закладі охорони здоров'я, де рівень оплати праці може бути набагато вищим та існує певна ймовірність неформальної заангажованості особи до вирішення організаційних або інших питань підвищення конкурентоспроможності приватного суб'єкта при наданні платних послуг у сфері охорони здоров'я. За цих умов може виникнути додаткова сфера приватного інтересу у судді або іншого публічного службовця. Окреслена гіпотетична колізія при занятті суддею або іншим публічним службовцем медичною практикою за сумісництвом містить підґрунтя для виникнення за певних обставин конфлікту інтересів, а тому потребує додаткового законодавчого врегулювання.

Відповідно до частини 1 статті 35-1 Закону України «Про запобігання корупції» передбачено, що правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів визначаються законами, які регулюють статус суддів та засади організації діяльності судів [9]. Принагідно зазначимо, що конфлікт інтересів у діяльності суддів, відряджених до Вищої ради правосуддя на час виконання повноважень членів Вищої ради правосуддя, вирішується у порядку врегулювання конфлікту інтересів, який виникає в осіб під час роботи у складі колегіального органу [12].

Згідно з пунктом 6 частини 8 статті 133 титульного Закону України «Про судоустрій і статус суддів» встановлено, що контроль за додержанням вимог

законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів покладається на Раду суддів України. Рада суддів України приймає рішення про врегулювання реального чи потенційного конфлікту інтересів у діяльності суддів, якщо конфлікт інтересів не може бути врегульовано у порядку, визначеному процесуальним законом [13].

Конфлікт інтересів, який не може бути врегульовано у порядку, визначеному процесуальним законом, включає випадки, у яких він виникає поза межами здійснення правосуддя. Згідно з частиною 10 статті 133 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у разі наявності в судді потенційного або реального конфлікту інтересів, не пов'язаного зі здійсненням ним правосуддя, суддя зобов'язаний не пізніше наступного робочого дня з моменту виникнення такого конфлікту інтересів у письмовій формі повідомити про це Раду суддів України. Після повідомлення Рада суддів України вживає заходів щодо врегулювання конфлікту інтересів [12].

Зауважимо, що Закон України «Про запобігання корупції» не містить легального визначення категорії «конфлікт інтересів». Законодавець дає можливість сформулювати загальне уявлення про конфлікт інтересів крізь призму сутнісного аналізу правових дефініцій «реальний конфлікт інтересів» та «потенційний конфлікт інтересів». Реальним конфліктом інтересів є суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Натомість потенційний конфлікт інтересів тлумачиться як наявність у особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Приватним інтересом є будь-який майновий чи немайновий інтерес особи, у тому числі зумовлений особистими, сімейними, дружніми чи іншими позаслужбовими стосунками з фізичними чи юридичними особами, у тому числі ті, що виникають у зв'язку з членством або діяльністю в громадських, політичних, релігійних чи інших організаціях [9].

На доктринальному рівні уніфіковане тлумачення конфлікту інтересів відсутнє. О. Шевчук наполягає на визначенні конфлікту інтересів у публічних службовців як ситуації, за якої публічний службовець, виконуючи свої обов'язки, має приватний інтерес (особисту заінтересованість), який хоча й не обов'язково викликає прийняття неправомірного рішення або вчинення неправомірного діяння у сфері публічної служби, але здатний до цього призвести у випадку прийняття нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання службових повноважень [6, с. 425]. О. Андрущенко

дефініціює конфлікт інтересів у правосудді як наявність в особи приватного інтересу у сфері, в якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути чи вплинуло на об'єктивність чи неупередженість прийняття нею рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень. Дослідник окремо наголошує, що конфлікт інтересів у правосудді може виникнути безпосередньо під час здійснення суддею повноважень і призвести до порушення принципів незалежності й неупередженості судової влади, справедливого судового розгляду, об'єктивності у прийнятті рішень [4, с.5].

Відповідно до статті 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» суддя зобов'язаний: справедливо, безсторонньо та своєчасно розглядати й вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; дотримуватися правил суддівської етики, у тому числі виявляти та підтримувати високі стандарти поведінки в будь-якій діяльності з метою укріплення суспільної довіри до суду, забезпечення впевненості суспільства в чесності та невідчужуваності суддів; подавати декларацію доброчесності судді та декларацію родинних зв'язків судді; виявляти повагу до учасників процесу; не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом, у тому числі таємницю нарадчої кімнати й закритого судового засідання; виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, установлених законодавством у сфері запобігання корупції; звертатися з повідомленням про втручання в його діяльність як судді щодо здійснення правосуддя до Вищої ради правосуддя й до Генерального прокурора упродовж п'яти днів після того, як йому стало відомо про таке втручання [13]. Суддя має уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя, та бути незалежним від своїх колег у процесі прийняття рішень. Він не має права використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб та не повинен дозволяти цього іншим [14].

У 2016 році Радою суддів України було прийнято низку документів щодо врегулювання конфлікту інтересів у суддів (Положення про комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів та професійного розвитку суддів [15], Порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів в діяльності суддів [16], рішення «Щодо звернень за роз'ясненням наявності або відсутності конфлікту інтересів» [17]).

Відповідно до Порядку здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів в діяльності суддів визначено систему заходів самостійного урегулювання конфлікту інтересів суддями, а саме: розкриття інформації про конфлікт інтересів, якщо після такого розкриття сторонами процесу або іншими зацікавленими особами йому не було заявлено відвід; усунення від виконання завдання, вчинення дій,

прийняття рішення, не пов'язаних із здійсненням правосуддя, чи від участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; усунення відповідного приватного інтересу шляхом надання до Ради суддів України документів, які це підтверджують; подання заяви щодо перегляду обсягу службових повноважень особи, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя, з метою виключення факторів, які спричинять конфлікт інтересів; подання заяви про переведення на іншу посаду або в інший суд; подання заяви про звільнення; подання добровільної декларації про приватні інтереси. Також визначено способи зовнішнього врегулювання конфлікту інтересів для суддів, а саме: усунення особи від виконання завдання, вчинення дій, прийняття рішення, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя, чи участі в його прийнятті в умовах реального чи потенційного конфлікту інтересів; усунення відповідного приватного інтересу шляхом надання документів, що це підтверджують; перегляд обсягу службових повноважень особи, не пов'язаних зі здійсненням правосуддя; переведення особи на іншу посаду або в інший суд; звільнення особи; відкликання особи суб'єктом обрання (щодо членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України) [17]. Примітно, що Рада суддів України в межах своєї компетенції може прийняти й інші рішення для врегулювання конфлікту інтересів [18, с. 316].

У рішенні Ради суддів України «Щодо звернень за роз'ясненням наявності або відсутності конфлікту інтересів» від 12 травня 2016 року № 36 наголошено, що конфлікт інтересів не виникає у таких випадках: волевиявлення особи – учасника зборів з обрання суддів на адміністративні посади; подання учасником судового процесу заяви про вчинення суддею злочину за статтею 375 Кримінального Кодексу України; наявності правовідносин між суддею та органами суддівського врядування, якщо він розглядає справу про аналогічні правовідносини іншого судді з цими органами; наявності скарги щодо судді у провадженні Вищої ради правосуддя, відкриття дисциплінарного провадження; видання головою суду наказів відносно себе про грошові виплати, право та розмір яких встановлені Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також про відпустки відповідно до законодавства; наявності судового рішення, ухваленого судом (суддею, слідчим суддею) в іншій справі у подібних правовідносинах, або за участю тих самих сторін, або з процесуальних чи інших питань у тій самій справі [17].

Зауважимо, що відповідно Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у разі виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів суддя повинен повідомляти про це Раду суддів України не пізніше наступного робочого дня з моменту виникнення такого конфлікту інтересів у письмовій формі [13]. Підстави для відводу (самовідводу) судді визначено таким чином: суддя брав участь у розгляді певної справи або пов'язаної з нею справи як

представник, секретар судового засідання, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач; суддя прямо чи опосередковано заінтересований у результаті розгляду справи; суддя є членом сім'ї або близьким родичем сторони або інших осіб, які беруть участь у справі; наявні інші обставини, які викликають сумнів у неупередженості судді [18, с. 317].

При порушенні правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів суддею при відправленні правосуддя (конфлікту інтересів, який врегульовується у визначений процесуальним законом спосіб) настає дисциплінарна відповідальність відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Вирішення конфлікту інтересів у процесуальний спосіб визначається нормами Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Господарського процесуального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України. Зазначеними нормативно-правовими актами передбачено відвід/самовідвід як процесуальний інструмент врегулювання конфлікту інтересів.

Порушення правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, що виникає у діяльності судді поза відправленням правосуддя і який не може бути врегульований у спосіб, визначений процесуальним законом, тягне за собою адміністративну відповідальність відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення. Цей нормативно-правовий акт не містить положень щодо відводу/самовідводу судді при розгляді справ про адміністративні правопорушення. Суддям рекомендується реалізовувати право на самовідвід, ґрунтуючись на аналогії закону. При виникненні конфлікту інтересів, який може бути врегульовано у процесуальний спосіб (самовідвід/відвід), суддя врегулює його самостійно без повідомлення Ради суддів України [12].

Висновки. Резюмуючи, зазначимо, що правообмеження і заходи запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у суддів передбачено Законом України «Про запобігання корупції». Правила врегулювання конфлікту інтересів у діяльності суддів встановлено законами, що визначають статус суддів та засади організації діяльності судів. Конфлікт інтересів у суддів може виникнути безпосередньо при здійсненні повноважень та поза відправленням правосуддя. Повноваженнями щодо врегулювання конфлікту інтересів у суддів наділена Рада суддів України. При порушенні суддею правил запобігання та врегулювання конфлікту інтересів при відправленні правосуддя (конфлікту інтересів, що врегульовується у визначений процесуальним законом спосіб) настає дисциплінарна відповідальність відповідно до Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Натомість при порушенні суддею правил запобігання та врегулювання конфлікту

інтересів поза відправленням правосуддя передбачена адміністративна відповідальність відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Література:

1. Указ Президента України «Про Національну антикорупційну стратегію на 2011-2015 роки» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
2. Указ Президента України «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
3. Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2021-2025 роки»: Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text>
4. Андрущенко О.Ю. Конфлікт інтересів у правосудді: філософсько-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.12. / Андрущенко Олександр Юрійович. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2020. 204 с.
5. Shevchuk, O. Lysodyed, O., Matyukhina, N., Babaieva, O., Davydenko. S. (2023) Conflict of interest in the activities of judges in Ukraine and the European Union: a comparative legal study. O. Shevchuk, O. Lysodyed, N. Matyukhina, O. Babaieva, S. Davydenko. *Juridical Tribune Journal*. 13, 2., 261-282. DOI:10.24818/TBJ/2023/13/2.06
6. Shevchuk O.M. Conflict of interests in the public services in Ukraine: administrative and legal regulation and problems of realization. Institutionalization of public relations in the fight against corruption: the experience of countries of Eastern and Western legal traditions (universal theoretical framework for the relevant anti-corruption law of Ukraine). Collective monograph. Volume 2. Tallinn: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. 448 p.
7. Shevchuk, O., Yarova, A. Prevention and settlement of conflicts of interest in health care of Ukraine as an legal institute *Juridical Tribune*. 2022. 12 (3), pp. 387-398. DOI: 10.24818/TBJ/2022/12/3.05
8. Закон України «Кодекс адміністративного судочинства України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
9. Закон України «Про запобігання корупції» Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
10. Пастух І.Д. Поєднання публічної служби з іншими видами діяльності та конфлікт інтересів. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 2-2. С. 64-68.
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text>.
12. Методичні рекомендації Національного агентства з питань запобігання корупції «Щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf>
13. Закон України «Про судоустрій і статус суддів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>
14. Рішення XI (чергового) з'їзду суддів України «Кодекс суддівської етики». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13>.

15. Рішення Ради судів України «Положення про комітет етики, врегулювання конфлікту інтересів та професійного розвитку суддів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=19&page=2&per-page=8>

16. Рішення Ради суддів України «Порядок здійснення контролю за дотриманням законодавства щодо конфлікту інтересів в діяльності суддів»: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=19&page=2&perpage=>

17. Рішення Ради суддів України «Щодо звернень за роз'ясненням наявності або відсутності конфлікту інтересів». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rsu.gov.ua/ua/documents/33>

18. Пастух І.Д. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів у публічно-правових відносинах засобами адміністративного права: дис. ... на докт. юрид. наук. спец.: 12.00.07. / Пастух Ігор Дмитрович. НАВС. 2021. 518 с.

References:

1. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Pro Natsionalnu antykoruptsiinu stratehiu na 2011-2015 roky». [Decree of the President of Ukraine «On the National Anti-Corruption Strategy for 2011-2015»]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001/2011#Text> [in Ukrainian].

2. Ukaz Prezidenta Ukrainy «Stratehiia staloho rozvytku «Ukraina – 2020» [Decree of the President of Ukraine "Sustainable Development Strategy "Ukraine - 2020"] zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky na 2021-2025 roky» [The Law of Ukraine "On the Basics of the State Anti-Corruption Policy for 2021-2025"] zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2322-20#Text> [in Ukrainian].

4. Andrushchenko O. (2020) Konflikt interesiv u pravosuddi: filosofsko-pravove doslidzhennia [Conflict of interests in justice: a philosophical and legal study] *Extended abstract of candidate's thesis*. Khmelnytskyi, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law [in Ukrainian].

5. Shevchuk, O. Lysodyed, O., Matyukhina, N., Babaieva, O., Davydenko. S. (2023) Conflict of interest in the activities of judges in Ukraine and the European Union: a comparative legal study. O. Shevchuk, O. Lysodyed, N. Matyukhina, O. Babaieva, S. Davydenko. *Juridical Tribune Journal*. 13, 2., 261-282. DOI:10.24818/TBJ/2023/13/2.06 [in English].

6. Shevchuk O.M. Conflict of interests in the public services in Ukraine: administrative and legal regulation and problems of realization. Institutionalization of public relations in the fight against corruption: the experience of countries of Eastern and Western legal traditions (universal theoretical framework for the relevant anti-corruption law of Ukraine). Collective monograph. Volume 2. Tallinn: Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2019. 448 p. 06 [in English].

7. Shevchuk, O., Yarova, A. Prevention and settlement of conflicts of interest in health care of Ukraine as an administrative legal institute *Juridical Tribune*. 2022. 12 (3), pp. 387-398. DOI: 10.24818/TBJ/2022/12/3.0506 [in English].

8. Zakon Ukrainy «Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy». [Law of Ukraine "Code of Administrative Procedure of Ukraine"] zakon.rada.gov.ua Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [Law of Ukraine "On Prevention of Corruption"] zakon.rada.gov.ua Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> [in Ukrainian].

10. Pastukh I.D. (2018) Poiednannia publichnoi sluzhby z inshymy vydamy diialnosti ta konflikt interesiv [Combining public service with other activities and conflict of interests]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2, 2-2., 64-68.

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Litsenziinykh umov provadzhennia hospodarskoi diialnosti z medychnoi praktyky» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of Licensing Conditions for Conducting Business Activities in Medical Practice"] *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Metodychni rekomendatsii Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii «Shchodo zastosuvannia okremykh polozhen Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» stosovno zapobihannia ta vrehuliuvannia konfliktu interesiv, dotrymannia obmezhen shchodo zapobihannia koruptsii» [Methodological recommendations of the National Agency for the Prevention of Corruption "Regarding the application of certain provisions of the Law of Ukraine "On the Prevention of Corruption" regarding the prevention and settlement of conflicts of interest, compliance with restrictions on the prevention of corruption"]. *wiki.nazk.gov.ua*. Retrieved from: <https://wiki.nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2022/10/Metodychni-rekomendatsiyi-vid-21.10.2022-13.pdf> [in Ukrainian].

13. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» [Law of Ukraine "On the judiciary and the status of judges]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].

14. Rishennia XI (cherhovoho) zizdu suddiv Ukrainy «Kodeks suddivskoi etyky» [Decision of the XI (regular) Congress of Judges of Ukraine "Code of Judicial Ethics".] *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001415-13>. [in Ukrainian].

15. Rishennia Rady sudiv Ukrainy «Polozhennia pro komitet etyky, vrehuliuvannia konfliktu interesiv ta profesiinoho rozvytku suddiv» [Decision of the Council of Courts of Ukraine "Regulations on the Committee on Ethics, Conflict of Interest Settlement and Professional Development of Judges."]. *rsu.gov.ua/ua*. Retrieved from: <https://rsu.gov.ua/ua/documents?id=19&page=2&per-page=8>. [in Ukrainian].

16. Rishennia Rady suddiv Ukrainy «Poriadok zdiisnennia kontroliu za dotrymanniam zakonodavstva shchodo konfliktu interesiv v diialnosti suddiv» [Decision of the Council of Judges of Ukraine "Procedure for monitoring compliance with the legislation on conflicts of interest in the activities of judges] *rsu.gov.ua/ua*. Retrieved from: <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=19&page=2&perpage=> [in Ukrainian].

17. Rishennia Rady suddiv Ukrainy «Shchodo zvernennia za roziasnenniam naiavnosti abo vidsutnosti konfliktu interesiv» [Decision of the Council of Judges of Ukraine "Regarding requests for clarification of the presence or absence of a conflict of interests.] *rsu.gov.ua/ua*. Retrieved from: <http://rsu.gov.ua/ua/documents/33> [in Ukrainian].

18. Pastukh I.D. (2021) Zapobihannia ta vrehuliuvannia konfliktu interesiv u publichno-pravovykh vidnosynakh zasobamy administratyvnoho prava [Prevention and settlement of conflict of interests in public law relations by means of administrative law]. Doctor's thesis. Kyiv: NAIAU [in Ukrainian].

УДК 342.5:342.8:159.992

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-630-637](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-630-637)

Ровний Віктор Васильович кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та міжнародного права Навчально-наукового інституту права імені князя Володимира Великого, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-8716-5358>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА У ВИБОРЧОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню перспектив використання поліграфа у виборчому процесі, з точки зору адміністративного права. У процесі дослідження основну увагу акцентовано на особливостях застосування поліграфа в ході кадрового добору, як дієвого інструменту перевірки чесності особи. Враховано приклади застосування поліграфа у процесі кадрового добору до Національної поліції України та теоретичні напрацювання вітчизняних дослідників поліграфа і його застосування.

Акцентовано увагу на тому, що проблематика налагодження прозорого виборчого процесу є однією з ключових для вітчизняної демократії. При цьому, політичні діячі часто потрапляють в центр уваги засобів масової інформації саме через випадки недоброчесності. Наголошено на потребі пошуку таких інструментів перевірки доброчесності, порядності майбутніх народних обранців, які дозволяли б визначати ставлення кандидата до його майбутньої діяльності, і до власного народу ще до того, як він отримає мандат довіри виборців і складе присягу.

Зазначено, що застосування поліграфа, як технології психофізіологічного дослідження у рамках виборчого процесу, вимагає не лише внесення змін та доповнень до чинного законодавства, але й зміни самих підходів до проведення виборів в Україні. Запропоновано внести норму, щодо перевірки на поліграфі для кандидатів на виборні посади до Виборчого Кодексу України. Наголошено на тому, що ключовим гальмом впровадження поліграфу у виборчий процес в Україні виступає відсутність механізму правозастосування пропонованої норми та політичної волі до створення такого механізму.

Подальшої уваги заслуговує питання налагодження дієвого механізму правозастосування пропонованої норми та механізму громадського нагляду за його реалізацією.

Ключові слова: поліграф, адміністративно-правове регулювання, органи публічного управління, вибори, виборчий процес, адміністративно-правові відносини, психофізіологічні опитування, принципи перевірок, результативність перевірок.

Rovnyi Viktor Vasylovych PhD in Law, Associate Professor of the Department of Civil and International Law Educational and Scientific Institute of Law. Prince Vladimir the Great, PJSC «Interregional Academy of Personnel Management», Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-8716-5358>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL PRINCIPLES OF USING THE POLYGRAPH IN THE ELECTION PROCESS

Abstract. The article is devoted to the study of the prospects of using the polygraph in the election process, from the point of view of administrative law. In the process of research, the main attention is focused on the features of using the polygraph in the course of personnel selection, as an effective tool for checking the integrity of a person. Examples of the use of the polygraph in the recruitment process for the National Police of Ukraine and the theoretical work of domestic polygraph researchers and its application for taken into account.

Attention was focused on the fact that the issue of establishing a transparent election process is one of the key issues for domestic democracy. At the same time, political figures often come to the center of attention of mass media precisely because of cases of dishonesty. The need to find such tools for checking the integrity and decency of future people's elected officials, which would allow determining the candidate's attitude to his future activities and to his own people before he receives the voter's trust mandate and takes the oath, is emphasized.

It is noted that the use of the polygraph as a psychophysiological research technology within the electoral process requires not only changes and additions to the current legislation, but also changes in the very approaches to conducting elections in Ukraine. It is proposed to introduce a rule on polygraph testing for candidates for elected positions into the Election Code of Ukraine. It is emphasized that the key obstacle to the introduction of the polygraph in the election process in Ukraine is the lack of a law enforcement mechanism for the proposed norm and the lack of political will to create such a mechanism.

The issue of establishing an effective law enforcement mechanism of the proposed norm and a mechanism of public supervision over its implementation deserves further attention.

Keywords: polygraph, administrative and legal regulation, public administration bodies, elections, electoral process, administrative and legal relations, psychophysiological surveys, principles of checks, effectiveness of checks.

Постановка проблеми. Проблематика налагодження прозорого виборчого процесу є однією з ключових для вітчизняної демократії. Відповідно до Конституції, Україна є «суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою». При цьому, виключно «народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування», а сама «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову» [1]. Органи законодавчої влади в Україні формуються в ході виборчого процесу який, в теорії, має не лише реалізувати принцип делегування повноважень українським народом, а й допускати до влади чесних, порядних громадян, які діятимуть на користь українському народу. На практиці ж, дуже часто має місце зловживання службовим становищем, а ЗМІ регулярно демонструють відверто зневажливе ставлення народних обранців до власного «роботодавця».

Всупереч аргументам скептиків, сучасні технології дозволяють з високою ймовірністю зафіксувати психофізіологічні реакції людини, визначаючи відверту брехню. Реалізація цих можливостей в ході виборчого процесу дозволила б обмежити доступ до органів влади осіб, чия порядність, чесність і законослухняність є сумнівною.

Зазначене й обумовлює актуальність дослідження адміністративно-правових засад використання поліграфа у виборчому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основоположні засади використання поліграфа для перевірки тих чи інших осіб, а також правового регулювання такої діяльності, вже розглядали у своїх працях численні вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: О. П. Ващук, В. В. Владишевська, Є. М. Корж, Д. В. Куценко, С. О. Лисенко, В. І. Мироненко, О. І. Мотлях, О. В. Литвиненко, А. М. Подоляка та ін.

Проте, питанню застосування поліграфу в ході виборчого процесу, вітчизняною науковою адміністративного права ще не було присвячено достатньо уваги.

Метою статті виступає узагальнення існуючих у вітчизняній науці поглядів щодо застосування поліграфа в кадровому відборі, в контексті виборчого права.

Виклад основного матеріалу. При кадровому доборі в компанію, установу чи організацію, кандидат, що претендує на бажану посаду, не лише зобов'язаний відповідати ряду критеріїв відбору (як то – профільна освіта, досвід професійної діяльності, наявність тих чи інших навиків), але й пройти співбесіду, а часто – ще й відпрацювати кілька місяців «випробувального терміну», для того, щоб роботодавець переконався у його старанності, відповідальності й порядності. При цьому, коло функціональних обов'язків більшості працівників, не дозволяє їм справляти такий колосальний вплив на

життя мільйонів людей, який справляють депутати органів місцевого самоврядування, народні депутати України, Президент України.

Звісно, в Україні вже розроблено певні механізми боротьби з недостатньою доброчесністю народних обранців. Численні випадки позбавлення депутатів усіх рівнів їх посад, з подальшим розслідуванням їх діяльності, у всіх на слуху. Однак, такі процеси відбуваються постфактум, і навіть якщо народний обранець понесе якесь покарання за умисні злочинні дії чи бездіяльність, це у більшості випадків, не виправить вже скоєного ним. А політичні, економічні та демографічні наслідки таких дій, можуть бути історично значущі і не підлягати виправленню.

Відтак, цілком логічною видається потреба пошуку таких інструментів перевірки доброчесності, порядності майбутніх народних обранців, які дозволяли б з бодай якоюсь ймовірністю достовірності визначати ставлення кандидата до його майбутньої діяльності, і до власного народу ще до того, як він отримає мандат довіри виборців і складе присягу. Специфіка виборчого процесу, як передумови кадрового добору обумовлена як економічними, демографічними, так і чисто технічними та психологічними особливостями. Певною мірою, це ускладнює перевірку доброчесності майбутніх народних обранців. Але водночас – відкриває вікно можливостей, про які могли лише мріяти наші пращури.

До ХХ століття чесність людини можна було перевірити лише не технічними засобами. Звісно ж, логічні та психологічні прийоми виявлення обману використовувалися давно. Талановиті, уважні та спеціально навчені досвідчені слідчі, приватні детективи, працівники спецслужб – це далеко не повний перелік фахівців, які були здатні з високою ймовірністю визначати правдивість особи. З високою, але недостатньою для відповідальних ситуацій. Тому, коли технічні пристрої надали змогу відслідковувати реакції організму на високому рівні, такі фахівці скористалися такою можливістю, сформувавши нову галузь діяльності – поліграфологію.

В основі використання поліграфа лежить припущення того, що будь-яке протиправне діяння, як і інформація про таке діяння, знаходить своє відображення у ступені нервово-емоційного навантаження, що впливає на цілий ряд психофізіологічних показників (таких як частота пульсу, характер дихання, кровонаповнення периферичних судин, артеріальний тиск, рухова активність), які можна зареєструвати за допомогою спеціальних датчиків [2]. Цілком очікувано, що в першу чергу, поліграф привернув до себе увагу правоохоронців. І хоча, в більшості країн, поліграф не використовується у якості джерела доказів, навіть судова практика щодо результатів дослідження поліграфом, поступово еволюціонує, на що вже звертали увагу окремі вітчизняні дослідники [3]. Наразі, поліграф уже використовується, у якості

засобу оперативного поліцейського розслідування, в ряді країн – Франції, Італії, Іспанії, Словенії [3]. При цьому, на відміну від правоохоронців, яким для використання поліграфу в процесі слідства необхідно ряд законодавчих дозволів (оскільки є чимало апологетів ідеї, що примусове застосування поліграфу є порушенням прав людини), в ході кадрового добору мова йде про добровільну участь людини (яка претендує на посаду) в перевірці на поліграфі.

Перша професійна організація поліграфологів – Американська асоціація поліграфологів (American Polygraph Association або АРА), з'явилася ще у 1966 році. На сьогодні, вона є професійною організацією, яка займається навчанням, розробленням та поширенням моделей, найкращих практик та ресурсів, корисних для застосування поліграфа, і об'єднує близько 3000 членів [4]. В Україні також з 2014 року діє Всеукраїнська асоціація поліграфологів, яка ставить перед собою ряд завдань: розвиток професії «поліграфолог», розробку і вдосконалення законодавства, що регулює порядок проведення досліджень з використанням поліграфа (перевірок / тестів на поліграфі), впровадження етичних стандартів поліграфологів і захист професійних прав членів Всеукраїнської асоціації поліграфологів [5].

Ідея використання поліграфу при кадровому доборі – не нова. І якщо на заході поліграф активно застосовують при доборі кадрів для корпорацій, то в Україні його віднедавна почали застосовувати при доборі кадрів до правоохоронних органів. Так, наприклад, в Законі України «Про національну поліцію» (ст. 50), йдеться про те, що «громадяни України, які виявили бажання вступити на службу в поліцію, за їхньою згодою проходять тестування на поліграфі» [6]. Характерно, що таке формулювання не порушує конституційних прав претендентів, хоча вже сам факт їхньої відмови від проходження перевірки може слугувати підставою для негативного кадрового рішення. І у випадку з працівниками Національної поліції ні суспільство, ні громадські активісти не бачать у цьому ніякої дискримінації.

Звісно ж, з огляду на надмірну персональну увагу до службовців органів державної влади та органів місцевого самоврядування, вони сприймаються як окрема каста, яка може бути достатньо відкритою для соціальних ліфтів, але характеризується іншими вимогами до особистих і професійних якостей. Останніми десятиліттями складно здивувати когось біографією політичного діяча, яка не містить а ні профільної освіти, а ні жодного року професійної діяльності за фахом, який є ключовим для міністерства чи відомства, яке такий діяч очолює.

Однак, всі вони лишаються найманими працівниками, а отже, до них може бути застосовано досвід застосування поліграфу в кадровій діяльності. І такий досвід, як зазначалося, наразі вже спостерігається не лише за кордоном, але і в окремих організаціях та установах України.

В. І. Мироненко, досліджуючи застосування поліграфа при кадровому відборі, акцентує увагу на тому, що з точки зору трудового законодавства, проведення опитування на поліграфі може розглядатись як форма випробування при прийнятті на роботу, у разі наявності згоди кандидата пройти таке опитування. Результати опитування можуть бути використані роботодавцем для пошуку компрометуючих аспектів біографії кандидата на посаду при проведенні конкурсного відбору. А умови проходження такого опитування в подальшому, його тематика, періодичність та інші нюанси можуть бути передбачені в трудовому договорі [7]. Зазначення згоди на перевірку в трудовому договорі, є дієвим методом усунення підстав для маніпуляції темою «незаконності вимагати проходження перевірки», «порушення конституційних прав», до чого часто апелюють особи, які прагнуть уникнути перевірки будь-яким шляхом. Зрештою – особа може не претендувати на посаду, яка вимагає проходження перевірки на поліграфі.

О. І. Мотлях, Є. М. Корж та Д. В. Куценко не лише визначають фактори, що впливають на об'єктивність результатів перевірки із застосуванням комп'ютерного поліграфа, але й узагальнюють праксеологічні підходи до проведення психофізіологічних опитувань осіб, при відборі кандидатів на ту чи іншу посаду. Серед іншого, дослідники згадують і про ознаки протидії об'єктивній перевірці опитуваних осіб із застосуванням поліграфу та окреслюють шляхи подолання такої протидії [8]. Звісно, дане дослідження не претендує на вичерпність, але безумовно становить практичний інтерес.

До Виборчого Кодексу України (зокрема, до Книг другої, третьої та четвертої) [9] доречно внести норму в редакції «громадяни України, які виявили бажання претендувати на посаду..., за їхньою згодою проходять публічне тестування на поліграфі». Навіть за відсутності санкції а відмову від такої перевірки, виборці матимуть змогу зробити висновки з факту такої відмови. Звісно, проходження публічного тестування вимагатиме розробки відповідної процедури, та й сам факт публічності може бути дискусійним. То ж, лишається сподіватися на увагу як вітчизняної науково спільноти, так і політичних діячів, до ідеї використання поліграфа у виборчому процесі.

Зрештою, використання поліграфа, в ході виборчого процесу, вимагає не таких вже й значних змін до виборчого законодавства. Головною ж перешкодою до впровадження такого механізму підвищення прозорості кадрового відбору на виборчі посади та перевірки на чесність кандидатів, виступатиме неналежне правозастосування та відсутність політичної волі керівництва держави.

Висновки. Сучасні глобалізаційні процеси, у поєднанні з тотальною цифровізацією, призводять до невпинної трансформації держави, як інституту. Публічне адміністрування ХХІ століття не може ігнорувати надії та

очікування громадськості, такі як відкритість, прозорість, чесність, ефективність. І якщо ефективність ще може вважатися фактором високого рівня суб'єктивності, то відкритість, прозорість і чесність виступають абсолютними вимогами до осіб, які хочуть пов'язати свою кар'єру з роботою в органах державної влади і органах місцевого самоврядування.

Застосування поліграфа, як технології психофізіологічного дослідження у рамках виборчого процесу, вимагає не лише внесення змін та доповнень до чинного законодавства, але й зміни самих підходів до проведення виборів в Україні. Навіть ідеальне викладення нових норм у рядках закону не дасть бажаного результату, у випадку некоректного правозастосування. Відтак, ключовим гальмом впровадження поліграфу у виборчий процес в Україні виступає відсутність механізму правозастосування пропонованої норми та політичної волі до створення такого механізму.

Сьогодні, в ході війни, і особливо – після її завершення, керівництво України матиме вікно можливостей для реалізації амбітних проєктів. У таких умовах можна не лише внести зміни до чинного виборчого законодавства, але й налагодити дієвий механізм громадського нагляду за його реалізацією на практиці.

Саме такий механізм заслуговує подальшої уваги дослідників у галузі права, публічного управління, психології та політології.

Література:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР, Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 05.08.2023)
2. Ващук О.П. Поліграфологічна та психофізіологічна діагностика особистості: навч.-метод. посібник. Одеса: «Юрид. літ.», 2016. 84 с.
3. В. Владишевська Нормативно-правове та інституційне упорядкування здійснення діяльності поліграфологів у рамках кримінального провадження. Зарубіжний досвід. Юридичний вісник. № 2 (2018) URL : <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/470> (дата звернення: 30.07.2023).
4. American Polygraph Association. URL: <https://www.polygraph.org/>. (дата звернення: 30.07.2023).
5. Всеукраїнська асоціація поліграфологів. URL: <https://polygraph.ua/> (дата звернення: 30.07.2023).
6. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 02.07.2015. Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 30.07.2023).
7. МIRONENKO В.І. Нормативно-правова база застосування поліграфа при кадровому відборі. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці: Електронний журнал / [редкол.: Назаров О. А. (голов. ред.) та ін.]. К., 2017. № 4 (17). Дата публікації: 30.12.2017. URL: <http://expert-nazarov.com/nomera/844-2017-4-17> (дата звернення: 30.07.2023).

8. Застосування комп'ютерних поліграфів при професійному кадровому відборі до правоохоронних органів України [текст] : метод. посіб. / Мотлях О. І., Корж Є.М., Куценко Д.В. К.: Освіта України, 2019. 144с.

9. Виборчий Кодекс України: Закон України № 396-IX від 19.12.2019р. Офіційний Веб-сайт Верховної Ради України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n4128> (дата звернення: 30.07.2023).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy (1996) № 254k/96-VR [*Constitution of Ukraine*], Ofitsiinyi Veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian]

2. Vashchuk O. P. (2016) Polihrafologichna ta psykhofiziologichna diahnostyka osobystosti: navch.-metod. posibnyk. [*Polygraphological and psychophysiological diagnosis of personality*]. Odesa: «Iuryd. lit.». [in Ukrainian]

3. Vladyshevska V. (2018) Normatyvno-pravove ta instytutsiine uporiadkuvannya zdiisnennia diialnosti polihrafolohiv u ramkakh kryminalnoho provadzhennia. Zarubizhnyi dosvid. [*Normative, legal and institutional regulation of the activity of polygraph examiners within the framework of criminal proceedings. Foreign experience*]. Yurydychnyi visnyk. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/470> [in Ukrainian]

4. American Polygraph Association. URL: <https://www.polygraph.org/>.

5. Vseukrainska asotsiatsiia polihrafolohiv [*All-Ukrainian Association of Polygraph Examiners*]. URL : <https://polygraph.ua/> [in Ukrainian]

6. Pro Natsionalnu politsiiu: Zakon Ukrainy (2015) № 580-VIII [*About the National Police: Law of Ukraine*] Ofitsiinyi Veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian]

7. Myronenko V.I. (2017) Normatyvno-pravova baza zastosuvannya polihrafa pry kadrovomu vidbori. [*Regulatory and legal framework for the use of the polygraph in personnel selection*] Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannya polihrafa ta spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. URL: <http://expert-nazarov.com/nomera/844-2017-4-17> [in Ukrainian]

8. Motliakh O. I., Korzh Ye.M., Kutsenko D.V. (2019) Zastosuvannya kompiuternykh polihrafiv pry profesiinomu kadrovomu vidbori do pravookhoronnykh orhaniv Ukrainy [*The use of computer polygraphs in professional personnel selection for law enforcement agencies of Ukraine*] : metod.posib. / K. : Osvita Ukrainy. [in Ukrainian]

9. Vyborchyi Kodeks: Ukrainy Zakon Ukrainy (2019) № 396-IX [*Election Code of Ukraine: Law of Ukraine*]. Ofitsiinyi Veb-sait Verkhovnoi Rady Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#n4128> [in Ukrainian]

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-638-650](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-638-650)

Сивицький Владислав Сергійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня, Навчально-науковий інститут права, Національний університет водного господарства та природокористування, вул. Олекси Новака, 75, навчальний корпус № 8, м. Рівне, 33000, тел.: (0362) 26-97-11, <https://orcid.org/0009-0004-3774-3075>

ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ОСОБЛИВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Анотація. Суспільний запит на екологічну стабільність й безпеку як на глобальному так і на локальному рівнях мотивує до особливої наукової уваги щодо проблематики екологічної безпеки. У роботі екологічна безпека розглядається в об'єктивному сенсі як засіб гарантування суб'єктивних екологічних прав.

Метою статті є окреслення змісту й специфіки екологічної безпеки як інституту права. Досягнення відповідної дослідницької мети передбачає розв'язок двох пов'язаних завдань: 1) узагальнити сучасне розуміння поняття «інститут права»; 2) детермінувати й окреслити особливості такого правового інституту як екологічна безпека.

Показано, що у сучасному правознавстві явище інституту права потрактовується як відповідь на запит суспільства щодо врегулювання певної сфери суспільного життя або забезпечення індивідуальних чи суспільних потреб. Наголошується, що сучасний підхід до інститутів права як специфічних систем регулятивного характеру накладає додаткову відповідальність як на суб'єктів правотворення, так і на суб'єктів правозастосування. Інститути права постають легітимною основою для впливу держави (її владних інституцій й посадових осіб) на певні суспільні відносини у разі такої необхідності.

Взявши до уваги сучасні підходи до явища інституту права, екологічна безпека розглядається як специфічний інститут права. Наголошується, що генеза цього інституту зумовлена конфліктним характером відношення «Людина – Природа». Нормативну структуру відповідного інституту права становлять норми, джерелами яких є нормативно-правові акти екологічного законодавства. Залучення відповідних норм до структури інституту екологічної безпеки відбувається на підставі низки важливих принципів генетично близьких до принципів екологічного права.

Ключові слова: екологічні проблеми, екологічна безпека, інститут права, екологічне право.

Syvitskyi Vladyslav Serhiyovych PhD Student, Educational and Scientific Institute of Law, National University of Water Management and Environmental Engineering, Oleksy Novaka St. 75, academic building № 8, Rivne, 33000, tel.: (0362) 26-97-11, <https://orcid.org/0009-0004-3774-3075>

ENVIRONMENTAL SAFETY AS A SPECIAL LEGAL INSTITUTION

Abstract. The public demand for environmental stability and safety at both the global and local levels motivates special scientific attention to the issue of environmental safety. This work considers it as the means of guaranteeing subjective environmental rights in an objective sense.

The purpose of the article is to outline the content and specifics of environmental security as a legal institution. Achieving the relevant research goal involves solving two related tasks: 1) to generalize the modern understanding of the concept of “legal institution”; 2) to determine and outline the features of such a legal institution as environmental safety.

It is shown that in modern jurisprudence, the phenomenon of the legal institution is interpreted as a response to society’s request concerning the regulation of a certain sphere of social life or the provision of individual or social needs. It is emphasized that the modern approach to legal institution as specific systems of a regulatory nature imposes additional responsibility on both law-making subjects and law enforcement subjects. Legal institution become a legitimate basis for the influence of the state (its power institutions and officials) on certain social relations in case of such need.

Taking into account the modern approaches to the phenomenon of the legal institution, one can consider environmental safety as a specific legal institution. It is emphasized that the genesis of this legal institution is determined by the conflicting nature of the relationship “Man – Nature”. The normative structure of the relevant legal institution consists of norms, the sources of which are normative legal acts of environmental legislation. Attracting relevant norms in to the structure of the environmental safety institute is based on a number of important principles genetically close to the principles of environmental law.

Ключові слова: environmental problems, environmental safety, legal institution, environmental law.

Постановка проблеми. Екологічна безпека належить до незаперечних цінностей людського існування, що очевидно зумовлює до неї особливу увагу.

Вже декілька десятиліть поспіль екологічна тематика відноситься до мейнстрімних на різних рівнях, а світова спільнота занепокоєна екологічною ситуацією, станом довкілля, небезпечними для навколишнього середовища впливами антропогенного й техногенного (в тому числі – воєнного) характеру. Екологічна проблематика не втрачає пріоритетності попри глобальні політичні й економічні потрясіння, пандемії і війни практично на усіх контентах. Суспільний запит на екологічну стабільність й безпеку як на глобальному так і на локальному рівнях мотивує політичних лідерів й екологічних активістів проводити різноманітні зустрічі й підписувати екоцентричні за змістом документи орієнтовані на вирішення актуальних екологічних проблем і перехід світу до більш стійкої та сталої (екологічно зваженої) економічної моделі (у цьому зв'язку доречно згадати Кліматичний саміт у Глазго (2021) [1] й 27-у Конференцію Сторін Рамкової конвенції ООН щодо зміни клімату (COP 27) [2]).

Показово, що Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. надає визначення екологічній безпеці, як такому стану «навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [3]. Втім, як відзначалося нами раніше [4], вказане визначення є недостатньо раціональним, оскільки Закон, окрім здоров'я людини, не визначає інших важливих ознак екологічної безпеки. Між тим, необхідно зауважити, що в теорії екологічного права екологічну безпеку як правову категорію розглядають у суб'єктивному й об'єктивному сенсах: 1) як право громадян, що тісно пов'язане з правом на безпечне для їхнього життя і здоров'я довкілля (суб'єктивний підхід); 2) як об'єктивно існуючу систему правового забезпечення екологічної безпеки (сукупність норм і приписів, яка регламентує природокористування й природоохоронну діяльність, а також природоохоронну превенцію) [5, с. 77]. Екологічна безпека в об'єктивному сенсі фактично постає засобом гарантування суб'єктивних екологічних прав. У зв'язку з цим екологічна безпека як особливий інститут права привертає обґрунтовану дослідницьку увагу. Перманентна актуальність такої уваги посилюється аксіоматичним нині положенням, відповідно до якого екологічна безпека є компонентом національної безпеки, що «гарантує захищеність життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, що їх створюють антропогенні чи природні чинники» [6, с. 60].

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Оскільки предметом нашого дослідження обрано такий специфічний інститут права як-от екологічна безпека, то доречно зосередити свою увагу на двох принципових явищах, а саме: 1) інститут права і його теоретична концептуалізація;

2) екологічна безпека як практичне вираження теоретичного концепту інституту права.

В основу наших міркувань щодо явища інституту права покладено напрацювання таких українських дослідників як-от: 1) Наталія Пархоменко (у ключі класичного розуміння правових інститутів потрактовує їх як сукупність відокремлених, взаємопов'язаних правових норм, що утворюють частину галузі права та регулюють певну сторону однорідних суспільних відносин [7]; 2) Любов Заморська (потрактовує інститут права як вираження правової нормативності [8]); 3) Світлана Несинова (обстоює позицію про актуальність пошуку сутності правових інститутів як характеристик внутрішнього правового устрою [9]); 4) Надія Левицька (дослідила принципи нормативно-правового інституту й інституту права [10]); Денис Манько (розглядає міжгалузеві інститути права як новий етап розвитку нормативної організації правової системи [11]). Праці згаданих та інших правознавців наочно підтверджують перманентну увагу науковців до явища інституту права як важливого елементу теорії права і основи правозастосовчої діяльності.

Формулюючи авторське бачення екологічної безпеки як практичного вираження теоретичного концепту правового інституту нами було взято до уваги напрацювання низки українських дослідників, зокрема: 1) Івана Бригадира, який розглядає екологічну безпеку як правову категорію, що фіксує стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, держави та довкілля, за якого гарантується право кожної людини на здорове та безпечне навколишнє середовище [12]; 2) Тараса Гарасимів та Тараса Дашо, які за допомогою аксіологічно-правової рефлексії феномену екологічної безпеки роблять важливий висновок, що в основі формування соціально-правових норм екологічно безпечної життєдіяльності закладені потреби соціальних суб'єктів (як мотиви і регулятори екобезпечної діяльності) [13]; Олександра Заржицького, який розглядає екологічну безпеку як фундаментальний елемент екологічної політики, пріоритетним напрямом якої визначає правове забезпечення екобезпеки, тобто формування системи норм та приписів задля екобезпечної діяльності [6]; Ірини Личенко, яка зосереджує увагу на проблематиці пошуку ефективної системи адміністративно-правового забезпечення екологічної безпеки й наголошує на актуальності перегляду системи її адміністративно-правового забезпечення [14]; Юлії Красної, яка у контексті аналізу особливостей міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки розробляє концепцію екобезпеки, що полягає у створенні глобальної системи безпеки за допомогою спеціальних міжнародних й національних нормативних актів [15].

Окремо відзначимо, що праці згаданих авторів важливі для розуміння таких феноменів як-от правовий інститут й екологічна безпека, втім їхні

роботи не акцентують уваги на екобезпеці як особливому інституті права, не розкривають змісту такого інституту, його структури й функціоналу.

Метою статті є окреслення змісту й специфіки екологічної безпеки як правового інституту. Досягнення відповідної дослідницької мети передбачає розв'язок двох пов'язаних завдань: 1) узагальнити сучасне розуміння поняття правовий інститут; 2) детермінувати й окреслити особливості такого правового інституту як екологічна безпека. **Методологічні засоби** цього дослідження детерміновані його теоретичним характером, що робить доречним залучення загально-теоретичних й аналітичних методів дослідження теоретичних й практичних напрацювань за обраною проблематикою.

Виклад основного матеріалу. На першому етапі нашого дослідження відзначимо, що екологічну безпеку розглядаємо як особливий інститут права передусім спираючись на сучасні уявлення про явище інституту права. Увага до вказаного явища очевидно зумовлена тим, що інститут права є особливим юридичним засобом, що регулює певну сторону суспільних (суспільно-правових) відносин. В українській теорії держави і права класично інститут права прийнято визначати як сукупність відносно відокремлених правових норм у межах певної галузі (галузей) права, що регулюють певну групу (вид) взаємозалежних суспільних відносин [16, с. 304]. Французький юрист Жан-Луї Бержель потрактовував правові інститути як комплекси юридичних правил, що організовані навколо однієї центральної ідеї, утворюють єдине ціле, впорядковане у систему та перманентне [17, с. 246-248]. Зауважимо щодо центральної ідеї інституту права – його формування є своєрідною відповіддю права на суспільні запити, наприклад, на потребу забезпечення екологічної безпеки. Водночас, наявні інститути права постають легітимною основою для впливу держави (її владних інституцій й посадових осіб) на певні суспільні відносини у разі такої необхідності.

Прийнято вважати, що зміст інституту права визначається специфікою предмету правового регулювання. Водночас, для розуміння явища правового інституту доречною є позиція, що такі інститути є суспільними структурами, які впорядковують взаємовідносини людей, що виникають у спільній діяльності, вкладають їх у певні рамки. «Ступінь відповідності між інституціональними цілями і рішеннями, що приймають індивіди, залежать від ефективності примусу. Він здійснюється через внутрішню заборону на діяльність, страх покарання за порушення відповідних норм, суспільні санкції або державний примус» [9, с. 41]. Відповідний підхід допускає можливість широко спектру методів правового регулювання, що відображаються у нормах права як фундаментального елемента будь-якого інституту права. Особливістю нормативної структури інституту права є те, що норми, які його

утворюють, можуть відноситися до різних джерел права – конституції, кодексів, профільних законів. При цьому у межах самого інституту права, зважаючи на завдання правового регулювання, можуть поєднуватися різноманітні способи правового впливу на суспільну дійсність: інформаційно-психологічний вплив; б) ціннісно-мотиваційний вплив; в) нормативний вплив права [18]. Ми, передусім, акцентуємо увагу на нормативному впливі права. «Сутність механізму нормативного правового впливу полягає в тому, що він спрямований на регламентацію поведінки та діяльності суб'єктів права, суспільних відносин, що входять до правового регулювання, а також – на встановлення заходів захисту та відповідальності у випадку невиконання юридичних обов'язків і порушення суб'єктивних прав» [18, с. 66]. Зважаючи на вказане визначення, обґрунтовано констатувати, що предмет правового регулювання й застосування зважаючи на його специфіку різноманітних способів правового впливу, передусім нормативного, власне і надають можливість виокремити певний інститут права, з специфічними функціями, що властиві лише йому.

Водночас, засадниче значення для інститутів права мають принципи галузі права, до якої відповідні інститути належать. Принципи несуть так би мовити ідеологічне навантаження, тобто вказують на призначення галузі, її завдання у контексті правового регулювання певного типу суспільних відносин. Зауважимо, що Надія Левицька потрактовує принципи інститутів права як самостійну групу принципів права, що відображені через джерела права, і характеризуються такими рисами: 1) суб'єктивна природа, адже принципи (ідеї і завдання) формуються суб'єктами правотворчості; 2) формалізований характер, оскільки відображаються у джерелах права; 3) систематизований характер, що походить від внутрішньої впорядкованості; 4) нормативність; 5) регулятивність; 6) загальнообов'язковість тощо [10, с. 25]. Дослідниця також зауважує і на особливостях принципів інститутів права, якими вважає: 1) їхній засадничий характер для правового регулювання у межах певного інституту; 2) родову близькість до норм права; 3) автономний регуляторний потенціал; 4) узгодженість з галузевими принципами. Вказана наукова позиція важлива тим, що характеризуючи певний інститут права (наприклад, інститут екологічної безпеки), необхідно окремо визначити принципи вказаного інституту, які, при цьому, мають корелювати з галузевими принципами.

Любов Заморська аналізуючи інститут права виокремлює такі його характерні властивості: 1) комплексність, адже інститут консолідує певні правові норми; 2) регулятивний характер, адже інститут об'єднує комплекс норм, що детермінують певний тип відносин (правовідносин); 3) комунікативний характер, оскільки інститут об'єднує різні види правових приписів (первинні й опосередковані); 4) наявність юридичних засобів впливу –

своїми регулятивними якостями правовий інститут забезпечує «самостійний регулятивний вплив на певну частину суспільних відносин; 5) наявність внутрішньої нормативної архітектури, що, зрештою, визначає коло суб'єктів певного виду відносин, їх правовий статус, а також об'єкти відповідних відносин; 6) предметний характер, адже правовий інститут орієнтований на регулювання визначеного предмета – суспільних відносин; 7) галузевий сутнісний зміст, оскільки правовий інститут як правило належить до певної галузі права [8, с. 80-81]]. Перераховані властивості обґрунтовано використовувати у якості, свого роду, критеріїв сформованості інституту права. Такий методичний прийом надалі застосуємо щодо екологічної безпеки як особливого інституту права.

Між тим, Світлана Несинова обстоює ідею про необхідність новітнього методологічного підходу до феномену правового інституту. Розмірковуючи про засоби й шляхи наукового обґрунтування сутності поняття «інститут» в праві, дослідниця робить висновок, що «якщо раніше правові інститути трактувалися як структурні елементи системи права, сукупність правил поведінки, закріплених юридично для врегулювання в межах певної галузі, окремий вид правовідносин, то у сучасних умовах правові інститути доцільно розглядати як явища більш високого порядку, тобто регулятори суспільних явищ, усвідомлюючи форми соціальної поведінки, соціальні ролі чи організації» [9, с. 42]. Суголосною з наведеним твердженням є і думка Наталії Крестовської, що формування нових галузей та інститутів права, залежить не стільки від волі держави (наявного суспільного ладу), скільки від виникнення та усвідомлення суспільної потреби, загальної зацікавленості у врегулюванні нових суспільних відносин або зміни пріоритетів вже існуючих [19, с. 144].

Розвиваючи означені наукові позиції, додамо, що підхід до інститутів права як специфічних систем регулятивного характеру, актуальних й санкціонованих суспільним інтересом, накладає додаткову відповідальність як на суб'єктів правотворення, так і на суб'єктів правозастосування, особливо у випадках, коли мовиться про такі суспільні явища як-от права і свободи людини або екологічна безпека як елемент фундаментально явища, що виражається відношенням «Людина – Природа». Принагідно зауважимо, що на підставі суб'єкт-об'єктного підходу до суб'єктів екологічної безпеки відносять індивідів, екосистеми, суспільство, державу, біосферу, а об'єктами екобезпеки потрактовуються природні ресурси, навколишнє середовище, права, матеріальні цінності, духовні потреби особистості [6, с. 56]. Водночас, у зв'язку з фундаментальним суспільним завданням забезпечення й захисту конституційного права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля ми входимо у контекст проблематики адміністративно-правового забезпечення й регулювання захисту довкілля, відтворення природних об'єктів і їхнього

раціонального використання. Відповідно серед суб'єктів екологічної безпеки чи не найбільший інтерес у нас викликатиме держава та її інституції.

При цьому складність явища екологічної безпеки ілюструє запропонований Іриною Личенко критеріальний підхід, що уможливорює таку диференціацію екобезпеки: 1) за типом (техногенно-екологічна, радіоекологічна, природна, економіко-екологічна, соціальна); 2) за масштабами (глобальна, державна, регіональна, місцева, об'єктова); 3) за об'єктами охоронно-правового впливу (довкілля, соціальних спільнот, людини); 4) за локалізацією протидії можливому екологічно небезпечному впливу (пов'язана з атмосферою, літосферою (землетруси, виверження вулканів), гідросферою); 5) за джерелом та наслідками небезпечного впливу (антропогенного, техногенного, військового характеру); залежно від еконебезпечних видів діяльності (хімічна, технічна, біологічна, радіаційна). «Розмаїття видових проявів екологічної безпеки свідчить про її системний, масштабний характер, взаємозв'язок з різними чинниками природного, антропогенного та іншого характеру, залежність від екологічно небезпечних видів діяльності та вплив на правовідносини на глобальному, державному, регіональному, місцевому, об'єктовому рівні» [14, с. 401]. Крім того, запропонована диференціація екобезпеки наводить на думку про значний спектр практичних завдань, що потребують свого вирішення й відповідного правового забезпечення, зокрема адміністративно-правового, що власне досягається шляхом розбудови спеціального інституту права.

Зрештою, зважаючи на вище вказане, у процесі розгляду екологічної безпеки як інституту права необхідно: 1) охарактеризувати специфіку суспільних відносин, що зумовлюють необхідність цього інституту; 2) проаналізувати норми права (їхні джерела), що утворюють відповідний інститут; 3) розкрити зміст принципів інституту права, що мають засадничий характер для характеру правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Щодо специфіки суспільних відносин, які зумовлюють необхідність правового інституту екологічної безпеки, то передусім апелюємо до перманентного конфлікту, що характерний для відношення «Людина – Природа». Спеціальні дослідження доводять, що людина здійснює надзвичайний вплив на довкілля, який має наслідком зменшення біорізноманіття, погіршення стану атмосфери, водних й земельних ресурсів – відбувається деградація екосистем Землі. Вказані погіршення варіюється від серйозних до незворотних й, очевидно, чинять негативний вплив на здоров'я людини [20]. Отож, означена ситуація більш ніж мотивує до суспільної реакції, зокрема пошуку шляхів щодо забезпечення екологічної безпеки. Надзвичайну роль у вирішенні відповідного завдання відіграє держава, особливість

функціонування якої полягає у здійсненні своєї діяльності легітимними, суспільно прийнятними засобами, зокрема правовими. При цьому, у правовій науці нині утвердився підхід, що «зважаючи на важливе значення екологічної безпеки для здоров'я людей, забезпечення їх інтересів, прав і свобод, інтересів суспільства та держави, а також беручи до уваги вплив стану екологічної безпеки на життєво важливі сторони функціонування держави, стан її національної безпеки, явища, відносини та стани, що пов'язані з екологічною безпекою, підлягають обов'язковому правовому регулюванню» [21, с. 13].

Означена специфіка суспільних відносин, які зумовлюють необхідність правового інституту екологічної безпеки, детермінує нормативну структуру інституту права. Відповідний інститут включає норми, що передбачені 1) Конституцією України; 2) кодексами України – передусім земельним, водним, лісовим, а також про надра; 3) низкою профільних законів, серед яких передусім виокремимо закони України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 р. № 1268-XII, «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII, а також згадаємо закони України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 року № 2707-XII, «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р. № 858-IV, «Про охорону земель» від 19 червня 2003 р. № 962-IV, «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17 лютого 2011 р. № 3038-VI, «Про управління відходами» від 20 червня 2022 р. № 2320-IX та інші; 4) постановами Кабінету Міністрів України спрямованих на реалізацію державної екологічної політики, зокрема у частині забезпечення екологічної безпеки (наприклад, «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» від 30 березня 1998 р. № 391, «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів» від 17 вересня 1996 р. № 1147, «Про затвердження Порядку розроблення нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти та перелік забруднюючих речовин, скидання яких у водні об'єкти нормується» від 11 вересня 1996 р. № 1100 тощо). Ці та інші нормативно-правові акти містять норми, що постають основою регламентації поведінки та діяльності суб'єктів правових відносин, що виникають у зв'язку з реалізацією екологічної політики у частині забезпечення екологічної безпеки.

Такий інститут права як-от інститут екологічної безпеки ґрунтується на низці важливих принципів, до яких, взявши до уваги вище згадані нормативно-правові акти, обґрунтовано віднести: 1) пріоритетність вимог екологічної безпеки, обов'язковість додержання екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської та іншої діяльності; 2) гарантування екологічно безпечного

середовища для життя і здоров'я людей; 3) прогнозування, виявлення зон екологічної кризи, лиха, катастрофи; 4) дотримання встановлених державою та органами влади допустимих рівнів впливу на людину та природне середовище; 5) компенсація шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону довкілля. Наголосимо, що вказані принципи мають засадничий характер для правового регулювання відносин, що виникають у зв'язку з забезпеченням екологічної безпеки, відповідають критерію родової близькості до екологічного права і мають автономний регуляторний потенціал, зрештою корелюють з іншими принципами екологічного права.

Висновки. Підсумовуючи запропонований дослідницький матеріал, відповідно до заявленої мети роботи констатуємо наступне:

1. У сучасному правознавстві явище інституту права є важливим предметом наукового осмислення, оскільки є особливим юридичним засобом, що регулює певну сторону суспільно-правових відносин. Інститут права формується на запит суспільства щодо врегулювання певної сфери суспільного життя або забезпечення індивідуальних чи суспільних потреб. При цьому допускається, що норми, які утворюють інститут права, можуть відноситися до різних джерел права. Виокремити певний інститут права з специфічними функціями, що властиві лише йому можливо зважаючи на предмет правового регулювання й застосування відповідних його специфіці різноманітних способів правового впливу, передусім нормативного. Сучасний підхід до інститутів права як специфічних систем регулятивного характеру накладає додаткову відповідальність як на суб'єктів правотворення, так і на суб'єктів правозастосування.

2. Взявши до уваги сучасні підходи до явища інституту права, можливо трактувати екологічну безпеку як специфічний інститут права. Генеза цього інституту зумовлена конфліктним характером відношення «Людина – Природа», що зумовлено антропогенним впливом сучасно людини на довкілля. Означена специфіка суспільних відносин, які зумовлюють необхідність правового інституту екологічної безпеки, детермінує нормативну структуру інституту права. Джерелами таких норм передусім виступають нормативно-правові акти екологічного законодавства, а залучення відповідних норм до структури інституту екологічної безпеки відбувається на підставі низки важливих принципів генетично близьких до принципів екологічного права. Зрештою, правовий інститут екологічної безпеки допустимо потрактовувати як комплекс юридичних правил, що організовані навколо однієї центральної ідеї – забезпечення екологічних прав людини.

Література:

1. Glasgow Climate Pact 2021. United Nations Framework Convention on Climate Change. URL: https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cop26_auv_2f_cover_decision.pdf (дата звернення 27.12.2021).

2. Vision & Mission. COP-27. 2022. URL: <https://cop27.eg/#/vision#goals> (дата звернення 15.01.2023).

3. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII (зі змінами та доповненнями). Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n714> (дата звернення 5.04.2022).

4. Сивицький В. С. Поняття екологічної безпеки: до питання теоретичного обґрунтування. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2022. № 4. С. 275–279.

5. Гетьман А. П., Шульга М. В. Екологічне право України. Харків: Право, 2005 328 с.

6. Заржицький О. С. Актуальні проблеми правового забезпечення екологічної політики України (теоретичні аспекти). Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2012. 200 с.

7. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології. Київ: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. 336 с.

8. Заморська Л. І. Інститут права як вираження правової нормативності та його властивості. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*. Одеса : Фенікс, 2013. Т. 1. С. 79–81.

9. Несинова С. В. Про необхідність наукового обґрунтування сутності поняття «інститут» в праві. *Право і суспільство*. 2014. № 4. С. 38–43.

10. Левицька Н. О. Принципи нормативно-правового інституту: деякі загальнотеоретичні питання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2015. Випуск 33. Том 1. С. 38–43.

11. Манько Д. Г. Міжгалузевість, комплексність, інтегративність як характеристики сучасного права. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 4. С. 109–114.

12. Бригадир І. В. Щодо визначення екологічної безпеки як правової категорії. *Форум права*. 2010. № 4. С. 109–114.

13. Гарасимів Т., Дашо Т. Феномен екологічної безпеки як об'єкт аксіологічно-правової рефлексії. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: "Юридичні науки"*. 2022. № 2 (34). С. 30–36.

14. Личенко І. Екологічна безпека як об'єкт адміністративно-правового забезпечення у нових соціально-політичних умовах. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : "Юридичні науки"*. 2017. № 865. С. 398–404.

15. Краснова Ю. А. Особливості міжнародно-правового розвитку права екологічної безпеки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2017. Випуск 45. Том 1. С. 143–147.

16. Скакун О. Ф. Теорія права і держави. Київ : Алерта, 2010. 520 с.

17. Бержель Ж.-Л. Общая теория права / перев. с фран. И. С. Юстинова. Киев; Изд. «КНТ» 2021. 464 с.

18. Денисова А. М. Механізм правового впливу: напрями прояву. *Держава і право*. 2012. Вип. 55. С. 60–67.

19. Крестовська Н. М. Ювенальне право України: історико-теоретичне дослідження. Одеса: Фенікс, 2008. 328 с.

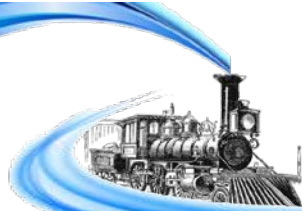
20. Global ecological perspective. 2019. United Nations Environment Programme. URL: https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/27652/GEO6SPM_RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y (дата звернення: 8.06.2019).

21. Ємець Л. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері забезпечення екологічної безпеки держави : автореф. дис. ... док. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2019. 42 с.

References:

1. Glasgow Climate Pact 2021. United Nations Framework Convention on Climate Change. Retrieved from https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cop26_auv_2f_cover_decision.pdf.
2. Vision & Mission. COP-27. 2022. Retrieved from <https://cop27.eg/#/vision#goals>.
3. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha : Zakon Ukrainy vid 25 chervnia 1991 roku № 1264-XII (zi zminamy ta dopovnenniamy) [On environmental protection: Law of Ukraine dated June 25, 1991 No. 1264-XII (as amended)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#n714> [in Ukrainian].
4. Syvytskyi V. S. (2022). Poniattia ekolohichnoi bezpeky: do pytannia teoretychnoho obgruntuvannia [The concept of environmental safety: to the issue of theoretical justification]. Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo - State and regions. Series: Law, 4, 275–279. [in Ukrainian].
5. Hetman A. P., Shulha M. V. (2005). Ekolohichne pravo Ukrainy [Environmental law of Ukraine]. Kharkiv : Pravo. [in Ukrainian].
6. Zarzhytskyi O. S. (2012). Aktualni problemy pravovoho zabezpechennia ekolohichnoi polityky Ukrainy (teoretychni aspekty) [Actual problems of legal support of environmental policy of Ukraine (theoretical aspects)]. Dnipropetrovsk: Natsionalnyi hirnychiy universytet. [in Ukrainian].
7. Parkhomenko N. M. (2008). Dzherela prava: problemy teorii ta metodolohii [Sources of law: problems of theory and methodology]. Kyiv : TOV «Vydavnytstvo «Iurydychna dumka». [in Ukrainian].
8. Zamorska L. I. (2013). Instytut prava yak vyrazhennia pravovoi normatyvnosti ta yoho vlastyvosti [The institution of law as an expression of legal normativity and its properties]. Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy : materialy Mizhnar. nauk. konf. prof.-vykl. ta aspirant. skladu (m. Odesa, 16-17 travnia 2013 r.) - Legal life of modern Ukraine: materials of the International of science conf. prof.-lecturer and graduate student. warehouse (Odesa, May 16-17, 2013), Tom 1. (79–81). Odesa : Feniks. [in Ukrainian].
9. Nesynova S. V. (2014). Pro neobkhdnist naukovooho obgruntuvannia sutnosti poniattia «instytut» v pravi [On the need for scientific substantiation of the essence of the concept of "institute" in law]. Pravo i suspilstvo - Law and society, 4, 38–43. [in Ukrainian].
10. Levytska N. O. (2015). Pryntsypy normatyvno-pravovoho instytutu: deiaki zahalnoteoretychni pytannia [The principles of the normative-legal institute: some general theoretical issues]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya PRAVO - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law, 33 (V. 1), 38–43. [in Ukrainian].
11. Manko D. H. (2022). Mizhhaluzevist, kompleksnist, intehtatyvnist yak kharakterystyky suchasnoho prava [Intersectorality, complexity, integrability as characteristics of modern law]. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii - Actual problems of domestic jurisprudence, 4, 109–114. [in Ukrainian].
12. Bryhadyr I. V. (2010). Shchodo vyznachennia ekolohichnoi bezpeky yak pravovoi katehorii [Regarding the definition of environmental safety as a legal category]. Forum prava - Law forum, 4, 109–114. [in Ukrainian].
13. Harasymiv T., Dasho T. (2022). Fenomen ekolohichnoi bezpeky yak ob'ekt aksiolohichno-pravovoi refleksii [The phenomenon of ecological security as an object of axiological and legal reflection]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika". Seriya: "Iurydychni nauky" - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences", 2 (34), 30–36. [in Ukrainian].

14. Lychenko I. (2017). Ekolohichna bezpeka yak ob'ekt administratyvno-pravovoho zabezpechennia u novykh sotsialno-politychnykh umovakh [Environmental safety as an object of administrative and legal support in new social and political conditions]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriiia : "Iurydychni nauky" - Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: "Legal Sciences", 865, 398–404. [in Ukrainian].
15. Krasnova Yu. A. (2017). Osoblyvosti mizhnarodno-pravovoho rozvytku prava ekolohichnoi bezpeky [Peculiarities of the international legal development of environmental security law]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia PRAVO - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series: Law, 45 (V. 1), 143–147. [in Ukrainian].
16. Skakun O. F. (2010). Teoriiia prava i derzhavy [Theory of law and the state]. Kyiv: Alerta. [in Ukrainian].
17. Berzhel Zh.-L. (2021). Obshchaia teoriia prava [General theory of law] / perev. s fran. Y. S. Yustynova. Kyev; Yzd. «KNT» [in Ukrainian].
18. Denysova A. M. (2012). Mekhanizm pravovoho vplyvu: napriamy proiavu [The mechanism of legal influence: directions of manifestation]. Derzhava i pravo - State and law, 55, 60–67. [in Ukrainian].
19. Krestovska N. M. (2008). Yuvenalne pravo Ukrainy: istoryko-teoretychne doslidzhennia [Juvenile law of Ukraine: historical and theoretical study]. Odesa: Feniks. [in Ukrainian].
20. Global ecological perspective. 2019. United Nations Environment Programme. Retrieved from https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/27652/GEO6SPM_RU.pdf?sequence=5&isAllowed=y.
21. Iemets L. O. (2019). Administratyvno-pravovi zasady upravlinnia u sferi zabezpechennia ekolohichnoi bezpeky derzhavy [Administrative and legal principles of management in the field of ensuring environmental security of the state]: avtoref. dys. ... dok. yuryd. nauk: 12.00.07. Kharkiv. [in Ukrainian].

УДК 340.115, 34.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-651-660](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-651-660)

Тихомиров Денис Олександрович доктор юридичних наук, доцент кафедри теорії держави та права, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (044) 245-24-69, <https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>

Старицька Ольга Олексіївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії держави та права, Національна академія внутрішніх справ, пл. Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (044) 245-24-69, <https://orcid.org/0000-0002-5237-5889>

РОЛЬ ДІЯЛЬНІСНОГО ПІДХОДУ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ

Анотація. Сучасне визнання України у міжнародних відносинах як особливого суб'єкта, до якого прикута увага світового співтовариства, пов'язується не тільки із збройною агресією РФ, як такою, а ще з рядом факторів, які свідчать про неймовірні економічні та соціально-правові трансформації, розпочаті протягом воєнного періоду, починаючи з 24-го лютого 2022 року.

Не минули трансформаційні процеси й правоохоронну сферу, яка функціонально змінилася з началом збройної агресії. Поряд з виконанням звичних для поліції завдань та функцій, додалися такі, що пов'язані із фіксацією та розслідуванням воєнних злочинів, скоєних у форматі масових катувань та вбивств мирного населення, знущання над полоненими, що суперечить всім міжнародним правилам та звичаям війни. У зв'язку з цим актуальними для правової науки постають питання правової регламентації діяльності поліції, професійних стандартів, відповідності компетенцій, механізмів кадрового відбору, мотивації до служби у нестандартних умовах, реабілітації, матеріального та соціального забезпечення тощо. Робота поліції на деокупованих територіях, як фактор, стала черговим випробуванням для Національної поліції України. В надзвичайно складних та непридатних для проживання та служби умовах здійснюється охорона правопорядку, як правило із ризиком для життя та здоров'я.

На фоні загострення цих практично значущих питань розгортаються й суто теоретичні дискусії, пов'язані з уточненням термінологічних рядів, обсягом та змістом окремих понять, співвідношенням юридичних конструкцій

тощо. В цьому числі й відносно поняття «діяльність поліції», за допомогою якого позначається величезна сфера професійної діяльності правоохоронців, яка підлягає науковому осмисленню з використанням відповідних пізнавальних засобів та процедур. Актуалізується в цьому контексті діяльнісний підхід, як методологічна основа, універсальний інструмент для проведення досліджень будь якого виду людської активності. Сучасними авторами підкреслюється можливість застосування саме цього методу до визначення суб'єктного складу, форм та методів тощо, що загалом наповнює змістом поняття структури діяльності. Таке розуміння явища в окремих аспектах його прояву дозволить не тільки скласти цілісне уявлення про нього, але виробити практичні поради щодо удосконалення та гармонізації окремих елементів структури відповідно до нових зовнішніх факторів.

Ключові слова: методологія, діяльнісний підхід, діяльність поліції, сфера поліцейської діяльності, теоретична юриспруденція, практика, гармонізація.

Tykhomyrov Denys Oleksandrovych Doctor of Law, Associate Professor of The Department of Theory of State and Law, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomianska Sq., Kyiv, 03035, tel.: (044) 245-24-69, <https://orcid.org/0000-0001-8366-8564>

Starytska Olha Oleksiivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory of State and Law, National Academy of Internal Affairs, 1 Solomianska Sq. Kyiv, 03035, tel.: (044) 245-24-69, <https://orcid.org/0000-0002-5237-5889>

THE ROLE OF THE ACTIVITY-BASED APPROACH IN POLICE ACTIVITY RESEARCHES

Annotation. The current recognition of Ukraine in international relations as a special subject to which the world community's attention is focused is associated not only with the armed aggression of the Russian Federation as such, but also with a number of factors that testify to the incredible economic and socio-legal transformations that began during the war period, starting on February 24, 2022.

The law enforcement sector, which has changed functionally since the beginning of the armed aggression, has not been spared from the transformation processes. Along with the usual tasks and functions of the police, the police have added those related to the recording and investigation of war crimes committed in the form of mass torture and murder of civilians, and the abuse of prisoners, which contradicts all international rules and customs of war. In this regard, the issues of

legal regulation of police activity, professional standards, competence, personnel selection mechanisms, motivation to serve in non-standard conditions, rehabilitation, material and social security, etc. are relevant for legal science. The work of the police in the de-occupied territories has become another challenge for the National Police of Ukraine. Law enforcement is carried out in extremely difficult and unsuitable conditions for living and working, usually with a risk to life and health.

Against the backdrop of these practically significant issues, purely theoretical discussions are also unfolding related to the clarification of terminology, the scope and content of certain concepts, the relationship between legal structures, etc. This includes the concept of "police activity", which refers to a vast area of professional activity of law enforcement officers, which is subject to scientific understanding using appropriate cognitive tools and procedures. In this context, the activity approach is actualized as a methodological basis, a universal tool for conducting research on any type of human activity. Contemporary authors emphasize the possibility of applying this method to determine the subject composition, forms and methods, etc., which in general fills the concept of activity structure with content. Such an understanding of the phenomenon in certain aspects of its manifestation will allow not only to form a holistic view of it, but also to develop practical advice on improving and harmonizing individual elements of the structure in accordance with new external factors.

Keywords: methodology, activity-based approach, police activity, sphere of police activity, theoretical jurisprudence, practice, harmonization.

Постановка проблеми. Одним із вагомих аспектів функціонування та розвитку будь-якої науки, в тому числі і юридичної, є її практична спрямованість, що відображає процес видозмінення суспільства. Як влучно зазначає Р.І. Сабірна, юриспруденція спрямована на обслуговування практичних потреб та інтересів у правовому врегулюванні суспільних відносин, його вдосконалення шляхом створення уніфікованих та ефективних правових норм, що відповідали б сучасним реаліям [1, с. 28]. Відтак, одним із способів та основ такого майбутнього правового вдосконалення, є проведення наукових досліджень, результатом діяльності яких є виявлення у прикладній площині колізій, прогалин, певних невідповідностей, архаїзмів, а також формування пропозицій щодо їх подолання та вдосконалення. У свою чергу для досягнення достовірних та у майбутньому дієвих результатів відповідного дослідження необхідно використання низки наукових методів, підходів та принципів, одним із яких виступає саме діяльнісний підхід, що на наше переконання, найкраще відображає практичну спрямованість будь-якого дослідження.

Орієнтуючи свої наукові погляди на дещо прикладну царину буття суспільства, особливої актуальності набуває питання його охорони та захисту, навіть не з тільки нормативної сторони, скільки практичної. Саме тому, потрапляючи у ситуацію, що потребує правової превенції та захисту уповноваженим суб'єктом, який здатен забезпечити це, на думку пересічного громадянина, є поліцейський. У силу норм чинного законодавства та репрезентуючи функції держави, саме діяльність поліції стоїть на сторожі внутрішнього цивілізованого порядку соціума.

Однак, нагадаємо, що будь-яка діяльність завжди потребує прогресивного розвитку, що здійснюється шляхом проведення відповідних реформ, оптимізації, нормативного врегулювання тощо. І у такій ситуації, для виявлення наявних прогалин та перспектив їх подолання у нагоді стає наука, її постулати, концепції, оптимальні моделі, способи, засоби та методологія. Саме це і зумовило обрання відповідної теми для роздумів, обґрунтування кореляції теорії та практики на доволі специфічному прикладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі здійснення наших наукових роздумів буде використана низка напрацювань як вітчизняних, так і закордонних теоретиків права, предметом дослідження яких була методологія, зокрема, діяльнісний підхід (М.С. Кельман, Є.В. Білозьоров, Д.О. Тихомиров, Юр'є Енгестрем, Олівер Дінг), а також ті, хто досліджував питання діяльності у праві (Д.Г. Манько, С.Д. Гусарєв та ін.). І хоча зазначені науковці вже прямо чи опосередковано здійснювати розгляд окресленої тематики, вважаємо за доцільне подивитися на неї дещо під іншим кутом і з урахуванням сучасних реалій існування українського суспільства.

Мета статті полягає у тому, щоб за допомогою загальних теоретичних уявлень про методологію та методологічні підходи розкрити інструментальні можливості діялісного підходу у пізнання явища поліцейської діяльності.

Виклад основного матеріалу. Нагадаємо, що юриспруденція відноситься до суспільних наук, наріжним каменем якої є просування людиноцентристських ідей, а відповідно і створення умов для його існування. До таких умов можна, зокрема, віднести наявність законодавства, що відповідає реальності, державних інституцій, які його створюють та втілюють, а також присутність таких психолого-правових явищ як охорона та захист. Усе, що створюється людиною, покликано задовольняти саме її інтереси, але у дозволений спосіб і не обмежуючи чи порушуючи при цьому права і свободи інших осіб. Звідси і впливає одне із основних призначень юридичної науки – теоретико-правове сприйняття існування людини. Саме для всебічного та ґрунтового дослідження цього постулату наука використовує методологічну базу із широким спектром світоглядних принципів, прийомів та методів.

Пошуки теоретичного самоусвідомлення в емпіричних науках призвели до інтересу щодо методологічних та фундаментальних проблем, а також до спроб аксіоматизації різних теорій [2]. Саме методологія покликана встановити прямий зв'язок між інтелектуальним знанням та дією. Вона (методологія) є інструментарієм дослідницької діяльності, спрямованої не тільки на досягнення та пояснення вже існуючих ситуацій, але й передбачає безпосередній внесок у процвітання людей, їхніх спільнот та екосистем, частиною яких вони є. Така діяльність є біпальною за своєю суттю, де одна її сторона спрямована на практичні аспекти, що допомагають у повсякденному існуванні людини, задовольняючи її основні життєві потреби, а інша – на абстрактне, що представлено у вигляді філософських обґрунтувань здобутих знань, їх прагматичному поясненні.

Першочерговою метою будь-якого дослідження є вироблення практичних знань щодо проблемних питань в особистому та професійному житті, де на їх основі сприяти підвищенню особистого та колективного добробуту (економічного, політичного, психологічного, духовного) [2]. Якраз для задоволення таких аспектів світосприйняття, на наше переконання, і є доцільним використання діяльнісного підходу. Підтримуючи наукові позиції С.Д. Гусарєва, зазначимо, що саме цей підхід покликаний відшукувати причинно-наслідкові зв'язки між ситуаціями, що виникають у суспільстві «Саме ця ідея (принцип) зумовленості правових явищ предметною цілеспрямованою діяльністю людини і є тим прагматом, що дозволяє теорію наблизити до практики, надати їй рис дієвості та прикладного характеру» [3, с. 30]. В силу свого змістовного наповнення, діяльнісний підхід покликаний обґрунтовувати певні правові явища у нерозривному зв'язку із діяльністю людини, де перші виступають у декількох іпостасях (зовнішнім чинником, метою, результатом діяльності тощо), а останні реалізують свої бажання у межах встановлених правових норм.

На думку іншого представника теоретичної юриспруденції, Є.В. Білозьорова, діяльнісний підхід варто розуміти як «гармонійна сукупність установок, прийомів, ансамбль методів, серед яких метод діяльності вважається провідним, а інші стосовно нього виконують обслуговуючу роль».[4, с. 25].

На наше переконання, така теза безумовно має право на існування, але носить дещо дискурсивний характер і ось чому. Загальноприйнятим є твердження, що під науковим підходом вважають доволі специфічний ціленаправлений спосіб людського мислення щодо пізнання оточуючої реальності. Виходячи із цього визначення, діяльнісний підхід можна вважати способом мислення людини про функціонування не просто оточуючого її середовища, у саме взаємодії між цим середовищем і самою людиною,

причому у різних життєвих обставинах, оскільки в залежності від них результат буде мінливим. Тобто, нас цікавить комплекс: сам процес сприйняття дійсності у різних ситуаціях і реакція людини на неї. Натомість науковець передбачає, що діяльнісний підхід слугує лише знаряддям пізнання, ніби існує лише по одну сторону дійсності (експерименту), не сприймаючи її наслідкової частини та умов існування.

На підтримання концепції взаємодії людини із її оточенням, як провідної у діяльнісному підході, звернемося до напрацювань С.Д. Гусарєва та Д.О. Тихомирова, де автори вказують на те, що основою для діяльнісного підходу стала «теорії діяльності», відповідно до якої «...діяльність інтерпретується як пояснюючий принцип, парадигма, теоретична модель та метод наукових досліджень, що дають можливість розглянути навколишній світ як прояв, форму, умову, результат цілеспрямованого впливу людини та суспільства» [5, с. 231].

Якщо у основу такого підходу покладено відповідну теорію, то на наше переконання, цілком логічним видається необхідність у її дослідженні, що надасть нам змогу більш ґрунтовно сприймати зміст діяльнісного підходу в якості методологічного інструментарію.

Таким чином, за вченням Олівера Дінга теорія діяльності або, як її ще називають, «культурно-історична теорія діяльності» – це міждисциплінарна філософська концепція для вивчення як індивідуальних, так і соціальних аспектів людської поведінки. З точки зору цієї теорії, людська діяльність або «те, що люди роблять» є основною мірою (мірилом) аналізу при вивченні людської поведінки. Найважливішим аспектом теорії діяльності є розуміння як індивідуальних, так і колективних аспектів людських практик з точки зору культурно-історичної перспективи.

У 1987 р. Юр'є Енгестрем, на основі наявних наукових постулатів, запропонував розглядати теорію діяльності не з точки зору індивідуальної діяльності, а підняти її на рівень колективної діяльності за допомогою концептуальної моделі «системи діяльності», щоб розширити сферу її використання, застосовувавши цю теорію в освітніх установах, організаційному розвитку та інших царинах [6].

Концепція теорії діяльності полягає у тому, що колективна трудова діяльність, основна мета якої поділяється іншими (спільнотою), здійснюється людьми (суб'єктами), які мотивовані метою або вирішенням проблеми (об'єктом), що опосередковується інструментами та/або знаками (артефактами або знаряддями), які використовуються для досягнення мети (результату). Діяльність обмежується культурними факторами, включаючи конвенції (правила) і соціальну організацію (розподіл праці) в безпосередньому контексті, а також ширшими соціальними моделями (виробництва, споживання, розподілу та обміну) [7].

Таким чином, виходить, що діяльнісний підхід у науці спирається на широкий спектр способів пізнання того, як людина стикається зі світом і діє у ньому. Ця «розширена епістемологія» починається з повсякденного досвіду і спрямована на розвиток живого (діючого) знання. Таким чином, вона включає емпіричне і мовчазне; презентаційні форми, що спираються на історію, театр, графічне мистецтво тощо; пропозиційне знання через теорію і моделі; практичне знання, що виражається в умінні і досягненнях [8].

Отже, дослідивши, що варто розуміти і сприймати як діяльнісний підхід, перейдемо до питання його використання у процесі здійснення наукового дослідження практичного спрямування. Нагадаємо, що дефініція «практика» або «практичний» «...означають дію, діяльність, діяльне життя, досвід та стосуються діяння, діяльності, використовуються у діяльності. Практика — це загалом діяльність людей, спрямована на перетворення матеріального світу» [9, с. 24]. Із цього виходить, що діяльнісний підхід є найкращим методологічним інструментарієм, що здатний розкрити взаємодію суспільства із оточуючим середовищем.

Як влучно зазначає С.Д. Гусарев, юридична практична діяльність є «максимальною наближеністю до учасників правових подій, конкретних життєвих ситуацій, безпосередністю участі у їх вирішенні, спілкуванні з суб'єктами правовідносин, які стають об'єктами правового впливу» [9, с. 25]. Повертаючись до мети цієї статті і розкриття значення діяльнісного підходу при здійсненні досліджень діяльності поліції, акцентуємо увагу на тому, що питання діяльності поліції з теоретичної точки зору все ще перебуває у процесі свого наукового осмислення. Доволі дискусійним є саме вживання словосполучення «діяльність поліції», оскільки у сфері юриспруденції кожне слово має свою «вагу» і може призвести до різних правових наслідків. Так, наприклад, на наше переконання, діяльність поліції не варто ототожнювати із такими іншими суміжними поняттями як «поліцейська діяльність» та «правоохоронна діяльність», адже вони мають різнитися за своєю функціональною та суб'єктною складовою. Відтак, діяльність поліції може реалізовуватися виключно працівниками поліції і лише у чітко визначених законодавством функціях. Але як і поліцейська, і правоохоронна діяльності, вона буде мати свої юридичні наслідки.

У процесі підготовки такого умовиводу нами було використано діяльнісний підхід, який, враховуючи свою спрямованість на дослідження системи дій людини та їх взаємозв'язок із оточуючим середовищем, а також вплив середовища на людину як зовнішній чинник, допоміг у розрізненні схожих мовних конструкцій.

Не зважаючи на змістовну схожість зазначених вище правових термінів, уявляється можливим здійснити їх правовий аналіз за критерієм суб'єктного

складу, що є однією із обов'язкових мисленневих операцій при застосуванні діяльнісного підходу. Так, при здійсненні саме «поліцейської діяльності» суб'єктний склад є розширеним, враховуючи те, що цей вид діяльності з делегованими повноваженнями можуть здійснювати й інші органи державної влади, наприклад, підрозділи ТРО, Збройних сил України, інші законно утворені формування. В умовах воєнного стану це не виключається як ситуація, об'єктивована потребами управлінського характеру, необхідністю економного та цілеспрямованого використання сил та засобів, враховуючи економність у використанні живої сили. Комбінування, комплексність поєднання функцій для одного органу, не характерних для мирного часу, є цілком виправданою практикою. Так, наприклад, під час розслідування воєнних злочинів на деокупованих територіях, працівники поліції поєднують як слідчу функцію, так і суто військову – боротьба з диверсійно-розвідувальними групами.

Таким чином дрібний аналіз суб'єкта поліцейської діяльності, здійснений з використанням діяльнісного підходу, дозволяє виявити не тільки особливості суб'єктного складу в структурі поліцейської діяльності, але й показати співвідношення (взаємозалежності) суб'єкта з функціональним призначенням роботи правоохоронців.

За аналогією можна аналізувати й інший компонент методології діяльнісного підходу – засоби, які будуть звичайно різнитися як для функції розслідування злочинної діяльності окупаційної влади, так і для функції протистояння диверсантам, охорони життя та здоров'я населення від ворожих обстрілів, евакуація жителів до безпечних місць проживання.

Формалізація всякої владної діяльності є однією з її ознак, завдяки чому слід аналізувати форми здійснення поліцейської діяльності та їх особливості по відношенню до іншого явища «діяльність поліції», які проявляються в тому числі у форматі документа. Розрізняємо акти-дії та акти документи, що є зовнішнім проявом професійної діяльності поліції. В даному випадку складно виявити відмінності за формою здійснення. Форма, як правило, нормативно визначена, а її дотримання забезпечує режим законності. Тому не зважаючи на відмінності суб'єкта (поліцейський або інша уповноважена особа) формат актів поведінки має бути однаково законний.

Таким чином, на основі проведеного дослідження з використанням методології діяльнісного підходу, нами зроблено **висновок**, що обрана методологічна основа ґрунтується на теорії діяльності і передбачає теоретичне пізнання у заздалегідь визначених площинах існування та функціонування людини (групи людей, поєднаних професійною ознакою) відповідно до її потреб з урахуванням можливостей впливу зовнішнього середовища.

Із використанням діяльнісного підходу, встановлено відмінність між поняттям «діяльність поліції» та суміжним поняттям «поліцейська діяльність». Доведено, що саме цей методологічний підхід є найбільш уніфікованим пізнавальним інструментарієм для пізнання найбільш значущих аспектів людської діяльності відповідно до мети та потреб існування людини, в тому числі, залученої до конкретної соціальної активності в тій чи іншій професійній сфері.

Література:

1. Сибірна Р.І. Сучасні підходи до проведення наукових досліджень у юриспруденції. *Право.ua*. 2021. №3. С. 28-34.
2. Logic and other disciplines URL: <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-logic/Logic-and-other-disciplines#ref415698> (дата звернення: 22.07 2023).
3. Гусарев С.Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства. *Альманах права*. 2011. Вип. 2. С. 29-33.
4. Білозьоров Є.В. Методологічні підходи конституційно-правових досліджень. Актуальні питання правового та патріотичного виховання здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах воєнного стану: матеріали наук.-теорет. конф., присвяч. Дню науки та пам'яті С. М. Легуші (Київ, 19 трав. 2022 р.) – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. – С. 21-26.
5. Тихомиров Д.О. Наукові методологічні підходи під час дослідження державної політики у сфері безпеки. *Підприємство, господарство і право*. 2020. № 3. С. 230–234.
6. Ding Oliver. Yrjö Engeström: the Activity System Model [Activity Theory]. 2021 URL: <https://www.activityanalysis.net/yrjo-engestrom-the-activity-system-model/> (дата звернення: 22.07 2023).
7. Activity theory. URL: <https://warwick.ac.uk/fac/soc/ier/glacier/learning/theories/activitytheory/> (дата звернення: 22.07 2023).
8. Action research. URL: <https://www.britannica.com/topic/action-research> (дата звернення: 22.07 2023).
9. Гусарев С.Д. Характеристика поняття та основних принципів юридичної практичної діяльності. *Наукові записки НаУКМА : Юридичні науки*. 2005. Т. 38. С. 23-28.

References:

1. Sybirna R.I. (2021) Suchasni pidkhody do provedennia naukovykh doslidzhen u yurysprudentsii. [Modern approaches to scientific research in jurisprudence]. *Pravo.ua*. – *Pravo.ua*, 3, 28-34. [in Ukrainian].
2. Sait entsiklopedii Britanika «Logic and other disciplines» www.britannica.com/topic/philosophy-of-logic/Logic-and-other-disciplines Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/philosophy-of-logic/Logic-and-other-disciplines#ref415698> [in English].
3. Husariev S.D. (2011) Diialnisnyi pidkhid u strukturi metodolohii suchasnoho pravoznavstva. [Activity Approach in the Structure of the Methodology of Modern Jurisprudence]. *Almanakh prava – Almanac of Law*, 2, 29-33. [in Ukrainian].
4. Bilozorov Ye.V. (2022) Metodolohichni pidkhody konstytutsiino-pravovykh doslidzhen. [Methodological approaches to constitutional and legal research.] Proceedings from *Aktualni pytannia pravovoho ta patriotychnoho vykhovannia zdobuvachiv vyshchoi osvity ZVO zi spetsyfychnymy umovamy navchannia v umovakh voiennoho stanu: materialy nauk.-teoret. konf., prysviach. Dniu nauky ta pam'iaty S. M. Legushy – Topical issues of legal and patriotic education of higher education students of higher education institutions with specific conditions of study under martial law: materials of the scientific and theoretical conference dedicated to the Day of Science and memory of S. M. Legusha*. (pp. 21 – 26). Kyiv: Nats. akad. vnutr. Sprav. [in Ukrainian].

5. Tykhomyrov D.O. (2020) Naukovi metodolohichni pidkhody pid chas doslidzhennia derzhavnoi polityky u sferi bezpeky. [Scientific Methodological Approaches to the Study of State Security Policy]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo – Enterprise, economy and law*, 3, 230–234. [in Ukrainian].
6. Ding Oliver (2021) Yrjö Engeström: the Activity System Model [Activity Theory]. Retrieved from <https://www.activityanalysis.net/yrjo-engestrom-the-activity-system-model/> [in English].
7. Sait Activity theory. www.warwick.ac.uk Retrieved from <https://warwick.ac.uk/fac/soc/ier/glacier/learning/theories/activitytheory/> [in English].
8. Sait entsiklopedii Britanika «Action research» www.britannica.com/topic/action-research Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/action-research> [in English].
9. Husariev S.D. (2005) Kharakterystyka poniattia ta osnovnykh pryntsypiv yurydychnoi praktychnoi diialnosti [Characterization of the Concept and Basic Principles of Legal Practice]. *Naukovi zapysky NaUKMA : Yurydychni nauky –Scientific Notes of NaUKMA Legal science*, 38, 23-28. [in Ukrainian].

УДК 347.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-661-674](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-661-674)

Цебенко Соломія Богданівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії права та конституціоналізму Інституту права, психології та інноваційної освіти, Проректор, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С.Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (032) 258-30-92, <https://orcid.org/0000-0002-9247-1867>

ОБОВ'ЯЗКОВІСТЬ ВКОНАННЯ РІШЕННЯ СУДУ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Невід'ємною гарантією та одним з головних принципів внутрішньої та зовнішньої діяльності держави в сфері захисту прав людини є принцип обов'язкового виконання рішення національного суду. Якраз реальний рівень захисту прав і свобод людини, що здійснюється державою свідчить про її демократичність.

У цьому контексті, найважливішим завданням, що стоїть перед державою є обов'язкове виконання рішення суду державою під час війни в Україні у відповідності до європейських стандартів. Адже до факторів, які негативно впливали на функціонування системи виконання судових рішень додалися ще й ті фактори, які пов'язані з війною росії проти України, зокрема, кібератаки, які вчинялись на банківську систему та урядові портали; перебої в роботі держав та сайтів, перебування частини боржників, кредиторів, державних та приватних виконавців в областях України, де тривають найактивніші бойові дії. Однак, варто зазначити, що проблема з виконанням рішень судів в Україні є вже давно, а війна – лише її посилила.

Не зважаючи на те, що відбувається вже понад півтора роки війна росії проти України, уряд України намагається впроваджувати певні заходи, які мали б допомогти з ситуацією щодо виконання обов'язкових рішень судів. До таких реформ можна віднести запровадження інституту приватних виконавців, які зацікавлені в ефективній роботі і є більш вмотивованими щодо швидкого і успішного примусового виконання судових рішень. А новелами в цій сфері є запровадження автоматизованої системи виконавчого провадження за допомогою якої відбувається електронний обмін даним і створення Єдиного державного демографічного реєстру про реєстрацію місця проживання фізичної особи – боржника. Також було запроваджено отримання судових рішень через застосунок Дія.

Незважаючи на позитиви, зазначено, що держава має виконувати і ті рішення судів, де відповідачем є росія. Для цього Україні необхідно розробити механізм виконання таких рішень, а також створити Єдиний державний реєстр потерпілих осіб внаслідок збройної агресії росії проти України та спеціального Фонду для адресної виплати потерпілим повного відшкодування шкоди.

Ключові слова: виконавче провадження; виконання рішень судів та інших юрисдикційних органів; суд; державний виконавець; приватний виконавець; стягувач; боржник; звернення стягнення.

Tsebenko Solomiia Bohdanivna Ph.D. in Law, Docent, Associate Professor of the Department of Theory of Law and Constitutionalism, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79000, tel.: (032) 258-30-92, <https://orcid.org/0000-0002-9247-1867>

THE OBLIGATION OF ENFORCEMENT OF COURT DECISIONS: THEORY AND PRACTICE IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. An integral guarantee and one of the main principles of the internal and external activity of the state in the field of human rights protection is the principle of mandatory execution of the decision of the national court. It is precisely the real level of protection of human rights and freedoms carried out by the state that testifies to its democracy.

In this context, the most important task facing the state is the mandatory implementation of the court decision by the state during the war in Ukraine in accordance with European standards. After all, to the factors that negatively affected the functioning of the system of execution of court decisions were also added those factors that are related to the war of Russia against Ukraine, in particular, cyber attacks that were perpetrated on the banking system and government portals; interruptions in the work of states and websites, the stay of a part of debtors, creditors, state and private executors in the regions of Ukraine where the most active hostilities are ongoing. However, it is worth noting that the problem with the execution of court decisions has existed in Ukraine for a long time, and the war has only intensified it.

Despite the fact that Russia's war against Ukraine has been going on for more than a year and a half, the government of Ukraine is trying to implement certain measures that should help with the situation regarding the implementation of binding court decisions. Such reforms include the introduction of the institute of private executors, who are interested in effective work and are more motivated to quickly and successfully enforce court decisions. And novelties in this area are the introduction of an automated system of executive proceedings, which enables

electronic data exchange and the creation of the Unified State Demographic Register on the registration of the place of residence of a natural person - a debtor. It was also introduced to receive court decisions through the Diya application.

Despite the positives, it is stated that the state must also implement those court decisions where Russia is the defendant. For this, Ukraine needs to develop a mechanism for the implementation of such decisions, as well as create a Unified State Register of Victims of the Armed Aggression of the Russian Federation against Ukraine and a special Fund for targeted payment of full compensation to victims.

Keywords: enforcement proceedings; decisions of courts and other jurisdictional bodies enforcement; court; state enforcement officer; private enforcement officer; enforcement creditor; debtor; foreclosure.

Постановка проблеми. Обов'язкове виконання рішень національного суду, яке набуло законної сили – це невід'ємна гарантія та один з головних принципів внутрішньої та зовнішньої діяльності держави в сфері захисту прав людини в Європі. Адже на найвищому законодавчому рівні, а саме в статті 129¹ Конституції України закріплена норма, де передбачено, що судові рішення є обов'язковими до виконання. Цей принцип, який закріплений в Конституції є одним з основних засад судочинства. Невиконання цієї норми Основного закону України свідчитиме не лише про порушення Конституції, але й про те, що держава не може забезпечити людині захист її прав та інтересів. Принцип обов'язковості виконання судових рішень є важливим принципом, який спрямований на забезпечення судочинства. Саме цей принцип необхідно вважати одним із критеріїв демократичності держави, оскільки він служить формою реального, а не теоретичного рівня захисту прав і свобод людини, що забезпечується державою.

Варто звернути увагу на статистичні дані, відповідно до яких можна зробити висновок, що факт виконання остаточних рішень суду на території України є незадовільним. Більшість факторів, які негативно вплинули на стабільне та ефективне функціонування системи виконання судових рішень у 2022 році, пов'язані з війною росії проти України, яка, хоч і почалась ще в 2014 році, однак поширилась на всю територію України з 24 лютого 2022 року. Такими факторами Міністерство юстиції України називає кібератаки, які вчинялись на банківську систему та урядові портали; перебої в роботі держав та сайтів, перебування частини боржників, кредиторів, державних та приватних виконавців в областях України, де тривають найактивніші бойові дії [1, с. 131]. Однак, варто зазначити, що проблема з виконанням рішень судів в Україні є вже давно, а війна – лише посилила і цю проблему, замість того, щоб якось зробити так, щоб покращити ситуацію з виконанням рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження принципів судочинства, в тому числі принципу обов'язковості виконання рішень суду, проблеми систематичного їх невиконання досліджували Верба О., Гайченко А, Гуйван П., Олійник О., Писаренко Н., Чепурний В. та інші. Однак, в умовах війни виникли нові проблеми, які ускладнюють належне виконання рішення суду, яке набрало законної сили, що потребує дослідження у відповідності до європейської практики.

Мета статті є дослідження принципу обов'язкового виконання рішення суду державою під час війни в Україні у відповідності до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. Принцип обов'язковості виконання судового рішення закріплений не лише в Основному законі держави, але й в інших законодавчих актах, а саме, аналогічні положення, які закріплені в Конституції України бачимо і у відповідних процесуальних кодексах, зокрема у пункті 7 частини 3 статті 2 Господарського процесуального кодексу України, у статті 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у пункті 14 частини 1 статті 7 та статті 533 Кримінального процесуального кодексу України, у статті 18 Цивільного процесуального кодексу України.

В Україні не виконуються близько 70 % рішень національних судів різних інстанцій. Відповідно до відомостей Української Гельсінської спілки найчастіше заяви проти України, які надходять до Європейського суду з прав людини, стосуються саме проблеми невиконання (тривалого невиконання) рішень національних судів. Тому питання обов'язковості виконання судових рішень є досить актуальним та важливим, насамперед, з метою утвердження демократизму у нашій державі [2, с. 171].

Ефективне виконання судового рішення є основоположним елементом верховенства права. Ще в 2011 році Венеційська комісія «За демократію через право» схвалила доповідь, в якій дослідила принцип верховенства права і визначила складові, яким має відповідати держава, яка дотримується цього принципу. Аналізуючи цю доповідь Писаренко Н.Б. доходить до висновку, що верховенство права панує там, де владні інституції дотримуються всіх без виключення принципів-правил, названих Венеційською комісією обов'язковими його елементами; нехтування хоча б одним з них призводить до ігнорування самої ідеї Серед цих вимог є те, що остаточні судові рішення не можуть піддаватися сумніву, відтак – вони не можуть бути предметом оскарження, а мають неухильно виконуватися, у тому числі через залучення дієвих механізмів, що спонукають до їх виконання [3, с. 46].

Через підпорядкованість судовому рішення усіх органів держави і обов'язковість його виконання будь-якими органами і посадовими особами та незмінність, неоспорюваність остаточного судового рішення, яке набрало

чинності, на думку професора Рабіновича П. проявляється принцип верховенства права в державі [4, с. 73-74].

Українська практика у питаннях виконання остаточного рішення суду залишається надто далекою від європейських стандартів, зокрема від взятих Україною зобов'язань за ЄКПЛ. Проблема невиконання або тривалого невиконання судового рішення в Україні існує ще з початку 2000 років.

Якщо взяти статистичні дані, то станом на вересень 2022 року на виконанні за бюджетною програмою 3504040 в органах Казначейства перебувають 121 877 виконавчих документів на суму близько 6,6 млрд грн. Найбільшу частку заборгованості складають виконавчі документи, де боржниками є державні підприємства, які є самостійними юридичними особами, та, за загальним правилом, самостійно відповідають за свої борги.

При цьому є велика кількість рішень, які б мали примусово виконуватись державою, проте держава має брак коштів на здійснення відповідних виплат [5]. Відсутність коштів не повинна б була бути причиною для невиконання справедливого остаточного рішення суду. Адже саме Уряд є відповідальним за виконання державою своїх судових рішень. Бо саме до компетенції Кабінету Міністрів України входить регулювання порядку виконання рішень про стягнення коштів державного та місцевих бюджетів.

Прикладом може служити Рішення господарського суду міста Києва від 22.02.2018 у справі №910/26216. У цьому рішенні вимоги позивача задоволено повністю та присуджено до стягнення з відповідача борг у розмірі 547916,67 доларів США та судовий збір у розмірі 64 380,00 грн. А виконавцями, хто мав би усунути порушення законодавства в частині обов'язковості виконання судового рішення визначено Кабінет Міністрів України та Державну казначейську службу України (далі – ДКС України). У ході засідання було судом встановлено, що станом на 22.02.2018 Державним агентством автомобільних доріг України та Державною казначейською службою України залишається невиконаним протягом майже 5 років. Натомість боржником та ДКС України направляються до суду необґрунтовані заяви (про роз'яснення судового рішення; про визнання таким, про визнання виконавчого документу таким, що не підлягає виконанню), що свідчить про свідоме небажання виконувати судові рішення. Листи, які адресувалися стягувану протягом всіх цих років фактично були формальними відписками [6].

І це не одинокий випадок, а навпаки. Аналізуючи практику Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), найбільш поширеними причинами Уряд України, якраз називає скрутне матеріальне становище держави чи конкретних боржників, відсутність вини в затримці виконання вердикту з боку державної виконавчої служби, виконання грошового обов'язку на час розгляду справи в ЄСПЛ, невикористання заявником усіх

можливих і необхідних засобів національного захисту тощо. Однак, ЄСПЛ надає досить однозначні оцінки всім вказаним урядовим аргументам, визнаючи їх неналежними. До прикладу, ще під час розгляду справи «Божко проти України» від 04 жовтня 2005 року, заява № 3446/03, у якій йшлося про тривале невиконання рішення міського суду, тому ЄСПЛ нагадав, що орган державної влади не може посилатися на відсутність коштів для виплати боргу, що ґрунтується на судовому рішенні [7].

За тривалий час діяльності ЄСПЛ напрацював усталені та стабільні підходи до оцінювання тієї чи іншої дії, яка може призвести до порушення права на справедливий суд. ЄСПЛ у своїй прецедентній практиці неодноразово закріплював положення, згідно з яким обов'язковою стадією судочинства і необхідним елементом концепції «справедливого судового розгляду», визначеної статтею 6 Конвенції, є виконання остаточного судового рішення [8, с. 249].

Це простежується, зокрема, в таких рішеннях у справі: «Горнсбі проти Греції», «Агрокомплекс проти України», «Юрій Миколайович Іванов проти України», «Бурмич та інші проти України» тощо.

Зокрема, ЄСПЛ у своєму рішенні у справі «Агрокомплекс проти України» міститься висновок, що існування заборгованості, яка підтверджена остаточним і обов'язковим для виконання судовим рішенням, дає особі, на користь якої таке рішення винесено, підґрунтя для «законного сподівання» на виплату такої заборгованості і становить «майно» цієї особи у значенні статті 1 Першого протоколу. А у справі «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Ivanov v. Ukraine) від 15 жовтня 2009 року, заява № 40450/04 мали місце невиконання Міністерством оборони рішень щодо сплати колишньому військовому компенсації за уніформу та Відділом державних виконавців рішення про компенсацію за бездіяльність виконавців щодо рішення проти Міністерства оборони. ЄСПЛ зазначив, що втручання у право мирне володіння майном становить неможливість домогтися виконання судового рішення [9].

Також і місцеві суди посиляються на практику ЄСПЛ при розгляді справ. Зокрема, у рішенні Рішення Франківського районного суду м. Львова від 28 листопада 2016 року у справі № 465/4700/16-ц, суд обґрунтовував свою правову позицію, керуючись рішенням ЄСПЛ «Москаленко та інші проти України» (Moskalenko and others v. Ukraine) від 18 липня 2013 року у якому ЄСПЛ наголосив, що нездатність держави виконувати рішення через відсутність достатніх державних коштів не може слугувати виправданням такого невиконання. Відтак, Франківський районний суд м. Львова задовольнив позов щодо виплати нарахованої, але невиконаної пенсії [10].

Важливо звернути увагу, що 12 жовтня 2017 року Європейський суду з прав людини прийняв рішення у справі «Бурмич та інші проти України»

(Burmich and others v. Ukraine), заява № 46852/13 та інші, яке стосується системної проблеми невиконання державою судових рішень.

Європейський Суд констатував, що незважаючи на значний проміжок часу, що минув після винесення пілотного рішення по справі Іванова 15 жовтня 2009 року, Уряд України досі не вжив необхідних загальних заходів, спрямованих на подолання першопричин відповідної системної проблеми, та не запровадив ефективний механізм захисту, здатний забезпечити на національному рівні відшкодування усім потерпілим.

Крім того, Європейський Суд також зазначає, що він перебуває у зоні ризику початку роботи як частини української системи правосуддя, що відповідно зробить можливою підміну українських органів влади у вирішенні проблеми, що обґрунтовується як «адекватне й достатнє відшкодування за невиконання або затримки у виконанні рішень національних судів». Відтак, виконання цього завдання є несумісним із субсидіарною роллю, яку ЄСПЛ повинен виконувати у відносинах із державами-учасницями Конвенції.

За результатами розгляду справи Європейський Суд постановив вилучити із реєстру усі заяви, загальна кількість яких 12 143, які стосуються невиконання чи тривалого невиконання рішень національних судів [11].

Отже, для цілей статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод виконання рішення, ухваленого будь-яким національним чи міжнародним судом, згода на обов'язковість яких була надана державою, має розцінюватися як складова частина «суду». Тому невід'ємною умовою забезпечення права на суд є виконання судового рішення.

Також можна підсумувати, що на сьогодні невирішеним залишається питання щодо невиконання остаточних судових рішень, незважаючи на те, що ЄСПЛ ухвалив чимало рішень з метою послаблення цієї системної проблеми й закріпив у своїй практиці вказівки для держави-відповідача вжити необхідні заходи, які спрямовані на вирішення цих питань [12].

Україна зробила вже певні кроки для покращення ситуації, що стосується обов'язкового виконання рішень судів. Зокрема, у 2016 році була проведена реформа, відповідно до якої виконання рішень в Україні здійснюють органи державної виконавчої служби в структурі Міністерства юстиції України та приватні виконавці. Водночас, статус державних і приватних виконавців зовсім не є рівнозначним – на приватників накладається чимало обмежень, зокрема, щодо примусового стягнення як з держави, так і на її користь. Приватні виконавці безпосередньо зацікавлені в ефективній роботі і є незрівнянно більш вмотивованими щодо швидкого і успішного примусового виконання судових рішень, оскільки від цього залежить їхній дохід, на відміну від державної виконавчої служби [13].

Важливою формою забезпечення виконання судових рішень також є і наявність ефективних механізмів юридичної відповідальності як за невиконання рішення судів України, так і за невиконання рішення ЄСПЛ, що передбачено статтею 382 Кримінального кодексу України [14].

Також, на бездіяльність державних виконавців можна звернутися до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який, відповідно до п.11 ст. 13, ч.2 ст. 15 Закону про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини 23.12.1997 р. № 776/97-ВР вправі направляти у відповідні органи акти реагування у разі виявлення порушень прав і свобод людини і громадянина для вжиття цими органами заходів; перевіряти стан додержання встановлених прав і свобод людини і громадянина відповідними державними органами, в тому числі тими, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, здійснюють виконання судових рішень, вносити в установленому порядку пропозиції щодо поліпшення діяльності таких органів у цій сфері; здійснювати контроль за забезпеченням рівних прав та можливостей жінок і чоловіків тощо. У разі надходження до органу такого акту реагування Уповноваженого, орган влади повинен у місячний строк повинні вжити заходи для усунення виявлених порушень прав і свобод людини і громадянина [15].

Як приклад, можемо навести ситуацію, коли громадянин Г звернувся до Уповноваженого з прав людини Верховної Ради України щодо бездіяльності державних виконавців Галицького ВДВС Західного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Львів). У результаті, за сприяння Омбудсмена державним виконавцем було усунуто виявлені порушення та прийнято постанову про закінчення виконавчого провадження [16].

У 2023 році для покращення ситуації з виконанням рішень судів було запущено в дію декілька послуг. Зокрема, на виконання Наказу Міністерства юстиції України та Міністерства внутрішніх справ України від 13.11.2020 №3956/5/805 позитивним у сфері виконання рішень судів є те, що у цьому році запустили спільний проект, який Міністерство юстиції України реалізує спільно з Державною міграційною службою щодо електронного обміну даними. У ході такого обміну державні та приватні виконавці отримуватимуть за допомогою автоматизованої системи виконавчого провадження інформацію з Єдиного державного демографічного реєстру про реєстрацію місця проживання фізичної особи – боржника. А отже повернення законних коштів стягувачів стане максимально оперативним [17]. Крім того, в застосунку Дія запускається нова послуга – судові рішення. Тобто, тепер на цій платформі можна отримати не лише інформацію про судові засідання, але також отримати рішення суду. Також робота Міністерства юстиції України ведеться над можливістю перевести в цифровий формат і виконавчий лист [18].

Позитивні зміни у цій сфері – це дуже добре. Однак, є фактори, які не дозволяють покращити ситуацію у цій сфері. І найбільшим з них – це війна, яка тримає на території України з 2014 року.

Починаючи з 2015 року громадяни України (учасники бойових дій, військовополонені, сім'ї загиблих, вимушені переселенці), яким було завдано шкоду внаслідок збройної агресії, розпочатої у 2014 році росії проти України, звертаються до судів України з позовами про відшкодування заподіяної шкоди (матеріальної та/або моральної). За результатами розгляду таких позовів, серед іншого, суди задовольняли вимоги і присуджували відшкодування на користь заявників. Після отримання виконавчого документу за відповідним рішенням суду, стягувачі надсилали його до органів державної виконавчої служби (далі – органи ДВС) до примусового виконання у зв'язку з нездійсненням відшкодувань з боку іноземної держави-боржника. Проте стягнути присуджену суму відшкодування у примусовому порядку виявилось неможливим, оскільки законодавство, що діє в Україні (зокрема Закони України «Про виконавче провадження», «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень»), згаданий вид правовідносин не регулюють. Таким чином, законодавство України містить прогалину у сфері правового регулювання порядку виконання рішення суду, боржником за яким є іноземна держава-агресор та/або держава-окупант.

Також в органах ДВС України після 2019 року розпочато виконавчі провадження з примусового виконання судових рішень про стягнення з росії збитків, завданих вчиненою нею збройною агресією і окупацією, присуджених міжнародним комерційним арбітражем на підставі того, що росія порушила укладену між урядами України та росії угоду стосовно захисту інвестицій/Дослідження проблеми виконання рішень національних судів та комерційних арбітражів, відповідачем за якими є росія, підтвердило, що пошук варіантів її вирішення слід проводити з урахуванням норм міжнародного права та практики його застосування у розвинених країнах світу.

Як наслідок, чимала частина населення України зазнала внаслідок окупації і збройної агресії росії матеріальних збитків та моральної шкоди, що знайшло своє відображення у рішеннях національних судів. Ці рішення набули чинності та є обов'язковими до виконання і держава має забезпечити їхнє виконання. Механізм такого виконання слід невідкладно напрацювати та запровадити [19, с. 252-254]

І з кожним днем, фактично ситуація не покращується, бо війна продовжується, і нові рішення судів обов'язково будуть. І ці рішення, важливо, щоб потім були виконані. Задля цього законодавець прийняв вже деякі матеріальні норми, зокрема, Закон України «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності російської

федерації та її резидентів» від 03.03.2022 № 2116-IX, який визначає правові засади примусового вилучення з мотивів суспільної необхідності (включаючи випадки, за яких це настійно вимагається військовою необхідністю) об'єктів права власності росії як держави, яка почала повномасштабну війну проти України, та її резидентів. Також є Закон України «Про гарантії держави щодо виконання судових рішень» від 06.06.2012 № 4901-VI Цей Закон встановлює гарантії держави щодо виконання судових рішень та виконавчих документів. Інструкція з організації примусового виконання рішень, затверджена наказом Міністерства юстиції України від 02.04.2012 № 512/5 [19, с.265].

Однак, чинне законодавство України не визначає механізму реалізації встановленої відповідальності і безпосереднього порядку примусового виконання рішень національних судів, відповідачем за якими є росія як особливий суб'єкт відповідальності – іноземна держава, тому у Верховній Раді України зареєстрований Проект Закону про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії російської федерації № 7385 від 17.05.2022. Важливим елементом державної підтримки постраждалих осіб в умовах воєнного стану, на думку суб'єкта законодавчої ініціативи, має стати створення Єдиного державного реєстру потерпілих осіб внаслідок збройної агресії росії проти України та спеціального Фонду для адресної виплати потерпілим повного відшкодування шкоди [20].

Також державі необхідно розробити механізм виконання таких рішень, в яких відповідачем є росія. Експерти рекомендують до впровадження адміністративний порядок виконання судових рішень як основний варіант, та виконання рішень національних судів за кордоном – як допоміжний, у разі неспроможності основного варіанту або вичерпання його як такого. Рекомендований адміністративний порядок виконання рішень національних судів, відповідачем за якими є росія, полягає у тому, що таке виконання пропонується здійснити за рахунок коштів компенсаційного фонду як одного з елементів компенсаційного механізму, над впровадженням якого спільно з іноземними державами-партнерами працює Україна [19, с. 280-281].

Висновки. З проведеного аналізу можемо зробити певні висновки. Проблема невиконання остаточних судових рішень на національному рівні є системною і досить болючою. Держава прагне розробити систему правових та організаційних заходів щоб усунути наслідки вже виявлених недоліків. Але не менш важливим є питання напрацювання інструментарію, який би дозволив запобігти повторенню зазначених правопорушень у майбутньому. Для цього лише законодавчого коригування, недостатньо. Тим більше, при внесенні змін, варто враховувати практику Європейського суду з прав людини, реальну ситуацію, яка зараз є в нашій державі і про необхідність відшкодування шкоди у разі втраченого та пошкодженого майна. І сам факт такого законодавчого

регулювання і навіть сам факт остаточних рішень суду, потрібно розробити механізм виконання цих рішень в Україні. Враховуючи міжнародний досвід та реалії сьогодення. Адже з кожним днем війни все більше людей є таких, які зазнали матеріальних збитків та моральної шкоди внаслідок окупації та збройної агресії росії. Тому буде збільшуватися і кількість рішень національних судів, відповідачем яких є росія і які підлягають виконанню. І забезпечити таке виконання є обов'язком нашої держави, якій потрібно розробити, напрацювати і запровадити механізм такого виконання.

Література:

1. Оперативний моніторинг: правосуддя в умовах війни. Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції / відпов. ред. к.ю.н. Олійник О.М. 188 с. <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>.
2. Огнев'юк Г. З. Обов'язковість рішення суду як складова принципу правової визначеності. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 171 – 175.
3. Писаренко Н.Б. Чи є верховенство права принципом адміністративного судочинства? *Lex Portus*. 2017. № 5 (7). С. 41-50. https://lexportus.net.ua/vipusk-5-2017/pysarenko_n_b_chy_je_verkhovenstvo_prava_pryntsypom_administrativnogo_sudochynstva.pdf.
4. Рабінович П.М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів: видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
5. Ткачук В. Ефективність нормативно-правового регулювання у сфері виконання рішень. *Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції*. <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/02/07/20230207185119-88.pdf>
6. Рішення господарського суду міста Києва від 17.01.2013 у справі № 910/26216. *Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. веб-сайт*. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72438951>
7. Гуйван П.Д. Системність української проблеми: невиконання остаточних судових рішень. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 1. С. 45-49. http://apnl.dnu.in.ua/1_2019/12.pdf
8. Ліщина І. Проблема невиконання судових рішень як порушення права власності у практиці Європейського суду з прав людини. Український аспект. Від Hornsby до Ivanov. *Право України*. 2020. № 3. С. 233-255.
9. «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Yuriy Ivanov v. Ukraine): рішення Європейського суду з прав людини від 15.10.2009 (заява № 40450/04). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479.
10. Рішення Франківського районного суду м. Львова від 28.11.2016 у справі № 465/4700/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. веб-сайт*. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63138828>.
11. Щодо стану виконання Урядом України рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бурмич та інші проти України». Київ: Лабораторія законодавчих ініціатив, 2018. https://unba.org.ua/assets/uploads/7033d2d691fd4cc34db8_file.pdf.
12. Забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень у практиці ЄСПЛ. *Українське право*. 2017. <https://ukrainepravo.com>.
13. Чепурний В. Виконання судових рішень: від нормалізації до приватизації. 09.09.2022. Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/9/691347/>.

14. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 776/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

15. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>.

16. За реагування Уповноваженого поновлено право громадянина на належне виконання судових рішень. 15.12.2022. https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/za-reaguvannya-upovnovazhenogo-ponovleno-pravo-gromadyanina-na-nalezhne-vikonannya-sudovih-rishen

17. Гайченко А. Виконавче провадження в цифрі: майбутні тренди чи реальність. 03.02.2023. https://lb.ua/blog/andrii_gaichenko/544669_vikonavche_provadzhennya_tsifri.html

18. Українці можуть користуватися електронним судовим рішенням у Дії замість паперового документа: нова послуга в Дії. 06.03.2023. Дія: офіційний веб-портал. <https://diia.gov.ua/news/ukrayinci-mozhut-koristuvatisya-elektronnim-sudovim-rishennyam-u-diyi-zamist-paperevogo-dokumentu-nova-posluga-v-diyi>

19. Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. Моніторинговий звіт 2022 / відпов. ред. к.ю.н. Олійник О.М. 646 с. <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>.

20. Проект Закону про відшкодування шкоди завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації від 17.05.2022 № 7385. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39602>.

References:

1. Operativnyi monitoring: pravosuddia v umovakh viiny [Operational monitoring: justice in the conditions of war]. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. Dyrektorat pravosuddia ta kryminalnoi yustytzii / vidpov. red. k.i.u.n. Oliinyk O.M. 188 s. <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa> [in Ukrainian].

2. Ohneviuk H. Z. Oboviazkovist rishennia sudu yak skladova pryntsypu pravovoi vyznachenosti [Bindingness of the court decision as a component of the principle of legal certainty]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 2015, № 2, 171-175 [in Ukrainian].

3. Pysarenko N.B. Chy ye verkhovenstvo prava pryntsypom administratyvnoho sudochynstva? [Is the rule of law a principle of administrative justice?] Lex Portus, 2017, № 5 (7), 41-50. https://lexportus.net.ua/vipusk-5-2017/pysarenko_n_b_chy_je_verkhovenstvo_prava_pryntsypom_administratyvnogo_sudochynstva.pdf. [in Ukrainian].

4. Rabinovych P.M. Osnovy teorii ta filosofii prava: navch. posibnyk [Fundamentals of the theory and philosophy of law: teaching. manual]. Lviv : vydavnytstvo LOBF «Medytsyna i pravo», 2021, 256 s. [in Ukrainian].

5. Tkachuk V. Efektyvnist normatyvno-pravovoho rehuliuвання u sferi vykonannya rishen [Effectiveness of normative and legal regulation in the sphere of execution of decisions]. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. Dyrektorat pravosuddia ta kryminalnoi yustytzii. <https://minjust.gov.ua/files/general/2023/02/07/20230207185119-88.pdf> [in Ukrainian].

6. Rishennia hospodarskoho sudu mista Kyieva vid 17.01.2013 u spravi № 910/26216. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: ofits. veb-sait. <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72438951> [in Ukrainian].

7. Huivan P.D. Systemnist ukraïnskoi problemy: nevykonannya ostatochnykh sudovykh rishen [The systemic nature of the Ukrainian problem: non-compliance with final court decisions]. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii, 2019, № 1, 45-49. http://apnl.dnu.in.ua/1_2019/12.pdf [in Ukrainian].

8. Lishchyna I. Problema nevykonannia sudovykh rishen yak porushennia prava vlasnosti u praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Ukrainskyi aspekt. Vid Hornsby do Ivanov [The problem of non-execution of court decisions as a violation of property rights in the practice of the European Court of Human Rights. Ukrainian aspect. From Hornsby to Ivanov.]. Pravo Ukrainy, 2020, № 3, 233-255 [in Ukrainian].

9. «Yurii Mykolaiovych Ivanov proty Ukrainy» (Yuriy Ivanov v. Ukraine): rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 15.10.2009 (zaiava № 40450/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479 [in Ukrainian].

10. Rishennia Frankivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 28.11.2016 u spravi № 465/4700/16-ts. Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen: ofits. veb-sait. <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63138828> [in Ukrainian].

11. Shchodo stanu vykonannia Uriadom Ukrainy rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Burmych ta inshi proty Ukrainy» [Regarding the state of implementation of the decision by the Government of Ukraine of the European Court of Human Rights in the case "Burmych et al against Ukraine"]. Kyiv: Laboratoriia zakonodavchykh initsiatyv, 2018. https://unba.org.ua/assets/uploads/7033d2d691fd4cc34db8_file.pdf [in Ukrainian].

12. Zabezpechennia apeliatsiinoho ta kasatsiinoho oskarzhennia rishen u praktytsi YeSPL [Provision of appellate and cassation appeals against decisions in the practice of the ECtHR.]. Ukrainske pravo. 2017. <https://ukrainepravo.com> [in Ukrainian].

13. Chepurnyi V. Vykonannia sudovykh rishen: vid normalizatsii do pryvatzatsii [Execution of court decisions: from normalization to privatization.]. 09.09.2022. Ekonomichna Pravda. <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/09/9/691347/> [in Ukrainian].

14. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal codex of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05.04.2001 № 776/97-VR. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].

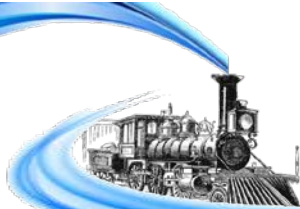
15. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny [About the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 23.12.1997 № 776/97-VR. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

16. Za reahuvannia Upovnovazhenoho ponovleno pravo hromadianyna na nalezhne vykonannia sudovykh rishen [Due to the response of the Commissioner, the citizen's right to the proper execution of court decisions was restored]. 15.12.2022. https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/za-reaguvannya-upovnovazhenogo-ponovleno-pravo-gromadyanina-na-nalezhne-vikonannya-sudovih-rishen [in Ukrainian].

17. Haichenko A. Vykonavche provadzhennia v tsyfri: maibutni trendy chy realnist [Executive proceedings in the digital: future trends or reality.]. 03.02.2023. https://lb.ua/blog/andrii_gaichenko/544669_vikonavche_provadzhennya_tsifri.html [in Ukrainian].

18. Ukraintsi mozhut korystuvatisia elektronnym sudovym rishenniam u Dii zamist paperovoho dokumenta: nova posluha v Dii [Ukrainians can use an electronic court decision in Diia instead of a paper document: a new service in Diia]. 06.03.2023. Diia: ofitsiyni veb-portal. <https://diia.gov.ua/news/ukrayinci-mozhut-koristuvatisya-elektronnim-sudovim-rishennyam-u-diyi-zamist-paperovogo-dokumentu-nova-posluga-v-diyi> [in Ukrainian].

19. Ministerstvo yustytzii Ukrainy. Dyrektorat pravosuddia ta kryminalnoi yustytzii. Monitorynhovyi zvit 2022 [Ministry of Justice of Ukraine. Directorate of Justice and Criminal Justice. Monitoring report 2022] / vidpov. red. k.iu.n. Oliinyk O.M. 646 s. <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa> [in Ukrainian].

20. Proekt Zakonu pro vidshkoduvannia shkody zavdanoi poterpilomu vnaslidok zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii [Draft Law on compensation for damage caused to the victim as a result of armed aggression of the Russian Federation] vid 17.05.2022 № 7385. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39602> [in Ukrainian].

УДК 338.1:629.78(477)(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-675-688](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-675-688)

Шапенко Людмила Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного і адміністративного права Юридичного факультету, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03680, тел.: (099) 338-57-35, <https://orcid.org/0000-0001-7351-641X>

Ципан Анжела Сергіївна здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня Юридичного факультету, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 03680, тел.: (098) 045-99-03

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕВАКУАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ З ТЕРИТОРІЇ АКТИВНИХ БОЙОВИХ ДІЙ ТА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Авторами статті розглянуто порядок проведення евакуації населення в умовах воєнного стану та відповідальності за порушення правил в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї під час повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Основна мета наукової роботи спрямована на визначення особливостей правового регулювання евакуації населення з території активних бойових дій та тимчасово окупованих територій в умовах війни Росії проти України.

В ході наукового пошуку аналізуються види евакуації, порядок її проведення та нормативно-правові акти, що регулюють дані питання. У статті досліджуються питання про те, чи є евакуація обов'язковою, хто підпадає під евакуацію в примусовому порядку та чи можна відмовитися від евакуації. Також визначається, які дії вважаються порушенням законодавства при порушенні порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, а також види юридичної відповідальності, що можуть бути застосовані до порушників. Загалом, наукова стаття дає докладний аналіз та рекомендації щодо відповідальності за порушення правил в'їзду на тимчасово окуповану територію та виїзду з неї, перетинання державного кордону в умовах необхідності здійснення евакуації населення із зони бойових дій, що можуть бути корисні для вчених, правників та осіб, які працюють в цій сфері.

В результаті визначено, що в умовах сьогодення ні адміністративна, ні кримінальна відповідальність до громадян, які виїжджали через тимчасово окуповані території, порушуючи при цьому порядок перетину державного

кордону з метою евакуації, не повинні застосовуватися. Проте для усунення колізій та суперечностей у застосуванні норм КК України в аспекті притягнення до кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, а також незаконного перетинання державного кордону логічним вбачається доповнити ст. 332-1 приміткою такого змісту: «ст.ст. 332-1, 332-2 не застосовуються до осіб, які знаходились в окупації».

Ключові слова: евакуація, тимчасово окупована територія, перетинання державного кордону, адміністративна відповідальність, кримінальна відповідальність.

Shapenko Liudmyla Oleksandrovna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional and Administrative Law of the Law Faculty, National Aviation University, Lyubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03680, tel.: (099) 338-57-35, <https://orcid.org/0000-0001-7351-641X>

Tsypan Anzhela Serhiivna Applicant for higher education of the first (bachelor's) level of the Law Faculty, National Aviation University, Lubomyr Husar Ave., 1, Kyiv, 03680, tel.: (098) 045-99-03

LEGAL REGULATION OF EVACUATION OF POPULATION FROM THE TERRITORY OF ACTIVE HOSTILITIES AND TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES IN THE CONDITIONS OF RUSSIA'S WAR AGAINST UKRAINE

Abstract. The authors of the article considered the procedure for evacuating the population under martial law and responsibility for violating the rules for entering and leaving the temporarily occupied territory of Ukraine during a full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine. The main purpose of the scientific work is aimed at determining the features of the legal regulation of the evacuation of the population from the territory of active hostilities and temporarily occupied territories in the conditions of Russia's war against Ukraine.

The research analyzes the types of evacuation, the procedure for its implementation, and the legal acts regulating these issues. The article examines whether evacuation is mandatory, who is subject to evacuation under the compulsory procedure, and whether it is possible to refuse evacuation. The article also defines what actions are considered to be a violation of the law in case of violation of the procedure for entering and leaving the temporarily occupied territory of Ukraine, as well as the types of legal liability that may be applied to violators. In general, the article provides a detailed analysis and recommendations on liability for violation of

the rules of entry into and exit from the temporarily occupied territory and crossing the state border in the context of the need to evacuate the population from the combat zone, which may be useful for scholars, lawyers and persons working in this area.

As a result, it was determined that neither administrative nor criminal liability should be applied to citizens who left through the temporarily occupied territories, violating the procedure for crossing the state border for the purpose of evacuation. However, in order to eliminate conflicts and contradictions in the application of the provisions of the Criminal Code of Ukraine in terms of criminal liability for violation of the procedure for entering and leaving the temporarily occupied territory of Ukraine, as well as illegal crossing of the state border, it seems logical to supplement Art. 332-1 with a note as follows: "Articles 332-1, 332-2 do not apply to persons who were under occupation".

Keywords: evacuation, temporarily occupied territory, crossing the state border, administrative responsibility, criminal liability.

Постановка проблеми. З огляду на те, що з 2014 року частину території України, а саме Крим та частину Донецької і Луганської областей тимчасово окуповано, стало актуальним питання евакуації людей, що перебувають на цих територіях. Ще більш актуальним це питання постало у 2022 році під час повномасштабного вторгнення російських військ в Україну. Протягом перших днів наступу було захоплено значні території, включаючи Приазов'я від Херсона до Маріуполя та Василівки, північні райони Київщини, Луганщини, Харківщини та Чернігівщини, майже всю Сумщину. Крім того, ворожі війська атакували та обстрілювали Київ, Харків, Чернігів, Суми, що створило загрозу їх оточення. У перший день вторгнення, 24 лютого 2022 року, російська армія перейшла адміністративний кордон Херсонської області з анексованим Кримом та розпочала окупацію регіону. У перші дні вторгнення російські війська захопили Генічеський, Скадовський та Каховський райони. У березні під окупацією опинилася вся Херсонська область, частина Запорізької, Київської, Житомирської, Харківської, Чернігівської, Сумської, Луганської та Донецької областей [1].

В рамках здійснення заходів правового режиму воєнного стану скоординовані дії влади, підтримка міжнародних гуманітарних організацій забезпечують своєчасне проведення евакуації населення з підконтрольних територій України. Проте евакуація з територій, на які не поширюється фактичний контроль української влади внаслідок її окупації Росією, здебільшого ускладнена або взагалі неможлива. В цій ситуації громадяни змушені самотужки забезпечувати свою безпеку та організовувати власний порятунок всіма можливими способами, в тому числі і шляхом порушення порядку перетину державного кордону та порядку в'їзду на тимчасово

окуповану територію і виїзду з неї. Тож в умовах дії правового режиму воєнного стану, який із 24 лютого 2022 року запроваджено по всій території України, досить актуальними є питання правового регулювання евакуації населення з території активних бойових дій та тимчасово окупованих територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років вчені неодноразово зверталися до проблеми проведення евакуації населення та незаконного в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Серед вітчизняних правознавців, які присвятили цьому питанню свої праці, слід відмітити О.І. Ляшевську, Я.В. Змагу, Ю.О. Данилевську, А.А. Нікітіна, В.Г. Деркач, О.О. Сподинського, М.В. Коваленка та ін. Зокрема науковцями приділена увага проблемам правового забезпечення правового режиму воєнного стану. Проте питання особливостей порядку евакуації населення в умовах дії правового режиму воєнного стану та його правового забезпечення на науковому рівні поки залишаються малодослідженими.

Метою статті є визначення особливостей правового регулювання евакуації населення з території активних бойових дій та тимчасово окупованих територій в умовах війни Росії проти України.

Виклад основного матеріалу. Термін «евакуація» латинського походження і у перекладі означає спорожнювати. Евакуація – це організоване вивезення людей, підприємств, установ та різних матеріальних цінностей з небезпечної місцевості під час війни, стихійного лиха та інше [2, с.335]. На законодавчому рівні термін «евакуація» дещо деталізовано та являє собою організоване виведення чи вивезення із зони надзвичайної ситуації або зони можливого ураження населення, якщо виникає загроза його життю або здоров'ю, а також матеріальних і культурних цінностей, якщо виникає загроза їх пошкодження або знищення [3]. Основними нормативно-правовими актами, які регулюють права громадян під час проведення евакуації, план дій під час евакуації та органи, які уповноважені приймати рішення про такі дії є: Кодекс цивільного захисту України, Порядок проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, в умовах воєнного стану» тощо.

Під час збройної агресії на територіях, де ведуться активні бойові дії постає питання про евакуацію. Шляхи евакуації можуть бути різними, зокрема: евакуація на підконтрольну Україні територію та фактична евакуація через тимчасово окуповані території. Евакуація на підконтрольну Україні територію поділяється на різні види. Так, відповідно до ст. 33 Кодексу цивільного захисту України розрізняють такі види евакуації [3]:

1) обов'язкова. У цьому випадку людей евакуюють з районів, де можливі бойові дії, до безпечних районів. В межах даного виду евакуації виокремлюється примусова евакуація, яка станом на сьогодні стосується вивезення неповнолітніх дітей із зони бойових дій. Відповідно до п. 3 Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій обов'язкова евакуація в примусовий спосіб дітей здійснюється за супроводом одного з батьків, особи, яка їх замінює, або іншого законного представника [4]. Варто зазначити, що лише у серпні 2022 року в рамках обов'язкової евакуації з Донецької області було евакуйовано 10 тисяч людей, з яких третина – діти [5]. Слід наголосити, що евакуація є обов'язковою, але не примусовою для решти осіб, за винятком вищевказаних (дітей та їх представників). Як зазначила Віцепрем'єр-міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України Ірина Верещук: «Не йдеться про відбирання дітей у батьків. Не йдеться про застосування фізичного примусу. Але юридична особливість примусової евакуації дітей полягає в тому, що принаймні один з батьків не має права відмовитись від евакуації й має супроводжувати дитину під час евакуації. Також слід пам'ятати про статтю 166 Кримінального кодексу України, згідно з якою батьків може бути притягнуто до кримінальної відповідальності за свідоме піддання дитини фізичній небезпеці» [6]. Така примусова евакуація дітей слугує додатковим інструментом в межах обов'язкової евакуації, за допомогою якого можна більш дієво забезпечити захист прав дітей в умовах воєнного стану;

2) загальна або часткова. Згідно з п. 4 Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій загальна евакуація населення проводиться із зон радіоактивного та хімічного забруднення, катастрофічного затоплення населених пунктів у разі руйнування гідротехнічних (гідрозахисних) споруд, хвиля прориву яких може досягнути зазначених населених пунктів менше ніж за чотири години, можливого ураження в разі виникнення надзвичайних ситуацій на арсеналах, базах (складах) озброєння, ракет, боєприпасів і компонентів ракетного палива, інших вибухо- та пожежонебезпечних об'єктах Збройних Сил та/або інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, а також суб'єктів господарювання, які використовують у своїй діяльності вибухо- та пожежонебезпечні об'єкти [4]. Для проведення загальної евакуації населення залучаються наявні транспортні засоби відповідної адміністративної території, а в разі виникнення безпосередньої загрози життю або здоров'ю населення – додатково транспортні засоби суб'єктів господарювання та громадян. Часткова евакуація населення проводиться на підставі рішення місцевої держадміністрації або посадової особи, яка має повноваження щодо прийняття такого рішення.

Питання про такі види евакуації особливо гостро постали після підриву Каховської гідроелектростанції, що спричинило значні руйнування, підтоплення та необхідність рятування населення з близько 80 населених пунктів. Проте для понад 25 тис. людей забезпечення проведення евакуаційних заходів було неможливим у зв'язку з перебуванням їх на тимчасово непідконтрольній Україні території [7]. Ситуація на Запорізькій атомній електростанції, в свою чергу, також зумовила необхідність прийняття рішення про організацію евакуаційних заходів у місті Запоріжжі у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру і відповідно затвердження порядку здійснення евакуаційних заходів, зокрема проведення загальної чи часткової евакуації [8], в якому визначено питання організації проведення евакуації, завдання та функції органів з евакуації, планування евакуації населення, а також особливості проведення евакуації населення у воєнний час;

3) тимчасова або безповоротна. Тимчасова евакуація застосовується, як правило, при незначній та тимчасовій загрозі (наприклад, підйому рівня води, хімічній аварії на віддаленості тощо). Безповоротна евакуація населення відбувається за надзвичайної ситуації техногенного чи природного характеру і зазвичай має загальний обов'язковий характер.

Відповідно до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій рішення про проведення евакуації може бути прийнятим на державному (Кабінет Міністрів України), регіональному (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації), місцевому (районні, районні у м. Києві та Севастополі держадміністрації, відповідні органи місцевого самоврядування) рівнях та на рівні конкретного суб'єкта господарювання безпосередньо його керівником [4]. Проте, введення воєнного стану в Україні у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України зумовило потребу у створенні спеціального органу виконавчої влади – Координаційного штабу з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану (далі – Координаційний штаб), основною метою якого є сприяння координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів, та громадських об'єднань з питань організації та проведення обов'язкової евакуації населення. Відповідно до Положення про Координаційний штаб з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 854 від 22 липня 2022 року, Координаційний штаб є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України, завданнями якого є:

1) сприяння координації діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військових формувань, утворених відповідно до законів, та громадських об'єднань з питань організації та проведення евакуації;

2) визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань, що виникають під час евакуації [9].

Відповідно до Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій до органів з евакуації належать: комісії з питань евакуації, збірні пункти евакуації, проміжні пункти евакуації, приймальні пункти евакуації. Зокрема комісії з питань евакуації відповідають за планування евакуації на відповідному рівні, підготовку населення до здійснення заходів з евакуації, підготовку органів з евакуації до виконання завдань, здійснення контролю за підготовкою проведення евакуації, приймання і розміщення евакуйованого населення, матеріальних і культурних цінностей [4]. Як правило, комісія складається з представника ДСНС та представника місцевої влади, які здійснюють необхідні заходи для забезпечення своєчасної евакуації та доставлення до безпечних регіонів. Варто наголосити, що евакуація є обов'язковою, але непримусовою. У випадку, якщо людина з причин здоров'я або інших причин не бажає від'їжджати, вона повинна подати заяву про відмову, в якій зазначається, що людина особисто несе відповідальність за наслідки відмови. У разі, якщо людина не бажає складати заяву про відмову, то уповноважені органи можуть скласти акт про відмову самотійно. За відмову від евакуації не передбачено жодних покарань (за виключенням обов'язкової примусової евакуації неповнолітніх дітей), адже кожна людина самотійно приймає рішення та несе відповідальність за своє життя.

Незважаючи на неодноразові перешкоджання з боку РФ у проведенні евакуації цивільного населення та матеріальних і культурних цінностей, українській владі вдалося евакуювати сотні тисяч цивільних громадян із зон активних бойових дій, підтоплених територій в результаті катастрофи на Каховській гідроелектростанції та інших територій, де може існувати небезпека для життя і здоров'я цивільного населення в умовах воєнного стану. Проте вкрай складно провести евакуацію тих громадян, які перебувають на тимчасово окупованих територіях. І тому ще одним шляхом евакуації, до якого вдаються громадяни, є перетин таких тимчасово окупованих територій і виїзд через треті країни. Закони України чи інші нормативно-правові акти не забороняють даний вид фактичної евакуації населення. Проте, в такий спосіб евакуація досить часто відбувається з порушенням перетину державного кордону України (АР Крим, Донецької, Луганської, Запорізької та Харківської

областей, які межують з Росією), а також з порушенням Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Нормативними документами, які визначають порядок перетину державного кордону України, є Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» та Правила перетинання державного кордону громадянами України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 27 січня 1995 року № 57 з відповідними змінами від 13 червня 2023 року. На даний час в законодавстві України визначено перелік осіб, яким дозволено перетинати державний кордон, проте чіткого переліку щодо заборони це робити немає. Тому варто звернути увагу на ст. 6 Закону України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», яка регламентує тимчасові обмеження прав громадян України на виїзд з України у випадках, коли: він обізнаний з відомостями, які становлять державну таємницю; стосовно нього у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством, застосовано запобіжний захід, за умовами якого йому заборонено виїжджати за кордон; він засуджений за вчинення кримінального правопорушення; він ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням або рішенням інших органів (посадових осіб), що підлягає примусовому виконанню в порядку, встановленому законом; він перебуває під адміністративним наглядом Національної поліції; він є керівником юридичної особи або постійного представництва нерезидента (згідно з відомостями з Єдиного державного реєстру, наданими відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»), що не виконує встановленого Податковим кодексом України податкового обов'язку щодо сплати грошових зобов'язань, що призвело до виникнення у такої юридичної особи або постійного представництва нерезидента податкового боргу в сумі, що перевищує 1 мільйон гривень, та якщо такий податковий борг не сплачено протягом 240 календарних днів з дня вручення платнику податків податкової вимоги [10]. Цей Закон є чинним та застосовується до всіх громадян України, але станом на сьогодні Україна не контролює вищезазначені кордони, що межують з Росією і не може відслідкувати всіх, хто проходив російську митницю або кого вивезли примусово. У таких людей стоїть відмітка у паспорті про перетин кордону з Росією, але немає примітки з боку Державної прикордонної служби України.

Крім цього, на тимчасово окупованих територіях до початку масштабної збройної агресії Росії розташовувалися пункти пропуску як з боку України, так і з боку Росії. Зрозуміло, що внаслідок анексії Криму та частин Луганської і Донецької областей у 2014 році Державна прикордонна Служба України була вимушена покинути анексовану територію, тому впровадженням стало таке

поняття, як «контрольно-пропускні пункти». Контрольно-пропускний пункт (далі – КПП) є місцем, де здійснюється контроль проходження (перетину) та пропуск на вхід на територію об'єктів, що підлягають охороні (наприклад, військові частини, установи, державні закриті зони) [11].

Необхідно пам'ятати про Порядок в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Частина областей України була окупована Російською Федерацією ще з 2014 року і відповідно до українського законодавства перетин кордону з тимчасово окупованої території можливий тільки через КПП (ст. 3 Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї). На даний час українські КПП не працюють. Тому, фактично, громадяни України, які на власний страх і ризик, виїжджають через тимчасово окуповані території порушують законодавство України і повинні б бути притягнені до юридичної відповідальності. Адже згідно законодавства України за порушення порядку перетину державного кордону та порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України і виїзду з неї передбачено не лише адміністративну, а й кримінальну відповідальність.

Проте в країні війна і люди рятуються всіма можливими способами, в тому числі здійснюючи перетин державного кордону навіть з порушеннями відповідних правил. Враховуючи це, представництвом Президента України в АР Крим було опубліковано рекомендації для українців, які мають намір виїхати за кордон або на територію, що контролюється ЗСУ через Крим. На підставі отриманих запитів від українських громадян щодо виїзду з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя на підконтрольну урядові територію України або за кордон, Представництво надало роз'яснення стосовно притягнення до відповідальності за виїзд з тимчасово окупованого Криму з порушенням державного кордону України (виїзд через РФ). Мова йде про те, що з початком нового етапу збройної агресії РФ на території України 24 лютого 2022 року функціонування КПП блоковане і частина Херсонщини знаходиться під окупацією, де також ведуться бойові дії. Крім того, на період дії на території України карантину через COVID-2019 не застосовувалися адміністративні стягнення та заходи впливу за адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням порядку виїзду на тимчасово окуповану територію України або виїзду з неї з підстав гуманітарного характеру [12]. Тож, виїзд з окупованого Криму через Російську Федерацію в разі фактичної евакуації з півострова не є порушенням правил перетинання державного кордону України, оскільки відбувається вимушене перетинання державного кордону, вчинене у стані крайньої необхідності.

Узагальнюючи, слід відмітити, що адміністративна відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України або

виїзду з неї (якщо такі порушення настали з підстав гуманітарного характеру) не застосовується відразу з декількох правових підстав:

1) вимушене перетинання кордону, вчинене у стані крайньої необхідності, що виключає адміністративну відповідальність згідно зі ст. 18 КУпАП;

2) тимчасова окупацію регіону;

3) карантинні обмеження через COVID-19, дія яких припинена з 01 липня 2023 року;

4) період блокування діяльності контрольних пунктів в'їзду-виїзду.

Щодо кримінальної відповідальності за перетин державного кордону з тимчасово окупованої території під час повномасштабного вторгнення РФ, то в Особливій частині Кримінального Кодексу України (далі – КК України) даному правопорушенню присвячено 2 норми:

1) ст. 332-1 КК України: порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї з метою заподіяння шкоди інтересам держави;

2) ст. 332-2 КК України: перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави або особою, якій заборонено в'їзд на територію України, або представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів, або за документами, що містять недостовірні відомості [13].

Безпосереднім об'єктом злочинів є встановлений порядок перетинання державного кордону України. Додатковими об'єктами можуть бути життя та здоров'я людей, їхня свобода, авторитет держави. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332-1 КК України полягає у вчиненні активної дії – порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення, передбаченого ст. 332-2 КК України полягає також у вчиненні активного діяння – перетинання державного кордону України. Суб'єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ст.ст. 332-1, 332-2 КК України виражається виною у формі умислу. Варто наголосити, що при евакуації з території, яка є окупованою чи де ведуться активні бойові дії, у суб'єктів не виникає умисел на заподіяння шкоди інтересам держави. Отже, у даному випадку немає складу кримінального правопорушення у зв'язку з відсутністю суб'єктивної сторони.

З іншого боку варто розглянути кримінальну відповідальність за обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння. Відповідно до ст. 39 КК України не є кримінальним правопорушенням заподіяння шкоди

правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності [13]. Таким правом особа може скористатися лише в тому випадку, якщо в даній обстановці заподіяння шкоди є вимушеним, крайнім, останнім засобом усунення небезпеки. Можна стверджувати, що в ситуації крайньої необхідності виникає конфлікт між двома правоохоронюваними інтересами: з одного боку правоохоронюваному інтересу безпосередньо загрожує небезпека, а з іншого – особа знаходиться в такому становищі, при якому єдиним засобом усунення цієї небезпеки є заподіяння шкоди так само правоохоронюваним інтересам, тобто відбувається зіткнення «права з правом». Стан крайньої необхідності виникає за наявності відповідної підстави, яка характеризується двома елементами: небезпекою, що безпосередньо загрожує правоохоронюваним інтересам особи, суспільства або держави; обстановкою, що свідчить про неможливість усунення цієї небезпеки іншими засобами, крім заподіяння шкоди таким же правоохоронюваним інтересам [14, с. 155-157]. В даному випадку перший елемент – це негативні наслідки політичного, економічного та соціального характеру, які настають у результаті неконтрольованої міграції. Переправлення через державний кордон України – це дії, спрямовані на переведення, перевезення тощо осіб через умовну лінію, яка визначає межі території України. При цьому всі дії організатора, керівника такого переправлення або особи, яка сприяє йому, можуть бути повністю виконані ще до того, як особи, яких вони переправляють через державний кордон України, перетнули його [15]. Другий елемент – це війна та окупація території України. Тобто, заподіяння шкоди є єдиним можливим засобом захисту від такої небезпеки. І єдиним засобом захисту (збереження життя) – це виїзд через окуповані території.

Для усунення колізій та суперечностей у застосуванні норм КК України в аспекті притягнення до кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, а також незаконного перетинання державного кордону логічним вбачається доповнити ст. 332-1 приміткою такого змісту: «ст.ст. 332-1, 332-2 не застосовуються до осіб, які знаходились в окупації».

Висновки. Евакуація є організованим виведенням або вивезенням населення, підприємств, установ та різних матеріальних і культурних цінностей з небезпечної місцевості під час війни, стихійного лиха, іншої надзвичайної ситуації. Евакуація може бути обов'язковою, загальною або частковою, тимчасовою або безповоротною. В умовах дії правового режиму

воєнного стану слід виокремити ще одну класифікацію евакуації: із зони бойових дій на підконтрольну Україні територію та виїзд через тимчасово окуповані території, де розташовані російські пункти пропуску.

В умовах сьогодення ні адміністративна, ні кримінальна відповідальність до громадян, які виїжджали через тимчасово окуповані території, порушуючи при цьому порядок перетину державного кордону з метою евакуації, не повинні застосовуватися. Проте для уникнення суперечностей у застосуванні норм КК України щодо притягнення до кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, а також незаконного перетинання державного кордону необхідно внести відповідні доповнення до ст.ст. 332-1, 332-2 КК України з урахуванням умов окупації.

Література:

1. Херсонська ОДА повідомила про окупацію частини Херсонщини. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.dw.com/uk/rosiiska-armiia-okupuvala-chastynu-khersonskoi-oblasti-ukrainy-khoda/a-60903338>.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. 5-те вид. – Київ. Ірпінь: Перун, 2005. – 1728с.
3. Кодекс цивільного захисту України № 5403-VI від 02 жовтн. 2012 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>.
5. Коломієць В. Як відбувається обов'язкова евакуація та чи може вона стати примусовою [Електронний ресурс] / В. Коломієць. – Режим доступу: <https://hromadske.ua/posts/yak-vidbuvayetsya-obovyazkova-evakuaciya-ta-chi-mozhe-vona-stati-primusovoyu>.
6. Примусова евакуація дітей: про фізичний примус не йдеться, але відмовитись від евакуації не можна – Верещук [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sud.ua/uk/news/ukraine/264124-prinuditelnaya-evakuatsiya-detey-o-fizicheskom-prinuzhdenii-rech-ne-idet-no-otkazatsya-ot-evakuatsii-nelzya-vereschuk>.
7. Стасюк А. Підлив Каховської ГЕС: скільки людей треба евакуювати, які екологічні наслідки та що буде з ЗАЕС [Електронний ресурс] / А. Стасюк. – Режим доступу: <https://suspilne.media/499075-pidriv-kahovskoi-ges-skilki-ludej-treba-evakuuvati-aki-ekologichni-naslidki-ta-so-bude-z-zaes/>.
8. Рішення Запорізької міської ради «Про організацію евакуаційних заходів у місті Запоріжжі у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру» № 309 від 28 квітн. 2023 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zp.gov.ua/upload/content/o_1gv3njcsb85e180beij1irf6l1a.pdf.
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань проведення обов'язкової евакуації населення в умовах воєнного стану». № 854 від 22 липн. 2022 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2022-%D0%BF#Text>.

10. Закон України «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» № 3857-ХІІ від 21 січн. 1994 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text>.

11. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про пункти пропуску через державний кордон та пункти контролю». № 751 від 18 серпня 2010 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2010-%D0%BF#Text>.

12. Представництво Президента України в АР Крим підготувало рекомендації для українців, що змушені чи хочуть виїхати з окупованого Криму за кордон чи на підконтрольну ЗСУ територію [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://m.facebook.com/ppu.gov.ua/posts/351841903656508/>.

13. Кримінальний кодекс України № 2341-ІІІ від 05 квітн. 2001 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

14. Тацій В., Пшонка В., Борисов В., Тютюгін В. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у двох томах. Том 1: Загальна частина / В. Тацій, В. Пшонка, В. Борисов. – Харків: Право, 2013. – 376 с.

15. Науково-практичний коментар від 25.07.2015. «Науково-практичний коментар до статті 332 Кримінального кодексу України» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/KK004851>.

References:

1. Sait mediakompanii DW [DW MEDIA COMPANY website]. www.dw.com/uk/. Retrieved from <https://www.dw.com/uk/rosiiska-armiia-okupuvala-chastynu-khersonskoi-oblasti-ukrainy-khoda/a-60903338> [in Ukrainian].

2. Busel V. T. (Eds). (2005) *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv. Irpin: Perun. [in Ukrainian].

3. Kodeks tsyvilnoho zakhystu Ukrainy [Code of Civil Protection of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> [in Ukrainian].

4. Sait Ofitsiinoho portalu Verkhovnoi Rady Ukrainy [site of the Official Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

5. Sait «Hromadske telebachennia» [site «public television»]. <https://hromadske.ua/>. Retrieved from <https://hromadske.ua/posts/yak-vidbuvayetsya-obovyazkova-evakuaciya-ta-chimozhe-vona-stati-primusovoyu> [in Ukrainian].

6. Sait hazety «Sudovo-yurydychna hazeta v Ukraini» [site of the newspaper «Judicial and Legal Newspaper in Ukraine»]. <https://sud.ua>. Retrieved from <https://sud.ua/uk/news/ukraine/264124-prinuditelnaya-evakuatsiya-detey-o-fizicheskoy-prinuzhdenii-rech-ne-idet-no-otkazatsya-ot-evakuatsii-nelzya-vereschuk> [in Ukrainian].

7. Sait Natsionalnoi suspilnoi teleradiokompanii Ukrainy [site of the National Public Broadcasting Company of Ukraine]. <https://suspilne.media/>. Retrieved from <https://suspilne.media/499075-pidriv-kahovskoi-ges-skilki-ludej-treba-evakuuvati-aki-ekologicni-naslidki-ta-so-bude-z-zaes/> [in Ukrainian].

8. Sait Zaporizkoi viiskovoi administratsii [Zaporozhye Military Administration site]. zoda.gov.ua/. Retrieved from https://zp.gov.ua/upload/content/o_1gv3njcsb85e180_beij1irf6l1a.pdf [in Ukrainian].

9. Sait Ofitsiinoho portalu Verkhovnoi Rady Ukrainy [site of the Official Portal of the Verkhovna Rada of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854-2022-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro poriadok vyizdu z Ukrainy i vizdu v Ukrainu hromadian Ukrainy» [Law of Ukraine «On the procedure for departure from Ukraine and entry into Ukraine of citizens of Ukraine»]. <https://www.rada.gov.ua/>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3857-12#Text> [in Ukrainian].

11. Postanova KМУ №751 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro punkty propusku cherez derzhavnyi kordon ta punkty kontroliu» [Resolution of the Cabinet of Ministers №751 «On the approval of the Regulation on checkpoints across the state border and checkpoints»]. [zakon.rada.gov.ua/](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2010-%D0%BF#Text). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2010-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

12. Ofitsiyni akaunt Predstavnytstva Prezydenta Ukrainy v AR Krym u Feisbuk [The official Facebook account of the Representation of the President of Ukraine in Crimea in Facebook]. m.facebook.com/ppu.gov.ua. Retrieved from <https://m.facebook.com/ppu.gov.ua/posts/351841903656508/> [in Ukrainian].

13. Kryminalnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy № 2341-III [Criminal code of Ukraine, № 2341-III], [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].

14. Tatsii V., Pshonka V., Borysov V., Tiutiuhin V. (2013). *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: u dvokh tomakh. Tom 1: Zahalna chastyna*. [Criminal code of Ukraine. Scientific and practical commentary: in two volumes. Volume 1: General part]. Kharkiv, Pravo [in Ukrainian].

15. Naukovo-praktychnyi komentar do statyi 332 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on Article 332 of the Criminal Code of Ukraine]. ips.ligazakon.net. Retrieved from <https://ips.ligazakon.net/document/KK004851> [in Ukrainian].

УДК 347.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-689-701](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-689-701)

Шаповал Леся Іванівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія внутрішніх справ, площа Солом'янська, 1, м. Київ, 03035, тел.: (067) 264-08-99, <https://orcid.org/0000-0003-4503-9075>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. В даній статті звертається увага на деякі аспекти захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів.

В даний час відбувається активна боротьба між державами та народами за світові ресурси, а також за цивілізаційні цінності, до яких належать об'єкти культурної спадщини. Нині почастишали випадки знищення пам'яток, які є загальносвітовим надбанням людства, насамперед у ході збройних конфліктів.

Незважаючи на пильний інтерес провідних держав світу до питання збереження та захисту культурних цінностей та широку правову регламентацію даного питання, акти розграбування та повного руйнування культурних цінностей досі мають місце. Наприклад, після відкритого воєнного нападу росії на Україну 24 лютого 2022 року, ми можемо побачити, що росія вивозить музейні експонати з окупованих нею територій на Півдні та Сході України. А в окупованому росією Криму здійснюється вивезення артефактів, чисельні несанкціоновані археологічні розкопки, неналежний догляд за об'єктами культурної спадщини. Тому проблеми захисту об'єктів культурної спадщини в Україні і в світі є надзвичайно актуальними.

Звертається увага на те, що особливе значення та роль культурних цінностей у підвищенні рівня культури в суспільстві вимагає від світової спільноти створення умов для збереження та захисту культурних об'єктів як у мирний, так і у воєнний час. Правова регламентація захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту пройшла довгу дорогу від ідеї охорони даних об'єктів на національному рівні до етапу забезпечення їх міжнародно-правового захисту. Тому, наразі актуальною проблемою є гармонізація міжнародного права в галузі захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Збереження та захист культурних цінностей – невід'ємна частина міжнародного культурного співробітництва.

В статті зазначається, що процес еволюції правових норм, спрямованих на захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, незважаючи на багато позитивних аспектів, багато в чому ще не досконалий і вимагає подальшого спільного розвитку з боку всіх держав.

Під час війни в Україні захист культурних цінностей стає особливо важливим завданням, оскільки конфлікт може спричинити серйозні загрози культурній спадщині країни.

Акцентовано увагу на заходах, які можуть допомогти покращити захист культурних цінностей під час війни.

Підкреслено, що захист культурних цінностей під час війни вимагає злагодженості зусиль різних рівнів влади, громадськості та міжнародного співробітництва. Тільки спільними зусиллями можна зберегти історичну спадщину для майбутніх поколінь.

Ключові слова: культурні цінності, культурні цінності у воєнний період, право на доступ до культурних цінностей, правове регулювання культурних цінностей.

Shapoval Lesia Ivanivna Candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the department of the civil and juridical disciplines, National Academy of Internal Affairs, Solomyanska Square, 1, Kyiv, 03035, tel.: (067) 264-08-99, <https://orcid.org/0000-0003-4503-9075>

SOME ASPECTS OF PROTECTING CULTURAL HERITAGE DURING ARMED CONFLICTS СТАТТЯ АНГ МОБОЮ

Abstract. This article addresses certain aspects of safeguarding cultural heritage during armed conflicts.

Currently, there is an active struggle between states and peoples for global resources, as well as for civilizational values, which include objects of cultural heritage. Instances of destruction of monuments, considered as the common heritage of humanity, have become more frequent, especially during armed conflicts.

Despite the vigilant interest of leading world powers in the preservation and protection of cultural heritage and the extensive legal regulation of this matter, acts of looting and complete destruction of cultural assets still occur. For instance, after Russia's open military aggression against Ukraine on February 24, 2022, it has been observed that Russia is removing museum exhibits from the occupied territories in the South and East of Ukraine. Moreover, in the occupied Crimea, there are numerous unauthorized archaeological excavations, improper care for cultural heritage sites. Therefore, the issues of protecting cultural heritage objects in Ukraine and worldwide remain extremely relevant.

It is emphasized that the special significance and role of cultural heritage in elevating the level of culture in society demand that the global community creates conditions for the preservation and protection of cultural objects both in peacetime and during armed conflicts. The legal regulation of protecting cultural heritage during armed conflict has come a long way, from the idea of preserving such objects at the national level to ensuring their international legal protection. Consequently, the harmonization of international law in the field of protecting cultural heritage during armed conflicts is currently an important issue.

Preservation and protection of cultural heritage are integral parts of international cultural cooperation. The article notes that despite many positive aspects, the evolution of legal norms aimed at protecting cultural heritage during armed conflicts is still imperfect and requires further joint development by all states.

During the war in Ukraine, safeguarding cultural heritage becomes an especially important task as the conflict can pose serious threats to the country's cultural heritage.

Attention is focused on measures that can help improve the protection of cultural heritage during wartime.

It is emphasized that safeguarding cultural heritage during war requires coordination of efforts at various levels of authority, civil society, and international cooperation. Only through joint efforts can we preserve historical heritage for future generations.

Keywords: cultural values, cultural values in wartime, the constitutional right of access to cultural values, legal regulation of cultural values.

Постановка проблеми. Війна в усі періоди існування людства була його невід'ємним і найжорстокішим супутником. Всі війни незмінно супроводжувалися людськими стражданнями, жертвами, руйнуваннями, підривали економічні і політичні підвалини державності, породжували невіру в справедливість і гуманізм. Тому держави як основні суб'єкти міжнародного права намагалися зменшити згубні наслідки воєн шляхом створення і правового закріплення загальнообов'язкових норм, щоб, по-перше, обмежити воюючі сторони в засобах і методах ведення військових дій і, по-друге, захистити жертв та учасників збройних конфліктів.

Формування законів і звичаїв війни, а також закріплення за ними міжнародно-правового статусу мають довгу історію. Традицій ведення військових дій за загальноприйнятими правилами, а також традицій гуманного ставлення до жертв війни воюючі держави неухильно повинні дотримуватися в армії і на флоті [1].

В даний час відбувається активна боротьба між державами та народами за світові ресурси, а також за цивілізаційні цінності, до яких належать об'єкти

культурної спадщини. Нині почастишали випадки знищення пам'яток, які є загальносвітовим надбанням людства, насамперед у ході збройних конфліктів. Як говорить преамбула Статуту ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) «Думки про війну виникають в умах людей, тому у свідомості людей слід укорінювати ідею захисту миру...» [2].

В Україні на державному обліку перебуває понад 130 тисяч об'єктів культурної спадщини, водночас понад 550 об'єктів зруйновано або пошкоджено внаслідок російської агресії. Війна триває, тому ми кожного дня фіксуємо нові руйнування.

За словами міністра культури та інформаційної політики (далі – МКІП) Олександра Ткаченко частина об'єктів культурної спадщини, яка перебуває на державному обліку, внесена до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО - особливо під час війни як те, що перебуває під загрозою. «Бо країна-агресор знищує цілеспрямовано все те, що ми так любимо і бережемо, все, що визначає нас як націю», - наголосив очільник МКІП, зауваживши, що кожна втрата культурної пам'ятки України - це втрата для світового надбання. «Культурна спадщина - це ключовий елемент ідентифікації української нації та фактор національної безпеки України. Війна стала поштовхом для трансформації розуміння останнього. Саме тому ми піднімаємо культурну спадщину - пам'ятки історії та культури, визначні місця та традиції - на новий рівень значимості для кожного всередині країни та у світі», - наголосив Ткаченко [3].

Варто зазначити, що свідоме руйнування об'єктів культурної спадщини обумовлена неприйняттям чужих поглядів, ідей та думок. Метою знищення пам'яток є вбивство душі людини, її історії, культури та релігії, щоб згодом стерти всі сліди її існування. Таким чином, інша культура, релігія використовується як виправдання злочинних дій щодо пам'яток. Це дозволяє кваліфікувати руйнування об'єктів спадщини, вчинене з метою знищити історію та культуру народу як терористичний злочин, який підриває мир та міжнародну безпеку.

Збереження культурних цінностей є одним із пріоритетних завдань світової спільноти. Можна зауважити, що у світі немає загальносвітових розроблених засобів захисту культурних цінностей. Захист культурних цінностей переважно здійснюється внутрішньодержавними засобами. Держава самостійно здійснює діяльність з охорони культурної спадщини. Однак на сьогоднішній день міжнародно-правовий захист культурних цінностей є одним із пріоритетних завдань світової спільноти. У яких випадках міжнародно-правовий захист є найбільш значущим?

1) Насамперед, він важливий для збереження об'єктів культурної спадщини, що мають всесвітнє значення, оскільки вони зберігають багатовікову історію та є унікальними пам'ятками.

2) Також він потрібен об'єктам культурної спадщини під час збройного конфлікту. Зазначимо, що об'єкти всесвітньої спадщини, як правило, найбільш уразливі у військовій ситуації.

Виходячи з вищесказаного, логічно проаналізувати існуючий міжнародно-правовий механізм захисту культурних цінностей у період збройного конфлікту та запропонувати заходи щодо його поліпшення. Можна зауважити, що такий крок стане мірою профілактики терористичної діяльності у світі, а отже, є ще одним кроком, який вживається для забезпечення безпеки у світовій спільноті. Слід розуміти, що вирішити цю проблему можна лише за умови об'єднання зусиль усіх держав.

На сьогоднішній день ми можемо побачити, що росія вивозить музейні експонати з окупованих нею територій на Півдні та Сході України. Також слід не забувати про окуповану росією АР Крим, на території якої, за даними представника Президента України в АР Крим, наданими ЮНЕСКО, росія здійснює вивезення артефактів, чисельні несанкціоновані археологічні розкопки, знахідки від яких вивозить до росії або продає на чорному ринку, неналежно доглядає за об'єктом культурної спадщини Херсонесом Таврійським [4].

Тому проблеми захисту об'єктів культурної спадщини є надзвичайно актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий доробок у цьому контексті складають наукові праці таких науковців: В.І. Акуленко, І.А. Бірюкова, М.М. Богуславського, Н.Д. Бобоедова, М.І. Брагінського, А.В. Головизина, Ю.О. Заїка, М.В. Васильєва, Р.Б. Булатова, О.Г. Васнева, С.Г. Долгова, Є.Ю. Єгорової, Т.В. Дуденко, Т. В. Курило, Д.В. Мазеїна, Н.І. Мінаєва, В.Ф. Зверховської, С.Н. Молчанова, Т.Г. Каткова, К.І. Скловського, Е.Л. Король, В.О. Нешатаєва, Є.О. Харитонova та інших.

Мета статті – дослідження деяких аспектів захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Варто зауважити, що спочатку спроби захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів здійснювалися не так на міжнародному, як на національному рівні. Задовго до Гаазької конвенції 1954 року політичні лідери США під час Громадянської війни Півночі і Півдня відіграли важливу роль у розвитку сучасного права про захист культурних цінностей під час збройних конфліктів. Кодекс Лібера 1863, названий на честь свого автора, став основою для всіх сучасних міжнародних угод, що охороняють культурні цінності у разі війни. Кодекс визначав культурну власність як форму «приватної власності» суб'єкта, проте вищих стандартів захисту та збереження, ніж державна власність. Даний внутрішньо-державний правовий акт вплинув на все подальше міжнародне право, хоча і був

призначений для використання в контексті неміжнародного збройного конфлікту [5, с. 16].

На міжнародному рівні перші згадки про необхідність захисту культурних цінностей відносяться до Брюссельської міжнародної конференції 1874 року з кодифікації законів та звичаїв війни, в рамках якої було розглянуто Брюссельську декларацію про закони та звичаї війни.

Цього літа виповнюється 149 років з часу проведення Брюссельської конференції 1874 р., що знаменувала собою першу спробу європейських держав сформулювати та затвердити на міжнародному рівні загальнообов'язкові норми, які б урегульовували правила ведення війни [8].

У наступні 25 років після проведення Брюссельської конференції відзначається швидкий розвиток законів ведення збройних конфліктів і, зокрема, міжнародно-правових документів, що стосуються захисту культурних цінностей у збройних конфліктах.

Прийнята у 1907 році IV Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни стала визначальним джерелом міжнародного права про захист культурних цінностей на найближчі кілька десятиліть. Конвенція вкотре працювалася ретельно, з урахуванням загальних правил, спрямованих проти руйнувань культурних цінностей та військових реалій того часу.

Важливим нововведенням було розширення (порівняно з Брюссельською декларацією 1874 р.) переліку гарантованих до захисту культурних цінностей, а також поява умови про невикористання їх у військових цілях.

Стаття 25 Гаазької конвенції забороняє атаки на незахищені міста, будівлі чи житлові приміщення. Важливо відзначити, що Гаазька конвенція 1907 року також вимагає від сторони, що обороняється, «вказувати на наявність таких будов чи місць відрізняючими чи видимими знаками». Поява цієї норми закладає основу одного з головних елементів захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту.

Головним випробуванням ефективності Гаазької конвенції 1907 стала Перша світова війна. Руйнування французьких та бельгійських церков, кафедральних соборів, бібліотек та музеїв показали неефективність існуючих заходів щодо захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Зважаючи на військову ситуацію, спроби покращити правову регламентацію цього питання не робилися країнами аж до 1935 року.

Провідну роль розробці заходів міжнародно-правового захисту культурних цінностей та інститутів відіграв великий художник, поет, учений та гуманіст М. К. Реріх. Він вважав культуру головною рухомою силою на шляху вдосконалення людського суспільства. М. К. Реріх стверджував ідею необхідності особливої охорони давніх національних скарбів, що втілилася потім у концепцію відродження людства через порятунок світової культури.

У 1929 році Реріх підготував і опублікував кількома іноземними мовами проект договору про захист культурних цінностей, супроводивши його зверненням до урядів і народів усіх країн.

Проект отримав всесвітню популярність та широкий відгук серед світової громадськості. У багатьох країнах було створено комітети на підтримку Пакту Реріха.

У 1935 році у Вашингтоні відбулася Конференція, під час якої керівники 21 держави американського континенту прийняли Міжнародний договір «Про охорону художніх та наукових установ та історичних пам'яток», відомий як Пакт Реріха.

Незважаючи на те, що багато положень Пакту Реріха відображають положення Гаазької конвенції 1907 року, захист культурних цінностей, що міститься в ньому значно вище. Конвенція забезпечує історичним, художнім, науковим та освітнім об'єктам нейтралітет під час збройних дій. Пакт Реріха говорить, що сторони повинні «поважати та захищати» ці об'єкти. Цікаво відзначити, що Пакт Реріха також передбачає обмін списками культурних цінностей між воюючими сторонами «для необхідного захисту».

Подальший розвиток інституту захисту культурних цінностей пов'язаний з подіями Другої світової війни. У Декларації Урядів США, СРСР, Великобританії, Французького національного комітету та інших країн антигітлерівської коаліції від 5 січня 1943 року затверджувався намір країн зробити все можливе «для ліквідації методів позбавлення власності, що практикувалося урядами, з якими вони знаходяться у стані війни». Це попередження було зроблено у відповідь на політику відкритого розграбування власності окупованих держав.

У відповідь на величезні втрати та руйнування культурних цінностей під час Другої світової війни світова спільнота прийняла в 1954 році Гаазьку конвенцію про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Конвенція стала першим міжнародним договором, присвяченим виключно захисту культурних цінностей під час війни. Багато положень з Гаазької конвенції 1954 року спираються на принципи, встановлені в більш ранніх міжнародних угодах.

Україна є стороною даної Конвенції. Згідно зі статтею 1 даної Конвенції **культурними цінностями є:**

(А) цінності, рухомі чи нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятники архітектури, мистецтва або історії, релігійні або світські, археологічні розташування, архітектурні ансамблі, визначені як такі, що представляють історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції

або важливі колекції книг, архівних матеріалів або репродукцій цінностей, зазначених вище;

(В) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження в разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а);

(С) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (а) і (б), так звані «центри зосередження культурних цінностей» [6].

Найважливіші норми, включені до Гаазької конвенції, встановлюють:

1) загальне зобов'язання держав поважати культурні цінності, розташовані на їхній власній території, а також на території інших країн; заборона використання цих цінностей, споруд для їх захисту та безпосередньо прилеглих до них ділянок з метою, які можуть призвести до руйнування або пошкодження цих цінностей у разі збройного конфлікту, та утримання від будь-якого ворожого акта, спрямованого проти цих цінностей (п. 1 ст. 4);

2) зобов'язання держав забороняти, попереджати і, якщо необхідно, припиняти будь-які акти крадіжки, пограбування або незаконного присвоєння культурних цінностей у будь-якій формі, будь-які акти вандалізму щодо культурних цінностей, а також реквізицію рухомих культурних цінностей, розташованих на території іншої сторони (п. 3 ст. 4);

3) заборона на звільнення сторони від зобов'язань з охорони культурних цінностей на підставі неприйняття протилежною стороною заходів з охорони культурних цінностей ще у мирний час (п. 5 ст. 4);

4) обов'язок держави, яка здійснює окупаційні дії підтримувати зусилля компетентної національної влади окупованої території з метою забезпечити охорону та збереження її культурних цінностей (п. 1 ст. 5);

5) при необхідності термінового втручання для збереження культурних цінностей на окупованій території вжиття необхідних заходів державою, що окупує, з охорони цих цінностей у тісній співпраці з національною владою (п. 2 ст. 6).

Наприкінці ХХ століття міжнародне співтовариство, ґрунтуючись на багатому міжнародному досвіді правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів, з урахуванням чинних норм міжнародного права, створило Другий протокол 1999 до Гаазької конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі конфлікту. Це стало найважливішою подією у міжнародному праві, оскільки Другий протокол значно розширив сферу захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів: було введено конкретні підготовчі заходи, які вживаються у мирний час для захисту культурних цінностей; визначено правопорушення та заходи їх припинення

проти культурних об'єктів та їх захисту; створено інституційний механізм захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту в особі Комітету із захисту культурних цінностей та Фонду для захисту культурних цінностей.

Відповідно до положень Конвенції та двох протоколів, прийнятих у доповненні до неї (1954, 1999 р.р.) [7] культурні цінності можуть бути взяті під загальний захист (ст. 2) та під спеціальний (ст.8).

1) Загальний захист має на увазі захист будь-якого об'єкта, який підпадає під конвенційне визначення «культурні цінності». Проте Гаазька конвенція не встановлює чітких правил загального захисту об'єктів культури. У науці міжнародного права пропонується конкретизувати заходи загального захисту охорони культурних цінностей. Вважаємо, що загальний режим повинен включати: складання переліків; планування надзвичайних заходів щодо захисту від пожеж та руйнування конструкцій; підготовку до вивезення рухомих культурних цінностей або забезпечення їх належного захисту на місцях; призначення компетентної влади, яка відповідає за охорону культурних цінностей.

Можна зауважити, що перелічені вище заходи є лише пропозицією. Було б логічним закріпити їх у Гаазькій конвенції 1954 р. Це сприятиме підвищенню регулятивної ефективності конвенційних норм.

2) Метою спеціального захисту є збереження «нерухомих культурних цінностей, що мають дуже велике значення» (ч. 1 ст. 8 Гаазької конвенції). Ця категорія цінностей згідно зі ст.9 конвенції користується імунітетом (такі об'єкти не повинні використовуватись у військових цілях).

Привертає до себе увагу неконкретність у Гаазькій конвенції міжнародно-правового терміна «культурна цінність, має дуже велике значення». Логічно запропонувати закріпити критерії для ідентифікації таких об'єктів у Гаазькій конвенції.

З іншого боку, лише міжнародно-правового закріплення спеціального захисту недостатньо. Можливо, було б дієвим закріпити в Гаазькій конвенції спеціалізований орган з охорони та захисту особливо значимих культурних цінностей. В даний час у міжнародному просторі охороною та захистом культурних цінностей займаються дві міжурядові організації: ЮНЕСКО та Міжнародний дослідницький центр зі збереження та реставрації культурних цінностей (ICCROM). Проаналізуємо особливості їхньої діяльності.

1) ЮНЕСКО – це організація, в діяльність якої входить робота з розширення співробітництва держав та народів у галузі освіти, науки та культури. Стаття 3 Статуту ЮНЕСКО особливо наголошує, що організація відмовляється «від будь-якого втручання у справи, які по суті входять у внутрішню компетенцію цих країн». Таким чином, ЮНЕСКО в силу статутних обмежень не забезпечує повною мірою захист культурних цінностей. Це згубно впливає на їх збереження під час збройних конфліктів.

2) Метою діяльності ICCROM є розвиток співробітництва у сфері збереження та реставрації, а також привернення уваги до важливості культурної спадщини. Однак його робота обмежується лише збиранням інформації про культурні цінності, що потребують реставрації, та організація навчання та дослідження в галузі їх збереження та реставрації. Отже, ICCROM не робить конкретних дій, вкладених у збереження культурної спадщини.

Хотілося б звернути увагу на необхідність спільної роботи держав на полях самітів або конференцій, присвячених охороні всесвітньої культурної спадщини. Її метою стала б профілактика знищення культурних цінностей, виховання в молоді та підростаючому поколінні поваги до історії, її культури, пам'яті інших держав та народів. Потрібно розуміти, що лише спільно держави зможуть вирішити проблеми знищення пам'яток та стирання культури. Соціуму потрібно навчитися дбайливо ставитися до своєї історії, традицій та звичаїв. Це, у свою чергу, стане першим глобальним кроком на шляху вирішення проблеми загальносвітових конфліктів і першим пунктом у забезпеченні миру та безпеки на всій планеті, а отже, і до розвитку суспільства.

Незважаючи на пильний інтерес провідних держав світу до питання збереження та захисту культурних цінностей та широку правову регламентацію даного питання, акти розграбування та повного руйнування культурних цінностей досі мають місце: наприклад, розграбування Національного музею в Багдаді в 2003 році, бомбардування античних міст Сабрата та Лаптіс Магна в Лівії у 2011 році.

Після трагедії знищення статуй Будди у Баміані (Афганістан) у березні 2001 року Генеральна конференція ЮНЕСКО у найкоротші терміни розробила Декларацію ЮНЕСКО, яка стосується навмисного руйнування культурної спадщини Положення V «Охорона культурної спадщини у разі збройного конфлікту, включаючи випадки окупації» передбачено таке: «Державам, які залучені до збройного конфлікту, що має міжнародний чи неміжнародний характер, включаючи випадок окупації, слід вживати всіх відповідних заходів для здійснення своєї діяльності таким чином, при якому забезпечується охорона культурної спадщини відповідно до звичайного міжнародного права та принципів і цілей міжнародних угод і рекомендацій ЮНЕСКО про охорону такої спадщини в ході військових дій» [9, с. 149].

Висновки. Підводячи підсумок вище викладеному, хочемо зазначити, що особливе значення та роль культурних цінностей у підвищенні рівня культури в суспільстві вимагає від світової спільноти створення умов для збереження та захисту культурних об'єктів як у мирний, так і у воєнний час. Правова регламентація захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту пройшла довгу дорогу від ідеї охорони даних об'єктів на національному рівні до етапу забезпечення їх міжнародно-правового захисту

Тому, наразі актуальною проблемою є гармонізація міжнародного права в галузі захисту культурних цінностей під час збройного конфлікту.

Збереження та захист культурних цінностей — невід'ємна частина міжнародного культурного співробітництва. На сьогоднішній день можна констатувати, що процес еволюції правових норм, спрямованих на захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, незважаючи на багато позитивних аспектів, багато в чому ще не досконалий і вимагає подальшого спільного розвитку з боку всіх держав.

Під час війни в Україні захист культурних цінностей стає особливо важливим завданням, оскільки конфлікт може спричинити серйозні загрози культурній спадщині країни. Ось кілька заходів, які можуть допомогти покращити захист культурних цінностей під час війни:

- законодавство і міжнародні договори: забезпечення наявності ефективного законодавства та міжнародних договорів, що забороняють спричинення шкоди культурним об'єктам під час війни. Україна повинна активно працювати з міжнародними організаціями, такими як ЮНЕСКО, для захисту своєї культурної спадщини.

- Інвентаризація та документація: проведення інвентаризації всіх культурних цінностей, включаючи пам'ятки архітектури, мистецтва, археологічні розкопки та інше. Це дозволить зберегти інформацію про культурні об'єкти і сприятиме їх відновленню після війни.

- Евакуація цінних артефактів: для уникнення втрат культурних цінностей під час активних бойових дій їх можна евакуювати у безпечні області країни або на міжнародні спеціалізовані об'єкти зберігання.

- Заборона незаконної торгівлі артефактами: запровадження суворих заходів для боротьби з брехливими дилерами та торгівцями культурними цінностями, що незаконно вивозять артефакти з країни.

- Будівництво сховищ і захисних споруд: забезпечення наявності сховищ та захисних споруд для культурних цінностей з метою уникнення їх пошкодження внаслідок військових дій або природних катастроф.

- Освіта і свідомість: проведення освітніх кампаній серед населення та військових про важливість збереження культурної спадщини під час воєнних дій. Це допоможе створити підтримку та звідси - практичні дії для захисту цінностей.

- Співпраця з міжнародними партнерами: активна співпраця з міжнародними організаціями та іншими країнами з метою підтримки і захисту культурних цінностей України.

Важливо розуміти, що захист культурних цінностей під час війни вимагає злагодженості зусиль різних рівнів влади, громадськості та міжнародного співробітництва. Тільки спільними зусиллями можна зберегти історичну спадщину для майбутніх поколінь.

Література:

1. Основні положення міжнародного гуманітарного права. URL: http://www.pollawlife.com.ua/2021/03/blog-post_28.html
2. Статут Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури від 16 листопада 1945 р. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=00YP4776AD> (дата звернення: 14.07.2023).
3. Інтерв'ю з міністром культури та інформаційної політики Олександром Ткаченко. 18.04.2023 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3697417-v-ukraini-zrujnovani-abo-poskodzeni-ponad-550-obektiv-kulturnoi-spadsini-tkachenko.html>
4. Захист культурної спадщини під час війни — аналіз положень міжнародного гуманітарного права. <https://pravo.ua/zakhyst-kulturnoi-spadsini-pid-chas-viiny-analiz-polozen-mhp/>
5. Williams S.A. The international and national protection of movable cultural property a comparative study. New York: Ocena publications, INC. Dobbs Ferry, 1978. 428 p.
6. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. ООН; Міжнародний документ від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_721#Text (дата звернення: 14.07.2023).
7. Протокол про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту. ООН; Протокол, Міжнародний документ від 14.05.1954. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text (дата звернення: 14.07.2023).
8. Акімов М.О. Брюссельська конференція 1874 року та її значення у міжнародному гуманітарному праві. http://www.lex-line.com.ua/?language=us&go=full_article&id=2558
9. Декларація ЮНЕСКО, яка стосується навмисного руйнування культурної спадщини (прийнята Генеральною конференцією на 32-й сесії; Париж, 17 жовтня 2003). Захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту. *Міжнародний журнал Червоного Хреста*. 2004. № 854. С. 147–153.

References:

1. Osnovni polozhennia mizhnarodnoho humanitarnoho prava [The fundamental principles of international humanitarian law] (n.d.). Retrieved from http://www.pollawlife.com.ua/2021/03/blog-post_28.html [in Ukrainian].
2. Statut Organizacii Ob'ednanih Nacij [The Statute of the United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization (UNESCO)]. (n.d). consultant.parus.ua Retrieved from <http://consultant.parus.ua/?doc=00YP4776AD> [in Ukrainian].
3. Interviu z ministrom kultury ta informatsiinoi polityky Oleksandrom Tkachenko. 18.04.2023 roku. [Interview with the Minister of Culture and Information Policy, Oleksandr Tkachenko. 18.04.2023]. ukrinform.ua Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3697417-v-ukraini-zrujnovani-abo-poskodzeni-ponad-550-obektiv-kulturnoi-spadsini-tkachenko.html> [in Ukrainian].
4. Zakhyst kulturnoi spadshchyny pid chas viiny — analiz polozhen mizhnarodnoho humanitarnoho prava [Protecting Cultural Heritage During Wartime: An Analysis of International Humanitarian Law Provisions]. pravo.ua Retrieved from <https://pravo.ua/zakhyst-kulturnoi-spadsini-pid-chas-viiny-analiz-polozen-mhp/> [in Ukrainian].
5. Williams S.A. The international and national protection of movable cultural property a comparative study. New York: Ocena publications, INC. Dobbs Ferry, 1978. 428 p.

6. Konventsiiia pro zakhyst kulturnykh tsinnostei u vypadku zbroinoho konfliktu. OON; Mizhnarodnyi dokument vid 14.05.1954 r. [Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. UN; International Document]. zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_721#Text [in Ukrainian].

7. Protokol pro zakhyst kulturnykh tsinnostei u vypadku zbroinoho konfliktu. OON; Protokol, Mizhnarodnyi dokument vid 14.05.1954. [Protocol on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. UN; Protocol, International Document] (n.d). zakon.rada.gov.ua Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_722#Text [in Ukrainian].

8. Akimov M.O. Briusselska konferentsiia 1874 roku ta yii znachennia u mizhnarodnomu humanitarnomu pravi [The Brussels Conference of 1874 and its significance in international humanitarian law.]. lex-line.com.ua Retrieved from http://www.lex-line.com.ua/?language=us&go=full_article&id=2558 [in Ukrainian].

9. Deklaratsiia YuNESKO, yaka stosuetsia navmysnoho ruinuvannia kulturnoi spadshchyny (pryiniata Heneralnoi konferentsiiei na 32-y sesii; Paryzh, 17 zhovtnia 2003). Zakhyst kulturnykh tsinnostei u razi zbroinoho konfliktu. 2004. [UNESCO Declaration concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage (adopted by the General Conference at its 32nd session; Paris, 17 October 2003). Protecting Cultural Property in the Event of Armed Conflict]. Mizhnarodnyi zhurnal Chervonoho Khresta – International Red Cross Journal. 854. 147–153 [in Ukrainian].

УДК 340

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-702-710](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-702-710)

Ширшикова Руслана Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр-т. Волі, 13, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0009-0003-0920-7403>.

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ

Анотація. У статті проаналізовано дослідження судового контролю за виконанням рішень в адміністративних справах. Наголошено, що задля забезпечення виконання судових рішень в адміністративних справах впроваджено здійснення судового контролю, який передбачає можливість суду зобов'язувати суб'єкт владних повноважень не на користь якого ухвалено судові рішення подати відповідний звіт у встановлений строк.

Зазначено, що судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах є дієвим інструментом, який сприяє захисту законних прав та інтересів людини. Водночас з'ясовано, що на практиці виникає чимало питань, які потрібно детально вивчити щодо удосконалення контрольної функції адміністративних судів. З огляду на це, є важливим здійснення постійного моніторингу стану виконання судових рішень, проведення аналізу причин не виконання судових рішень та пошук шляхів усунення причин не виконання судових рішень в адміністративних справах, а також налагодження взаємодії між судами та виконавчою службою з цих питань.

Запропоновано судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах охарактеризувати через наступні детермінанти: 1) можливість суду зобов'язувати суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судового рішення; 2) можливість суду встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення; 3) можливість притягнення до відповідальності за не подання звіту або не виконання рішення суду без обґрунтованих на це причин; 4) можливість суду зменшити розмір штрафу, який стягується на користь Державного бюджету України за невиконання або неналежне виконання рішення на суму штрафу, який було накладено за ці самі дії державним виконавцем відповідно до законодавства про виконавче провадження.

Визначено, що поняттям «судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах» можна трактувати як особливу форму здійснення правосуддя в адміністративних судах, яка реалізується через надання контрольних повноважень суддям вимагати в установлені строки надання звіту про виконання судового рішення від суб'єктів владних повноважень та накладати штрафні санкції, у разі невиконання або неналежного виконання вимог суду.

Ключові слова: судовий контроль, виконання рішень, адміністративна справа, адміністративне судочинство, звіт про виконання судового рішення.

Shyrshykova Ruslana Mykolayivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Constitutional, Administrative and International Law, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli Ave., 13, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0009-0003-0920-7403>

JUDICIAL CONTROL OF THE IMPLEMENTATION OF DECISIONS IN ADMINISTRATIVE MATTERS

Abstract. The article is devoted to the study of judicial control over the execution of decisions in administrative cases. Attention is focused on the fact that in order to ensure the execution of court decisions in administrative cases, judicial control has been implemented, which provides for the possibility of the court to oblige the subject of power, not in favor of which the court decision was passed, to submit the corresponding report within the prescribed period.

It is noted that judicial control over the execution of court decisions in administrative cases is an effective tool that contributes to the protection of legal rights and interests of a person. At the same time, it was found that in practice many questions arise that need to be studied in detail regarding the improvement of the control function of administrative courts. In view of this, it is important to constantly monitor the state of execution of court decisions, to analyze the reasons for non-execution of court decisions and to find ways to eliminate the reasons for non-execution of court decisions in administrative cases, as well as to establish cooperation between courts and the executive service on these issues.

It is proposed to characterize the judicial control over the execution of court decisions in administrative cases through the following determinants: 1) the possibility of the court to oblige the subject of authority to submit a report on the execution of the court decision; 2) the possibility of the court to establish a new deadline for submitting the report, to impose on the head of the subject the authority responsible for the execution of the decision; 3) the possibility of

prosecution for failure to submit a report or failure to comply with a court decision without justified reasons; 4) the possibility of the court to reduce the amount of the fine levied in favor of the State Budget of Ukraine for non-execution or improper execution of the decision by the amount of the fine that was imposed for the same actions by the state executor in accordance with the legislation on enforcement proceedings.

It was determined that the concept of "judicial control over the execution of court decisions in administrative cases" can be interpreted as a special form of administration of justice in administrative courts, which is implemented through the granting of control powers to judges to demand the submission of a report on the execution of a court decision from subjects of authority and to impose fines in case of non-fulfillment or improper fulfillment of court requirements.

Keywords: judicial control, execution of decisions, administrative case, administrative proceedings, report on execution of court decision.

Постановка проблеми. Проблематика здійснення адміністративного судочинства пов'язана з необхідністю удосконалення правозастосування, з одного боку та втілення загальноприйнятих міжнародних стандартів та стандартів Європейського Союзу, – з іншого. Означене торкнулося сфери суспільних відносин, яких пов'язано з визначенням судового контролю за виконанням рішень в адміністративних справах. Крім того, важливість забезпечення прав учасників адміністративного судочинства підкреслюється досягненням мети розгляду публічно-правових спорів та виконанням відповідних судових рішень. Нормативне оновлення судового контролю за виконанням рішень в адміністративному судочинстві відбулось порівняно нещодавно з прийняттям змін до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), тому не набуло належного доктринального опрацювання. За таких умов, обрана проблематика потребує нагального вирішення та опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання адміністративного судочинства та аспектів, що його супроводжують досліджувалось такими вченими, як: В.І. Бенедик, О.В. Закаленко, С.В. Ківалов, Д.А. Козачук, В.К. Колпаков, І.О. Корецький, О.І. Корчинський, А.Ю. Осадчий, Н.Б. Писаренко, В.В. Решота, А.В. Руденко, М.І. Смокович, Р.Ю. Ханик-Посполітак, І.В. Хорт, Є.В. Чаку, Д.М. Чечет та іншими. Безпосередньо судовому контролю за виконанням рішень в адміністративних справ присвячено праці Івасина О.Р., Б.М. Лазарева, В. М. Горшенєва, В.М. Малярєнко, А.І. Селіванова.

Мета статті. Відсутність сформованого концепту змістовного наповнення судового контролю за виконанням рішень по адміністративних

справах в умовах процесів євроінтеграції та глобалізації є підставою виокремлення мети цього дослідження – аналізу судового контролю за виконанням рішень в адміністративних справах.

Виклад основного матеріалу. На конституційному рівні: а) обов'язковість судового рішення віднесено до основних засад судочинства; б) прямо передбачено, що обов'язок виконання судового рішення покладається на державу у визначеному законом порядку; в) визначено, що контроль за виконанням судового рішення здійснює суд [1].

Водночас прийняття судом рішення не може вважатись належним та ефективним способом захисту порушеного права, інтересу, їх відновлення допоки рішення не буде виконано. З цього слідує, що прийняття рішення судом втрачає своє значення та силу, якщо воно не буде виконано. Виконання судового рішення є завершальною стадією судового процесу.

Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) вказано, що виконання судового рішення як завершальна стадія судового провадження є невід'ємним елементом права на судовий захист [2]. На жаль в Україні значна частина рішень залишається невиконаною. Така ситуація трапляється в різних судових процесах (зокрема, адміністративних, господарських, цивільних). Згідно з даними Єдиного державного реєстру судових рішень України станом на липень 2021 року було наявно 2 741 857 рішень, предметом спору в яких є питання щодо невиконання рішень адміністративних судів, а в листопаді 2022 року цей показник сягнув межі в 3 439 102 рішень [3]. Тобто є тенденція до зростання цих показників.

Особливої актуальності набуває питання виконання судових рішень саме в адміністративних справах, де однією зі сторін є суб'єкт владних повноважень. Тобто в цьому випадку йдеться не тільки про довіру до судової системи, а й до державної влади загалом. До причин невиконання судового рішення в адміністративних справах можна до прикладу віднести, ті що зумовлені відсутністю коштів для виконання судового рішення, незрозумілість винесеного судового рішення, реорганізаційні процеси в державних органах, зміна законодавства, не регламентованість порядку виконання судового рішення по окремим справам та ін.

Сутнісно судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах має прояв через реалізацію основних завдань адміністративного судочинства, що досягаються під час розгляду публічно-правових спорів, які не обмежується винесенням судового рішення, а включають їх виконання. Як слушно відмічено Івасином О.Р., кожний судовий процес повинен завершуватися реалізацією судового рішення у спірних правовідносинах між його сторонами. Отже, після розгляду

адміністративної справи, суд має продовжувати відігравати активну роль у реалізації сторонами прав та законних інтересів, із приводу захисту яким він прийняв судове рішення. Від здійснення судом належного контролю за виконанням судового рішення прямо залежить і ефективність правосуддя. Саме така позиція суду після винесення рішення щодо його виконання забезпечує ефективний захист прав та інтересів фізичних і юридичних осіб [4, с. 94].

Забезпечення виконання судових рішень в адміністративних справах впроваджено задля здійснення судового контролю, який передбачає можливість суду зобов'язувати суб'єкт владних повноважень не на користь якого ухвалено судове рішення подати відповідний звіт у встановлений строк. У разі порушення цих вимог, судом накладається штраф, що по суті не звільняє надалі від виконання судового рішення. Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах можна вважати дієвим інструментом, який сприяє захисту законних прав та інтересів людини. Водночас на практиці виникає чимало питань, які потрібно детально вивчити щодо удосконалення контрольної функції адміністративних судів. Як правило, виокремити ці питання можливо через специфіку виконання рішень в межах окремих категорій адміністративних справ. Так, до прикладу категоріям справ щодо поновлення осіб на публічній службі притаманно невиконання судових рішень через постійні реорганізаційні процеси, складнощі виконання окремих рішень з питань проходження служби, у разі якщо особа уже не в трудових відносинах. Для кращого розуміння розглянемо ситуацію, за якої судом прийнято рішення про зобов'язання роботодавця надати відпустку перед звільненням. Водночас коли рішення набрало законної сили, особа вже не перебувала в трудових відносинах із суб'єктом владних повноважень. Тож в цьому випадку, виникає закономірне питання: яким чином в такій ситуації може бути виконано судове рішення в адміністративній справі щодо зобов'язання роботодавця надати особі відпустку перед звільненням і чи можна в такій ситуації встановити контроль суду? Однозначної відповіді немає. Та в такому випадку може бути використано право позивача на роз'яснення судового рішення.

Статистичні дані минулих років засвідчують, що звернення сторін про встановлення судового контролю за виконанням судових рішень суди задовольняють на рівні близько 5 %. Так, до прикладу за близько два роки судами першої інстанції постановлено понад 2500 рішень щодо задоволення заяв про встановлення судового контролю [3].

Щодо самого визначення поняття «судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах», то в законодавстві воно

відсутнє. Водночас судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах можна охарактеризувати через наступні детермінанти:

1) можливість суду зобов'язувати суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судового рішення. Зазначене має відбуватись за певних умов: а) ухвала суду про встановлення судового контролю приймається судом, який ухвалював судові рішення; б) виконавцем ухвали суду про встановлення судового контролю є суб'єкт владних повноважень, не на користь якого ухвалене судові рішення; в) встановлення строків на подання звіту;

2) можливість суду встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення. Зазначене може відбуватись: а) за наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду (тобто, якщо звіт подано, однак з його змісту вбачається не виконання рішення суду без поважних на це причин); б) в разі неподання звіту;

3) можливість притягнення до відповідальності за не подання звіту або не виконання рішення суду без обґрунтованих на це причин. Розмір штрафу визначається від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб. При цьому, половина суми штрафу стягується на користь позивача, інша половина – до Державного бюджету України. З наступного дня після набрання ухвалою суду про накладення штрафу законної сили на суму заборгованості без додаткового рішення суду нараховується пеня у розмірі трьох відсотків річних з урахуванням індексу інфляції. Зазначене може відбуватись за: а) клопотанням позивача про накладення штрафу; б) за ініціативою судді. Сплата штрафу не звільняє від обов'язку виконати рішення суду і подати звіт про його виконання;

4) можливість суду зменшити розмір штрафу, який стягується на користь Державного бюджету України за невиконання або неналежне виконання рішення на суму штрафу, який було накладено за ці самі дії державним виконавцем відповідно до законодавства про виконавче провадження. Зазначене може відбуватись за: а) клопотанням органу чи посадової особи, відповідальних за виконання рішення; б) за наявності необхідних доказів.

Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах здійснюється також у порядку, встановленому статтею 287 «Особливості провадження у справах з приводу рішень, дій або бездіяльності органу державної виконавчої служби, приватного виконавця» Кодексу адміністративного судочинства [5].

Ще однією характерною особливістю в цьому випадку є повноваження адміністративного суду поряд зі здійсненням правосуддя, наділення

контрольними функціями на стадії виконавчого провадження. Таким чином, судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах можна вважати особливою формою здійснення правосуддя в адміністративних судах, яка реалізується через надання контрольних повноважень суддям вимагати в установлені строки надання звіту про виконання судового рішення від суб'єктів владних повноважень та накладати штрафні санкції, у разі невиконання або неналежного виконання вимог суду.

За іншого наукового підходу судовий контроль за виконанням рішень суду в адміністративних справах розглядається як спеціальний вид провадження в адміністративному судочинстві, відмінним від позовного [6]. Своєю чергою, *О.Р. Івасин судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах відносить до спеціальних способів, розкриваючи їх через призму: а) зобов'язання суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення; б) накладення штрафу за невиконання судового рішення; в) визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені суб'єктом владних повноважень – відповідачем на виконання такої постанови суду або порушення прав позивача, підтверджених такою постановою суду [7, с. 93].*

На думку, Б.Д. Гудз судовий контроль за законністю адміністративної діяльності органів виконавчої влади може здійснюватись у двох формах – прямого (здійснюється адміністративними судами) і непрямого контролю (загальними судами побічно під час розгляду цивільних, кримінальних, господарських справ).

Принципами судового контролю за законністю адміністративної діяльності органів виконавчої влади є: верховенство права; законність; підпорядкування діяльності суддів тільки закону та заборона делегування функцій судів; гласність; справедливість; забезпечення й охорона інтересів особи й держави; незалежність суддів [8]. Вважаємо, що даний перелік може бути доповнений принципом своєчасності (у розумні строки), принципу юридичної визначеності (у спосіб, який визначено судом), принципу відповідності та повноти (відповідно до рішення суду).

Щодо проблемних питань здійснення судового контролю за виконанням рішень в адміністративних справах можна віднести:

- 1) відсутність у суду прямого обов'язку встановлювати контроль за виконанням судових рішень;
- 2) відсутність у суду прямого обов'язку застосовувати штрафні санкції;
- 3) недоврегульованість на рівні процесуального закону усіх процедурних аспектів щодо застосування судового контролю за виконанням

судових рішень в адміністративних справах (зокрема, щодо можливості встановлення судового контролю після прийняття рішення чи в момент його винесення, чи допустиме повторне звернення з клопотанням про встановлення судового контролю);

4) відсутність права на касаційне оскарження ухвал, якими розв'язано питання про встановлення судового контролю.

З огляду на це, вважаємо за необхідне внесення змін до ст. 382 КАС України, доповнивши її першочергово положеннями щодо:

а) обов'язків суду встановлювати контроль за виконанням судових рішень та застосовувати штрафні санкції, у разі встановлення фактів порушень;

б) врегулювання питання щодо можливості встановлення судового контролю після прийняття рішення судом та права на повторне звернення з клопотанням про встановлення судового контролю.

Висновки. Визначено, що поняття «судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах» можна трактувати як особливу форму здійснення правосуддя в адміністративних судах, яка реалізується через надання контрольних повноважень суддям вимагати в установлені строки надання звіту про виконання судового рішення від суб'єктів владних повноважень та накладати штрафні санкції, у разі невиконання або неналежного виконання вимог суду. Запропоновано судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах охарактеризувати через наступні детермінанти правомочностей суду щодо спрямування діяльності суб'єкта владних повноважень.

Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах можна вважати дієвим інструментом, який сприяє захисту законних прав та інтересів людини.

Водночас з'ясовано, що на практиці виникає чимало питань, які потрібно детально вивчити щодо удосконалення контрольної функції адміністративних судів. З огляду на це, є важливим здійснення постійного моніторингу стану виконання судових рішень, проведення аналізу причин не виконання судових рішень та пошук шляхів усунення причин не виконання судових рішень в адміністративних справах, а також налагодження взаємодії між судами та виконавчою службою з цих питань.

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.

2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Міжнародний документ від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Досвід адміністративних судів у питаннях контролю за виконанням рішень. Шляхи розвитку інституту судового контролю в інших видах судочинства: Матеріали круглого столу, організованого проектом ЄС «Право-Justice». 22.11.2022. URL: <https://dna.arbitr.gov.ua/archive/1353585/>

4. Івасин О.Р. Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві: спеціальні способи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право.* № 5 (17), 2018. С. 93-100.

5. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.05.2005 р. № 2747. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>

6. Сасевич О.М. Судовий контроль як механізм підвищення ефективності судових рішень. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Sasevich_sud_kontr.pdf

7. Івасин О.Р. Судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративному судочинстві: спеціальні способи. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету імені Короля Данила Галицького.* № 5/17. 2018. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/випуск-журналу-№17/судовий-контроль-за-виконанням-судов-2/>

8. Гудз Б.Д. Судовий контроль за законністю адміністративної діяльності органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2013. 218 с.

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 28.06.1996 r. № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine dated June 28, 1996 No. 254k/96-BP.]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> [in Ukrainian].

2. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Ievropeiska konventsiiia z prav liudyny) [Mizhnarodnyi dokument vid 04.11.1950 r.] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Dosvid administratyvnykh sudiv u pytanniakh kontroliu za vykonanniam rishen. Shliakhy rozvytku instytutu sudovoho kontroliu v inshykh vydakh sudochynstva [Materials kruhloho stolu, orhanizovanoho proiektom YeS «Pravo-Justice» 22.11.2022.] Retrieved from: URL: <https://dna.arbitr.gov.ua/archive/1353585/> [in Ukrainian].

4. Ivasyn O.R. (2018) Sudovyy kontrol za vykonanniam sudovykh rishen v administratyvnomu sudochynstvi: spetsialni sposoby [Judicial control over the execution of court decisions in administrative proceedings: special methods]. *Naukovo-informatsiynyy visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolya Danyla Halyts'koho: Zhurnal. Seriya Pravo.* [Scientific and information bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law named after King Danylo Halytskyi: Journal. Law series], 5 (17), p. 93-100. [in Ukrainian].

5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 06.07.2005 r. № 2747-IV [Administrative Judicial Code of Ukraine: Law of Ukraine dated July 6, 2005]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/ed20171215#n9553> [in Ukrainian].

6. Sasevych O.M. Sudovyy kontrol' yak mekhanizm pidvyshchennya efektyvnosti sudovykh rishen [Judicial control as a mechanism for increasing the effectiveness of court decisions]. Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Sasevich_sud_kontr.pdf [in Ukrainian].

7. Ivasyn O.R. (2018) Sudovyi kontrol za vykonanniam sudovykh rishen v administratyvnomu sudochynstvi: spetsialni sposoby [Naukovo-informatsiynyy visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu imeni Korolia Danyla Halyts'koho]. Retrieved from: <https://visnyk.iful.edu.ua/vypusk-zhurnalu-№17/sudovyi-kontrol-za-vykonanniam-sudov-2/> [in Ukrainian].

8. Hudz B.D. (2013) Sudovyy kontrol' za zakonnistyu administratyvnoyi diyal'nosti orhaniv vykonavchoyi vlady [Judicial control over the legality of administrative activities of executive authorities]. *Kyyiv*, 2013. 218 s. [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

УДК 53(07)+372.853

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-711-724](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-711-724)

Атаманчук Петро Сергійович доктор педагогічних наук, професор, академік НАН ВО України, професор кафедри фізики та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, 32300, тел.: (097)-214-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-3646-8946>.

Атаманчук Вікторія Петрівна доктор філологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник відділу інформаційно-дидактичного моделювання, Національний центр «Мала академія наук України», головний науковий співробітник відділу навчання мов національних меншин та зарубіжної літератури Інституту педагогіки НАПН України, вул. Дегтярівська 38-44, м. Київ, 04119, тел.: (097)-119-42-68, <https://orcid.org/0000-0002-5211-2480>.

ІННОВАТИКИ В УПРАВЛІННІ ЯКІСТЮ НАВЧАННЯ ІНДИВІДА

Анотація. Відомо [1–7], що найвищому рівню підготовки фахівця будь-якого профілю відповідає сформованість його власного інтелектуально-світоглядного кредо, на основі бінарної ціле-зорієнтованості навчальних процедур (навчальний предмет + методика навчання цього навчального предмета). У розробленні будь-якої моделі освіти визначальною є та обставина, що методологічний засіб соціально-культурного і державницького препарування глобальної мети освіти на чинники морального, інтелектуального, духовно-культурного, науково-технічного, економічного й кадрового характеру (ціннісні ознаки), є надійною передумовою для створення стандартів національної освіти та вироблення ефективних технологій управління результативністю та якістю навчання. Наш науковий авторський досвід управління результативним і якісним навчанням молоді, набутий у тривалих дослідженнях та аналітичні узагальнення напрацювань з цієї проблеми численної кількості вітчизняних та зарубіжних авторів, покладені в основу даної публікації. Окрім того, презентовані викладки співвідносяться з наслідками впровадження колективних (наукова школа П. С. Атаманчука – Кам'янець-Подільський

національний університет імені Івана Огієнка; Тернопільський національний університет імені Володимира Гнатюка) інноваційних теоретичних і практичних напрацювань, дієвих методик і технологій щодо управління процесами формування авторського кредо (*прогнозованих професійних компетентностей та світогляду*) майбутнього фахівця. В наших дослідженнях [6, с. 6–40] доведено, що ефективна умова формування професійних якостей фахівця природничо-наукового профілю – це: одночасне набуття ним прогнозованих мір обізнаності з конкретних навчальних дисциплін (фізика, технічна творчість, безпека життєдіяльності, машинознавство, технічна механіка, охорона праці в галузі, автотракторна справа, технологічна освіта та ін.) і методик їх навчання. В численних науково-педагогічних дослідженнях і творах доказово ілюструється [8–11], що тотальна природничо-наукова освіта орієнтує на впровадження технологій бінарних ціле-орієнтацій як засобу формування цілісного природничо-наукового кредо індивіда: забезпечення готовності підлітка, молодшої людини, фахівця до навчання упродовж усього життя та опанування досвіду людства щодо створення і використання високих технологій у будь-якій сфері безпечної інноваційної життєдіяльності людини.

Ключові слова: природничо-наукова освіта, освітня доктрина, контроль, управління, менеджмент навчання, компетентність, світогляд, педагогічне кредо, державний освітній стандарт, STEM-освіта.

Atamanchuk Petro Serhiyovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine, Professor of the Department of Physics and Methods of its Teaching, Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk, Ternopil, 32300, tel.: (097)-214-08-53, <https://orcid.org/0000-0002-3646-8946>.

Atamanchuk Viktoriya Petrivna Doctor of philological sciences, associate professor, leading researcher of the department of information and didactic modeling, National Center "Small Academy of Sciences of Ukraine"; chief researcher of the Department of Teaching Languages of National Minorities and Foreign Literature of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Degtyarivska St., 38-44, Kyiv, 04119, tel.: (097)-119-42-68, <https://orcid.org/0000-0002-5211-2480>.

INNOVATIVES IN THE MANAGEMENT OF THE QUALITY OF INDIVIDUAL LEARNING

Abstract. It is known [1–7] that the highest level of training of a specialist of

any profile corresponds to the formation of his own intellectual and worldview credo, based on the binary goal-orientation of educational procedures (subject + method of teaching this subject). In the development of any model of education, the decisive factor is the fact that the methodological means of socio-cultural and state preparation of the global goal of education into factors of a moral, intellectual, spiritual-cultural, scientific-technical, economic and personnel nature (value characteristics) is a reliable prerequisite for the creation of national education standards and the development of effective technologies for managing the effectiveness and quality of education. Our scientific author's experience in managing the effective and high-quality education of young people, acquired in long-term research and analytical summaries of the work on this problem by a large number of domestic and foreign authors, are the basis of this publication. In addition, the presented explanations are related to the consequences of the implementation of collective (P. S. Atamanchuk Scientific School – Ivan Ohienko Kamianets-Podilskyi National University; Volodymyr Hnatyuk Ternopil National University) innovative theoretical and practical developments, effective methods and technologies for process management formation of the author's credo (projected professional competencies and outlook) of the future specialist. In our research [6, p. 6–40] proved that an effective condition for the formation of the professional qualities of a specialist in the natural and scientific profile is: the simultaneous acquisition by him of the predicted measures of awareness of specific educational disciplines (physics, technical creativity, life safety, mechanical engineering, technical mechanics, labor protection in the field, auto-tractor business, technological education, etc.) and methods of their training. In numerous scientific and pedagogical studies and works, it is evidently illustrated [8–11] that total natural and scientific education focuses on the implementation of technologies of binary goal-orientations as a means of forming a complete natural and scientific credo of an individual: ensuring the readiness of a teenager, young person, specialist for learning throughout life and mastering the experience of mankind regarding the creation and use of high technologies in any sphere of safe, innovative human activity.

Keywords: natural science education, educational doctrine, control, management, learning management, competence, worldview, pedagogical credo, state educational standard, STEM education.

Постановка проблеми. Зорієнтованість навчального процесу на високі результативність і якість навчання набуває **надзвичайної актуальності**, особливо, в аспекті забезпечення **тотальної природничо-наукової грамотності** кожного індивіда (важливий ціннісний пріоритет розвинутого інформаційно-комунікаційного навчального середовища). Зокрема, в доказовому огляді європейського досвіду (**PISA**) досить переконливо

стверджується, що **природничо-наукова грамотність** набуває надто важлого значення як на національному, так і на міжнародному рівнях. З таких позицій зрозуміло, що проблему результативного навчання, варто трактувати як науку про оптимізацію та закономірності організації, контролю, коригування та управління в такому навчанні, предмет котрого співвідноситься із заданістю корисних установок, прогнозованістю міри обізнаності, власною системою цінностей, професійними компетентнісним та світоглядним досвідом [1–13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Реалії сьогодення (стан війни: мінні поля, дрони, ракетні бомбування, авіаційні нальоти тощо) спонукають нинішній світ до визнання необхідності **тотальної природничо-наукової освіти** для усіх, хто навчається, незалежно від вибору своєї майбутньої професії. У розбудовах **системи природничо-наукової освіти** необхідно орієнтуватися на наявність не тільки матеріального, але й віртуального світу, у який молода людина може «входити», жити в ньому, і взаємодіяти з ним. Важливо також, що STEM-інтеграційні освітні інновації орієнтують на підвищення рівня природничо-наукової обізнаності індивіда як передумови реалізації важливих державних програм, пов'язаних, в першу чергу, зі створенням високоточної військової та цивільної техніки, освоєнням і розробкою сучасних високих нано- та цифрових технологій, розробкою і втіленням елементів піонерських космічних програм тощо.

Мета статті. Окреслення напрямів нейтралізації прогалин у навчанні індивіда (причини – воєнний стан, он-лайн та дистанційна освіта тощо) та запровадження науково-доказового (навчальний час та інновації) **механізму оптимізації** освітньо-професійних навчальних програм та державних освітніх стандартів. Ілюстрація дієвості цілісного пакету методичного та дидактичного супроводу усіх видів діяльності майбутнього фахівця. Презентація наслідків впровадження інноваційної концепції управління процесами формування природничо-наукової компетентності та світогляду майбутнього фахівця природничо-наукового профілю в умовах інформаційно-навчального середовища та STEM-освіти.

Виклад основного матеріалу. Як уже неодноразово наголошувалось [1–7], проблему результативного навчання, варто трактувати як науку про оптимізацію та закономірності організації, контролю, коригування та управління в такому навчанні, предмет котрого співвідноситься із заданістю корисних установок, прогнозованістю міри обізнаності, власною системою цінностей, професійними компетентнісним та світоглядним досвідом.

Якщо ж вказану проблему розглянути з розмежування понять, – **(компетенція – це потенціальна міра інтелектуальних, духовно-культурних, світоглядних та креативних можливостей індивіда; компетентність – виявлення цих можливостей через дію: розв'язування**

проблеми (задачі), креативна діяльність, створення проекту, обстоювання точки зору тощо), – то цей процес прогнозується як цілісний цикл. Цілісність означає, що в основі менеджменту якості підготовки фахівців має бути об'єктивний контроль результатів навчання та реальне управління (прогнозування, зіставлення, коригування, регулювання) процедурами формування інтелекту та світогляду індивіда [2, с. 1–22]. Трактуючи якість як системну методологічну категорію, що відображає ступінь відповідності результату поставленій меті, легко окреслити траєкторію розв'язання вказаної проблеми як, взагалі, так і в застосуванні до конкретної освітньої галузі «фізико-технологічної», а точніше – професійного становлення майбутнього фахівця, формування його природничо-наукового и кредо [1–13].

Цивілізований світ визнає престижність природничо-наукової (фізико-технологічної) освіти. Звісно, що майбутній фахівець, в нинішню епоху, стає, чи не єдиним, носієм навчально-наукових новацій, пов'язаних зі STEM-освітою та NBIC-технологіями (N – нано, B – біо, I – інфо, C – когно). Помітною тенденцією багатьох дидактичних розвідок виступає їхня інноваційна зорієнтованість на ідеологію STEM-освіти, яка передбачає об'єднання природничих наук (Science), використання нових технологій (Technology), інженерії (Engineering) та математики (Mathematics). Головний вектор таких процедур – готовність суб'єкта до креативної творчої діяльності упродовж усього свого життя. Основою формування прогнозованих інтелекту та світогляду індивіда є його залучення до активної навчально-пізнавальної діяльності, такої, щоб *«теоретик» більше практикував, а «емпірик» більше теоретизував*. Дія механізму формування прогнозованих навчальних досягнень [7, с. 106–108] зводиться до поступового та гарантованого підвищення рівня обізнаності того, хто навчається (таблиця 1).

Таблиця 1.

Компетентнісно-світоглядні характеристики особистості

Рі- вень	Ознаки обізна- ності	Поз- наче- ння	Ціннісні новоутворення (інтелект + світогляд)
Ниж- чий	Завчені знання	ЗЗ	Учень (студент) механічно відтворює зміст пізнавальної задачі в обсязі та структурі її засвоєння
	Насліду- вання	НС	Той, хто навчається копіює головні моторні чи розумові дії, пов'язані із засвоєнням пізнавальної задачі, під впливом внутрішніх чи зовнішніх мотивів
	Розумін-ня голов-ного	РГ	Учень (студент) свідомо відтворює головну суть у постановці і розв'язуванні пізнавальної задачі
Опти- маль- ний	Повне воло-діння знаннями	ПВЗ	Учень (майбутній спеціаліст) не тільки розуміє головну суть пізнавальної задачі, а й здатний відтворити весь її зміст у будь-якій структурі викладу

Ви- щий	Навичка	Н	Той, хто навчається, здатний використовувати зміст конкретної пізнавальної задачі на підсвідомому рівні, як автоматично виконувати мисленеву чи моторну операцію щодо розв'язання конкретної навчальної проблеми (це єдина якість обізнаності, виявлення якої регламентується в часі та супроводжується категоричною заборорою використання будь-яких навчальних джерел чи консультацій)
	Уміння застосовувати знання	УЗЗ	Здатність свідомо застосовувати набуті знання в нестандартних навчальних ситуаціях (творче перенесення)
	Переко- нання	П	Міра обізнаності, незаперечна для особи, в істинності якої вона впевнена та готова її обстоювати, захищати в рамках дії механізму діалектичного сумніву (нові наукові факти можуть скоригувати точку зору, яка обстоювалась)
	Звичка	Зв.	Автоматизована поведінкова дія, що виступає психологічним елементом структури вчинку

Феномен якості навчання органічно пов'язаний зі світоглядним та методологічним аспектами людського знання і тому завжди несе у собі ознаки особистісної забарвленості: тільки власна діяльність може бути одночасно і джерелом, і засобом формування особистісних набутоків (різної якості знань) людини [1–3]: **ЗЗ** – заучування знань; **НС** – наслідування; **РГ** – розуміння головного; **ПВЗ** – повне володіння знаннями; **УЗЗ** – уміння застосовувати знання; **Н** – навичка; **П** – переконання; **Зв** – звичка. Ефективність діяльнісної концепції у навчанні підтверджують результати багатьох досліджень вчених-дидактиків [1–13]. Однак, ми наголошуємо на **можливості забезпечення результативного («бездефектного») навчання усіх (а не якоїсь частини) учасників цього процесу за умови регулярно здійснюваного контролю, орієнтованого на еталонні вимоги**. Виходимо з усвідомлення того, що тільки у випадку, коли здійснено надійний **«запуск»** навчальної діяльності має смисл говорити про систематичний і об'єктивний контроль як засіб цілеспрямованого управління результатами цієї діяльності. Розрізняють такі основні види контролю результатів навчальної діяльності: **поточний, тематичний та підсумковий**. Зміст *поточного контролю* ([6, с. 83–84]; [7, с. 80–83]) визначається логікою конкретного уроку. В цьому виді контролю найбільш повно реалізується дидактична функція навчального матеріалу; в меншій мірі – розвивальна і виховна функції навчального матеріалу. Поточний контроль здійснюється від уроку до уроку і тут важливо витримати логіку

інформаційних взаємозв'язків наступних уроків з попередніми. У переважній більшості навчальних ситуацій, поточний контроль орієнтує учня на досягнення у навчанні дидактичної мети – повного володіння знаннями (**ПВЗ**). Проте, у навчанні можуть бути виправданими ситуації, коли орієнтир для навчальних устремлінь, у межах конкретного заняття, задається нижчими або вищими цілями-еталонами, в залежності від значущості конкретної пізнавальної задачі. Тому структурно-логічну схему цілей-еталонів для поточного контролю можемо зобразити у такому поданні (рис. 1).

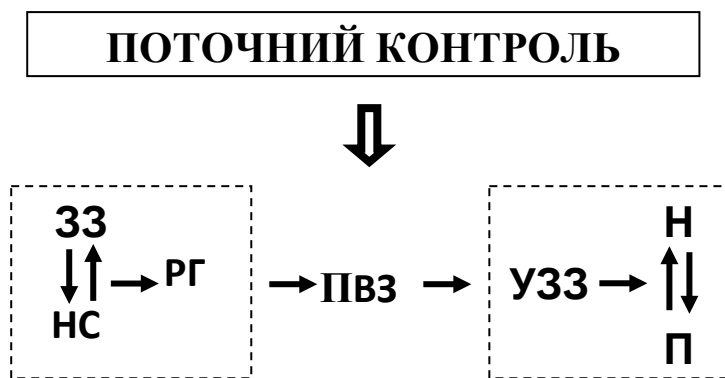

*Рис. 1. Структурно-логічна схема цілей-еталонів
для*

Пунктирними контурами окреслено еталони, які призначаються або не призначаються для конкретної пізнавальної задачі, залежно від її валентності. У технологічному ключі це означає, що в однаковій мірі недоцільно і навіть згубно буде намагатись «підняти планку» до (**ПВЗ**), якщо, наприклад, задано орієнтир – (**РГ**), або – опустити її до (**ПВЗ**), якщо маємо підстави орієнтуватись на мету-еталон вищого рівня. Необхідно також виходити і з того, що функції поточного контролю будуть різними залежно від типу уроку. Поділяємо точку зору про те [3], що при первинному «входженні» в нову тему, поточний контроль набуває ознак формуючого характеру і здійснюється не заради лише виставлення учневі оцінки, а з тим, щоб, відповідно до цілей-еталонів, скорегувати його діяльність у потрібне русло. Однак, у процесі повторення, систематизації та узагальнення навчального матеріалу поточний контроль здійснюється і заради атестації учня. Через еталонні вимоги поточного контролю, встановлено [7, с. 119–123] приблизно такий розподіл (у відсотках) учнів за домінуючою ознакою засвоєння навчального матеріалу: процес відбувається на рівні свідомого засвоєння навчального матеріалу, коли простежуються причинно-наслідкові зв'язки, логіка доказовості та ін. (**параметр усвідомленості**) – 20%; засвоєння навчального матеріалу проходить за схемою заучування (**параметр стереотипності**) – 40 %; засвоєння навчального матеріалу здійснюється за

схемою наслідування (**параметр пристрасності**) – 40 %. Як правило, до першої групи учнів відносяться ті, хто регулярно працює, практично не мають прогалин у знаннях і стабільно краще навчаються; учням наступних двох груп властиві, перш за все, прогалини в опорних знаннях, низький рівень пошукової і творчої активності, нижчі показники успішності тощо. Однак, це не означає, що вказаною градацією ми хочемо скористатися для того, щоб констатувати й «узакоинити», як своєрідну безумовність, існування поділу учнів на талановитих і менш талановитих: не треба задаватися питанням про наявність, чи відсутність таланту, а, просто треба створювати умови для розвитку і використання творчих можливостей кожного індивіда. З позицій нашого підходу з'ясовано, що діяльність тих, хто переважно засвоює навчальний матеріал за параметром стереотипності доцільно коригувати відповідно до схеми **«досліджуй → обґрунтовуй → узагальнюй»**, а, хто – за параметром пристрасності – до схеми **«узагальнюй → пересвідчуйся → досліджуй»**.

Зміст тематичного контролю визначається логікою конкретної теми. І, оскільки, кожна навчальна тема репрезентує деяку цілісну картину пізнання, яка існує в суспільній свідомості, то при її вивченні учневі доводиться мати справу з класом взаємопов'язаних пізнавальних задач. Тому важливо при здійсненні тематичного контролю орієнтуватися на логіку інформаційних взаємозв'язків генеральних понять і висновків теми ([6, с. 85–86]; [7, с. 82–84]). У цілому структурно-логічну схему цілей-еталонів для тематичного контролю можна подати так, як зображено на рисунку 2.

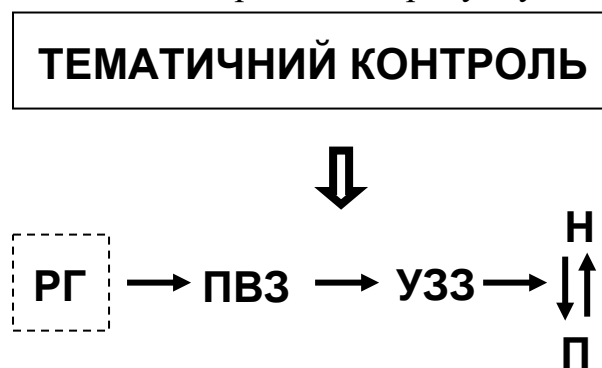

Рис. 2. Структурно-логічна схема цілей-еталонів

Пояснимо окремі моменти рис. 2. Пунктирний контур щодо рівня розуміння головного (**РГ**) свідчить про те, що в тематичному контролі здебільшого на таку мету-еталон не орієнтуються (якоюсь мірою це свідчення того, що навчальний матеріал, засвоєння якого орієнтовано на такий низький рівень (**РГ**) варто зняти з розгляду взагалі). Що ж до інших цілей-еталонів, – (**ПВЗ**), (**УЗЗ**), (**Н**), (**П**), – якщо такі передбачено цільовою навчальною

програмою або ж задано відповідними установками вчителя, то існує лише два можливих стани: мета-еталон досягнута («1» або «+») або – не досягнута («0» або «–»). Якщо наслідки тематичного контролю розглядати з позиції причинної зумовленості наслідками поточного контролю (тобто, в залежності від того як здійснювалась і регулювалась навчально-пізнавальна діяльність учнів (студентів)), то стає зрозуміло, що висока кореляція середніх балів успішності індивіда в поточному і тематичному контролі вказуватиме на ефективність, а низька – неефективність технологічної схеми навчання. Тобто, якщо відстрочений контроль підтверджує у знаннях суб'єкта наявність таких особистісних набутоків, які спрогнозовані цільовою навчальною програмою, то ми знаходимося на шляху до «бездефектного навчання».

Неважко бачити, що зміст *підсумкового контролю* визначається логікою навчального предмета, а якщо говорити більш конкретно – логікою інформаційних взаємозв'язків провідних теорій одного навчального курсу з іншими навчальними курсами ([6, с. 96–100]; [7, с. 86–89]). В цьому контролі найбільш повно реалізуються розвивальна і виховна функції навчального матеріалу. Як правило, здійснюється підсумковий контроль за результатами вивчення великого розділу або всього навчального предмета. Структурно-логічну схему цілей-еталонів для підсумкового контролю знань індивіда подаємо рисунком 3.

ПІДСУМКОВИЙ КОНТРОЛЬ

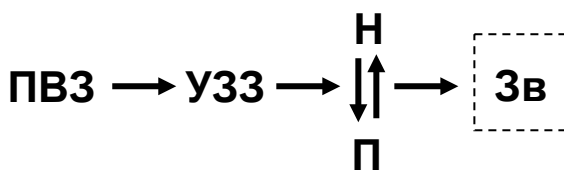

Рис. 3. Структурно-логічна схема цілей-еталонів

Зі схеми бачимо, що підсумковий контроль в основному орієнтує індивіда на вищі цілі-еталони. Штриховий контур щодо такого рівня набутоків суб'єкта як звичка (**Зв**) вказує на те, що в певних випадках (коли свідоме самоуправління інтелектуальною, психомоторною чи почуттєвою дією переходить в автоматизм) можемо формувати і контролювати таку інтегральну якість особистості індивіда. І ще: зорієнтованість підсумкового контролю на вищі цілі-еталони необхідно сприймати діалектично: превалюючий рівень засвоєння навчального матеріалу – (**ПВЗ**); інші рівні, –

(УЗЗ), (Н), (П), – досягаються відносно рідше (чинники: тривалість навчання, кількість і якість певних інтелектуальних чи ціннісно-евристичних (інтелект + світогляд) вправ, ефективність дії функціонального, операціонального та мотиваційного механізмів психіки та ін.).

Особливо акцентуємо увагу (рис. 4), – **аспекти змісту та перспективи наступних досліджень**, – на процедурах процесу і результату оперативного контролю навчально-пізнавальної діяльності індивіда [6, с. 78–83].

Рис. 4. Індикатор здійснюваності процедури навчання індивіда

Ціле-визначеність навчально-пізнавальної діяльності вказує на те, що головним призначенням оперативного контролю ([6, с. 78–91]; [7, с. 64–96]) повинні виступати регулярні перевірки (матеріальної, операціональної і психологічної) готовностей індивіда до здійснення певних перетворень в предметі пізнавальної задачі, відповідно до нормативних вимог, очікувань, можливостей, передбачених навчальною цільовою програмою. Зрозуміло також, що аналіз результатів такої перевірки створює сприятливі умови для управління процесом засвоєння навчального матеріалу на потрібному рівні [1–8]. Оскільки наявність належного матеріального забезпечення навчально-пізнавального завдання (предмети, моделі, інформаційно-комунікаційні засоби, устаткування, таблиці, схеми, збірки, довідники, дидактичні матеріали та ін.) легко перевірити і врахувати за допомогою самих учнів, то особливої уваги заслуговують перевірки операціональної і психологічної готовностей суб'єкта до засвоєння навчального матеріалу. Зміст операціональної

готовності до засвоєння пізнавального завдання пов'язаний з опануванням учнем різними операціями, узагальненими способами дій, які використовуються для перетворення предмета пізнавальної або навчальної задачі. Іншою важливою передумовою здійснення результативної навчально-пізнавальної діяльності виступає психологічна готовність до засвоєння пізнавальної задачі: здатність передбачати кінцевий результат навчально-пізнавальної діяльності і діяти відповідно до нього. Якщо, по-іншому, то психологічна готовність індивіда до опанування конкретного навчального матеріалу – це здатність індивіда до передбачення (фантазування, уміння планувати пізнавальні дії, висувати певні гіпотези (передбачення!) тощо [7, с. 64–96].

Остаточно констатуємо: тільки оперативний контроль навчально-пізнавальної діяльності суб'єкта орієнтує на досягнення навчальної мети, і, фактично, стосується як процесу, так і результату навчально-пізнавальної діяльності. Інші види контролю, – **поточний, тематичний та підсумковий**, – здійснюються практично за сумою всіх можливих цілей навчання: **навчальною, дидактичною, розвивальною та виховною**. Однак, функція **індикатора** гарантованої здійснимості процедури навчання індивіда реально належить тільки оперативному контролю. І, тільки тому, – в перспективі майбутніх наукових досліджень, – функції оперативного контролю навчально-пізнавальної діяльності індивіда науковцям необхідно продовжувати вивчати і осмислювати дуже глибоко [1; 3; 12].

Висновки. В цілому, здійснювана нами публікація спонукає і надає підстави до наступних узагальнень:

професійне становлення майбутнього фахівця будь-якого профілю – це одночасно набуття певних мір обізнаності з конкретних навчальних дисциплін (фізика, технічна творчість, безпека життєдіяльності, цивільний захист, машинознавство, технічна механіка, охорона праці в галузі, автотракторна справа, технологічна освіта тощо) та методик їх навчання;

забезпечення таких умов стає можливим завдяки створенню пакету підручників, навчальних посібників, розробці сценаріїв активного навчання, методичних рекомендацій, презентацій тощо, у яких уперше (для вітчизняної та світової практики) обґрунтовано та впроваджено технологію бінарних цілеорієнтацій (**конкретна навчальна дисципліна + методика її навчання**) як засіб формування цілісного природничо-наукового кредо майбутнього фахівця будь-якого профілю [8–13];

в багатьох, педагогічно орієнтованих, освітньо-професійних програмах (ОПП) прогнозовані рівні фахових інтелекту та світогляду, – природничо-наукова обізнаність індивіда, – ще недостатньо детермінуються об'єктивними чинниками, які мали б налаштовувати навчальний процес на формування в студента професійно значущих якостей; і, що, для усунення цього протиріччя, –

зміст навчально-пізнавальної діяльності, з одного боку, у його співвіднесенні з цілями навчання, з іншого боку, – варто орієнтуватись на бінарну цільову програму, яка забезпечує можливість професійного узгодження змісту конкретної навчальної дисципліни зі змістом методичної підготовки майбутнього фахівця;

формування найвищих рівнів професійних компетентностей і світогляду (вміння, навички, переконання, готовність до вчинку, звичка, авторське педагогічне кредо) може відбуватися тільки внаслідок остаточного і категоричного подолання кризових явищ в освіті (авторитаризм, догматизм, формалізм, консерватизм, суб'єктивізм, «синдром пташеняти» тощо);

орієнтація на результат навчання призводить до переосмислення і перегляду традиційного поняття кваліфікація, що асоціюється з поєднанням уже наявного у суб'єкта досвіду з набутими ним у процесі навчання компетентностями і світоглядом, які він зможе ефективно використовувати у своїй трудовій діяльності;

проблему результативності необхідно трактувати, як науку про оптимізацію і закономірності організації, контролю та управління процедурою навчання, предмет котрої співвідноситься з корисними установками, прогнозованою мірою обізнаності, власною системою цінностей.

Остаточно [1–13] – **інноваційність** даного дослідження, – «**Інноватики в управлінні якістю навчання індивіда**», – вбачамо у дієвому поєднанні двох феноменальних дидактичних ліній:

- 1) впровадження освітніх інтеграційних тенденцій в якісне навчання молоді (проекти – STEM- або STEAM-освіта);
- 2) забезпечення тотальної природничо-наукової грамотності учнівської та студентської молоді (проекти – УЦОЯО).

Література:

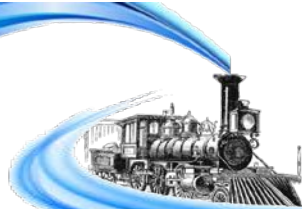
1. Атаманчук В.П., Атаманчук П.С. STEM-інтеграційні аспекти становлення сучасної природничо-наукової освіти. Педагогіка XXI століття: сучасний стан та тенденції розвитку: колективна монографія : у 2 ч. Ч. 2/ відп. за випуск О.Є. Карпенко. Львів-Торунь: Ліга-Прес, 2021. С. 586–619. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-22>.
2. Атаманчук В.П., Атаманчук П.С. Теоретичні основи управління процесом формування природничо-наукових компетентностей і світогляду майбутнього фахівця. *Історія становлення та сучасного розвитку педагогіки та психології: колективна монографія*. Рига: «Baltija Publishing», 2022. С. 1–22. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-245-6-1>.
3. Атаманчук П. С.. Професійний стандарт – яким йому бути?... Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2020. – 10 с. URL: <https://docs.google.com/document/d/17TTzzv44hwRlNu-qBydVP80qI-q7zGID/edit>.
4. Атаманчук П.С., Атаманчук В.П. Особливості компетентнісного становлення майбутнього педагогічного фахівця. The 24th International scientific and practical conference “Information and innovative technologies in education in modern conditions” (June 20 – 23, 2023) Varna, Bulgaria. International Science Group. 2023. 439 p. С. 187–194 ISBN – 979-8-88992-689-4 DOI – 10.46299/ISG.2023.1.24

5. Atamanchuk V. Atamanchuk P. Ontological Modeling in Humanities. E. Faure et al. (Eds.). Information Technology for Education, Science, and Technics. Proceedings of ITEST 2022: ITEST 2022, LNDECT 178, Springer, 2023. Pp. 249–259 , pp. 249–59, 2023. https://doi.org/10.1007/978-3-031-35467-0_17 – (Scopus – публікація).
6. Атаманчук П.С. Інноваційні технології управління навчанням фізики: монографія. Кам'янець-Подільський : К-ПДП, 1999. 172 с.
7. Атаманчук П.С. Управління процесом навчально-пізнавальної діяльності: монографія. Кам'янець-Подільський : К-ПДП, 1997. 136 с.
8. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в основній школі: підручник для студентів вищих навчальних закладів (**Гриф МОН України**) / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 292 с.
9. Методика і техніка навчального фізичного експерименту в старшій школі: підручник для студентів вищих навчальних закладів (**Гриф МОН України**) / [П.С. Атаманчук, О.І. Ляшенко, В.В. Мендерецький, О.М. Ніколаєв]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. 412 с.
10. Методичні основи організації і проведення навчального фізичного експерименту: Навч. посіб. / П.С.Атаманчук, О.І.Ляшенко, В.В.Мендерецький, А.М.Кух. – Кам'янець–Подільський: ПП Буйницький О.А., 2006. – 216 с.: іл., табл.
11. Атаманчук П.С., Атаманчук В.П. Моделювання інтелектуальних і світоглядних якостей індивіда в умовах пріоритетності природничо-наукової системи освіти. Журнал (категорія Б) «Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»): журнал. 2023. № 5(19) 2023. 636 с. С. 433–445. DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5> (19).
12. Професійний стандарт на посади «Асистент», «Викладач», «Старший викладач», «Доцент», «Професор». Київ, 2020, 16 с. URL: <https://nubip.edu.ua/node/70143>. С. 2.
13. Atamanchuk P., Nikolaev O., Tkachenko A., Kulyk L. Didactic Features of Modeling Professional Competence of the Physics Education Students. *American Journal of Educational Research*. 2014. Vol. 2, No.12B. Pp. 28–32.

References:

1. Atamanchuk V.P., Atamanchuk P.S. (2021). STEM-intehratsiini aspekty stanovlennia suchasnoi pryrodnycho-naukovoi osvity [STEM integration aspects of the formation of modern natural science education]. *Pedahohika XXI stolittia: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku: kolektyvna monohrafiia - Pedagogy of the 21st century: current state and development trends: collective monograph*: in 2 parts. P. 2/ vidp. za vypusk O.Ie. Karpenko. Lviv-Torun: Liha-Pres, 586–619. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-241-1-22>. [in Ukrainian].
2. Atamanchuk V.P., Atamanchuk P.S. (2022). Teoretychni osnovy upravlinnia protsesom formuvannia pryrodnycho-naukovykh kompetentnostei i svitohliadu maibutnoho fakhivtsia [Theoretical foundations of managing the process of formation of natural and scientific competences and outlook of the future specialist]. *Istoriia stanovlennia ta suchasnoho rozvytku pedahohiky ta psykholohii: kolektyvna monohrafiia – History of formation and modern development of pedagogy and psychology: collective monograph*. Ryha: Baltija Publishing, 1–22. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-245-6-1>. [in Ukrainian].

3. Atamanchuk P. S.. Profesiyni standart – yakym yomu buty?... Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka, 2020. – 10 s. URL: <https://docs.google.com/document/d/17TTzzv44hwRLNu-qBydVP80qI-q7zGID/edit>. [in Ukrainian].
4. Atamanchuk P.S., Atamanchuk V.P. Osoblyvosti kompetentnisnoho stanovlennia maibutnoho pedahohichnoho fakhivtsia. The 24th International scientific and practical conference “Information and innovative technologies in education in modern conditions” (June 20 – 23, 2023) Varna, Bulgaria. International Science Group. 2023. 439 p. S. 187–194 ISBN – 979-8-88992-689-4 DOI – 10.46299/ISG.2023.1.24. [in Ukrainian].
5. Atamanchuk V. Atamanchuk P. Ontological Modeling in Humanities. E. Faure et al. (Eds.). Information Technology for Education, Science, and Technics. Proceedings of ITEST 2022: ITEST 2022, LNDECT 178, Springer, 2023. Pp. 249–259 , pp. 249–59, 2023. https://doi.org/10.1007/978-3-031-35467-0_17 – (Scopus – publikatsiia). [in Shveitsariia].
6. Atamanchuk P.S. (1999). Innovatsiini tekhnolohii upravlinnia navchanniam fizyky: monohrafiia – Innovative technologies of physics teaching management: monograph. Kamianets-Podilskyi : K-PDPI. [in Ukrainian].
7. Atamanchuk P.S. (1996). Upravlinnia protsesom navchalno-piznavalnoi diialnosti: monohrafiia – Management of the process of educational and cognitive activity: monograph. Kamianets-Podilskyi : K-PDPI. [in Ukrainian].
8. Metodyka i tekhnika navchalnoho fizychnoho eksperymentu v osnovnii shkoli: pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv – Methodology and technique of educational physical experiment in elementary school: a textbook for students of higher educational institutions / [P.S. Atamanchuk, O.I. Liashenko, V.V. Menderetskyi, O.M. Nikolaiev]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2010. [in Ukrainian].
9. Metodyka i tekhnika navchalnoho fizychnoho eksperymentu v starshii shkoli: pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv – Methodology and technique of educational physical experiment in high school: a textbook for students of higher educational institutions / [P.S. Atamanchuk, O.I. Liashenko, V.V. Menderetskyi, O.M. Nikolaiev]. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, 2011. [in Ukrainian].
10. Metodychni osnovy orhanizatsii i provedennia navchalnoho fizychnoho eksperymentu: Navch. posib. / P.S. Atamanchuk, O.I. Liashenko, V.V. Menderetskyi, A.M. Kukh. – Kamianets-Podilskyi: PP Buinytskyi O.A., 2006. – 216 s.: il., tabl. [in Ukrainian].
11. Atamanchuk P.S., Atamanchuk V.P. Modeliuvannia intelektualnykh i svitohliadnykh yakosteï indyvida v umovakh priorytetnosti pryrodnycho-naukovoi systemy osvity. Zhurnal (katehoriia B) «Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii» (Seriia «Upravlinnia ta administruvannia», Seriia «Pravo», Seriia «Ekonomika», Seriia «Psykhologhiia», Seriia «Pedahohika»): zhurnal. 2023. № 5(19) 2023. 636 s. S. 433–445. DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5> (19). [in Ukrainian].
12. Profesiyni standart na posady «Asystent», «Vykladach», «Starshyi vykladach», «Dotsent», «Profesor». Kyiv, 2020, 16 s. URL: <https://nubip.edu.ua/node/70143>. S. 2. [in Ukrainian].
13. Atamanchuk P., Nikolaev O., Tkachenko A., Kulyk L. Didactic Features of Modeling Professional Competence of the Physics Education Students. American Journal of Educational Research. 2014. Vol. 2, No.12B. Pp. 28–32.

УДК 005.966:005.42]:378.015.311

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-725-736](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-725-736)

Бабенко Ірина Василівна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І.А. Зязюна. Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, вул. Остроградського, 2, м. Полтава, 36000, тел.: (066) 175-56-01, <https://orcid.org/0000-0001-6481-014X>

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ДІЛОВОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ЗАСІБ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Анотація. У статті підіймається проблема вибору молодого людиною професійного шляху відповідно до власного потенціалу, що проявляється, зокрема, в ситуаціях ділової взаємодії. Аналізується сутність взаємодії як основи ділових стосунків людини з іншими суб'єктами професійного середовища при вирішенні спільних завдань зі співробітниками, у проєктній діяльності, у роботі з клієнтами в сфері послуг тощо. Окрім суто етичних моментів, розглядаються особистісні засади такої взаємодії, що формуються в освітньому процесі починаючи із загальноосвітньої школи і далі, в ході професійної освіти, вибір напрямку якої почасти теж повинен зумовлюватися здатністю юнака чи дівчини встановлювати продуктивні відносини з іншими людьми, їхніми нахилами, аби професія стала не тільки засобом до фінансового забезпечення людини, але й сприяла її самореалізації, дарувала позитивні емоції.

Автор торкається проблем орієнтації на педагогічну професію та застосування активних методів підготовки майбутнього вчителя, зокрема, ще в період його шкільного навчання, як учня факультативу «Юний педагог». Звертається до досвіду Полтавського державного педагогічного інституту імені В.Г. Короленка в кінці минулого століття, концептуальні засади та технологічні компоненти якого є актуальними й сьогодні.

Розглядаються можливості формування навичок ділової взаємодії при організації навчальної командної роботи. Робиться висновок стосовно того, що увага до нахилів і інтересів дитини, аналіз перспектив її подальшого професійного вибору є обов'язком цивілізованого суспільства. Сучасна загальноосвітня школа повинна докладати зусиль до того, щоб кожен випускник був усебічно готовим до свідомого вибору професії, яку він здатен успішно опанувати і яка стане для нього важливою частиною життя.

Ключові слова: заклад загальної середньої освіти, професійна орієнтація, професійна освіта, заклад професійної освіти, особистісно-професійний розвиток, ділова взаємодія, професійний потенціал, комунікативний потенціал.

Babenko Iryna Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Pedagogical Mastery and Management named after I.A. Zyazyun, Poltava National Pedagogical University named after V.G. Korolenko, Ostrogradskoho St., 2, Poltava, 36000, tel.: (066) 175-56-01, <https://orcid.org/0000-0001-6481-014X>

FORMATION OF BUSINESS INTERACTION SKILLS AS A MEANS OF PERSONAL AND PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF THE FUTURE SPECIALIST

Abstract. The article raises the problem of a young person choosing a professional path in accordance with his own potential, which is manifested, in particular, in situations of business interaction. The essence of interaction is analyzed as the basis of a person's business relations with other subjects of the professional environment when solving joint tasks with employees, in project activities, in working with clients in the service sector, etc. In addition to purely ethical aspects, the personal foundations of such interaction are considered, which are formed in the educational process starting from secondary school and further, in the course of professional education, the choice of the direction of which must also partly be determined by the ability of a young man or a girl to establish productive relations with other people, their inclinations, in order to the profession became not only a means of financial support for a person, but also contributed to his self-realization, gave positive emotions.

The author touches on the problems of orientation towards the teaching profession and the use of active methods of training a future teacher, in particular, during his schooling, as a student of the "Young Teacher" elective. It refers to the experience of the Poltava State Pedagogical Institute named after V.G. Korolenko at the end of the last century, the conceptual principles and technological components of which are still relevant today.

Possibilities of forming skills of business interaction during the organization of educational teamwork are considered. It is concluded that paying attention to the inclinations and interests of the child, analyzing the prospects of his further professional choice is the duty of a civilized society. A modern secondary school should make efforts to ensure that every graduate is comprehensively prepared for a conscious choice of a profession that he can successfully master and that will become an important part of his life.

Keywords: institution of general secondary education, professional orientation, professional education, institution of professional education, personal and professional development, business interaction, professional potential, communicative potential.

Постановка проблеми. У сучасному світі для людини має значну вагу її здатність взаємодіяти з оточенням, знаходити в ньому оптимальну особистісну позицію, що водночас і сприяє адаптації до значущого середовища, і не спричиняє асиміляції, розчиненню в ньому, внаслідок чого її власні відмітні риси починають деформуватися, а індивідуальність – тією чи іншою мірою втрачатися.

Оскільки впродовж тривалого часу одним із найбільш важливих для особи середовищ є професійне, їй варто ще на етапі вибору професії звернути увагу на те, які вимоги до неї як людини, фахівця, суб'єкта комунікації ставитиме ця професія. Тож педагоги загальноосвітніх закладів, працюючи в старшій школі, повинні приділяти увагу не лише розвитку комунікативних здібностей учнів, а, більш конкретно, навичок ділової взаємодії, зауважуючи при цьому індивідуальні нахили старшокласників як майбутніх працівників різних галузей. Формування навичок ділової взаємодії зазвичай розглядається в контексті професійної освіти, проте вважаємо, що воно повинне починатися ще в ЗЗСО, даючи учневі поштовх до розширення системи об'єктивних уявлень про себе, як про суб'єкта тієї чи іншої професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття взаємодії, під яким розуміємо організованість зусиль груп людей та окремих індивідів на досягнення спільної мети, привертає нині досить пильну увагу фахівців.

Проблемами взаємодії суб'єктів освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти як важливої передумови якості навчання та виховання в різний час цікавилися вітчизняні вчені І. Андрощук, І. Бех, О. Біляковська, В. Кузь, Л. Велитченко, М. Євтух, В. Сухомлинський, В. Шаталов, Т. Яковичина та ін. І навіть якщо на думку вчених накладала певний відбиток специфіка соціально-політичних обставин у державі, актуальні на той час особливості суспільних відносин, однак до сьогодні більшість дослідників приймають як найважливішу передумову ефективної навчальної діяльності здатність педагога та учнів успішно взаємодіяти між собою. Можемо стверджувати, водночас, що здатність до взаємодії в діловому контексті тієї чи іншої професійної сфери сама по собі є цінним результатом освіти юнака чи дівчини і має враховуватися ними при здійсненні такого важливого для власної долі кроку, як вибір професії.

У професійній освіті (насамперед, педагогічній) проблеми взаємодії детально аналізували О. Гончар, О. Жданова-Неділько, І. Зязюн, І. Осадченко,

О. Пометун, В. Семиченко, Н. Тарасевич та ін. Ми відзначаємо увагу до двох споріднених аспектів цього явища: 1) організація взаємодії як складника освітнього процесу, суб'єктами якого є студенти і викладачі; 2) засвоєння основ ділової взаємодії, коли студент розглядається вже як майбутній фахівець, а роль викладача все більшою мірою зводиться до коригувальної та консультативної функції. І хоча викладач залишається носієм значущої теоретичної інформації, організатором діяльності, у ході якої насамперед і відбувається формування у майбутніх фахівців навичок ділової взаємодії як одного із складників їхньої професійної діяльності, досліджуваний процес відбувається з достатньою результативністю саме тоді, коли він набуває ознак саморозвитку, тобто усвідомлюється здобувачем освіти як особистісно значущий, аналізується з огляду на реальний стан розвитку відповідних якостей, а відтак планується його подальша динаміка, що супроводжується постановкою стратегічних і тактичних цілей та добором адекватних їм засобів.

Як бачимо, зазначений процес є, з одного боку, професійно детермінованим, тобто задається вимогами професії, а з іншого – особистісно детермінованим, оскільки істотні зміни особистісних характеристик у ході професійного навчання видаються нам не тільки малоймовірними, а й не продуктивними, такими, що ведуть до не завжди виправданих і результативних затрат часу й зусиль як самого здобувача, так і педагогів. Тож **мета** нашої статті полягає в аналізі чільних характеристик комунікативного потенціалу людини як складника її професійного потенціалу й основи формування навичок ділової взаємодії та з'ясуванні їхньої значущості для особистісно-професійного розвитку майбутнього фахівця починаючи з етапу його професійного вибору.

Виклад основного матеріалу. Професійний вибір людини і здійснення нею професійного навчання в певному закладі, з певним рівнем докладання зусиль, більш чи менш зацікавленим ставленням до перспектив кар'єрного зростання і т. ін., зумовлюються багатьма, часом несподіваними чинниками, серед яких на сьогодні, як показало опитування 72 першокурсників закладів вищої, фахової передвищої та професійно-технічної освіти м. Полтави, домінують мотиви соціального (престиж, ймовірна кар'єра) та економічного (затребуваність на ринку праці, рівень зарплатні) спрямування. Певну роль грають також мотиви, пов'язані з адаптацією до актуальних життєвих обставин (можливість батьків забезпечити оплату навчання в ЗВО, реальність вступу до нього, наявність у перспективі робочого місця тощо). Ми не розглядаємо зараз мотивів, пов'язаних із воєнними обставинами, змінами в житті внутрішньо переміщених громадян України, намагаючись виокремити ті характерні для сучасної молоді тенденції, якими відображаються поширені в суспільній свідомості пріоритети.

З розумінням ставлячись до перелічених вище мотивів вибору професії та закладу освіти, ми, однак, вважаємо, що в цьому процесі дещо значнішу роль має відігравати особиста схильність майбутнього фахівця до обраної справи, наявність у нього відповідного професійного потенціалу.

Ідеї про необхідну відповідність майбутньої професії нахилам людини, її інтересам, її уявленням про власну місію в цьому світі, які і з позицій особистого щастя, і з огляду на ефективність її праці за економічними показниками не викликають сумніву в людиноцентричних суспільствах сучасності, в Україні мають одним із найяскравіших своїх джерел філософію Григорія Сковороди, що, будучи в загальних рисах відомою й шанованою, на практиці, на жаль, досі залишається описом не досягнутих ідеалів. Розглядаючи її концептуальну сутність і сучасне значення, відомий український учений-економіст Ю. Бажал, зокрема, пише: «Я схилиюся думати, що головні ідеї Сковороди ще і досі не знайшли свого втілення в широкій суспільній свідомості в Україні, а тільки протягом двох століть жили вузький прошарок інтелектуалів, які бажали змінити якість життя людей, помінявши їхнє ставлення до людини як до майже тварини, намагалися переконати загаль у тому, що кожний заслуговує на особливу повагу до своєї індивідуальності, до свого унікального призначення, до свого власного волевиявлення, а значить кожний заслуговує на краще життя і на щастя вже тепер, а не в якомусь невизначеному майбутньому. При всій ніби банальності та абстрактності такої постановки, історія засвідчила, що вирішення даного питання на практиці обумовило економічний успіх одних країн і економічне аутсайдерство інших. На жаль, приклад України можна віднести до останніх» [1, с. 40-41].

Одним із засобів, необхідних для зміни ситуації, що склалася, до загальної користі бачимо виявлення у школяра рис, необхідних для успішної самореалізації в тій чи іншій професії, та спонукання до особистісно-професійного саморозвитку ще до того моменту, коли рішення про вибір професії та освітнього закладу буде ним зроблено остаточно.

Досвід такої роботи в практиці української вищої школи наявний і представлений, зокрема, програмою «Учитель (школа – педвуз – школа)», яка була розроблена наприкінці 1970-х років у тодішньому Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г. Короленка під керівництвом ректора, Івана Андрійовича Зязюна. Створені згідно з цією програмою в школах Полтавської області факультативи «Юний педагог» мали на меті попередню підготовку учнів до вибору учительської професії й активно застосовували, в тому числі, й методики комунікативного спрямування, оскільки саме комунікація становить діяльнісну основу роботи вчителя. Однією з переваг такої роботи було, зокрема, й те, що вона відбувалася, по

суті, в професійному середовищі (а точніше, середовище рідної школи, в якому юнак чи дівчина перебували вже не один рік, розкривалося перед ними з професійних позицій, так само, як і робота вчителя висвітлювалася більш повно і багатогранно, ніж її бачила більшість школярів). У цьому контексті відбувалося концептуально важливе перетворення у свідомості школяра: *діяльність* учителя він починав бачити як *взаємодію*.

Якщо дитина не розчаровувалася в своєму виборі і, зваживши набуті в ході факультативу аргументи «за» і «проти» нього, обирала для себе педагогічний ЗВО, її очікувало навчання, що включало значний сегмент, спрямований на опанування професійної взаємодії в моделювальній діяльності. Моделювалися водночас умови майбутньої діяльності і дії в них майбутнього учителя, що передбачали як інваріантність – зорієнтованість на базові принципи педагогіки, так і елемент варіативності, пов'язаний з найбільш перспективними (індивідуально обумовленими) для нього способами вирішення педагогічних задач. Таким чином відбувався розвиток його професійного потенціалу, тобто здатності виконувати професійні функції. Для вчителя, при цьому, варто говорити більшою мірою про особистісно-професійний потенціал, бо кожна якість його особистості бере участь у освітньому процесі, в той чи інший спосіб проявляючись у його діяльності.

«Безперечно, що випускник вишу завжди переживає більш чи менш тривалий адаптаційний період, пристосовуючись не лише до умов праці, а й до особливостей власного «я» в його здатності до вирішення професійних завдань, – пише з цього приводу О. Жданова-Неділько. – Оскільки ж відбувається це в умовах реальної діяльності, що постає неперервною багаторівневою низкою педагогічних ситуацій, вчорашній студент часто не має можливості належним чином осмислити і оцінити власні дії, приймаючи рішення і застосовуючи ті чи інші засоби впливу на учнів майже стихійно, інтуїтивно. Досвід показує, що така «самоадаптація» початківця може бути оперативнішою й ефективнішою, якщо вже у виші він усвідомив сильні й слабкі свої сторони як суб'єкта взаємодії» [4, с. 122].

Такий підхід до підготовки педагога, з раннім виявленням нахилів і включенням до різних форм реальної та змодельованої педагогічної діяльності зрозумілий і виправданий з багатьох точок зору. Проте так само зрозуміло, що стосовно інших професій школа не має наскільки широких можливостей. Але оскільки вся її діяльність базується на взаємодії, вважаємо, що принаймні у цьому відношенні її профорієнтаційна місія може бути дещо оптимізована.

Як зазначає Б. Грудинін, «взаємодія суб'єктів освітнього процесу має бути цілісною відкритою системою з власною структурою, зовнішніми та внутрішніми зв'язками, набором певних функцій, у тому числі й розвивальних

по відношенню до учасників взаємодії. Ця система містить суб'єктний, змістовно-цільовий, організаційний та результативний компоненти. Її відкритість забезпечується зв'язками з іншими системами: педагогічними та соціальними. Цілісність системи проявляється у виконанні низки функцій: перетворювальних, пізнавальних, ціннісно-орієнтаційних і комунікативних» [2, с. 250-251].

Різноманіття перелічених дослідником функцій системи взаємодії учасників освітнього процесу дають нам підстави розглядати її як універсальну модель ділової взаємодії, тобто такої, що має в своїй основі пріоритетність спільної справи, окресленої організаційними цілями й похідними від них завданнями, та процесуально базується на принципах організаційної етики.

На сьогодні існує проблема диференціювання понять «взаємодія» та «спілкування», саме щодо яке частіше говорять «ділове». Проте ми обстоюємо необхідність застосування поняття «ділова взаємодія» (така, що підпорядковується визначеним нормам і правилам, а отже, і ставить перед своїми суб'єктами більш стандартні поведінкові вимоги, які він, зазвичай, сам не формує, а приймає для себе) на противагу поняттю «міжособистісна взаємодія». Остання, звісно, теж орієнтується на певні норми, прийняті в суспільстві чи його окремих осередках, але суб'єкт виступає по відношенню до цих норм більш вільною особистістю, може їх по-різному інтерпретувати, вносити зміни, тобто надавати їм особистісного забарвлення відповідно до власних, а не організаційних цілей.

Погоджуючися з І. Сингаївською та І. Архипчук, що «взаємодія є складовою спілкування людей разом із соціальною перцепцією та комунікацією» і що «ділове спілкування є специфічною формою активності людей, передбачає встановлення прямих і опосередкованих контактів між тими, хто вступає у ділові відносини, забезпечує реагування і вплив на дії та інформацію інших осіб, взаємне сприймання з метою досягнення спільних трудових цілей і результатів» [7, с. 144], ми визнаємо всю складність розмежування цих понять на практиці і наводимо як приклад твердження І. Шавкун, згідно з яким «за змістом можна було б уважати поняття «комунікація» і «спілкування» синонімічними з тією тільки різницею, що спілкування – це швидше психологічне явище, а, говорячи про комунікацію, ми повинні пояснити, який з аспектів комунікації ми маємо на увазі: психічний, інформаційний, техніко-технологічний або організаційно-економічний. Спілкування – це багатоплановий процес розбудови контактів між людьми, породжуваний потребами спільної діяльності. У процесі спілкування можна умовно виділити три сторони: комунікативну (передача інформації), інтерактивну (взаємодія) і перцептивну (взаємосприйняття)» [8, с.69]. Таким

чином, кожна із сторін ділового спілкування, вочевидь, може розглядатися через призму його ділових функцій.

Взаємодія суб'єктів освітнього процесу є дуже розмаїтою за своїми виявами, а отже, і за вимогами до кожного з них. Як зазначає Б. Грудинін, вона «постає одночасно:

- як особливий тип зв'язків, стосунків, що характеризує процеси взаємного впливу й зміни педагогів і учнів (суб'єктно-суб'єктний, «на рівні»; суб'єктно-об'єктний, «керівництво»; стосунки педагогів і учнів як «того, хто веде, й того, кого ведуть»);

- як процес їх діяльнісного й особистісного «обміну», в результаті чого відбувається взаємне збагачення й перетворення педагогів і учнів (практичний «обмін» охоплює реальні дії педагогів та учнів; духовно-інформаційний – припускає обмін ідеями, думками, почуттями, інтересами тощо, усім тим, що є надбанням внутрішнього світу учасників взаємодії);

- як специфічна форма організації діяльності учасників взаємодії, що вимагає об'єднання зусиль у впливі на спільний предмет діяльності. При цьому спілкування є атрибутом, необхідною умовою діяльності, а також способом реалізації потреби суб'єктів одне в одному. Таким чином, взаємодія суб'єктів освітнього процесу – це цілісність, що позиціонується одночасно як єдність протилежних типів взаємозв'язку (суб'єкт-суб'єктного, суб'єкт-об'єктного), протилежних типів змісту обміну (духовного і практичного), протилежних способів обміну (діяльності та спілкування)» [2, с. 251].

З позицій нашого дослідження особливу вагу має перше з перелічених тверджень, щодо поєднання в освітньому процесі можливостей для взаємодії з виконанням однієї з трьох узагальнених діяльнісних ролей, що їх можна також позначити «той, хто веде», «співробітник» і «той, кого ведуть». Варто зазначити, що в кожній із цих ролей може виступати як вчитель, так і учень. По-перше, взаємодія в освітньому процесі є нелінійною, навіть коли не відбувається спеціально організованої роботи в парах чи групах (командах), що пов'язано, зокрема, з явищем лідерства. По-друге, у ході взаємодії вчитель може делегувати свою ведучу роль комусь із учнів, як це представлено, наприклад, у досвіді Ш. Амонашвілі, аби розширити його можливості до самовияву. Врешті, величезний діапазон ролевих нюансів надають вже згадані парні й групові форми роботи. Вони дають змогу досить повно змодельовати ділові взаємини, основною характеристикою яких є залежність спільного результату від діяльності кожного окремого учасника. При цьому в сучасних дослідженнях наголошується, що доцільніше говорити не про групову, а про командну роботу, яка більш відповідає ідеї співробітництва.

Важливого аспекту проблеми торкається й думка С. Мединської, згідно з якою «у сучасному бізнесі командна робота є одним з ключових аспектів для досягнення успіху. Команди, тобто справжні команди, а не просто групи, які керівництво називає командами, мають бути основною одиницею продуктивності для більшості організацій, незалежно від їх розміру та виду діяльності» [6, с. 225]. Тож учні мають змогу отримати вагомий досвід взаємин, не лише з'ясовуючи свої власні можливості, а й запозичуючи приклад товаришів.

У ході такої роботи досить професійний учитель спроможний з'ясувати, до виконання якої ролі в діловій взаємодії більш схильний той чи інший учень: він «той, хто веде», чи «той, кого ведуть», або ж «співробітник» – здатний спільно вирішувати завдання, приймаючи на себе ту роль, яка необхідна для його успішного виконання.

Зазвичай, саме «співробітник» відзначається найбільш розвиненим комунікативним потенціалом (за визначенням З. Єрмакової, останній являє собою систему, складниками якої є «комунікативні можливості, наявні комунікативні сили індивіда, які особистість може використати в конкретній формі спілкування; психологічні властивості й можливості особистості, які набуваються за реальних умов спілкування і взаємодії з іншими людьми; комунікативні можливості подальшого розвитку особистості» [3, с. 60]). Тож, якщо дитина стабільно демонструє здатність до співробітництва, є підстави вважати, що, за умови розвиненості інших складників професійного потенціалу, в умовах колективної діяльності будь-якого професійного середовища вона буде мати переваги.

Якщо ж маємо справу з учнем, який постійно демонструє лідерські якості, важливо також простежити, чи має він нахили до співробітництва. Досить вірогідно, що такий учень обере професію менеджера, розраховуючи на посаду, пов'язану насамперед з управлінням, прийняттям рішень, організацією інших на виконання виробничих завдань. Ймовірно, що він наділений рисами, спроможними висунути його як особистість поміж інших, має достатнє прагнення бути на виду, здатен швидко оцінити кризову ситуацію і оперативно розпорядитися наявними ресурсами для її стабілізації тощо. Проте якщо йому погано вдається цінувати потенціал інших, необхідно по можливості створювати умови, в яких він би привчався вислуховувати і поважати чужу думку, опановував етичними нормами, прийнятими в колі співробітників одного рангу, вчився виокремлювати в колегам риси, варті поваги і корисні для роботи. З іншого боку, йому може в подальшому заважати надто високий рівень домагань, що часто призводить до вибору освітнього закладу і спеціальності за принципом престижності, тоді як справжні інтереси і здібності проігноруються. Тож необхідно, щоб учень здобував навички

раціонального підходу до власної долі, конструктивної рефлексії, що дозволить йому здійснити оптимальний вибір.

Досить неоднозначні думки доводиться чути щодо учнів, яких можна вважати тими, кого «ведуть». Іноді вони дійсно справляють враження інфантильних, слабо підготовлених до будь-яких змін у житті, готових бездумно підпорядковуватися чужій волі. Проте значна частина з них потребує підтримки не у вигляді прямого управління, а у створенні досвіду самовияву, подолання боязні прийняти на себе відповідальність і зробити помилку. Діти, що проявляють такі якості, часто мало амбітні і професію обирають відповідну, таку, яка не вимагатиме від них у подальшому рішучих кроків, даючи більш-менш прийнятний дохід. Часто саме такі учні є аутсайдерами в навчанні, що дає їм підстави розраховувати на подальше здобуття робітничих професій, вступати до закладів професійної (професійно-технічної) освіти, і часто педагоги охоче підтримують їх у цьому рішенні. Однак у сучасному світі кваліфікований робітник – це людина, що постійно вдосконалює свою майстерність, оволодіває сучасними технологіями. Як відзначають В. Жигірь та О. Кривильова, «сучасному працівникові вже замало володіти типовими засобами праці та виконувати типові трудові операції. Його діяльність здебільшого орієнтується на інноваційні, високопродуктивні технології, динамічні й змінні умови організації, високу якість і продуктивність праці», тож «це вимагає від нього соціальної та професійної мобільності, конкурентоспроможності, комунікабельності, гнучкості мислення, системного світогляду, здатності до підприємливості, креативності, самостійності, адекватної самооцінки тощо. Своєю чергою змінюються вимоги й до професійної (професійно-технічної) освіти, а саме щодо необхідності органічного поєднання гуманітарної, загальнотехнічної та спеціальної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників, формування в них не лише знань, умінь, практичного досвіду, але й розвитку здатності адаптуватися до змін у відповідній виробничій галузі, застосовувати на практиці фундаментальні та інтегрувати міждисциплінарні знання, щоб комплексно розуміти та сприймати виробничий процес» [5, с.35].

Отже, міркування про те, що ЗПТО призначені в тому числі для роботи з контингентом найменш активних і комунікабельних випускників шкіл, слабких у навчанні й з поганою схильністю до соціальної адаптації, є докорінно неправильним і застарілим. Залучення таких учнів до різноманітних форм командної роботи, формування в них здатності до співробітництва є важливою передумовою набуття ними досвіду ділової взаємодії, що необхідно для їхнього успішного опанування професією, і робітничою – так само, як і будь-якою іншою.

Звичайно, все перелічене вище вимагає додаткових зусиль з боку педагогів ЗОШ, що, у свою чергу, мають братися до уваги державою в ході здійснення подальших освітніх реформ і забезпечуватися в фінансовому та організаційному плані. Адже чим більш досконалим буде кадрове забезпечення української економіки, тим реальнішими стануть перспективи її виходу на європейський рівень.

Висновки. Увага до нахилів і інтересів дитини, аналіз перспектив її подальшого професійного вибору є обов'язком цивілізованого суспільства. Сучасна загальноосвітня школа повинна докладати зусиль до того, щоб кожен випускник був усебічно готовим до вибору професії, яку він здатен успішно опанувати і яка стане сферою його успішної самореалізації та джерелом позитивних емоцій.

У подальшому маємо намір розробити систему критеріїв і показників сформованості важливого засобу особистісно-професійного розвитку майбутнього фахівця – навичок ділової взаємодії, що повинні стати об'єктом професійної уваги шкільних педагогів.

Література:

1. Бажал Ю.М. Сродність ідей та особистостей філософа Г.С. Сковороди та економіста М.І. Туган-Барановського. *М.І. Туган-Барановський та Г.С. Сковорода: науково-пізнавальна проща до місць життя видатних українців*. Матеріали мобільного семінару факультету економічних наук НаУКМА / Упорядник Ю.М. Бажал. К., Університетське видавництво «ПУЛЬСАРИ», 2007. С. 38-47.
2. Грудинін Б.О. Педагогічна взаємодія: вимоги в контексті особистісно орієнтованої освітньої парадигми. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014, № 5 (39). С. 245-255.
3. Єрмакова З.І. Місце комунікативного потенціалу індивіда в розвитку моральних норм і відносин між людьми. *Вісник Запорізького національного університету*. № 2(18), 2012. С. 58-61. <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/ped-2-2012/058-61.pdf>
4. Жданова-Неділько О.Г. Аксіодидактична система взаємодії викладача і студента при вивченні педагогічних дисциплін: монографія. Полтава: ТОВ «Фірма «Техсервіс», 2015. 337 с.
5. Жигір В., Кривильова О. Сучасні методологічні підходи до професійної підготовки майбутніх кваліфікованих робітників у закладах професійної (професійно-технічної) освіти. *Людинознавчі студії*. Серія «Педагогіка», 13(45), 2021. С. 34-42. <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.5>
6. Мединська С.І. Командна робота як основний фактор розвитку глобальних навичок при формуванні іншомовної компетентності у майбутніх фахівців готельно-ресторанної справи, туристичного бізнесу та міжнародних відносин. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2020. № 2 (20). С. 223-228.
7. Сингаївська І., Архипчук І. Особливості дослідження взаємодії та ділового спілкування в колективі фінансової служби організації. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. (3(27)). С. 142-148. <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.14>

8. Шавкун І. Ділова комунікація: сутність та типологізація. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2009. Вип. 38. С. 67-74.

References:

1. Bazhal Yu.M. (2007). *Affinitatis notiones et personalitates philosophi H.S. Skovorody et oeconomus M.I. Tugan-Baranovsky. M.I. Tugan-Baranovsky et H.S. Skovoroda: introductio scientifica et cognitiva ad loca vitae Ucrainorum illustrium. [Srodnist idei ta osobystosti filosofa H. S. Skovorody ta ekonomista M I. Tugan-Baranovskoho. M.I. Tugan-Baranovskyi ta H.S. Skovoroda: naukovo-piznavalna proshcha do mist zhyttia vydatnykh ukraintsiiv]*. Materialy mobilnoho seminaru fakultetu ekonomichnykh nauk NaUKMA / Uporiadnyk Yu.M.Bazhal. K., Universytetske vydavnytstvo «PULSARY» [in Ukrainian].
2. Hrudynin B.O. (2014). *Pedagogicum commercium: requisita in contextu paradigma educational ordinatum personae. [Pedahohichna vzaiemodiia: vymohy v konteksti osobystisno oriietovanoi osvitoi paradyhmy]. Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii*, 5 (39), 245-255 [in Ukrainian].
3. Yermakova Z.I. (2012). *Locus potentiae communicativae alicuius in normis moralibus et relationibus inter homines evolutionis. [Mistse komunikatyvnoho potentsialu indyvida v rozvytku moralnykh norm i vidnosyn mizh liudmy]. Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 2(18), 58-61. Retrieved from <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/2012/ped-2-2012/058-61.pdf> [in Ukrainian].
4. Zhdanova-Nedilko O.H. (2015). *Systema axiodidacticum praeceptoris-discipuli commercium in studio disciplinarum paedagogicarum: monographum. [Aksiodydaktychna systema vzaiemodii vykladacha i studenta pry vyvchenni pedahohichnykh dystsyplin: monohrafiia]*. Poltava: TOV «Firma «Tekhservis» [in Ukrainian].
5. Zhyhir V., Kryvylova O. (2021). *Moderni methodologicae accessus ad institutionem professionalem futuri idonei operarii in institutis educationis (vocationibus et technicis) instituendis. [Suchasni metodolohichni pidkhody do profesiinoi pidhotovky maibutnykh kvalifikovanykh robitnykiv u zakladykh profesiinoi (profesiino-tekhnichnoi) osvity]. Liudynoznavchi studii. Seriiia «Pedahohika»*, 13(45), 34-42. Retrieved from <https://doi.org/10.24919/2413-2039.13/45.5> [in Ukrainian].
6. Medynska S.I. (2020). *Collaboratio est ut principale momentum in evolutione artes globalis formandae linguae alienae competentiae in futuris peritis in negotiis deversoriis et caupona, voluptuaria negotiis et relationibus internationalibus. [Komandna robota yak osnovnyi faktor rozvytku hlobalnykh navychok pry formuvanni inshomovnoi kompetentnosti u maibutnykh fakhivtsiv hotelno-restoranoi spravy, turystychnoho biznesu ta mizhnarodnykh vidnosyn]. Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «Pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky*, 2 (20), 223-228. [in Ukrainian].
7. Synhaivska I., Arkhypchuk I. (2022). *Peculiarities studii commercii ac negotii communicationis in manipulos servitutis oeconomicae organizandi. [Osoblyvosti doslidzhennia vzaiemodii ta dilovoho spilkuвання v kolektyvi finansovoi sluzhby orhanizatsii]. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia*, (3(27)), 142-148. Retrieved from <https://doi.org/10.31108/2.2022.3.27.14> [in Ukrainian].
8. Shavkun I. (2009). *Negotium communicationis: essentia et typologia. [Dilova komunikatsiia: sutnist ta typolohizatsiia]. Humanitarnyi visnyk ZDIA*, 38, 67-74. [in Ukrainian].

УДК 378.4.091-37.014.5:911.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-737-750](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-737-750)

Біланюк Володимир Іванович кандидат географічних наук, доцент, Декан географічного факультету, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79007, тел.: (032) 239-43-93, <https://orcid.org/0000-0003-4472-8637>

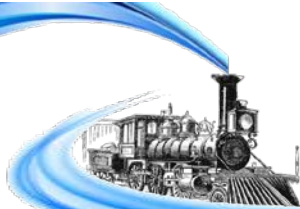
Котик Любов Іванівна асистент кафедри економічної і соціальної географії, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79007, тел.: (032) 239-43-93, <https://orcid.org/0000-0001-5046-2287>

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «ОСВІТНІЙ МЕНЕДЖМЕНТ В ГЕОГРАФІЇ» У СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ОСВІТИ

Анотація. Розкрито актуальність викладання навчальної дисципліни «Освітній менеджмент в географії» у межах освітньо-професійної програми Середня освіта (Географія) другого (магістерського) рівня вищої освіти. Обґрунтовано наявність змістового компонента, який передбачено проектом Стандарту вищої освіти України, Професійним стандартом «Вчителя закладу загальної середньої освіти» і «Керівника (директора) закладу загальної середньої освіти». Його вивчення сприяє реалізації трудових функцій вчителя: партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу, управління освітнім процесом і безперервний професійний розвиток; керівника закладу середньої освіти: забезпечення стратегічного управління розвитком закладу освіти, забезпечення управління якістю освітньої діяльності, забезпечення партнерської та мережевої взаємодії, організація безпечного і здорового освітнього середовища.

Зазначено, що впровадження освітнього менеджменту в географії актуально й для самої географічної науки у зв'язку з впровадженням концепції «викладання через дослідження», формування модерного публічного іміджу географії.

Проаналізовано карту курсів освітньої програми та місце в ній «Освітнього менеджменту в географії», аудиторне співвідношення нормативних дисциплін, взаємозв'язки (прямі й опосередковані) між нормативними освітніми компонентами. Розкрито зміст лекційної та семінарсько-практичної частини курсу, завдань для самостійної роботи, можливостей для неформальної освіти.

Означено, що в процесі праці на курсі здобувачі аналізують освітні кейси з географії, укладають SWOT-аналіз закладів освіти, розглядають принципи розробки типових навчальних планів закладів освіти та освітньо-професійних програм, аналізують формування бюджету закладу освіти, отримують навички вирішенням конфліктних ситуацій в освітньому менеджменті.

Схарактеризовано загальні й фахові компетентності, набуття яких забезпечує вивчення навчальної дисципліни. Особливо зосереджено увагу на здатність планувати та організовувати освітній процес. Розкрито програмні результати та м'які навички набуття яких передбачено у курсі «Освітній менеджмент в географії».

Ключові слова: освітній менеджмент, географія, середня освіта, магістр освіти, компетентності, програмні результати, м'які навички.

Bilanyuk Volodymyr Ivanovych Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Geography, Ivan Franko National University of Lviv, P. Doroshenko St., 41, Lviv, 79007, tel.: (032) 239-43-93, <https://orcid.org/0000-0003-4472-8637>

Kotyk Liubov Inanivna Assistant Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko National University of Lviv, P. Doroshenko St., 41, Lviv, 79007, tel.: (032) 239-43-93, <https://orcid.org/0000-0001-5046-2287>

DISCIPLINE «EDUCATION MANAGEMENT IN GEOGRAPHY» IN THE SYSTEM OF TRAINING MASTERS OF EDUCATION

Abstract. The relevance of teaching the discipline «Educational Management in Geography» within the educational and professional programme Secondary Education (Geography) of the second (master's) level of higher education is revealed. It is substantiated that the presence of a content component is provided for in the draft Standard of Higher Education of Ukraine, the Professional Standard for Teachers of General Secondary Education Institutions and Heads (Directors) of General Secondary Education Institutions. Its study contributes to the implementation of the labour functions of the teacher: partnership with participants in the educational process, management of the educational process and continuous professional development; the head of a secondary education institution: ensuring strategic management of the development of the educational institution, ensuring quality management of educational activities, ensuring partnership and networking, organising a safe and healthy educational environment.

It is noted that the introduction of educational management in geography is also relevant for geographical science itself in connection with the introduction of the concept of «teaching through research», formation of a modern public image of geography.

The map of courses of the educational programme and the place of «Educational Management in Geography» in it, the classroom ratio of normative disciplines, the relationship (direct and indirect) between normative educational components are analysed. The content of the lecture and seminar-practical parts of the course, tasks for independent work, and opportunities for non-formal education are revealed.

It is noted that in the course of the course, students analyse educational cases in geography, make a SWOT-analysis of educational institutions, consider the principles of developing standard curricula of educational institutions and educational and professional programmes, analyse the formation of the budget of an educational institution, and gain skills in resolving conflict situations in educational management

The general and professional competences, the acquisition of which ensures the study of the discipline, are outlined. Particular attention is paid to the ability to plan and organise the educational process. The programme outcomes and soft skills are described, which are envisaged in the course «Educational Management in Geography».

Keywords: educational management, geography, secondary education, master of education, competencies, program outcomes, soft skills.

Постановка проблеми. В умовах реформування вищої освіти України важливим є розгляд особливостей змістового наповнення і формування структури освітньо-професійних програм. Винятково гостро ця проблема постає на другому (магістерському) рівні вищої освіти, де перелік освітніх компонентів означений як стандартом вищої освіти за спеціальністю, так і обмежений обсягом та часом навчання на освітньо-професійній програмі (1 рік 4 місяці). За сформованої ситуації, внесок кожного освітнього компонента у формування загальних і професійних компетентностей майбутніх випускників магістратури є неоціненним. Це зумовлює необхідність критичного підходу до укладання змісту освітньо-професійної програми та набору освітніх компонентів, які будуть забезпечувати її фахову повноту й професійну унікальність на ринку освітніх послуг України, актуальність та затребуваність на ринку праці, конкурентоздатність на освітньому ринку. У системі підготовки професіоналів середньої освіти ця проблема ускладнена реформами системи початкової, середньої і вищої освіти в Україні, впровадженням засад НУШ у навчальний процес, трансформацією

освітнього простору у контексті глобальних інформаційно-економіко-соціальних змін, регіональних посткоронавірусних освітніх викликів і катастрофічних освітніх втрат спричинених російсько-українською війною. Тому, впровадження освітніх компонентів, які є носіями актуальних знань та забезпечують формування унікальних професійних компетентностей та м'яких навичок є на часі. Таким компонентом у структурі освітньо-професійної програми другого (магістерського) рівня вищої освіти Середня освіта (Географія) [7] є «Освітній менеджмент в географії».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Необхідність впровадження засад вивчення освітнього менеджменту у підготовку фахівців і професіоналів середньої освіти уже впродовж понад десять років обговорюють та обґрунтовують в освітньому просторі України.

На рівні нормативних документів це означено в проєкті Стандарту вищої освіти України другого (магістерського) рівня галузі знань 01 Освіта /Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями) [11] та затверджених професійних стандартах: Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» [9], Професійний стандарт «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти» [8].

У проєкті стандарту в описі предметної області вказано, що ціллію навчання є: «підготовка професіоналів, здатних розв'язувати складні задачі і проблеми, за предметною спеціальністю в освітній діяльності, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризується невизначеністю умов і вимог» [11]. Прописані у проєкті Стандарту й загальні та фахові компетентності формування яких забезпечує освітній менеджмент: «ЗК3. Здатність планувати та управляти освітньою діяльністю, забезпечувати та оцінювати якість виконаних робіт», «ЗК6. Здатність розробляти та презентувати освітні проєкти, управляти ними та мотивувати виконавців на досягнення спільної мети», «ФК4. Здатність до моделювання змісту навчання, формування в учнів ключових компетентностей та здійснення інтегрованого навчання», «ФК6. Здатність до конструктивної та безпечної взаємодії з учасниками освітнього процесу», «ФК7. Здатність забезпечувати функціонування безпечного та інклюзивного освітнього середовища» [11].

Означено завдання освітнього менеджменту в компетентностях предметної спеціальності Географія: «ПК1. Здатність усвідомлювати та інтегрувати концептуальні природничо-географічні, суспільно-географічні, картографічні, психолого-педагогічні знання та навички», «ПК6. Здатність до здобуття спеціалізованих умінь та навичок розв'язання проблем сучасної географічної науки, педагогіки, психології, методики навчання географії, які

необхідні для проведення наукових досліджень, провадження інноваційної наукової та педагогічної діяльності», «ПК.7. Здатність до організації та проведення позанавчальної роботи здобувачів освіти географічного, краєзнавчого, туристського або іншого фахового спрямування» [11] і програмних результатах навчання: «ПРН5. Обирає форми та методи організації освітнього процесу з орієнтацією на світовий і національний рівень, вміннями працювати в глобальному інформаційному середовищі за фахом, підбирати спеціальну літературу та картографічні твори», «ПРН6. Демонструє володіння спеціалізованими вміннями та навичками розв'язання проблем сучасної географічної науки, педагогіки, психології, методики навчання географії, які є необхідними для проведення наукових досліджень, провадження інноваційної наукової та педагогічної діяльності» [11].

Необхідність засвоєння базових положень освітнього менеджменту закладено в Професійному стандарті «Вчителя загальної середньої освіти» [9]. Трудовими функціями вчителя є партнерська взаємодія з учасниками освітнього процесу, управління освітнім процесом і безперервний професійний розвиток, формування яких неможливе без ґрунтового знання освітнього менеджменту [9]. Останній забезпечує набуття вчителем прогностичної компетентності (здатність прогнозувати результати освітнього процесу, здатність планувати освітній процес), організаційної компетентності (здатність організовувати процес навчання, виховання і розвитку учнів, здатність організовувати різні види і форми навчальної та пізнавальної діяльності учнів), інноваційної компетентності (здатність використовувати інновації у професійній діяльності, здатність застосовувати різноманітні підходи до розв'язання проблем у педагогічній діяльності), здатності до навчання впродовж життя (здатність взаємодіяти з іншими вчителями на засадах партнерства та підтримки (у рамках наставництва, супервізії тощо)), емоційно-етичної компетентності (здатність конструктивно та безпечно взаємодіяти з учасниками освітнього процесу, здатність усвідомлювати та поцінювати взаємозалежність людей і систем у глобальному світі), компетентності педагогічного партнерства (здатність залучати батьків до освітнього процесу на засадах партнерства) тощо [9].

У Професійному стандарті «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти» [8] в розділі «Умови праці» вказано: «Управлінська діяльність пов'язана з підвищеним нервово-емоційним та інтелектуальним навантаженням», тому запорукою її ефективності є володіння навичками освітнього менеджменту. З-поміж трудових функцій, реалізація яких безпосередньо пов'язана з володінням знаннями з освітнього менеджменту варто виокремити: забезпечення стратегічного управління розвитком закладу освіти, забезпечення управління якістю освітньої діяльності, забезпечення

партнерської та мережевої взаємодії, організація безпечного і здорового освітнього середовища [8].

У науково-освітньому просторі проблеми освітнього менеджменту досліджували О. Винничук [2], О. Мармаза [5], А. Рибчук, Г. Пурій [10], Л. Немець, К. Сегіда, М. Логвинова [6] та ін.

Проблеми освітнього менеджменту в географії присутні в наукових розвідках Д. Мальчикова, К. Мезенцев [4], В. Біланюк, Л. Котик [1], М. Влах, Л. Котик [3] та ін. Д. Мальчикова, К. Мезенцев досліджуючи публічний імідж географії в Україні та світі зазначають, що «Сучасні географічні знання та навички, опосередковані за допомогою геопросторових технологій, створюють унікальні можливості осмислити сучасний світ і формують безцінний набір навичок ХХІ ст. затребуваних нині та необхідних в майбутньому. Поряд з традиційними географічними професіями з'являються нові, проте всі вони залишаються популярними та демонструють зростання суспільного попиту, а також є порівняно високооплачуваними» [4, с. 56]. Водночас автори наголошують, що: «У практиці фахової географічної підготовки (освітні програми рівня «бакалавр» і «магістр») зустрічаються лише поодинокі випадки осучаснення відповідно до потужних методологічних трансформацій і запитів суспільства останніх років» [4, с. 57], тим самим піднімаючи проблему освітнього менеджменту в географії.

М. Влах, Л. Котик аналізуючи сучасні тенденції розвитку науки (трансформація, трансдисциплінарність, трансгуманізм, технізація, екологізація, аксіологізація, комерціалізація, англінізація, швидке застарівання знань, деформація) [3, с. 75-90] акцентують увагу на необхідності «впровадження моделі «викладання через дослідження» для подолання кризи освіти і науки» [3, с. 89], що можна ефективно здійснити тільки наскрізним впровадженням освітнього менеджменту в географії.

В. Біланюк, Л. Котик розкриваючи актуальність освітнього менеджменту в системі підготовки магістрів освіти означили п'ять особливостей його сучасного провадження: мультикультурне освітнє і наукове середовище; незаплановані соціально-економічні зміни прогресивного чи регресивного спрямування; технологічні зміни і прогрес цифрових технологій; необхідність реагування освітнього середовища як на глобальні так і на місцеві зміни; часовість розробки моделі інноваційного управління змінами в освіті на глобальному, регіональному та локальному рівнях [1, с. 143-144].

Мета статті. Розкрити зміст, завдання навчальної дисципліни «Освітній менеджмент в географії» та обґрунтувати її місце у системі підготовки магістра освіти за спеціальністю 014.07 Середня освіта (Географія).

Виклад основного матеріалу. Навчальна дисципліна «Освітній менеджмент в географії» викладається на географічному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка для студентів першого курсу галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) другого (магістерського) рівня вищої освіти [7]. Вона разом з освітніми компонентами «Методика науково-педагогічних досліджень», «Міждисциплінарний підхід у навчанні географії в школі», «Актуальні проблеми освітнього процесу у сучасній школі», «Педагогічна майстерність» формує цикл дисциплін загальної підготовки (рис. 1). Збалансована дисципліна з нормативними навчальними компонентами циклу загальної і професійної й практичної підготовки як за кредитами, так і за аудиторними годинами (рис. 2).

Метою вивчення нормативної навчальної дисципліни «Освітній менеджмент в географії» є ознайомлення студентів з стратегією та тактикою управління закладом освіти, оволодінання прикладними інструментами управлінської діяльності менеджера освіти, загалом, і в сфері географії, зокрема; вироблення практичних умінь та навичок аналізу управлінських ситуацій різного виду [1, с. 145].

Зміст навчальної дисципліни сформований з 32 год лекційних занять та 16 год семінарсько-практичних занять, які охоплюють теми: «Сутність менеджменту як системи управління», «Стилі менеджменту», «Освітній менеджмент», «Нормативно-правові документи, які регламентують освітній менеджмент в географії», «Принципи освітньої політики України та підходи до управління в освіті. Заклади освіти як ключові об'єкти менеджменту», «Львівський університет як об'єкт освітнього менеджменту», «Виклики розвитку географії як науки та навчальної дисципліни. Можливості освітнього менеджменту в географії», «Управлінська діяльність керівника навчального закладу», «Вирішення конфліктних ситуацій в освітньому менеджменті».

Кредити	1 семестр	2 семестр	3 семестр	Навчальні дисципліни
	Методика науково-педагогічних	Педагогічна майстерність	Географічна термінологія в шкільній освіті	НОРМАТИВНІ
5	Освітній менеджмент в географії	Інновації в географічній освіті	Позакласна робота вчителя географії	Цикл загальної підготовки
10	Міждисциплінарний підхід у навчанні	Сучасні проблеми навчання географії	Магістерський семінар	Цикл професійної та практичної підготовки
15	Актуальні проблеми освітнього процесу у	Практика: Навчально-педагогічна	Практика: Стажувально-педагогічна	ВИБІРКОВІ
	Інформаційні технології на заняттях з		Кваліфікаційна (магістерська) робота	Цикл загальної підготовки
20	Курсова робота			Цикл професійної та практичної підготовки
25	Вибіркова дисципліна 1	Дисципліна вільного вибору	Вибіркова дисципліна 6	
	Вибіркова дисципліна 2	Вибіркова дисципліна 3	Вибіркова дисципліна 7	
30		Вибіркова дисципліна 4		
35		Вибіркова дисципліна 5		

Рис. 1. Карта курсів ОПП Середня освіта (Географія) другого (магістерського) рівня вищої освіти

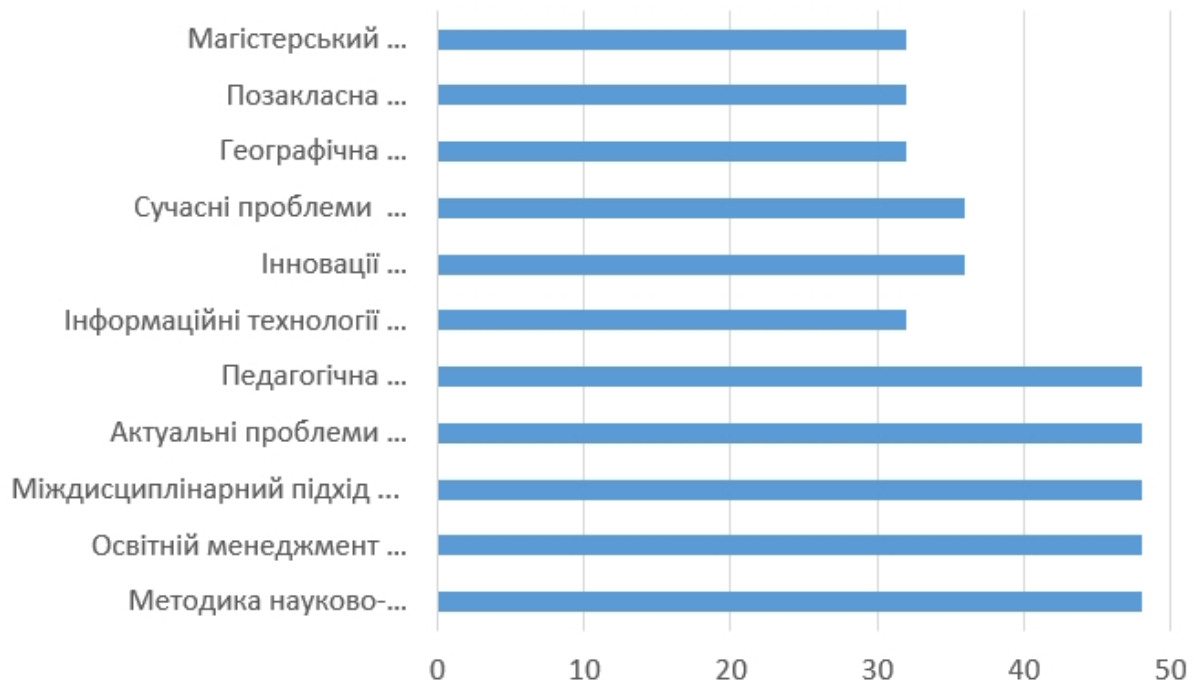

Рис. 2. Розподіл аудиторних годин нормативних освітніх компонентів ОПП Середня освіта (Географія) другого (магістерського) рівня вищої освіти

У межах семінарсько-практичних занять студенти: знайомляться з принципами і законами менеджменту, головними школами менеджменту; аналізують переваги та недоліки моделей менеджменту; дискутують про формування української моделі освітнього менеджменту; обговорюють виклики бар'єрів розвитку освітнього менеджменту в географії і співвідношення положень нормативних документів, які регламентують розвиток географічної освіти з вимогами ринку, запитами громад на місцях; аналізують діяльність загальноосвітнього навчального закладу як базової одиниці освітнього менеджменту; мислять у системі викликів і можливостей освітньої реформи в державі й розширення автономії закладів загальної середньої освіти та вищої освіти як простору для здійснення освітнього менеджменту в географії; досліджують зовнішнє і внутрішнє середовище освітнього менеджменту загальноосвітнього навчального закладу та укладають SWOT-аналіз його функціонування; отримують навички аналізу бюджету закладу освіти та принципів його формування й наповнення (фандрайзингова діяльність); аналізують кейси комунікації адміністрації закладів освіти з здобувачами освіти, педагогічними працівниками, представниками громади; розробляють та пропонують управлінські рішення націлені на зміну комунікації у зовнішньому середовищі та покращенні результативності функціонування внутрішнього середовища функціонування

закладу освіти; працюють над вирішенням конфліктних ситуацій в освітньому менеджменті тощо.

Самостійна робота на курсі (42 год) передбачає виконання індивідуального навчально-дослідного завдання з актуальних проблем освітнього менеджменту в географії, самостійних завдань у рамках тематики семінарсько-практичних і лекційних занять. Як альтернативу виконання індивідуального навчально-дослідного завдання у курсі передбачено здобуття знань і навичок у рамках неформальної освіти. Магістрам пропонується проходження он-лайн курсів на освітній платформі EdEra — «Вчителі 2.0: он-лайн курс із професійного розвитку і наставництва», «НУШ: базова середня освіта»: курси тематично наближені до змісту навчальної дисципліни й перекликаються із проблематикою індивідуального навчально-дослідного завдання.

«Освітній менеджмент в географії» займає чільне місце у структурі навчальних дисциплін магістрів-географів (рис. 3). Освітня компонента пов'язана з нормативними навчальними дисциплінами циклу професійної і практичної підготовки: «Інформаційні технології на заняттях з географії», «Інновації в географічній освіті», «Сучасні проблеми навчання географії України у школі», «Географічна термінологія в шкільній освіті», «Позакласна робота вчителя географії», «Магістерський семінар», «Курсова робота», «Практика: навчально-виробнича», «Практика: педагогічно-стажувальна», «Кваліфікаційна (магістерська) робота».

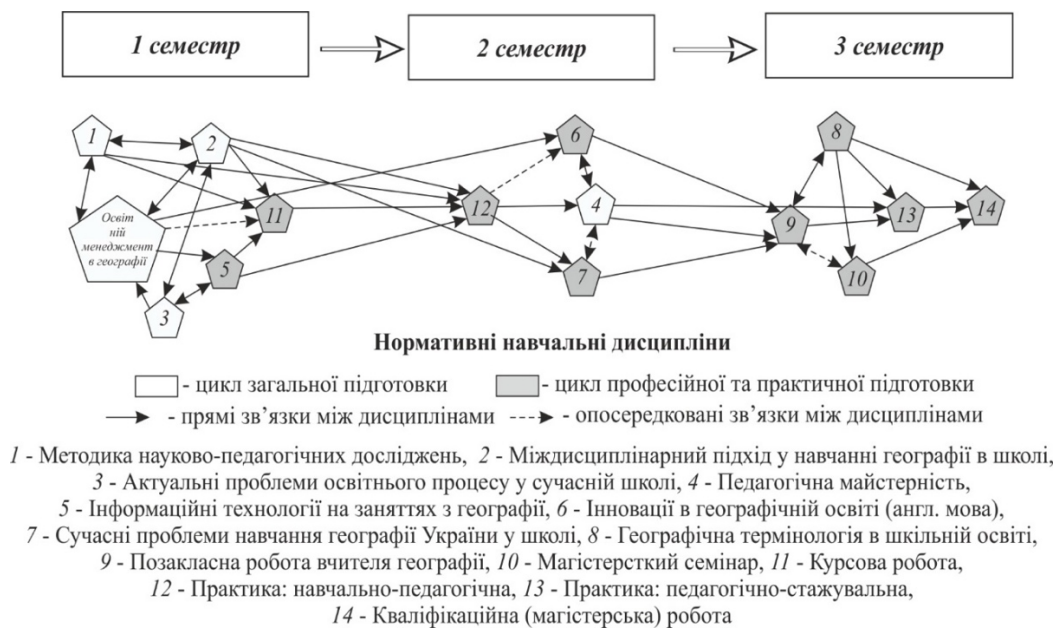

Рис. 3. «Освітній менеджмент в географії» у системі нормативних освітніх компонентів ОПП Середня освіта (Географія) другого (магістерського) рівня вищої освіти

Навчальна дисципліна «Освітній менеджмент в географії» забезпечує формування фахових компетентностей майбутніх вчителів географії, викладачів закладів фахової передвищої освіти та керівників закладів освіти:

- здатність використовувати систему наукових знань для організації навчальної діяльності у закладах освіти з урахуванням особливостей самого предмету;

- здатність планувати та організовувати освітній процес, оформлювати науково-педагогічну документацію, а також уміти формувати та реалізовувати науково-педагогічні дослідження;

- здатність застосовувати знання про сучасні досягнення у предметних областях, а також застосовувати міждисциплінарні підходи у навчанні географії;

- здатність застосовувати знання законодавчих нормативів у професійній діяльності;

- здатність сприяти процесам соціалізації та фахового самовизначення, формувати культуру відповідальності за особистий вибір щодо сфери майбутньої самореалізації.

Дисципліна формує загальні компетентності:

- здатність використовувати сформований науковий світогляд в межах безпосередньої предметної діяльності;

- здатність використовувати міжособистісну комунікацію, зокрема з використанням практичних навиків володіння державною та іноземними мовами у галузі географічної освіти;

- здатність працювати у команді, особливо під час взаємодії з педагогічним та учнівськими колективами;

- здатність діяти соціально відповідально з толерантним відношенням у контексті різних ситуацій;

- здатність застосовувати знання у професійних та побутових практичних ситуаціях;

- здатність працювати у міжнародному контексті;

- здатність мотивувати людей та рухатись до спільної мети;

- здатність адаптуватись до непередбачуваних дій та зосередитись на вирішенні складних завдань;

- здатність формувати особисте бачення професійної поведінки з урахуванням особливостей інтересів оточення чи колективу.

Унаслідок вивчення дисципліни студент повинен:

знати:

- головні положення менеджменту, освітнього менеджменту;

- принципи провадження освітнього менеджменту;

- головні етапи провадження освітнього менеджменту;

- нормативно-правові документи, які регламентують освітню діяльність в географії на території України;
- професійні обов'язки керівника закладу освіти;
- тенденції і виклики розвитку географії як науки та навчальної дисципліни;
- засади формальної, неформальної, інформальної освіти в географії;
- принципи розробки типових навчальних програм закладів освіти та означення місця в них географії;
- методи врегулювання конфліктних ситуацій в педагогічному колективі.

вміти:

- планувати та організувати ефективний освітній процес у закладі середньої освіти та прогнозувати його результати;
- оформлювати науково-педагогічну документацію;
- володіти нормами педагогічної етики та дотримуватись педагогічного такту у навчально-виховних ситуаціях;
- формувати комунікаційну стратегію з колегами, учнями та їхніми батьками, а також демонструвати здатність до ділових комунікацій у професійній сфері;
- аналізувати та порівнювати національну та закордонну системи середньої освіти, окреслювати перспективи її розвитку під впливом міжнародного досвіду;
- володіти навичками здійснення оцінки та моніторингу різних аспектів освітньої сфери;
- розробляти, вдосконалювати та впроваджувати методи та методики навчання географії;
- укладати SWOT-аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища менеджменту закладу освіти;
- розв'язувати конфліктні ситуації з сфери освітнього менеджменту в закладі освіти;
- сприяти процесам соціалізації та фахового самовизначення;
- формувати культуру відповідальності за особистий вибір щодо сфери майбутньої самореалізації.

У рамках дисципліни наскрізно формуються soft skills (м'які навички) студентів, які мають міжпрофесійний, унікальний характер, дозволяють швидко адаптуватися до нових умов, практикувати професійну мобільність, розв'язувати нестандартні життєві й професійні завдання, започатковувати власний бізнес, створення стартапів тощо: адаптивність/когнітивна гнучкість; критичне і креативне мислення; управління інформацією і медіаграмотність;

уміння формулювати власну думку, приймати рішення та нести відповідальність за них; лідерські здібності; емоційний інтелект; поведінковий патерн; комунікація і робота в групі/команді; тайм-менеджмент; самоорганізація і самомотивація; презентаційні навички (уміння дискутувати, самопрезентація) тощо [1, с. 146].

Висновки. «Освітній менеджмент в географії», як нормативна освітня компонента, займає важливе місце у структурі підготовки магістрів з Середньої освіти (Географія). Її зміст регламентований нормативними документами і відповідає вимогам освітнього ринку держави. Вона забезпечує формування загальних і професійних компетентностей націлених на провадження управлінської діяльності у сфері освіти. Подальших досліджень потребують проблеми провадження освітнього менеджменту з географії у закладах загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти.

Література:

1. Біланюк В., Котик Л. «Освітній менеджмент в географії»: до актуальності викладання курсу // Географічна освіта і наука: виклики і поступ: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю географії у Львівському університеті / відповід. ред.: В. Біланюк, Є. Іванов. Львів: Простір-М, 2023. Т. 1. С. 141-147.
2. Винничук О. Т. Педагогічний менеджмент як теорія і практика управління освітнім процесом, 2020. http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17173/1/2_Vynnychuk.pdf.
3. Влах М., Котик Л. Теорія і методологія географічної науки: навч. посіб. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2018. 344 с.
4. Мальчикова Д.С., Мезенцев К.В. Публічний імідж географії в контексті трансформації стандартів базової середньої освіти: досвід України і світу // Укр. геогр. журн. 2022. №1. С. 53-63. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.01.053>.
5. Мармаза О. І. Менеджмент освітньої організації: навч.-метод. посібн. Харків: ТОВ «Щедра садиба», 2017. 126 с.
6. Немець Л. М., Сегіда К. Ю., Логвинова М. О. Педагогічний менеджмент: навч.-метод. посібн. для студ. першого курсу магістратури спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія). Харків: ХНУ ім. В. Каразіна, 2019.
7. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (географія)» другого (магістерського) рівня вищої освіти. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2023. https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/OPP-014_07-master-2023.pdf.
8. Професійний стандарт «Керівник (директор) закладу загальної середньої освіти», 2021. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/09/22/Nakaz-568-zatverdzh.standartu.keriv.22.09.pdf>.
9. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)», 2020. https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf.
10. Рибчук А. В., Пурий Г. М. Програма дисципліни «Менеджмент освіти». Дрогобич, 2020. 328 с.

11. Стандарт вищої освіти України другий (магістерський) рівень, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка, спеціальність 014 Середня освіта (Проект), 2023. <https://mon.gov.ua.app.media.2023/03/20>.

References:

1. Bilanyuk, V., Kotyk, L. (2023). «Osvitnii menedzhment v heohrafiï»: do aktualnosti vykladannia kursu [«Educational Management in Geography»: on the relevance of teaching the course]. *Heohrafichna osvita i nauka: vyklyky i postup: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoï 140-richchiu heohrafiï u Lvivskomu universyteti*. Lviv: Prostir-M, T. 1, 141-147. [in Ukrainian].
2. Vynnychuk, O.T. (2020). *Pedahohichniy menedzhment yak teoriia i praktyka upravlinnia osvitnim protsesom* [Pedagogical management as a theory and practice of educational process management]. Retrieved from http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/17173/1/2_Vynnychuk.pdf. [in Ukrainian].
3. Vlah, M., Kotyk, L. (2018). *Teoriia i metodolohiia heohrafichnoi nauky: navch. posib.* [Theory and methodology of geographical science: a textbook.]. Lviv: LNU im. I. Franka, 344. [in Ukrainian].
4. Malchykova, D.S., Mezentsev, K.V. (2022). *Publichnyi imidzh heohrafiï v konteksti transformatsii standartiv bazovoi serednoi osvity: dosvid Ukrainy i svitu* [Public Image of Geography in the Context of Basic Secondary Education Standards Transformation: Ukrainian and World Experience]. *Ukr. heohr. zhurn.* 2022. №1. S. 53-63. DOI: <https://doi.org/10.15407/ugz2022.01.053>. [in Ukrainian].
5. Marmaza, O.I. (2017). *Menedzhment osvitnoi orhanizatsii: navch.-metod. posibn* [Management of an educational organisation: a study guide]. Kharkiv: TOV «Shchedra sadyba», 126. [in Ukrainian].
6. Niemets, L.M., Sehida, K.Yu., Lohvynova, M.O. (2019). *Pedahohichniy menedzhment: navch.-metod. posibn. dlia stud. pershoho kursu mahistratury spetsialnosti 014.07 Serednia osvita (Heohrafiia)* [Pedagogical Management: study guide for first-year master's students majoring in 014.07 Secondary Education (Geography)]. Kharkiv: KhNU im. V. Karazina. [in Ukrainian].
7. *Osvitno-profesiina prohrama «Serednia osvita (heohrafiia)» druhoï (mahisterskoho) rivnia vyshchoï osvity (2023)*. [Educational and professional programme «Secondary Education (Geography)» of the second (master's) level of higher education]. Lviv: LNU im. I. Franka. Retrieved from https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/07/OPP-014_07-master-2023.pdf. [in Ukrainian].
8. *Profesiinyi standart «Kerivnyk (dyrektor) zakladu zahalnoi serednoi osvity» (2021)* [Professional Standard «Head (Director) of a General Secondary Education Institution»]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2021/09/22/Nakaz-568-zatverdzh.standartu.keriv.22.09.pdf>. [in Ukrainian].
9. *Profesiinyi standart za profesiïamy «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoï osvity (z dyplomom molodshoho spetsialista)» (2020)*. [Professional standard for the professions «Primary school teacher of a general secondary education institution», «Teacher of a general secondary education institution», «Teacher of primary education (with a junior specialist diploma)»]. Retrieved from https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Nakaz_2736.pdf. [in Ukrainian].
10. Rybchuk, A. V., Purii, H.M. (2020). *Prohrama dystsypliny «Menedzhment osvity»* [Programme of the discipline «Management of Education»]. *Drohobych*, 328. [in Ukrainian].
11. *Standart vyshchoï osvity Ukrainy druhyi (mahisterskyi) riven, haluz znan 01 Osvita/Pedahohika, spetsialnist 014 Serednia osvita (Proekt) (2023)*. [Standard of Higher Education of Ukraine second (master's) level, field of knowledge 01 Education/Pedagogy, speciality 014 Secondary Education (Project)]. Retrieved from <https://mon.gov.ua.app.media.2023/03/20>. [in Ukrainian].

УДК 37(09)(73):81'246.2(045)

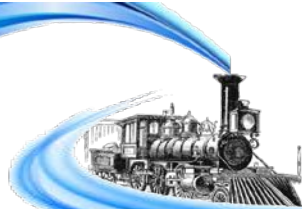
[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-751-764](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-751-764)

Білецька Ірина Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, 20300, тел.: (097) 997-92-33, <https://orcid.org/0000-0002-3372-9100>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК БІЛІНГВАЛЬНОЇ ОСВІТИ В АМЕРИКАНСЬКИХ ШКОЛАХ

Анотація. У статті аналізуються особливості білінгвальної (двомовної) освіти у Сполучених Штатах Америки. Здійснено короткий екскурс в історію розвитку та становлення двомовного навчання, а також розглянуто специфіку мовної політики в окремих американських штатах. Проаналізовано різні підходи, запропоновані науковцями щодо визначення поняття «білінгвальна освіта», та на їх основі узагальнено, що це цілеспрямований процес залучення до світової культури засобами рідної та іноземної мов, коли іноземна мова виступає в якості способу пізнання світу спеціальних знань, засвоєння культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів. З'ясовано, що на сучасному етапі в американській шкільній освіті практикується кілька типів двомовних програм, які відрізняються метою (якнайшвидший перехід до навчання англійською мовою чи підтримка розвитку обох мов), в якій мірі використовується рідна мова школярів у навчальному процесі, часом, відведеним на двомовне навчання (2 чи 3–4 роки) та іншими показниками. Їх можна поділити на: програми занурення в іноземну мову; перехідні двомовні програми; програми підтримки і розвитку двомовних умінь; двомовні програми; двосторонні програми або програми двомовного занурення. Встановлено, що серед освітян та фахівців у галузі білінгвального навчання немає єдиної думки щодо того, яка програма є більш ефективною. Результати дослідження засвідчили неоднозначну оцінку науковцями та державними діячами білінгвального навчання в цілому у школах США. Констатовано, що вплив ідей двомовного навчання на систему середньої освіти у США очевидний. Американські спеціалісти в галузі білінгвальної освіти достатньо об'єктивно оцінюють як досягнуті результати, так і недоліки, усвідомлюють проблеми, поставлені перед ними, і готові їх вирішувати, рухаючись назустріч вимогам суспільства.

Ключові слова: багатомовність, білінгвальна (двомовна) освіта, навчання мов, двомовні програми, мовна політика, перша мова, друга мова.

Biletska Iryna Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Foreign Languages Theory and Practice, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, 20300, tel.: (097) 997-92-33, <https://orcid.org/0000-0002-3372-9100>

BEGINNING AND DEVELOPMENT OF BILINGUAL EDUCATION IN US SCHOOLS

Abstract. The peculiarities of bilingual education in the United States of America are analyzed in the article. A short excursus in the history of bilingual education beginning and development has been made, the tendencies of language policy in some American states have been also considered. The article analyzes various approaches proposed by scholars to define the concept of «bilingual education» and, on their basis, generalizes that it is a purposeful process of involvement in world culture through the means of native and foreign languages, when a foreign language acts as a way of learning the world of specialized knowledge, assimilating the cultural, historical and social experience of different countries and peoples. It has been found that at the present stage, several types of bilingual programs are practiced in American school education, which differ in purpose (early transition to English or support for the development of both languages), the extent to which the native language of students is used in the educational process, the time allotted for bilingual education (2 or 3-4 years) and other indicators. They can be divided into: Foreign Language Immersion Programs; Transitional Bilingual Programs; Maintenance or Developmental Bilingual Programs; Dual Language Programs; Two-Way or Dual Language Immersion Programs. It has been established that there is no consensus among educators and specialists in the field of bilingual education as to which program is more effective. The results of the study showed an ambiguous assessment of bilingual education in general in US schools by scholars and government officials. It is stated that the influence of the ideas of bilingual education on the secondary education system in the United States is obvious. American specialists in the field of bilingual education are quite objective in assessing both the results achieved and the shortcomings, are aware of the problems they face, and are ready to solve them, moving towards the requirements of society.

Keywords: multilingualism, bilingual education, language instruction, bilingual programs, language policy, the first language, the second language.

Постановка проблеми. Поглиблення процесів глобалізації, розширення міжнародних контактів та доступ до інших культур посилили акцент на важливості іноземних мов, що, в свою чергу, викликало неабиякий інтерес до

проблем мовної освіти, пошуку методів прискорення, полегшення та підвищення ефективності навчання іноземних мов як в Україні, так і за кордоном. Найкраща можливість перетворити іноземну мову у засіб спілкування полягає у тому, щоб вона стала засобом викладання навчальних предметів, тобто перетворити навчання мов на систему двомовної (білінгвальної) освіти. Двомовне навчання є однією з можливостей найбільш ефективного реформування іншомовної освіти у закладах загальної середньої освіти та знаходиться останніми роками в центрі уваги дослідників.

Білінгвальне навчання вже давно є однією з форм організації освітнього процесу у багатьох школах Сполучених Штатів Америки, для яких особливо характерна мовна розмаїтість. Постійний вплив іммігрантів, які привозять з собою свої рідні мови і культури, призводить до збагачення мовних ресурсів цієї країни. Тому, на нашу думку, вивчення досвіду США у здійсненні двомовної освіти дасть можливість не лише запозичити позитивні надбання, але й запобігти помилок у реформуванні сучасної теорії і практики іншомовної підготовки учнів у закладах загальної середньої освіти України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пілотажний аналіз спеціальної наукової літератури свідчить про значний інтерес сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців до проблем мовної освіти в цілому та двомовного навчання зокрема. Серед українських учених можна виділити М. Степаненко, Н. Степаненко (тенденції, що впливають на моделі лінгвістичної освіти в Україні), Н. Нікольську, О. Першукову (багатомовність та двомовність у європейській шкільній освіті), О. Зіноватну (мовна освіта у США в контексті мовної політики), О. Литвинова, С. Лук'янчук (двомовне навчання у школах США), І. Тараненко (форми і методи білінгвального навчання у практиці американської школи).

Вивчення праць провідних американських дослідників дало можливість з'ясувати, що мовна політика США та її вплив на розвиток навчання іноземних мов стали предметом вивчення А. Ленкера (A. Lenker), Т. Осборна (T. Osborn), Н. Родеса (N. Rhoders), У. Вайта (W. White); особливості двомовної освіти та специфіку навчання учнів за двомовними програмами у школах Сполучених Штатів Америки аналізували К. Бейкер (K. Baker), Д. Крістіан (D. Christian), Дж. Кравфорд (J. Crawford), Х. Дулей (H. Dulay), Ф. Дженесі (F. Genesee), Н. Сілей (N. Seeley) та ін.

Незважаючи на посилений науковий інтерес до цієї проблеми, досвід реалізації двомовного навчання учнів у державних середніх школах США залишається недостатньо вивченим. На нашу думку, при аналізі сучасного стану та специфіки американської двомовної освіти необхідно брати до уваги історичні передумови. Тому у своїй статті ми ставимо за мету здійснити короткий екскурс в історію розвитку і становлення білінгвальної освіти у

Сполучених Штатах Америки, а також проаналізувати специфіку здійснення мовної політики в окремих штатах країни.

Виклад основного матеріалу. Теоретики полікультурної освіти вважають, що білінгвальне навчання відіграє важливу роль для становлення полікультурної компетентності загалу школярів. Для учнів, вихідців із мовних меншин, воно є важливою умовою усвідомлення своєї культурної та етнічної ідентичності, повноцінного розвитку особистості, покращення можливостей соціальної адаптації та подолання навчальних труднощів. Дітям з англomовних сімей двомовне навчання дає можливість вивчити другу мову, успішно адаптуватися до нових культур і нового соціального оточення. Вивчення мови супроводжується вивченням культури народу, який є її носієм, і сприяє багатогранному розвитку толерантної особистості.

Один з визнаних авторитетів у галузі білінгвального навчання у зарубіжній педагогічній науці Дж. Каммінс (J. Cummins) вважає, що поняття двомовної освіти «стосується використання в процесі навчання двох і більше мов як засобів навчання. Мови використовують у певному співвідношенні протягом усього терміну навчання чи на якомусь із його етапів для опанування здебільшого предметного змісту, а не вивчення мовних систем» [1, с. 3].

Такий науковець, як С. Мей (S. May) у своїй статті, опублікованій у «Мовній та освітній енциклопедії» (Encyclopedia of Language and Education), притримується класичного визначення двомовної освіти, запропонованого у 1970 році Т. Андерсоном (T. Andersson) та М. Босром (M. Boyer), в основі якого лежить «використання двох мов у навчальному процесі для опанування змісту предметів». Він також наголошує, що відсутність навчального процесу двома мовами, навіть за умови наявності у класі двомовних дітей, не є двомовною освітою [2, с. 19–34].

К. Бейкер у монографії 2001 року видання, присвяченій проблемам білінгвізму, стверджував, що особливістю двомовної освіти є «наявність двох мов як засобів навчання, жодна з яких вивчається не лише як предмет, тобто не обмежується вивченням мови як системи» [3]. У 2011 році у п'ятому доповненому виданні цієї ж праці він наголошує на необхідності «розрізняти навчання з використанням двох мов, яке має на меті формування двомовності, і навчання двомовних дітей, але збереження їх двомовності не є метою реалізації змісту навчання» [4, с. 207].

Офіційна система двомовної освіти, яка вже протягом кількох десятиліть успішно функціонує у США, так формулюється в «Office of Education»: «Це використання двох мов, з яких одна є англійською, в якості засобів навчання для однієї й тієї ж самої групи учнів відповідно до чітко організованої програми, що охоплює весь навчальний план або ж тільки його частину, включаючи вивчення історії та культури рідної мови».

За визначенням, презентованим на сайті Департаменту освіти США, двомовна освіта – це «освітня програма для учнів з обмеженим рівнем знань англійської мови (Limited English Proficiency)». Термін «обмежений рівень володіння англійською мовою» (Limited English proficiency) вперше почав уживатися в 1975 році і використовується лише на рівні урядових документів, а в навчальних закладах та дослідницьких інституціях не застосовується, оскільки має негативну конотацію. Замість нього надають перевагу терміну «той, хто вивчає англійську мову» (English Language Learner), тобто учень, рідна мова якого не англійська і який потребує мовної підтримки для успішного навчання. Його автором є науковець Інституту мовної та освітньої політики (Institute for Language and Education Policy) Дж. Крауфорд (J. Crawford) [5]. Цей термін стосується людини, другою мовою якої є англійська і яка потребує вдосконалення знань мови для досягнення позитивних результатів у школі.

Базуючись на усіх проаналізованих дефініціях, можемо узагальнити, що білінгвальне навчання – цілеспрямований процес залучення до світової культури засобами рідної та іноземної мов, коли іноземна мова виступає в якості способу пізнання світу спеціальних знань, засвоєння культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів.

Якщо говорити про перший випадок прояву двомовної освіти у Сполучених Штатах Америки, то слід зазначити, що він пов'язаний із польськими іммігрантами, які прибули у перші постійні англійські поселення Вірджинії, що зараз є територією США. Поляки постачали оброблену смолу, яка використовувалась у кораблебудуванні, та скляні вироби. У 1619 році серед членів парламенту права поширювались лише на англійців. Це стало причиною організації поляками першого офіційно зафіксованого у Новому Світі страйку. Через надзвичайну потребу у їхній продукції поляки отримали «права англійців» і заснували перші двомовні школи, в яких навчальні предмети вивчались англійською та польською мовами. Починаючи з цієї першої історично задокументованої події, двомовна освіта у тій чи іншій формі стала функціонувати у країні.

Протягом XVIII століття францисканські місіонери на території від Каліфорнії до Техасу використовували місцеві мови при перекладі та у навчанні корінних американців катехізису. До середини XIX століття у приватних та громадських двомовних школах вивчались такі рідні мови, як чеська, французька, норвезька, німецька, іспанська та шведська. Штат Огайо у 1839 році вперше прийняв закон про двомовну освіту, дозволяючи, на прохання батьків, навчання німецькою та англійською мовами. У 1847 році штат Луїзіана ввів аналогічний закон щодо французької та англійської мов, а Нью-Мехіко у 1850 році – для іспанської та англійської. До кінця XIX століття

значна кількість штатів прийняла схожі закони. Багато інших місцевостей упровадили двомовне навчання без державних санкцій, наприклад, щодо голландської, італійської, польської, чеської мов. Починаючи з 1959 року, громадські школи в Маямі запровадили двомовні програми.

У 1968 році, прийнявши статтю VII Закону про початкову і середню освіту або, неофіційно, Закон про двомовну освіту, Конгрес уперше узаконив двомовну освіту, що уможливлювало іммігрантам отримувати освіту рідною мовою. У 1988 році до цього закону було внесено поправки. Федеральні витрати на двомовну освіту збільшились з 7,5 млн. у 1968 році до 150 млн. до 1979 року. У цьому ж році Верховний Суд США сприяв подальшому розвитку двомовної освіти, постановивши, що школи Сан-Франциско порушили права дітей мовних меншин, тому що вони навчалися в одному класі з іншими учнями без спеціального навчального забезпечення. У зв'язку з цим вимагалось, щоб школи надавали послуги на підтримку тих учнів, які вивчають англійську мову, хоча у жодній з них не було визначено, який тип освітньої програми необхідно впроваджувати. Таким чином, і двомовні, і одномовні програми функціонували після прийняття закону та постанови Суду.

Закон про двомовну освіту був обмежений у 2001 році новою федеральною освітньою політикою. Конгрес США прийняв закон «Жодної дитини поза увагою», який не виступав на підтримку учнів, що вивчають рідну мову, але достатньо підкреслював значущість лише англійської мови і проголошував, що всі учні, включаючи тих, хто вивчає англійську, повинні тестуватися щорічно з цієї мови.

Більшість учнів старших класів середньої школи США принаймні протягом 1-2 років вивчає другу мову, здебільшого французьку чи іспанську. У переважній кількості шкіл учні отримують знання з другої мови на зразок вивчення математики чи інших дисциплін. У деяких школах вивчається природа мови і культура. У середніх навчальних закладах майже ніколи не використовуються технології занурення.

Останнім часом навколо двомовної освіти точаться значні дискусії. Її прихильники стверджують, що такий тип навчання не тільки полегшує вивчення англійської мови учнями, які знають свою першу мову, а й сприяє удосконаленню знань як з англійської, так і рідної мови. Двомовні програми є таким підходом, за якого половина учнів розмовляє англійською, а половина її вивчає. Учитель у процесі навчання використовує англійську та рідну мови школярів. При цьому досягаються дві мети: діти вивчають нову мову і культуру, а також мова національних меншин виступає засобом навчання. Програми ж, які пропонують вивчення лише англійської мови, викорінюють національні мови іммігрантів, у той час як двомовні програми передбачають

збереження таких мов, тобто нова мова додається, а рідна не втрачається. Таким чином, можна зустріти безліч досліджень, які підтверджують позитивні результати двомовних освітніх програм.

Опоненти ж двомовної освіти переконані, що краще учнів, які володіють іншою першою мовою, окрім іспанської, помістити в іспаномовному класі, ніж навчати їх на рідній мові, а також вважають, що багато двомовних програм не спроможні навчити дітей англійській мові. Критики двомовної освіти наголошують, що навчання за принципами двомовної освіти здійснюється за неефективною методологією і що немає належної емпіричної підтримки на його користь [6].

Суперечності навколо білінгвальної освіти досить часто ще більше стають заплутаними на рівні політичного та культурного контексту. Тих, хто не підтримує такий тип навчання, іноді звинувачують у расизмі і ксенофобії. Особливо це стосується тих консервативних організацій, які притримуються позиції, що англійська повинна бути офіційною мовою Сполучених Штатів Аменрики. У Мілвеці, штат Вісконсен, та інших містах були організовані марші та акції на підтримку двомовної освіти. Її прихильники часто звинувачуються у практикуванні політики ідентичності, що шкодить дітям іммігрантів.

Як свідчать результати нашого дослідження, у США на рівні кожного штату спостерігаються певні відмінні, але також є і схожі тенденції у здійсненні мовної політики, що, звичайно, має вплив на функціонування двомовної освіти. Тут, на нашу думку, варто зупинитись на таких штатах, як Каліфорнія, Арізона, Джорджія та Масачуссетс.

Так, у штаті Каліфорнія кількість тих, хто вивчає англійську мову (а це один з трьох учнів), є найбільшою у США. У червні 1998 року 61 % каліфорнійського електорату підтримав Законопроект 227, за яким ті, хто вивчає англійську мову, повинні навчатись за принципом занурення в англійську на період, який, як правило, не перевищував одного року, потім їх слід було переводити до основних класів, де переважало навчання англійською мовою. Такий законопроект давав можливість батькам вимагати, щоб їхні діти навчались за альтернативними програмами, проте були також і такі, які відмовлялись від цього, що перешкоджало його реалізації.

У 2000 році Каліфорнійський департамент освіти заключив угоду з Американським дослідницьким інститутом (American Institutes for Research) з метою проведення п'ятирічного дослідження щодо ефективності Законопроекту 227. Методологія вивчення включала аналіз досягнень учнів, телефонні опитування, оглядові візити без попереджень і письмові дослідження. Зсовувалися такі проблеми, як виконання цього законопроекту,

чи є він на користь тим, хто вивчає англійську мову, а також які є непередбачені наслідки його впровадження.

Учасники, які здійснювали таку дослідницьку роботу, попереджали про певні підробки даних на державному рівні, оскільки Каліфорнія не мала можливості прослідкувати навчальні досягнення школярів протягом багатьох років. Проте, використовуючи дані про академічний рівень учнів об'єднаного шкільного округу Лос-Анджелеса, і на основі аналізу, оглядових візитів та опитувань у ході дослідження з'ясувалось, що жодна з навчальних програм не має очевидних переконливих переваг. Учні, які охоплені двомовним навчанням, як і ті, хто поглиблено вивчають англійську мову, мають аналогічну траєкторію академічного зросту.

Штат Арізона був наступним після Каліфорнії щодо прийняття схожого законодавства. Так, Законопроект 203 додав кілька програм, які раніше були дозволені у навчанні дітей, для яких англійська мова є другою мовою. Варто підкреслити, що саме штат Арізона першим підтримав білінгвальну освіту у 60-х роках ХХ століття.

Протягом 90-х років у штаті Джорджія збільшилась кількість іноземного населення до 233 %. У наш час Джорджія займає шосте місце серед штатів Америки щодо швидкості зростання населення. За даними перепису населення, у 2000 році тут проживало 228.000 нелегальних іммігрантів. У 80-90-х роках скорочення робочих місць у килимовиробничій промисловості стало причиною збільшення іспанського населення в окрузі Вітфілд. На сьогодні майже половину учнів державних шкіл у Далтоні (центр округу Вітфілд) становлять іспанці.

Як вказує Е. Мітчел (E. Mitchel), місцевий юрист Далтону, у 1996 році був заснований Проект Джорджія – так звана білінгвальна/бікультурна програма, яка спочатку асигнувалася з федерального фонду. Він мав на меті допомогти при навчанні іспаномовних учнів, що вступили до далтонських державних шкіл. Цим Проектом передбачена співпраця з Університетом Монтерею, штат Мехіко, з метою залучення вчителів з Мехіко у школи Джорджії. З 1997 року у штаті Джорджія працювало шістдесят учителів – випускників Університету Монтерею. У рамках Проекту Джорджія також функціонує так званий літній інститут (Summer Institute), який вчить американських учителів розмовляти іспанською мовою і ознайомлює їх з особливостями мексиканської культури.

У 2002 році більш як дві третіх виборців штату Масачусетс підтримало ініціативу замінити двомовні програми на однорічне поглиблене вивчення англійської мови. Таку пропозицію підтримали ті, хто виступали лише за англійську мову, а також член Республіканської партії М. Ромні (M. Romney), який на той час балотувався у губернатори. Близько 30000 учнів, що навчалися

за двомовними програмами, примусили вступати до класів, де вони мали інтенсивно вивчати англійську мову.

У 1999 році було проведено конференцію Національної асоціації білінгвальної освіти, на якій запропоновано основні напрями удосконалення двомовної освіти у ХХІ столітті:

1. Не можна пропагувати двомовне навчання як ізольовану освітню програму, а впроваджувати в більш широкий контекст якісної освіти, зробити її максимально доступною для учнів мовних меншин, пропонуючи двомовну освітню політику як частину плану навчання іноземних мов.

2. Необхідно створити нове бачення двомовної освіти і підтримати її як частину економіки, культури і моральних цінностей общин мовних меншин.

3. Потрібно змінити ситуацію ізоляції між теоретиками і практиками двомовної освіти.

4. Слід побудувати міцну систему взаємозв'язків між освітніми і державними закладами на всіх рівнях, від регіонального до державного [7, с. 56].

Дещо пізніше, у травні 2002 року, група освітян оприлюднила звіт, у якому висвітлила ідею спробувати перейти від загальних до конкретних дій, необхідних для американської школи, що прагне реформувати освіту для двомовних учнів. Вони рекомендували наступне:

- запровадити і підтримувати дошкільні програми, які повністю пов'язуються з програмами дошкільний заклад – п'ятий клас, що забезпечуватиме максимальний розвиток учнів, які вивчають англійську мову;

- використовувати двосторонні імерсійні програми в середній школі;

- навчати новоприбулих дітей іммігрантів за відповідними програмами для початківців;

- впровадити процедури для моніторингу та оцінювання реалізації програм;

- створити постійно діючий комітет, до складу якого входили б адміністрація, вчителі та батьки, з метою безпосереднього моніторингу всіх шкіл, у яких нараховується 21 і більше двомовних учнів;

- переконатися, що всі сім'ї та громадськість обізнані з шкільною системою і створеними моделями рівної освіти, включаючи програми оволодіння мовою;

- створити комітет з метою вивчення існуючих критеріїв оцінювання двомовного навчання у дошкільному закладі – 12 класі та запропонувати види оцінювання, яких бракує;

- забезпечити професійний розвиток, необхідний для адаптації альтернативного оцінювання з англійської та інших мов, включаючи ALAS (Автентична система оцінювання рівня освіченості) [8].

На сучасному етапі в американській шкільній освіті практикується

кілька типів двомовних програм, які відрізняються метою (якнайшвидший перехід до навчання англійською мовою чи підтримка розвитку обох мов), в якій мірі використовується рідна мова школярів у навчальному процесі, часом, відведеним на двомовне навчання (2 чи 3–4 роки) та іншими показниками. Їх можна поділити на:

1. Програми занурення в іноземну мову (Foreign Language Immersion Programs), вперше запроваджені у США в 1971 році з метою запровадження інтенсивного вивчення другої мови в державних початкових школах, зрештою поширились по всій країні і зараз розглядаються освітянами та батьками як високо ефективний спосіб навчання дітей іноземній мові. Занурення в іноземну мову – це підхід до навчання іноземної мови, який полягає в зануренні учнів у мову, яка вивчається, протягом шкільного дня. Учителі розмовляють лише іноземною мовою під час викладання навчальних предметів, використовуючи широкий спектр навчальних технологій. Основною метою цього типу програм є набуття учнями майстерності в іноземній мові, крім англійської, та розвинули знання з культури під час досягнення високого академічного рівня [9].

Програми занурення в іноземну мову, які також належать до односторонніх імерсійних програм, розроблені лише для англomовних учнів. Вони різняться за інтенсивністю та структурою відповідно до здійснюваної моделі й диференціюються на програми повної та часткової імерсії. Повна імерсія – це програми, в яких усі предмети на початкових етапах (К-2) вивчаються іноземною мовою; навчання англійською мовою зазвичай сягає 20–50 % у подальших класах (3–6) у залежності від програми.

Перші передбачають вивчення англійської як другої мови (English as a second language), при цьому певна кількість годин відводиться на навчання рідною мовою, а решта часу – англійською. А відповідно до другого типу, рідна мова взагалі виключається з навчального процесу, учнів навчають за спеціальними програмами з урахуванням їхнього рівня знань англійської мови. Навчання може продовжуватись у середній та старшій школі, коли заняття проходять мовою, що вивчається. Часткова імерсія передбачає програми, за якими фактично 50 % навчання відбувається іноземною мовою. На початковому етапі дисципліни викладаються або іноземно, або англійською мовами, або обома мовами одночасно. У середній і старшій школі заняття далі проводяться іноземною мовою.

2. Перехідні двомовні програми (Transitional Bilingual Programs), за якими відбувається навчання рідною мовою учня паралельно з вивченням англійської мови. Такий тип навчання покликаний забезпечити академічну успішність школярів із загальноосвітніх дисциплін і має на меті допомогти їм якомога швидше перейти до англomовної групи. При цьому переслідується й

лінгвістична мета – вільне володіння англійською мовою.

Перехідні двомовні програми теж поділяються на два види:

1) перехідні двомовні програми раннього випуску (the early-exit transitional bilingual programs): учнів переводять до основної групи через два роки навчання;

2) перехідні двомовні програми пізнього випуску або розвиваючі перехідні програми (the late-exit or developmental transitional programs): школярів переводять до основної групи через п'ять-шість років навчання. Основна мета – спочатку розвинути навички грамотного володіння рідною мовою, а потім перенести їх на другу (англійську) мову.

3. Програми підтримки і розвитку двомовних умінь (Maintenance or Developmental Bilingual Programs) пропонують навчання і рідною, і англійською мовами, рідна мова залишаєть певною мірою мовою навчання навіть після переходу учнів до основної англосовної групи.

4. Двомовні програми (Dual Language Programs) є двох варіантів:

1) більшість загальноосвітніх предметів викладаються англійською мовою, учитель знає дві мови, на запитання учнів рідною мовою він відповідає англійською;

2) класи грамотності з рідної мови покращують писемні та мовленнєві навички вищого рівня рідною мовою. Як показали дослідження, більшість умінь та навичок, набутих з рідної мови, можуть успішно переноситись у другу мову. Тут загальноосвітні дисципліни не викладаються рідною мовою. Заняття з другої мови зосереджені на змісті предмету, а не на особливостях мови, наприклад, граматиці.

5. Двосторонні програми або програми двомовного занурення (Two-Way or Dual Language Immersion Programs) призначені як для англосовних, так і для іношомовних учнів з метою перетворення їх на двомовних. При цьому половина групи учнів повинна бути англосовною і навчатися в одній класній кімнаті з другою половиною, яка володіє іншою мовою, як правило іспанською, а вчитель викладає обома мовами. У результаті діти мовних меншин стають двомовними так само, як і учні, мова яких є рідною в цій країні.

Серед освітян та фахівців у галузі білінгвального навчання немає єдиної думки щодо того, яка програма є більш ефективною. Результати дослідження досить суперечливі. Наприклад, дослідження, проведене серед іспаномовних дітей у штаті Вісконсін, свідчить про те, що учні, які займалися за двомовними програмами, в цілому демонстрували кращі вербальні здібності як в англійській, так і іспанській мовах, ніж ті, хто навчався лише англійською мовою. Дослідження, що відбувались серед американських дітей мексиканського походження у штаті Техас, вказують на протилежне. І такі приклади не поодинокі. Ряд спеціалістів у галузі білінгвального навчання

констатують неможливість розробки оптимального педагогічного методу, який би підходив до всіх ситуацій.

М. Томас і Ф. Кальдер зробили припущення, що програма є максимально ефективною за умови використання лінгвістичного та культурного досвіду учнів як ресурсу для міжпредметного і дослідницького навчання, школярі отримують стимул покращувати навчальні досягнення [9].

Результати нашого дослідження засвідчили неоднозначну оцінку науковцями та державними діячами білінгвального навчання в цілому у школах США. Так, двомовні програми критикуються за заохочення мовного «сепаратизму», що може призвести до автономізації деяких анклавів. Опоненти також вказують на низький рівень володіння учнями англійською мовою і високий відсоток відсіву з шкіл представників етнічних меншин, які навчаються за двомовними програмами. Вони переконують, що заняття у звичайних класах із додатковою спеціальною допомогою учням у вільний час іноді більш ефективні, ніж перехідне двомовне навчання [10, с. 45]. На нашу думку, противники білінгвальної освіти аргументують недоліки політичною недоцільністю різних мовних освітніх програм і не керуються об'єктивними даними досліджень.

У цілому американськими дослідниками [11, с. 164–165] виділено наступні причини недоліків двомовної освіти:

1. Знання іншої мови не вважаються цінними, а виступають інструментом, який використовується до того часу, поки учні не оволодіють «справжньою» мовою.
2. Багато батьків не бажають залучення їхніх дітей до двомовних програм, що ізолюють їх від інших.
3. У школі білінгвальні програми можуть бути причиною додаткових труднощів і навантаження для двомовних учителів, кількість учнів у цих програмах коливається із року в рік. Такі програми, на думку багатьох, є нестабільні і зменшують престиж конкретної школи.
4. Неможливо і нераціонально скласти двомовну програму, забезпечити її підручниками та педагогічними кадрами для кожної етнічної групи школярів. В одній школі можуть навчатися представники 6–9 етнічних груп, які погано володіють англійською мовою. Найкращий вихід – коли кожна школа буде спеціалізуватися на 2–3 конкретних двомовних програмах.
5. Однією з причин невдач двомовної освіти може бути розподіл учнів на групи у межах одного класу чи відокремлення цілого класу від інших, що може викликати негативну реакцію в учнів усієї школи. Потрібно уникати такої ситуації, коли двомовна група знаходилася б в привілейованому стані у порівнянні з іншими.

І хоча існують різні точки зору щодо впливу мовних програм, більшість дослідників, які займаються проблемами двомовної освіти, погоджуються з тим, що дітям, які погано або не розмовляють англійською мовою, необхідна спеціальна допомога у вивченні мови. Спостерігається така тенденція, що чим переконливіші результати двомовних програм, тим настирливіші спроби опонентів применшити реальні успіхи учнів, задіяних у двомовних програмах у школах Сполучених Штатів Америки.

Звичайно, не можливо вирішити всі освітні проблеми, не здолавши основи і принципи дискримінації у школі та суспільстві. Лише всезагальний, доступний для всіх підхід може забезпечити більшості школярів успішне навчання. Ефективна педагогіка полягає не лише в тому, щоб викладати навчальні предмети іншою мовою, а й у пошуку шляхів використання мови, культури, досвіду учнів у процесі їхньої освіти.

Висновки. Тим не менше, можна впевнено констатувати, що вплив ідей двомовного навчання на систему середньої освіти у США очевидний. Американські спеціалісти в галузі білінгвальної освіти достатньо об'єктивно оцінюють як досягнуті результати, так і недоліки, усвідомлюють проблеми, поставлені перед ними, і готові їх вирішувати, рухаючись назустріч вимогам суспільства.

Двомовне навчання має ряд переваг хоча б тому, що викладання предметів іноземною мовою завдяки інтенсивним прийомам економить час, тобто призводить до інтенсифікації навчання. Крім того, ця форма навчання дає можливість більш чіткій диверсифікації стосовно іноземної мови. Вимоги на підтримку такої форми навчання мають місце і в міжнародних документах, але на практиці вони не завжди зреалізовуються. І, нарешті, можна навести ще один аргумент на користь політичної рентабельності цього методу. Інтенсивні заняття іноземною мовою та її культурою безперечно більш активно сприяють прогресу в засвоєнні інтернаціональної культури, ніж за звичайного навчання іноземної мови, за якого витрати і результат знаходяться в дуже великій невідповідності у відношенні один з одним. Можна сподіватися, що двомовні навчальні програми в різній формі в найближчому майбутньому слугуватимуть імпульсом для реформи системи навчання іноземних мов.

Література:

1. Cummins J. Bilingualism and special education. San Diego : College Hill Press, 1984.
2. May S. Bilingual/Immersion Education: What the research tells us. *Encyclopedia of Language and Education*. Springer Science + Business Media LLC. 2008. P. 19–34.
3. Baker C. Foundations of bilingual education and bilingualism. Multilingual matters. Clevedon, 2006. 492 p.
4. Baker K. A., de Kanter A. Effectiveness of bilingual education: A review of the literature. *Paper prepared for the US Office of Education*. 1981. 66 p.

5. Crawford J. Bilingual education. *Education Week*. April 1, 1987. P. 1–14.
6. Christian D. Two-way bilingual education: students learning through two languages. Santa Cruz : NCRCD CLL, 1994. 181 p.
7. Hakuta K. Mirror of language: The debate on bilingualism. New York: Basic Books, 1999. 298 p.
8. Thayer V. Reorganizing secondary education. New York, London: D. Appleton Century Company, 1939. 483 p.
9. Center for Applied Linguistics. Why, how, and when should my child learn a second language? URL: http://www.cal.org./resources/pubs/whyhowwhen_brochure.pdf
10. Brameld T. The climatic decades. New York : Penguin, 1980. 212 p.
11. Nieto S. Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education. New York : Longman, 2000. 335 p.

References:

1. Cummins J. (1984). Bilingualism and special education. San Diego: College Hill Press [in English].
2. May S. (2008). Bilingual/Immersion Education: What the research tells us. *Encyclopedia of Language and Education*. Science + Business Media LLC, 19–34 [in English].
3. Baker C. (2006). Foundations of bilingual education and bilingualism. Multilingual matters. Clevedon [in English].
4. Baker K. A., de Kanter A. (1981). Effectiveness of bilingual education: A review of the literature. *Paper prepared for the US Office of Education* [in English].
5. Crawford J. (1987). Bilingual education. *Education Week*. April 1, 1–14 [in English].
6. Christian D. (1994). Two-way bilingual education: students learning through two languages. Santa Cruz: NCRCD CLL [in English].
7. Hakuta K. (1999). Mirror of language: The debate on bilingualism. New York: Basic Books [in English].
8. Thayer V. (1939). Reorganizing secondary education. New York, London: D. Appleton Century Company [in English].
9. Center for Applied Linguistics. Why, how, and when should my child learn a second language? URL: http://www.cal.org./resources/pubs/whyhowwhen_brochure.pdf
10. Brameld T. (1980). The climatic decades. New York: Penguin [in English].
11. Nieto S. (2000). Affirming diversity: The sociopolitical context of multicultural education. New York: Longman [in English].

УДК 37.034.11

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-765-776](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-765-776)

Вишневська Ганна Петрівна методист вищої категорії навчально-методичного відділу Навчально-наукового інституту, ДЗВО «Університет менеджменту освіти», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0003-8454-114>

ДУХОВНО-МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНО-СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті проаналізовано наукові дослідження українських науковців у галузі духовно-морального виховання учнів закладів загально-середньої освіти, висвітлено низку понять, пов'язаних із формуванням життєвих компетентностей учнів загально-освітніх закладів. Підкреслено важливість спільного виховання школи і сім'ї всебічно розвиненої, гармонійної особистості. Розглянуто важливість підходу до формування змісту сучасної освіти, актуалізовано проблему цінностей і ціннісних орієнтирів у сучасній освіті.

Протягом багатьох століть українське духовно-моральне виховання вбирало в себе кращі здобутки світової духовної культури, які утверджують добро, любов, красу, милосердя, справедливість у всіх сферах життя.

Духовно-моральне виховання – беззупинний процес, він починається з народження людини і продовжується все життя, і спрямований на оволодіння людьми правилами і нормами поведіння.

Духовно – моральне виховання підростаючого покоління – складний, багатогранний процес, основою якого є прищеплення школярам гуманістичних якостей, системи світоглядних координат, вищих цілей і культури поведінки.

Його головна мета – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури духовно – моральних відносин, формування у молоді незалежно від національної належності особистих рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Шкільний вік найбільш сприйнятливий для емоційно-ціннісного, духовно-морального розвитку, громадянського виховання, недолік якого важко заповнити в подальші роки. Пережите й засвоєне в дитинстві

відрізняється більшою психологічною стійкістю. В духовно-моральному вихованні первинне значення має духовна атмосфера школи, збагаченість душі педагога, сумісне сходження до духовності педагога й учня. Саме тому, становлення компетентності життєдіяльності на етапі здобування освіти відбувається у процесі взаємодії педагога і учня.

У статті окреслено пріоритетність формування духовних компетентностей шкільної молоді, наголошується на важливості формування духовного світу дітей та молоді, духовності як провідної якості особистості, що є великим і складним завданням, що стоїть у центрі уваги педагогів, вихователів, вчителів, батьків, широкого педагогічного загалу.

Ключові слова: особистість, духовність, освіта, національні цінності, моральні цінності, християнські духовні цінності.

Vyshnevskia Hanna Petrivna Methodist of the highest category of the educational and methodological department, Educational and Scientific Institute of the Educational Management University "University of Education Management", Kyiv, <https://orcid.org/0009-0003-8454-114>

SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION AS A FACTOR IN THE FORMATION OF LIFE COMPETENCIES OF STUDENTS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS.

Abstract. The article analyzes the scientific research of Ukrainian scientists in the field of spiritual and moral education of students of secondary education institutions, highlights a number of concepts related to the formation of life competencies of students of secondary education institutions. The importance of the joint education of the school and the family of a comprehensively developed, harmonious personality is emphasized. The importance of the approach to the formation of the content of modern education is considered, the problem of values and value orientations in modern education is actualized.

For many centuries, Ukrainian spiritual and moral education absorbed the best achievements of the world's spiritual culture, which affirm goodness, love, beauty, mercy, and justice in all spheres of life.

Spiritual and moral education is a continuous process, it begins with the birth of a person and continues throughout life, and is aimed at mastering the rules and norms of behavior in people.

The spiritual and moral education of the younger generation is a complex, multifaceted process, the basis of which is the inculcation of humanistic qualities, a system of worldview coordinates, higher goals and a culture of behavior in schoolchildren.

Its main goal is the acquisition by the young generation of social experience, the inheritance of the spiritual heritage of the Ukrainian people, the achievement of a high culture of spiritual and moral relations, the formation of personal traits of citizens of the Ukrainian state, developed spirituality, physical perfection, moral, artistic-aesthetic, legal, labor, environmental culture.

School age is the most receptive for emotional and value, spiritual and moral development, civic education, the lack of which is difficult to fill in later years. Experienced and learned in childhood is characterized by greater psychological stability. In spiritual and moral education, the primary importance is the spiritual atmosphere of the school, the enrichment of the teacher's soul, the simultaneous ascent to the spirituality of the teacher and the student. That is why the development of life competence at the stage of education takes place in the process of interaction between the teacher and the student.

The article outlines the priority of the formation of spiritual competences of school youth, emphasizes the importance of the formation of the spiritual world of children and youth, spirituality as a leading personality quality, which is a large and complex task that is in the center of attention of educators, educators, teachers, parents, and the general pedagogical community.

Keywords: personality, spirituality, education, national values, moral values, Christian spiritual values.

Постановка проблеми. Національна стратегія навчання і виховання шкільної молоді в Україні передбачає впровадження нової освітньої парадигми, направленої на всебічну підготовку молоді до життя у багатовимірному та швидкоплинному середовищі, яке всебільше глобалізується, формуючи нові ціннісні пріоритети.

Духовно-моральне виховання у закладах середньої освіти в контексті реалізації аксіологічної освітньої парадигми насамперед вимагає чіткого означення як власної мети, так і сутності ролей тих особистостей, які безпосередньо залучені до освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: аналіз науково-педагогічної, навчально-методичної літератури з теми дослідження; вивчення та узагальнення вітчизняного досвіду, збирання відомостей щодо духовно-морального виховання учнів закладів загально-середньої освіти.

З точки зору особистого розвитку освіта може допомогти людям розвинути почуття власної гідності та впевненості в собі, відчуття мети та напрямку в житті, може допомогти людям досягти своїх цілей і реалізувати свій потенціал. Освіта також може бути потужним інструментом соціальної мобільності, надаючи людям можливість покращити свій соціальний та

економічний статус. Освіта може допомогти подолати бар'єри та створити можливості для людей з неблагополучного середовища досягти успіху та процвітати.

Найважливішою педагогічною проблемою в сучасних умовах є проблема використання потенціалу національних цінностей.

Під національними цінностями слід розуміти сукупність духовних ідеалів представників етнічних груп, які мають свою історичну своєрідність.

Національні цінності виступають у ролі соціально та нормативно-культурних аксіом поведінки людей однієї етнічної приналежності.

У Концепції 12-річної освіти зазначено: «Діяльність школи ґрунтується на засадах органічного поєднання національного і загальнолюдського. Домінантою виховного процесу має стати формування в учнів патріотизму з повним змістовим наповненням; з одного боку – це виховання любові до рідного краю, свого народу, держави, відповідальності за їх майбутнє, а з іншого – відкритість до сприйняття різноманітних культур світу, освоєння фундаментальних духовних цінностей людства – гуманізму, свободи, справедливості, толерантності, культури, миру, національного примирення, збереження природи». В основу сучасної компетенції організації освітньо-виховного процесу покладено компетентний підхід, результатом якого є компетентний випускник загально-освітнього закладу.

Одна з візій сучасної освіти – духовний розвиток особистості.

Духовність – категорія людського буття, що зумовлює його комунікативний характер, виражає здатність людини до творення культури й самотворення. Пояснення природи людського буття через поняття «дух» означає, що людина може не тільки пізнавати чи відображати навколишній світ, але й творити його. Творчі можливості людини як духовної істоти свідчать про те, що, крім мислення, вона має вольове відношення до реальності. На думку вчених, поняття «духовність» це категорія етики, яка визначає моральний вимір людської життєдіяльності, це живе джерело доброчесностей людини, її моральна спроможність та вища цінність, інтегральне утворення людської психіки, складне гармонійне поєднання певних психічно-процесуальних та особистісних якостей людини, як і будь-яке психічне явище має певні форми вияву, які можна вивчати.

Духовність — це сукупність системноінтегрованих особливостей когнітивно-інтелектуальної, почуттєво-емоційної та вольової сфер, яка забезпечує людині здатність до психічно-особистісного вдосконалення та самовдосконалення. Інакше кажучи, духовність, з одного боку, є системно-інтегрованою складовою психіки, з іншого — синергетичним чинником взаємодії різних психічних сфер людини.

Духовність є формою буття індивідуальності, як результат самоорганізації особистості, виходу вищих ціннісних інстанцій власного конституювання, формування менталітету. Це – результат досягнення того, що не здійснюється самоплинним природним шляхом, а є наслідком самозадоволення людиною власних внутрішніх потреб. Необхідно зазначити, що сьогодні педагогіка і психологія не дали, чіткого поняття терміну «духовність». Виділяються такі чотири варіанти тлумачення цього терміну:

- 1) духовність – це інтелектуальність (ототожнюється з пізнавально-інтелектуальною активністю людини);
 - 2) духовність – це творчість;
 - 3) духовність – це емоційна чутливість, людяність, щирість;
 - 4) духовність – це релігійність та відданість Богу (у вузькому розумінні).
- духовність – це прагнення та здатність людини до цілеспрямованого пізнання Істини, Добра, Краси, Любові та ствердження у життєдіяльності загальнолюдських цінностей, усвідомлення єдності зі Всесвітом.

У сучасному науково-педагогічному світі виділяється тенденція трактування духовної компетентності, що пов'язує її з вихованням людини на принципах християнської моралі. Тобто, шлях її формування здійснюється через впровадження ідеї християнської любові та етики [3]. Особистісний підхід до духовного світу дитини, виховання в неї християнської моралі проголошували Я. Коменський, І. Песталоцці, Г. Ващенко, К. Ушинський. Зокрема, Г. Ващенко вважав, що виховний ідеал має дві складові: патріотизм та духовність [2]. М. Монтесорі стверджувала, що: «Вихователь має ставитися з релігійною пошаною до життя і через це обережно, та від щирого серця стежити за розвитком дитини» [5]. С. Русова пропонувала «Закон Божий» запроваджувати, як навчальний предмет у ЗНЗ, тому що він мав, на її думку, повернути учнів до загальнолюдських цінностей [5]. Незважаючи на наявність наукових доробок, присвячених проблемі формуванню духовної компетентності особистості, залишаються питання щодо знаходження ефективних шляхів її формування у сучасних освітніх умовах.

Дослідження духовності особистості передбачає вибір одиниці виміру цього феномена. Такою одиницею можуть слугувати ціннісні орієнтації, що безпосередньо чи опосередковано пов'язані з моральністю. Мораль, внутрішні моральні інстанції особистості виступають тим еталоном, за допомогою якого можна визначити наявність та рівень розвиненості духовності у людини. Чим тісніше пов'язаний зміст ціннісних орієнтацій з моральністю, чим вагомніше в них виявляється зв'язок з категорією добра, тим вищим може бути рівень духовності і, навпаки, відсутність такого зв'язку – свідчення бездуховності [7].

На основі яких цінностей можна сформувати духовно компетентну особистість? Визначимося з поняттям «цінність». Зі словникових та

авторських визначень категорій «цінність», вважаємо за необхідне виокремити такі: цінність – це, за словами О. Сухомлинської, утворення, що містить почуття людей, спрямовані на ідеал, ідеальне, те, до чого вони прагнуть. Цінності означають позитивну або негативну значущість будь-якого об'єкта, нормативний, оцінний бік явищ [8].

Певним чином, тотожною до духовності є моральність індивіда – його внутрішня установка, пов'язана з власною совістю та свободою волі, але така, що має прояви відповідно до зовнішніх вимог соціума, тобто, узгоджена з моралью цього соціума.

Отже, гармонізоване співвідношення моральності до моралі, яке спиратиметься на внутрішню духовність та культуру, є позитивною життєвою компетентністю особистості, яка досягається духовно-моральним вихованням.

Звичайно, духовно-моральне виховання особистості повинно закладатись одночасно з формуванням її життєвих компетентностей, починаючи з малого віку. Але, саме з шкільного віку, коли дитина починає більш свідомо сприймати процеси навчання та виховання, усвідомлює значення соціума та перспективи свого місця в цьому соціумі, духовно-моральне виховання набуває свого особливого значення.

Набуті дитиною в ранньому віці, певні духовно-моральні аспекти мають ознаки сталого батьківського виховання, що ґрунтуються на родинних та етнокультурних традиціях, але є більш характерними для обмеженого соціуму, ніж ті, що сформувались в загальнонаціональному за загальнолюдському значенні.

Саме тому, для адаптації учня до соціальних відносин в майбутньому, в будь-якому цивілізованому соціумі, для формування в ньому загальноприйнятних норм поведінки, закладення в його свідомості основ моральності і духовності, здатності до внутрішнього саморозвитку, духовно-моральні процеси виховання повинні бути пов'язані з загальносвітніми процесами.

Проблема формування моральності і духовності учнів є актуальною і належить до проблеми соціального характеру, оскільки пов'язана з такими поняттями, як формування особистості, світогляду молодого покоління, плеканням майбутнього країни, виховання людини, яка б протистояла економічним труднощам, духовній деградації, моральному та фізичному виснаженню, - завдання, спільне для сім'ї, школи, суспільства.

Мета статті полягає в теоретичному аналізі та визначенні основних чинників формування життєвих компетентностей учнів загально-освітніх закладів.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено **завдання**:

1. Проаналізувати теоретичні обґрунтування формування духовних компетентностей учнів системою духовно-морального виховання.

2. Визначити основні проблеми та недоліки впровадження моделі формування духовних компетентностей учнів системою духовно-морального виховання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, особистість — віддзеркалення соціальної природи людини, з точки зору розгляду її як індивідуальності та суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контекстах соціальних взаємин, спілкування і предметної діяльності; соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, яка визначається залученістю людини до певних суспільних, культурних, історичних відносин.

Під «особистістю» розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена того чи іншого суспільства або спільноти. Поняття «особистість» визначає суспільну сутність людини, пов'язану із засвоєнням різноманітного виробничого і духовного досвіду суспільства.

Особистість — типовий спосіб людини, сприймати, мислити та діяти. Знання чогось про особистість людини, повинно дозволяти передбачати її соціальну поведінку. Так само, знання про соціальну поведінку людини, повинно давати підказки про деякі ознаки її особистості.

Отже, особистістю можна назвати людину, яка досягла такого рівня соціального розвитку і самосвідомості, який дозволяє їй знаходити і обирати серед цінностей культури особистісні смисли, самостійно виконувати відповідну перетворювальну діяльність, свідомо і відповідально здійснювати саморегуляцію діяльності й поведінки.

Особистість з точки зору психології — це сукупність вироблених звичок і уподобань, психічний настрій і тонус, соціокультурний досвід та набуті знання, набір психофізичних рис та особливостей людини, її архетип, що визначають повсякденну поведінку і зв'язок з суспільством і природою. Крім того, особистість може мати і успадковані риси поведінки та прояву її ставлення до оточуючого середовища, які саме можуть характеризувати її походження з певного соціуму. Також особистість спостерігається як прояв «поведінкових масок», вироблених для різних ситуацій та соціальних груп взаємодії.

Особистість характеризують такі ознаки:

- розумність (визначає рівень інтелектуального розвитку);
- відповідальність (рівень розвитку почуття відповідальності, уміння керувати своєю поведінкою, аналізувати свої вчинки і відповідати за них);
- свобода (здатність до автономної діяльності, прийняття самостійних рішень);

- особиста гідність (визначається рівнем вихованості, самооцінки);
- індивідуальність (несхожість на інших).

Особистість визначають:

- неповторні фізичні якості,
- психічні процеси,
- темперамент,
- характер,
- здібності,
- мотивація
- потреби,
- інтереси,
- поведінка
- виховання

До особистостей, безпосередньо залучених до освітнього процесу, відносяться суб'єкти, які здобувають освіту, та суб'єкти, які сприяють її здобуттю. З точки зору сучасної філософії освіти, освіта є цілеспрямованим процесом осягнення світу, в якому живе людина.

Точніше, освіта — це процес набуття та вдосконалення знань, навичок, цінностей, переконань і звичок за допомогою різних форм пізнавальної діяльності, таких як сприйняття, увага, пам'ять, уява, мислення; та різних форм навчання, таких як вивчення, інструктаж, тренування, дослідження та практичний досвід. Освітній процес може відбуватися в різних місцях, включаючи школи, училища, університети, робочі місця та спільноти, і може бути формальним або неформальним.

Освіта — це процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості.

У повсякденному розумінні освіта крім усього іншого передбачає навчання учнів учителем. Крім освіти в спеціальних установах існує також самоосвіта, наприклад, через інтернет, читання, відвідування музеїв або особистий досвід.

Мета освіти полягає в тому, щоб надати людям знання, навички та цінності, необхідні їм, щоб стати поінформованими, відповідальними та продуктивними членами суспільства. Навчання має на меті надати людям інструменти та моделі, необхідні для досягнення успіху в житті, як особистого, так і професійного.

Однією з основних функцій освіти є надання людям знань і навичок, необхідних для досягнення успіху в житті. Освіта допомагає людям розвивати критичне мислення, навички вирішення проблем і комунікації, а також знання та розуміння різних предметів і сфер.

Освіта відіграє важливу роль у соціалізації, допомагаючи людям засвоїти норми, цінності та поведінку свого суспільства. Завдяки освіті люди вчаться взаємодіяти з іншими, орієнтуватися в соціальних структурах і стати відповідальними громадянами.

Освіта допомагає передавати культурні цінності та знання від одного покоління до наступного. Вивчаючи історію, літературу, мистецтво та інші аспекти культури, люди отримують глибше розуміння власної культури та світу навколо них.

Освіта також важлива для економічного розвитку: вона дає людям навички та знання, необхідні для участі в робочій силі та внеску в економіку. Вона може стимулювати інновації та креативність, створюючи нові ідеї та технології, які можуть сприяти економічному зростанню.

Однак, сьогоденна педагогічна наука, в контексті формування особистості, розглядає освіту, як таку, що невід'ємно пов'язана з процесами виховання особистості. Це обумовлено, перш за все, проявами спільності цілей для розвитку особистості, фактичним взаємозв'язком багатьох функцій педагогічного процесу з поведінковим, культурним, духовним та моральним вихованням особистості.

Перед сучасними ЗНЗ стоїть завдання – виховати духовність, сформувати в учнів норми християнської моралі та моральні цінності. Мета формування духовної компетентності особистості – це виховання у дітей та молоді інтелектуально-моральних інтересів і запитів, ціннісних поглядів, орієнтацій та переконань; формування моральної спрямованості її психічної діяльності, моральності потягів, інтересів, поглядів, думок, переконань.

Ця мета конкретизується через систему таких завдань:

- формування у дітей та молоді моральної свідомості шляхом організації моральних відношень дітей за допомогою застосування їх у стихійну або спеціально організовану діяльність;

- формування в учнів ставлення до християнських цінностей, як до основи розвитку суспільно значущих рис та якостей особистості;

- формування у дітей розуміння сутнісних питань про сенс і мету життя людини та особистісного відношення до них;

- розвиток в учнів чеснот та позитивних моральних якостей, спонування їх до самовдосконалення.

Необхідно наголосити, що однією з визначальних характеристик духовності є її дієвість, конструктивно-перетворювальна сила ціннісних орієнтацій, як одиниці виміру духовності. Без такої дієвості, реального впливу

на діяльність та поведінку людини можна говорити тільки про певний рівень обізнаності людини зі системою духовних цінностей.

Отже, на перетині функцій освіти та виховання формуються життєві компетентності особистості – її якості, що проявляються у всебічних знаннях в будь-яких галузях, її думки та судження, які заслуговують уваги в соціумі або стають авторитетними для більшості індивідів цього соціуму.

Проте, життєві компетентності, на відміну від професійних компетентностей, характеризуються не тільки проявами знань, умінь та навичок і досвіду, вони охоплюють більш широкий спектр ознак особистості. Це – прояви внутрішнього стану душі особистості, її системи поглядів, уявлень, мовлення, поведінкових норм, вчинків, самооцінки та оцінки зовнішніх явищ в соціумі.

Такі компетентності характеризують стан духовності та моральності особистості, тобто – рівень її духовно-морального виховання.

Висновки. Для пробудження і подальшого духовного розвитку громадянина, потрібно створити відповідні умови. І питання це надзвичайно важливе. Навчально-виховний процес у закладі загально-середньої освіти покликаний реалізувати це завдання. І саме християнські моральні цінності мають великий вплив на формування життєвих компетентностей молоді.

Тут, перш за все, треба згадати, що саме є поняттям «моральні цінності». Моральні цінності – це стандарти усталені норми, які допомагають людині визначати правильне та неправильне, добре та погане. Це розуміння, необхідне для того, щоб приймати чесні та справедливі рішення у повсякденному житті. Моральний розвиток – це важливий процес, який має починатися ще у ранньому дитинстві.

Християнські духовні цінності можна розділити на природні та надприродні. Обидва мають своїм витокom Бога, але зміст і характер «природних» визначається природними здатностями людини, а «надприродні» – мають підставою свого існування буття Бога. До природних можна віднести закон, порядок, віру, совість, мислення. Надприродні цінності ґрунтуються на втіленні Добра, Істини, Свободи, Краси та постають вищими духовними цінностями, але найвищою цінністю та ідеалом є Любов.

Взаємодія природних та надприродних цінностей встановлює види християнських цінностей та їх ієрархію. За принципом сходження до більш складних цінностей можна виділити наступні природні цінності: натуральні, вітальні, психічні, соціальні, духовні. Протилежними їм є переживання смутку, нещастя, горя.

До сфери духовних цінностей відносять предмети і явища культури в яких об'єктивувались філософські ідеї, художні твори, релігійні доктрини, моральні вчення, юридичні системи, наукові теорії, освітянські концепти,

тощо. До вищих духовно-ідеальних цінностей належать найвищі ідеали людства (добро, прекрасне, істина, свобода, справедливість, святість), а їх протилежностями є зло, неістина, потворне, несправедливість, гріховність.

Для формування духовного світу дитини потрібен системний підхід. Він передбачає цілісний, взаємозалежний, відкритий процес залучення дітей і молоді до цінностей у їх постійному розвитку й саморозвитку. Також, важливим чинником є наступність і безперервність. Тобто, постійне ускладнення та урізноманітнення змісту та напрямків розвитку моральних чеснот, комплексність та інтегрованість яких полягають у взаємодії навчання і виховання, поєднанні зусиль сім'ї та школи у виховному процесі.

Сім'я – це суспільний інститут, де відбувається соціалізація дитини, де засвоюються загальнолюдські норми, цінності у процесі взаємин з іншими людьми, формуються перші стійкі враження про навколишній світ. Багато вчених стверджують, що соціалізація дитини була й залишається єдиною специфічною функцією сім'ї, у той час як інші функції (економічні, підтримка добробуту та ін.) є другорядними. Сім'я не тільки закладає основи формування особистості, якою є їхня дитина, а й забезпечує найважливіші умови її розвитку.

Реальна ж взаємодія припускає, що школа і сім'я - рівноправні суб'єкти соціального виховання дітей. При зменшенні значущості одного з них неминуче зростає роль іншого, і рівноправ'я сторін порушується.

У сім'ї та школи спільна мета – виховати всебічно розвинену, гармонійну особистість, здатну реалізувати себе в професійному, громадянському і сімейному аспектах.

Що стосується бази даних з питань духовно-морального виховання як чинника формування життєвих компетентностей учнів, особливої уваги заслуговують праці вчених: І.Беха, Г.Біленької, В.Коваля, О.Сухомлинської, Ю.Азарової, О.Вишневського, Б.Кобзаря, Г.Ващенко, М.Стельмаховича та ін.

Академік І.Д.Бех вважає, що найважливішою вимогою до формування особистості в сучасному світі стане виховання розуміння «цінності іншої людини», морально визначеної гідності, духу, терпимості до продуктивного спілкування, до самокритичності [1]. Він вбачає шляхи виховання такої особистості у створенні спеціальних розвивальних моделей, за яких людина дієво проявлялася б у згаданих якостях. Саме такий підхід, таке бачення вирішення проблеми має імнунувати будь-якому педагогічному колективу, щоб створити таке виховне середовище, яке б дало змогу сформувати нову сучасну модель духовно-морального виховання як чинника формування життєвих компетентностей учнів для вирішення питань життєдіяльності.

Література:

1. Бех І.Д. Вибрані наук. пр. Київ, 2015.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наукове видання, - К.: Либідь, 2006.
3. Ващенко Г. Виховний ідеал [Текст]. - Полтава: Полтавський вісник, 1994.
4. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі духовного відродження України. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 2000.
5. Вишневський О.Г. Теоретичні основи сучасної української педагогіки. Посібник для студентів ВНЗ. Дрогобич, 2003.
6. Калашнік А. Загальні методи вивчення предмета «Християнська етика». - Львів: ЛОППО, 2003 – 192 с.
7. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. Київ, 2011.
8. Сіданіч І.Л. Теоретико-педагогічні аспекти духовно-морального виховання дітей вітчизняної школи: монографія. Київ, 2012.
9. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади формування духовності, особистості на основі християнських моральних цінностей [Текст] / О.Стельмахович // Шлях освіти – 2002 - №4 – с.13-18.
10. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей і молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. – К., 2006. – 43 с.

References:

1. Beh I.D. Selected scientific works. Kyiv, 2015.
2. Beh I.D. Personality education: Ascent to spirituality: Scientific edition, - K.: Lybid, 2006
3. Vashchenko G. Educational ideal [Text]. - Poltava: Poltava Herald, 1994.
4. Education of the young generation on the principles of Christian morality in the process of spiritual revival of Ukraine. Materials of the International Scientific and Practical Conference, 2000.
5. Vyshnevsky O.G. Theoretical foundations of modern Ukrainian pedagogy. A guide for university students. Drohobych, 2003.
6. Kalashnik A. General methods of studying the subject "Christian ethics". - Lviv: LOIPPO, 2003 - 192 p.
7. Kremen V.G. The philosophy of human-centeredness in the educational space. Kyiv, 2011.
8. Sidanich I.L. Theoretical-pedagogical aspects of spiritual and moral education of children of the national school: monograph. Kyiv, 2012.
9. Sukhomlynska O.V. Conceptual principles of the formation of spirituality and personality based on Christian moral values [Text] / O. Stelmakhovich // Path of education - 2002 - No. 4 - pp. 13-18.
10. Sukhomlynska O.V. Spiritual and moral education of children and youth: general trends and individual search. - K., 2006. - 43 p.

УДК 37.014.542:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-777-790](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-777-790)

Грабарєв Андрій Володимирович кандидат економічних наук, доцент, кафедри, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кафедра інформатики та системології, просп. Берестейський, 54/1, м. Київ, тел.: (097) 684-66-56, <https://orcid.org/0000-0001-6165-0996>

Мозгалі Ольга Петрівна доктор економічних наук, професор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, професор кафедри інформаційних систем в економіці, просп. Берестейський, 54/1, м. Київ, тел.: (068) 339-32-96, <https://orcid.org/0000-0003-2319-1383>

Македон Геннадій Петрович старший викладач, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кафедра інформатики та системології, просп. Берестейський, 54/1, м. Київ, тел.: (066) 476-87-42, <https://orcid.org/0009-0007-7436-5212>

Головко Наталія Робертівна кандидат економічних наук, доцент, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кафедра інформатики та системології, просп. Берестейський, 54/1, м. Київ, тел.: (067) 990-51-72, <https://orcid.org/0000-0003-1574-4312>

Куліда Вікторія Іванівна старший викладач, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, кафедра інформатики та системології, просп. Берестейський, 54/1, м. Київ, тел.: (067) 408-60-41, <https://orcid.org/0000-0001-9857-6371>

ПРОЄКТУВАННЯ ПРОГРАМНОГО ПРОДУКТУ НА ЗРАЗОК TELEGRAM-БОТА ДЛЯ ЗАСТОСУВАННЯ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ІНСТИТУТУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ЕКОНОМІЦІ КНЕУ

Анотація. У статті досліджено специфікацію проєктування програмного продукту Telegram-бота для студентів Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ. Після проведення аналізу предметної області проєкту й аналогів чат-бота на платформі Telegram було сформовано такі основні вимоги до чат-бота: функціональні, нефункціональні і бізнес-вимоги. У процесі

розробки Telegram-бота було обрано архітектурні рішення, а саме – монолітну архітектуру. Доведено, що Telegram-бот на основі монолітної архітектури – найбільш зручний у користуванні для усіх учасників навчального процесу, тому що увесь функціонал бота реалізується в одному монолітному додатку. Показано, що монолітна архітектура є простим та зручним підходом до розробки Telegram-бота для всіх учасників навчального процесу, проте може бути й обмеженою в масштабуванні та гнучкості. Під час використання цієї архітектури важливо враховувати потреби проєкту й обмеження, щоб забезпечити ефективну та надійну роботу Telegram-бота. Архітектуру програмного продукту та взаємодію модулів подано на UML-діаграмі компонентів. Показано створення програмного продукту Telegram-бота для студентів Інституту інформаційних технологій в економіці. Проаналізовано створення автоматизованого помічника – чат-бота, який може надати всім учасникам навчального процесу різноманітні корисні функції та послуги, використовуючи платформу Telegram. Результатом проєкту став розроблений навчальний чат-бот на платформі Telegram для студентів Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ. Доведено, що студент може зручно перейти до електронного журналу, натиснувши на кнопку посилання і потрапивши до місця підтвердження логіну та паролю. Студент може знайти необхідний для нього розклад на всі дні тижня, подивитись список викладачів і контактну інформацію та ін.

Ключові слова: чат-бот, платформа Telegram, меню Telegram-бота, архітектоніка програмного продукту, проєктування Telegram-бота для студентів Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ.

Hrabariev Andrii Volodymyrovych Ph.D. in Economics, Associate professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Department of Informatics and Systemology, Beresteiskiy Ave., 54/1, Kyiv, tel.: (097) 684-66-56, <https://orcid.org/0000-0001-6165-0996>

Mozgalli Olga Petrivna Doctor of Economics, Professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Professor of the Department of Information Systems in Economics, Beresteiskiy Ave., 54/1, Kyiv, tel.: (068) 339-32-96, <https://orcid.org/0000-0003-2319-1383>

Makedon Gennadiy Petrovych Senior lecturer, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Department of Informatics and Systemology, Beresteiskiy Ave., 54/1, Kyiv, tel.: (066) 476-87-42, <https://orcid.org/0009-0007-7436-5212>

Golovko Nataliia Robertivna Ph.D. in Economics, Associate professor, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Department of Informatics and Systemology, Beresteiskiy Ave., 54/1, Kyiv, tel.: (067) 990-51-72, <https://orcid.org/0000-0003-1574-4312>

Kulida Viktoria Ivanivna Senior lecturer, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Department of Informatics and Systemology, Beresteiskiy Ave., 54/1, Kyiv, tel.: (067) 408-60-41, <https://orcid.org/0000-0001-9857-6371>

DESIGN OF A TELEGRAM-BOT-EXAMPLE SOFTWARE PRODUCT FOR APPLICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF THE INSTITUTE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE ECONOMY OF KNU

Abstract. The article examines the design specification of the Telegram-bot software product for students of the Institute of Information Technologies in Economics of National Economic University. After conducting an analysis of the subject area of the project and analogues of the chatbot on the Telegram platform, the following basic requirements for the chatbot were formed: functional, non-functional and business requirements. In the process of developing the Telegram bot, architectural solutions were chosen, namely, monolithic architecture. It has been proven that the Telegram bot based on monolithic architecture is the most convenient to use for all participants of the educational process, because all the functionality of the bot is implemented in one monolithic application. It is shown that the monolithic architecture is a simple and convenient approach to developing a Telegram bot for all participants of the educational process, but it can be limited in scalability and flexibility. The process of creating a Telegram-bot software product for students of the Institute of Information Technologies in Economics. The process of creating an automated assistant a chatbot, which can provide all participants of the educational process with various useful functions and services using the Telegram-platform, has been analyzed. The result of the project was the development of an educational chatbot on the Telegram platform for students of the Institute of Information Technologies in the Economy of KNEU, which will help with obtaining all the necessary information through a convenient system of moving buttons. It has been proven that a student can conveniently go to the electronic magazine by clicking on the link button and getting to the place where the login and password are confirmed.

Keywords: chat bot, Telegram platform, Telegram bot menu, software product architecture, Telegram bot design for students of the Institute of Information Technologies in Economics of KNEU.

Постановка проблеми. Розробка Telegram-бот для здобувачів освіти у вищих закладах освіти економічного спрямування вкрай актуальне, особливо в період дії воєнного стану в Україні через активні бойові дії в російсько-українській війні. Оскільки і студенти, і викладачі мають продовжувати навчальний процес попри активні бойові дії, перебуваючи при цьому у безпеці і з урахуванням того, що навчання триває на дистанційній основі. Наведемо кілька аргументів, які підтверджують це:

1. Комунікація та інформаційний доступ. Telegram – популярна платформою зв’язку серед студентів. Розробка телеграм-бота дозволить легко отримувати інформацію про розклад занять, важливі події.

2. Нагадування та сповіщення. Telegram-бот може надсилати нагадування про дедлайни, дати важливих подій, заплановані збори або зміни у розкладі занять. Це сприятиме кращому організаційному процесу та допоможе здобувачам і викладачам також не пропустити важливі події чи дедлайни.

3. Підтримка навчального процесу. Telegram-бот може надавати корисну інформацію для студентів, таку як пояснення складних тем, корисні ресурси, поради щодо навчання та підготовки до іспитів. Це може бути особливо корисно під час дистанційного навчання в умовах воєнного стану.

4. Зручність і доступність. Telegram-бот доступні на будь-яких мобільних пристроях, що дозволяє студентам і викладачам легко взаємодіяти з ними в будь-який час і в будь-якому місці, що так потрібно в умовах війни. Це забезпечує зручність та доступність інформації для всіх учасників навчального процесу.

5. Автоматизація рутинних завдань. Telegram-бот може автоматизувати деякі рутинні завдання, наприклад, запити на отримання документів, реєстрацію на події або взаємодію з деякими інформаційними системами КНЕУ.

Це дозволить звільнити ресурси вищого закладу освіти та спростити процеси для здобувачів освіти. Розробка Telegram-бота може покращити комунікацію, спростити отримання інформації та забезпечити зручність і доступність сервісів для студентської спільноти. Головна ідея створення Telegram-бота полягає в тому, щоб надати зручний і швидкий доступ до корисної інформації, яка може допомогти студентам у їхньому навчанні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема аналізу специфікації створення програмного продукту на зразок чат-ботів для застосування у навчальному процесі вищих закладів освіти економічного спрямування недостатньо досліджена. Втім у деяких авторів згадується досліджуване питання у контексті проблематики комп’ютерних технологій у навчанні: Пейперт Сеймур [3], Бондаренко В.В., Ланських М.В. [4], Горбунова Л.І.,

Субботіна Є.А. [9], Іващук К.О. [5] та інші. Попри недостатність опрацювання досліджуваного питання це зберігає актуальність.

Мета статті – аналіз процесу створення автоматизованого помічника – чат-бота, який може надати всім учасникам навчального процесу різноманітні корисні функції та послуги, використовуючи платформу Telegram [2].

Предметом дослідження виступає процес функціонування чат-бота на платформі Telegram для застосування у навчальному процесі Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ [1]. Практичне значення результатів дослідження полягає в опрацюванні створених програмних рішень, дослідження предметної області – Telegram-бота.

Виклад основного матеріалу. Основним завданням створення чат-бота на платформі для здобувачів освіти економічного спрямування є месенджер-помічник, за допомогою якого можна швидко відшукати потрібний навчальний матеріал, інформацію про викладачів, контактні телефони, розклади безпосередньо на інтернет-платформі, наприклад, Telegram.

Після проведення аналізу предметної області проекту й аналогів чат-бота на платформі Telegram були сформовані такі основні вимоги до чат-бота: функціональні, нефункціональні і бізнес-вимоги. *Наприклад:*

Завдання: Надання інформації про Інститут інформаційних технологій в економіці КНЕУ.

Вимоги: Надання переліку інформації про Інститут інформаційних технологій в економіці КНЕУ.

Функціональні вимоги: Отримання файлів розкладу занять.

Нефункціональні вимоги: Program: PyCharm [7]. Lang: Ukrain

До функціонування Telegram-бота входять:

– Кнопки головного меню: «Електронний журнал», «Розклади», «Викладачі», «Контакти». Після вибору потрібного розкладу Telegram-бот надсилає файл у форматі pdf з розкладом або дзвінків, або навчальних предметів. При натисканні на кнопку «Електронний журнал» Telegram-бот надсилає посилання на сайт електронного журналу.

– Мова розробки: Python [6].

– Мова інтерфейсу: українська.

– Операційна система: Windows 11.

– Висока швидкість і безперебійність Інтернету.

Бізнес-вимоги до Telegram-бота такі:

• Розклад занять. Telegram-бот має дає можливість студентам переглядати свій розклад занять, включаючи дати, часи та у разі занять офлайн – аудиторії. Розклад повинен бути актуальним і оновлюватись у режимі реального часу.

• Захист даних. Telegram-бот повинен забезпечувати високий рівень захисту конфіденційності особистих даних всіх учасників навчального

процесу та інших важливих відомостей, які передаються та зберігаються у системі.

Ризики щодо функціональних вимог такі:

- помилка при оновленні або під час технічних робіт Telegram»;
- помилка у разі повільного Інтернету, тобто неможливість використання Telegram-платформи при низькому подання Інтернету.

Ризики щодо нефункціональних вимог такі:

- відсутність мережі Інтернету, оскільки Telegram-бот працює онлайн;
- помилка при підключенні до бази даних сервера Telegram.

Взаємодія функціональних можливостей Telegram-бота продемонстровано на UML діаграмі прецедентів (рис. 1).

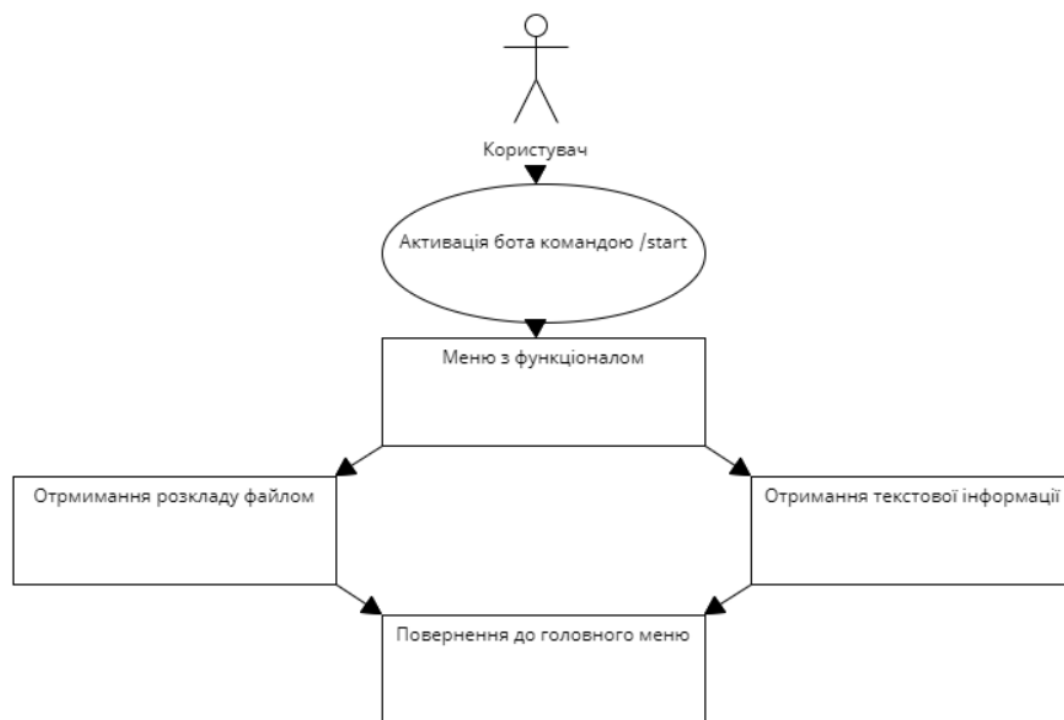

Рис. 1. Алгоритм прецедентів Telegram-бота

У процесі розробки Telegram-бота було обрано архітектурні рішення, а саме – монолітну архітектуру. Монолітна архітектура належить до традиційних підходів до розробки програмного забезпечення, де увесь функціонал системи об'єднано в один компонент, що виконується на одній платформі, у нашому дослідженні – Telegram. У контексті Telegram-бота для усіх учасників навчального процесу монолітна архітектура означає, що увесь функціонал бота реалізується в одному монолітному додатку.

Основні принципи монолітної архітектури включають таке:

– Єдиний модуль. Усі компоненти та функції Telegram-бота розгортаються разом як єдиний модуль. Це полегшує розгортання та управління системою, оскільки усі компоненти взаємодіють один з одним без необхідності в додаткових інтеграціях.

– Вбудована база даних. Монолітний додаток використовує одну базу даних, до якої всі його компоненти мають доступ. Це спрощує управління даними та забезпечує консистентність інформації.

– Монолітний розгортання. Усі компоненти додатку розгортаються разом і запускаються на одному сервері або віртуальній машині. Це зменшує складність конфігурації та моніторингу системи [8].

Перевагами монолітної архітектури Telegram-бота можемо зазначити таке:

- Простота розробки. Розробка монолітного додатка набагато проста, оскільки усі компоненти розташовані у межах одного проєкту, що полегшує розробку, тестування і збирання проєкту.

- Легка комунікація. Усі компоненти взаємодіють безпосередньо, що спрощує комунікацію між ними.

- Швидке впровадження змін. Зміни у функціоналі можна внести швидко, оскільки не потрібно вносити зміни в розподілені компоненти.

Незважаючи на переваги, монолітна архітектура також має певні недоліки:

- Складність масштабування. Якщо обсяг функціоналу і навантаження на систему зростає, монолітна архітектура може стати обмежувальним фактором для масштабування.

- Залежність компонентів. Усі компоненти додатку пов'язані між собою, тому зміни в одному можуть мати вплив і на інші компоненти. Це може ускладнити розробку і розгортання нових функцій.

- Ризик стабільності. Якщо в одному компоненті стається збій, наприклад, через помилку, це може вплинути і на всю систему.

Узагальнюючи, можемо стверджувати, що монолітна архітектура є простим та зручним підходом до розробки Telegram-бота для всіх учасників навчального процесу, проте вона може бути й обмеженою в масштабуванні та гнучкості. Під час використання цієї архітектури важливо враховувати потреби проєкту та обмеження, щоб забезпечити ефективну та надійну роботу чат-бота.

Архітектуру програмного продукту та взаємодію модулів подано на UML-діаграмі компонентів (рис. 2).

Рис. 2. UML-діаграма компонентів

Алгоритм роботи Telegram-бота для студентів подано у вигляді блок схеми на рис. 3.

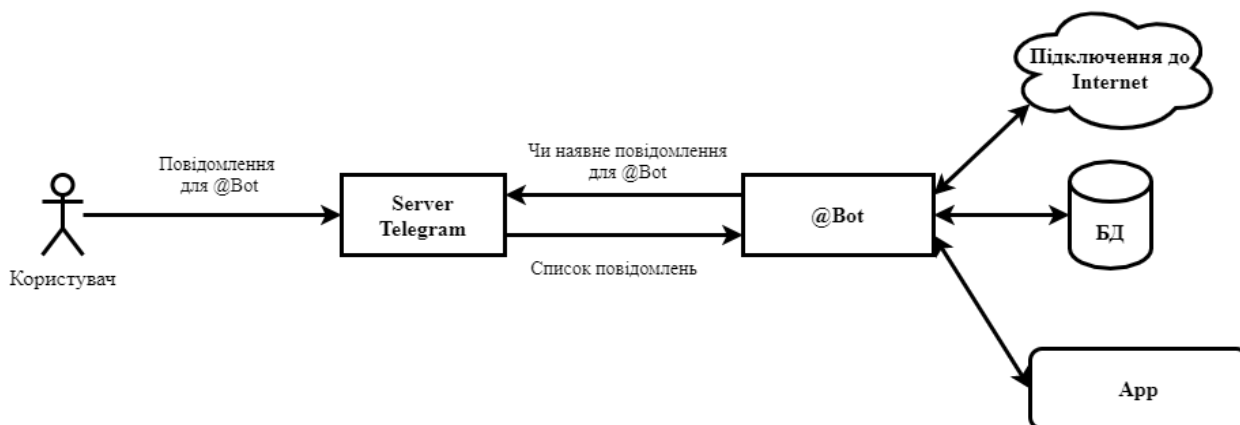

Рис. 3. Алгоритм роботи Telegram-бота для студентів

Отже, у ході проєктування і моделювання Telegram-бота для студентів було проведено детальний аналіз вимог і наявних рішень, з урахуванням потреб користувачів і функціональних вимог до системи.

Використовуючи монолітну архітектуру, було розроблено логічну модель системи, яка містить такі компоненти, як користувацький інтерфейс, бізнес-логіка, база даних та інтеграція з Telegram API. Проєктування та моделювання системи відбувалося з урахуванням зручності використання для всіх учасників навчального процесу. Було введено функціональні можливості системи, які дозволяють студентам отримувати розклад занять, інформацію про викладачів і так основні контакти Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ. Як свідчить практика, це дозволяє користувачам, як студентам, так і викладачам, зручно та ефективно користуватися Telegram-бота для набуття необхідної інформації та взаємодії з усіма користувачами.

Отже, щоб реалізувати проєкт було обрано водоспадну модель розробки ПЗ, яка передбачає послідовне виконання всіх етапів проєкту в строго

фіксованому порядку. Перехід на наступний етап означає повне завершення робіт на попередньому етапі.

Етапи проєкту згідно з каскадною моделлю:

- 1) формування вимог;
- 2) проєктування;
- 3) реалізація;
- 4) тестування;
- 5) впровадження;
- 6) експлуатація та супровід.

Для реалізації програми й оформлення звіту обрано такі інструменти: мова програмування Python. Середовища розробки PyCharm, Umletino, Microsoft Word і PowerPoint.

Нагадаємо, що PyCharm – інтегроване середовище розробки для мови програмування Python, що надає засоби для аналізу коду, інструмент для запуску юніт-тестів і підтримує веброзробку на Django. Розробник PyCharm – чеська компанія JetBrains на основі IntelliJ IDEA.

Microsoft Word – текстовий процесор, що випускається корпорацією Microsoft, входить до складу офісного пакета Microsoft Office.

Umletino – вебсайт для розробки та взаємодії з діаграмами.

Python – інтерпретована об'єктно орієнтована мова програмування високого рівня зі строгою динамічною типізацією.

Серед основних переваг PyCharm можна назвати такі, як чистий синтаксис (для виділення блоків слід використовувати відступи); переносність програм (що властиве більшості інтерпретованих мов); стандартний дистрибутив має велику кількість корисних модулів (включно з модулем для розробки графічного інтерфейсу); можливість використання Python в діалоговому режимі (дуже корисне для експериментування та розв'язання простих задач); стандартний дистрибутив має просте, але разом із тим досить потужне середовище розробки, яке зветься IDLE і яке написане мовою Python; зручний для розв'язання математичних проблем (має засоби роботи з комплексними числами, може оперувати з цілими числами довільної величини, у діалоговому режимі може використовуватися як потужний калькулятор); відкритий код (можливість редагувати його іншими користувачами).

Програмний продукт Telegram-бота для студентів Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ складається з кількох компонентів, які співпрацюють між собою, щоб забезпечити функціональність та ефективність системи.

Основні компоненти програмного продукту містять таке.

- Користувачський інтерфейс. Цей компонент відповідає за взаємодію зі студентами Інституту інформаційних технологій в економіці через інтерфейс Telegram. Надає зручний спосіб взаємодії з системою, де студенти можуть відправляти повідомлення, вибирати опції з допомогою кнопок, отримувати інформацію та виконувати різні дії, пов'язані з їхнім навчанням.

- Бізнес-логіка. Цей компонент містить логіку системи, яка обробляє запити студентів та забезпечує необхідні функції. Включає обробку запитів на отримання розкладу занять та інші функції, пов'язані з навчальним процесом КНЕУ.

- База даних. Цей компонент відповідає за зберігання й управління даними, пов'язаними з розкладом занять та іншою важливою інформацією. Забезпечує доступ до даних для бізнес-логіки, постійність і цілісність інформації.

- Інтеграція з Telegram API. Цей компонент відповідає за взаємодію з Telegram API, щоб надсилати й отримувати повідомлення від користувачів. Вмикає вхідні повідомлення, надсилання вихідних повідомлень і керування комунікацією з Telegram.

Ці компоненти програмного продукту співпрацюють між собою, щоб забезпечити плавну й ефективну роботу Telegram-бота для студентів Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ. Кожен компонент має власні функції та відповідальність, але разом створюють потужний і корисний інструмент для всіх учасників навчального процесу.

Репрезентуємо короткий опис роботи програмного продукту. Отже, після активації бота командою /start потрапляємо у головне меню, з якого можемо починати пошук потрібної інформації (рис. 4).

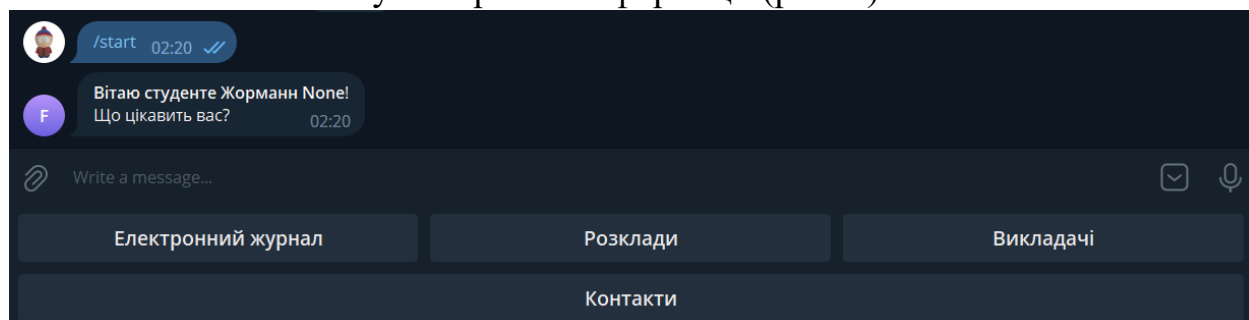

Рис. 4. Основне меню Telegram-бота

На рис. 5 показано основні функції Telegram-бота.

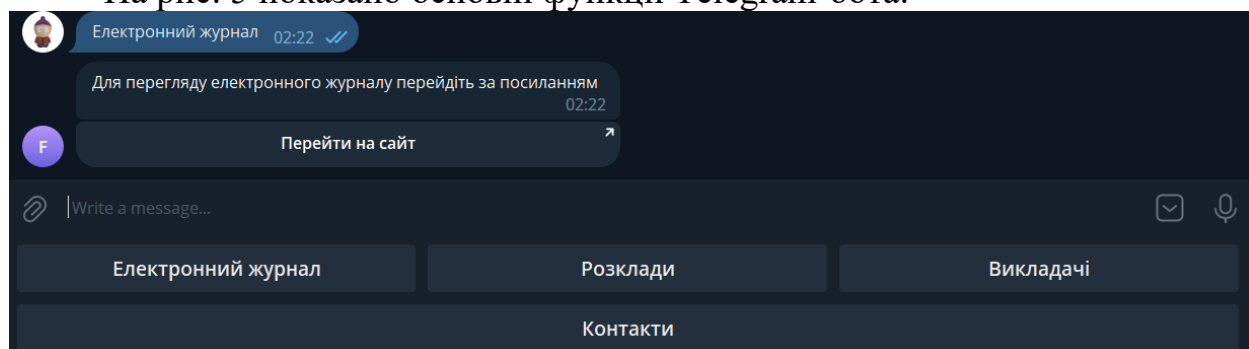

Рис. 5. Меню Telegram-бота

На рис. 6–8 показано приклади можливостей Telegram-бота під час навчального процесу.

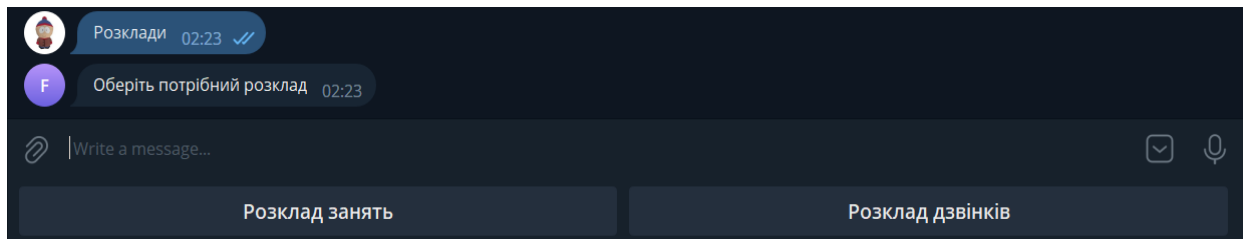

Рис. 6. Вибір розкладу

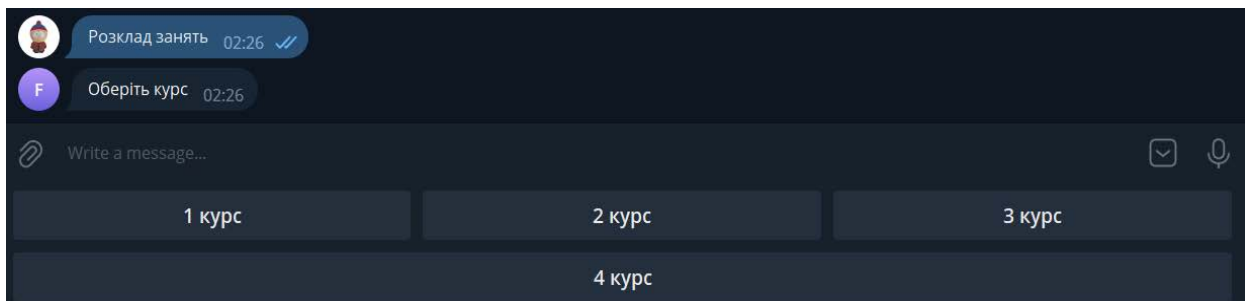

Рис. 7. Вибір потрібного курсу

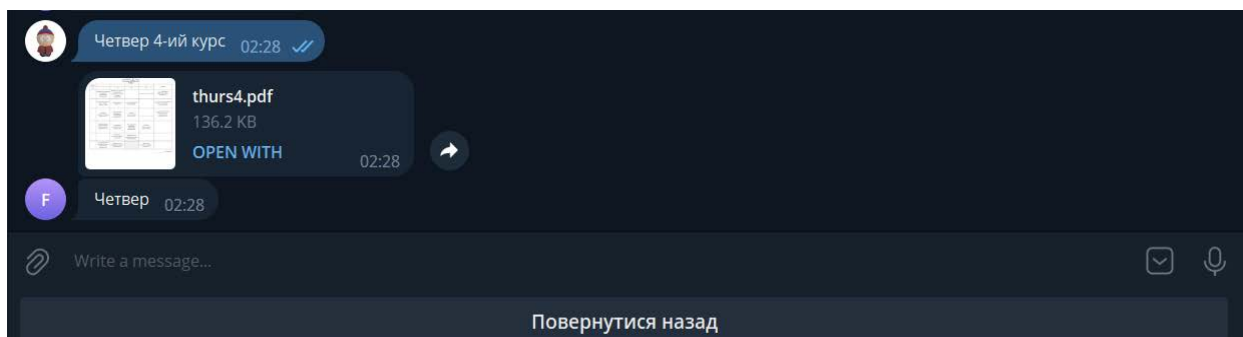
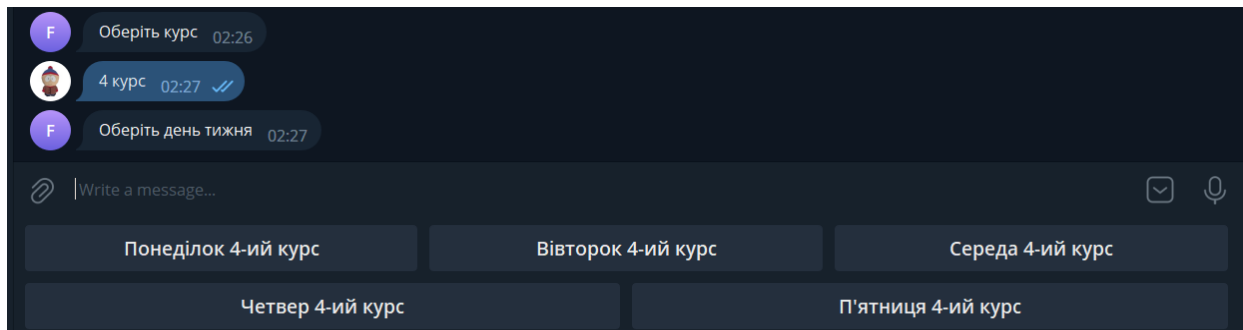

Рис. 8. Вибір потрібного дня тижня

Наприклад, користуючись Telegram-ботом під час навчального процесу в Інституті інформаційних технологій в економіці КНЕУ, ми отримуємо файл

із розкладом на потрібний нам день. Можливість подивитись інформацію про викладачів і предмети, за які вони відповідають. За допомогою кнопки Контакти матимемо усі можливі контакти

Основне завдання зі створенню програмного продукту – це задоволення потреб споживачів, які є потенційними користувачами створеного програмного продукту.

Призначенням програмного продукту «Telegram-бот для студентів Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ» є таким:

1. *Інформаційна підтримка.* Telegram-бот може надавати студентам необхідну інформацію про КНЕУ, його кампус, факультети і програми навчання. Може відповідати на запитання щодо розкладу занять, академічних календарів, вимог до курсів, розташування аудиторій та ін.

2. *Реєстрація та підтримка заявок.* Telegram-бот може допомогти студентам у процесі реєстрації на курси, подачі заявок на стипендії, обмінні програми або інші програми підтримки. Може надавати необхідні форми, керувати термінами та нагадувати про важливі дати.

3. *Академічна підтримка.* Telegram-бот може надавати студентам додаткову підтримку під час навчання. Може відповідати на запитання про конкретні навчальні предмети, пояснювати складні поняття або навіть пропонувати вправи і тести для відпрацювання матеріалу.

4. *Кар'єрна підтримка.* Telegram-бот може надавати студентам інформацію та поради щодо кар'єрного розвитку. Може допомагати з пошуком стажувань, робочих місць або вакансій, надавати поради щодо підготовки резюме, проводити сесії підготовки до співбесід та багато іншого.

5. *Соціальна підтримка.* Чат-бот може служити платформою для соціальної підтримки студентів. Надавати контакти студентських організацій, нагадувати про події та зустрічі, а також відповідати на запитання про житло, послуги, дозвілля та ін. Інформувати про безпечність регіону, де перебувають хтось з учасників навчального процесу, надавати адреси найближчих укриттів, інформувати про ракетну небезпеку і подавати карти повітряних тривог по Україні та ін. Тобто Telegram-бот покликаний надати вичерпну інформацію як для здобувача освіти, так і для викладача. Особливо це актуально в цей час, коли триває навчальний процес в Інституті інформаційних технологій в економіці КНЕУ під час воєнного стану в Україні через російсько-українську війну.

Висновки. Отже, проаналізовано предметну область, досліджено актуальність створення чат-бота на платформі Telegram для студентів Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ. На етапі проектування були побудовані UML діаграми. Провівши аналіз існуючих засобів та технологій для розробки навчального Telegram-бота для студентів

КНЕУ, було вирішено використовувати інтегроване середовище розробки PyCharm, мовою програмування Python.

Результатом проєкту став розроблений навчальний чат-бот на платформі Telegram для студентів Інституту інформаційних технологій в економіці КНЕУ., що допоможе з отриманням всією потрібної інформації шляхом зручної системи руху по кнопках. Доведено, що, наприклад, студент може зручно перейти до електронного журналу, натиснувши на кнопку посилання і потрапивши до місця підтвердження логіну та паролю. Студент може знайти необхідний для нього розклади на всі дні тижня, може подивитись список викладачів та контактну інформацію.

Отже, можемо стверджувати, що розробка проєкту Telegram-бота для студентів КНЕУ є перспективним й обіцяє прогрес та розвиток. Проєктування цього програмного додатку на платформі Telegram можна вважати доцільною, оскільки результати розрахунків показують, що досягнення максимальних результатів відбувається з мінімальними витратами на живу і матеріальну працю, забезпечуючи безпеку і безперервність навчання в умовах воєнного стану в Україні.

Література:

1. Інститут інформаційних технологій в економіці КНЕУ. URL: <https://fisit.kneu.edu.ua/ua/>
2. Telegram. URL: <https://web.telegram.org/a/>
3. Papert Seymour. The Children's Machine: Rethinking School in the Age of the Computer, 1993. URL: <https://creative-computing.appspot.com/assets/lib/Papert-1993.pdf>
4. Бондаренко В.В., Ланських М.В. Сучасні педагогічні технології як об'єктивна потреба. 2-ге вид., доп. і перероб. Харків: ХНАДУ, 2021. 146 с.
5. Івашук К.О. Інформаційно-комунікаційні технології як сучасний засіб в освіті. Сучасна оцінка: освітній портал. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/2020/informatsiinokomunikatsiini-teklmologiyi-yak-suc.htm>
6. Python. URL: <https://www.python.org/>
7. PyCharm. URL: <https://www.jetbrains.com/ru-ru/pycharm/>
8. UML component diagrams. URL: <https://evergreens.com.ua/ru/articles/uml-diagrams.html>
9. Горбунова Л.І., Субботіна Є. А. Використання інформаційних технологій у процесі навчання. *Молодий вчений*. 2019. № 7.

References:

1. Instytut informatsiinykh tekhnolohii v ekonomitsi KNEU. (2023). [Institute of Information Technologies in Economics KNEU] URL: <https://fisit.kneu.edu.ua/ua/> [in Ukrainian].
2. Telegram. URL: <https://web.telegram.org/a/> [in Ukrainian].
3. Papert Seymour. (1993). The Children's Machine: Rethinking School in the Age of the Computer. URL: <https://creative-computing.appspot.com/assets/lib/Papert-1993.pdf>
4. Bondarenko V.V., Lanskykh M.V. (2021). Suchasni pedahohichni tekhnolohii yak obiektyvna potreba. 2-he vyd., dop. i pererob. Kharkiv: KhNADU,. 146 s. [Bondarenko V.V., Lanskykh M.V. Modern pedagogical technologies as an objective need] [in Ukrainian].

5. Ivashchuk K.O. (2020) Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii yak suchasnyi zasib v osviti. Suchasna otsinka: osvithii portal. URL: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/2020/informatsiinokomunikatsiini-teklmologiyi~yak-suc.htm> [Ivashchuk K.O. Information and communication technologies as a modern tool in education] [in Ukrainian].
6. Python. URL: <https://www.python.org/>
7. PyCharm. URL: <https://www.jetbrains.com/ru-ru/pycharm/>
8. UML component diagrams. URL: <https://evergreens.com.ua/ru/articles/uml-diagrams.html>
9. Horbunova L.I., Subbotina Ye. A. (2019) Vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u protsesi navchannia. Molodyi vchenyi. № 7. [Gorbunova L.I., Subbotina E.A. Use of information technologies in the learning process] [in Ukrainian].

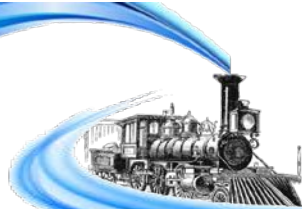
УДК 378.4.016:911.3(100)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-791-803](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-791-803)

Гудзеляк Ірина Іванівна кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри економічної і соціальної географії імені професора Олега Шаблія, географічний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, тел.: (093) 515-46-09, <https://orcid.org/0000-0003-0890-5085>

НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА “ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ СВІТУ” У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ УЧИТЕЛІВ ГЕОГРАФІЇ

Анотація. У статті проаналізовано роль нормативної навчальної дисципліни циклу професійної і практичної підготовки “Географія населення світу” у професійній підготовці учителів географії. Показано місце дисципліни в освітньо-професійній програмі підготовки бакалаврів за предметною спеціальністю 014 Середня освіта (Географія) у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Зазначено актуальність тем з географії населення у шкільному курсі географії, які формують світогляд учня, розуміння закономірностей функціонування населення, місця окремої людини, народів та інших спільнот у суспільстві, мають виховне значення. Розкрито зв’язок навчальної дисципліни з іншими компонентами освітньої програми. Конкретизовано вимоги щодо набуття здобувачами фахових компетентностей під час вивчення географії населення. Запропоновано уніфікувати перелік нормативних дисциплін циклу професійної підготовки для бакалаврів, серед яких чільне місце має посідати курс “Географія населення світу”. Це дозволить стандартизувати результати навчання бакалаврів, які здобувають фах учителя географії у різних закладах вищої освіти, оскільки майбутні учителі географії мають володіти відповідними компетентностями, які сприятимуть їхній успішній професійній діяльності. Запропоновано структуру навчальної дисципліни. Визначено знаннєвий і діяльнісний компоненти, що визначають змістові лінії лекцій. Вироблено орієнтовну узагальнену тематику проблемних питань для дискусії в аудиторії та методи проблемного навчання. Подано перелік тем лабораторних робіт та висвітлено авторський підхід до організації науково-дослідної роботи бакалаврів. Дослідницький метод навчання пропонується застосовувати у формі симбіозу лабораторних та самостійної роботи студента. Зазначено про концептуальні зв’язки географії населення з геоглобалістикою та екологічною наукою.

Ключові слова: географія населення, освітня програма, навчальна дисципліна, середня освіта, фахові компетентності.

Hudzelyak Iryna Ivanivna Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Chairperson of the Oleh Shablii Department of Economic and Social Geography, Faculty of Geography, Ivan Franko National University of Lviv, Doroshenko St., 41, Lviv, 79000, tel.: (093) 515-46-09, <https://orcid.org/0000-0003-0890-5085>

DISCIPLINE "WORLD POPULATION GEOGRAPHY" IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF GEOGRAPHY TEACHERS

Abstract. The article analyzes the role of the normative discipline of the cycle of professional and practical training "World Population Geography" in the professional training of geography teachers. The place of the discipline in the educational and professional program of bachelor's training in the subject specialty 014 Secondary Education (Geography) at the Ivan Franko National University of Lviv is shown. The relevance of topics on population geography in the school geography course, which form the student's worldview, understanding of the laws of population functioning, the place of an individual, nations, and other communities in society, and have educational value, is noted. The discipline's connection with other components of the educational program is revealed. The requirements for the acquisition of professional competencies by students in the study of population geography are specified. It is proposed to unify the list of normative disciplines of the cycle of professional training for bachelors, among which the course "World Population Geography" should occupy a significant place. This will allow standardizing the learning outcomes of bachelors who study to become geography teachers in different higher education institutions, as future geography teachers should have the appropriate competencies that will contribute to their successful professional activities.

The structure of the discipline is proposed. The knowledge and activity components that define the content lines of lectures are identified. An indicative generalized topic of problematic issues for discussion in the classroom and methods of problem-based learning are developed. The list of topics for laboratory work is presented and the author's approach to the organization of bachelor's research work is highlighted. The research method of teaching is proposed to be applied in the form of a symbiosis of laboratory and individual student work. The conceptual connections of population geography with geoglobalization and environmental science are emphasized.

Keywords: population geography, educational program, academic discipline, secondary education, professional competencies.

Постановка проблеми. У структурі шкільного курсу географії питання, які стосуються географії населення світу, регіонів і окремих країн, безпосередньо визначають здатність сформувати в учнів ряд компетентностей, які зазначені в Навчальній програмі з географії для закладів загальної середньої освіти [1]. Зокрема, учні мають засвоїти знання про основні поняття у сфері географії населення, розуміти закономірності розвитку населення і розселення, взаємозв'язки між природним середовищем, населенням та господарством різних країн і територій, сформувати всестороннє уявлення про культуру різних народів, а також вплив людства на довкілля. Теми з географії населення розвивають загальний світогляд учня, забезпечують усвідомлення місця окремої людини, народів, чи інших спільнот у суспільстві, мають виховне значення, оскільки формують національну свідомість та почуття патріотизму, толерантного ставлення до інших народів, поваги до культурних цінностей спільнот, які проживають в різних регіонах і країнах світу.

Отже, в освітніх програмах з підготовки бакалаврів спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) у закладах вищої освіти (ЗВО) важливою є наявність таких освітніх компонентів, які мають на меті формування предметної компетентності учителя у галузі географії населення. Переважно навчальна дисципліна “Географія населення” (з розширенням у назві, що засвідчує певні змістові акценти) входить до блоку нормативних дисциплін професійної підготовки учителів географії в усіх ЗВО. Однак структура курсів, а отже і особливості засвоєння матеріалу бакалаврами, мають деякі відмінності.

Таку ситуацію можна розцінювати двояко. З одного боку, кожен заклад вищої освіти володіє автономією і має можливість самостійно визначати і назву, і зміст нормативних компонентів, що забезпечує творення унікальних освітньо-професійних програм. Але з іншого боку, в Україні у шкільних навчальних програмах з географії чітко сформульовано очікувані результати навчально-пізнавальної діяльності учнів – знання, уміння і ціннісні ставлення, відображено наскрізні змістові лінії, зазначені в Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти та наскрізні теми, передбачені Концепцією Нової української школи. Отож, майбутні учителі географії також мають володіти відповідними компетентностями, які сприятимуть їхній успішній професійній діяльності. Запорукою цьому, на наш погляд, має бути уніфікований перелік нормативних дисциплін циклу професійної підготовки, серед яких – курс “Географія населення світу”. Це дозволить стандартизувати результати навчання бакалаврів, які здобувають фах учителя географії у різних закладах вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні географія населення як науковий напрям інтенсивно розвивається у багатьох наукових школах, сформованих на базі суспільно-географічних кафедр. Різні аспекти функціонування населення досліджували науковці-географи Барановський М., Джаман В., Доценко А., Заставецька Л., Заставецька О., Мезенцев К., Немець Л., Олійник Я., Сегіда К., Фащевський М., Шаблій О., Яворська В. тощо. Серйозні напрацювання з вивчення населення України мають науковці-економісти Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Фахівці закладів вищої освіти, які викладають дисципліну “Географія населення”, як правило, окрім наукових праць, мають опубліковані авторські розробки – навчальні і навчально-методичні посібники. Однак, у них практично відсутня дидактична складова, функцію якої переважно виконують інші навчальні дисципліни, такі як, наприклад, “Методика викладання географії”. Також інколи ці видання призначені для студентів, які навчаються за різними освітньо-професійними програмами у межах різних спеціальностей, що неприпустимо з позиції наявності затверджених Стандартів вищої освіти за окремими спеціальностями.

Незважаючи на значну кількість публікацій у сфері географії населення України і світу, в сучасній педагогічній та географічній науці практично не висвітлені методичні аспекти викладання географічних дисциплін у закладах вищої освіти, у тім числі й географії населення. Серед небагатьох праць, варто зазначити окремі напрацювання у цій сфері: “До актуальності викладання курсу «Глобальні проблеми людства»” (Книш М., Котик Л., 2022), “Сучасні особливості викладання дисципліни “Соціальна географія” у вищій школі” (М.І. Білецький, І.В. Ванда, Л.І. Котик, 2014); “Суспільно-географічні дисципліни: роль у формуванні професійних компетентностей” (О. Мамчур, І. Ванда, Л. Котик, 2015).

Водночас шкільна дидактика перебуває на достатньо високому рівні розвитку. Комплексний підхід до дослідження методів навчання географії населення у середній школі відображені у працях Топузова О. М. та Федія О. А. [2, 3]. Аналізуючи проблеми формування в учнів демографічних знань, як складової змісту географічної освіти, автори наголошують, що “демографічні знання є важливими з точки зору усвідомлення учнями всіх складових життєдіяльності населення у країні і світі в цілому, сприйняття демографічних фактів у нерозривному зв’язку з соціальними, економічними, політичними, екологічними процесами” [4, с. 94]. Важливі питання, які розкривають методичні аспекти формування демографічних понять в учнів, висвітлення засадничих теоретичних концепцій і конструктивних підходів до використання демографічних знань у конкретних життєвих ситуаціях, містяться у наукових працях вище згаданих авторів [5, 6]. Методику

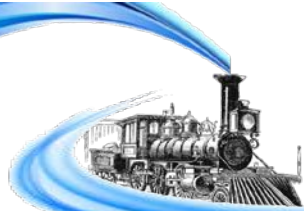
викладання географії у школі варто розцінювати як орієнтир для формування робочих програм дисциплін у ЗВО, які покликані сформувати дидактичні компетенції майбутніх учителів географії.

Мета статті – окреслити значення навчальної дисципліни “Географія населення світу” у професійній підготовці майбутнього учителя географії, запропонувати структуру курсу, яка би стала основою для формування уніфікованої робочої програми дисципліни, визначити її головні змістові лінії.

Виклад основного матеріалу. Географія населення як наукова дисципліна є головною складовою суспільної географії поряд з економічною, соціальною і політичною географією. Населення є міждисциплінарним об’єктом дослідження, а знання з географії населення є необхідними не лише для демографів, але й для фахівців різних сфер – економістам, соціологам, управлінцям, спеціалістам з регіональної політики та просторового розвитку, екологам, історикам, психологам тощо. Отож, теми з географії населення є важливою складовою системи географічних знань у середній школі, вони зумовлюють формування ключових компетентностей учнів: вміння вчитися, громадянську, соціальну, підприємницьку, загальнокультурну, здоров’язбережувальну, інформаційну. Найважливішим результатом навчання у сфері географії населення є не накопичені знання і факти, а здатність використовувати їх у повсякденній діяльності; розуміти і критично оцінювати тенденції суспільного розвитку – міграційні процеси, соціально-економічний розвиток, геополітичну ситуацію, міжетнічні стосунки; бути гнучким і правильно реагувати на суспільні зміни; формувати такі цінності, які би відповідали запитам особистості, спільноти і суспільства загалом. Цілком очевидно, що лише той учитель, який здобув якісну вищу освіту, здатен виконати покладену на нього місію навчання і виховання молодого покоління.

Навчальна дисципліна “Географія населення світу” викладається для студентів другого курсу денної форми навчання галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, предметної спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія). Вона входить до групи обов’язкових навчальних дисциплін циклу професійної та практичної підготовки, які розроблені на кафедрі економічної і соціальної географії імені професора Олега Шаблія Львівського національного університету імені Івана Франка у рамках освітньої програми “Середня освіта (Географія)”.

Головна мета вивчення курсу – оволодіти знаннями з географії населення світу, опанувати методику дослідження населення на різних територіальних рівнях, методику викладання основ географії населення у середній школі. Дисципліна спрямована на формування у студентів

теоретичних знань про геопросторову організацію населення та розселення, закономірності демографічного розвитку світу, регіонів та окремих країн. Охоплює питання, що розкривають теоретико-методологічні основи та історію становлення географії населення, антропогенез та расогенез, демографічний розвиток людства, міграції та розселення населення, урбанізаційні процеси, просторовий розвиток міст, географію праці, соціальний, етнічний та релігійний склад населення, географію цивілізацій, рівень, спосіб і якість життя населення.

“Географія населення світу” тісно пов’язана з іншими нормативними дисциплінами освітньої програми, зокрема такими як: “Загальна суспільна географія”, “Вступ до педагогічної професії”, “Загальна методика навчання географії”, “Географія населення України з дидактикою”, “Регіональна економічна і соціальна географія з дидактикою”, “Економічна і соціальна географія України з дидактикою”, а також рядом вибірових дисциплін циклу професійної підготовки.

Дисципліна “Географія населення світу” забезпечує формування фахових компетентностей майбутніх вчителів географії, які визначено у Проекті стандарту вищої освіти зі спеціальності 014 “Середня освіта” на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти, який був запропонований на початку 2023 року Міністерством освіти і науки України [7]:

ПК1. Здатність усвідомлювати сутність взаємозв’язків між природним середовищем і людиною, розуміти та пояснювати стратегію сталого розвитку людства.

ПК2. Здатність доцільно і критично використовувати географічні поняття, концепції, парадигми, теорії, ідеї, принципи для пояснення письмовими, усними та візуальними засобами географічних явищ і процесів на різних просторових рівнях (глобальному, регіональному, державному, локальному).

ПК3. Здатність застосовувати базові знання з природничих та суспільних наук у навчанні та професійній діяльності при вивченні Землі (світу), материків і океанів, України.

ПК5. Здатність пояснювати закономірності територіальної організації суспільного виробництва, просторових процесів і форм організації життя людей.

ПК6. Здатність встановлювати роль і місце України у сучасному світі в контексті географічних чинників її розвитку, аналізувати й пояснювати особливості геопросторової організації природи, населення і господарства України та регіону.”

Формування професійних компетентностей майбутніх учителів географії враховує набуття бакалаврами знань та умінь з різноманітних аспектів розвитку населення світу і має включати:

- здатність пояснювати тенденції зміни кількості населення, демографічних процесів, зокрема закономірності природного відтворення, формування демографічної структури населення під впливом різноманітних чинників, економічну активність населення;

- здатність обґрунтовувати географічні особливості міграційних процесів;

- здатність розуміти закономірності формування поселень і систем розселення, урбанізаційних процесів;

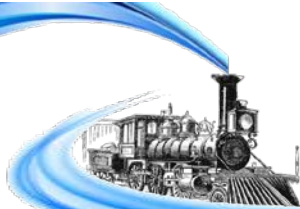
- здатність аналізувати расовий склад населення, етнотериторіальні процеси, релігійні і цивілізаційні особливості розвитку країн.

Окрім теоретичних знань з географії населення, розуміння наукової термінології, здобувачі мають опанувати методологію дослідження населення і методику викладання основ географії населення світу в середній школі. Студент має навчитися застосовувати методику наукового дослідження населення країни та регіону з використанням інформаційних технологій та головних світоглядних концепцій; самостійного збирати інформацію про населення з різних джерел, аналізувати, узагальнювати та презентувати результати дослідження; графічно візуалізувати статистичні дані та картографувати населення; застосовувати отримані знання у підготовці та проведенні уроків у середній школі та позакласних заходах.

На вивчення дисципліни “Географія населення світу” у Львівському національному університеті імені Івана Франка передбачено 120 годин, з яких 32 години – лекції, 32 години – лабораторні роботи, 56 годин відведено на самостійну роботу. У навчальному процесі використовується навчальний посібник Гудзеляк І. І. “Географія населення” (2019).

Структура і головні змістові лінії курсу обумовлені як сучасними досягненнями географічної науки у галузі географії населення, так і потребами освітньої галузі у підготовці кваліфікованих учителів, які би були здатні не лише відтворювати отримані знання і навички, але й самостійно розвиватися, удосконалюватися, здобувати нову інформацію про населення зі статистичних баз та наукових видань.

Важливо врахувати, що тематика лекційних і лабораторних занять має також передбачати застосування методу проблемного навчання (табл. 1). В географії населення наукове обговорення та дискусії можуть зосереджуватися навколо різних проблем і тем, у тім числі дидактичного характеру.

Таблиця 1

Структура навчальної дисципліни «Географія населення світу»

№	Теми лекцій / годин	Знаннявий і діяльнісний компоненти	Проблемні теми для дискусії
1	Основи теорії “Географії населення світу” / 2	– знати предметну сферу і структуру географії населення; – володіти інформацією про структуру вивчення географії населення світу в шкільній географії; – знати джерела інформації про населення та уміти здобувати актуальну наукову і статистичну інформацію для дослідження населення	– наукові підходи до структуризації географії населення; – достовірність статистичної інформації про населення
2	Антропогенез і расогенез / 2	– пояснювати процес антропогенезу і расогенезу; – розуміти тенденції формування расового складу населення світу; – знати географію людських рас	– основні аспекти расових проблем
3	Кількість і природне відтворення населення світу та регіонів / 2	– обґрунтовувати динаміку кількості населення світу, регіонів, країн; – знати сучасні особливості розподілу населення по регіонах та країнах; – розуміти вплив різних факторів на природне відтворення населення	– демографічний вибух; – депопуляція – вплив кількості населення держави на її геополітичне становище у світі
4	Віковий та статевий склад населення світу / 2	– розуміти закономірності формування вікового і статевого складу населення; – знати типи віково-статевої структури населення; – обґрунтовувати демографічної структури населення на економічний і соціальний розвиток територій	– наслідки демографічного старіння
5	Закономірності природного відтворення населення / 2	– опанувати методи кількісної оцінки режиму відтворення населення; – знати сутність концепції демографічного переходу; – уміти описувати головні параметри фаз демографічного переходу; – розуміти логіку здійснення демографічної політики у різних країнах світу	– зміна моделі репродуктивної поведінки населення під впливом культурних та соціально-економічних чинників

6	Географія праці / 2	– знати головні поняття географії праці; – розуміти закономірності формування соціального складу населення; – пояснювати регіональні особливості використання трудового потенціалу	– проблема безробіття – взаємозв'язки між освітнім рівнем, економічною активністю та добробутом населення
7	Теоретичні основи географії розселення / 2	– розуміти чинники і закономірності розміщення населення світу; – знати форми геопросторової організації розселення; – знати особливості формування систем розселення	– проблема розмежування міських і сільських поселень
8	Географія розселення населення / 2	– розуміти особливості розміщення населення світу, регіонів, країн; – знати географію сільського розселення регіонів і країн	– нерівномірність розселення та екологічні проблеми у різних регіонах; – проблема знелюднення сільської місцевості
9	Урбанізація як глобальний процес / 2	– знати головні поняття геоурбаністики; – описувати динаміку і характерні риси сучасної урбанізації; – розрізняти просторові форми урбанізованого розселення; – пояснювати стадійний розвиток агломерацій	– проблеми просторового розвитку агломерацій
10	Мегалополіси і глобальні міста. Проблеми урбанізації / 2	– розуміти особливості формування мегалополісів у різних країнах світу; – знати концепцію глобальних міст	– проблеми урбанізації
11	Географія міграції / 4	– знати теоретичні основи міграціології; – розуміти чинники міграційних процесів; – знати історію та сучасні тенденції міграцій населення	– вплив міграцій на різні аспекти розвитку суспільства; – еміграція українців
12	Етнічний склад населення світу та окремих країн / 4	– знати головні теоретичні положення етногеографії; – вміти групувати етноси за окремими ознаками; – проводити типологію держав за етнічною структурою	– міжетнічні процеси і розвиток країн світу

13	Географія релігій і цивілізацій / 2	– знати релігійний склад населення світу та країн; – розуміти наукові підходи до виокремлення сучасних цивілізацій	– міжрелігійні конфлікти; – зіткнення цивілізацій
14	Географія рівня і якості життя населення / 2	– застосовувати методику визначення рівня і якості життя населення; – пояснювати географічні відмінності рівня і якості життя людей	– проблема соціальної нерівності; – об’єктивні і суб’єктивні підходи до оцінки якості життя людей

Лабораторні роботи:

1. Вивчення географії населення світу у середній школі.
2. Географія людських рас.
3. Динаміка кількості населення світу регіонів, країн.
4. Просторовий аналіз процесів народжуваності.
5. Географічні аспекти смертності і тривалості життя населення.
6. Віково-статева структура населення світу та окремих країн.
7. Аналіз природного відтворення населення світу, регіонів, країн.
8. Економічна активність населення світу та окремих країн.
9. Розселення населення світу, регіонів, країн.
10. Географічний аналіз урбанізації.
11. Мегалополіси і глобальні міста.
12. Географічний аналіз міграційних процесів у світі.
13. Етнічний склад населення світу, регіонів, країн.
14. Типи держав за етнічною структурою.
15. Релігійний склад населення країн світу.
16. Рівень і якість життя населення країн світу.

Лабораторні роботи тісно пов’язані з лекційним курсом та дослідницькою роботою студентів. Дослідницький метод навчання застосовується у формі симбіозу лабораторних робіт та самостійної роботи студента: здобувачі виконують індивідуальне навчально-дослідне завдання згідно запропонованого плану, етапи виконання якого інтегровані з типовими завданнями лабораторних робіт, а також синхронізовані з вивченням теоретичних тем у рамках лекційного курсу. Типові завдання лабораторних робіт (однакових за змістом, які виконують усі студенти) стосуються глобального і регіонального рівня дослідження. І лише одне–три завдання індивідуального типу – досліджуваної країни. Синтез двох типів завдань дозволяє студентам самостійно виявляти особливі риси демографічної ситуації, міграції, урбанізаційних процесів, зайнятості населення країни,

порівнювати з середньорегіональними та середньосвітовими показниками, а також з аналогічними індикаторами по інших країнах світу. Результати дослідження презентують і публічно обговорюють. Така колективна співпраця формує навички вести предметну дискусію, чітко аргументувати свої висновки, а також міркувати над проблемними питаннями [8].

Проблемне навчання передбачає аналіз різних аспектів розвитку населення, які мають у сучасному світі неоднакове трактування, що обумовлено і різними науковими традиціями, і наявністю різноманітних спільнот з розбіжними світоглядними принципами і ціннісними орієнтирами. Топузов О.М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П. визначаючи теми, які найбільше відповідають вимогам організації проблемного навчання у школі, звертаються до Міжнародній Хартії географічної освіти, де переважно перелічені екологічні питання і теми, пов'язані з населенням: "Проблемний підхід ґрунтується на дослідженні поточних проблем довкілля з огляду на сучасний стан географічних знань. Він може містити такі питання: забруднення довкілля; природні катастрофи; соціальні відмінності з огляду на територіальний аспект; глобальні зміни клімату; озонова діра; зміни чисельності населення; урбанізація; проблема голоду; енергозабезпечення; нерівноправність; обмеження зростання темпів економічного розвитку; кризові регіони (соціальні, природні, економічні); війна і мир; проблема і стратегія розвитку; розвиток без заподіяння шкоди довкіллю" [2, с. 459].

Ці проблеми переважно розглядають на глобальному рівні. Зростання глобалізації впливає на різні аспекти життя населення в усьому світі. Вивчення географії населення допомагає зрозуміти, як глобалізація впливає на розподіл населення, міграційні процеси, міжнаціональні відносини та інші соціально-економічні аспекти розвитку суспільства.

Екологічна парадигма розглядає населення та його діяльність у взаємозв'язку: вивчає взаємодію між людьми і природою, досліджує вплив природних ресурсів та екологічних умов на динаміку і розміщення населення, а також простежує вплив демографічних процесів, міграції і розселення, індустріальної та сільськогосподарської діяльності на стан природного середовища. Ці принципи допомагають уявити населення як частину екологічної системи, а також зрозуміти як людська діяльність впливає на природу. А головне – як ця взаємодія може бути збалансованою.

Географія населення світу досліджує проблеми регіональних диспропорцій у рівнях життя та економічного розвитку. Це допомагає зрозуміти причини нерівномірності розвитку різних регіонів, пропонувати і обґрунтовувати конкретні заходи для згладжування соціальних нерівностей, які є серйозними викликами для національної згуртованості у будь-якій країні. Майбутній учитель має це зрозуміти сам і доносити ці знання учням.

Важливою фаховою компетентністю майбутнього учителя є здатність перенесення системи наукових знань у професійну діяльність та в площину навчального предмету. Це можна забезпечити самостійною роботою здобувачів над змістом підручників, карт у шкільних атласах у поєднанні з порівняльним аналізом змісту лекцій та результатів виконаних завдань лабораторних робіт, а також обговоренням дискусійних тем на аудиторних заняттях.

Висновки. Існує обґрунтована потреба уніфікувати перелік нормативних дисциплін циклу професійної підготовки для бакалаврів предметної спеціалізації 014 Середня освіта (Географія), серед яких чільне місце має посідати курс «Географія населення світу». Адже теми з географії населення є важливим компонентом шкільної географічної освіти. Це дозволить стандартизувати результати навчання студентів, які здобувають фах учителя географії у різних закладах вищої освіти, оскільки майбутні педагоги мають володіти відповідними компетентностями, які сприятимуть їхній успішній професійній діяльності.

У фаховій підготовці учителів географії дисципліна "Географія населення світу" повинна бути складовою нормативних курсів, оскільки формує більшість фахових компетентностей, надає майбутнім педагогам необхідні знання та інструменти для аналізу глобальних демографічних та соціально-економічних процесів. Запропонована структура навчальної дисципліни може слугувати моделлю, яку рекомендуємо запровадити у навчальному процесі у закладах вищої освіти.

Література:

1. Географія. 6–9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794
2. Топузов О. М., Самойленко В. М., Вішнікіна Л. П. Загальна методика навчання географії: підручник. К.: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.
3. Федій О. Формування демографічних понять у процесі навчання економічної і соціальної географії: монографія. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2014. 139 с.
4. Топузов О. М., Федій О. А. Демографічні знання як складова змісту географічної освіти // *Регіон 2011: стратегія оптимального розвитку*: наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 10–11 лист. 2011 р.: мат. конф. Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. С. 94–97.
5. Топузов О. М., Федій О. А. Поняття «демографічний перехід» у шкільному курсі економічної і соціальної географії світу // *Географія та економіка в сучасній школі*. 2012. № 4. С. 22–24.
6. Топузов О. М., Федій О. А. Вплив демографічних знань на формування життєвих компетенцій учнів // *Постметодика*. 2011. № 6 (103). С. 48–50.
7. Проект стандарту вищої освіти зі спеціальності 014 «Середня освіта» на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti>

8. Гудзеляк І. Дослідницький метод вивчення географії населення у закладах вищої освіти. Географічна освіта і наука: виклики і поступ: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 140-річчю географії у Львівському національному імені Івана Франка (Україна, м. Львів, 18–20 травня 2023 р.). Львів, 2023. Т. 1. С. 133–136.

References:

1. Neohrafiia. 6–9 klasy. Navchalna prohrama dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Geography. Grades 6-9. Curriculum for general secondary education institutions]. <https://mon.gov.ua/ua>. Retrieved from http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67794 [in Ukrainian].
2. Topuzov O. M., Samoilenko V. M., & Vishnikina L. P. (2012). *Zahalna metodyka navchannia heohrafii* [General methodology of teaching geography]. Kyiv: Kartohrafiia [in Ukrainian].
3. Fedii O. (2014). *Formuvannia demohrafichnykh poniat u protsesi navchannia ekonomichnoi i sotsialnoi heohrafii* [Formation of demographic concepts in the process of teaching economic and social geography]. Poltava: PNPu imeni V. H. Korolenka [in Ukrainian].
4. Topuzov O. M., & Fedii O. A. (2011). Demohrafichni znannia yak skladova zmistu heohrafichnoi osvity [Demographic knowledge as a component of the content of geographic education]. Proceedings from *Naukovo-praktychna konf-erentsiia z mizhnarodnoyu uchastiu «Rehion 2011: stratehiia optymalnoho rozvytku – Region 2011: a strategy for optimal development»*. (pp. 94–97). Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina [in Ukrainian].
5. Topuzov O. M., & Fedii O. A. (2012). Poniattia «demohrafichnyi perekhid» u shkilnomu kursii ekonomichnoi i sotsialnoi heohrafii svitu [Поняття «демографічний перехід» у шкільному курсі економічної і соціальної географії світу]. *Neohrafiia ta ekonomika v suchasni shkoli – Geography and Economics in the Modern School*, 4, 22–24 [in Ukrainian].
6. Topuzov O. M., & Fedii O. A. (2011). Vplyv demohrafichnykh znan na formuvannia zhyttievnykh kompetentsii uchniv [Influence of demographic knowledge on the formation of students' life competencies]. *Postmetodyka – Postmethodology*, 6 (103), 48–50 [in Ukrainian].
7. Proiekt standartu vyshchoi osvity zi spetsialnosti 014 «Serednia osvita» na pershomu (bakalavrskomu) rivni vyshchoi osvity [Draft standard of higher education in the specialty 014 "Secondary Education" at the first (bachelor's) level of higher education]. <https://mon.gov.ua/ua>. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennia-proiekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].
8. Hudzelyak I. (2023). Doslidnytskyi metod vyvchennia heohrafii naselennia u zakladykh vyshchoi osvity [Research method of studying population geography in institutions of higher education]. Proceedings from *Zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, prysviachenoj 140-richchiu heohrafii u Lvivskomu natsionalnomu universyteti imeni Ivana Franka «Heohrafichna osvita i nauka: vyklyky i postup – Geography education and science: challenges and progress»*. T. 1. (pp. 133–136). Lviv [in Ukrainian].

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-804-816](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-804-816)

Гуцало Людмила Вікторівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, <https://orcid.org/0000-0002-2627-3520>.

Дацьо Оксана Григорівна старший викладач кафедри романських мов та зарубіжної літератури, Вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, 88000, <https://orcid.org/0000-0001-6974-9544>.

Приходько Ілона Миронівна кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германських мов, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового містечка, 59, м. Мелітополь, 69000, <https://orcid.org/0000-0001-5106-2218>.

АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ В ДЕРЖАВІ

Анотація. У статті розкриті поняття «національно-патріотичне виховання», «ідентичність», «компетентність». Проаналізовано деяку нормативно-правову документацію для детальнішого осмислення мети та принципів усіх рівнів освіти в Україні (Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р.); завдань державних органів щодо популяризації українського громадянського виховання та його складових (Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 р.); шляхів і напрямів реалізації патріотичного формування в галузі навчання в різних освітніх закладах нашої держави (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 р. від 6 червня 2022 р.). Досліджені ключові завдання вишів, обов'язки нинішніх науково-педагогічних працівників (Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р.); компетентності випускників-істориків, майбутніх учителів шкіл (Стандарт вищої освіти України (Бакалавр) за спеціальністю 032 «Історія та археологія» від 29 квітня 2020 р, Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня спеціальності 014 Середня освіта (за предметними

спеціальностями) у галузі знань 01 Освіта / Педагогіка: проєкт від 14 березня 2023 р.).

З'ясовані негативні інформаційні фактори у прищепленні національної ідентичності української молоді. Вивчено виклики для формування історичної свідомості підростаючого покоління в умовах російсько-української війни та форми національного виховання. Звернуто увагу на етапи, компоненти та емоційно-ціннісні почуття патріотизму особистостей.

Охарактеризовано необхідність національного становлення майбутніх учителів України в період євроінтеграційних процесів та актуальні методи його реалізації. Окреслено патріотичне виховання учнів закладів загальної середньої освіти на заняттях з історії України та в позаурочний час (особливості та форми проведення). Висвітлені сучасні педагогічні умови національного виховання студентів педагогічних спеціальностей, зокрема істориків. Врахований нинішній формат української освіти. Осмислено ефективність хмарних технологій для проведення змістовних заходів, направлених на патріотичне становлення здобувачів. Описані деякі українські традиції – засоби патріотичного виховання молодого покоління.

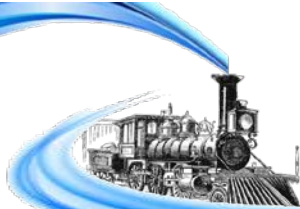
На основі нормативно-правової документації нашої держави (законів, концепції, стандарту) та напрацювань науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти України здійснено аналіз ідей щодо доцільності національно-патріотичного виховання в реаліях російсько-української війни; форм та методів його реалізації для формування національної ідентичності в учнів шкіл та студентів вишів; напрямів такого виховання; необхідності комп'ютерних (цифрових) технологій для загального розвитку здобувачів під час дистанційного навчання.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, заклади загальної середньої освіти, позакласна робота, вищі школи, педагоги-історики, культурна компетентність, російсько-українська війна.

Hutsalo Liudmyla Viktorivna PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Department of World History, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, <https://orcid.org/0000-0002-2627-3520>.

Datso Oksana Hryhorivna Senior Lecturer at the Department of Romance Languages and Foreign Literature, Uzhhorod National University, Narodna Square, 3, Uzhhorod, 88000, <https://orcid.org/0000-0001-6974-9544>.

Prykhodko Ilona Myronivna Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer at the Department of Germanic Languages, Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Naukovoho mistechka St., 59, Melitopol, 69000, <https://orcid.org/0000-0001-5106-2218>.

ASPECTS OF NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION OF FUTURE TEACHERS DURING THE STATE OF MARTIAL STATUS IN THE STATE

Abstract. The article reveals the concepts of «national-patriotic education», «identity», «competence». Some regulatory and legal documentation was analyzed for a more detailed understanding of the purpose and principles of all levels of education in Ukraine (Law of Ukraine «On Education» dated September 5, 2017); the tasks of state bodies regarding the popularization of Ukrainian civic education and its components (Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Establishing Ukrainian National and Civic Identity» dated December 13, 2022); ways and directions of implementation of patriotic formation in the field of education in various educational institutions of our country (Concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine until 2025 from June 6, 2022). The key tasks of higher education institutions, the responsibilities of current scientific and pedagogical workers (Law of Ukraine «On Higher Education» dated July 1, 2014); competence of historian graduates, future school teachers (Standard of Higher Education of Ukraine (Bachelor) in specialty 032 «History and Archaeology» dated April 29, 2020, Standard of higher education of Ukraine of the first (bachelor) level of specialty 014 Secondary education (by subject specialties) in the field of knowledge 01 Education / Pedagogy: project from March 14, 2023.).

The negative informational factors in inculcating the national identity of Ukrainian youth have been clarified. Challenges for the formation of the historical consciousness of the younger generation in the conditions of the Russian-Ukrainian war and the form of national education are studied. Attention is paid to the stages, components and emotional and value feelings of patriotism of individuals.

The need for national formation of future teachers of Ukraine during the European integration process and actual methods of its implementation are characterized. The patriotic upbringing of students of general secondary education institutions in classes on the history of Ukraine and in extracurricular time (features and forms of conduct) is outlined. Modern pedagogical conditions of national education of students of pedagogical specialties, particularly historians, are highlighted. The current format of Ukrainian education is taken into account. The effectiveness of cloud technologies for carrying out meaningful events aimed at the patriotic formation of the applicants is thought out. Some Ukrainian traditions are described as means of patriotic education of the younger generation.

On the basis of the legal documentation of our state (laws, concepts, standards) and the work of scientific and pedagogical workers of higher education institutions of Ukraine, an analysis of ideas regarding the expediency of national-patriotic education in the realities of the Russian-Ukrainian war was carried out;

forms and methods of its implementation for the formation of national identity among schoolchildren and university students; directions of such education; the need for computer (digital) technologies for the general development of learners during distance learning.

Keywords: national-patriotic education, institutions of general secondary education, extracurricular work, higher schools, pedagogues-historians, cultural competence, Russian-Ukrainian war.

Постановка проблеми. Війна в Україні триває з квітня 2014 р., але повномасштабне вторгнення росії розпочалось у лютому 2022 р. Життя всіх без винятку українців зазнало змін. З цього часу державна політика більшою мірою направлена на безпеку громадян та подолання збройного конфлікту. З весни 2019 р. у всьому світі поширився Covid-2019. Освітній процес вже тоді перевели у дистанційний формат. Фактично припинилась безпосередня комунікація учасників навчання. Педагогічні працівники та здобувачі продовжують і сьогодні адаптуватись до таких трансформацій, але виникає багато складнощів (якість інтернету, технічне забезпечення тощо). Для їх поступового уникнення варто українським представникам влади, науковцям, методистам спиратись на закордонний досвід.

У період воєнного стану в Україні важливим є патріотичне виховання молоді. Майбутнє покоління нашої держави має бути соціально-активним, морально-культурним, економічно незалежним. Національна ідентичність особистостей потрібна для остаточного завершення державотворення України. Євроінтеграційні процеси також доцільно провадити у комплексі з національним становленням українців. У першу чергу, цьому мають сприяти заклади загальної середньої та вищої освіти. Для всіх вікових категорій корисно буде дізнатись традиції та звичаї своєї країни, історію Батьківщини.

Україна переживає скрутні часи, боротьбу за власну територіальну цілісність. Наші співгромадяни повинні бути політично активними, свідомими, розуміти свої права та обов'язки. Навчання на всіх рівнях має сприяти формуванню національної самоідентифікації. Освітні дисципліни, особливо гуманітарних циклів, повинні прищеплювати здобувачам повагу та любов до Вітчизни. Майбутні учителі, випускники педагогічних закладів вищої освіти, мають бути компетентними для реалізації навчання, виховання та розвитку своїх учнів. Саме тому науково-педагогічним працівникам вишів необхідно приділяти увагу не тільки вмінням та навичкам своїх студентів, а і їх національному вихованню. Без розумної та патріотично налаштованої молоді в Україні не буде майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти українського національно-патріотичного виховання одними з останніх вивчили О. Акімова, І. Бех, А. Годлевська, О. Жаровська, В. Кремень, В. Кульчицький, Н. Опушко,

Л. Пономаренко, Л. Стайгородська, О. Сухомлинська та інші [18, с. 631; 1, с. 205]. Утвердження національної ідентичності в учнів та студентів на заняттях з соціально-гуманітарних циклів дослідили О. Абрамчук, В. Бідна, В. Білецький, Т. Гриневич, С. Зубченко, А. Леоненко [8, с. 63–64]. Іноземний досвід цієї проблеми осмислили дослідники В. Будако, О. Діденко, Т. Максимова, І. Сахневич, Г. Шевчук тощо [18, с. 631]. Форми та методи реалізації патріотичного виховання для молоді в ході освітнього процесу різних рівнів описали Н. Бондаренко, О. Вишневський, С. Косянчук, Т. Пахотіна, С. Тарнавська [2, с. 59–63; 18, с. 631]. На ефективність цифрових технологій для якісного навчання та виховання чи не найбільше звернули увагу Л. Васильєва, І. Курліщук, О. Найдьонов, М. Окса, Н. Череповська тощо [9].

Отже, доробок науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти нашої держави з цієї теми багато. Нашим завданням є систематизація та узагальнення їх напрацювань, порівняння головних ідей щодо необхідності національно-патріотичного виховання в закладах освіти України під час російсько-української війни; на заняттях з історії; виховних заходів. Варто зрозуміти ефективні форми та методи проведення такої роботи в школах і вишах. Звернути увагу на якість підготовки майбутніх учителів історії у педагогічних університетах нашої держави для їх подальшого навчання та виховання підростаючого покоління.

Мета статті - осмислити поняття «національно-патріотичне виховання», «ідентичність», «компетентність»; проаналізувати деякі нормативні документи для ґрунтовнішого розуміння мети та принципів навчання на всіх рівнях освіти в Україні, основних завдань державних органів з приводу реалізації громадянського виховання, шляхів і напрямів популяризації патріотизму в освітніх закладах країни; з'ясувати ключові цілі функціонування вищих шкіл України, обов'язки науково-педагогічних працівників; окреслити необхідні компетентності майбутніх учителів історії; висвітлити аспекти інформаційної безпеки для прищеплення патріотизму здобувачам освіти нашої держави; охарактеризувати виклики, ефективні форми та методи національного виховання; дослідити етапи та компоненти громадянського виховання; вивчити прищеплення громадянської ідентичності молоді на заняттях з історії та виховних заходах; звернути увагу на традиції та звичаїв як засоби національного виховання; осмислити ефективність цифрових (хмарних) технологій для реалізації патріотичного становлення здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Вища освіта в Україні нині має готувати розумних, креативних і мультизадачних фахівців. Спеціалісти повинні бути конкурентоспроможні та затребувані державною та світовою спільнотою. Військова агресія російської федерації проти України не представляє

можливості повноцінного життя нашому народу, навчання молодого покоління. Дистанційний формат дуже впливає на якість та кількість засвоєного здобувачами освіти.

Ми з кожним днем наближаємось до перемоги й територіальної цілісності України. Нині особливої актуальності у всьому світі вже набули: українська мова, пісні, танці, символи, традиції. Зауважимо, що наша освіта, особливо вища, завжди була популярною серед іноземців. Хай там як, але нинішні умови не змінили головну її мету: «...всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формування цінностей...культурного потенціалу» [4]. Принципами навчання в Україні є: людиноцентризм, демократизм, верховенство права, патріотизм, якість та цілісність, прозорість, науковий характер, академічна доброчесність тощо (ст. 6). Усі українці мають рівний доступ на здобуття освіти. Можуть отримувати її безкоштовно, впродовж життя. Держава сприяє створенню всіх необхідних умов для здобувачів з особливими потребами (ст. 3) [4]. Усі освітні рівні ґрунтуються на компетентностях, які визначені Законом України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р., як можливість особистостей соціалізуватись, навчатись, провадити професійну кар'єру, яка має базуватись на основі комбінації знань, умінь, навичок та цінностей (ст. 1) [3].

Найбільш точно поняття національно-патріотичного виховання розкрито у Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 р., де вказано, що це процес, направлений на утвердження української громадянської свідомості на основі державних цінностей, готовності до виконання конституційних обов'язків (ст. 1). Державна політика націлена на популяризацію національного виховання та сприяє формуванню в українців поваги до рідної мови, символів, самобутності; активної громадянської позиції; стійкої оборонної свідомості; постійне інформування суспільства про свята, дні вшанування пам'яті ветеранів війни; підтримку функціонування інститутів для збереження етнічних надбань та розвитку культурної діяльності українців (ст. 4). Головними компонентами патріотичної ідентичності є: національне виховання, військове, громадянська освіта (ст. 8) [5]. Шляхи її реалізації в галузі навчання містяться у Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 р. від 6 червня 2022 р., зокрема удосконалення законодавчої складової (розробка та впровадження в дію окремих нормативно-правових актів); фінансування цієї сфери; проведення заходів для населення держави щодо інформаційної безпеки; пропозиція програм та методичного забезпечення; включення даної проблеми до обов'язкових компонентів дисциплін закладів освіти (програм,

силабусів) та наукових установ для популяризації української історії, здобутків дослідників; сприяння благодійним проєктам тощо. Щодо напрямів поширення громадянської ідентичності, то до основних відносяться: система освіти та науки, робота молодіжних центрів, об'єднань, клубів; виховні заходи різних рівнів (всеукраїнські, обласні, місцеві); спортивні ігри й змагання; мистецько-творчі проєкти; волонтерські акції, поширення україномовних засобів масової інформації, кінофільмів та інше [7].

Для реалізації всього вищеописаного в закладах вищої освіти педагогам потрібно дотримуватись ключових завдань вишів відповідно до Закону України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р.: якісного освітнього процесу, провадження наукової роботи, формування особистостей (патріотичне, правове, екологічне виховання), примноження наукових досягнень та культурних цінностей, міжнародної комунікації тощо (ст. 26). Нинішні науково-педагогічні працівники повинні здійснювати на високому рівні викладацьку і наукову діяльність, додержуватись норм академічної доброчесності та моралі, поважати колег і здобувачів, прищеплювати останнім любов до Батьківщини та дотримання її Основного Закону (ст. 58) [3].

У Стандарті вищої освіти України (Бакалавр) за спеціальністю 032 «Історія та археологія» від 29 квітня 2020 р. детально описані компетентності майбутніх істориків, а саме: розуміння верховенства права, свобод, обов'язків громадян України; дотримання здорового способу життя; вільне спілкування державною мовою (усно / письмово) та знання іноземної; абстрактне мислення, аналіз, систематизування інформації; примноження моральних та наукових цінностей тощо. Фахові компетентності охоплюють знання історичних фактів, подій, процесів; усвідомлення основних завдань істориків і негативних наслідків від «зловживання історією»; навички підбору історичних джерел для освітнього процесу та власної наукової роботи; оцінювання соціально-політичних подій та прогнозування подальших; популяризація історичної спадщини і інше [15]. Відмітимо, що вчителі-історики мають опанувати ряд таких же обізнаностей для роботи з учнями закладів загальної середньої освіти. Усі вони дублюються у Стандарті вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями) у галузі знань 01 Освіта / Педагогіка: проєкт від 14 березня 2023 р. та освітньо-професійних програмах педагогічних університетів (наприклад, Освітньо-професійній програмі «Середня освіта (Історія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Житомирського державного університету імені І. Франка). У проєкті стандарту більше уваги акцентується на роботі з учнями закладів загальної середньої освіти (розвиток їх мовно-комунікативних умінь; необхідних компетентностей; формування критичного мислення; використання сучасних методів роботи на уроках зі

школярами різних вікових категорій; виховання патріотизму) [16; 12]. Як бачимо, і вчителі, і викладачі зобов'язані законодавством України своїм здобувачам освіти наголошувати на цінностях культурних надбань нашої держави, поширювати серед них національно-патріотичні настрої та сприяти формуванню їх самоідентифікації.

Неодноразово було згадано у нашій роботі поняття «ідентичність», яке означає внутрішній стан особистостей, відношення до чогось, усвідомлення власної приналежності. У період воєнного стану в Україні збільшилась кількість неправдивої інформації, яка негативно впливає на прищеплення національної ідентичності українській молоді. Матеріалів щодо применшення ролі українців, міфологізації образів чимало в інтернеті. Пропагандистські російські засоби масової інформації спотворюють дійсність з метою підвищення власної значимості [11, с. 9–17]. Російсько-українська війна – один з головних викликів для необхідності формування історичної свідомості у підростаючого покоління нашої держави. Актуальними формами національного виховання у закладах освіти є: бесіди, виховні години, загальнонаціональні щоденні хвилини мовчання (запроваджено Указом Президента України у березні 2022 р.), тематичні зустрічі, просвітницькі лекції, інформаційні хвилини, круглі столи, проєкти, залучення до волонтерської діяльності (благодійні акції, плетіння маскувальних сіток, допомога внутрішньо переміщеним особам), заходи з приводу державних свят, популяризація української культури та мови. До речі, згідно соціологічного опитування, проведеного ще наприкінці 2019 р. Фондом «Демократичні ініціативи», близько 80 % українців вважають любов до України головним компонентом патріотизму [18, с. 633–634; 2, с. 10–12].

Етапів національного становлення можна виокремити близько 5. Насамперед це любов і повага до членів своєї родини; позитивне відношення до рідного краю (села чи міста); державницький патріотизм; усвідомлення культурно-релігійних особливостей слов'янських народів; толерантне ставлення до інших етносів, країн. До речі, перші 2 формуються з у кожного з нас з дитинства, в колі сім'ї, а 3 наступні – в школах та університетах. Нинішнє громадянське виховання як педагогічна категорія складається з певних компонентів (духовно-моральний, когнітивний (знання з історії), ціннісний, діяльнісний (робота в інтересах держави), ідентифікаційний) та емоційно-ціннісних почуттів особистостей (любові до Батьківщини та народу, гордості за Україну, відповідальності за власні дії, готовності до захисту української незалежності, честь і гідність бути громадянами нашої держави) [13, с. 153–154; 17, с. 27–28].

У період євроінтеграційних процесів також варто сприяти національному становленню майбутніх викладачів / учителів; студентів / учнів

України. Сучасними методами реалізації патріотичного виховання є: емоційне спілкування, дискусії, диспути, тренінги, педагогічні коучинги, майстер-класи, створення портфоліо, вебквести та інше [1, с. 206–207]. Національне виховання найбільше продукують для учнів закладів загальної середньої освіти вчителі історії та суспільствознавчих дисциплін на уроках з історії України та в позаурочний час. На заняттях важливо звертати увагу учнів на життя та діяльність відомих українців (наприклад, Б. Хмельницького, І. Мазепи, М. Грушевського), висвітлювати прагнення нашого народу століттями здобути незалежність, вчити дітей самостійно оцінювати історичні події, залучати до пошуку краєзнавчих матеріалів та їх ґрунтовних досліджень. Здобувачам освіти варто освоїти відстоювання власної думки, позиції. Учителі мають пропонувати проблемні запитання та завдання [14, с. 26–30]. У позаурочний або ж позакласний час мають функціонувати гуртки, клуби для докладнішого зацікавлення та пізнання історичної дійсності. Переважно педагогічні працівники проводять тематичні екскурсії, організовують зустрічі з ліквідаторами аварії на ЧАЕС, учасниками АТО, спільно з учнями працюють над зібранням свідчень безпосередніх очевидців різних історичних подій. Патріотичне виховання студентів педагогічних спеціальностей відбувається аналогічним чином. Єдине, що дещо більше останніх залучають до відвідування мистецьких виставок, театрів, кіно, конференцій та пропонують самостійно планувати подібні заходи [10, с. 64–66; 19, с. 175–178].

Нинішній формат української освіти – дистанційний, віддалений. Справжніми, хоч і віртуальними помічниками педагогічних працівників усіх без винятку закладів освіти є хмарні технології. Вони доволі ефективні для реалізації навчально-розвивальної складової мети освіти, а також проведення змістовних виховних заходів, направлених на патріотичне становлення здобувачів. Але варто виробити «медіаімунітет» в учнів та студентів, адже багато деструктивних інтернет-порталів та контенту на них. Відеоконференції зараз найбільше проводять за допомогою Meet та Zoom. У пошуку матеріалів допомагають Google Assistant, Google Photos. Платформами для асинхронної взаємодії є: Google Classroom, SendPulse, Google Forms, AitabyKnewton, ChatGPT, Thinkster, Duolingo та інші [9].

Зараз набагато більше популяризують українські традиції в усьому світі (музичні твори, танці, декоративно-ужиткове мистецтво, ремесла, святкування та інше). Вони фактично і є найдієвішими засобами національного виховання молодого покоління. Їх джерелами є фольклор, народна педагогіка. Усі самобутні традиції покликані формувати духовні цінності українців, тому розповідати про них треба з молодшого шкільного віку дітей [6, с. 550–552].

Загалом, у наш час інформації для прищеплення патріотизму в школах та вишах достатньо. Необхідно тільки правильно її доносити, демонструвати

молоді. Через систему виховних заходів реально навчити плекати українське, розвивати самоідентифікацію здобувачів, протидію до шовінізму. Важливо також не забувати про закордонні культурні надбання.

Висновки. Таким чином, проаналізувавши деяку нормативно-правову документацію та напрацювання науковців можна стверджувати, що без винятку всі рівні та освітні галузі мають сприяти національному вихованню здобувачів для протидії насильству та українофобству. Зараз є потреба у компетентних учителях та викладачах, котрі зможуть якісно реалізовувати на практиці триєдину освітню мету (навчання, виховання, розвиток). Важливо педагогічним працівникам залучатись інноваційними технологіями та сучасними проєктно-інтерактивними методами.

Патріотичне виховання є підґрунтям для появи в українців особистісних громадянських рис, любові до Вітчизни, готовності до захисту та виконання інших конституційних обов'язків перед державою. Безперечно патріотизм потрібен для підростаючого покоління. Кожен з нас повинен навчитись зберігати, примножувати українську культуру, поважати історію і традиції своєї країни. Працелюбність і відчуття громадянської приналежності важливо передати нащадкам.

Література:

1. Акімова О.В., Опушко Н.Р. Національне виховання майбутніх учителів в умовах інтеграції України у світове співтовариство. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Розділ 5. Психолого-педагогічні засади впровадження сучасних інформаційних технологій і методик навчання студентської молоді у закладах вищої освіти.* 2018. Вип. 50. С. 204–208.
2. Бондаренко Н.В., Косянчук С.В. Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів: методичні рекомендації для вчителів, методистів, авторів програм і підручників, науковців, викладачів, студентів закладів професійної й вищої освіти, управлінців, політиків. Київ: Фенікс, 2022. 64 с.
3. Закон України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 15.07.2023).
4. Закон України «Про освіту» від 5 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 15.07.2023).
5. Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» від 13 грудня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення 15.07.2023).
6. Коваль Т.В. Українські народні традиції та звичаї як засіб національного виховання молодших школярів в умовах НУШ. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2022. Вип. 2. С. 546–554.
7. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України до 2025 р. від 6 червня 2022 р. URL: <https://drive.google.com/file/d/1B-dJsxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> (дата звернення 15.07.2023).

8. Кропачева Н.М. Тематичний спектр публікацій з проблеми патріотичного виховання у закладах вищої освіти (за матеріалами бібліографічного покажчика «Національно-патріотичне виховання в Україні» (2014–2018 рр.)). *Бібліотечний Меркурій*. 2020. Вип. 1 (23). С. 61–72.

9. Курліщук І.І. Педагогічні умови національно-патріотичного виховання студентства засобом віртуального освітнього середовища ЗВО. *Грааль науки*. 2–3 квітня 2021 р. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/10716/10074> (дата звернення 15.07.2023).

10. Моцак С.І. Роль та місце позаурочної роботи з предмету в сучасній шкільній історичній освіті. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 2018. Вип. 1(6). С. 62–66.

11. Національно-патріотичне виховання в Україні: науково-допоміжний бібліографічний покажчик / упорядники: Страйгородська Л., Пономаренко Л. та інші. Київ: Державна науково-педагогічна бібліотека імені В. Сухомлинського, 2019. 368 с.

12. Освітньо-професійна програма «Середня освіта (Історія)» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Житомирського державного університету імені І. Франка. Житомир, 2023. URL: <https://eportfolio.zu.edu.ua/media/StudyProgram/51/ti3xqfkc.pdf> (дата звернення 15.07.2023).

13. Підгурська В. Патріотичне виховання здобувачів як психолого-педагогічна проблема. *Витоки педагогічної майстерності*. 2018. Вип. 21. С. 152–157.

14. Снагощенко В.В., Головач О.Я. Національно-патріотичне виховання учнів на уроках історії України в загальноосвітній школі. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання: збірник наукових праць*. 2018. Вип. 57. С. 26–30.

15. Стандарт вищої освіти України (Бакалавр) за спеціальністю 032 «Історія та археологія» від 29 квітня 2020 р. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/06/07/032.Ist.arkh-mahistr-1.pdf> (дата звернення: 15.07.2023).

16. Стандарт вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціальностями) у галузі знань 01 Освіта / Педагогіка: проєкт від 14 березня 2023 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorenniya-proyekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-specialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti> (дата звернення: 15.07.2023).

17. Устименко І.П. Патріотичне виховання учнівської молоді, окреслене війною. *Педагогічний вісник*. 2022. Вип. 1. С. 26–29.

18. Шевчук Г.Й. Національно-патріотичне виховання молоді в умовах війни. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Педагогіка»*. 2023. Вип. 5 (19). С. 630–635.

19. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Харківський національний автомобільно-дорожній університет. 2017. 324 с.

References:

1. Akimova O.V. & Opushko N.R. (2018). Natsionalne vykhovannia maibutnikh uchyteliv v umovakh intehtratsii Ukrainy u svitove spivtovarystvo [National education of future teachers in the context of Ukraine's integration into the world community]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. Rozdil 5. Psykholoho-pedahohichni zasady vprovadzhennia suchasnykh informatsiinykh tekhnolohii i metodyk navchannia studentskoi molodi u zakladakh vyshchoi osvity – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists: methodology, theory, experience, problems. Chapter 5. Psychological-pedagogical foundations of the implementation of modern information technologies and methods of training student youth in institutions of higher education. Issue 50, 204-208. [in Ukrainian].

2. Bondarenko N.V. & Kosianchuk S.V. (2022). *Natsionalno-patriotychne vykhovannia u konteksti suchasnykh vyklykiv: metodychni rekomendatsii dlia vchyteliv, metodystiv, avtoriv prohram i pidruchnykiv, naukovtsiv, vykladachiv, studentiv zakladiv profesiinoi y vyshchoi osvity, upravlintsiv, politykiv* [National-patriotic education in the context of modern challenges: methodological recommendations for teachers, methodologists, authors of programs and textbooks, scientists, teachers, students of professional and higher education institutions, managers, politicians]. Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].
3. Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy do 2025 r. vid 6 chervnia 2022 [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine until 2025 from June 6, 2022]. *drive.google.com*. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1B-dJsxljlNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> [in Ukrainian].
4. Koval T.V. (2022). Ukrainski narodni tradytsii ta zvychai yak zasib natsionalnoho vykhovannia molodshykh shkolariv v umovakh NUSh [Ukrainian folk traditions and customs as a means of national education of junior high school students in the conditions of NUS]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi – Current issues in modern science*. Issue 2, 546-554. [in Ukrainian].
5. Kropocheva N.M. (2020). Tematychnyi spektr publikatsii z problemy patriotychnoho vykhovannia u zakladakh vyshchoi osvity (za materialamy bibliohrafichnoho pokazhchyka «Natsionalno-patriotychne vykhovannia v Ukraini» (2014–2018) [The thematic spectrum of publications on the issue of patriotic education in higher education institutions (based on the materials of the bibliographic index «National Patriotic Education in Ukraine» (2014–2018))]. *Biblioteknyi Merkurii – Library Mercury*. Issue 1 (23), 61-72. [in Ukrainian].
6. Kurlishchuk I.I. (2021). Pedahohichni umovy natsionalno-patriotychnoho vykhovannia studentstva zasobom virtualnoho osvitnoho seredovyshcha ZVO [Pedagogical conditions of national-patriotic education of students by means of the virtual educational environment of higher education institutions]. *Hraal nauky – The grail of science*. Retrieved from <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/grail-of-science/article/view/10716/10074> [in Ukrainian].
7. Motsak S.I. (2018). Rol ta mistse pozaurochnoi roboty z predmetu v suchasni shkilni istorichni osviti [The role and place of extracurricular work on the subject in modern school history education]. *Teoriia ta metodyka navchannia suspilnykh dystsyplin: naukovopedahohichni zhurnal – Theory and methodology of teaching social disciplines: scientific and pedagogical journal*. Issue 1(6), 62-66. [in Ukrainian].
8. Osvitno-profesiina prohrama «Serednia osvita (Istoriia)» pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni I. Franka [Educational and professional program «Secondary education (History)» of the first (bachelor's) level of higher education of Zhytomyr State University named after I. Franko. Zhytomyr, 2023]. Zhytomyr, 2023. *eportfolio.zu.edu.ua*. Retrieved from <https://eportfolio.zu.edu.ua/media/StudyProgram/51/ti3xqfkc.pdf> [in Ukrainian].
9. Pidhurska V. (2018). Patriotychne vykhovannia zdobuvachiv yak psykholohopedahohichna problema [Patriotic education of the recruits as a psychological and pedagogical problem]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of pedagogical skills*. Issue 21, 152-157. [in Ukrainian].
10. Shevchuk H.I. (2023). Natsionalno-patriotychne vykhovannia molodi v umovakh viiny [National-patriotic education of youth in the conditions of war]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. Seriia «Pedahohika» – Scientific innovations and advanced technologies. «Pedagogy» series*. Issue 5 (19), 630-635. [in Ukrainian].

11. Snahoshchenko V.V. & Holovach O.Ia. (2018). Natsionalno-patriotychne vykhovannia uchniv na urokakh istorii Ukrainy v zahalnoosvitnii shkoli [National-patriotic education of students in the lessons of the history of Ukraine in a secondary school]. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia: zbirnyk naukovykh prats – Theoretical issues of culture, education and upbringing: a collection of scientific works*. Issue 57, 26-30. [in Ukrainian].

12. Standart vyshchoi osvity Ukrainy (Bakalavr) za spetsialnistiu 032 «Istoriia ta arkhologii» vid 29 kvitnia 2020 [Standard of higher education of Ukraine (Bachelor) in specialty 032 «History and archeology» dated April 29, 2020]. *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/06/07/032.Ist.arkh-mahistr-1.pdf> [in Ukrainian].

13. Standart vyshchoi osvity Ukrainy pershoho (bakalavrskoho) rivnia spetsialnosti 014 Serednia osvita (za predmetnymi spetsialnostiamy) u haluzi znan 01 Osvita / Pedagogika: proiekt vid 14 bereznia 2023 [Standard of higher education of Ukraine of the first (bachelor) level of specialty 014 Secondary education (by subject specialties) in the field of knowledge 01 Education / Pedagogy: project dated March 14, 2023]. *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-do-gromadskogo-obgovorennia-proiekt-standartu-vishoyi-osviti-zi-spezialnosti-014-serednya-osvita-na-pershomu-bakalavrskomu-rivni-vishoyi-osviti> [in Ukrainian].

14. Straihorodska L. & Ponomarenko L. (2019). *Natsionalno-patriotychne vykhovannia v Ukraini: naukovo-dopomizhnyi bibliohrafichnyi pokazhchyk [National-patriotic education in Ukraine: scientific and auxiliary bibliographic index]*. Kyiv: Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka imeni V. Sukhomlynskoho. [in Ukrainian].

15. Ustymenko I.P. (2022). Patriotychne vykhovannia uchnivskoi molodi, okreslene viinoiu [Patriotic education of students, outlined by the war]. *Pedahohichniy visnyk – Pedagogical bulletin*. Issue 1, 26-29. [in Ukrainian].

16. Yakovenko H.H. (2017). *Metodyka navchannia istorii: navchalno-metodychnyi posibnyk [Methods of teaching history: educational and methodological manual]*. Kharkiv: Kharkivskiy natsionalnyi avtomobilno-dorozhnii universytet. [in Ukrainian].

17. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» vid 13 hrudnia 2022 [The Law of Ukraine «On the Basic Principles of State Policy in the Field of Establishing Ukrainian National and Civic Identity» dated December 13, 2022]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukrainian].

18. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 5 veresnia 2017 [The Law of Ukraine «On Education» dated September 5, 2017]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

19. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 1 lypnia 2014 [The Law of Ukraine «On Higher Education» dated July 1, 2014]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

УДК 378.12

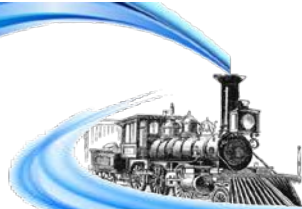
[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-817-827](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-817-827)

Запорожцева Юлія Сергіївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки й андрагогіки, Комунальний заклад «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, вул. Михайлівська, 15, м. Житомир, 10014, тел.: (067) 939-29-23, <https://orcid.org/0000-002-2944-4911>

ІНДИВІДУАЛЬНА ОСВІТНЯ ТРАЄКТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГА-ЗАПОРУКА ЙОГО ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ

Анотація. Початок третього тисячоліття характеризується глобалізацією суспільного розвитку, переходом людства від індустріальних до науково інформаційних технологій, які значною мірою базуються на освітньо-інтелектуальному потенціалі населення. Входження освіти України до світового освітнянського простору та сучасні тенденції професійного розвитку призводять до постійно зростаючих вимог в частині професійної компетентності педагогів.

Модернізація системи післядипломної педагогічної освіти визначається новими концептуальними підходами до неперервної підготовки вчителя з урахуванням загальноєвропейських та регіональних стандартів. Необхідним є запровадження нових індивідуально-диференційованих, компетентнісно орієнтованих форм професійного розвитку вчителя, урізноманітнення умов для створення його індивідуальної освітньої траєкторії відповідно до фахових уподобань та рівня професійної компетентності фахівця. Такі тенденції реформування освітньої галузі свідчать про те, що в сучасному інформаційному суспільстві людина розглядається як динамічна система, що постійно розвивається, змінюється, набуває нових особистісних та індивідуальних властивостей, які забезпечують її соціальну та професійну адаптацію та активність. Можливості для безперервного професійного зростання педагога, його самоосвіти, самореалізації і самовдосконалення є основою для побудови власної професійної траєкторії розвитку вчителя в сучасних умовах. Ефективність професійної діяльності сучасного педагога не можлива без професійного розвитку. Саме професійний розвиток складає те підґрунтя, від якого залежить становлення педагога як фахівця. Його професіоналізм мусить відповідати новим принципам вимогам та має вийти на новий якісний рівень. Наразі, в значній мірі, новий попит спричиняє появу та відповідні нові пропозиції, які стосуються педагогів закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: розвиток освіти, професійний розвиток педагога, підготовка вчителя, траєкторія розвитку, індивідуальна освітня траєкторія, професіоналізм, професійна компетентність, освіта впродовж життя

Zaporozhtseva Yuliia Serhiyivna PhD (pedagogical sciences), Senior teacher of the Department of pedagogy and andragogy, Public institution “Zhytomyr region institute of postgraduate studying” Zhytomyr Regional Council, tel.: (067) 939-29-23, <https://orcid.org/0000-002-2944-4911>

INDIVIDUAL EDUCATIONAL TRAJECTORY OF THE TEACHER' DEVELOPMENT - THE KEY TO HIS PROFESSIONALISM

Abstract. The start of the third millennium is characterized by the globalization of a social development, the transition of people from industrial to scientific and information technologies, as a significant world based on light and intellectual potential population. The entry of Ukrainian education into the global educational space and modern trends in professional development lead to ever-growing requirements for the professional competence of teachers.

The modernization of the system of postgraduate pedagogical education is determined by new conceptual approaches to continuous teacher training taking into European and regional standards. It is necessary to introduction of new individually differentiated, competency-oriented forms of professional development of teacher, the diversification of conditions for his creating an individual educational trajectory in accordance with professional preferences and the level of professional competence of a specialist.

Such trends in the reform of the educational sector indicate that in the modern information society, a person is discussed as a dynamic system that is constantly developing, changing, acquiring new personal and individual properties that ensure its social and professional adaptation and activities. The opportunities for professional teacher life learning education, his self-education, self-realization and self-improvement are the basis for building a teacher's own professional development trajectory in modern conditions. The professional development is the basis on which the formation of a teacher as a specialist depends. His professionalism must meet new fundamental requirements and reach a new quality level. Currently, to a large extent, the new demand is causing the emergence and corresponding new offers that concern teachers of general secondary education institutions.

Keywords: education development, teacher professional development, teacher training, development trajectory, individual educational trajectory, professionalism, professional competence, lifelong education

Постановка проблеми. Проблема професійного становлення та розвитку є вкрай актуальною в реаліях сьогодення. Визначаючи та усвідомлюючи дану проблему кожна особистість спирається на певне коло факторів таких як: особисті здібності, існуючий попит на ринку праці на професію та рівень конкуренції між фахівцями, мотиваційні становлення, престиж професії в суспільстві, соціально-економічний розвиток країни тощо.

Такий стан актуалізує необхідність підготовки фахівців, які відповідають викликам суспільства, наявністю професійних знань, здатні до безперервного інтелектуального, культурного і духовного розвитку впродовж життя через формальну, неформальну та інформальну освіти, орієнтовані на збереження, примноження й передачу гуманістичних суспільних цінностей, засвоєння нових професійних ролей і функцій, адаптовані до умов швидкозмінного суспільства [1].

Внаслідок упровадження сучасних реформ має бути сформований педагог нової української школи – цілісна й всебічно розвинена особистість із розвиненим критичним мисленням; патріот, який послуговується в житті морально-етичними принципами, здатний до прийняття відповідальних рішень, з повагою ставиться до людини, її гідності й прав; новатор, здатний до перетворень і розвитку держави, готовий конкурувати на ринку праці й навчатися впродовж життя - lifelong learning [2].

Сьогодення вимагає нового педагога, який би орієнтував інших на вдумливе ставлення до розвитку індивідуальності, здатності до самореалізації, легкої адаптації, мобільності та вміння навчатися впродовж усього життя. Таку освіту може надавати тільки конкурентоспроможний, творчий, соціально активний педагог, орієнтований на національні цінності та безперервний професійний розвиток.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна кількість наукових праць присвячена певним аспектам організації самостійної та індивідуальної діяльності особистості вчителя, зокрема педагогічним умовам, структурі, змісту, формам роботи тощо (О. Василькова, О. Дубасенюк, В. Козаков, В. Лозова, І. Мороз, Л. Онучак та ін).

Взаємозв'язок між поняттями «професійна компетентність педагога» й «індивідуальна траєкторія професійного розвитку» відслідковується у Мариновській О., яка зазначає, що компетентність розглядається як результат, який досягається шляхом підготовки педагога, а траєкторія є процесом досягнення цього результату, а самоосвіта виступає засобом здійснення такої підготовки, що сприяє саморозвитку. Дослідниця вважає проєктування індивідуальних траєкторій професійного розвитку проблемами методології розвитку інноваційної освітньої практики, спричиненої модернізацією освітньої галузі в Україні [3].

Питаннями дослідження особливостей побудови професійного самовизначення та освітніх траєкторій займалось також доволі широке коло науковців. В цьому списку: Боровік О, Метешкін К., Пехота О., Полякова Г., Сидоренко В., Хуторський А. та ін.[4;5] В центрі уваги даної статті - проблеми побудови індивідуальної траєкторії професійного розвитку педагога. В цьому контексті Ясінська Н. в своїй науковій розвідці щодо сутності поняття «індивідуальна освітня траєкторія» спирається на думки двох інших дослідників: Метешкіна К. про те, що в умовах безперервної післядипломної педагогічної освіти вчитель має навчитися самостійно планувати індивідуальну освітню траєкторію з урахуванням власних професійних потреб і можливостей та Кірішко Л., що вказує на переваги у вибудовуванні індивідуальної освітньої траєкторії, які розширюють можливості педагога при виборі найефективніших і зручних шляхів і способів безперервної освіти [6, с. 51]. Безпосередньо Ясінська Н. результатом реалізації індивідуальної освітньої траєкторії вважає безперервний саморозвиток особистості педагога і його вплив на розвиток особистості учня [5, с. 52]. Тому траєкторія розвитку педагога, по-суті, є індивідуальною, персоналізованою моделлю саморегулювання власних професійних вмінь та навичок.

Індивідуальна освітня траєкторія професійного розвитку ґрунтується на вільному виборі закладу освіти, установи, організації, іншого суб'єкта освітньої діяльності, видів, форм, темпу здобуття освіти та освітньої програми в межах здобуття освіти дорослих [5].

Мета статті полягає в дослідженні освітньої траєкторії індивідуального професійного зростання педагога. Відповідно до поставленої мети реалізовано основні завдання: 1) визначено змістове наповнення поняття «індивідуальна освітня траєкторія педагога»; 2) виявлено потреби вчителів щодо ефективності роботи вчителя; 3) розглянуто перспективні форми роботи вчителя; 4) розглянуто методичне забезпечення, зміст і форми реалізації самостійної роботи педагога.

Виклад основного матеріалу. В динамічному суспільстві існують професії, для яких старіння та розпад знань відбуваються дуже швидко. За таких умов академічна освіта потребує постійного оновлення, а для того, щоб встигати за інформацією, необхідно навчатися протягом усього життя - (навчання протягом життя). Під навчанням протягом життя для дорослих розуміється використання усіх форм освіти на всіх рівнях, які дають змогу дорослим особам із закінченою формальною освітою набути нові компетентності або ж поглибити професійні знання та навички. У європейській практиці сегмент «освіта і навчання дорослих» охоплює три форми навчання: формальну, неформальну та інформальну. В Україні, за Законом «Про освіту», галузь «осу та інформальну (самоосвіта) [1].

Самоосвіта та підвищення кваліфікації є обов'язковими складовими діяльності вчителя, а ефективність цього процесу залежить від систематичності та послідовності його організації. Тому, щоб досягти ефективних результатів необхідно зробити планування професійного розвитку максимально доступним, корисним і зрозумілим, до того ж мотивуючим.

Проектування власного професійного розвитку - це планування процесу самовдосконалення, це справжнє мистецтво, яке потребує додаткового часу та сил, мотивації та усвідомленого бажання, наявності ресурсів та відсутності перешкоджаючих факторів, нарешті, розвитку його рефлексивної компетентності. І це вкрай важливо для сучасного вчителя. Моделювання професійного розвитку дозволить: окреслити мету/очікувані результати своєї роботи та визначити, відповідно, шляхи їх досягнення; успішно поєднувати виконання норм законодавства та свого реального професійного й особистісного розвитку; перетворювати освітні інновації в щоденну продуктивну роботу; перевіряти свої сили, ділитися досвідом, ідеями та напрацюваннями; виявляти слабкі сторони та швидко вносити корективи; усвідомлювати сучасну «виробничу» необхідність й відповідність викликам.

Так, педагог на основі цілепокладання проектує власно значущу систему самоуправління (самопланування, самомотивація, самоорганізація, самореалізація, самоконтроль) на всіх етапах міжтестастійного періоду [7]., визначає індивідуальний освітній маршрут в результаті осмислення нової освітньої парадигми, з урахуванням власних педагогічних здібностей, якостей і потенційних можливостей, поведінкових моделей, ціннісних установок, особистісних та професійних потреб, освітніх запитів, визначає реальні перспективи, веде самостійно-творчий пошук професійно значущої інформації, формулює проблему для дослідження, використовує власний досвід (соціальний, професійний, особистісний) тощо.

Під поняттям «траєкторія професійного розвитку педагога» розуміємо спрямованість особистості на розвиток професійної компетентності, що передбачає регулювання професійних дій задля реалізації власного потенціалу, досягнення успіху в професійній роботі. Проектування, реалізація індивідуальної траєкторія професійного розвитку здійснюється педагогом самостійно та потребує саморозвитку здатності розуміння як усвідомленого засвоєння нових знань в нових соціокультурних умовах інформаційного суспільства знань, задля досягнення успіху у професійній діяльності. Таким чином, поняття «індивідуальна траєкторія професійного розвитку педагога» розглядається як цілеспрямованість особистості на саморозвиток професійної компетентності, що передбачає саморегулювання власних професійних дій задля самореалізації потенціалу, досягнення успіху в професійній роботі.

Так, професійна творчість вирізняється провідною активною роллю особистості в процесі навчання впродовж життя, оскільки орієнтує вчителя на свободу вибору основних параметрів процесу навчання, зокрема часу, місця, тривалості, форм, методів, змісту, цілей, джерел, програм навчання, викладачів-консультантів, навчальних закладів тощо.

Кожен педагог у своїй діяльності намагається досягнути певних вершин професіоналізму. Радикально змінюється статус педагога, його освітні функції, зростають вимоги до його професійної компетентності та рівня професіоналізму. Тому без проєктування професійного розвитку ці вершини ніколи не будуть досягнутими. Особистісно зорієнтована самоосвіта вчителя, його професійний розвиток забезпечує підвищення педагогічної майстерності, неперервний саморозвиток педагога та його вплив на розвиток особистості учня [6]. Професійний розвиток передбачає постійну самоосвіту, участь у програмах підвищення кваліфікації та будь-які інші види і форми професійного зростання [1].

Вчителі можуть використовувати Професійний стандарт, щоб визначити свої поточні та потенційні можливості, професійні прагнення та досягнення. Професійні стандарти діятимуть впродовж 5 років. Мета стандарту: - планування вчителем свого професійного розвитку та підвищення кваліфікації - оцінювальна. Професійний стандарт – це не тільки про вимоги до вчителя [7], це ще й орієнтир для побудови індивідуальної траєкторії професійного розвитку та планування кар'єри на основі рефлексивно визначених своїх слабких та сильних професійних та особистісних сторін.

Індивідуальний освітній маршрут – це планування особистісно – професійного зростання вчителя в умовах неперервної освіти. Індивідуальна освітня траєкторія - це персональний шлях розвитку здібностей, особистісних якостей і психічних процесів педагога з урахуванням його інтересів, потреб, мотивації, можливостей і досвіду, наявних життєвих та професійно значущих принципів, що ґрунтуються на виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, суб'єктів освітньої діяльності та запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін і рівня їх складності, методів і засобів навчання, актуальних на ринку освітніх послуг[1].

Отже, неперервна освіта є гарантом застосування на практиці принципу навчання впродовж життя, підґрунтям якого є процес формування й розвитку педагога як професійної особистості. Серед типових характеристик методів навчання в освіті дорослих можна визначити комунікацію як розуміння іншого, рефлексію як усвідомлення себе та мислення як виробництво власних думок [3]. Через це стає очевидним вибір методів організації взаємодії суб'єктів освітнього процесу при андрагогічному підході, якому властиві діалогові методи навчання та інтерактивні технології.

Вчитель нової хвилі – це той, хто володіє сучасними інформаційними засобами ведення уроку. Кожне заняття повинне бути практико-орієнтованим та підвищувати рівень своєї соціалізації.

Спираючись на проведені дослідження та опитування учителів (відповіли 146 респондентів, 78% від загальної кількості) щодо ключових чинників ефективної організації навчання, відповіді було проранжовано за популярністю. Найактуальнішим чинником педагоги визначили наявність технічного забезпечення (комп'ютер, смартфон, Інтернет) - 67,1% респондентів. До того ж, 11% педагогів повідомили про необхідність додаткових знань та навичок щодо організації роботи учнів онлайн, 5% – уміння створювати онлайнний навчальний контент, 4% – медійна грамотність (ознайомлення з ефективними онлайн платформами уміння користуватися інтернет-ресурсами для дистанційного навчання, онлайн-дошка тощо)

Педагоги повинні мати відповідні інтелектуальні та моральні якості, а також навички критичної рефлексії, яка є інструментом для мислення та вирішення професійних проблем. Так, на другому місці за результатами опитування, є професійність учителя, про це зауважила більше ніж половина респондентів 52,3%, не менш важливим є чіткі правила й інструкції щодо організації навчання через форми й методи -59%. І лише близько 18% педагогів відмітили серед ключових чинників ті, які загалом сприяють дружній атмосфері в фаховому колективі, навчальне середовище та атмосфера уроку - 18,1%. Водночас підтримка контакту з учнями і батьками виявилися ключовими чинниками для 27,6% і 27,1% респондентів відповідно.

Застосування сучасних підходів до навчання дорослих є основою їх професійного розвитку. Друга найчисельніша група факторів, що позитивно вплинули на організацію навчання в сучасних умовах (пандемія, війна, дистанційне навчання), власне, методи НУШ (Нова українська школа), якими мають володіти на практиці вчителі: інноваційні методи, що відповідають за розвиток креативності та творчості, – 30%, формування наскрізних умінь 17,4%, інтегрований підхід –12%, проєктна, науково-пошукова, дослідницька діяльність – указали 12% анкетованих, проведення дискусій, презентацій, конференцій – 7%, метод «перевернутий клас» – 6%, визначення спільних навчальних цілей – 5%; навчальні ігри – 1% (відповіли 149 респондентів, 80% від загальної кількості).

Третя група факторів стосується співпраці ключових учасників освітнього процесу та формування сприятливого освітнього середовища. Про позитивний вплив педагогіки партнерства зазначили 17 % учителів, підтримку дружніх стосунків у класі – 5%.

Серед методів і підходів, які найбільш позитивно впливають на організацію навчання в сучасних умовах, за висновком учителів – володіння учнями м'якими навичками та вміннями, життєвими компетенціями.

Ще одна група потреб стосується професійного самовдосконалення: 19% педагогів потребують удосконалення навичок самомотивації, самоосвіти та саморозвитку, 11% – володіння англійською мовою, 12% – додаткові знання з оцінювання навчальних досягнень учнів, уміння знімати емоційну напругу – 12%. 11% – уміння вибудовувати індивідуальну навчальну траєкторію учнів, 4% – управління часом, відведеним на роботу та відпочинок. Про необхідність навичок ефективної комунікації з батьками в умовах дистанційного навчання зазначили 3% учителів.

Найбільш затребуваними для організації освітнього процесу в умовах НУШ, за відповідями вчителів, є знання та навички для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами - близько 40% респондентів, упровадження підходів формульовального оцінювання - близько 39%, а також організація дистанційного навчання - близько 38%. Також серед методів і підходів НУШ учителі потребують удосконалення навичок щодо розвитку критичного мислення (кожен четвертий респондент), організації проєктної діяльності - 23,9%, методи викладання в НУШ - 18,9%, Щодо фахової підтримки у викладанні конкретних навчальних предметів, то учителі потребують її найменше, зокрема у викладанні української й іноземної мов, мистецтва, математики (лише для від 7% до 9% педагогів ці теми є актуальними).

Необхідно зазначити, що для ефективної роботи в умовах запровадження реформи НУШ актуальним для педагогів (відповіли 157 респондентів, 84% від загальної кількості) залишається закордонний досвід організації освітнього процесу - 31%, а для третини – питання організації інклюзивного навчання, 30 % - поглиблення знань із нормативного регулювання, 19% - володіння психо-емоційними методиками для саморегуляції та допомоги дітям.

Таким чином, дане дослідження демонструє необхідність проведення поточного самодіагностування рівня професійного розвитку вчителя, його освітніх потреб, наявних компетенцій, а також розширення форм, методів та прийомів організації самостійної професійної освіти педагога, набуття ним навичок онлайн організації освітнього процесу, розвиток вмінь з проєктування, критичного мислення, психологічної стабілізації, побудови власної індивідуальної освітньої траєкторії на основі рефлексивних вмінь, опанування Професійного стандарту та виявлення своїх сильних та слабких сторін професійної діяльності.

Індивідуальну освітню траєкторію професійного розвитку педагога можна будувати по-різному. Отже, що потрібно педагогові - визначитися зі своїм індивідуальним освітнім маршрутом. Він може виглядати як план чи індивідуальна програма професійного розвитку педагога. Реалізація такої програми може відбуватися при умові науково-методичного супроводу

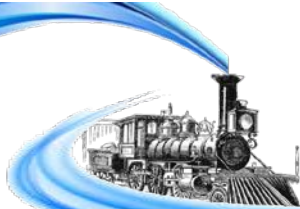

професійного розвитку з боку суб'єкта освіти (закладу освіти, що здійснює послуг на підвищення кваліфікації, супервізора, досвідченого наставника, психолога), а може здійснюватися ним особисто[5;6]. І в першому, і в другому випадку результативність виконання програми залежить від особистісної вмотивованості педагога, позиції, яку він вибере, як суб'єкт навчання: активної чи пасивної тощо.

Висновки. Слід зазначити, що, з одного боку, можливість самостійно прогнозувати власну траєкторію професійного розвитку дозволяє педагогові максимально розкрити свій творчий потенціал. В той час, як пошук індивідуальних шляхів по її реалізації створює певну проблему. Здійснити діагностику рівня своїх професійних компетентностей, скласти індивідуальний маршрут власного професійного розвитку, визначити завдання, які мають забезпечити рух даним маршрутом, проміжкові та загальні очікувані результати виконання намічених завдань та здійснювати постійний моніторинг щодо ефективності набутих знань й досвіду – це неповний перелік видів діяльності, з якою має стикнутися педагог. Кожен крок потребує роботи з великими масивами інформації, її опрацюванням за певний проміжок часу, що вимагає активних мисленнєвих дій, впровадження в практику тощо. Це можуть бути тренінги з професійного росту, участь в освітніх проєктах, онлайн навчання через вебінари та консультації, взаємообмін досвідом, партнерство з освітніми організаціями, налагодження співпраці з батьками, опанування новими формами та методами організації ефективного навчання, збагачення інформацією щодо інклюзивного навчання, аналіз досвіду колег, вивчення нормативних документів, приватне навчання та підвищення кваліфікації тощо.

Сьогодення диктує дуже багато викликів, а разом з ними змінюється як роль вчителя, так і методи його роботи. Навколо стає все більше нових технологій, без яких неможливо буде уявити життя. Джерелом розвитку педагога слугує власне різноманіття й здібності, а цінності, практика творчості та інновації відіграють важливу роль, сприяючи процесам співробітництва іншого типу. Комунікації спрощуються, інформація стає все більш відкритою та доступною, тому завдання вчителя – бути гнучким у змінах, щоб навчити цьому вмінню дітей. Нова модель розвитку суспільства знань потребує від сучасного фахівця, педагога Нової української школи широкого спектра навичок і компетенцій для успішного виконання своїх професійних функцій, для забезпечення всебічного і сталого розвитку освіти і науки України, соціальної єдності та подальшого розвитку демократичної культури.

Ми переживаємо, переосмислюємо сьогодні новий виток розвитку української освіти.

Література:

1. ВР України, Закон «Про освіту» від 05.09.2017 N 2145-VIII) Закон України «Про освіту» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainskashkola-compressed.pdf>. Open educational e-environment of modern University, № 13 (2022) 72
3. Мариновська О. Проєктування індивідуальної траєкторії професійного розвитку педагога в контексті Концепції «Освіта впродовж життя»: збірник тез доповідей науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Краматорськ, 10 грудня 2020 р., відп. ред. Д. В. Малєєв. Вінниця: Європейська наукова платформа. 2020. 284 с.
4. Боровік, О. М. До питання про зміст поняття «індивідуальна освітня траєкторія розвитку вчителя». Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Вип. 55. Херсон. Видавництво ХДУ. 2019. С. 234-238. URL: <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/download/398/362/>
5. Ясінська Н. В. Сучасна наука про проєктування індивідуальної освітньої траєкторії педагога в системі неперервної освіти. 2022. URL: https://znayshov.com/FR/14402/%D0%9F%D0%9F_2_2022_2-5-9.pdf
6. Половенко О. В., Кірішко Л.М. Безперервна освіта педагога за індивідуальною освітньою траєкторією [навчально-методичний посібник]. Кропивницький: КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського». 2018. 60 с.
7. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti>

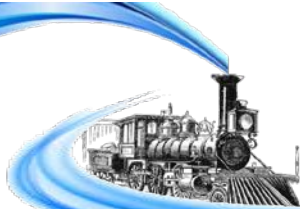
References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «About education» (05.09.2017 N 2145-VIII) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
2. Nova Ukrainka shkola. Kontseptualni zasady reformuvannya serednoyi shkoly. Open educational e-environment of modern University, № 13 (2022) 72. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainskashkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
3. Marynovska O. (2020) Projektuvannya indyvidualnoyi trayektoriyi profesiynogo rozvytku pedagoga v konteksti Kontseptsiyi «Osvita vprodovzh zhyttya» [Designing the individual trajectory of a teacher's professional development in the context of the Concept "Lifelong Education"] Kramatorsk, 10 veresnya, 2020 D.V. Maleyev .Yevropeyska naukova platforma 2020- European Scientific Platform 2020: zbirnyk tez dopovidey.z mizhnarodnoyu uchastyu (284 p.) Vinnytsya [in Ukrainian].
4. Borovyk O.(2019) Do pytannya oro zmist ponyattya «indyvidualna osvitnya trayektoriya rozvytku vchytely [To the question about the meaning of the concept "individual educational trajectory of teacher development"] (Eds.) *Pedagogichni nauky -55 - Pedagogical sciences- 55:Proceedings from collection of abstracts..(p.p.234-2380)*. Herson HDU <https://ps.journal.kspu.edu/index.php/ps/article/download/398/362/> [in Ukrainian].
5. Yasinska N. (2020) Suchasna nauka pro proyektuvannya induvidyalnoyi osvitnyoyi trayektoriyi pedagoga v systemi neperervnoyi osvity [Modern science of designing the individual educational trajectory of a teacher in the system of continuous education] https://znayshov.com/FR/14402/%D0%9F%D0%9F_2_2022_2-5-9.pdf [in Ukrainian].

6. Polovenko O., Kirishko L. Bezperervna osvita pedagoga za indyvidualnoyu osvitnyoyu trayektoriyey [navchalno-metodychnyy posibnyk]. [Continuing education of a teacher according to an individual educational trajectory [educational and methodological manual]. Kropyvnytsky KZ «KOIPPO imeni Vasylya syhomlyhskogo» 60 p. [in Ukrainian].

7. Profesiynny standart za profesiyyamy “Vchytel pochatkovyh klasiv zakladu zagalnoyi serednyoyi osvity”, “Vchytel zakladu zagalnoyi serednyoyi osvity”, “ Vchytel z pochatkovoyi osvity (z dyplomom molodshogo spetsialista). [Professional standard for the professions "Teacher of primary classes of a general secondary education institution", "Teacher of a general secondary education institution", "Teacher of primary education (with junior specialist diploma)"] <https://mon.gov.ua/ua/news/zatverdzheno-profstandart-vchitelya-pochatkovih-klasiv-vchitelya-zakladu-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i-vchitelya-z-pochatkovoyi-osviti> [in Ukrainian].

УДК 378.147.31:53.02

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-828-842](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-828-842)

Ільніцька Катерина Сергіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фізики та інтегративних технологій навчання природничих наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, тел.: (096) 293-50-22, <https://orcid.org/0000-0002-6179-5543>.

Краснобокий Юрій Миколайович кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри фізики та інтегративних технологій навчання природничих наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, тел.: (097) 338-30-45, <https://orcid.org/0000-0003-2103-9978>.

Ткаченко Ігор Анатолійович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри фізики та інтегративних технологій навчання природничих наук, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, тел.: (067) 181-94-85, <https://orcid.org/0000-0003-1775-1110>.

ВНУТРІШНЬОПРЕДМЕТНА ІНТЕГРАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО МАТЕРІАЛУ ЗАГАЛЬНОГО КУРСУ ФІЗИКИ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗАСВОЄННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТАМИ

Анотація. У статті запропоновано один з можливих підходів щодо впровадження освітніх технологій інтегративного змісту у процес фахової підготовки майбутніх учителів освітньої галузі «Природознавство». Обґрунтовується методична можливість використання внутрішньопредметної інтеграції навчального матеріалу загального курсу фізики для забезпечення більш якісного освітнього процесу щодо вивчення природничо-наукових дисциплін.

В основу дослідження було покладено вже сформований на даний час методико-методологічний підхід до вивчення і розуміння явищ природи, який полягає у врахуванні різноманітності взаємозв'язків між природничими науками, які й складають єдину систему природничо-наукових знань та можливості на цій основі адекватного пізнання природи як цілісного утворення. У зв'язку із цим, у процесі вивчення об'єктів з області природознавства, що мають різну природу, якісно нового характеру набувають інтеграційні зв'язки, які проявляються у спільності різних галузей

природничо-наукових знань (міжпредметна інтеграція) та можливостях єдиних методичних підходів до вивчення різних явищ у межах конкретних навчальних дисциплін (внутрішньопредметна інтеграція). Саме приклад останньої розглядається у пропонованому матеріалі щодо процесу вивчення окремих тем загального курсу фізики.

Пошуки шляхів внутрішньопредметної інтеграції навчального матеріалу пов'язані з особливістю фахової підготовки майбутніх учителів природничих наук, яка визначається ефективністю проєктування і реалізацією різних варіантів освітнього середовища в залежності від змісту і освітніх задач освоєння суб'єктами освітнього процесу конкретного навчального матеріалу, що має інтегративний характер.

В цьому аспекті в статті продемонстровано, як на основі вивчення і засвоєння основних понять і принципів механіки та начал термодинаміки у наступному розділі «електрика» можна розглядати природу і властивості пондеромоторних сил, що діють у діелектриках і провідниках.

Ключові слова: фізика, інтеграція знань, електричне поле, конденсатор, діелектрики, провідники, пондеромоторні сили.

Ilitska Kateryna Sergiyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Physics and Integrative Technologies of Teaching Natural Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, tel.: (096) 293-50-22, <https://orcid.org/0000-0002-6179-5543>

Krasnoboky Yury Mykolayovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physics and Integrative Technologies of Teaching Natural Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, tel.: (097) 338-30-45, <https://orcid.org/0000-0003-2103-9978>.

Tkachenko Ihor Anatoliyovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Physics and Integrative Technologies of Teaching Natural Sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 2, Uman, tel.: (067) 181-94-85, <https://orcid.org/0000-0003-1775-1110>.

INTRA-COURSE INTEGRATION OF THE TEACHING MATERIAL OF THE GENERAL COURSE OF PHYSICS AS A FACTOR INCREASING THE EFFICIENCY OF KNOWLEDGE ACQUISITION BY STUDENTS

Abstract. The article offers one of the possible approaches to the implementation of educational technologies of integrative content in the process of

professional training of future teachers of the educational field "Natural Science". The methodical possibility of using the intra-subject integration of educational material of the general course of physics to ensure a higher quality educational process regarding the study of natural and scientific disciplines is substantiated.

The basis of the study was the currently formed methodical-methodological approach to the study and understanding of natural phenomena, which consists in taking into account the diversity of relationships between natural sciences, which make up a single system of natural-scientific knowledge and the possibility of adequate knowledge of nature on this basis as a whole formation. In this regard, in the process of studying objects from the field of natural science, which have a different nature, the integration links acquire a qualitatively new character, which are manifested in the commonality of different branches of natural and scientific knowledge (interdisciplinary integration) and the possibilities of unified methodological approaches to the study of various phenomena within specific educational disciplines (intra-subject integration). It is the example of the latter that is considered in the proposed material on the process of studying individual topics of the general physics course.

The search for ways of intra-subject integration of educational material is related to the specialty of the professional training of future teachers of natural sciences, which is determined by the effectiveness of the design and implementation of various options of the educational environment depending on the content and educational tasks of mastering by the subjects of the educational process specific educational material that has an integrative nature.

In this aspect, the article demonstrates how the nature and properties of ponderomotive forces acting in dielectrics and conductors can be considered on the basis of studying and mastering the basic concepts and principles of mechanics and the principles of thermodynamics in the next section "electricity".

Keywords: physics, integration of knowledge, electric field, capacitor, dielectrics, conductors, ponderomotive forces.

Постановка проблеми. Сутність внутрішньопредметного інтегративного підходу до викладання (вивчення) фізики полягає в забезпеченні логіки використання її понять, фізичних величин, методичних прийомів тощо за послідовного переходу від раніше засвоєних до вивчення студентами наступних розділів курсу, що забезпечує сприйняття цієї науки як цілісної системи з дослідження і опису різноманітних явищ неживої природи.

У пропонованому матеріалі робиться спроба за вивчення природи і властивостей «пандеромоторних сил» (ПМС) у розділі «електрика» продемонструвати можливість використання понятійного апарату механіки, молекулярної фізики, термодинаміки, електростатики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці загальних питань інтеграційних процесів в освіті, і зокрема у природничо-науковій, присвячені роботи відомих вітчизняних педагогів С. Гончаренка, В. Ільченко, О. Ляшенка, М. Мартинюка. Теорію і практику наповнення структурних побудов шкільних курсів фізики і астрономії розробляли О. Бугайов, С. Гончаренко, І. Климишин, К. Краєвич, І. Крячко, М. Мартинюк та ін.

Концептуальні основи інтеграції змісту природничо-наукової освіти представлені в роботах М. Арцишевської [1], Т. Засекіної [2], В. Ільченко, К. Гуз [3], М. Мартинюка [4] та ін.

Методико-методологічні засади впровадження моделей інтегрованого навчання на даний час розробляються М. Арцишевською [5], М. Мартинюком [6], а також авторами даної статті [7; 8; 9; 10].

Проблемам методичного забезпечення системи інтегрованого навчання присвячені роботи Т. Засекіної [2], В. Ільченко, К. Гуз, авторські роботи [11; 12].

У працях названих авторів опубліковано результати досліджень, що стосуються переважно міждисциплінарної інтеграції навчального матеріалу. Поряд з цим не менш важливою є проблема пошуку можливостей внутрішньопредметної інтеграції матеріалу навчальних дисциплін, що забезпечує його сприйняття в логічній послідовності і взаємозв'язку структурних елементів, демонструє можливість застосування єдиних методів для опису явищ різної природи. Така можливість інтеграції матеріалу з кінематики, динаміки оптики продемонстрована нами у [13] за вивчення теми «Основи спеціальної теорії відносності» у загальному курсі фізики.

Метою даної статті є спроба показати можливість внутрішньопредметної інтеграції матеріалу загального курсу фізики щодо застосування принципів механіки і термодинаміки до вивчення електричних явищ.

Виклад основного матеріалу. Поняття ПМС пов'язують з силами, що діють на діелектрики і провідники в електричному полі, як на вагомій тіла. Це поняття (або термін) було введено у фізику в той час, коли поряд із звичайними (реальними) речовинами, визнавалося існування багатьох «невагомих субстанцій» (теплець, ефір, електричні і магнітні рідини та ін.). Першопричиною виникнення ПМС є електричні заряди, які надаються тілам. Проте надання зарядів тілам не є окремим самостійним процесом. Воно ускладнюється наведенням поляризаційних зарядів і виникненням пружних деформацій у діелектриках і провідниках. Тож визначення (обчислення) ПМС з одночасним дослідженням механізму їх виникнення в загальному випадку є досить складною задачею. Тому ми й залучаємо до розв'язання цієї проблеми механічні і термодинамічні уявлення, які дають спільний метод вивчення ПМС, незалежно від причин їх виникнення.

Для наочності пояснюємо студентам застосування цього методу на прикладі плоского конденсатора, простір між обкладками (пластинами) якого заповнений певним діелектриком (рис.1).

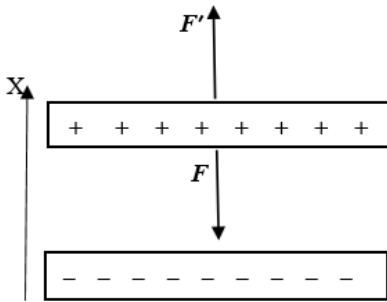

Рис. 1.

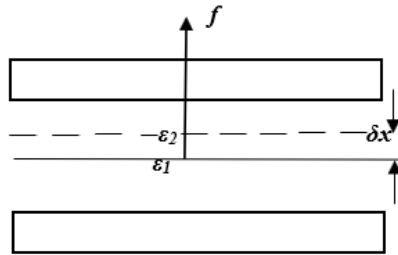

Рис. 2.

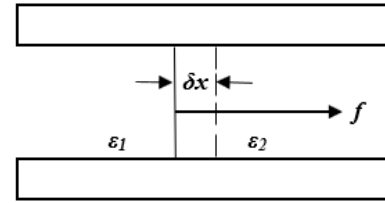

Рис. 3.

Уявно заряджаємо конденсатор, а потім від'єднуємо його від джерела живлення, підтримуючи тим самим заряди на пластинах постійними. Між пластинами виникнуть сили притягання. Позначимо через $\vec{F}$ одну з них, наприклад силу, яка діє на позитивно заряджену пластину. Платину, яка заряджена негативно, закріпимо, а до позитивно зарядженої пластини прикладаємо зовнішню силу $\vec{F}'$, яка врівноважить $\vec{F}$. Якщо порушити рівновагу, нескінченно мало змінюючи силу $\vec{F}'$, то позитивно заряджена пластина почне нескінченно повільно переміщуватися. Кінетичну енергію виниклого руху можна не враховувати, оскільки процес можна провести нескінченно повільно (квазістатично) і достатньо довго. За цього сила $\vec{F}'$ буде відрізнятися від сили $\vec{F}$ нескінченно мало, а тому з точністю до нескінченно малих вищого порядку роботи цих сил $\delta A'$ і δA будуть рівні за величиною і протилежні за знаком: $\delta A' = -\delta A$. З термодинамічної точки зору цей процес може супроводжуватися виділенням або поглинанням тепла. Будемо це тепло відводити, щоб температура системи залишалася постійною. Тоді робота зовнішньої сили $\vec{F}'$ піде на приріст вільної енергії системи:

$$\delta A' = d\psi, \text{ або } \delta A + (d\psi)_{q,T} = 0. \quad (1)$$

Символи q і T вказують на те, що приріст вільної енергії повинен обраховуватися за сталих q і T . Обчисливши за формулою (1) роботу δA , можна потім знайти і шукану силу $\vec{F}$.

Формула (1) має абсолютно загальний характер. Вона застосовна до будь-яких систем, а не лише до плоского конденсатора. За цього потрібно лише під δA розуміти роботу всіх сил, що діють у системі за довільних нескінченно малих зміщеннях тіл, які входять до неї і діелектричного середовища між ними. Такі зміщення називають можливими або віртуальними зміщеннями на відміну від дійсних зміщень, які виникають у системі за того

чи іншого її руху. Крім того, варто мати на увазі ще й те, що за отримання формули (1) зміщення пластин конденсатора може призводити до витоку або притоку діелектрика. Тож робота δA повинна включати також й роботу сил за такого зміщення діелектрика. Оскільки робота виконується за рахунок зміни енергії, то обчислимо спочатку електричну енергію зарядженого конденсатора, пригадуючи студентам, що згідно термодинамічного підходу енергія будь-якої природи залежить лише від стану системи, але не від способу, яким система була приведена до цього стану.

Енергія зарядженого конденсатора однозначно визначається зарядами його обкладок або різницею потенціалів між ними. Якщо конденсатор не заряджений, то на кожній із його обкладок міститься «суміш» однакових кількостей позитивних і негативних зарядів. Уявну зарядку конденсатора будемо здійснювати шляхом перенесення позитивних зарядів нескінченно малими порціями з «негативної» обкладки на «позитивну». Для перенесення заряду dq необхідно виконати роботу проти електричного поля:

$$dq \delta A_{\text{зовн.}} = \varphi dq. \quad (2)$$

де φ - миттєве значення різниці потенціалів між обкладками. Робота самого ж конденсатора буде такою ж за величиною, але протилежного знаку:

$$\delta A = -\varphi dq. \quad (3)$$

Термодинаміка процесів зарядки і розрядки конденсатора свідчить, що вони можуть супроводжуватися виділенням або поглинанням тепла, а також зміною густини діелектрика. Зазвичай ці ефекти незначні, і якщо ними знехтувати, то робота $\delta A_{\text{зовн.}}$ цілком піде на збільшення електричної енергії конденсатора W , тобто

$$dW = \varphi dq = \frac{q}{C} dq, \quad (4)$$

де C – ємність конденсатора.

Якщо, як ми припустили, що температура і густина діелектрика за зарядження конденсатора не змінюються, то не буде змінюватися й діелектрична проникність ε діелектрика, а з нею і ємність конденсатора C . Тому інтегрування (4) дає

$$W = \frac{q^2}{2C} = \frac{1}{2} q \varphi = \frac{1}{2} C \varphi^2. \quad (5)$$

Врахуємо тепер, що поляризація діелектрика, яка виникає за збудження в ньому електричного поля, все ж може супроводжуватися зміною температури діелектрика і виникненням у ньому механічних сил і пружних деформацій (внутрішніх напруг) (тут знову апелюємо до матеріалу механіки і термодинаміки). Внаслідок цього під час заряджання діелектрична проникність діелектрика ε може змінюватися, оскільки вона залежить від температури і густини діелектрика. Ця обставина не впливає на вираз елементарної роботи (3), але наступне інтегрування цього виразу було

проведене в припущенні сталості ε (5). Зрозуміло, що таким шляхом не можна отримати вираз для внутрішньої електричної енергії системи.

Проте, звертаючись до термодинаміки стосовно фізичного змісту термодинамічних потенціалів, видно, що вираз (5) визначає не менш важливу фізичну величину, а саме вільну енергію системи, точніше, ту її частину, яка пов'язана з електризацією тіл. Щоб це продемонструвати, переведемо систему до кінцевого стану у два етапи. Спочатку за відсутності електричного поля деформуємо всі тіла системи і підводимо до них таку кількість тепла, щоб отримати такий же розподіл температури і густини, що і в кінцевому стані. Приріст вільної енергії в такому процесі позначимо ψ_{np} (пружна). Він, очевидно, від електричного поля не залежить. Потім нескінченно малими порціями будемо підводити до тіл системи електрику, зберігаючи за цього незмінними температуру і густину у кожній точці простору, зайнятого системою. Діелектрична проникність середовища змінюватися не буде. Отже, на цьому етапі можна застосувати спосіб обчислення роботи, яким ми скористалися за виведення формули (5). Але, знову ж таки, як відомо з термодинаміки, зовнішня робота за ізотермічного квазістатичного процесу йде на приріст вільної енергії системи. Це означає, що приріст вільної енергії на другому етапі процесу буде $\psi_{el} = W$. Якщо вільну енергію у початковому стані вважати рівною нулеві, то для повної вільної енергії системи в кінцевому стані можна записати:

$$\psi = \psi_{np} + W. \quad (6)$$

Перший доданок у правій частині (6) дає пружну частину вільної енергії, другий – електричну.

Згідно з формулою (6) на такі ж дві частини можна розділити й віртуальну роботу δA , за цього:

$$\delta A_{el} + (dW)_{q,T} = 0, \quad (7)$$

$$\delta A_{pr} + (dW_{pr})_{q,T} = 0. \quad (8)$$

Таким чином, ПМС, які діють на провідники і діелектрики, можна розділити на електричні і пружні.

Електричну частину віртуальної роботи δA_{el} , можна визначити й іншим способом. Формула (7) стосується того випадку, коли за віртуальних зміщень заряди тіл підтримуються постійними. Припустимо тепер, що тіла системи приєднані до джерела електрики (наприклад, до гальванічних батарей), яке за віртуальних зміщень підтримує постійними потенціали всіх тіл. ПМС, а з ними й величина віртуальної роботи δA_{el} , звичайно, не залежать від того, чи відбуваються віртуальні зміщення за постійних зарядів, за постійних потенціалів або будь-як інакше. Уведення в розгляд віртуальних зміщень варто розглядати як штучний прийом для визначення діючих сил. І хоча, зрозуміло, що віртуальні зміщення до питання виникнення цих сил не мають

прямого відношення, проте приріст вільної енергії dW за віртуальних зміщень суттєво залежить від того, за яких умов ці зміщення відбуваються.

Далі доводимо це студентам на тому ж прикладі конденсатора. За віртуальних зміщень його обкладок або діелектричного середовища між ними змінюється ємність конденсатора C . Якщо конденсатор від'єднаний від джерела електрики ($q = \text{Const}$), то приріст вільної енергії $W = q^2 / 2C$ буде

$$\frac{q^2}{2} \delta \left(\frac{1}{C} \right) = -\frac{q^2}{2C^2} \delta C = -\frac{1}{2} \varphi^2 \delta C,$$

а віртуальна робота, згідно з формулою (7), $\delta A_{\text{ел}} = \frac{1}{2} \varphi^2 \delta C$. Якщо ж конденсатор під'єднаний до гальванічної батареї ($\varphi = \text{Const}$), то, представивши W у вигляді $W = \frac{1}{2} C \varphi^2$, одержимо

$$(dW)_{\varphi, T} = \frac{1}{2} \varphi^2 \delta C.$$

Ця величина відрізняється від попереднього виразу знаком. Різниця зумовлена тим, що в другому випадку гальванічна батарея надає конденсатору додатковий заряд $\delta q = \varphi \delta C$, виконуючи за цього роботу $\delta A_{\text{бат}} = \varphi \delta q = \varphi^2 \delta C$. Тепер приріст вільної енергії визначається повною зовнішньою роботою, тобто величиною

$$\delta A_{\text{бат}} - \delta A_{\text{ел}} = \varphi^2 \delta C - \frac{1}{2} \varphi^2 \delta C = \frac{1}{2} \varphi^2 \delta C.$$

Таким чином,

$$(dW)_{q, T} = -(dW)_{\varphi, T} \quad (9)$$

$$\delta A_{\text{ел}} - (dW)_{\varphi, T} = 0. \quad (10)$$

Застосовність формул (9) і (10) не обмежується випадком конденсатора, вони носять абсолютно загальний характер.

Після такого теоретичного обґрунтування можливостей застосування принципів механіки і термодинаміки до електричних явищ, знову повертаємось до остаточного обчислення ПМС на прикладі конденсатора. Обчислимо силу притягання між пластинами плоского конденсатора, вважаючи, що весь простір між ними заповнений нестисливою однорідною рідиною з діелектричною проникністю ϵ . «Пружну» частину вільної енергії можна не брати до уваги, оскільки для нестислої рідини $d\psi = dW$. Спрямуємо вісь X (рис. 1) від негативно зарядженої пластини до позитивно зарядженої і змістимо позитивно заряджену пластину в напрямку вісі X на величину δx , зберігаючи заряди пластин незмінними. За незмінних зарядів залишається сталою й індукція $\vec{D}$ поля в конденсаторі, а, відповідно, й об'ємна густина вільної енергії $w = \frac{D^2}{8\pi\epsilon}$.

За обраного напрямку зміщення пластини об'єм конденсатора збільшиться на $\delta V = S \delta x$, де S – площа пластини. Частина рідини (діелектрика) поповнить

конденсатор, а його вільна енергія збільшиться на $(d\psi)_{q,T} = w\delta V = Sw\delta x$ (спотворенням форми електричного поля на краях конденсатора нехтуємо). Віртуальна робота, що виконується силою $\vec{F}$, буде $\delta A = F\delta x = Sf\delta x$, де f – сила, що припадає на одиницю площі пластини. Підставивши отримані залежності в (1), отримаємо

$$f = -w = -\frac{D^2}{8\pi\varepsilon} = -\frac{\varepsilon E^2}{8\pi} \quad (11)$$

Таким чином, сила f , яка віднесена до одиниці площі, чисельно дорівнює густині вільної енергії w . Сила виявилась від'ємною: вона спрямована у від'ємний напрям вісі X , тобто вона є силою притягання.

Вираз (11) дає повну ПМС притягання між пластинами конденсатора (віднесена до одиниці площі). Вона складається з сили пружності f_{np} і електричної сили f_{el} . Щоб виділити окремо ці складові частини, необхідно нестисливу рідину розглядати як граничний випадок стисливої. Тут суттєво відзначити, що віртуальне зміщення δx можна обрати яким завгодно. Від цього величина повної сили f не зміниться. Візьмемо таке віртуальне зміщення позитивно зарядженої пластини δx , щоб за цього рідина до конденсатора не надходила. Для цього, звичайно, необхідно ввести додаткові врівноважуючі сили. Проте ці сили не будуть виконувати роботу, оскільки вони прикладені до нерухомих частин рідини. Як уже відзначалося, за $q = \text{const}$ на пластинах не буде змінюватися й індукція $\vec{D}$ поля в конденсаторі. Але густина рідини в конденсаторі ρ , а з нею й діелектрична проникність ε зміняться. У випадку стисливої рідини необхідно враховувати й зміну пружної частини вільної енергії. Повна зміна вільної енергії буде $d\psi = d\psi_{np} + dW$. Оскільки $d\psi_{np}$ залежить від величини δV , а вона, у свою чергу, залежить від тиску, то для зміни пружної частини вільної енергії діелектрика можна записати $d\psi_{np} = -(P - P_0)\delta V$, де P – гідростатичний тиск рідини в конденсаторі, а P_0 – поза ним. Зміна електричної частини вільної енергії визначається виразом

$$(dW)_{q,T} = \delta \left(\frac{D^2}{8\pi\varepsilon} V \right) = \frac{D^2}{8\pi} \delta \left(\frac{V}{\varepsilon} \right) = \frac{D^2}{8\pi\varepsilon} \delta V - \frac{D^2}{8\pi\varepsilon^2} V \delta\varepsilon.$$

Діелектрична проникність ε є функцією лише густини рідини ρ і температури T , так що $\delta\varepsilon = \left(\frac{\partial\varepsilon}{\partial\rho} \right)_T \delta\rho$.

Зміну густини можна знайти з умови збереження маси рідини в конденсаторі: $\rho V = \text{Const}$. Вона дає $V\delta\rho + \rho\delta V = 0$. Визначивши звідси $\delta\rho$ і врахувавши співвідношення $\delta V = S\delta x$, отримаємо

$$(dW)_{q,T} = \left(\varepsilon + \rho \frac{\partial\varepsilon}{\partial\rho} \right) \frac{E^2}{8\pi} S\delta x.$$

Послідовна підстановка отриманих виразів у (1), дає такий результат:

$$f = (P - P_0) - \left(\varepsilon + \rho \frac{\partial \varepsilon}{\partial \rho} \right) \frac{E^2}{8\pi}. \quad (12)$$

Отже, у (12) вже виділено пружну частину сили $f_{np} = P - P_0$. Для нестисливих (точніше, слабо стисливих) рідин у стані рівноваги формула (12) повинна переходити в (11), тобто повинно бути

$$(P - P_0) = \rho \left(\frac{\partial \varepsilon}{\partial \rho} \right)_T \frac{E^2}{8\pi}. \quad (13)$$

Таким чином, додаткова електрична сила $-\rho \left(\frac{\partial \varepsilon}{\partial \rho} \right)_T \frac{E^2}{8\pi}$, яка виникає внаслідок залежності діелектричної проникності від густини діелектрика, компенсується гідростатичним тиском. Зауважимо, що така компенсація забезпечується лише в статиці. Якщо ж електричне поле змінюється з часом, то така компенсація, взагалі кажучи, не реалізується.

Далі ускладнюємо задачу розгляду ПМС, які діють в електричних полях. Розглядаємо модель конденсатора, об'єм якого між пластинками заповнений двома різними рідкими діелектриками з діелектричними проникностями ε_1 і ε_2 .

Визначимо ПМС, які діють на паралельній до пластин конденсатора межі розділу двох діелектриків. Спочатку розглядаємо випадок, коли електричне поле однорідне і перпендикулярне до межі розділу (рис. 2). Припустимо, що обидві рідини нестисливі. Тоді за віртуальних зміщень пружна частина вільної енергії змінюватися не буде. Змістимо ізотермічно межу розділу уверх на відстань δx , зберігаючи заряди пластин постійними. За постійних зарядів залишаться постійними й індукції $\vec{D}_1$ і $\vec{D}_2$, а з ними і густини вільної енергії

$$w_1 = \frac{D_1^2}{8\pi\varepsilon_1} = \frac{\varepsilon_1 E_1^2}{8\pi} \text{ і } w_2 = \frac{D_2^2}{8\pi\varepsilon_2} = \frac{\varepsilon_2 E_2^2}{8\pi} \quad (14)$$

За такого зміщення рідина з діелектричною проникністю ε_1 буде входити в конденсатор, а з діелектричною проникністю ε_2 . – виходити. Приріст вільної енергії буде складати

$$(d\psi)_{q,T} = (dW)_{q,T} = (w_1 - w_2) S \delta x,$$

а робота ПМС $\delta A = f S \delta x$. Підставляючи ці вирази в (1), знайдемо ПМС f , яка діє на одиницю площі межі розділу діелектриків:

$$f = w_2 - w_1. \quad (15)$$

(Підкреслюємо, що за додатний ми обрали напрям уверх).

Аналогічним чином вирішується питання про ПМС, коли електричне поле паралельне до межі розділу діелектриків (рис. 3). У цьому випадку віртуальне зміщення δx межі розділу зручніше здійснити за постійної різниці потенціалів між пластинами конденсатора. Густина вільної енергії w_1 і w_2 в обох діелектриках за цього змінюватися не будуть. Вільна енергія отримає приріст

$$(d\psi)_{\varphi,T} = (dW)_{\varphi,T} = (w_1 - w_2) S_1 \delta x,$$

де S_1 – площа межі розділу між діелектриками. Віртуальна робота $\delta A = f S_1 \delta x$. Підставивши ці значення у формулу (10), знайдемо силу f , яка діє на одиницю площі межі розділу.

$$f = w_1 - w_2. \quad (16)$$

(Підкреслюємо, що за додатний ми обрали напрям від першого діелектрика до другого).

Аналізуючи формули (15) і (16) і користуючись аналогією з механіки, можна зробити висновок, що ПМС уздовж силових ліній поля чинять *натяг*, а перпендикулярно до них – *тиск*. Величини натягу N і тиску m ($m = -N$) чисельно рівні густині електричної вільної енергії w . Формула (15) показує, що діюча ПМС визначається різницею натягів, а формула (16) – різницею тисків по різні боки межі розділу. Величини N і m отримали назву максвеллівських натягів і тисків. Фарадей і Максвелл вважали ці величини цілком аналогічними з пружними (механічними) натягами і тисками, які існують у діелектриках і в чистому ефірі. Від такої механічної інтерпретації звісно, що фізика давно відмовилася. Але за процесу обчислення ПМС можна інтегрувати матеріал з механіки і електрики для демонстрації наочності картини максвеллівських натягів і тисків, оскільки вони призводять до вірних результатів.

Якщо електричне поле $\vec{E}$ паралельне до межі розділу, то $E_1 = E_2$, тож індекси 1 і 2 можна опустити і записати, що

$$f = \frac{1}{8\pi} (\varepsilon_1 - \varepsilon_2) E^2. \quad (17)$$

Припустимо, що $\varepsilon_1 > \varepsilon_2$. Тоді $f > 0$, тобто сила $\vec{f}$ спрямована праворуч (рис.3) – від діелектрика з більшою до діелектрика з меншою діелектричною проникністю. Те ж саме буде й у випадку, коли поле $\vec{E}$ перпендикулярне до межі розділу діелектриків, лише за тієї умови, що на цій межі немає вільних електричних зарядів. Дійсно, за виконання цієї умови $D_1 = D_2 = D$, і формула (17) набуває вигляду

$$f = \frac{D^2}{8\pi} \left(\frac{1}{\varepsilon_2} - \frac{1}{\varepsilon_1} \right) \quad (18)$$

У цьому випадку (за тієї ж умови: $\varepsilon_1 > \varepsilon_2$, $f > 0$) сила $\vec{f}$ спрямована уверх – від першого діелектрика до другого (рис. 2). Загалом, залежно від напрямку електричного поля, ПМС, які діють на незарядженій межі двох діелектриків, завжди спрямовані у бік діелектрика з меншою діелектричною проникністю.

Зокрема, часто використовувана демонстрація явища притягання легких шматочків паперу наелектризованою паличкою, пояснюється саме проявом таких сил.

За встановлення формул (15) і (16) діелектрики розглядалися як абсолютно нестисливі рідини. Зрозуміло, що за такої ідеалізації не можна відділити пружні сили від електричних. Щоб зробити це, необхідно врахувати стисливість рідин. Тобто, необхідно розглянути такі віртуальні зміщення межі розділу діелектриків, за яких змінювалася б густина рідин.

Розглянемо таку можливість для випадку, коли електричне поле паралельне до межі розділу діелектриків (рис.3). Віртуальне зміщення межі розділу здійснимо так, щоб кількість обох діелектриків у конденсаторі залишалася без зміни. Приріст пружної частини вільної енергії можна не обчислювати. Замість цього, можна до електричного тиску додати, а із електричного натягу відняти гідростатичний тиск P . Тому обмежимося обчисленням приростів лише електричної частини вільної енергії. Якщо V_1 – об'єм першого, а V_2 – другого діелектриків, то $W = V_1 w_1 + V_2 w_2$. Віртуальне зміщення межі розділу здійснимо за постійної різниці потенціалів між пластинами конденсатора. Тож напруженість електричного поля в конденсаторі $\vec{E}$ за такого зміщення змінюватися не буде, а тому

$$dW_{\varphi,T} = \frac{E^2}{8\pi} [\delta(V_1 \varepsilon_1) + \delta(V_2 \varepsilon_2)],$$

або

$$dW_{\varphi,T} = \frac{E^2}{8\pi} [(V_1 \delta \varepsilon_1 + V_2 \delta \varepsilon_2) + (\varepsilon_1 \delta V_1 + \varepsilon_2 \delta V_2)].$$

Діелектрична проникність рідини залежить лише від густини і температури останньої. За ізотермічних змін $\partial \varepsilon = \left(\frac{\partial \varepsilon}{\partial \rho}\right)_T$. Оскільки маса першого діелектрика залишається незмінною, то $V_1 \rho_1 = \text{const}$. Звідки $V_1 \delta \rho_1 = -\rho_1 \delta V_1$, а, отже

$$V_1 \delta \varepsilon_1 = -\rho_1 \frac{\partial \varepsilon_1}{\partial \rho_1} \delta V_1.$$

Аналогічно для другого діелектрика

$$V_2 \delta \varepsilon_2 = -\rho_2 \frac{\partial \varepsilon_2}{\partial \rho_2} \delta V_2.$$

Очевидно, що $\delta V_1 = -\delta V_2 = S_1 \delta x$. Враховуючи все це, обраховуємо $dW_{\varphi,T}$ і отриманий вираз з врахуванням гідростатичного тиску підставляємо у (18). Тоді замість (16) отримаємо таку формулу для ПМС:

$$f = P_1 + \frac{E^2}{8\pi} \left(\varepsilon_1 - \rho_1 \frac{\partial \varepsilon_1}{\partial \rho_1} \right) - P_2 - \frac{E^2}{8\pi} \left(\varepsilon_2 - \rho_2 \frac{\partial \varepsilon_2}{\partial \rho_2} \right) \quad (19)$$

Якщо електричне поле перпендикулярне до межі розділу діелектриків, то міркування будуть абсолютно аналогічні. У цьому випадку формула (15) зміниться на:

$$f = -P_2 + \frac{E^2}{8\pi} \left(\varepsilon_2 + \rho_2 \frac{\partial \varepsilon_2}{\partial \rho_2} \right) + P_1 - \frac{E^2}{8\pi} \left(\varepsilon_1 + \rho_1 \frac{\partial \varepsilon_1}{\partial \rho_1} \right). \quad (20)$$

Таким чином, з врахуванням залежності діелектричної проникності діелектрика від густини рідини, ПМС у діелектрику проявляються як натяги уздовж силових ліній поля N і як тиски m у перпендикулярному напрямі. Змінюються лише вирази для цих величин. А саме:

$$N = -P + \frac{E^2}{8\pi} \left(\varepsilon + \rho \frac{\partial \varepsilon}{\partial \rho} \right), \quad (21)$$

$$m = P + \frac{E^2}{8\pi} \left(\varepsilon - \rho \frac{\partial \varepsilon}{\partial \rho} \right). \quad (22)$$

Відмінністю (неоднаковістю) цих величин по різні боки межі розділу діелектриків й визначаються ПМС, що діють на одиницю поверхні цієї межі.

Висновки. У статті продемонстрована ефективність внутрішньопредметної інтеграції матеріалу з розділів загального курсу фізики: механіки (поняття системи координат, зміщення, натягу, пружності, сили, маси), молекулярної фізики (поняття густини, об'єму, тиску температури, рівняння стану), термодинаміки (поняття енергії, роботи, квазістатичного та ізопроцесів), електростатики (поняття електричного поля, силових ліній, електричного заряду, потенціалу, напруженості, індукції тощо) щодо вивчення природи і властивостей пондеромоторних сил, які виникають у діелектриках за впливу на них перерахованих параметрів.

Перспективи подальших досліджень у цій царині можуть бути спрямовані на пошуки шляхів розширення як міжпредметного, так і внутрішньопредметного інтегративного підходу до вивчення фізики та інших природничих наук.

Література:

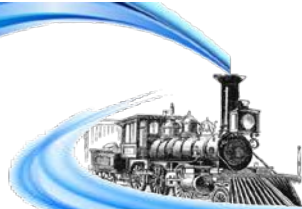
1. Арцишевська М.Р. Методологічні засади інтеграції змісту освіти. *Науковий вісник ВДУ. Філософські науки*. 1988. №10. С.175—179.
2. Засекіна Т.М. Концепція інтегрованого підручника з фізики й астрономії. *Проблеми сучасного підручника: зб.наук.праць*. Вип. 6. Київ: Педагогічна думка. 2017. С.112—118.
3. Ільченко В.Р., Гуз К.Ж. Концептуальні основи інтеграції змісту природничо-наукової освіти. *Освітня програма «Довкілля»*. Київ – Полтава: 2004. С.7–56.
4. Мартинюк М.Т. Вивчення фізики і астрономії в основній школі. Теоретичні і методичні засади: монографія. Київ, 1988. 274 с.
5. Арцишевська М.Р. Суспільствознавча картина світу як теоретична основа інтеграції змісту шкільної освіти. *Шлях освіти*. 2000. №3. С.16—20.
6. Інтегративний функціонально-галузевий підхід як чинник прогнозування і побудови моделей педагогічної природничо-наукової освіти: монографія/за ред М.Т. Мартинюка, М.В. Декарчук. Умань: ФОП Жовтий О.О., 2013. 174 с.
7. Краснобокий Ю.М., Ткаченко І.А., Ільницька К.С. Підготовка вчителя освітньої галузі «Природознавство» (інтегрований підхід). *Фізика та астрономія в рідній школі*. 2018. №6(141). С.17—22.

8. Ткаченко І.А., Краснобокий Ю.М. Інтеграція знань з циклу природничо-наукових дисциплін у процесі підготовки майбутніх учителів фізики (теоретичний аспект). *Фізико-математична освіта*. Суми, 2017. Вип.3 (13). С. 156—159.
9. Ткаченко І.А., Краснобокий Ю.М., Підгорний О.В. Умови та засоби впровадження системи інтегративної природничо-наукової освіти. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті*: матер. IV Міжнародної наук.-практ.конф. Варшава-Ужгород-Херсон: Посвіт, 2019. С.277—279.
10. Краснобокий Ю.М., Ткаченко І.А. Інтеграція природничо-наукових дисциплін у світлі компетентнісної парадигми освіти. *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*. Збірник наукових праць. Кривий Ріг: ВВ КМІ, 2013. Вип.VIII. С.83—89.
11. Краснобокий Ю.М., Ткаченко І.А. Методологічні засади формування змісту підручника інтегрованого характеру: зб.наук.праць Кам'янець-Подільського нац.ун-ту. Серія педагогічна. Вип.24, 2018. С 11—14.
12. Ткаченко І.А., Краснобокий Ю.М. Критерії та принципи конструювання змістової складової інтегративних підручників освітньої галузі «Природознавство». *Гуманітарний вісник Полтавського НТУ*. Полтава, 2019. Вип.5-6.С.18—27.
13. Краснобокий Ю.М., Ткаченко І.А., Ільніцька К.С. Вивчення основ спеціальної теорії відносності на бакалавраті природничо-наукових спеціальностей педагогічних університетів. *Věda a perspektivy*. 2022. №4 (11). Р.92—110.

References:

1. Artsyshevska, M.R. (1988). Metodolohichni zasady intehtratsii zmistu osvity [Methodological principles of integration of educational content]. *Naukovyi visnyk VDU. Filosofski nauky – Scientific Bulletin of VSU. Philosophical sciences*, 10, 175—179 [in Ukrainian].
2. Zasiiekina, T.M. (2017). Kontseptsiiia intehtrovanoho pidruchnyka z fizyky y astronomii [The concept of an integrated textbook on physics and astronomy]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka: zb. nauk. prats – Problems of the modern textbook: coll. of science works*, 6, 112—118 [in Ukrainian].
3. Ilchenko, V.R., & Huz, K.Zh. (2004). Kontseptualni osnovy intehtratsii zmistu pryrodnycho-naukovoï osvity [Conceptual foundations of the integration of the content of natural science education]. *Osvitnia prohrama «Dovkillia» – Educational program "Environment"*, (pp.7—56). Kyiv – Poltava [in Ukrainian].
4. Martyniuk, M.T. (1988). Vyvchennia fizyky i astronomii v osnovnii shkoli. Teoretychni i metodychni zasady [Studying physics and astronomy in elementary school. Theoretical and methodological principles]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Artsyshevska, M.R. (2000). Suspilstvoznachcha kartyna svitu yak teoretychna osnova intehtratsii zmistu shkilnoi osvity [Sociological picture of the world as a theoretical basis for the integration of the content of school education]. *Shliakh osvity – The way of education*, 3, 16—20 [in Ukrainian].
6. Martyniuk, M.T., & Dekarchuk, M.V. (Eds.). (2013). *Intehtratyvnyi funktsionalno-haluzevyi pidkhid yak chynnyk prohnozuvannia i pobudovy modelei pedahohichnoi pryrodnycho-naukovoï osvity [Integrative functional and sectoral approach as a factor in forecasting and building models of pedagogical natural science education]*. Uman: FOP Zhovtyi O.O. [in Ukrainian].
7. Krasnoboky, Yu.M., Tkachenko, I.A., & Ilnitska, K.S. (2018). Pidhotovka vchytelia osvitnoi haluzi «Pryrodoznavstvo» (intehtrovanyi pidkhid) [Teacher training in the educational field "Natural Science" (integrated approach)]. *Fizyka ta astronomiia v ridnii shkoli – Physics and astronomy in native school*, 6(141), 17—22 [in Ukrainian].

8. Tkachenko, I.A., & Krasnobokyi, Yu.M. (2017). Intehratsiia znan z tsykladu pryrodnycho-naukovykh dystsyplin u protsesi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizyky (teoretychnyi aspekt) [Integration of knowledge from the cycle of natural and scientific disciplines in the process of training future physics teachers (theoretical aspect)]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and mathematical education*, 3 (13), 156—159 [in Ukrainian].

9. Tkachenko, I.A., Krasnobokyi, Yu.M., & Pidhornyi, O.V. (2019). Umovy ta zasoby vprovadzhennia systemy intehtyivnoi pryrodnycho-naukovoi osvity [Conditions and means of implementing the system of integrative natural and scientific education]. Proceedings of: *the IV Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia “Suchasni tendentsii rozvytku osvity i nauky v interdystsyplinarnomu konteksti” – The 4th International Scientific and Practical Conference “Modern trends in the development of education and science in an interdisciplinary context”*. (pp. 277—279). Warsaw-Uzhhorod-Kherson: Posvit [in Ukrainian].

10. Krasnobokyi, Yu.M., & Tkachenko, I.A. (2013). Intehratsiia pryrodnycho-naukovykh dystsyplin u svitli kompetentnisnoi paradyhmy osvity [Integration of natural and scientific disciplines in the light of the competence paradigm of education]. *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli – Integration of natural and scientific disciplines in the light of the competence paradigm of education*, VIII, 83–89 [in Ukrainian].

11. Krasnobokyi, Yu.M., & Tkachenko, I.A. (2018). Metodolohichni zasady formuvannia zmistu pidruchnyka intehtrovano kharakteru [Methodological principles of the formation of the content of an integrated textbook]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka – Collection of scientific works of Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Ohienko*, 24, 11–14 [in Ukrainian].

12. Tkachenko, I.A., & Krasnobokyi, Yu.M. (2019). Kryterii ta pryntsyipy konstruiuvannia zmistovoi skladovoi intehtrovanykh pidruchnykyv osvithoi haluzi «Pryrodoznnavstvo» [Criteria and principles of construction of the content component of integrated textbooks in the educational field "Natural Science"]. *Humanitarnyi visnyk – Humanitarian Herald*, 5-6, 18–27 [in Ukrainian].

13. Krasnobokyi, Yu.M., Tkachenko, I.A., & Ilnitska, K.S. (2022). Vyvchennia osnov spetsialnoi teorii vidnosnosti na bakalavraty pryrodnycho-naukovykh spetsialnostei pedahohichnykh universytetiv [Studying the basics of the special theory of relativity at the bachelor's degree in natural sciences at pedagogical universities]. *Věda a perspektivy*, 4(11), 92–112 [in Ukrainian].

УДК 340.12

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-843-851](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-843-851)

Калініна Людмила Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, вчений секретар Інституту педагогіки НАПН України, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-0534-6089>

Загородня Алла Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти, Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України, вулиця Січових Стрільців, 52Д, м. Київ, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

СОЦІАЛЬНО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ІДЕЇ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ 1917-1991 РР.

Анотація. У статті визначено, що у зв'язку з глобалізацією як визначальним процесом розвитку сучасної цивілізації виникає гостра проблема національної ідентичності; процеси національного будівництва, етнічного відродження детермінують формування культурного багатоманіття.

Визначено, що цінним у цій площині є звернення до соціально-антропологічних ідей науковців в українській філософії освіти 1917-1991 рр. як відповідного типу і способу мислення.

Акцентовано увагу на процесі становлення української національної ідентичності як важливого чинника розвитку нації та держави. Встановлено, що важливим аспектом в окресленій площині є розкриття соціально-антропологічних закономірностей протікання процесу взаємодії в системі «людина-людина» через передачу суспільно-значущого досвіду від одного покоління до іншого. Доведено, що соціально-антропологічний підхід дозволяє проаналізувати: еволюцію взаємодії людини, природи, суспільства в історичному, соціальному, національному контексті; феномен національної ідентичності, його співвідношення з ідентичністю етнічною; виокремити чинники та механізми формування національної ідентичності; дослідити стан, проблеми та перспективи формування національної та етнічної ідентичності в Україні, її ідентичності як країни та держави в умовах глибоких суспільних трансформацій.

Доведено, що письменники XIX і XX століть відігравали виняткову роль у творенні новочасної української національної ідентичності. Вони

доводили, що як історичний феномен нація є соціокультурною, економічною, політичною та комунікативною єдністю людей, що забезпечує їм цивілізоване життя в межах світової спільноти. Нація створює життєздатне суспільство й державу, які гарантують його безпеку та життєві інтереси. У сучасному світі саме нація виконує функцію носія мети (національна ідея) розвитку суспільства в цілому. Сьогодні все більша кількість дослідників визнає, що усвідомлення національної ідентичності, культурної самобутності, національної спадщини, історичних коренів та творчого потенціалу суспільства разом з іншими важливими чинниками є однією з рушійних сил розвитку нації і, зокрема держави. Тому формування національної ідентичності – це процес самовизначення людини і у реальних, і у символічних конструктах етнічного та національного простору.

Ключові слова: національна ідентичність, етнічна ідентичність, соціально-антропологічний підхід, ідентичність, українська нація.

Kalinina Lyudmila Mykolaivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, scientific secretary of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-0534-6089>

Zagorodnya Alla Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, 52D Sichovykh Striltsiv St., Kyiv, 04053, <https://orcid.org/0000-0003-2418-1670>

SOCIAL AND ANTHROPOLOGICAL IDEAS REGARDING NATIONAL IDENTITY IN THE UKRAINIAN PHILOSOPHY OF EDUCATION 1917-1991

Abstract. The article determines that in connection with globalization as a defining process of the development of modern civilization, an acute problem of national identity arises; the processes of national building and ethnic revival determine the formation of cultural diversity.

It was determined that it is valuable in this area to refer to the socio-anthropological ideas of scientists in the Ukrainian philosophy of education of 1917-1991 as a corresponding type and way of thinking.

Attention is focused on the process of formation of Ukrainian national identity as an important factor in the development of the nation and the state. It was established that an important aspect in the outlined plane is the disclosure of socio-

anthropological regularities of the process of interaction in the "person-person" system through the transfer of socially significant experience from one generation to another. It has been proven that the socio-anthropological approach allows analyzing: the evolution of the interaction of man, nature, and society in the historical, social, and national context; the phenomenon of national identity, its relationship with ethnic identity; identify the factors and mechanisms of national identity formation; to investigate the state, problems and prospects of the formation of national and ethnic identity in Ukraine, its identity as a country and a state in the conditions of profound social transformations.

It is proved that the writers of the 19th and 20th centuries played an exceptional role in the creation of modern Ukrainian national identity. They proved that as a historical phenomenon, the nation is a socio-cultural, economic, political and communicative unity of people, which provides them with a civilized life within the world community. The nation creates a viable society and state that guarantee its security and vital interests. In the modern world, it is the nation that performs the function of the carrier of the goal (national idea) of the development of society as a whole. Today, an increasing number of researchers recognize that the awareness of national identity, cultural identity, national heritage, historical roots and creative potential of society, together with other important factors, is one of the driving forces of the development of the nation and, in particular, the state. Therefore, the formation of national identity is a process of self-determination of a person in both real and symbolic structures of the ethnic and national space.

Keywords: national identity, ethnic identity, socio-anthropological approach, identity, Ukrainian nation.

Постановка проблеми. Антропологія – наукова дисципліна, яка вивчає людину та різні етапи людської історії. Зосереджуючись на біологічних і культурних відмінностях різних груп людей, у межах яких розрізняють людину-індивіда, людину-суб'єкта, людину-особистість, людину-людину, антропологія об'єднується рядом наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливим є принцип холізму, що передбачає багатоаспектний аналіз об'єктів наукового дослідження [4, с. 96].

Важливим аспектом в окресленій площині є розкриття соціально-антропологічних закономірностей протікання процесу взаємодії в системі «людина-людина» через передачу суспільно-значущого досвіду від одного покоління до іншого [7].

Період з 1917 по 1991 рр. знаменується значним піднесенням проблеми осмислення національної ідентичності в соціально-антропологічних вченнях філософів, педагогів та науковців.

Розуміння національної та етнічної ідентичності, ідентичності країни та її діаспори залежить від поняття нації. Ще М. Грушевський зазначав

важливість дослідження тих спільнот, які в історичній ретроспекції забезпечували ідентичність і життєдіяльність народів. На його думку, в історіософії «... головна увага повинна бути перенесена з історії держави на історію народу, суспільності. Політичне, державне життя, розуміється як чинник важливий, але поряд нього існують інші чинники – економічний, культурний, що мають часом менше, часом більше значення від політичного, але в кожному разі не повинні лишатись в тіні поза ним» [1]. Процес становлення загальноукраїнської ідентичності визначається історією формування українства, схему якого М. Грушевський визначив так: Київська Русь була не спільною державою східних слов'ян, а українською, спадкоємцем її була Галицько-Волинська держава. Після литовського й польського панування на українських землях українці відновили свою державу вперше за Хмельницького, а опісля – в Українській Народній Республіці 1917 р. Назва ж «українська нація», за свідченням Ю. Липи, вперше була вжита за часів Б. Хмельницького [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти соціально-антропологічних ідей освіти і виховання в осмисленні науковців, педагогів та філософів, висвітлені у працях: В. Артюх (філософія екзистенціалізму) [9]; І. Аносов (антропологічний підхід процесу виховання як фактор гармонійного розвитку особистості) [8]; А. Возняк (філософські питання антропогенезу) [10]; С. Грабовський [11] (антропологічний код української культури і цивілізації) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Процес становлення загальноукраїнської ідентичності визначається історією формування українства. Саме період з 1917 по 1991 рр. знаменується значним піднесенням проблеми осмислення національної ідентичності в соціально-антропологічних вченнях філософів, педагогів та науковців. Тому розуміння національної та етнічної ідентичності, ідентичності країни та її діаспори залежить від поняття нації як важливого чинника розвитку нації та держави в частині соціально-антропологічних ідей української філософії освіти (1917-1991 рр.).

Мета статті – теоретико-методологічне осмислення процесу становлення української національної ідентичності як важливого чинника розвитку нації та держави в частині соціально-антропологічних ідей української філософії освіти (1917-1991 рр.)

Виклад основного матеріалу. Аналіз соціально-антропологічних ідей щодо національної ідентичності в українській філософії освіти потребує міждисциплінарного підходу: вже сама тема лежить на перетині історії культури та культурної антропології, історії ідей та історії політичної думки, соціології та політології. Привертають увагу різні дискурси як приклади

втілення ідеологій, зокрема національних, а також те, як по-новому визначають культурну та національну ідентичність, врешті, які висувають постулати.

Письменники XIX і XX століть відігравали виняткову роль у творенні новочасної української національної ідентичності. Слова Драго Янчара про тожсамість його народу, яку за «браком реальних історично-політичних сил» утверджували «культура та література», можна застосувати й до української ситуації. [9]. Тут досить навести найяскравіші приклади: роль поезії Шевченка, Франка й Лесі Українки в тому процесі; модерніст Володимир Винниченко як перший прем'єр незалежної Української Народної Республіки; суспільний резонанс і політичний вимір літературної дискусії, що її започаткував Микола Хвильовий; суспільна та національна місія шістдесятників; врешті, роль, що її відіграли культурні діячі напередодні проголошення незалежності (поети Іван Драч як голова Народного Руху України, Дмитро Павличко та Павло Мовчан як лідери руху за повернення прав українській мові, театральний режисер Лесь Танюк як голова товариства «Меморіал»). Безперечно, дебати про ідентичність літератури, культури та нації, під час яких кристалізувалися різні візії українськості, відбувалися не лише серед інтелектуалів: вони поширювалися далі, зокрема, завдяки публічному дискурсові, пресі, телебаченню, радіо та інтернету. Саме тому, визначальною засадою формування загальноукраїнської ідентичності є консолідація суспільства довкола цінностей українства. Адже для свого політичного, соціального, економічного та, зрештою, і військового становлення українське суспільство потребує колективної пам'яті, колективної моралі, колективних цінностей. Для України, як справедливо зазначає О. Литвиненко, характерною особливістю розвитку протягом усіх років її незалежності була і, на жаль, залишається відсутність базового суспільного консенсусу щодо ідей і напрямів майбутнього розвитку [2].

Українська ідентичність не тотожна ані національній, ані етнічній. Національній – тому, що вона не обмежується кордонами держави Україна, і в певному відношенні є тотожною громадянській ідентичності як феномену політичної нації. Етнічній – оскільки, по-перше, система цінностей українського етносу, його культура, звичаї, обряди не є загальноприйнятими, а по-друге, українці – не просто етнос, один із багатьох, який мешкає на теренах України, а етнос титульний, що дає назву країні, державі та її символам. Українську ідентичність мають також представники численної діаспори – і західної, і східної. Крім того, Україна, як і всі країни, теж має свою неповторну природну та соціокультурну ідентичність, на підставі якої формується і внутрішній, і міжнародний імідж та бренд. Однак консолідуючою засадою будь-якого суспільства, у тому числі України, є

загальнонаціональна ідентичність – ототожнення себе людиною з певною спільнотою, її символами, цінностями, історією, територією, культурою, державними та правовими інституціями, політичними й економічними інтересами. Причому йдеться про прийняття цієї ідентичності не лише на суто раціональному рівні, а й на емоційному семантико-міфологічному» [3].

Як історичний феномен нація є соціокультурною, економічною, політичною та комунікативною єдністю людей, що забезпечує їм цивілізоване життя в межах світової спільноти. Нація створює життєздатне суспільство й державу, які гарантують його безпеку та життєві інтереси. У сучасному світі саме нація виконує функцію носія мети (національна ідея) розвитку суспільства в цілому. Проте важливо, що ті чи інші зміни у формулюванні мети існування та поступу нації можуть призвести (і призводили) до загострень у міжнародних відносинах, міжнаціональних конфліктів або й кривавих війн (націоналсоціалізм). Нація у сучасному розумінні як громадянська та політична спільнота – це досить численне об'єднання людей, що в цілому піднялося до стану політичного життя і має волю до суверенного буття й розвитку, тобто є суб'єктом у ставленні до себе та до інших націй і народів.

Історичні витoki української ідентичності можна віднести до згадок топоніма «Україна», вперше зафіксованих у 1187 році у Київському літописі, через 130 років після смерті київського князя Ярослава Мудрого [3]. До того ж, як пише М. Моїсєєв (академік РАН), коли на Куликовому полі зішлись орди Мамаєва та руське ополчення, з Червоної України князь Боброк привів рать. Тоді всі частини Русі називалися Українами; Московії на той час не було, це була Заліська Україна, Київ називався Дніпровською, а Галичина – Червоною Україною. Уперше феномен української ідентичності як проблема національного будівництва згадується у кириломефодіївців і Т. Шевченка. Лише у нього з'являється сучасне поняття Українська ідентичність: феномен і засади формування як уявленої ідеалізованої спільноти «і мертвих, і живих, і ненароджених», яка включає в себе всі стани, затираючи, як пише М. Рябчук, драматичний розлом між козацькою Україною (кочовою, лицарською) та селянською (осілою, землеробською) [5].

Одним із найбільш змістовних відкриттів філософської антропології ХХ сторіччя можна вважати ідею про етнічну сутність людини. Усі інші надбання людства – соціум, історія, держава – мають перевірятися достоїнством індивіда, його неперехідною значущістю та відповідальністю перед самим собою. Значний вклад в опрацювання цієї проблеми здійснила західна культурологія, зокрема так званий етнологічний структуралізм, який звичайно пов'язують з іменем К. Леві-Стросса. Як альтернатива концепції лінійного прогресу, структурна етнологія тлумачить кожен народ як

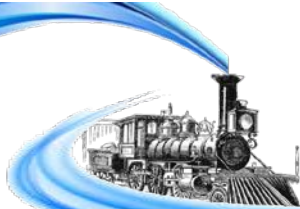
самобутній світ культури. До того ж К. Леві-Стросс вважав, що жодна з культур не може претендувати на те, що саме вона найбільшою мірою уособлює, відображає загальнолюдську культуру. Філософська антропологія започаткувала і комплексне дослідження самої людини у багатстві всіх проявів її родової та суспільної природи, і конкретно історичної детермінації суспільних утворень. Найбільш значущою з-поміж них можна вважати націю як соціокультурну окремішність, засновану на етнічних взаємозв'язках. Підкреслюючи роль етнічного чинника в розбудові нації, Е. Сміт писав, що «нації завжди вимагають етнічних «елементів», а «між етносом і нацією – величезне історичне та концептуальне взаємоперекривання» [6]. Ця обставина має важливе методологічне значення для дослідження чинників і механізмів формування національної ідентичності, оскільки саме етнічна структура суспільства, взаємовідношення його етносів формують соціокультурне «обличчя» тієї чи іншої нації. Національна ідентичність (як і етнічна – прим. авт.), на думку Е. Сміта, виникає в результаті «подолання забуття через нащадків, відновлення колективної гідності через покликання на золоту добу, реалізації братерства через символи, ритуали та церемонії, що прив'язують живих до мертвих і полеглих спільноти» [6]. Про можливість теоретичного опосередкування національної ідентичності у її взаємозв'язку з ідентичністю етнічною вказують і вітчизняні дослідники. Як пише О. Стогній, найбільш важливим методологічним результатом вітчизняних досліджень можна вважати доведеність факту: «Чинник національності (етнічності – прим. авт.) респондентів майже не впливає на їхню оцінку важливості різних критеріїв національної ідентифікації. Винятком є знання мови та громадянство, важливість яких більшою мірою артикулюють опитані з числа українців порівняно з учасниками опитування з числа росіян» [8].

Висновки. Сьогодні все більша кількість дослідників визнає, що усвідомлення національної ідентичності, культурної самобутності, національної спадщини, історичних коренів та творчого потенціалу суспільства разом з іншими важливими чинниками є однією з рушійних сил розвитку нації та держави.

Тому можна стверджувати, що формування національної ідентичності – це процес самовизначення людини і у реальних, і у символічних конструктах етнічного та національного простору. Отже, теоретико-методологічне осмислення процесу становлення української національної ідентичності як важливого чинника розвитку нації та держави в частині соціально-антропологічних ідей української філософії освіти на сучасному етапі є особливо актуальною.

Література:

1. Грушевський М. Звичайна схема «руської» історії й справи раціонального укладу історії східного слов'янства // *Вивід прав України*. Київ, 1991. С. 11.

2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.pravda.com.ua/articles/2009/05/21/3959372/
3. Загородня А. А. Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. *Наука і техніка сьогодні*. 2022. Київ: Видавнича група «Наукові перспективи», 2022. № 11(11). С. 95-106. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/731946/>
4. Загородня А.А. Теоретико-методологічні засади осмислення соціально-антропологічного коду української філософії освіти в основі концепції людини М. Шлемкевича. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2023. Вип. 86. С. 12-16. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.1> URL: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/86/1.pdf> <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/86-2023> <https://lib.iitta.gov.ua/735222/>
5. Литвиненко О. Українська національна безпека: стислий нарис // *Стратегічні пріоритети*. № 2. 2011 р. С. 123.
6. Рябчук М. Постколоніальний синдром. *Спостереження*. Київ : «К.І.С.», 2011. С. 184.
7. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. С. 49, С. 169.
8. Стегній О. Динаміка просторово-територіальної самоідентифікації населення // *Український соціум*. 2004. № 2(4). С. 67.
9. D.Janćar, Terra incognito, przeł.J. Pomorska, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa, 1993. s. 42.

References:

1. Grushevs'kij M. (1991). Zvichajna skhema «rusškoj» istorii j spravi racional'nogo ukladu istorii skhidnogo slov 'yanstva [The usual scheme of "Russian" history and the matter of the rational structure of the history of the Eastern Slavs]. *Vivid prav Ukraini - Withdrawal of Ukraine's rights*. Kyiv. 11. [in Ukraine].
2. [Electronic resource]. *pravda.com.ua*. Retrieved from www.pravda.com.ua/articles/2009/05/21/3959372/ [in Ukraine].
3. Zagorodnya A. A. (2022). Social'na antropologiya v konteksti osviti ta vihovannya osobistosti (druga polovina XIX stolittya) yak chinnik suchasnih osvitnih zmin [Social anthropology in the context of education and personality development (second half of the 19th century) as a factor in modern educational changes]. *Nauka i tekhnika s'ogodni - Science and technology today*. Kyiv: Vidavnychyа grupa «Naukovi perspektivi». 11(11). 95-106. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/731946/> [in Ukraine].
4. Zagorodnya A. A. (2023). Teoretiko-metodologichni zasadi osmislennya social'no-antropologichnogo kodu ukraїns'koї filosofії osviti v osnovi koncepcії lyudini M. SHlemkevicha [Theoretical and methodological principles of understanding the socio-anthropological code of the Ukrainian philosophy of education based on the concept of a person by M. Shlemkevych]. *Pedagogika formuvannya tvorchoї osobistosti u vishchij i zagal'noosvitnij shkolah - Pedagogy of creative personality formation in higher and secondary schools*. Odesa: Vidavnichij dim «Gel'vetika». 86. 12-16. <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2023.86.1> Retrieved from <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2023/86/1.pdf> <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/86-2023> <https://lib.iitta.gov.ua/735222/> [in Ukraine].
5. Litvinenko O. (2011). Ukraїns'ka nacional'na bezpeka: stislij naris [Ukrainian national security: a brief essay]. *Strategichni prioriteti.- Strategic priorities*. 2. 123. [in Ukraine].
6. Ryabchuk M. (2011). Postkolonial'nij sindrom. [Postcolonial syndrome]. *Sposterezhennya. - Observation*. Kyiv : «K.I.S.». 184. [in Ukraine].

7. Smit E. (1994). Nacional'na identichnist' [National identity]. Kyiv: Osnovi. 49. 169. [in Ukraine].
8. Stegnij O. (2004). Dinamika prostorovo-teritorial'noi samoidentifikacii naselennya [Dynamics of spatial and territorial self-identification of the population]. *Ukraïns'kij socium.- Ukrainian society*. 2(4). 67. [in Ukraine].
9. D.Janćar, (1994). Terra incognito, przeł.J. Pomorska, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa. 42.

УДК 378.018.8:373.3.011.3-051]:373.3-
027.561:[159.955.4:001(477)(092)](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-852-864](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-852-864)

Кірдан Олена Леонідівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20308, тел.: (04744) 353-08, <https://orcid.org/0000-0002-7295-4722>

Литвиненко Віктор Юрійович старший викладач кафедри теорії та практики іноземних мов, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 28, м. Умань, 20308, тел.: (04744) 353-08, <https://orcid.org/0000-0003-2519-5783>

ВИХОВНІ ФУНКЦІЇ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В КОНТЕКСТІ АКСІОЛОГІЧНОГО, КОМПЕТЕНТНІСНОГО ТА ІСТОРИКО-ХРОНОЛОГІЧНОГО ПІДХОДІВ

Анотація. У статті подано результати аналізування виховних функцій учителів початкової школи крізь призму аксіологічного (ціннісного), компетентнісного та історико-хронологічного підходів. Теоретично обґрунтовано виховні функції учителя в історико-педагогічній ретроспективі. Акцентовано, що в працях видатних педагогів ХІХ – початку ХХ століття великого значення набула проблема людської сутності вчителя, єдності його фізичного й духовного життя. Характеризуючи особистість учителя, від якого залежить реалізація стратегії виховання, вітчизняні педагоги на перше місце ставили духовні цінності: гуманність, чуйність, щирість, цілеспрямованість, наполегливість, витримку та професійні якості вихователя. На основі аналізу доробку вітчизняних педагогів другої половини ХІХ – початку ХХ століття, виокремлено такі виховні функції вчителя: виховання кращих людських морально-вольових якостей, потягу до морального, розумового, трудового самовдосконалення та попередження нездорових явищ у шкільному та сімейному середовищі, свідоме пізнання самого себе, людського суспільства та навколишнього світу, підтримка та спрямування учнів у процесі пізнання, виховання здатності до боротьби зі своїми внутрішніми та суспільними вадами, сприяння природному розвитку моральної свободи учнів, зміцнення його волі, розвиток у його душі прекрасного, доброго, істинного.

Висвітлено сутність аксіологічного (ціннісного), компетентнісного та історико-хронологічного наукових підходів. Визначено аксіологічну мету

професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи – формування пріоритету самоцінності кожної особистості, професійних цінностей та соціальної відповідальності майбутніх учителів. Констатовано, що компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх учителів початкової школи уможливорює визначення мети, змісту, результатів їх підготовки; орієнтує на аналіз професійної підготовки у закладах вищої та фахової передвищої освіти шляхом формування компетентностей та досягнення результатів навчання.

Ключові слова: аксіологічний підхід, компетентнісний підхід, історико-хронологічний підхід, ціннісні орієнтації, виховні функції, майбутні вчителі початкової школи, підготовка майбутніх вчителів початкової школи до формування компетентностей молодших школярів, початкова школа, молодші школярі.

Kirdan Olena Leonidivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Pedagogy and Educational Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20308, tel.: (04744) 353-08, <https://orcid.org/0000-0002-7295-4722>

Lytvynenko Victor Yuriyovych Senior lecturer of the department of theory and practice of foreign languages, Pavlo Tychyna Uman state pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20308, tel.: (04744) 353-08, <https://orcid.org/0000-0003-2519-5783>

EDUCATIONAL FUNCTIONS OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE CONTEXT OF AXIOLOGICAL, COMPETENT AND HISTORICAL-CHRONOLOGICAL APPROACHES

Abstract. The article presents the results of analyzing the educational functions of primary school teachers through the prism of axiological (value), competence, and historical-chronological approaches. The teacher's educational functions are theoretically substantiated in a historical-pedagogical retrospect. It is emphasized that in the works of outstanding teachers of the 19th and early 20th centuries, the problem of the teacher's human essence, the unity of his physical and spiritual life, became of great importance. Characterizing the teacher's personality, on which the implementation of the education strategy depends, domestic teachers put spiritual values in the first place: humanity, sensitivity, sincerity, purposefulness, perseverance, endurance and professional qualities of the educator. Based on the analysis of the work of domestic teachers of the second half of the 19th and the beginning of the 20th centuries, the following educational functions of the teacher

are singled out: education of the best human moral and volitional qualities, desire for moral, mental, labor self-improvement and prevention of unhealthy phenomena in the school and family environment, conscious knowledge of oneself, human society and the surrounding world, supporting and guiding students in the process of learning, nurturing the ability to fight against their internal and social defects, promoting the natural development of students' moral freedom, strengthening their will, developing the beautiful, good, and true in their souls. The essence of axiological (value), competence and historical-chronological scientific approaches is highlighted. The axiological goal of the professional training of future primary school teachers is determined - the formation of the priority of the self-worth of each individual, professional values and social responsibility of future teachers. It has been established that the competence approach in the professional training of future primary school teachers makes it possible to determine the purpose, content, and results of their training; focuses on the analysis of professional training in institutions of higher and professional pre-higher education through the formation of competencies and the achievement of learning outcomes.

Keywords: axiological approach, competence approach, historical-chronological approach, value orientations, educational functions, future primary school teachers, preparation of future primary school teachers for the formation of competences of younger schoolchildren, primary school, younger schoolchildren.

Постановка проблеми. Забезпечення якості освітнього процесу та безпеки його учасників у закладах освіти під час воєнних дій через агресію російської федерації проти України, необхідність отримання нових знань та компетентностей, цифровізація освіти та інші виклики постають нині перед вчителем, суспільством та державою.

Розвиток освіти і педагогіки, формування загальнолюдських цінностей і самоцінності кожної особистості є пріоритетними завданнями сьогодення. У зв'язку з цим особливого значення набуває вивчення, узагальнення і творче використання спадщини вітчизняних педагогів та культурно-освітніх діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток української науки та освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Акцентуючи на засадничій ролі цінностей (невід'ємний складник і першооснова екосистеми закладу освіти, що підпорядковує всю його діяльність) та компетентнісній моделі підготовки майбутніх учителів (забезпечує поєднання освіти та практики професійної діяльності, враховує вимоги роботодавців-стейкхолдерів), вважаємо необхідним схарактеризувати виховні функції учителів початкової школи у контексті аксіологічного (ціннісного), компетентнісного та історико-хронологічного наукових підходів.

У статті Л. Бірюк «Аксіологічний підхід до формування майбутнього

вчителя початкової ланки освіти» акцентовано увагу на професійних цінностях вчителя початкової ланки освіти; наголошено (за В.Семиченко), що у методологічному плані важливим є чітке визначення у процесі професійної підготовки ієрархії цінностей, що відображають структуру кінцевої мети та статусні відносини [1].

У попередніх дослідженнях [4] нами проаналізовано та узагальнено дисертаційні роботи українських науковців із проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи. Формування спектру компетентностей майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки схарактеризовано у роботах А. Дрокіної, В. Барановської (інформаційна), О. Жигайло, А. Крижановського (професійна), Н. Калюжки (інноваційна), А. Терепи (математичної), А. Фрумкіної (педагогічна і психологічна) та ін.

Мета статті – проаналізувати виховні функції учителів початкової школи у контексті аксіологічного (ціннісного), компетентнісного та історико-хронологічного підходів.

Виклад основного матеріалу. Застосування історико-хронологічного підходу уможлиблює вивчення виховних функцій учителів в історико-педагогічній ретроспективі, дозволяє виокремити основні ціннісні пріоритети.

У другій половині XIX – на початку XX ст. під впливом соціально-економічних подій бурхливо розвивається педагогічна думка. У царині освіти працювали такі видатні особистості, як М. Драгоманов, М. Пирогов, С. Миропольський, К. Ушинський, М. Демков та інші. Однією з основних передумов дослідження творів вітчизняних педагогів XIX – початку XX ст. стало визначення пріоритетних виховних функцій учителів.

Наприкінці 50-х років XIX ст. проблему особистості вчителя-вихователя на сторінках «Журналу для виховання» порушив К. Ушинський. Вихователями дитини він вважав сім'ю, школу, природу, народ і життя в цілому, при цьому важливу роль відводив школі, де провідне місце належить учителю. Особистість учителя – це найкращий педагогічний засіб в системі виховання. Особистий приклад учителя – це той промінь сонця для людини, що розвивається, який нічим не можна замінити. Реалізація виховних функцій повинна ґрунтуватися на особистості вихователя, тому що виховна сила пульсує тільки з живого джерела людської особистості. У статті «Три елемента школи» К. Ушинський підкреслював, що «ніякі статuti і програми, ніякий організм закладу, як би хитро не був він продуманий, не зможе замінити особистості педагога в справі виховання» [12, с. 482]. Тому вчений вимагав від учителів особистої творчості та пошуків наукових основ своєї праці.

Великий просвітител ь вважав, що ґрунтовну роботу педагогічного закладу, з одного боку, забезпечує дух цього закладу, а з іншого – особистість

учителя. Він надавав вирішального значення саме особистості учителя, який забезпечує навчально-виховний процес.

Розкриваючи значення особистості вчителя, К. Ушинський називав педагогів наставниками. Цим він акцентував увагу на тому, що освіта має цінність для суспільства та вихованців лише тоді, коли вона поєднана з вихованням. Навчання й виховання розглядав К. Ушинський як взаємопов'язані процеси. Штучне роз'єднання цих двох складових він вважав одним з найбільших недоліків в існуючій на той час системі освіти.

Особливістю поглядів М. Пирогова була різка критика застосування жорстоких методів покарання учнів, котре існувало на той час у школах. Він рішуче протиставив авторитарній дисципліні заходи морального, гуманного впливу на учнів. Вибираючи педагогічні заходи дисциплінарного впливу на учнів, науковець стверджував, що треба індивідуально підходити до кожної дитини, ні в якому разі слід принижувати її, необхідно бачити в кожній дитині особистість з її власними індивідуальними проявами характеру, а також фізичними і психічними віковими особливостями. Важливо, щоб не інспектори й директор займалися вихованням учнів, а вчителі, що ведуть уроки у класі, оскільки вони стоять ближче до дитини, спілкуються з нею на уроках, а отже, краще знають характер, здібності й нахили учнів.

У стосунках «учитель – учень» М. Пирогов великого значення надавав виховним функціям учителя, в якому бачив роль мудрого наставника, що веде учня шляхом пізнання самого себе, людського суспільства та навколишнього світу, підтримує й спрямовує у процесі пізнання, вимогливо ставиться до себе та учня; який вміє сформувати в учня моральну стійкість, міцні моральні переконання, волю до самоосвіти, самовиховання та самопізнання, здатність до боротьби зі своїми внутрішніми вадами.

Саме М. Пирогову належить обґрунтування особливої ролі шкільних педагогічних рад в освітньому процесі, зокрема в гуманізації шкільного життя. В основі їх діяльності, на його думку, мають бути принципи колегіальності, шанобливого ставлення до думки кожного вчителя, гласності, обов'язкового підкорення меншості ухвалам більшості, принцип рівних можливостей для всіх учителів вільно висловлювати свої погляди й доводити свою правоту. Педагогічні ради, як справедливо зауважує вчений, повинні стати своєрідними методичними творчими лабораторіями, в яких підлягають обговоренню всі найважливіші питання шкільного життя, від методів викладання, обговорення шкільних програм та їх використання, до обговорення виховних заходів, визначення заохочень чи покарань учнів тощо.

Підтримуючи думку М. Пирогова, автор підручника з педагогіки П. Тимошенко (1866) звертає увагу на те, що неправильно поводять себе педагоги, які завчасно визначають мету освіти для вихованців, їх призначення,

не знаючи ще, чи знайдуться в їх натурі засоби для досягнення цієї мети. Гімназія, на його думку, може і повинна бути не тільки місцем навчання, але й місцем виховання. Закінчивши гімназію, молода людина повинна бути готовою як до подальшого самовдосконалення, так і до громадської діяльності [11, с. 145].

Відомий український педагог М. Демков (1859–1939) у статті «Самоосвіта вчителя» зазначав, що хоч програми та статuti навчальних закладів мають неабияке значення для організації навчально-виховного процесу, але не тільки ними живе школа. Насамперед вона живе тими педагогами, діяльність яких визначає долю вихованців і всієї навчальної справи. У руках хорошого, тямущого педагога навіть недосконала програма не зашкодить справі навчання і виховання, а поставлений на другий план предмет курсу буде цікавим і матиме корисний виховний вплив на учнів. Якщо таких хороших учителів буде багато, вони не тільки гарно навчать, а й виховують учнів на належному рівні.

М. Демков у статті «Педагогічна та філософська підготовка вчителів середніх навчальних закладів» писав, що мета вихователя – дати підростаючому поколінню міцне здоров'я, силу, спритність, пробуджувати інтерес до істини, добра та краси, розвивати швидкість мислення, поєднану з активним прагненням до морального вдосконалення. Цю мету можна вважати досягнутою лише тоді, коли педагог виховає своїх учнів моральними людьми, корисними членами держави й істинними християнами. А досягти цього можливо лише за умови, якщо в самому наставнику живе ясний образ досконалої людини, якщо педагог прагне бути ідеалом для своїх вихованців.

Виходячи із сформульованої мети педагогічно-виховної діяльності вчителя, його робота не повинна зводитися лише до повідомлення учням певного кола знань та умінь, а повинна виховувати й навчати в широкому розумінні слова.

Такої думки дотримувався вітчизняний педагог С. Миропольський, який вважав, що особистість учителя-вихователя завжди була для учнів предметом наслідування. У науково-педагогічних працях педагога «Теорія і практика виховання» (1871), «У чому наше завдання?» (1872), «Народна школа за ідеями Коменського» (1873), «Дидактичні нариси. Учень і виховуюче навчання» (1890) викладено основні концептуальні положення проблеми виховання: виховання як цілеспрямований вплив дорослих на дитину має здійснюватися з раннього дитинства; дитина – своєрідна, неповторна особистість; серед численних об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на формування людини, провідну роль відіграють соціальні, економічні, релігійні; проблема виховання – це органічне поєднання педагогічної теорії і виховної практики; ефективність виховання залежить від

учителя, його підготовки, «розумної» організації шкільного життя, взаємозв'язку школи, сім'ї і суспільства.

У 90-х роках С. Миропольський остаточно сформулював мету виховання як «підготовку дитини до життя», а серед виховних функцій вчителів перевагу надавав вихованню кращих людських морально-вольових якостей (любов до Батьківщини, народу, повага до людини і закону, гуманність, працелюбство, сором'язливість, гідність, наполегливість та ін.), потягу до морального, розумового, трудового самовдосконалення та попередженню нездорових явищ у шкільному та сімейному середовищі.

Отже, у працях видатних педагогів ХІХ – початку ХХ ст. великого значення набула проблема людської сутності вчителя, єдності його фізичного й духовного життя. Говорячи про особистість наставника, від якого залежить реалізація стратегії виховання, вітчизняні педагоги на перше місце ставили духовні цінності: гуманність, чуйність, щирість, цілеспрямованість, наполегливість, витримку та професійні якості вихователя.

Занепокоєні становищем в освіті видатні педагоги свого часу порушують питання й теоретично обґрунтовують виховні функції учителя. На сторінках педагогічних видань у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. з'являється чимало публікацій, присвячених проблемам виховних функцій учителів. Педагоги-наставники І. Белов, М. Білозерський, М. Демков, К. Єльніцький, П. Житецький, П. Лебединцев, Т. Лубенець, І. Міхневич, В. Науменко та ін. розглядають питання морального виховання, самоосвіти вчителя, ідеалів та мети виховання, ролі сім'ї і школи у вихованні підростаючого покоління.

На сторінках «Журналу для виховання» розгорнуто сформулював мету діяльності вчителя-вихователя П. Редкін. Він писав, що вчитель, який ідеєю «не зігрітий», не може називатися істинним вихователем. Мета, зміст діяльності наставника полягають у тому, щоб сприяти природному розвитку моральної свободи учня, зміцненню його волі, «витонченню духовного зору»; вчитель повинен зростити в душі дитини все прекрасне, добре та істинне, запалити незгасаючу любов до Бога та ближнього, ввести у життя здорового і тілом, і духом, здатного продовжувати подальшу освіту та діяти для загальної користі і в ім'я Всевишнього. Ця мета, за визначенням П. Редкіна, повинна стати «провідною зіркою для тих, хто покликаний до великої справи виховання» [8, с. 286].

Кореспондент журналу «Вісник виховання» Г. Роков у статті «Про педагогічну професію та її представників» [9] наголошував на тому, що педагогічна діяльність повинна бути піднесена до належного рівня серед інших видів суспільної діяльності, які вважаються найбільш плідними й

шляхетними. Справа освіти найвеличніша, бо вона зорієнтована на майбутнє людства, доля якого залежатиме від виховання підростаючого покоління.

Питання виховання підростаючого покоління набирають великої ваги для становлення національної школи, адже головне її завдання «полягає у вихованні дитини, – зазначає С. Постернак, – у новій українській школі наука мусить бути лише засобом до виховання. Поруч треба поставити мистецтво, релігію, мораль, фізичні вправи, не надаючи жодному з цих засобів виключної переваги» [7, с. 40–41].

Виховні завдання української національної школи Яків Чепіга сформулював: «Потреба мати такі школи, які виховували б не ремісника, не професійного робітника, а громадянина-творця своєї власної долі, виховувало б людей з сильною волею, свідомих і творчих в громадському колективі, аби доля громади була в залежності од їх власної долі» [13].

Розробляючи педагогічні основи виховної діяльності вчителя, М. Грушевський, вважав, що виховання як суспільне, соціальне явище, як процес формування людини, процес розвитку свідомості, волі, моральних звичок та фізичних сил повинно мати національне коріння, а кожний вчитель-наставник, вихователь повинен спрямовувати всю діяльність на те, щоб діти були добре підготовленими до самотійного життя, мали сильну незалежну волю під контролем розуму [2].

У період визвольних змагань українського народу у 1917–1920 рр. виникала потреба зміни форм виховної роботи, у бік її пожвавлення, залучення дітей до громадських справ. У новій українській державі значний наголос робиться на національне відродження та національне виховання молоді. Тому в нових проектах, постановах цього періоду йдеться лише про вдосконалення форм та методів організації виховання. Історик педагогіки С. Постернак в монографії «Із історії освітнього руху на Україні» зазначає, що «подано до уваги педагогічних рад проект національного виховання, в якому, oprіч української мови і предметів українознавства, рекомендується організовувати серед учнів гуртки, українські бібліотеки, регулярні театральні вистави по школах силами учнів, літературно-вокальні вечірки, лекції, реферати, декламацію, організовувати подорожі-екскурсії для огляду пам'яток української минувшини, всякі спілки, союзи учнів тощо» [7, с. 66].

Національне виховання розглядалося як невід'ємна складова діяльності держави. У зверненнях уряду до педагогів їм пропонувалося проводити позашкільні заходи виховного характеру, присвячені життю й творчості діячів української культури. Щоб полегшити діяльність вихователів, класних керівників шкіл у цьому напрямі до звернень подавалися показники драматичних, вокальних та музичних творів та методичні розробки на допомогу організаторам екскурсій, інших видів позашкільної виховної роботи.

Отже, методи й форми організації виховної роботи з учнями в позаурочний час вдосконалювалися та урізноманітнювалися, особливої уваги при цьому надавалося національному вихованню учнів.

Події років громадянської війни та становлення Української держави безсумнівно вплинули на загальний стрій шкільної справи. «Добре відомо, яку напружену боротьбу з видимими негативними явищами шкільного життя проводять педагогічні сили, що працюють на Україні, як пильно дбають вони про піднесення на належну височінь попсованого механізму шкільно-виховальної справи, як настирливо шукають тих засобів, які б могли направити на бажаний шлях виховання молоді», – зазначає у звертанні до начальників вищих початкових, середніх шкіл та земських і міських самоврядувань Міністр науки, освіти і мистецтва М. Василенко [5, арк. 118–119]. У своєму зверненні він радить: «В основу виховання учнів слід покласти не образливі для гідності та шкідливі для здоров'я дисциплінарні кари, а пошану і довір'я дитині, вигріті доброзичливістю й любов'ю до неї» [5, арк. 119].

У період з лютого до серпня 1918 року, коли Київ і частина України перебували під більшовицькою владою, відбувалося руйнування досягнутого в попередні роки у створенні національної школи. Насамперед зруйнувалася структура української школи. Противниками українізації фактично ліквідовувалась українська національна школа. Початий розгром українського шкільництва продовжили денікінці, які не закривали українських шкіл, але кошти виділяли тільки на утримання російських шкіл.

Доба гетьманщини була періодом особливо гострої ворожнечі та боротьби між прихильниками старої, децентралізованої російської школи і офіційною українською, а це шкідливо відбивалося на школі й освіті. Під впливом росіян-централістів, набирала сили політика, за якої нова організація української школи мала б нормально співіснувати із старою російською школою, нарівні з нею, а на ділі Україні загрожувало повне занедбання інтересів національної освіти.

В українському громадянстві після національного визволення, і, не зважаючи на всі перешкоди, справа побудови української школи міцніла і розвивалася, самим фактом свого існування, доводячи правду покладеної в її основу національної ідеї.

Одним із найгостріших завдань перетворення шкільної освіти на Україні 1918 р. була перебудова змісту, форм і методів навчально-виховної роботи в школі.

Найбільш яскраво визначалося і виявлялося у період визвольних змагань українського народу в 1917 – 1920 рр. зближення національної культури, мови, літератури, духовності, традицій, звичаїв з шкільництвом. Після довгого періоду утисків збереження національних цінностей стало політикою

держави, неабиякого значення набула школа, адже «тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідності...», – стверджувала С. Русова [10].

Націоналізація та українізація школи була наріжним каменем проектів, планів, задумів, що втілювалися в життя. Виховання в національному русі, рідна мова, релігія, культура, державність, любов до своєї землі, відчуття краси свого краю, школа праці, руху, ініціативи, волі і творчості дитини, в якому вона царствує... Ми мусимо, – зазначав Я. Чепіга, – в нашу школу внести ідеал рівності, братерства і любові [14, с. 134].

Підсумовуючи, наголосимо, що виховна робота в 1917–1920-х рр. проводилася комплексно, була одним із провідних важелів впливу на формування у молоді необхідного світогляду, забезпечувала живий зв'язок, солідарність сім'ї та школи.

Завдання та функції учителя, його роль і місце в суспільному житті істотно змінювались на різних етапах розвитку суспільства. Зміна способів і умов взаємодії людей в суспільстві, зміна мети і змісту зумовили появу нових форм і методів навчання і виховання. Виховні функції учителя сучасної школи спрямовані на виховання високоморального підростаючого покоління, формування у нього українського менталітету. Мета виховання, що конкретизується у виховних функціях, полягає у спрямуванні виховних впливів учителя початкової школи на кожну конкретну дитину, на вироблення сучасного світогляду, розвитку навичок самостійного наукового пізнання, самоцінності, самоосвіти і самореалізації особистості.

Нині у працях вітчизняних науковців доцільність застосування аксіологічного підходу у професійній підготовці та формуванні особистості майбутніх учителів схарактеризовано в дисертаційних роботах І. Слоневської (формування фундаментальних цінностей майбутнього педагога засобами зарубіжної літератури, 2002), В. Денисенко (формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів, 2005), Н. Ткачової (аксіологічні засади педагогічного процесу в сучасних загальноосвітніх навчальних закладах, 2007), Т. Варенко (виховання педагогічної толерантності майбутніх учителів на основі аксіологічного підходу, 2011), Т. Розвадовської (формування відповідальності студентської молоді засобами навчання, 2021) та ін.

Аксіологічний підхід уможливорює реалізацію мети професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи шляхом утвердження засадничої ролі цінностей через призму складників («самоцінність людини», «ціннісні пріоритети», «професійні цінності вчителя початкової школи», «національні, громадянські, загальнолюдські, сімейні, особистісні, професійні цінності») з точки зору їх відповідності ціннісним пріоритетам сучасного суспільства та соціальному замовленню на професійну підготовку майбутніх

учителів початкової школи.

Відповідно до професійного стандарту за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)» мета професійної діяльності вчителя полягає в організації навчання та виховання учнів під час здобуття освіти «шляхом формування в них ключових компетентностей і світогляду на основі загальнолюдських і національних цінностей, а також розвитку інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, необхідних для успішної самореалізації та продовження навчання» [6, с. 3]. У професійному стандарті конкретизовано перелік трудових функцій (професійних компетентностей, що входять до них), а саме: мовно-комунікативна, предметно-методична, інформаційно-цифрова, психологічна, емоційно-етична, компетентність педагогічного партнерства, інклюзивна, здоров'язбережувальна, проєктувальна, прогностична, організаційна, оцінювально-аналітична, інноваційна, здатність до навчання впродовж життя, рефлексивна [6, с. 7–11].

Отже, компетентнісний підхід визначає мету, зміст, результати професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи; орієнтує на аналіз їхньої професійної підготовки шляхом формування компетентностей та досягнення результатів навчання; спрямовує на обґрунтування найсуттєвіших загальних та спеціальних (професійних) компетенцій. Професійна спрямованість та практико-орієнтованість процесу підготовки майбутніх учителів початкової школи сприяє наближенню їхньої професійної підготовки до умов майбутньої професійної діяльності.

Висновки. Отже, вітчизняні педагоги другої половини XIX – початку XX століття відстоювали християнські, загальнолюдські й національні цінності, духовно-моральні ідеали, що лягли в основу їх творчого доробку. Саме вони порушували та обговорювали в широких колах актуальні питання навчання й виховання, пропонували шляхи вирішення найгостріших педагогічних проблем, розробляли наукову педагогічну теорію та шкільну практику роботи вчителя-вихователя, писали фундаментальні педагогічні праці, значна частина яких увійшла до золотого фонду вітчизняної педагогічної думки. Таким чином, виховними функціями вчителя, на думку вітчизняних педагогів другої половини XIX – початку XX століття, є такі: виховання кращих людських морально-вольових якостей, потягу до морального, розумового, трудового самовдосконалення та попередження нездорових явищ у шкільному та сімейному середовищі, свідоме пізнання самого себе, людського суспільства та навколишнього світу, підтримка та спрямування учня в процесі пізнання, виховання здатності до боротьби зі своїми внутрішніми та суспільними вадами, сприяння природному розвитку

моральної свободи учня, зміцнення його волі, розвиток у його душі прекрасного, доброго, істинного.

Аксіологічна мета сучасної професійної підготовки майбутніх вчителів початкової школи – формування пріоритету самоцінності кожної особистості, професійних цінностей та соціальної відповідальності майбутніх учителів.

Компетентнісний підхід у професійній підготовці майбутніх вчителів початкової школи уможливорює визначення мети, змісту, результатів їх підготовки; орієнтує на аналіз професійної підготовки у закладах вищої та фахової передвищої освіти шляхом формування компетентностей та досягнення результатів навчання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в характеристиці виховних функцій учителів початкової школи у контексті акмеологічного підходу.

Література:

1. Бірюк Л. Аксіологічний підхід до формування майбутнього вчителя початкової ланки освіти. *Шлях освіти*. 2008. № 4. С. 24-27.
2. Веремчук А.П. Теоретичні основи виховання у працях М.С. Грушевського. Автореферат дис ... канд.пед.наук. 13.00.01. К.,1999. 19 с.
3. Денисенко В.В. Формування ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Х., 2005. 19 с.
4. Кірдан О.Л., Стрінок М.В. Підготовка майбутніх учителів початкових класів: наукові рефлексії українських дослідників. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал*. 2023. № 7(13) С. 524-537. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-524-537](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-524-537)
5. Про міри по посиленню виховної частини в середніх навчальних закладах. ЦДІА у м. Києві, ф.707, оп.311, спр.1, арк.61–119.
6. Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)»: Наказ Міністерства № 2736 від 23.12.2020 р. URL: <https://www.me.gov.ua/ascod/List?lang=uk-UA&id=d6a26174-d0fd-406b-9c30-7a4043f04eb5&tag=SistemaOblikuPublichnoiInformatsii&pageNumber=8&fCtx=inName&fSort=date&fSdir=desc>
7. Постернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. К.: Друкар, 1920. 130 с.
8. Редкін П.Г. Що таке виховання. *Журнал для виховання*. 1857. №3. С. 263–287.
9. Роков Г.О. Про педагогічну професію та її представників. *Вісник виховання*. 1897. №1. С. 79–118.
10. Русова С. Незалежна школа. *Вільна українська школа*. 1917. Ч.1.
11. Тимошенко П.З. Очерки науки про виховання. Ч.1. Педагогіка. Х.: Універс. тип., 1866. 254 с.
12. Ушинський К.Д. Три елементи школи. *Журнал для виховання*. 1857. №5. С. 461–486.

13. Чепіга Я. До трудової вільної школи. *Вільна українська школа*. 1918–1919. № 8–9. С.84.
14. Чепіга Я. Школа й освіта на Україні. *Вільна українська школа*. Ч. 8–9. 1919. С. 134.

References:

1. Biriuk, L. (2008) Aksiologichniy pidkhid do formuvannya maibutnoho vchytelia pochatkovoï lanky osvity [An axiological approach to the formation of the future teacher of the primary level of education]. *Shliakh osvity*. № 4. P. 24-27 [in Ukrainian].
2. Veremchuk, A.P. (1999). Teoretychni osnovy vykhovannya u pratsiakh M.S. Hrushevskoho [Theoretical foundations of education in the works of M.S. Hrushevskyi]. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Denysenko, V.V. (2005). Formuvannya tsinnisnykh oriientsii maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Formation of value orientations of future primary school teachers]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Khark. nats. ped. un-t im. H.S.Skovorody [in Ukrainian].
4. Kirdan, O.L., Striuk, M.V. (2023). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv: naukovy refleksii ukrainskykh doslidnykiv [Training of future primary school teachers: scientific reflections of ukrainian researchers]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi (Seriia «Pedahohika», Seriia «Pravo», Seriia Ekonomika», Seriia «Derzhavne upravlinnia», Seriia «Tekhnika», Seriia «Istoriia ta arkeolohiia»): zhurnal*. № 7(13) P. 524-537. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7\(13\)-524-537](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-7(13)-524-537) [in Ukrainian].
5. Pro miry po posylenniu vykhovnoi chastyny v serednikh navchalnykh zakladakh. TsDIA u m. Kyievi, f.707, op.311, spr.1, ark.61–119.
6. Profesiyni standart za profesiiny «Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel zakladu zahalnoi serednoi osvity», «Vchytel z pochatkovoï osvity (z diplomom molodshoho spetsialista)»: Nakaz Minekonomiky № 2736 vid 23.12.2020 r. URL: <https://www.me.gov.ua/ascod/List?lang=uk-UA&id=d6a26174-d0fd-406b-9c30-7a4043f04eb5&tag=SistemaOblikuPublichnoiInformatsii&pageNumber=8&fCtx=inName&fSort=date&fSdir=d esc> [in Ukrainian].
7. Posternak, S. (1920). Iz istorii osvithnoho rukhu na Ukraini za chasy revoliutsii 1917–1919 rr. [From the history of the educational movement in Ukraine during the revolution of 1917–1919]. K.: Drukar [in Ukrainian].
8. Redkin, P.H. (1857). Shcho take vykhovannya [What is education]. *Zhurnal dlia vykhovannia*. №3. P. 263–287.
9. Rokov, H.O. (1897). Pro pedahohichnu profesiïu ta yii predstavnykiv [About the teaching profession and its representatives]. *Visnyk vykhovannia*. №1. P. 79–118.
10. Rusova, S. (1917). Nezalezhna shkola [Independent school]. *Vilna ukrainska shkola*. Ch.1. [in Ukrainian].
11. Tymoshenko, P.Z. (1866). Ocherky nauky pro vykhovannya [Essays on the science of education]. Ch.1. Pedahohika. Kh.: Univers. typ.
12. Ushynskyi, K.D. (1857). Try elementy shkoly [Three elements of school]. *Zhurnal dlia vykhovannia*. №5. P. 461–486.
13. Chepiha, Ya. (1918–1919). Do trudovoi vilnoi shkoly [To the labor free school]. *Vilna ukrainska shkola*. № 8–9. P.84. [in Ukrainian].
14. Chepiha, Ya. (1919). Shkola y osvita na Ukraini [School and education in Ukraine]. *Vilna ukrainska shkola*. Ch. 8–9. P. 134 [in Ukrainian].

УДК 378.016:930.2:018.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-865-872](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-865-872)

Козлова Лілія Борисівна кандидат історичних наук, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, Черкаська медична академія, вул. Хрещатик, 215, м. Черкаси, 18000, тел.: (0472)37-33-10, <https://orcid.org/0000-0001-5459-0649>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІД ТРАДИЦІЙНИХ МЕТОДІВ ДО ЦИФРОВИХ РЕСУРСІВ

Анотація. Новаторські стратегії педагогічного процесу викладання історії вищої освіти зазнають значних трансформацій - від звичних традицій до використання передових цифрових ресурсів.

Сучасний стрімкий розвиток технологій і доступ до цифрових ресурсів дозволяють викладачам використовувати нові інструменти для створення активного, цікавого та ефективного навчального середовища.

У контексті нової освітньої парадигми наголошується на важливості визнання здобувача вищої освіти як активного учасника сучасного суспільства та робиться наголос на розвитку постійної пізнавальної активності. Це призводить до суттєвої трансформації освітніх програм, методів і технологій навчання.

У сучасних умовах у навчанні набуває визнання системно-діяльнісний підхід, що спрямовує увагу на використання активних методів пізнання. Помітний акцент на проблемних, багатокомпонентних моделях занять, спрямованих на стимулювання творчості та колективної співпраці. Використання цих підходів сприяє стимулюванню розвитку ключових умінь здобувачів вищої освіти: когнітивних, регулятивних, комунікативних тощо.

Завдяки швидким і різноманітним змінам технологій цифрові ресурси та інструменти змінюють парадигму історичної освіти. Традиційні лекції та підручники стикаються з віртуальними турами, інтерактивними платформами та груповими проектами, даючи здобувачу освіти можливість активно та змістовно зануритися в матеріал. Ця зміна сприяє глибшому розумінню історичних подій, розвиває критичне мислення та аналітичні навички.

Важливо відзначити, що інноваційні підходи не замінюють, а доповнюють традиційні методи. Враховуючи важливість фундаментальних знань і концепцій, важливо підтримувати баланс між інноваціями та збереженням історії.

Ключові слова: інновації, заклади вищої освіти, традиційні методи, цифрові ресурси.

Kozlova Liliya Borisovna Candidate of historical sciences, associate professor of the Department of Humanities, Herkasy Medical Academy, Khreshchatyk St., 215, Cherkasy, 18000, tel.: (0472)37-33-10, <https://orcid.org/0000-0001-5459-0649>

INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING HISTORY IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION: FROM TRADITIONAL METHODS TO DIGITAL RESOURCES

Abstract. Innovative strategies of the pedagogical process of teaching the history of higher education are undergoing significant transformations - from the usual traditions to the use of advanced digital resources.

Today's rapid development of technology and access to digital resources allow teachers to use new tools to create an active, interesting and effective learning environment.

In the context of the new educational paradigm, the importance of recognizing the student as an active participant in modern society is emphasized and emphasis is placed on the development of constant cognitive activity. This leads to a significant transformation of educational programs, teaching methods and technologies.

In modern conditions, a system-activity approach is gaining recognition in education, which directs attention to the use of active methods of learning. There is a noticeable emphasis on problem-based, multi-component lesson models aimed at stimulating creativity and collective collaboration. The use of these approaches helps stimulate the development of students' key skills: cognitive, regulatory, communicative, etc.

Thanks to rapid and diverse changes in technology, digital resources and tools are changing the paradigm of history education. Traditional lectures and textbooks collide with virtual tours, interactive platforms, and group projects, giving students the opportunity to actively and meaningfully immerse themselves in the material. This change contributes to a deeper understanding of historical events, develops critical thinking and analytical skills.

It is important to note that innovative approaches do not replace, but complement traditional methods. Given the importance of fundamental knowledge and concepts, it is important to maintain a balance between innovation and historical preservation.

Keywords: innovations, institutions of higher education, traditional methods, digital resources.

Постановка проблеми. Постановка проблеми в контексті інноваційної методики викладання історії у Закладі вищої освіти передбачає аналіз сучасних викликів і недоліків традиційних підходів до викладання історії. Однією з ключових проблем є необхідність адаптації освітніх методів до мінливих вимог сучасного суспільства та викликів глобалізації.

Традиційні методи навчання, які базуються на лекційній формі та відтворенні фактів, можуть не задовольнити потреб сучасних здобувачів освіти, активних, зацікавлених у глибокому розумінні та аналізі історичних подій. Такі методи також можуть бути менш ефективними для розвитку критичного мислення та аналітичних навичок, які необхідні для успішної адаптації до сучасних викликів.

Ще однією проблемою є недостатня активність та залучення здобувачів освіти до навчального процесу. Традиційні методи можуть призвести до пасивного сприйняття матеріалу та недостатньої мотивації до самостійного опрацювання історичної інформації.

Крім того, відсутність використання сучасних технологій та інтерактивних засобів може обмежити можливості поглибленого вивчення історії. Це може призвести до втрати інтересу учнів і недостатнього засвоєння матеріалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз підходів методики викладання історії у Закладі вищої освіти виявляється в творчості провідних методистів, таких як В. Дубінський, Г. Яковенко, а також О. Пометун. У їхніх наукових працях частково розкривається проблематика особливостей навчального процесу на курсі історії у закладах вищої освіти.

Мета статті – детальне дослідження і аналіз інноваційних підходів до викладання історії в Зкладах вищої освіти, зокрема в контексті переходу від традиційних методів навчання до використання цифрових ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація та посилення міжнародної співпраці ставлять перед Зкладами вищої освіти завдання підготовки конкурентоздатних фахівців, здатних адаптуватися до швидкозмінного світу. Інноваційні методи викладання дозволяють акцентувати на розвитку критичного мислення, творчих навичок, вмінь розв'язувати проблеми та працювати в колективі, що відповідає вимогам сучасного ринку праці.

У сучасному світі також існує потреба у формуванні в здобувачів вищої освіти критичного ставлення до інформації, уміння швидко її аналізувати та опрацьовувати. Інноваційні підходи дозволяють залучати різноманітні джерела інформації, включаючи цифрові ресурси та онлайн-джерела.

Відповідно до чинного в Україні Закону «Про інноваційну діяльність» інноваціями можуть бути визначені нові або вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукція чи послуги, а також

організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного чи іншого характеру, які суттєво поліпшити якість і структуру виробництва та соціальної сфери.

У сучасних умовах вищої освіти актуальними є проблеми, пов'язані з впровадженням інноваційних технологій і методик навчання. Це зумовлено підвищенням гуманізації та гуманізації змісту технічної освіти, введенням нових предметів і, як наслідок, підвищенням попиту на науково-педагогічних працівників, здатних реалізувати інноваційний підхід у реалізації цих тенденції в процесі навчання та навчання [2].

Показово, що викладачам надається можливість створювати та впроваджувати власні інноваційні методики навчання, сприяючи тим самим поступовому переходу вищої освіти на новий рівень.

Важливою вимогою є вміння педагогічних працівників адаптувати та застосовувати інноваційні підходи до навчання відповідно до потреб та можливостей здобувачів вищої освіти. Це дає змогу створити більш захоплююче та ефективне навчальне середовище, сприяючи активному засвоєнню знань, розвитку творчих здібностей та формуванню критичного мислення здобувачів вищої освіти [1].

Освітні інновації характеризуються як спрямований процес поступових змін, що ведуть до трансформації цілей, змісту, методів, форм навчання, а також стилів діяльності. Головною метою таких змін є адаптація навчального процесу до сучасних вимог та соціальних запитів ринку праці.

Проте важливо враховувати, що впровадження та закріплення інновацій в освітній практиці має супроводжуватися позитивними перетвореннями. Іншими словами, інноваційні підходи мають стати ефективними засобами вирішення актуальних завдань конкретного навчального закладу та пройти експериментальну перевірку перед остаточним застосуванням [1].

При цьому ключовими аспектами впровадження інноваційних методів є моделювання сучасних підходів, організація нетрадиційних форм занять (лекції, практичні заняття, семінари), індивідуалізація засобів навчання, використання різноманітних форм навчання залежно від вибору здобувачів вищої освіти, поглиблення знань, сприяння проблемному підходу.

Крім того, це науково-експериментальне навчання при вивченні нового матеріалу, розробка нової системи контролю та оцінювання знань здобувачів вищої освіти, а також використання сучасних комп'ютерних і мультимедійних засобів для підвищення ефективності навчання.

Розширення освітнього простору на основі електронно-інформаційного освітнього середовища, а також залучення додаткових зовнішніх сервісів та налагодження тісного зв'язку між викладачами та здобувачів вищої освіти. Використовуючи наявні можливості єдиного освітнього простору Закладу вищої освіти, створюється платформа для взаємодії.

Наприклад, це може бути форум для обговорення питань, чат для миттєвого спілкування, а також система обміну повідомленнями. Велика увага приділяється оцінюванню знань здобувачів вищої освіти за допомогою завдань, тестів та інших засобів [3,67].

Однак однією з проблем є встановлення ефективного зворотного зв'язку. Крім того, ваше завдання — за допомогою сервісів оцінити рівень задоволеності здобувачів вищої освіти викладанням дисципліни в тестовому режимі. Отримана інформація може бути використана для вдосконалення навчального процесу та підвищення якості навчання [3,67].

Таким чином, розширення можливостей електронно-інформаційного освітнього середовища та інтеграція сторонніх сервісів у навчальний процес сприяють покращенню комунікації між викладачами та здобувачами вищої освіти, а також сприяють контролю якості освіти. Протест, вирішення питань зворотного зв'язку є важливою складовою успішного впровадження цих інноваційних практик.

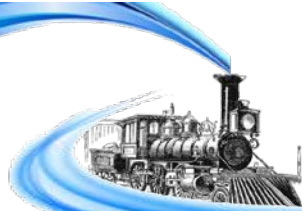
Використання цифрових засобів та інтерактивних платформ вимагає від викладачів високої компетентності в цифровій грамотності та організації навчального процесу в онлайн-середовищі. Додатково, питання захисту персональних даних здобувачів вищої освіти та конфіденційності інформації також мають бути належним чином вирішені.

Інновації в освіті мають бути спрямовані на створення більш стимулюючого, динамічного та інтерактивного середовища, що сприяє залученню с здобувачів вищої освіти до навчання та розвитку їх творчих здібностей. Такі зміни є ключовим елементом забезпечення якісної освіти, яка готує молодь до викликів сучасного світу та сприяє їх успішному інтегруванню на ринку праці [4].

Традиційні методи викладання історії, донедавна були основними елементами навчального процесу. Однак із появою сучасних технологій і доступом до цифрових ресурсів перед викладачами відкриваються нові можливості. Інноваційні підходи дозволяють покращити залучення здобувачів освіти і глибше зрозуміти матеріал.

Одним із ключових аспектів інноваційного навчання історії є перехід від пасивного сприйняття інформації до активної взаємодії з матеріалом. Віртуальні тури, інтерактивні майданчики та відеоматеріали роблять навчальний процес більш захоплюючим та доступним. Здобувачі освіти можуть досліджувати історичні події віртуально, обмінюючись досвідом та дискутуючи з однолітками [4].

Інноваційні методи сприяють розвитку критичного мислення та аналітичних навичок. Здобувачі освіти вчаться аналізувати різні точки зору на

історичні події, що є надзвичайно актуально в сучасних історичних реаліях, перевіряти надійність джерел і розвивати навички критичної оцінки.

Значний вплив на розвиток як професійних, так і особистісних якостей майбутніх спеціалістів має включення в навчальний процес активних форм навчання.

У сучасних умовах системи інтерактивного навчання з гуманітарних дисциплін можна розглядати як сукупність методів і технологій, у тому числі технологій дистанційного навчання, які мають свою специфіку та логіку. Наприклад, інтерактивна система навчання історії може поєднувати такі компоненти:

Компетентний підхід до вивчення та викладання історії: цей підхід включає метод сократівського діалогу, який сприяє активному обговоренню та аналізу історичних питань.

Технологія продуктивної діяльності інтелекту: курс підвищення творчої компетентності сприяє розвитку творчих умінь учнів.

Збірник статей і методичних матеріалів «Використання інтерактивних методів у викладанні історії»: цей ресурс може містити матеріали для підготовки викладачів і студентів до використання інтерактивних методів навчання.

Інтерактивні методи навчання як частина соціальної освіти: Розглядаються різні підходи до інтерактивного навчання в контексті соціальної освіти.

Малі групи та їх ефективна організація: розглянемо, як організувати роботу в малих групах та правила ефективної співпраці.

Навчання професійним навичкам: включає інтерактивні методи практичного розвитку практичних навичок здобувачів освіти.

Відгуки та практичні поради: Допомагає підвищити залученість здобувачів освіти і покращити процес навчання.

Застосування інтерактивних методів викладання історії сприяє активній підготовці майбутніх спеціалістів, які зможуть ефективно використовувати свої знання та вміння на ринку праці.

Засвоєння історичної інформації з використанням знань з інших галузей наук: інноваційні методи навчання стимулюють студентів застосовувати знання з різних галузей наук (наприклад, соціології, економіки, політики) для кращого розуміння історичних подій та їх впливу на сучасність [1].

Інноваційні підходи до навчання історії України у Закладах вищої освіти спираються на глибокий гуманістичний підхід, спрямований на розвиток і самовдосконалення особистості, а також на розкриття її потенціалу та творчих здібностей. Ці методи створюють сприятливі умови для оптимізації навчального процесу та формування висококваліфікованих спеціалістів [1].

Інноваційні методи навчання історії у ЗВО сприяють глибокому розвитку особистості здобувачів освіти, формуванню критичного мислення та аналітичних здібностей.

Вони допомагають створити стимулююче та інтерактивне навчальне середовище, де здобувачі освіти можуть активно залучатися до вивчення історії України, а також виявляти свій творчий потенціал.

Інноваційні методи викладання історії у ЗВО відображають сучасні підходи до навчання, які спрямовані на глибоке розуміння минулого та його впливу на сьогодення. Ці підходи активно враховують не лише фактичну історичну інформацію, а й ширший контекст соціокультурних і глобальних процесів.

При використанні інноваційних методів навчання історії здобувачі освіти мають можливість активно взаємодіяти з матеріалом через дискусії, проекти, рольові ігри та практичні завдання. Це дозволяє їм не лише здобувати знання, а й використовувати їх у реальних умовах, аналізувати причинно-наслідкові зв'язки, розвивати аналітичне та критичне мислення [4].

Застосування інноваційних методів також передбачає використання сучасних технологій та цифрових ресурсів. Візуалізувати історичні події можна за допомогою мультимедійних матеріалів, інтерактивних візуалізацій та віртуальних турів. Це допомагає створити більш привабливе та інформативне навчальне середовище, яке сприяє глибокому вивченню історичних фактів і концепцій [4].

При всій актуальності інноваційних методів, важливо зберегти баланс між ними і традиційними підходами. Базові поняття і фундаментальні знання не втрачають свого значення. Правильне поєднання інновацій і традицій може забезпечити глибоке і збалансоване засвоєння історичних знань.

Інноваційні методи навчання історії також покликані підготувати здобувачів освіти до розв'язання складних сучасних проблем. Вони навчають аналізувати історичні помилки та досягнення, розуміти різні підходи та точки зору, адаптуватися до змін і розробляти конструктивні рішення.

Таким чином, інноваційні методи навчання історії у ВНЗ є важливим кроком до забезпечення високоякісної освіти, яка формує глибоке розуміння історичних процесів та навички аналізу, критичного мислення і творчості. Вони допомагають студентам не лише засвоїти факти, але й розглядати історію як важливий інструмент для розуміння світу та власної ролі у ньому.

Висновки. Інноваційні підходи до викладання історії у ЗВО відкривають широкі можливості для вдосконалення навчального процесу. Вони сприяють активному навчанню, глибокому розумінню історичних подій та розвитку критичного мислення. Проте успіх вимагає збалансованого підходу та уваги до дотримання основних принципів історичної освіти.

Література:

1. Гордієнко Н. Кейс-метод як засіб формування професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників у вищій школі. Людинознавчі студії. Серія : Педагогіка. 2017. Випуск 4/36. С. 64–73.
2. Дубінський В. А. Методика викладання історії: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. 2-е вид., виправлене і доповнене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 86 с.
3. Попова О. В., Ткачова Н. О., Васильєва С. О. Інноватика в галузі освіти: методичні рекомендації до проведення лекційних, семінарських занять, організації позааудиторної самостійної роботи, підготовки до підсумкової атестації. Харків, 2020. 55 с.
4. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324

References:

1. Gordienko, N. (2017). Kejs-metod jak zasib formuvannja profesijnoї kompetentnosti majbutnih social'nih pedagogiv i social'nih pracivnikov u vishhij shkoli [Case-method as a means of forming the professional competence of future social pedagogues and social workers in higher education]. *Ljudinoznavchi studii. Serija : Pedagogika - Humanities studies. Series: Pedagogy*, 4/36, 64–73 [in Ukrainian].
2. Dubins'kij, V. A. (2019). *Metodika vkladannja istorii [Methodology of teaching history]*. (vol. 1-2). Kam'janec'-Podil's'kij : Kam'janec'-Podil's'kij nacional'nij universitet imeni Ivana Ogiienka [in Ukrainian].
3. Popova, O. V., Tkachova, N. O., Vasil'eva, S. O. (2020). *Innovatika v galuzi osviti [Innovation in the field of education]*. Harkiv [in Ukrainian].
4. Jakovenko, G. G. (2017). *Metodika navchannja istorii [Methodology of teaching history]*. Harkiv: Vidavnictvo HNADU [in Ukrainian].

УДК 37:355.58

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-873-882](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-873-882)

Кузьменко Василь Васильович доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки й менеджменту освіти, КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», вул. Покришева, 41, м. Херсон, 73034, <https://orcid.org/0000-0002-5424-8234>

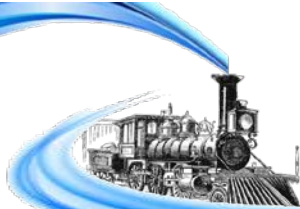
ПОЗАУРОЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ В ШКОЛІ: ІСТОРІЯ ТА СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Враховуючи реалії сьогодення, введення в Україні 24 лютого 2022 року воєнного стану, виникає необхідність переглянути організацію процесу позаурочної діяльності в закладах середньої освіти. Але для того, щоб зміцнити моральні цінності школярів необхідно кардинально переосмислити орієнтири позаурочної діяльності, особливо якщо це стосується питання безпеки життєдіяльності дітей та молоді. Щоб уникнути помилок, а у сфері цивільного захисту та безпеки життєдіяльності, їх наявність може призвести до негативних, особливо тяжких наслідків, при формуванні заходів позаурочної діяльності у сучасній школі потрібно вивчити досвід попередніх років та проаналізувати нормативні документи у сфері цивільного захисту.

За останні роки спостерігається тенденція до зниженні рівня вихованості у дітей шкільного віку, тому при розробці освітніх стандартів необхідно приділити особливу увагу позаурочної діяльності школярів. Необхідно ретельно розробляти комплекс позаурочних заходів, проведення дозвілля учнями, з метою усунення прогалин, що негативно впливають на виховання дітей.

В. Сухомлинський, вважав, що можливості для всебічного розвитку школярів у позаурочні години дуже широкі. Він вважав, що необхідними умовами правильної організації вільного часу школярів є чітка організація всієї системи позакласної та позаурочної виховної діяльності, педагогічне забезпечення системи та структури виховної діяльності з учнями в позашкільному середовищі [1, с. 149].

Особливо звернути увагу необхідно на наочність та залучення до активного дозвілля, обов'язково теоретичні знання поєднати з практичним виконанням отриманих навичок. Враховуючи довгий час дистанційного навчання в Україні, як наслідок проблема соціальної адаптації дітей в суспільстві, тому доцільно застосування групових форм просвітницької діяльності та виконання заходів під час позаурочної роботи. Підвищення

мотивації учнів до нових знань, навичок можливо тільки при послідовному навчанні та його системності.

Вивчення історичного досвіду проведення позаурочної роботи з учнями шкіл за напрямком цивільного захисту сформує можливість ідентифікувати апробовані часом дієві заходи навчання.

Ключові слова: позаурочна робота, цивільна оборона, навчання з цивільного захисту, просвітницька діяльність під час позаурочної роботи.

Kuzmenko Vasyl Vasyliovych Doctor of Pedagogic Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogics and Psychology, Communal Higher State Educational Institution “Kherson Academy of Continuing Education”, Pokrysheva St., 41, Kherson, 73034, <https://orcid.org/0000-0002-5424-8234>

EXTRACURRICULAR ACTIVITIES ON CIVIL PROTECTION AT SCHOOL: HISTORY AND THE PRESENT

Abstract. Taking into consideration the realms of today, the introduction of martial law in Ukraine on 24 February 2022, there is a necessity to review the organization of extracurricular activities in secondary educational institutions. However, in order to be able to strengthen the pupils' moral values, it is necessary to radically rethink the guidelines for extracurricular activities, especially when it comes to the question of life safety of children and the youth. In order to avoid mistakes, and in the field of civil protection and life safety, their presence can lead to negative, especially serious consequences, when designing extracurricular activities in a modern school, it is necessary to study the experience of previous years and analyze regulatory documents in the field of civil protection.

In recent years, there has been a trend towards a decline in the level of education of school-age children, so when developing educational standards, special attention should be paid to the extracurricular activities of schoolchildren. It is necessary to carefully develop a set of extracurricular activities and leisure time for students in order to eliminate gaps that negatively affect the upbringing of children.

V. Sukhomlynskyi believed that the opportunities for comprehensive development of schoolchildren during extracurricular hours are very wide. He believed that the necessary conditions for the proper organisation of schoolchildren's free time are a clear organisation of the entire system of extracurricular and extracurricular educational activities, pedagogical support of the system and structure of educational activities with students in the extracurricular environment [1, p. 149].

Particular attention should be paid to visibility and involvement in active leisure, and it is imperative to combine theoretical knowledge with the practical

application of the skills acquired. Given the long period of distance learning in Ukraine, and the resulting problem of children's social adaptation in society, it is advisable to use group forms of educational activities and activities during extracurricular activities. Increasing students' motivation to acquire new knowledge and skills is possible only with consistent and systematic training.

Studying the historical experience of conducting extracurricular activities with school students in the area of civil protection will help identify time-tested and effective training measures.

Keywords: extracurricular activities, civil protection, civil protection education, educational activities during extracurricular activities.

Постановка проблеми. Позаурочна робота з цивільного захисту закладу освіти дозволяє розвивати у дітей та молоді культуру безпеки життєдіяльності, фізичну витривалість, технічну та іншу творчість, передувати здобуттю ними первинних професійних знань, вмінь і навичок, необхідних для їх соціалізації, подальшої самореалізації. Позаурочна робота дає широкі можливості для розвитку творчої активності учнів, їхніх нахилів, здібностей та інтересів. Вивчення історії проведення позаурочної роботи з цивільного захисту (цивільної оборони) зі школярами дозволить усвідомити позитивні та негативні напрямки цієї діяльності в закладах освіти в певні історичні періоди та які саме заходи в подальшому при практичному застосуванні дітьми показали результати щодо збереження життя та здоров'я.

Знання первинних джерел і аспектів історичного формування позаурочної роботи з цивільної оборони дозволить визначити підґрунтя, стратегічну мету позаурочної роботи з цивільного захисту України сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основу організації позакласної роботи досліджували багато відомих педагогів минулого й сучасності, а саме: Я. Коменський, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ушинський, М. Стельмахович, Ю. Колягін, З. Слєпкань, М. Фіцула, С. Русова, С. Шацький та інші.

Проблемою організації позакласної та позаурочної діяльності молодших школярів зверталися у своїх працях Ю. Бабанський, О. Голік, Н. Кудикіна, Г. Майборода, К. Слесик, Т. Сущенко, Т. Чубенко та інші.

Організації позаурочної роботи є предметом наукових розвідок українських дослідників Н. Бондаря, М. Боришевського, В. Демиденко, Л. Канішевської, С. Карпенчук, О. Киричук, Б. Кобзара, С. Коваленко, М. Красовицького, В. Лозової, Г. Пустовіта, І. Соколової, М. Стельмаховича, В. Струманського, Т. Сущенко, М. Трофанової, Я. Чепіги, та ін.

Роль і місце позаурочної діяльності учнів у навчально-виховному процесі розглядали зарубіжні дослідники Д. Брубекер, Ф. Бьюїссон, А.Валлон, О.Вільман, А.Дистервег, Дж. Дьюї, Р. Еджвардт, Я. Корчак, А. Маслоу, Ж.-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, М. Хайдегер, З. Хемус, С. Шуман та ін.

Навчання та виховання фахівців служби цивільного захисту, організація підготовки учнів присвячені наукові дослідження таких авторів, як О. Бикова, Н. Вовчаста, А. Дячук, О. Євсюков, О. Зачко, І. Іванов, О. Іващенко, М. Козяр, І. Коваль, В. Король, А. Кузик, М. Кусій, В. Лефтеров, Г. Лещенко, А. Литвин, І. Овчарук, І. Осипенко, Л. Перелигіна, В. Пліско, Р. Ратушний, Л. Руденко, В. Садковий, Р. Сірко, О. Тімченко, Т. Ткаченко, Б. Шуневич та ін.

Мета статті дослідити історичне переформатуванням позаурочної роботи від цивільної оборони до цивільного захисту з учнями шкіл, враховуючи зміни у сфері цивільного захисту в різні історичні періоди. Дослідження проведено на підставі архівних документів, навчально-методичної літератури та нормативно-правових актів.

Виклад основного матеріалу. Робота щодо популяризації культури безпеки життєдіяльності серед дітей та молоді, формування здорового та безпечного способу життя, оволодіння навичками самозахисту та рятування відбувається в закладах позашкільної освіти та під час проведення змагань всіх рівнів за тематикою безпеки життєдіяльності. Навчання у гуртках, участь у змаганнях дозволяє їх учасникам поглибити теоретичні знання з питань безпеки життєдіяльності, відпрацювати навички з проведення простіших рятувальних заходів, передбачати розвиток екстремальних ситуацій, уникати можливих небезпек [2].

Канішевська Л.В. дає визначення позаурочної діяльності, як організованих і цілеспрямованих занять, які проводяться в позаурочний час для розширення і поглиблення знань, умінь і навичок, розвитку самостійності, індивідуальних здібностей і нахилів учнів, а також задоволення їхніх інтересів і забезпечення корисного відпочинку [3. с.122].

Розуміння сучасної організації позаурочної роботи з цивільного захисту є визначення історичної послідовності формування навчання дітей безпеки життєдіяльності в певні історичні періоди.

Аналізуючи архівні матеріали щодо проведення позаурочної роботи в сфері цивільного захисту (цивільної оборони), встановлено, що у 1967 році спільним наказом Міністерства освіти УРСР та Штабом Цивільної оборони УРСР розглядалось питання усунення недоліків та підвищення якості освіти учнів з предмету «Цивільна оборона». Так, зазначеним наказом з метою усунення недоліків центральні органи виконавчої влади зобов'язували обласні Київський та Севастопольський міські відділи народної освіти та штаби цивільної оборони областей та м. Севастополь:

- прийняти заходи до підвищення теоретичного, методичного і організаційного рівня навчальні заняття та позаурочну роботу з цивільної оборони в середній школі.

Основною задачею підготовки учнів вважали вивчення способів захисту від зброї масового ураження, формування практичних навичок дій за сигналом ЦО та проведення рятувальних робіт;

- покращити підбір викладацького складу з предмету ЦО в школах. До викладання даного предмета залучали вчителів, які мали військову освіту, знання та навички предмету цивільна оборона, а також досвід роботи в школі;

- розробити конкретні плани підготовки та перепідготовки викладачів ЦО на курсах цивільної оборони [4].

Історію формування позаурочного навчання у сфері цивільного захисту можна розглянути на прикладі проведення військово-спортивних ігор, які під впливом військово-політичної ситуації в державі змінювали напрямки підготовки, тренувань та виконання нормативів.

Так, у 1967 році відбувся перший Всесоюзний фінал гри «Зарниця», який проводився в м. Севастополь і прийняли участь 33 загону юнаків. У тому ж році, було затверджено нове Положення про військово-спортивну гру «Зарниця», відповідно до вимог якого учасники поділялися на 3 вікові групи: учні 3-4 класів, 5-6 класів та старші 7-8 класи, для кожної вікової групи затверджувалася програма навчання [5].

У 80-х роках за наказами Штабу цивільної оборони проводились змагання по цивільній обороні, так у 1981 році Центральним комітетом ЛКСМ України (Ленінська Комуністична Спілка Молоді), спільно зі Штабом Цивільної оборони УРСР проведений в м. Яворів Львівської області республіканський фінал «Зарниця - 81». У змаганнях прийняли участь юнармійські загони загальноосвітніх шкіл областей республіки та міст Київ та Севастополь із загальною кількістю учасників 540 осіб. Учасники змагань продемонстрували підготовку з цивільної оборони, практичні навички та виконання нормативів ЦО (цивільної оборони). Кращу підготовку до змагань по цивільній обороні показали загони Львівської, Миколаївської, Житомирської, Хмельницької, Ворошиловградської (Луганська), Сумської області та міста Севастополя. Але під час змагань було виявлено і ряд недоліків у підготовці, а саме:

- слабка натренованість в одяганні протигазів на «ураження», в наданні первинної медичної допомоги;

- нечіткі дії учасників змагань при спалаху ядерного вибуху;

- неякісне виготовлення ватна-марлевих пов'язок та не правильне проведення часткової санітарної обробки [6].

За результатами змагань штабами Цивільної оборони областей робились висновки, враховувались вказані недоліки та продовжувалась робота щодо підготовки учнів до наступних змагань. Крім того, для навчання, тренування учнів та підготовки до змагань з цивільної оборони залучали курси цивільної оборони областей, які фактично здійснювали навчання населення та просвітницьку роботу в сфері цивільної оборони, а в подальшому цивільного захисту України.

У 1987 році Центральним комітетом ЛКСМ України (Ленінська Комуністична Спілка Молоді), спільно зі Штабом Цивільної оборони УРСР та громадськими організаціями проведена в м. Рівне змагання з цивільної оборони «Орленок». В наказі Штабу Цивільної оборони УРСР чітко зазначалося, що підготовку юнармійських загонів до змагань з цивільної оборони здійснюють штаби та курси Цивільної оборони областей та м. Київ. В цих змаганнях прийняли участь 506 учасників, які демонстрували підготовку з цивільної оборони, практичні навички та виконання нормативів ЦО. Під час проведення змагань, крім позитивних показників, виявлялися і недоліки, які вносились до наказів штабів Цивільної оборони УРСР з метою подальшого контролю за підвищення рівня підготовки по сказаних напрямків. Так, наприклад, на змаганнях «Орленок» 1987 року встановлені такі недоліки:

- недостатні практичні навички при виконанні нормативів ЦО, особливо одягання та зняття захисних костюмів Л-1;
- використання несправних протигазів в зоні ураження;
- слабка підготовка в проведенні часткової санітарної обробки, частина загонів не укладалась в нормативний час [7].

В 1993 році Верховна рада України прийняла Закон України «Про Цивільну оборону України», одним із завдань Цивільної оборони України, як державної системи органів управління, сил і засобів, що створюється для організації і забезпечення захисту населення від надзвичайних ситуацій, є навчання населення вміню застосовувати засоби індивідуального захисту та діяти в надзвичайних ситуаціях [8].

Нормативні документи 90-х років чітко визначили заходи щодо реалізації завдань Цивільної оборони, не виключенням стало і навчання населення, так підготовка вчителів початкової та основної школи з питань цивільної оборони здійснюється щорічно протягом одного дня під час зимових канікул. Викладачі предмета "Цивільна оборона" вищих навчальних закладів проходили підготовку під час методичних конференцій (зборів) один раз на три роки.

Населення проходило підготовку по групах:

- учні початкової та основної школи - за спеціальними програмами під керівництвом учителів;

- учні старшої школи та навчально-виховних закладів - за програмою допризовної підготовки;

- студенти вищих навчальних закладів – за спеціальними програмами [9].

Обізнаність вчителя та бажання передати знання учням є запорукою активності підростаючого покоління, готовність до освітніх експериментів, пробувати себе в різних видах діяльності.

До кола завдань утвореного Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи (Міністерство), увійшло й сприяння формуванню культури безпеки життєдіяльності у дітей та молоді. За підтримки Міністерства спільно з зацікавленими організаціями у різні роки започатковано: у 1998 році Всеукраїнську гру-випробування «Котигорошко», у 1999 році створено Всеукраїнській громадський дитячий рух «Школа безпеки», підсумковим заходом якого є Всеукраїнський збір-змагання «Школа безпеки», з 2015 року проводиться Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра "Сокіл" ("Джура"). Реалізуючи різні напрямки позашкільної роботи (туристсько-краєзнавчий, фізкультурно-спортивний, військово-патріотичний), ці заходи ставлять собі за мету підготовку учнівської молоді до дій у надзвичайних ситуаціях [10].

Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), що є системною формою позакласної роботи з військово-патріотичного та морально-етичного виховання учнівської молоді поєднує змагання з фізкультурно-спортивного, туристсько-спортивного та краєзнавчого комплексу, військово-прикладного та суспільно-державницького комплексу. Учасниками гри є діти віком від 6 до 17 років. У програму гри, крім змагань з фізичної підготовки, подолання смуги перешкод на військовому полігоні, метання гранати, орієнтування і ціле вказання (виявлення ворожих об'єктів, визначення азимуту їх стояння і дистанції до них), радіо дисципліни (порядок передачі команд і постановки завдань по радіо), саперної підготовки, стрільби з АК-74 (або іншої гвинтівки), включені змагання Рятівник. Вони складаються з етапів надання домедичної допомоги пораненому та елементів рятувальних робіт. На етапах учасники на час виконують нормативи з одягання бойового одягу пожежного, здійснюють умовний порятунок потопаючого за допомогою кінця Олександрова, збивають навчальну ціль за допомогою пожежного обладнання, надають домедичну допомогу постраждалому, надають відповіді на тестові завдання щодо дій у надзвичайних ситуаціях та порядку укриття в захисних спорудах.

У 2020 році стало зрозуміло, що карантин у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19), триватиме довше звичайних кількох тижнів, заклади освіти повинні були швидко переорієнтуватися на

продовження навчання школярів на дистанційній формі навчання, включаючи і позаурочну діяльність.

Враховуючи введення дистанційного навчання Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді розмістив на своєму сайті теоретичні теми для вивчення в дистанційному режимі та окремі практичні теми, які не вимагають доступу до спеціального обладнання та/або спорядження (наприклад: «В'язання вузлів», «Вимірювання відстані на карті» тощо) [11].

Розроблення плану позаурочної роботи покладається на керівництво закладу, враховуючи матеріальні, технічні, кадрові можливості, пропозиції батьків та реальні бажання учнів. Позаурочна активність учнів, реалізація планів щодо отримання та удосконалення навичок та вмінь є одним з напрямків перспективного розвитку школи.

Висновки. Навчання населення дій у надзвичайних ситуацій і сьогодні є важливим напрямком системи цивільного захисту, а навчання дітей діям при виникненні аварій, катастроф у мирний і воєнний час є пріоритетним на даний час. Тому навчання школярів навичкам безпечного перебування в навколишньому середовищі, елементарним правилам поведінки в надзвичайних ситуаціях різними видами позашкільної активності сприятиме досягненню завдань навчально-виховного процесу щодо безпеки життєдіяльності учнів.

Література:

1. Сухомлинський В.О. Сто порад учителям / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1988. – 310 с.
2. Про затвердження Порядку здійснення навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.2013 р. № 444. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.08.2023).
3. Канішевська Л. В. Теоретико-методологічні засади виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності / Любов Вікторівна Канішевська. – Київ: Стило, 2001. – 342 с.
4. Приказ Министра просвещения Украинской ССР и начальника штаба гражданской обороны Украинской ССР от 11.01.1967 № 10/3 «О мерах улучшения обучения учащихся средних образовательных школ по предмету «Гражданская оборона». Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф.5356. Оп. 3.спр 9.
5. Зарниця // Піонерська правда: газета. — 1967. — 26 вересня (№ 77). — С. 1.
6. Приказ начальника штаба гражданской обороны Украинской ССР от 20 июля 1981 года № 170 «О результатах соревнования по гражданской обороне на VI-м Республиканском финале «Зарница-81», посвященная XXVI съезду КПСС». Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф.5356. Оп. 3.спр 25.

7. Приказ начальника штаба Гражданской обороны Украинской ССР от 30 июля 1987 року «О результатах соревнований по гражданской обороне на 5 Республиканском финале комсомольской военно-спортивной игры «Орленок», посвященной 70-летию Великого Октября». Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). Ф.5356. Оп. 3.спр 111.

8. Про Цивільну оборону України: Закон України від 3 лютого 1993 року № 2974-XII. URL https://zakononline.com.ua/documents/show/150003___527297 (дата звернення: 03.08.2023).

9. Про затвердження Положення про Цивільну оборону України: постанова Кабінету Міністрів України від 10 травня 1994 р. № 299. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-94-%D0%BF#> (дата звернення: 03.08.2023).

10. Богданов Є.П. Підготовка учнівської молоді з питань цивільного захисту та безпеки життєдіяльності в системі позашкільної освіти у 1970-2020 роках / Євген Богданов // Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». 2021. Вип. 12 (44). С. 23-29.

11. Дистанційне навчання. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita> (дата звернення: 03.08.2023).

References:

1. Sukhomlynskyi V.O. (1988). Sto porad uchytel'ev [100 pieces of advice for teachers]. Kyiv: Radianska Shkola [in Ukrainian].

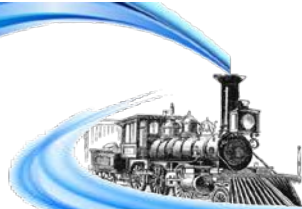
2. Pro zatverdzhennya Poriadku zdiysnennia navchannia naselennia diyam u nadzvychnykh sytuatsiiakh: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 iun. 2013 № 444 [On approval of the procedure for training the population to act in emergency situations: resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from June 26 2013 № 444] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/444-2013-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Kanishevskaya L.V. (2001). *Teoretyko-metodologicheskiye osnovy vuzrozhdeniya sotsialnoy zrelosti starshoklassnykh shkol'nikov dlya dityei-syrity, pozbavlenykh batkovskoi opyky, u pozaurochnnoy dialnosti* [Theoretical and methodological foundations of education of social maturity of high school pupils from boarding schools for orphans and children, deprived of parental care, in extracurricular activity]. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].

4. Prikaz Ministra prosvetsheniya Ukrain'skoy SSR i nachalnika shtaba grazhdanskoy oborony Ukrain'skoy SSR ot 11 yan. 1967 № 10/3 «O merakh uluchsheniya obucheniya uchashchiesya srednih obrazovatel'nykh shkol po predmetu «Grazhdanskaya oborona» [Order of the Minister of Education of the Ukrainian SSR and the Head of the Civil Protection Staff of the Ukrainian SSR from January 11 1967 № 10/3 «On measures to improve the education of secondary school students in the subject «Civil Protection»]. (n.d.). Kyiv: Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO). Fund 5356. Description 3. Case 9. [in Ukrainian].

5. Zarnitsa [Zarnitsa]. (1967, September 26). *Pionerska Pravda: Gazeta*, 77, 1. [in Ukrainian].

6. Prikaz nachalnika shtaba grazhdanskoy oborony Ukrain'skoy SSR ot 20 iul. 1981 № 170 «O rezul'tatakh sorevnovaniya po grazhdanskoy oborone na VI-m Respublikanskom finale «Zarnitsa-81», posviashchennaya XXVI sjezdu KPSS» [Order of the head of the civil protection staff of the Ukrainian SSR from July 20 1981 № 170 «On the results of the civil protection competition at the VI-th Republican Final «Zarnitsa-81», dedicated to the XXVI Congress of the CPSU»]. (n.d.). Kyiv: Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO). Fund 5356. Description 3. Case 25. [in Ukrainian].

7. Prikaz nachalnika shtaba grazhdanskoy oborony Ukrainskoy SSR ot 30 iul. 1987 «O rezultatah sorevnovaniy po grazhdanskoy oborone na 5 Respublikanskom finale komsomolskoy voyenno-sportivnoy igry «Orlenok», posviashennoy 70-letiu Velikogo Oktiabria» [Order of the Head of the Civil Protection Staff of the Ukrainian SSR from July 30 1987 «On the results of civil protection competitions at the 5th Republican Final of the Komsomol military-sports game «Orlyonok» dedicated to the 70th anniversary of the Great October Revolution»]. (n.d.). Kyiv: Tsentralnyi derzhavnyi archive vyshyh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO). Fund 5356. Description 3. Case 111. [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro Tsyvilnu oboronu» vid 3 liut.1993 №2974-XII [The Law of Ukraine «On Civil Protection» from February 3 1993 №2974-XII]. *zakononline.com.ua*. Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/150003___527297 [in Ukrainian].

9. Pro zatverdshennia Polozhennia pro Tsyvilnu oborony Ukrainy: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 10 trav.1994. № 299 [On approval of the Regulation on Civil Protection of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from May 10 1994. №299]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299-94-%D0%BF#> [in Ukrainian].

10. Bohdanov Ie.P.(2021). Pidhotovka uchnivskoi molodi z pytan tsyvilnoho zahystu ta bezpeky zhyttiedialnosti v systemi pozashkilnoi osvity in 1970 – 2020 [Training of students on civil protection and life safety in the system of extracurricular education in 1970-2020]. *Liudynoznavchi Studii. Series «Pedahohika»*, 12 (44), 23-29 [in Ukrainian].

11. Distantsiine navchannia [Distance Education]. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita> [in Ukrainian].

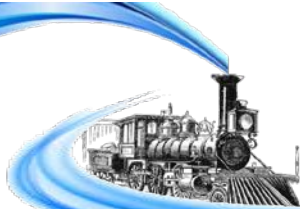
УДК 378:547.076.5(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-883-896](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-883-896)

Різак Галина Вікторівна кандидат фармацевтичних наук, доцент кафедри органічної хімії Навчально-наукового інституту хімії та екології, Ужгородський національний університет, м. Ужгород, <https://orcid.org/0000-0002-0230-2366>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИКЛАДАННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО КУРСУ «МЕТОДОЛОГІЯ ОРГАНІЧНОГО СИНТЕЗУ» У ПІДГОТОВЦІ МАГІСТРІВ ХІМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ 102 «ХІМІЯ» ТА 014.06 «СЕРЕДНЯ ОСВІТА. ХІМІЯ»

Анотація. У сучасному світі спостерігаються зміни, які суттєво впливають на завдання й цілі сучасної вищої освіти. Традиційні методи навчання та викладання поступово втрачають актуальність і привабливість, “натомість зростає потреба у впровадженні інтерактивних методів у навчальний процес. Хімічна освіта належить до одного з природничих профілів, тому вимагає конкретних заходів для модернізації. Оскільки органічна хімія як наука вимагає точних пояснень та обов’язкових демонстрацій, вибір правильної методики викладання та використання відповідних підходів стають дуже важливими. Освітній процес має бути побудований так, щоб стимулювати здобувачів освіти до вивчення хімічних наук, забезпечувати практичні дослідження та використання сучасних технологій для більш ефективного засвоєння матеріалу. Головною метою статті було дослідження методик навчання, які стимулюють активність здобувачів освіти, визначення основних підходів до викладання хімічних дисциплін загалом та спеціального курсу «Методологія органічного синтезу» зокрема, а також їхній вплив на підготовку магістрів хімічних спеціальностей. У рамках дослідження були визначені основні підходи до викладання хімічних дисциплін, які сприяють активному залученню здобувачів вищої освіти до навчання і поліпшують якість освіти у відповідних галузях знань. Було охарактеризовано курс «Методологія органічного синтезу», визначено його мету та основні завдання, що потрібно для підбору найбільш ефективних підходів та методів викладання. Проведено аналіз процесу дистанційного навчання та його впливу на підготовку магістрів хімічних спеціальностей, визначено його переваги, зокрема можливість поглибленого засвоєння матеріалу та самоорганізованого навчання. Визначена роль та основні функції інформаційних технологій у процесі викладання спеціального курсу. Проаналізовано певні інтерактивні інструменти (інтерактивні тренажери-

симулятори на платформі PhET (phet.colorado.edu), які варто впроваджувати в освітній процес для кращого засвоєння знань з хімії та отримання досвіду проведення хімічних експериментів. Підбір ефективних сучасних підходів викладання та їх використання допомагає підвищити якість освіти та підготувати висококваліфікованих фахівців відповідних спеціальностей.

Ключові слова: методологія органічного синтезу, утворення зв'язків, перегрупування, елімінування, захисні групи.

Rizak Galina Victorivna Candidate of Pharmaceutical Sciences, Associate Professor of the Department of Organic Chemistry of the Educational and Scientific Institute of Chemistry and Ecology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, <https://orcid.org/0000-0002-0230-2366>

MODERN APPROACHES TO TEACHING THE SPECIAL COURSE "METHODOLOGY OF ORGANIC SYNTHESIS" IN THE TRAINING OF MASTERS OF CHEMICAL SPECIALTIES 102 CHEMISTRY AND 014 SECONDARY EDUCATION

Abstract. In the modern world, there are changes that significantly affect the tasks and goals of modern higher education. Traditional methods of learning and teaching are gradually losing relevance and attractiveness, while the need to introduce interactive methods into the educational process is growing. Chemical education belongs to one of the natural sciences profiles, therefore it requires specific measures for modernization. Since chemistry as a science requires precise explanations and mandatory demonstrations, choosing the right teaching methodology and using appropriate approaches becomes very important. The educational process of studying chemical sciences should stimulate students to study the subject, provide practical research and the use of modern technologies for more effective learning of the material. The main goal of the article was to study teaching methods that stimulate students to actively participate, to determine the main approaches to teaching chemical disciplines in general and the special course "Methodology of Organic Synthesis" in particular, and their influence on the preparation of master's degrees in chemical specialties. Within the framework of the study, the main approaches to teaching chemical disciplines were determined, which contribute to the active involvement of higher education seekers in learning and improve the quality of education in the relevant fields of knowledge. The course "Methodology of organic synthesis" was characterized, its main tasks and goals were determined, which is necessary for the selection of the most effective teaching methods and approaches. An analysis of the distance learning process and its impact on the preparation of masters in chemical specialties was carried out, its advantages

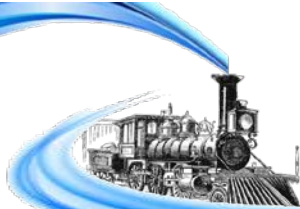

were determined, in particular, the possibility of in-depth learning of the material and self-organized learning. The role and main functions of information technologies in the process of teaching a special course are determined. Certain interactive tools (interactive simulators on the PhET platform (phet.colorado.edu)) were analyzed, which should be implemented in the educational process of students of higher education for better assimilation of knowledge in the field of chemistry and gaining experience in conducting chemical experiments. Selection of effective modern teaching approaches and their use helps to improve the quality of education and train highly qualified specialists in relevant specialties.

Keywords: methodology of organic synthesis, bond formation, rearrangement, elimination, protective groups.

Постановка проблеми. Сучасна мета закладів вищої освіти – забезпечити здобувачів освіти навичками постійного самонавчання, оволодіння новими знаннями та здатністю до самостійного дослідницького пошуку і креативного підходу до розв’язання складних професійних завдань. Тому університетська підготовка має максимально враховувати майбутні потреби здобувачів освіти в їхньому професійному розвитку і сприяти формуванню рівня професійної та загальної культури, а також компетентності, що дасть змогу досягати високого професіоналізму в будь-якій сфері діяльності. Хімія та її похідні дисципліни є теоретично-експериментальними науками з великим обсягом теоретичного матеріалу та хімічних експериментів, що може знижувати мотивацію здобувачів освіти до навчання. З цієї причини сучасні викладачі стикаються з необхідністю постійного вдосконалення змісту обов’язкових та вибіркових освітніх компонентів, оптимізації навчальних матеріалів, а також застосовують сучасні інтерактивні технології навчання, розробляють та впроваджують нові методики викладання. Для забезпечення ринку праці висококваліфікованими фахівцями потрібно організувати освітній процес відповідно до вимог сучасності та з використанням усіх новітніх технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання викладання дисциплін майбутнім магістрам хімічних спеціальностей було досліджене деякими зарубіжними та вітчизняними науковцями. Так, Т. Рева зосередила свою увагу на структурно-функціональній моделі, що стосується впровадження компетентнісного підходу в освітній процес за фармацевтичними спеціальностями. Компетентнісний підхід передбачає не тільки передачу знань, а й розвиток навичок, умінь та практичних здібностей, які здобувачі освіти зможуть успішно використовувати в своїй професійній діяльності [7].

А. Степанюк досліджувала важливі аспекти формування змісту освіти майбутніх учителів предметів природничої галузі знань. Одним із головних висновків її дослідження є те, що для досягнення високої якості надання освітніх послуг і розвитку майбутніх учителів необхідно використовувати принцип інтеграції, який визначається як об'єднання різних наукових знань і дисциплін в одне ціле [15]. Своєю чергою Л. Філіппова у своїй праці досліджувала формування професійно орієнтованого змісту хімічних дисциплін у процесі підготовки майбутніх провізорів. Авторка наголошує на важливості дидактичного забезпечення викладання хімічних дисциплін, зокрема спеціальних курсів для студентів, що спеціалізуються на кафедрі органічної хімії. Так само це стосується і підготовки фахівців за спеціальностями 102 та 014, де повинні враховуватися сучасні тенденції та досягнення в галузі хімії і освітніх технологій [18].

Н. Душечкіна та її співавтори у своїй роботі досліджували викладання хімічних дисциплін в умовах дистанційного навчання і зазначили декілька вагомих переваг цього процесу, а саме: поглиблене засвоєння та доповнення знань, індивідуальний підхід, розвиток інформаційних та комунікативних компетентностей, формування позитивних якостей особистості. Проте автори також зазначають, що для формування якісних хімічних знань і навичок, необхідних для майбутніх професійних компетентностей, необхідно поєднати дистанційне навчання з традиційним лабораторним практикумом, доповненим ресурсами «віртуальних лабораторій». Такий підхід дасть змогу поєднати теоретичне навчання з практичною роботою, що є важливим елементом професійної підготовки студентів [5]. В. Стинська відзначає, що розроблення та впровадження інноваційних методів викладання є важливими складниками науково-методичної та навчально-методичної роботи викладача в закладі вищої освіти, оскільки це допомагає підтримувати його професіоналізм і педагогічну компетентність на сучасному рівні вимог [16].

Мета статті – дослідження сучасних методів і стратегій викладання курсу «Методологія органічного синтезу» для здобувачів вищої освіти хімічних спеціальностей; характеристика оновлених підходів, які використовуються викладачами.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі підготовка магістрів за спеціальностями 102 «Хімія» та 014.06 «Середня освіта. Хімія» перебуває в процесі розвитку та вдосконалення. Після залучення здобувачів освіти до обговорення відповідних освітніх програм було виокремлено 3 чинники, врахування яких у комплексі допоможе підвищити рівень якості надання освітніх послуг:

- використання інтеграційно-системного підходу в процесі конструювання змісту навчальних дисциплін;

- впровадження контекстного навчання, за якого особлива увага повинна приділятися не лише формуванню твердих навичок, а й розвитку м'яких навичок (soft-skills);

- організація дослідницької діяльності (STEM-освіта), що сприятиме більш глибокому розумінню предметів та підготує студентів до подальшої професійної діяльності [14].

Навчальна дисципліна «Методологія органічного синтезу» є курсом вибору професійної підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр». Метою вивчення навчальної дисципліни «Методологія органічного синтезу» є пізнання основних сучасних методів та загальних підходів до цілеспрямованого синтезу складних органічних сполук. Забезпечити оволодіння студентами фундаментальних основ методології органічної хімії, зокрема, стратегією і тактикою органічного синтезу, методами утворення зв'язків Карбон-елемент; вміння досліджувати будову цільової сполуки з точки зору ретросинтетичного підходу; формування здібностей експериментатора та спонукання до самостійної роботи студента з метою активізації його пізнавальної та практичної діяльності [15].

Основними завданнями вивчення дисципліни «Методологія органічного синтезу» є

- засвоєння кожним студентом наступних основних розділів: методи утворення різних зв'язків між атомами Карбону а також між Карбоном та такими елементами, як Гідроген, Оксиген, Нітроген, Сульфур, галогени;

- засвоїти методи синтезу, які базуються на перегрупуваннях, реакціях елімінування та захисті функціональних груп;

- при проведенні практичних та лабораторних робіт студент повинен засвоїти номенклатуру та ізомерію органічних речовин;

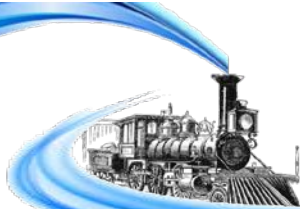
- отримати навички синтезу та дослідження органічних сполук [18; 8].

Цей спеціальний курс викладається у формі таких занять, як:

- лекція;
- лабораторне/практичне заняття;
- консультація.

Л. Філіпповою були запропоновані підходи, які мають спиратися на теоретичні засади вивчення хімічних дисциплін на фармацевтичних спеціальностях, але які повністю підходять для викладання спеціального курсу «Методологія органічного синтезу» магістрам спеціальностей 102 «Хімія» та 014.06 «Середня освіта. Хімія»:

1) історико-філософський підхід, який базується на спільності походження, генетичній єдності явищ, об'єктивній єдності світу;

2) інтегративний підхід, який передбачає розгляд кожного елемента навчального матеріалу з точки зору цілісності системи професійно орієнтованих знань;

3) синергетичний підхід, який полягає у створенні нових знань та появі нової якості в процесі інтеграції на основі поєднання системи знань з різних фахових, хімічних або природничих дисциплін;

4) системний підхід, який зосереджений на формуванні системи знань та розглядає спільні властивості об'єктів, їхнє походження, зв'язки, структуру та зіставлення;

5) методологічні принципи науковості та розвитку, що є основою для проблемного підходу, який забезпечує розвиток когнітивної компетентності, логічного та критичного мислення;

6) структурний підхід, який передбачає структурування навчального матеріалу з урахуванням професійної спрямованості та значущості;

7) принцип об'єктивності, який дає змогу досліджувати і враховувати чинники, що обумовлюють потребу професійно орієнтованого навчання хімічних дисциплін [21].

Оскільки предмет курсу «Методологія органічного синтезу» безпосередньо пов'язаний з органічною хімією, сприйняття матеріалу та розуміння його важливості для майбутніх фахівців є критично важливим. Застосування історико-філософського, інтегративного, синергетичного, системного підходів та методологічних принципів науковості до викладання цього курсу може сприяти більш глибокому розумінню матеріалу та зв'язку з іншими хімічними дисциплінами.

Структурний підхід допоможе організувати навчальний матеріал, виокремивши інваріантне ядро фундаментальних знань про органічний синтез, яке має залишатись актуальним протягом тривалого часу, та варіативну оболонку, яка може враховувати нові тенденції та інновації в галузі.

Важливу роль у викладанні спеціального курсу «Методологія органічного синтезу» відіграють інформаційні технології, які забезпечують високий рівень якості освітнього процесу та допомагають студентам ефективніше засвоювати матеріал. Особливо це актуально в умовах дистанційного навчання, яке набуло поширення в Україні останніми роками.

Інформаційні технології відкривають низку важливих специфічних можливостей, які за умови правильного використання можуть стати ефективними при вивченні та викладанні хімічних дисциплін і спеціальних хімічних курсів [6]:

- використання віртуального світу дає змогу проводити хімічні експерименти без ризику для здоров'я здобувачів освіти;

- показ складних хімічних експериментів під час лекцій або використання відеофільмів з експериментами, які містять шкідливі та вибухонебезпечні хімічні реакції;
- демонстрація складних моделей у різних проекціях;
- застосування інтерактивних методів для обробки та дослідження об'єктів;
- наближення освітнього процесу до сфери практичної діяльності.

Для реалізації таких можливостей у майбутньому можуть бути використані комп'ютерні та мультимедійні засоби, як-от «Віртуальна хімічна лабораторія» або «Досліди з хімії» [16]. Вони дадуть змогу компенсувати відсутність хімічного обладнання проведенням віртуальних дослідів за комп'ютером і сприяють розвитку творчих здібностей студентів, активізують їхню пізнавальну діяльність і підвищують мотивацію до навчання. Унікальним інструментом для вивчення хімічних наук загалом та спеціального курсу «Методологія органічного синтезу» зокрема є безкоштовні інтерактивні тренажери-симулятори на платформі Phet.colorado.org [1]. Ці тренажери надають студентам унікальну можливість набути практичного досвіду із здійснення хімічних експериментів та інтерактивного моделювання органічних синтезів. Використання інтерактивних тренажерів допомагає студентам краще зрозуміти хімічні процеси, їх взаємодії та динаміку. Ці інтерактивні засоби сприяють активній участі студентів у навчальному процесі, покращують засвоєння матеріалу та забезпечують більш глибоке розуміння тематики курсу. Дистанційні курси визнаються як найкращий інноваційний інформаційний продукт для викладання окремих хімічних дисциплін. Вони не призначені для заміни очних занять, але є їхнім логічним продовженням, що збагачує та уточнює програмні знання здобувачів вищої освіти. Визначення змісту, структури та формату дистанційних курсів з хімічних дисциплін здійснюється на основі платформи Moodle (<https://e-learn.uzhnu.edu.ua/>), а в майбутньому може здійснюватися на основі SCORM (Sharable Courseware Object Reference Model), який визначає стандарти для створення, поширення та використання навчального контенту, щоб забезпечити якість та ефективність навчання студентів [3].

Основні принципи викладання хімічних дисциплін, зокрема спеціального курсу «Методологія органічного синтезу», в умовах дистанційного навчання наведені на рисунку 2.

Рис. 2. Принципи викладання «Методології органічного синтезу» в умовах дистанційного навчання

Джерело: [3].

Головні сучасні підходи до викладання спеціального курсу та їх характеристика представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Сучасні підходи викладання спеціального курсу «Методологія органічного синтезу»

Підхід	Характеристика
Використання інтерактивних методів під час освітнього процесу	До основних інтерактивних методів належать робота над проєктами, ведення дискусій, рольові ігри, робота в групах тощо. Такі методи дають студентам можливість більш активно співпрацювати та краще розуміти матеріал
Використання віртуальних лабораторій та симуляцій	Під час вивчення нового матеріалу зі спеціального курсу такий підхід дає змогу відтворювати хімічні експерименти та реакції без спеціального обладнання
Проблемне навчання	Під час навчання реальні проблеми використовуються як освітній інструмент. Цей підхід сприяє розвитку критичного мислення, творчого підходу та вміння застосовувати теоретичні знання на практиці
Використання інтерактивних онлайн-ресурсів	Використання цифрових підручників, інтерактивних тестів надає студентам можливість отримувати підтримку у вивченні матеріалу.

Джерело:[5].

Важливим у вивченні хімічних дисциплін є також упровадження компетентнісного підходу, оскільки він не лише орієнтований на засвоєння знань, умінь, способів практичної діяльності майбутніх фахівців, а й впливає на якість надання компетентних послуг під час професійної діяльності [5].

Активним методом навчання спеціального курсу «Методологія органічного синтезу» є метод проєктів, який сприяє формуванню критичного та творчого мислення здобувачів вищої освіти, що є пріоритетними напрямками їхнього розвитку. Зазвичай робота над проєктом відбувається в певній послідовності [7]:

- формування мети та завдання проєкту, визначення його актуальності, розподіл завдань між учасниками проєкту;
- дослідження проблеми та опрацювання інформаційних джерел;
- підготовка презентації результатів проєкту;
- захист проєкту;
- оцінка результатів виконання.

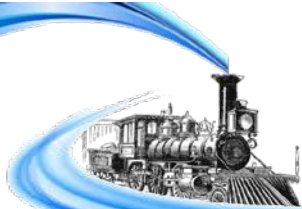
Важливим складником науково-методичної роботи викладача закладу вищої освіти є впровадження інноваційних методів викладання. З метою надання кваліфікованої інформаційної, науково-методичної та дидактичної підтримки викладачам, котрі прагнуть упроваджувати інноваційні форми та методи роботи [17]. Авторкою статті розроблено робочі навчальні програми спецкурсу для двох спеціальностей – 102 Хімія 014.06 Середня освіта. Хімія та підготовлено навчальний посібник для хімічних спеціальностей, який сприяє підвищенню ефективності занять із спеціального курсу та стимулює інтерес і мотивацію здобувачів вищої освіти [12; 9].

Відповідно до навчальної програми, основними темами вивчення курсу «Методологія органічного синтезу» є:

- Утворення зв'язку Карбон-Гідроген;
- Утворення зв'язку Карбон-галоген;
- Утворення зв'язку Карбон-Оксиген;
- Утворення зв'язку Карбон-Сульфур та інші.

Відповідно до навчального посібника та програми спецкурсу, під час проведення лекції на тему «Утворення зв'язку Карбон-Карбон», важливими аспектами є [9]:

- 1) Обґрунтування важливості вивчення відповідного зв'язку в органічній хімії;
- 2) Огляд механізмів утворення відповідного зв'язку, пояснення різних способів та розгляд основних елементів, що використовуються у таких реакціях [13];
- 3) Аналіз основних прикладів зв'язків між Карбоном;

4) Огляд останніх досліджень та сучасних методів формування зв'язку Карбон-Карбон, які дозволяють досягати більшої ефективності та селективності в синтезі органічних сполук.

Під час проведення ряду лекцій на тему «Утворення зв'язку Карбон-Гетероатом» її основними акцентами будуть [11]:

- 1) Пояснення того, що таке гетеро атоми [19];
- 2) Визначення їх основних властивостей;
- 3) Методи утворення зв'язку Карбон-Гетероатом [20];
- 4) Застосування в синтезі органічних сполук;
- 5) Наведення практичних прикладів.

Саме ці акценти допоможуть магістрам хімічних спеціальностей покращити розуміння утворення відповідних зв'язків, а також розвинути критичне мислення та практичні навички в органічному синтезі.

Авторка висловлює щире подяку професору, доктору хімічних наук Чундаку Степану Юрійовичу та доцентці, кандидатці хімічних наук Галла-Бобик Світлані Василівні за рецензування навчального посібника, а також академіку НАН України, професору, доктору хімічних наук, доктору фармацевтичних наук, професору кафедри органічної хімії НФаУ Черниху Валентину Петровичу та професору, доктору хімічних наук Шемчуку Леоніду Антоновичу, професору кафедри органічної хімії НФаУ за багаторічну допомогу та науково-педагогічні консультації.

Висновки. Спеціальний курс «Методологія органічного синтезу» є обов'язковим складником професійної підготовки фахівців магістерського рівня вищої освіти спеціальностей 102 «Хімія» та 014.06 «Середня освіта. Хімія». Тому підбір методів викладання курсу та організація освітнього процесу є надзвичайно важливим завданням для забезпечення якісної підготовки майбутніх фахівців у галузі хімії та середньої освіти.

Дослідження сучасних підходів до викладання спеціального курсу «Методологія органічного синтезу», зокрема лекції на теми, які визначені навчальною програмою, розробленою авторкою, засвідчило, що використання програм Google Meet, Google Disc, система електронного навчання Moodle, визначення основних акцентів, на які варто в першу чергу звернути увагу магістрам дозволяє здобувачам освіти застосовувати отримані знання для вирішення нових задач, знати методологію та організацію наукового дослідження, оцінювати та аналізувати дані, необхідні для розв'язання складних задач органічної хімії, використовуючи відповідні методи та інструменти роботи з даними.

Два інші підходи - використання віртуальних лабораторій і симуляцій та проблемне навчання - допомагають забезпечити усвідомлення специфіки органічного синтезу та хімічних процесів, підвищують мотивацію студентів

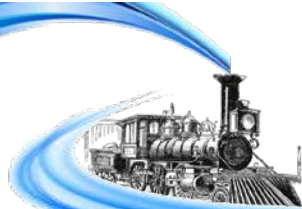

до активної участі в освітньому процесі та сприяють глибокому розумінню тематики курсу.

Перспективи подальших досліджень полягають у порівнянні різних інтерактивних підходів, як-от використання інтерактивних тренажерів-симуляторів, віртуальних лабораторій, ігрових елементів тощо, для визначення найбільш ефективних методів покращення засвоєння матеріалу та розвитку пізнавальних здібностей здобувачів вищої освіти.

Література:

1. Анічкіна О. В., Авдєєва О. Ю. Використання інтерактивного моделювання при викладанні хімії в закладах вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 1(48). С. 38–41. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/34401> (дата звернення: 26.07.2023).
2. Ведута В.В., Федько Н.Ф. Органічний синтез : навчально-методичний посібник для аудиторної та позааудиторної роботи студентів першого (бакалаврського) рівня освіти зі спеціальності 014 Середня освіта (Хімія). Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2021. 160 с. URL: dspace.onu.edu.ua (дата звернення: 31.07.2023).
3. Горбатюк Н. М. Метод проектів та його роль у процесі навчання хімії. *XII Менделєєвські читання : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф.*, (Полтава, 27-28 лютого 2019 р.). Полтава, 2019. С. 75–76. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/10969/1/конференція.pdf> (дата звернення: 26.07.2023).
4. Григоренко О. О., Шабликін О. В. Сучасні методи органічного синтезу підручник для студ. хім. ф-ту. Київ: ВПЦ «Київський університет». 2020. 572 с.
5. Душечкіна Н. Ю., Давискиба В. В., Сорока М. В. Сучасні підходи до викладання хімічних дисциплін в умовах дистанційного навчання. *Інноваційна педагогіка*. 2021. № 38. С. 131–138. URL: <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/14493> (дата звернення: 26.07.2023).
6. Ковальова С. О., Петровська В. В. Модернізація хімічної освіти в умовах дистанційного навчання. *The 4 th International scientific and practical conference- «Modern problems of science, education and society»*, (June 19-21, 2023). Kyiv, 2023. P. 375–380. URL: <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modernproblems-of-science-education-and-society-19-21-06-2023-kiyiv-ukrayina-arhiv/> (дата звернення: 26.07.2023).
7. Практикум з органічної хімії / В. Г. Лендел та ін. Ужгород, 1998. 185 с.
8. Рева Т. Д. Структурно-функціональна модель реалізації компетентнісного підходу у навчанні хімічних дисциплін майбутніх магістрів фармації. *Тенденції розвитку вищої освіти*. 2019. № 2(158). С. 42–48. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnuchkpn_2019_2_9.pdf (дата звернення: 26.07.2023).
9. Різак Г. В. Біоорганічна хімія: навчально-методичний посібник. Ужгород: кафедра органічної хімії ДВНЗ «УжНУ», 2023. 315 с.
10. Різак Г.В. Курс лекцій з фармацевтичної хімії для студентів мед. ф-ту спец. «Фармація». Книга 1. Ужгород: В-ФОП Сабов А.М. 2022. 194 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52585/1/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%201.pdf> (дата звернення: 31.07.2023).
11. Різак Г.В. Курс лекцій з фармацевтичної хімії для студентів мед. ф-ту спец. «Фармація». Книга 2. Ужгород: В-ФОП Сабов А.М. 2022. 284 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52602/1/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%202.pdf> (дата звернення: 31.07.2023).

12. Різак Г.В. Курс лекцій з фармацевтичної хімії для студентів мед. ф-ту спец. «Фармація». Книга 3. Ужгород: В-ФОП Сабов А.М. 2022. 196 с.

13. Різак Г.В. Методологія органічного синтезу. Навчальний посібник для студентів хімічних спеціальностей. Ужгород: кафедра органічної хімії ДВНЗ «УжНУ». 2023. 387 с.

14. Різак Г.В. Фармацевтичний аналіз лікарських речовин органічної природи : навчальний посібник з фармацевтичної хімії для студентів медичного факультету спеціальності «фармація». Ужгород: кафедра органічної хімії ДВН «УжНУ», 2023. 97 с.

15. Сновида М. П., Чорна Н. З. Впровадження сучасних інтерактивних технологій навчання в навчальному процесі при викладанні дисциплін природничого циклу. *Актуальні питання сучасної науки* : зб. наук. праць III всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Бережани, 6 квітня 2020 р.). Бережани, 2020. С. 255–263. URL: <https://www.academia.edu/download/pdf#page=255> (дата звернення: 26.07.2023).

16. Степанюк А. В. Інтеграційно-системний підхід як основа проєктування підготовки магістрів спеціальності Середня освіта (Природничі науки). *Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук у контексті вимог Нової української школи*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 26-27 травня 2022 р.). Тернопіль, 2022. С. 210–214. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15534/1/67_Stepaniuk_Stepaniuk.pdf (дата звернення: 26.07.2023).

17. Стинська В. В., Прокопів Л. М. Інноваційні методики викладання дисциплін у ЗВО в процесі магістерської підготовки. *Гірська школа Українських Карпат*. 2020. № 22. С. 145–149. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/9851> (дата звернення: 26.07.2023).

18. Фростовська Т. О., Бохан Ю. В. Методичні аспекти викладання дисципліни «Фізична і колоїдна хімія» для майбутніх вчителів хімії. *Наукові записки*. 2022. № 204. С. 264–268. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-204-264-268> (дата звернення: 26.07.2023).

19. Черних В.П., Шемчук Л.А., Різак Г.В. Методичні вказівки з органічної хімії. Харків. 2011. 85 с.

20. Corey E.J., Cheng X. The Logic of Chemical Synthesis. 1989. John Wiley, New York.

21. Filippova L. The influence of modern requirements on the teaching of chemical disciplines by masters of pharmacy. *SWorldJournal*. 2021. № 4(7). P. 102–107. DOI: <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2021-07-04-061> (дата звернення: 26.07.2023).

22. Smith M. B. Organic Synthesis. N.Y.: Academic Press. 2016. 1083 p.

References:

1. Anichkina, O. V., & Avdieieva, O. Yu. (2022). Vykorystannia interaktyvnoho modeliuvannia pry vykladanni khimii v zakladykh vyshchoi osvity [The use of interactive modeling in teaching chemistry in institutions of higher education]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 1(48), 38-41. Retrieved from <http://eprints.zu.edu.ua/id/eprint/34401> [in Ukrainian].

2. Veduta, V.V., & Fedko, N. F. (2021). *Orhanichniy syntez : navchalno-metodychnyi posibnyk dlia audytornoj ta pozaaudytornoj roboty studentiv pershoho (bakalavrskoho) rivnia osvity zi spetsialnosti 014 Serednia osvita (Khimiiia)* [Organic synthesis: educational and methodological manual for classroom and extracurricular work of students of the first (bachelor) level of education in the specialty 014 Secondary education (Chemistry)]. Odesa : Odes. nats. un-t im. I.I. Mechnykova – Odesa Mechnikov National University, 160. Retrieved from dspace.onu.edu.ua [in Ukrainian].

3. Horbatiuk, N. M. (2019). Metod proektiv ta yoho rol u protsesi navchannia khimii [The project method and its role in the process of teaching chemistry]. *XII Mendeleievski chytannia – XII Mendeleev readings: a collection of scientific works of the International Scientific and Practical Conference*. (pp. 75–76). Poltava. Retrieved from <https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/123456789/10969/1/konferentsiia.pdf> [in Ukrainian].

4. Hryhorenko, O. O., & Shablykina, O. V. (2021). *Suchasni metody orhanichnoho syntezu* [Modern methods of organic synthesis, a textbook for students of the Faculty of Chemistry]. Kyiv: VPTs «Kyivskiy universytet» [in Ukrainian].
5. Dushechkina, N. Yu., Davyskyba, V. V., & Soroka, M. V. (2021). Suchasni pidkhody do vykladannia khimichnykh dystsyplin v umovakh dystantsiinoho navchannia [Modern approaches to teaching chemical disciplines in distance learning conditions]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 38, 131–138. Retrieved from <https://dspace.udpu.edu.ua/handle/123456789/14493> [in Ukrainian].
6. Kovalova, S. O., & Petrovska, V. V. (2023). Modernizatsiia khimichnoi osvity v umovakh dystantsiinoho navchannia [Modernization of chemical education in distance learning conditions]. «*Modern problems of science, education and society*» The 4 th International scientific and practical conference (pp. 375–380). Kyiv. Retrieved from <https://sci-conf.com.ua/iv-mizhnarodna-naukovo-praktichnakonferentsiya-modernproblems-of-science-education-and-society-19-21-06-2023-kiyiv-ukrayina-arhiv/> [in Ukrainian].
7. Lendiel, V. H., Chekrii, H. S., Baloh, I. M., Dobosh, A. A., Mano, N. P., & Rizak, H.V. (1998). *Praktykum z orhanichnoi khimii* [Workshop on organic chemistry]. Uzhhorod. [in Ukrainian].
8. Reva, T. D. (2019). Strukturno-funktsionalna model realizatsii kompetentnisnoho pidkhodu u navchanni khimichnykh dystsyplin maibutnikh mahistriv farmatsii [A structural-functional model of the implementation of the competence approach in the teaching of chemical disciplines of future masters of pharmacy]. *Tendentsii rozvytku vyshchoi osvity – Development trends of higher education*, 2(158), 42–48. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vnuchkpn_2019_2_9.pdf [in Ukrainian].
9. Rizak, G.V. (2023). *Bioorhanichna khimiia* [Bioorganic chemistry]. Uzhhorod: Department of Organic Chemistry, SHEI UzhNU [in Ukrainian].
10. Rizak, H.V. (2022). *Kurs leksii z farmatsevychnoi khimii dlia studentiv med. f-tu spets. «Farmatsiia Knyha 1.»* [Course of lectures on pharmaceutical chemistry for students of medical faculty, specialty "Pharmacy". Book 1.] Uzhhorod: V-FOP Sabov. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52585/1/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%201.pdf> [in Ukrainian].
11. Rizak, H.V. (2022). *Kurs leksii z farmatsevychnoi khimii dlia studentiv med. f-tu spets. «Farmatsiia». Knyha 2* [A course of lectures on pharmaceutical chemistry for students of medical faculty specializing in pharmacy. Book 2.]. Uzhhorod: V-FOP Sabov A.M. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/52602/1/%D0%BA%D0%BD%D0%B8%D0%B3%D0%B0%20202.pdf> [in Ukrainian].
12. Rizak, H.V. (2022). *Kurs leksii z farmatsevychnoi khimii dlia studentiv med. f-tu spets. «Farmatsiia». Knyha 3.* [A course of lectures on pharmaceutical chemistry for students of medical faculty specializing in pharmacy. Book 3]. Uzhhorod: V-FOP Sabov A.M. [in Ukrainian].
13. Rizak, H.V. (2023). *Metodolohiia orhanichnoho syntezu. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv khimichnykh spetsialnostei* [Methodology of organic synthesis. Study guide for students of chemical specialties]. Uzhhorod: Department of Organic Chemistry, SHEI UzhNU [in Ukrainian].
14. Rizak, H.V. (2023). *Farmatsevychnyi analiz likarskykh rehovyn orhanichnoi pryrody. Navchalnyi posibnyk z farmatsevychnoi khimii dlia studentiv medychnoho fakultetu spetsialnosti «farmatsiia»* [Pharmaceutical analysis of medicinal substances of organic nature: a textbook on pharmaceutical chemistry for students of the School of Medicine, specialty "Pharmacy". Uzhhorod: Department of Organic Chemistry of the SHEI "UzhNU" [in Ukrainian].

15. Snovyda, M. P., & Chorna, N. Z. (2020). Vprovadzhennia suchasnykh interaktyvnykh tekhnolohii navchannia v navchalnomu protsesi pry vykladanni dystsyplin pryrodnychoho tsykladu [Implementation of modern interactive learning technologies in the educational process when teaching the disciplines of the natural cycle]. *Aktualni pytannia suchasnoi nauky : zb. nauk. prats III vseukrainskoi naukovo-praktychnoi internet-konferentsii – Current issues of modern science: a collection of scientific works of the 3rd All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference.* (pp. 255–263). Berezhany. Retrieved from <https://www.academia.edu/download/pdf#page=255> [in Ukrainian].
16. Stepaniuk, A. V. (2022). Intehratsiino-systemnyi pidkhid yak osnova proiektuvannia pidhotovky mahistriv spetsialnosti Serednia osvita (Pryrodnychi nauky) [The integration-system approach as a basis for the design of master's training in the Secondary Education (Natural Sciences) specialty]. *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv fizyky, khimii, biolohii ta pryrodnychyykh nauk u konteksti vymoh Novoi ukrainskoi shkoly : materialy IV Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Training of future teachers of physics, chemistry, biology and natural sciences in the context of the requirements of the New Ukrainian School: materials of the 4th International Scientific and Practical Conference.* (pp. 210–214). Ternopil. Retrieved from http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15534/1/67_Stepaniuk_Stepaniuk.pdf [in Ukrainian].
17. Stynska, V. V., & Prokopiv, L. M. (2020). Innovatsiini metodyky vykladannia dystsyplin u ZVO v protsesi mahisterskoi pidhotovky [Innovative methods of teaching disciplines in higher education institutions in the process of master's training]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat – Mountain School of the Ukrainian Carpathians*, 22, 145–149. Retrieved from <http://hdl.handle.net/123456789/9851> [in Ukrainian].
18. Frostovska, T. O., & Bokhan, Yu. V. Metodychni aspekty vykladannia dystsypliny «Fizychna i koloidna khimiia» dlia maibutnikh vchyteliv khimii [Methodical aspects of teaching the discipline "Physical and colloidal chemistry" for future chemistry teachers]. *Naukovi zapysky – Academic notes*, 204, 264–268. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-204-264-268> [in Ukrainian].
19. Chernykh, V.P., Shemchuk, L.A., & Rizak, H.V. (2011). *Metodychni vkazivky z orhanichnoi khimii* [Guidelines for organic chemistry]. Kharkiv. [in Ukrainian].
20. Corey, E.J., & Cheng, X. (1989). *The Logic of Chemical Synthesis*. John Wiley, New York.
21. Filippova, L. (2021). The influence of modern requirements on the teaching of chemical disciplines by masters of pharmacy. *SWorldJournal*, 4(7), 102-107. Retrieved from <https://doi.org/10.30888/2663-5712.2021-07-04-061> [in Ukrainian].
22. Smith, M. B. (2016). *Organic Synthesis*. N.Y.: Academic Press.

УДК 378.018.8:373.011.3-051

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-897-908](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-897-908)

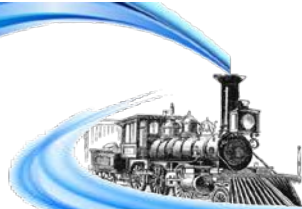
Ройко Лариса Леонідівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної математики та методики навчання інформатики, Волинський національний університет імені Лесі Українки, пр. Волі 13, м. Луцьк, 43025, <https://orcid.org/0000-0002-7318-0925>

ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ІМІДЖУ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ІНФОРМАТИКИ У ПРОЦЕСІ МАГІСТЕРСЬКОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Публічний характер представників педагогічної професії зумовлює особливі вимоги до їх особистих рис, зовнішнього вигляду, мовлення, поведінки, стилю роботи, професійної компетентності та вмінь гідно себе презентувати. Метою статті є теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування професійного іміджу майбутніх вчителів інформатики у процесі магістерської підготовки.

Для з'ясування стану порушеної проблеми у педагогічній теорії і практиці, а також для досягнення поставленої мети, автором було використано низку методів дослідження: теоретичні (аналіз та узагальнення науково-педагогічних, методичних, дисертаційних досліджень і публікацій); емпіричні (аналіз освітньо-професійної програми «Середня освіта. Інформатика» у Волинському національному університеті імені Лесі Українки, 2022 [9]), спостереження та аналіз освітнього процесу, результатів навчальної діяльності здобувачів освіти факультету інформаційних технологій і математики.

У ході проведеного дослідження було визначено, що формування професійно-педагогічного іміджу не відбувається спонтанно, це результат цілеспрямованої, поетапної роботи починаючи від процесу навчання у закладі вищої освіти. Здійснено аналіз існуючих теоретичних підходів до феномену педагогічного іміджу майбутнього фахівця. Обґрунтовано педагогічні умови формування педагогічного іміджу здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, освітньо-професійної програми «Середня освіта. Інформатика» у Волинському національному університеті імені Лесі Українки. Охарактеризовано основні напрями: формування професійної компетентності; розкриття та вдосконалення педагогічних навичок; використання інноваційних підходів, що сприяють формуванню педагогічного іміджу майбутнього вчителя інформатики.

Ключові слова: імідж, педагогічний імідж, іміджелогія, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, майбутній вчитель інформатики.

Royko Larysa Leonidivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of General Mathematics and Computer Science Teaching Methods, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli Ave., 13, Lutsk, 43025, <https://orcid.org/0000-0002-7318-0925>

FORMATION OF PEDAGOGICAL IMAGE FUTURE COMPUTER SCIENCE TEACHER IN THE PROCESS OF MASTER'S TRAINING

Abstract. The public nature of representatives of the teaching profession determines special requirements for their personal features, appearance, speech, behavior, work style, professional competence and the ability to present themselves with dignity. The purpose of the article is the theoretical substantiation of pedagogical conditions for the formation of the professional image of future computer science teachers in the process of master's training.

To find out the state of the raised problem in pedagogical theory and practice, as well as to achieve the set goal, the author used a number of research methods: theoretical (analysis and generalization of scientific and pedagogical, methodological, dissertation research and publications); empirical (analysis of the educational and professional program «Secondary Education. Informatics» at Lesya Ukrainka Volyn National University, 2022 [9]), observation and analysis of the educational process, the results of educational activities of students of the Faculty of Information Technologies and Mathematics.

In the course of the conducted research, it was determined that the formation of a professional and pedagogical image does not happen spontaneously, it is the result of purposeful, step-by-step work starting from the process of learning in a higher education institution. An analysis of the existing theoretical approaches to the phenomenon of the pedagogical image of the future specialist was carried out. The pedagogical conditions for the formation of the pedagogical image of applicants of the second (master's) level of higher education, educational and professional program «Secondary education. Informatics» at Lesya Ukrainka Volyn National University. The main directions are characterized: formation of professional competence; disclosure and improvement of pedagogical skills; the use of innovative approaches that contribute to the formation of the pedagogical image of the future computer science teacher.

Keywords: image, pedagogical image, imageology, second (master's) level of higher education, future computer science teacher.

Постановка проблеми. Проблема формування педагогічного іміджу майбутнього вчителя є актуальною та обумовленою процесом реформування освіти в Україні, який вимагає від педагогів нових якостей, компетенцій та стилів роботи. Динамічний перехід до інформаційного суспільства вносить зміни в усі сфери людського життя. Зростаюча потреба в інформаційній грамотності випускників шкіл вимагає, у свою чергу, ґрунтовної підготовки майбутнього вчителя інформатики, який був би здатним не лише дати знання відповідно до навчальної програми, але й сформувати у школярів життєво важливі навички роботи з інформацією: пошук, збір, опрацювання необхідних даних та відомостей, вміння ефективно взаємодіяти, зберігати та презентувати результати своєї роботи.

Розвиток та впровадження інноваційних технологій у систему освіти вимагає підготовки висококваліфікованих, професійних фахівців-педагогів для Нової української школи. Сучасний учитель із позитивним іміджем – це високоосвічена, творча особистість, яка здатна генерувати та оригінально вирішувати нові ідеї, актуальні проблеми, успішно реалізовувати себе у професійній діяльності, справляти гарне враження на інших (школярів, колег, батьків, суспільство) і бути для них прикладом.

Формування педагогічного іміджу майбутнього вчителя інформатики є важливим компонентом магістерської підготовки освітньо-професійної програми Середня освіта. Інформатика у Волинському національному університеті імені Лесі Українки [9], яка сприяє професійному розвитку, самореалізації та конкурентоспроможності випускників даної спеціальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Теоретичною основою роботи слугували розвідки вітчизняних і зарубіжних науковців з обраної проблеми. Дослідження формування педагогічного іміджу здійснювалось науковцями у різних напрямках. Практичний інструментарій та концептуальну основу іміджології розробили П. Берд, Л. Браун, Ф. Джефкінс, Б. Джонсон, Д. Доти, Д. Майерс; особливості становлення «Я-концепції» особистості розкрили Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс.»

Проблему професійного іміджу викладача як складової педагогічної майстерності висвітлено Н. Савченко, яка імідж педагога трактує як «сукупність особливостей і характерних рис особистості, які формують її індивідуальний образ як фахівця» [12, с.93]. Слушною є думка автора про те, що «розвиток педагогічної майстерності сприяє формуванню професійного іміджу викладача, а професійний імідж виступає показником педагогічної майстерності» [12, с.96].

Шляхи формування педагогічного іміджу фахівця закладу вищої школи розкрили О. Вашак, Л. Мартирисян [1]. Поділяємо думку науковців про те, «щоб підвищити рівень професійного іміджу, педагог повинен завжди

проявляти творчість і креативність, від яких залежить стиль поведінки і взаємовідносини із аудиторією та рівень педагогічної майстерності. Це дає можливість довести роль другого складника іміджу – професійної підготовки, яка повинна закладатися ще під час навчання і поліпшуватися впродовж усієї педагогічної діяльності, удосконалюючи при цьому професійний досвід, компетентність і фаховість» [1, с. 40].

Розвиток професійного іміджу педагога у системі післядипломної педагогічної освіти проаналізовано у дисертаційному дослідженні М. Навроцької, яка характеризує «імідж педагога» як «стійку характеристику сприйняття емоційно забарвленого зовнішнього та внутрішнього образу конкретної особи, яка здійснює викладацьку чи виховну роботу» [8, с. 38]. Цілком погоджуємось із дослідницею, що «імідж педагога – це його інтегрований образ як фахівця своєї галузі, що поєднує внутрішні та зовнішні характеристики і виникає у свідомості інших людей у процесі комунікації з ними» [8, с. 52].

О. Хуртенко, проаналізувавши структуру професійного іміджу молодого педагога та фактори, що впливають на його формування, робить висновок, що «професійні навички без урахування іміджевої складової вже не можуть забезпечити успішне здійснення професійної педагогічної діяльності» [14, с.194].

Педагогічні умови формування професійного іміджу майбутніх магістрів педагогіки вищої школи представив А. Коркішко [5]. Науковець розробив систему оцінки сформованості професійного іміджу у вигляді критеріїв та рівнів. Автор дотримується думки, що «професійний імідж майбутнього магістра педагогіки вищої школи характеризується гармонійною єдністю особистісного та фахового компонентів» [5, с. 3].

Г. Дудчак здійснила аналіз формування педагогічного іміджу в майбутніх учителів Нової української школи, представивши власну структурну модель. На думку дослідниці «позитивний імідж сучасного вчителя – це його харизма, яка на рівні підсвідомості веде за собою учнів, наче «заворожених», викликає неабияке захоплення, бажання наслідувати» [3, с. 58-59]. Питання особистісного іміджу сучасного педагога закладу загальної середньої освіти проаналізувала І. Волинець [2].

Поділяємо думку Т. Поясок і О. Беспарточної, про те, що «формування професійного іміджу майбутнього педагога у процесі професійної підготовки умовно можна поділити на чотири етапи: мотиваційний, орієнтаційний, технологічний і презентаційний» [10, с. 256].

Врахування результатів досліджень [1-14] дало можливість виокремити основні складові педагогічного іміджу, які сформувалися впродовж історичного розвитку педагогічної науки (рис.1).

Рис.1. Складові іміджу педагога

Також, можна зробити висновок, що необхідними для позитивного іміджу педагога є наступні якості:

- креативність (здібність до вироблення нових ідей);
- уміння подобатися іншим (школярам, батькам, колегам);
- конкурентоздатність (уміння конкурувати);
- цілеспрямованість (прагнення до певної мети, досягнення поставлених цілей);
- рішучість (непохитність у своїх рішеннях, вчинках, діях);
- готовність ризикувати (у професійній діяльності);
- упевненість у собі (рішучість у своїх діях, стійкість до життєвих труднощів, впевнене просування до поставленої мети);
- прагнення до успіху (мотивація досягнення позитивних результатів у професійній діяльності);
- ініціативність (уміння самостійно розпочинати і доводити до завершення будь-яку справу, висувати нові пропозиції та ідеї).

На основі аналізу науково-педагогічних джерел виявлено, що вчені розглядають різні аспекти формування професійного іміджу педагогів. Однак, наразі бракує цілісних досліджень, що розкривали б специфіку формування педагогічного іміджу майбутнього вчителя інформатики, саме під час

навчання у закладі вищої освіти з урахуванням освітніх інновацій.

Метою статті є теоретичне обґрунтування педагогічних умов формування професійного іміджу майбутніх вчителів інформатики у процесі магістерської підготовки.

У дослідно-експериментальній роботі (перший семестр 2022-2023 н.р.) взяло участь 26 здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014 Середня освіта (Інформатика) у Волинському національному університеті імені Лесі Українки.

Виклад основного матеріалу. У Національній доктрині розвитку освіти в Україні зазначено, що одним із пріоритетів державної політики щодо вищої освіти є підготовка кваліфікованих кадрів, конкурентоспроможних на ринку праці, готових до професійного розвитку, розробки і впровадження наукових та інформаційних-комунікаційних технологій. Але, разом з тим, як би професійно не були підготовлені майбутні педагоги, від них очікується постійне вдосконалення особистісних якостей, підвищення рівня предметної та професійної компетентностей. Професійно-педагогічний імідж не формується спонтанно, він є результатом цілеспрямованої роботи починаючи від процесу навчання у закладі вищої освіти. На жаль, цю думку не було підтверджено у процесі опитування здобувачів освіти. 52% (14 осіб) респондентів не усвідомлюють того, що створення цілісного професійного іміджу вчителя розпочинається із навчання у вищому навчальному закладі.

Але разом з тим здобувачі освіти (магістри) розуміють сутність поняття «педагогічний імідж». Зокрема: 50% – поставили на перше місце професійні якості педагога; 17% – зовнішній вигляд; 15% – манери спілкування; 10% – творчі якості; 8% – особисті якості.

Магістерська підготовка є важливим етапом у формуванні педагогічного іміджу майбутнього вчителя інформатики, у процесі якого розширюються його знання, навички, формуються загальні та спеціальні (фахові, предметні) компетентності, набуваються програмні результати навчання, вдосконалюється практичний досвід, відбувається професійне становлення.

До педагогічних умов формування позитивного професійного іміджу майбутнього педагога у процесі магістерської підготовки відносимо:

- забезпечення вмотивованості магістрантів до формування професійного іміджу;
- урізноманітнення процесу професійної підготовки освітніми компонентами, що сприятимуть формуванню професійного іміджу;
- активізація складників (ціннісного, когнітивного, поведінкового) щодо формування професійного іміджу.

Наведемо до прикладу ключові напрями, які сприяють формуванню педагогічного іміджу майбутнього вчителя інформатики згідно освітньо-професійної програми Середня освіта. Інформатика другого (магістерського)

рівня вищої освіти у Волинському національному університеті імені Лесі Українки [9]:

1. *Формування професійної компетентності* включає систему знань і вмінь, оволодіння якими дозволить розв'язувати типові професійні задачі; проблеми, що виникають в реальних ситуаціях педагогічної діяльності вчителя інформатики; здатність педагога до професійного та особистісного зростання.

Зкладають основи та формують професійну компетентність наступні освітні компоненти «Методика навчання інформатики у закладах загальної середньої освіти», «Теоретичні та методологічні основи шкільного курсу інформатики», «Сучасні технології програмування та методика їх вивчення у закладах загальної середньої освіти», «Математичні методи обробки даних психолого-педагогічних досліджень», «Методологія та організація наукових досліджень з методики навчання інформатики», «Комп'ютерно-орієнтовані системи та засоби навчання», «Адміністрування відкритих систем дистанційного навчання», «Stem-освіта та її реалізація в Новій українській школі», підготовка випускної кваліфікаційної роботи.

2. *Розкриття та вдосконалення педагогічних навичок.* У магістерській програмі педагогічні навички розкривають та вдосконалюють освітні компоненти «Методика навчання інформатики в закладах у закладах загальної середньої освіти», «Технології освітнього менеджменту та моніторинг якості освіти», «Конфліктологія та девіантологія», «Інклюзивна освіта»; педагогічна практика та спостереження у реальному навчальному середовищі. Вони допомагають майбутнім вчителям інформатики набути цінного досвіду та впевненості у своїх здібностях.

3. *Використання інноваційних підходів.* Викладання інформатики вимагає від учителя готовності до впровадження інноваційних підходів у навчальний процес, цьому сприяє включення до магістерської програми вибіркових освітніх компонент «Моделювання і аналіз систем різної природи», «Сучасні Вебтехнології у прикладних застосуваннях», «Цифрові технології наукових досліджень у галузі освіти/педагогіки», «Проектування та розробка вебресурсів та забезпечення їх захисту», «Комп'ютерне авторське право та інтелектуальна власність у галузі програмного забезпечення».

При опитуванні на запитання «Чи достатній, на Вашу думку, зміст (набір дисциплін) освітньої програми для успішної роботи за фахом?» 95% (24 здобувачі освіти) респондентів дали ствердну відповідь.

На запитання «Як Ви вважаєте, чи усі дисципліни освітньої програми необхідні для майбутньої професійної діяльності?» 82% (21 здобувач освіти) відповіли «Так».

Однак на запитання «Чи готові Ви працювати над вдосконаленням, або

прагненням створити власний педагогічний імідж?» лише 52% (14 магістрантів) дали ствердну відповідь. Вочевидь, що серед них ті, хто безпосередньо уже працює вчителем і розуміє, що особистісно-професійне вдосконалення і створення позитивного професійного іміджу є необхідною умовою педагога.

Основою формування професійного іміджу майбутнього педагога є звичайно мотивація, оскільки вона сприяє досягненню поставної мети та цілей. Мотиваційний етап забезпечується використанням інтерактивних методів і технологій у процесі вивчення освітніх компонент, що сприяє формуванню у магістрантів критичного мислення, уміння моделювати і аналізувати педагогічні ситуації, навичок взаємодії і організації роботи у групі тощо. На заняттях традиційна система навчання доповнюється такими інтерактивними методами, як: дебати, дискусії, проблемно-пошукові бесіди, метод проєктів, складання портфоліо, використання кейсів, метод рольової гри, мозгові атаки та ін. Запропоновані методи дають змогу змоделювати ситуації майбутньої професійної діяльності здобувачів освіти, зануритись у ділові взаємовідносини та проблемні ситуації, які можуть траплятися у повсякденному житті, відпрацювати професійно значущі якості, групову співпрацю, вміння керувати групою у різноманітних екстремальних та стресових ситуаціях, обговорювати та ухвалювати рішення в умовах обмеженого часу, брати на себе відповідальність, проводити дискусії. [4]. При цьому важливо добирати навчальний матеріал, близький до реальних умов майбутньої професійної діяльності.

Формуванню позитивного професійного іміджу вчителя в межах освітньо-професійної програми сприяє вивчення освітнього компонента «Технології освітнього менеджменту та моніторинг якості освіти». Метою викладання якого є «формування у здобувачів освіти системи спеціальних знань з проблем та перспектив функціонування освітнього менеджменту, набуття практичних навичок управлінської діяльності у галузі освіти; формування цілісної системи теоретичних знань щодо концептуальних засад, технологічних аспектів та інструментального забезпечення моніторингу якості освіти» [13]. Вивчаючи курс, здобувачі освіти виконують індивідуальні навчально-дослідні завдання, які проєктують майбутню професійну діяльність, відображають творчу індивідуальність та креативність особистості, засвідчують їх навчальні успіхи, демонструють навчальний досвід.

Професіоналізм вчителя інформатики проявляється у систематичному підвищенні кваліфікації, творчій активності, педагогічній майстерності, особистісному самовдосконаленні, що включає самоосвіту й самовиховання. Залучення магістрів до участі у різного роду конференціях (всеукраїнського,

міжнародного рівнів), формальній, неформальній та/або інформальній освіті, дуальній освіті, проходженні курсів на освітніх платформах Prometheus, EdEra, Всеосвіта та ін.) сприяє не тільки підвищенню професіоналізму, а й позитивному ставленню здобувачів освіти до формування професійного іміджу педагога.

Формуванню педагогічного іміджу майбутнього вчителя інформатики сприяє педагогічна практика у закладах загальної середньої освіти. У процесі якої магістри набувають досвіду педагогічної роботи, індивідуального творчого стилю педагогічної діяльності, морально-етичних якостей вчителя, потреби у самоосвіті.

Саме під час педагогічної практики магістри-практиканти мають можливість оволодіти наступними професійними вміннями та навичками [11, с.601-602]:

- планування навчального процесу при змішаному навчанні та в онлайн режимі (вміння оптимального вибору системи завдань, форм та методів навчання на основі шкільних діючих програм);
- проведення занять з використанням сучасних методів та технологій навчально-педагогічної діяльності (практичне удосконалення і перевірка теоретичних знань);
- проведення виховних заходів (диспут, збори, лекції, бесіди на різні теми, книжкові огляди, наукові інформації, тощо у тому числі і в онлайн форматі);
- виступи з доповідями та повідомленнями на циклових комісіях, методичних об'єднаннях, педагогічних радах (сприяє володінню комунікаційних навичок спілкування (обговорення) з фахівцями різноманітної тематики стосовно сучасних інформаційних технологій);
- розробка методичних рекомендацій до занять з різних тем, що викладаються;
- створення власних освітніх інтернет ресурсів;
- використання сучасних інформаційно-технічних засобів у навчальній та виховній роботі;
- використання досвіду вчителів, критичної оцінки власного досвіду та інших студентів-практикантів;
- застосування дослідницького підходу до вчительської діяльності (розвиток умінь пошуку необхідної наукової інформації та опрацювання наукової, психолого-педагогічної літератури);
- здійснення науково-дослідницької діяльності (проведення анкетування, педагогічного експерименту, збір матеріалів по темі магістерського дослідження).

Таким чином, підготовлений до професійної діяльності майбутній вчитель інформатики зі сформованою на високому рівні професійною компетенцією матиме можливість:

- мобільно реагувати на зміни в соціальному, культурному і економічному житті суспільства;
- гнучко аналізувати різні ситуації освітнього процесу та застосовувати засоби інформаційно-комунікаційних технологій у ньому;
- здійснювати ефективне ділове спілкування усіх учасників навчального процесу;
- враховувати особливості професійної діяльності, які характерні саме вчителю інформатики;
- самовдосконалюватись упродовж усього життя, оскільки інформатика
- динамічна наука зі швидкими змінами у предметній галузі.

Висновки. На сьогодні інформаційно-комунікаційні технології, проникаючи у різні сфери людської діяльності, стають невід’ємною частиною усіх професій. Саме тому знання інформатики, вміння використовувати комп’ютер необхідні кожному. Це свідчить про зростання актуальності професії вчителя інформатики.

У суспільстві часто обговорюють імідж політиків, митців, бізнесменів. Кожна професія має свої особливості, але разом з тим побудова іміджу є необхідністю для працівників освітньої сфери, оскільки є складовою професійного успіху.

На нашу думку, позитивний імідж сучасного вчителя залежить, у першу чергу, від внутрішньої сутності самої людини, її системи цінностей, переконань, позицій, власної гідності, самоповаги, відповідальності за себе і майбутнє, високої професійної самооцінки, потреби в самореалізації, гнучкості у пошуку творчих альтернатив у процесі навчання.

Педагог сам є творцем власного іміджу, який формується впродовж професійної діяльності, а розпочинається з набуття відповідних знань, умінь та навичок, що закладаються ще під час навчання у вищих навчальних закладах. Кожен повинен намагатися стати «self-made-man» – людиною, яка сама себе створила.

Література:

1. Вашак О., Мартиросян Л. Формування професійно-педагогічного іміджу працівників вищої школи. *Педагогічний дискурс*. 2019. Вип. 26. С. 38-43
2. Волинець І. М. Особистісний імідж сучасного педагога загальноосвітнього навчального закладу. *Народна освіта. Електронне науково фахове видання*. 2020. URL: <http://surl.li/jvlsn> (дата звернення: 15.07.2023).
3. Дудчак Г. Формування педагогічного іміджу в майбутніх учителів НУШ. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2020, Вип. 2 (22). С. 56-63

4. Кайдалова Л. Г Педагогічна майстерність викладача : навч. посіб. Харків: НФаУ, 2019. 140 с.
5. Коркішко А. В. Педагогічні умови формування професійного іміджу майбутніх магістрів педагогіки вищої школи: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Слов'янськ, 2018. 268 с.
6. Марченко В. С. Формування професійного іміджу сучасного вчителя. *Наука і освіта*. 2016, №1. С. 120-125
7. Міщенко М. С., Поліщук О. Р. Формування професійного іміджу майбутнього вчителя. *Психологічний журнал*. Умань, 2019. № 2. С. 33-46.
8. Навроцька М. М. Розвиток професійного іміджу педагога в системі післядипломної педагогічної освіти: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Тернопіль, 2019. 250 с.
9. Освітньо-професійна програма «Середня освіта. Інформатика» другого (магістерського) рівня вищої освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2022. 17 с. [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/jvnpnw> (дата звернення: 15.07. 2023).
10. Поясок Т. Б., Беспарточна О. І. Формування позитивного іміджу майбутнього викладача вищої школи як складова його професійної підготовки. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2020, № 2. С. 251-258
11. Ройко Л. Л. Роль педагогічної практики у професійному становленні магістра – майбутнього вчителя інформатики. *Modern research in world science. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference*. Lviv, Ukraine. 2022. Pp. 600-603
12. Савченко Н. Професійний імідж викладача як складова його педагогічної майстерності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2018, №17. С.91-96
13. Силабус нормативного освітнього компонента «Технології освітнього менеджменту та моніторинг якості освіти» підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти освітньо-професійної програми: «Середня освіта. Інформатика» Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2022. [Електронний ресурс]. URL: <http://surl.li/jvluw> (дата звернення: 15.07.2023).
14. Хуртенко О. В. Структура професійного іміджу молодого педагога та фактори, що впливають на його формування. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2017, Вип. 21. С. 194-203

References:

1. Vashak, O. & Martyrosian, L. (2019). Formuvannia profesiino-pedahohichnoho imidzhu pratsivnykiv vyshchoi shkoly [Formation of the professional and pedagogical image of higher school employees]. *Pedahohichniy diskurs – Pedagogical discourse*, 26, 38-43 [in Ukrainian].
2. Volynets, I. M. (2020). Osobystisnyi imidzh suchasnoho pedahoha zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Personal image of a modern teacher of a general educational institution]. *Narodna osvita. Elektronne naukovo fakhove vydannia – Public education. Electronic scientific publication*. Retrieved from <http://surl.li/jvlsn> [in Ukrainian].
3. Dudchak, H. (2020). Formuvannia pedahohichnoho imidzhu v maibutnikh uchyteliv NUSh [The formation of a pedagogical image in future teachers of the NUS]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia – Problems of modern teacher training*, 2 (22), 56-63 [in Ukrainian].
4. Kaidalova, L. H. (2019). Pedahohichna maisternist vykladacha [Pedagogical skill of the teacher]: navch. posib. Kharkiv: NFAU [in Ukrainian].
5. Korkishko, A. V. (2018). Pedahohichni umovy formuvannia profesiinoho imidzhu maibutnikh mahistriv pedahohiky vyshchoi shkoly [Pedagogical conditions for the formation of the professional image of future masters of pedagogy of a higher school]. *Candidate's thesis*. Sloviansk [in Ukrainian].

6. Marchenko, V. S. (2016). Formuvannia profesiinoho imidzhu suchasnoho vchytelia [Formation of the professional image of a modern teacher]. *Nauka i osvita – Science and education*, 1, 120-125 [in Ukrainian].
7. Mishchenko, M. S. & Polishchuk, O. R. (2019). Formuvannia profesiinoho imidzhu maibutnoho vchytelia [Formation of the professional image of the future teacher]. *Psykhologichnyi zhurnal – Psychological journal*, 2, 33-46 [in Ukrainian].
8. Navrotska, M. M. (2019). Rozvytok profesiinoho imidzhu pedahoha v systemi pisliadyploinoi pedahohichnoi osvity [Development of the professional image of a teacher in the system of postgraduate pedagogical education]. *Candidate's thesis*. Ternopil [in Ukrainian].
9. Osvitno-profesiina prohrama «Serednia osvita. Informatyka» druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky (2022). Retrieved from <http://surl.li/jvnnw> [in Ukrainian].
10. Poiasok, T. B. & Bespartochna, O. I. (2020). Formuvannia pozytyvnoho imidzhu maibutnoho vykladacha vyshchoi shkoly yak skladova yoho profesiinoi pidhotovky [Formation of a positive image of the future teacher of a higher school as a component of his professional training]. *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriya «Pedahohika i psykhologhiia». Pedahohichni nauky – Bulletin of Alfred Nobel University. Series «Pedagogy and Psychology». Pedagogical sciences*, 2, 251-258 [in Ukrainian].
11. Royko, L. L. (2022). Rol pedahohichnoi praktyky u profesiinomu stanovlenni mahistra – maibutnoho vchytelia informatyky [The role of pedagogical practice in the professional development of a master's degree – a future computer science teacher]. *Modern research in world science*. Proceedings of the 4th International scientific and practical conference. 600-603 [in Ukrainian].
12. Savchenko, N. (2018). Profesiinyi imidzh vykladacha yak skladova yoho pedahohichnoi maisternosti [The teacher's professional image as a component of his pedagogical skills]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia – Problems of modern teacher training*, 17, 91-96 [in Ukrainian].
13. Sylabus normatyvnoho osvitnoho komponenta «Tekhnolohii osvitnoho menedzhmentu ta monitorynh yakosti osvity» pidhotovky здобувачив druhoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity osvitno-profesiinoi prohramy: «Serednia osvita. Informatyka» Volynskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky (2022). Retrieved from <http://surl.li/jvluw> [in Ukrainian].
14. Khurtenko, O. V. (2017). Struktura profesiinoho imidzhu molodoho pedahoha ta faktory, shcho vplyvaiut na yoho formuvannia [The structure of the professional image of a young teacher and the factors affecting its formation]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykhologhii – Problems of extreme and crisis psychology*, 21. 194-203 [in Ukrainian].

УДК 371.3:811.111(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-909-918](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-909-918)

Синишина Юлія Анатоліївна викладач кафедри полікультурної освіти та перекладу, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88016, тел.: (066) 626-41-89, <https://orcid.org/0000-0002-0219-0384>

ВИКОРИСТАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ У ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

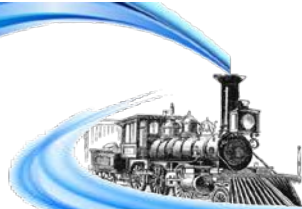
Анотація. У статті висвітлено проблему впровадження культурологічного підходу в процесі викладання англійської мови у вищій школі. При вивченні іноземних мов, зокрема англійської, студенти зустрічаються не лише із лінгвістичними викликами, а й із потребою розуміти та інтерпретувати культурні особливості та контекст, у якому існує мова. Один із способів досягнення цієї мети – використання культурологічного підходу у викладанні англійської мови.

Стаття аналізує переваги та виклики використання культурологічного підходу в навчальному процесі. Зокрема, наголошується на забезпеченні іммерсії студентів у англійську культуру, розробці культурних проєктів, та ролі мовної компетенції через призму культури.

Вивчення англійської мови в сучасному світі стає все більш актуальним і важливим завданням для міжнародного спілкування, культурного обміну та розвитку особистості, воно є не лише ключем до засвоєння мовної компетенції, але й вікном у світ культур і традицій англomовних країн. Особливе значення набуває розуміння контексту та культурного спадку, пов'язаного з мовою, що допомагає студентам не лише вдосконалювати мовні навички, але і стати культурно-компетентними споживачами і комунікаторами. У цьому контексті культурологічний підхід у викладанні англійської мови є необхідним і ефективним методом, що дозволяє збагатити навчальний процес і зробити його більш захоплюючим та різноманітним.

Стаття висвітлює проблему балансу між граматичними та культурними аспектами викладання англійської, а також недостатню кількість ресурсів для реалізації культурологічного підходу. Крім того, розглядається виклик оцінювання культурної компетентності студентів.

У статті освітлено основні аспекти культурологічного підходу, який передбачає інтеграцію культурних площин в навчальний процес, де вивчення мови і культури відбувається паралельно. Мета цього підходу - розвивати

студентів як грамотних мовців, що здатні не лише розмовляти і писати англійською, але й розуміти та адаптуватися до культурних відмінностей у мовленні та поведінці. [6, С.135]

Ця стаття є важливим внеском у сучасне педагогічне дослідження та вчителів англійської мови, оскільки вона допомагає розкрити потенціал культурологічного підходу для покращення навчання та розвитку культурної компетентності студентів.

Ключові слова: Педагогічна діяльність, культурологічний підхід, іноземна мова, навчальний процес.

Synyshyna Yuliia Anatolyivna Lecturer at the Department of Multicultural Education and Translation, Uzhhorod National University, University St., 14, Uzhhorod, 88016, tel.: (066) 626-41-89, <https://orcid.org/0000-0002-0219-0384>

THE USAGE OF CULTURAL APPROACH IN TEACHING ENGLISH LANGUAGE

Abstract. The article highlights the problem of implementing the cultural approach in the process of teaching English language in higher education. When studying foreign languages, particularly English, students encounter not only linguistic challenges but also the need to understand and interpret cultural nuances and contexts in which the language exists. One of the ways to achieve this goal is through the use of the cultural approach in teaching English language.

The article analyzes the benefits and challenges of using the cultural approach in the educational process. It emphasizes providing students with immersion in English culture, developing cultural projects, and the role of language competence through the cultural lens.

The study of English language in the modern world is becoming increasingly relevant and crucial for international communication, cultural exchange, and personal development. It is not only the key to acquiring language proficiency but also a window into the world of cultures and traditions of English-speaking countries. Understanding the context and cultural heritage associated with the language helps students not only improve their language skills but also become culturally competent consumers and communicators. In this context, the cultural approach in teaching English language is a necessary and effective method that enriches the learning process and makes it more engaging and diverse.

The article highlights the challenge of balancing grammatical and cultural aspects in teaching English, as well as the insufficient resources for implementing the cultural approach. Additionally, it examines the challenge of assessing students' cultural competence.

The article sheds light on the core aspects of the cultural approach, which involves integrating cultural dimensions into the educational process, where language and culture learning occur simultaneously. The goal of this approach is to develop students as proficient language speakers who can not only speak and write in English but also understand and adapt to cultural differences in speech and behavior. [6, C.135]

This article makes a significant contribution to contemporary pedagogical research and English language teachers, as it helps uncover the potential of the cultural approach in enhancing learning and developing students' cultural competence.

Keywords: Pedagogical activity, cultural approach, foreign language, educational process.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де глобалізація та міжнародний обмін стали нормою, вивчення англійської мови набуває все більшого значення як засіб спілкування і зв'язку між культурами. Освоєння англійської мови у вищих навчальних закладах стає не лише ключем до засвоєння мовної компетенції, але й можливістю розкрити культурний контекст англomовних країн та глибше розуміти їхні традиції, цінності, історію та спосіб життя.

Однак, при вивченні англійської мови у вищій школі, з'являються складнощі та проблеми, пов'язані зі сприйняттям та інтерпретацією культурних аспектів мови. Традиційні підходи до викладання можуть зосереджуватися переважно на лінгвістичних аспектах, не приділяючи належної уваги культурному контексту. Це може призвести до обмеженого розуміння культурних відмінностей, які впливають на мовлення, поведінку та спілкування в англomовному середовищі.

Додатковою проблемою є недостатній доступ до відповідних культурних ресурсів та матеріалів для підтримки культурологічного підходу у викладанні англійської мови. Вчителі можуть зіткнутися з викликами у пошуку відповідних матеріалів, які допоможуть студентам зануритися в англійську культуру та розкрити її багатство.

Також, виникають питання оцінювання культурної компетентності студентів, яке може бути більш суб'єктивним та вимагати розвитку спеціальних методик оцінювання. Культурологічний підхід, хоча дуже цінний, може стати викликом для оцінювання результатів навчання, оскільки він спрямований на розвиток культурної свідомості та вмінь студентів, які не завжди можуть бути оцінені за традиційними мовними параметрами.

Отже, ця стаття має на меті розглянути проблему впровадження культурологічного підходу у викладанні англійської мови у вищій школі та

проаналізувати перешкоди, які можуть зустрічатися на шляху до ефективного використання цього підходу. Дослідження проблеми допоможе вчителям та освітнім установам зрозуміти важливість культурологічного підходу та розробити ефективні стратегії для досягнення культурної компетентності учнів у процесі вивчення англійської мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність проблеми впровадження культурологічного підходу для «ефективного викладання» іноземної мови у вищій школі зумовлює інтерес дослідників і відповідно появу значної кількості наукових праць. Так, це питання досліджували вітчизняні й зарубіжні науковці, зокрема М. Бастун, В. Гриньова, М. Грицько, Л. Ковальчук, М. Коник, С. Гвоздій, О. Олійник, Л. Бірюк, С. Машкіна, М. Байрам, Д. Марсель, К. Кілпатрік та інші. Окремі аспекти ефективних впровадження культурологічного підходу в процесі викладання іноземної мови висвітлювали у своїх дослідженнях Н. Пономаренко, Г. Лещенко та інші.

Мета статті – висвітлити проблему актуалізації впровадження культурологічного підходу в процесі викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Ключовим для нашого дослідження є поняття «ефективності впровадження культурологічного підходу в процесі викладання іноземної мови», з яким стикаються спеціалісти, які працюють в сфері освіти. Культурологічний підхід - це підхід до вивчення мови, що акцентує увагу на культурних аспектах країн, де ця мова є рідною. [8, С.38]. Використання культурологічного підходу в уроках англійської мови дозволяє студентам отримати більш глибоке розуміння мови, ознайомитися з особливостями культур, звичаїв, традицій та історії народів англомовних країн. Один з головних аспектів культурологічного підходу - це вивчення культурних норм і цінностей. Завдяки цьому студенти отримують змогу зрозуміти особливості культурної ідентичності англомовних країн, їхніх традицій, звичаїв, етики та соціальних норм. Викладачі можуть використовувати різноманітні матеріали - літературу, фільми, музику, мистецтво, фольклор тощо - для розширення культурного кругозору студентів та поглиблення їхнього розуміння культурних особливостей.

Слід зазначити, що культурологічний підхід допомагає уникнути культурної неясності та конфліктів у міжкультурному спілкуванні. Він сприяє формуванню в студентів культурної компетентності, що є ключовою для успішного взаємодії з представниками інших культур. Здатність розуміти та поважати культурні особливості інших країн забезпечує більш ефективну комунікацію та сприяє підвищенню міжкультурної гармонії. [7, С.251]

Інтеграція культурологічного підходу у викладання англійської мови також сприяє стимулюванню інтересу до навчання та залученню студентів.

Матеріали, пов'язані з культурою, можуть бути більш привабливими та захоплюючими для студентів, що дозволяє зробити процес навчання більш ефективним та результативним.

Звідси випливає, що використання культурологічного підходу у викладанні англійської мови є важливим фактором для формування повноцінних, культурно-свідомих мовців, готових до викликів глобалізації. Відповідальність вчителів полягає в тому, щоб допомагати студентам не лише вивчити мову, а й збагатити свій світогляд, розширити культурну горизонти та стати відкритими до різноманіття культур у світі.

Загальність культурних аспектів у навчанні англійської мови надає студентам здатність бачити більше, ніж лише слова, допомагає зблизити людей різних культур і збільшити розуміння та повагу один до одного. Використання культурологічного підходу у викладанні англійської мови створює гармонійне середовище, де знання мови йде в нерозривному зв'язку з культурним багатством народів, що вивчаються. [5, С.63]

Ключовими аспектами культурологічного підходу в процесі викладання іноземної мови у вищій школі є наступне:

1. Іммерсія в культурне середовище: Культурологічний підхід передбачає створення умов для іммерсії студентів в культурне середовище та сприяє зануренню в аутентичну культуру та традиції країни, чію мову вони вивчають. [3, С.217] Це означає, що студенти не лише вивчають мову через підручники і граматичні правила, але також опановують вміння використовувати мову у реальних ситуаціях, пов'язаних з культурою. Вони можуть досліджувати англійські літературні твори, вивчати музику, фільми та телевізійні шоу, що допомагає їм зрозуміти особливості менталітету та цінностей країн, де говорять англійською. Це може включати вивчення літератури, музики, фільмів, традицій та обрядів країни мови навчання.

2. Розвиток культурної компетентності: Основною метою культурологічного підходу є розвиток культурної компетентності студентів. Це означає, що вони не тільки вивчають мову, але також розуміють культурні нюанси, спілкуються з представниками культури, розуміють та поважають культурні різниці та вміють адаптуватися до культурних звичаїв та норм.

3. Міжкультурне спілкування: Культурологічний підхід сприяє розвитку міжкультурних комунікаційних навичок студентів. Вони вчаться ефективно спілкуватися з носіями мови з іншої культури, проявляють толерантність та вміння вирішувати міжкультурні конфлікти.

4. Культурні проекти: Культурологічний підхід може включати розробку культурних проектів, де студенти досліджують та

презентують різноманітні аспекти культури країни мови навчання. Наприклад, вивчення англійської мови може супроводжуватися створенням презентацій про англomовні країни, дослідженням традиційних свят, оглядами культурних подій та новин з цих країн. Це дозволяє студентам активно залучатися до вивчення культури та знайомитися з різноманітністю світу та допомагає глибше вивчити культурні особливості, сприяє їх творчому розвитку.

5. Культурний аналіз мови: При вивченні мови через призму культурології, студенти зосереджують увагу на культурних аспектах мови. Вони досліджують культурно-зумовлені мовні висловлювання, ідіоми, культурні символи та метафори, що допомагає збагатити їхнє мовне вираження та розуміння.

6. Сприяння глобальному мисленню: Культурологічний підхід сприяє розвитку глобального мислення у студентів, вони більше усвідомлюють своє місце в світі та готові діяти як глобальні громадяни, що розуміють важливість культурного різноманіття та співіснування. [9, С.236-237]

Ці ключові аспекти допомагають забезпечити ефективне використання культурологічного підходу у викладанні іноземних мов у вищій школі, сприяючи глибокому розумінню мови та культури та розвитку культурної компетентності студентів.

В розрізі цільової спрямованості нашого дослідження важливим є уточнення, що культурологічний підхід допомагає студентам розуміти той факт, що мова нерозривно пов'язана з культурою, і багато виразів, приказок та мовних відтінків мають глибокі культурні корені. Вивчаючи англійську мову через призму культурології, студенти розвивають свою мовну компетенцію, оскільки вони усвідомлюють, які слова і фрази краще використовувати у певних культурних контекстах, що сприяє більш ефективному та адаптованому спілкуванню. [2, С.45]. Для ефективного впровадження культурологічного підходу необхідно використовувати сучасні методи викладання, а саме:

1. Мультимедіа матеріали: Використання мультимедійних матеріалів (фільми, відео, музика) з фокусом на культурних аспектах допомагає студентам поглиблено ознайомитися з культурою країни, де мова є рідною.

2. Культурні проекти: Включення культурних проектів, таких як дослідження традицій, місто-екскурсії, презентації про культурних героїв, допомагає студентам активно залучатися в процес вивчення культури та розвивати навички дослідницької роботи.

3. Рольові ігри: Впровадження рольових ігор, де студенти втілюють різні культурні аспекти, дозволяє краще зрозуміти особливості і поведінку представників інших культур.

4. Інтерактивні дискусії: Організація дискусій про культурні відмінності та події розвиває критичне мислення та аналітичні здібності студентів.

Спираючись на дослідження наукової літератури та власні спостереження й досвід, здійснено комплексний аналіз проблем актуалізації впровадження культурологічного підходу в процесі викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах. Він включає наступні аспекти:

1. Відсутність підготовки вчителів: Багато вчителів, які викладають іноземні мови, можуть не мати достатньої підготовки та досвіду в роботі з культурологічним підходом. Це може призвести до недостатньої ефективності використання культурологічних компонентів у навчальному процесі.

2. Обмеженість навчальних ресурсів: Доступ до належних культурологічних ресурсів, таких як книги, статті, фільми, музика та інше, може бути обмеженим у деяких вищих навчальних закладах. Це ускладнює підготовку та проведення культурологічних уроків та проектів.

3. Мінливість культурних норм: Культурні норми та традиції змінюються з часом, і культурологічні матеріали можуть вимагати постійного оновлення, щоб відповідати сучасним реаліям. Це може бути викликом для вчителів, які мають оновлювати свої знання та матеріали.

4. Недостатня підтримка студентів: Деякі студенти можуть стикатися з труднощами у розумінні та інтерпретації культурологічних аспектів мови. Вони можуть відчувати себе не впевнено у взаємодії з іншими культурами та потребувати додаткової підтримки.

5. Міжкультурні розходження: У навчальних групах можуть бути студенти з різних культур та традицій, що може призвести до міжкультурних розходжень та конфліктів. Вчителі повинні забезпечити взаєморозуміння та толерантне спілкування серед студентів.

Ці проблеми потребують уваги та вирішення для ефективного впровадження культурологічного підходу у викладанні іноземних мов у вищих навчальних закладах. Запровадження цього підходу може внести вагомий внесок у розвиток культурної компетентності студентів та підготовку їх до глобального спілкування і культурного обміну.

Згідно з проведеним дослідженням, ми можемо зробити висновок, що існує кілька шляхів вирішення проблем впровадження культурологічного підходу в процесі викладання іноземних мов у вищих навчальних закладах:

1. Підтримка з боку університетської адміністрації: Важливо залучити підтримку та інтерес адміністрації в упровадженні культурологічного підходу. Це може включати забезпечення достатнього фінансування для розвитку культурологічних ресурсів та професійної підготовки вчителів.

2. Підготовка вчителів: Вчителі, які працюють у сфері викладання іноземних мов, повинні мати відповідну підготовку щодо культурологічного

підходу. Університети можуть забезпечити додаткові навчання та семінари з культурології для вчителів.

3. Розвиток культурологічних ресурсів: Забезпечення доступу до належних культурологічних ресурсів є важливим аспектом успішного впровадження культурологічного підходу. Університети можуть розробляти власні навчальні матеріали та створювати спеціальні бібліотеки з культурологічними ресурсами.

4. Створення культурологічних проєктів: Впровадження культурологічного підходу може включати розробку культурних проєктів, де студенти досліджують та презентують аспекти культури країни мови навчання. Університети можуть підтримувати та стимулювати студентські ініціативи в цьому напрямку.

5. Застосування сучасних технологій: Використання сучасних технологій, таких як відеоуроки, онлайн ресурси, віртуальні екскурсії та інші, може підтримати і підвищити ефективність культурологічного підходу в навчанні.

6. Формування міжкультурних комунікаційних навичок: Університети можуть забезпечити додаткові тренінги та семінари з міжкультурного спілкування, що допоможе студентам більше усвідомлювати та розуміти культурні різниці, а також розвивати навички ефективного міжкультурного спілкування.

7. Адаптація оцінювання: Університети можуть розглядати можливість зміни оцінювання, щоб враховувати культурну компетентність студентів, таким чином визнаючи інтеграцію культурологічного підходу в процесі навчання.

Ці шляхи сприятимуть вирішенню проблем впровадження культурологічного підходу і допоможуть студентам більше зрозуміти та оцінити культурні аспекти мови, що сприятиме їхньому розвитку як культурно-компетентних громадян у глобальному світі.

Згідно з проведеним дослідженням, ми можемо зазначити роль культурологічного підходу в навчанні англійської мови:

1. Сприяє інтеркультурному розумінню: Культурологічний підхід у викладанні англійської мови допомагає студентам розібратися в культурних реаліях країн, де вона використовується. Це дозволяє уникнути міжкультурних недорозумінь та взаємних перекручень у комунікації. Студенти вивчають культурні особливості, етикет, звичаї та традиції, що сприяє побудові успішних міжнародних стосунків.

2. Збагачує лексичний запас: Культурологічний підхід допомагає студентам ознайомитися з національними стравами, мистецтвом, літературою, історією та культурними подіями. Це розширює лексичний запас, надаючи

студентам можливість використовувати більш виразний і різноманітний мовний апарат у своєму мовленні.

3. Покращує навички спілкування: Вивчення культури та культурних норм допомагає студентам зрозуміти наміри, мотивації і переконання носіїв мови. Це робить комунікацію більш ефективною та впевненою, оскільки студенти більш добре розуміють контекст і адаптуються до культурних особливостей співрозмовника.

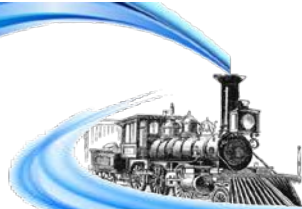
4. Стимулює міждисциплінарний підхід: Культурологічний підхід зближує вивчення англійської мови з іншими гуманітарними науками, такими як антропологія, історія, література та мистецтвознавство. Це розширює горизонти студентів і сприяє їхньому глибшому розумінню світу.

Таким чином, впровадження культурологічного підходу в процесі викладання іноземної мови у вищій є цінним і важливим інструментом для розвитку культурної компетентності студентів. Однак впровадження цього підходу може стикатися з певними викликами і потребує балансу між мовними та культурними аспектами. [6, С.138] Вчителі повинні прагнути розвивати у студентів не лише мовні здібності, але й розуміння та повагу до культурних різноманітностей, що допоможе їм стати культурно компетентними громадянами світу.

Висновки. Отже, в статті висвітлено проблему впровадження використання культурологічного підходу в процесі викладання англійської мови у вищій школі, яка є не лише шляхом до покращення мовних навичок студентів, але й способом розкрити багатогранність та глибину англійської мови через ознайомлення з культурою англomовних народів. Запропоновані ефективні шляхи вирішення проблем впровадження культурологічного підходу, який стимулює зацікавленість студентів до вивчення мови та розвиває їх культурну компетентність, що має важливе значення в сучасному глобалізованому світі. Засвоєння англійської мови через призму культурології допомагає студентам стати більш відкритими, толерантними та розуміючими громадянами світу.

Література:

1. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посіб. / Н.П. Волкова. – К: Академвидав, 2007. – 616 с.
2. Гусленко І.Ю. Конспект лекцій з дисципліни «Методика навчання іноземних мов»/ Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики пер. ; авт.-упор. І .Ю. Гусленко]. – Харків : Вид-во НУА, 2018. 64 с.
3. Жовніренко Г. В. Культурологічний підхід у вивченні англійської мови як засіб розвитку іноземної мовної компетенції / Г. В. Жовніренко // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". (Серія: Філологічна). 2016 - № 71, С. 216-218.
4. Зайченко І. В. Педагогіка. навч. посібник. / І.В. Зайченко. – Київ: Освіта України, 2006. 528 с.

5. Іванюк І. Г. Методологічні аспекти викладання іноземних мов у вищій школі / І. Г. Іванюк. Вища освіта України. 2017 - № 2. С. 58-66.

6. Кузьменко Г. В. Розвиток культурологічної компетентності у студентів філологічного факультету у процесі вивчення англійської мови / Г. В. Кузьменко // Збірник наукових праць Волинського державного університету. (Серія: Філологічні науки). 2018 - № 20, С. 134-138.

7. Магера В. М. Культурологічний підхід у викладанні англійської мови в університетському навчальному закладі / В. М. Магера // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". (Серія: Філологічна). 2015 - № 62, С. 251-253.

8. Серeda В. В., Костенко Л. М. Культурологічний підхід у викладанні іноземної мови студентам нефілологічних спеціальностей / В. В. Серeda, Л. М. Костенко. Мовна освіта. 2019 - № 5. С. 37-42.

9. Чернишенко І. М., Костюк Н. В. Використання культурологічного підходу в навчанні іноземних мов студентів-істориків / І. М. Чернишенко, Н. В. Костюк // Збірник наукових праць. Педагогіка вищої та середньої школи. 2016, С. 236-241.

References:

1. Volkova, N.P. (2007). *Pedahohika [Pedagogy]*. K.: Akademvydav [in Ukrainian].
2. Huslenko I.Yu. (2018). *Konspekt leksii z dysypliny «Metodyka navchannia inozemnykh mov» [Lecture notes on the discipline "Methods of teaching foreign languages"]*. National Ukrainian Academy, [Department of Theory and Practice of Translation; author and compiler - I.Yu. Huslenko]. Kharkiv: NUOA Publishing House [in Ukrainian].
3. Zhovnirenko H. V. (2016). *Kulturolohichnyi pidkhid u vyvchenni anhliskoi movy yak zasib rozvytku inozemnoi movnoi kompetentsii*. [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"] Vyp. 71(Seria: Filolohichna). P. 216-218. [in Ukrainian].
4. Zaichenko I.V. (2006) *Pedahohika [Pedagogy]*. K.: Education of Ukraine [in Ukrainian].
5. Ivaniuk I. H. (2017). *Metodolohichni aspekty vykladannia inozemnykh mov u vyshchii shkoli*. [Vyshcha osvita Ukrainy]. – № 2. P. 58-66. [in Ukrainian].
6. Kuzmenko H. V. (2018). *Rozvytok kulturolohichnoi kompetentnosti u studentiv filolohichnoho fakultetu u protsesi vyvchennia anhliskoi movy*. [Scientific notes of Volyn State University]. Vyp. 20, (Seria: Filolohichna). P. 134-138. [in Ukrainian].
7. Mahera V. M. (2015). *Kulturolohichnyi pidkhid u vykladanni anhliskoi movy v universytetskomu navchalnomu zakladi*. [Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"]. Vyp. 62, (Seria: Filolohichna). P. 251-253. [in Ukrainian].
8. Sereda V. V., Kostenko L. M. (2019). *Kulturolohichnyi pidkhid u vykladanni inozemnoi movy studentam nefilolohichnykh spetsialnostei*. *Movna osvita*: Vyp.5. P. 37-42. [in Ukrainian].
9. Chernyshenko I. M., Kostiuk N. V. (2016). *Vykorystannia kulturolohichnoho pidkhodu v navchanni inozemnykh mov studentiv-istorykiv*. Collection of scientific papers. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly*. P.236-241. [in Ukrainian].

УДК: 378.011.3-051:373.3:[37.091.313:62/69(045)]

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-919-932](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-919-932)

Тягур Василь Михайлович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці ІІ, Закарпатська область, пл. Кошута, 6, м. Берегове, 90202, тел.: (066) 539-08-27, <https://orcid.org/0000-0002-4811-4643>

ДИЗАЙН-МИСЛЕННЯ – МЕТОДОЛОГІЯ ІННОВАЦІЙНОГО КРЕАТИВНОГО РОЗВИТКУ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. Динамічний розвиток світу, який веде до зростання економіки та розвитку суспільства не може не зачепити розроблення і впровадження перспективних інноваційних технологій, продуктів, послуг, їх постійну модернізацію., які все більше охоплюють різні сфери життя людини. Ці зміни не минули і освіту, які вимагають нових принципів та підходів як у організації освітнього процесу так і пошуках інноваційних шляхів підготовки педагогічних кадрів.

Майбутній вчитель початкової школи повинен бути спеціалістом з людського розвитку, який здатний працювати з уже існуючими технологіями та креативно, фахово діяти у нестандартних ситуаціях на основі впровадження та використання різноманітних способів перетворення навколишнього середовища, беручи участь у створенні нового, унікального освітнього продукту.

Саме дизайн-мислення ґрунтується на креативності, творчих здібностях людини, готовності мозку до створення принципово нових ідей, відмінних від традиційних, без чого не можливий професійний розвиток особистості. Дизайн-мислення є методологією розуміння потреб, створення продуктів, які покращують життя користувачів різного рівня, на основі генерування ідей, перевірки їх істинності та впровадження інновацій.

У статті обґрунтовано необхідність ознайомлення з методами діяльності і знаннями у дизайн-мисленні, його розвитком та застосуванням у професійних навиках майбутніх вчителів початкової школи для розкриття їх креативності.

Сформульовано власне розуміння поняття дизайн-мислення як методології – вченням про методи пізнання та перетворення дійсності і знання що відображують їх у більш ширшому розумінні.

Дано пропозицію що до етапів дизайн-мислення, черговості яких повинні дотримуватись майбутні вчителі початкової школи.

Зроблено наголос на розвиток потреби емпатії – здатності розуміти і відчувати почуття іншої людини, у їхньому випадку та у відповідності до цього здійснювати свою педагогічну діяльність, яка допоможе розкрити креативність, а на основі креативності кожен зможе розкрити свою індивідуальність.

Використання дизайн-мислення у освіті є новим перспективним напрямом дослідження. дискусійним залишається питання щодо застосування цього підходу з урахуванням його характерних рис, переваг і недоліків з визначенням меж педагогічних і психологічних досліджень, а результативність процесу дизайн-мислення та його окремих методів у початковій школі слід додатково перевірити за допомогою емпіричних досліджень.

Ключові слова: дизайн, дизайн-мислення, інноваційна діяльність, креативність, емпатія, майбутні вчителі початкової школи.

Tiahur Vasyl Mykhailovych Candidate Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Psychology, Primary, Preschool education and Management of Educational Institutions Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Transcarpathian region, Kossuth Square, 6, Berehove, 90202, tel.: (066) 539-08-27, <https://orcid.org/0000-0002-4811-4643>

DESIGN THINKING – METHODOLOGY OF INNOVATIVE CREATIVE DEVELOPMENT OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The dynamic development of the world, which leads to the growth of the economy and the development of society, cannot help but affect the development and implementation of promising innovative technologies, products, services, their constant modernization, which increasingly cover various spheres of human life. These changes did not bypass education, which requires new principles and approaches both in the organization of the educational process and in the search for innovative ways of training pedagogical personnel.

The future primary school teacher must be a specialist in human development who is able to work with existing technologies and act creatively and professionally in non-standard situations based on the implementation and use of various ways of transforming the environment, participating in the creation of a new, unique educational product.

Design thinking itself is based on creativity, creative abilities of a person, readiness of the brain to create fundamentally new ideas, different from traditional ones, without which professional development of the individual is not possible. Design thinking is a methodology for understanding needs, creating products that improve the lives of users at various levels, based on generating ideas, verifying their truth, and implementing innovations.

The article substantiates the need to familiarize with the methods of activity and knowledge in design thinking, its development and application in the professional skills of future primary school teachers to reveal their creativity.

The actual understanding of the concept of design-thinking as a methodology is formulated - a teaching about the methods of cognition and transformation of reality and knowledge that reflect them in a broader sense.

A proposal is given regarding the stages of design thinking, the sequence of which should be followed by future primary school teachers.

Emphasis is placed on the development of the need for empathy - the ability to understand and feel the feelings of another person, in their case and in accordance with this to carry out their pedagogical activity, which will help to reveal creativity, and on the basis of creativity everyone will be able to reveal their individuality.

The use of design thinking in education is a new promising direction of research. the question of applying this approach, taking into account its characteristic features, advantages and disadvantages, with the definition of the boundaries of pedagogical and psychological research, remains debatable, and the effectiveness of the design thinking process and its individual methods in primary school should be checked additionally with the help of empirical research.

Keywords: design, design thinking, innovative activity, creativity, empathy, future primary school teachers

**У житті нема нічого неможливого.
Тільки можливості, які Ви не бачите.**

Марк Твен

Постановка проблеми. Для розвитку України, динамічного зростання економіки зростають потреби у розробленні і впровадженні перспективних інноваційних технологій, продуктів, послуг, їх постійній модернізації, які все більше охоплюють різні сфери життя людини. Ці зміни не минули і сферу освіти, ставлячи нові вимоги до освітнього рівня громадян, здатних швидко реагувати на виклики та зміни сучасного світу, з врахуванням інноваційних та глобалістських тенденцій інтеграції в світову спільноту на основі збереження національної ідентифікації.

Одне з провідних місць в цьому процесі займає школа, яка мусить «навчити дитину вчитися» і застосовувати знання на практиці, а не нафаршировувати її формулами і цитатами із класики [10, с.10.].

У Законі України «Про освіту» визначено засади державної політики у сфері освіти та принципи освітньої діяльності, серед яких, поряд з іншими: людиноцентризм; забезпечення якості освіти та якості освітньої діяльності; забезпечення універсального дизайну та розумного пристосування; науковий характер освіти; різноманітність освіти; цілісність і наступність системи освіти; інтеграція з ринком праці; свобода у виборі видів, форм і темпу здобуття освіти, освітньої програми, закладу освіти, інших суб'єктів освітньої діяльності; та ін.. [6]

Значення нового освітнього терміну «універсальний дизайн у сфері освіти» – дизайн предметів, навколишнього середовища, освітніх програм та послуг, що забезпечує їх максимальну придатність для використання всіма особами без необхідної адаптації чи спеціального дизайну». [6]

Відповідно до цього, сучасні реформи у освіті вимагають нових принципів та підходів як у організації освітнього процесу так і пошуках інноваційних шляхів підготовки педагогічних кадрів, в тому числі і для початкової школи, розширенню технологічних можливостей, активізації їх інноваційно-креативного потенціалу, підвищення колективної творчості.

Вчитель, відповідаючи сучасним вимогам, має бути не просто предметником чи вчителем початкових класів, методистом, а спеціалістом з людського розвитку, який здатний працювати з уже існуючими технологіями та креативно, фахово діяти у нестандартних ситуаціях та приймаючи обґрунтовані рішення, на основі впровадження та використання різноманітних способів перетворення навколишнього середовища, беручи участь у створенні нового, унікального освітнього продукту.[21, с. 407] Разом з цим, це не можливо без врахування інтересів та зацікавленості учнів.

Т Браун розглядає дизайн-мислення, як усталений процес, який використовується в організаціях і спрямований на вирішення проблем і просування інновацій, оснований на використанні принципів дизайну для інноваційного розвитку та створення нової або додаткової цінності зосередившись на її пріоритетах для споживача і разом зі споживачем, спираючись на людиноцентризм, співпрацю, співучасть, та експериментування. [2].

У багатьох іноземних навчальних закладах вже оцінено перспективи розвитку дизайн-мислення для майбутньої професійної діяльності. Наприклад, Університетський коледж Лондона (UCL), університети Голдсмітс, Лондонський університет, поряд із вивченням та використанням практичних елементів дизайн діяльності, спрямовують навчальну діяльність на те, щоб надати своїм здобувачам освіти ґрунтовне розуміння самої теорії дизайну, що сприяє формуванню у студентів яскравого дизайнерського мислення та власного творчого підходу у професійній діяльності. І хоча, це навчальні заклади спрямовані на вивчення і впровадження дизайну, впровадження

дизайн-мислення має місце і у педагогічних ЗВО. На даний час дизайн-мислення у педагогічних ЗВО України обійдено увагою, можливо, із-за не достатнього рівня дослідження та розуміння значущості у впровадженню інновацій та розвитку креативності.

За своєю природою дизайн-мислення ґрунтується на креативності, творчих здібностях людини, готовності мозку до створення принципово нових ідей, відмінних від традиційних, без чого не можливий професійний розвиток особистості.

Тому, одним з шляхів впровадження інновацій, сприяння генеруванню нових ідей, розвитку креативності є впровадження у освітній процес майбутніх педагогів початкової школи навчання елементам дизайну, поширення дизайн-освіти, які нерозривно пов'язані і дають основу розвитку дизайн-мислення, яке можна визначити як методологію, спосіб мислення, завданнями якого є спроба подолання розриву між креативністю та інноваціями, технологіями та користувачем, наукою та ринком. Тому на сучасному етапі розвитку освіти дизайн-мислення, яке вже набуло поширення на Заході і знаходить усе більше прихильників в Україні, повинно виступати як методологія інноваційного креативного розвитку майбутніх вчителів початкової школи,

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дизайн-мислення, як методологія розуміння потреб, створення продуктів, які покращують життя користувачів різного рівня і потреб, на основі генерування ідей, перевірки їх істинності та впровадження інноваційних досягнень, була винайдена у 1960-х роках, а його пропагування та активне впровадження на основі відповідного теоретичного і практичного підґрунті досліджень Інституту Хассо Платтнера (Hasso Plattner Institute) в Потсдамі та американської школи дизайнерів (d.school) коли під керівництвом Роберта Макнамари на базі Стенфордського університету з 2004 року група науковців створила міждисциплінарний курс Design Thinking, спрямований на вирішення проблем людства. Не дивлячись на те, що дизайн-мислення тісно пов'язане з дизайном та теорією дизайну, в основу курсу Design Thinking було покладено ідеї американського психолога Абрагама Маслоу, його розроблена теорія людських потреб та теорія підходів до самореалізації. Відмінність дизайн-мислення від аналітичного – не критичний аналіз, а креативний процес, до якого можуть бути залучені працівники різних галузей з різним базовим типом мислення.

Сучасному дизайн-мисленню, яке бере свій початок та ґрунтується на дизайні, на сьогоднішній час, у більшості своїй, присвячені емпіричні дослідження. Вони розглядають окремі приклади застосування цього підходу в соціальній, підприємницькій, освітній та екологічній та інших сферах. За

визначенням Ситника Н.І. дизайн-мислення та дизайн «... об'єднують такі риси, як людиноцентрованість, міждисциплінарність, візуалізація, образність, емпатія і контекст, синтетичність, баланс дивергентного та конвергентного мислення, баланс розподіленого й інтегрованого мислення, дослідження дією, швидке розроблення прототипу, естетичність рішень та екологічна свідомість» [19].

Сучасні проблеми дизайн-мислення розглядають дослідники різних галузей: різних промисловості, інженерії, економіки, соціології, психології та ін..

Фахівцями, дослідниками Н. Барановою, Т. Брауном, К. Ізмєтьєвою, Д. Келлі, Т. Локвудом, Р. Мартіном, М. Ньюмейєрсом, П. Роу, Г. Саймоном, К. Храмова та ін. дизайн-мислення розглядається як методологія.

Н Реш, В. Тиберій, С. Краус досліджували інноваційні процеси і результати дизайн-мислення та структурували стан досліджень аналізуючи переваги та недоліки.

У своїх роботах В. Даниленко, О. Хмельовський, Т. Кротова, на основі аналізу дизайн-мислення його природи та процесів, визначили окремі аспекти підготовки майбутніх фахівців різних галузей

С. Вілнер, У. Джонсон-Сколдберг, Л. Карлгрен, П. Мічелі, О. Кофанов працювали у напрямку визначення характеристик дизайн-мислення, формування зв'язків у сферах дизайну, менеджменту та бізнесу, а Т. Попова та І. Горват-Янушевська розглядали питання емпатії у взаємодії з клієнтами.

Дослідженням можливого використання, умовами і ефектом від впровадження займалися М. Коукі, С. Краус та ін., К. Елшбах, І. Стігліані, Д. Де Паула займались характеристикою дизайн-мислення, організаційною культурою та розробкою нових продуктів.

З вітчизняних дослідників В. Іванова розглядала роль дизайн-мислення в освіті.

Досліджуючи питання можливостей реалізації дизайн-освіти у процесі підготовки вчителів початкової школи В. Балакірєва, Т. Бикова, В. Жлудько, Н. Колесник, Т. Мачаха, Т. Носаченко, О. Олійник, В. Тищенко та інші створили передумови формування та використання дизайн-мислення у їх професійній підготовці. Цьому сприяє, в певній мірі, і впровадження у навчальний процес початкової школи предмету «Дизайн і технології».

Останнім часом науковці виявили зацікавленість напрямом дослідження дизайн-мислення у галузі педагогіки та його ролі в розвитку креативності особистості і можливості запровадження в освіті, зокрема, впровадження у підготовку майбутніх вчителів початкової школи.

Спробуємо розглянути дизайн-мислення з точки зору вчення про методи пізнання й перетворення дійсності, тобто з аналізу принципів і методів, що лежать в основі дизайн-освіти, пізнання дизайн-діяльності, як практичної дійсності, та відтворення її в дизайн-мисленні.

Мета статті – обґрунтувати необхідність ознайомлення з методами діяльності і знаннями у дизайн-мисленні, його розвитком та застосуванням у професійних навиках майбутніх вчителів початкової школи для розкриття їх креативності.

Виклад основного матеріалу. Щоб зрозуміти дизайн-мислення потрібно визначитися з визначенням самого поняття дизайн-мислення.

Існує декілька напрямів у підході до трактування терміну дизайн-мислення (Design Thinking), які пояснюють і розкривають його суть, як спосіб мислення, підхід, метод, методологію, інструмент чи процес.

Вікіпедія зазначає про те, що термін дизайн-мислення відноситься до сукупності когнітивних, стратегічних і практичних видів діяльності, що використовуються в процесі проектування та розробки дизайнерських концепцій, а також до сукупності знань, які дають пояснення тому, як люди міркують, коли займаються проблемами дизайну, а все це, пов'язане з рецептами для створення інноваційних продуктів і послуг у бізнесі та соціальному контексті [5].

Р. Раззук та В. Шуте у процесі своєї роботи зробили висновок, що дизайн-мислення – це «аналітичний та творчий процес, який залучає людину до можливостей експериментувати, створювати та прототипувати моделі, збирати відгуки та змінювати дизайн. [10, с. 330].

Дизайн-мислення (Design Thinking) – це метод, який забезпечує засади підходу до розв'язання проблем, що враховують потреби користувачів, їхній досвід та навіть емоції. [16, с. 330].

За визначенням П. Роджерса дизайн-мислення – це методологія генерування інноваційних ідей, яка включає ітеративні переходи між дизайнерськими завданнями і роботою. [17, с. 434]

Л. Лейфер – професор дизайну машинобудування та директор-засновник Центру досліджень дизайну (CDR) Стенфордського університету, досліджуючи інструментування дизайн-середовища для збору знань про дизайн, індексування, повторного використання та оцінки ефективності виражає думку, що дизайн-мислення являє собою інтегрований дизайнерський ітераційний і дослідницький підхід, який спрямований на створення проривних ідей, учить структурувати інформацію, «бути більш гнучкими у застосуванні своїх знань».

Група дослідників Н. Реш, В. Тиберій, С. Краус визначили дизайн-мислення теж як ітеративний процес вирішення проблем та інновацій в організаціях, який базується на конкретних принципах (таких як фокус на потребах користувачів, мультидисциплінарність тощо) і використовує спеціальні методи (такі як творче мислення, візуалізація, експериментування тощо). [18, с. 164]

Українські науковці, в більшості, розглядають дизайн-мислення, як ідею розвитку нового проєкту, інноваційної, креативної компанії яка може здійснюватися, в цілому, навіть на рівні держави. Так за визначенням Л. Лігоненко «дизайн мислення – це інструмент розробки такого продукту (товару, послуги), який задовольнятиме потреби споживачів, оскільки розробляється на основі проведення глибинного дослідження їх побажань і синергії з наявними ресурсами компанії» [11].

Узагальнивши вище викладені визначення спробуємо .

Дизайн-мислення (Design Thinking) – це методологія, яка являє собою інтегрований дизайнерський ітераційний і дослідницький підхід, спрямована на забезпечення основ пошуку нестандартних підходів, відбір найбільш ефективного вирішення проблем, заснована на свідомому, гнучкому творчому підході у застосуванні знань при дослідженні послуг, продуктів або сфер, що враховують проблеми, потреби, вимоги користувачів, їх діяльність та навіть емоції.

Якщо взяти до уваги, що за одним із визначень методологія є вченням про методи пізнання та перетворення дійсності і знання що відображують їх то методологія дизайн-мислення цілком відповідає цьому визначенню.

Основою дизайн-мислення є творчий, креативний процес, в якому дизайнери, розробники та інші спеціалісти працюють разом, щоб створити інноваційні вирішення різних складних проблем, викликів та непередбачених ситуацій, які виникають у різних галузях діяльності, наприклад, у бізнесі, технологіях, дизайні, медицині, освіті та інших галузях, де важливо покращення користувацького досвіду.

Впроваджуючи дизайн-мислення у освітній процес підготовки майбутніх вчителів початкової школи потрібно, перш за все, надати саме розуміння поняття, основні можливості та етапи самого процесу.

Основні етапи кожного процесу дизайн-мислення можна розділити на три основні: 1) отримання даних про проблему; 2) генерація ідей; 3) перевірка ідей [2; 12]. Ці етапи, в свою чергу, можна розділити на більш детальні, у залежності від поставлених цілей.

Взявши до уваги, що Т. Браун у своїй статті описав характеристики дизайнера з п'ятьма властивостями: емпатія, інтегративне мислення, оптимізм, бажання експериментувати та співпраця [2].

Класична Стенфордська модель дизайн-мислення включає в себе п'ять етапів. Це оптимальний спосіб знайти неочевидне, креативне рішення і опанувати новий тип мислення. На нашу думку цю модель, адаптувавши до потреб педагогічної діяльності в початковій школі, найдоцільніше впроваджувати для опанування принципами дизайн-мислення майбутніми викладачами та ефективного використання їх, як у своїй професійній діяльності так і у повсякденному житті для розвитку креативності.

На нашу думку для майбутніх вчителів початкової школи, з деякими уточненнями, найбільш підходить модель дизайн-мислення запропонована В. Бойченко [1, с. 90] з врахуванням Стенфордської моделі:

1. Визначення проблеми (емпатія);
2. Занурення у проблему з врахуванням емпатії;
3. Дослідження проблеми (фокусування);
4. Генерування та формування ідей;
5. Упорядкування, вибір найкращих ідей;
6. Впровадження рішення, прототипування (створення прототипу (моделей));
7. Тестування, аналіз;
8. Оцінка результатів, висновки;
9. Удосконалення (при необхідності).

Здобувачам важливо пояснити, що потрібно дотримуватися черговості етапів і зберігати максимально відкритий, безпосередній, креативний практично дитячий стан розуму у вираженні ідей та пристосування їх у втіленні до реальних умов. Слід наголосити, що процес дизайн-мислення – це процес співтворчості і в цьому завжди полягає його результативність, на основі вимоги прокачки техніки генерації та вибору ефективності ідей, якщо підходити до нього з правильними установками й очікуваннями.

Відправною точкою дизайн-мислення є спостереження та аналіз ситуації з фокусом на користувача [2]. В цьому випадку йдеться про розуміння особистості самого користувача та його прихованих потреб [14; 22].

Ключовим у цьому є розвиток емпатії, що означає розпізнавання та розуміння стосунків, почуттів, емоцій, думок, мотивів, інших психічних станів і особистісних рис інших людей [2; 3; 7]. Це вникання в потреби особистості дозволяє розпізнати нові можливості та перспективи у вирішенні проблеми [13]. Отримана інформація використовується для створення потреб так званих осіб, які показують типового користувача та його психологічні характеристики, дії та потреби, сприяє комплексному розумінню проблеми. Це цілісне, комплексне розуміння включає фактори навколишнього середовища, відносини, передумови, тенденції та потреби користувачів [8].

Українська вчена В. Іванова у своїх дослідженнях теж наголошує на тому, що основою дизайн-мислення є емпатія та здатність формувати в уявленні схематичні образи, що сприяє виявленню певних закономірностей та генеруванню ідей, які ґрунтуються на емоційному і функціональному наповненню. «Дизайн-мислення здійснюється через процес накопичення ідей, нестереотипне мислення, прийняття ризикованих рішень на ранніх стадіях проектування, усунення страху зазнати невдачі, глибоке розуміння споживачів (їхніх цілей, поведінки та схильностей), тестування ідей для швидкого

отримання відгуків від споживачів, зміну сприйняття цінності продукту. Центром інтересу дизайн-мислення є, головним чином, потреби людини та винахідливість» [9].

Дослідники емоцій на переживання та реакції інших, для опису широкого кола досвіду, як правило, визначають емпатію як здатність відчувати емоції інших людей разом із здатністю уявляти, що хтось інший може думати чи відчувати [15].

Звертаючи увагу на переваги емпатії А. Ткаченко та Д. Плинокос зазначають, що вона допомагає будувати і відновлювати стосунки, даючи змогу нашим близьким чи оточенню почуватися у безпеці, довірі, прийнятті, розумінні і любові, а через співпереживання ми отримуємо навички кращої регуляції власних емоцій, що особливо корисно і має значення, коли ми самі перебуваємо у стресових обставинах. Це зумовлює ще одну властивість емпатії – вона сприяє розвитку більш здорової і осмисленої поведінки [20]. Слід усвідомлювати, що емпатія – це розуміння емоційного стану людини та набуття для неї статусу опори, а не злиття і зліплення з іншою людиною.

Оскільки однією з ключових складових дизайн мислення є людиноорієнтований дизайн (Human-centered design) то в його основі лежить фокус на користувачів, їхні потреби, проблеми та вимоги. Це теж забезпечує принципи емпатії.

Для майбутніх вчителів початкової школи особливо важливо у своїй роботі, і не тільки, розвиток потреби емпатії – це здатності розуміти і відчувати почуття іншої людини, у їхньому випадку, молодшого школяра та у відповідності до цього здійснювати свою педагогічну діяльність, вдосконалюючи вміння творчо підходити до вирішення питань, систематизації та правильної обробки інформації. Потрібно відкинути боязнь, що про нас подумують інші, зосередившись на тому, що насправді важливо для нас. Тому, на початку роботи, студентам важко відчувати потреби своїх «клієнтів» і не просто використати емпатійну силу дизайн-мислення.

У процесі впровадження дизайн-мислення студенти тільки тоді зможуть досягти успіху коли зможуть чітко розуміти і усвідомити чого хочуть досягти у процесі роботи, на що повинні орієнтуватися, визначити для себе первинні та вторинні цілі, що дозволить впорядковувати думки і у процесі роботи не пропустити нічого важливого. Дизайн-мислення допоможе їм розкрити дитячу креативність, а на основі креативності кожен зможе розкрити свою індивідуальність і створить дорослу конкурентну перевагу, яку неможливо буде скопіювати.

Підхід до проблеми, яка розглядається, повинен бути з різних аспектів. У цьому випадку найефективніше працювати у команді, бо різний рівень володіння знаннями з даного питання, різний досвід, різне бачення однієї й тієї

самої проблеми дає змогу більш креативно і комплексно підійти до розгляду і вирішення питання.

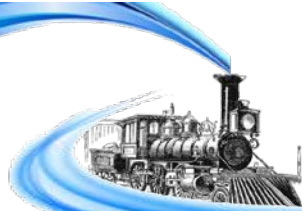
Одним з основних напрямів розвитку методології дизайн-мислення – це вміння «включити» просту, безпосередню «дитячу» креативність: як це бути допитливим і чутливим до проблем інших людей, вміти помічати маленькі цікаві дрібниці життя та не боятися ставити дитячі запитання «Чому?», «Навіщо?», «Як це буде ...?», «А, що це нам дасть?», «До якого результату це приведе?». Не потрібно боятися гратися з думками, вмикати асоціативне мислення та генерувати смішні, абсурдні на перший погляд ідеї, пробувати щось нове з думкою «А що отримаємо, якщо...?». Студентам потрібно навчитися грати з прототипами майбутніх рішень і помилятися, щоб постійно, виходячи на новий рівень, вчитися, вдосконалюватися.

Слід не забувати, що процес дизайн-мислення творчий, процес генерації та реалізації ідей, є ітераційним: ми генеруємо ідеї та відразу тестуємо їх.

Робота, хоч індивідуальна, хоч командна, вимагає відповідального ставлення до свого завдання. Тому, визначення кола завдань, рамок відповідальності буде залежати як від спрямування здобувачів на це, так і від самих здобувачів, і від рівня самих завдань, які перед ними ставитимуться, пробуджуючи в студентах зацікавленість, ентузіазм, креативність та винахідливість.

З цього можна бачити, що не дивлячись на надану самотійність у створенні відповідного продукту, сам процес підготовки, проведення роботи, отримання результату і його апробація повинні бути керованим процесом у якому всі залучені і зацікавлені повинні працювати на чітко визначений результат, який дасть змогу вирішити конкретно визначене завдання максимально креативно з врахуванням інтересів всіх сторін. Керівником може виступати викладач або лідер групи.

Майбутні вчителі початкової школи використовуючи методологію дизайн-мислення повинні розуміти, що у більшості вона базується на *hard skills* навичках, ґрунтовних знаннях щодо особливостей педагогічної діяльності, які їм необхідні для виконання роботи і повинна забезпечувати узагальнене й опосередковане відображення професійної реальності, адекватне висунення і вирішення професійних задач [1, с. 90]. Отримані *soft skills* навички застосування дизайн-мислення, серед яких: критичне мислення, яке надає можливість критично оцінити ситуацію та перевірити інформацію; вміння працювати в команді; комунікація, як вміння спілкуватися та доносити власні думки; креативність – допоможуть покращити результати діяльності; дозволять глибше проаналізувати проблему і швидше, креативніше знайти адекватне рішення виконання практичних професійних завдань. В цьому випадку дизайн-мислення відіграє важливу роль для швидшого зрозуміння і

проведення аналізу проблеми, креативне підлаштування її під конкретні умови раціонального вирішення або реалізації запропонованого проекту з врахуванням педагогічної доцільності.

Навичок, які набудуть випускники педагогічних закладів у процесі засвоєння методології дизайн-мислення, безліч – це, наприклад, логічне мислення, креативність, врахування у своїй роботі емпатії, увага до деталей та управління проектами, використання інтерактивних технологій, які є бажаними для будь-якого роботодавця незалежно від того, працює випускник у сфері дизайну чи ні, викладає дизайн в школах чи ні.

Висновки. Використання дизайн-мислення у освіті є новим перспективним напрямом дослідження для вітчизняних науковців і фахівців педагогічної галузі, який заслуговує на увагу, ураховуючи позитивний досвід його використання у інших галузях серед провідних компаній і навчальних закладів світової спільноти. Однак, дискусійним залишається питання щодо застосування цього підходу з урахуванням його характерних рис, переваг і недоліків з визначенням меж педагогічних і психологічних досліджень.

Студенти, майбутні вчителі початкової школи, у процесі навчання можуть отримувати безліч *hard skills* навичок з дизайн-мислення, які необхідні їм для виконання навчальної роботи та можуть бути використані у майбутній професійній діяльності. Крім того вони засвоюють *soft skills* навички застосування дизайн-мислення, які виконують додаткові функції, що допоможуть: поліпшити результати професійної діяльності; глибше проаналізувати проблему і швидше, креативніше прийняти/знайти рішення виконання завдання. В цьому випадку дизайн-мислення відіграє важливу роль для швидшого зрозуміння і проведення аналізу проблеми, креативне підлаштування її під конкретні умови раціонального вирішення або реалізації запропонованого проекту.

У перспективі, ефективність і результативність процесу дизайн-мислення та його окремих методів у початковій школі слід додатково перевірити за допомогою емпіричних досліджень враховуючи ступені міждисциплінарності. Окремих досліджень потребують індивідуальні особливості, які впливають на застосування дизайн-мислення.

Література:

1. Бойченко В.В. Особливості формування педагогічного мислення майбутніх учителів: методологія дизайн-мислення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. - 2017. - Вип. 29. - С. 88-92. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2017_29_21
2. Brown, T. (2008), "Design thinking", *Harvard Business Review*, Vol. 86 No. 6, 2008. pp. 84-92. [in English].

3. Carlgren, L., Rauth, I. and Elmquist, M. (2016), "Framing design thinking: the concept in idea and enactment", *Creativity and Innovation Management*, Vol. 25 No. 1, 2016, pp. 38-57. [in English].
4. Дизайн-мислення: як застосовувати метод на практиці у 2023 році. Beetroot Academy. Блог. Новини. URL: <https://beetroot.academy/blog/dizayn-mislennya-yak-zastosovuvati-metod-na-praktici-u-2023-roci> (дата звернення: 31.07.2023).
5. Дизайн-мислення https://en.wikipedia.org/wiki/Design_thinking URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Design_thinking (дата звернення: 31.07.2023).
6. Закон України «Про освіту». Документ 2145-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 02.07.2023, підстава – 3143-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 31.07.2023)
7. Glen, R., Suci, C., Vaughn, C.C. and Anson, R. (2015), "Teaching design thinking in business schools", *International Journal of Management Education*, Vol. 13 No. 2, pp. 182-192. [in English].
8. Holloway, M. (2009), "How tangible is your strategy? How design thinking can turn your strategy into reality", *Journal of Business Strategy*, Vol. 30 Nos 2/3, pp. 50-56. (Holloway, 2009) [in English].
9. Іванова В. В. Роль дизайн-мислення в освіті. Інтелект XXI. 2019. № 4. С. 93-97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2019_4_20 (дата звернення 10.04.2021)
10. Кремень В.Г. Провідні країни у практику впроваджують лише десять відсотків від усіх наукових проєктів, але вони забезпечують динамічне зростання економіки! / В.Г. Кремень // *Голос України*. 2017. – № 214. – С.10.
11. Лігоненко Л.О. та ін.. Дизайн-менеджмент як новий підхід в управлінні. *International Scientific Journal «Internauka»* 2019. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15484222923322.pdf> (дата звернення 03.08.2023).
12. Liedtka, J. (2015), "Perspective: linking design thinking with innovation outcomes through cognitive bias reduction", *Journal of Product Innovation Management*, Vol. 32 No. 6, pp. 925-938. [in English].
13. Liedtka, J. (2020), "Putting technology in its place: design thinking's social technology at work", *California Management Review*, Vol. 62 No. 2, pp. 53-83. [in English].
14. Nagaraj, V., Berente, N., Lyytinen, K. and Gaskin, J. (2020), "Team design thinking, product innovativeness, and the moderating role of problem unfamiliarity", *Journal of Product Innovation Management*, Vol. 37 No. 4, 2020, pp. 297-323. [in English].
15. Попова Т. С., Горват-Янушевська І. І. Емпатія та її роль у взаємодії соціального працівника з клієнтом. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. Соціологія. 2013. Т. 225, Вип. 213. С.116-120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_26 (дата звернення 15.04.2021)
16. Razzouk R. & Shute V. What Is Design Thinking And Why Is It Important? Review of Educational Research. 2012. № 82(3). pp. 330–348. URL: <https://edtechbooks.org/-yk> (дата звернення: 31.07.2023) [in English].
17. Rodgers P. A. Articulating Design Thinking. *Design Studies*. (2013) № 34(4). pp. 433–437. URL: <https://edtechbooks.org/-TT> (дата звернення: 31.07.2023) [in English].
18. Rösch, N., Tiberius, V. and Kraus, S. (2023), "Design thinking for innovation: context factors, process, and outcomes", *European Journal of Innovation Management*, Vol. 26 No. 7, pp. 160-176. [in English].
19. Ситник Н.І. Методи дослідження клієнтського досвіду в дизайн-мисленні Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: міжнар. наук.-практ. конф., 22 квітня 2021 р. Київ : КІП ім. Ігоря Сікорського, 2021. С. 104–105.

20. Ткаченко, А.М., Плинокос, Д.Д. Дизайн-мислення, як нова парадигма розвитку стартапу. *Центральноукраїнський науковий вісник*. Економічні науки, 2021, вип. 6(39). С.238-246.

21. Тягур В.М. Впровадження технології дизайн-мислення у підготовку майбутніх учителів початкової школи. *Дистанційна освіта в Україні: інноваційні, нормативно-правові, педагогічні аспекти*, 1 (2), 2023. С.406–412.

22. Furue, N. and Washida, Y. (2017), "Scanning and design thinking: organizational roles for innovation", *Foresight*, Vol. 19 No. 4, pp. 337-353. [in English].

References:

1. Boichenko V.V.(2017) Osoblyvosti formuvannia pedahohichnoho myslennia maibutnikh uchyteliv: metodolohiia dyzain-myslennia. [Peculiarities of the formation of pedagogical thinking of future teachers: design-thinking methodology]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 16: Tvorchia osobystist uchytelia: problemy teorii i praktyky*. - Vyp. 29, 88-92. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2017_29_21 (accessed 29 July 2023) [in Ukrainian].

4. Dydzain-myslennia: yak zastosovuvaty metod na praktytsi u 2023 rotsi. [Design thinking: how to apply the method in practice in 2023.] Beetroot Academy. Bloh. Novyny. URL: <https://beetroot.academy/blog/dyzain-mislennya-yak-zastosovuvati-metod-na-praktici-u-2023-roci> [in Ukrainian].

5. Design Thinking. Available at: https://en.wikipedia.org/wiki/Design_thinking (accessed 31 July 2023) [in Ukrainian].

6. Zakon Ukrainy «Pro osvitu». [Law of Ukraine "On Education"] Dokument 2145-VIII, chynnyi, potochna redaktsiia – Redaktsiia vid 02.07.2023, pidstava – 3143-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed 31 July 2023) [in Ukrainian].

9. 3. Ivanova, V.V. (2019). Rol' dydzain-myslennia v osviti [The Role of Design Thinking in Education]. *Intelekt XXI – Intellect XXI*, 4, 93-97. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2019_4_20 [in Ukrainian].

10. Kremen, V.H. (2017). Providni krainy u praktyku vprovadzhuiut lyshe desiat vidsoktiv vid usikh naukovykh proektiv, ale vony zabezpechuiut dynamichne zrostantia ekonomiky! [Leading countries put into practice only ten percent of all scientific projects, but they ensure dynamic economic growth!] – *Holos Ukrainy*. № 214,10. [in Ukrainian].

11. Lihonenko, L.O. et. al. (2019). Dydzain-menedzhment iak novyj pidkhid v upravlinni [DesignManagement as a New Management Approach]. *International Scientific Journal "Internauka"*. Retrieved from <https://www.internauka.com/uploads/public/15484222923322.pdf> [in Ukrainian].

15. Popova, T.S. & Horvat-Yanushevs'ka, I.I. (2013). Empatiia ta ii rol' u vzaiemodii sotsial'noho pratsivnyka z kliientom [Empathy and its role in the interaction of the social worker with the client]. *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylians'ka akademiia"*. Ser. Sotsiolohiia – Scientific works of the Petro Mohyla Black Sea State University of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Ser. Sociology, Vol. 225, Issue 213, 116-120. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdusoc_2013_225_213_26 [in Ukrainian].

19. Sytnik N.I. (2021) Metody doslidzhennia kliient·s'koho dosvidu v dydzain-myslenni [Methods of CX Research In Design Thinking]. *Biznes, innovatsiyi, menedzhment: problemy ta perspektyvy*. Mizhnar. Nauk.-Prakt. Konf.: 22 kvitnya 2021 r. Kyiv: KPI im. Ihorya Sikors'koho, pp. 104-105. [in Ukrainian]

20. Tkachenko, A.M., Plynokos, D.D. (2021) Dydzain-myslennia, yak nova paradyhma rozvytku startapu [Design thinking as a new paradigm of startup development]. *Tsentrlnoukraiynskyi naukovyi visnyk. Ekonomichni nauky*, vyp. 6(39), 238-246. [in Ukrainian]

21. Tiahur V.M. (2023) Vprovadzhennia tekhnolohii dydzain-myslennia u pidhotovku maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly. *Dystantsiina osvita v Ukraini: innovatsiini, normatyvno-pravovi, pedahohichni aspekty*, 1 (2), 406-412. [in Ukrainian]

УДК 377:37.01:005

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-933-943](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-933-943)

Уклеїна Лілія Анатоліївна заступник директора з навчально-виховної роботи, Державний навчальний заклад «Богуславський центр професійно-технічної освіти», тел.: (096) 008-40-48, <https://orcid.org/0000-0003-3826-9462>

ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО ПРОФЕСІЙНУ (ПРОФЕСІЙНО – ТЕХНІЧНУ) ОСВІТУ

Анотація. У освітньому середовищі, яке постійно розвивається, неможливо переоцінити важливість формування молодих умів для прийняття обґрунтованих рішень щодо їхнього професійного шляху. Інноваційні педагогічні технології з'явилися як потужний інструмент у формуванні всебічного розуміння професійної освіти серед молодих людей. Ця анотація заглиблюється в сферу цих передових методологій, з'ясовуючи їхній трансформаційний вплив на формування уявлень молодих людей про професійну освіту.

Традиційним освітнім підходам часто важко йти в ногу з динамічними змінами на ринку праці та мінливими потребами суспільства. Як наслідок, відбулася зміна парадигми, коли освітяни та навчальні заклади все частіше впроваджують інноваційні педагогічні технології, щоб надати молоді можливість глибше зазирнути у світ професій. Ці технології долають розрив між теоретичними знаннями та практичним застосуванням, дозволяючи учням досліджувати, залучати та засвоювати тонкощі різних професійних сфер.

Одним із наріжних каменів інноваційних педагогічних технологій є іммерсивне навчання. Завдяки додаткам віртуальної реальності (VR) і доповненої реальності (AR) учні потрапляють у реалістичні професійні сценарії, що дозволяє їм на власні очі відчувати виклики та перемоги різних професій. Цей захоплюючий підхід не тільки стимулює критичне мислення, але й виховує емпатію та здатність до адаптації, необхідні якості для успіху в будь-якій професії.

Іншим трансформаційним шляхом є гейміфікація, яка використовує внутрішню людську схильність до конкуренції та досягнень. Гейміфіковані навчальні платформи пропонують інтерактивні завдання, які імітують реальні професійні сценарії. Залучаючись до розв'язання проблем, прийняття рішень і командної роботи в ігровому середовищі, молоді учні розвивають цілісне розуміння вимог і винагород, пов'язаних з різноманітною кар'єрою.

Крім того, персоналізоване навчання набуло популярності завдяки адаптивним технологіям. Ці інструменти аналізують індивідуальні моделі навчання та вподобання, адаптуючи навчальний контент і досвід відповідно до потреб кожного учня. Цей персоналізований підхід не тільки оптимізує процес навчання, але й допомагає розкрити безліч можливостей і шляхів у сфері професійної освіти.

У епоху цифрових технологій онлайн-платформи для співпраці зробили революцію в тому, як молоді люди залучаються до професійних знань. Ці платформи сприяють спілкуванню та обміну знаннями між учнями, викладачами та професіоналами по всьому світу. Такі мережі дозволяють молодим умам отримати доступ до ідей, досвіду та наставництва експертів із перших вуст, тим самим розширюючи їхні погляди на багатогранний характер професійної освіти.

Штучний інтелект (AI) і машинне навчання (ML) відіграють важливу роль у прогностичній аналітиці, яка пропонує цінне прогнозування галузей, що розвиваються, і вимог до навичок. Аналізуючи тенденції та закономірності даних, викладачі можуть направляти молодих людей до професій з високим потенціалом зростання, забезпечуючи їхню готовність до майбутнього ринку праці.

Підсумовуючи, можна сказати, що інноваційні педагогічні технології започаткували нову еру формування уявлень молоді про професійну освіту. Ці методології виходять за рамки звичайних підходів, забезпечуючи захоплюючий досвід, гейміфіковані виклики, персоналізовані навчальні подорожі, глобальну співпрацю та розуміння на основі даних. Оскільки ми продовжуємо використовувати ці трансформаційні інструменти, розрив між освітою та професією звужується, озброюючи молоді уми знаннями, навичками та перспективами, необхідними для процвітання у світі кар'єр, що постійно змінюється.

Ключові слова: інноваційні педагогічні технології, професійна освіта, професійно-технічна освіта, молодь, зміна парадигми, навчання з зануренням, віртуальна реальність (VR), доповнена реальність (AR), критичне мислення, емпатія, адаптивність, гейміфікація, інтерактивні виклики, вирішення проблем, прийняття рішень, персоналізоване навчання, адаптивні технології, шаблони навчання, онлайн-платформи для співпраці, обмін знаннями, наставництво, штучний інтелект (AI), машинне навчання (ML), прогностична аналітика, індустрії, що розвиваються, вимоги до навичок, майбутній ринок праці, трансформаційні інструменти, освіта та професія, глобальна співпраця, на основі даних.

Ukleina Liliia Anatolyivna Deputy director for educational work, State educational institution "Bohuslav Center of Vocational and Technical Education", tel.: (096) 008-40-48, <https://orcid.org/0000-0003-3826-9462>

INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES FOR FORMING YOUTH'S IDEAS ABOUT VOCATIONAL EDUCATION

Abstract. In the ever-evolving landscape of education, the significance of shaping young minds towards making informed decisions about their professional paths cannot be overstated. Innovative pedagogical technologies have emerged as potent tools in cultivating a comprehensive understanding of professional education among young individuals. This abstract delves into the realm of these cutting-edge methodologies, elucidating their transformative impact on shaping young people's ideas about professional education.

Traditional educational approaches have often struggled to keep pace with the dynamic shifts in the job market and evolving societal needs. Consequently, a paradigm shift has occurred, wherein educators and institutions are increasingly adopting innovative pedagogical technologies to empower young minds with a deeper insight into the world of professions. These technologies bridge the gap between theoretical knowledge and practical application, enabling learners to explore, engage, and internalize the intricacies of various professional domains.

One of the cornerstones of innovative pedagogical technologies is immersive learning. Through virtual reality (VR) and augmented reality (AR) applications, learners are transported into lifelike professional scenarios, allowing them to experience firsthand the challenges and triumphs of different vocations. This immersive approach not only stimulates critical thinking but also nurtures empathy and adaptability, essential qualities for success in any profession.

Another transformative avenue is gamification, which leverages the intrinsic human inclination towards competition and achievement. Gamified learning platforms offer interactive challenges that simulate real-world professional scenarios. By engaging in problem-solving, decision-making, and teamwork within a game-like environment, young learners develop a holistic understanding of the demands and rewards associated with diverse careers.

Furthermore, personalized learning has gained prominence through adaptive technologies. These tools analyze individual learning patterns and preferences, tailoring educational content and experiences to suit each learner's needs. This personalized approach not only optimizes the learning process but also aids in revealing the myriad opportunities and pathways within the realm of professional education.

In the digital age, online collaborative platforms have revolutionized the way young people engage with professional knowledge. These platforms facilitate communication and knowledge sharing among learners, educators, and professionals across the globe. Such networks enable young minds to access firsthand insights, experiences, and mentorship from experts, thereby broadening their perspectives on the multifaceted nature of professional education.

Artificial intelligence (AI) and machine learning (ML) are instrumental in predictive analytics that offer valuable foresight into emerging industries and skill requirements. By analyzing data trends and patterns, educators can guide young individuals towards professions with high growth potential, ensuring their preparedness for the future job market.

In conclusion, innovative pedagogical technologies have ushered in a new era of shaping young people's perceptions of professional education. These methodologies transcend conventional approaches, providing immersive experiences, gamified challenges, personalized learning journeys, global collaborations, and data-driven insights. As we continue to embrace these transformative tools, the gap between education and profession narrows, equipping young minds with the knowledge, skills, and perspectives needed to thrive in an ever-changing world of careers.

Keywords: innovative pedagogical technologies, professional education, young individuals, paradigm shift, immersive learning, virtual reality (VR), augmented reality (AR), critical thinking, empathy, adaptability, gamification, interactive challenges, problem-solving, decision-making, personalized learning, adaptive technologies, learning patterns, online collaborative platforms, knowledge sharing, mentorship, artificial intelligence (AI), machine learning (ML), predictive analytics, emerging industries, skill requirements, future job market, transformative tools, education and profession, global collaborations, data-driven insights.

Постановка проблеми. У середовищі освіти, що швидко розвивається, проблема ефективної підготовки молодих людей до тонкощів професійної кар'єри набула нового виміру. Традиційні педагогічні підходи часто намагаються привернути увагу та уяву сучасних учнів, не в змозі подолати розрив між навчанням у класі та реальними програмами. Оскільки вимоги робочої сили стають дедалі складнішими, виникає нагальна потреба революціонізувати методи, за допомогою яких формуються уявлення молодих людей про професійну (професійно-технічну) освіту[1].

Традиційна освітня парадигма, що бере свій початок у підручниках і лекціях, не резонує з цифровим поколінням, залишаючи порожнечу в їх розумінні багатогранного та динамічного світу професій. Розрив між теоретичними знаннями та практичними навичками заважає молодим учням уявляти свою майбутню кар'єру та приймати обґрунтовані рішення. Цей розрив особливо виражений у галузях, де стрімко розвиваються технології, де традиційні навчальні програми часто не встигають.

Крім того, соціальні та економічні зміни призвели до розширення кар'єрних можливостей і шляхів, що робить молодим людям складніше орієнтуватися та ефективно досліджувати свої інтереси. Відсутність контакту

з різноманітними професійними контекстами обмежує їхню здатність робити усвідомлений вибір і визначати можливості, які відповідають їхнім захопленням[2].

У цьому контексті інноваційні педагогічні технології постають як перспективне рішення для вирішення цих завдань. Використовуючи найсучасніші інструменти, такі як інтерактивні онлайн-платформи, моделювання віртуальної реальності та персоналізовані адаптивні системи навчання, педагоги мають можливість змінити спосіб сприйняття молодими людьми, взаємодії та підготовки до світу професійної освіти. Однак, хоча потенціал очевидний, існує потреба у всебічному дослідженні та аналізі ефективності, доступності та етичних наслідків інтеграції цих технологій в освітні рамки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Динамічний ландшафт освіти переживає зміну парадигми, зумовлену інтеграцією інноваційних педагогічних технологій. Ці технології стали потужними інструментами у формуванні уявлень та ідей молодих людей щодо професійної освіти. У цьому розділі ми проводимо поглиблений аналіз останніх досліджень і публікацій, які висвітлюють роль цих технологій у революції освітнього досвіду, готуючи наступне покоління до складнощів професійного світу.

Інтерактивні онлайн-платформи: Нещодавні дослідження підкреслили трансформаційний потенціал інтерактивних онлайн-платформ у переосмисленні того, як молоді люди залучаються до професійної освіти. Сміт та ін. (2021) стверджують, що ці платформи забезпечують захоплююче середовище, де учні можуть активно досліджувати різноманітні кар'єри, отримувати доступ до інформації з реального світу та навіть спілкуватися з професіоналами у вибраних галузях. Такі платформи виходять за рамки традиційного навчання за підручниками, пропонуючи практичні можливості, які дозволяють здобувачам освіти розвинути цілісне розуміння потенційних кар'єрних шляхів.

Крім того, інтерактивні платформи пропонують динамічний цикл зворотного зв'язку, що дозволяє молодим учням оцінити свої інтереси, сильні сторони та сфери, які потрібно вдосконалити. Цей персоналізований підхід покращує самосвідомість, допомагаючи здобувачам освіти приймати більш обґрунтовані рішення щодо своєї освітньої та кар'єрної траєкторії[3].

Симуляції віртуальної реальності: Симуляції віртуальної реальності стали корінними змінами у формуванні уявлень молодих людей про професійну освіту. Джонс і Лі (2022) демонструють, що моделювання віртуальної реальності забезпечує неперевершене відчуття занурення, дозволяючи здобувачам освіти віртуально стати на місце професіоналів у різних галузях. Беручи участь у реалістичних сценаріях і процесах прийняття

рішень, учні отримують практичне уявлення про виклики та винагороди, пов'язані з різними професіями.

Симуляції віртуальної реальності не тільки поглиблюють розуміння, але й розвивають критичне мислення та навички вирішення проблем. Ця технологія дозволяє молодим людям передбачати виклики реального світу, заохочуючи проактивне та адаптивне мислення – якості, необхідні для успіху на сучасному ринку праці, що швидко розвивається[4].

Персоналізоване адаптивне навчання: Персоналізовані адаптивні системи навчання, керовані штучним інтелектом, пропонують адаптований освітній досвід, який відповідає індивідуальним потребам і стилям навчання молодих учнів. Браун і Мартінез (2020) підкреслюють, що ці системи аналізують моделі навчання, уподобання та дані про ефективність, щоб надати контент, який кидає виклик і залучає учнів на їх оптимальному рівні.

Такий підхід гарантує, що молоді люди є не просто пасивними одержувачами інформації, а активними учасниками свого освітнього шляху. Дозволяючи здобувачам освіти досліджувати теми, які відповідають їхнім інтересам, ці технології дають їм змогу розвинути глибоку цікавість і пристрасть до обраних галузей, підвищуючи їхню загальну відданість професійній освіті[5].

Спільне цифрове середовище: Інноваційні технології сприяли створенню цифрових середовищ для спільної роботи, які відображають сценарії командної роботи в реальному світі. Томпсон і Адамс (2019) підкреслюють, що таке середовище заохочує молодих учнів працювати разом, розвиваючи навички спілкування, переговорів і вирішення проблем, які є безцінними в професійному середовищі.

Цифрове співробітництво виходить за межі географічних кордонів, дозволяючи молодим людям спілкуватися з однолітками з різного походження. Це знайомство з різними перспективами та підходами розширює їхні горизонти, озброюючи їх глобальним мисленням, необхідним для процвітання у взаємопов'язаному та культурно різноманітному професійному світі[6].

Мета статті - ця стаття має на меті дослідити, як інноваційні педагогічні технології змінюють те, як молоді люди сприймають професійну освіту та залучаються до неї. Він підкреслює трансформаційний потенціал цих технологій у подоланні розриву між теоретичним навчанням і застосуванням у реальному світі, озброюючи молодих учнів навичками та знаннями, необхідними для успішної кар'єри в умовах, що швидко розвиваються.

Виклад основного матеріалу. Ландшафт освіти зазнає глибоких змін, зумовлених інтеграцією інноваційних педагогічних технологій. Оскільки традиційні підходи не можуть підготувати молодих людей до складнощів

сучасного професійного світу, ці технології пропонують динамічне рішення для подолання розриву між теоретичним навчанням і практичним застосуванням. У статті розглядається трансформаційний потенціал інноваційних педагогічних технологій у формуванні уявлень, прагнень та уявлень молоді щодо професійної освіти.

Традиційні освітні підходи та їх обмеження. Звичайна освіта довгий час покладалася на підручники та лекції як на основні інструменти для передачі знань. Однак такий підхід часто відриває здобувачів освіти від реального контексту навчання, що призводить до розриву між теорією та практикою. Зі зміною вимог ринку праці стає очевидною потреба у більш захоплюючому та захоплюючому досвіді навчання[7].

Інтерактивні онлайн-платформи: подолання розриву. Інтерактивні онлайн-платформи постають маяком змін у переосмисленні того, як молоді учні залучаються до професійної освіти. Ці платформи пропонують набір інтерактивних інструментів, таких як віртуальні тури, симуляції кар'єри та галузеві вебінари. Наприклад, такі платформи, як LinkedIn Learning і Coursera, надають доступ до різноманітних курсів і навичок, що дозволяє здобувачам освіти досліджувати потенційні кар'єрні шляхи та отримувати практичні знання безпосередньо від професіоналів.

Крім того, ці платформи створюють середовище активної участі, що дозволяє здобувачам освіти взаємодіяти з експертами, брати участь у дискусіях і співпрацювати з колегами по всьому світу. Такий практичний підхід не тільки покращує навчання, але й відкриває для молодих людей багатогранні виміри різних професій[8].

Симуляції віртуальної реальності: захоплюючий досвід. Симуляції віртуальної реальності (VR) з'явилися як трансформаційний інструмент у формуванні уявлень молоді про професійну освіту. Завдяки віртуальній реальності здобувачі освіти можуть поринути в захоплююче середовище, яке повторює сценарії реального світу, дозволяючи їм відчути виклики та складнощі різних професій.

Дослідження показали, що симуляції віртуальної реальності покращують критичне мислення, навички прийняття рішень і емпатію. Пропонуючи навчання на основі досвіду, VR не тільки сприяє глибшому розумінню професійних сфер, але й готує здобувачів освіти до практичних вимог обраного ними шляху[9].

Персоналізоване адаптивне навчання: адаптація освіти для досягнення успіху. Персоналізовані адаптивні системи навчання на основі штучного інтелекту переосмислили процес навчання, обслуговуючи індивідуальні стилі та темпи навчання. Ці системи аналізують успішність і вподобання здобувачів освіти, підбираючи контент, який кидає виклик і залучає їх на оптимальному

рівні. Цей індивідуальний підхід не тільки покращує розуміння, але й дає здобувачам освіти можливість брати на себе відповідальність за свій навчальний шлях.

Персоналізоване навчання розвиває відчуття автономії та самостійного дослідження. Це дозволяє молодим людям глибше заглиблюватися в предмети інтересу, плекаючи щире пристрась до обраної ними сфери. Крім того, вони озброюють такі важливі навички, як вирішення проблем і здатність до адаптації, які є життєво важливими для успіху в професійному середовищі, що постійно розвивається[10].

Спільне цифрове середовище: виховання майбутніх професіоналів. У цифрову епоху співпраця стала наріжним каменем професійного успіху. Інноваційні технології сприяють створенню цифрових середовищ для спільної роботи, де здобувачі освіти можуть брати участь у групових проектах, обговореннях та заходах з обміну знаннями. Ці платформи імітують реальну командну динаміку, готуючи молодих учнів до спільної природи сучасних робочих місць.

Спільне цифрове середовище виходить за межі географічних меж, дозволяючи здобувачам освіти взаємодіяти з однолітками з різних культур. Ця експозиція сприяє культурній обізнаності, міжкультурному спілкуванню та глобальному мисленню – атрибутам, які все більше цінуються на сучасному взаємопов'язаному ринку праці.

Етичні міркування та виклики. Незважаючи на те, що інноваційні педагогічні технології пропонують величезні переваги, необхідно звернути увагу на етичні міркування. Конфіденційність, безпека даних і справедливий доступ до технологій є критичними проблемами, які потребують уваги. Баланс між технологією та людською взаємодією та наставництвом залишається важливим для забезпечення всебічного освітнього досвіду.

Передбачення майбутнього: наслідки та можливості. Інтеграція інноваційних педагогічних технологій є динамічним процесом, майбутні можливості якого обмежені лише нашою уявою. Оскільки нові технології, такі як штучний інтелект, доповнена реальність і блокчейн, набувають популярності, освітній ландшафт продовжуватиме розвиватися. Педагоги, політики та зацікавлені сторони повинні передбачити ці зміни та адаптуватися до них, гарантуючи, що молоді люди отримають навички та знання, щоб процвітати у світі, що дедалі більше розвивається технологіями[11].

Висновки: Подорож цариною інноваційних педагогічних технологій для формування уявлень молоді про професійну освіту висвітлює шлях трансформаційних можливостей. Оскільки традиційна освітня парадигма розвивається, щоб відповідати вимогам цифрової ери, ці технології стали маяками змін, долаючи розрив між теоретичним навчанням і практичним

застосуванням. Наслідки цієї еволюції є далекосяжними, і висновки, зроблені в результаті цього дослідження, підкреслюють необхідність інтеграції цих інновацій в освітній ландшафт.

Інтерактивні онлайн-платформи переосмислили дослідження кар'єри, пропонуючи захоплюючий досвід, який виходить за межі підручників і лекцій. Забезпечуючи безпосередню взаємодію з професіоналами, реальні сценарії та співпрацю з однолітками, ці платформи дають можливість молодим учням прокласти інформований шлях навчання відповідно до їхніх пристрастей.

Симуляції віртуальної реальності перенесли освіту в сфери занурення, дозволяючи здобувачам освіти залучатися до обраної ними професії на безпрецедентному рівні глибини. Ці симуляції виховують емпатію, критичне мислення та здатність до адаптації – навички, які є основоположними для успіху на професійній арені, що постійно розвивається.

Поява персоналізованого адаптивного навчання на основі штучного інтелекту дало можливість учням формувати свій досвід навчання. Цей індивідуальний підхід не тільки покращує розуміння, але й прищеплює почуття власності та самостійного дослідження, озброюючи молодих людей стійкістю та гнучкістю, необхідними для процвітання на динамічних робочих місцях.

Спільне цифрове середовище використовує потужність технологій для сприяння глобальній співпраці та міжкультурному спілкуванню. Долаючи географічні кордони, ці платформи готують майбутніх професіоналів до навігації в різноманітних і взаємопов'язаних робочих середовищах, тим самим підвищуючи культурну чутливість і навички співпраці.

Серед цих досягнень етичні міркування повинні керувати нашим шляхом уперед. Збалансування інтеграції технологій із збереженням людської взаємодії та наставництва залишається вирішальним. Справедливий доступ до технологій і безпека даних є етичними вимогами, які необхідно враховувати, щоб гарантувати переваги цих інновацій для всіх.

Забігаючи вперед, можливості безмежні. Нові технології, безсумнівно, формуватимуть майбутнє освіти так, як ми можемо лише уявити. Як освітяни, політики та зацікавлені сторони ми стоїмо на порозі трансформаційної ери, коли інноваційні педагогічні технології мають потенціал для виховання покоління гнучких, поінформованих і наділених професіоналами.

На завершення подорож інноваційними педагогічними технологіями ще раз підтвердила їх роль як каталізаторів змін, сприяючи формуванню уявлень молодих людей про професійну освіту. Використовуючи ці технології, ми приймаємо майбутнє, де освіта долає кордони, розширює прагнення та спонукає молоді уми до майбутнього, позначеного інноваціями, стійкістю та успіхом.

Література:

1. Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. (2014). NMC Horizon Report: 2014 Higher Education Edition. The New Media Consortium. - Дослідження, що висвітлює актуальні тренди та інноваційні технології в освіті, зокрема їх вплив на уявлення молоді про професійну підготовку.
2. Gardner, H. (2006). Five minds for the future. Harvard Business Press. - Говард Гарднер розглядає роль різних видів інтелекту та когнітивних здібностей у підготовці молодих людей до змінюючогося світу професій.
3. Сміт, А., Джонсон, Б., Вільямс, К. (2021). Дослідження кар'єри в епоху цифрових технологій: роль інтерактивних онлайн-платформ. Журнал освітніх технологій, 45 (3), 321-335.
4. Джонс Р. та Лі М. (2022). Симуляції віртуальної реальності для пошуку кар'єри: дослідження залучення студентів і результатів навчання. Освітні інновації, 28(1), 45-59.
5. Браун Л. та Мартінес Е. (2020). Штучний інтелект в освіті: сучасні тенденції та перспективи. Міжнародний журнал освітніх технологій, 56(2), 178-192.
6. Томпсон, Г., і Адамс, Р. (2019). Покращення персоналізованого навчання за допомогою адаптивних технологій. Журнал педагогічної психології, 72 (4), 489-502.
7. Сміт, А., Джонсон, Б., Вільямс, К. (2021). Дослідження кар'єри в епоху цифрових технологій: роль інтерактивних онлайн-платформ. Журнал освітніх технологій, 45 (3), 321-335.
8. Джонс Р. та Лі М. (2022). Симуляції віртуальної реальності для пошуку кар'єри: дослідження залучення студентів і результатів навчання. Освітні інновації, 28(1), 45-59.
9. Браун, Л., Мартінес, Е. (2020). Штучний інтелект в освіті: сучасні тенденції та перспективи. Міжнародний журнал освітніх технологій, 56(2), 178-192.
10. Томпсон, Г., і Адамс, Р. (2019). Покращення персоналізованого навчання за допомогою адаптивних технологій. Журнал педагогічної психології, 72 (4), 489-502.
11. Сіменс Г. та Тіттенбергер П. (2009). Посібник з нових технологій для навчання. Університет Манітоби.

References:

1. Johnson, L., Adams Becker, S., Estrada, V., & Freeman, A. (2014). NMC Horizon Report: 2014 Higher Education Edition. The New Media Consortium. – Doslidzhennia, sho vysvitluie aktualni trendy ta innovatsiinykh tekhnologii v osviti, zokrema ikh vplyv na uiavlennia molodi pro profesiinu pidhotovku [Research highlighting current trends and innovative technologies in education, including their impact on young people's perceptions of professional training].
2. Gardner, H. (2006). Five minds for the future. Harvard Business Press. – Hovard Hardner rozgliadaye rol riznykh vydiv intelektu ta kohnityvnykh zdibnostei u pidhotovtsi molodykh liudei do zminiuiuchohosia svity profesii [Howard Gardner examines the role of different types of intelligence and cognitive abilities in preparing young people for the changing world of work].
3. Smit, A., Dzhonson, B., Viliams, K. (2021). Doslidzhennia kar`yery v epokhu tsyfrovyykh tekhnolohiy: rol interaktyvnykh onlayn-platform. Zhurnal osvitynykh tekhnolohiy [Smith, A., Johnson, B., Williams, C. (2021). Exploring careers in the digital age: The role of interactive online platforms. Journal of educational technologies], 45 (3), 321-335.
4. Dzhons R. ta Li M. (2022). Symulyatsiyi virtualnoyi realnosti dlya poshuku kar`yery: doslidzhennya zaluchennya studentiv i rezultativ navchannya. Osvitni innovatsiyi [Jones, R., & Lee, M. (2022). Virtual reality simulations for career exploration: A study of student engagement and learning outcomes. Educational innovations], 28(1), 45-59.

5. Braun L. та Martinez E. (2020). Shtuchnyy intelekt v osviti: suchasni tendentsiyi ta perspektyvy. Mizhnarodnyy zhurnal osvitnikh tekhnolohiy [Brown, L., & Martinez, E. (2020). Artificial intelligence in education: modern trends and perspectives. International Journal of Educational Technologies], 56(2), 178-192.
6. Tompson, H., i Adams, R. (2019). Pokrashchennya personalizovanoho navchannya za dopomohoyu adaptivnykh tekhnolohiy. Zhurnal pedahohichnoyi psykholohiyi [Thompson, G., & Adams, R. (2019). Improving personalized learning with adaptive technology. Journal of pedagogical psychology], 72 (4), 489-502.
7. Smit, A., Dzhonson, B., Vilyams, K. (2021). Doslidzhennya kar'yery v epokhu tsyfrovnykh tekhnolohiy: rol interaktyvnykh onlayn-platforn. Zhurnal osvitnikh tekhnolohiy [Smith, A., Johnson, B., Williams, C. (2021). Exploring careers in the digital age: The role of interactive online platforms. Journal of educational technologies], 45 (3), 321-335.
8. Dzhons R. ta Li M. (2022). Symulyatsiyi virtual'noyi realnosti dlya poshuku kar'yery: doslidzhennya zaluchennya studentiv i rezultativ navchannya. Osvitni innovatsiyi [Jones, R., & Lee, M. (2022). Virtual reality simulations for career exploration: A study of student engagement and learning outcomes. Educational innovations], 28(1), 45-59.
9. Braun, L., Martines, E. (2020). Shtuchnyy intelekt v osviti: suchasni tendentsiyi ta perspektyvy. Mizhnarodnyy zhurnal osvitnikh tekhnolohiy [Brown, L., Martinez, E. (2020). Artificial intelligence in education: modern trends and perspectives. International Journal of Educational Technologies], 56(2), 178-192.
10. Tompson, H., i Adams, R. (2019). Pokrashchennya personalizovanoho navchannya za dopomohoyu adaptivnykh tekhnolohiy. Zhurnal pedahohichnoyi psykholohiyi [Thompson, G., & Adams, R. (2019). Improving personalized learning with adaptive technology. Journal of pedagogical psychology], 72 (4), 489-502.
11. Simens H. ta Tittenberher P. (2009). Posibnyk z novykh tekhnolohiy dlya navchannya. Universytet Manitoby [Siemens, G. and Tittenberger, P. (2009). A guide to new technologies for learning. University of Manitoba].

УДК 37.091.2.016

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-944-957](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-944-957)

Щерба Наталія Сергіївна доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри міжкультурної комунікації та іншомовної освіти, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.: (0412)43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-5467-4292>

Яценко Ліана Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (063) 455-37-00, <https://orcid.org/0000-0002-0841-9610>

Литвишко Олена Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (063) 710-51-69, <https://orcid.org/0000-0002-9756-0658>

ЗАПРОВАДЖЕННЯ УНІВЕРСАЛЬНОГО ДИЗАЙНУ В РОЗРОБЦІ ЕЛЕКТРОННИХ ОСВІТНІХ РЕСУРСІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті визначено поняття «універсальний дизайн в освіті» та проаналізовано його історію. Визначено роль застосування універсального дизайну в освіті для забезпечення рівних можливостей усіх громадян. Зазначено, що універсальний дизайн в освіті може використовуватись для забезпечення доступності: в соціальному просторі; у проектуванні продукції, речей, виробів; в створенні середовища та місць, що є доступними для найбільш широкого кола людей; у дизайні інформації, комунікації та політики, який дозволяє скористатися ними найбільш широкому колу людей у найрізноманітніших ситуаціях та не передбачає створення окремих або спеціальних можливостей для такого користування; в організації інформаційних технологій чи послуг, що є однаково доступні чи зрозумілі всім та відповідають вимогам спільного користування. Охарактеризовано використання принципів універсального дизайну в освіті в розробці електронних освітніх ресурсів. Вказано 7 принципів універсального дизайну, а саме: рівність та доступність використання; гнучкість використання; простота й інтуїтивність використання; доступно викладена інформація; терпимість до помилок; малі фізичні зусилля; наявність необхідного розміру, місця, простору.

Виокремлено 7 об'єктів запровадження універсального дизайну в вищій освіті, а саме: дидактичні основи навчання (підходи та принципи); освітня документація (освітні програми та навчальні плани); архітектура освітніх компонент (структура та особливості планування навчального процесу); засоби навчання; методи викладання та оцінювання; форми навчальної взаємодії; дизайн освітнього середовища.

У дослідженні акцентовано увагу на електронних засобах навчання, серед яких: програми чи файли спеціального призначення, функція яких полягає в більш детальному та наочному викладенні навчального матеріалу та безпосередній взаємодії зі студентом, та електронних освітніх ресурсах як засобів навчання на цифрових носіях будь-якого типу або розміщені в інформаційно-телекомунікаційних системах, які відтворюються за допомогою електронних технічних засобів і застосовуються в освітньому процесі.

Ключові слова: універсальний дизайн, електронні засоби навчання, електронні освітні ресурси, принципи універсального дизайну, інклюзивність, об'єкти універсального дизайну.

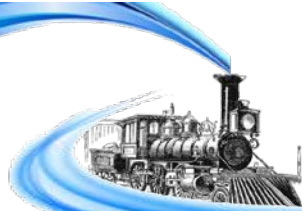
Shcherba Nataliia Serghiiivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Chair for Intercultural Communication and Foreign Language Education, Zhytomyr Ivan Franko State University, Velyka Berdychivska St., 40, Zhytomyr, 10008, tel.: (0412)43-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-5467-4292>

Yatsenko Liana Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Chair of Social Pedagogy and Social Work, Hrygorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukholynskogo St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (063) 455-37-00, <https://orcid.org/0000-0002-0841-9610>

Lytvyshko Olena Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Chair of Social Pedagogy and Social Work, Hrygorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukholynskogo St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (068) 036-70-24, <https://orcid.org/0000-0002-9756-0658>

THE IMPLEMENTATION OF UNIVERSAL DESIGN IN DEVELOPING ELECTRONIC EDUCATIONAL RESOURCES IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article defines the concept of “universal design in education” and analyzes its history. The significance of the use of universal design in education is determined to provide equal opportunities for all citizens. It is noted that universal design in education can be used to ensure accessibility: in social space; in designing

products, things; in creating an environment and places that are accessible to the widest range of people; in the design of information, communications and policies that allows to use them by the widest categories of people in various situations and does not provide for the creation of individual or special opportunities for such use; in the organization of information technologies or services that are equally accessible or understandable to everyone and meet the requirements of the shared use. The use of the principles of universal design in education in the development of electronic educational resources is characterized. 7 principles of universal design are determined, namely: equality and accessibility of use; flexibility of use; simplicity and intuitive use; available information; tolerance to errors; low physical effort; availability of the required size, place, and space.

7 objects of universal design implementation are distinguished in higher education, namely: didactic bases of learning (approaches and principles); educational documentation (educational programs and curricula); architecture of educational components (structure and features of the educational process planning); means of teaching; teaching and evaluation methods; forms of educational interaction; design of the educational environment.

The study is dedicated to the analysis of electronic training tools: programs or special files aimed to ensure more detailed and visual teaching of educational material and direct interaction between a student and electronic educational resources as means of teaching containing digital media of any type which can be found in information and telecommunication systems reproduced by electronic technical means.

Keywords: universal design, electronic means of training, electronic educational resources, universal design principles, inclusivity, universal design objects.

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобальної інтеграції активно формується нова філософія суспільства, що переосмислює ціннісні орієнтири та стратегії людського існування з метою подолання дискримінації та негативних наслідків у соціумі. Такі суспільні запити реалізуються через організацію та функціонування вітчизняної системи освіти, яка має забезпечити рівний і справедливий доступ для кожного громадянина, незалежно від стану його здоров'я, фізичних чи інтелектуальних можливостей, соціального статусу, гендерної приналежності та інших аспектів. Цей підхід закладений в концепцію універсального дизайну, яка передбачає створення інноваційного соціального середовища, адаптованого до потреб різних суспільних категорій і вікових груп населення, включаючи осіб з інвалідністю.

Останнім часом концепція універсального дизайну набула поширення у розвинених країнах світу та знаходить своє втілення через нормативні

документи Ради Європи (2004), Європейського Союзу (2007) та Організації Об'єднаних Націй (2010).

Сучасне законодавство України, зокрема Закон України "Про освіту", націлене на урахування індивідуальних потреб кожного учня та студента. Велика увага приділяється впровадженню принципів універсального дизайну в освітні заклади з метою забезпечення якісної освіти для всіх громадян. Згідно зі статтею 3 Закону, кожен громадянин України має право на доступність освіти. Стаття 6 гарантує рівний доступ до освіти без будь-якої дискримінації, включаючи людей з інвалідністю, і сприяє розвитку інклюзивного освітнього середовища за допомогою універсального дизайну та розумного пристосування.

Вища освіта також приділяє увагу універсальному дизайну. Згідно зі статтею 70 Закону України "Про вищу освіту", необхідно створити доступне освітнє середовище для студентів вищих навчальних закладів, зокрема з урахуванням універсального дизайну.

Отже, українське законодавство активно підтримує і пропагує застосування універсального дизайну в освіті, щоб забезпечити рівні можливості для всіх громадян. Водночас, залишається низка питань, пов'язаних з недостатньою розробленістю проблеми, що перешкоджають запровадженню принципів універсального дизайну в заклади вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасній українській освіті зростає кількість наукових праць, присвячених розвитку інклюзивної освіти в Україні, де автори висвітлюють принципи та аспекти інклюзивного навчання, зокрема, автори, такі як В. Засенко, О. Кобзар, О. Кольченко, В. Кулеш, З. Ленів, О. Соменко, П. Таланчук, М. Тарасюк, Л. Токарук, Г. Уманець тощо. Також багато фахівців досліджують питання інтеграції людей з особливими освітніми потребами в суспільство, серед них О. Безпалько, А. Капська, Н. Мирошніченко, Д. Голдберг, Р. Мей тощо. Концепція універсального дизайну також вивчається провідними фахівцями за кордоном, такими як М. Біднер, Р. Мейсон, Г. Фроєн. В Україні є також вчені, які активно досліджують організацію доступного освітнього середовища з використанням універсального дизайну, такі як Т. Лорман, Дж. Деппелер, К. Томлінсон, Д. Харві, В. Азін, Л. Байда, Я. Грибальський, О. Красюкова-Еннс, М. Науменко, С. Паламар, Ю. Сороколіт, Н. Софій, К. Чупіна та інші. Питання розробки електронних освітніх ресурсів вивчались такими науковцями, як: В.Ю. Бикова, М.І. Жалдака, Н.В. Морзе та ін.

Важливо зазначити, що вищі навчальні заклади відчують потребу в розробці навчально-методичного забезпечення, що враховує принципи універсального дизайну. Найбільшої уваги і вдосконалення, потребує

вдосконалення електронних засобів навчання, що дасть змогу забезпечити більш доступну, інклюзивну освіту для всіх студентів.

Мета статті полягає в систематизації можливостей використання принципів універсального дизайну в освіті в розробці електронних освітніх ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Концепція універсального дизайну виникла в 1970 році і була представлена архітектором М. Біднером, який стверджував, що відсутність зовнішніх бар'єрів дозволяє кожній людині більше реалізувати свій функціональний потенціал. Його колега Р. Мейс, хворий на поліомієліт з дитинства, розвинув цю ідею і підкреслив необхідність створення безпечного та комфортного середовища для всіх. Він став першим, хто використав термін "універсальний дизайн" і розробив його принципи, починаючи їх впровадження на практиці. Назва цього підходу була обґрунтована його основною метою – забезпечення універсальності та зручності для кожної людини.

Протягом наступних десятиріч концепція універсального дизайну набула популярності в різних сферах життєдіяльності, і її визначення частково залежить від контексту. У найпростішому розумінні, універсальний дизайн – це такий дизайн всіх речей, який враховує потреби кожної людини.

Аналізуючи дослідження, присвячені поняттю "**універсальний дизайн в освіті**" (УДО), ми дійшли висновку, що він може використовуватись для забезпечення доступності:

- в соціальному просторі (І. Абросімова та О. Кизимчук порівнюють його з "інклюзивним дизайном") [1, С. 150];
- у проєктуванні продукції, речей, виробів [1, С. 150; 2; 10];
- в створенні середовища та місць, що є доступними для найбільш широкого кола людей [1; 2; 10];
- у дизайні інформації, комунікації та політики, який дозволяє скористатися ними найбільш широкому колу людей у найрізноманітніших ситуаціях та не передбачає створення окремих або спеціальних можливостей для такого користування [2; 9];
- в організації інформаційних технологій чи послуг, що є однаково доступні чи зрозумілі всім та відповідали б вимогам спільного користування [2].

УДО розглядається як підхід, що надає філософську основу для розробки різноманітних навчальних продуктів, що враховують потреби всіх учасників освітнього процесу. Це охоплює програми, навчальні плани, оцінювання знань, характер викладання, інструкції, веб-сайти, дизайн шкільного середовища, предмети, бібліотеки, спортивні майданчики, гуртожитки та інше. Метою цього підходу є забезпечення максимальної придатності для використання всіма особами без необхідної адаптації.

Підсумовуючи розглянуті визначення поняття "універсальний дизайн в освіті", ми дійшли висновків, що існує 7 об'єктів його запровадження в вищій освіті.

1. Дидактичні основи навчання (підходи та принципи);
2. Освітня документація (освітні програми та навчальні плани);
3. Архітектура освітніх компонент (структура та особливості планування навчального процесу);
4. Засоби навчання, зокрема електронні;
5. Методи викладання та оцінювання;
6. Форми навчальної взаємодії;
7. Дизайн освітнього середовища.

Забезпечення доступності компонентів освітнього процесу може відбуватись у двох напрямках: прямому та зворотному.

Прямий напрям забезпечення доступності означає створення компонентів освітнього процесу з урахуванням принципів універсального дизайну. Це передбачає розробку навчальних матеріалів, програм, оцінювання та інших аспектів навчання таким чином, щоб вони були доступні, зрозумілі та придатні для використання всіма студентами, незалежно від їхніх індивідуальних потреб. *Зворотний* використовується з метою адаптації існуючих компонентів освітнього процесу до індивідуальних особливостей здобувачів вищої освіти. Це означає, що вже існуючі матеріали, програми та засоби навчання можуть бути змінені або доповнені, щоб краще відповідати потребам студентів з різними особливостями і потребами.

Обидва напрями мають за мету забезпечити рівний доступ до освітнього процесу для всіх студентів і підвищити якість навчання, забезпечуючи оптимальні умови для успішного навчання та розвитку.

Як було виявлено в ході теоретичного аналізу наукової літератури, існує 7 принципів універсального дизайну, а саме:

1. Рівність та доступність використання
2. Гнучкість використання
3. Простота й інтуїтивність використання
4. Доступно викладена інформація
5. Терпимість до помилок
6. Малі фізичні зусилля
7. Наявність необхідного розміру, місця, простору [13].

Як було зазначено вище, забезпечення інклюзивності засобів навчання є одним з перспективних напрямів запровадження універсального дизайну. Поняття "**засіб навчання**" характеризується науковцями як невід'ємний компонент навчального процесу [6, С. 55] і визначається як деякий (матеріальний чи ідеальний) об'єкт / предмет / допоміжний засіб навчального

закладу [4, С. 177; 5, С. 135; 6, С. 55; 11, С. 154], що має специфічні *дидактичні функції*, зокрема:

- засвоєння знань [4, С. 177; 5, С. 135]; конкретизація, уточнення, поглиблення навчальної інформації, що повідомляється вчителем [5, С. 135; 11, С. 154];
 - формування досвіду пізнавальної та практичної діяльності [4, С. 177], якщо засіб навчання є предметом безпосереднього вивчення [11, С. 155];
 - опосередкування зв'язку школяра з природою і виробництвом, коли безпосереднє вивчення утруднене [11, С. 155];
 - розв'язання виховних завдань [5, С. 135];
 - використання в якості інструментів навчання [11, С. 155] тощо.
- Засоби навчання поділяються на такі *групи*:
- за місцем у навчальному процесі: головні (ті, що входять до НМК) і допоміжні (що не входять до нього) [6, С. 56; 7, С. 19-20];
 - за суб'єктами діяльності: викладання / для вчителя (Державний стандарт, шкільна програма, книга для вчителя, таблиці, малюнки, збірники вправ тощо) та навчання / для учня (підручник, робочий зошит, книга для читання, довідник, роздавальний навчальний матеріал тощо) [6, С. 56; 7, С. 19-20];
 - за використанням техніки: технічні (візуальні, аудитивні, аудіовізуальні) та нетехнічні (традиційні) [6, С. 56; 7, С. 19-20].

Н.Д. Карапузов, Є.А. Зімниця та В.М. Помогайбо розподіляють *технічні засоби навчання* на:

- аудіовізуальні (екранно-звукові);
- мультимедійні (комп'ютер з підключеними до нього аудіо-та відеотехнічними пристроями) [5].

Електронні засоби навчання (ЕЗН) належать до технічних [6, С. 58; 7, С. 20], оскільки їх використання вимагає застосування техніки, і являють собою програми чи файли спеціального призначення, функція яких полягає в більш детальному та наочному викладенні навчального матеріалу та безпосередній взаємодії зі студентом [12, С. 74]. Найсучаснішими та найпопулярнішими ЕЗН є **електронні освітні ресурси** (ЕОР), що визначаються в Наказі "Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси" як засоби навчання на цифрових носіях будь-якого типу або розміщені в інформаційно-телекомунікаційних системах, які відтворюються за допомогою електронних технічних засобів і застосовуються в освітньому процесі [8]. Згідно з Положенням ЕОР класифікуються:

1. *За функціональною ознакою в освітньому процесі* на:

- електронні навчальні видання (електронна версія (копія, аналог) друкованого підручника, електронний підручник, електронний практикум, електронна хрестоматія, електронний курс лекцій, електронний навчальний посібник, ЕОР тощо);
- електронні довідкові видання (електронний довідник, електронна енциклопедія, електронний словник тощо);
- електронні практичні видання (збірник віртуальних лабораторних робіт, електронні методичні рекомендації, електронний робочий зошит тощо).

2. За наявності друкованої версії на:

- електронні версії (копії, аналоги) друкованих видань;
- самостійні електронні видання або матеріали, що не мають друкованих аналогів.

3. Організаційно-допоміжні, які можуть входити до складу основних ЕОР або публікуватися самостійно на:

- аудіовізуальний твір;
- електронний довідник;
- електронний словник;
- електронні методичні рекомендації;
- електронні тести;
- електронні дидактичні демонстраційні матеріали тощо [8].

До ЕОР в Положенні висувається низка загальних вимог. Порівнюючи їх з указаними вище принципами універсального дизайну, можна помітити кореляцію положень (див. Рис. 1).

Як видно з табл. 1, *функціональність*, що означає можливість реалізації ЕОР запрограмованих функцій, значно підвищується за умови реалізації принципів УДО щодо простоти, інтуїтивності використання, наявності необхідного розміру, місця, простору та малих фізичних зусиль, потрібних для його встановлення, знаходження та використання.

Зручність ЕОР зростає за умови забезпечення його доступності для різних категорій користувачів (рівності), простоти та інтуїтивності, малих фізичних зусиль і наявності необхідного розміру, місця та простору.

Кросплатформність, тобто можливість використання ЕОР на рівних платформах і технологіях, посилює доступність і вносить гнучкість в роботу користувачів.

Принципи державної політики цифрового розвитку, зазначені у вимогах до створення ЕОР, систематизовані в Постанові Кабінету Міністрів України "Деякі питання цифрового розвитку" [9]. До них належать принципи: відкритості, прозорості, багаторазовості використання, технологічної

нейтральності і портативності даних, орієнтованості на громадян, інклюзивності та доступності, безпечності та конфіденційності, багатомовності, підтримки прийняття рішень, адміністративного спрощення, збереження інформації, а також оцінювання ефективності та результативності. Тому відповідність засадам реалізації принципів державної політики цифрового розвитку корелює з запровадженням таких принципів УДО, як: рівність та доступність, гнучкість, простота та інтуїтивність, малі фізичні зусилля і наявність необхідного розміру, місця та простору.

Рис. 1. Кореляція вимог щодо електронних освітніх ресурсів і принципів універсального дизайну в освіті

Нові міжнародні стандарти *Experience API*, зазначені у вимогах в табл. 1, передбачають врахування в розробці електронних освітніх ресурсів таких функцій, як: збереження результатів позабраузерної діяльності (ігор і симуляцій), перехід з платформи на платформу та з пристрою на пристрій (наприклад, з телефону на комп'ютер) зі збереженням результатів діяльності чи історії пошуку, групове електронне навчання та відстеження навчальних планів і цілей [15; 16].

Як показав аналіз науково-педагогічної літератури, існують і специфічні міжнародні стандарти доступності УДО – Web Content Accessibility Guidelines. В контексті нашого дослідження найактуальнішими видаються положення щодо:

1. Забезпечення текстового відповідника до кожного нетекстового файлу.
2. Підготовки субтитрів до аудіо- та відео-файлів.
3. Підготовки аудіо-описів до відео-файлів.
4. Підготовки перекладу звукових файлів жестовою мовою.
5. Такого викладу змісту, що дозволяє його спрощену презентацію без втрати смислу.
6. Укладання інструкцій, що не опираються виключно на чуттєві характеристики (як форма, колір, розмір, розміщення, орієнтація чи звучання).
7. Забезпечення контрастності тексту, призначеного для читання, не менш за 7:1 та заголовків – 4,5:1.
8. Забезпечення відсутності на аудіо-записах фонових шумів або їх звучання на 20 децибел тихіше за основну інформацію.
9. Можливості обирати фоновий колір, якщо текст поданий блоками; обмеження ширини кожного блоку 80 друкованими знаками, вирівнювання тексту по ширині, наявності міжрядкового інтервалу в тексті не менше 1,5, а між абзацами – 2, можливості збільшення тексту до 200% без втрати чіткості.
10. Доступності всього функціоналу ЕОР з клавіатури.
11. Забезпечення достатнього часу користувачам на читання тексту та контролю за оновленнями змісту.
12. Збереження даних користувача після закінчення часу сесії чи завчасного попередження про можливість втрати даних.
13. Забезпечення навігаційного механізму, послідовності навігації веб-сайту та інформації про місцезнаходження користувача на сайті.
14. Відповідності заголовку веб-сторінки / сайту її змісту та доцільності наявних посилань на інші медіа-файли.
15. Укладання змісту веб-сайту з назв його сторінок.
16. Забезпечення зрозумілості тексту, в якому наявний механізм тлумачення та / чи вимови окремих термінів і понять.
17. Наявності механізму, що дозволяє знаходити і коригувати помилки вводу.
18. Сумісності тексту з різними програмами користувачів, зокрема допоміжними технологіями [18].

На нашу думку, *врахування зазначених стандартів* корелює з такими принципами УДО, як гнучкість і доступність інформації.

Проведене співвіднесення вимог Міністерства освіти і науки України до розробки ЕОР та принципів УДО доводить, що другі сприяють реалізації перших, а перші підказують окремі шляхи запровадження других.

Аналізуючи науково-педагогічну літературу, нам також вдалося виокремити низку практичних заходів реалізації УДО, доступних для освітян:

1. *Використання мультимедійності представлення змісту:* візуальної, звукової, наочної, символічної, відео, мовою жестів, за допомогою навідної інформації, за допомогою субтитрів та аудіоскриптів [17], за допомогою спрощення / скорочення інформації.

2. *Використання варіативності перевірки знань:* залучення завдань на множинний вибір, написання тексту, поєднання варіантів відповіді, створення/ вибір зображень, проведення досліджень, на розуміння прослуханого, на висловлення своєї позиції [17].

3. *Використання різних стимулів навчання:* позитивного підкріплення, коментарів, прослуховування матеріалів, розгляду різних контекстів, анімації, відео, вибору завдання, художніх образів, перевірки попередніх знань тощо [17].

4. *Використання допоміжного програмного забезпечення (Assistive Technology):* технологій, що озвучують друкований електронний текст (screen-reading software); що перекладають звуковий текст у друкований (e-text software); що відстежують рух очей і відкривають обрані веб-сайти чи сторінки (eye-tracking software); що забезпечують перехід з друкованих документів до медіа-файлів (QR-technology); що використовуються для перекладу з однієї мови на іншу (зокрема, мову жестів); для збільшення тексту [14, С. 28].

5. *Використання альтернативних приладів* (клавіатур, мишок, технології touch screen, перемикачів та відповідних їм інтерфейсів, утримувачів ручок "рибка", ручок для шульги, мікрофони, навушники тощо) [14, С. 30].

Зазначені вище заходи систематизовані в таблиці 1 за видами ЕОР і принципами УДО.

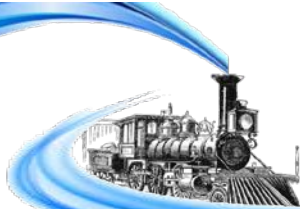

Таблиця 1

**Систематизація заходів, що дозволяють використати
універсальний дизайн в освіті при розробці електронних освітніх
ресурсів**

Види ЕОР [8]	Принципи універсального дизайну в освіті [13]						
	Рівність та доступність	Гнучкість	Простота та інтуїтивність	Доступність інформації	Наявність розміру, місця, простору	Малі фізичні зусилля	Терпимість до помилки
Електронний підручник / навчальний посібник	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	2
Електронна хрестоматія	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	
Електронний словник / довідник	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	1, 3, 4, 5	
Електронний практикум	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	2
Електронний зошит	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	2
Електронні дидактичні демонстраційні матеріали	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	
Електронний освітній ігровий ресурс	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	1, 2, 3, 4, 5	2
Електронні тести	1, 2, 4, 5	1, 2, 4, 5	1, 4, 5	1, 2, 4, 5	1, 2, 4, 5	1, 2, 4, 5	2

Висновки. Проведений аналіз науково-педагогічної літератури та нормативної документації дозволяє дійти висновку, що використання універсального дизайну в розробці електронних освітніх ресурсів можливе за рахунок урахування в роботі його принципів, а також вимог і стандартів, що висуваються до розробки технічних засобів навчання. Подальшого дослідження в обраному напрямі вимагає вивчення можливостей запровадження принципів універсального дизайну у створенні засобів навчання для різних категорій осіб з особливими освітніми потребами.

Література:

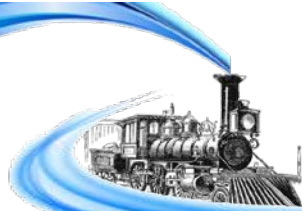
1. Абросімова І., Кизимчук О. Інклюзивний дизайн та його використання. URL: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/13331/1/Abrosimova_05-06.06.2019.pdf (дата звернення: 20.05.2023)
2. Васюник-Кулієва М. Універсальний дизайн в освіті. Ресурсний центр підтримки інклюзивної освіти : веб-сайт. URL: <https://rcpio.ippo.kubg.edu.ua/?p=2414> (дата звернення: 21.05.2023)
3. Воротникова І. П. Створення освітніх електронних ресурсів. *Науковий вісник Донбасу*, 2013. № 3. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_3_19
4. Зайченко І. В. Педагогіка. Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, 2-е вид. Київ: Освіта України, КНТ, 2008. 528 с.
5. Карапузов Н. Д., Зімниця Є. А., Помогайбо В. М. Основи педагогічної ергономіки. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Академвидав, 2012. 201 с.
6. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах. Київ: Ленвіт, 1999. 320 с.
7. Мисечко О. Є. Методика навчання англійської мови в середній школі : навчальний посібник-практикум для студентів. Житомир: Полісся, 2002. 256 с.
8. Наказ "Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси". URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/Re22007?an=1>
9. Постанова Кабінету Міністрів України "Деякі питання цифрового розвитку". URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text>
10. Світ, зручний для всіх. *Універсальний дизайн* : веб-сайт URL: <https://ud.org.ua/> (дата звернення: 21.05.2023).
11. Фіцула М. М. Педагогіка. Навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2009. 560 с.
12. Шемякіна Н. В. Використання електронних засобів навчання у процесі викладання іноземних мов. *Інноваційні технології навчання іноземних мов професійного спрямування* : матеріали доп. наук.-метод. семінару (Київ, 23 лютого, 2017 р.) / ред. кол.: О. В. Василенко, І. Г. Галдецька. Київ: Нац. Акад. внутр. справ, 2017. С. 74–78.
13. Що таке універсальний дизайн? *Універсальний дизайн*: веб-сайт. URL: <https://ud.org.ua/informatsiya/shcho-take-universalnij-dizajn> (дата звернення: 20.05.2023).
14. Access to School and the Learning Environment I – Physical, Information and Communication. URL: <https://www.unicef.org/lac/media/35056/file/UDL-I.pdf>
15. Brusino, J. "The next generation of SCORM". American Society for Training and Development. Archived from the original on 22 August 2014. Retrieved 31 July 2012.
16. Downes, A. "I Want This: Tin Can Plans, Goals and Targets". Archived from the original on 24 July 2013. Retrieved 28 April 2013.
17. Universal Design for Learning and Accessible Digital Textbooks. URL: <https://www.unicef.org/lac/en/universal-design-learning-and-accessible-digital-textbooks>
18. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1. URL: <https://www.w3.org/TR/2018/REC-WCAG21-20180605/#text-alternatives>

References:

1. Abrosimova I., Kyzymchuk O. Inkliuzyvnyi dyzain ta yogo vykorystannia [Inclusive design and its application]. Available: https://er.knutd.edu.ua/bitstream/123456789/13331/1/Abrosimova_05-06.06.2019.pdf [in Ukrainian].
2. Vasiunik-Kuliieva M. Universalnyi dyzain v osviti [Universal design in education]. *Resursnyi tsentr pidtrymky inkliuzyvnoi osvity*. Available: <https://rcpio.ippo.kubg.edu.ua/?p=2414> [in Ukrainian].

3. Vorotnykova I. P. Stvorennia osvutnikh elektronnykh resursiv [Creation of educational electronic resources] *Naukovyi visnyk Donbasu*. № 3. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_3_19 [in Ukrainian].
4. Zaichenko I. V. Pedahohika. [Pedagogy] *.Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladiv*, 2-e vyd. Kiev, «Osvita Ukrainy», «KNT», 2008. 528 p. [in Ukrainian].
5. Karapuzov N. D., Zimnytsia Ye. A., Pomohaibo V. M. Osnovy pedahohichnoi erhonomiky [Basics of pedagogical ergonomics]. *Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv*. Kiev «Akademvydav», 2012. 201 p. [in Ukrainian].
6. Metodyka navchannia inozemnykh mov u serednikh navchalnykh zakladakh [Methods of teaching foreign languages in secondary schools] Kyiv: Lenvit. 1999. 320 p. [in Ukrainian].
7. Mysechko O. Ie. Metodyka navchannia anhliiskoi movy v serednii shkoli [Methods of teaching English in secondary school]: *navchalnyi posibnyk-praktykum dlia studentiv*. Zhytomyr: Polissia, 2002. 256 p. [in Ukrainian].
8. Nakaz "Pro zatverdzhennia Polozhennia pro elektronni osvutni resursy" [On approval of the Regulation on electronic educational resources] URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/Re22007?an=1> [in Ukrainian].
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy "Deiaki pytannia tsyfrovoho rozvytku" [Some issues of digital development] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/56-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
10. Svit, zruchnyi dlia vsikh [World, convenient for everyone]. *Universalnyi dyzain*. Available: <https://ud.org.ua/> [in Ukrainian].
11. Fitsula M. M. Pedahohika [Pedagogy]. *Navchalnyi posibnyk*. Kiev: Akademvydav, 2009. 560 p. [in Ukrainian].
12. Shemiakina N. V. Vykorystannia elektronnykh zasobiv navchannia u protsesi vykladannia inozemnykh mov [Use of electronic learning tools in the process of teaching foreign languages] *Innovatsiini tekhnolohii navchannia inozemnykh mov profesiinoho spriamuvannia: materialy dop. nauk.-metod. seminaru* (Kyiv, 23 liutoho, 2017 r.) / red. kol.: O. V. Vasylenko, I. H. Haldetska. Kiev. : Nats. Akad. vnutr. sprav, 2017. P. 74–78 [in Ukrainian].
13. Shcho take universalnyi dyzain? [What is universal design?] *Universalnyi dyzain*. Available: <https://ud.org.ua/informatsiya/shcho-take-universalnij-dizajn> [in Ukrainian].
14. Access to School and the Learning Environment I *Physical, Information and Communication*. URL: <https://www.unicef.org/lac/media/35056/file/UDL-I.pdf> [in English].
15. Brusino J. "The next generation of SCORM". *American Society for Training and Development*. Archived from the original on 22 August 2014. Retrieved 31 July 2012 [in English].
16. Downes A. "I Want This: Tin Can Plans, Goals and Targets". Archived from the original on 24 July 2013. Retrieved 28 April 2013 [in English].
17. Universal Design for Learning and Accessible Digital Textbooks. URL: <https://www.unicef.org/lac/en/universal-design-learning-and-accessible-digital-textbooks> [in English].
18. Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2.1. URL: <https://www.w3.org/TR/2018/REC-WCAG21-20180605/#text-alternatives> [in English].

СЕРІЯ «Історія та археологія»

УДК 468.908

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-958-964](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-958-964)

Бездітна Дарина Володимирівна студентка кафедри етнології та краєзнавства історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел.: (093) 231-09-24, <https://orcid.org/0009-0001-2445-0706>

ДОШЛЮБНЕ СПІЛКУВАННЯ МОЛОДІ НА МИКОЛАЇВЩИНІ В 1965-1985 РОКАХ

Анотація. Дошлюбне спілкування молоді було важливою складовою підготовки до шлюбу. Ця соціально-необхідна функція виконувалася через молодіжні ігри та розваги, які тривали протягом року. Ці активності не лише залучали молодь до життя дорослої громади, але й мали на меті сприяти їм у виборі шлюбного партнера.

У радянський період дошлюбне спілкування молоді було значно обмежене та контрольоване державою. Зміцнення радянської влади та ідеології призвело до впровадження спеціальних заходів з метою контролю та регулювання особистих взаємин молоді. Держава намагалась перетворити дошлюбне спілкування на інструмент підготовки молоді до «правильного» радянського шлюбу, який відповідав принципам комуністичного суспільства.

У цей період виникла спеціальна система молодіжних організацій, таких як комсомол, які ставили перед собою завдання формування «нової людини» з ідеалами комунізму. Ці організації організовували різноманітні заходи, такі як зустрічі, вечірки, спортивні змагання та культурні події. Однак, ці заходи були суворо контрольовані державою та мали виражене ідеологічне спрямування. Їх головною метою було формування радянської свідомості та пропагування комуністичних цінностей.

У радянському періоді були заборонені або суворо регламентовані деякі форми міжстатевого спілкування, зокрема фізичний контакт та вільний вибір партнера. Держава ставила акцент на додержання моральних норм та патріархальних цінностей, а також на ранньому укладанні шлюбу та забезпеченні стійкості сімейних взаємин.

Тема, яка розглядається в цій роботі, є актуальною у галузі етнологічних досліджень, оскільки вона не була достатньо досліджена у спеціалізованій літературі. На сьогоднішній день не існує сучасних джерел і публікацій на цю тему.

У статті автора розглядаються основні аспекти дошлюбного спілкування молоді на території Миколаївщини в період з 1965 по 1985 роки, на основі здійснених польових досліджень.

Ключові слова: молодь, дошлюбне спілкування, сільський клуб, Миколаївщина.

Bezditna Daryna Volodymyrivna Student of the Department of Ethnology and Local History, Faculty of History, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, tel.: (093) 231-09-24, <https://orcid.org/0009-0001-2445-0706>

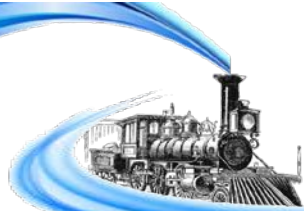
PREMARITAL COMMUNICATION OF YOUNG PEOPLE IN THE MYKOLAYIV REGION IN 1965-1985

Abstract. Premarital communication of young people was an important component of preparation for marriage. This socially necessary function was performed through youth games and entertainment that lasted throughout the year. These activities not only involved young people in the life of the adult community, but also aimed to help them in choosing a marriage partner.

During the Soviet period, the premarital communication of young people was significantly limited and controlled by the state. The strengthening of Soviet power and ideology led to the introduction of special measures aimed at controlling and regulating the personal relationships of young people. The state tried to turn premarital communication into a tool for preparing young people for a "correct" Soviet marriage, which corresponded to the principles of communist society.

During this period, a special system of youth organizations emerged, such as the Komsomol, which set themselves the task of forming a "new man" with the ideals of communism. These organizations organized various activities such as meetings, parties, sports competitions and cultural events. However, these measures were strictly controlled by the state and had a pronounced ideological orientation. Their main goal was the formation of Soviet consciousness and the promotion of communist values.

In the Soviet period, some forms of intersex communication, including physical contact and free choice of a partner, were prohibited or strictly regulated. The state emphasized the observance of moral norms and patriarchal values, as well as early marriage and ensuring the stability of family relationships.

The topic considered in this work is relevant in the field of ethnological research, as it has not been sufficiently explored in the specialized literature. To date, there are few modern sources and publications on this topic.

The author's article examines the main aspects of premarital communication among young people in the Mykolayiv region in the period from 1965 to 1985, based on field research.

Keywords: youth, premarital communication, village club, Mykolaiv Oblast.

Постановка проблеми. З початку другої половини ХХ століття практики молодіжного дозвілля поступово перетворилися на нові форми, які організовувалися в сільських клубах та будинках культури. Ці установи не лише забезпечували зайнятість для молоді у вільний час, але також виконували виховні функції, задовольняли потреби у спілкуванні та обміні інформацією.

Участь сільської молоді у культурних, спортивних, розважальних та виховних заходах протягом 1965–1985-х років суттєво сприяла задоволенню їх фізичних, духовних та соціальних потреб. Сільські партійні організації, зокрема комсомольські, активно впливали на громадське керування молоддю в радянський період. Вони виконували провідну роль у формуванні ідеологічних засад, які були необхідні для розвитку типової моделі «радянської людини» серед юнаків та дівчат. З одного боку, держава та партійні організації прагнули контролювати та спрямовувати цей процес, ставлячи акцент на ідеологічну вихованість молоді та формування «радянської людини». З іншого боку, молодь мала можливість виявляти свою самостійність та ініціативу, зокрема у виборі шлюбного партнера. Важливу роль у дошлюбному спілкуванні відігравали культурні, спортивні та розважальні заходи, які створювали можливості для знайомств та взаємодії молодих людей. Загалом, радянський період вплинув на формування певних уявлень та практик дошлюбного спілкування, враховуючи специфіку того часу і соціально-політичний контекст. Однак, актуальність даного дослідження полягає в тому, що тематика дошлюбного спілкування молоді в період з 1965 по 1985 роки є недостатньо вивченою, що поперху дає змогу відтворити цілісність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В історіографії, особливо на регіональному рівні, мало уваги було приділено молодіжним зібранням та розвагам, які відбувалися у період з 1965 по 1985 роки. Фактично, ці аспекти практично не досліджувалися у нашому регіоні, і польові матеріали, зібрані автором, можуть бути єдиним джерелом дослідження ігор та розваг молоді передшлюбного періоду. Свідчення респондентів дозволяють проаналізувати маловідомі форми молодіжного дозвілля, які були актуальні у той час.

Зокрема, це стосується молодіжних зібрань, пріоритетів молоді у виборі шлюбного партнера та розваг, що в даний час майже вийшли з ужитку, але про них все ще зберігаються свідчення.

Мета статті – дослідження та висвітлення дошлюбного спілкування молоді на Миколаївщині в 1965-1985 роках.

Виклад основного матеріалу. У даному регіоні українська сільська молодь починала рано готуватися до подружнього життя переважно з 16-18 років. Варто зауважити, що градація віку в зазначений період не відрізнялась від традиційного. Власне, якщо у зазначений вік молодь не одружувалась, то їх вважали «старими». Відповідно дівчину називали «старою дівкою», а хлопця «старим парубком»: *«Замуж я у 20 років вийшла і це щіталосся 20 років - стара дєва, що пора мені. Я була на виданні. Вже ждали - коли, коли? Задавали пит ання, що це... Якщо дівчина виходила в 24-25 років, т о це вж є 100 процент ів вона була старою дєвою»* [2]. Відповідно, якщо дівчина або хлопець не вчасно одружувались, то зазнавали осуду з боку громади. Це пов'язано з ідеєю, що головною метою жінки є створення родини, народження дітей і забезпечення продовження роду. Тому, якщо дівчина не знаходить партнера для шлюбу, це може вважатися проблемою для неї і її родини: *«Я піздня дівка, я десь у 18-20 почала зустрічатися з хлопцями. Вийшла заміж у 24-25»* [4].

Зокрема, при виборі шлюбного партнера обиралися такі критерії, де хлопець повинен бути гарним та фізично здоровим: *«Головне, щоб був гарний хлопець»*. Варто сказати, що духовні якості також відігравали не останнє місце в виборі партнера: *«Я звертала увагу, по-перше, щоб хлопець був розумний, щоб було з ким провести, щоб були спільні інтереси, щоб було за що поговорити і провести час, і обов'язково, щоб людина була добра. Бо у мене просто був такий не просто девіз у житті, а таке кредо по-житті: «Що доброта спасає світ». Якщо людина добра, то вона така. Тоді в неї вся її діяльність зв'язана з добротою. Це поступки цієї людини. Це її відношення до людей»* [1].

У більшості випадків найголовнішим фактором при виборі нареченого було кохання: *«Обирали тільки почуття, тільки кохання. Це між нами це дуже рідко було, шо якась дівчина, чи хлопець могли оженилися, вибрати собі пару, ну, як сказати, з користі. Більшість женилися і обирали тільки по коханню»* [2].

Примітно зауважити те, що у загальному, очі людини є важливим елементом її особистості та вираженням її внутрішнього світу. Вони є вікном до душі і відображають внутрішній стан людини, її емоції та настрої. Також зі слів респондентки зверталася увага на очі молодого: *«Я ще хочу сказати, що, коли з людиною, коли – на що я звертала увагу – це очі, щоб очі були добрі. Дуже не любила людей зі світлими, блакитними очима. Щітала, що це люди*

такі легкомисляні і такі, як говорили у нас в народі: «Мають блядський вигляд» [1].

Так змінюється система цінностей у суспільстві під впливом засобів масової інформації, урбанізаційних процесів, розкріпаченні поведінки у 60-х рр. ХХ ст. Так, у руслі комуністичної ідеології для виховання молоді радянська влада вміло використовувала дозвілля. У вільний час безпосередньо від навчання масово залучали молодь до різних гуртків художньої самодіяльності, де у свою чергу молодь із задоволенням брала участь і знайомилася між собою. А при школах організовувалися вечори: *«Почала дівувати десь у років 14. Було це я у восьмий клас перейшла. Мене відпустили на вечір у школі був. Найчастіше збиралися на шкільних вечірах і в когось вдома де були більш такі умови. Чим займалися? Дуже багато розмовляли, розказували, що в школі бачили. Ми їздили на змагання різні баскетбол, волейбол, танці. Ігрі як таких не пам'ятаю. Там як збиралися на вечорах у школі. Цей подобалися хлопці дівчатам, дівчата хлопцям»* [7].

У 1970-х рр. під впливом засобів масової інформації (телебачення, радіо) дошлюбна поведінка помітно змінюється. Так, усі заборони та упередження молодь поступово зводить ні нащо. Вже не виклакає осуду з боку сільської громади, якщо хлопець з дівчиною йдуть вулицею, тримаючись за руку і навіть цілуючись: *«Якщо нас провозжали хлопці, то це були такі чисті отношенія...підержали за ручку, обняли, хто поцілувався і розійшлися»* [2].

Окрему локацію у сільському просторі у представників різних вікових груп була місцева культура установа. У даному випадку – це сільський клуб або будинок культури. Безпосередньо їх діяльність перебувала під певним ідеологічним контролем держави. Від вказівок партійних органів та органів влади залежала чисельність заходів. Однак найцікавішими заходами для населення були виступи аматорів художньої самодіяльності, дискотеки та показ фільмів: *«Найчастіше у нас збиралась молодь це у клубі. В клубі молодь, яка збиралась зразу приходила дивитися фільм. Був фільм, дивилися фільми. Обов'язково треба було дивитися фільм, бо після фільму були танці. Рідко, хто приходив на танці. Приходили дивитися фільм, потім починалися танці. Танці починалися як? Виходили всі з клубу, там була така площадка, на тій площадці ставили магнітофон, включали музику і танцювали. Зразу танцювали дівчата, хлопці трохи соромилися. А коли починалися парні танці, то підтягувалися хлопці. Це називалися медляки і танцювали всі. А потім, якщо бувало таке, що хлопець з дівчиною симпатизували одне одному, то вони і остальні танці вони тож танцювали, а потім разом йшли додому»* [1].

Саме такі зібрання були приводом для зустрічей молодих та у подальшому перспективи для знайомства: *«Ну, я не скажу, що такі прямо тіпа дискотеки. у клубі у нас завжди грало кожний год. У клубі завжди грав акордеон. Завклуба був музикант. Мета – влюблялись, а гралися, мирилися»* [4].

Для укладання шлюбу бажаною умовою з боку батьків та соціуму була цнотливість дівчини, однак не мала обов'язкового фактору при виборі майбутньої дружини: *«Я пам'ятаю слова, коли я перший раз пішла, ну, як сказати, на побачення, мене батько посадив і сказав: «Запам'ятай, 5 хвилин насолоди може принести біди на все своє життя» [7].*

З іншого боку дошлюбні статеві контакти могли б викликати в сільській громаді негатив, адже при народженні незаконнонароджених дітей називали по-різному, наприклад, байстрюком: *«А я тобі чесно скажу, що в мене був тормоз до чоловіків, бо мати, коли я їхала до міста, вона мені каже: «Я в тебе одна і ти в мене одна, еслі ти мені приведеш байстрюка, то я тебе не знаю і ти мене не знаєш» [4].*

У майбутньому ця дитина могла зіштовхнутися з великою кількістю проблем та глузуванням з боку соціуму: *«Так, я чула про такі випадки, це були дуже одиночні випадки і щоб так, я чула про декілька випадків, але до цього всього дуже ставилися негативно. Негативно, тому що щітали, що дівчина мала мати свою честь, мати свою гордість і не повинна піддаватися на слабкість. Тим більше в сім'ях на ту пору завжди говорилося до того як дівчинка, дівчина врослішала – завжди ці приклади ставили як негативні, що не нада так робити тоді осуд йде, тоді життя ламається і краще придержуватися такої честі дівочої» [1].*

Україна, що належала до СРСР, відстала від західних країн у сексуальній революції. У 1970-1980-х роках, зазвичай, вважалося, що початок сексуального життя повинен супроводжуватись швидким вступом у шлюб. Також, через низьку сексуальну культуру населення та обмежений доступ до методів контрацепції, початок сексуальних стосунків у молодого віку часто призводив до небажаної вагітності, що, в свою чергу, прискорювало шлюб [6, с. 82].

Так, у 80-х рр. ХХ ст. відбуваються зміни норм дошлюбного спілкування і моралі в селі [3, с. 33–40]. Зокрема, це відображається у тому, що заміж дівчина виходить вже вагітною: *«Але я винесла хлібину (на сватанні), а чого я винесла? Бо я була вагітною! Може цей гоп, то я б не вийшла...» [5].*

Таким чином, у 1965-1985 роках молодіжні зібрання в селах були важливим інститутом дошлюбного спілкування. На таких зібраннях молодь могла обговорювати різноманітні питання, які стосувалися їхнього життя та майбутнього, обмінюватись думками та ідеями. Це було особливо важливо для молоді, яка жила в селі і не мала доступу до широкого кола інформації та спілкування з представниками інших культурних середовищ. Такі зібрання допомагали молоді знайти спільну мову та зрозуміти один одного, зміцнювали їхні зв'язки та стосунки, а також сприяли розвитку інтелектуальних та соціальних навичок. Власне, молодіжні зібрання були важливими для молоді на селі, оскільки вони давали можливість не тільки спілкуватись та

обговорювати різні питання, а в подальшому знайти собі пару. Наприклад, у клубах були проведені диско-вечірки та інші заходи, де молодь могла зустрічатися та спілкуватися. Так, на селах почали активно показувати кінофільми. Це був значний культурний подіум для місцевих жителів, який забезпечував розваги та дозвілля. Однак, загальний контроль держави та традиційні погляди на шлюб і родину в значній мірі обмежували можливості дошлюбного спілкування молоді в радянський період. Так, народжену дитину до шлюбу називали «байстрюком» та ставили в менш вигідне положення порівняно з дітьми, які були народжені в шлюбі. Це ставило їх у більш ризиковану соціальну та економічну ситуацію. Цей негативний стереотип виступав як чинник, який стримував молодь від дошлюбних інтимних стосунків. Однак ця тенденція вже у 80-х роках змінилася і не зазнавала осуду з боку громади. З іншого боку – молодь стає більш вільною в своїх почуттях та загалом у громаді.

Література:

1. Бездітна Л. М. Інтерв'ю від 10.04.2023. Особистий архів Бездітної Д. В.
2. Буратинська С. В. Інтерв'ю від 11.08.2022. Особистий архів Бездітної Д. В.
3. Ганчев О. І. Шлюб, його форми та особливості дошлюбного спілкування болгар Одещини в радянську добу. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки». Харків, 2019. Т. 29. – с. 33–40.
4. Кожевна М. О. Інтерв'ю від 05.02.2022. Особистий архів Бездітної Д. В.
5. Микитей Л. Інтерв'ю від 01.07.2022. Особистий архів Бездітної Д. В.
6. Слюсар Л.І. Шлюб в Україні у демографічному вимірі: історія і сучасність / НАН України, Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи. — Київ, 2021. — с. 180.
7. Юрчук Л. І. Інтерв'ю від 11.08.2022. Особистий архів Бездітної Д. В.

References:

1. Bezditna L. M. Interviu vid 10.04.2023. Osobystyi arkhiv Bezditnoi D. V. [Personal archive of Bezditna D. V.]. [in Ukrainian].
2. Buratynska S. V. Interviu vid 11.08.2022. Osobystyi arkhiv Bezditnoi D. V. [Personal archive of Bezditna D. V.]. [in Ukrainian].
3. Hanchev O. I. (2019). Shliub, yoho formy ta osoblyvosti doshliubnoho spilkuvannia bolhar Odeschyny v radiansku dobu. Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Seriia «Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky». Kharkiv [in Ukrainian].
4. Kozhevna M. O. Interviu vid 05.02.2022. Osobystyi arkhiv Bezditnoi D. V. [Personal archive of Bezditna D. V.]. [in Ukrainian].
5. Mykytei L. Interviu vid 01.07.2022. Osobystyi arkhiv Bezditnoi D. V. [Personal archive of Bezditna D. V.]. [in Ukrainian].
6. Sliusar L.I. (2021). Shliub v Ukraini u demohrafichnomu vymiri: istoriia i suchasnist / NAN Ukrainy, Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen im. M.V. Ptukhy. — Kyiv [in Ukrainian].
7. Iurchuk L. I. Interviu vid 11.08.2022. Osobystyi arkhiv Bezditnoi D. V. [Personal archive of Bezditna D. V.]. [in Ukrainian].

УДК 94 (477.51):34.08 «1892–1912»

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-965-976](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-965-976)

Гриценко Андрій Петрович доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри історії, правознавства та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (095) 071-07-47, <https://orcid.org/0000-0002-9107-1394>

Прокопчук Віктор Степанович доктор історичних наук, професор кафедри історії, правознавства та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (096) 457-60-09, <https://orcid.org/0009-0002-4624-381X>

Чумаченко Олена Анатоліївна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, правознавства та методики навчання, директор Навчально-наукового інституту філології та історії, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (095) 927-84-46, <https://orcid.org/0000-0002-6889-5221>

МІСЬКІ СУДДІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ ЗА 1892–1912 РР. У СВІТЛІ СТАТИСТИЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

Анотація. Проблеми судоустрою у Російській імперії розглядалися законодавством за правління Петра I (1682–1725) та Катерини II (1762–1796). Судова реформа 1864 р. Олександра II (1855–1881) була найкраще продумана та успішно реалізована на практиці. Мета статті – окреслити умови добору та реконструювати професійний та колективний портрет міських суддів Чернігівської губернії за 1892 – 1912 рр. на основі статистичних матеріалів. Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, аналізу, індукції, історико-порівняльному.

Висновки. Відповідно до положень реформи 1864 р. на теренах Чернігівської губернії створювалася нова мережа правоохоронних органів. Новостворений суд загальної компетенції був наріжною ланкою нової судової системи. Так, в краю була створена відповідна кількість міських судів у повітах: Борзнянському, Глухівському, Городнянському, Козелецькому, Конотопському, Кролевецькому, Мглинському, Новгородсіверському, Новозибківському, Ніжинському, Остерському, Сосницькому, Стародубському,

Суразьському та Чернігові. Окрім цього, у Чернігові, Ніжині, Стародубі, Новозибкові робота посадовців розподілялася на дві дільниці, що пов'язано із територією місцевостей.

Робота судді була престижною та охоронялася законом. Правильна організація судової системи забезпечувала найважливіші інтереси та блага громадян. Кандидати на посаду міських суддів мали обов'язково бути громадянами Російської імперії з вищою освітою, дотримуватися посадових обов'язків. У разі їх порушення притягувалися до дисциплінарної та кримінальної відповідальності.

На посаді міського судді у Чернігівській губернії за 1892–1912 виявлено 71 особу. Зафіксовано, що 31 працівник (44 %) пропрацював від 7 до 17 років. З'ясовано, 9 міських суддів (13 %) змінили місце роботи у межах Чернігівської губернії, що служило перспективою кар'єрного зростання.

Доцільно зазначити, що статистичні матеріали за досліджуваний період віддзеркалюють професійну біографію та рух по класній драбині міських суддів. Так, 14 осіб (20 %) дослужилися до V чину – «статського радника».

Ключові слова: Російська імперія, Чернігівська губернія, судова реформа 1864 р., міські судді, статистичні матеріали, професійний портрет, колективний портрет, професійна біографія.

Hrytsenko Andriy Petrovych Doctor of Pedagogical Sciences, associate professor, Head of the Department of History, Law and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Kyivska St., 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (095) 071-07-47, <https://orcid.org/0000-0002-9107-1394>

Prokopchuk Viktor Stepanovych Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of History, Law and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Kyivska St., 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (096) 457-60-09, <https://orcid.org/0009-0002-4624-381X>

Chumachenko Olena Anatoliivna Candidate of historical sciences, associate professor of the Department of History, Law and Teaching Methods, Director Educational and Scientific Institute of Philology and History, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Kyivska St., 24, Hlukhiv, 41400, tel.: (095) 927-84-46, <https://orcid.org/0000-0002-6889-5221>

DISTRICT JUDGES OF CHERNIGIV PROVINCE FOR 1892–1912 BASED ON STATISTICAL MATERIALS

Abstract. The problems of the judicial system in the Russian Empire were considered by legislation during the reign of Petro I (1682–1725) and Katheryna II

(1762–1796). The judicial reform of 1864 by Oleksandr II (1855–1881) was the best considered and successfully implemented in practice. The purpose of the article is to outline the selection conditions and reconstruct the professional and collective portrait of city judges of the Chernihiv province for 1892-1912 based on statistical materials. The research methodology is based on the principles of historicism, objectivity, analysis, induction, and comparison. Conclusions. By the provisions of the 1864 reform, a new network of law enforcement agencies was created on the territory of the Chernihiv province. The newly created Court of general competence was the cornerstone of the new judicial system. Thus, a corresponding number of city courts were created in the areas: Borzna, Hlukhiv, Horodna, Kozelets, Konotop, Krolevets, Mglyn, Novgorodsiiversk, Novozibkiv, Nizhyn, Oster, Sosnytsia, Starodub, Suraz and Chernihiv. In addition, in Chernihiv, Nizhyn, Starodub, and Novozibkiv the work of officials was divided into two precincts, which are related to the territory. The judge's work was prestigious and protected by law. The correct organization of the judicial system ensured the most important citizens' interests and benefits. Candidates for the position of city judges had to be citizens of the Russian Empire with a higher education, and to comply with official duties. In case of their violation, they were subject to disciplinary and criminal liability. 71 persons were identified as district judges in the Chernihiv province in 1892–1912. It was recorded that 31 employees (44%) worked from 7 to 17 years. It was found that 9 district judges (13%) changed their place of work within Chernihiv province, which served as a career growth prospect. It is appropriate to note that the statistical materials for the studied period reflect the professional biography and movement along the class ladder of city judges. Thus, 14 people (20%) reached the V rank – «state adviser».

Keywords: Russian Empire, Chernihiv province, Judicial reform of 1864, district judges, statistical materials, professional portrait, collective portrait, professional biography.

Постановка проблеми. Правосуддя – одна із найважливіших умов для існування людського суспільства. Воно в однаковій мірі необхідне кожній державі незалежно від форми правління. Недосконалість судоустрою та судочинства викликає незадоволення у населення, яке починає негативно ставитися до державної влади. Розуміючи реакцію населення Російської імперії, беручи досвід європейських революцій 1848 р., уряд Олександра II змушений був провести ряд перетворень. У період Незалежності, коли Україна стала на шлях перетворення у політичній, економічній та соціальних сферах, актуальним є досвід сучасників судової реформи 1864 р. Положення законодавчої бази та їх практика змогли б закріпити у соціумі захищеність, а отже і повагу, до реальних прав людини і громадянина, покращити інвестиційний клімат, побороти корупцію.

Хронологічні межі охоплюють 1892 – 1912 рр., що системно представлені в статистичних матеріалах по Чернігівській губернії.

Територіальні межі дослідження охоплюють територію повітів Чернігівської губернії: Борзнянський, Глухівський, Городнянський, Козелецький, Конотопський, Кролевецький, Мглинський, Новгородсіверський, Новозибківський, Ніжинський, Остерський, Сосницький, Стародубський, Суразький і Чернігів.

Джерельна база дослідження представлена нормативно-правовим актом Російської імперії: «Учреждение судебных установлений» (№ 41475) і статистичними матеріалами, репрезентовані Календарями Чернігівської губернії, у яких, у тому числі, представлена інформація про міських суддів губернії за 1892 – 1912 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За 159 років від проведення судової реформи склалася традиція її вивчення. Класичний приклад, дореволюційні праці М. Давидова та М. Полянського, що розкривали передісторію цієї реформи та її вплив на подальший розвиток юриспруденції [1]. У подальшому реформа вивчалася не тільки під політико-правовим кутом, але й із врахуванням соціально-економічного фактору [24;30]. Доцільно зазначити, що кар'єрний шлях працівників судових органів Чернігівської губернії за 1874 – 1919 рр. вже був введений до наукового обігу [25–28].

Мета статті - дослідження корпорації міських суддів Чернігівської губернії за 1892–1912 рр. Предметом дослідження є професійний портрет міських суддів Чернігівської губернії пореформеної доби.

Виклад основного матеріалу. Судова реформа 1864 р. була однією з найбільш значущих подій у системі судоустрою Російської імперії. Ця реформа спрямовувалася на уніфікацію цієї системи та встановлення однакових стандартів щодо судочинства в усіх губерніях. Головною метою реформи була боротьба з корупцією та беззаконням, адже судді часто були залежні від місцевих чиновників та заможних людей.

У результаті проведення реформи 1864 р. судова сфера була представлена новою ієрархічною системою, яка складалася з таких ланок: урядовий сенат, який виконував роль вищої касаційної установи; судові палати, окружні суди, волосні суди, мирові судді, з'їзди мирових суддів. Повноваження посадовців судових органів Чернігівської губернії закріплювалися нормативно-правовим актом «Учреждение судебных установлений» [29].

Відповідно до нього міністр юстиції мав вищу судову владу й взаємодівав з посадовими особами в Російській імперії та Великому Князівстві Фінляндському. В останньому випадку, через міністра іноземних справ він призначав голову, заступника голови, представників окружних судів, судових

слідчих, старшого голову, голів департаментів та членів судових палат. Також подавав імператору кандидатів в судові установи та посадових осіб, проводив ревізію цих закладів особисто чи через свого заступника.

Варто зазначити, що новостворений суд загальної компетенції був наріжною ланкою нової судової системи. Відповідно до ст. 249 Глави I Розділу VIII вищезазначеного акту, до компетенцій даного суду входили такі повноваження:

- нагляд за дотриманням посадовими особами на теренах держави Романових положень судової реформи 1864 р.;
- нагляд за посадовими особами, які проживали та працювали в окрузі кожного судового міста;
- нагляд за посадовими особами, які входили до відповідної судової установи.

У новому законодавстві детально прописувались вимоги до кандидатів на посаду працівника окружного суду. По-перше, кандидат мав бути підданим Російської імперії та успішно закінчити університет, курси юридичних наук. По-друге, пропрацювати в судовій системі не менше 3 років, маючи чин не нижче секретаря. У свою чергу в когорті судових слідчих зараховувалися лише особи, що досягли 25 років та мали досвід судової практики не менше чотирьох років. Насамкінець відзначимо, що голову, заступників голови окружного суду обирали із числа осіб, які перебували не менше 3 років на посаді не нижче прокурорів окружного суду.

У свою чергу на посаду в будь-яке судове відомство не могли бути призначені особи, які підпадали під наступні критерії неплатоспроможні боржники, знаходилися під опікою за марнотратство, притягнені до дисциплінарної чи кримінальної відповідальності, виключені із служби у суді чи з духовного відомства.

Місцеві судді, які займали посаду вперше, складали присягу віросповідання на публічному засіданні відділу суду до якого належали. Варто відзначити, що права, переваги та суддівське звання закріплювалися і за сім'єю посадової особи. Більш того, у випадку звільнення голови сімейства з посади, його діти могли продовжували навчання. Навіть у разі смерті судді, його дружина та діти мали право на пільги та пенсію.

У той же час, посадовці місцевого суду могли притягуватися до адміністративної відповідальності, яка була представлена такими санкціями: застереження, зауваження, догана без внесення до послужного списку, переміщення на нижчу посаду, арешт не більше ніж на 7 днів. Рішення, щодо притягнення до дисциплінарної відповідальності окружних та місцевих суддів, приймалося у закритій формі (як виняток бажання винного

використати підтримку присяжного повіреного та провести засідання у відкритій формі) і колегіально самими суддями. Особа, що була визнана винною могла подати скаргу голові суду впродовж одного тижня з моменту оголошення рішення. У свою чергу вирок міг скасовувався в наступних випадках: некомпетентність суду; порушення закону, неналежне винесення рішень, вироку, ухвалені без надання пояснень винним. Особа, у разі отримання чотирьох застережень та затриманої за неслужбовий злочин (включаючи борги) могла бути звільнена

Доречно зазначити, що законодавством передбачалося звільнення суддів, які не з'явилися робочому місці упродовж місяця з моменту затвердження н посаді; не вихід на роботу впродовж року за станом здоров'я. В останньому випадку, упродовж двох тижнів голова судової установи надсилав до особи лист-клопотання про звільнення, яке той мав підписати за власним бажанням [29].

За нашими підрахунками судова корпорація у Борзнянському, Глухівському, Городнянському, Козелецькому, Конотопському, Кролевецькому, Мглинському, Новгородсіверському, Новозибківському, Ніжинському, Остерському, Сосницькому, Стародубському, Суразькому повітах та Чернігові становила 71 особу [2–23].

З'ясовано за статистичними матеріалами, що у Чернігові упродовж 1892 – 1912 рр. були створені дільниці міських суддів. Так, судовою справою у 1-ій дільниці займалися: Ясновський М. В. (1892–1905), Станіславський І. Й. (1905–1912), Мехед І. А. (з 1912 р.); у 2-ій дільниці – Єрмаков М. М. (1892 – 1894), Антонов М. М. (1894–1903), Коровкевич І. І. (1903–1906), Ковальський-де-Шмиден А. М. (1906–1912).

У Борзнянському повіті загальна чисельність міських суддів становила п'ять осіб: Сендоровський А. П. (1892–1894), Гилевич П. П. (1895–1897), Прокопович О. Я. (1897–1910), Зарудний М. С. (1910–1912), Федченко Я. М. (1911–1912)

За досліджуваний період Глухівський повіт представляли п'ять міських суддів: Попель Й. Л. (1892–1894), Халютин О. В. (1894–1897), Гилевич П. П. (1897–1905), Никипорець С. А. (1905–1912), Адамович Ф. Ф. (з 1912 р.).

У Городнянському повіті виявлено чотирьох міських суддів: Кувшинський М. П. (1892–1900), Павленко В. І. (1900–1906), Тарасевич О. О. (1906–1912), Кузьминський Л. А. (з 1912 р.).

У Козелецькому повіті зафіксовано п'ятьох міських суддів: Цитович В. М. (1892–1896), Михайловський Й.–С. В. (1896–1902), Матусевич В. В. (1902–1903), Станіславський І. Й. (1903–1905) Дерев'янка В. Г. (1905–1912).

Виявлено трьох міських суддів у Конотопському повіті: Якимов М. О. (1892–1901), Никипорець С. А. (1901–1905), Савицький К. Ф. (1905–1912).

У Кролевецькому повіті зафіксовано двох міських суддів: Іванов М. П. (1892–1904), Пащенко-Синицький В. А. (1904–1912).

Загальна кількість міських суддів Мглинського повіту становила дев'ять осіб: Граф І. І. (1892 р.), Доливо-Добровольський К. С. (з 1893 до 1898), Грасевич В. О. (1899 р.), Скрипчинський І. М. (1900–1901), Сабилін М. Ф. (1901–1902), Сабилев В. М. (1903–1905), Луковський Ф. І. (1905–1906), Карпеченко М. В. (1906–1912), Корнбергер К.–Т. Р. (з 1912 р.).

У Новгородсiверському повіті виявлено трьох міських суддів: Благівiщенський В. М. (1892–1902), Варварин М. В. (1902–1905), Сабилев В. М. (1905–1912).

Упродовж 1892–1912 рр. на посаді міського судді Новозибківського повіту працював Липницький С. А. (1892–1903). У подальшому 1-у дільницю представляли Гораїн М. Г. (1903–1909), Греков К. П. (1909–1912); 2-у дільницю – Луковський Ф. –Б. І. (1905–1911), Балаклієць В. А. (1911–1912).

Загальна кількість міських суддів Ніжинського повіту за відповідний період становила дев'ять осіб. Із них п'ять пропрацювали у 1-ій дільниці: Милорадович М. М. (1892–1893), Сенік М. Я. (1893–1898), Стефанович П. В. (1900–1904), Скорина Н. М. (1905–1907), Чернов М. В. (1907–1912); у 2-ій дільниці три – Станілевич В. І. (1892 р.), Техановський А. І. (1892–1902), Медведєв І. Р. (1903–1911 р.), Максимов С. І. (1911–1912).

В Остерському повіті зафіксовано чотирьох міських суддів: Антонов М. М. (1892–1893), Дорошевський Є. Ф. (1894–1906), Дроздов О. К. (1906–1909), Туркевич М. І. (1909–1912).

П'ять міських суддів представляли Сосницький повіт: Новицький В. В. (1892–1895), Верцинський І.–Б. С. (1895–1905), Щербань Д. З. (1905–1909), Подольський О. П. (1909–1912), Скачевський М. М. (з 1912 р.).

За досліджуваний період у Стародубському повіті зафіксовано 9 осіб. У 1-ій судовою практикою займалися: Грацинський П. П. (1892–1893 р.), Огієвський В. Д. (1893–1902), Щербина М. М. (1904–1910), Шабловський В. М. (1910–1912), Македонський Г. І. (з 1912 р.); у 2-ій дільниці – Рогович І. Д. (1892–1898), Добровольський К. С. (1899–1905), Васильків І. І. (1905–1911), Карпеченко М. В. (з 1912 р.).

У Суражi зафіксовано чотирьох шістьох суддів: Бирюков С. О. (1892 р.), Пузанов С. М. (1892–1893), Струменський К. Є. (1894–1895), Ржендзинський К. М. (1895–1897), Пащенко-Синицький В. А. (1897–1904), Мошинський Р. К. (1904–1912).

Доцільно зазначити, на теренах Російської імперії всі особи, які знаходилися на державній службі «рухалися» згідно із ранговою таблицею. За

досліджуваний період суразький міський суддя Струменський К. Є. розпочав кар'єру з XIV чину – «колезького реєстратора», а Ясновський М. В., Зарудний М. С., Кувшинський М. П., Дорошевський Є. Ф., Новицький В. В. (7 %) розпочинали кар'єру міського судді з XII чину – «губернський секретар». Відповідно до проходження служби через кожні 2–4 роки працівники мали можливість отримати вищі чини. У пріотрітеті службовець дослужувався до чинів «статський радник», «дійсний статський радник». Так, 14 службовців (20 %) зробили успішну чиновницьку кар'єру за 1892–1912 рр. та дослужилися до V чину: Ясновський М. В., Коровкевич І. І., Ковальський-де-Шмидені А. М. (Чернігів), Прокопович О. Я. (Борзна), Іванов М. П., Пашенко-Синицький В. А. (Кролевець), Сенік М. Я. (Ніжин), Васильков І. І. (Стародуб), Дерев'янка В. Г. (Козелець), Липницький С. А. (Новозибків), Благовіщенський В. М., Сибилев В. М. (Новгородсіверськ), Верцинський І.–Б. С. (Сосниця) дослужилися до чину «статський радник».

Зафіксовані випадки зміни місця роботи 9 посадовців (13 %). Так, Гилевич П. П. та Никипорець С. А. – борзнянський та конотопський міські судді з 1897 р. та з 1905 р. відповідно займалися судовою справою у Глухівському повіті. Козелецький міський суддя Станіславський І. Й. з 1905 до 1912 працював у 1-ій дільниці Чернігова. Міські судді Мглинського повіту: Доливо-Добровольський К. С., Карпеченко М. В. з 1899 р. до 1905 р. та з 1912 р. відповідно займалися службовою діяльністю у Стародубському повіті; Сибилев В. М. з 1905 р. до 1912 р. – у Новгородсіверському повіті; Луковський Ф. І. з 1906 р. до 1911 р. – у Новозибківському повіті. Міський суддя Суразького повіту Пашенко-Синицький В. А. з 1904 р. до 1912 р. працював у Кролевецькому повіті, міський суддя Остерського повіту Антонов М. М. з 1895 р. до 1902 р. – у 2-ій дільниці Чернігова.

Цікаво, що у статистичних матеріал прописані місце роботи службовців Чернігова. Так, адреса роботи міського судді Ясновського М. В. – вул. Мстиславська, буд. 28; Антонова М. М. – вул. Смоленська, буд. 4.

Висновки. Відповідно до положень реформи 1864 р. на теренах Чернігівської губернії створювалася нова мережа правоохоронних органів. Новостворений суд загальної компетенції був наріжною ланкою нової судової системи. Так, в краю була створена відповідна кількість міських судів у повітах: Борзнянському, Глухівському, Городнянському, Козелецькому, Конотопському, Кролевецькому, Мглинському, Новгородсіверському, Новозибківському, Ніжинському, Остерському, Сосницькому, Стародубському, Суразьському та Чернігові. Окрім цього, у Чернігові, Ніжині, Стародубі, Новозибкові робота посадовців розподілялася на дві дільниці, що пов'язано із територією місцевостей.

Робота судді була престижною та охоронялася законом. Правильна організація судової системи забезпечувала найважливіші інтереси та блага громадян. Кандидати на посаду міських суддів мали обов'язково бути громадянами Російської імперії з вищою освітою, дотримуватися посадових обов'язків. У разі їх порушення притягувалися до дисциплінарної та кримінальної відповідальності.

На посаді міського судді у Чернігівській губернії за 1892–1912 рр. виявлено 71 службовця. Зафіксовано, 31 працівник (44%) пропрацював від 7 до 17 років. З'ясовано, 9 міських суддів (13 %) змінили місце роботи у межах Чернігівської губернії, що служило перспективою кар'єрного зростання.

Доцільно зазначити, що статистичні матеріали за досліджуваний період віддзеркалюють рух по класній драбині міських суддів. Так, 14 осіб (20 %) дослужилися до V чину – «статського радника».

Література:

1. Давыдов Н. В. и Полянский Н. Н. Судебная реформа: у 2 т. Москва: Объединение, 1915. Т.1. 382 с.
2. Календарь Черниговской губернии на 1892 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1891. С.272
3. Календарь Черниговской губернии на 1893 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1892. С.249
4. Календарь Черниговской губернии на 1894 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1893. С.331–332.
5. Календарь Черниговской губернии на 1895 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1894. С.369,397,409, 418, 423,429, 436,440, 447,450,458, 468, 473, 482.
6. Календарь Черниговской губернии на 1896 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1895. С. 377, 399,404, 412,419,425,430,436,441,448,457,466, 471,478, 486.
7. Календарь Черниговской губернии на 1897 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1896. С.13,36,41,52,58,64,69,75,80,88,98,108,113,119,128.
8. Календарь Черниговской губернии на 1898 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1897. С. 14,39,44,54,61,67,72,79,84,93,102,112,117,125,134.
9. Календарь Черниговской губернии на 1899 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1898. С. 15, 42,47,57,64,69,75,81,86,95,106,117,122,130,139.
10. Календарь Черниговской губернии на 1900 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1900. С.15,43,48,58,65,71,77,83,89,98,109,121,126,134,143.
11. Календарь Черниговской губернии на 1901 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1900. С. 16,43,49,60,67,72,78,85,91,100,111,124,128,136,146.
12. Календарь Черниговской губернии на 1902 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1901. С. 18,52,59,72,81,88,96,104,111,123,137,152,159,168,180.
13. Календарь Черниговской губернии на 1903 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1902. С.19,53,59,73,82,89,97,105,113,126,140,156,163,173,186.
14. Календарь Черниговской губернии на 1904 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1903. С. 19,56,63,78,87,95,104,113,121,134,149,165,174,184,198.

15. Календарь Черниговской губернии на 1905 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1904. С. 18,57,64,80,88,96,105,114,122,134,149,166,174,184,198.
16. Календарь Черниговской губернии на 1906 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1905. С. 18,60,68,84,92,100,110,119,127,138,154,170,178,188,202.
17. Календарь Черниговской губернии на 1907 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1906. С. 20,63,71,88,97,105,117,126,133,146,162,179,188,199,212.
18. Календарь Черниговской губернии на 1908 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1907. С. 21,66,75,93,103,111,125,135,143,156,174,192,202,213,228.
19. Календарь Черниговской губернии на 1909 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1908. С. 21,68,77,97,107,117,130,141,150,163,180,200,210,221,237.
20. Календарь Черниговской губернии на 1910 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1909. С. 22,70,80,100,112,122,136,148,157,173,193,213,224,237,253.
21. Календарь Черниговской губернии на 1911 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1910. С. 24,75,87,110,122,132,147,159,169,184,204,226,239,251,268.
22. Календарь Черниговской губернии на 1912 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1911. С. 23,77,89,111,124,134,149,162,172,188,207,230,243,256,273.
23. Календарь Черниговской губернии на 1913 год. Чернигов: Типография губернского правления, 1912. С. 25,82,94,117,130,141,158,171,182,199,221,247,260,273,291.
24. Коротких М. Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 р. в России. Воронеж, 1989. 185 с.
25. Крижанівський В. М., Мінченко М. В. Життєвий шлях голови Ніжинського окружного суду Миколи Васильовича Шугурова. *Theory and practice of modern science: collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vol. 2), November 12, 2021. Krakow, Republic of Poland: European Scientific Platform.* С. 102–103. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/12.11.2021/638>
26. Мінченко М. Голови Ніжинського окружного суду у світлі матеріалів фонду 358. *Сіверщина в історії України.* 2022. Вип.15. С. 93–95. URL: http://nz-hlukhiv.com.ua/wp-content/uploads/sivershuna/sivershuna_2022.pdf
27. Мінченко М. Службова кар'єра товаришів голів Ніжинського окружного суду (1874–1919). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського.* Серія: Історичні науки. 2022. Том 33 (72), № 4. С.87–93 DOI: 10.32782/2663-5984/2022/4.15 URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/4_2022/15.pdf
28. Мінченко, М., Федоров, І. Кар'єрний шлях голів Ніжинського окружного суду (1874 – 1919 рр.). *Сіверянський літопис.* 2021. № 3. С. 89–97. DOI: 10.5281/zenodo.5084852. URL: http://www.siver-litopis.cn.ua/arh/2021/Siver_litopis_03_2021.pdf
29. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1867. Т. 39. Ч. 2. № 41475.
30. Филиппов М. А. Судебная реформа в России: у 2-х т. Санкт-Петербург, 1871 – 1875. Т.1. Ч 1. 623 с.

References:

1. Davy`dov, N. V. Polyanskij N. N. (1915) *Cudebnaya reforma: u 2 t. [Judicial Reform: in 2 volumes]*. Moskva, Russian Empire: Ob`edinenie
2. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1892 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1892]. (1891). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.

3. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1893 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1893]. (1892). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
4. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1894 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1894]. (1893). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
5. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1895 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1895]. (1894). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
6. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1896 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1896]. (1895). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
7. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1897 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1897]. (1896). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
8. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1898 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1898]. (1897). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
9. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1899 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1899]. (1898). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
10. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1900 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1900]. (1900). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
11. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1901 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1901]. (1900). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
12. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1902 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1902]. (1901). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
13. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1903 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1903]. (1902). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
14. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1904 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1904]. (1903). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
15. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1905 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1905]. (1904). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
16. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1906 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1906]. (1905). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
17. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1907 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1907]. (1906). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
18. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1908 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1908]. (1907). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
19. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1909 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1909]. (1908). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
20. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1910 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1910]. (1909). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
21. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1911 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1911]. (1910). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
22. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1912 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1912]. (1911). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
23. Kalendar Chernigovskoy gubernii na 1913 god [Calendar of the Chernihiv Governorate of 1913]. (1912). Chernigov, Russian Empire: Tipografiya gubernskogo pravleniya.
24. Korotkikh, M. G. (1989) *Samoderzhavie i sudebnaya reforma 1864 r. v Rossii*. [The autocracy and Judicial Reform of 1864 in Russia.]. Voronezh
25. Kryzhanivskiy, V. M., & Minchenko, M. V. (2021). Zhyttievyi shliakh holovy Nizhynskoho okruzhnogo sudu Mykoly Vasylovycha Shuhurova [THE LIFE WAY OF THE CHIEF OF THE NIZHYNSK DISTRICT COURT, MYKOLA VASYLOVYCH SHUGUROV] – Theory and practice of modern science: collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vols. 2), (pp. 102–103). Krakow: Republic of Poland URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/12.11.2021/638>

26. Kryzhanivskiy, V. M., & Minchenko, M. V. (2021). Zhyttievyi shliakh holovy Nizhynskoho okruzhnoho sudu Mykoly Vasylovycha Shuhurova [THE LIFE WAY OF THE CHIEF OF THE NIZHYN SK DISTRICT COURT, MYKOLA VASYLOVYCH SHUGUROV] – Theory and practice of modern science: collection of scientific papers “SCIENTIA” with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference (Vols. 2), (pp. 102–103). Krakow: Republic of Poland URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/12.11.2021/638>
27. Minchenko, M. (2022) Holovy Nizhynskoho okruzhnoho sudu u svitli materialiv fondu 358 [Nizhyn District Court Heads in Light of the Collection of Materials 358]. Sivershchyna v istorii Ukrainy – Sivershchyna in the history of Ukraine, 15, 93-95 URL: http://nz-hlukhiv.com.ua/wp-content/uploads/sivershuna/sivershuna_2022.pdf [in Ukrainian].
28. Minchenko, M. V. (2022). Sluzhbova kariera tovaryshiv holiv Nizhynskoho okruzhnoho sudu (1874–1919) [PROFESSIONAL CAREER OF COMRADE OF NIZHYN DISTRICT COURT HEADS (1874–1919)] Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Istorychni nauky – Scientific notes of Taurida National V.I. Vernadsky University, series Historical Sciences, 4, P. 87–93. DOI: 10.32782/2663-5984/2022/4.15 [in Ukrainian].
29. Minchenko, M., Fedorov, I. (2021) Kariernyi shliakh holiv Nizhynskoho okruzhnoho sudu (1874–1919 rr.) [Career way of Nizhyn District Court heads (1874–1919)]. Siverianskyi litopys – Siverian chronicle, 3, P. 89–97. DOI: 10.5281/zenodo.5084852. [in Ukrainian].
30. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. Sobranie vtoroe [Complete Collection of Laws of the Russian Empire. Second collection]. (1867). Sankt-Peterburg, Russian Empire: Tipografija II Otdelenija Sobstvennoj Ego Imperatorskogo Velichestva kanceljarii. Vol. 39.
31. Filippov, M. A. (1871–1875) *Sudebnaya reforma v Rossii: u 2-kh t.* [Judicial reform in Russia: in 2 vols.]. Sankt-Peterburg, Russian Empire. T.1. Ch 1.

УДК 94(73:47+57:437):355.48(100)"1918"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-977-989](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-977-989)

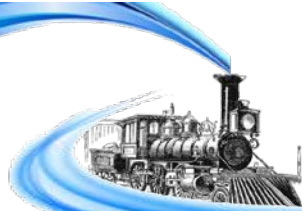
Зацепіло Валентин Євгенович магістр, кафедра Нової та новітньої історії зарубіжних країн Історичного факультету, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, тел.: (095) 226-23-07.
<https://orcid.org/0009-0002-3463-6018>

РЕАКЦІЯ США НА ПОВСТАННЯ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОГО КОРПУСУ В РОСІЇ (1918 р.)

Анотація. В статті досліджено реакцію США на повстання Чехословацького корпусу в Росії у 1918 р. Чехословацький корпус був підрозділом російської армії, в складі якої воював на боці Антанти та її союзників під час Першої світової війни. Припинення існування Східного фронту внаслідок Брест-Литовської угоди у березні 1918 р. зумовило необхідність перевезення чехословацьких формувань через Сибір до Франції. Проте складнощі у транспортуванні та непослідовність союзників щодо спрямування Чехословацького корпусу мали наслідком його повстання проти радянської влади в Росії. Протистояння Радянської Росії із союзним для США і Антанти Чехословацьким корпусом спричинили активізацію обговорення планів розширення інтервенції до Росії між США та союзниками. США не визнавали російський Раднарком, проте активно протидіяли розширенню союзницької інтервенції, яка почалася у квітні 1918 р. Адміністрація В. Вільсона допускала навесні–влітку 1918 р. неофіційні контакти з представниками більшовиків, зокрема стосовно схвалення інтервенції шляхом запиту радянського уряду.

Занепокоєння Сполучених Штатів викликало можливість поширення німецького та японського впливів у Росії. У союзників та командування Чехословацького корпусу викликало підозри вивезення зі складів у російських портах більшовиками амуніції та боєприпасів, поставлених союзниками, а також залучення інших полонених Центральних держав до більшовицьких військ.

У статті підкреслено, що представники дипломатичного корпусу США продемонстрували свою неупередженість після початку повстання, виступаючи посередниками між чехословацьким командуванням та радянськими органами влади. Однак подальше загострення протистояння і прийняття адміністрацією В. Вільсона рішення про участь США в інтервенції зумовили виїзд із Росії посла Д. Френсіса та переважної частини дипломатичного представництва.

Наголошено, що захист Чехословацького корпусу, недопущення німецького впливу та забезпечення територіальної цілісності й суверенітету Росії стали офіційними причинами приєднання США до інтервенції в Росію. Водночас, як Чехословацький корпус, так і Сполучені Штати із союзниками були втягнуті у Громадянську війну в Росії.

Ключові слова: США, адміністрація В. Вільсона, Чехословацький корпус, інтервенція, радянська Росія, Перша світова війна.

Zatsepilo Valentyn Yevgenovych Master's Degree, Department of Modern and Contemporary History of Foreign Countries, Faculty of History, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, tel.: (095) 226-23-07. <https://orcid.org/0009-0002-3463-6018>

U.S. REACTION TO THE REVOLT OF THE CZECHOSLOVAK LEGION IN RUSSIA (1918)

Abstract. The article is dedicated to highlight U.S. reaction to the revolt of the Czechoslovak Legion in Russia in 1918. The Czechoslovak Legion was a unit of the Russian army that fought on the side of the Entente and its allies during the First World War. The cessation of the existence of the Eastern Front as a result of the Brest-Litovsk Agreement in March 1918 made it necessary to transport Czechoslovak formations through Siberia to France. However, difficulties in transportation and inconsistency on the part of the Allies regarding the direction of the Czechoslovak Legion resulted in its rebellion against Soviet authorities in Russia. The confrontation between Soviet Russia and the Czechoslovak Legion, an ally of the United States and the Entente, led to an intensification of the discussion of plans to expand the intervention in Russia between the United States and the Allies. The USA did not recognize the Russian Council of People's Commissars, but actively opposed the expansion of the Allied intervention, which began in April 1918. In the spring and summer of 1918, the administration of W. Wilson allowed unofficial contacts with representatives of the Bolsheviks, in particular regarding the approval of the intervention at the request of the Soviet government.

The United States was concerned about the possibility of the spread of German and Japanese influence in Russia. The Allies and the command of the Czechoslovak Legion were suspicious of the removal by the Bolsheviks of ammunition supplied by the Allies from warehouses in Russian ports, as well as the involvement of other prisoners of the Central Powers in the Bolshevik forces.

It has been determined that representatives of the U.S. diplomatic corps demonstrated their impartiality after the beginning of the revolt, acting as mediators between the Czechoslovak command and the Soviet authorities. However, further

growing of the tensions and the decision by W. Wilson's administration on U.S. involvement in the intervention led to the departure of Ambassador D. Francis and the majority of the diplomatic mission from Russia.

The article emphasized that the protection of the Czechoslovak Legion, the prevention of German influence and the provision of territorial integrity and sovereignty of Russia became the official reasons for the U.S. joining the intervention in Russia. At the same time, both the Czechoslovak Legion and the United States and its allies were embroiled in the Russian Civil War.

Keywords: the United States, Soviet Russia, Woodrow Wilson administration, Czechoslovak Legion, intervention, World War I.

Постановка проблеми. Серед подій, які безпосередньо передували рішенню адміністрації В. Вільсона про участь США в інтервенції до Росії, було повстання Чехословацького корпусу проти російського більшовицького уряду в 1918 р. Реакція Сполучених Штатів на ці події впливає із політики адміністрації В. Вільсона щодо більшовицького уряду Росії протягом березня–травня 1918 р. Напередодні та невдовзі після ратифікації Брест-Литовського миру, адміністрація В. Вільсона намагалася спочатку запобігти союзній інтервенції до Росії, а потім уникнути участі в ній. Способом досягнення цієї мети частина американського дипломатичного корпусу в Росії бачила у запиті більшовицького уряду стосовно союзної інтервенції.

Однак налагодження відносин Радянської Росії із Німеччиною та зіткнення із Чехословацьким корпусом призвели до розширення союзної інтервенції та участі в ній Сполучених Штатів. Представники чеського та словацького народів, які воювали під час Першої світової війни у складі російської армії на Східному фронті, натомість боролися за своє національне самовизначення й вважали себе зародком майбутньої чехословацької армії. Проте прихід більшовиків до влади та Брест-Литовський мир зумовили необхідність покинути Росію для продовження боротьби чехословаків проти Центральних держав.

В умовах російсько–української війни, яка триває з 2014 р., та повномасштабного російського вторгнення наукову актуальність має дослідження російського напряму зовнішньої політики Сполучених Штатів, із яким вони увійшли у «коротке» ХХ ст. Крім того, актуальність визначається роллю США під час міжнародних конфліктів, враховуючи Першу світову війну, а також досвідом залучення іноземної допомоги

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У історіографії досліджувана проблематика представлена у працях американських вчених Дж. Ф. Кеннана [1], Дж. Бредлі [2], Б. Унтербергер [3], В. Фіца [4], британського дослідника Р. Уллмана [5], українського вченого В. Фісанова [6]. Проте в

історіографічному доробку бракує праць, які б цілісно й комплексно висвітлювали реакцію Сполучених Штатів на повстання Чехословацького корпусу в Росії.

Джерельну базу дослідження складають офіційні документи, дипломатичне листування і джерела особистого походження. Серед них – два томи дипломатичного листування «1918 рік. Росія» [7; 8], опубліковані в офіційному виданні «Зовнішні відносини Сполучених Штатів» (FRUS), та багатотомна збірка «Папери президента Вудро Вільсона» [9; 10]. Важливою для дослідження є збірка «Російсько-американські відносини, березень 1917–березень 1920», опублікована у 1920 р. Лігою асоціації вільних націй з метою підтримки «ліберальної та конструктивної американської зовнішньої політики» [11]. У виданні розміщено англомовні переклади заяв радянського уряду в пресі, зокрема газеті «Ізвестія» та інші матеріали, які мали значення у досліджуваній період.

Серед джерел особистого походження особливе значення мають мемуари, що належать американським представникам у Росії, зокрема праці посла США Д. Р. Френсіса [12] та журналіста «The New York Times» у Сибіру К. Акермана [13].

Метою статті є висвітлення реакції США на повстання Чехословацького корпусу з травня 1918 р., коли Чехословацький корпус повстав проти радянської влади в Росії, до серпня 1918 р., коли США остаточно оголосили про цілі своєї участі в союзницькій інтервенції.

Виклад основного матеріалу. Чехословацький корпус був утворений 9 жовтня 1917 р. за наказом голови російського Тимчасового уряду О. Керенського. Корпус формувався на базі 1-ї Чехословацької бригади, яка вела відлік свого існування з березня 1917 р. і складалася з австро-угорських полонених чеської і словацької національності [4, р. 30–32].

Після більшовицького перевороту Чехословацька рада почала перемовини із Францією з метою досягти перевезення на Західний фронт. 16 грудня 1917 р. Франція визнала автономний характер Чехословацького корпусу як військового підрозділу під загальним керівництвом французького верховного командування. В зв'язку з укладенням більшовиками Брест-Литовського миру, Т. Г. Масариком та керівництво Корпусу було прийнято рішення утримуватись від втручання у внутрішньоросійське протистояння і вступати в бій лише з військами Центральних держав [5, р. 151–152].

15 березня 1918 р. Раднарком дозволив Чехословацькому корпусу перетнути Сибір, щоб полишити Росію через Владивосток. Однак переміщення значних і добре озброєних військових підрозділів занепокоїло радянський уряд, тому 26 березня чехословакам були висунуті вимоги звільнити зі своїх лав російських офіцерів-некомуністів та здати великі обсяги

озброєння. На полегшених умовах, у Пензі була укладена угода між Чехословацьким корпусом та більшовиками, проте в ході просування чехословаки не виконували вимоги щодо роззброєння. Британсько-японська висадка у Владивостоці 5 квітня зумовила затримку руху Корпусу на Схід, що викликало підозри у його командування щодо прони́мецької діяльності більшовиків [1, р. 139–143]. 14 квітня на зустрічі керівництва чехословаків у Кірсанові ними було вирішено будь-що пробиватися до Владивостока [14, р. 83–85].

Позицію Т. Г. Масарика, голови Чехословацької національної ради, який невдовзі мав прибути до США, повідомляв Держдепартаменту 13 квітня посол США в Японії Р. Морріс. Т. Г. Масарик вважав, що треба встановити тісні зв'язки із більшовицьким урядом, визнавши його урядом де-факто. Інакше він застерігав від того, що Німеччина здобуде переважний вплив. Більшовики, на думку голови Чехословацької національної ради, з допомогою та підтримкою союзників були здатні організувати значну армію для протидії Німеччині. Варто було організувати корпорацію для закупівлі товарів й розподілення зерна, попередивши його потрапляння до рук німців. Союзна політика щодо Росії мала бути спільною, японське втручання до Сибіру призвело б до конфлікту з більшовиками й відчуження Росії від союзників. Також Т. Г. Масарик заперечував існування організацій австрійсько-німецьких полонених чи німецький вплив у Східному Сибіру [8, р. 122]. Меморандум Т. Г. Масарика із викладом його думок від 10 квітня був переданий В. Вільсону 7 травня 1918 р. [9, р. 548–551]

Держсекретар Р. Лансінг 22 квітня повідомляв уряд Франції, що Сполучені Штати не зможуть забезпечити транспортування 100 тис. вояків Чехословацького корпусу, що прямували з Владивостока до Франції [8, р. 130]. Також Р. Лансінг відповів відмовою 23 квітня на прохання урядів Італії та Бельгії про перевезення підрозділів їхніх військ на американських судах до Нагасакі. Держдепартамент вважав за доцільне, щоб якомога більше союзних урядів були представлені військовими підрозділами на Далекому Сході. Адже було б нерозумним перевозити з Далекого Сходу підрозділи союзних військ, якщо потім може виникнути необхідність спрямовувати туди такі самі підрозділи. Позиція уряду Сполучених Штатів передбачала можливість інтервенції до Сибіру, проте США не збиралися і не приймали участь в ній у будь-якій формі. Метою Держдепартаменту було мати представників різних союзних військових підрозділів, на випадок необхідності інтервенції та визнання її доцільності [8, р. 134–135].

Вищою військовою радою Антанти 27 квітня була прийнята об'єднана нота №25. Згідно неї підрозділи Чехословацького корпусу, які не досягли на той момент Омська, мали направлятися до Мурманська й Архангельська.

Франція зберігала загальну відповідальність за чехословаків до їхнього відплиття, а Велика Британія – за транспортування. До російського більшовицького уряду спрямовувався запит стосовно концентрації чехословацьких військ у Мурманську та Архангельську [9, р. 512–514].

Невдоволення вояків Корпусу виникло через наказ Г. Чичеріна 8 травня 1918 р., виданий відповідно до рішення союзників, яким чехословаки спрямовувалися також у порти Півночі, тобто розділялися. 13 травня рішення Вищої військової ради Антанти було підтверджено також французькою місією. Відкрите зіткнення відбулося 14 травня, коли під час Челябінського інциденту сталася сутичка між угорськими вояками та чехословаками. Заарештовані радянською владою чехи були звільнені бійцями Чехословацького корпусу, які захопили 17 травня арсенал [13, р. 127–128]. Після цього нарком з військових справ Л. Троцький видав Сибірським радам 20 травня наказ висадити чехословаків з потягів і «організувати в трудові артілі або призвати до лав радянської Червоної армії» [14, р. 85–88].

На Конгресі Чехословацької революційної армії 22–23 травня 1918 р. у Челябінську були прийняті рішення про продовження руху Чехословацького корпусу до Владивостоку та відмову роззброїтися [3, р. 177]. Відповіддю Л. Троцького була вказівка 25 травня до Сибірських рад негайно роззброїти чехословаків з дозволом на розстріл у випадку спротиву. Ешелони із озброєними вояками Корпусу мали розвантажуватися, а бійці розміщуватися у таборах [14, р. 91].

Командування Чехословацького корпусу відкинуло вимоги, тому 26 травня почалося повстання. 27 травня, за інформацією американського консула у Іркутську Е. Гарріса, чехословаки прибули до Іркутська, вступивши у бій із Червоною гвардією, яка змогла утримати позиції. В результаті чехословаки роззброїлися й продовжили свій шлях до Владивостока. За посередництва консула США Е. Гарріса та Франції Г. Буржуа того ж дня біля Іркутська було роззброєно ще три потяги з бійцями Чехословацького корпусу. 31 травня Е. Гарріс повідомляв про австрійських та німецьких полонених, які перебували у складі Червоної гвардії [8, р. 184–186].

Посередницькі зусилля французького консула Г. Буржуа та американських – Е. Гарріса й Д. Макгоуена продовжились під час укладання угоди між Центросибіром (Центральною Сибірською радою) та чехословаками 27 травня 1918 р. Російська влада мала докласти зусиль зі спрямування ешелонів Чехословацького корпусу на Далекий Схід із призначенням комісара до кожного потяга для уникнення непорозумінь. Чехословаки у свою чергу мали роззброїтись, зокрема шаблі, ножі та револьвери – прибрати. Для їхньої безпеки на кожен ешелон залишались 30 гвинтівок й 20 набоїв до кожної з них [8, р. 186–187].

Наркомом закордонних справ Центросибіру І. Гейзманом 27 травня 1918 р. було також надіслано лист до держсекретаря Р. Лансінга, в якому повідомлялося, що з Москви отримана вказівка пропускати потяги із чехословаками, які мали сісти на судна у Владивостоці. Проте через безлад перевезення може затримуватись, наприклад, у травні просування затримувалось через загрозу військ отамана Г. Семенова. За І. Гейзманом, Російська Радянська республіка підтримувала чехословацький народ як один із пригнічених і сподівалася залагодити конфлікт мирним способом – перемир'я було укладено терміном до 10 червня [8, р. 196–197].

29 травня держсекретар Р. Лансінг оголосив про підтримку Сполученими Штатами національних прагнень чехословацького народу за результатами Конгресу поневолених народів Австро-Угорщини. У відповіді 31 травня американський посол Д. Френсіс повідомляв, що радянська влада «повисла на волосині». Чехословаками була взята залізнична станція біля Єкатеринбурга, який було оточено. Корпус вступив у взаємодію із отаманом О. Дутовим [8, р. 183].

В цей час, незважаючи на початок Чехословацького повстання, Вищою військовою радою Антанти 3 червня була прийнята Об'єднана нота №31. Згідно неї, чехословаків планувалося перекинути й до північної Росії, крім переходу до Владивостока [10, р. 285–287]. 9 червня з американського крейсера «Олімпія» у Мурманську висадились 100 озброєних моряків з метою заміни британських морських піхотинців, які відправились до Кандалакші [8, р. 213–214].

Не дочекавшись інструкцій від американського уряду, Д. Френсіс доручив Д. К. Пулу 3 червня, разом із представниками союзних держав, заявили більшовицькому уряду, що роззброєння і суворе обходження з чехословаками буде сприйняте союзниками як вороже ставлення до них й таке, що інспіроване Німеччиною [8, р. 188]. Проте 10 червня Держдепартамент попередив посла Д. Френсіса, що комунікація з радянською владою консула у Москві Д. К. Пула мала обмежуватися питаннями, які зачіпали американські інтереси [8, р. 201].

Відповідь наркома закордонних справ Г. Чичеріна на заяву союзників була надрукована 13 червня 1918 р. в «Ізвестіях». Він зазначав, що роззброєння Чехословацького корпусу не можна розцінювати як ворожі дії до держав Антанти. Адже «Радянська Росія як нейтральна країна не може дозволити перебування на своїй території озброєних підрозділів, що не належать до Червоної армії». Прямою причиною суворих заходів, за словами Г. Чичеріна було повстання чехословаків, яке підтримували білогвардійці, «контрреволюційні елементи» та подекуди французькі офіцери. Він висловлював сподівання, що представники держав Антанти та союзників

висловлять своє засудження чехословацьким підрозділам та визнають необхідність радянських заходів [11, р. 224–226].

Вже 16 червня Г. Чичерін передав через американського консула в Москві Д. К. Пула запит до уряду Сполучених Штатів, в якому стверджувалося, що присутність військових кораблів Антанти та союзників у портах Російської республіки, які могли виходити у відкрите море із військовими цілями, є неприпустимою. Народний комісаріат закордонних справ висловлював впевненість, що уряд США, «який надав так багато доказів свого дружнього ставлення до Російської республіки», приділить цьому питанню увагу [8, р. 486].

Під час візиту Т. Г. Масарика до Вашингтону, 19 червня В. Вільсон розповів йому про союзні плани японської інтервенції і запитав, чи могли б бути використані у ній чехословацькі війська. Т. Г. Масарик відповів без ентузіазму, що розглядав би це питання з технічного боку, адже «союзні плани не були ясними». Він володів інформацією про ядро військ у 50–100 тис., проте йому було незрозуміло, чим збираються «платити японцям». Президент США зазначив, що союзники могли б профінансувати операції японців, однак Т. Г. Масарик вказав, що японці можливо забажають собі території. За інформацією, В. Вільсона, союзники мали бл. 250 тис. військ та резерви, однак він сумнівався, що може бути знайдено 1 млн. бійців, які Т. Г. Масарик вважав необхідними для успіху інтервенції [10, р. 358].

Держсекретар Р. Лансінг повідомляв 23 червня президенту В. Вільсону про телеграму Б. Локхарта з Москви, в якій йшлося про швидке послаблення влади більшовиків та загрозу пронімецької контрреволюції. У зв'язку з цим, Р. Лансінг ставив питання про можливість використання вірного Чехословацького корпусу як основу контингенту для військової окупації сибірської залізниці [10, р. 398].

Наприкінці червня 1918 р. загострилося становище на Далекому Сході. 20 червня чехословаки виставили варту біля військових складів у Владивостоці, щоб попередити вивезення більшовиками запасів із міста. На думку консула Дж. Колдуелла, чехословаків підбурювали британці, які протестували проти евакуації складів, але не могли завадити цьому. Через поганий зв'язок із Іркутськом, радянський та чехословацький представники виїхали разом до міста з метою поліпшення ситуації [8, р. 219]. 25 червня Дж. Колдуелл стверджував, що сили Чехословацького корпусу здатні за допомоги союзників відновити Східний фронт і що чехословаки борються із озброєними німецькими та австро-угорськими полоненими [10, р. 428–429].

Невдовзі, о 10-й ранку 28 червня чехословацькі підрозділи оголосили ультиматум Владивостоцькій раді у зв'язку з вивезенням боєприпасів, які могли бути використані проти чехословаків. Через півгодини, не отримавши

відповіді, чехословаки почали її штурм. При роззброєнні Червоної гвардії, до 6-ї вечора того ж дня, спротив чинила група червоногвардійців, яка займала штаб фортеці та квартали біля залізничного вокзалу й британського консульства. Внаслідок подій з британських та японських кораблів були висаджені значні військові контингенти, однак на вимогу чехословаків вони були виведені, за винятком консульств. Американський адмірал О. Найт також наказав висадити невелику групу морських піхотинців для охорони консульства Сполучених Штатів. За інформацією Дж. Колдуелла, скинення радянської влади підтримувалася більшістю населення, а антибільшовицькі російські вояки та офіцери почали організовуватися після цих подій [8, р. 235].

На засіданні Вищої військової ради Антанти пропозиція відправити до північних портів Росії від чотирьох до шести союзницьких батальйонів, зокрема й американських, обговорювалась 1–3 липня 1918 р. [8, р. 226]. Врешті, В. Вільсон прийняв остаточне рішення про участь США в союзній інтервенції 6 липня на нараді з держсекретарем Р. Лансінгом, військовим міністром Б. Бейкером, військово-морським міністром Дж. Деніелсом, генералом П. Марчем та адміралом В. Бенсоном. Передумовами для вирішення питання був контроль Чехословацького корпусу над Владивостоком, де висадились американські, британські, французькі та японські вояки, над Транссибірською магістраллю та Іркутськом. Першочерговою метою США було визначено допомогу Чехословацького корпусу, щоб чехословаки могли з'єднатися у боротьбі проти австрійських та німецьких військовополонених. Сполучені Штати та Японія не мали за ціль втручання у внутрішні справи Росії та гарантували їй політичний та територіальний суверенітет [8, р. 262–263].

Американський уряд, на відміну від британського і французького, вважав відновлення Східного фронту неможливим, хоча б залучалися значні японські підрозділи чи фронт пролягав по Уральським горам. США не могли залучити значні військові сили, у зв'язку з цим, існувала потреба у співробітництві із Японією. Планувалося розміщення у Владивостоці 7 тис. американських і 7 тис. японських вояків, при чому просування західніше Іркутська не передбачалося. Японія мала забезпечити чехів зброєю і спорядженням, зокрема кулеметами. У публічних заявах урядів США та Японії метою [8, р. 262–263].

Того ж дня, 6 липня, держсекретар Р. Лансінг повідомив посла у Японії Р. Морріса, що до Владивостока спрямовувався американський військовий корабель «Бруклін». Владивосток мав утримуватися як база для забезпечення чехословаків і уможливлення їхнього виведення у разі необхідності. Крейсеру «Бруклін» було дозволено застосовувати силу та запитувати про допомогу з боку військово-морських сил союзників. Він мав тримати зв'язок із

командуванням Чехословацького корпусу. Водночас, екіпажу «Брукліна» заборонялося втручатися у політичні питання чи вчиняти дії, які б образили почуття російського населення [8, р. 263–264].

Після вбивства 6 липня 1918 р. у Москві німецького посла В. Мірбаха та початку лівоесерівського повстання, інтенсифікувалися спроби більшовицького уряду домогтися переїзду послів союзних держав до столиці з метою легітимізації радянського режиму. Нарком закордонних справ Г. Чичерін спрямував телеграму із цим проханням дуаєну дипломатичного корпусу в Росії, американському послу Д. Френсісу. Однак, під час візиту більшовицького представника К. Радека, Д. Френсіс відмовився виконувати це прохання, надіславши також телеграму із відповіддю до Москви. В ній стверджувалося, що у Вологді не більш небезпечно, аніж у Москві, якій німецькі війська загрожують більше [12, р. 245–247].

Держдепартамент повідомив союзникам рішення про участь в інтервенції до Росії 17 липня 1918 р. У відповідному меморандумі зазначалося, що головною метою Сполучених Штатів є зробити все необхідне досягнення перемоги у Великій війні. На думку США, військове втручання погіршило б становище в Росії й що це не мало сенсу для перемоги у війні з Німеччиною. Виходячи з цього, США не могли прийняти участь чи санкціонувати такі дії. Військова інтервенція для нанесення удару по Німеччині зі Сходу «була б просто засобом використання Росії, а не наданням послуги їй». Проте, військові дії в Росії можуть допускатися лише для допомоги чехословакам укріпити свої сили та підтримати зусилля росіян у самоврядуванні чи самообороні. Єдина законна мета – це охорона військових складів у Владивостоці, Мурманську чи Архангельську, які невдовзі можуть знадобитися росіянам, а також надання допомоги, що може бути прийнятною для росіян в організації оборони [10, р. 640–642].

Водночас Сполучені Штати не мали змоги прийняти участь в інтервенції достатніми силами на жодному напрямку і зобов'язувалися вивести війська, якщо здійснення планів інтервенції було б несумісним із політикою США. Пропонувалося, щоб уряди країн-інтервентів оголосили про дотримання принципів територіальної цілісності, політичного суверенітету Росії та невтручання у її внутрішні справи [10, р. 642].

Скориставшись черговим проханням Г. Чичеріна 22 липня покинути Вологду [7, р. 636], американський посол Д. Френсіс виїхав 25 липня до Архангельська разом з іншими представниками Дипломатичного корпусу. Поки потяг було затримано на залізничній станції, Г. Чичерін надіслав 24 липня Д. Френсісу ще одну телеграму. В ній попереджалося, що Архангельськ не може слугувати місцем перебування послів «у випадку облоги», натякаючи на можливі бойові дії між більшовиками та союзниками.

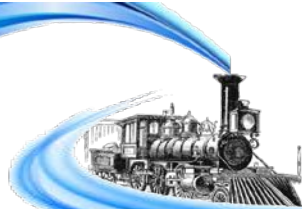

Наркомом закордонних справ висловлювалася надія побачити скоро американського посла у Москві – «у серці Радянської Росії». Однак, вказувалося, що виїжджаючи до Архангельська, Д. Френсіс покидає Росію [7, р. 637].

30 липня до Держдепартаменту надійшов коментар до американського меморандуму від уряду Великої Британії. Британці схвалювали рішення США надати допомогу в охороні Чехословацького корпусу. Проте вони висловлювали занепокоєння, що виділених сил буде недостатньо для досягнення поставленої мети. Незважаючи на погодження з тим, що Західний фронт є пріоритетним, британці сподівались, що використання незадіяного військового потенціалу Японії, якщо вона забажає, змусить Центральні держави утримати сили на Сході. Була надана відповідь і стосовно зауваження В. Вільсона щодо невикористання Росії у власних цілях. Велика Британія вважала, що для того, щоб Росія розвивалась власним шляхом, вона має звільнитися від «німецького панування», адже Німеччина вже відторгнула великі території, підтримуючи в Росії як крайнощі соціалізму, так і крайнощі реакції. Проте британці заявляли, що прагнуть обмежити себе від партійних суперечок, бо Росія «мала сама займатися своїми справами» [8, р. 315–317].

У повідомленні 3 серпня 1918 р. до представників США у Великій Британії, Франції, Італії, Японії та Китаї були ще раз оголошені цілі американської інтервенції до Росії. Воно містило твердження, що Сполучені Штати та Японія – єдині держави, які мають змогу діяти в Сибіру навіть при обмежених завданнях. Виходячи з цього, Японія та США домовились спрямувати кожен по кілька тисяч вояків для спільного загону, необхідного для окупації Владивостока та охорони території в тилу чехословаків. Введення обмеженого військового контингенту не передбачало втручання у внутрішні справи Росії, але означало «підтримку відновлення контролю росіян над територією і власною долею», а також можливу допомогу в розвитку самоврядування і самозахисту [8, р. 328–329].

Висновки. Реакція Сполучених Штатів на повстання зумовлювалася міжнародними відносинами під час Першої світової війни, адже протистояння чехословаків із Радянською Росією переросло у конфлікт більшовиків із військами, союзними до Антанти. Занепокоєння щодо можливості розширення німецького впливу, японської інтервенції та територіальних зазіхань Японії підштовхувало США до приєднання до кола держав-інтервентів. Залучення до більшовицьких військ австро-німецьких полонених викликало підозри у чехословацького командування та союзників. Саме зіткнення вояків Чехословацького корпусу із угорськими полоненими в ході Челябінського інциденту стало приводом до повстання. Однак представники американського дипломатичного корпусу на початковому етапі конфлікту більшовиків та Чехословацького корпусу виконували роль посередників між сторонами.

Таким чином, повстання Чехословацького корпусу стало одним із чинників, що вплинули на прийняття рішення адміністрацією президента В. Вільсона про участь США в союзній інтервенції до Росії. Водночас повстання похитнуло більшовицьку владу, що зумовило розвиток антибільшовицьких рухів та самопроголошених державних утворень, які ставали альтернативними партнерами для союзних держав та США.

Література:

1. Kennan G. F. Soviet–American Relations, 1917–1920. Princeton: N.J. Princeton Univ. Press, 1956–1958. Vol. 2. The Decision to Intervene. 1958. 541 p.
2. Bradley J. Allied Intervention in Russia. London: Weidenfeld and Nicolson, 1968. xix, 251 p.
3. Unterberger B. M. The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia. Chapel Hill: University of North Carolina press. 1989. xiv, 463 p.
4. Fic V. The Collapse of American Policy in Russia and Siberia 1918. Wilson's Decision not to Intervene (march–october 1918). N.Y.: Columbia Univ. press., 1995. 494 p.
5. Ullman R. H. Anglo-Soviet relation, 1917–1921. V.1. Intervention and the War. Princeton, N.J.: Princeton Univ. press, 1961. xvi, 360 p.
6. Фісанов В. Програне суперництво (США та Австро-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни). Чернівці: Золоті литаври, 1999. 261 с.
7. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS). 1918. Russia. Vols. 1–3. Wash.: Government Printing Office, 1931–1932. Vol. 1. Washington, D.C.: GPO, 1931. lxxii, 754 p.
8. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS). 1918. Russia. Vols. 1–3. Wash.: Government Printing Office, 1931–1932. Vol. 2. Washington, D.C.: GPO, 1932. lxxxi, 887 p.
9. Papers of Woodrow Wilson: in 69 vols. /ed. by A. S. Link. 1966–1994. Vol. 47. Princeton, N. J., 1984. xxvi, 680 p.
10. Papers of Woodrow Wilson: in 69 vols. /ed. by A. S. Link. 1966–1994. Vol. 48. Princeton, N. J., 1985. xxvi, 708 p.
11. Russian–American Relations. March, 1917–March, 1920 Documents and Papers. / Ed. C. K. Cumming, W. W. Pettit. Harcourt, Brace and Howe, 1920. 375 p.
12. Francis D.R. Russia from the American Embassy, April 1916 – November 1918. N.Y., 1921. 361 p.
13. Ackerman C. W. Trailing the Bolsheviks: twelve thousand miles with the allies in Siberia, 1919. New York, C. Scribner's Sons, 1919. 366 p.
14. Bunyan J. Intervention, Civil War, and Communism in Russia, April–December 1918. Baltimore: Johns Hopkins Press, 1936. xv, 594 p.

References:

1. Kennan, G. F. (1958). The Decision to Intervene. Soviet–American Relations, 1917–1920. (Vol. 2). Princeton, NJ: Princeton University Press. [In English].
2. Bradley, J. (1968). Allied Intervention in Russia. London: Weidenfeld and Nicolson. [In English].

3. Unterberger, B. M. (1989). The United States, Revolutionary Russia, and the Rise of Czechoslovakia. Chapel Hill: University of North Carolina press. [In English].
4. Fic V. (1995). The Collapse of American Policy in Russia and Siberia 1918. Wilson's Decision not to Intervene (march–october 1918). N.Y.: Columbia Univ. press. [In English].
5. Ullman, R. H. (1961). Anglo–Soviet relation, 1917–1921. V.1. Intervention and the War. Princeton, N.J.: Princeton Univ. press. [In English].
6. Fisanov, V. P. (1999). Prograne supernyctvo (SShA ta Avstro-Ugorshhyna u Central'nij Jevropi v roky Pershoi' svitovoi' vijny). Chernivci: Zoloti lytavry. [In Ukrainian].
7. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS): 1918. Russia. (1931). (Vol. 1). Washington; D.C.: Government Printing Office. [In English].
8. Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (FRUS). 1918. Russia. (1932). (Vol. 2). Washington; D.C.: Government Printing Office. [In English].
9. Link, A. S. (Ed.). (1984). Papers of Woodrow Wilson. (Vol. 47). Princeton, N. J.: Princeton University Press. [In English].
10. Link, A. S. (Ed.). (1985). Papers of Woodrow Wilson. (Vol. 48). Princeton, N. J.: Princeton University Press. [In English].
11. Cumming, C. K. & Pettit, W. W. (Ed.). (1920). Russian–American Relations. March, 1917–March, 1920 Documents and Papers. Harcourt, Brace and Howe. [In English].
12. Francis, D.R. (1921). Russia from the American Embassy, April 1916 – November 1918. N.Y. [In English].
13. Ackerman, C. W. (1919). Trailing the Bolsheviki: twelve thousand miles with the allies in Siberia, 1919. N. Y.: C. Scribner's Sons. [In English].
14. Bunyan, J. (1936). Intervention, Civil War, and Communism in Russia, April–December 1918. Baltimore: Johns Hopkins Press. [In English].

УДК 908(477.46)"1925/1929"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-990-1001](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-990-1001)

Лазуренко Валентин Миколайович доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, професор кафедри історії та права, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 460, тел.: (067) 358-75-65, <https://orcid.org/0000-0002-3441-4485>

Рубан Сергій Леонідович випускник, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Черкаси, Україна, бульвар Шевченка, 460, тел.: (097) 142-97-97, <https://orcid.org/0009-0000-3774-6824>

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ НА ЧЕРКАЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-х РОКІВ

Анотація. У статті аналізується становлення та розвиток краєзнавчого руху на Черкащині – важливому історико-культурному регіоні України. У контексті суспільно-політичних процесів другої половини 1920-х років простежується розвиток дослідницько-пошукових та просвітницьких форм краєзнавчої роботи, акцентується увага на змісті краєзнавчої діяльності.

Відзначається, що важливе значення для розгортання краєзнавчого руху в Україні, зокрема й на Черкащині, мало проведення 28–31 травня 1925 р. Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції. Конференція надала краєзнавчому руху організованого і системного характеру. Виробленню теоретичних та методичних засад краєзнавчої роботи, поширенню досвіду сприяли публікації журналу «Краєзнавство».

З'ясовано, що основними осередками розвитку краєзнавства і залучення до нього представників різних верств громадськості були округові та громадські краєзнавчі музеї в Звенигородці, Корсуні, Чигирині та інших населених пунктах краю. Учасниками краєзнавчого руху в більшості були освітяни як представники наймасовішого прошарку місцевої інтелігенції. Щодо змісту краєзнавчої роботи, то помітним є підтримуване владою зміщення дослідницьких і просвітницьких акцентів на вивчення природних ресурсів та продуктивних сил регіону. Історичний напрямок зводився переважно до археологічних та етнографічних розвідок.

Констатується, що з кінця 1920-х років почалося згортання краєзнавчого руху. В умовах утвердження тоталітарного режиму зазнали репресій краєзнавці Черкащини, а краєзнавство на довгі роки згасло.

Ключові слова: краєзнавство, край, громадський рух, просвітництво, товариства, музеї, персоналії

Lazurenko Valentyn Mykolayovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor at the Department of History and Law, Cherkasy State Technological University, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0002-3441-4485>

Ruban Serhii Leonidovych Graduate, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, Cherkasy, Ukraine, <https://orcid.org/0009-0000-3774-6824>

FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE LOCAL HISTORY MOVEMENT IN CHERKASY REGION IN THE SECOND HALF OF THE 1920s

Abstract. The article analyzes the formation and development of the local history movement in Cherkasy region - an important historical and cultural region of Ukraine. In the context of the social and political processes of the second half of the 1920s, the development of research and educational forms of local history work is traced, attention is focused on the content of local history activity.

It is noted that the holding of the First All-Ukrainian Regional History Conference on May 28-31, 1925 was of great importance for the development of the local history movement in Ukraine, in particular in Cherkasy region. The conference gave the local history movement an organized and systematic character. The publications of the "Local History" magazine contributed to the development of theoretical and methodological foundations of local history work and the dissemination of experience.

It is found that district and public local history museums in Zvenyhorodka, Korsun, Chyhyryn and other settlements of the region were the main centers of the development of local history and the involvement of representatives of different layers of the public in it. The participants of the local history movement were mostly educators as representatives of the most massive stratum of the local intelligentsia. As for the content of local history work, the government-supported shift of research and educational emphasis to the study of natural resources and productive forces of the region was noticeable. The historical direction was reduced mainly to archaeological and ethnographic explorations.

It is noted that the decline of the local history movement began in the late 1920s. In the conditions of the establishment of the totalitarian regime, the local historians of Cherkasy region suffered repression, and local history faded away for many years.

Keywords: local history, region, public movement, education, societies, museums, personalities

Постановка проблеми. В сучасних умовах краєзнавство виступає важливим і дієвим засобом пізнання рідного краю у контексті історії України, вивчення його минулого й сучасного як основи становлення національно свідомої особистості, готової до активної участі у житті держави та захисту її суверенітету і територіальної цілісності. Сьогодні, у час викликів і загроз, історико-краєзнавчі знання є питанням національної безпеки і протидії історичним фальсифікаціям та ворожим ідеологічним впливам.

З огляду на це набуває актуальності дослідження історії краєзнавчого руху і дослідницько-пошукових та просвітницьких напрацювань у різних регіонах України. Розгляд цієї проблеми на прикладі Черкащини – унікального історико-культурного регіону України – дасть можливість узагальнити набутий досвід і застосувати його на практиці.

Цим зумовлена і **мета статті**, яка полягає у тому, щоб на основі комплексного аналізу процесу становлення та розвитку краєзнавчого руху на Черкащині в другій половині 1920-х років, після Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції (1925 р.), показати краєзнавство як прояв громадської свідомості та ініціативи в умовах того часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З'ясовано, що проблема дослідження історії краєзнавчого руху на Черкащині у другій половині 1920-х років комплексно не досліджувалася. Її фрагментарно у своїх публікаціях торкалися М. Ф. Пономаренко [1, 459-461], В. М. Мельниченко [2; 3, 330-339], Т. А. Клименко [4, 16-22]. Однак предметом окремого дослідження ця проблема не була.

Виклад основного матеріалу. На Черкащині (її ми розглядаємо в адміністративно-територіальних межах сучасної Черкаської області, а тоді це були Шевченківська і Уманська округи) друга половина 1920-х років стала періодом помітного піднесення краєзнавчого руху й активізації дослідницько-пошукової та просвітницької роботи. Своєрідними опорними пунктами розгортання краєзнавчого руху і згуртування дослідників рідного краю були музеї.

Перші на території регіону краєзнавчі музеї було створено в найбільших на той час містах Умані і Черкасах. В Умані музей почав діяти в 1917 р., а в Черкасах – в 1918 р. [2, 24-25].

Уманський музей складався тоді з кількох невеликих відділів у приміщенні Першої української гімназії імені Бориса Грінченка, маючи назву «Історичний музей Уманщини». У 1924 р. музей був визнаний державною установою і отримав назву «Соціально-історичний музей Уманської

округи» [5, 5; 6, 113]. Йому було надане нове приміщення, в якому він знаходиться і нині. На основі наявних експонатів було сформовано експозицію із п'яти відділів: археологічного, соціальної боротьби, польського малярства, стародруків та картографічного [7, 17].

В Черкасах втілити ідею про відкриття в місті музею вдалося дещо пізніше – у 1918 р. Початковий період його функціонування був позначений пошуком оптимальних форм організації роботи. Зокрема, у березні 1919 р. за розпорядженням Черкаського повітового відділу народної освіти повітовому комітету охорони пам'яток доручалося спільно з іншими установами організувати в Черкасах на базі вже створеного єдиний народний музей з архівом і науковою бібліотекою.

А 6 липня цього ж року Черкаський повітовий відділ народної освіти і товариство «Просвіта» ухвалили рішення, в якому зазначалося, що «науковий історико-педагогічний музей повинен служити базою для створення єдиного народного музею, оскільки тільки просвітянський музей є організованим, має наукову наявність до 6000 експонатів, підготовлені культурні сили. Музей повинен концентрувати навколо себе всі нові надходження музейних колекцій і носити назву «Черкаський історико-педагогічний музей, заснований у 1918 році Черкаським товариством «Просвіта» м. Черкаси на Київщині» [8, арк. 107].

Черкаський музей відіграв важливу роль у системному вивченні краю. Він мав п'ять невеликих відділів: природничий, виробничий, історико-культурний, медико-санітарний та архівно-бібліотечний. У музеї була також створена меморіальна кімната Т.Г. Шевченка, в якій експонувалися перші видання «Кобзаря», оригінальні матеріали, пов'язані з його перебуванням на Черкащині. При музеї працював також гурток друзів музею [9, 4-10]. Про інтерес до експозицій музею свідчило збільшення кількості відвідувачів. Якщо у 1922 р. музей відвідало лише 500 осіб, то у 1926 р. – 18 268 [10].

Мережа краєзнавчих музеїв у регіоні розширювалася. На початку другої половини 1920-х рр. вже діяв музей у Корсуні, який тоді був центром Шевченківської округи. Його експозиція складалася з 440 експонатів, зокрема – 42 картин і скульптур. У 1925 р. музей відвідало 3564 відвідувачі, для яких було проведено 80 екскурсій. З перенесенням у 1927 р. центру укрупненої Шевченківської округи до Черкас музей у Корсуні було закрито, а експонати передано до Черкаського музею [11, 48].

На розвиток краєзнавства вплинуло те, що, окрім Черкаського і Уманського музеїв, які діяли на штатній основі, на території регіону у 1920–1930 рр. функціонували і громадські музеї. Так, зусиллями С. М. Терещенко було започатковано краєзнавчий музей у Звенигородці. Софія Мефодіївна у співпраці з А. Ю. Кримським з великим ентузіазмом вивчала історію і народні традиції Звенигородщини, збирала фольклорний та етнографічний матеріал про чумаків [12, 14].

Уявлення про громадське музейництво дає музей в Чигирині, який було створено ще у 1921 р. «Просвітою» з ініціативи місцевого краєзнавця П. І. Яременка. Основу цього музею становили зібрані ним археологічні та палеонтологічні колекції іншого краєзнавця О. Єримовича, а також експонати з маєтку Давидових із сусідньої Кам'янки. Музей користувався популярністю серед місцевого населення. Однак невдовзі приміщення музею зазнало нападу, а найбільш цінні експонати були викрадені [13, 1].

Уцілілі експонати Чигиринського музею деякий час бездоглядно знаходилися в приміщеннях місцевого училища, а потім – семирічної школи. Врешті, у грудні 1924 р. найбільш цінні були передані до Черкаського музею. Приблизно за таких же обставин до Черкаського округового музею надійшли також цінні експонати зі Смілянського, Золотоніського та інших створених громадськістю краєзнавчих музеїв [14, арк. 4-5].

На Уманщині у 1920-х рр. активну краєзнавчу роботу вів відомий археолог, краєзнавець і музейний діяч Т. Ф. Мовчанівський. Працюючи директором школи у селі Краснопілка, він збирав та опрацьовував місцеві матеріали з українського фольклору та етнографії, досліджував археологічні та архітектурні пам'ятки Уманської округи. Він брав також участь у розкопках відомої археологічної пам'ятки – могильника білогрудівської культури та поселень трипільської культури.

До краєзнавчої роботи, вивчення, збереження і охорони багатой історико-культурної спадщини регіону Ф. М. Мовчанівський залучав місцевих краєзнавців, насамперед вчителів та учнів очолюваної ним школи. Разом з ними у 1924 р. він організував при Краснопільському сільському клубі краєзнавчий музей. Тоді ж його зусиллями було відкрито музей і у сусідньому селі Верхнячка [15, 209-211].

Упорядкуванню роботи з виявлення, дослідження та збереження історико-культурних пам'яток сприяло прийняття «Положення про охорону пам'яток культури на Україні» від 16 червня 1926 р. У ньому, зокрема, наголошувалося, що «усі знайдені скарби й знахідки речей наукового, історичного й мистецького значення підлягають, як загальне правило, передачі у найближчі музеї» [16, арк. 84].

Організаційному оформленню краєзнавчого руху в Україні, зокрема й на Черкащині, сприяло проведення 28-31 травня 1925 р. в Харкові Першої Всеукраїнської краєзнавчої конференції. В ній взяли участь 75 делегатів – представників 22 осередків з усіх регіонів України. У прийнятому зверненні до краєзнавчих організацій йшлося: «Всеукраїнська конференція з краєзнавства була першою спробою виявити краєзнавчі сили УСРР, зробити перший підсумок досягнень, здобутих уже в краєзнавчій роботі, з'ясувати умови роботи та перспективи її, об'єднати краєзнавчі сили України. Конференція показала силу і життєдайність краєзнавчого руху» [17, 2].

Конференція підсумувала роботу і узагальнила досвід краєзнавчих осередків та надала краєзнавчому руху більш організованого і системного характеру, велику увагу при цьому зосередивши на діяльності музеїв. Створений при Народному комісаріаті освіти Український комітет краєзнавства почав відігравати головну роль у розвитку усіх напрямків краєзнавства.

В округах почали створюватися краєзнавчі товариства. Таке товариство зі своїм статутом у 1925 р. було створене і на Черкащині, охоплюючи своїм впливом переважно територію тодішньої Черкаської (з 1927 р. – Шевченківської) округи. Краєзнавче товариство опікувалося пам'ятками історії і культури, зокрема дослідженням курганів. Згідно з існуючою тоді практикою значна увага приділялася вивченню та збереженню природних ресурсів і розвитку продуктивних сил краю.

Серед головних завдань товариства були визначені такі: «1) утворити тимчасове окружне бюро краєзнавства при окрмузеї на правах секції музейної ради; 2) провести облік краєзнавчої роботи та сил; 3) пропагувати краєзнавство серед широких мас населення; 4) налагодити справу збирання краєзнавчих матеріалів; 5) організувати і провести початкове дослідження природних багатств, експонувати їх в районах та окрузі; 6) закінчити дослідження гончарного виробництва на Черкащині; 7) ув'язати свою роботу з центральними науковими установами та відповідними відомствами у справі вивчення Притясминня, Ірдиню та Соснівки; 8) розпочати підготовчу роботу щодо відкриття в окружному краєзнавчому музеї соціально-економічного відділу з підвідділами природних багатств, ґрунтів і сільського господарства; 9) приступити до складання карткового бібліографічного покажчика літератури про Черкащину та на предмети матеріальної культури та інших колекцій, розкиданих по музеях СРСР; 10) відшукати місцеві кошти на краєзнавчу роботу та клопотатися перед центром про субсидії» [18].

Про стан краєзнавства на Черкащині можна судити з інформації, що міститься в доповідній записці оперуповноваженого Українського комітету краєзнавства, завідувача окружним музеєм Д. П. Бочкова щодо краєзнавчої та музейної роботи в Черкаській окрузі від 21 січня 1926 р. Він зазначав, що ця робота «спочатку велась і фактично ведеться зараз школами, установами округи, округовим статистичним бюро та іншими установами, але наслідки такої, часом величезної і дуже корисної роботи на місці, тут на Черкащині, звичайно не фіксуються й не конкретизуються для широкого вжитку ні через місцеву пресу, ні в колекціях округового музею» [19, 2].

Пожвавленню краєзнавчої роботи у другій половині 1920-х рр. сприяло створення «Кабінету виучування Шевченківщини» і «Кабінету виучування Уманщини» при округових музеях. Положення про «Кабінет виучування

Шевченківщини» було у 1927 р. затверджене Українським комітетом краєзнавства при Наркоматі освіти «для об'єднання всієї краєзнавчої роботи і краєзнавців на Шевченківщині та для ув'язки цієї роботи з центром і периферією – при Черкаським Окрмузеї». Кабінет складався з бібліотеки видань про Шевченківську округу, картотеки, картографічного та демонстраційного відділів. Завідування кабінетом здійснював один із працівників окружного музею.

Визначене положенням коло питань практичної роботи було досить широким. Серед основних завдань – консультування краєзнавчого активу, періодичне проведення окружних та міських нарад краєзнавців, поповнення бібліографічного покажчика літератури, організація прилюдних доповідей і лекцій. Важливим напрямком роботи кабінету була організація експедицій у межах округи із залученням до участі в них науковців центру і округи, здійснення листування з центральними науковими установами та відомствами у справі кращої організації «виучування Шевченківщини» [20, 30-31].

Уявлення про практичну роботу на місцях дає приклад з організації краєзнавчої роботи в Корсунському педагогічному технікумі. Тут, як і в інших випадках, акцент робився на вивченні природно-географічних особливостей регіону. Дослідженню місцевої природи приділялася значна увага під час вивчення біологічних дисциплін, геології, метеорології, фізики, хімії та методики краєзнавства.

Для постійних досліджень взято місто Корсунь та його околицю, а для епізодичного вивчення – Корсунський район та сусідні райони, що оточують його і становлять з ним споріднену природну та економічну територію в діаметрі 80–100 км. До неї входила західна частина Шевченківської і східна частина Уманської округ.

У своїй природничо-краєзнавчій роботі студенти і викладачі технікуму використовували метеостанцію, що була обладнана при закладі освіти. В технікумі діяв краєзнавчий гурток з трьома секціями: природничою, економічною і соціально-побутовою. Природнича секція налагодила зв'язки з ботанічною й геологічною секціями УАН (Українською академією наук). Краєзнавці-гуртківці взяли активну участь у створенні в технікумі природничо-краєзнавчого музею з відділами: зоологічний, ботанічний, палеонтологічний, геологічний, економічний, агрономічний. Краєзнавчій тематиці природничого спрямування присвячувалися курсові роботи майбутніх вчителів: «Коротка геологічна історія Корсуня та його околиць», «Лікарська флора околиць Корсуня», «Жуки околиць Корсуня» та інші [21, 4-7].

В Умані, за таким же зразком, як і в Черкасах, був організований «Кабінет виучування Уманщини» при Уманському округовому музеї. До участі в роботі цього кабінету залучалися місцеві краєзнавці, викладачі

аграрного і педагогічного технікумів, працівники окружної інспектури народної освіти і земвідділу. Журнал «Краєзнавство» у 1928 р. зазначав, що «організація Кабінету дає надію, що розпочата краєзнавча робота не тільки не підупаде, а й матиме міцнішу базу і дасть змогу притягти до роботи як найбільші кола округи» [22, 56].

Становлення краєзнавства на Черкащині у другій половині 1920-х рр. відбувалося у тісному взаємозв'язку із започаткуванням пам'яткоохоронної роботи, до якої активно долучилися краєзнавці. У 1923 р. були утворені повітові й окружні комітети охорони пам'яток старовини, мистецтва і природи. До їхніх завдань входило обстеження, облік і охорона об'єктів історичного, археологічного і культурного значення. За короткий час було описано і взято на облік значну кількість предметів старовини та мистецтва в церквах, монастирях та інших культових спорудах різних конфесій, клубах, приватних колекціях і передано на зберігання та експонування до місцевих музеїв [23].

Постановою Шевченківського окружного виконавчого комітету «Про охорону пам'ятників культури й природи» від 6 січня 1928 р. заборонялося «всім особам і організаціям проводити на території Шевченківської округи розкопки з метою відшукування скарбів або речей музейного значення, археологічних пам'яток культури..., без дозволу на те Народного комісаріату освіти або його органів... За руйнування зареєстрованих пам'ятників застосовуються заходи соціальної охорони, як за знищення державного майна» [25, 24].

Важливе значення для розвитку краєзнавства в Україні мало започаткування у 1926 р. видання журналу «Краєзнавство». На його сторінках висвітлювалися теоретичні засади загальних питань краєзнавчої справи, її методика, публікувалися матеріали, що розкривали досвід роботи краєзнавчих осередків на місцях, публікувалася бібліографія. Низка публікацій краєзнавчого часопису присвячена роботі Черкаського і Уманського округових музеїв, практиці краєзнавчої роботи осередків Шевченківської та Уманської округ.

В 1930-х рр., з утвердженням тоталітарної системи, негативні процеси все більше охоплюють різні сфери суспільно-політичного життя, не оминаючи і українське краєзнавство. В умовах набираючих обертів репресій, голодомору 1932–1933 рр. розпочався спад масовості в краєзнавчому русі і згорання краєзнавчих осередків.

Краєзнавців безпідставно звинувачували у буржуазному націоналізмі, фабриквали проти них судові справи і піддавали репресіям. Так, 9 вересня 1929 р. була заарештована по підозрі в «належності до української контрреволюційної організації, що ставила за ціль повалення радянської

влади» Софія Терещенко – відома дослідниця Звенигородщини, засновниця районного краєзнавчого музею. Не маючи достатніх доказів для звинувачення, окружний відділ ОДПУ визначив їй жорстку міру покарання – десять років таборів [26, 14]. Жертвою сталінських репресій став працівник Уманського музею М. І. Метельський, якому сумнозвісна «трійка» при Київському облуправлінні НКВС УРСР 4 грудня 1937 р. винесла смертний вирок [27, 169]. Зазнав репресій і був засуджений до найвищої міри покарання відомий дослідник Уманщини Теодосій Мовчанівський [28, 131].

Висновки. Отже, започаткування і становлення краєзнавчого руху на Черкащині в другій половині 1920-х рр. відбувалося в умовах помітної лібералізації суспільно-політичного життя періоду українізації. Основними осередками розгортання краєзнавства і залучення до нього представників різних верств громадськості стали округові та громадські краєзнавчі музеї. Дослідження підтверджують, що розгортання краєзнавства у регіоні варто розглядати як прояв громадської свідомості та ініціативи в умовах того часу. Учасниками краєзнавчого руху в більшості були освітяни як представники наймасовішого прошарку інтелігенції. Щодо змісту краєзнавчої роботи, то помітним є підтримуване владою зміщення акцентів на дослідження природних ресурсів та продуктивних сил регіону. Історичний напрямок зводився переважно до археологічних та етнографічних розвідок.

З кінця 1920-х років почалося згортання краєзнавчого руху. В умовах утвердження тоталітарного режиму зазнали репресій і краєзнавці Черкащини, а краєзнавство на довгі роки згасло.

Література:

1. Пономаренко М.Ф. Історичне краєзнавство на Черкащині / М.Ф. Пономаренко // VII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство в Україні: традиції і сучасність». – К., 1995. – Ч. II. – С. 459-461.
2. Мельниченко В.М. Краєзнавство Черкащини: сторінки історії / В.М. Мельниченко. – Черкаси : Вертикаль, 2010. – 192 с.
3. Мельниченко В.М. Становлення краєзнавчого руху на Черкащині (перша чверть ХХ ст.) / В.М. Мельниченко // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Актуальні проблеми археології, історії та історичного краєзнавства Буго-Дніпровського межиріччя» : збірник наукових праць. – Умань, 2012. – С. 330-339.
4. Клименко Т.А. Документи державного архіву Черкаської області як джерельна база краєзнавчих досліджень / Т.А. Клименко // Архіви України. – 2012. – № 6 (282). – С. 16-22.
5. Курінний П.П. Показчик історичного музею Уманщини в році 1918 / П.П. Курінний. – Умань, 1918.
6. Нарис історії Уманщини (з найдавніших часів до 60-х років ХХ століття). – К., 2001.
7. Уманський краєзнавчий музей // Музеї України. – 2004. – № 5.
8. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-150. – Оп. 1, спр. 5.
9. Соса П.П. Черкаському краєзнавчому – 80 / П.П. Соса, В.М. Мельниченко. – Черкаси, 1998.

10. Український музей. – К., 1927.
11. Ніколенко А.Г. Музей краєзнавчий у Корсуні / А.Г. Ніколенко // Малий енциклопедичний словник Корсунщини. – Корсунь-Шевченківський, 2004. – Т. 2.
12. Хоменко В. Тернистий шлях / В. Хоменко // Спадщина. Видання Звенигородського державного краєзнавчого музею імені Тараса Шевченка. – 2002.
13. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 1.
14. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 21.
15. Нестуля О.О. Неспокій серця (Ф.М. Мовчанівський) / О.О. Нестуля // Репресоване краєзнавство 20–30 рр. – К., 1991.
16. ДАЧО. – Ф. Р-150. – Оп. 1, спр. 10.
17. Проблема краєзнавства й принципи краєзнавчої роботи: Резолюції Всеукраїнської краєзнавчої конференції, що відбулася 28–31 травня в Харкові // Культура і Побут. – 1925. – № 21. – 7 червня.
18. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 26, 27.
19. ДАЧО. – Ф. Р-150. – Оп. 1, спр. 10.
20. Положення про Кабінет виучування Шевченківщини при Черкаському Окрмузеї // Краєзнавство. – 1928. – № 1.
21. Фещенко А. Краєзнавча праця в Корсунському педтехнікумі / А. Фещенко // Краєзнавство. – 1928. – № 1.
22. Життя краєзнавчих організацій. Уманська округа // Краєзнавство. – 1928. – № 2-3.
23. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 25. – 26 арк.
24. ДАЧО. – Ф. Р-131. – Оп. 1, спр. 35. – 53 арк.
25. Хоменко В. Тернистий шлях / В. Хоменко // Спадщина. Видання Звенигородського державного краєзнавчого музею імені Тараса Шевченка. – 2002. – С. 14.
26. Реабілітовані історією. Черкаська область. Книга четверта. – Сміла: Тясмин, 2004. – 504 с.
27. Краєзнавці Черкащини : біобібліографічний довідник / упоряд.: В.М. Мельниченко, Г.М. Голиш. – Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С.Г. – 2016. – 220 с.

References:

1. Ponomarenko, M.F. (1995). Istorychne kraieznavstvo na Cherkashchyni [Historical local lore in Cherkasy region]. VII Vseukrainska naukova konferentsiia «Istorychne kraieznavstvo v Ukraini: tradytsii i suchasnist» – VII All-Ukrainian Scientific Conference «Historical Local Lore in Ukraine: Traditions and Modernity». (Part II), (pp. 459-461). Kyiv [in Ukrainian].
2. Melnychenko, V.M. (2010). Kraieznavstvo Cherkashchyny: storinky istorii [Local history of Cherkasy region: pages of history]. Cherkasy: Vertykal [in Ukrainian].
3. Melnychenko, V.M. (2012). Stanovlennia kraieznavchoho rukhu na Cherkashchyni (persha chvert XX st.) [Formation of the local history movement in Cherkasy region (first quarter of the 20th century)]. Materialy Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Aktualni problemy arkeolohii, istorii ta istorychnoho kraieznavstva Buho-Dniprovs'koho mezhrychchia»: zbirnyk naukovykh prats – Materials of the International Scientific Conference «Actual Problems of Archaeology, History and Historical Local History of the Bug-Dnieper River Basin»: collection of scientific papers. (pp. 330-339). Uman [in Ukrainian].
4. Klymenko, T.A. (2012). Dokumenty derzhavnogo arkhivu Cherkaskoi oblasti yak dzherelna baza kraieznavchykh doslidzhen [Documents of the state archive of the Cherkasy region as a source base for regional studies]. Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine, 6 (282), 16-22 [in Ukrainian].

5. Kurinnyi, P.P. (1918). *Pokazhchyk istorychnoho muzeiu Umanshchyny v rotsi 1918* [Index of the historical museum of the Uman region in 1918]. Uman [in Ukrainian].
6. *Narys istorii Umanshchyny (z naidavnishykh chasiv do 60-kh rokiv XX stolittia)* [An outline of the history of the Uman region (from the earliest times to the 60s of the 20th century)]. (2001). Kyiv [in Ukrainian].
7. Umanskyi kraieznavchyi muzei [Uman Museum of Local Lore]. (2004). *Muzei Ukrainy – Museums of Ukraine*, 5 [in Ukrainian].
8. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-150. Descr. 1, case 5 [in Ukrainian].
9. Sosa, P.P., & Melnychenko, V.M. (1998). *Cherkaskomu kraieznavchomu – 80* [Cherkasy Museum of Local Lore – 80]. Cherkasy [in Ukrainian].
10. *Ukrainskyi muzei* [Ukrainian Museum]. (1927). Kyiv [in Ukrainian].
11. Nikolenko, A.H. (2004). *Muzei kraieznavchyi u Korsuni* [Museum of local history in Korsun]. *Malyi entsyklopedychnyi slovnyk Korsunshchyny – Small encyclopedic dictionary of Korsun Region*. (Vol. 2). Korsun-Shevchenkivskyi [in Ukrainian].
12. Khomenko, V. (2002). *Ternystyi shliakh* [Thorny path]. *Spadshchyna. Vydannia Zvenyhorodskoho derzhavnogo kraieznavchoho muzeiu imeni Tarasa Shevchenka – Heritage. Publication of the Taras Shevchenko State Museum of Local Lore in Zvenyhorodka* [in Ukrainian].
13. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, case 1 [in Ukrainian].
14. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, case 21 [in Ukrainian].
15. Nestulia, O.O. (1991). *Nespokii sertsia* (F.M. Movchanivskyi) [The restlessness of the heart (F.M. Movchanivskyi)]. *Represovane kraieznavstvo 20–30 rr. – Repressed local history of the 20s–30s*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-150. Descr. 1, case 10 [in Ukrainian].
17. *Problema kraieznavstva y pryntsypy kraieznavchoi roboty: Rezoliutsii Vseukrainskoi kraieznavchoi konferentsii, shcho vidbulasia 28–31 travnia v Kharkovi* [The problem of local history and the principles of local history work: Resolutions of the All-Ukrainian local history conference held on May 28–31 in Kharkiv]. (1925). *Kultura i Pobut – Culture and Life*, 21. June 7 [in Ukrainian].
18. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, cases 26, 27 [in Ukrainian].
19. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-150. Descr. 1, case 10 [in Ukrainian].
20. *Polozhennia pro Kabinet vyuchuvannia Shevchenkivshchyny pry Cherkaskomu Okrmuzei* [Regulations on the Shevchenkivshchyna Study Cabinet at the Cherkasy Regional Museum]. (1928). *Kraieznavstvo – Regional Studies*, 1 [in Ukrainian].
21. Feshchenko, A. (1928). *Kraieznavcha pratsia v Korsunskomu pedtekhnikumi* [Local history work in the Korsun Pedagogical College]. *Kraieznavstvo – Regional Studies*, 1 [in Ukrainian].
22. *Zhyttia kraieznavchykh orhanizatsii. Umanska okruha* [Life of local history organizations. Uman district]. (1928). *Kraieznavstvo – Regional Studies*, 2-3 [in Ukrainian].
23. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, case 25, 26 sheets [in Ukrainian].
24. Derzhavnyi arkhiv Cherkaskoi oblasti [State Archive of the Cherkasy Region]. F. R-131. Descr. 1, case 35, 53 sheets [in Ukrainian].

25. Khomenko, V. (2002). Ternystyi shliakh [Thorny path]. *Spadshchyna. Vydannia Zvenyhorodskoho derzhavnoho kraieznavchoho muzeiu imeni Tarasa Shevchenka – Heritage. Publication of the Taras Shevchenko State Museum of Local Lore in Zvenyhorodka.* (p. 14) [in Ukrainian].
26. *Reabilitovani istoriieiu. Cherkaska oblast. Knyha chetverta [Rehabilitated by history. Cherkasy region. Book four].* (2004). Smila: Tiasmyn [in Ukrainian].
27. Melnychenko, V.M., & Holysh, H.M. (Comps.) (2016). *Kraieznavtsi Cherkashchyny: biobibliohrafichniy dovidnyk [Local historians of Cherkassy: biobibliographic guide].* Cherkasy: Vertykal, publisher Kandych S.G. [in Ukrainian].

УДК 94(100):316.776.23

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-1002-1016](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-1002-1016)

Набока Сергій Валерійович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії світового українства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Володимирська 60, м. Київ, 01033, тел.: (044) 239-31-71, <https://orcid.org/0000-0001-8026-9971>

ЗАСОБИ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ НА СВІДОМІСТЬ НАСЕЛЕННЯ В ІСТОРІЇ ЛЮДСТВА

Анотація. У статті, зроблена спроба крізь призму історії, висвітлити проблематику й наслідки розвитку засобів інформаційно-психологічного впливу на свідомість та поведінку як окремих людей так і великих колективів. Розглянути тісно пов'язані з цим культурні, політичні, військові, економічні, соціальні зміни в історії суспільств та держав. Методологія дослідження базується на принципах історизму, науковості, об'єктивності й логічності.

Вказана актуальність даного дослідження, обумовлюється тими обставинами, що еволюція людської цивілізації та розвиток конкретних суспільств, перш за все, визначається тими ідеями та інтересами, що рухають людьми та великими соціальними групами. Вивчення мотивів осіб, засобів впливу на населення, структур та інструментів управління широкими масами дуже важливо – для розуміння функціонування конкретних суспільств в різні періоди, причин перебігу історичних подій, а також тих змін, що відбувалися в усіх сферах життя людей.

В ході дослідження зазначеної проблеми, автором зазначено, що протягом всієї історії для управління та контролю над людьми, застосовувалися соціальні технології, що базувалися на використанні їх головних біологічних та соціальних інстинктів. Методами впливу, заснованими на примусі чи стимуляції інтересів людей: страху чи вигоді – послуговувалися завжди. Однак, дослідником визначено, що силові технології в сучасному суспільстві відіграють все меншу роль. Тому що складність соціального та економічного життя – робить їх менш ефективними, а нерідко й контрпродуктивними. Форми підпорядкування, що ґрунтуються на стимуляції зацікавленості людей – вживаються набагато ширше. Проте, ці засоби впливу як і силові, мають суттєві недоліки – вони досить затратні, ненадійні, неповні та недовговічні.

В результаті проведеної роботи, автором всебічно розглянуто використання протягом людської історії, інформаційно-психологічних засобів

впливу на людську свідомість. Проаналізовано наслідки й чинники успішності застосування, релігійних інструментів контролю та підпорядкування на людські соціуми. Розкрито й причини, що обумовили поступове зменшення ефективності даної соціальної технології. Дослідником, на історичних прикладах, висвітлено обставини, принципи та закономірності величезної ролі ідеологічного впливу на свідомість і поведінку широких верств населення у XIX – XX ст. Виділено основні складові зазначених методик, результати впливу та фактори падіння їх ваги у XXI ст.

Ключові слова: соціальні технології, інструменти впливу, релігія, ідеологія, маніпуляція, агітація, пропаганда, церква, держава, суспільство.

Naboka Sergiy Valeriiovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of the History of World Ukrainians, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Volodymyrska St., 60, Kyiv, 01033, tel.: (044) 239-31-71, <https://orcid.org/0000-0001-8026-9971>

MEANS OF INFORMATIONAL AND PSYCHOLOGICAL INFLUENCE ON THE POPULATION'S CONSCIOUSNESS IN THE HISTORY OF MANKIND

Abstract. The article attempts to highlight the problems and consequences of the development of information and psychological influence on the consciousness and behavior of both individuals and large groups through the prism of history. To consider the closely related cultural, political, military, economic, and social changes in the history of societies and states. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, objectivity, and logic.

This relevance of this study is due to the fact that the evolution of human civilization and the development of specific societies is primarily determined by the ideas and interests that drive people and large social groups. Studying the motives of individuals, means of influencing the population, structures and tools for managing the masses is very important for understanding the functioning of specific societies in different periods, the causes of historical events, and the changes that took place in all spheres of people's lives.

In the course of the study of this problem, the author notes that throughout history, social technologies based on the use of their basic biological and social instincts have been used to manage and control people. Methods of influence based on coercion or stimulation of people's interests: fear or profit – have always been used. However, the researcher has determined that power technologies play a lesser role in modern society. The complexity of social and economic life makes them less effective and often counterproductive. Forms of subjugation based on stimulating

people's interest are used much more widely. However, these means of influence, as well as force, have significant drawbacks – they are quite expensive, unreliable, incomplete and short-lived.

As a result of the work carried out, the author comprehensively examines the use of information and psychological means of influence on human consciousness throughout human history. The author analyzes the consequences and factors of success of the use of religious instruments of control and subjugation on human societies. The reasons for the gradual decline in the effectiveness of this social technology are also revealed. The researcher, using historical examples, highlights the circumstances, principles and patterns of the enormous role of ideological influence on the consciousness and behavior of the general population in the XIX – XX centuries. The main components of these methods, the results of their influence and the factors of weight loss in the XXI century are highlighted.

Keywords: social technologies, instruments of influence, religion, ideology, manipulation, agitation, propaganda, church, state, society.

Постановка проблеми. Розвиток суспільства, головним чином, визначається діями його представників – їх інтересами, інстинктами та мотивами. Еволюція використання та вдосконалення засобів, структур та інструментів впливу на вчинки людей і поведінку народів – являються одними з основних факторів в історії людства. Поряд з традиційними методами керування населенням, через експлуатацію базових біологічних чи соціальних інстинктів людей – величезну роль в управлінні та контролі над широкими масами, відіграє вплив на їх свідомість та психіку. В людській історії так було завжди. Проте саме в наш час, з величезним зростанням ефективності наукових технологій, активності громадянського суспільства, наявністю ускладненої модернової економіки – роль засобів інформаційного та психологічного впливу стала дійсно тотальною. Особливо тому, що нинішній світ економічно і культурно тісно взаємопов'язаний, глобалізований та демократизований. В цьому аспекті, значення застосування методів впливу на свідомість людей – ще більше зростає.

Актуальність вивчення даної проблематики, визначається тим міркуванням, що ці чинники, реально та всебічно впливають на життя людей, історичні події та еволюцію суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Частково і опосередковано, дослідженням даної тематики, займалися такі вчені як У. Ліпман [1], В. Соловей [2], Е. Фромм [3] та інші. Однак в своїх працях, вони висвітлюють лише окремі аспекти цих явищ. Вивчення ж загальних закономірностей, а також водночас специфіки впливу представлених процесів, потребує окремого дослідження.

Метою представленої статті, являється аналіз в історичному контексті основних засобів впливу на поведінку людей, та їх наслідків у житті народів, історичних подіях та розвитку соціуму.

Виклад основного матеріалу. Основні способи контролю за населенням – відомі з давніх давен. Це вплив на людей, через експлуатацію їх базових біологічних, психічних та соціальних інстинктів. Таких як страх, вигода та свідомість. Цими засобами управління та панування, інтенсивно послуговувалися в минулому, активно застосовують зараз, ними безперечно, користуватимуться і у майбутньому. Лише вага і роль – того, чи іншого інструменту, з огляду на умови та обставини – змінюються. Звичайно, як правило, ці інструменти використовуються комплексно і в комбінованій формі, доповнюючи один одного.

Однак, в минулому, головними чинниками владного впливу на людей – були методи силового примусу. Під страхом фізичного насильства, втрати життя, здоров'я, майна, свободи, статусу, боячись за своїх близьких... люди підкорялися, слухалися й виконували владні настанови.

Такі методи впливу, безумовно використовуються й нині, як в цілому у людських соціумах, так і на індивідуальному рівні, в приватному житті. Досить лише згадати, що чимало громадян, боячись саме каральних законів прийнятих у державі, утримується від правопорушень чи навіть злочинів. Острах втратити роботу – змушує багатьох працівників, виконувати не лише свої безпосередні службові обов'язки, але й неофіційні «побажання» власника фірми. Небезпека бути підданим остракізму з боку наявного суспільства, робочого колективу, чи близького кола знайомих і родичів – спонукає людей, пристосовувати та змінювати свою думку, вчинки, смаки, погляди з домінуючими у соціумі загальноприйнятими трендами. Й немає значення – буде це агресивний чад патріотичного мілітаризму як унінішний РФ, жорсткі релігійні приписи поведінки в мусульманському світі, чи пануючі зараз у західному громадянському суспільстві, установки толерантності, політкорктності, фемінізму... Психологічний тиск, соціальний бойкот, загальна ігнорація – це найменші наслідки, котрі може отримати особа, яка знехтує подібними небезпеками [4, С. 213].

Проте, впливати на людей, за посередництва методів страху та примусу – в сучасному модерновому суспільстві, стало менш розповсюдженим. Їх вживають рідше та намагаються робити це у завуальованій і прихованій формі. Принаймні, у мирний та стабільний час. Це пов'язано, перш за все з тим, що такі засоби – в масштабному та відкритому вигляді, являються не надто ефективними. Особливо, у довготривалій перспективі. Справа в тому, що такі інструменти стимуляції та підпорядкування – викликають у людей відразу та ненависть. На додаток до цього, потрібно витратити велику частину

адміністративно-силових та фінансово-матеріальних ресурсів, щоб контролювати, тримати в покорі та забезпечувати лояльність громадян. Котрі, всіляко прагнутимуть ухилитися, намагатимуться саботувати і звільнитися від такої опіки. Тобто, подібні методи впливу, надто затратні та ненадійні.

Бідше того, вони малоефективні та контрпродуктивні. Оскільки, сучасні економіка та соціальне життя, надто складні й високотехнологічні. Й для забезпечення успішної і конкурентної діяльності в цих сферах, потребують не лише високої кваліфікації працівників, гнучкості управлінських систем, але й значної свободи творчості та можливості для самореалізації громадян. Відтак, застосовувати методи примусу, обмежень, страху, впливу на людей і структури, переважно через різні негативні стимули – в сучасних умовах не виправдано. Таким чином, людей надзвичайно важко проконтролювати й змусити виконувати високваліфіковану і творчу роботу. Втім, це чітко проглядається у світі ХХІ ст. Найбільш розвинуті ті країни та суспільства – де громадяни, володіють максимальною кількістю свобод та прав. Отже, інструменти впливу через примус та страх, в сучасних соціумах – не мають переважаючої ваги.

Наступний, фундаментальний засіб впливу на людей, яким послуговуються здавна – використання позитивних стимулів. Тобто, необхідно зацікавити особу чи соціум, працювати, підпорядковуватися, служити, вчиняти певні дії в інтересах суб'єкта управління. Забезпечувати владу, контроль і управління – діючи через заохочення громадян і працівників. Це реалізується, приміром, коли держава, правитель чи роботодавець – спонукає підлеглих ефективно працювати й зберігати лояльність через високі зарплати, гарантуванням соціального захисту, просуванням по кар'єрній драбині, урядовими нагородами, наданням громадської популярності. В цьому контексті, можна вказати, як чиновники владної еліти, діючи досить опосередковано, досягають лояльності і підтримки з боку представників творчих кіл громадськості. Відкриваючи їм широкий доступ в масмедіа чи надаючи місця в законодавчих і адміністративно-культурних органах. Про державні замовлення й фінансову участь влади, в культурних проектах митців – можна й не згадувати [5, С. 441].

Варто відзначити, що використання різноманітних матеріальних, соціальних чи моральних мотивів, в цьому відношенні – в наш час, набуло широкого поширення. Потрібно сказати, що ці фактори у ХХІ ст., в сучасному суспільстві та капіталістичному устрої – дуже ефективні, грають значно вагомішу роль та застосовуються набагато більше, ніж у минулому, в управлінні та впливі на поведінку людей. Зацікавленість громадян в результатах своєї діяльності та застереження їхніх інтересів при взаємодії з державою чи власником – демонструє успішність подібних методів для сьогодення.

Проте, незважаючи на свою ефективність, такі інструменти впливу, мають і свої мінуси. По-перше, це як правило, дуже затратні соціальні технології. Постійне заохочення громадян та працівників, потребує великих фінансових та соціальних витрат від керівників управління. Та ще й, постійного узгодження інтересів з цими людьми та організаціями. По друге – суб'єкт, контролює підлеглого лише частково, не постійно й далеко не повністю. Нарешті по-третє: вплив виходить дуже ненадійний. Іншими словами, якщо людям чи структурам, хтось пообіцяє більшу винагороду, вищі соціальні можливості чи кращі умови життя – то ви відразу втрачаєте, будь-який вплив на дані об'єкти. Наприклад, якщо прослідкувати на рівні держави, то це може відбиватися у «втечі мізків» – коли перспективні вчені, на котрих суспільство витратило великі кошти, щоб їх виростити й дати освіту, покидають Батьківщину. Виражається таке і у від'їзді молоді, в багаті країни. Зрештою, проглядається й у компрадорській діяльності еліти. Аналогічно, подібний механізм діє й у приватних відносинах. Таким чином, як бачимо, попри свої переваги в сучасному світі та у середньостроковій перспективі, інструмент впливу на людей через «вигоду», має й свої вразливі аспекти. Такі як – великі видатки, ненадійність та неповний контроль над об'єктами.

Існує й третій спосіб контролю, як за поведінкою окремих осіб, так і за життям великих соціумів. Вплив на свідомість та психіку людей, вважається найбільш ефективним та найменш затратним засобом управління широкими масами населення. Оскільки істота, котра глибоко переконана в якійсь ідеї, поділяє певні погляди, вірить в правильність якихось постулатів, має відповідно сформований світогляд чи душею віддана якомусь вождю чи організації – буде слухатися керівників щиро й до кінця. Фанатика, важко підкупити, він повністю і надовго знаходиться під контролем, на нього складно вплинути з допомогою логіки, нелегко залякати... Такі люди, коштують відносно дешево, тому що готові працювати, переносити труднощі й навіть помирати – майже безплатно.

Однак, цей засіб впливу, попри свої переваги, звісно має – й значні недоліки. Справа в тому, що такі «духовно оброблені віряни» (немає значення – яких поглядів, релігії чи ідеології вони полум'яно дотримуються) – якщо збивається їх «налаштування» чи вони вважають, що їх зрадили – одержимо топчуть своїх кураторів, виходячи з під контроль. Недаремно в середньовічній Європі, католицька церква надзвичайно боялася розповсюдження єресей [6, С. 314]. Їй прагнула міцно тримати в жорсткій монополії, культурно-освітню і духовно-релігійну сферу. Це диктувалося не лише інтересами збереження влади. Адже й Біблію, намагалися нікому зайвий раз, не давати на руки (навіть священникам). Подібне, відбувалося не тільки з причини дорожнечі книг. Оскільки екзальтований та забобонний народ, що жив у надзвичайно важких

умовах і був підготовлений, до некритичного сприйняття запальних проповідей, легко піддавався «голосам єретиків». А людей, що фанатично сприйняли «скоректовані постулати» релігії – вже неможливо було переконати, залякати чи підкупити – повернувши в лоно «правильної церкви» на «шлях істинний». Їх можна було, лише знищити. Згадуючи жорстокі альбігойські війни у Франції, де королю довелося знищувати цілі міста – можна зрозуміти, яку небезпеку становлять ці засоби впливу.

Втім, не лише релігійний, але й ідеологічний інструмент впливу – може давати не менш жахливі результати. У чому людство й змогло переконатися у ХХ ст. Ідеологія расової чи класової зверхності – породили жахливі комуністичні і нацистські режими. В котрих, ідеологічно вмотивовані громадяни, готові були з ентузіазмом вмирати і вбивати за наказом вождів людей, що від них чимось відрізнялися. Та й в нашому сьогоденні, чимало осіб, попадають під вплив різних сект, релігійних течій чи пропагандистських щелеп державної машини пропаганди. Наслідки, ми можемо наочно спостерігати, на прикладі російсько-української війни.

Загалом, даний метод впливу, також використовувався на протязі всієї людської історії. І втілюється в суспільно-політичній, соціально-економічній, військовій, особистій чи культурній сферах. Основними інструментами виступають – релігія, ідеологія та маніпуляція. А головними інституціями, котрі здійснюють «програмування» – являються релігійні організації та особистості, владно-адміністративні структури і їх представники, органи освіти, засоби масової інформації, установи культури... Безпосередні ж засоби впливу на свідомість та психіку людей – є досить різноманітними. І в кожную епоху, в залежності від рівня розвитку соціумів та їх технічних можливостей – вони також мали різну вагу.

Так, наприклад у Стародавню добу і Середньовіччя, стрижневим інструментом впливу була релігія [7, С. 96]. Відтак, інституції й засоби впливу – в ті часи теж були відповідні. Це перш за все, шамани, жреці, а згодом – і цілі церковно-релігійні організації в Європі та Азії. Котрі впливали на паству, через моральні проповіді, контроль над сім'єю, освітою, вихованням, традиціями, мистецтвом, культурою, історією, духовними життям. Ці структури, тісно взаємодіяли зі світськими властями, мали на них колосальний вплив й фактично самі, часто уособлювали владу. Нерідко, претендуючи, на створення теократії в тій, чи іншій частині світу. Роль релігійних установ у впливі на життя людей, особливо в Середньовіччя, важко переоцінити. Авторитетні, могутні в фінансовому, освітньому, військовому та адміністративному відношенні установи, котрі ще й мали монополію в основних сферах життя – отримували колосальні можливості, щоб здійснювати духовний вплив та контроль над свідомістю суспільства. Достатньо лише згадати, ініційовані

католицькою церквою Хрестові походи, чи заклики мусульманських діячів до джихаду на Сході. Загалом, практично весь побут людей в ті часи, підпорядковувався релігійним ритуалам і традиціям.

Ефективність впливу на психіку людей, через релігію, не можна пояснити – лише монополією церковних структур та їх тотальним контролем, над усіма сторонами суспільного життя. Справа в тому, що релігійний вплив, здійснюється не лише на свідомість. Перш за все, він направлений на емоційну складову особи. Щиро віруюча людина – не потребує ніяких раціональних доказів, оскільки її психіка вже з дитинства, знаходиться в полоні певних запрограмованих почуттів та установок [8, С. 106].

Успіху у впливі релігії на свідомість та поведінку людей, звичайно сприяли ще кілька суттєвих чинників. Масова неграмотність населення в період Середньовіччя. Адже відомо, що чим менш освічені люди – тим вони, як правило, більш забобонні та релігійні. Оскільки, будь які невідомі явища – пов'язують з дією «потойбічних сил». Втім і наука в ті часи, лише тільки зароджувалась.

Крім того, низька мобільність населення й повільність циркуляції інформації в соціумі, зумовлені аграрним господарством, феодальною роздробленістю, нерозвиненістю транспортно-комунікаційних засобів – також, обумовлювали вузький кругозір мешканців тієї епохи. Що звісно, надзвичайно полегшувало релігійний вплив на свідомість люду. Приміром, більшість жителів, типового середньовічного поселення – далі своєї околиці, за все життя, не потикали носа. Та й їхнє село, дуже рідко хто з мандрівників відвідував. Відповідно, обивателі запросто вірили самим диким чуткам чи проповідям.

Загалом, тотальний релігійний вплив, на духовно-емоційну складову обмеженої людини Середньовіччя – був надзвичайно ефективний і вигідний владі, для забезпечення контролю та управління над широкими масами. І дозволяв, керувати народом, обходячись мінімальними адміністративно-військовими силами. Будь-які соціальні негаразди, утиски, несправедливості... Чи хвороби, неврожаї, пожежі, війни та нещастя – можна було легко пояснити, особистими гріхами людей. Покарою чи випробуваннями, котрі посилає їм Всевишній. Тобто, каналізувати незадоволення населення на самих себе. В крайньому разі, обіцяти покару кривдникам в загробному житті, а терплячим мирянам – порятунок та райські кущі по смерті. Або направити гнів та відчай людей – на удаваних відьом, єретиків, іногородців чи іновірців. Як бачимо – виходила надзвичайно ефективна, управлінська соціальна технологія.

Варто, однак відзначити, що успішність релігійного впливу на людину, не вичерпується, лише дією вищенаведених факторів та обставин. Деякі глибинні складові психіки та біологічних інстинктів Homo sapiens – іманентно

сприяють індивідууму, піддаватися подібним проявам. Це характерно як у XV, так і в XXI ст. Тому що, саме страх та незахищеність, перед жахливими явищами ворожого середовища – спонукали людей плекаючи надію, звертатися до небес та сподіватися на допомогу вищих сил. Наприклад, голод був постійним супутником широких верств населення, аж до середини XX ст. Небезпеки від жахливих війн, національно-релігійних переслідувань чи внутрішніх розбійників – скрізь і повсюдно чатували пересічного мешканця. Пошесті масово косили людей, й захисту від них – практично не існувало. Смертність дітей чи породіль – досягала третини. Причому, це відбувалося на протязі, майже всієї історії людства і стосувалися фактично всіх обивателів, незалежно від їхнього соціального статусу чи рівня достатку [9, С. 208]. Порятунку від подібних страхів – не було. Люди вищих кіл, були не набагато більше захищені від подібних загроз. Тим паче, приміром, пояснити природу захворювань – ніхто не міг. Рівень знань – довгий час, був надзвичайно низький.

Відтак, люди, фактично постійно відчували незахищеність та хиткість власного становища. Постійну вразливість себе та сім'ї, перед десятками реальних небезпек. Адже, навіть звичайна простуда, легко могла звести в могилу. Тому, перманентно перебуваючи в такому стані, не маючи змоги, зарадити цим лихам – абсолютно природно, що вони, зверталися до вищих сил і легко піддавалися релігійному впливу, прагнучи хоч якось захиститись чи врятуватися.

Цей психологічний чинник, діє завжди – незалежно від рівня освіти, виховання, національності, віку, професії чи статі людини. Ми це, можемо спостерігати і в наші часи. Як тільки люди, опиняються в критичній ситуації – наприклад потрапляють на війну, хворіють на невиліковну хворобу, переживають за смертельну небезпеку, що загрожує їх близьким... Тобто, особа не контролює ситуацію, а кризові явища, неможливо ніяким чином вирішити – то за подібної безвиході, перебуваючи в стані стресу, люди звертаються до екстрасенсів, ідуть в церкву, шукають допомоги вдаючись до будь яких ірраціональних речей.

Загалом, при втраті людьми стабільності й почуття захищеності – в суспільстві стають дуже затребуваними, звернення до надприродних вищих сил. Так, після розвалу СРСР, коли народи колишньої Імперії знаходились в стані душевної фрустрації та переживали соціальну кризу – на просторах східної Європи, можна було спостерігати, розквіт всіляких екзотичних сект, релігійних рухів, зростання популярності магічних салонів, хіромантів та тому подібного... Й це відбувалося серед достатньо освіченого, атеїстичного, урбанізованого населення наприкінці XX ст.

А от коли життя людей максимально захищене, вільне та благополучне – суспільство не схильне піддаватися впливу на свідомість з боку релігії і стає більш світським, Що й можна було бачити у другій половині ХХ ст. в країнах Заходу чи навіть в СРСР. Цікавий факт, що максимально байдуже ставлення до релігії у населення Радянського Союзу, було в період, коли комуністичний режим перестав активно переслідувати церкву та віруючих. Саме в часи «брежнєвського застою». Звичайно, серйозну роль відігравав високий рівень світської освіти та урбанізації населення, десятиріччя антирелігійного виховання нових поколінь... Проте, вже незабаром, в «лихі дев'яності» – ті ж самі люди, легко піддавалась впливу різноманітних релігійних проповідників та усіляких шахраїв, котрі спекулювали на почуттях віруючих.

Що змушує відзначити, що саме стабільність, відсутність небезпек, впевненість в завтрашньому дні, високі соціальні гарантії та відносно благополучний рівень життя – є головним факторами, більшої емоційної «захищеності» чи «черствості» громадян, від релігійного впливу на психіку та свідомість населення.

Загалом же, вага релігійного чинника у контролі та управлінні широкими масами, падає в вже в Новий Час. В Новітній період – його роль, взагалі невідворотно зменшується. Це відбувалося саме тому, що фактори, котрі зумовлювали успіх впливу релігії на людей – нівелювалися. Населення, ставало все більш мобільним, освіченим та урбанізованим – що надзвичайно розширювало кругозір та обізнаність людей. Розвиток капіталізму та науки – давав більше свобод, руйнував монополію церкви й потребував практичних знань. Наукові досягнення, та похідна від них масова освіта, ґрунтувалися на протилежних від релігії принципах – досвіді та емпіричних даних. Причому, зримі досягнення науково-технічного прогресу та просвітництва, що виразилися в подоланні страшних хвороб, впровадженні ефективних засобів виробництва, транспорту, комунікації, предметів побуту – наочно демонстрували людям, переваги раціоналістичного підходу.

Авторитет церкви та релігії падав й в іншій площині. Теократичні амбіції могутніх церковних організацій, що довгий час на рівних конкурували зі світськими володарями, в Новий час поступаються владним силам абсолютистських монархічних королівств, а потім – централізованих національних держав, імперій чи вільних республік. Де роль церкви та релігійного впливу, звичайно також неухильно знижується. Королі, диктатори, незалежні уряд національних країн – воліли мати монополію не лише у питанні влади, але й у впливі на своїх підданих чи громадян. Й у кращому разі, лише частково та обережно використовували церковно-релігійні структури у власних інтересах.

Крім того, консервативність, реакційність, негнучкість, певна світоглядна обмеженість церкви – також зменшували її роль. Постулати та

уявлення минулого, за які трималися релігійні адепти, давно вже не відповідали загальноновизнаним знанням – підриваючи її авторитет у все більш освіченої публіки. В той же час, для держав, котрі намагалися об'єднати громадян на агресивній національній, політичній чи класовій платформі, щоб направити на війну проти сусідів чи внутрішніх ворогів – той же християнський універсалізм, ставав на заваді.

Отже, можна констатувати, що в XIX-XX ст., роль релігійного фактору у контролі та управлінні населенням, по різних причинах, все більш знижується. Відтак, новим могутнім інструментом впливу на свідомість людей – стає ідеологія. Звичайно, ідеологічні засоби використовували здавна. Однак, максимального поширення, ефективності та застосування – вони отримують наприкінці Нового часу та у Новітній період історії.

Особливість впливу ідеології на свідомість населення, на відміну від релігійного, є в тому, що вона діє не лише психіку особи, не тільки пробуджує емоції індивідуума, але й звертається до раціональної складової людини. Тобто, апелюючи до почуттів народу у прагненні до справедливості чи свободи, ідеологія ще й дає раціональне обґрунтування цих вимог. А також, пропонує людям – несуперечливо логічне «наукове вчення», що нібито дасть можливість досягнути оголошеної мети. Таким чином, ідеологічний вплив, враховує крім духовної, ще й інтелектуальну свідомість сучасної людини.

Однак, варто сказати, що всі ідеологічні конструкції, що претендують на «науковість» – являються не більше, ніж псевдонауковими спекуляціями. Будь то расова теорія нацизму чи класове соціалістичне вчення. Проте, на широкі маси погано освіченого та розбурханого кризами люду, в XIX-XX ст. вони мали величезний вплив [10, С. 112].

Відповідні ідеологічні моделі, як доктрини та інструмент обробки свідомості широких мас, виникають й використовуються – коли на них з'являється певний запит суспільства та при розвинутих можливостях їх сприймати і застосовувати. Наприклад, у XV-XVIII ст., в Європі при утворенні абсолютистських королівств, виникає потреба у монархічній ідеології. Щоб легімітизувати владу сильного самодержця та об'єднати навколо нього країну й різні верстви населення. З розвитком капіталістичних відносин, та намаганні «третього стану» отримати рівні можливості перед законом, ліквідувати привілеї дворянства, короля та церкви, добитися широких свобод і народного владного представництва – виникає ідея лібералізму та емансипації. Що стає прапором буржуазії та інтелігенції. Паралельно, формуються й різні соціалістичні ідеологічні вчення – що стали відповіддю, на протиріччя промислової революції. Та виражали запит мас, на ліквідацію несправедливостей й експлуатації, пов'язаних з індустріальним переходом суспільства і негативними явищами капіталізму.

Утворення мілітарно-індустріальних імперій на хвилі ще колоніальних загарбань, породжувало імперські ідеології. В той же час, виникає й національна ідеологія – оскільки активно відбувається формування націй, що прагнуть створити свої держави. Національні ідеї, сприяють народам у звільненні своїх територій з під влади чужих володарів та власному об'єднанні в одній країні. Деякі з цих націоналістичних та соціалістичних ідеологій, еволюціонують в расову, нацистську, фашистську та класово-комуністичні доктрини.

Ну і звісно, державні еліти, використовуючи відповідні ідеології, намагаються з їх допомогою утримувати владу, управляти та виховувати маси свого населення. Саме ідеологічні інструменти, наприкінці XIX – середині XX ст., стають головними засобами впливу на свідомість людей. Й слід визнати, що довгий час – це були надзвичайно ефективні методики контролю над суспільством. Громадяни, не лише добровільно терпіли нестатки та підтримували жорсткі режими, але й готові були воювати, вмирати та вбивати інших – відмінних від них за класовою чи національною ознакою людей, за наказом своїх вождів [11, С. 223].

Успішність ідеологічного впливу на людей, зумовлювалася кількома чинниками. По перше: тоталітарні та авторитарні режими, мали величезні ресурси, а також зазвичай – повну монополію на освіту, виховання та інформацію. Закриваючи свої країни та відрізаючи населення від можливостей, отримувати альтернативні відомості. Всебічний вплив на громадян, здійснювався з самого малечку й постійно. ЗМІ, установи освіти, дитячі та юнацькі організації, партійно-профспілкові органи, культурні засоби, адміністративний апарат держави... монополюючи, регулярно й тотально обробляли свідомість та психіку суспільства в потрібному владі дусі.

По-друге – в цей період, з'являються нові технологічні засоби та структури, що продукують, розробку та застосування ефективних методик впливу на людей. Створення для всіх громадян, доступної системи початкової освіти (необхідної для потреб індустріального виробництва) – дало можливість, подолати елементарну неписьменність широких мас населення. Однак в той же час, ці люди ще не стали надто освіченими. Відтак, примітивна та прямолінійна агітація через штатних пропагандистів, листівки, газети та усілякі «цитатники» – легко сприймалася поверхово грамотними людьми. Зокрема тому, що багато з них, по інерції традиційно довіряли друкованому слову (авторитет Біблії та Влади давав себе знати), й люди ще не мали захисного імунітету. Вони, не помічали логічних суперечностей в псевдонаукових доктринах і з радістю сприймали прості рецепти, що там пропонувалися для вирішення надскладних суспільних проблем. Література, архітектура, масові заходи та нагородження, живопис, історія, освіта, газети, а

особливо – радіо та кінематограф (через промови, пісні, музику, фільми) – граючи на почуттях людей, стали головними та дуже ефективними рупорами ідеологічного впливу.

По третє, кваліфікованими та талановитими пропагандистами, на основі використання нових технічних засобів та вивченні психологічного і соціального досвіду, були розроблені дієві прийоми впливу на свідомість широких мас. Передусім, в цьому аспекті, можна «відзначити» нацистського міністра освіти гітлерівської Германії доктора Йозефа Геббельса. Котрий, виділив кілька основних принципів ефективної пропаганди: масовість, всеохоплюваність, тотальність, повторюваність, різноманітність, правдоподібність (на вісімдесят відсотків реальної інформації, повинно припадати лише двадцять процентів брехні). Слід відзначити, що задля успішності в своїй діяльності, він застосував не лише газетні публікації, кінопрем'єри, радіо-промови, мітинги, масовані паради, публічні історичні вистави, міжнародні змагання чи факельні демонстрації. Відомство Геббельса, коли довіра до офіційної інформації серед німецького народу впала – фабрикувало та вдало розповсюджувало, вигідні для режиму неофіційні чутки [12, С. 287].

Однак, після другої світової війни, роль ідеологічних інструментів впливу на свідомість людей, принаймні у Європі – сильно падає. Це обумовлювалося дією фундаментальних обставин. Однією з причин, було те, що після війни в більшій частині Європи, утверджуються демократичні форми правління [13, С. 351]. Авторитаризм та тоталітаризм – відтепер асоціюються з жахами фашизму та нацизму. А в суспільствах, де гарантуються різноманітні свободи та права – «закрити країну» чи влаштувати монополію держави на інформацію, освіту чи культуру – нереально. Відтак, ефект від можливого ідеологічного впливу на народ – відразу значно знижується. Оскільки громадяни, завжди можуть знайти альтернативні джерела відомостей. По-друге: населення стає все більш урбанізоване та освічене. Тобто креативність, критичність та обізнаність людей – сильно зросли. Тому, стало набагато важче «згодовувати» населенню – досить суперечливу та примітивну ідеологічну інформацію.

Третім чинником, було повоєнне економічне зростання та підвищення рівня життя суспільства. Адже саме під час глобальних криз чи війн, охоплені відчаєм та негараздами люди, готові повірити будь яким демагогам, що пропонують прості й швидкі рецепти порятунку. Та ще й знаходять ворога, винуватого у всіх бідах. За цих умов – ідеологічний вплив буває надзвичайно успішним. Але в обставинах миру та економічного благополуччя – люди воліють робити кар'єру, облаштовувати сімейне життя чи розважатися. Релігія чи ідеологія, їх майже не цікавлять і не зачіпають – їм і так добре.

Проте головним фактором, що найсильніше підірвав роль та ефективність ідеологічних інструментів впливу на свідомість широких мас – стало зростання свобод людей в усіх галузях життя. Більша незалежність в сімейній сфері та падіння авторитету старших. Підвищення ролі жінок та прав дітей. Розширення побутових, моральних та релігійних рамок поведінки. Злам патріархальних традицій. Ну і звичайно, все більші можливості для особи в соціальній, політичній, культурній та економічній сферах. Іншими словами – люди стають все більш вільними. Відтак, щось нав'язувати їм чи повчати – стає дуже неефективною технологією впливу. Але ж агітація та пропаганда – якраз й ґрунтуються, на відкритих та нав'язливих методах дії! Однак те, що нормально засвоювалося менш освіченими, більш дисциплінованими та сильніше підвладними авторитетам минулими поколіннями – погано сприймається людьми, що виросли та сформувалися в більш вільному суспільстві. Тому, навіть у пізньому СРСР – ідеологічні форми впливу на населення, стають малоуспішними й скоріше мали зворотній ефект.

Висновки. Таким чином, в результаті проведеного дослідження, виявлено, що способи контролю за населенням через експлуатацію їх базових біологічних, психічних та соціальних інстинктів: таких як страх, вигода та свідомість – використовувалися протягом всієї людської історії. Однак, примусові інструменти впливу на людей в сучасних соціумах – не мають переважаючої ваги. Тому що, потребують багато зусиль і ресурсів, занадто ненадійні та неефективні – в умовах сучасної високо розвинутої економіки та ускладненого суспільного життя. Використання різноманітних матеріальних, соціальних чи моральних мотивів, в цьому відношенні – в наш час, набуло значно більшого поширення. Проте, засоби керування суспільством через «вигоду», мають свої недоліки. Тому що, вимагають великих видатків, досить непевні та не забезпечують повного контролю над об'єктами.

Натомість, саме вплив на свідомість та психіку людей, вважається найбільш ефективним та найменш затратним засобом управління широкими масами населення. Основними інструментами в цій сфері – являються релігія, ідеологія та маніпуляція. В роботі ґрунтовно висвітлено, чому в Стародавній період та Середні віки – вплив на людей здійснювався через релігію, а в Новий час та Новітню епоху до другої половини XX ст. – в основному, за допомогою методів ідеології.

Література:

1. Липпман У. Общественное мнение. М.: Институт Фонда "Общественное мнение", 2004. 384 с.
2. Соловей В. Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования. Москва: Эксмо, 2015. 524 с.
3. Ерік Фромм. Втеча від свободи. Харків: «КСД», 2019. 288 с.

4. Захарченко М., Погорілий О. Історія соціології (від античності до початку XX ст.). К.: Либідь, 1993. 336 с.
5. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV – XVII століття. Київ: Основи, 1995. 543 с.
6. Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. Середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів. Львів: Тріада Плюс, 2010. 502 с
7. Томас Хванг. Походження релігій. К.: Книгоноша, 2017 р. 287 с.
8. Колодний А. Історіософія релігії. Київ: УАР, 2013. 386 с.
9. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Київ : Либідь, 2006. 592 с.
10. Гюстав Ле Бон. Психологія мас. К.: Андронум, 2021 р. 375 с.
11. Бернейс Э. Пропаганда. М.: Hippo Publishing LTD, 2010. 423 с.
12. Йозеф Геббельс. Щоденники (1944-1945 рр.). Харків, Фоліо, 2018 р. 348 с.
13. Аронсон Э., Пратканис Э. Эпоха пропаганды: Механизмы убеждения, повседнежное использование и злоупотребление. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 384 с.

References:

1. Lippman U. (2004). *Obschestvennoe mnenie [Public opinion Public opinion]*. М.: Institut Fonda «Obschestvennoe mneni» [in Russian].
2. Solovey, V. (2015). *Absolyutnoe oruzhie. Osnovy psihologicheskoy voynyi i mediamanipulirovaniya [Absolute Weapon. The Basics of Psychological Warfare and Media Manipulation]*. Moskva: Eksmo [in Russian].
3. Fromm, E. (2019). *Vtecha vid svobody [Escape from freedom]*. Kharkiv: «KSD» [in Ukrainian].
4. Zakharchenko M., Pohorilyi O. (1993). *Istoriia sotsiologii (vid antychnosti do pochatku XX st.) [History of sociology (from antiquity to the beginning of the XX century)]*. К.: Lybid [in Ukrainian].
5. Brodel, F. (1995). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, KhV – XVII stolittia [Material civilization, economy and capitalism, XV - XVII centuries]*. Kiev: Osnovi [in Ukrainian].
6. Voitovych L., Kozak N., Ovsynskyi Yu., Chorny M. (2010). *Seredni viki. Pidruchnyk dlia istorychnykh spetsialnostei VUZiv [The Middle Ages. A textbook for historical specialties of universities]*. Lviv: Triada Plus [in Ukrainian].
7. Khvanh, T. (2017). *Pokhodzhennia relihii [The origin of religions]*. К.: Knyhonosha [in Ukrainian].
8. Kolodnyi A. (2013). *Istoriosofiia relihii [Historiosophy of religion]*. Kyiv: UAR [in Ukrainian].
9. Kryzhanivskiy, O. (2006). *Istoriia Starodavnoho Skhodu [History of the Ancient East]*. Kiev: Libid [in Ukrainian].
10. Le Bon, G. (2021). *Psykhologhiia mas [Psychology of the masses.]*. К.: Andronum [in Ukrainian].
11. Berneys E. (2010). *Propaganda [Propaganda]*. М.: Hippo Publishing LTD [in Russian].
12. Hebbels, I. (2018). *Shchodennyky (1944-1945 rr.) [Diaries (1944-1945)]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
13. Aronson E., Pratkanis E. (2003). *Epoha propagandyi: Mehanizmyi ubezhdeniya, povsednevnoe ispolzovanie i zloupotreblenie [The Age of Propaganda: Mechanisms of persuasion, everyday use and abuse]*. SPb.: praym-EVROZNAK [in Russian].

УДК 94(52)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-1017-1029](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-1017-1029)

Плюта Наталія Володимирівна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери 12, м. Рівне, 33028, тел.: (097) 795-43-20, <https://orcid.org/0000-0003-1196-9717>

Синяк Степан Леонідович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери 12, м. Рівне, 33028, тел.: (097) 670-04-61, <https://orcid.org/0000-0001-6954-9892>

Десятничук Ігор Олексійович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. Степана Бандери 12, м. Рівне, 33028, тел.: (066) 039-04-40, <https://orcid.org/0000-0002-5758-8701>

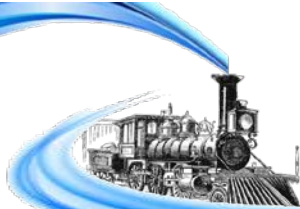
ІДЕОЛОГІЯ БУСІ В ПЕРІОД БАКУМАЦУ ТА САМУРАЇ

Анотація. В останні десятиліття в нашій країні неухильно зростає інтерес до культури країн Сходу, особливо - Японії та Китаю. З'являється все більше літератури по історії та філософії Японії, переводяться твори японських авторів.

Актуальність дослідження історії самурайства не згасала, з тих пір, як доктор філософії Інадзо Нінтобе назвав в своєму есе «бусідо» «душею Японії», виділивши, таким чином, це поняття в найважливішу категорію національного японського менталітету й характеру. Так, наприклад, велику увагу дослідженню цього питання приділяло військове відомство США, під час Другої світової війни.

Феномен самурайського стану, справедливо вважається одним з найвідоміших та популярних особливостей японської нації, і її культури, часто привертая увагу дослідників різного штибу, починаючи з серйозних досліджень відомих істориків й набули широкого визнання в наукових колах істориків і культур антропологів, і закінчуючи популярними роботами любителів східної естетики і культури. Ідеологія самурайства також часто ставала предметом різного роду досліджень та трактувань.

Під ідеологією тут розуміється система поглядів (філософських, моральних, релігійних), що характеризують будь-якого людини, соціальну групу і ін.

Але якщо одні бачили в ній лише інструмент психологічного впливу та ідеологічної обробки населення, то інші навпаки, з не меншою запалом, заявляли про чудовий комплексі установок, спрямованих на вдосконалення духовних й моральних якостей особистості.

Переходячи до бойових мистецтв, таким як дзюдо, айкідо або кендо, слід сказати, що вони як традиційні види спорту, властиві колись тільки стану воїнів і раніше продовжують існувати. Деякі з цих стали національними видів спорту включені в шкільні програми і покликані виховувати твердість духу, завзятість і терпіння, наполегливість, рішучість і тому подібні якості у молодого покоління. Чемпіонати кендо, що проводяться щорічно в окремих суспільствах, містах, префектурах, а потім і в масштабах країни, в найбільшою мірою сприяють поширенню шанування самурайських доблестей, є наслідуванням традицій буси. Їх учасники прагнуть під час змагань не тільки до спортивних рекордів, але і намагаються бути схожими на воїнів минулого.

Ключові слова: Японія, самурай, ідеологія бусі.

Plyuta Nataliya Volodymyrivna Candidate of Historical Sciences, Docent The Department of World History, Rivne State Humanitarian University, Stepana Bandera St., 12, Rivne, 33028, tel.: (097) 795-43-20, <https://orcid.org/0000-0003-1196-9717>

Syniak Stepan Leonidovych Candidate of Historical Sciences, Docent The Department of World History, Rivne State Humanitarian University, Stepana Bandera St., 12, Rivne, 33028, tel.: (097) 670-04-61, <https://orcid.org/0000-0001-6954-9892>

Desiatnychuk Ihor Oleksiyovych Candidate of Historical Sciences, Docent The Department of World History, Rivne State Humanitarian University, Stepana Bandera St., 12, Rivne, 33028, tel.: (066) 039-04-40, <https://orcid.org/0000-0002-5758-8701>

BUSHI IDEOLOGY IN THE BAKUMATSU AND SAMURAI PERIOD

Abstract. In recent decades, interest in the culture of Eastern countries, especially Japan and China, has been steadily growing in our country. More and more literature on the history and philosophy of Japan is appearing, and the works of Japanese authors are being translated.

The relevance of the study of the history of samurai has not faded since the time when Doctor of Philosophy Inazo Nintobe called in his essay "busido" the "soul of Japan", thus highlighting this concept in the most important category of the

national Japanese mentality and character. For example, during the Second World War, the US military department paid great attention to the study of this issue.

The phenomenon of the samurai state, rightly considered one of the most famous and popular features of the Japanese nation and its culture, has often attracted the attention of researchers of various disciplines, starting with serious studies by famous historians and gaining wide recognition in scientific circles of historians and cultural anthropologists, and ending with popular works of lovers of oriental aesthetics and culture. The ideology of samurai also often became the subject of various kinds of studies and interpretations.

Ideology here means a system of views (philosophical, moral, religious) that characterize any person, social group, etc.

But if some saw in it only a tool of psychological influence and ideological treatment of the population, others, on the contrary, with no less fervor, declared about a wonderful set of attitudes aimed at improving the spiritual and moral qualities of the individual. Turning to martial arts, such as judo, aikido or kendo, it should be said that they are traditional sports that once belonged only to the state of warriors and continue to exist before. Some of these have become national sports included in school programs and are designed to cultivate fortitude, tenacity and patience, perseverance, determination and similar qualities in the younger generation. Kendo championships, held annually in individual societies, cities, prefectures, and then on a national scale, to the greatest extent contribute to the spread of respect for samurai prowess, are an imitation of bushi traditions. During the competition, their participants strive not only for sports records, but also try to be like the warriors of the past.

Keywords: Japan, samurai, bushi ideology.

Постановка проблеми. Портрет самурая міцно вписався в історію Японії. Це портрет сміливого, доблесного, сильного воїна. Образ самурая гармонійно поєднує в собі як хороші фізичні дані, так і духовний розвиток, що без сумніву привертає на себе увагу.

Серед відмінних рис японського самурайства від західноєвропейського лицарства можна назвати - ставлення до селянства; особливе становище військового стану - самураїв, чий вищий чин - сьогун, володів дійсною владою; наявність стійких моральних принципів - заснованих на ідеї підпорядкування;

Початок виділення самураїв як особливої касты зазвичай датується періодом правління в Японії феодального роду Мінамото (1192-1333 рр.).

У період Едо самураї перетворились в однаковий кодекс військової честі. У цей же самий час з'явився ряд документів, які законодавчо закріплювали перевагу самураїв над усіма іншими верствами японського суспільства, тим самим впливаючи на остаточний вигляд «шляху воїна».

Згодом був недовгий період занепаду пов'язаний з поваленням влади сьогунів Токугава. Однак, незабаром, в кінці XIX - першій половині XX ст. бусідо відродилося в новій, модернізованій формі, ставши центром військової доктрини імператорської армії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїх дослідженнях вчені не могли не торкнутися вивчення соціальної структури японського суспільства, зокрема військового стану самураїв. Вони зробили колосальний вплив на Японію, залишивши після себе велику кількість історій й легенд, що дійшли до наших днів.

Становище військового стану в період Токугава досліджено значно краще, ніж вищевказані проблеми. Політики сьогунату по відношенню до самурайства стосуються роботи А.Б. Співаковского [21], Л.Д. Грішелевої [4], А. Р. Басова [16], Е. Браянта [2] і Х.Т. Ейдус [5] і ін.

У роботі А. Б. Співаковского [21], найбільш повно і точно описано життя самураїв. Історія формування ідеології самураїв досить докладно знайшла своє відображення в монографії Лещенко Н. Ф. [10]. Тут розповідається про особливості національної японської релігії, а також про шляхи проникнення буддизму на релігійний ґрунт країни Висхідного сонця.

В останні роки з'являються цікаві дослідження різних аспектів історії Японії епохи Токугави, що заповнюють великі прогалини в знанні японської історії. Наприклад, роботи С. Тернбулла [23] про військову історію самураїв. У ній присутні захоплюючі описи боїв, тактичних прийомів та ритуалів, таких, як характері й взяття ворожих голів в якості трофеїв, детально описуються обладунки та зброя в різні історичні періоди.

Варто відзначити, що більшість досліджень носять чисто описовий характер, що стосується лише окремих аспектів - військового спорядження, побуту, культури, етики. Практично не торкаються питання формування самурайства, специфіки та особливостей феодалізму Японії того часу.

Особливу цінність як джерело також має Кодекс Тайхоре [16] - японський кодекс феодального права, виданий в 701 р. Він відображає різноманіття земельних і соціальних відносини.

Мета статті – вивчення формування стану самураїв, розгляд специфіки ідеології бусі в період Бакумацу.

Виклад основного матеріалу. До початку другої половини XIX століття всеосяжна криза охопила японське суспільство. Вона проявлялася у всіх сферах - в уповільненні зростання економіки, в розхитуванні основ феодальної станової структури, в падінні ефективності державного управління та зростанні місцевого сепаратизму. Не менш вагомим фактором стала економічна і політична діяльність іноземців, які з'явилися в Японії після вимушеного припинення політики самоізоляції.

В Японії останні роки існування сьогунату Токугава отримали назву Бакумацу («кінець правління бакуфу»). Однак хронологічні рамки цього періоду визначають по-різному, нижня дата - початок ХІХ століття, 1840-ті роки, тобто роки, коли бакуфу спробувало провести внутрішні реформи. Однак, найбільш часто початок періоду Бакумацу пов'язують з примусовим «відкриттям» Японії, після якого процес руйнування політичної та економічної системи сьогунату носив важкокерований, лавиноподібний характер. Пов'язано це було з тим, що нерівноправні договори, названі англійцями [64], пільговими митами для іноземних товарів підірвали внутрішню торгівлю, міське ремесло та селянську домашню промисловість, а також вже своїм фактом існування дратували багатьох прихильників традицій, зокрема самураїв різних рівнів («договори з варварами»). На думку Кузнєцова Ю.Д., підписання цих договорів, зокрема, американо-японського договору 1858 р. стало каталізатором на шляху згуртування та активізації діяльності опозиційних сил [23, с. 51].

Богданович Т.А., яка ще на початку ХХ століття писала про Японію, в свою чергу, стверджувала, що багато дайме були проти допущення іноземців, але разом з тим бачили в цьому зручний привід для відкритого обурення проти сьогуна. Відповідно до думки Лещенко Н.Ф., ідеологія антисьогунського руху визрівала давно, в повній мірі вона оформилася саме до 1853 року, коли постало питання про відкриття країни [22, с. 12].

До початку періоду Бакумацу стан сьогунського режиму був фактично безнадійним, який піддавався оздоровленню шляхом проведення реформ. Правда, уряд і глави окремих князівств робили спроби почати модернізацію, але така політика вела до прискореного розкладання феодальних порядків, і, відповідно, до поглиблення кризи всієї системи.

Висновок нерівноправних договорів і вимушене розширення контактів із західними країнами вплинули на всі сфери життя суспільства - економіку, культуру та особливо політику.

Політична ситуація загострювалася ще й у зв'язку з питанням про спадкоємця сьогуна. У 1858 році помер Токугава Ієсада, що не мав спадкоємця. Боротьбу за висунення нового сьогуна вели, головним чином, два угруповання самураїв. В одне з них входив Токугава Наріакі з токугавської гілки Мито, імператорський двір та тодзама дайме; в другу входили бакуфу і фудай дайме. Перше угруповання підтримувало сина Токугава Наріакі - Йосинобу, друге висунуло двоюрідного брата померлого сьогуна - малолітнього главу князівства Кіі, який, в результаті, і став сьогуном іємото [20, с. 396].

Важливу роль у перемозі кандидатури іємото зіграв Наосукі, який очолював групу фудай дайме, яка ще з часів Токугава Ієясу займала вищі пости в бакуфу. Він і його прихильники побоювалися, що в разі обрання Йосинобу

контроль над урядом потрапить до Токугава Наріаки, який мав дуже, на їхню думку, хороші відносини з імператорським двором.

Здобувши перемогу, Ії Наосукє розправився з усіма своїми супротивниками. Ці події стали відомі під назвою «великі арешти років Ансей». Можливо, саме такі дії Ії Наосукє привели його до сумного кінця: 24 березня 1860 р. він був убитий самураями з князівства Міто. Як вважає Накамура Кооя, цей випадок став сигналом до швидкого та серйозного занепаду престижу сьогунату. Будучи фактично керівником бакуфу, Ії Наосукє мав величезну владу і очевидно знав про наміри змовників, які майже не ховалися. Ще за півмісяця до нападу він отримав лист від тодішнього глави Міто Токугава Йосіацу про те, що частина самураїв Міто, що вийшли з-під контролю, пішла в Едо з метою замаху. Ії Наосукє звинуватили в тому, що він «маніпулює» малолітнім сьогуном у власних інтересах, придушивши тих дайме і Куге, які дбають про долю бакуфу і імператорського двору. Ці ж події послужили «спусковим механізмом» для масових виступів під гаслом протидії іноземній присутності в південних князівствах [19, с. 92].

Поступово в політичну боротьбу стали залучатися широкі верстви японського суспільства. Так, активною політичною діяльністю стали займатися багато активних самураїв нижчих рангів. Разом з рядом молодих Куге вони очолили антиурядову боротьбу, висунувши гасло «Тобако» - «повалення сьогунату».

Опозиційний рух, який охопив країну, з'єднавшись з селянськими виступами проти проникнення іноземців в країну, змушував бакуфу шукати компроміс у відносинах з двором і дайме напівнезалежних південних князівств. Це призвело до створення союзу куге та самураїв вищих рангів («кобу гаттай» - «союз двору і шатра») [18, с. 64].

Кожен учасник цієї коаліції переслідував свої цілі: куге - підняття престижу імператорської влади; тодзама дайме - зрівняння в правах з фудай дайме; підприємці - отримання політичних прав відповідно до їх реального політичного впливу. При цьому вони все виступали за традиційну політику «дзьої» - «вигнання варварів». Підкріпленням цього політичного союзу стало одруження в 1862 р. сьогуна Іємото на сестрі імператора.

На вимогу імператорського двору сьогунат зобов'язувався протягом десяти років зміцнити обороноздатність країни й «вигнати варварів». Однак, побоюючись репресій з боку західних держав, бакуфу не поспішав виконувати ці обіцянки, що викликало настороженість двору щодо політики проведеної союзниками. Тоді ж почастішали антизахідні виступи самураїв, перш за все в портових містах - Едо та Йокогама. Найактивнішу участь в них брали вихідці з князівств Міто, Сацума, Тесю. Західні держави зажадали великих компенсацій за заподіяну їм в результаті вилазок шкоду і суворого покарання

винних. Особливо непримиренну позицію в цьому питанні займала Великобританія [17, с. 152].

Незважаючи на взаємну недовіру та розбіжності, здавалося, що між двором і бакуфу на якийсь час встановилися нормальні відносини, свідченням чого був приїзд сьогуну в Кіото в 1864 році. Метою поїздки було отримання від імператора указу про «вигнання варварів». Як вважає Г. Норман, сам факт звернення сьогуну за допомогою до імператора, передача функції вирішення такого питання, як ставлення до іноземців, свідчить про підлив політичного престижу сьогунату. Однак ,перемир'я було недовгим. Позиція самураїв нижчих рангів по відношенню до бакуфу продовжувала залишатися непримиренною. В рядах опозиції перебували також т.зв. ціці, «люди високих намірів». Переважна більшість ціці були з самурайських сімей низьких і середніх рангів. Багато з замахів на іноземців здійснювалися людьми з ціці. Однак вони переоцінили свої сили, викликавши у відповідь дії як з боку сьогунату, так і з боку західних держав. В помсту за вбивство англійського торговця Річардсона, в серпня 1863 р. ескадра з семи кораблів обстріляла Кагосіму. Командувач англійською ескадрою, віце-адмірал Купер, в листі англійському послу в Японії писав: «Наші операції супроводжуються цілковитим успіхом: є всі підстави вважати, що палац був зруйнований ... вогонь, який все ще бушує, дає вагомі підстави бути впевненим в тому, що все місто Кагосіма представляє зараз купу розвалин [15, с. 205]».

Ситуація погіршувалася тим, що в активну боротьбу включилися південні князівства, між якими також не було згоди, як і не було його всередині кожного з них. Наприклад, в князівстві Сацума дайме Сімадзу Хісаміцу виступав за компроміс з сьогунатом, а його васал та командувачем військовим контингентом князівства Сацума, які перебували в Кіото, Сайго Такаморі - проти.

Боротьба йшла не тільки всередині Сацума, але і в інших князівствах. Вона відображала політичне протистояння самураїв вищих і нижчих рангів. Перші, як правило, виступали за бакуфу на чолі з імператором, другі - за імператора без бакуфу; при цьому обидва угруповання ратували за «вигнання варварів» [14, с. 301].

Першими спробували встановити тісні зв'язки з двором дайме Сімадзу і Морі, пізніше до них приєднався Яманоті. Окремо вони ввели війська в Кіото під приводом захисту імператора в разі можливої смуті.

Головним суперником Сацума було князівство Тесю, яке також спробувало зміцнитися при дворі. Тесю в цей час було центром антиіноземного руху, і в цьому князівстві активно підтримував імператор Комей. Така політика нерідко призводила до відкритої конфронтації з Заходом, що супроводжувалася вбивствами іноземців та заходами у відповідь з боку західних держав.

Під тиском імператора 23 червня 1863 р. Бакуфу прийняло рішення про «вигнання варварів» та закриття портів. Виконуючи його, 25 червня війська князівства Тесю обстріляли в порту Сімомносекі іноземні судна. У відповідь на це американці обстріляли Сімоносекі і потопили два японських судна. Бакуфу, побоюючись розширення військових дій, відмовилося від наміру закрити порти [14, с. 211].

Військова міць іноземних держав переконала князівства в необхідності співпраці, як між собою, так і з іноземцями. І Сацума і Тесю почали закуповувати у великій кількості озброєння у англійців, які раніше орієнтувалися на бакуфу, а тепер звернули свою увагу на антисьогунську коаліцію. Тепер уже сьогун став схилитися до гасла дзьої, а князівства розвивали контакти з іноземцями, сподіваючись отримати від них допомогу в боротьбі проти бакуфу. Необхідно відзначити, що закупівля іноземного озброєння важким тягарем лягала на місцеві бюджети, що не могло не викликати збільшення оподаткування і, як наслідок, невдоволення нижчих шарів населення [12, с. 40].

Військову силу опозиції становили збройні загони селян і міщан кіхейтай, ядром яких були госі - самураї з земельним наділом. Соціальний склад визначав і характер їх дії - виступи носили не тільки антисьогунське забарвлення, але все частіше проти деяких класів взагалі: феодалів-торговців, лихварів та інших привілейованих представників міського населення - прихильників кобугаттай. Побоючись руху низів набагато більше, ніж бунтівних князів, сьогунат спробував домовитися з іноземцями, залагодити конфлікт між англійцями та Сацума і так само отримати допомогу в ліквідації критичної ситуації в Кіото. Використовуючи допомогу військ феодального дому Сімадзу, який на цей раз пішов з сьогунотом на угоду, а також підтримку французів, які надали зброю та інструкторів, що навчають урядові війська, бакуфу змусило самураїв з Тесю та інші збройні загони покинути Кіото [13, с. 37].

Однак відступивші загони кіхейтай знайшли підкріплення в Тесю та інших князівствах і знову рушили на Кіото. 19 серпня 1864 р. в жорстокому бою вони зазнали поразки від сьогунських військ. Отримавши наказ від імператора організувати каральну експедицію проти Тесю і спираючись на кобугаттай, представники дому Токугава розгромили сили дворянсько-буржуазної опозиції.

Додатковим ударом по опозиційному руху стали спільні дії іноземних держав. 4-5 вересня 1864 р. Об'єднаний флот Англії, США, Франції, Голландії піддав нищівному бомбардуванню Сімоносекі (Тесю). Розширення громадянської війни з дедалі більшою активністю нижчих верств населення викликало занепокоєння держав і визначило тактику, що відображала їх

суперництво в країні. Англія все більш виразно підтримувала антисьогунську коаліцію, Франція, як і раніше орієнтувалася на сьогунат [11, с. 106].

Таким чином, 1860-ті роки стали часом наростання загального політичної кризи, рух опозиції проходило на тлі безперервних антифеодальних селянських повстань та виступів городян. З 1860 по 1867 рік селянських повстань було приблизно в два рази більше, ніж в попередні 50-і роки. Масові селянські виступи, які паралізували всю центральну частину острова Хонсю, пройшли в провінціях Сецу, Сінано та інших. Причиною виступів було підвищення цін на рис. Нерідко повсталі селяни об'єднувалися з міською біднотою, як це сталося, наприклад, в Хего та Тітібу. Міські повстання охопили прилеглі території Хего, Осака, Едо й Тітібу.

Однак, незважаючи на ланцюг невдач, в 1865 році поживилася діяльність радикальної частини самурайської опозиції, представленої сацумськими керівниками - Окубо Тосіміті і Сайго Такаморі. Посилився вплив керівників кіхейтай в Тесю Іто Хіробумі (1841-1909 рр.) і Такасугі Сінсаку (1839-1867 рр.), утворених дворян, що побували за кордоном і тих, що повірили в необхідність якнайшвидшої перебудови суспільного життя та економіки Японії з урахуванням досягнень західної культури й техніки [9, с. 603].

Організація другої каральної експедиції проти Тесю, оголошеної бакуфу в травні 1865 року затягнулася. Фактично підготовка до експедиції призвела до згуртування і зміцнення дворянсько-буржуазної опозиції. Згодом поразки сьогунських з'єднань в липні 1866 р. у війні з Тесю. Вимога «Тобако!» - «Геть бакуфу!» стає центральним гаслом і стрижнем всього руху. Антисьогунська коаліція чотирьох південно-західних князівств - Тесю, Сацума, Тоса і Хідзен - отримала значну фінансову підтримку від кількох банків. Верховенство в антисьогунському русі все більш активно переходило до рядового, радикально налаштованого самурайству. Вимога ліквідації сьогунату як винуватця нав'язаних Японії нерівноправних договорів, так само як і заклик «Геть варварів!», набував в очах представників широких міських і селянських мас патріотичний зміст [8, с. 190].

В умовах загострення ситуації і явного ослаблення позицій сьогунату західні держави восени 1865 р. зажадали негайного відкриття передбачених договором 1858 р. міст Хего і Осака, а також перегляду митних тарифів. Сьогун повністю прийняв вимоги іноземців та домігся їх ратифікації імператорським двором.

На початку 1867 р. помер імператор Комей, і це також відіграло важливу роль в подальшому ослабленні позицій сьогунату - Комей був найбільшою фігурою «кобугаттай» і підтримував угоду з сьогунатом. Його наступник Муцухіто, в силу юного віку, не міг виступити серйозним супротивником цієї

політики. Скориставшись слабкістю його позицій, лідери дворянсько-буржуазного блоку представили сьогуну меморандум, складений від імені нового імператора, з вимогою негайно «повернути» владу «законному правителю». У жовтні 1867 року меморандум був вручений сьогуну Кейко. Кейко, бачачи рішучість глав опозиції та військову силу противника, погодився з висунутими вимогами. Але формальна відмова від влади був простим прикриттям: Кейко, що зберіг владу в Центральній та Північній Японії, активно готувався до боротьби. Однак в битвах при Фусімі й Тоба в околицях Кіото з антисьогунською коаліцією в січні 1868 році він зазнав поразки і втік до своєї резиденції - замок Едо [7, с. 42].

У 1868 р. помер сьогун Іємото і до влади прийшов Кейко (Хітоцубасі), останній сьогун з роду Токугава. Угрупування південних князівств, об'єднана гаслом «Тобако», пішла військом до Кіото.

Специфічною рисою революційних подій 1867-1868 років, була широка участь нижчого самурайства, а також неоднорідність кожної із виступаючих в них соціальних сил, значне переплетення їх інтересів.

Японське дворянство складалося з різних верств. Інтереси дайме відрізнялися від інтересів хатамото та самого нижнього шару самурайства - ронінів, які змушені були тепер ставати ремісниками, купцями, людьми вільних професій. Найбільш радикально налаштованим дворянством була та його частина, яка в умовах занепаду натурального господарства та зростання товарно-грошових відносин все більш пов'язувала себе з підприємництвом в торгівлі й промисловості. Інтереси цього дворянства тісно перепліталися з інтересами багатого, привілейованого купецтва, частина вищого дворянства з опозиційних сьогунату верств (в основному тодзама дайме) прагнула лише до обмежених реформ, які, не приводячи до серйозних змін в існуючій системі, повинні були поліпшити їхнє становище й посилити вплив цих опальних князівств [6, с. 69].

До влади прийшов уряд, очолюваний імператором Муцухіто. Девізом правління було обрано «Мейдзі» («Освічене правління»). У зв'язку з цим, події 1867-1868 років прийнято називати «Мейдзі Ісін» (Реставрація Мейдзі).

Одним з перших новим урядом 3 січня 1868 р. був виданий імператорський маніфест про встановлення нової влади, в якому був підведений підсумок антисьогунському руху - імператор прийняв рішення «скасувати посаду сьогуну ... і відновити імператорську владу» [5, с. 46].

Війська південних феодалів, які виступали як урядові (сьогун був оголошений бунтівником), швидко рухалися до столиці. В травні 1868 року Кейко без бою здав замок Еддо, проте остаточне панування дому Токугава було зломлено лише в тривалій громадянській війні, що охопила три чверті території країни. Дайме деяких феодалських князівств в Канто, а також

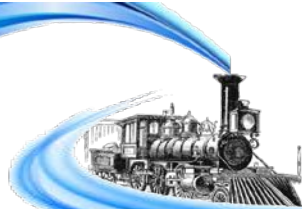
північній частині Хонсю відмовилися підкоритися новому уряду і почали опір. На Південному узбережжі Хоккайдо, куди відплив нескорений флот сьогуната, адміралом Еномото Такеакі була проголошена «дворянська республіка». У травні 1869 року після запеклих боїв на Хоккайдо було зламано опір останнього оплоту захисників сьогунату і остаточно ліквідовано панування феодального дому Токугава. Ієромонах Микола, засновник православної єпархії в Японії, вважав, що падіння сьогунату відбулося через те, що «після Ієміцу тільки один сьогун, Йосімуне, наслідував своїх славних родоначальників. Всі інші сьогунати династії Токугава були не кращі Асікага» [1, 104].

Висновки. Таким чином програма нового уряду не відрізнялася особливою радикальністю. Але, навіть маючи обмежений ліберальний характер, вона була складною для виконання. Загальна мета - боротьба проти Токугава – об'єднала в антисьогунський блок різноманітні за своїми інтересами класи і верстви, і саме в результаті цього їм було важко домогтися єдності після перемоги.

Змінив Токугаву новий політичний режим, який представляв інтереси сформованого в боротьбі проти сьогунату блоку. Хоча вищі посади в уряді займали представники придворної знаті (голова - князь Арісугава, член імператорської родини; старші радники - члени імператорської фамілії, Куге і дайме), основний склад апарату нової влади був представлений нижчим самурайством південно-західних князівств (Сацума, Тесю, Тоса і Хідзен). Активний вплив у формуванні політики мали лідери антисьогунського блоку - Окубо Тосіміті, Кідо Такамаца і ін. Яскраві представники обуржуазненого дворянства [3, с. 104].

Література:

1. Бенедикт Р. Хризантема и меч: Модели японской культуры. М.: Наука, 2007. 140 с.
2. Брайант, Э. Самураи. Элитные войска. Самураи. Москва, 2005. 100 с.
3. Верисоцкая Е.В. Идеология японского экспансионизма в Азии в к. XIX - н. XX вв. (В 2 ч.) Москва: Наука, 1990. 140 с.
4. Гришелева Л. Д. Формирование японской национальной культуры, конец XVI - начало XX в. Москва, 1986. 182 с.
5. Эйдуз Х. Т. Очерки новой и новейшей истории Японии. Отв. ред. В. Я. Аварин. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1955. 74 с.
6. Иэнага Сабуро. История войны на Тихом океане, пер. с япон. Москва, 1958. 110 с.
7. Кинг У. Дзэн и путь меча. Опыт постижения психологии самурая. Санкт Петербург.: Евразия, 2002. 68 с.
8. Кузнецов, И. Д. История Японии. Москва: Высш. шк.: 1988. 234 с.
9. Ландау О. Краткая история Японии. Москва, 2020. 640 с.
10. Лещенко Н.Ф. Япония в эпоху Токугава. Москва: *Институт востоковедения РАН*, 2010. С. 280.

11. Мак-Клейн Д. Л. Япония. От сегуната Токугавы - в XXI век. Пер. с англ. Е. А. Красулина. Москва: АСТ. 168 с.
12. Моррис А. Благородство поражения: Трагический герой в японской истории. Москва, 2001. 95.
13. Мурасаки Сикибу. Повесть о Гэндзи. Книга 2. Москва: Наука, Восточная литература, 1993. 44 с.
14. Накамура К. История Японии. История Японии: сборник исторических произведений / сост. С. А. Шумов, А. Р. Андреев; под ред. И. А. Настенко. Москва: Русская панорама, 2006. С. 376.
15. Норман Г. Становление капиталистической Японии: экономические и политические проблемы периода Мэйдзи / Герберт Норман ; сокр. пер. с англ. П. П. Топеха. Москва, 1952. 30 с.
16. Свод законов «Тайхорё». 702-718 гг. Кн. 1.: I-XV законы. Москва: Наука, 1985. 430 с.
17. Сёгуны и микадо. Исторический очерк по японским источникам. *Русский вестник*, № 12. 1969. 152 с.
18. Синицын А.Ю. Самураи - рыцари Страны восходящего солнца. История, традиции, оружие. Санкт Петербург: Паритет, 2001. 90 с.
19. Синицын А.Ю. Традиции японского рыцарства: история, оружие, культура. Самураи. Аспекты японской культуры XVIII – XX вв. Каталог выставки. Ораниенбаум, 2003. 157 с.
20. Соглашение по инциденту в Симоносэки. Хрестоматия по новой истории / Под ред. А.А. Губера и А.В. Ефимова: В 3-х тт. Т.2: 1815-1870 гг.; М.:Мысль, 1965. 681 с.
21. Спевиковский А. Б. Самураи - военное сословие Японии. М.; Наука, Главная редакция восточной литературы, 1981. 137 с.
22. Стрельцов Д.В. Проблемы исторического прошлого в послевоенных отношениях Японии со странами Восточной Азии. *Япония, 2014 (ежегодник)*, Москва, 2014. С. 7-27.
23. Тернулл С. Символика японских самураев. Москва, 2008. 68 с.
24. Цунэтомо Ямамото. Хагакурэ (Сокрытое в листе). Книга Самурая. Санкт Петербург: Евразия, 1998. 67 с.

References:

1. Benedikt, R. (2007). *Hzizantema i mecz: Modeli japonskoj kul'tury [Chrysanthemum and Sword: Models of Japanese Culture]*. М.: Nauka [in Russian].
2. Brajant, Je. (2005). *Samurai. Jelitnye vojska. Samurai [Samurai Elite troops. Samurai]*. Moskva [in Russian].
3. Verisockaja, E.V. (1990). *Ideologija japonskogo jekspansionizma v Azii v k. XIX - n. XX vv. [The ideology of Japanese expansionism in Asia in the 19th century XX century]*. (vol. 1-2). Moskva: Nauka [in Russian].
4. Grisheleva, L. D. (1986). *Formirovanie japonskoj nacional'noj kul'tury, konec XVI - nachalo XX v. [Formation of Japanese national culture, late 16th - early 20th centuries]*. Moskva [in Russian].
5. Jejdu, H. T. (1955). *Očerki novoj i novejshej istorii Japonii [Essays of the new and latest history of Japan]*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury [in Russian].
6. Ijenaga, Saburo (1958). *Istorija vojny na Tihom okeane [History of the war in the Pacific Ocean]*. Moskva [in Russian].

7. King, U. (2002). *Dzjen i put' mecha. Opyt postizhenija psihologii samuraja [Zen and the way of the sword. The experience of understanding the psychology of a samurai]*. Sankt Peterburg.: Evrazija [in Russian].
8. Kuznecov, I. D. (1988). *Istorija Japonii [History of Japan]*. Moskva: Vyssh. Shk. [in Russian].
9. Landau, O. (2020). *Kratkaja istorija Japonii [Brief history of Japan]*. Moskva [in Russian].
10. Leshhenko, N.F. (2010). *Japonija v jepohu Tokugava [Japan in the Tokugawa era]*. Moskva: Institut vostokovedenija RAN [in Russian].
11. Mak-Klejn D. L. *Japonija. Ot segunata Tokugavy - v XXI vek [The Tokugawa shogunate is in the 21st century]*. Moskva: AST [in Russian].
12. Morris, A. (2001). *Blagorodstvo porazhenija: Tragicheskij geroj v japonskoj istorii [The Nobility of Defeat: A Tragic Hero in Japanese History]*. Moskva [in Russian].
13. Murasaki, Sikibu (1993). *Povest' o Gjendzi [The story of Gendza]*. (vol. 1-2). Moskva: Nauka, Vostochnaja literatura [in Russian].
14. Nakamura ,K. (2006). *Istorija Japonii. Istorija Japonii [History of Japan. History of Japan]*. Moskva: Russkaja panorama [in Russian].
15. Norman, G. (1952). *Stanovlenie kapitalisticheskoy Japonii: jekonomicheskie i politicheskie problemy perioda Mjejdzi [The Making of Capitalist Japan: Economic and Political Problems of the Meiji Period]*. Moskva [in Russian].
16. *Svod zakonov «Tajhorjo». 702-718 gg. [Code of laws "Taihoryo". 702-718]*. Moskva: Nauka [in Russian].
17. Sjooguny i mikado. *Istoricheskij ocherk po japonskim istochnikam [Shoguns and mikados. Historical sketch based on Japanese sources]*. *Russkij vestnik - Russian Vestnik*, 12 [in Russian].
18. Sinicyn, A.Ju. (2001). *Samurai - rycari Strany voshodjashhego solnca. Istorija, tradicii, oruzhie [Samurai - knights of the Land of the Rising Sun. History, traditions, weapons]*. Sankt Peterburg: Paritet [in Russian].
19. Sinicyn, A.Ju. (2003). *Tradicii japonskogo rycarstva: istorija, oruzhie, kul'tura. Samurai. Aspekty japonskoj kul'tury XVIII – XX vv. [Traditions of Japanese chivalry: history, weapons, culture. Samurai Aspects of Japanese culture of the 18th - 20th centuries]*. Oranienbaum [in Russian].
20. Guber, A.A. , Efimov, A.V. (1965). *Soglashenie po incidentu v Simonosjeki. Hrestomatija po novoj istorii [Agreement on the incident in Simonoseki. Chrestomatiya po novoi istorii]*. (vol. 1-3). M.:Mysl' [in Russian].
21. Spevakovskij, A. B. (1981). *Samurai - voennoe soslovie Japonii [Samurai - the military class of Japan]*. M.; Nauka, Glavnaja redakcija vostochnoj literatury [in Russian].
22. Strel'cov, D.V. (2014). *Problemy istoricheskogo proshlogo v poslevoennyh otnoshenijah Japonii so stranami Vostochnoj Azii [Problems of the historical past in Japan's post-war relations with the countries of East Asia]*. *Japonija - Japan*, 7-27 [in Russian].
23. Ternull, S. (2008). *Simvolika japonskih samuraev [Symbolism of Japanese samurai]*. Moskva [in Russian].
24. Cunjetomo, Jamamoto. *Hagakurje (Sokrytoe v listve) [Hagakure (Hidden in Foliage)]*. Sankt Peterburg: Evrazija [in Russian].

УДК 94: [351.77

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-1030-1037](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-1030-1037)

Романюк Іван Миронович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-6427-9229>

Зінько Юрій Анатолійович кандидат історичних наук, доцент, професор кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0001-5546-6308>

Долинна Анна Сергіївна кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-8500-534X>

ПРІОРИТЕТИ НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ УКРАЇНИ СЕРЕДИНИ 1950-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 1960-х рр.

Анотація. У статті розкрито пріоритети навчально-методичної роботи у вищих навчальних закладах України середини 1950-х – першої половині 1960-х рр. Одним із пріоритетів у роботі вишів був розвій навчально-методичної роботи, яка була спрямована на подальше поліпшення навчально-виховної роботи, на піднесення теоретичного рівня лекційних, практичних, семінарських і лабораторних занять, на допомогу молодим викладачам у підвищенні їхнього науково-методичного рівня. Для поліпшення навчального процесу в інституті було впроваджено різні форми контролю за роботою викладачів і студентів.

У виші практикували проведення екскурсій на підприємства міста, машинно-тракторні станції і колгоспи. Приділялася увага поліпшенню культури мовлення студентів. Особлива увага зверталася на організацію самостійної роботи студентів як «засобу міцного засвоєння знань і вироблення умінь та навичок в опрацюванні наукової літератури, планування роботи тощо». У перші дні кожного навчального року проводилися методичні наради прикріплених викладачів до академгруп з питань самостійної роботи студентів. До академгруп перших курсів підібрані і прикріплені найбільш досвідчені викладачі. Зі студентами старших курсів були проведені методичні наради з питань самостійної роботи, а для першокурсників прочитані лекції на теми «Як самостійно працювати над книгою», «Як конспектувати прочитаний

матеріал». Для обміну досвідом на факультетах і курсах проводили наради, на яких кращі студенти розповідали про те, як вони працювали самостійно.

Значну роль у професійно-педагогічній підготовці майбутніх фахівців відігравала професійна практика. До початку її проходження студенти проходили теоретичні курси з методики викладання. Відбувалися інструктивно-методичні наради групових керівників з питань організації і проведення педпрактики.

Ключові слова: освіта, навчання, навчально-методична робота, вищі навчальні заклади, навчально-виховна робота.

Romaniuk Ivan Myronovych Doctor of historical sciences, professor, head of the Department of History of Ukraine, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-6427-9229>

Zinko Yurii Anatoliiovych Candidate of historical sciences, associate professor, professor of the department of world history, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-5546-6308>

Dolynna Anna Serhiivna Candidate of historical sciences, senior lecturer of the department of world history, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0002-8500-534X>

PRIORITIES OF EDUCATIONAL AND METHODOLOGICAL WORK IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE IN THE MIDDLE 1950s - FIRST HALF OF THE 1960s.

Abstract. The article reveals the priorities of educational and methodological work in higher educational institutions of Ukraine in the mid-1950s - the first half of the 1960s. One of the priorities in the work of higher education institutions was the development of educational and methodological work, which was aimed at further improving educational and educational work, at raising the theoretical level of lecture, practical, seminar and laboratory classes to help young teachers improve their scientific and methodological level. To improve the educational process, various forms of monitoring the work of teachers and students were introduced at the institute.

At the university, they practiced conducting excursions to city enterprises, machine-tractor stations, and collective farms. Attention was paid to improving students' speech culture. Special attention was paid to the organization of students' independent work as "a means of solid assimilation of knowledge and the development of skills and abilities in the processing of scientific literature,

work planning, etc." In the first days of each academic year, methodical meetings of teachers attached to academic groups on issues of independent work of students were held. The most experienced teachers are selected and attached to academic groups of the first courses. Methodical meetings on independent work were held with senior students, and lectures on "How to independently work on a book" and "How to summarize the read material" were given to first-year students. In order to share experience, the faculties and courses held meetings where the best students talked about how they worked independently.

Professional practice played a significant role in the professional and pedagogical training of future specialists. Before the beginning of its course, students took theoretical courses on teaching methods. Instructive and methodical meetings of group leaders on the organization and conduct of pedagogy were held.

Keywords: education, training, educational and methodical work, higher educational institutions, educational and educational work.

Постановка проблеми. У тогочасному тоталітарному суспільстві особлива увага зверталася на політехнічну підготовку студентів, яка визначається як опанування системи знань про наукові основи сучасного виробництва, набуття навичок поведінки з найуживанішими засобами праці, формування та розвиток технічних здібностей та творчого ставлення до праці [1, с. 41]. Український історик О. Лук'яненко у процесі політехнізації часів деєталінізації виділяє декілька періодів: *початковий (кризовий)* (1953-1955 рр.); *основний (формуєчий)* (1956-1958 рр.); *приспосувальний (оновлювальний)* (1959-1964 рр.). В університетах України того часу політехнічне навчання впроваджувалася різними шляхами відповідно до спеціальностей, яких студенти набували [1 – 4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Так, викладачі суспільних і гуманітарних дисциплін в лекціях, на семінарських і практичних заняттях пропагували «значення політехнічної підготовки молоді для успішного будівництва комунізму». В курсі педагогіки розкривався зміст політехнічного навчання і показувалися шляхи і засоби здійснення його в школі. Особливо велика робота проводилася в справі політехнічної підготовки студентів фізико-математичного факультету. Викладачі фізики і математики знайомили студентів з основними принципами процесів виробництва, показували досягнення і перспективи розвитку техніки, електрифікації в СРСР та їх застосування в промисловості, сільському господарстві, транспорті і будівництві [1, с. 111].

Актуальним є висвітлення пріоритетів у долученні студентів до навчально-методичної роботи у вищих навчальних закладах щодо забезпечення їх фаховості та практичних надбань.

Метою статті є обґрунтування пріоритетів навчально-методичної роботи у вищих навчальних закладах України середини 1950-х – першої половині 1960-х рр.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетів у роботі вишів був розвій навчально-методичної роботи, яка була спрямована на подальше поліпшення навчально-виховної роботи, на піднесення теоретичного рівня лекційних, практичних, семінарських і лабораторних занять, на допомогу молодим викладачам у підвищенні їхнього науково-методичного рівня. Для поліпшення навчального процесу в інституті було впроваджено різні форми контролю за роботою викладачів і студентів, а саме [1 – 3]:

- попереднє обговорення текстів лекцій, планів семінарських занять;
- проведення відкритих лекцій, практичних і семінарських занять з наступним обговоренням їх на засіданнях кафедр;
- взаємовідвідування навчальних занять викладачами; відвідування лекційних, практичних, семінарських і лабораторних занять викладачів завідувачами кафедр, деканами факультетів, директором та заступником директора інституту;
- запис окремих лекцій на магнітофон з наступним заслуховуванням та обговоренням їх;
- вибіркова перевірка роботи кафедр і обговорення результатів перевірки на засіданнях ради інституту.

Важливим засобом контролю за якістю викладання було відвідування і взаємовідвідування занять, результати яких записувалися до кафедральних журналів. З цими записами міг ознайомитися кожний викладач [22, арк. 20]. Проводилася спеціальна перевірка роботи кожного викладача і кафедр в цілому з наступним обговоренням на засіданні ради інституту [1, с. 112].

З метою обміну досвідом в навчальній роботі практикували спільні засідання споріднених кафедр, на яких обговорювали теоретичні та методичні питання, зокрема, розглядали питання методики читання лекцій і проведення практичних занять тощо [2, с. 32]. На всіх факультетах проводилися методичні наради з питань самостійної роботи студентів, проведення педагогічної практики тощо.

Проводилася робота, спрямована на допомогу молодим викладачам у підвищенні їх методичної майстерності. Форми її були різними, а саме: досвідчені викладачі запрошували молодих викладачів на свої лекції, відвідували їх лекції, семінарські заняття; на засіданнях кафедр читалися доповіді про методику підготовки і проведення лекцій. Молодим викладачам постійно давали поради з різних навчально-методичних і теоретичних питань [1, с. 42].

Помітно зросла кількість і якість наукових й навчально-методичних праць викладачів, особливо у першій половині 60-х років. Зокрема з'явилися

фундаментальні теоретичні праці, змістовні підручники, навчальні посібники, наукові збірники, цікава довідкова література (словники), стало більше методичних рекомендацій і розробок із навчальних курсів вищих і загальноосвітніх навчальних закладів. З-під пера викладачів вийшла низка навчально-методичних праць на допомогу вчителям і студентам вищих педагогічних навчальних закладів.

В педінститутах було створено громадський університет передового педагогічного досвіду з урахуванням напрямків підготовки фахівців. Запровадили систему інформування викладачів і кафедр про результати науково-методичних досліджень. У викладацькій практиці застосовували інноваційний метод програмованого навчання. На всіх факультетах було прочитано лекцію «Втілення в роботу шкіл нових форм і методів навчання». Крім того, науково-педагогічні працівники прослухали 20-годинний факультативний курс «Програмоване навчання в школі» [3, с. 138].

В інститутах проводилась велика робота щодо реалізації «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в СРСР». Це дозволяло тісніше співпрацювати із школами та органами управління освіти. Особливе місце в цьому займали ділові зв'язки, напр., із Хмельницьким обласним інститутом удосконалення кваліфікації вчителів, районними відділами народної освіти, районними педкабінетами, консультпунктами. Було встановлено тісні зв'язки зі школами міста і низкою сільських шкіл Хмельниччини. Кафедри надавали постійну допомогу вчителям шкіл. Зокрема, чимало викладачів інституту працювали в школах у якості вчителів, проводили показові уроки для студентів і вчителів. Було запроваджено практику проведення у школах кожним викладачем не менше 30 год. щороку різних навчальних занять і виховних заходів [2, с. 19].

Значну теоретичну і методичну допомогу надав інститут, зокрема кафедра марксизму-ленінізму, вчителям області у зв'язку із запровадженням вивчення у школах суспільствознавства. Викладачі кафедри відвідували уроки суспільствознавства у школах, консультували учителів з найбільш складних питань курсу. При кафедрі регулярно працював постійнодіючий семінар учителів суспільствознавства шкіл міста і району. Під час зимових канікул викладачі брали участь у роботі кущового семінару учителів і виступили на ньому з доповідями. Кафедра фізики організувала роботу теоретичного семінару для учителів шкіл області з питань сучасного розвитку фізики [3, С. 26-27].

У контексті цього, зауважимо, що викладачі кафедри марксизму-ленінізму виїжджали терміном на один місяць у райони області для ознайомлення і безпосередньої участі в роботі партійних організацій окремих виробництв та колгоспів [2, с. 15].

На базі кращих шкіл організовували дні молодого вчителя. Викладачі виступали перед учителями з лекціями і доповідями на методичні теми, брали участь у методичних нарадах учителів, у роботі методичних об'єднань, учительських конференцій, семінарів. Вони вивчали в школах стан викладання окремих предметів і надавали методичні поради, вказували на недоліки і на засоби їх подолання. Науково-педагогічні працівники узагальнювали досвід роботи окремих шкіл з різних питань навчально-виховної роботи, виготовляли методичні посібники для вчителів. Особливо треба відзначити велику допомогу, яку надавала кафедра фізики учителям. Вона забезпечила роботу курсів фізиків, організованих обласним інститутом удосконалення учителів, організувала і провела в інституті лабораторні заняття з учнями старших класів області [1, с. 42].

У той же час викладачі сільськогосподарських інститутів України проводили агрономічну пропаганду знань, нових відкриттів серед колгоспників, підвищували кваліфікацію керівних кадрів. Зокрема, у вишій функціонувала однорічна школа з підготовки керівних кадрів для колгоспів і радгоспів. У 1962-1963 н.р. організовані і проведені курси комбайнерів, трактористів, агрономів-апробаторів, бригадирів-садоводів, бригадирів по захисту рослин, працівників інкубаторно-птахівничих станцій, підвищення кваліфікації вчителів, керівників виробничого навчання в школі [1, 2].

У сільськогосподарському інституті, за прикладом Вінниччини, для глибокого висвітлення в лекціях, лабораторно-практичних і семінарських заняттях передового досвіду щодо сільського господарства, кафедрами спеціальних дисциплін, використовувалися матеріали передових колгоспів, радгоспів, на підставі яких склали низку таблиць, діаграм і графіків. Крім того, на спеціальних кафедрах облаштували стенди передового досвіду, стенди експонатів, вітрин різних сільськогосподарських рослин, сортів, гербарій трав [1, с. 22].

Після закінчення курсу навчання студенти складали державні екзамени. Напередодні проводилася підготовча робота. Так, для студентів-випускників педінституту читалися оглядові лекції, проводилися групові та індивідуальні консультації, семінари. Були створені всі необхідні умови для самостійної роботи і успішної підготовки до державних екзаменів. В кабінетах були завчасно вивішені списки рекомендованої літератури і зосереджено всю необхідну літературу і посібники. Кабінети працювали з 9 до 23 год. Для роботи студентів були виділені спеціальні аудиторії і окремі дні, в які вони звільнялися від академічних занять для самостійної роботи з підготовки до державних екзаменів [1, 3].

Абсолютна більшість молоді успішно складала екзамени [3, с. 95]. Хоча, звісно, мали місце і діаметрально протилежні випадки. Зокрема, у 1959 р. не склали екзаменів 5 студентів [2, 3]; у 1963 р. – 7 [3, с. 17]. У

сільськогосподарських інститутах становище було більш оптимістичне. Наприклад, у 1959 р. не впорався зі складанням екзамену лише один студент [1, с. 24], у 1961 р. – 2 [1, с. 19].

Частина студентів захищали дипломні роботи. Наприклад, у 1961 р. відбувся захист робіт 45 студентів агрономічного факультету сільськогосподарського інституту [1, с. 19]. У 1963 р. таких студентів було 42 особи. 33 студенти складали державні екзамени. 25 робіт написані на експериментальному матеріалі. Більшість дипломних робіт мали практичне значення для сільськогосподарського виробництва [1, 2].

Серед випускників були особи, які виявляючи високу громадську свідомість, їхали працювати далеко за межі України. Наприклад, у 1960 р. у Вінниці 12 випускників історико-філологічного факультету педінституту виявили бажання поїхати на роботу в школи Таджикиської РСР [4]. Наступного року студенти-випускники фізико-математичного факультету вирішили по комсомольській путівці їхати в райони цілинних земель [4]. У 1963 р. 8 випускників сільськогосподарського інституту поїхали працювати у Казахстан [1, 2].

Про якість підготовки фахівців надходило чимало позитивних відгуків від низки навчальних закладів областей України. Про помітні успіхи у навчально-виховній роботі інституту зазначалося і на обласному рівні, зокрема у 1960 р. і наступних роках [1, с. 142].

Починаючи з 1953-1954 н.р., було започатковано роботу з налагодження зв'язків з випускниками інституту та вивчення якості їх роботи в школах Хмельницької області. Здійснювалися вони у формі листування з випускниками і директорами шкіл, в яких вони працювали, а також шляхом безпосереднього знайомства з їхньою роботою в школах. Крім того, окремих випускників запрошували на засідання кафедр інституту, де вони звітували про їхню роботу в школі. Наприклад, таку форму роботи практикували на кафедрі російської літератури. Матеріали про роботу випускників засвідчували, що переважна більшість їх має достатню практичну і методичну підготовку, вміє організувати виховну роботу серед учнів, бере активну участь в громадській роботі у селах. Водночас, були і такі, які виявляли недостатні теоретичні знання і методичну підготовку, на роботі в школі допускали помилки і недоліки як теоретичного, так і методичного характеру. Окремі випускники виявляли недостатнє вміння організувати позакласну роботу з учнями. Ці недоліки обговорювалися на засіданнях кафедр і раді інституту. Були вжиті заходи для того, щоби в подальшому усунути ці недоліки, і забезпечити покращення якості підготовки учителів до школи [1, с. 37].

Висновки. Таким чином, у період хрущовської «відлиги» сталися певні зміни у навчальній роботі вишів України. Велика увага приділялася

удосконаленню навчальних планів і програм, наповненню їх необхідним змістом освітньої, методичної та виховної роботи. В окремих випадках виникали труднощі з їх виконанням, пов'язані, насамперед, із залученням молоді до збирання врожаю. У роботу вишів впроваджувалися новації, пов'язані з хрущовськими реформами. Зокрема, студенти освоювали поняття господарського розрахунку, особлива увага зверталася на політехнічну підготовку студентів. Крім того, у педінститутах проводилася робота щодо реалізації «Закону про зміцнення зв'язку школи з життям і дальший розвиток системи народної освіти в СРСР».

Література:

1. Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область. Ред. кол.: М. Мехеда [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1972. 778 с.
2. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. Ред. кол.: М. Мехеда [та ін.]. Київ: Голов. ред. УРЕ, 1971. 706 с.
3. Соціальні трансформації в Україні: пізній сталінізм і хрущовська доба: колект. моногр. Відп. ред. В. М. Даниленко; ред.-упоряд. Н. О. Лаас. К.: Інститут історії України НАН України, 2015. 698 с.
4. Шевчук О. А. Інтелігенція України у реалізації національно-культурних програм (кінець 50-х – початок 90-х рр. XX ст.). К.: Рідний край, 1996. 34 с.

References:

1. Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR. Khmelnytska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Khmelnytskyi region.]. (1971). Red. kol.: M. Mekheda [ta in.]. Kyiv: Holov. red. URE, 706 [in Ukrainian].
2. Istoriiia mist i sil Ukrainskoi RSR. Vinnytska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Vinnytsia region.]. (1972). Red. kol.: M. Mekheda [ta in.]. Kyiv: Holov. red. URE, 778 [in Ukrainian].
3. Shevchuk, O. A. (1996). Intelihentsiia Ukrainy u realizatsii natsionalno-kulturnykh prohran (kinets 50-kh – pochatok 90-kh rr. KhKh st.) [The intelligentsia of Ukraine in the implementation of national and cultural programs (late 50s - early 90s of the 20th century)]. K.: Ridnyi kraj, 34 [in Ukrainian].
4. Sotsialni transformatsii v Ukraini: piznii stalinizm i khrushchovska doba [Social transformations in Ukraine: late Stalinism and the Khrushchev era]: kolekt. monohr. Vidp. red. V. M. Danylenko; red.-uporiad. N. O. Laas. (2015). K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 698 [in Ukrainian].

УДК 94:338.43"1921/1929":340.13(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8\(14\)-1038-1046](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-8(14)-1038-1046)

Тацієнко Наталія Леонідівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0002-7872-9008>

Чучалін Олександр Петрович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0003-3876-8237>

ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПЕРІОДУ НЕПУ ЩОДО АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. Трансформаційні процеси у народному господарстві нашої держави, зокрема в аграрному секторі, стимулюють звернення як дослідників-фахівців, так і широкої громадськості до специфіки перебігу господарських перетворень у різні роки нашого історичного минулого.

У статті проаналізовано зміст та з'ясовано особливості основних законодавчих актів періоду нової економічної політики у сфері аграрних відносин. Зазначається, що основне завдання ряду законодавчих актів зводилося до того, щоб заспокоїти селянство і забезпечити йому стимули для підвищення виробництва продуктів. Звертається увага на окремі статті Земельного кодексу УСРР, який посідав провідне місце серед правових актів у галузі сільського господарства. Земельним кодексом УСРР 1922 року було започатковано формування організаційно-правового механізму забезпечення землеустрою як комплексної системи впорядкування раціонального землекористування, котра мала визначену мету, окреслене коло суб'єктів та об'єкт управління, достатню правову базу, мінімальні процедури функціонування та розвитку.

Зроблено висновок, що з переходом до непу з'явилася потреба конкретизувати заходи щодо селянського господарства, що і було зроблено рядом рішень і постанов. Серед них найголовніші: «Про заміну розверстки натуральним податком», «Про відбудову та зміцнення сільського господарства України» та інші. Проте найбільше значення для сільського господарства мав Земельний кодекс УСРР 1922 р. Законодавчі акти юридично закріпили земельні відносини, підбили підсумки аграрної політики і стали правовою основою земельного ладу в період здійснення нової економічної політики.

Ключові слова: НЕП, селянське господарство, продподаток, аграрні відносини, Земельний кодекс УСРР.

Tatsiyenko Natalia Leonidovna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-7872-9008>

Chuchalin Oleksandr Petrovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0003-3876-8237>

LEGISLATIVE ACTS OF THE SOVIET GOVERNMENT OF THE NEP PERIOD REGARDING AGRARIAN POLICY

Abstract. Transformational processes in the national economy of our country, in particular in the agrarian sector, stimulate the attention of both specialist researchers and the general public to the specifics of the course of economic transformations in different years of our historical past.

The article analyzes the content and elucidates the features of the main legislative acts of the period of the new economic policy in the field of agrarian relations. It is noted that the main task of a number of legislative acts was to calm the peasantry and provide them with incentives to increase the production of products. Attention is drawn to certain articles of the Land Code of the USSR, which took the leading place among legal acts in the field of agriculture. The Land Code of the Ukrainian SSR of 1922 initiated the formation of an organizational and legal mechanism for ensuring land management as a complex system of regulating rational land use, which had a defined goal, a defined circle of subjects and an object of management, a sufficient legal basis, minimal procedures for functioning and development

It was concluded that with the transition to the NEP there was a need to specify measures regarding the peasant economy, which was done by a number of decisions and resolutions. Among them, the most important are: "On replacing the tax assessment with a tax in kind", "On rebuilding and strengthening the agriculture of Ukraine" and others. However, the Land Code of the Ukrainian SSR of 1922 was the most important for agriculture. Legislative acts legally established land relations, summed up the results of agrarian policy and became the legal basis of the land system during the implementation of the new economic policy.

Keywords: NEP, peasant economy, food tax, agrarian relations, Land Code of the USSR.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси у народному господарстві нашої держави, зокрема в аграрному секторі, стимулюють звернення як дослідників-фахівців, так і широкої громадськості до специфіки перебігу господарських перетворень у різні роки нашого історичного минулого.

Актуальність статті зумовлена необхідністю дослідження історичного досвіду та використання його в сучасному аграрному секторі з урахуванням теперішніх особливостей та потреб. Період непу є показовими у цьому відношенні, адже саме в цей час реформаційні процеси в сільському господарстві набули найбільшого розмаху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У свій час до піднятої нами проблеми звертались у своїх роботах різні дослідники, серед них О. Ганжа, В. Калініченко, Ю. Котляр, С. Кульчицький, В. Лазуренко, В. Марочко, А. Морозов, В. Олянич та інші, проте ми спробували поглянути на неї під іншим, з точки зору сучасного осмислення подій 20-х років ХХ ст.

Мета статті – проаналізувати зміст та з'ясувати особливості законодавчих актів періоду нової економічної політики у сфері аграрних відносин.

Виклад основного матеріалу. На початку 20-х років ХХ ст. внутрішнє становище в Україні було дуже складним. Загальні збитки за роки Першої світової та громадянської воєн становили 10 млрд золотих карбованців. Найбільших руйнувань зазнала важка промисловість. Занепав залізничний, річковий, морський транспорт. Майже зруйнованою була легка та харчова промисловість.

У дуже скрутному становищі перебувало сільське господарство республіки. Його тяжкий стан ускладнювався продовольчою розверсткою і забороною селянам торгувати. Катастрофічна розруха в сільському господарстві призвела до голоду в Україні.

Незважаючи на кризовий стан у сільському господарстві, повну незацікавленість хліборобів у розширенні виробництва, більшовицьке керівництво не відмовлялося наприкінці 1920 р. від воєнно-комуністичної доктрини, продовжуючи продрозверстку за допомогою озброєних робітничих і червоноармійських загонів. У відповідь на ці акції властей селяни почали чинити збройний опір. По всій Україні поширювався селянський рух, який офіційна більшовицька пропаганда оголосила «політичним бандитизмом». Насправді це був антибільшовицький селянський повстанський рух.

Тому дедалі гострішою ставала потреба якнайшвидше змінити економічну політику більшовиків, яка ґрунтувалась на засадах воєнно-комуністичної доктрини. Реальний перехід до нової економічної політики (непу) в радянських республіках, у тому числі й в УСРР, розпочався після

прийняття X з'їздом РКП(б) (березень 1921 р.) рішення «Про заміну розверстки натуральним податком», що стало основою цілої низки законодавчих актів, прийнятих державними органами РСФРР, а потім продубльованих в УСРР.

Так, надзвичайна сесія ВУЦВК V скликання ухвалила 27 березня 1921 р. постанову «Про заміну продовольчої розверстки натуральним податком». Податок був значно меншим порівняно з продрозверсткою. Мотиваційна складова цієї постанови доволі дивна: сподівання на продподаток, який «...забезпечить правильне і спокійне ведення господарства на основі більш вільного користування землеробами продуктами своєї праці і власними господарськими засобами для зміцнення селянського господарства і підняття його продуктивності, а також з метою точного встановлення покладених на землеробів державних зобов'язань» [1, С. 5].

Щоб створити сприятливі умови для швидкого піднесення землеробства, зміцнити в селянина впевненість у непорушності його права на землю, а також покласти край «чорним» переділам в Україні, V Всеукраїнський з'їзд Рад 2 березня 1921 року прийняв закон «Про закріплення користування землею». Цим законом за трудящим селянством, яке обробляло землю власною працею, закріплювалися наділи за встановленою нормою в 9-річне користування. Подальшим розвитком земельного законодавства став земельний закон, який «передавав всю наявну землю в руки безземельних, – говорить в тезах ЦК КП(б)У про чергові завдання партії (липень 1921 р.), – і продовольча політика, що визначає досить істотні пільги для найбільш необхідних земельних господарств – ось два фокуси, навколо яких може найбільш енергійно працювати думка селянської бідноти» [2, С. 51].

29 березня 1921 р. Раднарком УСРР прийняв постанову «Про натуральний податок на зернові продукти», яка заздалегідь визначала селянам розмір податку на зернові продукти врожаю 1921 – 1922 рр. та «Про натуральний податок на зернові продукти». Постанови були опубліковані в республіканському урядовому віснику за підписом голови уряду Х. Раковського [3, С. 154, 155].

Відсутність лишків в умовах голоду та спаду виробництва зерна після виснажливої війни і «революційних перетворень» більшовиків в аграрному секторі фактично унеможливила повноцінне впровадження продподатку. Декрет ВУЦВК 27 березня «Про натуральний податок на хліб, картоплю та олійне насіння» встановив план стягнення продподатку хлібних культур – 117 млн пудів (замість 160 млн у 1920 р.), картоплі – 15 млн (було 39 млн), олійних – 2,7 млн (з 6,3 млн) [1, С. 20]. Відповідно до цієї постанови розмір податку визначався для кожного господарства окремо і обчислювався залежно від врожаю в певній місцевості та від кількості ріллі і числа їдців у

господарстві. З метою підвищення заінтересованості селян у швидкому виконанні зобов'язань перед державою та розгортанні товарообігу Раднарком УСРР

19 квітня 1921 р. видав постанову про вільний обмін, купівлю та продаж сільськогосподарських продуктів, що залишилися у селян після виконання податку.

10 березня 1922 р. президія ВУЦВК ухвалила постанову «Про виконання продподатку», встановивши його обсяг – 68,3 млн пудів [4, С. 199]. 2 квітня Раднарком оголосив про порядок користування селянами лишками зернових культур, фактично зобов'язавши їх «колективно та індивідуально здати завласним бажанням» в обмін на товари, а також обмін між селянами в межах волості [1, С. 11]. 19 квітня уряд дозволив вільний обмін, купівлю та продаж лишків зернових культур після виконання натурального податку продуктів сільського господарства [1, С. 14-15]. Отже, принцип «вільного обміну» поширився і на продподаток. Фактично ж принцип розверстки зберігався, тому що натуральний податок поширювався на 17 видів продукції, стягнення якого відбувалося із застосуванням репресивних методів [5, С. 30].

Рішення про скасування продрозверстки і запровадження натурального податку стимулювало розвиток сільського господарства. Селянин знав заздалегідь, що у нього не будуть вилучатися лишки, а існуватиме певний податок; лишками він зможе розпоряджатися на свій розсуд, зокрема обмінювати їх на необхідні для розвитку свого господарства промислові товари. Згодом уряд прийняв ще низку законодавчих актів, які стимулювали відбудову сільського господарства. Серед них важливе значення мала постанова ВУЦВК від 19 квітня 1922 р. «Про відбудову та зміцнення сільського господарства України» [6, С. 301]. У ній накреслювалася програма деякої допомоги селянам. Створювалося акціонерне товариство «Село-допомога», якому держава виділила певні кошти і матеріальні засоби.

Провідне місце серед правових актів у галузі сільського господарства посідав Земельний кодекс УСРР, затверджений ВУЦВКом у листопаді 1922 р.

У складі земель УСРР Земельний кодекс УСРР 1922 року виділяв: 1) землі сільськогосподарського призначення, переважна більшість яких складала єдиний державний земельний фонд, що перебував у віданні Народного комісаріату землеробства та його місцевих органів. Правовому режиму земель єдиного державного земельного фонду були присвячені переважна більшість статей кодексу – від 9 по 145 включно; 2) міські землі, до складу яких входили землі у межах міст, прилеглі до них колишні міські землі, якщо вони не перебувають у фактичному користуванні сільського населення або робітничих організацій, а також землі державних сільськогосподарських підприємств (радянських господарств). Правовий режим земель міст визначався статтями 146–156 Земельного кодексу УСРР 1922 року;

3) державне земельне майно, що фактично включали землі, не надані нікому в користування [7, С. 9-10].

Статтею 2 Земельного кодексу УСРР 1922 року було встановлено, що всі землі у межах УРСР, у чиєму б віданні вони не перебували, становлять власність робітничо-селянської держави. Право безпосереднього користування землями сільськогосподарського призначення із земель єдиного державного земельного фонду надавалося: 1) трудовим землеробам та їх об'єднанням; 2) міським поселенням; 3) державним установам та підприємствам. А згідно зі статтею 9 Земельного кодексу УСРР 1922 року право на користування землею для ведення сільського господарства мали всі громадяни УРСР (незалежно від статі, віросповідання, національності), які виявили бажання обробляти землю своєю працею. При цьому громадяни, які виявили бажання отримати землю у трудове користування, наділялися землею або земельними товариствами, до складу яких вони входили, або ж земельними органами, якщо у віданні останніх перебувала запасна земля, що призначена для трудового землекористування [7, С. 10].

Незважаючи на те, що Земельний кодекс УСРР 1922 року передбачав набуття земельних ділянок не у власність, а лише в користування, він надавав деяким категоріям громадян-землекористувачів право передавати належні їм на праві користування земельні ділянки в оренду іншим громадянам. Так, згідно зі статтями 27–29 Кодексу для трудових господарств, тимчасово ослаблених внаслідок стихійних лих (неврожай, пожежа, загибель худоби тощо) або браку інвентарю чи робочої сили, а також її зменшення внаслідок смерті, призову за мобілізацією, переходу на виборні посади, тимчасовою відсутністю у господарстві, допускалося передача всієї чи частини землі в оренду за плату грошима, продуктами чи іншими видами винагороди та дотриманням інших умов. Причому строк оренди не мав перевищувати час однієї сівозміни (при трипіллі – 3 роки, чотирипіллі – 4 роки тощо), а за відсутності правильної сівозміни – на строк не більше 3 років. Однак у виняткових випадках граничний строк оренди міг бути з дозволу волвиконкому збільшений, але не більше подвійного строку сівозміни, а за її відсутності – на строк не більше 6 років. Нарешті, оренда землі могла бути лише трудовою: ніхто не мав права орендувати більше землі, ніж він міг обробити зусиллями власного господарства [7, С. 11].

Крім цього, слід звернути увагу на те, що зміст ст. ст. 172, 173 Земельного кодексу УРСР 1922 року дозволяє окреслити коло учасників відносин у сфері землеустрою, зокрема:

- 1) Народний Комісаріат Землеробства, на який було покладено функції загального нагляду, керівництва та контролю над землевпорядними діями;
- 2) місцеві землевпорядні установи, котрі безпосередньо здійснювали

землевпорядні дії,

3) земельні судові комісії, котрі мали би вирішувати земельні спори;

4) держава, державні організації, установи, підприємства, міста та поселення міського типу, земельні товариства, відособлені покращені господарства (двори), установи, товариства та особи, котрі претендують на отримання земель на особливих умовах (оренди, концесії та інших), об'єднання незаможного селянства, тобто безпосередні учасники землеустрою, в інтересах котрих здійснювалися землевпорядні дії.

Усе вищенаведене, зазначає О. Щестюк, беззаперечно вказує на те, що Земельним кодексом УСРР 1922 року було започатковано формування організаційно-правового механізму забезпечення землеустрою як комплексної системи впорядкування раціонального землекористування, котра мала визначену мету, окреслене коло суб'єктів та об'єкт управління, достатню правову базу, мінімальні процедури функціонування та розвитку [8, С. 127].

Відбудові сільського господарства сприяли заходи, передбачені декретом ВУЦВК і Раднаркому УСРР від 19 травня 1923 р. про запровадження єдиного сільськогосподарського податку. Одночасно здійснювався перехід від натурального податку до грошового [5, С. 33].

Єдиний сільгосподаток мав скасувати основний недолік продподатку 1921 року – дрібність, чисельність. Замість багаточисельних видів натуре залишалося 6: зерновий хліб, маслисте насіння, картопля, сіно, масло, м'ясо. Декрет надавав змогу селянам сплачувати податок продукцією за своїм вибором, враховуючи спеціалізацію господарства. Податкова реформа 1923 року запровадила змішане вилучення податку (натурою і грошима), але зберегла натуральність його обрахування. Радянська влада впровадила оподаткування за орною землею, тим самим посиливши тягар обкладання для економічно потужних селянських господарств. Не завжди виправданою була система пільг, передбачена новим сільгосподатком. Вона звільняла від його сплати близько 20% селянських господарств [9, С. 143], але усі пільги стосувалися лише економічно слабких. Класовий підхід при диференціації податкових ставок зумовлював збільшення кількості незаможницьких господарств, а їх наявність була аргументом для утворення колгоспів.

Запровадження засад непу в сільському господарстві України позитивно впливало на його відбудову. У 1925 році загальна посівна площа України досягла довоєнного рівня. У 1925 – 1926 рр. виробництво зерна в Україні також майже дорівнювало цьому рівню [10, С. 201].

Висновки. Отже, з переходом до непу з'явилася потреба конкретизувати заходи щодо селянського господарства, що і було зроблено рядом рішень і постанов. Серед них найголовніші: «Про заміну розверстки натуральним податком», «Про відбудову та зміцнення сільського господарства України» та

інші. Проте найбільше значення для сільського господарства мав Земельний кодекс УСРР 1922 р. Законодавчі акти юридично закріпили земельні відносини, підбили підсумки аграрної політики і стали правовою основою земельного ладу в період здійснення нової економічної політики.

Література:

1. Матеріали по натуральному налогу (1921). Вып. 1. Х.: Издание информационно-издательского отдела Наркомпрода УССР. 27 с.
2. Георгізов Г. М. Українське селянство доби непу: динаміка політичних настроїв та свідомості. Черкаси : ФОП О. Ф. Нечитайло «Поліграфічний центр», 2016. 133 с.
3. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України (1921). URL: <https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%A3%D0%A0%D0%A0%D0%A1%D0%A3%D0%A3/1921>
4. Збірник законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України (1922). URL: <https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%A3%D0%A0%D0%A0%D0%A1%D0%A3%D0%A3/1922>
5. Даниленко О., Даниленко С. Нормативно-правове оформлення податкової системи Наркомпроду УСРР (1919–1923 рр.) // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського Серія: Історія. 2022. Вип. 41. С. 26–36.
6. Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины. Х.: Госиздат УССР, 1922. № 19. Ст. 301.
7. Становлення і розвиток земельного законодавства України у XX – на початку XXI століття: науково-практичний посібник для суддів та кандидатів на посаду судді: за редакцією докт. юрид. наук, проф., члена Науково-консультативної ради при ВС, члена-кореспондента НАПрН України Павла Кулинич / [Павло Кулинич, Костянтин Медведєв, Андрій Потапенко, Олександр Тиханський, Вікторія Семенюк]; Національна школа суддів України. К.: вид-во ФОП Клименко Ю.Я., 2018, 142 с.
8. Щестюк О.М. Історико-правовий аналіз поняття землеустрою в земельному законодавстві України 1920 – 2018 років // Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 3. С. 126–130.
9. Стадник О.О. Податкові платежі селянства Поділля в роки нової економічної політики // Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського Серія: Історія. 2013. Вип. 21. С. 141–145.
10. Історія держави і права України. У 2 т. Т. 2. К.: “Ін Юре”, 2000. 580 с.

References:

1. *Materiali po naturalnomu nalogu (1921)* [Materials on tax in kind (1921)]. Vip. 1. Kh.: Izdanie informatsionno-izdatelskogo otdela Narkomproda USSR. 27 s.
2. Heorhizov H. M. (2016). *Ukrainske selianstvo doby nepu: dynamika politychnykh nastroy ta svidomosti* [The Ukrainian peasantry of the NEP era: dynamics of political attitudes and consciousness]. Cherkasy: FOP O. F. Nechytailo «Polihrafichnyi tsentr». 133 s.
3. *Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy (1921)* [Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine (1921)]. URL: <https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%A3%D0%A0%D0%A0%D0%A1%D0%A3%D0%A3/1921>

4. *Zbirnyk zakoniv i rozporiadzhen robitnycho-selianskoho uriadu Ukrainy (1922)* [Collection of Laws and Orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine (1922)]. URL: <https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%97%D0%A3%D0%A0%D0%A0%D0%A1%D0%A3%D0%A3/1922>

5. Danylenko O., Danylenko S. (2022). Normatyvno-pravove oformlennia podatkovoi systemy Narkomprodu USRR (1919–1923 rr.) [Regulatory and legal design of the tax system of the Narkomprod of the USSR (1919–1923)]. *Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho Seriia: Istoriiia*. Vyp. 41. S. 26–36.

6. *Sobranie uzakonenii i rasporyazhenii raboche-krestyanskogo pravitelstva Ukraini (1922)* [Collection of legalizations and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine (1922)]. Kh.: Gosizdat USSR. № 19. St. 301.

7. *Stanovlennia i rozvytok zemelnogo zakonodavstva Ukrainy u KhKh – na pochatku KhKhI stolittia* [Formation and development of land legislation of Ukraine in the 20th and early 21st centuries]: naukovo-praktychnyi posibnyk dlia suddiv ta kandydativ na posadu suddi: za redaktsiieiu dokt. yuryd. nauk, prof., chlena Naukovo-konsultatyvnoi rady pry VS, chlena-korespondenta NAPrN Ukrainy Pavla Kulynycha; Natsionalna shkola suddiv Ukrainy. K.: vyd-vo FOP Klymenko Yu.Ia., 2018, 142 s.

8. Shchestiuk O.M. (2018). Istoryko-pravovyi analiz poniattia zemleustroiu v zemelnomu zakonodavstvi Ukrainy 1920 – 2018 rokiv [Historical and legal analysis of the concept of land management in the land legislation of Ukraine from 1920 to 2018]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. S. 126–130.

9. Stadnyk O.O. (2013). Podatkovi platezhi selianstva Podillia v roky novoi ekonomichnoi polityky [Tax payments of the Podillia peasantry in the years of the new economic policy]. *Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho Seriia: Istoriiia*. Vyp. 21. S. 141–145.

10. *Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy* [History of the state and law of Ukraine] (2000). U 2 t. T. 2. K.: “In Yure”. 580 s.

Журнал

*«Актуальні питання у
сучасній науці»*

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 8(14) 2023

Підписано до друку: 14.08.2023 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:
ФОП Жукова Ірина Віталіївна Свідоцтво серія ДК №7425 від 09.08.2021 р.,
02217, м. Київ, пр. Маяковського Володимира, буд. 4-В, кв. 10

Підготовлено рекламним агентством
«GoToPrint» Адреса, Україна, Київська обл.,
м. Київ, вул. Льва Толстого, 63
e-mail: gotoprint@gmail.com